

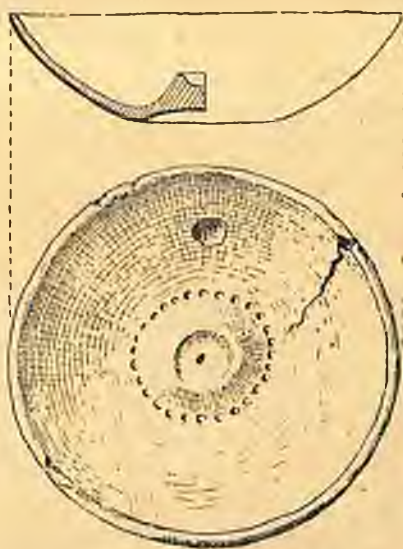

FONTES

ARCHAEOLOGICI POSNANIENSES

ANNALES MUSEI ARCHAEOLOGICI POSNANIENSIS

VOL. IV (1953)

Redaktor: Józef Kostrzewski

U w a g a : „Fontes Archaeologici Posnanienses” stanowią tom IV rocznika Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, wydawanego dotąd pod tytułem „Fontes Praehistorici”.

Les „Fontes Archaeologici Posnanienses” sont la continuation de l'annuaire du Musée Archéologique de Poznań, publié jusqu'ici sous le titre: „Fontes Praehistorici”.

SPIS TREŚCI — TABLE DES MATIÈRES

	Str./Page
J a n Ż u r e k :	
Osada neolityczna w Rzucewie w pow. wejherowokim	1
Le village néolithique de Rzucewo, distr. de Wejherowo	
Résumé	40
Mieczysława Kowiańska-Piaszykowa i Stanisław Kurnatowski :	
Kurhan kultury unietyckiej w Łękach Małych, pow. Kościan	43
A barrow of the Unetician culture in Łęki Małe, distr. of Kościan. Summary	74
T a d e u s z B a r t k o w s k i :	
Krajobraz okolicy Łąk Małych w epoce brązu	77
Le paysage des environs de Łęki Małe à l'âge du bronze	85
A l i c j a Ł u k o w a :	
Cmentarzysko kultury łuzycyckiej w Cieslach Wielkich, w pow. wrzesińskim	87
Le cimetière de la civilisation lusacienne de Cieśle Wielkie, distr. de Września. Résumé	100
Z b i g n i e w P i e c z y Ń s k i :	
Cmentarzysko z wczesnego okresu żelaznego (700—400 przed n. e.) w Gorszewicach, w pow. szamotulskim .	101
Le cimetière du premier âge du fer à Gorszewice, distr. de Szamotuły. Résumé	151
B o g d a n K o s t r z e w s k i :	
Cmentarzysko z okresu późno-lateńskiego i rzymskiego w Domaradzicach, pow. Rawicz	153
Le cimetière de la période de La Tène III et de la période romaine à Domaradzice, distr. de Rawicz. Résumé	172
B o g d a n K o s t r z e w s k i :	
Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1952 i 1953	275
Rapport sur l'activité du Musée Archéologique de Poznań en 1952 et 1953. Résumé	285
M a r i a K o s t r z e w s k a :	
Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Pozna- niu w latach 1952—53	287
Liste des nouvelles acquisitions du Musée Archéologi- que de Poznań en 1952—53	287

Osada z młodszej epoki kamiennej w Rzucewie, pow. wejherowski i kultura rzucewska

Le village neolithique de Rzucewo, distr. de Wejherowo

PRZEDMOWA

Praca niniejsza była przedstawiona przeze mnie w r. 1938 jako praca magisterska w Uniwersytecie Poznańskim. Maszynopis pracy wraz z rycinami, znaleziony w Warszawie przy odgruzowywaniu dawnego miejsca zamieszkania, został mi wręczony w maju 1952 r. przez dyrektora P. Muzeum Archeologicznego, dra Zdzisława Rajewskiego. Plan natomiast wykopalisk rzucewskich, rysowany przez kreślarza Franciszka Puka, odnalazł się w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Odzyskawszy maszynopis pracy starałem się uzupełnić ją na podstawie nowszej literatury oraz wskazówek i informacji prof. dr Józefa Kostrzewskiego, prof. dr Konrada Jażdżewskiego, dyr. dr Zdzisława Rajewskiego i mgra Bonifacego Zielenki z Torunia. Zdaję sobie jednak sprawę, że opracowanie niniejsze, wykonane w Biskupinie, zdala od biblioteki fachowej, posiada pewne braki trudne do wyrównania także z tego powodu, że niemal wszystkie materiały wykopaliskowe z Rzucewa, wywiezione wraz z całą dokumentacją przez okupantów hitlerowskich do Gdańska, uległy tam zniszczeniu.

Tak samo przypadło w Gdańsku, dokąd zostały oddane przez okupantów, ok. 350 kart katalogowych, obejmujących opisy wszystkich zabytków rzucewskich wraz z rysunkami, pomiarami i warunkami znalezienia. Utrudnia to oczywiście niezmiernie opracowanie wyników, trzeba się bowiem oprzeć głównie na szczupłej literaturze oraz zachowanych fotografiach i rysunkach przedwojennych. Tym tłumaczą się niedoskonałości i braki naszej pracy. Ostatecznego wykończenia pracy zarówno formalnego jak treściowego dokonał prof. J. Kostrzewski, inicjator i kierownik badań w Rzucewie, za co składam mu serdeczne podziękowanie.

I. Wstęp

A. HISTORIA ODKRYĆ I BADAŃ W RZUCEWIE

Osada przewodnia kultury rzucewskiej leży na terenie wsi Rzucewa, należącego do gminy Puck wieś, o cztery km na południowy wschód od starożytnego portu rybackiego w Pucku, w obrębie powiatu wejherowskiego (przed II wojną światową morskiego), w województwie gdańskim. Osada znajduje się na tzw. kępie puckiej, środkowej z trzech kęp ciągnących się wzdłuż zatoki puckiej,

na dużej wydmie przybrzeżnej na północ od wsi Rzucewa, w punkcie, gdzie wybrzeże zatoki łałamuje się pod kątem rozwartym (tabl. I). Założono osadę na zboczu wzgórza, wznoszącego się do wysokości 15,6 m nad poziomem morza, co niewątpliwie utrudniało budowę domów. Jednakże trudność tę wyrównywały widocznie inne korzyści położenia osady nad brzegiem morza, które dostarczało żywności, i na krawędzi puszczy, dostarczającej budulca, umożliwiającej wypas bydła i nierogacizny a poza tym będącej terenem łowów. Główną przynętą dla neolitycznych mieszkańców Rzucewa były zapewne połowy fok, nawiedzających widocznie licznie wybrzeże, jak można wnioskować z dużej ilości szczątków tych zwierząt, znalezionych wśród odpadków kuchennych osady. Poważniejszym brakiem był jednak brak słodkiej wody do picia w pobliżu. Nie jest jednak wyłączone, że wobec słabej zawartości soli w zatoce nie odczuwano potrzeby zaopatrywania się w słodką wodę w potoku odległym od osady o jakieś 500 metrów ku północy, płynącym na południe od Bładzikowa.

Pierwszych znalezisk na terenie opisywanej osady dokonał latem 1894 r. miejscowy nauczyciel Meyerowski, który znalezione tu skorupy, narzędzia krzemienne i kości zwierzęce ofiarował Muzeum Prowincjonalnemu w Gdańsku¹⁾. W tym jeszcze roku i w dwa lata później podejmował tu próbne poszukiwania dr Conwentz, ówczesny dyrektor tegoż muzeum²⁾. Badania te dostarczyły około 300 skorup, z których udało się zrekonstruować kilka naczyń, dalej pewnej ilości narzędzi krzemienych i odłupków, narzędzi kościanych, nieobrabianego kawałka bursztynu, węgla drzewnych, kości zwierzęcych, ości i łusek rybich. Conwentz mylnie zaliczył osadę odkrytą do mezolitu, złudzony pozornym podobieństwem jej inventarza do zawartości duńskich śmietnisk kuchennych i mylnie też określił gatunek łowionej tu foki, którą uznał za fokę szarą, żyjącą jeszcze dzisiaj w Bałtyku, jakkolwiek w rzeczywistości mamy tu do czynienia głównie z foką grenlandzką, stanowiącą wówczas przeżytek z okresu polodowcowego. W r. 1923, w czasie wycieczki zwiadowczej nad wybrzeże zatoki puckiej, czynił tu poszukiwania powierzchniowe prof. J. Kostrzewski, który w r. 1927 rozpoczął w Rzucewie systema-

¹⁾ Amtl. Ber. d. Westpreuss. Provinzialmuseums. XV. 21—23.

²⁾ Tamże, XVII, 32.

tyczne prace wykopaliskowe z ramienia ówczesnego Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu, kontynuowane w dwóch latach następnych przez wolontariusza tego muzeum Konrada J a ż d ż e w s k i e g o. W ciągu trzyletniej kampanii (1927—1929) rozkopano ponad 300 m² terenu, wydobywając z ziemi wielką ilość zabytków i czyniąc liczne obserwacje. Między innymi odkryto tu 7 grobów mieszkańców osady neolitycznej. Z ułamków naczyń wykopanych wówczas udało się w pracowni muzeum poznańskiego odtworzyć około 40 naczyń, co umożliwiło po raz pierwszy zdać sobie sprawę z charakteru ceramiki rzucewskiej, inne zabytki zaś dały pełny obraz reprezentowanej tu kultury, którą J. K o s t r z e w s k i nazwał rzucewską³⁾. Zabytki z badań powierzchniowych M e y r o w s k i e g o i poszukiwań Conwentza oddane zostały do Muzeum Gdańskiego i przepadły w zawierusze wojennej. Za edwie część ich znana jest z sumarycznych opisów i nielicznych ilustracji⁴⁾. Znaleźiska J. K o s t r z e w s k i e g o i plony systematycznych badań z lat 1927—1929 zapisane zostały w księgach inwentarzowych Muzeum Poznańskiego pod numerami T. P. N. 1923:18, 1927:161 i 234, 1928:575 i 1929:656. W r. 1932 dyrektorka gimnazjum żeńskiego w Pabianicach, prof. Helena Salska, ofiarowała Muzeum poznańskiemu pewną ilość zabytków z Rzucewa, zebranych na powierzchni. W okresie międzywojennym czynił też poszukiwania powierzchniowe w Rzucewie prof. dr Adam Wrzosek z Poznania, składając plony zdobyte w Zakładzie Antropologii Uniwersytetu Poznańskiego, oddane po wojnie w depozyt do Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Po wojnie przeprowadziło Muzeum Archeologiczne w Łodzi próbne badania w Rzucewie na przestrzeni 4 m², z których plony dostały się do Łodzi. W nieznanach bliżej okolicznościach uzyskało pewną ilość zabytków z Rzucewa Muzeum Pomorskie w Toruniu, gdzie są one zapisane pod numerami 539 i 2459 w inwentarzu działu archeologicznego. Kilka naczyń z Rzucewa znajdowało się też przed wojną w zbiorach Muzeum Prowincjonalnego w Królewcu (obecnie Kaliningradzie), a nieznanne bliżej zabytki

³⁾ J. Kostrzewski: Wykopaliska w Rzucewie na Pomorzu i kultura rzucewska (Sprawozd. z czynn. i pos. Pol. Akad. Umiej. XXXV 1930, nr 6, str. 25—29. — Tenże: Die Ausgrabungen von Rzucewo in Pommerellen und die Rzucewoer Kultur (Bulletin Intern. de l'Academie Polonaise des Sciences et des Lettres. Classe de Philologie..., 1930, str. 97—103). — Tenże: Nouvelles fouilles et découvertes en Poméranie Polonaise. Revue Anthropologique 1929, str. 393—397). — Tenże: Über die jungsteinzeitliche Besiedelung der polnischen Ostseeküste (Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum. Rigae, 1930, str. 55—64. Tenże: Sur de menus outils polis en silex trouvés en Pologne (XV Congrès Intern. d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistoriques. Portugal, 1930, str. 349—356. Paryż, 1931).

⁴⁾ Amtliche Berichte d. Westpreuss. Provinzialmuseums 1880—1905. Tabl. 42. — Gaerte: D. steinzeitl. Keramik Ostpreussens. Królewiec, 1927, tabl. IIc. — g. — La Baume: Die Steinzeit im Gebiet der unteren Weichsel (Blätter für deutsche Vorgeschichte. X 1933, str. 44—48, tabl. 24.

przechowywało P. M. Prehistoryczne w Berlinie. W pracy niniejszej opieram się w pierwszym rzędzie na materiale, jaki znajdował się przed wojną, a częściowo jeszcze znajduje się w zbiorach poznańskich, wykorzystując resztę materiału, stanowiącego tylko drobny odsetek w porównaniu z tym materiałem, jedynie dodatkowo.

B. METODA BADAŃ

Przeciętna miąższość warstwy kulturowej w Rzucewie wynosiła ok. 1 m, miejscami jednak dochodziła do 1,80 m. Jest to wynik położenia osady na zboczu wzgórza na gruncie piaszczystym, rozmywanym przez wody deszczowe i rozwiewanym przez wiatr. Deszcze żłobiły w warstwach kulturowych głębokie rynny, naruszając pierwotny układ warstw nieraz do znacznej głębokości. Przystępując do badań, miano do wyboru, albo pójść po upadzie zbocza i badać warstwy sztuczne powstałe wskutek zsuwów i spływów, co dałoby w znacznej mierze tylko układ wtórny warstw. Powstały pod wpływami atmosferycznymi po opuszczeniu osady przez mieszkańców, albo też badać osadę warstwami poziomymi w związku z dużym prawdopodobieństwem, że domy budowane były nie na płaszczyźnie ukośnej zbocza, lecz na przygotowanych poprzednio terasach. Przypuszczenie to potwierdzone zostało w pełni przez wyniki badań. Ponieważ warstwa kulturowa tam, gdzie nie była zakłócona przez działanie deszczu i wiatru, była jednolicie ciemna, nie dało się niestety wyróżnić warstw naturalnych, lecz trzeba było ograniczyć się do warstw mechanicznych o grubości 20 cm. Przypuszczenie jednak, że tą drogą uda się osiągnąć jakieś wyniki chronologiczne, okazało się złudne, zawartość bowiem wszystkich wyodrębnionych sztucznie poziomów okazała się tak jednolita, że trzeba było przyjąć jednolity charakter kultury mieszkańców przez cały czas istnienia osady. Dopiero po zdjęciu warstwy kulturowej zaczęły pokazywać się liczne ślady jam od słupów, odcinające się wyraźnie ciemniejszą zawartością na nieruszonym piaszczystym calcu. Zaznaczono je wszystkie na planie w nadziei uzyskania jakichś rzutów poziomych domów, niestety wielkie zgęszczenie jam i mała ilość ognisk w ich obrębie uniemożliwiały pewne wyróżnienie istniejących tu budowli, które widocznie kilkakrotnie niszczyły i były przebudowywane. W jednym tylko wypadku udało się z dużym prawdopodobieństwem wyróżnić jeden dom. Pieczolowicie gromadzono przy rozkopywaniach nie tylko dzieła rąk ludzkich, lecz także szczątki zwierzęce celem poznania gospodarki mieszkańców Rzucewa, a tak samo węgle drzewne z ognisk, surowy bursztyn, z którego wyrabiano ozdoby oraz szczątki żywności roślinnej (orzechy laskowe). Z terenu wykopaliskowego wykonała jednostka lotnictwa zdjęcie lotnicze, a ekspedycja muzealna przygotowała szczegółowy plan zbadanej części osady w skali 1:20, którego czystopis wykonał mierniczy Franciszek Puk ze Świecia na Pomorzu. Ważniejsze zjawiska fotografowano i utrwalano w rysunkach, które jednak uległy

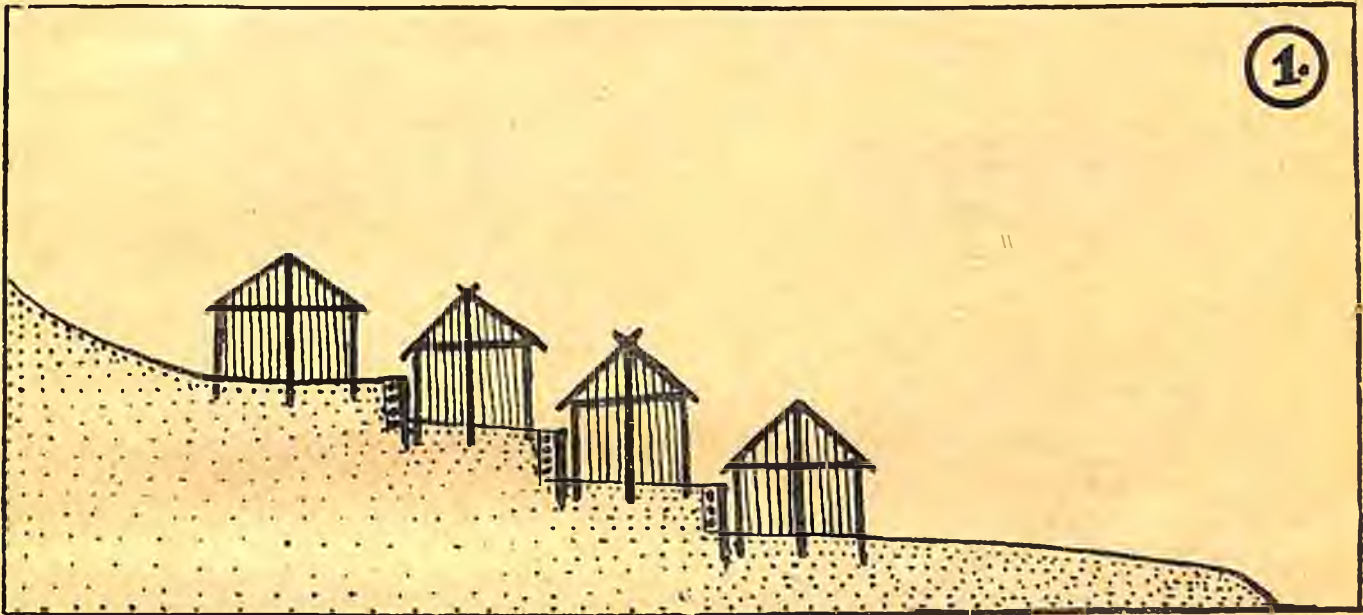
również zniszczeniu wraz z całą dokumentacją oraz katalogiem kartkowym zbiorów z Rzucewa, wykonanym w muzeum.

II. Część materiałowa

A. Ceramika.

Wśród znalezisk z Rzucewa na pierwszy plan wybija się ceramika, wykazująca znaczne bogactwo form i ornamentów. Można ją podzielić na kilka typów, różniących się formą, ornamentyką, a niewątpliwie także przeznaczeniem. Wyróżnimy więc trzy rodzaje dużych szerokootworowych

często zdobione na wysokości nasady różków rzędem dołków palcowych (tabl. II, 4) lub paznokciowych (tabl. II, 3), a czasem jeszcze dodatkowo drugim rzędem dołków palcowych tuż pod krawędzią (tabl. II, 1b). Jeden okaz ma zamiast dołków poziomą linię zygzakowatą (tabl. II, 2). Krawędź tych naczyń zdobią często karby lub dołki palcowe (tabl. II, 1a, 5 i 7). Zbliżone formą do zasobnic opisanego tu typu jest małe naczynie zdobione trzema podwójnymi rzędami odcisków sznura, które spełniało zapewne inną funkcję (tabl. II, 6). U dwóch spośród wyżej opisanych naczyń widać ślady

Ryc. 1. Schematyczny przekrój przez osadę neolityczną w Rzucewie w kierunku z pd.-zach. ku półn.-wsch. wraz z zrekonstruowanymi domami. — Fig. 1. Coupe schématique de la station néolithique de Rzucewo de S-W au N-E avec les maisons reconstruées.

garnków, służących zapewne do przechowywania zapasów pożywienia, które nazwiemy zasobnicami, dalej amfory, służące może do przenoszenia i przechowywania wody, puchary esowate, czarki, misy, naczynia wanienkowate, półmiski owalne naczynka cylindryczne, łyżki i inne wyroby gliniane (prześliki, ciężarki do sieci tp.).

Wśród naczyń zasobowych wyodrębnić możemy trzy typy: 1) naczynia z brzuścem najczęściej w kształcie odwróconego stożka, rzadziej baniaste, z szyjką nieco zwężoną i dwoma przeciwległymi różkami u jej nasady (tabl. II), naczynia z brzuścem baniastym, esowatym lub prawie cylindrycznym, zaopatrzone w jedną lub dwie listwy karbowane pod krawędzią (tabl. III), naczynia szerokootworowe, zachowane jedynie w ułamkach, z wałkami podkowiastymi zamiast uch poniżej krawędzi (tabl. V, 2, IX, 22 i 28).

a) Naczynia zasobowe z różkami.

Mają one powierzchnię zazwyczaj niedbale gładzoną lub wprost chropowatą (tabl. II, 7) z śladami obmazywania palcami w kierunku poziomym lub ukośnym (tabl. II, 2 i 4). Są one

naprawy pękniętej ściany przez wywiercenie otworów po obu stronach pęknięcia w celu umożliwienia ściągnięcia rozchodzących się części ściany sznurem (tabl. II, 2 i 3).

b) Naczynia zasobowe z listwą karbowaną.

Mają one również powierzchnię niestarannie gładzoną lub wprost chropowatą (tabl. III, 4) i wykazują często ślady obmazywania miotłką (tabl. III, 2 i 5). Mimo pewnych różnic w ukształtowaniu brzuśca łączy je wspólne przeznaczenie i charakterystyczne zgrubienie pod krawędzią w postaci jednej (tabl. III, 1 i 4) lub dwóch listw karbowanych (tabl. III, 3 i 5—6), n'e tyle stanowiących ornament jak raczej oparcie dla ręki przy podnoszeniu i przenoszeniu naczynia, szczególnie napełnionego płynem lub inną ciężką zawartością. Listwy są bądź karbowane paznokciem (tabl. III, 1 i 5), bądź poduszką palca (tabl. III, 2, 4 i 6). Niektóre z tych naczyń wykazują również ślady naprawy (tabl. III, 1). O ile większość odmian tego typu stanowi formy właściwe kulturze

rzucewskiej, to odmiana o esowatym profilu (tabl. III, 2) powtarza się w złockiej i śląskiej grupie ceramiki sznurowej. Z omawianą tu grupą naczyń wiąże się okaz wyobrażony na tabl. III, 7. zaopatrzone również w listwe pod krawędzią i podobny do naczynia przedstawionego na tabl. III, 6, jednakże zdobiony pięciu poziomymi pasmami kresek ukośnych pochylanych na przemian w przeciwnych kierunkach i podwójnymi liniami poziomymi. Brzeg tego naczynia zdobią ukośne kreski.

c) Naczynia zasobowe z uchwytem podkowiastym.

Z trzeciego typu naczyń zasobowych udało się zrekonstruować tylko jedno. wyobrażone

Ryc. 2. Rzućewo, pow. wejherowski. Dna naczyń glinianych, wykazujące technikę dolepiania ścian. — Fig. 2. Rzućewo, dist. de Wejherowo. Fonds de vases, démontrant la technique de soudage des parois.

w tabl. V, 2. Jest ono również szerokootworowe, ale przysadziste, posiada dwa przeciwległe uchwyty podkowiaste i jest zdobione poziomym rzędem zagłębień k'inowatych, skierowanych ostrzem ku górze. Z wielu innych naczyń tego typu zachowały się tylko ułamki z charakterystycznymi uchwytami (por. tabl. IX, 22 i 28).

d) Amfory typu turyńskiego.

Bardzo charakterystyczny typ ceramiki rzucewskiej tworzą amfory z brzuścem prawie kulistym (tabl. IV, 1—2), płaskokulistym

(tabl. IV, 3) lub prawie dwustożkowatym (tabl. IV, 4a—b) z bardzo wąską i krótką szyjką i 2 przeciwstawnymi lub 4 symetrycznie rozmieszczonymi uchami, osadzonymi zazwyczaj na największej wydętości brzuśca, rzadziej zaś nieco wyżej (tabl. IV, 1). Na wysokości uch znajduje się ornament poziomy, oddzielający górną, zdobioną część naczynia od dolnej niezdobionej. Składa się on bądź z dwóch listw karbowanych (tabl. IV, 3b), bądź z linii rytej i rzędu punktów czy kresek ukośnych poniżej (tabl. IV, 1—2), bądź z pasma kątów wsuwanych w siebie (tabl. IV, 4b i ryc. 10, 9) bądź wreszcie z kilku rzędów ukośnych kresek, pochylanych w każdym rzędzie w przeciwnym kierunku. Górną część amfor zdobi 6—8 pionowych pasm linii prostych obramowanych zwykle z obu stron kreskami ukośnymi lub kątami wsuwanymi w siebie (tabl. IV, 1—4 i ryc. 10, 1—2 i 4—6). Ornament jodełkowy na tabl. IV, ryc. 3b narysowany został mylnie na części brzuśca uzupełnionego gipsem przez rekonstruktora naczynia.

Odrębny charakter ma amfora umieszczona na tabl. IV, 5, z której zachowała się tylko część górna. Jest ona pozbawiona ozdób i posiada dwie pary uch umieszczonych w górnej części brzuśca. Dolne części wszystkich amfor są nieozdobione i mniej starannie gładzone.

e) Naczynia jajowate z cylindryczną szyjką.

Do rzadszych naczyń należą garnki baniaste lub jajowate z cylindryczną szyjką, wyobrażone na tabl. V, ryc. 4—5. Pierwszy z nich jest niezdobiony, drugi zdobią rzędy kresek ukośnych na krawędzi i u nasady szyi oraz zygzak poziomy pomiędzy nimi. Formę zbliżoną do pierwszego naczynia stanowi garnek z Gdyni (tabl. V, 3).

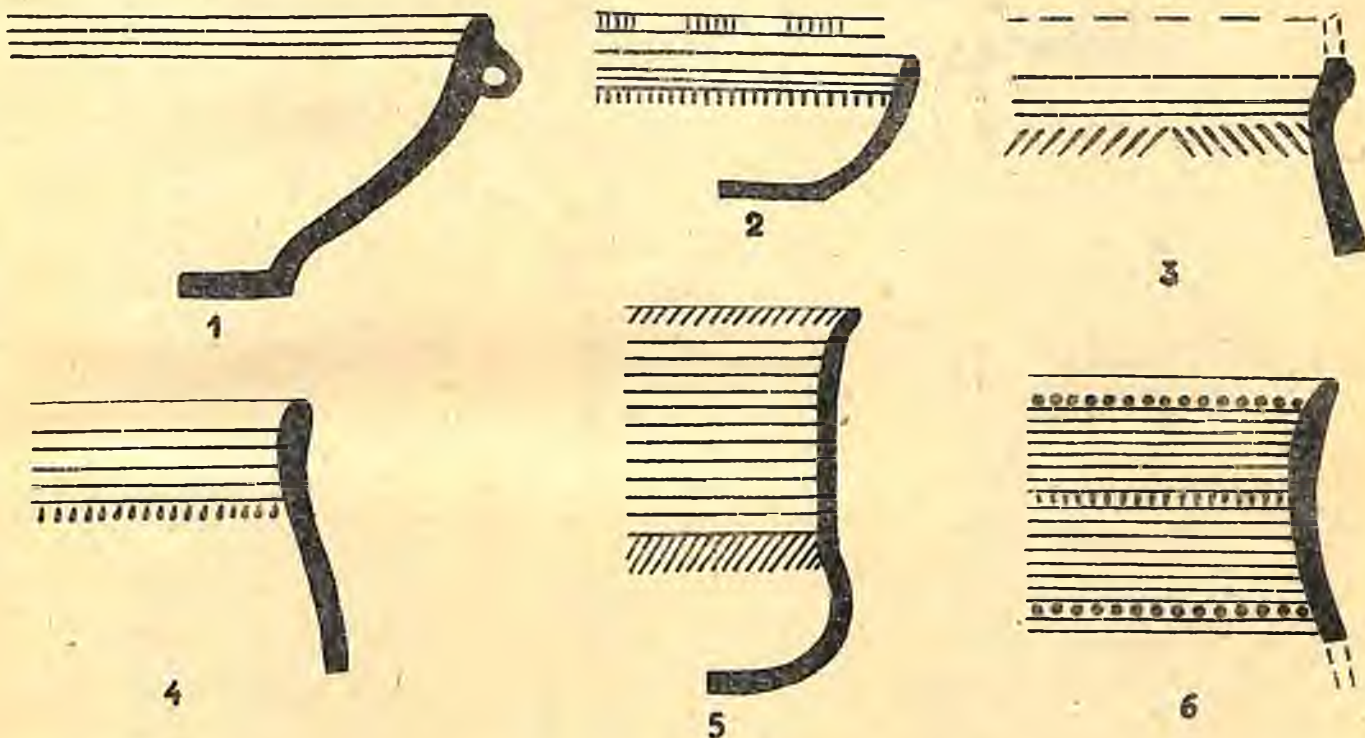
f) Pucharki o esowatym profilu.

Najliczniejszą grupę naczyń reprezentują smukłe pucharki o esowatym profilu z brzuścem baniastym i cylindryczną lub rozchylającą się ku górze szyją (tabl. V, 6—11. tabl. VI i ryc. 4—9. ryc. 15, 10 i 12. ryc. 16. 8. ryc. 17, 4, ryc. 18. 12, ryc. 19. 1—14 i 17). Mimo niewielkich różnic w szczegółach, np. w umiejscowieniu nasady szyjki, w jej kształcie silniej lub słabiej rozchylonym, a nieraz wzburszonym, w większej lub mniejszej smukłości i w ornamentyce, należą one zasadniczo do jednego typu. Bosata ornamentyka wskazuje, że nie są to naczynia do gotowania, ani też do przechowywania zapasów, lecz że służyły one jako naczynia stołowe, do picia. Naczynia te są zwykle zdobione od wylotu aż do łagodnego zagięcia brzuśca, przy czym ornament układa się z reguły w pasy poziome. Składa się on z następujących motywów: pojedyncze lub wielokrotne poziome pasma sznurowe lub pasma linii rytych, poziome pasma linii ukośnych, ostatnie pochy-

lane najczęściej w jednym rzędzie w lewo, w drugim w prawo, tak że dwa sąsiednie rzędy tworzą jak gdyby rząd kątów wsuwanych w siebie, dalej poziome pasma kresek pochyłanych na przemian w lewo i w prawo, poziome pasma zygzakowate, pasma trójkątów rzadziej trapezów zaplatanych skośnie kreskowanych, pasma poziome wypełnione ukośnym kratkowaniem, poziome pasma pojedynczych lub podwójnych linii falistych, wyjątkowo zaś poziome pasma, wypełnione pionowymi słupkami kątów wsuwanych w siebie, pionowe pasma zygzakowe i pionowe frendzle. Motywy te nie występują prawie nigdy oddzielnie, lecz zazwyczaj w ilości 2 lub więcej na jednym naczyniu w najrozmaitszych układach, tak że

pojedynczej czy podwójnej linii sznurowej pod krawędzią. Dna ich są płaskie a podstawa nieraz wyodrębniona (tabl. VII, 2—4 i 6).

Znacznie liczniejsze są misy (tabl. VII, 7—17), mające również dna płaskie i podstawę czasem wyodrębnioną (tabl. VII, 8). Krawędź ich najczęściej zagięta jest do środka, tylko wyjątkowo wyodrębnia się krótka szyjka (tabl. VII, 8). Najczęściej są one zdobione tuż pod krawędzią, bądź podwójnym czy potrójnym odciskiem sznura (tabl. VII, 7—9 i 12—13), bądź dwiema czy trzema poziomymi liniami rytymi (tabl. VII, 11 i 14), bądź wreszcie rzędami słupków czy kółek (tabl. VII, 16). Pod odciskami linii sznurowych czy rytymi umiesz-

Ryc. 3. Rzucewo, pow. wejherowski. Naczynia zdobione pasmami linii poziomych. — Fig. 3. Rzucewo, distr. de Wejherowo. — Vases ornés de lignes horizontales.

powstaje ogromna różnorodność odmian ornamentyki. Brzegi pucharków są nieraz poprzecznie lub ukośnie karbowane. Także przy dnie spotykamy czasem karby pionowe czy ukośne (tabl. X, 1—3 i ryc. 7, 8). Również u tej grupy naczyń spotykamy niekiedy ślady naprawy przez wywiercenie otworów po obu stronach pęknięcia (tabl. VI, 17, 21 i 23).

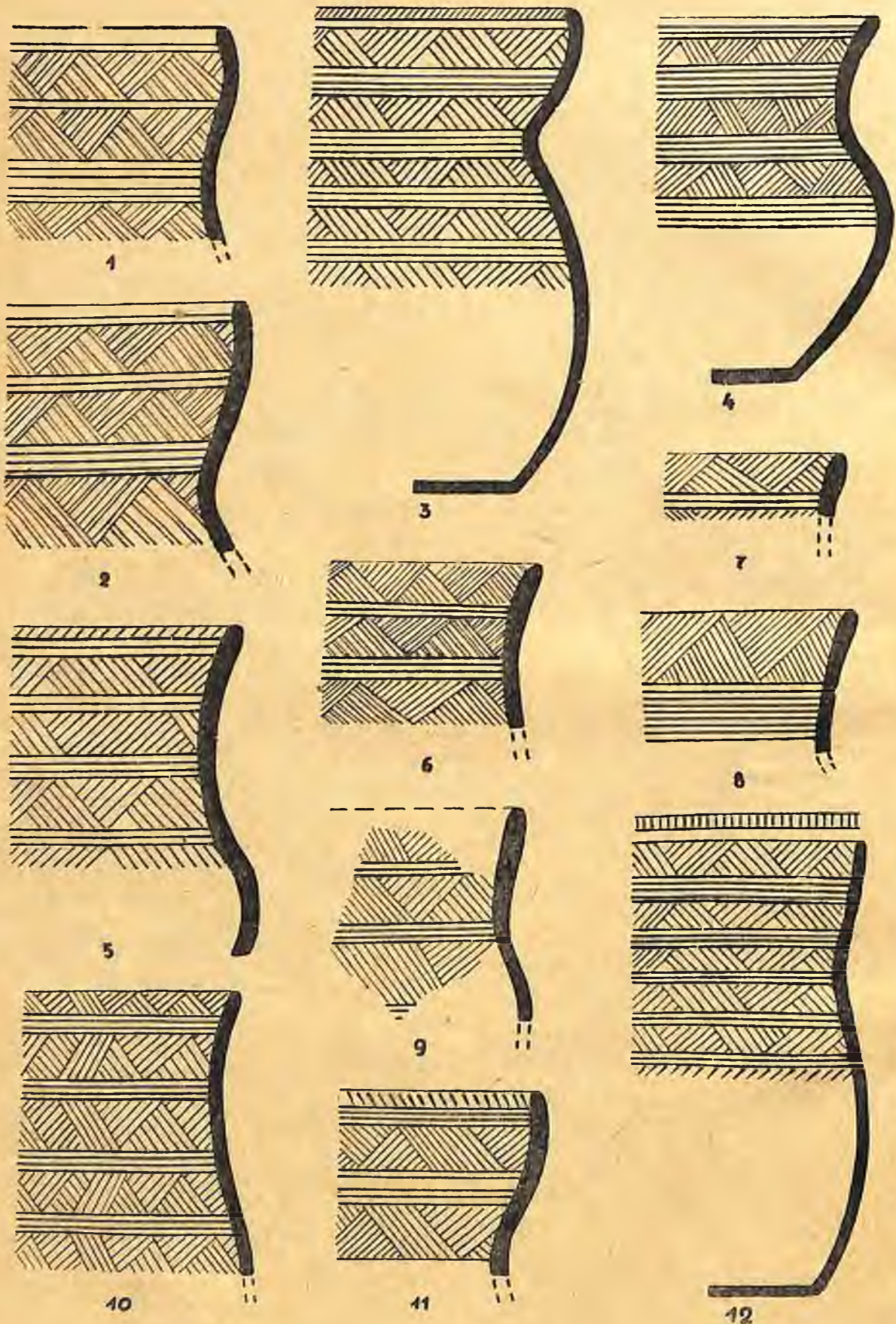
g) Czarki i misy.

Osobną grupę naczyń tworzą czarki (tabl. VII, 1—6 i IX, 23). Mają one brzeg zagięty do środka, różnią się jednak od mis większą wysokością i mniejszą średnicą. Najczęściej są one niezdobione, rzadziej zaś posiadają ornament w postaci dwóch rzędów kółek (tabl. VII, 1) czy kresek (tabl. IX, 23), lub

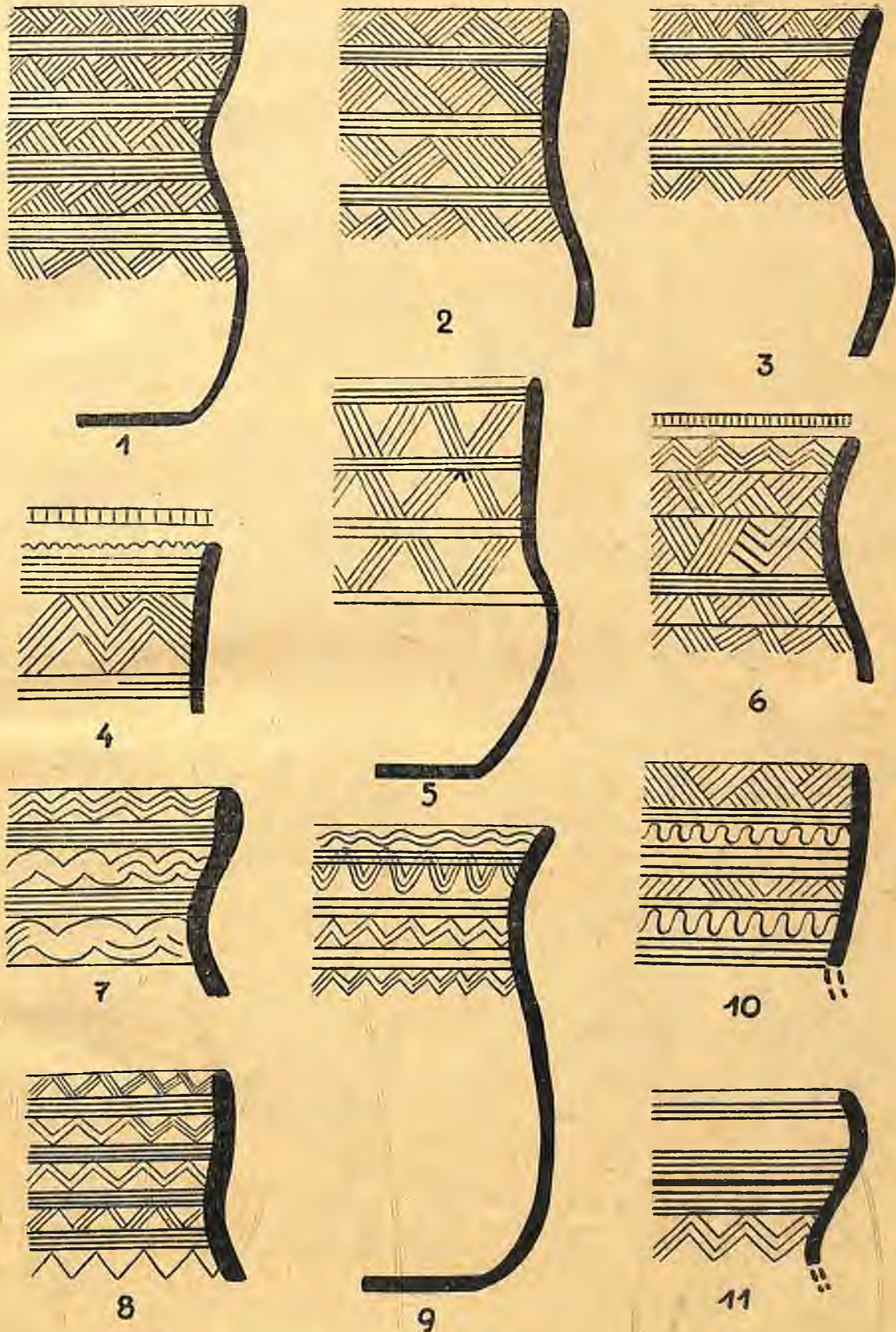
czano jeszcze zwykle ornamenty stemplowe w postaci półkoli, klinów itp. Tylko kilka małych mis nie posiada żadnych ozdób. Misy najczęściej pozbawione są uch, niektóre jednak zaopatrzone są w jedno ucho (tabl. VII, 11), a nawet dwie pary uch przeciwstawnych (tabl. VII, 9—10), zastąpionych czasem podwójnymi guzami (tabl. VII, 12).

h) Naczynia czólenkowate i półmiski owalne.

Bardzo często występują też w Rzucewie płytkie, wąskie i długie naczynia czólenkowate (tabl. VIII i IX, 1—2). Mają one najczęściej niskie, pionowe, równoległe ścianki, płaskie dna, (tabl. VIII, 3—4) i końce zaokrąglone. Krawędzie ich są nieraz karbowane (tabl. VIII,

Ryc. 4. Rzu cewo, pow. wejherowski. Pucharki z ornamentyką zaplatanych trójkątów skośnie kreskowanych.
 Fig. 4. Rzu cewo, distr. de Wejherowo. Gobelets ornementés de triangles hachurés.

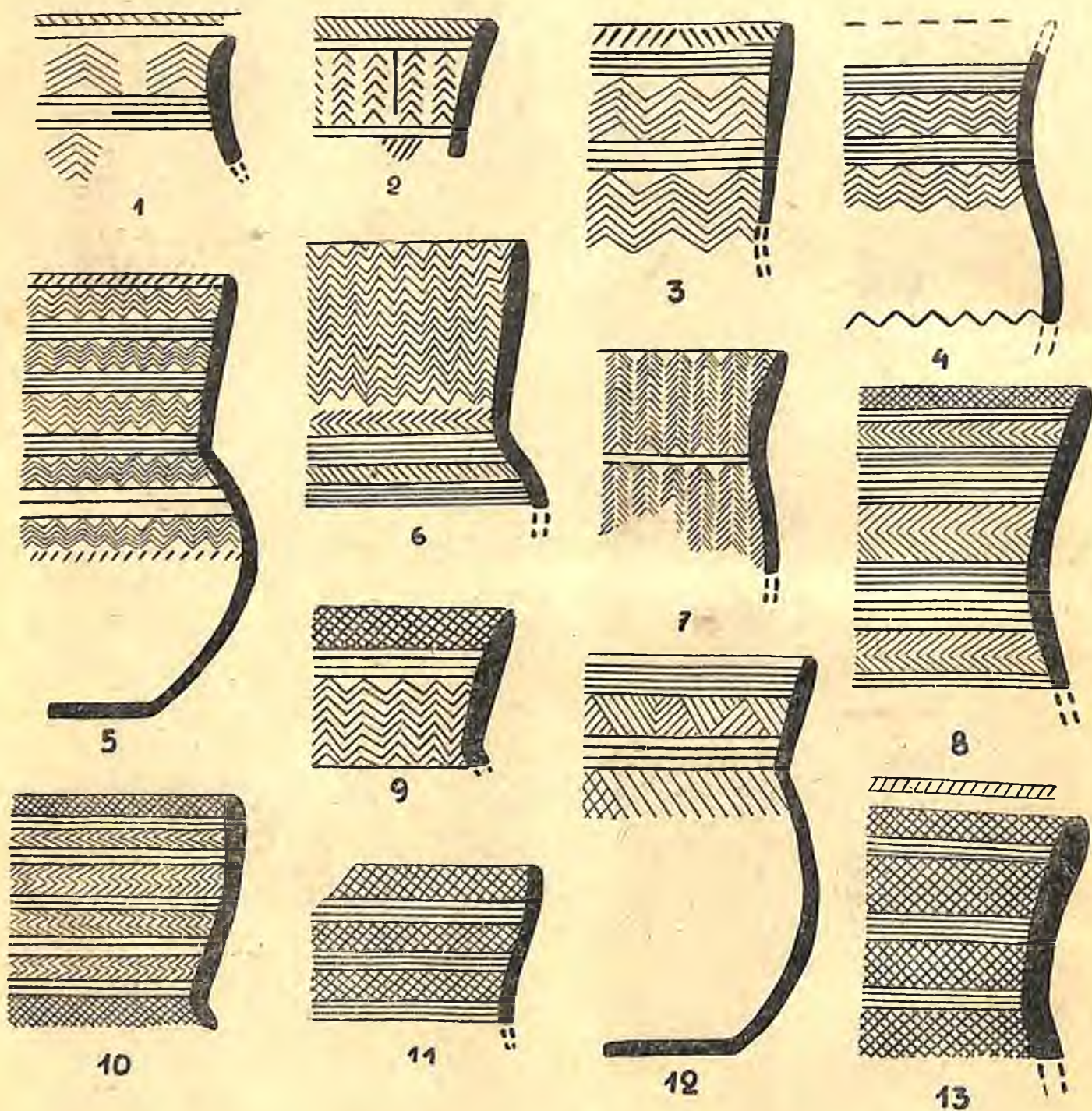

Ryc. 5. Rzucewo, pow. wejherowski. Pucharki zdobione trójkątami skośnie kreskowanymi, pasmami zygawkowymi i liniami falistymi. — Fig. 5. Rzucewo, d'istr. de Wejherowo. Gobelets ornés de triangles hachurés, de zigzacs et de lignes ondulées.

7—12). W środku długości naczyń przyłączone są nieraz jeden, dwa lub trzy guzki (tabl. VIII, 9—14) jako uchwyty. Do czego służyły te naczynia, trudno powiedzieć. Powszechnie przyj-

i) Rzadsze formy naczyń.

Rzadko spotyka się w Rzućewie naczynia cylindryczne (tabl. IX, 12—13) i łyżki (tabl. IX, 10—11).

Ryc. 6. Rzućewo, pow. wejherowski. Pucharki zdobione kątami wsuwanymi w siebie, zygzakami poziomymi i ukośnym kratkowaniem. — Fig. 6. Rzućewo, distr. de Wejherowo. Gobelets ornés de chevrons imbriqués, de zigzacs horizontaux et de hachures obliques quadrillées.

muje się jednak, że były to lampki, w których palono tłuszcz fok, masowo łowionych na wybrzeżu. Odrębny typ stanowią szersze naczynia najczęściej owalne o przekroju poprzecznym łukowatym, służące może jako półmiski do smażenia ryb czy jaj ptasich (tabl. IX, 3—8) łowionych na wybrzeżu. Obszerniej przeznaczenie tych naczyń omawiam niżej.

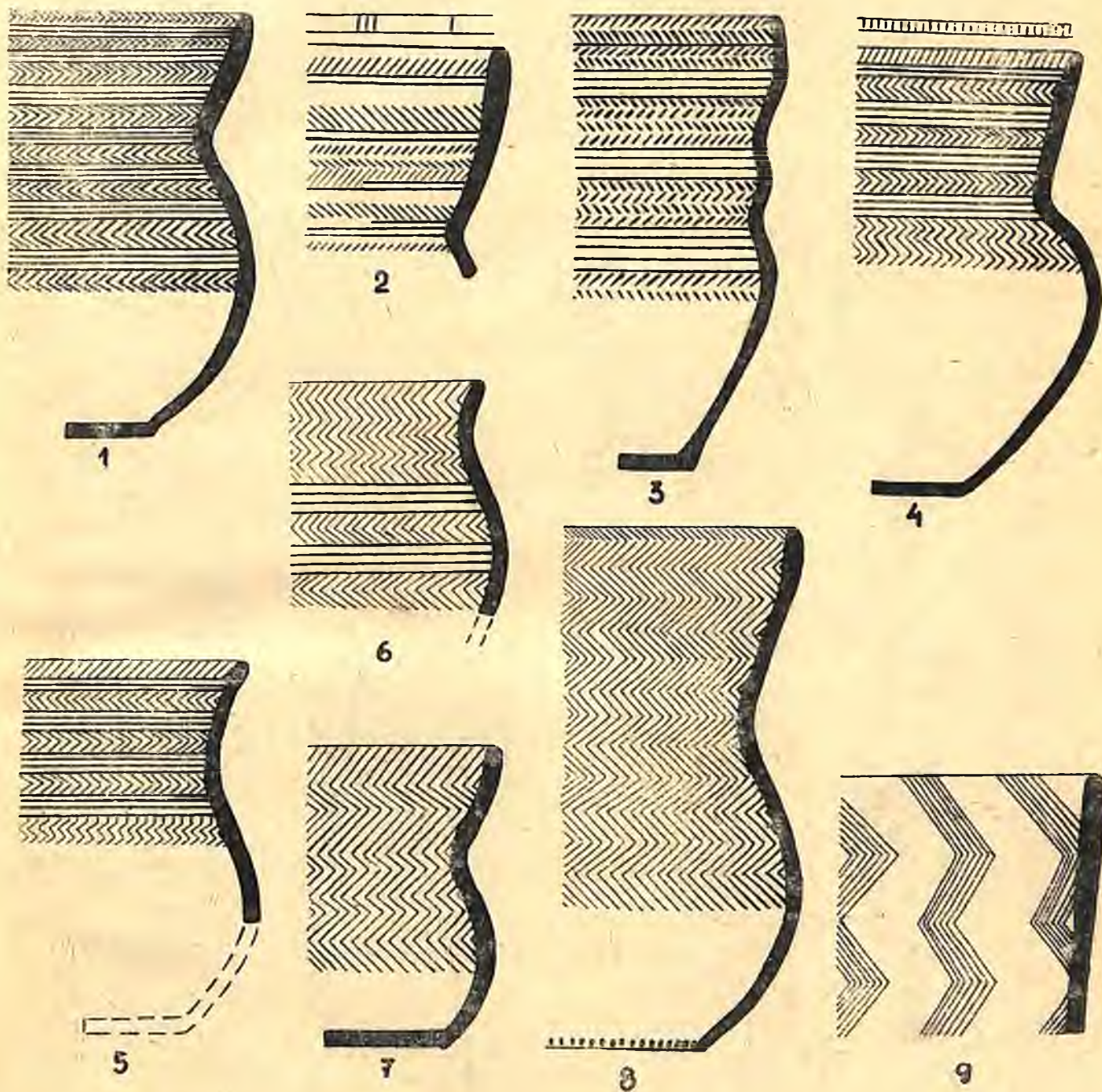
Z trzech łyżek zachowały się tylko ułamki nie pozwalające dokładnie odtworzyć ich kształtu. Prawdopodobnie były one jednak owalne i posiadały uchwyt różkowaty.

k) Inne wyroby gliniane

Z innych wyrobów glinianych znalazł się w osadzie ułamek płaskiego, dużego krążka

glinianego (tabl. IX, 17 i ryc. 21) i kilka mniejszych krążków, wykrojonych ze skorup z wywierconym w środku otworem. Służyły one — być może — jako przesłiki (tabl. IX, 18—19). Wreszcie wymienić należy dwa miniaturowe

skorup zdobionych, z których nie udało się odtworzyć całych naczyń i o których nawet nie w każdym wypadku można powiedzieć, do jakich naczyń należały. Wobec tego należy poświęcić nieco uwagi ornamentyce jako takiej.

Ryc. 7. Rzućewo, pow. wejherowski. Pucharki zdobione kątami wsuwanymi w siebie i zygzakami pionowymi. — Fig. 7. Rzućewo, distr. de Wejherowo. Gobelets ornés de chevrons imbriqués et de zigzacs verticaux.

złamane w połowie toporki gliniane (tabl. IX, 20—21), prawdopodobnie podwójne, które były zapewne rodzajem amuletów i znajdują odpowiedniki wśród znalezionych w Rzućewie i gdzieindziej toporków bursztynowych.

1) Ornamentyka ceramiki

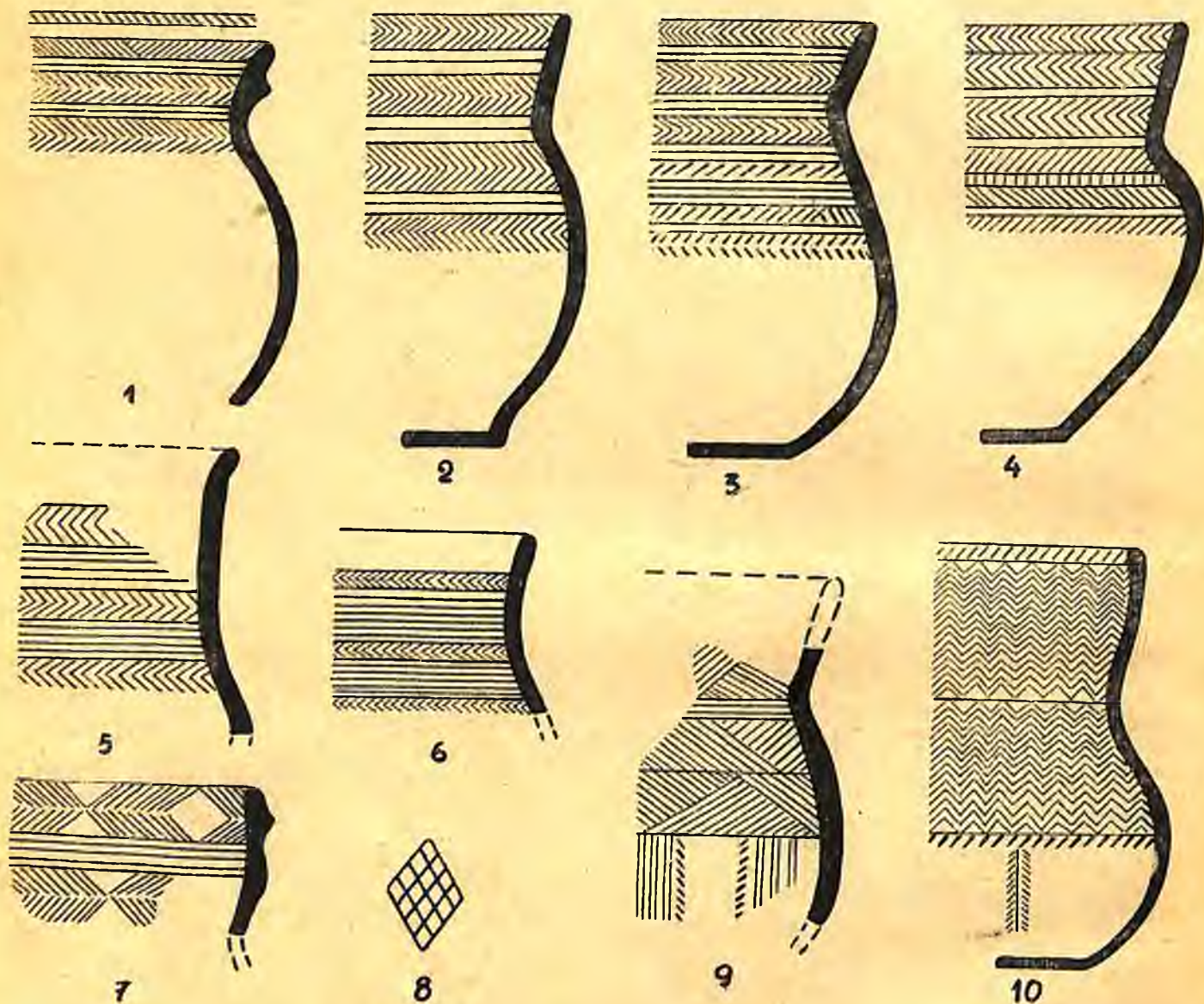
O ornamentach typowych dla poszczególnych rodzajów naczyń mówiliśmy już przy omawianiu danych grup. Jednakże istnieje duża ilość

Ozdoby plastyczne występują głównie na naczyniach zasobowych (tabl. III i X, 14—23). Są to zwykle pojedyncze, podwójne lub potrójne wałki, bądź uformowane w czasie lepienia naczynia przez nacisk palcy, bądź też nalepione po ulepieniu garnka, jak to widzimy na tabl. X, 22. Wałki te są zazwyczaj karbowane poprzecznie lub ukośnie palcami lub paznokciami. W niektórych wypadkach jednak przetwarzano wałek pojedynczy lub podwójny na wypukłą linię wężykowatą

(tabl. X, 19—20 i 23). U jednego fragmentu takiej wypukłej linii wężykowatej towarzyszą na krawędzi nacięcia ukośne.

Bardzo efektowny, ale rzadki ornament plastyczny reprezentuje poziomy zygzak wypukły między dwoma pasmami linii rytych (tabl. X, 6), zdobiący, jak wynika z analogii znalezionych na

Najprostszym ornamentem, nie wymagającym żadnych narzędzi, są dolki wykonane przy pomocy czubka palca lub paznokcia. Spotykamy je na listwach (tabl. III, 1—6) oraz na części przydennej (tabl. X, 1—3 i ryc. 14, 12) i na krawędziach naczyń (tabl. II, 1 i 7, tabl. III, 2—3 i 5—6, tabl. V, 1, tabl. VIII, 8—12).

Ryc. 8. Rzucewo, pow. wejherowski. 1—7 i 9—10. Pucharki zdobione kątami wsuwanymi i innymi motywami. 8. Motyw rombu. — Fig. 8. Rzucewo, distr. de Wejherowo. 1—7 et 9—10. Gobelets ornés de chevrons imbriqués et d'autres motifs, 8. Ornement losangique.

Mierzei Kurońskiej⁵⁾, pucharok o wyodrębnionej szyjce, rozchylającej się lekko ku górze. Poniżej dolnego pasma linii znajduje się rząd łuczków, otwartych ku dołowi.

Ornamenty wgłębione. Ogromna większość ornamentów rzucewskich jest wkłesła. Można wśród nich wyróżnić następujące grupy: dolki palcowe lub paznokciowe, ozdoby ryte, ozdoby stemplowe, ornamentykę sznurową, ozdoby grzebykowe i ścieg bruzdowy.

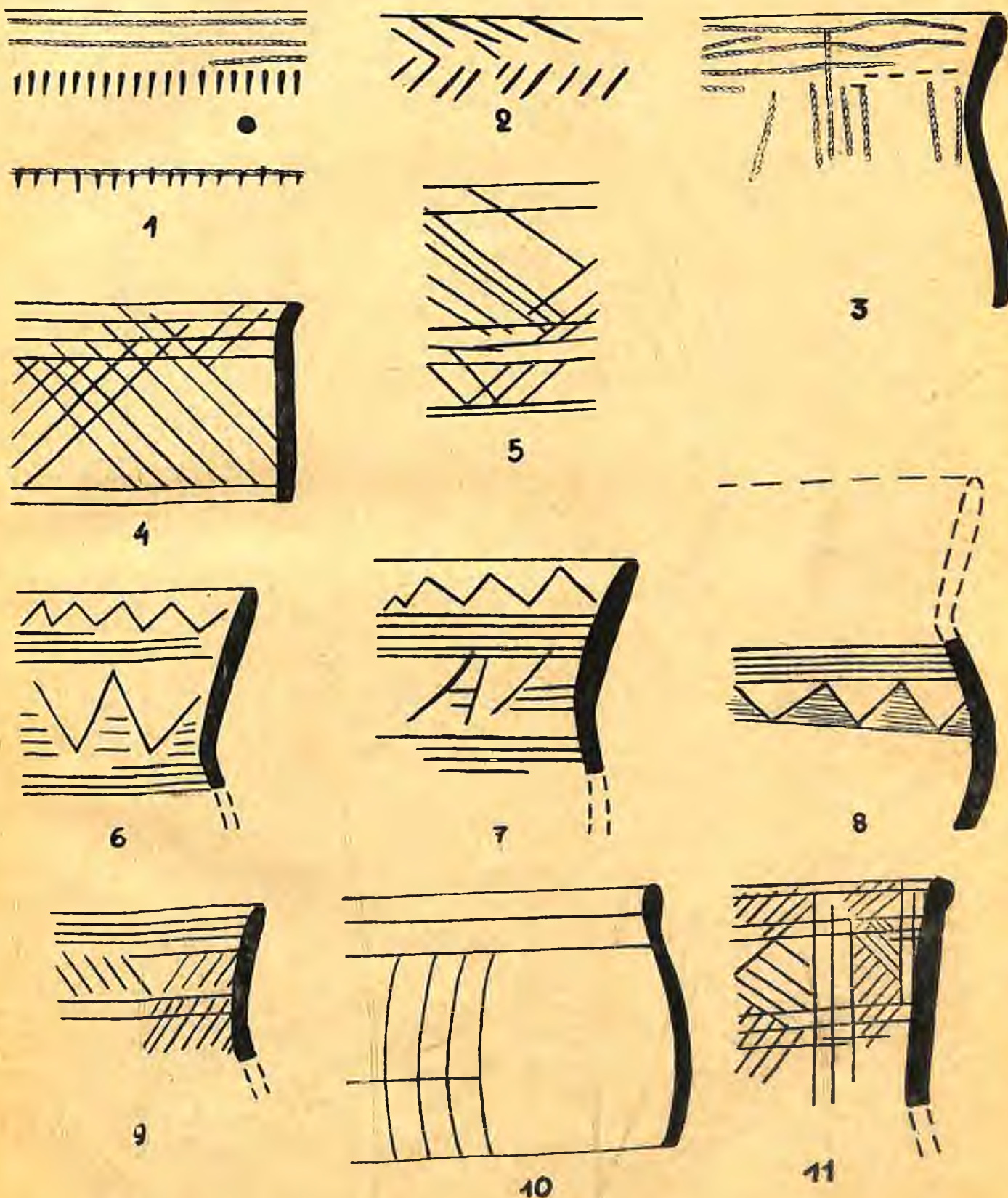
⁵⁾ Por. W. Gaerte: Die steinzeitliche Keramik Ostpreussens. Królewiec, 1927, str. 78, ryc. 244.

Do najpospolitszych ornamentów w Rzucewie należą ozdoby ryte. Składają się one nieraz z kilku zwykłych linii poziomych, rytych jakimś ostrym narzędziem (tabl. X, 4—5), którym towarzyszą zwykle pionowe lub ukośne nakłucia stemplowe (ryc. 3, 2—5) lub punkty (ryc. 3, 6). Najczęściej jednak pasma linii poziomych służą tylko do przegradzania grup kresek ukośnych na przemian pochylanych w lewo i w prawo (ryc. 5, 2—3 i 5), często tworzących poziome pasma zaplątanych trójkątów, trapezów lub rombów skośnie kreskowanych (ryc. 4, ryc. 5, 1 i ryc. 8, 9). Trzy, cztery albo pięć takich pasm linii ukośnych na-

przebiegająco pochylanych w odwrotnych kierunkach lub też pasm trójkątnych czy innych pól skośnie kreskowanych występuje zwykle ponad sobą. W kilku wypadkach trójkąty kreskowane wryto narzędziem rozdwojonym, ryjącym od razu dwie linie (ryc. 4, 1—2). Ilość linii poziomych

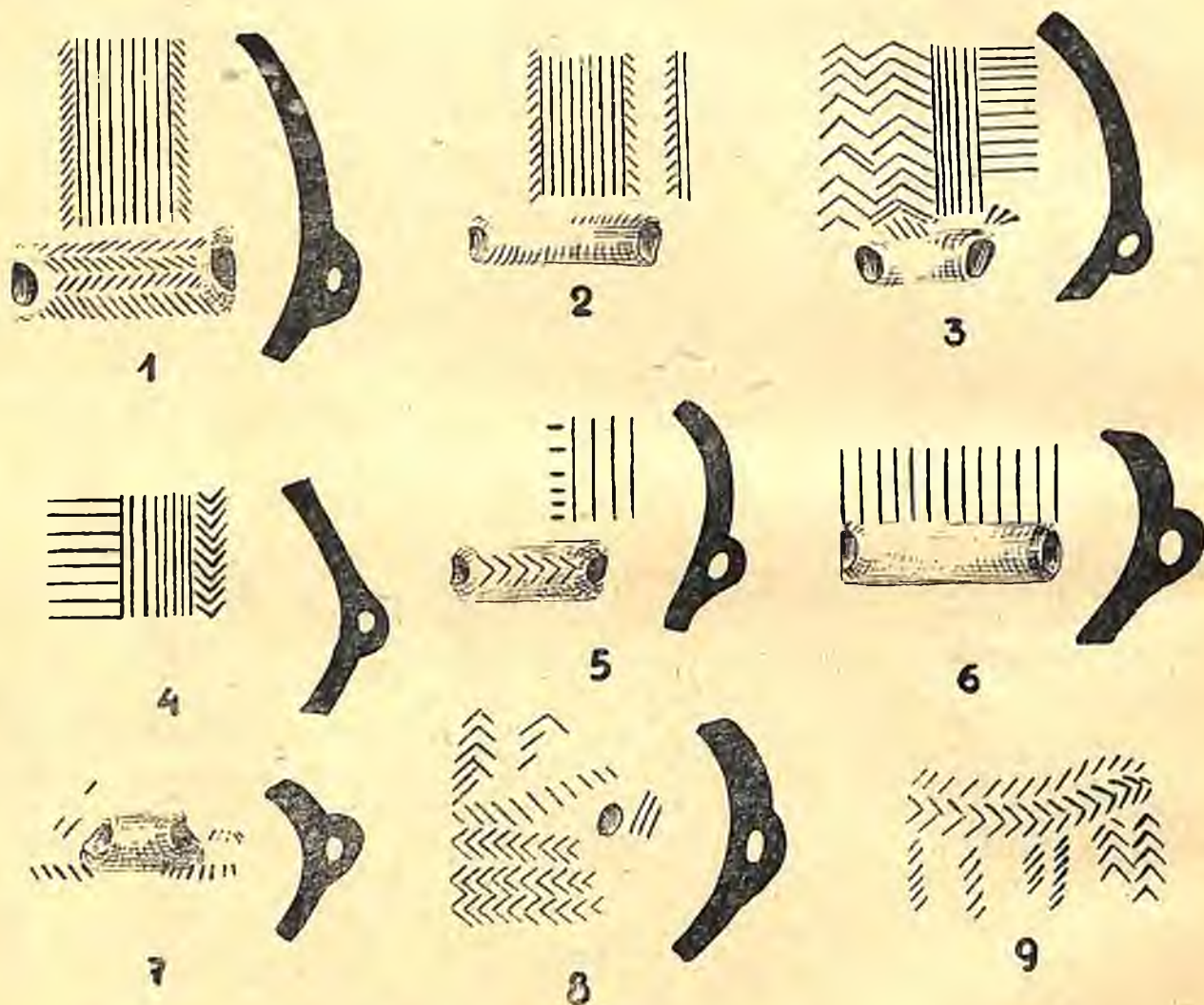
przegradzających pasma pól zakreskowanych wynosi zwykle 2—3, rzadziej 4, wyjątkowo jednak dochodzi do 6 a nawet 8 (ryc. 8, 6). W niektórych wypadkach poziome pasma linii rytych zastępują poziome odciski sznura (ryc. 19). Inny rodzaj ornamentyki rytej reprezentują poziome pasma

Ryc. 9. Rzucewo, pow. wejherowski. Różne ozdoby nieregularne pucharków (1—9 i 11) i naczyń baniastych (10). Fig. 9. Rzucewo, distr. de Wejherowo. Différents ornements irréguliers de gobelets (1—9 et 11) et d'un vase pansu (10).

zygzakowate, przedzielane pasmem linii prostych poziomych (ryc. 5, 4, 6—9 i 11, ryc. 6, 3—6 i 9 i ryc. 8, 10), w innych zaś wypadkach pasma zygzakowate zastąpione są przez pasma (ryc. 5, 7 i 9) i linie faliste (ryc. 5, 10). Dość często przestrzeń między pasmami linii poziomych wypełniają poziome pasma kątów wsuwanych w siebie (ryc. 6, 8 i 10, ryc. 7, 1 i 4—6 i ryc. 6, 2—6), przy czym w poszczególnych pasmach są one nieraz skierowane w różnych kierunkach (ryc. 7, 1 i 4—5, ryc. 8, 2—3 i 5). Stosunkowo rzadko występują między pasmami linii poziomych pionowe pasma ką-

pucharach o esowatym profilu, gdzie pokrywają wysoką zwykle szyję i górną część brzuśca. Zaznacza się tu prawie stale tendencja do poziomego układu ozdób i tylko wyjątkowo ornament ma kierunek pionowy. U dwóch naczyń cała górna i środkowa część naczynia pokryta jest pionowymi zygzakami (ryc. 7, 7—8), u innego zaś naczynia pasmami zygzakowatymi z 6—7 linii, w pewnych odstępach od siebie (ryc. 7, 9). U dalszych wreszcie pucharów poniżej pasm zaplatających trójkątów skośnie kreskowanych widnieją ornamenty pionowe w rodzaju frendzli, złożonych

Ryc. 10. Rzucewo, pow. wejherowski. Ornamentyka amfor typu turyńskiego. — Fig. 10. Rzucewo, distr. de Wejherowo. Ornaments des amphores du type thuringien.

tów wsuwanych w siebie (ryc. 6, 1—2 i 7), pasma figur esowatych (ryc. 6, 10), pasma krętek ukośnych (ryc. 6, 8—11 i 13) i pasma kresk ukośnych pochylonych w poszczególnych polach w przeciwnych kierunkach (ryc. 7, 2). Na pewnych naczyniach pojawiają się różne omówione tu motywy w połączeniu obok siebie. O ile ornamentyka zamknięta jest ku dołowi linią poziomą, jest ona obramowana nieraz od dołu pasmem kresk pionowych lub ukośnych (ryc. 4, 12 i ryc. 8, 4 i 10). Opisane tu ornamenty z wyjątkiem wspomnianych na początku ustępu zwykłych pasm linii poziomych spotykamy wyłącznie na

w jednym wypadku z pasm linii obramowanych kreskami (ryc. 3, 9), w drugim zaś z jodełek (ryc. 8, 10). Pomijamy tu ornamenty nieregularne, niedbałe lub ryte niewprawną ręką, spotykane na pucharach (ryc. 9, ryc. 6—9 i 11). Krawędzie pucharów są nieraz karbowane poprzecznie lub ukośnie (ryc. 4, 12, ryc. 5, 4 i 6, ryc. 6, 1 i 13, ryc. 7, 2 i 4, ryc. 8, 1).

Ornamenty ryte spotykamy też na amforach typu turyńskiego. Poza opisanymi już wyżej ornamentami, spotykanymi na amforach zrekonstruowanych możemy wymienić jeszcze odmiany tych ozdób, widniejące na fragmentach podobnych

amfor przedstawionych w rycinie 10, 1—9, których tu szczegółowo omawiać nie będziemy.

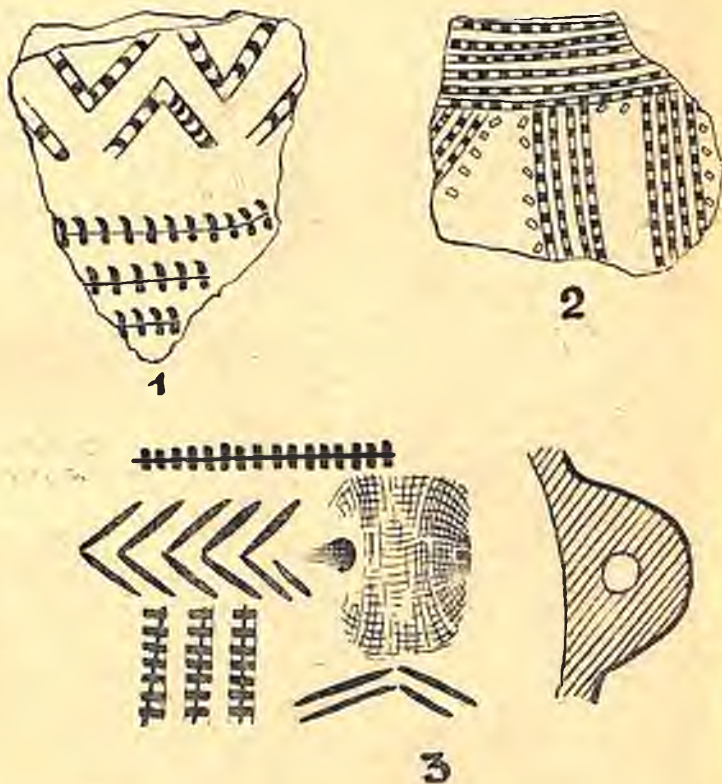
Pewne cechy wspólne z ornamentyką rytą ma ścieg brzdowy wykonywany w ten sposób, że ryjąc brzdę utyka się narzędzie zaostrome lub zaopatrzone w wąski dłutowany koniec w bliskich odstępach głębiej w glinę, prze co powstaje w obrębie brzdki szereg zagłębień. Ornament ten rzadko tylko występuje w Rzucewie. Na jednej skorupie tworzy on trzy linie poziome, z których zwiesza się pasmo linii pionowych (tabl. X, 10), na innej występują dwa potrójne i jedno podwójne pasmo poziome w połączeniu z pionową ornamentyką punktów i odcisków sznura (ryc. 19, 15), w trzecim wypadku z poziomego pasma ornamentu wykonanego w ściegu brzdowym opadają ku dołowi dwa pasma pionowe i jedno ukośne, wykonane w tej samej technice (ryc. 11, 2), obramowane jednostronnie ukośnymi nakłuciami. Wreszcie na jednym ułamku występują kąty w ściegu brzdowym (ryc. 11, 1). Niestety ornamenty powyższe występują na ułamkach naczyń zbyt drobnych, żeby można było określić formę naczyń. Tylko jeden ułamek (ryc. 11, 3) pochodzi od amfory.

Stosunkowo liczne są natomiast ozdoby stemplowe, składające się najczęściej z poziomych rzędów słupków pionowych i zygzaków, wyciskanych narzędziem dłutowatym (ryc. 12, 1—7). Rzadziej zamiast słupków pionowych pojawiają się kreski ukośne (ryc. 12,4). Zygzaki składają się bądź z poszczególnych nakłuc ukośnych (ryc. 12,5 i 8—9), bądź z nakłuc w kształcie litery V (ryc. 12,1 i 7—8), bądź wreszcie tworzą linie ciągłe, pojedyncze (ryc. 12,2,4 i 6) lub podwójne (ryc. 12,3 i tabl. X.12). Występują one albo w połączeniu ze słupkami pionowymi czy ukośnymi i z półkolami (ryc. 12,7) albo też razem z ornamentyką sznurową (ryc. 12,8—10). Naczynia, na których spotykamy te ornamenty, zachowane są niestety przeważnie w stanie ułamkowym, tak że tylko w dwóch wypadkach można stwierdzić, na jakich rodzajach naczyń występują. Raz jest to ułamek naczynia zasobowego z listwą półkolistą (ryc. 12,1), drugi raz garnek baniasty z krótką, lekko rozchylającą się szyjką (ryc. 12,4).

Częsty motyw zdobniczy tworzą półkola, wyciskane odpowiednim stemplem (ryc. 13,2 i 6—15), układające się bądź w pojedyncze, bądź w podwójne a nawet potrójne rzędy poziome. Stempel ten odciskano najrozmaiciej, tak że raz łuk półkola otwarty jest ku górze, (ryc. 13,6—7, 9—11 i 13), raz ku dołowi (ryc. 13,2 i 8), innym razem wreszcie ku prawej (ryc. 13,12) lub ku lewej stronie (ryc. 13,14—15). Półkola tworzą nieraz jedyny ornament naczynia, w innych wypadkach łączą się z wyrastającymi z nich liniami pionowymi (ryc. 13,10—11) lub ukośnymi, kiedyindziej znów towarzyszą półkolom inne ornamenty stemplowe w postaci punktów, dołków prostokątnych (ryc. 13,13), kolistych (ryc. 13,6) lub trójkątnych (ryc. 13,13). Do rzadszych motywów należą trójkąty (ryc. 14,2 i 4) lub dołki klinowate i soczewkowate, wyciskane stemplem (ryc. 14,5—6 i 8—10), kółka wyciskane piórkiem ptasim (ryc. 13,16—18), zagłębienie w kształ-

cie odcinka koła (ryc. 12,8) i oryginalne motywy fajkowate (ryc. 14,7). Omówione tu ornamenty stemplowe występują — o ile pozwala zorientować się fragmentaryczny stan zachowania — na naczyniach zasobowych z półkolistymi listwami zamiast uch (ryc. 14,7), na czarkach (ryc. 13,3 i 16) i misach (ryc. 13,15 i 18 i ryc. 14,3). Ornamenty stemplowe w postaci kątów, klinów, punktów, trójkątów, półkoli itd. towarzyszą też często ceramice sznurowej.

Znaczną rolę odgrywały też w ceramice rzucewskiej ozdoby sznurowe, występujące bądź jako jedyny ornament (ryc. 15—16,1—7, ryc. 17,3) bądź w połączeniu z innymi sposobami zdobienia (ryc. 16,8, ryc. 17,1—2 i 4, ryc. 18—19). Najczę-

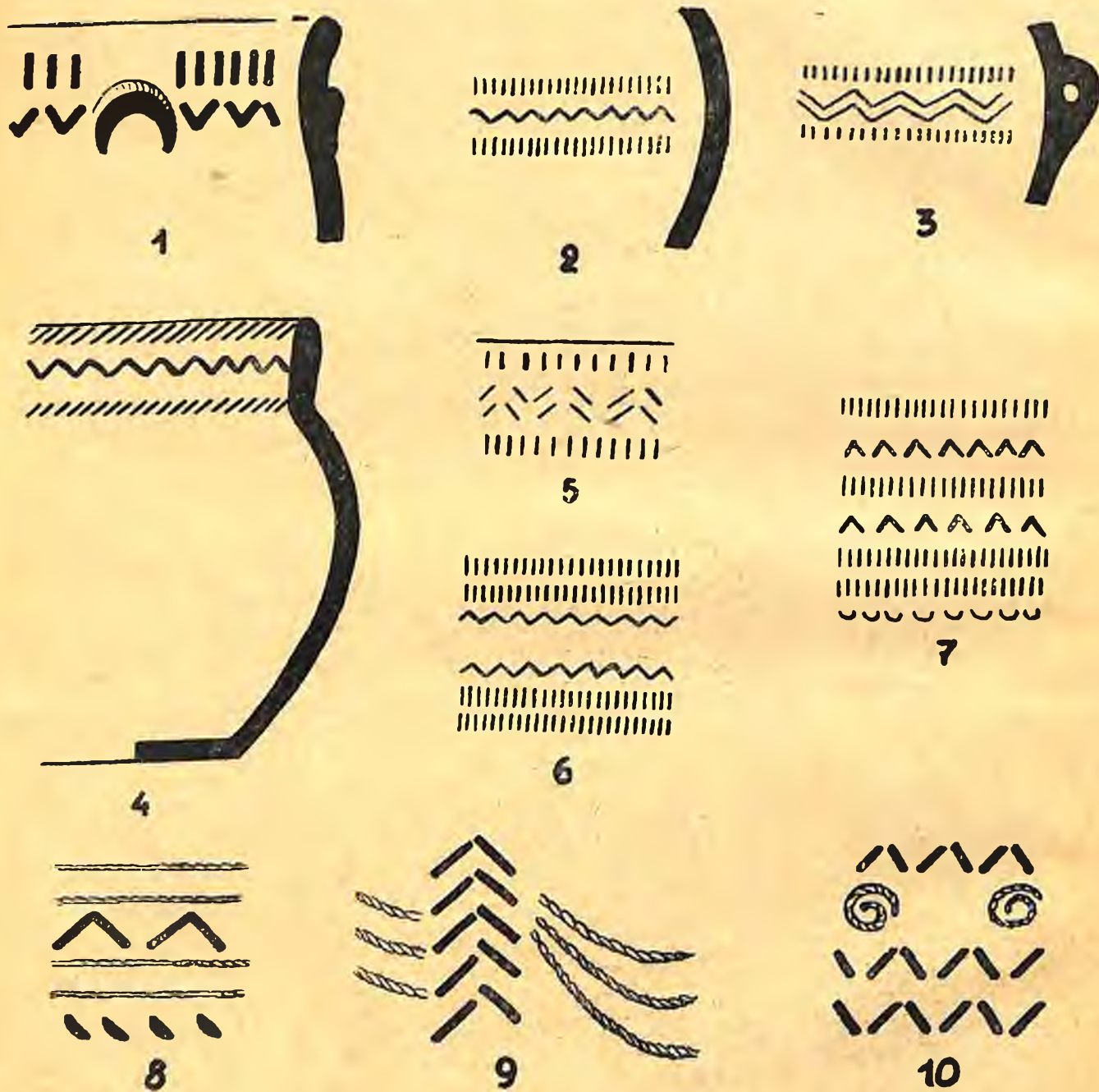

Ryc. 11. Rzucewo, pow. wejherowski. 1—3. Ułamki zdobione ściegiem brzdowym. — Fig. 11. Rzucewo, distr. de Wejherowo. 1—3. Fragments de vases, ornés de fossettes au fond de rainures.

ściej występują one w postaci pojedynczych, podwójnych lub potrójnych linii poziomych poniżej wylotu czarek (ryc. 15,4—5 i 7—8) i mis (ryc. 15,6 i 9) jako jedyny ornament. Kilkanaście pojedynczych lub kilka podwójnych linii sznurowych poziomych zdobi też często pucharki esowate (ryc. 15,10—12 i ryc. 17,4) oraz mniejsze naczynia workowate (tabl. 2,6 i ryc. 18,13), gdzie najniższy dwurząd obramowany jest pionowymi łuczkami. Najczęściej jednak poziome odciski sznurowe pojawiają się w towarzystwie innych motywów sznurowych np. pionowych pasm linii sznurowych (ryc. 16,2—3), pionowych odcisków sznura złożonego we dwoje (ryc. 16,5 i ryc. 18,16), zygzaków utworzonych ze złożonego we dwoje krótkiego sznura (ryc. 16,7), pojedynczej lub podwójnej sznu-

rowej linii falistej (ryc. 15,1 i 16,4) i festonów (ryc. 15,2—3). Często też poziome linie sznurowe obramowane są ku dołowi a wyjątkowo i od góry (ryc. 17,1—2 i 4, ryc. 18,1—8, 10—11 i 13) odciskami rozmaitych stempli, o czym mówiliśmy już wyżej. W wielu wypadkach poziome linie sznurowe zastępują zwykłe linie ryte, dzielące poziome

spiralne odciski sznura, towarzyszące trzem rzędom zygzaków wykonanych stemplem (ryc. 12,10). Osobliwy motyw widnieje też na wewnętrznej stronie szerokootworowego naczynia (ryc. 16,1). Dokładniejsze przyjrzenie się ornamentom sznurowym pozwala stwierdzić, że w ogromnej większości wypadków mamy do czynienia w Rzucewie

Ryc. 12. Rzucewo, pow. wejherowski. Ceramika z ornamentyką stemplową. — Fig. 12. Rzucewo, distr. de Wejherowo. Vases et tessons à ornements estampés.

pasma zygzakowate i pasma zaplatanych skośnie kreskowanych trójkątów (ryc. 19,1—2, 5, 13 i 17) lub pasma ukośnych kresk (ryc. 19,3—4, 6—9, 11 i 14). Zupełnie wyjątkowy ornament stanowi poziomy odcisk dwóch sznurów skręconych z sobą, któremu towarzyszy 5 linii pojedynczych poziomych odcisków sznurowych, pasma kresk ukośnych i ukośnych odcisków stempla klinowatego (ryc. 16,8). Bardzo rzadki ornament stanowią

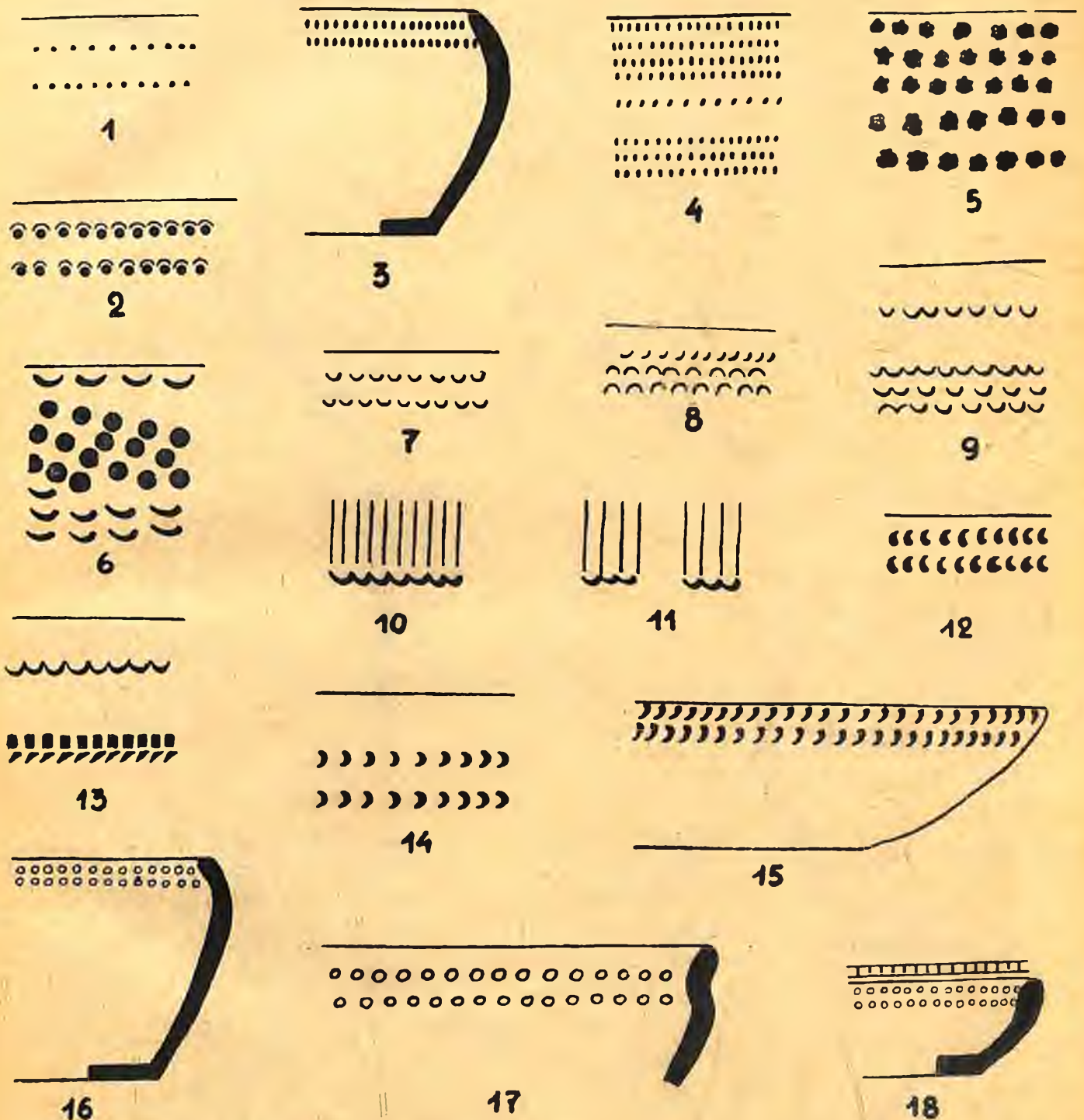
ze sznurem prawoskrętnym (ryc. 15—16 i 18—19) a tylko wyjątków ze sznurem lewoskrętnym (ryc. 17,1—4).

Rzadko występują w Rzucewie ornamenty grzebykowe, tzn. nakłucia wytłaczane narzędziem grzebykowatym o trzech do czterech zębach (ryc. 19,16 i ryc. 20,1—4). Ornament grzebykowy występuje najczęściej jako jedyny na naczyniach, (wyjątkowo jednak łączy się z innymi ornamentami)

tami, mianowicie z odciskami sznura (ryc. 19,16) i ozdobami stemplowymi w postaci dołków. Ornamenty grzebykowe składają się zazwyczaj z poziomych rzędów nakłuc pionowych występujących nieraz w towarzystwie poziomego zygzaku z po-

tyka się pionowy układ ornamentów grzebykowych w postaci kilku rzędów nakłuc poziomych, tworzących rodzaj frendzli (ryc. 20,4).

Bardzo rzadki ornament stanowią poziome rzędy dołków, wytłaczanych od strony

Ryc. 13. Rzucewo, pow. wejherowski. Ceramika z ornamentyką stemplową. — Fig. 13. Rzucewo, distr. de Wejherowo. Vases et tessons à ornements estampés.

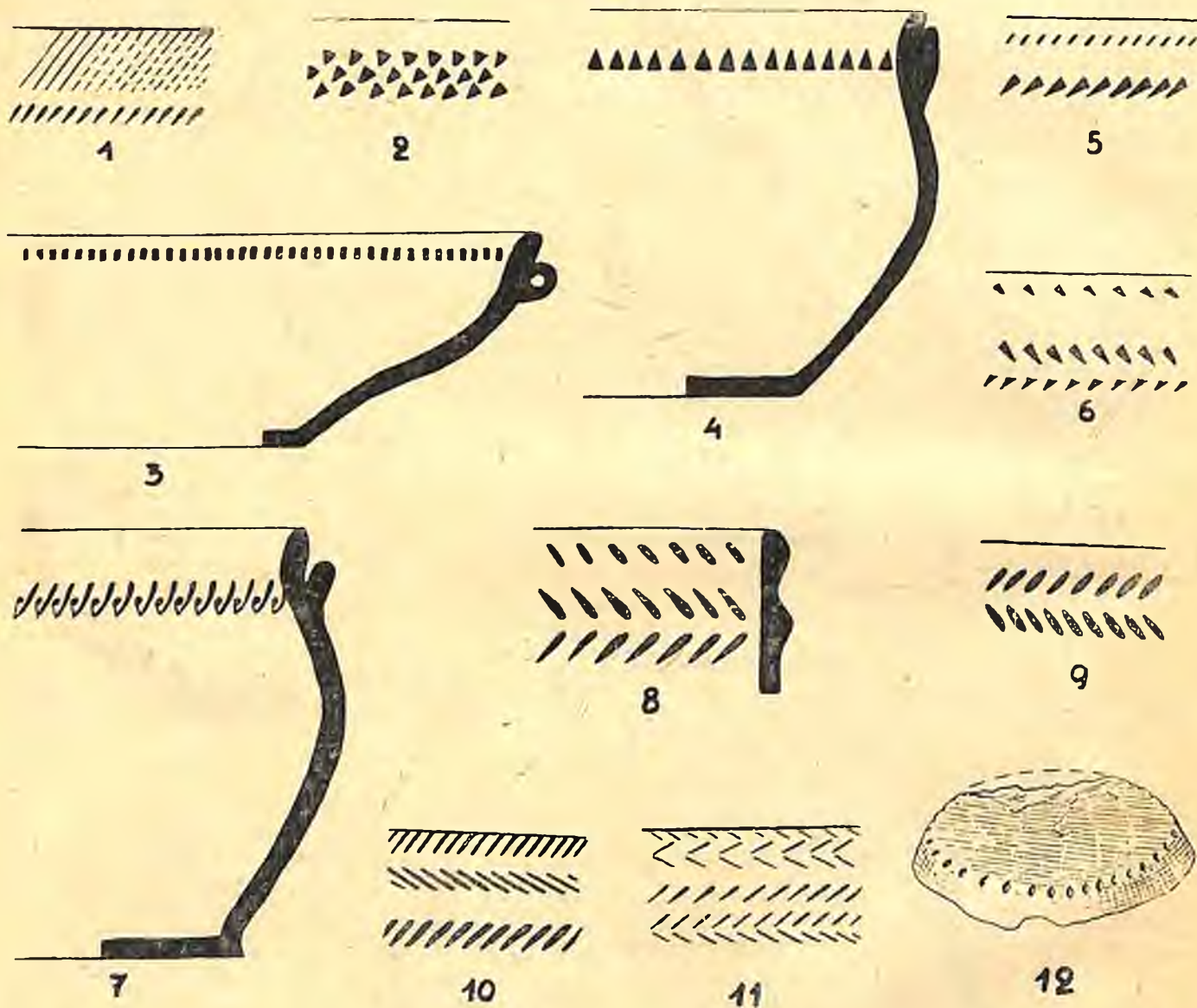
dobnych nakłuc (ryc. 20,1—2). Łączne występowanie obu motywów stanowi niewątpliwie naśladownictwa podobnego ornamentu wykonywanego zwykłym stemplem dłułowatym. Zarówno zygzaki, jak rzędy nakłuc pionowych występują nieraz w dwu rzędach nad sobą. Wyjątkowo tylko spo-

wewnętrznej poniżej krawędzi naczyń, którym odpowiadają guzki na stronie zewnętrznej. Zarówno ułamki naczyń z ornamentyką grzebykową jak i dołkowo-guzkową są tak drobne, że nie podobna określić formy naczyń, na których występują (tabl. X, 13).

B. Wyroby kościane i rogowe

Wyroby z kości występują dość licznie w Rzućewie, znacznie rzadziej natomiast wyroby rogowe. Najliczniejszą grupę zabytków kościanych reprezentują ostrza szydłowate, które z pewnością nie wszystkie służyły jako szydła, a więc jako narzędzia do robienia otworów w skórze przy zszywaniu dwóch skór lub przy zakładaniu dwóch brzegów tejże skóry na siebie. Część z nich, szczególnie smukłe okazy, wykonane bądź z kości nie-

o ostrzach lekko zaokrąglonych (tabl. XI, 3—5) lub nawet dłutowatych (tabl. XI, 6—7) mogło być narzędziami do wykonywania ozdób na ceramice, tzn. do wyciskania punktów czy słupków na naczyniach glinianych. Kilku narzędzi z jedną krawędzią zaostrzoną, podobnych do noży (tabl. XI, 10—13) używano zapewne do ściągania skóry z upolowanych zwierząt i do jej oczyszczania z miazdzy. Do tego samego celu mogły służyć przedmioty wyobrazone na tabl. XII nr 10—12. Frag-

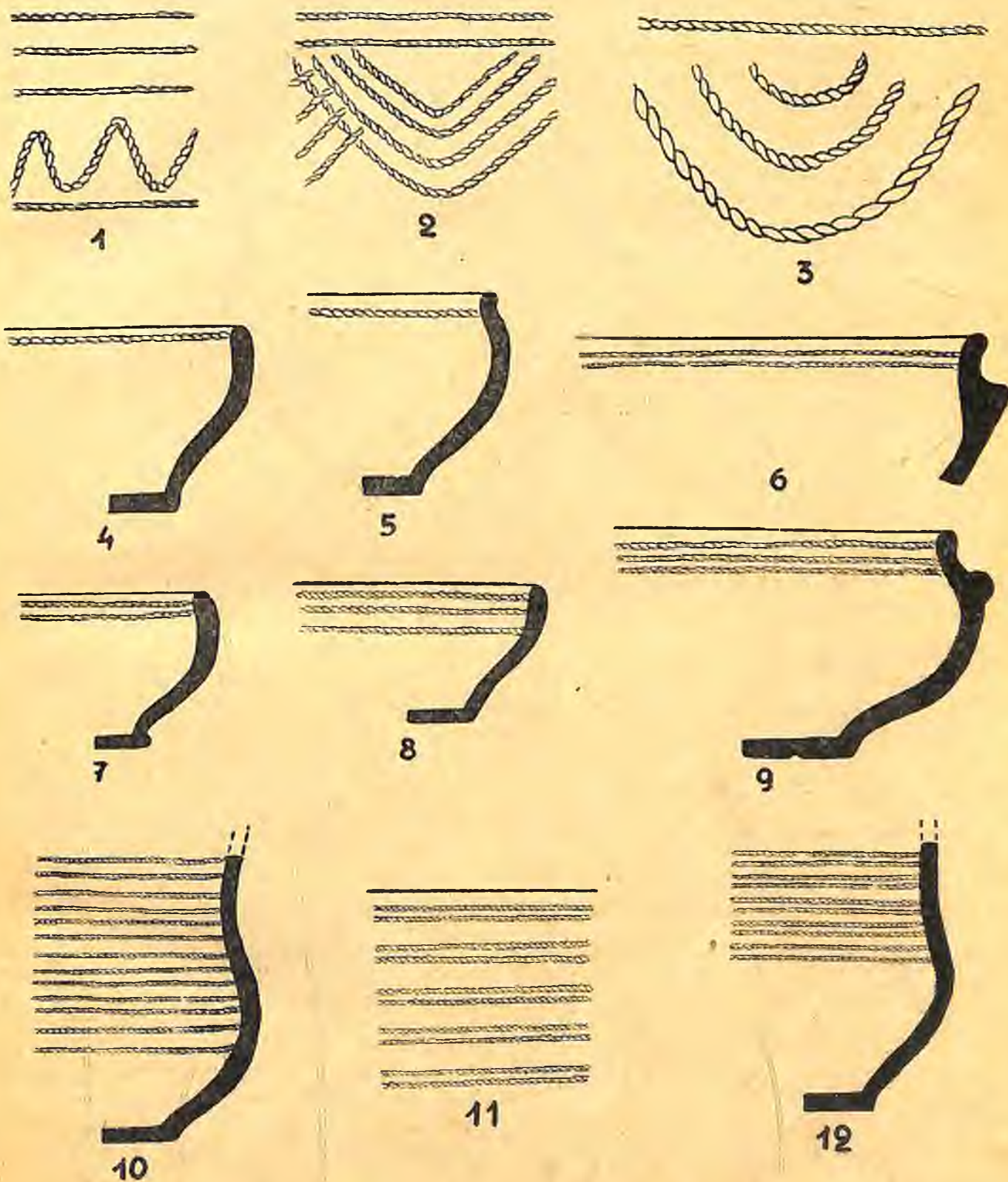
Ryc. 14. Rzućewo, pow. wejherowski. Ceramika z ornamentyką stemplową. — Fig. 14. Rzućewo, distr de Wejherowo. Vases et tessons à ornements estampés.

łupanych zaostzonych (tabl. XI, 14—17) bądź z kości łupanych (tabl. XI, 28—33) mogły stanowić ostrza strzał i takim ostrzem był zapewne również okaz z 2 nacięciami u nasady, wyobrażony na tabl. XII, 3. Dłuższe ostrza czworograniaste (tabl. XI, 1) lub trójgraniaste (tabl. XI, 2) były zapewne grotami oszczepów. Rzeczywiste szydła wykonywano najczęściej z kości długich niełupanych, które zaostżono tylko na końcu (tbl. XI, 18—27), wyjątkowo zaś także z kości wzdłuż rozłupanych (tabl. XI, 34—37). Kilka narzędzi kościanych

ment wyrobu rogowego z krążkiem oddzielającym trzonek o ostrza (tabl. XII, 2) i drugi ułamek podobny, zaopatrzony jedynie w występy boczne (ryc. 22,1) mogą reprezentować szczątki harpunów, przy czym krążek względnie występy boczne mogły służyć do przymocowania sznura, umożliwiającego przyciągnięcie upolowanej zdobyczy do siebie. Niewątpliwą pozostałością harpuna jest ułamany koniec takiego narzędzia z zachowanym jednym zadziorem (ryc. 22,5). Przedmioty rogowe reprodukowane na tabl. XII, 4—5, były zapewne

dłutami przeznaczonymi do drażenia drewna. Przeznaczenie kilku przedziurawionych kości śródstopia (tabl. XII, 6—8), określanych w znaleziskach wczesnośredniowiecznych jako hetki

(tabl. XII, 13—15), których przeznaczenie również trudno określić. Może są to fragmenty bransoletek? Najszersza z tych płytek, zaopatrzona jest w dwa otworki, mające może charakter reparacji.

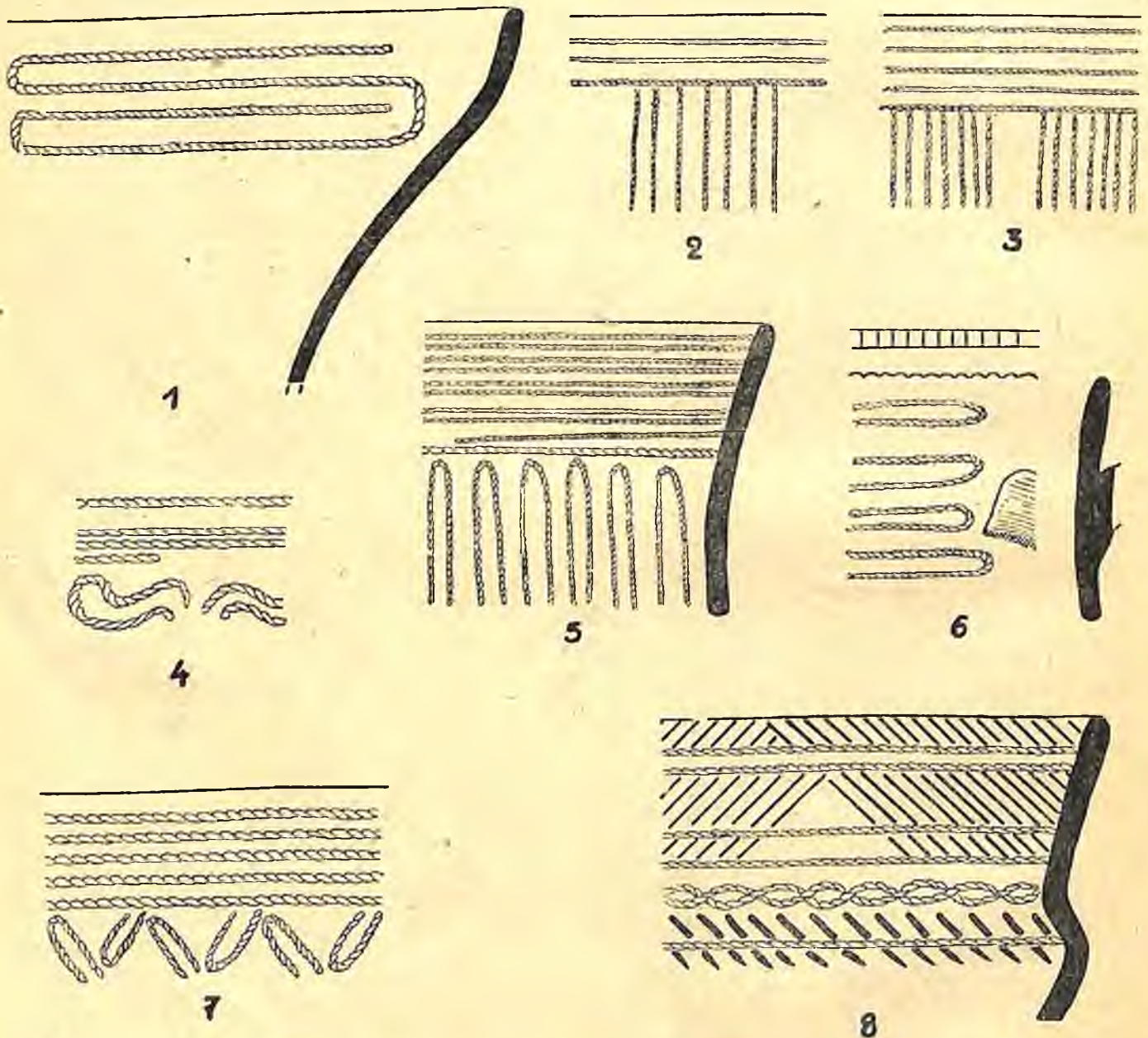
Ryc. 15. Rzucewo, pow. wejherowski. Ceramika z ornamentyką sznurową. — Fig. Rzucewo, distr. de Wejherowo. Vases et fragments à ornements cordés.

(guzy do zapinania szat), jest zagadkowe. W ilości trzech egzemplarzy znalazły się w Rzucewie podłużne płytki kościane, wykonane z żeber zwierzęcych, zdobione podwójnymi rzędami punktów

Nieregularnie okrągła płytka z otworkiem w środku, zdobiona trójkątami skośnie kreskowanymi (ryc. 22,4), była zapewne wisiorkiem, stanowiącym odpowiednik do podobnych krążkowatych

wisiorków bursztynowych. W kilku okazach zachowały się przedziurawione kły zwierzęce (tabl. XII, 18—19 i ryc. 22,2—3), również służące jako wisiorki a równocześnie może amulety. Wisiorkiem była też może wąska kość gładzona z otworem w jednym końcu (tabl. XII, 16). W ilości kilku egzemplarzy znalazły się kawałki kości rurkowatych, ucięte na obu końcach (tabl. XII, 1 i 20—22), używane może jako rękojeści noży. Z dalszych półfa-

lub różowego, znajdujących obficie w materiale morenowym na Pomorzu i także dalej ku południowi, na całym obszarze zlodowacenia. Ze względu na drobne rozmiary tego surowca, mało przydatnego do wyrobu narzędzi, wytwarzane z niego wyroby odznaczają się małymi rozmiarami i wykonane były przeważnie z odłupków zachowujących zazwyczaj znaczną część kory. Tylko wyjątkowo spotykamy prawidłowe wióry i wykonane

Ryc. 16. Rzućewo, pow. wejherowski. Ceramika z ornamentyką sznurową. — Fig. 16. Rzućewo, distr. de Wejherowo. Tessons à ornements cordés.

brykatów wymienić można kawałek rogu z nacięciami (tabl. XII, 23).

C. Narzędzia krzemienne

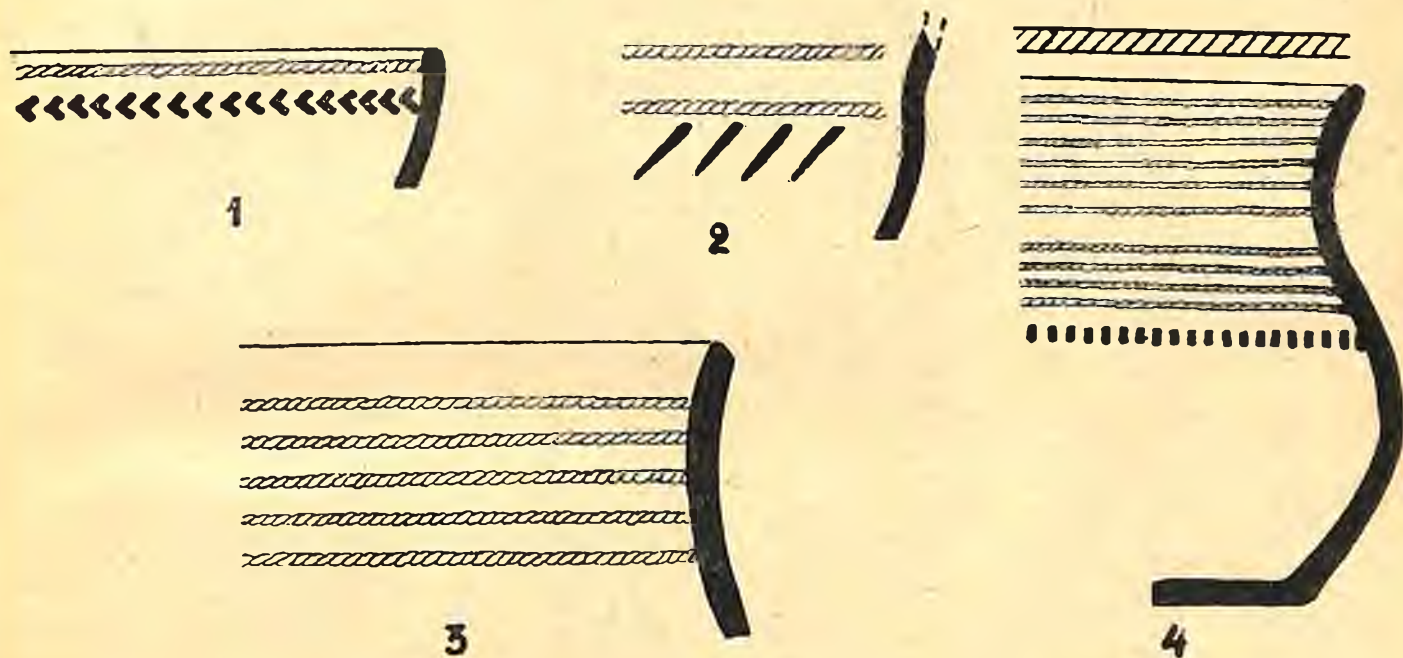
Wykopaliska w Rzućewie dostarczyły znacznej ilości narzędzi krzemiennych i mnóstwa odpadków, powstałych przy ich fabrykacji. Ogromną większość narzędzi wytwarzano z małych płaskich otoczków krzemiennych koloru żółto-brunatnego

z nich narzędzia, najczęściej produkowane z lepszego, popielatego lub niebieskiego surowca. Jedno nieco większe narzędzie, mianowicie piłka krzemiana (ryc. 28,3), zrobiona jest z czarnego importowanego krzemienia nadbużańskiego. Najliczniejszą grupę narzędzi krzemiennych tworzą łuszczniki, występujące w Rzućewie w tysiącach egzemplarzy (ryc. 23). Świadczą one o zużywaniu niedoskonałego surowca do ostatnich możliwych granic. Drugą najliczniejszą z kolei grupę wyro-

bów krzemiennych reprezentują skrobacze, występujące w rozmaitych odmianach. Obok nielicznych krótkich skrobaczy wiórowych są to w ogromnej przewadze skrobacze odlupkowe z półkolistą lub łukowatą krawędzią (ryc. 24 i 25, 1, 3, 4 i 6) skrobającą. Mniej licznie wyrabiano w Rzucewie skrobacze z krawędzią pracującą prostą (ryc. 25, 3 i 5), a wyjątkowo skrobacze podwójne lub krążkowe, przypominające podobne narzędzia mezolityczne. Część skrobaczy posiada celowo wygładzoną krawędź a nieraz także całą powierzchnią użytkową (ryc. 25), czego poza kilku innymi osadami kultury rzucewskiej gdzie indziej w Polsce nie spotykamy. Trudno przypuścić, że wygładzenie to było wynikiem długotrwałego używania narzędzi, bo inaczej zauważylibyśmy zjawisko to także w innych osa-

27,1), wióry jednostronnie lub obustronnie zaszczerbione (ryc. 27, 2—13 i ryc. 28, 1), noże półtylcowe (ryc. 28, 4), piłki (ryc. 28, 3) świdry, grociki lancetowate o przekroju trójkątnym (tabl. XIV, 29—30 i ryc. 29, 2—3) i grociki liściowate o przekroju soczewkowatym (tabl. XIV, 28 i ryc. 29, 1). Oba ostatnie typy są retuszowane na całej powierzchni. Sporadycznie spotyka się tu także szerokie grociki dłutowate typu mezolitycznego (ryc. 28, 2), których obecność możnaby tłumaczyć bądź jako pozostałość po istniejącej tu ongiś osadzie z środkowej epoki kamiennej, bądź też jako przeżytek z tego czasu. Wobec braku innych typowo mezolitycznych zabytków, jak rylce i grociki igielkowate należy jednak przyjąć raczej drugą z tych ewentualności. Z krzemienia wykonane są też licz-

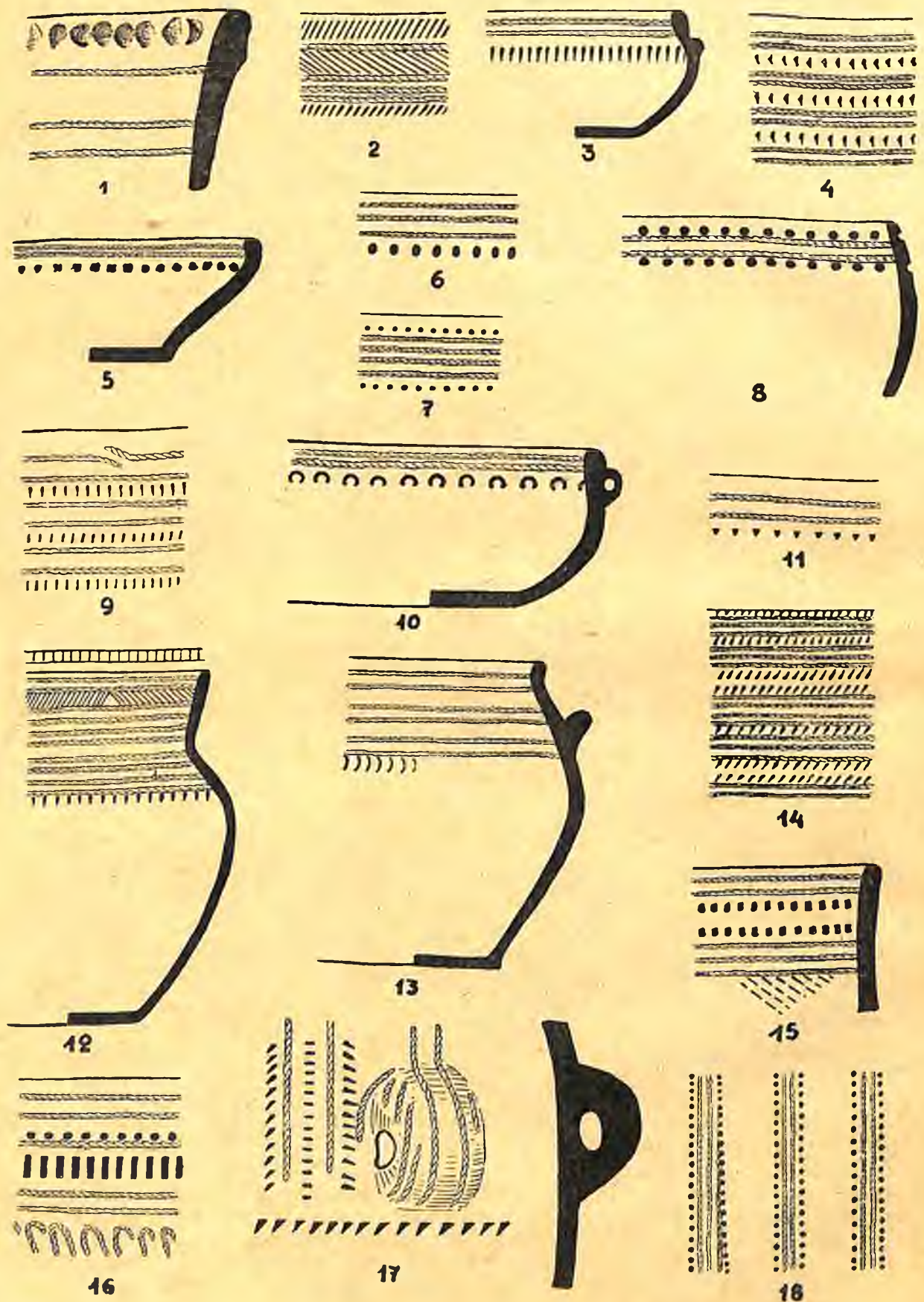
Ryc. 17. Rzucewo, pow. wejherowski. Ceramika z ornamentyką sznurową i stemplową. — Fig. 17. Vase et tessons à ornements cordés et estampés.

dach neolitycznych. Najwidoczniej zatem jest to wynik celowego zabiegu, mającego zapewnić narzędziu skuteczniejszą pracę i dłuższe używanie. Z samego Rzucewa znamy około 120 skrobaczy z polerowaną krawędzią skrobającą, a dalsze okazy znaleziono w Oksywi, Gdyni i w Ostrowie w pow. wejherowskim (stan. 4). Występowanie podobnych narzędzi wyłącznie na wybrzeżu, gdzie dużą rolę w gospodarce odgrywał połów fok, może nasuwać przypuszczenie, że drobne narzędzia typu skrobaczy z polerowanymi krawędziami służyły do oczyszczania skóry fok, zwykle bowiem skrobacze z krawędzią tylko zaszczerbioną mogły ranić skórę. Przypuszczenie to jest tym bardziej prawdopodobne, ponieważ do obróbki drzewa czy kości takie skrobacze z krawędzią wygładzoną chyba mniej się nadawały. Krawędzie a częściowo i powierzchnię wygładzoną posiadają też wydłużone narzędzia krzemienne, których przeznaczenie trudno określić (tabl. XIV, 22—27 i ryc. 26, 1). Poza tym znaleziono w Rzucewie wióry zwykłe (tabl. XIV, 21 i ryc.

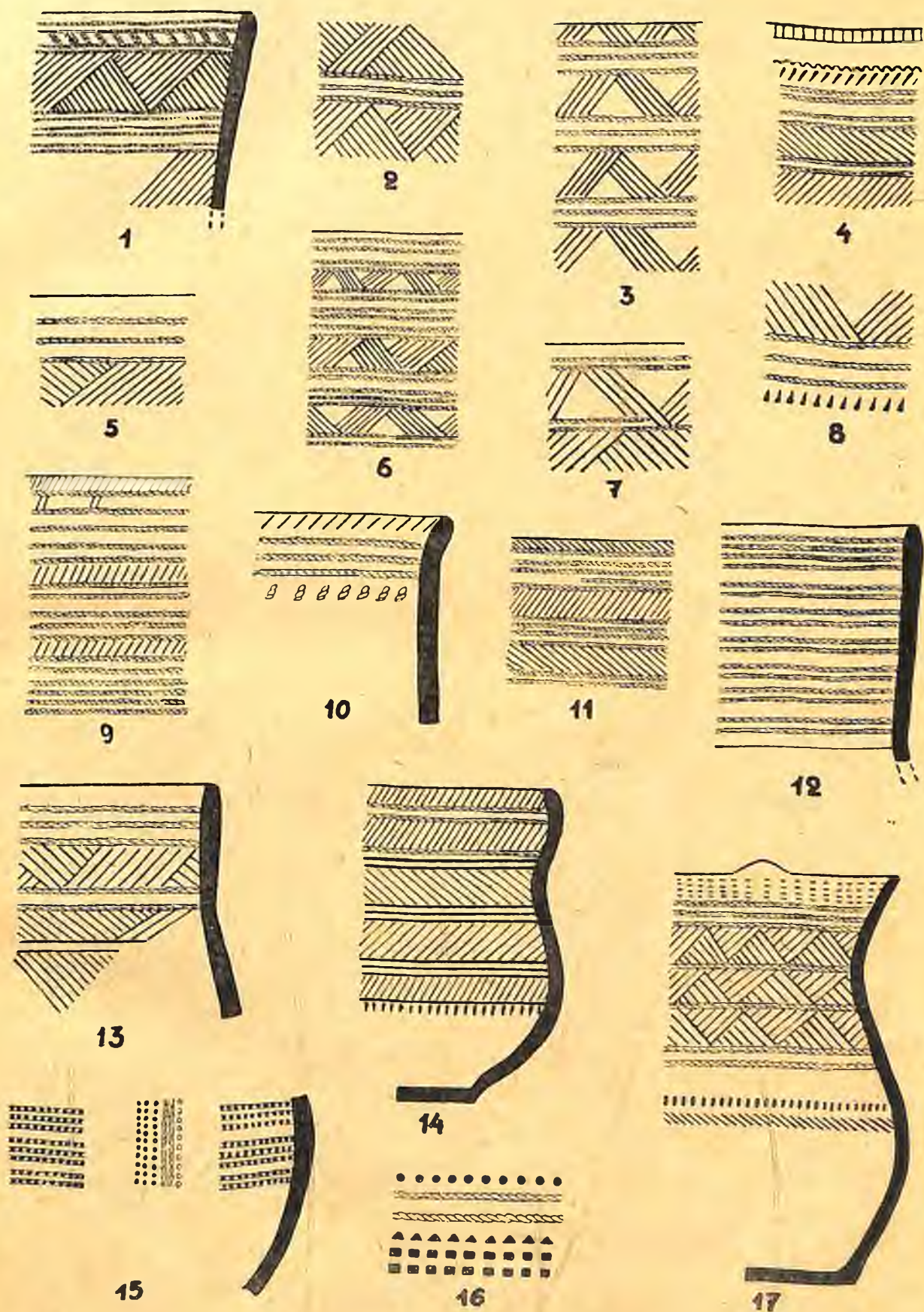
ne siekierki i dłuta o grubym obuchu, wyróżniające się nieraz bardzo małymi rozmiarami (tabl. XIV, 19—20 i ryc. 30).

D. Narzędzia z innych gatunków kamienia

Dość licznie spotyka się też w Rzucewie narzędzia z innych skał, które niestety nie zostały oznaczone petrograficznie. Znaleziono tu kilkadziesiąt płaskich siekierok roboczych o grubym obuchu i przekroju czworobocznym lub owalnym, zarówno całych jak uszkodzonych (tabl. XIV, 1—2 i 5—18 oraz ryc. 31—32). Na szczególną uwagę zasługują dwa okazy siekierok walcowatych (tabl. XIV, 2 i ryc. 32), z tych jedna z silnie ściętymi płaszczyznami ciosu. Jedna siekierka z uszkodzonym ostrzem posiada z jednej strony wyraźne wyżłobienie, tak że mogła służyć jako żłobiec (tabl. XIV, 1) do drażenia niecek, czółen z jednego pnia, koryt itp. Mniej liczne są toporki ka-

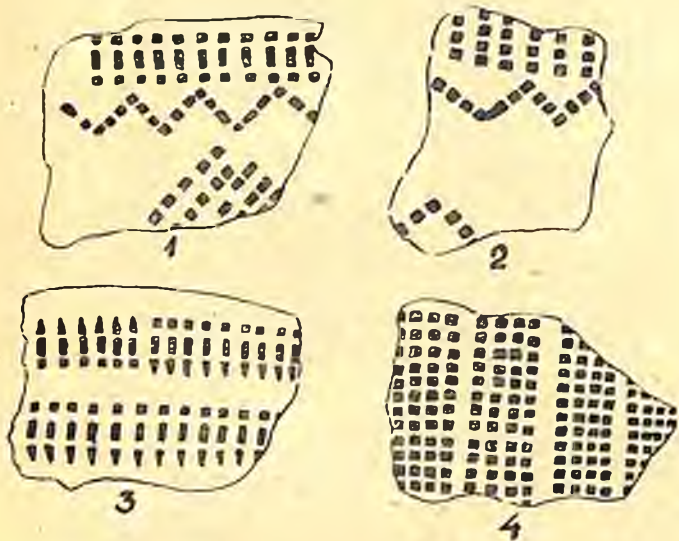

Ryc. 18. Rzućewo, pow. wejherowski. Ceramika z ornamentyką sznurową i stemplową. — Fig. 18. Rzućewo, distr. de Wejherowo. Vases et tessons à ornements cordés et estampés.

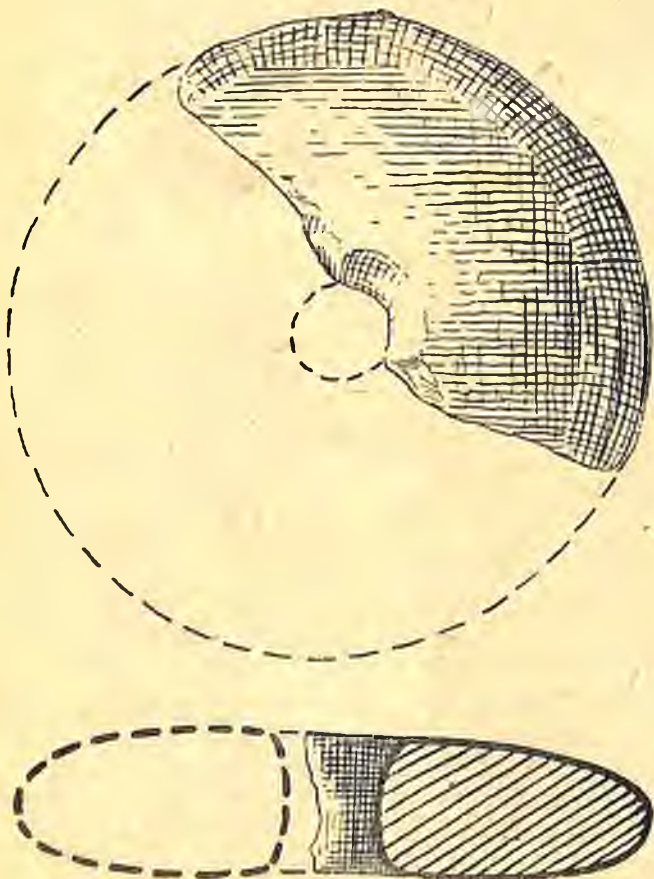

Ryc. 19. Rzucewo, pow. wejherowski. 1—14 i 17. Ceramika zdobiona sznurem w połączeniu z ornamentyką rytą (trójkąty zaplatane, pasma zygzakowe, pasma linii ukośnych), 15. Ornament sznurowy razem z ścięciem bruzdowym, 16. Ornament sznurowy w połączeniu z grzebykowym. — Fig. 19. Rzucewo, distr. de Wejherowo. 1—14 et 17. Tessons à ornements cordés et incisés (triangles hachurés, bandes de zigzacs, et de lignes obliques). 15. Ornaments cordés et fossettes au fond de rainures, 16. Ornaments cordés et au peigne.

mienne, częściowo z niedowierconym jeszcze otworem (tabl. XV, 4 i ryc. 33), które również doszły nas w różnym stanie zachowania. Te okazy oraz kilka znalezionych w Rzucewie czopików kamiennych (ryc. 34), które wypadły z wierconych w toporkach otworów po przewierceniu ich na wylot, świadczą o produkcji toporków kamiennych

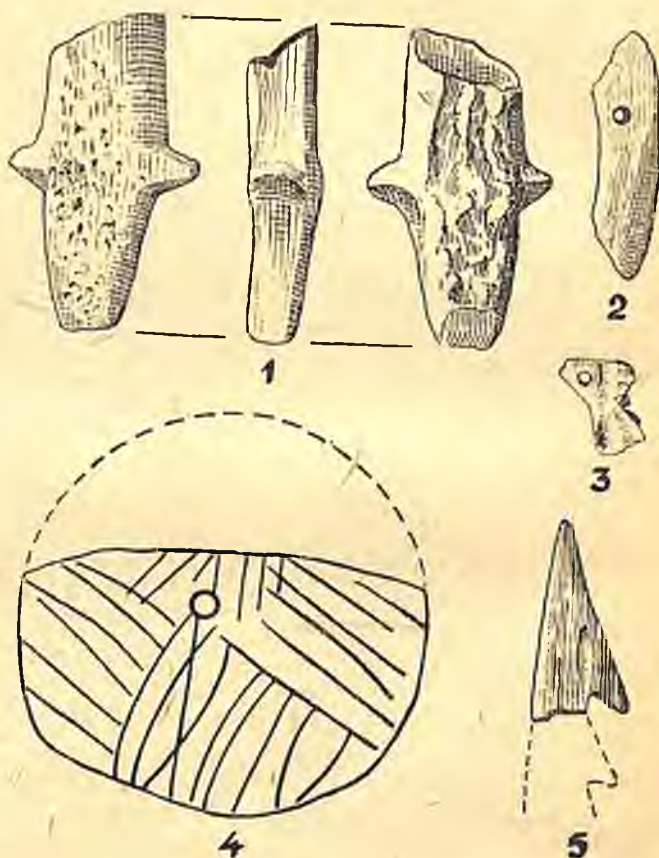
Ryc. 20. Rzucewo, pow. wejherowski. Ułamki naczyń z ornamentyką grzebykową. — Fig. 20. Rzucewo, distr. de Wejherowo. Fragments de vases à ornements au peigne.

Ryc. 21. Rzucewo, pow. wejherowski. Ułamek krążka glinianego. W. n. — Fig. 21. Rzucewo, distr. de Wejherowo. Fragment d'un disque en argile. Gr. nat.

na miejscu. Szczególnie ciekawe są toporki, częściowo miniaturowe, z wapienia, nie nadające się do użytku praktycznego, będące zatem albo zabawkami dziecięcymi albo też przedmiotami kultowymi (tabl. XV, 4—10). Obok okazu z napoczętym otworem (ryc. 33) zwraca tu szczególną uwagę uszkodzony toporek z żeberkiem podłużnym na obuchu (tabl. XV, 5), stanowiący naśladownictwo czekanów bojowych wschodnioeuropejskich. Żeberko to tłumaczy się zwykle (czy słusznie?) jako imitację rąbka odlewniczego toporów miedzianych.

W ilości około stu egzemplarzy znalazły się w Rzucewie kamienne płyty do polerowania narzę-

Ryc. 22. Rzucewo, pow. wejherowski. 1. Dolna część harpuna rogowego, 2—3. Wisiorki z zębów zwierzęcych, 4. ułamek krążka kościanego, 5. Górna część harpuna. 1—4. w ok. $\frac{2}{3}$, 5. w. ok. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 22. Rzucewo, distr. de Wejherowo. 1. Partie inférieure d'un harpon en corne, 2—3. Dents d'animaux perforés (pendeloques), 4. Disque en os orné, 5. Partie supérieure d'un harpon en corne. 1—4. en ca $\frac{2}{3}$, 5. en ca $\frac{1}{2}$ gr. nat.

dzi kamiennych, kościanych i rogowych, wykonane najczęściej z różowego piaskowca (tabl. XV, 1—2 i ryc. 35). Jedna z nich posiada trzy równoległe żłobki (tabl. XV, 1). Inna wygładzona jest z trzech stron, mianowicie z obu płaszczyzn i z jednego boku, a na jednej stronie ma wąski żłobek (ryc. 35). Szczególnie ciekawe są płyty do polerowania wykazujące ślady zużycia jedynie na obwodzie, gdy część środkowa jest nietknięta i dzięki temu zachowała pierwotną grubość (tabl. XV, 2). Wskazuje to na polerowaniu na nich narzędzi ruchem kołowym, co jest typowe dla ludności północno-wschodniej Europy (Finlandii, krajów wschodniobałtyckich,

Szwecji wschodniej i północnej części R. S. R. R.⁵⁾ Wreszcie wymienić należy dwa ciężarki, jeden wykonany z owalnego otoczaka, u którego wybito poprzeczny rowek, umożliwiający przywiązanie go (ryc. 36), drugi zaś składający się z surowego kawałka wapnia, zaopatrzony w otwór do zawieszania (tabl. XV, 3). Oba ciężarki służyły zapewne do obciążenia sieci.

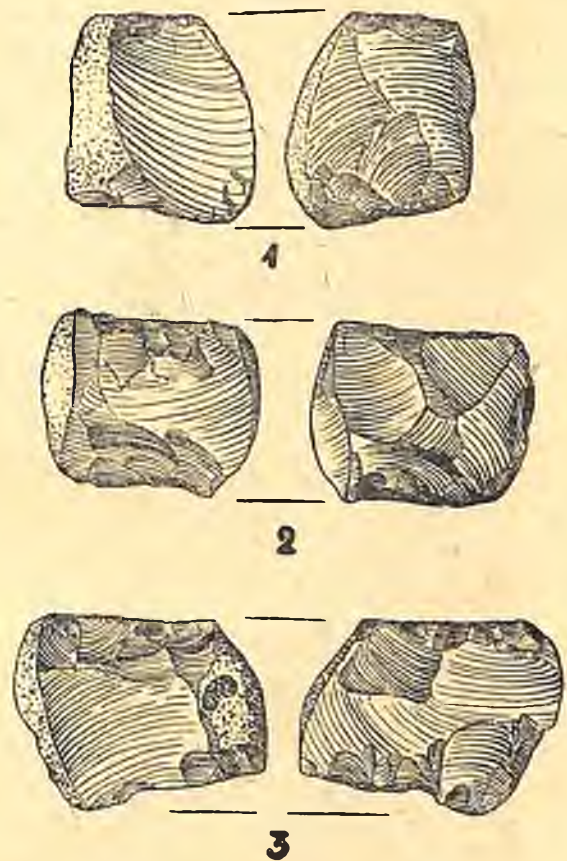
E. Ozdoby bursztynowe

Oprócz dużej ilości surowego bursztynu znaleziono w Rzucewie dość liczne ozdoby z tego materiału, wyrabiane widocznie na miejscu. Mamy tu jedną siekierkę podwójną (tabl. XV, 11) kilka uszkodzonych guzów z otworami w kształcie litery V (tabl. XV, 13—17), dłuższe i krótsze paciorki rurkowate (tabl. XV, 18—19), pół paciorka kwadratowego lub prostokątnego (tabl. XV, 12), dwa wisiorki: jeden większy owalny, drugi mniejszy rombowlaty, każdy z 2 otworami (ryc. 37,1—2) oraz różne wisiorki z nieobrabianych kawałków bursztynu, zaopatrzonych tylko w otwór do zawieszania (ryc. 37,3).

F. Gospodarka

Na gospodarkę neolitycznej ludności Rzucewa rzucają pewne światło nie tylko znalezione tam narzędzia, lecz przede wszystkim spotykane tamże szczątki zwierzęce⁶⁾. Ze zbadania całego materiału z Rzucewa wynika, że ludność miejscowa wiodła tryb życia rybacko-hodowlany. Wśród zwierząt domowych najliczniej reprezentowana jest świnia domowa, rzadziej pojawiają się szczątki krowy, wreszcie nieliczne kości kozy i psa. Wiadomość *Conwentza*⁷⁾ o znalezieniu w Rzucewie kości konia wymaga sprawdzenia drogą dalszych prac wykopaliskowych. Świnie, pochodne od dzika, były niezbyt wielkie i były zabijane zwykle, zanim doszły do pełnego wzrostu. Bydło domowe należało prawdopodobnie do dwóch lub trzech ras, przy czym jedna z ras odznaczała się wzrostem większym od bydła torfowego. Obok hodowli mieszkańcy Rzucewa neolitycznego uprawiali przede wszystkim rybołówstwo, polując głównie na foki. Obok foki szarej, występującej dziś jeszcze w Bałtyku, żyła wtenczas jeszcze w tym morzu jako relikw z epoki lodowej foka grenlandzka. Mięso tych zwierząt służyło człowiekowi ówczesnemu jako pokarm, skóra jako ubranie, a tłuszcz może do oświetlenia domów. Łowiono też morswiny oraz różne gatunki ryb: szczupaki, pomuchle, jesiotry, sandacze, dorsze, okonie, kolkki a zapewne i ślize. Chwymano też ptactwo wodne jak łabędzie i dzikie gęsi, natomiast łowy na zwie-

rzęta ładowe odgrywały tylko niewielką rolę, jak wynika z małej ilości szczątków niedźwiedzia, dzika, jelenia, sarny i tura. Częściej tylko polowano na mniejsze zwierzęta futerkowe, jak lisy, bobry i rysie. Uderza zupełny brak muszli jadalnych. Wobec nie stwierdzenia w Rzucewie zboża, chociażby w formie odcisków ziarn na naczyńach, i wobec nie znalezienia żarn i rozcieraczy kamienych nie mamy dowodów na uprawę roli, jakkolwiek takie dowody znalazły się w innych osadach kultury rzucewskiej w okolicy Elbląga. Świadc-

Ryc. 23. Rzucewo, pow. wejherowski. Łuszczniki krzemienne. W. n. — Fig. 23. Rzucewo, distr. de Wejherowo. Pièces écaillées en silex. Gr. nat.

twem zajęć rybackich są też ułamki harpunów znalezione w Rzucewie, dwa wspomniane wyżej ciężarki do sieci i krążki wykonane ze skorup, używane zapewne do tego samego celu. Do łowów zaś służyły krzemienne grociki strzał i może część smukłych narzędzi szydłowatych z kości. Z żywności roślinnej stwierdzono w Rzucewie tylko łupiny orzechów laskowych, zbieranych przez ludność w pobliskich lasach. Harpuny wskazują pośrednio, że mieszkańcy Rzucewa musieli posiadać czółna z jednego pnia, na których zapuszczali się na wody zatoki. Czółna te żłobili przy pomocy kamiennych żłobców i dłut krzemienych. Znalezione w osadzie szczątki ptaków mogły być upolowane zarówno przy pomocy łuku jak chwymane w sidła a stwierdzone tu zwierzęta leśne mogły być również dobrze złowione na paści jak zabite przy pomocy łuku czy oszczepów.

⁵⁾ Ailio: Die steinzeitlichen Wohnplatzfunde in Finland Helsinki, 1909, str. 54 i nast. tabl. 3, 6 i tabl. 7, 28. Tallgren: Zur Archäologie Eestis I, 1922, str. 67. — Praehist. Zeitschrift, r. 5, 1913, str. 518 i 520, ryc. 17.

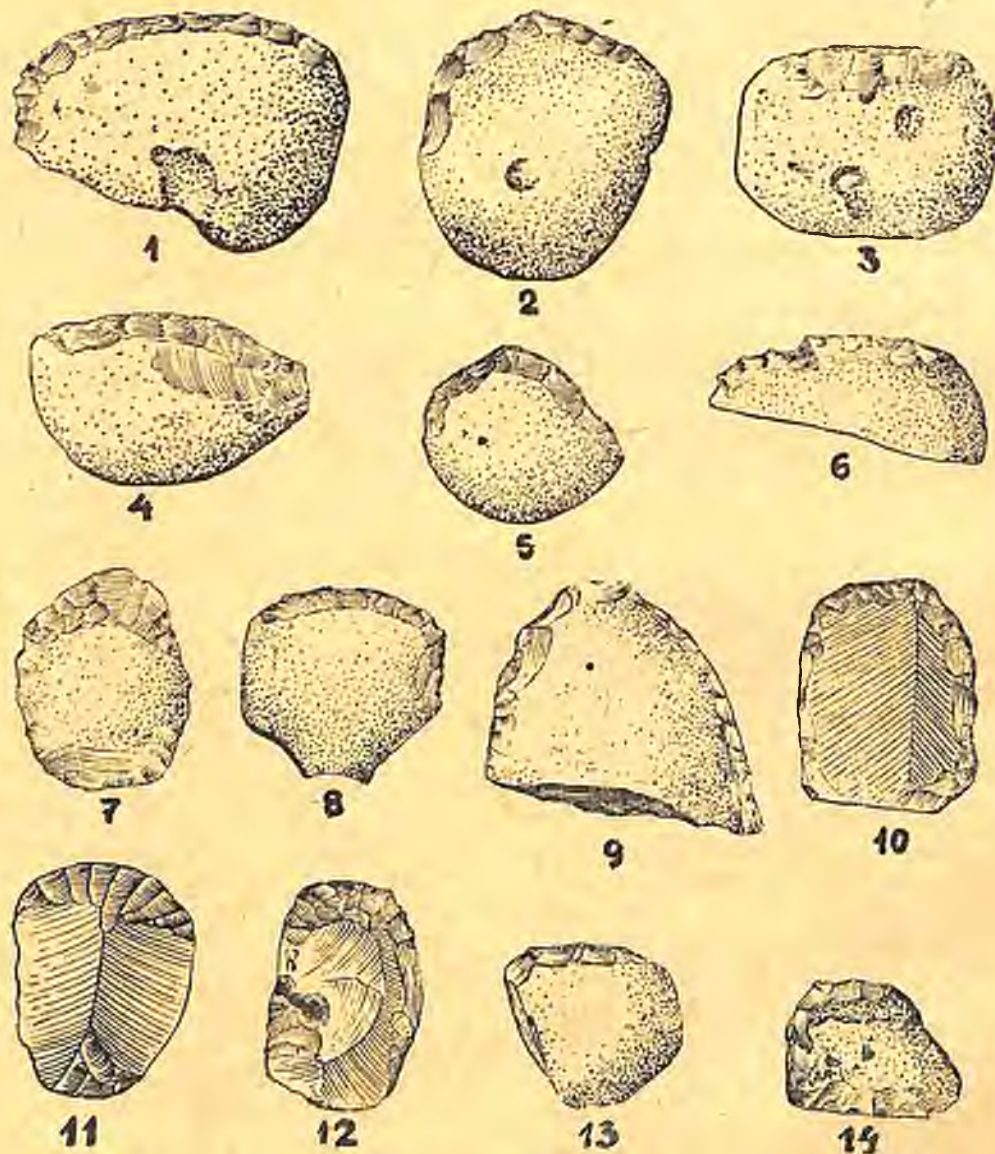
⁶⁾ Aml. Ber. d. Westpreuss. Provinzialmuseums XV str. 22 i XVII, str. 32. — G. Lubicz-Niezabitowski: Szczątki zwierzęce z osady neolitycznej w Rzucewie na polskim wybrzeżu Bałtyku (Przegl. Archeol. t. III, str. 64—81, z 4 tabl.

⁷⁾ Aml. Ber. . . . XVII, 32.

G. B u d o w n i c t w o

Ze względu na pochyłość zbocza, na którym założono osadę, trzeba było przed rozpoczęciem budowy domów i budynków gospodarczych uporządkować wpierw teren, czego dokonano przez założenie terasów (ryc. 1). Skopano zbocze w kilka stopni, umacniając krawędź każdego z nich do wysokości mniej więcej metra bierwionami leżącymi poziomo na sobie, przytrzymywanymi pionowymi słupami, wbitymi w ziemię. Ślady tych konstruk-

cji osady tworzy dalszy ciąg solidniejszego umocnienia przy pomocy poziomych belek i słupów. Terasy te biegly równolegle do wybrzeża zatoki i miały szerokość około 5 m. W niektórych miejscach mamy nawet podwójne lub potrójne line takich umocnień. Ukształtowanie terenu pozwalało jedynie na zabudowanie jednokierunkowe, tzn. wzdłuż terasów, wzdłuż których musiały też przebiegać drogi. Sama konstrukcja domów była niewątpliwie słupowa, jednakże kształt domów i roz-

Ryc. 24. Rzućewo, pow. wejherowski. Skrobacze krzemienne. W. n. — Fig. 24. Rzućewo, distr. de Wejherowo. Grattoirs en silex. Gr. nat.

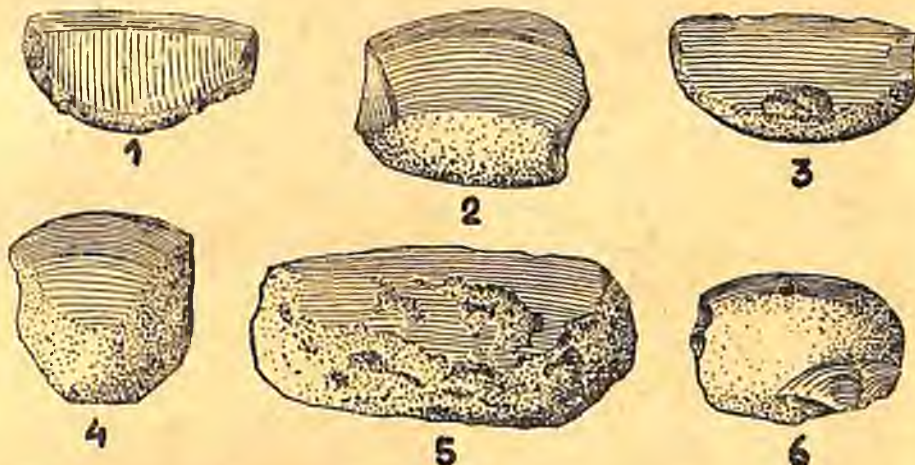
cji były widoczne w jasnym calcu piaszczystym w postaci czarnych, podłużnych smug i dołków po słupach u podnóża krawędzi terasy. Umocnienia te nie ciągnęły się przez całą długość wzgórza, lecz urywały się w pewnych miejscach, gdzie nie było budowli, gdzie zatem nie były potrzebne. Być może jednak, że w pewnych miejscach tarasy były podtrzymywane jedynie przez gęsto obok siebie wbijane słupy, częściowo nawet w dwóch rzędach, jak można by wnioskować stąd, że taki podwójny rząd słupów w północno-zachodniej

miary ich niełatwo odtworzyć, ponieważ były one kilkakrotnie przebudowane, skąd wynikało takie zagęszczenie słupów, że utrudnia to odtworzenie poszczególnych rzutów poziomych. Słupy zagłębiały się od 20—40 cm w całość, rzadziej tylko głębiej lub płycej. Zupełny brak polepy w Rzućewie świadczy o tym, że ścian domów nie uszczelniano gliną.

Uderza stosunkowo nieliczne występowanie ognisk. Ogniska pozbawione kamiennej konstrukcji występują głównie w najniższej, północnej czę-

ści rozkopanej osady w ilości czterech, a poza tym jedno odosobnione ognisko tego rodzaju znalazło się w wyższej, południowej części zbadanego terenu. W trzech miejscach odkryto ogniska z pierwotnie prostokątną lub owalną obstawą, jak wynika z dwóch dobrze zachowanych i dalszej nieco uszkodzonej konstrukcji tego rodzaju. Podobne ogniska odkryto w osadach kultury rzucewskiej w Suchaczu, w Św. Kamieniu-Przylesiu i w Tolkmicku w pow. elbląskim. Niewielka ilość ognisk mogaby przemawiać za tym, że duża część bu-

bokości 78 cm i zorientowany głową w kierunku południowo-wschodnim (tabl. XVI, 1). Szkielet 1, gorzej zachowany, spoczywał na lewym boku, skierowany głową ku północy, również w pozycji skurczonej w głębokości 70 cm. Prawe przedramię leżało pod lewym przedramieniem. Pod szkieletem znajdowała się ciemna plama o średnicy ok. 30 cm. Na południe od szkieletu leżała w głębokości 25 cm siekierka kamienna, nie mająca jednak chyba ze względu na niewielką głębokość nic wspólnego z tym grobem. Szkielet 3

Ryc. 25. R z u c e w o. pow. wejherowski. Skrobacze krzemienne gładzone. W. n. — Fig. 25. R z u c e w o, distr. de Wejherowo. Grattoirs polis en silex, Gr. nat.

dowli rzucewskich nie służyła celom mieszkalnym, lecz stanowiła budynki gospodarcze. W Suchaczu zaobserwowano, że budynki mieszkalne miały ściany z podwójnych rzędów słupów, nieraz dość gęsto przy sobie wbijanych i na tej podstawie rekonstruowano te domy jako budowle o podwójnych ścianach palisadowych wypełnionych może darnią, czego jednak w Suchaczu stwierdzić nie zdołano. W Rzucewie nie mamy dostatecznych podstaw do przyjmowania takich ścian, ponieważ brak podwójnych rzędów słupów, a poza tym słupy występują tu najczęściej w pewnych odstępach od siebie. Jedyny rzut poziomy domu w Rzucewie, jaki można z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić, znajduje się w północno-zachodniej części osady. Dom ten był 2 m szeroki, zapewne 4 m długi i mieścił wewnątrz 2 ogniska (ryc. 38). Podwójne ogniska stwierdzono też w Suchaczu. Być może, że domy ludności kultury rzucewskiej były nieraz zamieszkiwane przez 2 rodziny.

II. G r o b y

W obrębie warstwy kulturowej znalazły się w Rzucewie szczątki siedmiu szkieletów ludzkich. Pięć z nich znalazło się w północno-zachodniej części rozkopanego terenu w pewnym skupieniu, szczątki dwóch dalszych w postaci czaszki jednego i górnej części czaszki drugiego osobnika znaleziono blisko siebie w części południowej wykopu. Najlepiej zachowany szkielet nr 2 ułożony był na wznak w pozycji skurczonej w głę-

ztał się pod szkieletem 1. Leżał on na lewym boku w pozycji skurczonej w głębokości 1 m głową ku wschodowi a twarzą ku południowi. Długość szkieletu skurczonego wynosiła 1,03 m. Pod

Ryc. 26. R z u c e w o, pow. wejherowski. Drobne narzędzia gładzone. W. n. — Fig. 26. R z u c e w o, distr. de Wejherowo. Petits outils polis en silex. Gr. nat.

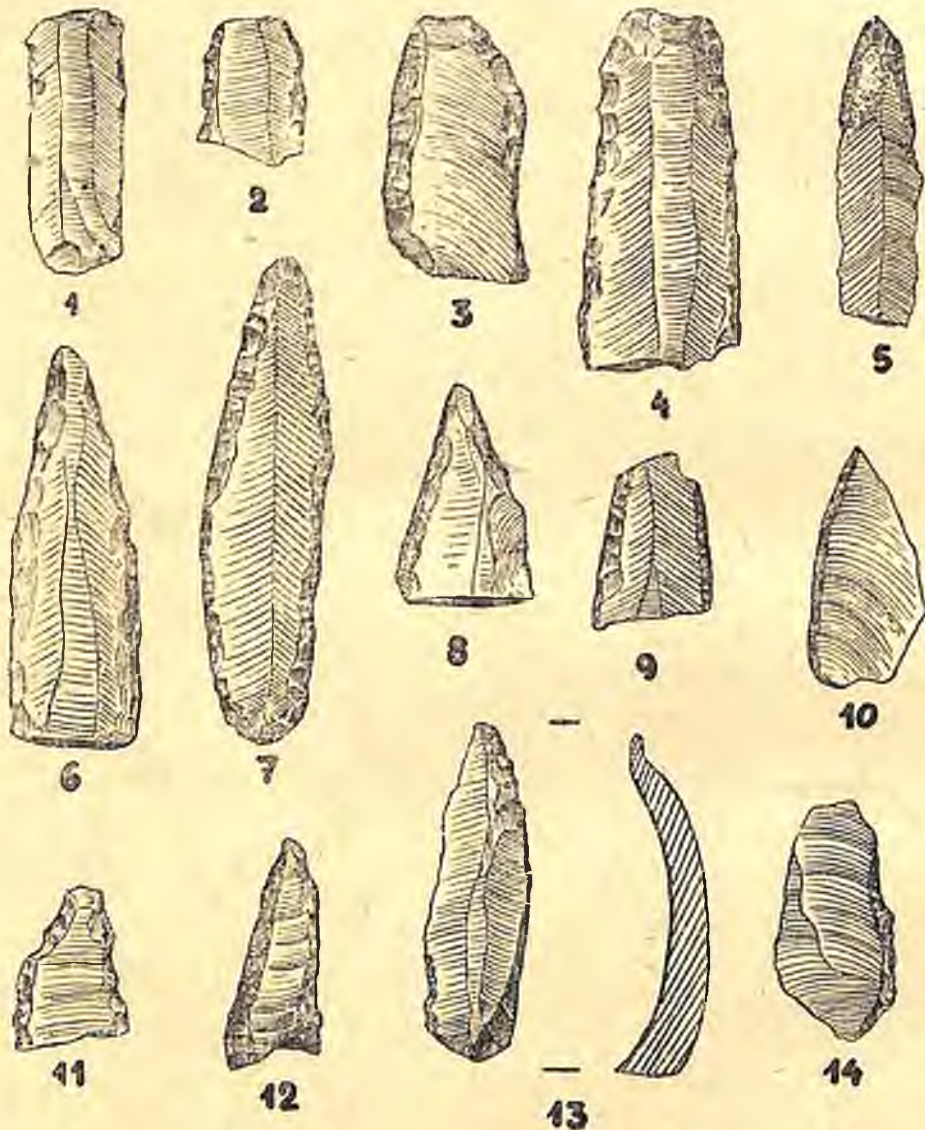
szkieletem była ciemna jama o średnicy 40 cm. Z czwartego szkieletu dochowały się tylko szczątki dwu kości długich. Szkielet 5 spoczywał w głębokości 80 cm w pozycji skurczonej, głową ku południowi. Długość jego wynosiła 1,30 m. Pod szkieletem tym była również jama. O dwóch pozostałych szkieletach nie możemy powiedzieć nic bliższego, ponieważ jeden uległ prawie całkowitemu zniszczeniu w kutek dawniejszych rozkopowań, tak że zachowała się z niego tylko czaszka leżąca na lewym licu (tabl. XVI, 2), z drugiego zaś zachowała się tylko górna część czaszki. W Rzucewie grzebano zmarłych najwidoczniej

w obrębie osady, przy czym 5 grobów tworzyło mały cmentarz.

III. Część analityczna

Jakkolwiek osada w Rzucewie nie należy do najdawniej odkrytych osad tego typu, to jednak jest ona pierwszą osadą systematycznie rozko-

średnictwem Śląska, gdzie spotykamy podobne amfory sporadycznie w grobach i osadach ceramiki sznurowej¹⁾ czy wreszcie Małopolski, gdzie amfory występują w krakowskiej²⁾ i złockiej grupie ceramiki sznurowej³⁾, trudno rozstrzygnąć z powodu braku znalezisk na obszarze Polski środkowej^{3a)}. Można tylko stwierdzić, że za punktem wyjścia w Polsce południowej przemawia większe podobieństwo, szczególnie amfor

Ryc. 27. Rzucewo, pow. wejherowski. Narzędzia krzemienne. W. n. — Fig. 27. Rzucewo, distr. de Wejherowo. Outils en silex. Gr. nat.

paną i opisaną w kilku tymczasowych sprawozdaniach, co spowodowało, że od tej osady przyjęła się nazwa całej kultury rzucewskiej. Nasuwa się teraz pytanie, jaka grupa ludności neolitycznej mieszkała w tej osadzie, w jakiej części okresu neolitycznego ona istniała i gdzie spotykamy podobne osady. O przynależności kulturowej osady pouczy nas najlepiej ceramika i jej ornamentyka. Dlatego rozpoczynamy od analizy ceramiki. Amfory typu turyńskiego wskazują na znaczny udział w wytworzeniu się kultury rzucewskiej sasko-turyńskiej grupy ceramiki sznurowej. Czy jednak były to oddziaływania bezpośrednie idące z Turynii, czy też docierały one do Bałtyku za po-

złockich do okazów z Rzucewa oraz mniejsza odległość tego obszaru od Rzucewa i zasięgu kultury

¹⁾ Wojkowice pow. wrocławski (Nachrichtenblatt f. D. Vorzeit 1937, tabl. 62,2) — Łękanów pow. górski (tamże str. 61—262) — Kaszów pow. milicki (tamże 1937, str. 261, ryc. 1). Por. też Altschlesien t. VI, str. 60—63.

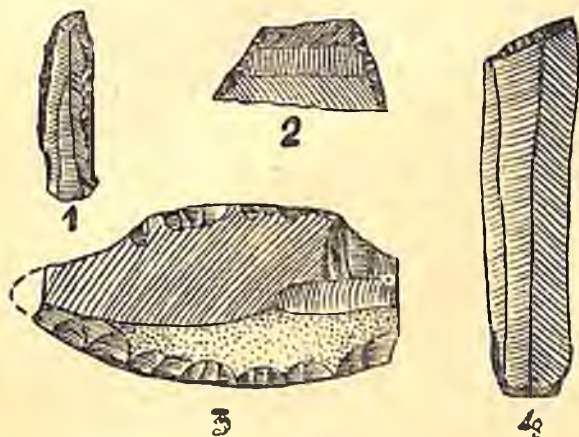
²⁾ Wiad. Archeol. VIII, str. 98, ryc. c

³⁾ Por. np. Wiad. Archeol. IX, 217, ryc. 25 — J. Kostrzewski: Od mezolitu do okresu wędrowek ludów tabl. 58,4 — Księga Pamiątkowa ku czci prof. Demetrykiewicza tabl. XXIV, 4 — Pamiętnik Fizyograficzny t. XXIV, dział V, tabl. II,3.

^{3a)} Dopiero po napisaniu pracy opublikowana została amfora typu turyńskiego, jednakże ze swoistą ornamentyką, znaleziona w Wąglczewie, w pow. sieradzkim (Wiad. Arch. t. XX, zes. 1, str. 89.

rzucewskiej niż Turynгии i Saksonii oraz najdalej na północ wysuniętych znalezisk grupy sasko-turyńskiej w Brandenburgii, skąd znamy typową turyńską amforę z Berlina⁴⁾. Jaką drogą jednak oddziaływania idące z Polski południowej dotarły do Bałtyku, trudno odpowiedzieć. Najdalej na północ wysunięte amfory turyńskie znamy dotąd z Kaszowa, w pow. milickim i z Łękanowa w pow. górskim na Śląsku oraz z Wąglczewa w pow. sie-

Ryc. 28. Rzucewo, pow. wejherowski. Narzędzia krzemienne. W. n. — Fig. 28. Rzucewo, distr. de Wejherowo. Outils en silex. G. nat.

radzkim w Wielkopolsce. Na Kujawach i Mazowszu dotąd ich brak zupełnie i dopiero z powiatu stołupiańskiego (L. S. R. R.)⁵⁾ znamy taką amforę, znalezioną w torfowisku, która może stanowić jedno z ogniw pośrednich wędrówki tego typu z Polski południowej ku południowo-wschodnim

Najbliższe pokrewieństwo z pucharami esowatymi z Rzucewa zdradzają puchary ze starszych grobów jednostkowych duńskich⁶⁾, posiadające częściowo także podobną ornamentykę. Bardzo zbliżone formy pucharów spotykamy też sporadycznie w północnej Brandenburgii⁷⁾ na Pomorzu szczecińskim⁸⁾, w północnej części Ziemi Lubuskiej⁹⁾, na Śląsku¹⁰⁾, w Małopolsce¹¹⁾ i od wschodniej Wielkopolsce¹²⁾, natomiast brak ich dotąd poza obszarem zasięgu kultury rzucewskiej na Pomorzu gdańskim oraz na Warmii i Mazurach. Stajemy tu więc przed tą samą trudnością, jaką nasuwały amfory typu turyńskiego. Za punkt wyjścia tego typu zdaniem wielu badaczy uchodzi także Turyngia^{12a)}, skąd puchary esowate miały się rozejść z jednej strony do Jutlandii z drugiej zaś na Śląsk i w zmienionej nieco formie do Małopolski, ale pewności w tej sprawie nie posiadamy. Decydującej odpowiedzi w sprawie pochodzenia tego typu w Rzucewie i kulturze rzucewskiej dostarczyć może ornamentyka tych naczyń, o czym pomówimy później.

Także inny bardzo charakterystyczny typ kultury rzucewskiej, mianowicie naczynia czółenkowate, spotykamy m. i. w Turynгии¹³⁾ w obrębie sasko-turyńskiej grupy ceramiki sznurowej, ale znajdują się one sporadycznie również na Śląsku¹⁴⁾, tutaj cprawda w znaleziskach kultury

⁴⁾ Müller: Steinalderens Kunst i Danmark. København. 1910 Ryc. 178—189.

⁷⁾ Sprockhoff: L. c. tabl.

⁶⁾ Beiheft zum Erwerbungs- und Forschungsbericht 1935, str. 9. ryc. dołem na prawo, — Erwerbungs- und Forschungsbericht 1939, str. 31, rycina.

⁹⁾ Sprockhoff: L. c. tabl. 26 a—d.

Ryc. 29. Rzucewo, pow. wejherowski. Krzemienne grociki strzał. W. n. — Fig. 29. Rzucewo, distr. de Wejherowo. Pointes de flèche en silex. Gr. nat.

wybrzeżom Bałtyku. Amfory turyńskie sięgają zresztą ku zachodowi aż do Danii^{5a)}, ku wschodowi aż do górnej Wołgi^{5b)}, a ku południowi aż do Czech^{5c)}.

⁴⁾ Sprockhoff: Die Kulturen d. jüngeren Steinzeit in der Mark Brandenburg. Berlin, 1926, tabl. 24, ryc. a.

⁵⁾ Altpreussen 1941, str. 33, ryc. 1.

^{5a)} S. Müller: Steinalderens Kunst i Danmark. København, 1916, ryc. 70, 231—232.

^{5b)} Briusow: Oczerki po istorii plemien jevropiejskoj czasti ZSRR. Moskwa, 1952 str. 62, ryc. 15 dołem na prawo.

^{5c)} Stocky. Pravěk země české I. tabl. LXV, i, 2, 7, tabl. LXII, 5 i 8 i wiewe dalszych.

¹⁰⁾ Petersen: Schlesien von der Eiszeit bis ins Mittelalter. Langensalza, 1935, str. 54, ryc. 72.

¹¹⁾ Wiad. Archeol. VIII. str. 98, ryc. c. — L. Kozłowski: Epoka kamienna na wydmach wsch. części wyżyny Małopolskiej. Lwów-Warszawa 1913, tabl. XXII, 3—7.

¹²⁾ K. Jażdżewski: Przewodnik po Muzeum Archeologicznym w Łodzi. Łódź. 1951, tabl. 4, str. 16.

^{12a)} Jahresschrift für d. Vorgeschichte der sächs'sch-thüringischen Länder t. X, tabl. I, 12. t. XI, tabl. IV, 4. — t. XIX, tabl. III, 2, 4 i 6.

¹³⁾ Götze-Höfer-Zschiesche: Die vorgesch. Altertümer Thüringens tabl. II, 18.

¹⁴⁾ Archiv für Anthropologie N. F. V, tabl. XIV, 7/Wrocław — Książę Wielkie). — Nachrichtenblatt für d. Vorzeit 1937, str. 257, ryc. 2 (Glinica, pow. dzierzoniowski).

ceramiki wstęgowej kłutej. Według Z o t z a właśnie stąd rzekomo znajomość tych naczyń dostała się do kultury rzucewskiej¹⁵⁾. Nie jest to wyłączone, ale pewną trudność stanowi tu — pomijając brak podobnych znalezisk w Wielkopolsce¹⁶⁾ — fakt pochodzenia domniemanego wzoru z II okresu neolitu, gdy rzekome naśladownictwo przypada na koniec młodszej epoki kamiennej (okr. III). Inną możliwość bierze pod uwagę T h e r k e l M a t h i a s s e n, który przyjmuje, że punktem wyjściowym dla naczyń wanienkowatych kultury rzucewskiej były podobne naczynia, różniące się jedynie okrągłym dnem, spotykane często w duńskiej i południowo-szwedzkiej kul-

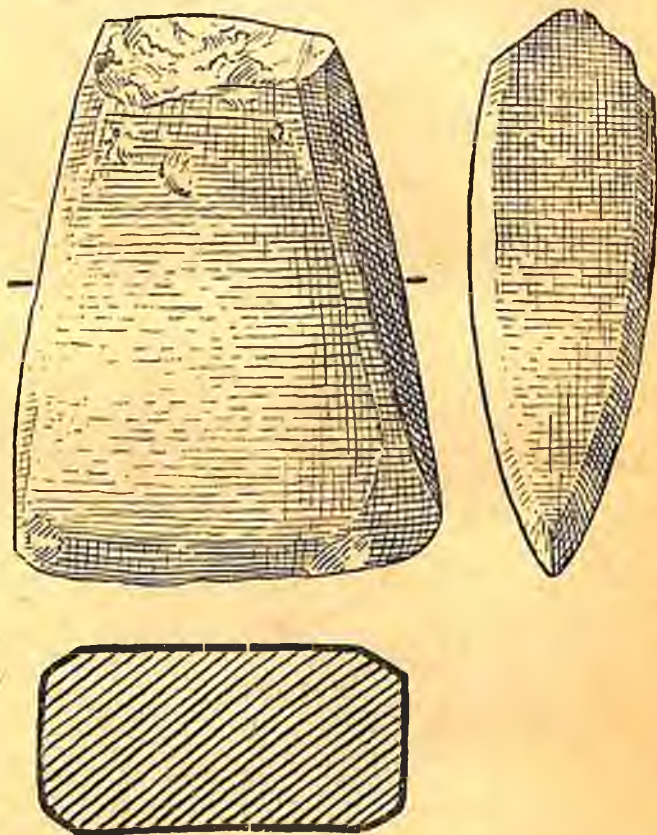

Ryc. 30. Rzućewo, pow. wejherowski. Miniatura sileksu krzemienisty. W. n. — Fig. 30. Rzućewo, distr. de Wejherowo. Hache en silex en miniature. Gr. nat.

turze śmietnik muszlowych, mające też czasem karbowane krawędzie¹⁷⁾. Zapożyczenie tych naczyń, które autor ten uważa za lampki, miało się dokonać za pośrednictwem Rugii, gdzie również spotyka się osady z kulturą pokrewną śmietnikom muszlowym, ale tam podobnych naczyń dotąd nie znaleziono. Hipoteza ta jest jeszcze trudniejsza do przyjęcia z powodu znacznie większej różnicy czasowej między młodszą-mezolityczną kulturą śmietnik muszlowych a końcowo-neolityczną kulturą rzucewską. Poza tym zaś nie można zapominać o różnicy zaznaczającej się między naczyniami czółenkowatymi kultury rzucewskiej a podobnymi okazami z duńsko-szwedzkich śmietnik muszlowych, pierwsze bowiem są zawsze płaskodenne, wąskie i bardziej wydłużone, a poza tym zaopatrzone w 1—3 występów na krawędzi, drugie zaś mają dno zaokrąglone, są szersze i krótsze i mają zawsze kształt wydłużonego owalu. Najbliższe więc zarówno czasowo i kulturowo jak pod względem formy są płaskodenne naczynia czółenkowate o równoległych ścianach kultury ceramiki sznurowej z Turynii i kultury ceramiki wstęgowej kłutej, przytoczone wyżej ze Śląska. Za związkiem z Danią i Szwecją południową mogłyby przemawiać tylko podobny (choć nie identyczny) tryb życia obu społeczeństw nadmorskich: ludności śmietnik muszlowych i przed-

stawicieli kultury rzucewskiej, dla których główną podstawą gospodarki było rybołówstwo i polowanie na fok, dostarczające tłuszczu: tak że w obu wypadkach podobne naczynia mogły pełnić te same funkcje, służąc do oświetlania domów wieczorem, szczególnie w porze zimowej.

Formą oryginalną, ściśle miejscową są wielkie naczynia zasobowe z dwoma przeciwległymi uchwytami (tabl. II), do których nie udało mi się znaleźć żadnych ścisłych analogii. Wśród naczyń zasobowych z listwą karbowaną (tabl. III), jest jedna odmiana o esowatym profilu (tab. III, 2), do której ściśle analogie znajdujemy zarówno w grupie złockiej kultury ceramiki sznurowej¹⁸⁾ jak w ceramice sznurowej na Śląsku¹⁹⁾. Tu i tam

Ryc. 31. Rzućewo, pow. wejherowski. Siekierka kamienna ośmiokątna. $\frac{7}{8}$ w. n. — Fig. 31. Rzućewo, distr. de Wejherowo. Hache en pierre à section octogonale. $\frac{7}{8}$ gr. nat.

służyły naczynia te najwidoczniej do przechowywania zapasów.

Nie posiadamy natomiast ścisłych analogii do trzeciego rodzaju naczyń zasobowych, formy workowatej, zaopatrzonej w dwa przeciwległe uchwyty podkowiaste (tabl. III, 2 i tabl. IX, 1). Jedyne do samych uchwytów mamy odpowiedniki u naczyń zasobowych młodszej fazy kultury

¹⁵⁾ Nachrichtenblatt f. d. Vorzeit 1937. str. 254.

¹⁶⁾ Z Wielkopolski znany jedynie naczynia wanienkowate odrębnego typu z okrągłym dnem i 4 występami na narożnikach w kulturze ceramiki kłutej i nadcisańskiej. Fontes Praehistorici t. III, str. 40 ryc. 154 i str. 50 ryc. 199.

¹⁷⁾ Therkel Mathiassen: Blubber lamps in the Ertebølle Culture? (Acta Archaeologica, t. VI, str. 139—152).

¹⁸⁾ Materiały Antrop. — Archeol. i Etnogr. t. IX, tabl. — L. Kozłowski: Epoka kamienia na wydmach wsch. części wyżyny Małopolski. Lwów-Warszawa, 1923, tabl. XXII, 12.

¹⁹⁾ Aitschlesien, t. 4. str. 66—69. ryc. 3 i 5.

pucharów lejkowatych²⁰⁾ i zapewne podobnych naczyń kultury amfor kulistych²¹⁾. W obu kulturach znajdujemy też analogie do guzków, występujących nieraz w towarzystwie uchwytów półkolistych na omawianych tu naczyniach zasobowych²²⁾ (tabl. IX, 22). Brak nam też dotąd analogii do garnków jajowatych z cylindryczną szyjką (tabl. V, 4—5). Co do mis i czarek, to podobne misy z krawędzią zagiętą do środka (tabl. VII, 7—17) występują w kulturze amfor kulistych²³⁾ a nawet jedna z mis rzucewskich ma podobny rząd słupków pionowych pod krawędzią, jaki zdo-

znaczą się więc rozmaite wpływy obce, idące — przynajmniej pośrednio — od sasko-turyńskiej grupy ceramiki sznurowej i od kultury amfor kulistych lub kultury pucharów lejkowatych i po-

Ryc. 32. Rzucewo, pow. wejherowski. Siekierka kamienna walcowata. $\frac{1}{3}$ w. n. — Fig. 32. Rzucewo, distr. de Wejherowo. Hache en pierre à section ovale. $\frac{1}{3}$ gr. nat.

bi często, co prawda zwykle w połączeniu z zygzakami, jej domniemane pierwowzory. Główna różnica polega na ilości i rozmieszczeniu uch, które u mis rzucewskich występują w ilości jednego ucha lub dwóch par przeciwległych uch, a u mis kultury amfor kulistych w ilości 4 uch symetrycznie rozmieszczonych lub dwóch uch położonych blisko siebie²⁴⁾. W formach naczyń za-

²⁰⁾ K. Jażdżewski: *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zachodniej i środkowej*. Poznań, 1936, Tabl. XXXII, ryc. 586—588, tabl. XXXIV, ryc. 608—611, tabl. XXXVII, ryc. 688—690, tabl. XXXIX, ryc. 710 i 713, tabl. XXXX, ryc. 730, tabl. XXXXI, ryc. 731—732, tabl. XXXXII, ryc. 755 i 759, tabl. XXXXIV, ryc. 797—801, tabl. XXXXVIII, ryc. 875, tabl. XXXXIX, ryc. 898.

²¹⁾ K. Jażdżewski: *Osada kultury grobów megalitycznych w Tucznie w pow. inowrocławskim (Księga Pamiątkowa ku czci prof. Demetrykiewicza*. Poznań, 1930, str. 83, ryc. IV, 4.

²²⁾ Por. K. Jażdżewski: *Kult puch lejk.* tabl. XXXVIII, 595, tabl. XXXXII, 756, tabl. XXXXIV, 794, tabl. XXXXVII, 871 — K. J. Jażdżewski: *Osada...* str. 81, ryc. III, 14 i str. 84, ryc. IV, 2.

²³⁾ L. Kozłowski: *Młodsza epoka kamienia w Polsce (neolit)* Lwów, 1924, tabl. IX, 16.

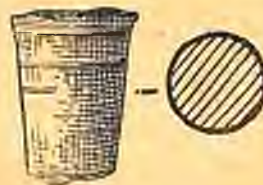
²⁴⁾ L. Kozłowski: *L. c.* tabl. IX, 16—17.

Ryc. 33. Rzucewo, pow. wejherowski. Toporek z wapnia z niedokończonym otworem. W. n. — Fig. 33. Rzucewo, distr. de Wejherowo. Hache-marteau en calcaire à trou inachevé. Gr. nat.

dobne oddziaływania można też stwierdzić w ornamentyce ceramiki rzucewskiej.

O analogiach do ornamentyki plastycznej w postaci wałków karbowanych palcami lub paznokciami mówiliśmy już wyżej. Wśród ornamentów rytých poziome rzędy kresek ukośnych, pochylane w poszczególnych rzędach w przeciwnych kierunkach i przegradzane pasmami linii poziomych (ryc. 19, 11 i 14), przypominają analogicz-

Ryc. 34. Rzucewo, pow. wejherowski. Czopik wywiercony z otworu toporka. W. n. — Fig. 34. Rzucewo, distr. de Wejherowo. Noyau provenant du trou d'emmanchement d'un hache-marteau. Gr. nat.

ne ornamenty pucharów z starszych duńskich grobów jednostkowych²⁵⁾. To samo dotyczy też motywu poziomych rzędów kątów wstawianych w siebie między pasmami linii poziomych (ryc. 7, 1,4—5 i ryc. 8,1—6), bardzo często stosowanego u pucharów rzucewskich²⁶⁾, oraz motywu noziomych pasm zygzakowych między pasmami linii poziomych (ryc. 6,3—5)²⁷⁾. Natomiast do pasm zaplatanych trójkątów skośnie kreskowanych (ryc. 4) znajdują się najbliższe analogie w obrębie kultury neolitycznej na Wileńszczyźnie²⁸⁾ oraz w ukraiń-

²⁵⁾ S. Müller: *L. c.* str. 59, ryc. 182.

²⁶⁾ S. Müller: *L. c.* str. 59, ryc. 183.

²⁷⁾ S. Müller: *L. c.* str. 62, ryc. 187.

²⁸⁾ Światowit, t. III, tabl. X, 26.

skich kurhanach z barwionymi szkieletami²⁹). Na Ukrainie znajdujemy też smukłe puchary zdobione poziomymi pasmami kresk ukośnych pochylanych w tym samym rzędzie na przemian w lewo i w prawo między pasmami poziomych linii prostych³⁰), odpowiadające podobnie zdobionym naczyniom rzucewskim (ryc. 5.3 i 5). Ornamenty w ściegu bruzdowym (ryc. 11 i tabl. X, 10) spotykamy w najrozmaitszych kulturach w różnych częściach Europy, nie będziemy więc wymieniać znanych nam analogii. Jak się zdaje mamy tu do czynienia z wkładem kultury praugrofińskiej. Elementem zdobniczym przejętym z kul-

konanych stemplem wychodzi już z zużycia w lubońskiej fazie kultury pucharów lejkowatych współczesnej kulturze rzucewskiej, natomiast jest nadal używany w obrębie kultury amfor kulistych. Kultura amfor kulistych jest zresztą reprezentowana w Rzucewie przez fragment typowej środkowo-niemieckiej amfory kulistej, który niestety zaginął w czasie wojny, a motyw półkoli wyciskanych stemplem i łączących się z nimi linii pionowych stanowi jeden z typowych motywów zdobniczych amfor kulistych środkowo-niem.³³). Z ceramiki wschodniej grupy kultury amfor kulistych znany też motyw kółek wyciskanych

Ryc. 35. Rzucewo, pow. wejherowski. Płyta do polerowania z piaskowca różowego, używana trzystronnie. w. n. — Fig. 35. Rzucewo, distr. de Wejherowo, Polissoir en grès rougeâtre usé de trois côtés. / Gr. nat.

tury środkowo-niemieckich amfor kulistych jest natomiast ornament rombu wypełnionego kratkowaniem (ryc. 8,8)³¹).

Jeżeli chodzi o ornamenty stemplowe w postaci najczęściej pojawiających się poziomych pasm słupków pionowych i zygzaków (ryc. 12), to występują one w Polsce zarówno w kulturze pucharów lejkowatych, jak i w kulturze amfor kulistych z tą jednak różnicą, że w pierwszej z tych kultur ryto zwykle jeden tylko rząd słupków i jeden rząd zygzaków a w drugiej kulturze spotykamy zazwyczaj po dwa lub więcej rzędów jednego i drugiego ornamentu³²). Z tego względu nie wchodzi w Rzucewie w grę wpływ lub wkład kultury pucharów lejkowatych, lecz jedynie kultury amfor kulistych, co i z tego względu przyjąć należy, ponieważ osada rzucewska pochodzi z końca neolitu, kiedy ornament słupków i zygzaków wy-

piórkiem ptasim (por. ryc. 13, 16—18)³⁴), spotykany również u amfor środkowoniemieckich³⁵).

Najprostszy motyw ornamentyki sznurowej w postaci odcisków poziomych, występujący na

Ryc. 36. Rzucewo, pow. wejherowski. Kamienny ciężarek do sieci. W. nat. — Fig. 36. Rzucewo, distr. de Wejherowo. Poids de filet en pierre. Gr. nat.

²⁹) Zbiór wiad. do antrop. krajowej t. XII, t. 1 VII, 7 i tabl. VIII, 4. — Światowit t. VI, str. 16. ryc. 17. — Briusow: Oczerki po istorii plemien ewropejskoj czastii SSSR w neoliticzeskiju epochu. Moskwa, 1952, str. 217, ryc. 58, 2, 4, 12.

³⁰) Briusow: L. c. str. 217, ryc. 58,1.

³¹) Sprockhoff: L. c. str. 89, ryc. I c. — Stocky: L. c. str. 94. ryc. 45 h.

³²) Por. n. n. Blätter für deutsche Vorgeschichte, Gdańsk z 10, tabl. 16. a. c. f.

³³) Por. Sprockhoff: L. c. str. 91, tabl. 37. I g i k.

³⁴) Księga Pamiątkowa ku czci prof. Demetrykiewicza. str. 81, ryc. III 3—6.

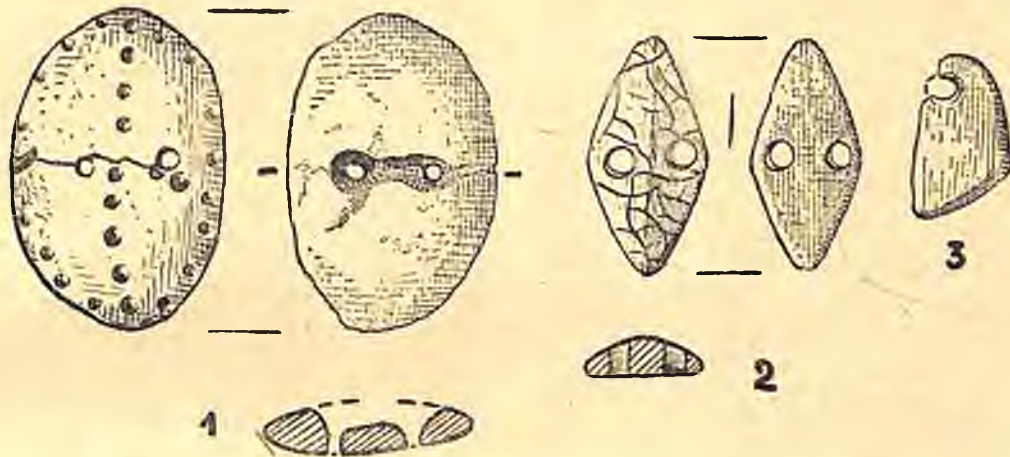
³⁵) Sprockhoff: L. c. str. 89, ryc. I g, k i II b.

pucharach esowatych i misach (ryc. 15, 4—9), spotykamy na pucharach esowatych w Danii³⁶⁾, na Pomorzu szczecińskim³⁷⁾, w Turyngii³⁸⁾, na Śląsku³⁹⁾, w Czechach⁴⁰⁾, w Małopolsce⁴¹⁾ i na Ukrainie⁴²⁾. Ornament sznurowy falisty (ryc. 15, 1) powtarza się w ceramice sznurowej złociej⁴³⁾. Inne motywy krzywolinijne z Rzucewa nie mają ścisłych odpowiedników w innych kulturach na obszarze Polski. Ornamenty grzebykowe (ryc. 20) reprezentują niewątpliwie wkład kultury ceramiki grzebykowej, zwanej też u nas często praugrofińską, podobnie jak ozdoby dołkowo-guzkowe (tabl. X, 13), występujące również popolicie w tej kulturze⁴⁴⁾.

Z wyrobów kościanych i rogowych najciekawszy jest ułamek harpuna, narzędzia nie występu-

rem kultury rzucewskiej zarówno w osadach kultury ceramiki dołkowo-grzebykowej jak w grobach i osadach kultury ceramiki sznurowej na całym terytorium jej zasięgu. Do innych przedmiotów z rogu i kości nie znalazłem dotąd ścisłych analogii w innych kulturach.

Jeżeli chodzi o narzędzia krzemienne, to grociki lancetowate i liściowate są typowe dla kultur ceramiki dołkowo-grzebykowej⁴⁵⁾ ale ostatnie spotykamy też w kulturze ceramiki sznurowej w Saksonii^{46a)} piłki wiórowe powtarzają się w różnych kulturach, m. i. w kulturze ceramiki sznurowej w Wielkopolsce⁴⁹⁾ i w kulturze pucharów lejkwatych⁵⁰⁾. Skrobacze wiórowe spotykamy zarówno w kulturze amfor kulistych⁵¹⁾ jak w kulturze pucharów lejkwatych⁵²⁾. Noże półtylcowe znamy

Ryc. 37. Rzućewo, pow. wejherowski. Paciorki bursztynowe. W. n. — Fig. 37. Rzućewo, distr. de Wejherowo. Perles en ambre jaune. Gr. nat.

jącego na ogół w Polsce w młodziej epoce kamiennej, znanego jednak w tym czasie w tej samej postaci z osad kultury ceramiki praugrofińskiej (dołkowo-grzebykowej) w krajach wschodniobałtyckich⁴⁵⁾ i w RSRR⁴⁶⁾. Dość znaczne podobieństwo do okazu kościanego wyobrażonego na tabl. XII, 2 wykazuje dolna część domniemanego harpuna z osady Wierchnieje Beretie, mającego podobne krążkowate zgrubienie w części dolnej⁴⁷⁾. Przekłute zęby zwierzęce znajduje się poza obsza-

m. in. w obrębie kultury pucharów lejkwatych⁵³⁾ i kultury ceramiki sznurowej⁵⁴⁾.

Skrobacze krążkowe spotyka się sporadycznie jako przeżytek mezolityczny w osadach kultury pucharów lejkwatych⁵⁵⁾, a grociki dłutowate znajdują się podobnie wyjątkowo w osadach neolitycznych np. kultury starszej ceramiki wstęgowej⁵⁶⁾, kultury pucharów lejkwatych⁵⁷⁾ i kul-

⁴⁵⁾ Briusow: L. c. str. 48, ryc. 7, 4, str. 53, ryc. 9, 11, str. 69, ryc. 11, 12, 13, str. 85, ryc. 13, 15, str. 116, ryc. 23, 8, str. 123, ryc. 24, 7, str. 125, ryc. 23, 4, str. 127, ryc. 27, 7 str. 141, ryc. 30, 4—5.

^{46a)} Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte, t. 37, str. 118, ryc. 5 c, tabl. X, 2 a, tabl. XIII, 2 c. d. h i tabl. XV, 1 a.

⁴⁹⁾ Waga: Kultura nadodrzańskiej ceramiki sznurowej w Wielkopolsce, tabl. IV, 1 i tabl. VIII 11.

⁵⁰⁾ K. Jażdżewski: Kultura pucharów lejkwatych, str. 289, gdzie odsyłacze do rycin.

⁵¹⁾ Księga Pamiątkowa ku czci prof. Demetrykiewicza, str. 86, ryc. VI, 1—2 i 4.

⁵²⁾ K. Jażdżewski: L. c. str. 289, gdzie odsyłacze do rycin.

⁵³⁾ K. Jażdżewski: L. c. str. 528 i 551.

⁵⁴⁾ Waga: L. c. tabl. V, 17—18 i 25, tabl. VI, 7—9, tabl. VII, 14, tabl. VIII, 7.

⁵⁶⁾ K. Jażdżewski: L. c. ryc. 624.

⁵⁶⁾ J. Kostrzewski: Osada starszej ceramiki wstęgowej w Chełmży, w pow. toruńskim (Muzeum Wielkopolskie roczn. IV, str. 118 ryc. 14 d—e.

⁵⁷⁾ K. Jażdżewski: L. c. ryc. 617

³⁶⁾ S. Müller: L. c. str. 59, ryc. 178—179.

³⁷⁾ Erwerbungs- und Forschungsbericht 1939, str. 31, ryc. góra na prawo.

³⁸⁾ Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte, t. 37, tabl. XIV, 1.

³⁹⁾ Petersen: Von der Eiszeit... str. 54, ryc. 72.

⁴⁰⁾ Stocky: L. c. tabl. LXVI 3, tabl. LXX, 13.

⁴¹⁾ L. Kozłowski: Młodsza epoka kamienna w Polsce (neolit) tabl. XV, 5.

⁴²⁾ Briusow: L. c. str. 217, ryc. 3.

⁴³⁾ Pamiętnik Fizyograficzny XXIV, tabl. III, 9 — Światowit V, str. 4—6, ryc. 1—7, t. IX, tabl. IX. — L. Kozłowski: L. c. tabl. XVI, 1—2, 16 i 18. Por. też Przewodnik po Muzeum Archeologicznym w Łodzi. Łódź 1951, tabl. 4, str. 16.

⁴⁴⁾ Por. np. Przegl. Archeol. III, str. 197, ryc. III, 9, 12 i 36, str. 198, ryc. IV, str. 199, ryc. V, 1—28 i 15.

⁴⁶⁾ Por. Briusow: L. c. str. 167, ryc. 13, str. 171, ryc. 48, 7.

⁴⁰⁾ Briusow: L. c. str. 49, ryc. 7, 1, str. 116, ryc. 23.3, str. 123, ryc. 24, 3, str. 153, ryc. 36, 4.

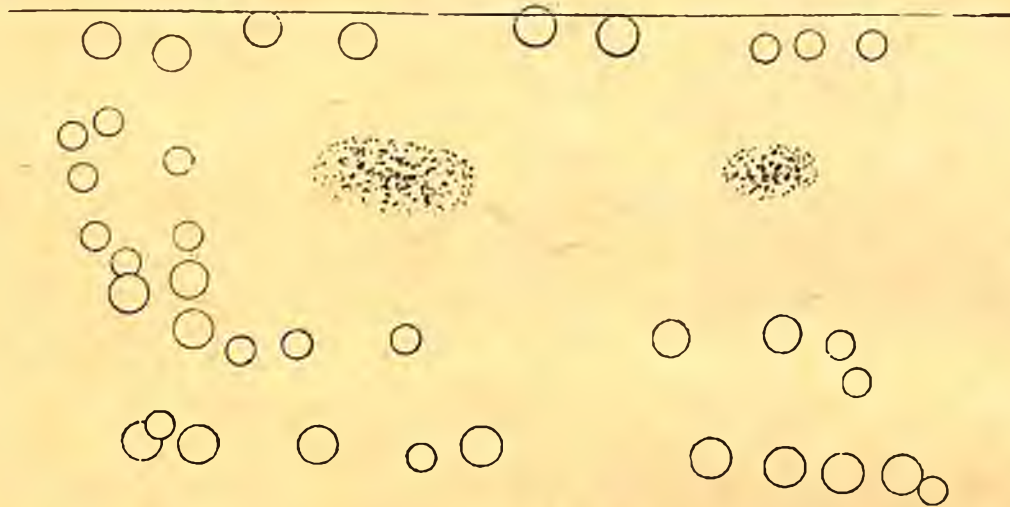
⁴⁷⁾ Briusow: L. c. str. 127, ryc. 27, 3.

tury amfor kulistych⁵⁸). Wybitną osobliwość przemysłu krzemieniarskiego Rzucewa i kilku innych osad kultury rzucewskiej nad Zatoką Pucką stanowią drobne narzędzia krzemienne gładzone, wyżej opisane, do których mam z literatury tylko dwie analogie z Suchacza i Modrzewina w pow. elbląskim. W swej pracy francuskiej o tych narzędziach⁵⁹) przytoczył prof. J. Kostrzewski wszystkie znane mu przypadki występowania małych narzędzi gładzonych w innych krajach, rzeczywistych analogii nie udało mu się jednak odzukać, tak że mamy tu do czynienia ze zjawiskiem ściśle lokalnym.

Wśród narzędzi z innych gatunków kamienia zasługuje na uwagę znalezienie 2 siekier walco-

przedstawiają formy mało charakterystyczne, spotykane w różnych kulturach.

Wśród paciorków bursztynowych z Rzucewa spotykamy okazy rurkowate, występujące często w grobach kultury amfor kulistych⁶²), która używa również znanych z Rzucewa paciorków okrągłych lub owalnych z otworem w kształcie litery V⁶³). Do dużego paciorka w kształcie toorka podwójnego znam analogię z grobu megalitycznego w Potyrach, w pow. płońskim⁶⁴). Pierwotny wygląd ułamka reprodukowanego na tabl. XV, ryc. 12 trudno określić według fotografii. Najprawdopodobniej jest to jednak ułamek toporka podwójnego, jakie znamy z grobów megalitycznych w Borucinie i Swierczynie, w pow. aleksan-

Ryc. 38. R z u c e w o, pow. wejherowski. Rzut poziomy domu słupowego z 2 ogniskami. — Fig. 38. R z u c e w o, distr. de Wejherowo. Plan d'une maison avec 2 foyers.

watych a więc typu, który w Skandynawii występuje znacznie wcześniej, bo już w początku młodszej epoki kamiennej (okr. I Monteliusa). Właściwością miejscową są miniaturowe przeważnie toporki z wapienia, stanowiące zapewne zabawki dziecięce, może częściowo przez dzieci same wykonywane. Wśród tych narzędzi wapiennych znajduje się też czekan typu wschodnioeuropejskiego (fatianowskiego) z żeberkiem podłużnym, do którego najbliższe terenowo analogie znajdujemy m. i. w Lit. Soc. Republ. Rad i na Wileńszczyźnie⁶⁰). Z innych narzędzi ciekawy jest żłobiec kamienny (tabl. 37,1) typu praugrofińskiego, wskazujący również na związki ze wschodem⁶¹). Zwykle siekierki i toporki robocze

drowskim⁶⁵). Do paciorków owalnego i rombownego z 2 otworami odległą analogię stanowi znacznie większy coprawda paciorek z Mierzei Kurońskiej⁶⁶).

IV. Kultura rzucewska

A. Zasięg

Osada neolityczna w Rzucewie jest tylko jedną z licznych osad nadmorskich stanowiących pozostałość pokrewnej ludności o podobnej gospodarce i kulturze materialnej. Osady te ciągną się od Ostrowa, w pow. wejherowskim wzdłuż wybrzeży Zatoki Gdańskiej, Mierzei i Zatoki Fryskiej oraz Mierzei Kurońskiej prawie pod Kłaj-

⁵⁸) Księga Pamiątkowa ku czci prof. Demetrykiewicza, str. 98, ryc. 2, 1.

⁵⁹) J. Kostrzewski: Sur de menus outils polis en silex trouvés en Pologne (XV Congrès Intern. d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistoriques Portugal, 1930, str. 349—356).

⁶⁰) Por. N. Åberg: Das nordische Kulturgebiet, str. 275. — A. Åyräpää: Über die Streitaxtkulturen in Russland. Helsinki, 1933, str. 19.

⁶¹) Ebert: Reallexikon der Vorgeschichte t. III, tabl. 124 g. — Ailio: Die steinzeitlichen Wohnplatzfunde in Finnland, ryc. 21, tabl. 6, 5.

⁶²) L. Kozłowski: Groby megalityczne na wschód od Odry (Prace i Materiały Antropologiczno-Archeol. i Etnograficzne, t. II, tabl. X, 7—8). Księga Pamiątkowa ku czci prof. Demetrykiewicza, str. 98, ryc. 2, 5—6. — Blätter für deutsche Vorgeschichte, t. X, tabl. 16, d-e i g-h, i tabl. 17 e.

⁶³) Księga Pamiątkowa ku czci prof. Demetrykiewicza, str. 98, ryc. 2, 3—4. — Przegl. Archeol. t. IX, str. 326, ryc. 3. — Wiad. Archeol. V, tabl. III, 7—13.

⁶⁴) Wiad. Archeol. V, tabl. III, ryc. 1—3.

⁶⁵) L. Kozłowski: Groby megalityczne, tabl. X, 9—12.

⁶⁶) R. Klebs: Der Bernsteinschmuck der Steinzeit. tabl. XII, 17.

pedę. Do najlepiej zbadanych osad należą poza Rzucewem, Suchacz, Święty Kamień-Przylesie i Tolkmicko w pow. elbląskim. Pierwszą mapkę zasięgu osad kultury rzucewskiej na przedwojennym wybrzeżu polskim i na terenie Miasta Gdańska podał w r. 1935 La Baume⁶⁷⁾, mapkę osad na Mierzei Kurońskiej opublikował C. Engel^{67a)}.

Poniżej podaje wykaz znanych mi osad tej kultury na obszarze Polski oraz Litewskiej Republiki Rad⁶⁸⁾.

1. Ostrów, pow. wejherowski. Stan. 4. Osada na wydmy piaszczystej nad rzeczką Czarną o 1 km od wybrzeża odkryta w r. 1928 przez J. Kostrzewskiego. Narzędzia (m. i. 1 skrobacz polerowany), odłupki krzemienne i skorupy (m. i. z ornamentem sznurowym). Zabytki ongiś w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu (nr inw. 1928:377) wywiezione przez hitlerowców do Gdańska, gdzie uległy zniszczeniu w czasie wojny.

2. Rzucewo, pow. wejherowski. Por. wyżej str. 4 przyp. 3—4.

3. Osłanino, pow. wejherowski. Osada na stromym brzegu zatoki odkryta w r. 1923 przez J. Kostrzewskiego. Inwentarz: Ceramika, ułamki 2 płyt do polerowania, odłupki krzemienne, węgle drzewne, kości zwierzęce. Zabytki ongiś w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu (nr inw. TPN 1923:17), wywiezione w czasie wojny przez hitlerowców do Gdańska, gdzie zniszczały.

4. Stefanowo, pow. wejherowski. Osada, odkryta przez A. Lissauera w r. 1882. Znalezione tu liczne narzędzia krzemienne (m. in. skrobacze) i odłupki oraz skorupy, m. i. z ornamentyką sznurową. Ongiś w Muzeum w Gdańsku. Literatura: A. Lissauer: Die prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen. Str. 45—46, nr 17.

5. Oksywie, pow. wejherowski. Osada na wzgórzu piaszczystym (tzw. Świętej Górze) na południe od wsi. Znana od r. 1880. Eksploatowana m. i. w latach 1912, 1916, i 1923—1925 przez J. Kostrzewskiego. Inwentarz: Puchar z sęckiem zamiast ucha zdobiony 6 poziomymi liniami sznurowymi, ułamki naczyń, narzędzia krzemienne, wióry, rdzenie, odłupki ongiś w Muz. w Gdańsku i w Muz. Arch. w Poznaniu. Literatura: A. Lissauer: Die prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen. Lipsk. 1887, str. 45 nr 15. — Aml. Ber. d. Westpreuss. Prov. Mus., XVI, (1895), str. 34, XVII (1896) str. 32—33, XVIII/1897) str. 27, XXXIII (1912) str. 15. — Przegl. Archeol. t. III, str. 222, ryc. 1, str. 242 nr 61 — La Baume i K. Langenheim: Die Steinzeit im Gebiet der unteren

Weichsel / Blätter für deutsche Vorgeschichte r. 9—10, tabl. 18b.

6. Gdynia, m. p. W r. 1922 odkrył tu J. Kostrzewski na niskiej wydmy nad brzegiem zatoki (na terenie obecnie zabudowanym) osadę, badaną później systematycznie przez A. Jazdzewskiego, która dostarczyła 3 naczyń, skorup, płyty do polerowania, surowca bursztynowego, siekierki krzemiennej, 2 cylindrycznych paciorków bursztynowych, narzędzi, rdzenia i odłupków krzemienianych, węgli drzewnych i kości zwierzęcych. Ongiś w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu (nr inw. TPN 1922:22 i 1928:458). Zabytki zostały wywiezione przez hitlerowców w czasie wojny do Gdańska, gdzie zniszczały. Literatura: J. Kostrzewski: Z pradziejów wybrzeża polskiego. Osada z młodziej epoki kamiennej w Gdyni (Rocznik I Korporacji Pomorza, Poznań, 1926, str. 43—45 z 2 ryc.).

7. Wisłoujście, pow. gdański. Znalezione tu skorupy neolityczne, odłupki krzemienne i guzik bursztynowy z otworem w kształcie litery V. La Baume: Die Besiedlung des Weichse — Nogat Deltas in vor- und frühgeschichtlicher Zeit (Das Weichsel — Nogat-Delta. Gdańsk, 1924, str. 98). — Mitt. d. Westpreuss. Geschichtsvereins 1935, str. 51.

8. Świwno, pow. gdański. Osada neolityczna, odkryta w r. 1920 przez W. La Baume'a, który znalazł tu skorupę zdobioną dwuzębnym narzędziem i dołkami paznokciowymi. Literatura: Mitt. d. Westpreuss. Geschichtsvereins 1935, str. 51, tabl. na str. 52, ryc. 1, 1.

9. Stegna, pow. gdański. W r. 1868 odkryto tu obok brył surowca bursztynu paciorków bursztynowy z otworem w kształcie litery V. W nowszych czasach znaleziono tu przy pracach ziemnych w pobliżu Góry Szubienicznej liczne skorupy z ornamentyką sznurową i stemplową m. in. z śladami reparacji. Ongiś w Muzeum w Gdańsku nr V. S. 1928:78. Literatura: Mitt. d. Westpreuss. Geschichtsvereins 1935, str. 50, tabl. za str. 52, ryc. 1 a—h.

10. Sztutowo, pow. gdański. Stan. 1. W piasznicy przy Górze Wiatrakowej znajdowano tu skorupy z ornamentyką sznurową i stemplową, m. i. ułamek naczynia czólenkowatego i fragment z śladami reparacji, oraz narzędzia i odłupki krzemienne. Ongiś w Muzeum w Gdańsku nr inw. V. S. 1926:259 i 1929:43. Literatura: Mitt. d. Westpreuss. Geschichtsvereins 1935, str. 50, tabl. za str. 52, ryc. 1, i—k.

11. Sztutowo, pow. gdański. Stan. 3. Między Stegną a Sztutowem znaleziono tu liczne skorupy neolityczne na polu szklarza Tuchla. m. in. jeden ułamek z śladem reparacji. Ongiś w Muzeum w Gdańsku nr inw. V. S. 1927:34. Literatura: Mitt. d. Westpreuss. Geschichtsvereins 1935, str. 50.

⁶⁷⁾ Mitteilungen d. Westpreuss. Geschichtsvereins r. 34, 1935, str. 53.

^{67a)} C. Engel: Zur Vorgeschichte der Kurischen Nehrung (Mannus, Erg. bd. 8, str. 120, ryc. 21).

⁶⁸⁾ W zestawieniu poniższym opuściłem luźne znaleziska toporków i siekier kamiennych, znalezione na wybrzeżu i uwzględniłem jedynie pewne osady.

12. *Zaścianki*, pow. gdański. Przy budowie drogi znaleziono tu przy ścieżce ościelnej ułamki naczynia wanienkowatego. Ongiś w Muzeum w Gdańsku nr inw. V. S. 1933 : 65. Literatura: Mitt. d. Westpraus. Geschichtsvereins r. 1935, str. 50.

13. *Skowronki*, pow. gdański. Stan 2. Między Skowronkami a Wydmami znaleziono przy budowie drogi tuż przy szkole puchar neolityczny o esowatym profilu, 15 cm wysoki i odłupki krzemienne. Ongiś w Muzeum w Gdańsku nr inw. V. S. 1933 : 63. Literatura: Mitt. d. Westpraus. Geschichtsvereins 1935, str. 50.

14. *Łysica*, pow. elbląski. Stan. 1. Osada (m. i. skorupy z ornamentyką sznurową falistą). Muz w Elblągu. Literatura: Gaerte: Die steinzeitl. Keramik Ostpreussens. Królewiec, 1927, str. 94.

15. *Łysica*, pow. elbląski. Stan. 2⁶⁹). Znaleziono tu skorupy neolityczne, m. i. z ornamentem sznurowym, stemplowym i paznokciowym. Ongiś w Muzeum w Elblągu nr inw. 1355a. Literatura: W. La Baume: Die Besiedlung des Weichsel — Nogat-Deltas in vor- und frühgeschichtlicher Zeit, str. 100.

16. *Jagodna*, pow. elbląski. Znaleziono tu kilka skorup z ornamentyką sznurową, które dostały się do Muzeum w Elblągu. Literatura: Dorr: Übersicht über die prähistorischen Funde im Stadt- und Landkreise Elbing. Elbląg 1893, str. 14.

17. *Modrzewina*, pow. elbląski. Osada nad Zatoką Fryską, badana od r. 1935. Znaleziono tu okrągłe ogniska kamienne, dużo ceramiki, kilkadziesiąt siekier i dłut z krzemienia i innych skał, liczne żarna, bardzo liczne rozcieracze, piłkę z krzemienia nadbużańskiego, siekierki kamienne, grocik krzemienisty, miniaturową siekierkę z wadnia, nóż krzemienisty polerowany, liczne inne narzędzia, odłupki krzemienne, gliniane ciężarki do sieci itd. Zabytki dostały się do Muzeum w Elblągu. Literatura: Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit 1933, str. 201—203. — Elbinger Jahrbuch t. 12—13, str. 99—160. — Gaerte: Die steinzeitl. Keramik Ostpreussens. Królewiec, 1927, str. 95, ryc. 24.

18. *Nadbrzeże*, pow. elbląski. Osada obecnie zalana przez wody zatoki, o 100—200 m od brzegu. W r. 1892 pogłębiarka wydobyła tu skorupy neolityczne i dłutko kamienne. Zbiory w Muzeum Toruńskim. Literatura: Mitteil. d. Copernicus-Vereins. Toruń, r. 15, 1907, str. 6, ryc. 28—34. Gaerte: L. c. str. 96. Tam dalsza literatura.

19. *Suchacz*, pow. elbląski. Osada nad Zatoką Fryską zbadana w latach 1933—1934 przez

⁶⁹) Jako stan. 2 określiłem znaleziska z miejscowości, nazywającej się ongiś Schmergrube, wcielonej obecnie do Łysicy.

Ehrlicha z Elbląga, położona na ok. 20 m wysokim wzgórzu piaszczystym opadającym stromo ku Zatoce Fryskiej. Odkryto tu 10 rzutów poziomych domów słupowych z dużą ilością ceramiki, narzędzi krzemienych, kamieni do polerowania, żarn i rozcieraczy do nich, narzędzia kościane, ozdoby bursztynowe, kości zwierzęce, ości ryb i sporo bursztynu surowego. Zabytki dostały się do Muzeum w Elblągu. Literatura: Ehrlich: Ein jungsteinzeitliches Dorf der Schnurkeramiker in Succase Kr. Elbing (Altsch'esien t. V, str. 60—64, tabl. XIII—XVI) — Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit 1933, str. 200—201 i 1941, str. 94 — Ehrlich: Succase. Eine Siedlung der jungsteinzeitlichen Schnurkeramiker im Kreise Elbing (Elbinger Jahrbuch t. 12—13, str. 41—98 z 22 tabl.).

20. *Tolkmitko*, pow. elbląski. Osada nad Zatoką Fryską, odkryta w r. 1873 przez Berendta. badana systematycznie przez Ehrlicha w latach 1935—1939. Składała się z domów słupowych i dostarczyła dużej ilości ceramiki, narzędzi z krzemienia i z innych skał, kamieni do polerowania, żarn, rozcieraczy, ciężarków do sieci, 3 grobów szkieletowych i 2 czaszek ludzkich. Co do czaszek. to nie wiadomo z całą pewnością, czy są neolityczne. Zbiory dawniejsze z badań amatorskich dostały się głównie do Muzeum w Gdańsku, plony systematycznych poszukiwań zaś do Muzeum w Elblągu. Literatura: Berendt w Schriften der Physik. Ökon. Ges. XVI, str. 117—126. — Dorr: L. c. str. 8—9. — Mitteil. d. Copernicus-Vereins Toruń r. 15, 1907, str. 2—6, ryc. 1—27. — Amtliche Berichte des Westpreussischen Provinzialmuseums XVII, str. 32, XIX, str. 33—34, ryc. 8—12, XXI, str. 30 z ryc., XXIV, str. 23—24, XXIX, str. 21. — Ehrlich: Schnurkeramische Pfostenhäuser bei Tolkemit, Kr. Elbing (Mannus t. 32, str. 44—56, z 8 ryc.) — Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit 1933, str. 203—204 i 1941, str. 95. — Gaerte: L. c., str. 97 nr 45.

21. *Święty Kamień — Przylesie*, pow. elbląski. Osada nad Zatoką Fryską, odkryta w r. 1919 przez Ehrlicha, badana w latach 1921—1922. W r. 1924 odkryto w odległości ok. 250 m dalsze stanowisko zbadane w tymże roku, uważane przez Ehrlicha za osobną osadę, prawdopodobnie jednak tworzące tylko dalszy ciąg osady odkrytej poprzednio. Oba stanowiska dostarczyły dużej ilości typowej ceramiki, kilku siekier kamiennych, ułamków kamieni do polerowania, odłupków krzemienych i surowego bursztynu. Wykopiska dostały się do muzeum w Elblągu. Literatura: Das neolith'sche Dorf bei Wieck — Luisenthal (Kr. Elbing) am Frischen Haff (Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia z 24. 1923, str. 115—142). — Ehrlich: Eine zweite Siedlung aus der jüngeren Steinzeit bei Wieck — Luisenthal, Kr. Elbing (Elbinger Jahrbuch, roczn. 4, 1924, str. 113—122, z tabl.). — Gaerte: L. c. str. 98.

22. Narusa, pow. braniewski. W r. 1933 odkryto tu osadę kultury rzućewskiej. Literatura: Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit 1934, str. 21.

23. Sądkowo, pow. braniewski. Osada kultury rzućewskiej, która dostarczyła m. in. skorup z ornamentyką sznurową. Literatura: Schriften d. Physik-ökonomischen Gesellschaft. Królewiec. 1882, str. 22 i 26.

24. Mierzeja Kurońska. Kilkanaście stanowisk, których nie wymieniamy tu szczegółowo. Najważniejsze z nich: Rasyté, Nida i Juodkrane. Zestawienie ich znajduje się w dziele Hollacka: Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreussen. Głogów — Berlin, 1908, str. 80—85, gdzie wymieniona starsza literatura, mapka zaś w pracy Engla: Zur Vorgeschichte d. Kur'schen Nehrung (Mannus Erg. Bd. 8, str. 120). Dostarczyły one dużej ilości ceramiki, narzędzi z krzemienia i z innych skał, paciorków bursztynowych, kości zwierzęcych itd. Zabytki dostały się głównie do muzeum w Królewc, w drobnej części zaś do Muzeum w Gdańsku.

Jak widzimy z powyższego zestawienia i załączonej mapki (Tabl. I), osady kultury rzućewskiej konsekwentnie trzymają się wybrzeża morza i obu zalewów: Fryskiego i Kurońskiego. Tłumaczy się to rodzajem ich gospodarki, opartej na rybołówstwie morskim i łowach na ssaki morskie. Dlatego też brak dotąd zupełnie osad tej kultury w głębi lądu. Ze względu na tak wyraźną specjalizację gospodarczą kultura rzućewska zajmuje wyjątkowe stanowisko w obrębie kultur neolitu polskiego.

B. Charakterystyka.

Mimo pewnych nieznacznych różnic lokalnych kultura materialna wszystkich wymienionych osad jest dość jednolita. W ceramice możemy prześledzić występowanie amfor turyńskich od Rzućewa aż do Mierzei Kurońskiej^{69a}). Tak samo puchary esowate⁷⁰), misy z brzegiem zagietym do środka, zaopatrzone nieraz w dwa przeciwległe ucha lub w dwie pary uch⁷¹), płaskodenne naczynia łódkowate⁷²), naczynia zasobowe z listwą karbowaną pod krawędzią⁷³), zasobnice z dwoma uchwytami⁷⁴) i z listwą podkowiastą⁷⁵) spotyka-

my na całym obszarze zasięgu kultury rzućewskiej. Szeroki zasięg w obrębie kultury rzućewskiej mają też małe naczynia, podobne do naczyń zasobowych z dwoma uchwytami, zaopatrzone najczęściej również w 1 lub 2 podobne uchwyty, zdobione pod krawędzią kilku poziomymi liniami sznurowymi⁷⁶). Z form powyższych jedynie puchary esowate spotyka się również w nadodrzańskiej grupie ceramiki sznurowej⁷⁷), innych zaś form naczyń typowych dla tej grupy np. kubków uchatych lub z sęczkiem zamiast ucha, pucharów o 4 małych uszkach, naczyń jajowatych o 2 uchach, pucharów doniczkowatych i moździerzowatych brak w obrębie kultury rzućewskiej zupełnie, jakkolwiek np. puchary doniczkowate spotyka się zarówno na Pomorzu gdańskim⁷⁸) jak i na prawobrzeżnym dolnym Powiślu⁷⁹) w osadach i grobach śródlądowych. Oczywiście zaznaczają się między poszczególnymi osadami pewne niewielkie różnice lokalne. Np. amfory z Mierzei Kurońskiej częściowo pozbawione są uch lub też ucha ich przesunięte są z największej wydatości ku górze⁸⁰); gubią też w końcu charakterystyczny ornament⁸¹). Zjawiają się też na Mierzei Kurońskiej niektóre typy dalej na zachodzie nie znane, np. wąskootworowe naczynia jajowate, podobne do naczyń wczesnośredniowiecznych⁸²). Z Suchacza w pow. elbląskim pochodzi smukła amfora z uchami pod nasadą szyi⁸³), a w Tolkmicku, w pow. elbląskim znalazła się zasobnica z dwiema parami uch przeciwstawnych⁸⁴), do której dotąd nie znamy analogii skądinąd. Z Suchacza i Tolkmicka znamy nieznane skądinąd płaskie talerze krążkowate⁸⁵) i pierścienie gliniane o średn. ok. 16 cm używane może jako podporki dla naczyń o małym dnie^{85a}). W Tolkmicku znalazła się też czara z 4 czy 5 nóżkami⁸⁶). Poprzestajemy na przytoczeniu tu kilku przykładów bez pretensji do wyczerpania całości zagadnienia.

Pewne nieistotne różnice zaznaczają się także w zakresie ornamentyki naczyń, wykazującej jednak na ogół zadziwiająca jednolitość na całym terytorium zajętem przez kulturę rzućewską. Dużą rolę zatem odgrywa we wszystkich osadach ornamentyka sznurowa w różnych odmianach. Poza zwykłymi poziomymi odciskami sznura mamy

ryc. 17. — Schrift. d. Phys. — Ökon. Ges. 1876, str. 122, ryc. 4.

⁶⁹) Gaerte: L. c. ryc. 167 i 186, tabl. II b — La Baume: Langenheim: Die Steinzeit im Gebiet d. unteren Weichsel (Blätter f. deutsche Vorgeschichte z. 9—10, tabl. 18, ryc. b. Elbinger Jahrbuch, r. 41, str. 118, ryc. a. — Altschlesien V. tabl. XVI, 2—3.

⁷⁰) Por. R. Schroeder: Die Nordgruppe der Odernurkeramik. Berlin, 1951. Tabl. 4, 1 i 7, tabl. 7, 13 i 15, tabl. 10, 1.

⁷¹) La Baume: L. c. tabl. 18, ryc. c-d.

⁷²) Gaerte: L. c. ryc. 181.

⁷³) Gaerte: L. c. ryc. 219—220.

⁷⁴) Gaerte: L. c. ryc. 216—217, 234—236.

⁷⁵) Gaerte: L. c. ryc. 241.

⁷⁶) Altschlesien V. tabl. XVI, 4.

⁷⁷) Gaerte: L. c. ryc. 180 a.

⁷⁸) Elbinger Jahrbuch, t. 12—13, str. 69. — Amtl. Ber. XIX, 36, ryc. 14.

⁷⁹) Elbinger Jahrbuch 1. 12—13, str. 69.

⁸⁰) Schrift. der Physik. — Ökon. Ges. 1876, str. 125,

^{69a}) Gaerte: Die steinzeitliche Keramik Ostpreussens. Królewiec, 1927, ryc. 218—222 i 227. — Mannus t. 32, str. 54, ryc. 7, str. 55, ryc. 8.

⁷⁰) Por. Gaerte: L. c. ryc. 181, 188, 237—240. — Elb. Jahrb. 11—13, tabl. XIX, 9.

⁷¹) Gaerte: L. c. ryc. 196—169. — Elbinger Jahrbuch, t. 4, str. 118, ryc. e-f. — Mannus, t. 32, str. 54, ryc. 6.

⁷²) Gaerte: L. c. ryc. 200 i 202. — Mannus r. 32, str. 54, ryc. 6. — Elbinger Jahrbuch, t. 4, str. 118, ryc. d. — Amtl. Ber. d. Westpr. Prov. Muz. XIX, str. 33, ryc. 8.

⁷³) Gaerte: L. c. ryc. 250. — Mannus, t. 32, str. 55, ryc. 8.

⁷⁴) Gaerte: L. c. ryc. 180 b. — Mannus, t. 32, str. 54, ryc. 6.

⁷⁵) Gaerte: L. c. ryc. 206. — Mannus, t. 32, str. 55, ryc. 8. — Mitteil d. Copernicus-Vereins, r. 15, str. 7,

w rozmaitych osadach poziome sznurowe linie faliste⁸⁷⁾ i inne wzory krzywolinijne, np. feston⁸⁸⁾, łuczki⁸⁹⁾ odciski krótkich sznurów złożonych we dwoje⁹⁰⁾, nie znamy natomiast poza Rzućewem motywu dwóch sznurów skręconych z sobą (por. ryc. 16, 8). W Rzućewie brak znów zygzaków sznurowych⁹¹⁾ i trójkątów wypełnianych skośnymi odciskami sznura⁹²⁾ i wyciskanych sznurem kątów wsuwanych w siebie⁹³⁾. Nieznane w Rzućewie są też ukośne kratkowania⁹⁴⁾ oraz pasma linii sznurowych poziomych przerywanych pasmami takichże linii pionowych⁹⁵⁾. Podobnie jak w Rzućewie, także w innych stanowiskach kultury rzućewskiej ozdoby sznurowe łączą się często z ornamentami stemplowymi w postaci słupków, kresk ukośnych, dołków okrągłych, owalnych, klinowatych, kółek itd.

Z ornamentyki rytej powtarzają się w licznych osadach kultury rzućewskiej pasma kresk ukośnych w różnych układach⁹⁶⁾ oraz zanikniętych trójkątów skośnie kreskowanych⁹⁷⁾, zwykle przegradzanych pasmami linii poziomych, pionowe pasma linii, obramowanych najczęściej ukośnymi kreskami, zdobiące górne części amfor⁹⁸⁾, natomiast nieznane mi są poza Rzućewem poziome i pionowe pasma zygzakowate, poziome ryte linie i pasma faliste, pasma kątów wsuwanych w siebie i ukośne kratkowanie. Za to w Rzućewie nie spotykamy pionowych pasm poziomo lub skośnie kreskowanych⁹⁹⁾. Z ozdób stemplowych pospolite są także poza Rzućewem słupki pionowe, występujące często w towarzystwie zygzaków z kresk ukośnych¹⁰⁰⁾. Powtarzają się też w różnych osadach kółka wyciskane piórkiem ptasim¹⁰¹⁾, dołki okrągłe lub owalne i zagłębienia trójkątne i klinowate. Rzadki w Rzućewie ścieg bruzdowy także w innych stanowiskach tej kultury nie jest zbyt częsty¹⁰²⁾, a to samo można powiedzieć o ornamencie dołków wytłaczanych, którym odpowia-

dają guzki na stronie odwrotnej¹⁰³⁾ i o ornamencie grzebykowym¹⁰⁴⁾, który poza Rzućewem wykonany jest najczęściej tylko narzędziem dwuzębny i nie występuje w charakterystycznych układach. Podobnie jak w Rzućewie także w innych osadach kultury rzućewskiej obok ozdób wykonanych w jednej tylko technice często pojawiają się na jednym naczyniu ozdoby w dwóch lub więcej technikach, a więc np. ornament sznurowy razem z rytym lub stemplowym lub z oboma tymi sposobami zdobienia. Z ornamentów plastycznych spotykanych w Rzućewie powtarzają się w innych osadach guzy stożkowate¹⁰⁵⁾, występy różkowate¹⁰⁶⁾, listwy podkowiaste¹⁰⁷⁾ listwy i wałki poziome, okalające naczynie, karbowane palcami lub paznokciami, a nieraz falisto wyginane¹⁰⁸⁾ i wąskie listewki zygzakowate¹⁰⁹⁾. Pospolite w różnych stanowiskach są też dołki palcowe i paznokciowe¹¹⁰⁾. Nierzadko stosowano też w innych osadach tej kultury sposób reparacji przy pomocy dziurek wywierconych po obu stronach peknięcia garnka¹¹¹⁾, i tak samo identyczną technikę lepienia naczyń¹¹²⁾.

b) Inne zabytki.

Jeżeli chodzi o większe narzędzia kamienne, to do siekierok walcowatych z Rzućewa (tabl. 2) nie znalazłem dotąd analogii w materiale z innych osad kultury rzućewskiej, jedynie w Modrzewinie w pow. elbląskim znalazła się gruba siekierka o podobnie ściętym ostrzu, jednakże o przekroju raczej wielobocznym niż owalnym¹¹³⁾. Do żłobca kamiennego z Rzućewa mamy analogię — co prawda znaną mi tylko z opisu — również z Modrzewiny¹¹⁴⁾ oraz z Suchacza¹¹⁵⁾. W Modrzewinie znalazła się też siekierka płaska o ośmiobocznym przekroju¹¹⁶⁾ podobna do jednego okazu z Rzućewa (ryc. 31). W tejże osadzie¹¹⁷⁾, w Tolkmicku¹¹⁸⁾ i w Świętym Kamieniu — Przylesiu¹¹⁹⁾ znaleziono też podobne siekierki z asymetrycznym ostrzem, jakie znamy z Rzućewa (tabl. XIV, 6—8). Wśród kamiennych toporków roboczych ścisłych analogii do Rzućewa nie znalazłem. Nie znamy też w innych osadach kultury rzućewskiej czekanów kamiennych typu wschodnio-europejskiego (fatjanowskiego), jakkolwiek występują one w osadach

⁸⁷⁾ Gaerte: L. c. ryc. 81 i 131. — Mitt. d. Copernicus-Vereins, r. 15, str. 5, ryc. 14. — Amtl. Ber. d. Westpr. Prov. Mus. XIX, str. 35, ryc. 12.

⁸⁸⁾ Gaerte: L. c. ryc. 80 i 131. — Mitt. d. Copernicus-Verein, r. 15, str. 5, ryc. 8.

⁸⁹⁾ Gaerte: L. c. ryc. 78—79, 121 i 178.

⁹⁰⁾ Gaerte: L. c. ryc. 130 i 31.

⁹¹⁾ Gaerte: L. c. ryc. 178, 179, 193. — Mitt. d. Copernicus-Vereins, r. 15, str. 7, ryc. 15, 20 i 22—23. — Amtl. Ber. d. Westpr. Prov. Mus. XIX, str. 34, ryc. 10—11. — Mitt. d. Westpreuss. Geschichtsvereins 1935, tabl. za r. 52, ryc. 1 a, i k — Sitzungsberichte d. Altertums-gesellschaft Prussia, t. 18, str. 38, ryc. 12, 1.

⁹²⁾ Gaerte: L. c. ryc. 82 i 86.

⁹³⁾ Gaerte: L. c. ryc. 212.

⁹⁴⁾ Gaerte: L. c. ryc. 93.

⁹⁵⁾ Gaerte: L. c. ryc. 91—92.

⁹⁶⁾ Gaerte: L. c. ryc. 108, 110—111, 188, 213, 235, 238—243.

⁹⁷⁾ Gaerte: L. c. ryc. 109 — Sitzungsber. d. Altertums-gesellschaft Prussia, t. 18, str. 39, ryc. 13, 4.

⁹⁸⁾ Gaerte: L. c. ryc. 219—222. — Mannus. t. 32, str. 55, ryc. 8.

⁹⁹⁾ Mitt. d. Copernicus-Vereins, r. 15, str. 9, ryc. 28. — Gaerte: L. c. ryc. 112.

¹⁰⁰⁾ Mannus. t. 32, str. 55, ryc. 8. — Gaerte: L. c. ryc. 41 i 43—44, 89, 127 i 156.

¹⁰¹⁾ Gaerte: L. c. ryc. 165.

¹⁰²⁾ Gaerte: L. c. ryc. 49 i 100.

¹⁰³⁾ Gaerte: L. c. ryc. 76.

¹⁰⁴⁾ Gaerte: L. c. ryc. 45, 56 i 151.

¹⁰⁵⁾ Gaerte: L. c. ryc. 167, 202, 212—13 i 215. — Mitt. d. Copernicus-Vereins, r. 15, str. 5, ryc. 1.

¹⁰⁶⁾ Gaerte: L. c. ryc. 214.

¹⁰⁷⁾ Por. przypisek 75.

¹⁰⁸⁾ Gaerte: L. c. ryc. 214.

¹⁰⁹⁾ Gaerte: L. c. ryc. 244. Por. nasza tabl. 14, 11.

¹¹⁰⁾ Gaerte: L. c. ryc. 116—117 i 121.

¹¹¹⁾ Mitt. d. Copernicus-Vereins, r. 15, str. 5, ryc. 5 i str. 7, ryc. 12 i 20. — Gaerte: L. c. ryc. 128, 131 i 242.

¹¹²⁾ Por. nasza ryc. 2 z ryc. 125 u Gaertego: L. c.

¹¹³⁾ Elbinger Jahrbuch, r. 12—13, str. 154, ryc. 1 d. Okaz ten mylnie zaliczono do wczesnego okresu żelaznego (tamże str. 153).

¹¹⁴⁾ Altschlesien, t. V, str. 64.

¹¹⁵⁾ Tamże, str. 155.

¹¹⁶⁾ Tamże, str. 154, ryc. 1 c.

¹¹⁷⁾ Tamże, str. 154, ryc. 1 b.

¹¹⁸⁾ Elbinger Jahrbuch, r. 3, str. 134, ryc. 11—20.

¹¹⁹⁾ Tamże, str. 134, ryc. 21.

i luźnych znaleziskach śródlądowych w Lit. Soc. Republ. Rad¹²⁰). Jedyne w Modrzewinie znaleziono miniaturowy toporek z wapnia, służący zapewne, podobnie jak okazy z Rzucewa, jako zabawka dziecięca.

Wśród większych narzędzi krzemienych, mianowicie siekier i dłut nie ma zasadniczych różnic między Rzucewem a innymi stanowiskami kultury rzucewskiej. Także miniaturowe siekierki z krzemienia, podobne do rzucewskich, znane są np. z Tolkmicka¹²¹) i z Mierzei Kurońskiej^{121a}). Z drobnych narzędzi krzemienych spotyka się grociki liściowate i lancetowate zarówno w Rzucewie jak na Mierzei Kurońskiej¹²²), natomiast brak w Rzucewie i w pozostałych stanowiskach nad Zatoką Gdańską grocików trójkątnych, rombówatych i trzoneczkowych. Snotykanych na Mierzei Kurońskiej¹²³). Poza odosobnionymi dotąd przykładami z Suchacza¹²⁴) i Modrzewiny¹²⁵) oraz z Oksywi, Gdyni i Ostrowa nie znamy z innych osad kultury rzucewskiej drobnych narzędzi krzemienych polerowanych. Inne drobne narzędzia krzemienne nie doczekały się niestety publikacji, a krótkie wzmianki o nich nie dają możliwości zdania sobie sprawy z ich wyglądu i funkcji. Jedyne z Mierzei Kurońskiej opublikowano skrobacz i 3 wióry zaszczerbione¹²⁶). W niektórych osadach kultury rzucewskiej znajduje się żarna kamienne i rozcieracze, których w Rzucewie nie stwierdzono^{126a}). Częściej występują płyty do polerowania¹²⁷), do których używano najczęściej różowego piaskowca, podobnie jak w zachodniopolskiej grupie ceramiki sznurowej.

Narzędzi kościanych i rogowych z osad kultury rzucewskiej prawie nie publikowano z wyjątkiem kilku toporków rogowych z Mierzei Kurońskiej¹²⁸), których wiek neolityczny nie jest całkiem pewny. W Rzucewie takich toporków dotąd nie znaleziono. Z Suchacza wymienia Ehrlich dłućko kościane^{128a}), w Tolkmicku znaleziono dwa dłućka kościane i dwie piszczele z ukośnie ściętymi końcami.

Nieco więcej wiemy o ozdobach bursztynowych w obrębie kultury rzucewskiej. Cylindryczne pa-

ciorki bursztynowe znamy z Suchacza¹²⁹), Gdyni (por. tabl. XV, 20—21), Juodkranté^{129a}), i Tolkmicka¹³⁰), guziki z otworem w kształcie litery V z Wisłoujścia¹³¹), Stegny¹³²), Suchacza^{132a}) i z Juodkranté¹³³) na Mierzei Kurońskiej. Do innych ozdób bursztynowych z Rzucewa nie znam dotąd odpowiedników z pozostałych stanowisk kultury rzucewskiej.

c) Budownictwo.

Jak zaznaczyliśmy wyżej, udało się odtworzyć w Rzucewie z pewnym prawdopodobieństwem załedwie jeden rzut poziomy domu, budowanego w technice słupowej. Lepsze wyniki osiągnięto w Suchaczu, a także w Tolkmicku, w pow. elbląskim. W pierwszej z tych miejscowości odkrył Ehrlich ślady domów prostokątnych¹³⁴), których ściany składały się z podwójnych rzędów słupów były zaopatrzone być może w podcienia i zawierały wewnątrz zazwyczaj dwa lub więcej ognisk z prostokątną lub owalną obstawą kamienną. Ehrlich przyjmuje wobec tego istnienie domów dwu lub trzyizbowych zamieszkałych przez dwie lub trzy rodziny. Długość domów oblicza na przeciętnie 10 m, szerokość na ok. 5 m. Wszystkie domy były zagłębione od $\frac{1}{3}$ m do $\frac{3}{4}$ m w ziemi. Tam gdzie słupy stały blisko przy sobie, tworzyły one same ścianę, gdzie zaś stały w odstępach, były może połączone plecionką, uszczelnioną gliną, jak świadczą kawałki polepy znalezione w kilku domach w Suchaczu. Czym była wypełniona wolna przestrzeń między dwoma rzędami słupów tworzących ścianę, dotychczas nie stwierdzono. Może była ona wypełniona mchem czy darnią. Ślady podobnych domów słupowych z ogniskami z prostokątną lub owalną obstawą z kamieni stwierdził Ehrlich także w Tolkmicku¹³⁵) i w Świętym Kamieniu — Przylesiu, w pow. elbląskim¹³⁶). Dwie zupełnie podobne obstawy prostokątne i jedna raczej owalna znalazły się też w Rzucewie. Były one najwidoczniej również ogrodzeniami ognisk, ale nie udało się tu ustalić ich związku z domami. W obrębie osady w Rzucewie znaleziono dwadzieścia kilka większych głazów, a podobne głazy stwier-

¹²⁰) Por. przypisek 60.

¹²¹) Elbinger Jahrbuch, r. 3, str. 134, ryc. 3.

^{121a}) Engel: Zur Vorgeschichte der Kurischen Nehrung (Mannus. Ergänzungsband VIII, str. 105, ryc. 11 a-b).

¹²²) Por. Gaerte: Urgeschichte Ostpreussens, ryc. 17 f, k, m. — Engel, L. c. ryc. 17 a-c i g. — Engel: L. c. str. 105 n

¹²³) Gaerte: L. c. ryc. 17 a-c i g. — Engel: L. c. str. 105 n i p-w.

¹²⁴) Altschlesien, t. V, str. 64 (skrobacz).

¹²⁵) Zob. wyżej str. 34 (nóż).

¹²⁶) Suchacz, pow. elbląski (Altschlesien, t. V, str. 61, ryc. 1) i Elbinger Jahrbuch t. 12—13, str. 72, tabl. XXII, 3. Wyobrażone tu dwa większe przedmioty kamienne nie są jak błędnie brzmi podpis, żarnami, lecz płytami do polerowania. — Dalsze żarna i rozcieracze znamy z Tolkmicka (por. wyżej str. 34) i z Modrzewiny (por. wyżej str. 34).

^{126a}) Engel: L. c. str. 105, ryc. 11 g-i.

¹²⁷) Suchacz (Altschlesien, t. V, str. 61, ryc. 1) — Tolkmicko (por. wyżej str. 33). — Gdynia (por. wyżej str. 32), Osłanino (por. wyżej str. 33). — Święty Kamień — Przylesie (por. wyżej str. 34).

¹²⁸) Engel: Zur Vorgeschichte d. Kurischen Nehrung (Mannus Erg. bd. 8, str. 98, ryc. 6 b-d. — Gaerte: Urgeschichte Ostpreussens, ryc. 10 c.

^{128a}) Altschlesien, t. V, str. 64.

¹²⁹) Elbinger Jahrbuch, t. 12—13, str. 74, tabl. XXII, 5.

^{129a}) Klebs: L. c. tabl. I, 4—10 i tabl. XII, 18—19.

¹³⁰) Amtl. Ber. d. Westpr. Prov. Museums XIX, 33.

¹³¹) Por. wyżej str. 33 nr 7.

¹³²) Por. wyżej str. 33 nr 9.

^{132a}) Elbinger Jahrbuch, t. 12—13, str. 74, tabl. XXII, 5. Klebs: L. c. Tabl. II, 2.

¹³³) Ebert: Reallexikon der Vorgeschichte, t. 119 a, d.

¹³⁴) Elbinger Jahrbuch, r. 12—13, str. 41—98, szczególnie str. 51—63.

¹³⁵) Ehrlich: Schnurkeramische Pfostenhäuser bei Tolkmicko, Kr. Elbing (Mannus t. 32, str. 44—56).

¹³⁶) Sitz. Ber. d. Altert. Ges. Prusia t. 24, tabl. 1a.

¹³⁷) Mannus, t. 32, str. 56—52.

dzono też w Tolkmicku, w pow. elbląskim¹³⁷⁾. Ponieważ w obu wypadkach osady zbudowane zostały na wydmach nadbrzeżnych, głazy te musiały być tam zawleczone celowo przez człowieka, co wynika także stąd, że pod nimi odkryto w kilku wypadkach jamy od słupów. Jaką funkcję spełniały te głazy, z dużym trudem przywleczone na obecne miejsce, trudno powiedzieć. W jednym wypadku cztery, w innym zaś dwa takie głazy rozmieszczone były w jednym rzędzie po linii umocnienia jednej z teras, może więc były one związane z tym umocnieniem. W Tolkmicku miały one zdaniem Ehrlicha służyć jako oparcie dla ścian domów.

d) Gospodarka i ustrój społeczny.

Podobnie jak w Rzucewie, także w Suchaczu i Tolkmicku stwierdzono, że podstawą gospodarki ludności kultury rzucewskiej było rybołówstwo i polowanie na foki, obok tego zaś rolę dodatkową odgrywała hodowla zwierząt domowych. Jednakże z szczątków zwierzęcych znalezionych w osadach kultury rzucewskiej jedynie szczątki kostne z Rzucewa doczekały się dokładniejszego opracowania. W Tolkmicku stwierdzono kości i zęby świni, bydła domowego i psa, a z ssaków łownych ładowych jelenia i zająca¹³⁸⁾. W Suchaczu znaleziono również szczątki świni, bydła domowego i psa, a ze zwierząt dzikich kości sarny i wilka¹³⁹⁾. W Św. Kamieniu — Przylesiu wykopano kości bydła¹⁴⁰⁾, a w Nidzie na Mierzei Kurońskiej szczątki psa¹⁴¹⁾. Poza tym, podobnie jak w Rzucewie, znalazły się zarówno w Tolkmicku jak w Suchaczu, kości foki, przy czym kości w Tolkmicku z pewnością należały do foki grenlandzkiej, dalej w różnych miejscowościach ości i kręgi rybie, należące do sumy, sandacza, szczupaka, płoci, lina i ryb z gatunku karasi¹⁴²⁾. Poza Rzucewem także w Tolkmicku stwierdzono szczątki morświna¹⁴³⁾. Świadectwem rybołówstwa są też gliniane ciężarki do sieci, składające się z krążków zaopatrzonych z otwór w pobliżu krawędzi, jakie znamy np. z Suchacza¹⁴⁴⁾ oraz z kamieni z otworem lub rowkiem, jakie stwierdzono w Rzucewie^{144a)}. Uderza, że w żadnym stanowisku poza Rzucewem nie znaleziono harpunów, a nigdzie w ogóle nie stwierdzono haczyków do wędek. W żadnej też z osad kultury rzucewskiej nie udało się znaleźć muszli, widocznie więc ludność kultury rzucewskiej nie jadała małży w prze-

ciwstawieniu do ludności śmietnisk muszlowych w Danii z drugiej połowy środkowej epoki kamiennej. Dotychczas żadne też stanowisko nie dostarczyło zboża, a tylko na Mierzei Kurońskiej znaleziono podobno ułamek naczynia z odciskiem ziarna zboża. Jedyną obecność żarna i rozcieraczy¹⁴⁵⁾ mogłaby przemawiać za znajomością rolnictwa, ale nie jest wyłączone, że żarna służyły do innej czynności, np. do miążdżenia prażonych żołądździ, jakie znaleziono w większej ilości w jednej z jam w Suchaczu, w pow. elbląskim¹⁴⁶⁾ lub orzechów laskowych, których łupiny znajdowano licznie m. in. w Rzucewie. Dopiero przyszłe badania mogą ostatecznie wyjaśnić, czy ludność kultury rzucewskiej uprawiała także rolę. Na trzech ciężarkach do sieci i na dnie naczynia czołenkowego z Suchacza, w pow. elbląskim¹⁴⁷⁾ zachowały się odciski rogózek, które służyły widocznie jako podkładowe przy lepieniu wyrobów ceramicznych, mamy więc poświadczoną znajomość plecionkarstwa. Ludność kultury rzucewskiej znalazła jednak prawdopodobnie także znacznie trudniejszą sztukę tkactwa, za czym przemawia — jak się zdaie — obecność w osadach nielicznych krążków glinianych z otworem w środku, które prawdopodobnie były prześlikami. Poza Rzucewem znamy je np. z Suchacza¹⁴⁸⁾.

Ludność kultury rzucewskiej, podobnie jak ludność ceramiki sznurowej w ogóle, żyła prawdopodobnie w ustroju wspólnoty patriarchalnej, jednakże materiał wykopaliskowy nie daje wyraźnych wskazówek w tym względzie.

e) Obrządek pogrzebowy.

W różnych osadach kultury rzucewskiej znaleziono współczesne z nimi groby lub części szkieletów ludzkich. Poza Rzucewem, skąd znamy ogółem szczątki 7 osobników, odkryto w Suchaczu w czterech miejscach części szkieletów¹⁴⁹⁾, a w Tolkmicku trzy leżące obok siebie szkielety znaleziono w warstwie kulturowej lub pod nią¹⁵⁰⁾ oraz 2 czaszki nie całkiem pewne co do chronologii. W Rzucewie obok kilku szkieletów całych w skurczzonej pozycji znalazły się też szkielety cząstkowe bez czaszki, a obok jedna czaszka cała oraz górna część drugiej. W Suchaczu nie znaleziono ani jednego całego szkieletu, lecz tylko części czaszki spoczywające stale w jamach w pobliżu domów¹⁵¹⁾. W dwóch wypadkach były to szczęki dolne, w innym część górna czaszki. Obok i na około jednej szczęki dolnej leżał naszyjnik z ok. 20 paciorków bursztynowych, cylindrycznych i płasko-eliptycznych z otworami w kształcie litery V oraz dłuto krzemienne. Fakt znalezienia

¹³⁸⁾ Amtl. Ber. d. Westpreuss. Provinzialmuseums XIX. 34. — Dorr: Übersicht über d. prähist. Funde im Stadt- und Landkreis Elbing. Elbląg 1893, str. 9 — Schrift d. Physik. — Ökon. Ges. XVI, 1876, str. 118—119.

¹³⁹⁾ Elbinger Jahrbuch, r. 12—13, str. 75.

¹⁴⁰⁾ Sitzungsberichte d. Altertumsges. Prussia, t. 24, str. 13 b, przyp. 4.

¹⁴¹⁾ Schriften d. Physik. — Ökon. Ges. 1882, str. 40.

¹⁴²⁾ Dorr: L. c. str. 9. — Amt. Ber. d. Westpr. Prov. Mus. XIX, 34.

¹⁴³⁾ Schriften d. Physik. — Ökon. Ges. 1876, str. 118 i 1882, str. 40.

¹⁴⁴⁾ Elbinger Jahrbuch, t. 12—13, str. 75.

^{144a)} Ciężarek kamienny do sieci znamy też z Mierzei Kurońskiej (Sitzungsber. d. Altertumsges. Prusia, t. 18, str. 41, ryc. 15).

¹⁴⁵⁾ Por. Altschlesien V, 61. Wyobrażone tam płyty kamienne nie były jednak żarnami, lecz płytami do gładzenia narzędzi kamiennych.

¹⁴⁶⁾ Elbinger Jahrbuch, t. 12—13, str. 70.

¹⁴⁷⁾ Gertrud Raschke: Mattenabdrücke auf jungsteinzeitlichen Tongeräten von Succase, Kreis Elbing (Elbinger Jahrbuch, t. 15, str. 39—44, tabl. VII).

¹⁴⁸⁾ Elbinger Jahrbuch, t. 12—13, str. 69.

¹⁴⁹⁾ Tamże, str. 76—77.

¹⁵⁰⁾ Amtl. Bericht d. Westpreuss. Provinzialmuseums XIX, str. 34.

¹⁵¹⁾ Elbinger Jahrbuch, r. 12—13, str. 53 i 76.

górnjej części czaszki w jamie razem z kośćmi zwierzęcymi, łuskami rybimi i skorupami, narzędziami krzemiennymi i szydłem kościanym mógłby wskazywać na to, że mamy do czynienia z resztkami uczyty kanibaliskiej, z drugiej strony obecność naszyjnika z paciorków bursztynowych w jamie, zawierającej poza tym szczękę ludzką, mógłby świadczyć o charakterze grobowym tego znaleziska, które należałoby uznać za grób cząstkowy, podobnie jak kilka grobów rzucewskich. Grób neolityczny w postaci całego szkieletu z darami grobowymi (szydłem kościanym, wiórem krzemiennym, uszkodzoną siekierką kamienną, połową pierścienia bursztynowego i krążkiem kamiennym) odkryto w Rasytę na Mierzei Kurońskiej¹⁵²), w miejscowości, skąd znamy także osadę kultury rzucewskiej, nie wiemy jednak, czy szkielet znaleziono w obrębie osady czy poza nią. Groby płaskie z szkieletami skurczonymi odkryto także w 4 dalszych miejscowościach na Mierzei Kurońskiej¹⁵³). W Rzucewie jedna czaszka cała i górna część innej czaszki spoczywały w pobliżu jednego z ognisk, a tak samo silnie uszkodzony i porozwłóczony szkielet nr V znalazł się w sąsiedztwie drugiego ogniska, co wskazywałoby, że zmarli pogrzebani zostali w obrębie domu lub w najbliższym jego sąsiedztwie. Koncepcję o pogrzebaniu zmarłych w Rzucewie w samym domu podważa jednak fakt, że w Rzucewie skupiło się w bliskim sąsiedztwie aż 5 szkieletów, a tak samo w Tolkmicku odkryto trzy szkielety leżące obok siebie, co wskazywałoby raczej na małe cmentarze, przeznaczone specjalnie do grzebania zmarłych i założone może w zamieszkiwanej dawniej części osady, przeznaczonej następnie do grzebania zmarłych. Grzebanie zwłok w obrębie domu, a przynajmniej w obrębie osady stwierdzono m. in. w kulturze osad wschodnio-szwedzkich w Gotlandii¹⁵⁴), w Niemczech południowo-wschodnich¹⁵⁵) i w innych częściach starego świata. Źródłem tego zwyczaju jest przekonanie, że zmarły także po śmierci ma prawo do swego domu czy obejścia. Widocznie danym grupom ludności bliskie sąsiedztwo zmarłych nie przeszkadzało i nie budziło w nich lęku.

IV Wnioski

Z powyższych uwag wynika, że kultura rzucewska ma charakter wybitny mieszany podobnie jak grupa złocka kultury ceramiki sznurowej i że na powstanie jej złożyły się w głównej mierze te same składniki, co na genezę grupy złockiej, która

również powstała ze skrzyżowania się kultury ceramiki sznurowej z kulturą amfor kulistych, czym tłumaczą się podobieństwa zachodzące między obu kulturami. W grupie złockiej ceramiki sznurowej mamy do czynienia dodatkowo ze współdziałaniem kultury promienistej, a w powstaniu kultury rzucewskiej uczestniczyła kultura północno-eurazjatycka czyli praugrofińska, dokładniej zaś kultura ceramiki grzebykowej. W Rzucewie wygląda sprawa tak, jak gdyby na starsze podłoże ludności ceramiki grzebykowej nawarstwiła się grupa ludności ceramiki sznurowej zmieszana z przedstawicielami kultury amfor kulistych. Śladem wkładu kultury ceramiki sznurowej są amfory typu turyńskiego, zasobnice z wałkiem karbowanym, puchary esowate, a być może także naczynia wanienkowate, dalej ornamentyka sznurowa i grzebanie zmarłych w pozycji skurzonej. Natomiast misy i czarki, dalej ornament podwójnych lub potrójnych rzędów słupków i zygzaków, listwy podkowiaste zastępujące ucha, paciorki gliniane w kształcie podwójnej siekierki, paciorki bursztynowe rurkowate i okrągłe lub owalne z otworem w kształcie litery V stanowią elementy przejęte z kultury amfor kulistych. Ornamentyka grzebykowa, ozdoby dołkowo-guzkowe, a może również ozdoby w ściegu bruzdowym, dalej płyty do polerowania, na których gładzono narzędzia kamienne ruchem kolistym, żłobce kamienne oraz grociki liściowate i lancetowate świadczą o udziale kultury ceramiki grzebykowej w powstaniu kultury rzucewskiej. Podkreślany przez badaczy niemieckich bezpośredni wkład kultury pucharów lejkowatych należy raczej wyłączyć, bo jedyna cecha, która mogłaby na ten wkład wskazywać, tzn. ornament słupków i zygzaków, jakkolwiek niewątpliwie stanowiąca pośrednio dziedzictwo tej kultury, występuje tu jednak w formie zmienionej, w jakiej przejęła go kultura amfor kulistych, gdzie w przeciwieństwie do pojedynczego rzędu słupków i zygzaków charakteryzującego kulturę pucharów lejkowatych, motywy te występują zwykle w ilości dwóch czy trzech rzędów ponad sobą. Uderza, że pierwiastki wschodnie w ceramice, tak wyraźnie zaznaczające się w Rzucewie, stają się ku wschodowi znacznie rzadsze lub w ogóle giną, jakkolwiek oczekivalibyśmy zjawiska wprost odwrotnego. J. Kostrzewski¹⁵⁶) próbuje to wytłumaczyć młodszym wiekiem stanowisk dalej wysuniętych ku wschodowi, pochodzących z czasu, kiedy ludność ceramiki grzebykowej już z tych obszarów zniknęła. Byłoby to oczywiście możliwe jedynie w tym wypadku, gdybyśmy przyjęli, że ekspansja ludności kultury rzucewskiej odbywała się w kierunku z zachodu na wschód wzdłuż wybrzeża Bałtyku, na co i inne dane wskazują. Nie można jednak pominąć faktu, że właśnie w najdalej ku północy wysuniętym stanowisku kultury rzucewskiej odkryto pracownię wyrobów burszty-

¹⁵²) Hollack: Erläuterungen zur vorgesch. Übersichtskarte von Ostpreussens. Głogów-Berlin, 1908, str. 83 (tam starsza literatura).

¹⁵³) Engel: Zur Vorgeschichte der Kurischen Nehrung (Mannus. Ergänzungsband VIII, str. 104, przyp. 2, Verhandl. d. Berl. Ges. Anthropologie, Ethnologie u. Urgesch. 1891, str. 754).

¹⁵⁴) Nils Lithberg: Gotlands stenålder. Stockholm, 1914, str. 86—88.

¹⁵⁵) Ebert: Reallexikon der Vorgeschichte, t. VIII, str. 242—243.

¹⁵⁶) J. Kostrzewski: Über die jungsteinzeitliche Besiedlung der polnischen Ostseeküste (Congressus secundus Archaeologorum Balticorum. Rigae, 1930, str. 63).

nowych, których przynależność do kultury prau-grofińskiej nie ulega żadnej wątpliwości¹⁵⁷⁾.

Kultura rzucewska przypada niewątpliwie na ostatni okres neolitu i nie jest nawet wyłączone, że przetrwała do początku epoki brązu, podobnie jak to coraz powszechniej przyjmuje się w odniesieniu do ceramiki sznurowej w ogóle, jakkolwiek w żadnej ze znanych osad nie znaleziono nawet najmniejszego kawałka metalu.

Niektórzy badacze, jak L. Kilian¹⁵⁸⁾ uważają kulturę rzucewską za prakomórkę późniejszej kultury bałtyckiej. Na możliwość tę wskazywałem już w r. 1938, w pierwszym ujęciu mej pracy magisterskiej, jednakże do ostrożności skłania nie tylko zbyt mały zasięg kultury rzucewskiej, lecz także brak wyraźnych powiązań tej kultury z kulturą bałtycką młodszej i najmłodszej epoki brązowej¹⁵⁹⁾.

Le village néolithique de Rzucewo, distr.
de Wejherowo
par Jan Żurek (Biskupin)

Résumé

Le village de Rzucewo, qui donne le nom à tout un groupe de civilisation néolithique, est situé tout près du petit port maritime de Puck, voïevoie de Gdańsk. La vieille bourgade préhistorique fut établie sur le versant d'une large dune, haute de presque 16 m, à un endroit qui ne facilitait guère la construction de maisons et le transport des vivres et de l'eau. Ces inconvénients se voyaient pourtant récompensés par une situation favorable au bord de la mer qui fournissait la nourriture et près de la lisière des forêts qui livraient le bois et constituaient un territoire des mieux appropriés à la chasse et au panage du bétail.

Découvert encore en 1894, le village néolithique de Rzucewo fut fouillé systématiquement en 1927—29 par le Prof. J. Kostrzewski, chef de la Section Préhistorique du Musée de Grande Pologne à Poznań et M. K. Jażdżewski, assistant de ce musée. Les explorations avaient à surmonter des difficultés assez considérables sur un terrain penché au sol sableux où les couches archéologiques étaient délavées par les pluies ou éparpillées au hasard des vents de mer. On résolut de fouiller le site par couches horizontales, supposant non sans raison que les maisons avaient été construites sur des terrasses aplanies d'avance et non sur la pente oblique du versant. Sous les couches archéologiques portant un caractère étonnamment homogène, apparurent les traces très nombreuses de creux à pilliers se détachant nettement par leur remplissage plus foncé du sol naturel sableux resté intact. La grande multiplicité et la densité de ces creux ainsi que le nombre minime des foyers n'avait malheureusement pas permis, à l'exception

d'un seul cas, de tracer le plan des bâtiments, ayant existé ici. Il est à supposer qu'elles avaient été détruites à maintes reprises et reconstruites ensuite à la même place. Le torchis faisait complètement défaut. Le plan de l'unique maison retracé (fig. 38) montre un rectangle 2×4 m, à l'intérieur duquel deux foyers font supposer une habitation pour deux familles. Le petit nombre des foyers désignerait la plupart des constructions comme bâtiments d'exploitation plutôt que comme habitations.

La poterie possède ses représentants les plus multiples et les plus variés parmi l'inventaire des trouvailles de Rzucewo. Par ses formes, son ornement et sa destination elle peut être divisée en plusieurs types, caractéristiques pour la civilisation en question. Ce sont d'abord des pots à provisions de dimensions assez considérables, à orifice large et à panse conique ou cylindrique. Les anses sont remplacées tantôt par deux petites cornes (pl. II, 1—7), tantôt par des listels crénelés (pl. III) ou encore par des bourrelets en forme de fer à cheval, apposés immédiatement sous l'orifice (pl. IX, 22 et 28). Pour ce genre de grands vases à provisions aucune analogie proche n'avait pu être constatée jusqu'ici. Viennent ensuite les amphores servant à transporter des liquides, à panse presque sphérique ou biconique, sur laquelle sont apposées deux anses opposées (pl. IV, 1—4) ou quatre anses disposées symétriquement (pl. IV, 5). Ce sont des amphores appartenant au type, dit amphore de Thuringe, très caractéristiques pour la civilisation de Rzucewo issue, comme il semble, du groupe Saxo-Thuringien de la civilisation de céramique cordée. Peut-être serait-ce aller trop loin pour chercher des influences allant directement de Thuringe et faudrait il plutôt prendre en considération l'intermédiaire des territoires silésiens ou petit-polonais plus proches. La voie de transmission reste inconnue, car il nous manque des points de repère en Pologne Centrale. L'aire de dispersion des amphores du type de Thuringe s'étend d'ailleurs vers l'ouest jusqu'au Danemark, vers l'est jusqu'à la haute Volga et vers le sud jusqu'en Bohême. La richesse de l'industrie céramique de Rzucewo se voit ensuite confirmée par les nombreux gobelets à profil en forme d'S (pl. V, 6—11 et pl. VI, les coupes (pl. VII, 1—4), les écuelles (pl. VII, 7—17), rarement munis d'anses, les vases en forme de nacelle (pl. VIII et IX, 1—3) et enfin les fusaiöles (pl. IX, 18) et les poids de filets (pl. IX, 17 et 19), qui indiquent les occupations de la population de Rzucewo.

Le style nettement défini de l'ornement de cette poterie mérite une mention spéciale. A côté du décor plastique dont on vient de parler à propos des pots à provisions, l'ornement en creux occupe une place des plus considérables. Les empreintes digitales ou ongulaires, les plus faciles à faire, parce qu'elles ne nécessitent aucun instrument, se limitent aux listels (pl. X, 14—23), aux bords (pl. II, 1 et 7, pl. III, 2—3, 5—6, pl. V, 1, pl. VIII, 8—12) et aux fonds des vases (pl. X, 1—3 et fig. 14, 12). L'ornement gravé, le plus fréquent surtout sur les gobelets à profil en forme d'S montre des motifs variés où prédominent des bandes de lignes horizontales séparant des groupes de traits obliques, de zones hachurées ou de triangles, de trapèzes et de losanges enlacés. Cet ornement couvre toute la hauteur du cou et une partie de la panse; il rappelle les ornements tout à fait similaires des coupes provenant des tombes individuelles danoises du type plus ancien. Sur certains gobelets ces zones décoratives se terminent par une sorte de frange ou par des arêtes de poissons. Sur un grand nombre de

¹⁵⁷⁾ Ebert: Reallexikon der Vorgeschichte, t. XI, str. 373 i nast.

¹⁵⁸⁾ L. Kilian: Zum Ursprung der Balten (Altpreußen), r. III, str. 39—40.

¹⁵⁹⁾ J. Kostrzewski: Stosunki między kulturą łużycką i bałtycką a zagadnienie wspólnoty językowej bałto-słowiańskiej (Slavia Antiqua, t. V, w druku).

U w a g a : W czasie druku niniejszej pracy stworzony został powiat pucki, tak że obecnie Rzucewo, a tak samo Osłanino należą do powiatu puckiego, nie wejherowskiego.

fragments céramiques apparaît l'ornement estampé. exécuté à l'aide d'un burin. Ces empreintes sont disposées par bandes horizontales, en traits verticaux, en zigzags, ou en rangs doubles ou triples de demi-cercles, ouverts vers le haut, vers le bas ou vers les deux côtés. Les bandes de traits verticaux et les zigzags se rencontrent en Pologne aussi bien sur les produits de la civilisation des coupes en entonnoir que sur ceux de la civilisation des amphores sphériques. En ce qui concerne l'ornement cordé, nous le rencontrons à Rzucewo tantôt comme décor unique, tantôt associé à la technique gravée ou estampée, quand il remplace l'instrument pointu pour imprimer des groupes de lignes horizontales. Ces lignes constituent le motif préféré sur les petits gobelets à profil en forme d'S, découverts en quantités considérables au Danemark, en Poméranie Occidentale, en Thuringe, en Silésie, en Bohême et en Petite Pologne. L'ornement ondulé se répète plus fréquemment sur la poterie cordée de la civilisation de Złota. Les motifs exécutés au moyen d'un instrument pectiné (fig. 19, 16 et fig. 20, 1—4) ainsi que les bossettes surgies par repoussage de l'intérieur de la partie du cou (pl. X, 13), sont plutôt rares sur les tessons céramiques de la station en question.

Les outils en silex, très nombreux à Rzucewo, sont faits de galets roulés, jaune-brunâtres ou roses de petites dimensions, trouvés d'ailleurs en quantités énormes sur les moraines de toute la Poméranie. A côté de rares lames (pl. XIV, 21 et fig. 27,1), de lames à dos abattu (fig. 27, 2—13 et 28,1), de lames à troncature oblique (fig. 28,4), de grattoirs sur bout de lame (fig. 24,11) viennent se ranger nombreux outils faits d'éclats, avant tout de grattoirs semi-circulaires ou à bords arqués (fig. 24), conservant encore une grande partie de l'écorce et de pièces écaillées (fig. 23). Parmi les grattoirs il y a un certain nombre de pièces à bord soigneusement poli (fig. 25—26, pl. XIII et XIV, 23—27). C'est un produit tout à fait original de l'industrie du silex de la civilisation de Rzucewo, pour lesquels des recherches spécialement approfondies n'ont pu trouver d'analogies exactes.

On a trouvé aussi à Rzucewo des pointes de flèche en forme de feuille de laurier (fig. 29,1), des pointes à pedoncule (fig. 29, 2—3), des pointes de flèche à tranchant transversal (fig. 28,2), des haches et ciseaux (pl. XIV, 19—20 et 22, et fig. 30), se distinguant parfois par leur petites dimensions.

Parmi les outils faits dans des roches différentes il faut énumérer quelques dizaines de haches plates à grosse tête (pl. XIV, 5—18 et fig. 31—32) et à coupe rectangulaire, octogonale, ou ovale et quelques hachemarteaux (fig. 33 et pl. XIV, 3) exécutés quelquefois de calcaire et ayant aussi pour la plupart de menus dimensions, ce qui indique qu'ils servaient comme joujoux des enfants. Une centaine de polissoirs en grès rose, trouvées à Rzucewo, témoignent de la technique du polissage des outils en os, en corne et en pierre.

Les outils en corne et en os semblent jeter une lumière toute particulière sur les diverses occupations des habitants de Rzucewo. Une partie des pointes en forme d'alènes (pl. XI) ne servait pas seulement à perforer les bords des peaux destinées à la couture, mais peut-être également comme pointes de flèches (pl. XI, 14—17 et 28—33). Certains autres outils à pointe légèrement arrondie (pl. XI, 3—7) pouvaient avoir servi à exécuter des ornements sur la poterie. Les spécimens aiguisés d'un côté (pl. XI, 10—13) avaient sans doute été employés comme

couteaux, servant à écorcher et à nettoyer la peau des phoques chassées en mer. Ce genre de chasse semble trouver son affirmation dans un harpon à barbelure unique (fig. 22,5), trouvaille intéressante, très rare en Pologne néolithique, mais apparaissant vers cette époque sous une forme presque identique dans les établissements de la céramique ornée au peigne de la civilisation nord-urasiatique dans l'Europe du nord-est. Deux autres objets en corne semblent former la partie inférieure de harpons (fig. 22,1 et pl. XII, 2). Outre les outils sus-mentionnés en corne et en os beaucoup d'autres objets de ces matériaux furent trouvés à Rzucewo: quelques métatarses d'animaux perforés de destination inconnue (pl. XII, 6—8), trois plaques étroites d'os ornées (pl. XII, 13—15), un disque en os orné (pl. XII, 17 et fig. 22,4) quelques dents d'animaux perforés, servant comme pendeloques ou amulettes (fig. 22, 2—3 et pl. XII, 18—19) et quelques fragments d'os taillés (pl. XII, 1 et 20—22), usés peut-être comme manches de couteaux.

Il reste un mot à dire sur les objets d'ambre et avant tout sur les masses considérables d'ambre brut, témoignant d'une industrie locale très développée. Les femmes de Rzucewo portaient comme parure sans doute préférée et aisément accessible, des perles en ambre de types variés (pl. XV, 11—19 et fig. 37) où prédominent les formes tubulaires et ovales, les dernières avec perforation en forme de la lettre V. Une perle a la forme d'une double hache (pl. XV, 11). On rencontre fréquemment des perles pareilles parmi les offrandes funéraires des tombes de la civilisation des amphores sphériques.

A côté de divers outils, le matériel ostéologique animal soigneusement analysé vient nous parler de l'économie de la population néolithique de Rzucewo. L'élevage des animaux domestiqués, surtout du porc, et la pêche pourvoient principalement aux besoins de cette population. La chasse marine était dirigée surtout vers les régions où vivait alors à côté de la phoque grise, rencontrée encore de nos jours sur les eaux de la Baltique, la phoque du type groenlandais, vraie survivance de la période glaciaire. Sa viande livrait la nourriture, la peau le vêtement et l'huile l'éclairage. Parmi les débris ostéologiques toutes les espèces de poissons possèdent leurs représentants. A terre les chasseurs poursuivaient plutôt les petits animaux à fourrure, que les grandes bêtes des forêts. Les fouilles de Rzucewo n'ont livré aucun grain de blé, ni aucune empreinte de grains sur la poterie, de même qu'elles n'ont pu fournir aucune meule ni aucun broyeur. Il en résulterait que la culture des champs n'était pas pratiquée ici ou restait inconnue. Il est vrai que des meules et des broyeurs furent trouvés dans d'autres stations néolithiques de la civilisation de Rzucewo près d'Elbląg, mais il est à supposer qu'ils avaient plutôt servi à broyer des glands grillés découverts là dans une fosse ou des noisettes, dont les coques s'étaient rencontrées très nombreuses à Rzucewo même. Quelques rares fusaïoles constituent la preuve que l'art de tresser et l'art de tisser étaient connus dans les établissements de la civilisation de Rzucewo. Le manque total de hameçons est frappant, comme l'est non moins le manque de coquilles dans toutes les stations de cette civilisation. En toute évidence la population de Rzucewo ne consommait pas de mollusques à l'encontre de la population des Kjökkenmödding.

Les morts reposaient à Rzucewo dans un voisinage proche des vivants. Les restes de 2 squelettes gisaient ici tout près des foyers. On a réussi à exhumer plu-

sièurs squelettes entiers, ensevelis dans l'attitude replié (pl XVI, 1). Cinq sépultures s'avoisnant formaient un petit cimetière, arrangé peut-être dans une partie du village antérieurement habitée et abandonnée ensuite aux morts comme lieu de dernier repos. Cette coutume funéraire d'ensevelir les corps à l'intérieur des sites avait déjà pu être constatée dans les gisements néolithiques dans l'île de Gottland et en Allemagne du sud-est. Ce rite est probablement né de la croyance que même après son départ le mort garde le droit à sa maison ou à sa ferme.

Le village néolithique de Rzucewo fait part de tout un groupe d'établissements maritimes, vestiges d'une population à économie et culture matérielle similaire. Ces établissements s'étendent depuis Ostrowo dans le distr. de Wejherowo, le long de la côte baltique ouverte et des golfes Frisches Haff and Kurisches Haff, presque jusqu'à Klajpeda. Outre Rzucewo les villages les mieux explorés sont ceux de Suchacz, de Święty Kamień—Przylesie et de Tolkmicko dans le distr. d'Elbląg. Le nombre total, actuellement connu se porte à plus de 40 établissements. La similitude de la culture matérielle et de l'industrie de la civilisation dite de Rzucewo est à observer surtout sur les produits céramiques. Les amphores du type de Thuringe, les coupes au profil en forme d'S, les plats aux bords retournés vers l'intérieur, les vases naviculaires, les pots à provisions à listel crénelé ainsi que ceux à listel en forme de fer à cheval sont dispersés depuis Rzucewo jusqu'au Klajpeda. L'ornement montre une homogénéité non moins étonnante sur tout ce territoire. Le décor dominant était sans doute le motif cordé avec toute la gamme des empreintes horizontales droites, des lignes ondulées, des festons, des arcs, faits avec une ficelle unique ou des cordelettes pliées en deux. La variété surprenante des motifs gravés, estampés ou pectinés, décrits déjà plus haut, apparaît dans presque toutes les stations de la civilisation en question, souvent caractéristique par l'application simultanée de deux ou trois techniques sur le même vase. Un lien de parenté entre les diverses stations de la civilisation de Rzucewo existe en plus dans le mode de réparation des vases au moyen de petits trous forés des deux côtés de la cassure.

La technique de construction des habitations montre également dans les diverses stations une ressemblance assez frappante. Comme déjà mentionné on n'a pu reconstruire à Rzucewo que le plan d'une seule maison, bâtie d'après la technique à pi-

liers. Par contre les découvertes de Suchacz et de Tolkmicko dans le distr. d'Elbląg ont permis de tracer le plan de maisons rectangulaires avec parois formées de deux rangs de piliers et avec deux ou trois foyers à l'intérieur, encadrés d'un bordage rectangulaire ou oval en pierres. Les dimensions de ces maisons n'excèdent pas 10×5 m. Elles étaient toutes enfoncées 50—75 cm dans le sol. Là où les piliers étaient serrés étroitement l'un contre l'autre ils formaient eux même la parois, mais là où des espaces plus larges étaient restées libres entre eux ils avaient sans doute été rembourrées au moyen d'un clayonnage renforcé d'argile, comme nous en témoignent les fragments de torchis trouvés parmi les restes des maisons.

Considérée dans son ensemble, la civilisation de Rzucewo possède, tout comme la civilisation de Złota, un caractère plutôt mixte, issu d'un croisement de la civilisation de la céramique cordée et de la civilisation des amphores sphériques, avec contribution simultanée et non moins distincte de la civilisation nord-urasiatique, ou, pour mieux préciser, de la civilisation de la céramique pectinée. Le rite de l'ensevelissement des morts dans une attitude repliée, l'ornement cordé, ainsi que les amphores du type de Thuringe, les gobelets à profil en forme d'S et les vases à provisions avec bourrelet crénelé sont incontestablement les descendants directs de la civilisation cordée, tandis que les écuelles et les coupes, l'ornement de traits verticaux et de zigzags disposés en rangs doubles ou triples, les listels en forme de fer à cheval ainsi que les perles d'argile en forme de double hache et les perles d'ambre tubulaires circulaires ou ovales avec orifice rappelant la lettre V constituent les éléments adoptés de la civilisation des amphores sphériques. L'ornement au peigne (fig. 20) par contre et quelques autres ornements (fig. 11, pl. X, 10 et 13), les polissoirs sur lesquels on lissait les outils d'un mouvement circulaire, les gouges en pierre ainsi que les pointes de flèches en feuille de laurier ou lancéolées témoignent des influences très visibles, qu'avait exercé la civilisation de la céramique pectinée sur celle de Rzucewo.

Les limites chronologiques de la civilisation de Rzucewo peuvent être déterminées avec une exactitude tout à fait suffisante. Elle se place vers une période plutôt tardive du néolithique et semble s'être perpétuée jusqu'aux débuts de l'âge du bronze, comme on l'affirme d'ailleurs actuellement pour tout l'ensemble de la civilisation de céramique cordée.

Kurhan kultury unietyckiej w Łękach Małych pow. Kościan

z 26 ryc. i 10 tabl.

A barrow of the Unetician culture in Łęki Małe, distr. of Kościan

I. Wstęp

Poniższa praca omawia wyniki wykopalisk prowadzonych w r. 1953 na kurhanie I kultury unietyckiej w Łękach Małych pow. Kościan. Ponieważ zbadany kurhan stanowi część cmentarzyska, praca nasza siłą rzeczy ograniczyć się musi wyłącznie do podania materiałów bez formułowania na ich podstawie ostatecznych wniosków¹⁾. Badania dalszych kurhanów cmentarzyska jak i jego okolicy będą prowadzone w następnych kolejnych sezonach wykopaliskowych. Po zakończeniu ich będzie można podjąć próbę określenia roli i charakteru osadnictwa wczesnobrązowego na tym nadzwyczaj ciekawym obiekcie.

I. Opis i historia dotychczasowych badań cmentarzyska.

Kurhany w Łękach Małych są stanowiskiem od dawna znanym i zwracającym uwagę^{1a)}. Leżą one na wysoczyźnie po płn. stronie doliny Obry. Wpa-

dająca do Obry rzeczka Mogielnica²⁾ przecina tu wysoczyznę wąską i stosunkowo głęboką doliną. Na zach. od rzeczkę ciągną się rzędem kurhany. Płd. ich część położona niżej stoi na skraju brzegu doliny Mogielnicy, płn. wchodzi na grzbiet podłużnego ozu biegnącego równoległe do niej. Usypanie kurhanów na skraju stosunkowo stromych brzegów doliny, podwyższonych jeszcze przez oz, pozwala dominować im nad okolicą, szczególnie od strony równiny nadobrzańskiej³⁾. Przez środek cmentarzyska przechodzi tor kolejowy Kościan—Grodzisk. Administracyjnie obszar należy do Łęk Małych i Wilanowa, chociaż na podstawie niektórych źródeł można by przypuszczać, że docierał też do pól leżącego na północ Wolkowa⁴⁾.

Por. też w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu:

Notatki Z. Zakrzewskiego (P. U. K. t. IV).

Planiki sytuacyjne J. Kostrzewskiego i Nowakowskiego w teczkach Wilanowa i Łęk Małych, plany Rajewskiego z wykopalisk na kurhanie II

²⁾ Dawniejszą rzekomo nazwą Mogielnicy jest według Koehlera Prut. W. Schwartz: „Materialien... (wg. informacji Koehlera) str. 7. Na niemieckich mapach sztabowych wydanych w r. 1892 uregulowany odcinek przy ujściu do Obry nazwany jest również Prutem. cała jednak pozostała część rzeki Mogielnica. Ponieważ nazwa Mogielnica występuje już w 1401 r. (S. Kozierowski: „Badania nazw topograficznych“ T. I., str. 478) a potem wspomniana jest stale w źródłach średniowiecznych i późniejszych, należy ją uważać za pierwotną i główną, podczas gdy druga odnosi się zapewne tylko do małego odcinka przy ujściu do Obry i to okresowo. Bardzo możliwe, że rzeczka zawdzięcza swą nazwę, jak to m. in. przypuszcza J. Kostrzewski, leżącym nad jej brzegiem kurhanom. (J. Kostrzewski: „Kurhany kult. unietyckiej w Małych Łękach w pow. kościańskim“ P. A. U. Spraw. z czynności i posiedzeń 1934. Nr III, str. 25.

Por. też Słownik Geograficzny, t. VI, str. 582.

³⁾ Skrajny, południowy kurhan oddalony jest w prostej linii około 1,5 km od początku doliny Obry.

⁴⁾ Schwartz pisząc o kurhanach według wiadomości podanych mu przez Koehlera podaje je pod wspólnym nagłówkiem: Wolkowo, Wilanowo i Małe Łęki, z czego można by przypuszczać, że znajdowały się one także na terenach bardziej na północ położonego Wolkowa. Opisu- jąc według siebie zebranych informacji w Zeitschrift f. Ethnologie (z. r. 1882, str. 562) grób ciałopalny z okresu późnolateńskiego lub rzymskiego, podaje, że znaleziono go przy rozbieraniu kurhanu położonego w Wolkowie na końcu stoku wzgórza, przy kurhanach należących do Wilanowa. O tym samym grobie mówi też Koehler we wspomnianej wyżej notatce, nie określa jednak połączenia kurhanu, w którym go odkryto.

Z. Zakrzewski pisze też o kurhanie w Wolkowie (j. w. str. 7) miastety bez podania bliższych danych. Możliwe

¹⁾ Podana na końcu pracy częściowa analiza ogranicza się jedynie do rzeczy koniecznych przy uporządkowaniu materiałów, przede wszystkim zaś przy ustaleniu ich chronologii. Określenie tej ostatniej ma zresztą charakter tymczasowy i nie wykorzystano przy niej całej literatury przedmiotu. Nie wyjaśniono również niektórych problemów związanych ściśle z rozkopywanym obiektem, ze względu na konieczność poświadczenia ich przez dalsze badania.

^{1a)} Piszą lub wspominają szerzej o kurhanach W. Schwartz, „Materialien zu einer prähistorischen Karte der Provinz Posen III. 1881, str. 7, 8. (Podaje on tu informacje Koehlera).

W. Schwartz: „Gräberfunde von Wolkowo und Wierszchocin“ Zeitschrift für Ethnologie 1882, str. 562.

P. Schumacher: „Die Ringwälle in der früheren preussischen Provinz Posen. Ein Beitrag zur vorgeschichtlichen Kartographie“. Mannus-Bibliothek nr 36. Lipsk 1924 str. 41 (pisząc tu o kurhanach cytuje on błędnie te miejsca u Schwartz, gdzie jest mowa o grodzisku wczesnośredniowiecznym również znajdującym się w Łękach Małych).

W. Kowalenko: „Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej“. Biblioteka Prehistoryczna T. III. Poznań 1938, str. 251—252.

K. Potkański: „Pisma pośmiertne“, T. I, str. 448.

„Z otchłani wieków“ 1943, zeszyt 1, str. 14.

J. Kostrzewski: „Tajemnica kurhanów nad Mogielnicą“. Ilustracja Polska. Poznań 1934, nr 5.

J. Kostrzewski: „Kurhany kult. unietyckiej w Małych Łękach w pow. kościańskim“ Polska Akademia Umiejętności. Sprawozdania z czynności i posiedzeń 1934 r. Nr III, str. 25.

J. Kostrzewski: „Od mezolitu do okresu wędrowek ludów“. Prehistoria ziem polskich, str. 198, ryc. 7.

Pierwotną ilość kurhanów trudno jest obecnie ustalić wobec rozorania lub rozwiezienia po większej części ich nasypów, szczególnie w północnej połowie cmentarzyska. Jeszcze w 1881 r. notuje Koehler 11 kurhanów istniejących w stanie nieuszkodzonym oraz wspomina o kilku niedawno rozwiezionych⁵⁾. Z ostatnich wyszczególnia trzy: 1. przy rozwożeniu którego sam był obecny, znajdując „tylko“ kamienie i piasek, 2. w którym znaleziono wtórnie wkopany w nasyp grób z okresu rzymskiego⁶⁾ i 3. zawierający grób szkieletowy, wkopany w calec, a oprócz niego „przedmioty brązowe i żelazne obok urn“⁷⁾. Na podstawie tego można ilość istniejących wówczas kurhanów podnieść napewno do 14, co nie wyklucza pierwotnej, może jeszcze większej ich liczby. Niestety zmniejszała się ona szybko. Tor kolei Kościan—Grodzisk powstały pod koniec XIX w. zniósł połowę jednego kurhanu. O rozwiezieniu innego w r. 1927 dowiadujemy się z notatek Zakrzewskiego⁸⁾. W tym samym czasie nauczyciel Antoni Nowakowski dostarcza Muzeum Archeol. w Poznaniu planik sytuacyjny cmentarzyska, na którym obok 4-ch nieuszkodzonych, zaznacza 7 miejsc po wziętych pod uprawę kurhanach o rozorzanych nasypach⁹⁾. Cztery nieuszkodzone kurhany (tabl. I), zachowane dzięki obsadzeniu ich jeszcze w XIX w. świerkami¹⁰⁾, ciągną się jednym rzędem na skraju doliny, stanowiąc płd. część cmentarzyska (ryc. 1). Zostały one ponumerowane cyframi rzymskimi od I—IV idąc od północy. Oprócz nich stwierdzono obecnie na terytorium Łęk Małych resztki jeszcze jednego kurhanu (V) oraz na terenie Wilanowa czterech, a może nawet pięciu kurhanów. (VI, VII, VIII i IX).

Kurhan V położony obok kurhanu II przy drodze z Łęk Małych do szosy grodzkiej ma nasyp w silnym stopniu zniszczony. W czasie uprawy tego terenu wyorywano często kamienie a w 1952 r. ułamki naczyń, które niestety wyrzucono¹¹⁾. Pierwszy od strony płd na terenie Wilanowa, o wiele słabiej zaznaczający się w terenie, znajduje się kurhan VII, leżący między torem kolejowym a drogą do Wilanowa. Znaleziono w nim wkopany w calec szkielet ludzki¹²⁾. Kurhan VI położony na płn.-zach. od poprzedniego, przecięty torem kolejowym dostarczył jednego brązowego sztyletu typu unietyckiego i być może szpilę usza-

tej¹³⁾. Ostatni widoczny kurhan (nr VIII) znajduje się po przeciwnej stronie toru.

Mimo tak znacznego stopnia uszkodzenia nasypów część grobów mogła zachować się nienaruszona, poniżej powierzchni uprawnej¹⁴⁾. Wykopywanie zdjęć lotniczych pozwoliłoby może na znalezienie większej jeszcze liczby, obecnie niewidocznych kurhanów.

Chronologia cmentarzyska nie była znana aż do 1935 r. Koehler, a za nim Schwartz przypuszczali z początku, że opisywane przez nich „pagórki“ są kopcami granicznymi usypanymi w 1247 r. podczas podziału Wielkopolski między synów Odonicza: Bolesława i Przemysława¹⁵⁾. Wiadomość o znalezieniu wspomnianych tu już grobów ciepłanych rzymskich skłoniła ich jednak później do uznania „pagórków“ za mogiły. Ścisłą chronologię jak i przynależność kulturową cmentarzyska ustaliły dopiero badania podjęte przez Akademickie Koło Polskiego Towarzystwa Prehistorycznego z Poznania z inicjatywy prof. J. Kostrzewskiego¹⁶⁾. Na miejscu wykopaliskami kierował obecny dyrektor P. M. A. w Warszawie dr Z. Rajewski. Badania trwające przez cztery tygodnie prowadzone były na kurhanie II. Ze względu na duże rozmiary kurhanu ograniczono się do dwumetrowego przekopu przez środek z poszerzeniem go nad miejscem grobu centralnego. Górna część środka nasypu była naruszona przez wczesnośredniowieczną ziemiankę. Konstrukcje kamienne w formie luźno ułożonych bruków o nieregularnych kształtach występowały od głębokości 2,5 do 3,8 m, licząc od wierzchołka kurhanu. W wyższych ich częściach znaleziono ułamki naczyń glinianego wraz z porzrzuconymi kośćmi młodego mężczyzny, w niższych trzy naczynia gliniane¹⁷⁾. Z brązów znalazł się tylko nikły ułamek

¹³⁾ Sztylet ten, podobny według twierdzenia naczynych świadków do odkrytego podczas wykopalisk z roku 1953 w kurhanie I, w grobie D, znajdował się do r. 1939 w szkole w Wilanowie. Szpila, o której brak bliższych danych co do miejsca odkrycia, znajduje się w Muz. Arch. w Poznaniu. Por. tu Przegląd Archeologiczny, t. II, str. 108.

¹⁴⁾ W badanych dotychczas kurhanach tak I jak i II główne części grobów znajdowały się na powierzchni lub poniżej powierzchni calca.

O niezniszczeniu większej ilości grobów na cmentarzysku świadczyłaby też mała ilość wiadomych nam znalezisk wewnątrz kurhanów. Nie licząc wtórnie wkopanych grobów rzymskich wiemy tylko o 4 (kurhany V, VI, VII i nieznanym bliżej kurhanie wspomnianym przez Schwartz: *Materialien...* III, str. 8 przyp. 1) podczas gdy nasypów zniszczono w tym czasie 10.

¹⁵⁾ W. Schwartz: *Materialien...*, str. 7.

K. Potkański: *Pisma pośmiertne*, t. I, str. 448.

¹⁶⁾ Wykopaliska opisuje J. Kostrzewski: *Kurhany kultury unietyckiej w Łękach Małych w pow. kościańskim*. P. A. U. Sprawozd. z czynności i posiedzeń 1934, nr III, str. 25—26. — Tenże: „Tajemnica kurhanów nad Mogielnicą“. Ilustracja Polska, Poznań 1934, nr 5.

¹⁷⁾ Fotografie naczyń podaje J. Kostrzewski we wspomnianym wyżej artykule w *Ilustracji Polskiej*. Por. też *Grabhügel der Aunjetitzer Kultur in Łęki Małe, Bezirk Kościan. Extrait du Bulletin de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres*. Kraków 1934, str. 23—27, ryc. 1—3 oraz *Prehistoria ziem polskich*, tabl. 62, ryc. 3—5.

więc, że kurhany ciągną się pierwotnie rzędem na długości 1,5 km a nie $\frac{3}{4}$ km, jak to obecnie przyjmujemy, sięgały aż do pół Wolkowa i że jeden z nich został tam rozwieziony wraz z wtórnie wkopanym w nasyp grobem rzymskim. Z drugiej strony tak Koehler, Schwartz jak i Zakrzewski mogli pomylić granice miejscowości, przenosząc kurhan rozkopany w Wilanowie do Wolkowa.

⁵⁾ W. Schwartz: „*Materialien...*“, str. 7.

⁶⁾ Por. przypisek 4.

⁷⁾ W. Schwartz: „*Materialien...*“ str. 8, przyp. 1.

⁸⁾ Archiwum Muz. Archeolog. w Poznaniu w teczce Wilanowa.

⁹⁾ Jak wyżej.

¹⁰⁾ J. Kostrzewski: „*Ilustracja Polska*“ 1934, str. 7, fot. na str. 6.

¹¹⁾ Informacja ustna właściciela gruntu z r. 1953.

¹²⁾ Nowakowski: Archiwum Muz. Arch. w Poznaniu pod teczką Wilanowo.

Ryc. 1. Łęki Małe, pow. kościański. Plan sytuacyjny kurhanów. -

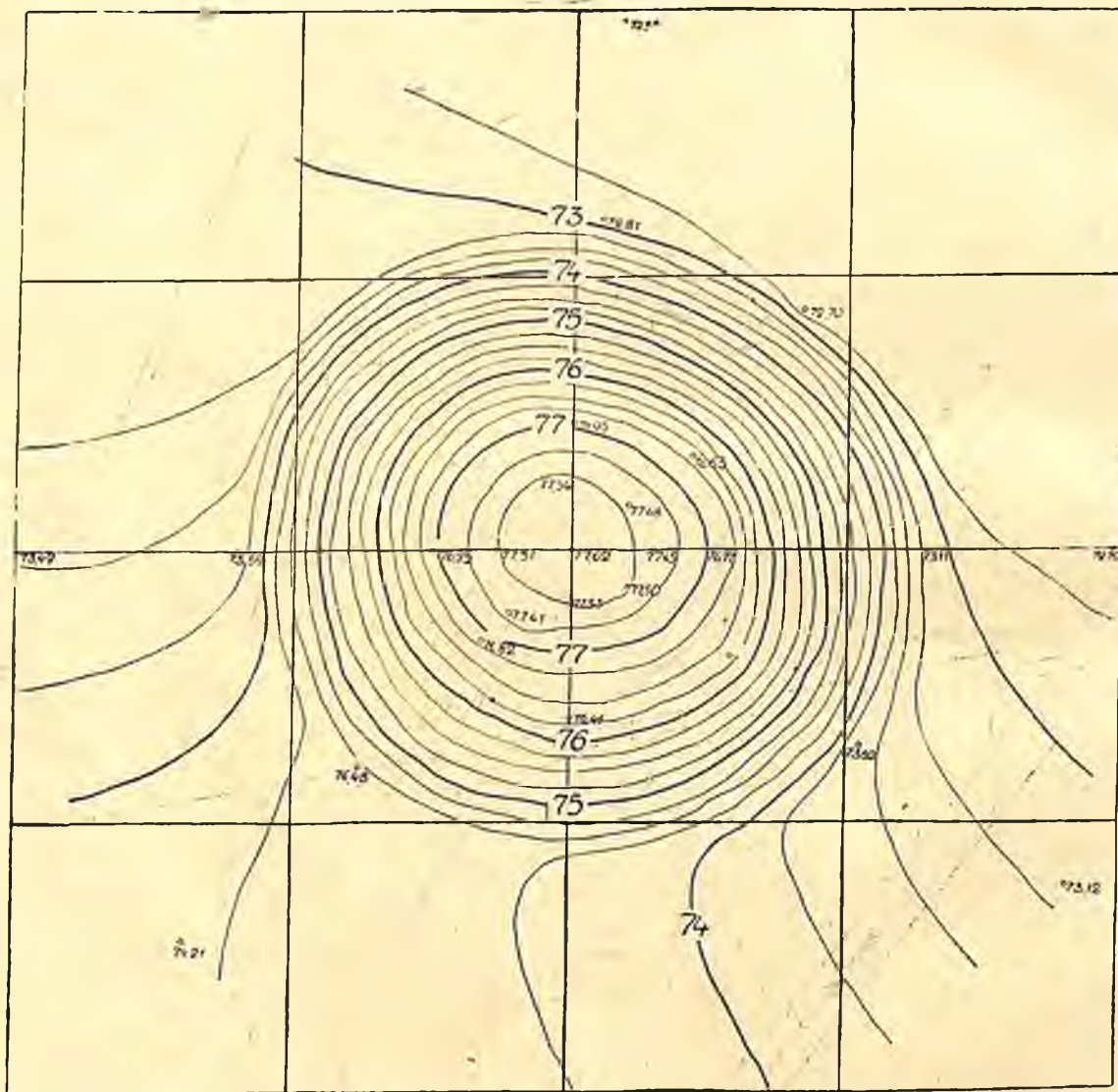
— Fig. 1. Łęki Małe, distr. of Kościan. Map showing position of the barrows.

nierozpoznanego przedmiotu. Głównym osiągnięciem wykopalisk było poznanie chronologii kurhanów, których czas powstania na podstawie typowych naczyń kultury unietyckiej oznaczono na pierwszy okres epoki brązu. W r. 1953 zostały ponownie podjęte badania w Łękach Małych przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu.

2. Wykopaliska z r. 1953.

W czasie od 18. V. 53 do 27. VIII. 53 zbadano całościowo kurhan I (tabl. I, ryc. 1—3). W wyko-

Badania rozpoczęto od jednoczesnego rozbierania ćwiartek I i IV (północno- i południowo-wschodniej), po ukończeniu których udało się w ćwiartce IV uchwycić jeden z grobów bocznych (B) oraz część grobu centralnego (A). Celem szybszego wyeksploatowania grobu centralnego rozebrano niepotrzebne już świadki: północny, południowy i wschodni, odsłaniając w ten sposób środek kurhanu wraz z całym grobem. Po skończeniu badania grobu centralnego przystąpiono do rozbiórki pozostałych ćwiartek tj. II i III, potem świadka

Ryc. 2. Łęki Małe, pow. kościański. Plan warstwiczny kurhanu 1. Skala 1 : 300. — Fig. 1. Łęki Małe, distr. of Kościan. Plan of barrow No 1. Form lines at 25 cm. intervals. Scale 1 : 300.

paliskach brało udział przeciętnie 3 pracowników naukowych, 2 siły pomocniczo-naukowe i 13 pracowników fizycznych. Prace wykonywane były pod kierownictwem dyr. Muz. Archeol. w Poznaniu prof. J. Kostrzewskiego. Kurhan podzielono na cztery ćwiartki, zostawiając wzdłuż osi N—S i E—W 2-metrowej szerokości świadki. Jako punkt zerowy przyjęto najwyższe miejsce nasypu, leżące wskutek regularnej budowy mogiły na przecięciu obydwu osi. Czwartki ponumerowano liczbami I—IV w kierunku biegu koła trygonometrycznego.

zachodniego, odkrywając tam jeszcze dwa boczne groby (C i D) oraz dwa bruki kamienne (E i F), z których jeden (E) był przypuszczalnie również grobem. Nasyp zbierano poziomo łopatami, a w miejscach szczególnie twardych posługiwano się możliwie ostrożnie kilofami. Do preparowania grobów używano małych łopatek i noży. Wszystkie pomiary wykonywano trójwymiarowo. Plany nasypu rysowano w skali 1 : 50¹⁸⁾, profile, waż-

¹⁸⁾ Z wyjątkiem planu warstwicowego w skali 1 : 100.

niejsze znaleziska jak skupiska kości, węgielków i wszystkie plany grobów w skali 1:10, wreszcie zabytki w grobach „in situ” w wielkości naturalnej. Plany grobów i profile wykonywano w barwach naturalnych. Plany uzupełniano fotografiami. Ogółem wykonano 65 planów i 272 fotografie.

II. Materiały

1. Opis kurhanu przed rozkopaniem

Kurhan I leży ok. 30 m na płd. od przejazdu przez tor kolei Kościan—Grodzisk w rozwidleniu dróg do Wilanowa i Łęk Małych na polu Józefa Antkowiaka, gospodarza z Wilanowa. W miejscu tym zaczyna się brzeg doliny Mogilnicy, w związku z czym teren opada w kierunku północno-wschodnim. Z tego powodu kurhan oglądany od str. płn.-wsch. wznosi się wyżej ponad teren (4,8 m) niż od str. płd.-zach. (3,15 m) (ryc. 2). Wysokość wierzchołka nad poziomem calca wynosi ok. 4,5 m. W rzucie poziomym nasyp ma kształt kolisty, wydłużony nieco na linii S—W N—E, gdzie średnica wynosi ok. 24 m, a spłaszczone w przeciwnym kierunku o średn. 22,5 m. W przekroju pionowym można go przyrównać do odcinka kuli spłaszczonej na wierzchu o trochę bardziej stromo opadających zboczach w północnej połowie¹⁹⁾. Różni się on tym od nasypów pozostałych zachowanych kurhanów, które w przekroju pionowym mają raczej kształt mocno rozszerzonych u podstawy stożków. Kształt nasypu kurhanu I, zbliżony najbardziej ze wszystkich do pierwotnego stanu, przetrwał dzięki nieuprawianiu na nim ziemi, w przeciwieństwie do trzech pozostałych (II, III i IV), których powierzchnie według opowiadań miejscowych ludzi były orane przed obsadzeniem drzewami.

Skład roślinności porastającej kurhan był bardzo pospolity i przypadkowy. Występowały w nim rośliny wszędobyłskie: przydrożne, porębowe, leśne, polne, łąkowe itp. Nie znaleziono wśród nich relikwów stepowych²⁰⁾.

2. Opis nasypu

Charakteryzując budowę kurhanu należy na początku stwierdzić, że był on wyjątkowo, jak na tego rodzaju obiekty, wolny od jakichkolwiek późniejszych zakłóceń: wkopów czy wtórnych grobów. Jedyne na wierzchołku trochę na płd.-wsch. od punktu O, zaobserwowano nieregularne zagłębienie o maksymalnej głębokości do 1 m i wymiarach 2×3 m (licząc średnicę górną) wypełnione próchnicą przemieszaną z piaskiem. Powstało ono przypuszczalnie wskutek zawalenia się leżącej pod nim w dole komory grobu centralnego. Obok kilku skorup wczesnobrązowych znaleziono tu 3 skorupy kult. łużyckiej²¹⁾. Warstwa próchnicy na powierzchni kurhanu nie przekraczała grubości 40—50 cm. Właściwy nasyp (ryc. 4) składał się z drobnoziarnistego piasku (czasem tylko przechodzącego w soczewki żwirku) poprzecinanego grubszymi i cieńszymi warstewkami piaszczystej, zlimo-

nityzowanej gliny. Skład nasypu nie różnił się niczym od wyglądającego podobnie calca. W wierzchnich częściach nasyp jest bardziej zwarty i trwały dzięki większej zawartości gliny. Dolne warstwy, szczególnie w środku, są raczej piaszczyste, z wyjątkiem części płd.-wsch. wykazującej silne przemieszanie z uginającymi się ku środkowi warstewkami gliny. W środkowej części kurhanu piasek posiadał znaczną domieszkę ówczesnej próchnicy, którą nad grobem centralnym zaobserwowano prawie na całej wysokości. Próchnica ta ku częściom zewnętrznym równomiernie opada, jedynie od strony płd.-wsch. ucina się pionowo.

U podstawy nasypu biegnie grubsza w środku (15—20 cm), a cieńsza przy brzegach (4 cm) pozioma warstwa gliny, na głębokości 4,0 m w części płd., a na głębokości 4,5 m w części płd. W miejscach, gdzie się przerywa, przedłużają ją poziome żyły limonitu. Poniżej gliny znajduje się warstwa piasku 10—20 cm. Pod tą ostatnią na głębokości ok. 4,3 m w części środkowej a 4,5 m w części płn. występuje większe skupienie szczątków organicznych. Są one zdaniem geologa resztką podglebia, zniesionego wraz z pierwotną próchnicą przez sypiących kurhan²²⁾. Poniżej leży już czysty calec i to na głębokości 4,5 m w środku, a 5,0 m w północnym skraju nasypu. Pierwotną granicę zniwelowanego terenu, na którym powstał nasyp, uchwycono w profilach rowów kontrolnych. Przeszło 2,5 m na płd. poza obecną granicę nasypu zaobserwowano wcięcie w calec ok. 0,5 m głębokości. Natomiast w części płn. podwyższono teren przez nasypanie piasku, pokrywając go z wierzchu gliną. Nasyp kurhanu obsunął się z czasem ok. 1,5 m na płn. poza pierwotną granicę, wyznaczoną wyżej opisaną warstwą gliny.

Wewnątrz nasypu znajdowało się 6 odrębnych konstrukcji kamiennych, z których 4-ry bezsprzecznie należały do grobów (ryc. 3). Z dwu pozostałych luźno ułożonych bruków kamiennych jeden był najprawdopodobniej też grobem (E), podczas gdy funkcji drugiego (F) nie można było określić. Pod samym środkiem nasypu, z nieznacznym przesunięciem w kierunku płd.-wschodnim znajdował się wkopany w calec grób centralny (A). Osiem metrów na wschód od niego, już prawie przy samej krawędzi nasypu, leżał drugi grób, położony bezpośrednio na calcu, a pod wspomnianą wyżej poziomą warstwą gliny (B). Pozostałe groby i bruki skupiały się na małej przestrzeni w zach. części kurhanu. Najniżej z nich leżący, luźny bruk kamienny (F) wciśnięty był prawie w wierzchnią warstwę calca. Od strony płn. zachodn. zachodził na niego położony na poziomie warstwy gliny bruk (E), przypuszczalny grób. Z pozostałych dwu grobów, składających się z kilku bruków ułożonych ponad sobą, jeden (D) przylegał od południa do bruku F, dolną częścią spoczywając bezpośrednio na calcu, górną wchodząc wysoko w nasyp, drugi (C) położony był już całkowicie w nasypie, nad poziomą warstwą gliny. Ten ostatni od str. płn.-wsch. położony był częściowo nad brukiem E. Odległość grobu D od grobu centralnego wynosi 5,5 m w kier. zachodnim, a odległość grobu C 8 m.

Oprócz wymienionych wyżej konstrukcji kamiennych znaleziono w nasypie trzy skupiska skorup, skupiska kości zwierzęcych, węgielków i skorupy luźne. Z trzech skupisk skorup dwa (nr 2 i 3) znajdowały

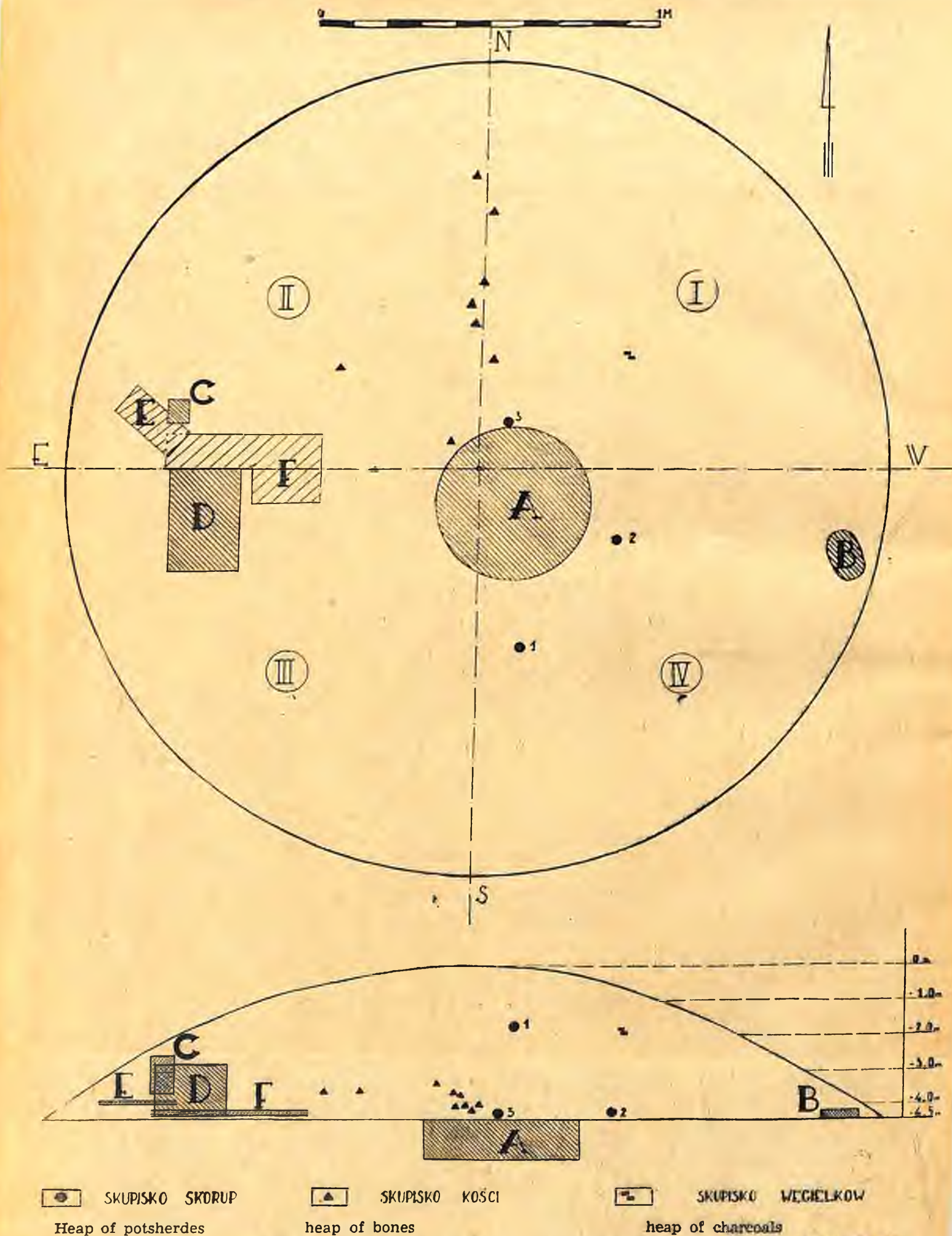
¹⁹⁾ Dzięki pochyłemu tu terenowi.

²⁰⁾ Wykaz roślin znalezionych na kurhanie I znajduje się w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Został on opracowany przez asystentkę Zakładu Botaniki U. P. M. Gryniankę.

²¹⁾ Zob. str. 19. Skorupy kult. łużyckiej należy tu wiązać z przelotną bytnością jej nosicieli na kurhanie, a nie z trwałszym osadnictwem.

²²⁾ Określał dr Bartkowski.

Ryc. 3. Łęki Małe, pow. Kościan. Plan schematyczny i przekrój kurhanu 1. — Fig. 3. Łęki Małe, distr. of. Kościan. Schematic plan and cross-section of barrow No 1.

Mapka osad kultury rucewskiej i plan sytuacyjny Rucewa. — Carte des stations de la civilisation de Rucewo et plan de situation de Rucewo.

Tabl. II

1 b.

1 a.

2.

4.

3.

5.

7.

6.

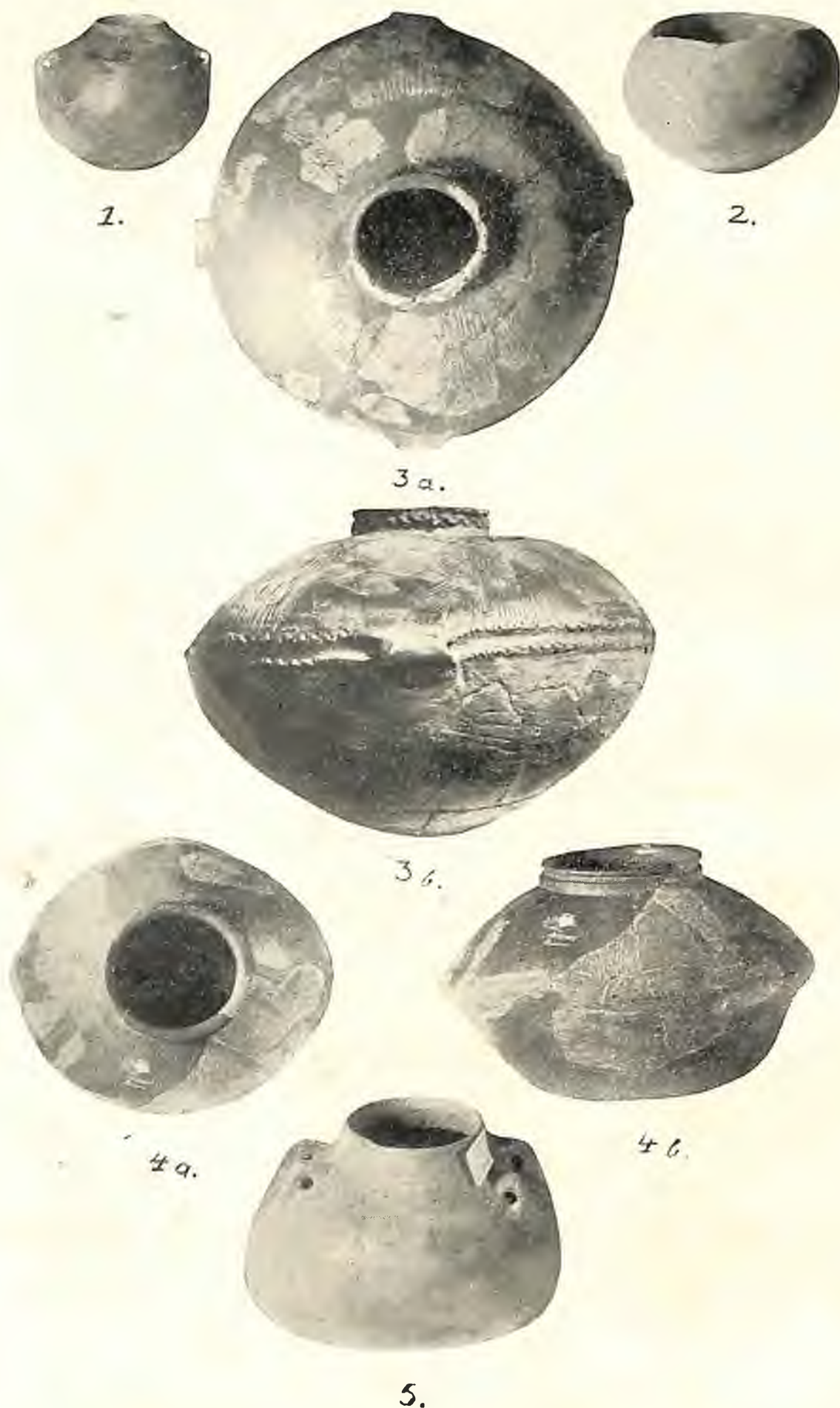

8.

Rzucewo, pow. wejherowski, Nry 1—5 i 7. Naczynia zasobowe, szerokootworowe z 2 występami zamiast uch. nr. 6. Małe naczynie z 2 występami z ornamentyką sznurową (por. ryc. 18, 13). Nr. 8. Naczynie jajowate. Ok. $\frac{1}{6}$ w. n. — Rzucewo, distr. de Wejherowo. Nos 1—5 et 7 Vases à provisions à large tubulure et 2 anses de pré-hension, no 6. Petit vase à 2 anses similaires et à ornement cordé, no 8. Petit vase ovoïde. Env. $\frac{1}{6}$ gr. nat.

Rzucewo, pow. wejherowski. Naczynie zasobowe z ornamentyką plastyczną. $\frac{1}{6}$ w. n. — Rzucewo, distr. de Wejherowo. Vases à provisions ornés en relief. $\frac{1}{6}$ gr. nat.

Rzucewo, pow. wejherowski. Nry 1—4. Amfory typu turyńskiego, nr. 5. Naczynie baniaste z 4 uszkami, $\frac{2}{13}$ w. n. —
Rzucewo, distr. de Wejherowo. Nos. 1—4. Amphores du type de Thuringe, no 5. Vase pansé à 4 anses $\frac{2}{13}$ gr. nat.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

8.

7.

10.

11.

9.

Nry 1—2 i 4—11. Rzućewo, pow. wejherowski, nr. 3. Gdynia. Naczynia szerokootworowe i puchary o profilu esowatym. $\frac{2}{13}$ w. n. — Nos 1—2 et 4—11 Rzućewo, distr. de Wejherowo, no 3. Gdynia. Vases à large ouverture et gobelets à profil en S. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

Rzucewo, pow. wejherowski. Puchary o profilu esowatym, $\frac{1}{7}$ w. n. — Rzucewo, distr. de Wejherowo. Go-
belets à profil en S. $\frac{1}{7}$ gr. nat.

1.

7.

12.

2.

8.

13.

3.

9.

14.

4.

15.

10.

16.

5.

11.

17.

6.

1.

8.

15.

2.

9.

16.

3.

10.

17.

4.

11.

18.

5.

12.

19.

6.

13.

20.

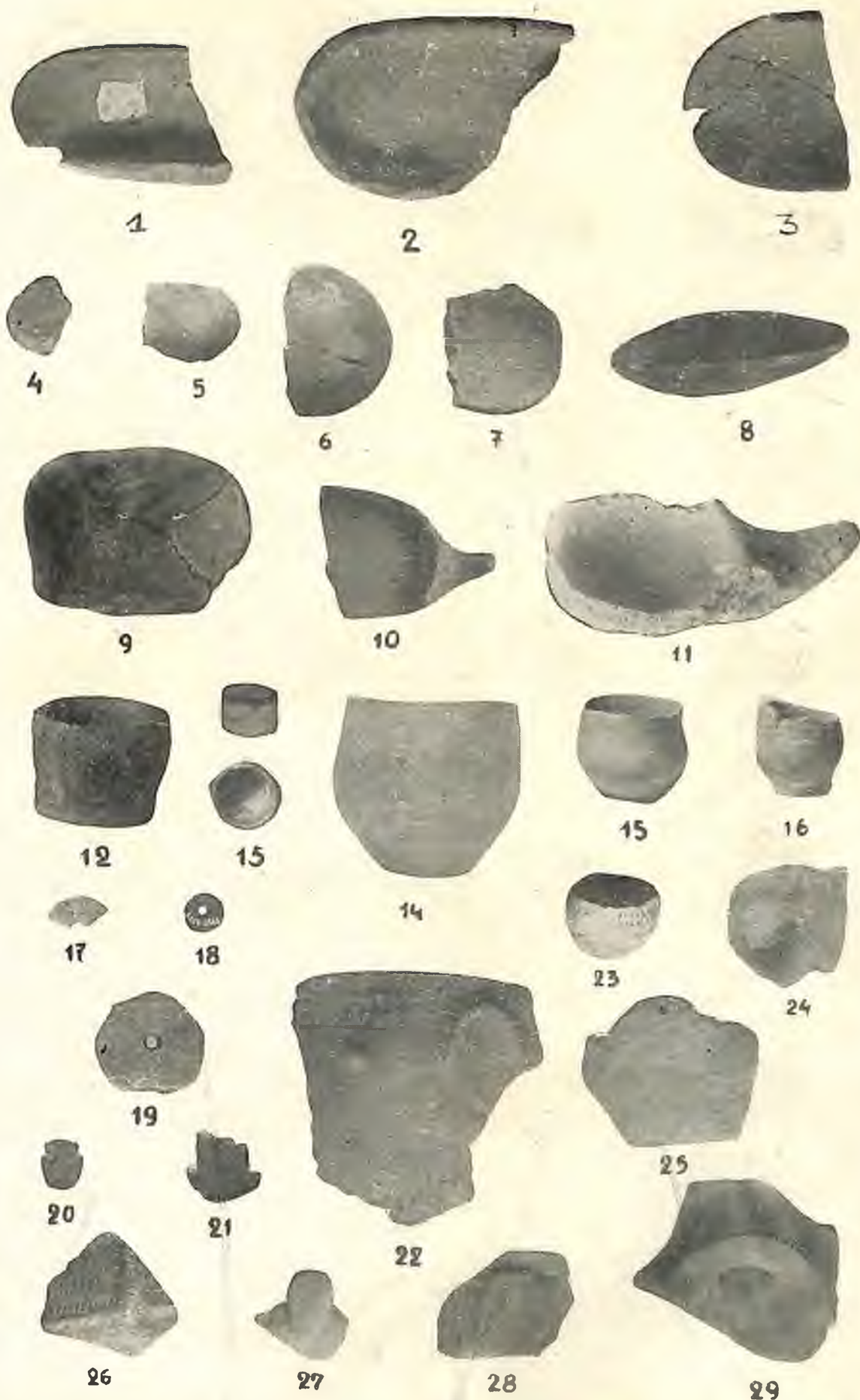
7.

14.

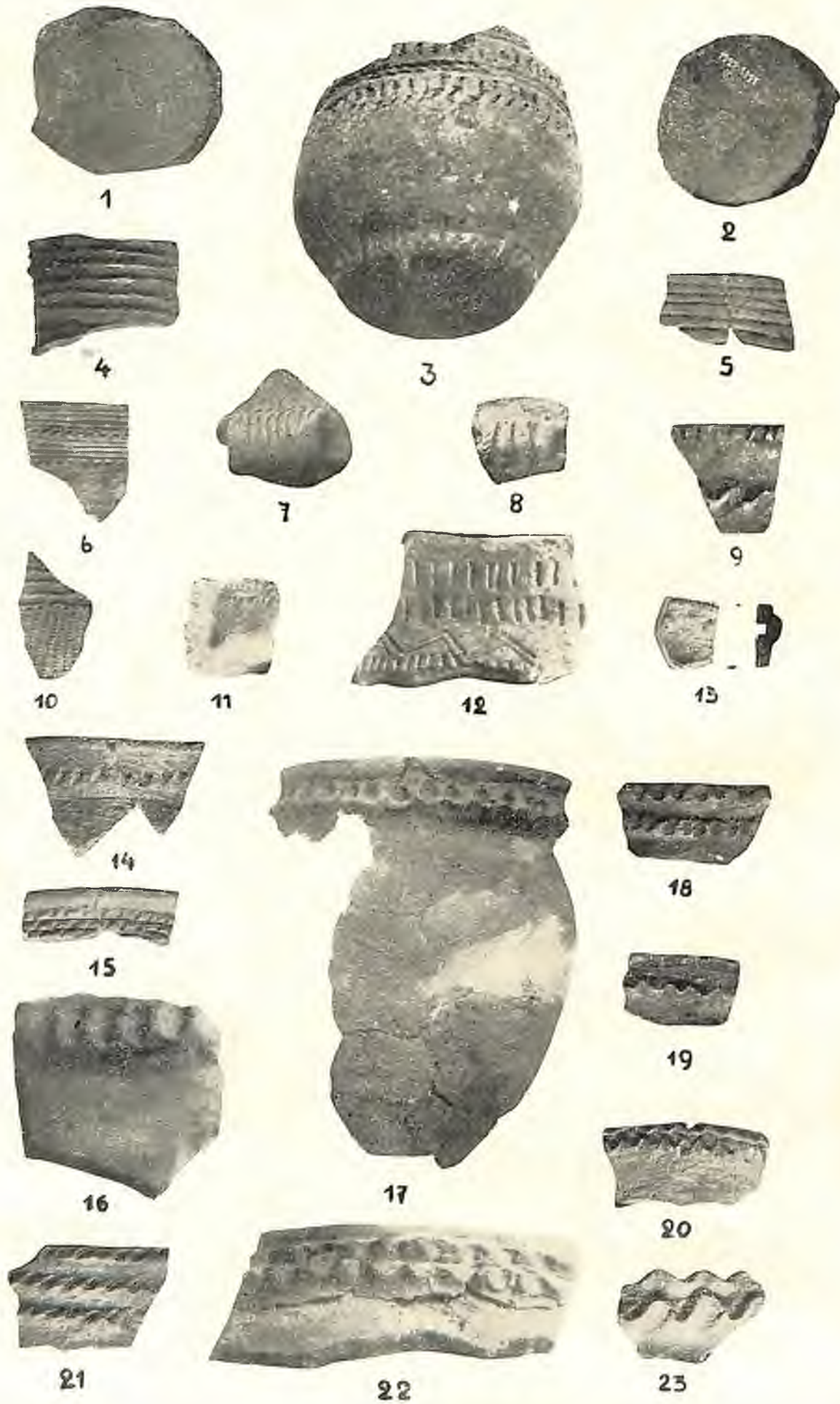

21.

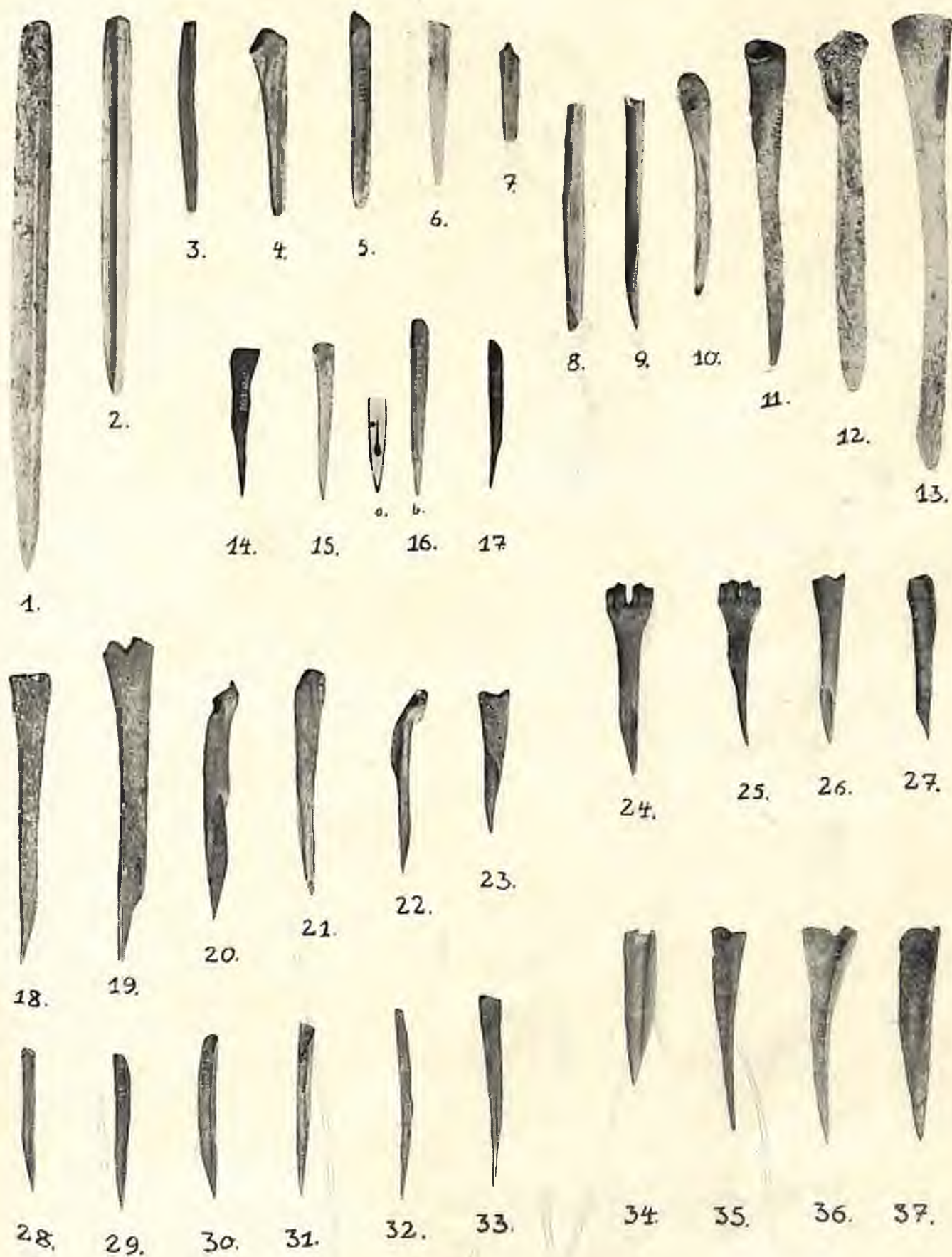

Rzucewo, pow. wejherowski. Nry 1—7. Ułamki naczyń łódkowatych i owalnych, nry 8—9. Miseczki, nry 10—11. Łyżki, nry 12—13. Naczynka cylindryczne, nry 14—16. Kubki nry 17—19. Krażki gliniane, nry 20—21. Ułamki miniaturowych toporków glinianych, nry 22—29. Ułamki naczyń z guzkami, listwami, uchwytami i uchami poprzecznymi. $\frac{1}{6}$ w. n. — Rzucewo, distr. de Wejherowo. Nos 1—7. Fragments of vases en forme de nacelles, 8—9 écuelles, 10—11 cuillères, 12—13. Vases cylindriques, 14—16. Gobelets, 17—19. Rondelles en argile, 20—21. Fragments des haches doubles en argile en miniature, 22. Fragments de vases avec mamelons, anses de préhension, listels et anses transversales. $\frac{1}{6}$ gr. nat.

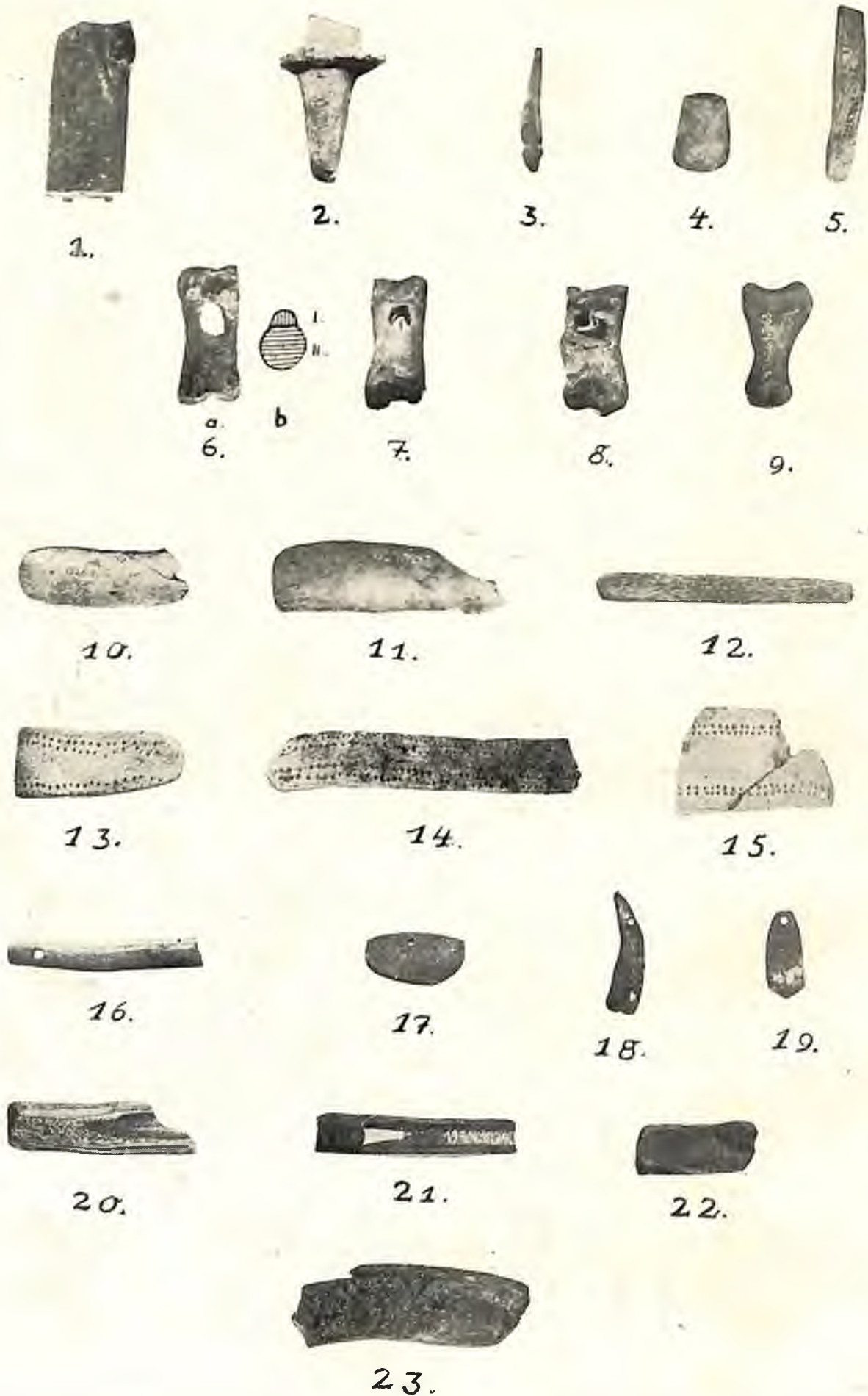

Rzucewo, pow. wejherowski. Nry 1—3. Dna naczyń i pucharek z dołkami paznokciowymi na krawędzi, nry 4—23. Ułamki naczyń zdobionych. — Rzucewo, distr. de Wejherowo. Nos. 1—3. Fonds de vases et gobelets avec empreintes ongulaires. 4—23. Fragmentes de vases ornés.

Rzucewo, pow. wejherowski. Narzędzia kościane. $\frac{1}{2}$ w. n. — Rzucewo, distr. de Wejherowo. Outils en os. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Rucewo, pow. wejherowski. 1 i 20—22. Ucięcie kawalki kości rurkowatych, 2. Dolna część harpuna rogowego, 8. Przedmiot rogowy z wcięciem, 4—5. Przedmioty dłutowate z rogu, 6—8. Przedziurawione kości śródstopia, 9. Kostka, 10—12. Przedmioty dłutowate z kości, 13—15. Płytki kościane zdobione, 16. Płytko kościana z otworem, 17. Pół zdobionego krążka rogowego (por. ryc. 22, 4), 18—19. Przedziurawione zęby zwierzęce, 25. Ułamek rogu z nacięciami. Nr. 1 i 13—15 w $\frac{2}{3}$, reszta w $\frac{1}{3}$ w. n. — Rucewo, distr. de Wejherowo, 1 et 20—22. Morceaux d'os taillés. 2. Partie inférieure d'un harpon en corne, 3. Objet en corne avec entailles, 4—5. Ciseaux (?) en corne, 6—8. Métatarses perforés, 9. Os, 10—12. Ciseaux (?) en os, 13—15. Plaques d'os ornées, 16. Plaque d'os perforée, 17. Fragment d'un disque en os orné, 18—19. Dents d'animaux perforées, 23. Fragment de corne avec incisions. Nos 1 et 13—15 en $\frac{2}{3}$, le reste en $\frac{1}{3}$ gr. nat.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

14.

15.

16.

17.

18.

19.

20.

Rzucewo, pow. wejherowski. 1—18. Przedmioty kamienne, 19—30. Wyroby krzemienne, 1. Żłobiec, 2. Siekierka walcowata, 3. Toporek z niedowierconym otworem, 4. Część czekana, 5—20. Siekierki, 21. Nóż wiórowy, 22. Obuch siekierki, 23—27. Małe narzędzia krzemienne gładzone, 28—30. Grociki strzał. Nr 1 w $\frac{1}{2}$, 2—20 w $\frac{2}{7}$, 21—30 w $\frac{3}{4}$ w. n. — Rzucewo, distr. de Wejherowo. 1—18. Objets en pierre, 19—30. Outils en silex. 1. Gouge, 2. Hache à coupe ovale, 3. Hache-marteau à perforation inachevée, 4. Fragment d'une hache d'armes, 5—20. Haches, 21. Couteau, 22. Base d'une hache, 23—27. Petits outils polis, 28—30. Pointes de flèche. No 1 en $\frac{1}{2}$, 2—20 en $\frac{2}{7}$, 21—30 en $\frac{3}{4}$ gr. nat.

2 2 .

1—19 i 22. Rzućewo, pow. wejherowski, 20—21. Gdynia. 1—2. Płyty do polerowania z piaskowca, 3. Ciężarek do sieci z wapienia, 4—10. Miniaturowe toporki kamienne z wapienia, 11—21. Paciorki bursztynowe, 22. Magma. 1—2 w 1/4, 3—10 w 1/3, 11—21 w 1/5 w. n. — 1—19 et 22. Rzućewo distr. de Wejherowo. 20—21. Gdynia. 1—2. Polissoirs en grès, 3. Poids de filet en calcaire. 4—10. Haches-marteaux en miniature de calcaire, 11—21. Perles en ambre jaune, 22. Magma. 1—2 en 1/4, 3—10 en 1/3, 11—21 en 1/5 gr. nat.

1

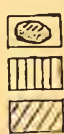
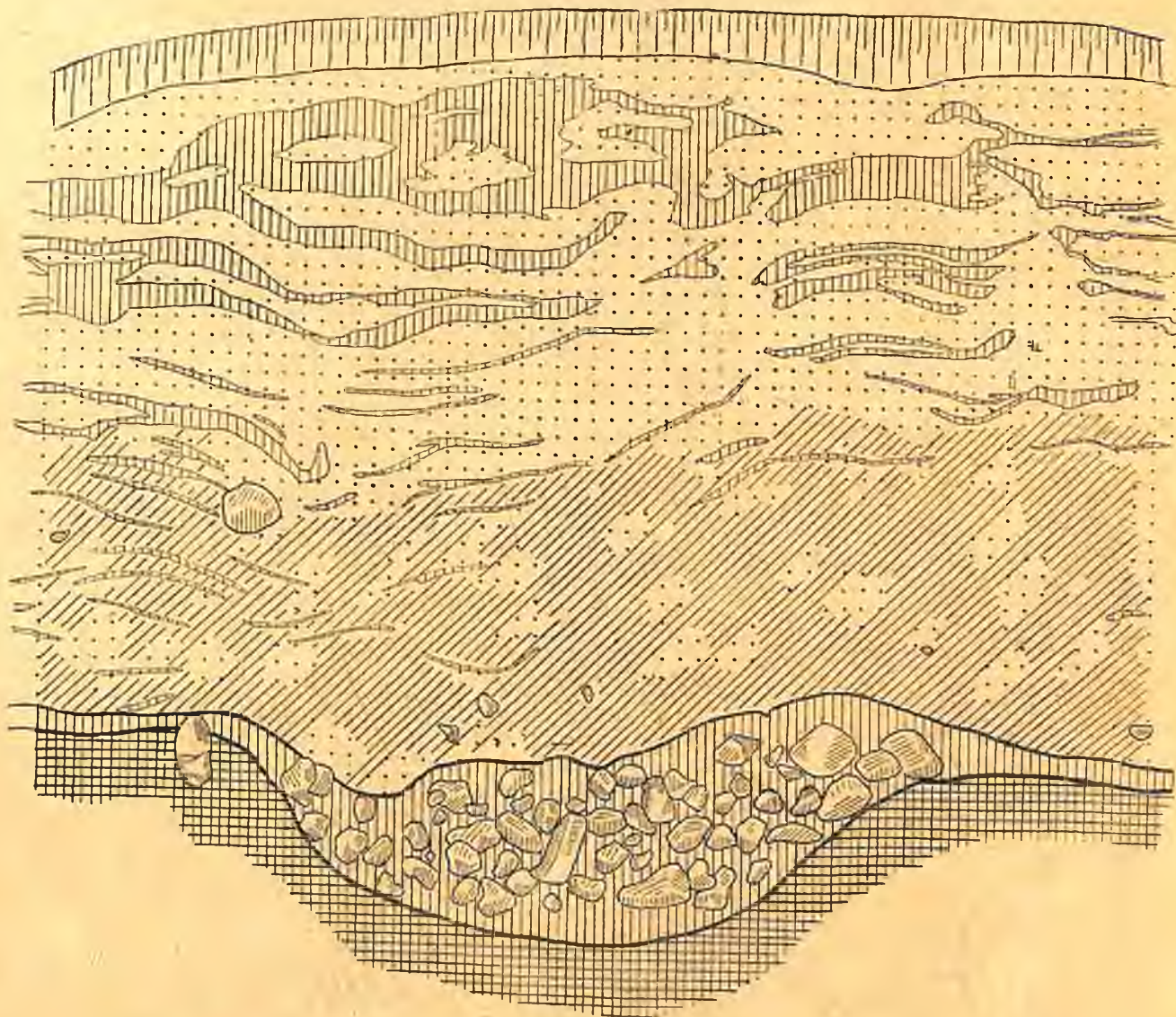
2

R z u c e w o, pow. wejherowski. 1. Szkielet skurczony nr. 2, 2. Czaszka szkieletu zniszczonego nr. 6. — R z u c e w o,
distr. de Wejherowo, 1. Squelette accroupi no 2, 2. Crâne du squelette détruit no 6.

się w pobliżu grobu centralnego, podczas gdy trzęcie (nr 1) występujące w górnej części nasypu nie wiązało się z żadnym grobem. Podobnie z grobem centralnym wiązała się też przypuszczalnie większa część kości zwierzęcych leżących w przyśrodkowej i północnej części kurhanu. Jeżeli chodzi o węgielki, to jedyne większe skupisko znaleziono w wierzchniej warstwie

3. Grób A.

Znajdował się w samym środku kurhanu I z nieznacznym przesunięciem w kierunku pld.-wsch.²³⁾. Na budowę jego składała się duża ilość kamieni, drewna i glina. Położenie grobu zaznaczały leżące na zewnątrz kamienie układające się w nieregularny

kamień — stones
glina — clay
próchnica — humus

piasek — sand
ziemia urodzajna — vegetable earth
calec — virgin soil

Ryc. 4a. Łęki Małe, pow. kościański. Przekrój środkowej części kurhanu 1 z grobem A w kierunku S—N.
Fig. 4a. Łęki Małe, distr. of Kościan. Cross-section of the middle part of the barrow No 1 with the tombe A in the direction S—N.

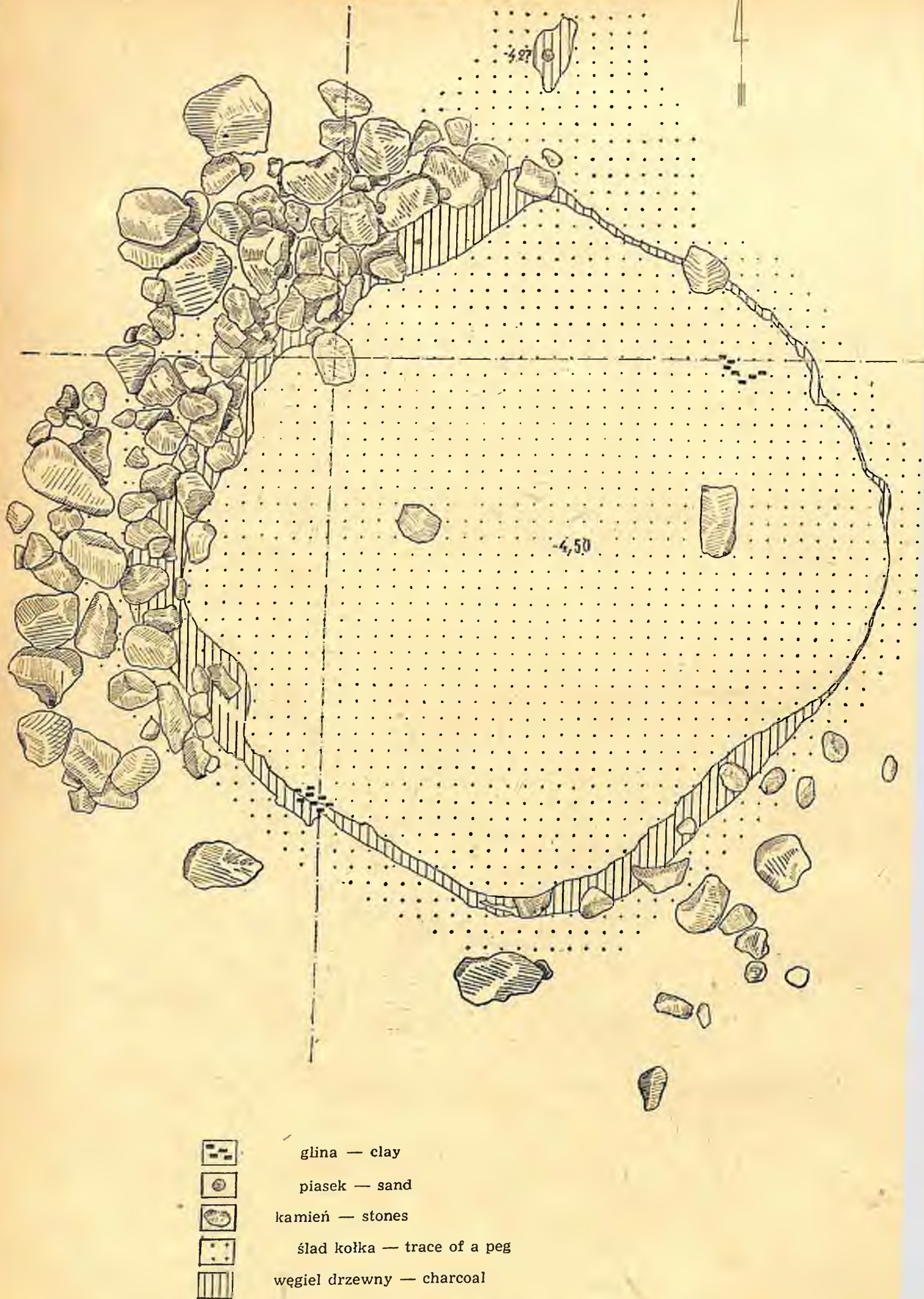
nasypu w stronie pld.-wschodniej. Poza tym znajdowano tylko drobne pojedyncze węgielki, przeważnie w części wschodniej nasypu.

Na końcu należy wspomnieć o luźnych skorupach neolitycznych w nasypie, występujących tu na wtórnym złożu oraz o licznie znajdujących różnej wielkości kamieniach nie wykazujących jednakże żadnego celowego układu.

pierścien (Tabl. II, 1 oraz ryc. 5). Od strony zachodniej wystąpiły one w postaci łukowatego wału na głęb. 4—4,5 m o szerokości do 1 m. Z pozostałych stron kamienie występowały pojedynczo i nieregularnie na głęb. ok. 4,5 m. Kamienie w części zachodniej

²³⁾ Środek grobu znajdował się 1 m na pld. i 1 m na wsch. od punktu zerowego kurhanu.

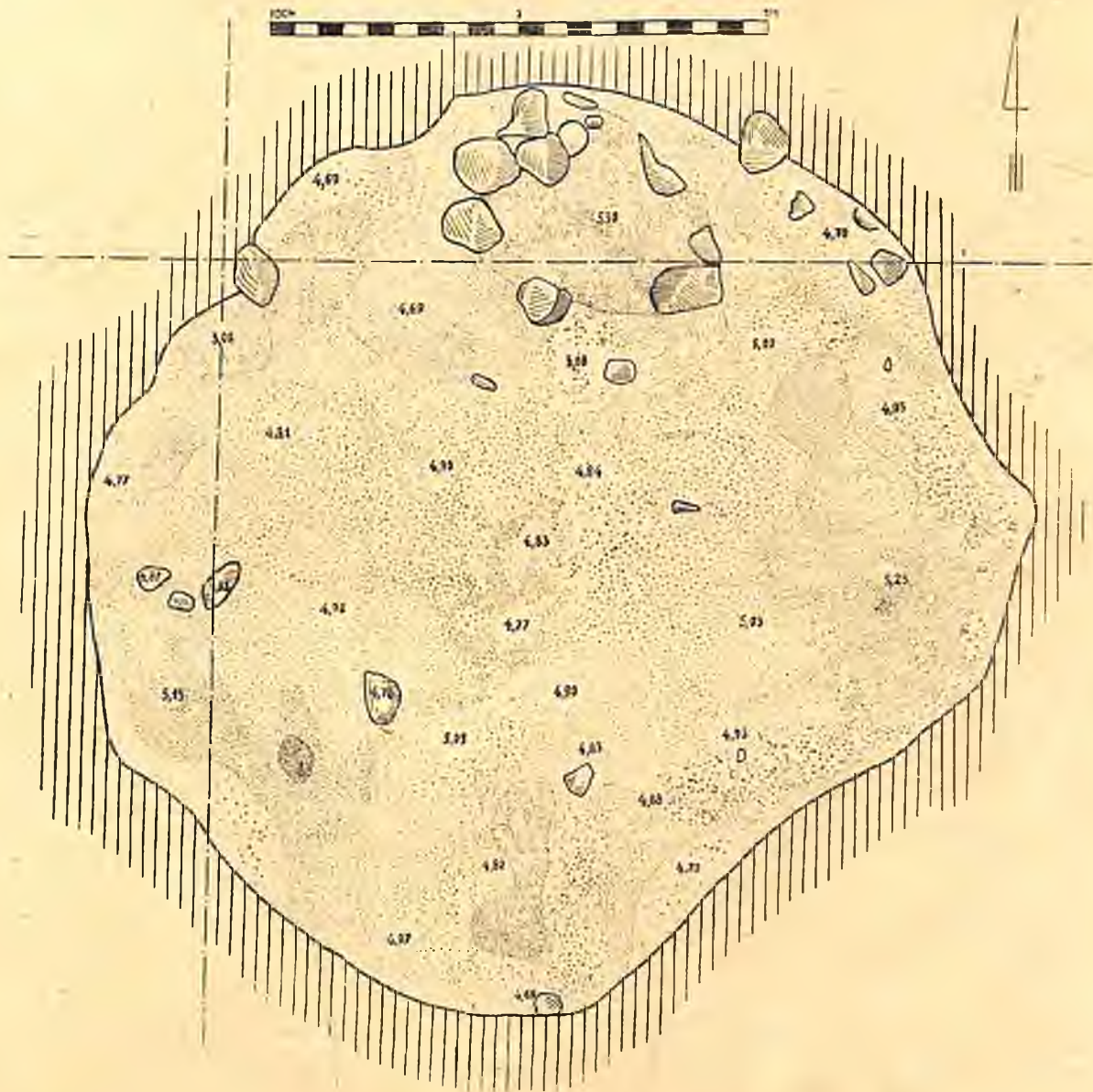

Ryc. 5. Łęki Małe, pow. kościański. Grób A. Rzut poziomy zarysu jamy grobowej i kamieni leżących na zewnątrz na głębokości 4—4,5 m. — Fig. 5. Łęki Małe, distr. of Kościan. Plan of the outline of the sepulchral pit and of the stones lying outside it in the depth at 4—4,5 m.

pokrywała glina, będąca przedłużeniem wspomnianej już przy opisie nasypu, poziomo ułożonej warstwy. Od strony wewnętrznej kamieni w piaszczystej glebie calca, na głęb. 4,5 m zarysował się pierścień gliniany o grubości od 30 cm, w części zachodniej do 5 cm w części wschodniej (ryc. 5). Miał on kształt kolisty, zbliżony do rombu o zaokrąglonych bokach i wymiarach 4,5—4 m (przekątnie biegnęły po linii N—S

zwalisko kamieni, które jednak nie we wszystkich miejscach łączyło się z nią bezpośrednio (ryc. 7 a i b). W części zachodniej i północnej między kamieniami a gliną znajdowała się próżnia dochodząca miejscami do 0,4 m, wytworzona między kamieniami, które opadły w dół a gliną sklepioną wyżej. W miejscach zarwania się „kopuły” glinianej znajdowały się kamienie, tkwiące w glinie, pozbawione dolnego

Ryc. 6. Łęki Małe, pow. kościański. Grób A. Rzut poziomy gliny nad warstwą kamieni. Różnice poziomów i miejsca zarwania się gliny zaznaczono ciemniejszym kolorem. — Fig. 6. Łęki Małe, distr. of Kościan. Plan of the clay layer above the stone layer. The difference of level and the places of collapse of the clay are marked with darker colour.

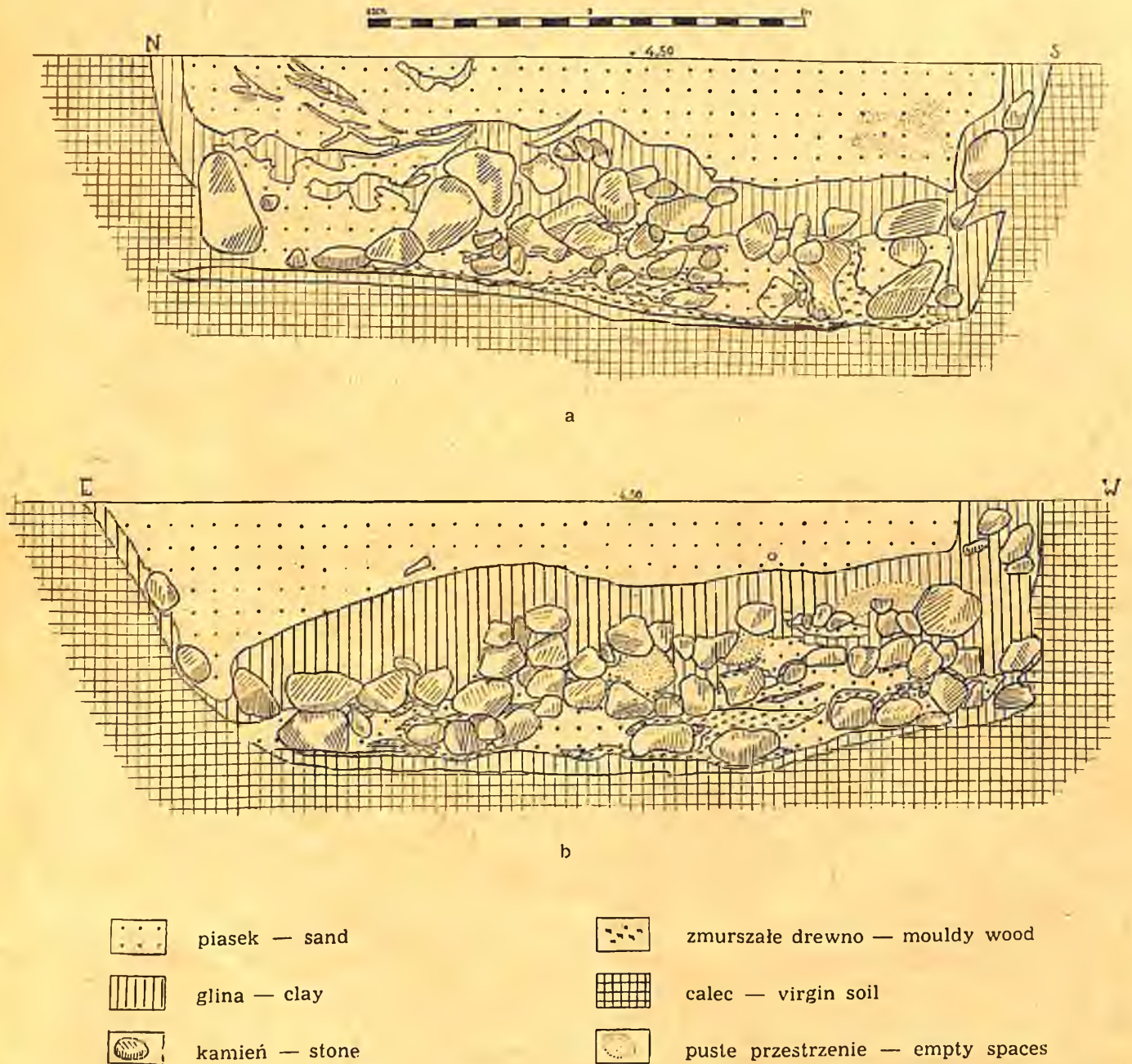
i E.—W). Pierścień ten stanowił górną krawędź wkupu grobowego wylepionego gliną. Górna część wkupu do głęb. 4,8 i 5,1 m wypełniona była czystym piaskiem, w którym w kilku tylko miejscach znaleziono nieliczne węgielki (ryc. 5). Pod nim natrafiono na twardą warstwę gliny. Poziom gliny był bardzo nierówny (ryc. 6). W środkowej partii występuje na głębok. 4,8—4,9 m, podczas gdy we wschodniej części opada do głębokości 5,25 m.

Średnia grubość gliny wynosiła 25 cm dochodząc w części wsch. do 40 cm. Pod gliną znajdowało się duże

oparcia. Zwalisko kamienne o górnej powierzchni występującej na głęb. od 4,9 m (w części środkowej i zachodniej) do 5,4 m (w części południowej), składa się z kamieni polnych różnej wielkości. W części południowej komory jest ich mniej, a nawet na przestrzeni 0,5 m² brak ich zupełnie. Kamienie komory grobowej zebrano w czterech warstwach (tabl. II, 2 i 3, III, 1 i 3, oraz ryc. 8—11) między którymi znajdowały się cienkie warstewki zmuszającego zupełnie drewna. Także między kamieniami występowały podobne resztki drewna. Dopiero na trzeciej warstwie kamieni

w części północnej i środkowej na obszarze ok. 1×2 m znaleziono drewno w formie jeszcze stosunkowo dobrze zachowanych kłód, o grubości dochodzącej do 20 cm. Położenie kłód dało się wyznaczyć dzięki zachowanym włóknom. Leżały one w kierunku z płn.-wschodu na połudn.-zachód. Przeprowadzona analiza kilkunastu próbek z różnych poziomów i części komory, tak drewna zmuśrzałego jak i lepiej zachowanego, wykazała wszędzie dębinę^{23a)}. Wśród

naczynie (nr 3). Pierwsze dwa naczynia były stosunkowo dobrze zachowane. W skrajnie południowej części komory, w miejscu pozbawionym kamieni na głęb. 5,58 m znaleziono skorupy dużego naczynia (nr 4). Wśród opisanej wyżej warstwy drzewa występującej nad trzecią warstwą kamieni, znajdowało się największe skupisko przedmiotów metalowych. Wprawdzie najwyżej z nich wszystkich znaleziona siekierka brązowa na głęb. 5,37 odkryta została już

Ryc. 7. Łęki Małe, pow. kościański. Grób A. Przekroje pionowe grobu wzdłuż linii N—S (a) i linii E—W (b). — Fig. 7. Łęki Małe, distr. of Kościan. Grave A. Cross sections of the grave along the lines N—S (a) and E—W (b).

kamieni drugiej warstwy (ryc. 9), w części wschodniej komory na głębokości od 5,35—5,58 m znaleziono dwa naczynia włożone jedno w drugie (nr 1 i 2), a ok. 70 cm na płd.-zach. od nich na głęb. 5,3 m następane

przy zdejmowaniu 2-ej warstwy kamieni, to jednak fakt, iż otoczona była drzewem, pozwala ją łączyć z niżej występującymi zabytkami. Siekierka położona była ostrzem na wschód. Poniżej na głęb. 5,46 m leżało berło sztyletowe ułożone ostrzem na wschód a trzonkiem równoległe do biegu kłód drzewnych (tabl. III, 3 i 4). Przy wschodniej stronie berła sztyletowego, dotykając główką mniej więcej środka trzonka berła,

^{23a)} Analizy wykonał Zakład Inżynierii Leśnej U. P. dzięki uprzejmości prof. S. Stryły. Wyniki analiz w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

a ostrzem zwrócona w kier. południowym, leżała brązowa szpila. Tuż przy niej, również na wschód, znajdowała się głownia małego sztyleciku brązowego, zwrócona ostrzem w kierunku zachodnim. Pod

ziano jedno całe naczynie (nr 5) i obok, nieco niżej położone, skorupy drugiego (nr 6). Na płd. od berła sztyletowego leżały dwa fragmenty kości długich skierowane na płn.²⁴).

Ryc. 8. Łęki Małe, pow. kościański. Grób A. Rzut poziomy 1 warstwy konstrukcji kamiennej. 1. Skorupa naczynia 1 na głęb. 5,33—5,42 m, 2. Skorupy naczynia 2 na głęb. 5,38—5,58 m. — Fig. 8. Łęki Małe, distr. of. Kościan. Grave A. Plan of the first layer of the stone construction. 1. Fragments of clay vessel no 1. 2. Fragments of clay vessel no 2.

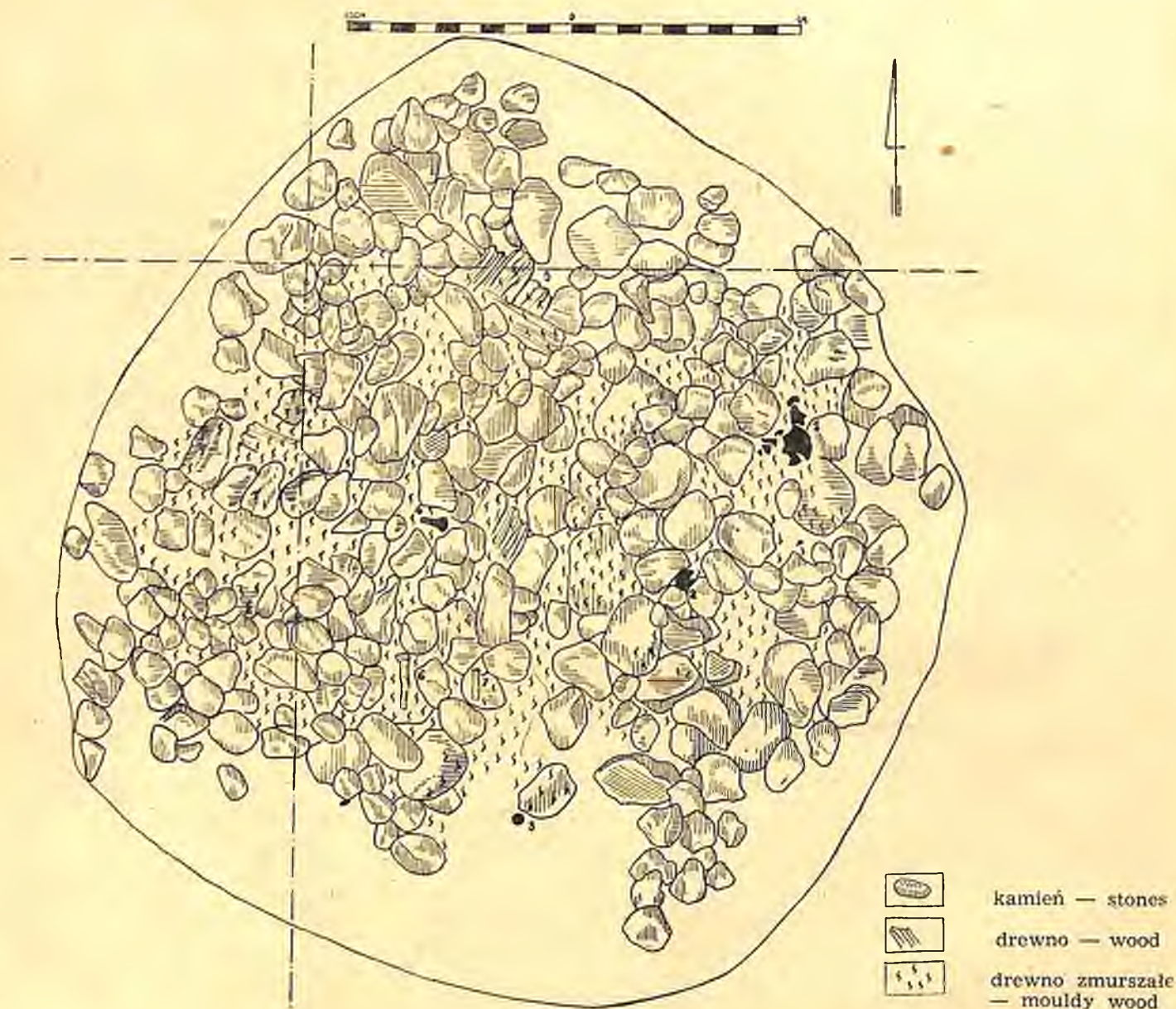
obuchem berła sztyletowego, na głęb. 5,50 m znaleziono złotą spiralę. Wymienione wyżej przedmioty, jak to już podkreślono, otoczone były grubą warstwą drzewa tak z wierzchu jak i od spodu (ryc. 10). Również kamienie trzeciej warstwy tworzyły wokół zabytków jakby prostokątną obstawę o ca 70 cm szerokości i 2 m długości. Na płn. od berła sztyletowego znale-

Zupełnie odosobnione od opisanych tu zabytków były dwa naramienniki brązowe znalezione już pod

²⁴) Jakkolwiek ze względu na zły stan zachowania kości te nie zostały określone przez antropologów, jednak występowanie ich w komorze grobowej przemawia za ich ludzkim charakterem.

trzecią warstwą kamieni we wsch. części komory grobowej na głęb. —5,48 m (tabl. III, 1 i 2). Naramienniki położone jeden na drugim spoczywały również w dość grubej warstwie zupełnie zmuszałego drewna, zalegającego czwartą warstwę kamieni. Ta ostatnia nie obejmowała już całej przestrzeni ko-

komory w części wschodniej komory zalegała dość wyraźna warstwa drewna do 3 cm gruba, w przeciwieństwie do zachodniej części, gdzie jej zupełnie nie znaleziono. Dno komory wylepione było, podobnie jak i jej ściany, gliną. Przeciętna grubość gliny wynosiła 10 cm. Tak w glinie dna jak i ścian komory

Ryc. 9. Łęki Małe, pow. kościański. Grób A. Rzut poziomy 2 w-wy konstrukcji kamiennej na głębokości 4,95—5,34 m. — Fig. 9. Łęki Małe, distr. of Kościan, Grave A. Plan of the second layer of the stone construction in the depth of 4,95—5,34 m.

1. Skorupy naczyń 1—2
2. Skorupy naczynia 3.
3. Skorupy naczynia 4.
4. Siekierka brązowa
5. Lepiej zachowane bale drewniane
6. Kość I
7. Kość II

1. Fragments of clay vessels no 1—2
2. " " " " no 3
3. " " " " no 4
4. Bronze axe
5. Better preserved wooden beams
6. Bone no 1
7. Bone no 2.

mory, lecz koncentrowała się w dwóch odrębnych brukach kamiennych (ryc. 11) położonych w części pld.-wschodniej i zachodniej. Jeśli chodzi o bruk wsch., to od strony północnej jak i południowej ograniczały go większe głazy. Wracając do bruku zachodniego trzeba zaznaczyć, że pokryty on był również warstwą drewna, stanowiącą dalszy ciąg drewna stwierdzonego w warstwie trzeciej. Pod ostatnią warstwą

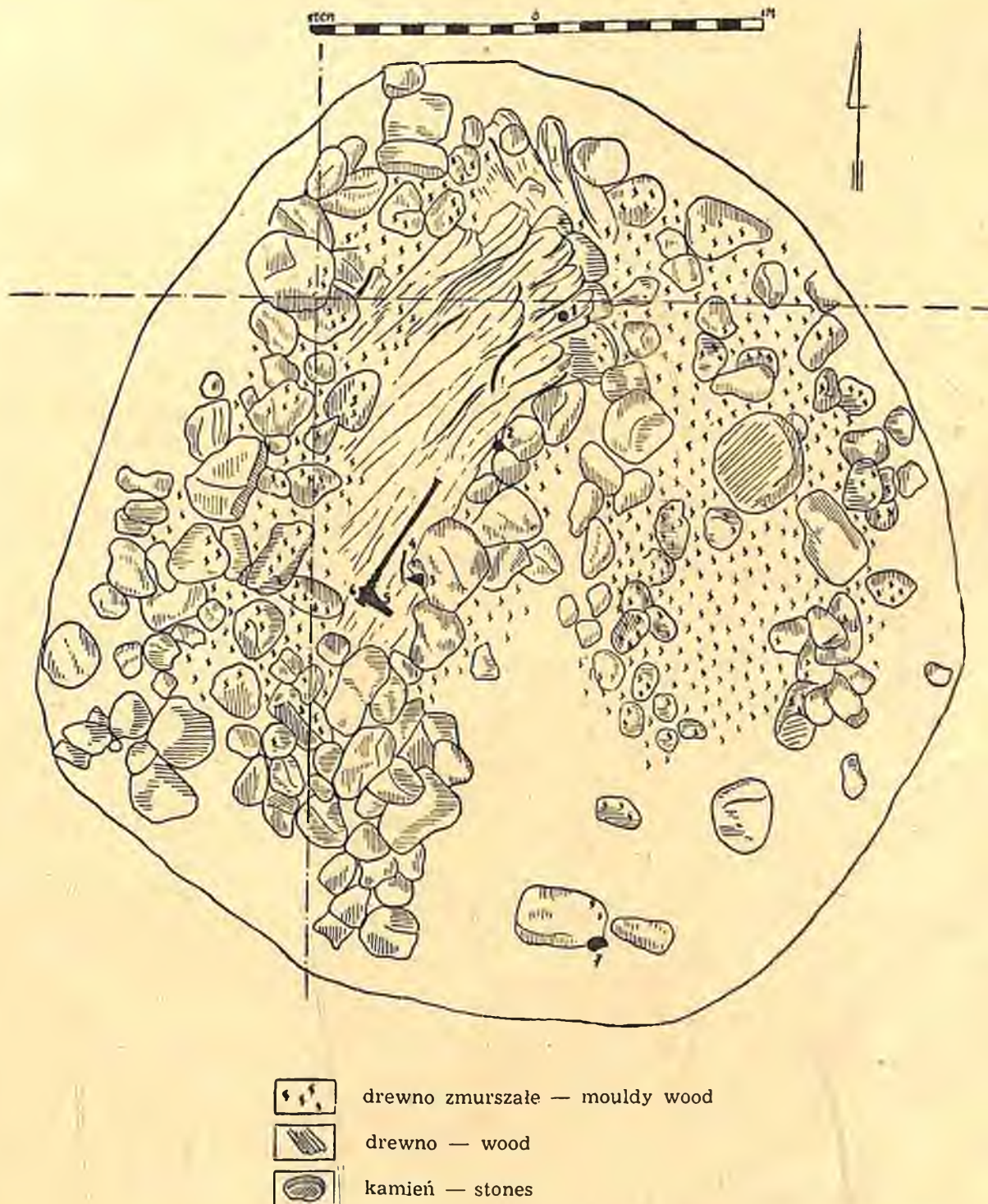
nie stwierdzono żadnych śladów ani odcisków konstrukcji drewnianych.

Poniżej dajemy opis szczegółowy przedmiotów znalezionych w grobie A.

Naczynie nr 1. Szerokootworowe naczynie jednuszne z tulipanowato wywiniętym brzegiem, dwustożkowatym, zaokrąglonym w dolnej części

brzusem i płaskim dnem. Małe pionowe uszko na załamie. Powierzchnia gładka, barwy jasno-brunatnej, od strony wewnętrznej z czarnymi plamami. Gлина z bardzo drobną domieszką miki i kwarcu. Połowa naczynia sklejona ze skorup. Wymiary: wys. 9,4 cm, średnica otworu 17,5 cm, średn. brzuśca 15 cm, średnica dna 7,5 cm (tabl. V, 3 oraz ryc. 12, 11).

Naczynie nr 2. Naczynie (pucharek) z niską miseczkowatą częścią dolną i wysoką nieznacznie rozchylającą się częścią górną zakończoną wąskim poziomym załamaniem na zewnątrz brzegiem. Załom ostry. Dno płaskie. Na załamie krótka pozioma listewka zakończona dwoma różkami. Powierzchnia gładka, jasno-brunatna. Gлина z bardzo nieznaczna

Ryc. 10. Łęki Małe, pow. kościański. Grób A. Rzut poziomy 3 warstwy konstrukcji kamiennej na głębokości 5,07—5,68 m. — Fig. 10. Łęki Małe, distr. of Kościan. Plan of the third layer of the stone construction in the depth of 5,07—5,68 m.

1. Naczynie 5 pod drewnem
2. Skorupy naczynia 6
3. Głównia sztyletu brązowego
4. Szpila brązowa
5. Berło sztyletowe z brązu
6. Spiralka złota pod głównią berła
7. Skorupka naczynia 4.

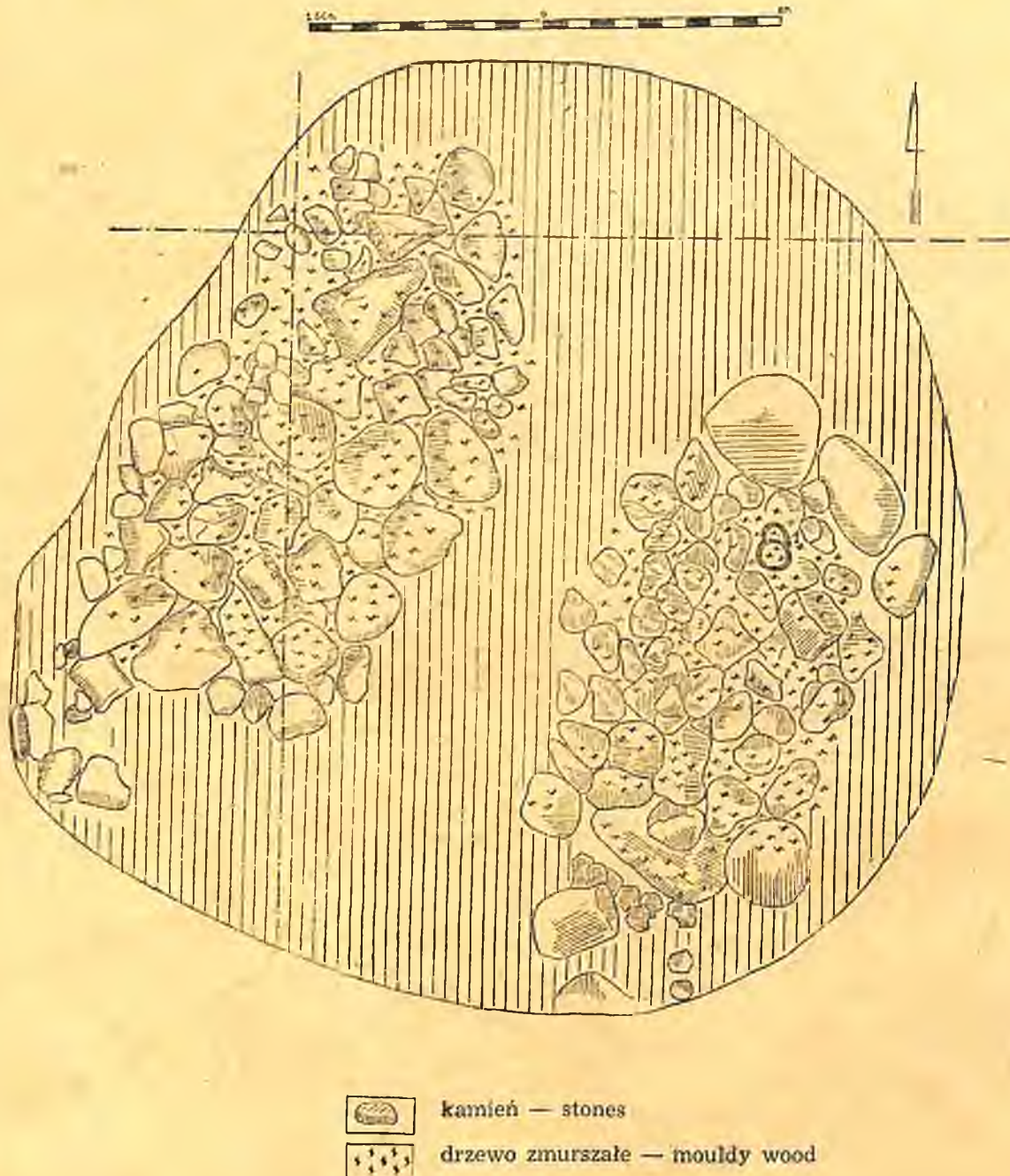
1. Vessel no 5 under wooden beams
2. Fragments of vessel no 6
3. Bronze dagger blade
4. Bronze pin
5. Bronze halberd
6. Golden spiral under the blade of the halberd
7. Fragments of vessel no 4.

domieszką miążkiego kwarcu i miki. Stan wypalenia słaby (w przełomie czarne). Naczynie sklepane i uzupełnione gipsem. Wymiary: wys. 8 cm, średn. otworu 12 cm, średn. brzuśca 9,2 cm, średn. dna 4 cm (tabl. V, 1 oraz ryc. 12 rys. 4).

Naczynie nr 3. Fragment dolnej części naczynia wraz z dnem. Część zachowanego brzuśca zaokrąglona. Gлина z dużą domieszką kwarcu. Powierz-

się końcami na listwach. Powierzchnia szyjki wraz z listwami gładzona, brzusiec chropowaty ze śladami obmazywania. Powierzchnia wewnętrzna gładzona. Kolor naczynia ciemno-brunatny. Wys. 38 cm, średn. brzuśca 39 cm, średn. otworu 25 cm, (tabl. V, 4 oraz ryc. 12, rys. 10).

Naczynie nr 5. Małe naczynie w przybliżeniu kuliste, szerokootworowe z wygiętym na zewnątrz

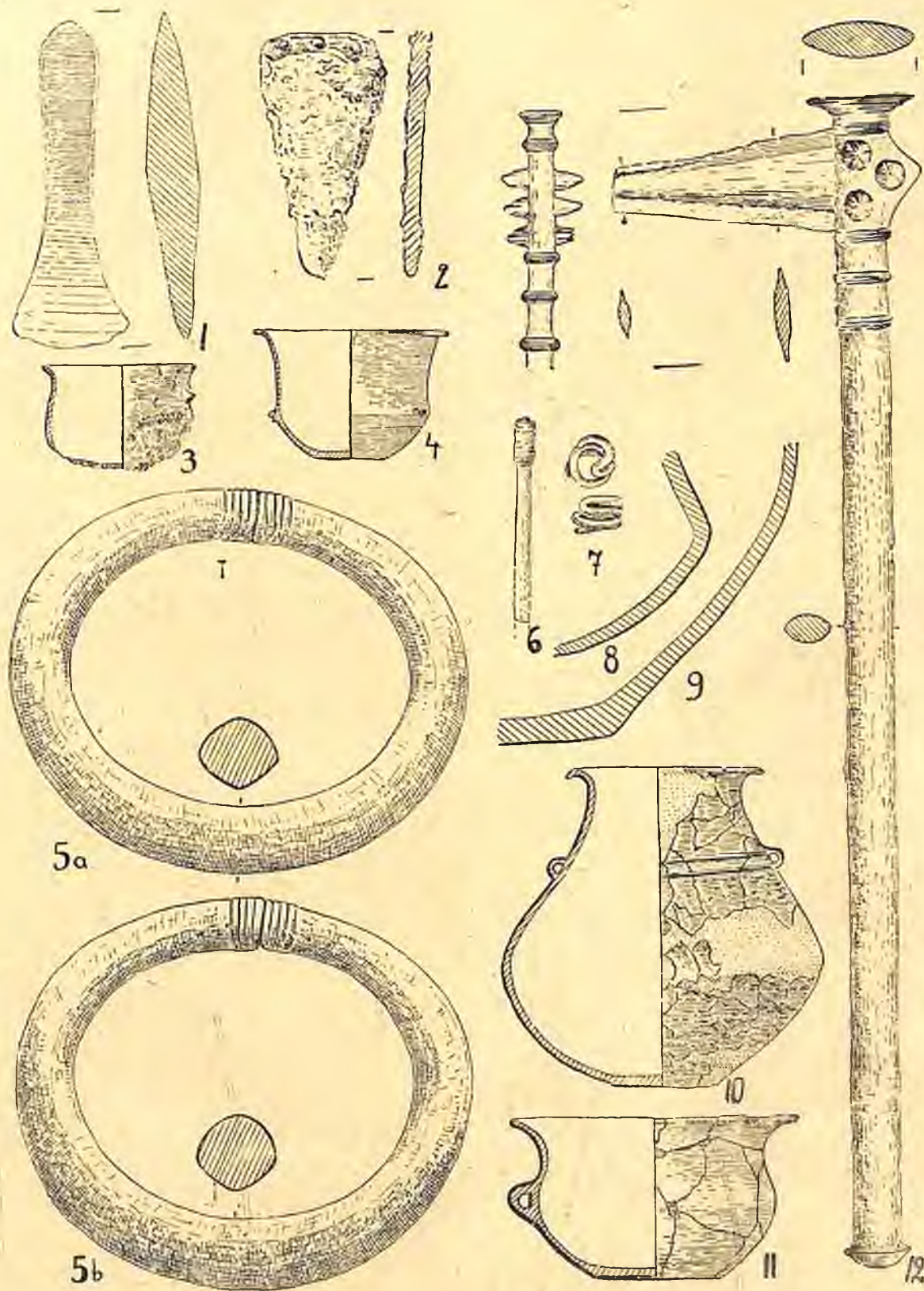

Ryc. 11. Łęki Małe, pow. kościański. Grób A. Rzut poziomy bruków kamiennych na dnie grobu na głębokości 5,32—5,61 m. 1. Naramienniki brązowe w głęb. 5,48 m. — Fig. 11. Łęki Małe, distr. of Kościan. Grave A. Plan of the stone-pavements on the bottom of the grave in the depth of 5,32—5,61 m. 1. Bronze armlets in the depth of 5,48 m.

chnia gładzona, barwy brunatnej, silnie zniszczona. Średnica dna 9 cm (ryc. 12, rys. 9).

Naczynie nr 4. Wielkie naczynie zasobowe o mocno zwężającej się szyjce odgraniczonej od baniastego brzuśca dwiema łagodnymi listwami. Brzeg naczynia silnie, prawie poziomo wywinięty na zewnątrz. Naczynie posiada dwa pionowe ucha opierające

brzegiem i dwurożną listewką na największej wyđętości brzuśca. Ponieważ część dolna naczynia jest silnie uszkodzona, nie wiemy czy naczynie to posiadało nóżki, czy też dno okrągłe wzgl. lekko spłaszczone. Za obecnością nówek mogło by przemawiać występujące w jednym miejscu na dnie zgrubienie. Powierzchnia naczynia gładka, barwy jasno-brunat-

Ryc. 12. Łęki Małe, pow. kościański. Zawartość grobu A. 1. Siekierka brązowa, 2. Głownia sztyletu brązowego, 3. Naczynie 5, 4. Naczynie 2, 5 a—b Naramienniki brązowe, 6. Szpila brązowa, 7. Spirala złota, 8. Naczynie 6, 9. Naczynie 3, 10. Naczynie 4, 11. Naczynie 1, 12. Berło sztyletowe. Nry 1 i 5—9 w $\frac{1}{2}$, 2 w $\frac{2}{3}$, 3—4 i 11—12 w $\frac{1}{4}$, 10 w $\frac{1}{8}$ w. n. — Fig. 12. Łęki Małe, distr. of Kościan. Contents of grave A. 1. Bronze axe, 2. Bronze dagger blade, 3. Vessel no 5, 4. Vessel no 2, 5 a—b. Bronze armlets, 6. Bronze pin, 7. Golden spiral, 8. Vessel no 6, 9. Vessel no 3, 10. Vessel no 4, 11. Vessel no 1, 12. Bronze halbert. No. 1 and 5—9 in $\frac{1}{2}$, 2 in $\frac{2}{3}$, 3—4 and 11—12 in $\frac{1}{4}$, 10 in $\frac{1}{8}$ n. s.

nej w części górnej i ciemnobrunatnej dołem. Wymiary: ca 6,5 wys., średnica otworu 9,5 cm, średn. brzuśca 8,5 cm (tabl. V, 2 oraz ryc. 12, rys. 3).

Naczynie nr 6. Fragment środkowej części naczynia w przybliżeniu dwustożkowatego z zaokrąglonym załomem brzuśca. Obie powierzchnie gładkie, barwy czarniawej. Gлина z domieszką piasku (ryc. 12,8).

Siekierka. Mała, wysoka siekierka brązowa z rozszerzonym lekko, łukowatym ostrzem, przewężonym w środku i spiczastym, trójkątnie zakończonym cienkim obuchem. Brzegi nieznacznie podwyższone. Powierzchnie górnej części siekierki lekko wklęsłe, zakończone w połowie długości słabo zaznaczającym się progiem. Powierzchnie nieco zniszczone pokryte zielonkawą patyną.

Wymiary: dł. 10,1 cm, szer. ostrza 3,5 cm, szer. obucha 1,7 cm, największa grubość 1,3 cm (tabl. IV, 2 oraz ryc. 12, rys. 1).

Berło sztyletowe. Berło sztyletowe z brązową rękojeścią. Głównia trójkątna, obosieczna, wzmocniona szerokim płaskim żeberkiem w części środkowej. Nasada główki wyodrębniona łukowato od rękojeści. Obuch berła trójkątny. Metalowa rę-

Ryc. 13. Łęki Małe, pow. kościański. Grób B. Rzut poziomy 1 warstwy kamieni na głębokości 4,04—4,44 m. — Fig. 13. Łęki Małe, distr. of. Kościan. Grave B. Plan of the first stone-layer in the depth of 4.04—4.44 m.

kojeść zakończona jest górą podłużnym spłaszczeniem, a dołem półkulistym guzkiem, w przekroju poprzecznym owalna. Bezpośrednio ponad głównią znajduje się na rękojeści pozioma listwa, a pod głównią trzy podobne poziome listwy, podłużnie żłobkowane, w przekroju poprzecznym trójkątne. Między listwą górną a dolnymi, na wysokości główki znajdują się po obu stronach berła trzy wysokie, stożkowate pseudo-nity. Ze względu na zły stan zachowania powierzchni berła trudno stwierdzić, czy głównia przytwierdzona była do rękojeści obecnie niewidocznymi rzeczywistymi nitami czy też razem z nią została w całości odlana. Prawie na całej długości metalowego trzonka z jednej strony widoczne są odciski tkaniny (tabl. IV, 1 c). Całe berło pokryte jest grubą warstwą jasno-zielonej patyny. Wymiary: dł. berła 72,5 cm, dł. główki 6 cm, szer. główki (największa) 6 cm (tabl. IV 1 a, b, oraz ryc. 12, rys. 12).

Szpila. Brązowa szpila cypryjska, zdobiona w części górnej spiralnie zwiniętym drutem. Wła-

ściwy czubek ułamany, prawdopodobnie zakończony był małym uszkiem. Szpila złamana. Powierzchnia pokryta jasno-zieloną patyną. Wymiary: dł. 11 cm, grubość 0,4 cm (tabl. IV, 3 oraz ryc. 12, rys. 6).

Sztylet. Trójkątna, mała głównia sztyletu brązowego z trzema płaskimi nitami występującymi po obydwu stronach jego nasady. Rękojeść nie zachowała się. Wymiary: dł. 8,5 cm, największa szerokość 4 cm (tabl. IV, 5 oraz ryc. 12, rys. 2).

Spiralka złota. Złota trójzwojowa spiralka o ostatnim zwoju powrotnym, wykonana z drutu okrągłego spłaszczonego nieco od strony środkowej, zwięzającego się przy końcach tępo uciętych. Wymiary: średn. zewn. 1,3 cm, średn. wewn. 1 cm, grubość drutu największa 0,25 cm, najmniejsza 0,1 cm. Waga 9 gramów (tabl. IV, 4 a i b oraz ryc. 12, rys. 7).

Naramienniki. Dwa brązowe naramienniki owalne z grubej sztaby, ze zwięzającymi się, stykającymi końcami, poprzecznie żłobkowanymi. Przekrój poprzeczny sztaby brąz. rombował. Naramienniki pokryte zieloną patyną. Wymiary: średn. zewn. 14×12,2 cm, średn. wewn. 11×8,6 cm, najw. grub. 1,9 cm, najmn. 1,3 cm (tabl. IV, 6 i 7, oraz ryc. 12, rys. 5 a i b).

4. Grób B

Na wschodnim skraju kurhanu ok. 2,5 m na płd. od osi E—W i 12 m na wschód od osi N—S znajdował się mały, ubogo wyposażony grób B. Na konstrukcję jego składały się dwie warstwy kamieni przedzielone cienką 5—10 centymetrową warstwą gliny. Pierwszą warstwę kamieni stanowił duży głaz (50×80 cm), wys. 40 cm otoczony z dwu dłuższych stron drobnymi kamieniami, o średniej głęb. 4,3 m (ryc. 13). Warstwę drugą tworzył bruk kamienny o wymiarach 1×1,2 m i średniej głębokości 4,5 m biegnący na obwodzie owalnie zarysowującej się gliny (tabl. VI, 1 oraz ryc. 14 a). Gлина ta jak i kamienie z warstwy leżały już bezpośrednio na calcu (ryc. 14 b). Od strony zachodniej kamienie występowały w pojedynczym rzędzie, natomiast od strony wschodniej w większym skupisku. Tam też znaleziono dwa naczynia gliniane.

Naczynie nr 1. Małe naczynie w przybliżeniu beczułkowate z wybrzuszeniem w części dolnej. Pod krawędzią zachowały się resztki guzka, wzgl. małego uszka. Dno płaskie. Naczynie wykonane bardzo niestarannie, powierzchnia dosyć gładka barwy jasnobrunatnej. Gлина z dużą domieszką piasku. Część górna uzupełniona gipsem. Wymiary: wys. 5,5 cm, średn. otworu 6 cm, średn. brzuśca 8 cm, średn. dna 5 cm (tabl. VI, 2 oraz ryc. 15, rys. 1).

Naczynie 2. Niski kubek ostro profilowany. Brzeg poziomo na zewnątrz załamany, załom ostry w $\frac{1}{3}$ wysokości naczynia, część dolna silnie zwięzająca się su dołowi, dno płaskie. Ucho naczynia dolnym końcem wychodzi z załomu, górnym przytykając do ścianki poniżej brzegu. Obie powierzchnie starannie gładzone. Średnica otworu 16,2 cm, średnica naczynia na wys. załomu ok. 16 cm, średnica dna 7 cm, wysokość 8 cm. Naczynie wyklejone z nielicznych ułamków i uzupełnione gipsem (tabl. VI, 3, oraz ryc. 15, rys. 2).

5. Grób C

Znajdował się w zachodniej części kurhanu ok. 9 m od osi N—S i 1,5 m na północ od osi E—W. Składał się z trzech bruków kamiennych ułożonych jeden nad drugim, które były poprzedzielane piaskiem i gliną nasypu. Pierwszy bruk o podłużnym kształcie

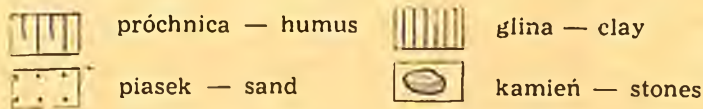
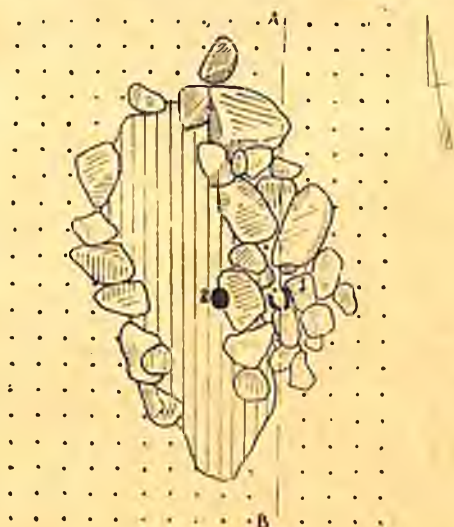
ok. 1,5 m długi, mierząc wzdłuż linii pld.-zach i ptn.-wsch.) i 0,75 m szeroki, złożony był z przeważnie drobnych kamieni luźno ułożonych na głębokości 2,65—2,75 m (ryc. 16). Następny z kolei bruk (ryc. 17) występujący na głęb. 2,8 m — 3,2 m był jeszcze bar-

dochodziło do poziomu trzeciego bruku. Ten ostatni też małych rozmiarów (1,5 m na linii ptn.-pld. i 1 m na linii wsch.-zach.) złożony z luźnych małych kamieni, w przybliżeniu podłużnego kształtu, leżał na głęb. od 3,5—3,7 m (ryc. 18). W glinie otaczającej naczynie między kamieniami trzeciego bruku i pod brukiem na głęb. 3,76 m wystąpiły liczne choć drobne węgielki.

Naczynie z grobu C. Duże naczynie w przybliżeniu gruszkowate z wychylonym na zewnątrz tulipanowato brzegiem i zgrubiałą zaokrągloną krawędzią. Szyjka przewężona w środku nie wyodrębniona od płasko-kulistego brzuśca. Podstawa naczynia słabo wyodrębniona, dno płaskie. Powierzchnia szyjki gładzona, brzuśca chropowata. Barwa jasno-brunatna. Gлина przemieszana z piaskiem i grubo tłuczonym kwarcem i mika. Stopień wypalenia słaby. Naczynie sklezione z drobnych ułamków i uzupełnione gipsem. Wymiary: wys. 38 cm, średn. otworu 21 cm, średn. brzuśca 41 cm, średn. dna 13×12 cm (tabl. VI, 5 oraz ryc. 19).

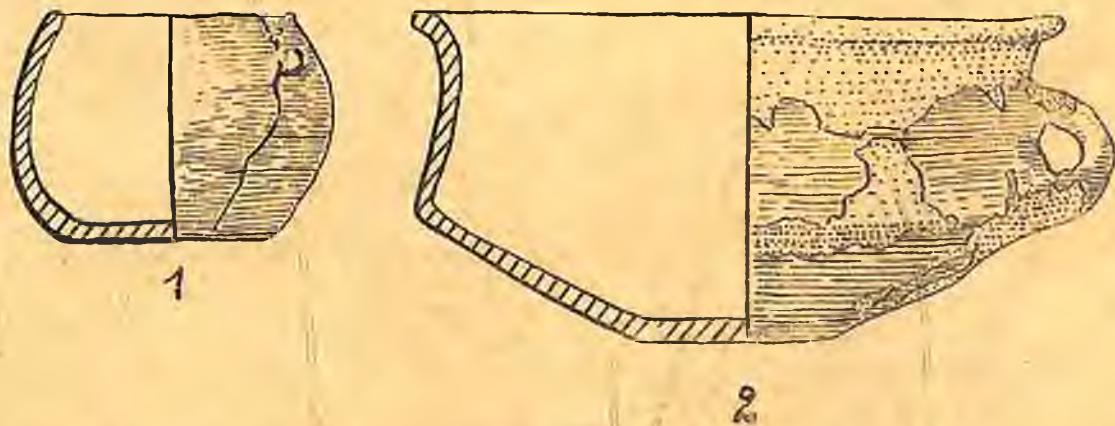
6. Grób D.

Położony ok. 7,5 m na zach. od środka kurhanu, północnym swym bokiem przylegając dokładnie do osi E—W nasypu, znajdował się tuż na pld.-wsch. od grobu C. Zbudowany podobnie jak grób C z ułożonych nad sobą bruków kamiennych różnił się od niego tak wielkością, starannością budowy jak i bogactwem znalezionych zabytków. Wszystkie bruki grobu przypominają kształtem prostokąty usytuowane dokładnie w kierunku N—S, o troszkę szerzej i starszej wykonanej części pld. Pierwszy bruk na głębokości 2,9 m do 3,25 m, ok. 3 m dług. a 2,5 m szer. (w części połudn.) składał się z rzadko ułożonych kamieni średniej wielkości (40×20 cm do 20×20) (ryc. 20). W północno-wschodniej części brak było kamieni. Drugi bruk odkryty na głęb. 3,3 m do 3,5 m różnił się od pierwszego trochę mniejszymi rozmiarami (przeszło 2 m dług. i 2 m szer.) i drobniejszymi, zato gęściej osadzonymi kamieniami (ryc. 21). Podobnie jak u pierwszego bruku część ptn. wsch., tak tu środek jest pozbawiony kamieni. W odległości ok. 10 i 40 cm na ptn. od bruku znaleziono ułamki kości zwierzęcych. Trzeci z kolei bruk na głęb. 3,5 m

Ryc. 14. Łęki Małe, pow. kościański. Grób B. Rzut poziomy drugiej warstwy kamieni w głęb. 4,44—4,60 m. 1. Skorupy naczynia 1, 2. Skorupy naczynia 2. — Fig. 14. Łęki Małe, distr. of Kościan. Grave B. Plan of the second stone-layer in the depth of 4,44—4,60 m. 1. Fragments of vessel 1, 2. Fragments of vessel 2.

dziej nieregularny. (Największe wymiary bruku: dł. 2,5 m, wzdłuż linii pld.-wsch. i ptn.-zach i szer. 2 m). We wschodniej części kamienie tworzyły bardziej zwarte skupisko o średn. 1 m. Między drugim a trzecim brukiem, z boku na pldn. skraju grobu znale-

Ryc. 15. Łęki Małe, pow. kościański. Naczynie z grobu B. 1. Naczynie 1, 2. Naczynie 2. Ok. 1/2 w. n. — Fig. 15. Łęki Małe, distr. of Kościan. Vessels from grave B. 1. Vessel no 1. 2. Vessel no 2. About 1/2 n. s.

ziono w glinie duże naczynie rozgniecione częściowo przez ciężar nasypu (tabl. VI, 4). Brzeg naczynia znajdował się na głęb. 3,31 m, dno na głęb. 3,69 m

do 3,65 m o wymiarach 3×2 m składał się z większej niż pierwsze ilości kamieni tak drobnych jak większych, które szczególnie w części pld. i zach. są

gęściej ułożone (ryc. 22). Pod nim znajduje się już właściwa konstrukcja grobowa, którą stanowi czwarty z kolei, dwuwarstwowy bruk kamienny. Górna warstwa bruku (tabl. VII, 1) znajdowała się na głęb. mniej więcej 3,7 do 3,9 m i ułożona była z dużych przeważnie płaskich głazów, między którymi wolne miejsca wyłożono drobniejszymi kamieniami (ryc. 23). Wymiary pierwszej warstwy bruku: dług. 3 m, szer. półn. boku 1,8, południowego 2 m. Druga warstwa bruku, znajdująca się bezpośrednio tuż pod górną na

Ryc. 16—17. Łęki Małe, pow. kościański. Grób C. —

16. Rzut poziomy I bruku kamiennego na głębokości 2,65—2,75 m. — 16. Plan of the first stone-layer in the depth of 2,65—2,75 m.

więcej pod całym obszarem grobu, wypełnione próchnicą przemieszaną z piaskiem (ryc. 25). Najniższy punkt zagłębienia znajdował się na głęb. 4,41 m. Należy tu podkreślić, że zaobserwowana w całym nasypie kurhanu pozioma warstwa gliny tutaj nie występowała (ryc. 26). Prawie wszystkie zabytki gro-

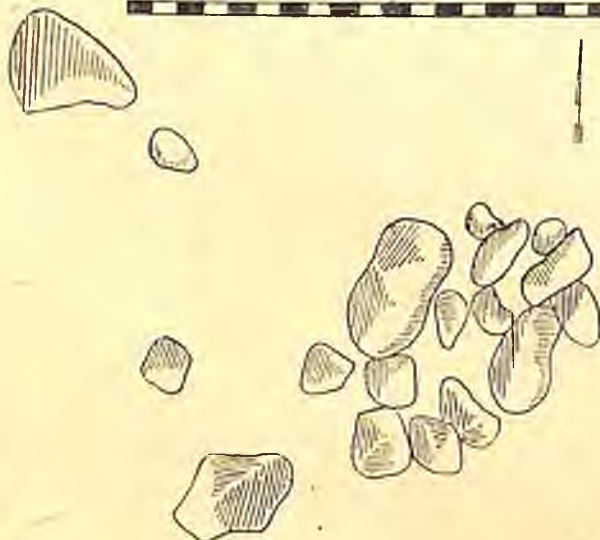

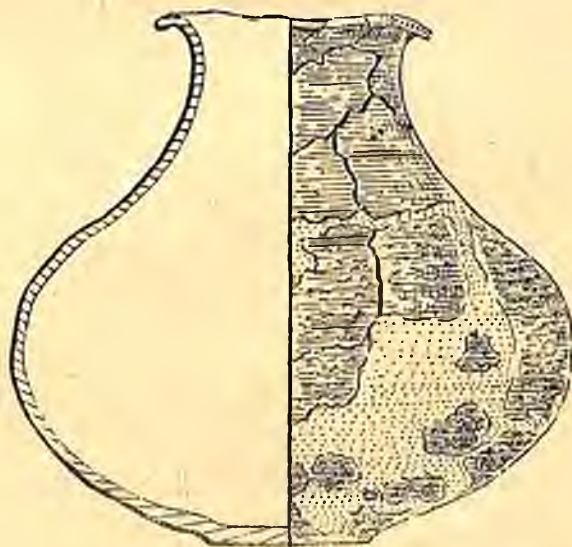
Fig. 16—17. Łęki Małe, distr. of Kościan. Grave C.

17. Rzut poziomy II bruku kamiennego na głębokości 2,8—3,2 m. — 17. Plan of the second stone-layer in the depth of 2,8—3,2 m.

Ryc. 18. Łęki Małe, pow. kościański. Grób C. Rzut poziomy III bruku kamiennego na głębokości 3,5—3,7 m. — Fig. 18. Łęki Małe, distr. of Kościan. Grave C. Plan of the third stone-layer in the depth of 3,5—3,7 m.

głęb. od 3,8 do 4 m zbudowana była z płasko osadzonych głazów (ryc. 24). Wymiary warstwy: dług. 3 m, szer. połd. boku 2 m, (w półn. boku od strony wsch. kamienie zanikają). Tak pierwsza jak i druga warstwa osadzone były wśród piaszczystej zlimonityzowanej gliny nasypu. Pod nią w piaszczystym calcu następującym tu na głęb. ok. 4,20 m zarysowało się płytkie, nieckowate zagłębienie zaobserwowane mniej

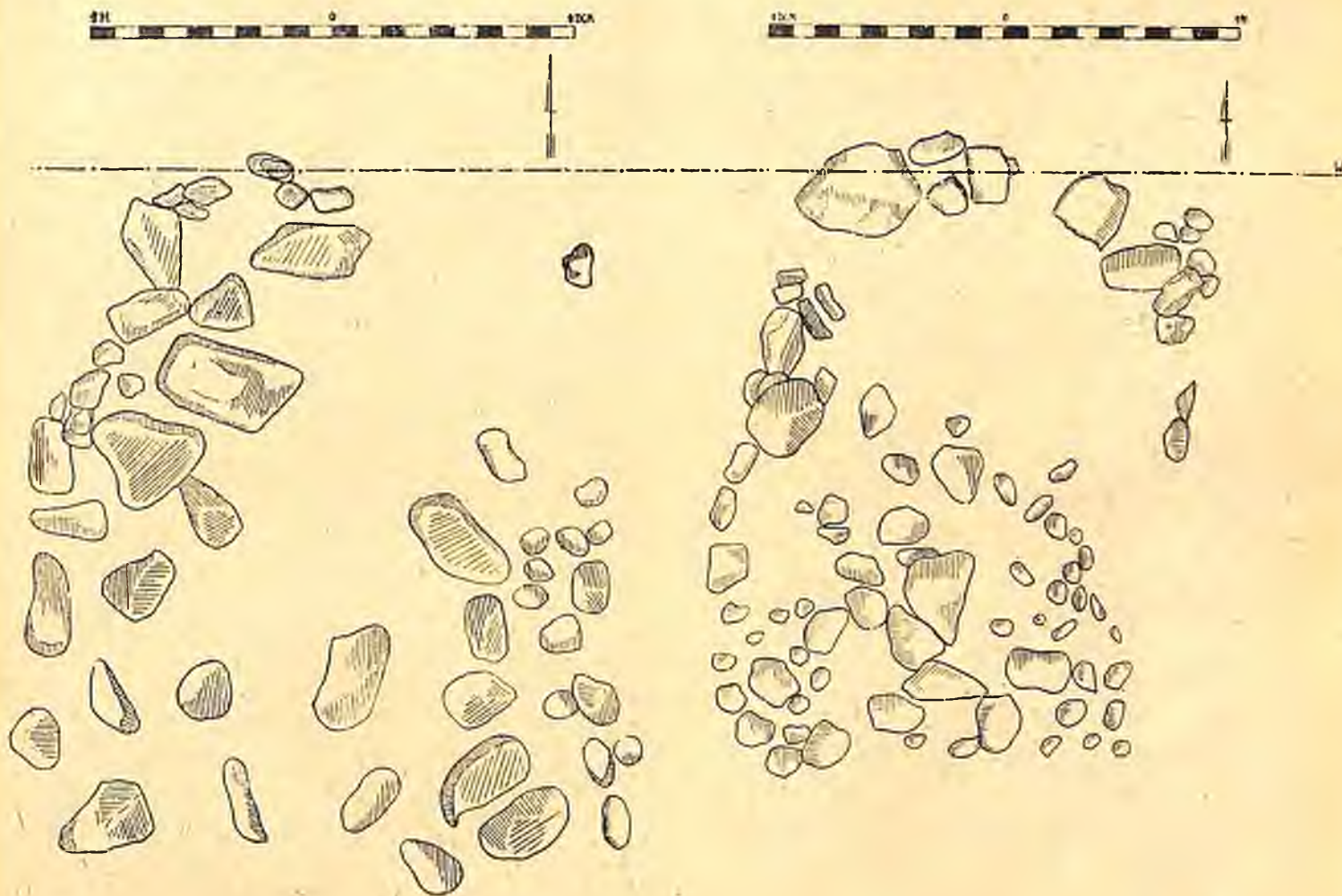

Ryc. 19. Łęki Małe, pow. kościański. Naczynie z grobu C. 1/6 w. n. — Fig. 19. Łęki Małe, distr. of Kościan. Vessel from grave C. 1/6 n. s.

bu D koncentrowały się w półd. wsch. rogu ostatniego bruku na przestrzeni 1 m². Najwyżej, bo już ponad górną warstwą czwartego bruku znaleziono górną część naczynia (nr 1) na głęb. 3,73 m (tabl. VII, 3). Osadzone ono było dnem na kamieniach dolnej warstwy w samym rogu grobu na głęb. 4,08 m. Dzięki dużym rozmiarom wystawało ponad kamienie nawet górnej warstwy. Wewnątrz naczynia tkwiły dwa

kamienie, dzięki czemu cała połowa garnka została zniszczona. 10 cm na zach. od niego na płaskim głazie dolnej warstwy znaleziono również naczynie zmiażdżone przez kamienie (nr 2), a ok. 50 cm od naczynia pierwszego naczynia trzecie. Czwarte z kolei naczynie znajdowało się 10 cm na półn. od naczynia 1 na głęb. 3,99 do 4,13 m wepchnięte między dwa kamienie. Najwcześniejszym znalezionym na gł. 3,94 za-
bytkiem metalowym był sztylet brązowy z rękojeścią, usytuowany przy wsch. boku grobu, ostrzem na południe. Otaczało go dookoła drewno o kierun-

jącego sztylet. Na półn. od siekierki znaleziono dwie szpile brązowe również otoczone drewnem, o kierunku włókien identycznym jak wyżej. Szpile te na głęb. 3,92 do 3,98 m leżały ukosem, główkami na dół, zbliżonymi ku sobie i skierowanymi na zachód (tabl. VIII, 2). Najbardziej ku środkowi wysunięte były zabytki otoczone kamieniami tworzącymi jak gdyby skrzynkę. „Skrzynka” kształtu kwadratowego o dług. boków ok. 40 cm miała dno zbudowane z kilku szerokich płaskich głazów, boki z drobnych kamieni, a nakryta była dużym kamieniem należącym jeszcze do górnej

Ryc. 20—21. Łęki Małe, pow. kościański. Grób D.—
Ryc. 20. Rzut poziomy I warstwy kamieni na głębokości
depth of 2,90—3,25 m.

Fig. 20. Plan of the first stone-layer in the depth of
2,90—3.25.

ku włókien równoległym do kierunku sztyletu. Głównię sztyletu okrywała górą i dołem cieńsza (0,5 do 1 cm) warstewka drewna, która grubiejac nagle przy nasadzie główki (2—3 cm) poszerzała się trapezowato, okrywając również całą rękojeść (tabl. VII 4). Zachodni jej bok miał nieduże półkoliste wcięcie o 4 centymetrowej podstawie. Na zach. od sztyletu, również otoczone drewnem, znaleziono dłuto brązowe na głęb. 3,97 m ułożone równoległe do sztyletu i siekierkę brązową (na gł. 4,0) zwróconą ostrzem na wschód (tabl. VII, 5). Drewno otaczające dłuto i ostrze siekierki było w bardzo silnym stopniu zmuszałe. Lepiej zachowane kawałki otaczające obuch siekierki pozwoliły jednakże zaobserwować kierunek włókien identyczny jak u drewna otacza-

Ryc. 21. Rzut poziomy II warstwy kamieni na głębokości
depth of 3,3—3,5 m.

Fig. 21. Plan of the second stone-layer in the depth of
3.5—3.5 m.

warstwy bruku. W części półn.-zach. „skrzynki” znaleziono trzy złote spiralki (głęb. 3,96) (tabl. VIII, 1), ułożone obok siebie łukowato podstawą na południe. 5 cm na wschód od nich znaleziono resztki zęba (głęb. 3,98 m). Na półn. wsch. od zęba w rogu skrzynki pod mniejszym kamieniem znajdowały się jeszcze dwa paciorki bursztynowe (głęb. 4,01 m). Wspomniany wyżej ząb był podobnie jak i trzy następne, z których jeden znaleziony został pod sztyletem (głęb. 3,98 m) a dwa już pod ostatnią warstwą kamieni w piasku przemieszanym z próchnicą (głęb. 4,12 do 4,16 m), słabo zachowany^{24a)}. Ostatnim przedmiotem

^{24a)} Ponieważ wszystkie zęby zachowane były w bardzo złym stanie nie dało się określić ich dokładnej przy-

w grobie D było małe naczynie z niewypalanej gliny (nr 5), które znaleziono przy płn. boku grobu zupełnie odosobnione. Naczynie to znajdowało się na głęb. 4,21 do 4,25 m, tkwiąc już w piasku z próchnicą pod ostatnią warstwą kamieni.

Poniżej dajemy szczegółowy opis przedmiotów z grobu D.

Naczynie nr 1. Fragmenty dużego naczynia z płasko-kulistym brzuścem, zwężającą się szyjką i lekko odchyloną na zewnątrz brzegiem. Na granicy szyjki i brzuśca biegnie poziomo nalepiona trój-

Ryc. 22. Łęki Małe, pow. kościański. Grób D. Rzut poziomy III warstwy kamieni na głębokości 3,5—3,65 m. — Fig. 22. Łęki Małe, distr. of Kościan. Grave D. Plan of the third stone-layer in the depth of 3,5—3,65 m.

kątna listwa. Powierzchnia szyjki gładzona, brzusiec chropowaty ze śladami obmazywania palcami. Barwa brunatna. Gлина z dużą domieszką ziarenek miki i kwarcu. Przepuszczalna średnica brzuśca 40 cm, grubość ścianek 1,3 cm (tabl. IX, 5 oraz ryc. 27, rys. 10).

Naczynie nr 2. Mała głęboka misa o tulipano-wato wygiętym brzegu i krótkiej, lekko rozchylającej się części górnej, oddzielonej od półkulistej części

należności. Badania antropologiczne przeprowadzone w Zakładzie Antropologii U. P. wykazały w każdym razie, że nie są zębami ludzkimi.

dolnej bardzo słabo zaznaczającym się załomem. Dno misy spłaszczone, oparte na czterech krótkich, odgiętych na zewnątrz nóżkach. Obie powierzchnie gładzone, koloru jasno-brunatnego z ciemnymi plamami. Powierzchnia w wielu miejscach zniszczona. Gлина z domieszką miako tłuczonej miki i kwarcu. Naczynie sklezione z ułamków. Wymiary: wys. 7,6 cm, średn. otworu 14,8 cm, średn. brzuśca 10,5 cm, średn. dna 4,5 cm (tabl. IX, 2 i ryc. 27, rys. 13).

Naczynie nr 3. Naczynie z wysoką, zwężającą się w środku częścią górną, wyodrębnioną od części dolnej w kształcie odcinka kuli. U nasady części górnej znajduje się małe łasnowate ucho. Obie powierzchnie gładzone, ciemno-brunatne. Domieszka w glinie podobna jak w naczyniu nr 2. Naczynie sklezione z ułamków, w większej części uzupełnione gipsem. Wymiary: wys. 15 cm, średn. otworu 21,5 cm, średn. brzuśca 20 cm, średn. dna 8 cm (tabl. IX, 1 oraz ryc. 27, rys. 12).

Naczynie nr 4. Szerokootworowe naczynie o tulipano-wato wygiętym brzegu i prawie cylindrycznej górnej części, oddzielonej od półkulistej części dolnej słabo zaznaczającym się załomem. Dno naczynia płaskie, oparte na 4 dosyć wysokich, odgiętych na zewnątrz nóżkach. Obie powierzchnie gładzone koloru ciemno-brunatnego. Na załomie brzuśca widoczne ślady utraconego guzka. Gлина z b. drobną domieszką miki. Naczynie sklezione z ułamków. Wymiary: wys. 10,2, średn. otworu 16,8, średn. brzuśca 13,5, średn. dna 7,5, wys. nóżek 2,5 (tabl. IX, 3 oraz ryc. 27, rys. 11).

Naczynie nr 5. Naczynie z niewypalanej gliny, lejkwate z zaokrąglonym dnem. W dnie mały dołek. Ścianki b. grube. Wymiary: wys. 4,5, średn. otworu zewn. 7, wewn. 4 (tabl. IX, 4a i b oraz ryc. 27, rys. 14).

Sztylet. Brązowy sztylet z metalową rękojeścią. Głównia długa, trójkątna, wzmocniona w środku płaskim, rozszerzającym się ku nasadzie zeberkiem, przymocowana jest do rękojeści dwoma nitami, z których jeden jest zachowany. W miejscu drugiego nitu znajduje się pierścień z drutu brązowego, przy pomocy którego naprawiono umocowanie główki, skrzywiając ją w stosunku do właściwego położenia. Zeberko wzmocniające głównię zdobione jest trójkątem linii rytych, którego podstawa znajduje się przy główce. W owalnym wycięciu rękojeści znajdują się trzy skierowane wierzchołkami ku ostrzu trójkąty ukośnie zakreskowane. Ornament ten widoczny jest tylko na jednej stronie główki, druga jest bowiem silnie zniszczona. Rękojeść o wspomnianym już owalnym wycięciu obejmuje łukowatą nasadę główki. Trzonek rękojeści o soczewkowatym przekroju poprzecznym zakończony jest stożkową gałką o owalnej podstawie. Powierzchnia sztyletu pokryta jasnozieloną patyną. Wymiary: dług. 31 cm, dług. rękojeści 11,5, dług. główki 21 cm, szer. główki 5,4, szer. dolnej części rękojeści 5,8 (tabl., VIII, 12 oraz ryc. 27, rys. 15).

Dłutko. Małe brązowe dłutko podwójne o dwóch słabo rozszerzających się przeciwstawnych ostrzach. Przekrój dłutka w środku kwadratowy. Górne płaszczyny dłutka lekko wklęsłe kończą się w środku dłg. dłutka, gdzie jest ono jednocześnie najszersze. Powierzchnia pokryta zieloną patyną. Wymiary: dług. 8,2, szer. ostrzy 1,2 wzgl. 1 cm, największa grubość 9,9 cm (tabl. VIII, 9 oraz ryc. 27, rys. 2).

Siekierka. Płaska siekierka brązowa o łukowatym, rozszerzającym się ostrzu i zaokrąglonym cienkim obuchu, przewężona w środku. Brzegi b. nieznacznie podwyższone. Powierzchnia pokryta zieloną patyną. Wymiary: dług. 14 cm, szer. ostrza 5,2 cm.

szer. przy obuchu 2,7 cm, największa grub. 0,9 cm. (tabl. VIII, 8 oraz ryc. 27, rys. 1).

Szpile. Ułamki dwu szpil unietyckich ze stożkową główką zakończoną uszkiem. Główki poprzecznie żłobkowane. Dług. w przybliżeniu 9 cm. Na jednym z fragmentów trzonka szpili występuje or-

tem i ciemniejszym nieco kolorem złota. Wymiary: średn. zewn. 1,1, średn. wewn. 0,9 cm, najw. szer. drutu 0,25 cm, najm. szer. 0,15 cm. Waga 4,250 gr. (tabl. VIII, 3, 4 i 5 oraz ryc. 27 rys. 7—9).

Paciorki. Dwa paciorki bursztynowe. Jeden dobrze zachowany kulisty z otworkiem na wylot. Średnica kulki 1,1×1,2 cm. Drugi zachowany we fragmentach (tabl. VIII, 6—7, oraz ryc. 27 rys. 3—4).

Ryc. 23. Łęki Małe, pow. kościański. Grób D. Rzut poziomy górnej warstwy kamieni IV bruku na głębokości 3,7—3,9 m. 1. Skorupy naczynia 3, 2. Skorupy naczynia 2, 3. Skorupy naczynia 1. — Fig. 23. Łęki Małe, distr. of Kościan. Grave D. Plan of the upper layer of the fourth stone-pavement in the depth of 3,7—3,9 m. 1. Fragments of vessel no 3, 2. Fragments of vessel no 2. 3. Fragments of vessel no 1.

nament pionowych rzędów naprzemian ukośnych kresek (jodełka) (tabl. VIII, 10, 11 oraz ryc. 27, rys. 5 i 6.

3 spiralki złote.

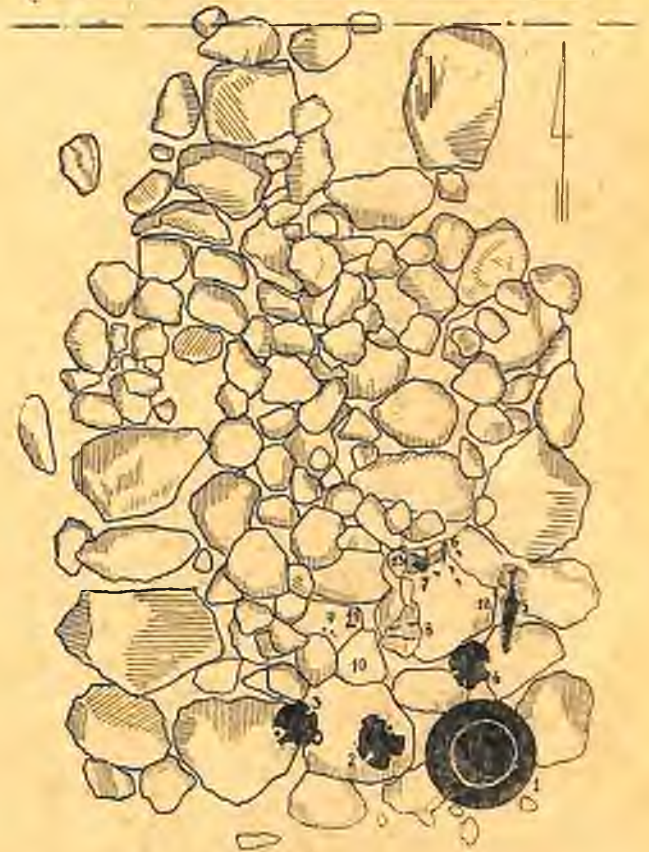
a) spiralka z drutu złotego z 2,5 zwojów o ostatnim powrotnym. Drut półkolisty w przekroju, silnie spłaszczony od wewnątrz o ostro uciętych końcach. Wymiary: średn. zewn. 1,3×1 cm, średn. wewn. 0,9×0,8 cm, szer. drutu największa 0,3 cm, najmniejsza 0,2 cm. Waga 7,2 gramów.

b) spiralka podobna mająca tylko 2 zwoje drutu. Wymiary: średn. zewn. 1,4×1,2 cm, średn. wewn. 1,0×0,8 cm, największa szer. drutu 0,35, najmniejsza 0,25 cm. Waga 6,6 gr.

c) ostatnia spiralka również o 2 zwojach różni się od pierwszej mniejszymi wymiarami. węższym dru-

7. Bruk kamienny E.

W odległości 9 m na zachód od osi NS i 1 m na płn. od osi E—W kurhanu znajdował się stosunkowo zwarty bruk kamienny o nieregularnym kształcie. Oś bruku odchyłona była o 45° na zachód dłuższa oś wynosiła 2 m, krótsza 1 m. Przeciętna głębokość wynosiła 3,95 m do 4,05 m, wzniesienie ponad calec dochodziło do 20—25 cm. Bezpośrednio poniżej pierwszej warstwy kamieni bruku znajdowało się jeszcze kilka średniej wielkości kamieni. Zadnych zabytków ani węgielków nie stwierdzono. Wsch. skraj bruku E podchodził pod bruk 3 grobu C. (ryc. 28).

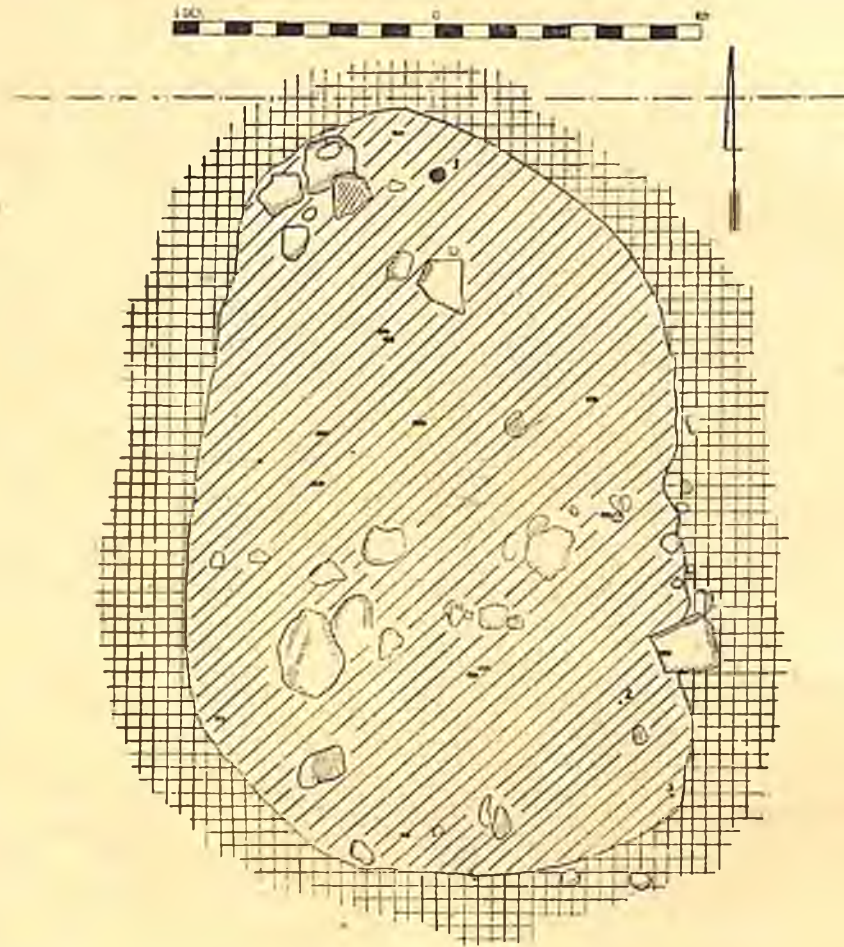
Ryc. 24. Łęki Małe, pow. kościański. Grób D. Rzut poziomy dolnej warstwy kamieni IV bruku na głęb. 3,8—4,1 m. 1. Skorupy naczynia 1, 2. Skorupy naczynia 2. 3. Skorupy naczynia 3, 4. Skorupy naczynia 4, 5. Sztylet brąz., 6. Diuto brąz., 7. Siekierka brąz., 8. Drewno ze szpilami brąz., 9. Trzy spiralki złote, 10. Paciorki bursztynowe. 11. Ząb. 12. Ząb pod sztyletem, 13. Drewno przy siekierce. — Fig. 24. Łęki Małe, distr. of Kościan. Grave D. Plan of the lower layer of the fourth stone-pavement in the depth of 3,8—4,1 m. 1. Fragments of vessel no 1, 2. Fragments of vessel no 2. 3. Fragments of vessel no 3, 4. Fragments of vessel no 4, 5. Bronze dagger. 6. Bronze chisel, 7. Bronze axe, 8. Wood with 2 bronze pins, 9. Three golden spirals, 10. Amber beads, 11. Tooth, 12. Tooth under the dagger, 13. Piece of wood near the axe.

8. Bruk kamienny F.

Wzdłuż osi E—W ca 5 m na zach. od osi N—S wystąpił jeszcze jeden bruk F, luźno ułożony tak z większych jak i z bardzo drobnych kamieni, tworzący dwa skupiska. Leżał on na głęb. 4,2—4,4 m na samej granicy nasypu i calca, z tym, że dolne części kamieni tkwiły w calcu. Wymiary: dług. przeszło

szyjka wraz z dwiema listwami gładzona, ciemno-brunatna, brzusiec chropowaty ze śladami obmazania palcami, jasno-brunatny. Gлина z dużą domieszką miki i kwarcu. Wypał mocny (tabl. X, 1).

Naczynie 2. Szerokootworowe naczynie (puchar) z wywiniętym na zewnątrz brzegiem i górną częścią wyodrębnioną słabym wcięciem od lekko wy-

Legenda — Légende:

	kamień — stones		próchnica — humus
	węgielki — charcoal		calca — virgin soil

Ryc. 25. Łęki Małe, pow. kościański. Grób D. Rzut poziomy dna grobu pod ostatnią warstwą kamieni. Głębokość 4,1—4,4 m. 1. Naczynie z gliny surowej na głębokości 4,21—4,25 m, 2. Ząb na głębokości 4,12 m, 3. Ząb na głębokości 4,16 m. — Fig. 25. Łęki Małe, distr. of Kościan. Plan of the bottom of grave D. under the last stone layer in the depth of 4,1—4,4 m. 1. Vessel of unburnt clay, 2—3. Tooth.

1,5 m. Podobnie jak w poprzednim bruku nie znaleziono tu żadnych zabytków (ryc. 29).

9. Skupiska ułamków naczyń z I okr. ep. brązu w nasypie.

Skupisko I.

W ćwiartce IV w odległości 5,2—5,49 m od osi E—W i 1—1,7 od osi N—S na głęb. 1,51—1,92 m rozrzucone były w trzech większych skupieniach skorupy dwóch naczyń.

Naczynie 1. Fragmenty dużego naczynia ze zwężającą się silnie szyjką zakończoną prawie poziomo wywiniętym na zewnątrz brzegiem, oddzielnym od baniastego brzuśca dwiema poziomymi, trójkątnymi w przekroju listwami. Naczynie posiada dwa pionowe ucha, opierające się końcami na poziomych listwach. Powierzchnia zewnętrzna naczynia oraz

dętego brzuśca. Dno płaskie. Nieco poniżej granicy części górnej i brzuśca pozioma listwka zakończona dwoma różkami obecnie obtłuczonymi. Obie powierzchnie naczynia starannie gładzone koloru jasno-brunatnego. Gлина z domieszką drobnych ziarenek kwarcu i miki. Średnica otworu 8,5 cm, średnica dna 5,5 cm, wysokość 8,5 cm. Naczynie wyklejone z ułamków i uzupełnione gipsem (tabl. X, 2).

Skupisko 2.

Również w ćwiartce IV, 4 m na wsch. od osi N—S a 2,1 m na płd. od osi E—W, na głęb. 4,25 m znaleziono liczne ułamki naczynia kulistego ze słabo odchylonym brzegiem i prawie cylindryczną niską szyjką. Krawędź spłaszczona. Powierzchnia szyjki

gładzona, brzusiec chropowaty, obmazywany palcami. Na granicy szyjki i brzuśca nieregularny guzek. Kolor naczynia czerwono-brunatny od strony zewnętrznej, od wewnętrznej brunatny. Górna część naczynia nosi ślady wtórnego przepalenia w ogniu. Gлина zawiera domieszkę grubo tłuczonego kwarcu i miki, przypuszczalnie średnica 17 lub 18 cm. Grubość ścianek ? — 0,9 (tabl. X, 4).

Skupisko 3.

W ćwiartce I nad płn. brzegiem grobu A (od 0,75 do 1 m na wschód od osi N—S, a 1,2 do 1,5 m na płn. od osi E—W w głęb. 4,0 m) znajdowały się drobne ułamki naczynia zasobowego. Naczynie, którego niestety nie dało się zrekonstruować, miało przypuszczalnie krótką cylindryczną szyjkę o poziomo spła-

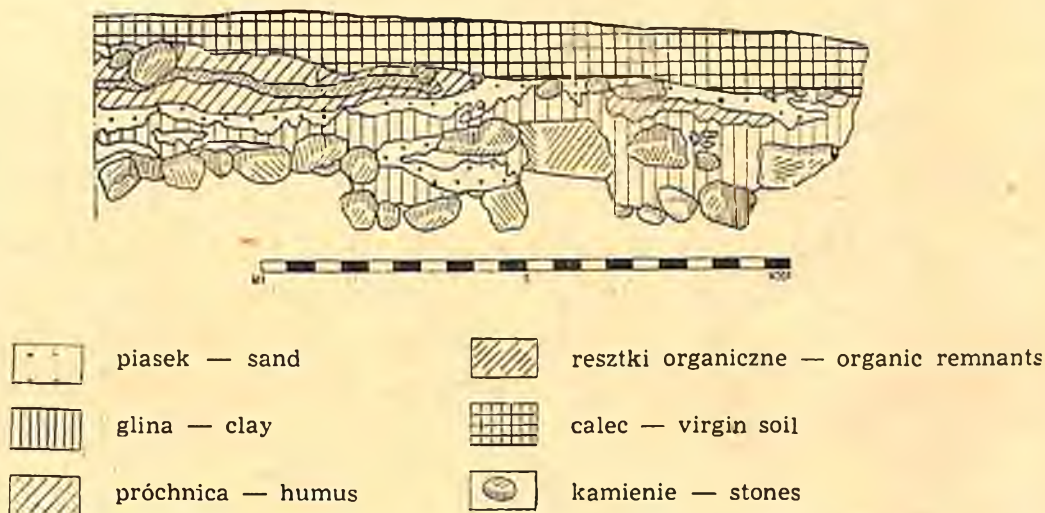
zawierającej grubszą domieszkę kwarcu i mniejszą miki.

W ćwiartce III znaleziono luźno, na powierzchni jedną skorupę z dosyć dużą domieszką kwarcu o obu powierzchniach gładzonych, zewn. czerwono-brunatnej, wewn. czarnej.

W zagłębieniu na szczycie kurhanu, w ćwiartce IV ze skorup kult. unietyckiej znaleziono: 2 skorupy naczynia o powierzchni chropowatej zewn. koloru czerwono-brunatnego i wewn. czarnej, jedną skorupę obmazywaną na zewn. palcami a wewn. gładką, czarną i trzy drobne skorupy o obu powierzchniach gładzonych czarnych.

Świadek wschodni.

Luźno, na powierzchni nasypu leżała mała skorupa o zewn. powierzchni chropowatej koloru brunatnego,

Ryc. 26. Łęki Małe, pow. kościański. Grób D. Przekrój przez wschodnią ścianę grobu. — Fig. 26. Łęki Małe, distr. of Kościan. Grave D. Cross-section of the eastern part of the grave.

szczonej krawędzi i kulisty brzusiec. Powierzchnia szyjki gładzona, koloru czarno-brunatnego, brzusiec chropowaty, szary. Wypał naczynia słaby. Gлина oprócz drobnego piasku ma dużą domieszkę bardzo grubo tłuczonego kwarcu i miki.

10. Skorupy z I okr. epoki brązowej znalezione pojedynczo.

Czwartka I — próchnica.

Na głęb. 2,27 m znaleziono dwie różne skorupy. Pierwsza z nich silniej wypalona o obu powierzchniach gładzonych, zewnętrznej czerwono-brunatnej, wewn. czarnej, ma słabą domieszkę kwarcu i miki. Druga o równie słabej domieszce i gorzej wypalona ma obie powierzchnie starannie gładzone, barwy jasno-brązowej.

Czwartka I — nasyp.

Na głęb. 2,46—2,88 m i 4,37 m znaleziono oddzielnie trzy skorupy. Pierwsza z nich o obu powierzchniach gładzonych, barwy czerwono-brunatnej od zewnątrz i czarnej od wewnątrz, silnie wypalona, z nieznaczną domieszką drobnego kwarcu i miki jest bardzo nietypowa i trudno ją z całą pewnością zaliczyć do kult. unietyckiej. Podobną zupełnie do niej jest druga skorupa. Ostatnia ma obie powierzchnie starannie gładzone, koloru ciemno-brunatnego z gliny

wewn. gładzonej, czarnej. Skorupa silnie wypalona, z dużą domieszką kwarcu.

Czwartka IV. Znaleziono tu cztery skorupy z dwóch odrębnych naczyń: pierwsza na głębokości 1,92 m jest ułamkiem naczynia z listwowym uszkiem pionowym i śladem wyodrębniającej się szyjki. Obie jej powierzchnie są gładzone, koloru żółto-brunatnego. Gлина z domieszką miążkiego piasku.

Na głęb. 2,06 m znaleziono fragmenty beczułkowatego naczynia o cienkich ściankach i lekko zgrubiałej krawędzi z pionowym małym uszkiem na największej wydętości (przypuszczalnie naczynie miało 2 przeciwległe uszka). Obie powierzchnie gładzone, barwy żółto-brunatnej z ciemnymi plamami (przełom czarny). Słabo wypalona. Gлина z domieszką piasku, (tabl. X, 3).

Świadek północny.

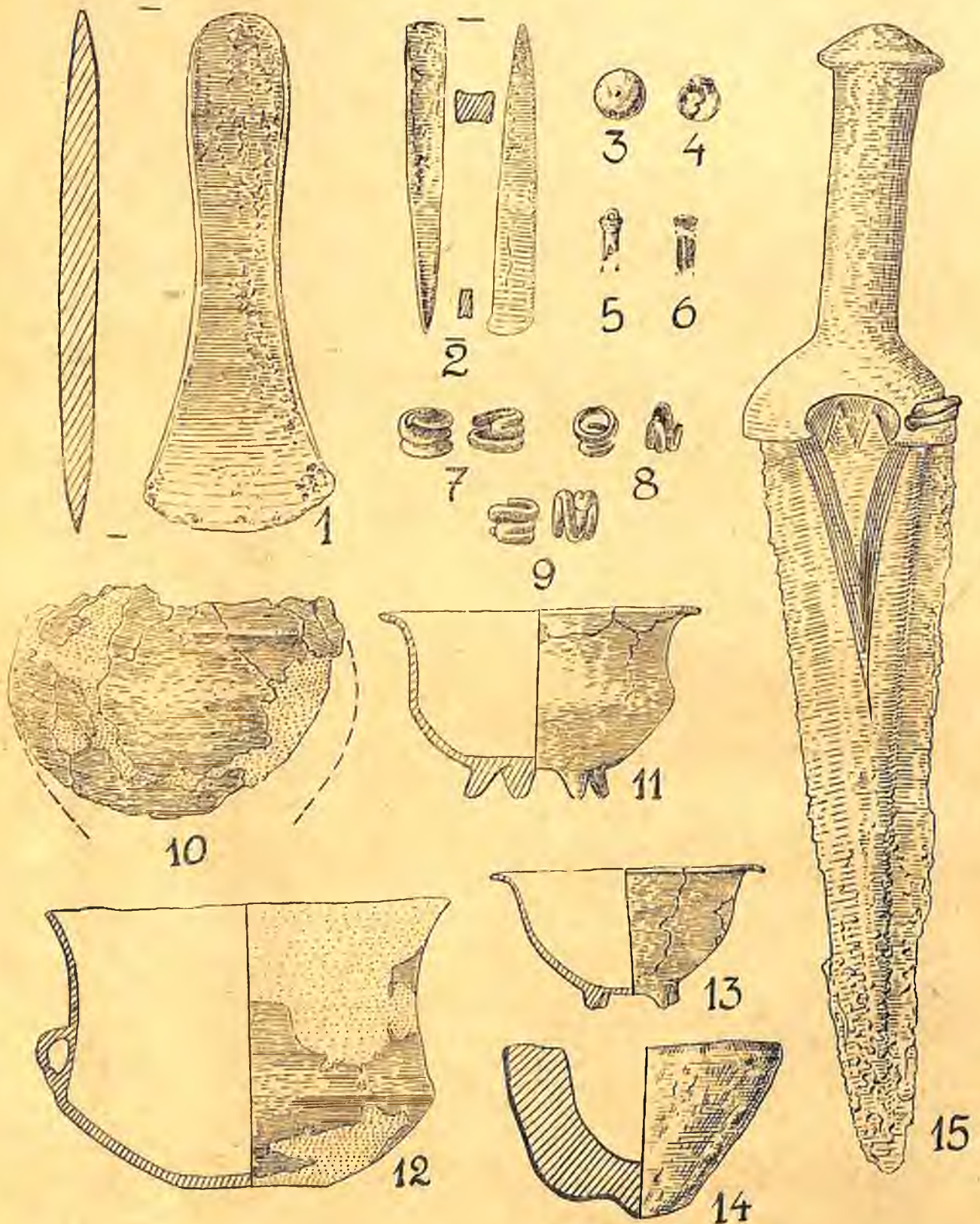
Na głęb. 1,57 m znaleziono skorupę o obu powierzchniach gładzonych, koloru czerwono-brunatnego o domieszce grubych ziaren kwarcu.

11. Skorupy innych kultur.

Kultura łużycka. W obrębie ćwiartki IV znaleziono (w opisanym wyżej zagłębieniu, na szczycie kurhanu) 3 skorupy, z których jedna obmazywana jest palcami. W ćwiartce III stwierdzono ułamek dna naczynia o b. starannie gładzonych powierzchniach.

Kultura pucharów lejkowatych. W ćwiartce I znaleziono na wtórnym złożu trzy ułamki pucharów lej-

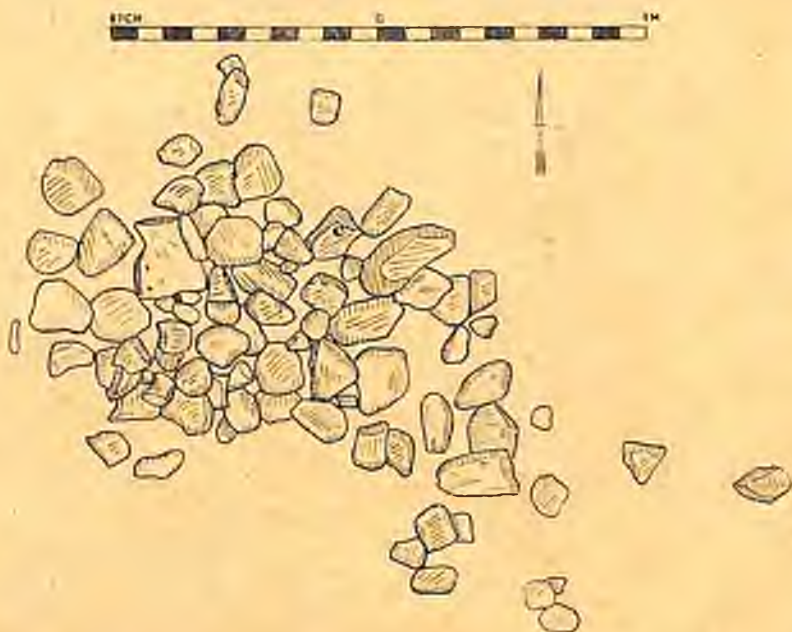
Ryc. 27. Łęki Małe, pow. kościański. Zawartość grobu D. 1. Siekierka brązowa, 2. Dłutko brązowe, 3—4. Paciorki bursztynowe, 5—6. Ułamki szpil brązowych, 7—9. Spiralki złote. 10. Naczynie I, 11. Naczynie 4. 12. Naczynie 3, 13. Naczynie 2, 14. Naczynie 5, 15. Sztylet brązowy. 1—2 i 15 w $\frac{3}{8}$, 3—9 w $\frac{1}{2}$, 10 w $\frac{1}{6}$, 11—13 w $\frac{1}{3}$, 14 w $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 27. Łęki Małe, distr. of Kościan. Contents of the grave D. 1. Bronze axe, 2. Bronze chisel, 3—4. Amber beads, 5—6. Fragments of bronze pins, 7—9. Golden spirals, 10. Vessel no 1. 11. Vessel no 4. 12. Vessel no 3, 13. Vessel no 2, 14. Vessel no 5, 15. Bronze dagger. Nos 1—2 and 15 in $\frac{3}{8}$, 3—9 in $\frac{1}{2}$, 10 in $\frac{1}{6}$, 11—13 in $\frac{1}{3}$, 14 in $\frac{2}{3}$ n. s.

kowatych. Dwa na głęb. 3,5 m, trzeci stanowiący fragment dna na głęb. 3,81 m.

12. Skupiska kości zwierzęcych.

W części środkowej i pn. nasypu (świadek pn. i pd.-wsch. część ćwiartki II, świadek zach.) stwierdzono 9 skupisk kości. Najdalej na północ wysunięte (9 m od środka kurhanu) jest skupisko na głęb. 4,12 do 4,22 m, na które składa się duży fragment szczęki. Następne z kolei (8 m od środka kurhanu) większe składało się z fragmentów czaszek i szczęk zwierzęcych, oraz drobnych, prawie zupełnie rozłożonych kości występujących na głęb. 3,99 do 4,09 m. Jeden metr na pd. od niego znaleziono również

struje w sposób jaskrawy hierarchię zdolności przetrwania szczątków zwierzęcych w ziemi. Wyraźnie tu widać, że tkanka kostna jest znacznie mniej odporna na niszczące działanie środowiska ziemnego, niż uzębienie, kości są tu na drodze do kompletnego rozpadu, podczas gdy zęby dadzą się bez trudu zidentyfikować, bo zachowały swą naturalną rzeźbę. Podobnie przedstawia się sprawa ze wspomnianą kością skalistą (petrosum). Jest to najtwardszy składnik szkieletu, który w warunkach przyżyciowych stanowi siedzibę dla narządu słuchu i równowagi. Niezwykle spoista struktura tej kości usprawiedliwia z jednej strony jej nazwę, a z drugiej strony umożliwia jej znacznie dłuższe trwanie w ziemi, niż pozostałym kościom.

Ryc. 28. Łęki Małe, pow. kościański. Bruk kamienny E. Rzut poziomy 1 warstwy kamieni na głębokości 3,95—4,05 m. — Fig. 28. Łęki Małe, distr. of Kościan. Stone pavement E. Plan of the first stone-layer in the depth of 3.95—4.05 m.

duże (na dług. 1 m, szer. ca 30 cm) skupienie szczęk i czaszek zwierzęcych na głęb. 3,85 do 4,08 m). Następne dwa znaleziska szczęk znajdowały się ok. 5 m na póln. od środka kurhanu na głęb. 3,81 i —3,83 m. Ostatni na świadku póln. tuż przy środku kurhanu na głęb. 3,50 m był dosyć duży fragment czaszki. 4 metry na zach. od osi N—S i 3 m na póln. od osi E—W w ćwiartce II na głęb. 3,72 m znaleziono jeszcze dwa fragmenty czaszek oprócz kości b. silnie zniszczonych. Mniej więcej na tej samej głębokości 3 m na zach. od środka na świadku zach. wystąpił również ułamek czaszki. Oprócz wymienionych skupisk mniej więcej na tym samym obszarze od głęb. 3 m aż prawie do warstwy gliny występowało sporo b. drobnych kości silnie rozłożonych, z których lepiej zachowały się jedynie ułamki zębów.

Materiał kostny został określony przez prof. K. K r y s i a k a. Ze względu na bardzo ważne i ciekawe wyniki cytujemy tu dosłownie tekst jego opracowania.

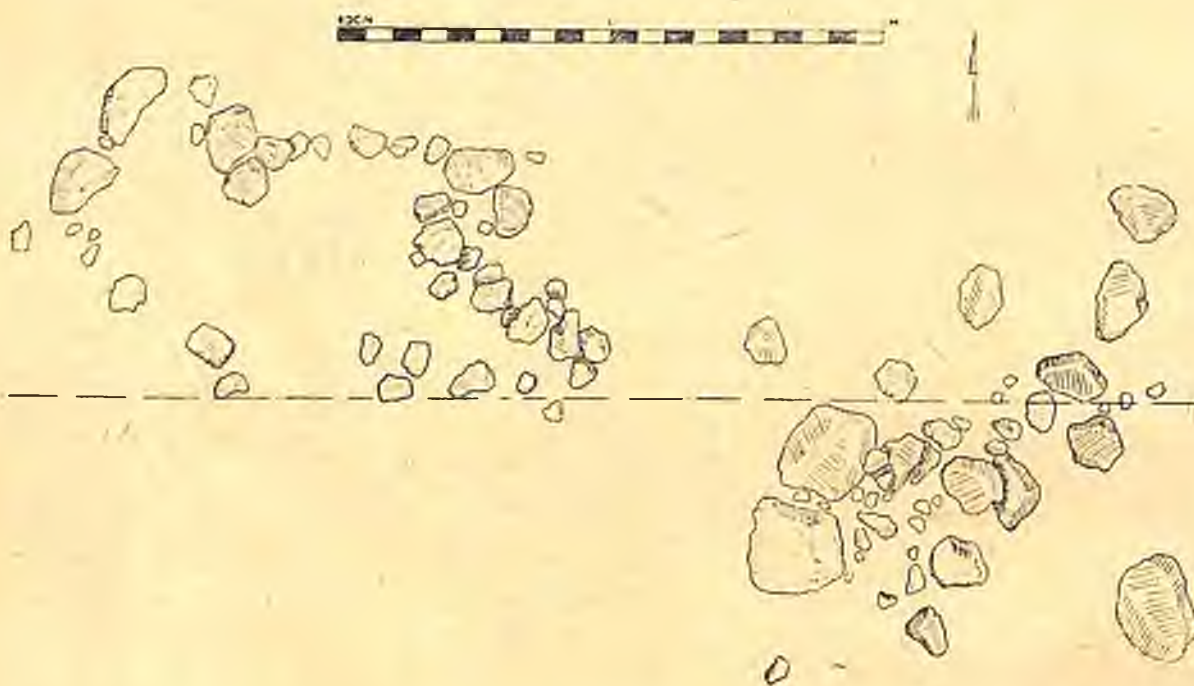
„Materiał składa się głównie ze szczątków czaszek krowy i konia. Gdy chodzi o elementy kostne to jest on w stanie daleko zaawansowanego rozpadu, natomiast dość dobrze zachowały się zęby, a obok nich stosunkowo licznie występujące okazy kości skalistych (petrosum). Stan omawianych szczątków ilu-

Skład gatunkowy szczątków jest mało urozmaicony. Obok konia i krowy występujących w przygniatającej przewodzie, udało się tu stwierdzić szczątki świni (siekacz, ząb trzonowy i fragment łopatki) oraz owcy (uszkodzony trzonowiec i odłamek trzonu kości udowej). Sądząc ze stanu uzębienia i lepiej zachowanych fragmentów czaszek należy przyjąć, że wchodziło tu w grę około 7 osobników konia i 7 krowy. Co do liczności świni i owcy można stwierdzić, biorąc pod uwagę granicę maksymalną, że zachowane szczątki należą do trzech różnych okazów w przypadku dotyczącym świni, a do dwóch u owcy. Minimalna granica obejmowałaby możliwość należenia wszystkich trzech szczątków świni do jednego osobnika, a u owcy dwóch szczątków także do jednego osobnika. Jeśli z kolei dodamy, że szczątki świni czy owcy, ze względu na swe mniejsze wymiary i porównawczą budowę szkieletu u świni, mają mniejsze szanse przetrwania w ziemi w porównaniu z koniem, czy z krową, to szczupłość ich w obrębie omawianego kurhanu bynajmniej nie musi stanowić wiernego odbicia obrazu stosunków liczbowych tych zwierząt, użytych pospołu z koniem i krową do celów obrzędowych.

Mięso omawianych zwierząt było napewno smaczne, bo jeśli chodzi o konia, to w większości wypadków były to okazy młode, zabite w okresie zmiany garnituru zębowego mlecznego na uzębienie stałe. Uzębienie krów, aczkolwiek należało do osobników dojrziałych, to jednak nie starych.

Godzi się również podkreślić prawie zupełny brak w materiale należącym do dużych gatunków szczątków żuchwy i zębów szeregu dolnego. W przypadku dotyczącym krowy zachował się tylko mały fragment żuchwy, w postaci uszkodzonego wyrostka stawowego (*processus articularis mandibulae*), zaś u konia występują pojedyncze zęby dolne, należące do dwóch osobników. Wśród szczątków konia i krowy poza uzębieniem i resztkami z kośćmi skalistymi na czele, zanotowano ponadto obecność odłamu żebra (*costa*) konia, oraz fragmentu k. udowej (*femur*) i k. śródreżca (*metacarpus*) krowy“.

klymi szczątkami organicznymi, która odcina się wyraźnie od niżej leżącej naturalnej powierzchni gruntu. Teren zniwelowany jak i zbudowaną w międzyczasie konstrukcją centralnego grobu pokryto grubszą w środku, poziomą warstwą gliny, a na tej podstawie przystąpiono dopiero do sypania nasypu. Sypanie odbywało się partiami i to nie od środka, lecz od zewnątrz, co jest widoczne w układzie warstw piasku i gliny na profilu N—S w ćwiartce IV, gdzie opadają one w obydwie strony. Część środkową usypano z piasku przemieszanego z próchnicą, dochodzącą tu prawie do wierzchołka kurhanu. Występujące w górnych częściach nasypu grubsze i liczniejsze warstwy gliny miały ochronić kurhan przed zniszczeniem. Ogółem do sypania kurhanu użyto 1200 m³ ziemi.

Ryc. 29. Łęki Małe, pow. kościański. Bruk kamienny F. Rzut poziomy kamieni leżących pod nasypem na głębokości 4,2—4,4 m. — Fig. 29. Łęki Małe, distr. of Kościan. Stone-pavement F. Plan of stone-layer in the depth of 4.2—4.4 m.

III. ANALIZA

1. Budowa kurhanu.

Na podstawie poczynionych obserwacji w czasie wykopalisk można przyjąć następujący tok prac związanych z budową kurhanu i poszczególnych grobów. Wstępną czynnością było zdjęcie z terenu przeznaczonego na budowę kurhanu warstwy darni. Potwierdza to brak pod nasypem kurhanu śladów próchnicy kopalnej, a występowanie i to jedynie partiami, resztek podglebia w środkowej i północnej połowie nasypu. Następnie przystąpiono z jednej strony do wykopania w części centralnej dołu grobowego, z drugiej strony do niwelacji terenu, wyraźnie opadającego w kierunku północno-wschodnim. Dowodzi tego wyraźne wkopanie się w teren na głębokość 0,5 m w części południowej oraz nasypiana w północnej części nasypu parstwa piasku zmieszanego z ni-

którą brano z najbliższej okolicy, co zostało potwierdzone przez sondy i plan warstwicowy. Podane tu obserwacje nad budową wskazywały by, że opisywany kurhan zbudowany został w stosunkowo krótkim czasie^{24b)}, według powziętego z góry planu. Niewyjaśniony pozostaje sposób założenia grobów bocznych. Pewnym jest, że nie zostały one wkopane w usypany już kurhan, lecz powstawały w trakcie jego budowy. Jedynym sposobem określenia ich wzajemnego stosunku czasowego jest zależność ich tak od calca, jak i od poziomu gliny, przykrywającej zniwelowany teren. Najwcześniej, pomijając grób A, powstał grób B, położony bezpośrednio na cal'cu, a poniżej poziomu niwelacji. Równoczesne jemu byłyby: bruk E (przypuszczalny grób) wzniesiony za ledwie

^{24b)} Przemawia za tym zupełny brak śladów nowo wytworzonej próchnicy oraz ostrego zróżnicowania gleby w nasypie.

20 cm ponad calec, tuż pod poziomem gliny, oraz przede wszystkim bruk F, którego kamienie wgniecione były w calec. Jeśli natomiast chodzi o grób D, to co prawda główna dolna jego część spoczywa na calcu, ale za to górne występujące nad sobą trzy bruki bezwzględnie z nim związane, znajdują się wysoko w nasypie. Niewyjaśniony pozostaje brak tu poziomej warstwy gliny, mimo jej występowania już w odległości 1 m na płn. od grobu, co przemawiało by za założeniem dolnej jego części już po dokonaniu niwelacji terenu, podczas gdy górne budowano równocześnie z nasypem. Najpóźniej z wszystkich powstał grób C. położony całkowicie ponad warstwą gliny.

Budowa grobu A.

Budowę grobu rozpoczęto od wykopania dołu w calcu, który wylepiono gliną. Na glinie dna dołu położono warstwę drewna, przypuszczalnie gałęzi (zachowaną w postaci szaro-brunatnej miazgi tylko w części zach. grobu), a na niej dwa wyodrębniające się od siebie bruki kamienne. Obecność na jednym z nich pary naramienników brązowych, na drugim pozostałych zabytków meta'owych takich jak berło sztyletowe i sztylet. przemawiałaby za pochowaniem tu dwu osób: mężczyzny i kobiety. Zmarli spoczywali na drewnie, którego resztki, niestety zupełnie zmuszały, pokrywały w czasie odkrycia ściśle oba bruki. Odtąd budowa komory grobowej staje się mało czytelna. Zalegająca bezpośrednio ponad zabytkami gruba warstwa drewna, w której w części północnej można było wyróżnić grube kłody-ckraglaki, była konstrukcją dźwigającą górną, kamienno-drewnianą część grobu. Nie wyjaśniony jest sposób ich umocowania, który nie mógł być ani daszkowaty ani słupowy, ani wreszcie płasko pokrywający cały dół grobowy²⁵⁾. We wszystkich tych wypadkach musiałyby się zachować ślady odcisków drewna, w wypadku pierwszym i drugim na dnie grobu, w trzecim na krawędzi dołu grobowego w calcu. Jedynym wytłumaczeniem, nasuwającym nam się w tej chwili, jest poziome ułożenie grubych kłód wewnątrz dołu grobowego, niezbyt wysoko ponad zmarłymi. Opierać się one mogły bądź na kamieniach, później obsuniętych, bądź też na poprzecznie do nich leżących kłodach drzewa. Na nich opierała się górna część grobu, którą zbudowano z kamieni, obficie przekładanych drewnem, w postaci gałęzi lub cienkich okraglaków²⁶⁾. Część wierzchniej warstwy kamieni znajdowała się powyżej calca, na pierwotnym miejscu po zachodniej stronie dołu grobowego. Omówiona tu górna część grobu nie była zbyt silnie wysklepiona, za czym przema-

wiają słabo ugięte warsiwy ziemi ponad obsuniętą konstrukcją grobu. Na końcu pokryto całą konstrukcję z wierzchu grubą warstwą gliny, którą znaleziono wewnątrz dołu grobowego, w formie silnie zwartej, spłaszczonej „kopuły“. Po zawaleniu się konstrukcji grobowej warstwa gliny okrywająca od góry kamienie, dzięki swej spoistości nie runęła razem z nią całkowicie, lecz osunęła się nieco, tworząc naturalną „kopułę“, pod którą miejscami utworzyła się próżna przestrzeń.

Budowa grobów B, C i D.

Odtworzenie budowy pozostałych grobów nie nasuwa specjalnych trudności. Składały się one z mniej lub więcej ściśle ułożonych bruków kamiennych, przesypanych ziemią, występujących pionowo ponad sobą. Ponieważ rozmiary bruków grobu B jak i C były zbyt małe dla normalnie ułożonych zmarłych, bruki te mogły spełniać swą rolę tylko w wypadku pochowania zwłok w postaci skurczonej.

Położenie zmarłego w grobie D jest trudne do ustalenia, zarówno ze względu na zupełny brak kości jak i skoncentrowanie zabytków w południowo-wschodnim narożniku grobu, na przestrzeni 1 m². Układ tych zabytków nie wskazuje na to, by były one ułożone zgodnie z pozycją ciała zmarłego (w przeciwieństwie do zabytków w grobie A). Nie wyjaśniona jest też rola drewna, którego resztki oiazczały wszystkie przedmioty brązowe. Może to być albo wynik konserwującego działania brązu na drzewo, albo też zwyczaju składania darów grobowych w drewnie²⁷⁾.

2. Przedmioty metalowe

Na ogólną ilość 4-ch grobów w obrębie kurhanu I tylko 2 groby: A i D dostarczyły przedmiotów metalowych. Składają się na nie: broń, narzędzia i ozdoby. Jeśli chodzi natomiast o surowiec, to przede wszystkim występuje brąz, a obok niego w obu grobach złoto, to ostatnie tylko w ozdobach. Z broni znaleziono: berło sztyletowe, dwa sztylety, z narzędzi: dwie siekierki i jedno dłutko, z ozdób: dwa naramienniki, trzy szpile i cztery spiralki złote.

a) Broń.

Berło sztyletowe. Ten typ broni czy też, jak niektórzy przypuszczają, oznaka władzy²⁸⁾. Wywodzi się według ogólnego mniemania z półwyspu Iberyjskiego, gdzie znane są prototypy krzemienne i miedziane. Występuje on szczególnie licznie w Europie płn., natomiast nie spotkano go, jak dotąd, w Czechach i na Morawach²⁹⁾. Naj-

²⁵⁾ Nie wydaje się, by podobne one było do znanych konstrukcji grobów w kurhanach unietyckich w Turynii. Por. Jahresschrift für Vorgeschichte der sächsisch-thüringischen Länder, t. 4—6, 1905—1907. — Carl Engel, Bilder aus der Vorzeit an der mittleren Elbe, str. 211.

²⁶⁾ Kamienie przykrywające komorę grobu w Leubingen przełożone były rzekomo sitowiem. Sitowie to mogło być jednak w rzeczywistości silnie zmuszałym drewnem. Por. Jahresschrift j. w.

²⁷⁾ Na to ostatnie wskazywałby kształt drewna dokoła sztyletu — może resztką drewnianej pochwy.

²⁸⁾ J. Kostrzewski, Wielkopolska w czasach przedhistorycznych, wyd. II, Poznań 1923, str. 47, oraz przypisek 171. — Josef Schranil Studie o vzniku kultury bronzové v Čechach, Praha, 1921

²⁹⁾ J. Filip: Prádieje Czechosłowacjji (tłum. polskie), str. 217 i 218 Filip nie wyklucza możliwości osadzenia niektórych główni sztyletowych w długim trzonku na kształt berła.

dalej na pld.-wschód wysunięty jest odosobniony okaz znaleziony na Węgrzech³⁰⁾. W Wielkopolsce poza formami podobnymi do okazów północnych i zachodnich spotyka się berła z prostym obuchem będące prawdopodobnie lokalną odmianą³¹⁾. Grupę chronologicznie starszą stanowią berła sztyletowe z drewnianą rękojeścią, młodszą zaś okazy z rękojeścią brązową³²⁾. W obrębie tych ostatnich zostały wyróżnione dwie podgrupy: form starszych, których rękojeść łączona jest z ostrzem za pomocą nitów i młodszych odlanych w całości. Okaz małopolski, będący importem ze względu na trójkątny obuch, mimo silnego spatynowania uznać można za odlany w całości, a tym samym zaliczyć do najmłodszych form tego typu broni. Najbliższą analogią do opisywanego tu okazu jest berło sztyletowe z Stubbendorff (Meklemburgia)³³⁾ i z Trieplatz (Brandenburgia)³⁴⁾. Występujące na rękojeści berła odciski tkaniny (z jednej tylko strony), świadczą, że leżało ono bezpośrednio przy zmarłym, pochowanym w pełnym ubiorze. Trudno w tej chwili określić gatunek i surowiec tkaniny, oraz sposób jej tkania. Sądząc na podstawie odcisków, nici w niej występujące były grube. Jest to pierwsze tego rodzaju znalezisko w Wielkopolsce. Z innych terenów możemy tu wymienić resztki tkaniny wełnianej, znalezionej w grobie kult. unietyckiej na Śląsku, oraz kawałek płótna lnianego, odkrytego w obrębie tej samej kultury na Morawach³⁵⁾.

Sztylety. Dwa znalezione sztylety należą do dwu różnych chronologicznie typów. Mały trójkątny sztylet z grobu A bez rękojeści stanowi dziedzictwo form wcześniejszych miedzianych i krzemienianych³⁶⁾ i przypada na najstarszą fazę kult. unietyckiej³⁷⁾. Drugi sztylet pochodzący z grobu D, przypada na okres rozkwitu kultury unietyckiej (stopień pełno-unietycki). Najbliższy jemu odpowiednik stanowi okaz z miejscowością Rehna, należący według Uenzego do saskiej grupy sztyletów³⁸⁾. Sztylet z grobu D został poddany na-

³⁰⁾ Josef Schráníl: Studie o vzniku kultury bronzové v Čechach. Praha, 1921, str. 73. Uważa on, że berło sztyletowe na Węgry dotarło z Polski.

³¹⁾ J. Kostrzewski: Wielkopolska w czasach przedhistorycznych, II wyd., str. 47.

J. Kostrzewski: Wytwórczość metalurgiczna w Polsce od neolitu do wczesnego okresu żelaznego (Przegl. Arch. t. IX, str. 179).

³²⁾ Oskar Montelius: Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien. Braunschweig, 1900, str. 27. — Hubert Schmidt: Der Bronzefund von Canena (Bez. Halle) Praehistorische Zeitschrift I. 1909, str. 113.

³³⁾ Oskar Montelius: Die Chronologie... str. 49 ryc. 132.

³⁴⁾ Waldtraut Böhm: Die ältere Bronzezeit in der Mark Brandenburg, tabl. 8. ryc. 5.

³⁵⁾ Schráníl: Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens. Berlin u. Leipzig 1928.

³⁶⁾ J. Schráníl: Studie o vzniku kultury bronzové v Čechach, 1921, str. 70. Zob. ryc. 14,1 na str. 71.

³⁷⁾ Otto Uenze: Die frühbronzezeitlichen triangu-lären Vollgriffdolche (Sztylet z Rehna znaleziony został w torfowisku w r. 1838) tabl. 50, ryc. 123, tekst str. 85.

³⁸⁾ Oskar Montelius — Die Chronologie... str. 23. Również podkreśla, że najstarsze sztylety z otworami do nitów były małe.

prawie (bezwątpienia na miejscu), w czasie której uległo skrzywieniu osadzenie głowni.

b) Narzędzia

Siekierki. Oba okazy siekierek, narzędzi pospolitych w kulturze unietyckiej, przypadają na drugą połowę I okresu ep. brązu, chociaż nie są równoczesne chronologicznie. Starszy jest okaz z grobu D, płaski z bardzo nieznacznie podniesionymi brzegami, przypadający na środkową fazę rozwojową okr. I Monteliusa³⁹⁾. Do końcowej już fazy I okresu epoki brązu można zaliczyć siekierkę z grobu A, o wyraźnie podniesionych brzegach i zaczątkowej piętce⁴⁰⁾.

Dłuto. W grobie D znajdowało się dłuto o dwóch ostrzach przeciwstawnych, typ podobny do dwu znanych z Wielkopolski okazów: z Wąsosz w pow. szubińskim i Plastowa w pow. kościańskim⁴¹⁾. Dłuta stanowią formę pokrewną siekierkom i przypuszczalnie podlegały jak i one podobnemu rozwojowi.

c) Ozdoby

Naramienniki. Dwa naramienniki brązowe, znalezione w grobie A na wyodrębnionym bruku kamiennym, stanowiły wyposażenie pochowanej tu prawdopodobnie kobiety. Są to dwa identyczne okazy, lite, otwarte, zdobione na obu końcach poprzecznymi korbami, wykonanymi już w odlewie. Naramienniki tego typu zalicza J. Kostrzewski do form miejscowych, co motywuje przede wszystkim dużą liczbą okazów znalezionych w Polsce, przewyższającą pod tym względem pozostały obszar kultury unietyckiej⁴²⁾.

Szpile. Z trzech szpil brązowych jedna należy do typu szpil cypryjskich, ze spiralnymi zwojami drutu na główce, a dwie do unietyckich szpil uszatyh. Szpile cypryjskie występują na bardzo rozległym obszarze. Znamy je bowiem poza ich kolebkę Cyprzem z Troi, Egiptu, Węgier oraz całego obszaru kult. unietyckiej⁴³⁾. Pojawiają się one bardzo wcześnie, już w tzw. fazie przedunietyckiej, trwają jednakże jeszcze przez całą fazę środkowo-unietycką, bądź w pierwotnej postaci bądź nieco przekształcone (np. wykonane w odlewie)⁴⁴⁾.

Obydwie znalezione w grobie D szpile uszate miały główki poprzecznie żłobkowane. Ze względu na ten szczegół należy je zaliczyć do form późniejszych⁴⁵⁾.

³⁹⁾ Oskar Montelius — Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland u. Skandinavien str. 24.

⁴⁰⁾ Jak wyżej.

⁴¹⁾ J. Kostrzewski — Wielkopolska w cz. przedhist. II wyd., str. 45, ryc. 113 a i b.

Jahrbuch d. Hist. Ges. f. d. Netzedistrikt 1892, tabl. Zapiski muzealne I, str. 26, ryc. 32

⁴²⁾ J. Kostrzewski — Wytwórczość metalurgiczna w Polsce, Przegl. Arch., t. IX, 1935, str. 179 i przypisek 11.

⁴³⁾ Schráníl — Die Vorgeschichte Böhmens u. Mährens. str. 98, tabl. XXII, 10—11 i 38.

⁴⁴⁾ Filip — Pradzieje, str. 217.

⁴⁵⁾ J. Schráníl. j. w.

Spiralki złote. Jakkolwiek wszystkie cztery spiralki wykonane są ze złota, to jednak istnieje między nimi pewna różnica. Spirala z grobu A, wykonana ze złota o czerwonym kolorze, ma drut grubszy i bardziej okrągły w przekroju poprzecznym. Spiralki z grobu D, mniejsze, o bardziej spłaszczonym drucie, wykonane są ze złota jaśniejszego, bardziej żółtego. Najbliższą analogią do spiralki z grobu A jest okaz znaleziony w kurhanie w Leubingen⁴⁶⁾. Łukowaty układ trzech spiralek w grobie D mógłby świadczyć o noszeniu ich jako części składowych naszyjnika. Opisane tu ozdoby złote są niewątpliwym importem na nasze tereny i to, jak powszechnie się przyjmuje, z Siedmiogrodu⁴⁷⁾.

Ozdoby niemetalowe. Znaleziono z nich tylko dwa paciorki bursztynowe w grobie D. Występowanie ich w środkowej i północnej Europie w I okr. epoki brązu jest zjawiskiem dosyć powszechnym. Szczególnie występują one w grobach kultury unietyckiej⁴⁸⁾. Bliskie sąsiedztwo paciorków bursztynowych, spiralek złotych i resztek zęba w grobie D nasuwa przypuszczenie, że wchodziły one wszystkie razem w skład naszyjnika⁴⁹⁾.

Obydwa zespoły zabytków metalowych z grobu A i D na podstawie form najmłodszych, występujących tu zresztą w przewadze⁵⁰⁾, można datować na końcową fazę I okresu epoki brązu. Zespół przedmiotów metalowych zawiera wielką różnorodność form, pochodzących tak z południa⁵¹⁾, i zachodu⁵²⁾ jak i północy⁵³⁾. Oprócz nich występują również formy miejscowe⁵⁴⁾.

3. Ceramika

Ceramika kult. unietyckiej na Śląsku i w Wielkopolsce poza ogólnymi próbami⁵⁵⁾ nie została dotychczas opracowana, wobec czego musimy się

posłużyć opracowaniami grup dalszych⁵⁶⁾. Z tego też względu próby określenia stopnia rozwojowego poszczególnych form ceramicznych należy traktować bardzo ostrożnie⁵⁷⁾.

Nie wliczając drobnych skorup, znaleziono w kurhanie I razem dwadzieścia dwa naczynia w całości lub w dających się określić ułamkach. Biorąc najogólniej można je podzielić na trzy grupy: naczyń stołowych, naczyń „grubej roboty” i naczyń zasobowych.

Grupa pierwsza jest najliczniejszą (10 naczyń) i najjednorodniejszą o bardzo starannie gładzonych powierzchniach, miałkiej domieszce w glinie⁵⁸⁾ i nieraz mocnym, jak na I ok. brązu, wypale. Co upodabnia ją do ceramiki łużyckiej III okr. brązu. Najważniejsze z niej są trzy kubki ostro profilowane, określające najpewniej stopień rozwoju ceramiki unietyckiej. Pierwszy z nich (grób D nacz. 3, tabl. IX, 1 i ryc. 27,12), jest formą starszą, wczesnouietycką⁵⁹⁾, pozostałe (grób B. nacz. 2, tabl. VI, 3 i ryc. 15,2 i grób A, ryc. 12,4) są formami pełnouietyckimi (średnouietyckimi)⁶⁰⁾. Szczególnie ciekawy okaz przedstawia wśród nich naczynie z grobu B. Pokrewne tym formom, wychodzące ze wspólnych pierwowzorów

⁵⁶⁾ Pomocną tu będzie przede wszystkim systematyka ceramiki unietyckiej dla Niemiec środkowych G. Neumanna „Die Entwicklung der Aunjetitzer Keramik in Mitteldeutschland, Praehistorische Zeitschrift T. XX. Berlin 1929. Powołując się na nią jak i na podobne opracowania z dalszych terenów występowania ceramiki unietyckiej zakładamy, że rozwijała się ona — przynajmniej w swych przewodnich formach — niewiele gdzie wszędzie jednakowo. O ile było można, uzyskane w ten sposób tezy sprawdzaliśmy na publikowanym i w minimalnym zresztą stopniu określanym materiale ze Śląska.

⁵⁷⁾ Tym bardziej, że autorzy, na których opieramy się, stosują przeważnie zbyt jednostronnie tylko jedną metodę (typologiczną). Na przykład tezy Neumanna zostały ostatnio poważnie zakwestionowane przez pracę H. E. Mandery „Versuch einer Gliederung der Aunjetitzer Kultur in Mitteldeutschland“ Jahresschrift f. Mitteldeutsche Vorgeschichte 37 Halle 1953.

⁵⁸⁾ Oprócz drobnej, przypuszczalnie naturalnej domieszki piasku, kwarc i mika.

⁵⁹⁾ Decydują tu: słabo odchylony brzeg, zaokrąglony w stosunku do późniejszych form, załam i przede wszystkim odsadzenie nasady górnej części, co Winkler uważa za charakterystyczne dla swego wczesnouietyckiego stopnia. J. w. str. 136 tabl. X ryc. 22, 35, 40. por. też J. Schranil — Die Vorgeschichte Böhmens u. Mährens, str. 27 tabl. XXI ryc. 27. G. Neumann j. w. str. 7. 98 99. 139 tabl. I. ryc. 8, H. E. Mandera j. w., str. 130, 226 i 233 typ. c. Jako przykład ze Śląska można podać naczynie z Ostowa pow. Góra datowane na stopień wczesnouietycki, a różniące się od okazu z Łek Małych silnie odchylonym brzegiem (Altschlesien I tabl. XXXV ryc. 3. E. Petersen Schlesien von der Eiszeit bis ins Mittelalter str. 63. ryc. 111).

⁶⁰⁾ Ostre załomy, a przede wszystkim poziomo odwinięty brzeg i niska dolna część u naczynia z grobu B charakteryzuje stopień pełnouietycki w Niemczech środkowych, a nawet początki późnouietyckiego. A. Winkler, j. w., str. 136, tabl. IX. ryc. 26. J. Schranil, j. w., str. 96. tabl. XXI, ryc. 23. G. Neumann, j. w., str. 75, 98, 99, 139, tabl. I. ryc. 9. Spois podobnych form dla Niemiec środk. podaje H. E. Mandera, j. w., str. 226, 233. g. Jako przykład dla Śląska można podać naczynie stopnia pełnouietyckiego z Opatowic, pow. Strzelin. Schlesiens Vorzeit VII. str. 234—238, ryc. 1, 3, 4, 7, 8, 10. E. Petersen, j. w. ryc. 107, dla Wielkopolski naczynie znalezione poprzednio w kurhanie II Literat. por. przyp. 17

⁴⁶⁾ Jahresschrift für die Vorgeschichte der sächs.-thür. Länder, t. V. 1906, tabl. III, ryc. 5 i 6.

Montelius — Die Chronologie... str. 63. ryc. 179.

⁴⁷⁾ J. Kostrzewski — Wielkopolska... str. 48 i przypisek 183. Również Schranil wywodzi złoto z Węgier.

⁴⁸⁾ J. Filip — Pradzieje... str. 213.

Filip podaje, że na terenie Czech przeciętnie w 3—4% grobów występuje bursztyn, na niektórych jednak cment. np. w Zvolenevsi znajdował się w 71% grobów.

⁴⁹⁾ Cztery zęby znalezione w grobie D na podstawie orzeczenia antropologów nie są zębami ludzkimi. Zresztą b. zły ich stan zachowania utrudnia dokładne określenie ich przynależności.

⁵⁰⁾ Grób A: Berło sztyletowe odlane w całości, siekierka z szczytkową piętka, naramienniki z ornamentem wyk. w odlewie. Grób B: Szpile ze złobkowanymi główkami, dłuto z podniesionymi brzegami i zaczątkiem piętki.

⁵¹⁾ Spiralki złote, szpila cypryjska, sztylet bez rękojeści, szpile uszate, siekierki i dłuta.

⁵²⁾ Berło sztyletowe, sztylet z rękojeścią.

⁵³⁾ Paciorki bursztynowe.

⁵⁴⁾ Naramienniki.

⁵⁵⁾ A. Winkler, „Zur Herkunft der Aunjetitzer Keramik“ 25 Jahre Siedlungsarchäologie Hrsg. von Prof. dr H. Hahne. Mannus Bibliothek Nr 22, Lipsk 1922, oraz H. Seger — Aunjetitzer Kultur artykuł w Eberta Reallexikon der Vorgeschichte I Berlin 1924.

w neolicie⁶¹⁾ są dwa kubki łagodnie profilowane (grób A, nac. 1, tabl. V. 3 i ryc. 12,11), zachowane w całości i ułamki naczynia 3. Dzięki jednak temu zbliżeniu mogły one od pokrewnej, bardziej zdecydowanej w kształcie formy przejmować szereg cech niezależnie od własnego rozwoju, przez co mimo dość częstego występowania w kult. unietyckiej nie nadają się do datowania⁶²⁾.

Bardziej dającym się uchwycić w rozwoju typem jest pierwszy (grób A nac. 2, tabl. V, 1, ryc. 12,4) z trzech znalezionych pucharów, mających guzy uchwytywne zakończone dwoma różkami. Należało by go przydzielić do środkowego, a może nawet do początku późnego stopnia unietyckiego⁶³⁾. Podobne puchary są charakterystyczne dla Niemiec środkowych i Czech a na Łużycach są nawet formą przewodnią, przeciwnie niż na Śląsku, gdzie rzadziej występują⁶⁴⁾. Drugi małutki pucharek (grób A nac. 5, tabl. V, 2, ryc. 11,3) reprezentuje dość znany w ceramice unietyckiej typ⁶⁵⁾, nie rozwijający się jednak w czasie⁶⁶⁾. Trzeciego z kolei, znalezionego tylko w ułamkach (skupisko 1 nac. 2), nie można było dokładnie określić. Jeśli chodzi o dwustożkowy guzek uchwytowy, to będąc dziedzictwem ceramiki sznurowej⁶⁷⁾ występuje on w ceramice unietyckiej u różnych typów naczyń⁶⁸⁾.

Ostatnią ciekawą formą ceramiki stołowej są dwa naczynia szerokootworowe, właściwie głębokie misy ustawione na odginających się na zewnątrz 4 nóżkach (tabl. IX 2—3, ryc. 24,11 i 13). Mocno, prawie poziomo wywinięte na zewnątrz brzegi przemieszczają za środkowo-unietyckim stopniem rozwoju naczyń⁶⁹⁾. Interesującym elementem są tu przede wszystkim nóżki, dodawane do różnych typów naczyń w ceramice unietyckiej⁷⁰⁾, podobnie jak w iwieńskiej⁷¹⁾, i grobskiej⁷²⁾. Według J. Kostrzewskiego⁷³⁾ w wszystkich tych kulturach są one dziedzictwem neolitycznej kultury pucharów dzwonowatych, na co, jeśli chodzi o okazy z Łęk Małych wskazywałyby grubiejące lekko przy końcach nóżki⁷⁴⁾.

Drugą z kolei grupę po ceramice stołowej tworzą trzy naczynia, które z braku lepszej nazwy określiliśmy jako naczynia „grubej roboty“, dzięki wyraźnie niestarannemu wykonaniu. Cechują je małe rozmiary, większa domieszka piasku w glinie i słabszy wypał. Jedynym zachowanym w całości jest płasko-beczulkowate naczynie (tabl. VI, 2 i ryc. 15,1), spotykane dość często w ceramice unietyckiej tak wczesnego jak i środkowego stopnia Niemiec środkowych⁷⁵⁾, Czechy⁷⁶⁾ i występujące także na Śląsku⁷⁷⁾ jak i dalej na północy⁷⁸⁾. Wcześniejszym typem, spotykanym przeważnie w Czechach i Niemczech środk., jest ułamek dwustożkowego naczynia z dwoma pionowymi uszkami na załomie i nieregularnie zgrubiałym brzegiem (tabl. 10,3)⁷⁹⁾. Podobne naczynia, choć o nie tak nisko umieszczonych uszkach, za to

⁶¹⁾ J. Kostrzewski, *Pradzieje Polski*, str. 72, 73. Neumann, j. w., tabl. I, ryc. 1, tabl. II, ryc. 1—4, A. Winckler, j. w., tabl. IX, r.

⁶²⁾ Np.: Królikowice, pow. Wrocław. Altschlesien I, tabl. XXXIV, ryc. 1 (stopień przedunietycki), Opatowice, pow. Strzelin, Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte* t. I, art. Aunjetitzer Kultur, tabl. 51 g. n., naczynie z guzem uchwytowym zaliczone do stopnia pełnunietyckiego.

⁶³⁾ Przede wszystkim ze względu na poziomo na zewnątrz załamany brzeg, większą wysokość części górnej od dolnej i ostry załom. Por. G. Neumann, j. w., str. 83, tabl. IV, ryc. 16, H. Seger (Ebert, *Reall. der Vorgeschichte* I, tabl. 51c).

⁶⁴⁾ G. Neumann, j. w., str. 72, H. E. Mandera, j. w., str. 241, ryc. 4. Rzadkość ich dla Śląska potwierdza A. Winckler, zaliczając je z powodu dużej średnicy do głębokich mis, j. w., str. 138, tabl. IX, ryc. 32. Przykładem występowania ich na Śląsku, obok stopnia pełnunietyckiego, także we wczesnunietyckim jest naczynie z Wierzbicy, pow. Głogów, Plettke — *Ein frühbronzezeitlicher Grabfund mit Teilbestattung aus Gross-Würzburg Kreis Freistadt „25 Jahre Siedlungsarcheologie“* Herausgegeben von H. Hahne. Mannus Bibliothek, nr. 22 Lipsk, 1922, str. 52, ryc. 3. Podobne lub zbliżone formy spotyka się też dalej na północy, np.: Żabice, pow. Rzepin, R. Dehnke „*Neue Grabfunde der ältesten Bronzezeit aus der östlichen Mark*“. *Nachrichtenblatt für deutschen Vorzeit* 14 Lipsk 1938, str. 258, ryc. 8, 9. Lunow, pow. Angermünde (guz uchwytowy spiczasty) W. Bohm — *Die ältere Bronzezeit in der Mark Brandenburg*, Berlin 1935, str. 28, tabl. 6, ryc. 21; Neumann (j. w., str. 122 i 133) a za nim Bohm (j. w., str. 28) tłumaczą to tym, że pierwowzory pucharów zapożyczyła kult. unietycka od nadodrzańskiej grupy ceramiki sznurowej i po rozwinięciu ich oddała je znów północy.

⁶⁵⁾ Z Wielkopolski znamy podobny, tylko o formie bardziej rozwiniętej z kurhanu II w Łękach Małych (lit. por. przyp. 17). Ze Śląska damy jako przykłady: ze stopnia wczesnunietyckiego pucharek z Ostowa, pow. Góra (Altschlesien 1 tabl. XXXV, ryc. 3, E. Petersen, j. w., str. 68, ryc. 111) z pełnunietyckiego okaz z Domasławia, pow. Wrocław (Ebert, *Reallexikon* I, tabl. 51 q). Por. też J. Kostrzewski „*Prehistoria ziem polskich*“, str. 196.

⁶⁶⁾ Por. tu np. naczynia z Ostowa i Domasławia.

⁶⁷⁾ J. Kostrzewski „*Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*“, 3 wyd. w druku.

⁶⁸⁾ Np.: G. Neumann, str. 83, tabl. IV, ryc. 3, 5, 8, 10, tabl. VII, ryc. 1, 33. Dla Śląska można tu podać: Glinica, pow. Głogów, H. Seger „*Neue Grabfunde aus der alten Bronzezeit*“ *Schlesiens Vorzeit* N. F. IV, str. 4, ryc. 9; Zabor, pow. Zielona Góra, Altschlesien 7, str. 271, ryc. 10, 11.

⁶⁹⁾ A. Winckler, j. w., str. 136.

⁷⁰⁾ Por. np.: A. Winckler, j. w., tabl. IX, ryc. 30, tabl. X, ryc. 54, 56, Ebert, *Reallexikon* I, tabl. 50, ryc. b, tabl. 52; J. Schráníl, j. w., tabl. XXI, ryc. 6, 14, 16; A. Stocky — *Čechy v době bronzové*, tabl. IV, ryc. 7; ryc. 5, tabl. VIII, ryc. 14—17, tabl. X, ryc. 13 i tabl. XII, G. Neumann, j. w., str. 7, tabl. I, ryc. 13—17, tabl. II, ryc. 25; W. Bohm — j. w., str. 28, 29, tabl. 6, ryc. 17; nóżki wstępują często w większej ilości.

⁷¹⁾ J. Kostrzewski „*Prehistoria ziem polskich*“, str. 198, tabl. 62, ryc. 12; „*Pradzieje Polski*“, str. 74, tabl. 6, ryc. 3; „*Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*“ 3 wyd. w druku, str. 30, ryc. 142 maszynopisu.

⁷²⁾ J. Kostrzewski „*Prehistoria...*“, str. 200: „*Pradzieje...*“, str. 74; „*Wielkopolska...*“, str. 31; „*Cmentarzyska z końca epoki kamiennej i początku epoki brązowej (okr. I) w Grobi w pow. międzychodzkiem*“ *Rocznik II Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu za rok 1924*, str. 13, ryc. 9.

⁷³⁾ por. przyp. 71, 72.

⁷⁴⁾ W. Bohm, j. w., str. 28, 29.

⁷⁵⁾ G. Neumann, j. w., str. 73, 89, tabl. VII, ryc. 19, 26, 37.

⁷⁶⁾ A. Winckler, j. w., str. 139, tabl. X, ryc. 78, 80, 89; A. Stocky, j. w., tabl. 10, ryc. 6.

⁷⁷⁾ Np.: Sokolniki, pow. Kozuchów, Altschlesien 1 tabl. XXXV ryc., Gola, pow. Góra, Altschlesien 2, tabl. II, ryc. 2 i Altschl. 3, str. 20, ryc. 6.

⁷⁸⁾ Białobrzezie, pow. Strzelin, H. Seger „*Beiträge zur Urgeschichte Schlesiens*“, *Schlesiens Vorzeit* N. F. II, str. 19, ryc. 9, 11. J. Kostrzewski, „*Cmentarzysko z Grobi*“, j. w., tabl. II, ryc. 2.

⁷⁹⁾ Spis podaje H. E. Mandera, j. w., str. 225, 232—233, typ a, b.

o podobnie zgrubiałym nieregularnie brzegu, występują też w kult. grobskiej II⁸⁰). Trzecie naczynie, znalezione również w ułamku (nasyp ćw. IV), z pionowym uszkiem przy nasadzie słabo wyodrębnionej szyjki występuje jedynie w kult. grobskiej II⁸¹).

Ostatnią grupę reprezentuje sześć naczyń zasobowych, które łącząc się ze sobą jedynie funkcją i wielkością, różnią się charakterem wykonania. Pierwsze dwa z nich (skupisko 1 nacz. 1, tabl. X, 1. i grób A, nacz. 4, tabl. V, 4 i ryc. 12, 10) starannie wykonane i dobrze wypalone, należą do typu znalezionej już poprzednio w Łękach Małych w kurhanie II⁸²), o gładzonej szyjce z mocno wywiniętym brzegiem, oddzielonej od chropowatego brzuśca dwiema listwami. Nie znajdujemy dla nich ścisłych analogii na Śląsku, ani na pozostałych obszarach występowania ceramiki unietyckiej⁸⁴). Podobne do dwu pierwszych kształtem jest naczynie z grobu C (tabl. VI, 5 i ryc. 19). Zbliża się ono bardziej do form śląskich dzięki wygładzeniu całej powierzchni i nie posiadaniu listew⁸⁵).

Ostatnie trzy naczynia niestety zachowane tylko we fragmentach, różnią się od wymienionych wyżej kulistym przypuszczalnie kształtem brzuśca, innym uformowaniem szyjki, słabszym wypałem oraz domieszką w glinie, która przypomina bardzo kulturę amfor kulistych⁸⁶). Wszystkie one mają gładzone szyjki i chropowaty brzusec. Najbardziej zbliżone do form poprzednich jest naczynie 1 z grobu D o lekko odchylonym brzegu i jednej poziomej listwie u nasady szyjki (tabl. IX, 5 i ryc. 27, 10), podczas gdy pozostałe (skupisko nr 2, tabl. X, 4 i skupisko 3) mają krótkie, prawie cylindryczne szyjki. Jedyną analogią do nich są naczynia z Krosna⁸⁷). Zupełnie wyjątkowy charakter wśród ceramiki kurhanu I ma naczynie z niewypalonej, surowej gliny (grób D nacz. 5, tabl. IX, 4 i ryc. 27, 11). Tego rodzaju naczyń nie znamy dotychczas zupełnie z I okr. brązu z terenu

⁸⁰) J. Kostrzewski „Cmentarzysko z Grobi“, j. w., tabl. V, ryc. 3, 6; „Prehistoria...“, str. 201, tabl. 62, ryc. 14.

⁸¹) J. Kostrzewski, „Cmentarzysko z Grobi“, j. w., ryc. 15.

⁸²) Lit. por. przyp. 17.

⁸⁴) Chodziło by tu o naczynia, które prócz podobnych kształtów, rozmiarów, gładzonej szyjki i chropowatego brzuśca miałyby podobne listwy. Gładzona szyjka i chropowaty brzusec są typowymi cechami dla unietyckich naczyń zasobowych. Por. tu np. J. Filip „Pradzieje Czechosłowacji“, str. 212, 217, tabl. 15, ryc. 14—16; Neumann, j. w., str. 97.

⁸⁵) Podobne formą ale mniejsze w rozmiarach są naczynia z Wrocławia-Grabiszyna (H. Seger, Neue Grabfunde aus der alten Bronzezeit, Schlesiens Vorzeit, N. F., str. 3, ryc. 3) datowane przez A. Wincklera na przedunietycki stopień (j. w., tabl. IX, ryc. 8) i naczynia pełnounietyckie: 1) Opatowice, pow. Strzelin (Schlesiens Vorzeit 7, str. 237, ryc. 9), 2) Domasław, pow. Wrocław (Ebert, Reallexikon tom I, tabl. 52, ryc. 1).

⁸⁶) Najbardziej wyraźne jest to u naczyń z skupiska nr 3 z gliny z grubo tłuczonym kwarcem i mika. Od gliny kult. amfor, kulistych różni się według uprzejmej informacji mgr T. Wiślańskiego dodatkiem drobnego piasku.

⁸⁷) R. Dehnke, j. w., str. 255, ryc. 5, str. 256, ryc. 6.

Polski. Jako analogię możemy tu przytoczyć podobne naczynie znalezione w kurhanie kult. unietyckiej w Turynгии⁸⁸).

Streszczając dokonany tu przegląd ceramiki kurhanu I stwierdzamy, że mimo obecności w nim form przeżytkowych wczesno-unietyckich dominują typy przypadające na stopień środkowo-unietycki⁸⁹). Ciekawą cechą zespołu w Łękach Małych jest obok występowania w nim form ceramiki unietyckiej, istnienie form nawiązujących do kultur grobskiej I i II⁹⁰), jak i form przeżytkowych⁹¹).

4. Chronologia kurhanu.

Grób A. Zespół zabytków znalezionych w grobie pod względem chronologii przedstawia się następująco. Na trzynaście przedmiotów (7 metalowych i 6 glinianych) większość, bo 7 (3 metalowe i 4 gliniane) zaliczyć można do środkowej fazy kult. unietyckiej. Formy starsze i młodsze występują w równej ilości (po 2 przedmioty metalowe i 1 gliniany).

Grób B. Z dwu znalezionych w nim naczyń jedno przedstawia formę środkowo-unietycką, podczas gdy drugie ze względu na brak cech bardziej charakterystycznych trudniej określić chronologicznie.

Grób C. Jedyne naczynie znalezione w tym grobie zbliża się do form wczesnej fazy unietyckiej.

Grób D. W zespole zabytków grobu D przeważają formy środkowo-unietyckie. Bowiem na ogólną liczbę 12 przedmiotów zaliczamy do tej fazy 7 (5 przedmiotów metalowych i 2 naczynia glin.), 3 do fazy późno-unietyckiej (należą tu wyłącznie metale) a 1 (naczynie glin.) do form wczesnych.

Na podstawie przeprowadzonej analizy zespołów przedmiotów metalowych i ceramiki, w oparciu o formy najmłodsze, datujemy powstanie kurhanu I na końcową fazę I okresu epoki brązu. Chronologia poszczególnych inwentarzy grobowych, nie wykazująca większych różnic, potwierdza poczynione w czasie wykopalisk obserwacje, przemawiające za prawie równoczesnym ich powstaniem.

UWAGI KOŃCOWE

W podsumowaniu wyników z pierwszego etapu badań ograniczymy się do podania ważniejszych, konkretnych danych i wyłaniających się

⁸⁸) Zeitschrift des Vereins für thüringische Geschichte und Altertumskunde. Jena 1907 (G. Eichhorn, „Die vor- und frühgeschichtlichen Funde der Grafschaft Camburg“), str. 106, ryc. 152.

⁸⁹) Zespół ceramiki z Łęk Małych potwierdza sąd Wincklera, (j. w., str. 136), że na Śląsku nie można wydzielić czystych, wczesno-unietyckich zespołów. Jeśli chodzi o datowanie, to decydującymi są dla nas dwa młodsze kubki ostro profilowane, puchar z poziomo załamany brzegiem (tabl. V, 1) i dwa naczynia na nóżkach też z poziomo odwiniętymi brzegami (tabl. IX, 2—3).

⁹⁰) Ułamki naczyń z wyodrębnioną szyjką z w. II, ćw. 1V, oraz ułamek naczynia z w. I ćw. I.

⁹¹) Naczynie nr 1 z grobu D (tabl. IX, 5), skupisko skorup nr 2 (tabl. X, 4) i 3.

problemów. Zbyt wcześnie bowiem jeszcze na dokonanie syntetycznego opracowania zjawisk. Badania lat przyszłych niewątpliwie dadzą szersze i pewniejsze do tego podstawy.

1. Cmentarzysko kurhanowe w Łękach Małych, pow. Kościan pochodzi z I okresu epoki brązu, tj. z lat 1700—1500 przed n. e. Należy do kult. unietyckiej, w obrębie której zajmuje, ze względu na fakt występowania kurhanów w tak dużym skupieniu o uporządkowanym układzie⁹²⁾, zupełnie wyjątkową pozycję⁹³⁾.
2. Przeprowadzona analiza materiału kostnego zwierzęcego wskazuje na intensywną hodowlę u ludności budującej kurhanu. Decydujące jest tu występowanie w resztkach kostnych stypy dużego procentu koni⁹⁴⁾ i to głównie młodych osobników. Zagadnienie to staje się bardziej wymowne na tle miejscowych warunków geograficznych. Występujące na wysoczyźnie lasy dębowo-grabowe dostarczały bardzo dogodnych warunków dla rozwijania się hodowli wiosną i latem. Natomiast roślinność łąkowa była dogodną rezerwą żywnościową dla hodowców w okresie jesiennym i zimowym, to znaczy w czasie, gdy lasy na wysoczyźnie nie dostarczały pożywienia⁹⁵⁾. Trzeba by tu jeszcze dodać, że na tym terenie jedynym dogodnym w owym czasie do korzystania zbiornikiem wody była rzeczka Mogilnica.
3. Zaobserwowane w czasie badań kurhanu następujące zjawiska jak: budowa tak dużego kurhanu w stosunkowo krótkim czasie i z uprzednim planem, świadcząca, że budowała go znaczna, zorganizowana grupa ludzi; dalej liczne i cenne importy metalowe skupione w dwu grobach, obok grobów o zdecydowanie ubogim inwentarzu, mówiące o wielkiej sile nabywczej części ludności wczesnobrązowej z Łęk Małych; i wreszcie fakt pochowania w głównym grobie obok bogato wyposażonego mężczyzny, skromniej zaopatrzonej kobiety⁹⁶⁾ pozwalają przypuszczać, że twórcy kurhanu w Łękach Małych żyli w patryarchalnym ustroju rodowym, w obrębie którego wystąpiły już różnice majątkowe. Zagadnieniem do rozwiązania jeszcze pozostaje fakt umieszczenia w jednym kurhanie, w trakcie jego budowy, obok grobu centralnego, tak znacznej ilości grobów innych, w tym jednego o prawie równie bogatym wyposażeniu.
4. Wśród przedmiotów importowanych należy podkreślić znaczny udział form środkowo-nie-

mieckich. Ceramika jest znacznie zróżnicowana i wykazuje w grupie naczyń stołowych typowe formy unietyckie, w pozostałych natomiast nawiązuje bądź do sąsiednich obszarów północnych, bądź do miejscowych form neolitycznych.

MIECZYŚLAWA KOWIAŃSKA-PIASZYKOWA
STANISŁAW KURNATOWSKI

A BARROW OF THE UNETICIAN CULTURE
IN ŁĘKI MAŁE, DISTR. OF KOŚCIAN

Summary

INTRODUCTION

The practice of raising large barrows is known during the I-st period of the Bronze Age, that is between 1700—1500 B. C. exclusively in Saxo-Thuringia and Poland. Till now we encountered the same in Poland only on one single spot, namely i Southern Great Poland, at Łęki Małe, distr. of Kościan (fig. 1). A correct explanation of that isolated phenomenon met with difficulties which could not yet be entirely solved.

In Łęki Małe a whole cemetery of barrows could be uncovered, whilst in Saxo-Thuringia are met only single great tumulus in 8 places¹⁾. In 1881 there existed in Łęki Małe besides several spoiled ones, 11 undamaged barrows²⁾. From that considerable number only four could be preserved until now, not to speak of four other almost destroyed. There is but little difference in the size of those barrows and the distance between them does not exceed 50 m. The graves are ranged in a single row stretching along the valley edge of the river Mogilnica. The object of the first incomplete investigations in 1934³⁾ was barrow Nr. II, inside which were found 4 vases deposited on a stone pavement. In 1953 new excavations, led under the auspices of the Archeological Museum in Poznań, succeeded in a systematic uncovering of the whole barrow No. I (fig. 2—4).

Resembling the segment of a ball, barrow I. had a diameter of 24 m. at the base and was 4,5 m. high. It was composed of alternating layers of sand and clay, which must have taken in all about 1200 m³ of earth necessary to raise the whole barrow. The result of a strictly scrupulous excavation was the gradual discovery of a collective burial, concealing under a common barrow six funeral stone constructions.

The central place in the barrow was occupied by the grave marked as grave A, which is the sole to have been dug into the virgin soil. The five other graves were constructed exactly on the ground surface or even in the body of the mound. On account of its important dimensions, of the enormous quantity of stones and wood used to its erection and of its central position, grave A. must be considered as the most important of all. Adopting the shape of the

¹⁾ Carl Engel — Bilder aus der Vorzeit an der mittle-ren Elbe. p. 211 and next.

²⁾ W. Schwartz — Materialien zu einer prähistorischen Karte der Provinz Posen. Nachtrag III. p. 7. 1881.

³⁾ Józef Kostrzewski — Kurhany kult. unietyckiej w Małych Łękach w pow. kościańskim. Sprawozd. z czynności i posiedzeń PAU. Kraków 1935, zeszyt 3. p. 25.

⁹²⁾ Por. wyżej opis cmentarzyska str. 1.

⁹³⁾ Poza kurhanami turyńskimi, występującymi pojedynczo, można tu przytoczyć jako bliższe analogie dwa kurhany wczesnobrązowe z Gr. Gastrose, b. pow. Gubin N. R. D.) oraz Nowego Zagóru pow. Krosno. W. Bohm j. w. str. 99.

⁹⁴⁾ K. Krysiak — opracowanie kości zwierz. z kurhanu w Łękach Małych. Por. str. tekstu str. 20—21.

⁹⁵⁾ Tadeusz Bartkowski — Krajobraz okolicy Łęk Małych w epoce brązu (w niniejszym tomie Fontes).

⁹⁶⁾ Byłby to pierwszy tego rodzaju fakt zaobserwowany w okr. wczesnobrązowym na terenie polskim. Według uprzejmej informacji prof. J. Kostrzewskiego.

whole barrow grave A. was roundish, of about 4 m. in diameter (pl. II—III and fig. 5—12) and was found in the depth of 4—5,7 m. under the top of the barrow. A considerable quantity of stones, wood and clay were employed to the construction of that funeral chamber. (The wood left, except some beams, only tiny brown layers visible under the particular stones). On the lowest stratum of the funeral chamber, forming two distinct stone pavements, a rich sepulchral furniture was deposited, belonging to two persons, a man and a woman. In their rich assortement the male grave goods surpassed by far that of the female one. A bronzeshafted halberd, a small triangular bronze dagger whose wooden or antler hilt was not preserved, a flat axe of the Unetician type, a knot-headed bronze Cypriote pin with a mutilated head and a golden spiral (plate IV, 1—5 and fig. 12) constituted the furniture around the male corpse. The female one was only composed of two opened bronze armllets, the ends of which are adorned with transverse notches (plate II, 1—2). All those bronze relics were found amidst the wooden remains. The pottery of grave A was represented by five well preserved or mutilated vases (plate V, ns. 1—4). On the side with the male interment two fragments of long bones — perhaps human — could be discovered.

The second grave, marked with the letter D, was situated in the western part of the barrow in the depth from 3,2 to 4,2 m. under the top of the tumulus. It was a rectangular construction composed of 4 layers of stones with its long side directed N—S, by 2 m. wide and 3 m. long (fig. 20—26). Each stone pavement was interstratified with a layer of sand and clay. Only four teeth (?) seem to attest the former presence of a skeleton. The very rich grave goods (plate VII) were accumulated in the south-eastern part of the grave: a bronze dagger with an ornamented blade and a metal hilt mended with a piece of wire, a double-pointed bronze chisel, a flat Unetician axe; the ornaments were represented by 2 typical Unetician eyelet pins in fragments, 2 amber beads and 3 golden spirals with a returning wreath, used probably as pendants. Here too all the metal pieces were accompanied by wooden rests. Five vases completed the furniture of grave D (pl. IX).

Two other stone constructions, designated as „graves“ B and C, were very simply furnished and must be considered as graves of some poor persons, perhaps as different ritual constructions or even as symbolic graves. In both not a single piece of bone could be discovered, but of course local conditions being unfavourable any decisive argumentation must be put aside. „Grave“ B was constructed along the eastern edge of the barrow and built on the former ground surface (pl. VI, 1 and fig. 13—15). Two small vases had been placed on the second layer of the pavement under a large lithic block surrounded by some small stones (pl. VI, 2—3 and fig. 15). Three layers of stone pavements alternating with tiny earth layers composed the architectural elements of „grave“ C, placed in the near vicinity of tomb D (fig. 16—18). The pottery was represented by a simple larger vessel (pl. VI, 5 and fig. 19).

The barrow contained also two other stone constructions: E (fig. 28) and F (fig. 29) which did not furnish any objects at all.

In the body of the mound the rests of funeral repasts could be laid bare, supposed to have been left there during the construction of the barrow. In the northern part animal bones, principally skulls and

in the other parts of the barrow a multitude of ceramic sherds marked the place of those funeral libations.

GENERAL OUTLINE

The funeral ritual.

As above mentioned the Unetician practice of interments under barrows noticed at Łęki Małe as well as in Thuringia, must be considered as a rather exceptional phenomenon. The Thuringian barrows, though closely allied to those of Łęki Małe, diverge however on account of their isolated apparition. The concentration in the Polish cemetery of a whole group of barrows may be explained by a specific burial practice or more probably by some social and economic reasons. Till now no contributions for the problem of the Unetician settlements could be found in the near neighbourhood.

But there is sufficient evidence for the dominating burial practice consisting in interments of non cremated corpses. Since only few human bones could be preserved it is not easy to say if the skeletons have been buried laying on their right in the ritual attitude so common in the Unetician culture. Barrow I. surmounted four funeral compartments, but only future investigations of the remaining barrows will be able to tell us whether we have to do here with a general rule of collective graves, where members of the same family, although of different pecuniary conditions have been interred, or whether we happened to find the traces of some exceptional event, perhaps of a catastrophe, being the result of a war or an epidemy. The total absence of any traces of a subsequent digging during the existence of the barrow attests that the whole barrow has been raised over the graves only after the deposition of all the deceased.

THE SOCIAL AND ECONOMIC PROBLEM

The Unetician cemetery of Łęki Małe is suggesting us highly interesting, but equally complicated problems, providing us with a series of deducible statements:

a) The most striking problem is that of the labouring power which such huge constructions might have required. Only a collective effort of a more numerous group of people could have obtained results of that kind. Two traits must have been characteristic for that cultural group: community of the intercourse and facility of the collective call or organisation. The most convincing explanation for this may be given by the strong sense of solidarity between members of the same kindred or the same tribe⁴⁾.

b) A preliminary essay defined the animal bones inside the barrow as belonging to domestic animals. There have been found skulls and other bones of 7 horses, 7 cows, 3 pigs and 2 sheeps.

c) We must take into consideration the discovery in barrow I. of graves with an unequal furniture. Rich and spare grave-goods seem to testify for an advanced differentiation of wealth between the communities of that time. Only individuals of a distinc-

⁴⁾ Those lineaments are characteristic for the pastoral tribes. See: Kazimierz Moszyński — *Plemiona pasterskie*. Kraków 1953. (Published by the Jagiellonian University).

tive social rank may be supposed to have been honoured with an interment in specially erected barrows. Hence there can be no difficulty in associating the construction of the barrow with the dead interred in the central grave A.

d) The abundant accumulation of riches in both graves A. and D. and the presence of imported goods seem to denote the wealth of a community that could afford the acquisition of foreign products⁵⁾.

⁴⁾ The first halberds on our territories are native from Spain, the daggers with a bronze hilt ovally hollowed at the base have their cradle in Italy, the golden spiral pendants are supposed to have been transmitted from South-Eastern Europe. The amber beads too must be considered as imported goods, of course from northern lands. See: J. Kostrzewski — Wielkopolska w czasach przedhistorycznych. Poznań 1923, II. ed. p. 48.

⁵⁾ On Czech territories settlements of Unetician culture groups are better known. See the article of J. Hnizdova — Osady a chaty unětického lidu v Čechách. Archeologické rozhledy. Praha V. 1953. Nr 3, p. 380—392.

Quite recently in Postoloprty one of the settlements of that culture has been systematically excavated. See: B. Soudsky — Unětická osada w Postoloprtech. I. c. p. 308—318.

Most likely diverse groups of a various economic structure might have lived side by side on such enormous spaces as those occupied by the Unetician culture. In

All that may illustrate with sufficient evidence the economy of those tribes, mainly based on stock-breeding. Considering the insufficiency of our knowledge about settlements from that period⁶⁾, we can hardly decide whether it was a stock-breeding in the full sense of the word, or whether it was rather a mixed economy with a prevalence of breeding. The social system of the Unetician communities however is the patriarchy with a distinct predominance of the man.

CHRONOLOGY

The grave-gifts buried in the two excavated barrows of Łęki Małe offer the limiting dates for that burial group which must undoubtedly be contemporaneous with the most flourishing stage of the Unetician culture, which in Poland covers the years 1700—1500 B. C. We may hope that subsequent investigations of the remaining barrows will help us to establish a more exact chronology, as well as to solve a variety of other interesting problems of the I-st period of the Bronze Age in Poland.

Bohemia, as attested by Filip (Jan Filip — Pravěké Československo. Praha 1948 p. 172), the Unetician culture occupies the most fertile soils.

Uzupełnienie

Już po złamaniu pracy otrzymaliśmy wyniki analizy zabytków „brązowych” z kurhanu I, wykonanej przez mgr Hilczera, które poniżej podajemy.

Wynik analizy ilościowej (stiloskopowej) zabytków z Łęk Małych

	Sn	Fe	Pb	Ni
Szpila brązowa (Gr. A)	0,4	—	—	—
Szpila brązowa (Gr. D)	1,5	0,6	—	—
Dłuto (Gr. D)	2	—	—	—
Siekierka (Gr. A)	2	0,1	—	—
Siekierka (Gr. D)	1,5	—	—	—
Sztylet (Gr. A)	6	2	0,2	(1)
Sztylet (Gr. D)	3	1	—	—
Naramiennik (Gr. A)	0,3	—	—	—
Naramiennik (Gr. A)	0,3	—	—	—
Berło sztyletowe (Gr. A)	0,2	—	—	—

Dużo zanieczyszczenie A1 (1—2%) pochodzenia zewnętrznego.

Wyraźne ślady As, Sb, Au, Mo.

1

2

3

4

5

6

Łęki Małe, pow. kościański. 1—3 Kurhan I przed rozkopaniem, 4. Kurhan IV, 5. Kurhan III, 6. Kurhan II. — Łęki Małe, distr. of Kościan. 1—3. Barrow no I before the excavation. 4. Barrow no IV, 5. Barrow no III, 6. Barrow no II.

1

2

3

Łęki Małe, pow. kościański. Konstrukcja kamienna grobu A. 1. Kamienie leżące na obwodzie jamy grobowej. 2. Pierwsza warstwa konstrukcji kamiennej, 3. Druga warstwa konstrukcji kamiennej. — Łęki Małe, distr. of Kościan. The stone construction of grave A. 1. Stones laying on the periphery of the grave, 2. First layer of the stone construction, 3. Second layer of the stone construction.

1

3

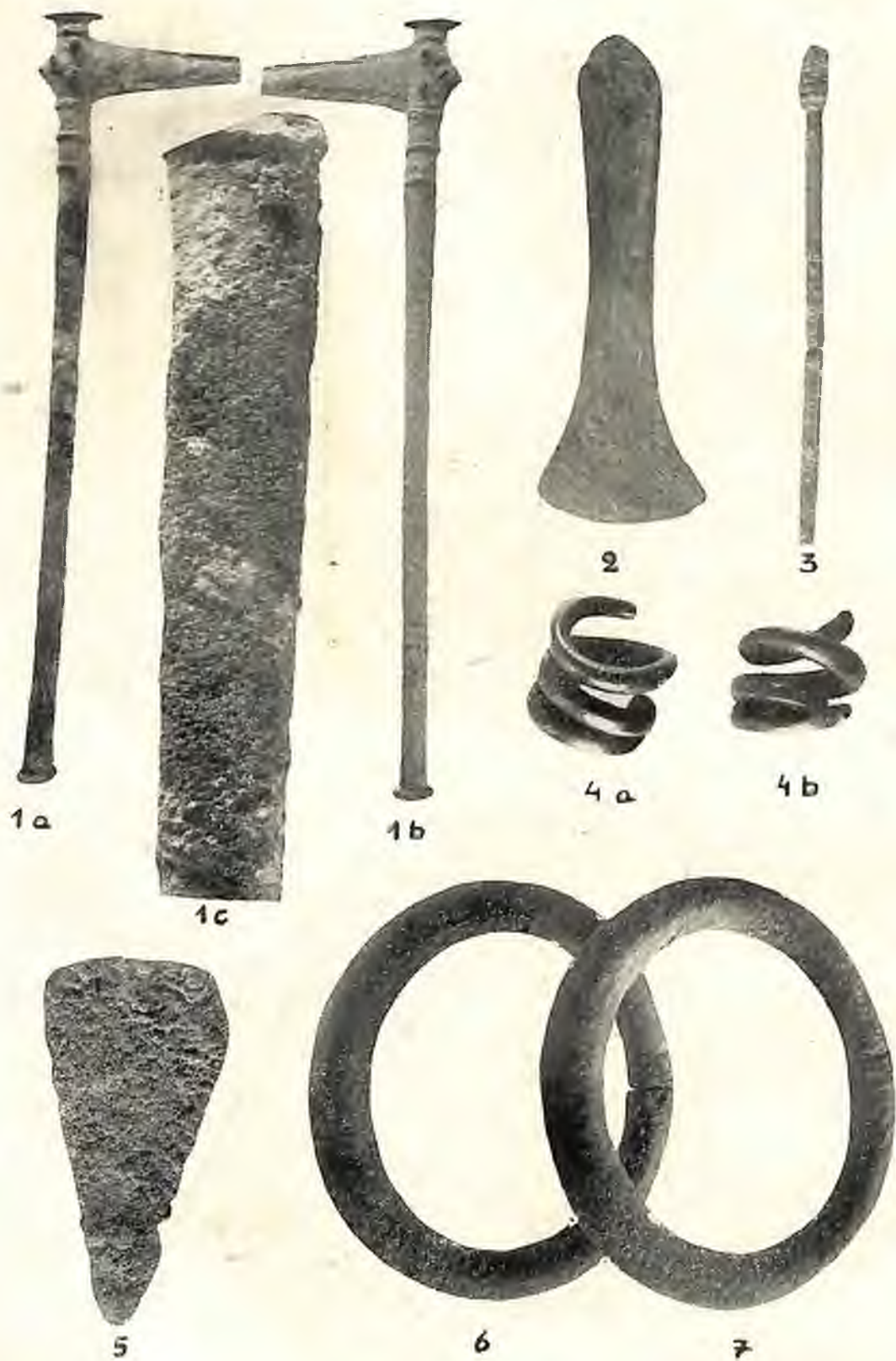

2

4

Łęki Małe, pow. kościański. Grób A. 1—2. Naramienniki brązowe in situ, 3—4. Berło sztyletowe in situ. — Łęki Małe, distr. of Kościan. Grave A. 1—2. The bronze armlets „in situ“, 3—4. The bronze halbert „in situ“.

Łęki Małe, pow. kościański. Zabytki metalowe z gr. A. 1a—b. Berło sztyletowe z brązu, 1c. Odcisk tkaniny na rękojeści berła sztyletowego, 2. Siekierka brązowa, 3. Szpila cypryjska z brązu, 4a—b. Szpila cypryjska z brązu, 4a—b. Spirala złota o zwoju powrotnym, 5. Głównia sztyletu brąz., 6—7. Naramienniki brązowe. — Łęki Małe, distr. of Kościan. Metal objects from grave A. 1a—b. Bronze halbert, 1c. Impression of web on the handle of the halbert, 2. Bronze axe, 3. Bronze chyprioté pin, 4a—b. Gold spirals, 5. Bronze dagger blade, 6—7. Bronze armlets.

1

2

3

4

Łęki Małe, pow. kościański. Ceramika z grobu A. 1. Naczynie nr 2, 2. Naczynie nr 5, 3. Naczynie nr 1, 4. Naczynie nr 4. — Łęki Małe, distr. of Kościan. Pottery from grave A. 1. Vessel no 2, 2. Vessel no 5, 3. Vessel no 1, 4. Vessel no 4.

1

2

3

4

5

Łęki Małe, pow. kościański. 1. Konstrukcja kamienna grobu B. 2. Naczynie nr 1 z gr. B. 3. Naczynie nr 2 z grobu B. 4. Grób C. 5. Naczynie z grobu C. — Łęki Małe, distr. of Kościan. 1. Stone construction of grave B. 2. Vase no 1 from grave B. 3. Vase no 2 from grave B. 4. Grave C. 5. Vase from grave C.

1

2

3

4

5

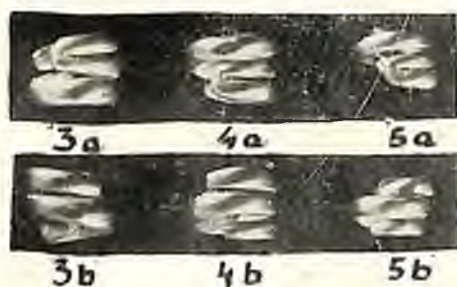
Łęki Małe, pow. kościański. Grób D. 1—2. Konstrukcja kamienna grobu. 3. Naczynie nr 1 w grobie, 4. Sztylet w pochwie drewnianej w chwili odkrycia, 5. Sztylet, dłuto oraz siekierka „in situ”. — Łęki Małe, distr. of Kościan. Grave D. 1—2. Stone construction of the grave, 3. Position of vase no 1 in the grave, 4. The dagger in the wooden sheath, 5. Dagger, chisel and axe „in situ”.

1

2

8

6

7

9

10

11

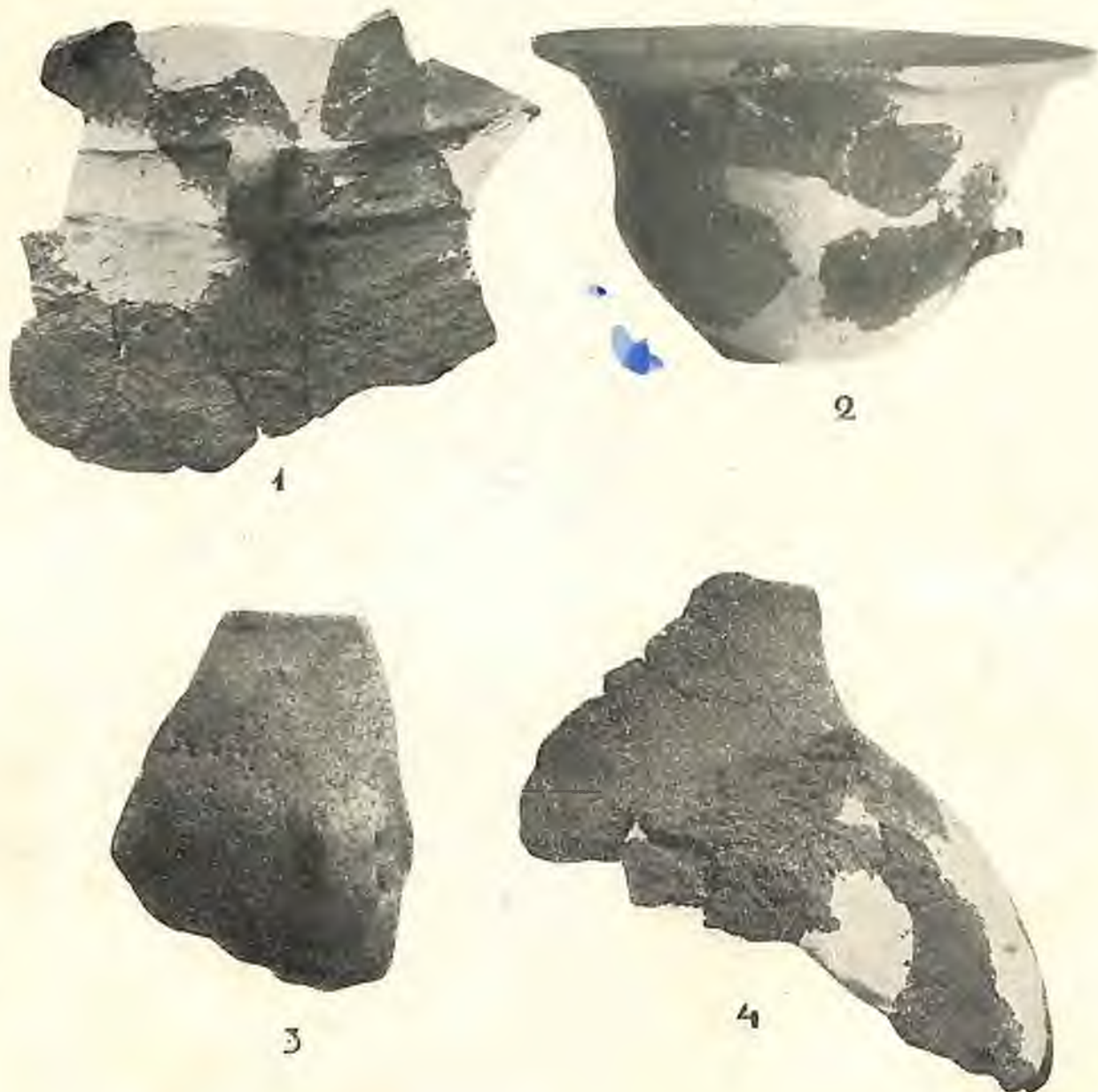

12

Łęki Małe, pow. kościański. Grób D. 1—2. Złote spirale in situ, 3—5. Złote spirale o zwoju powrotnym, 6—7. Paciorki bursztynowe, 8. Siekierka brąz., 9. Dłuto brąz. o przeciwstawnych ostrzach, 10—11. Unietyckie szpile uszate, 12. Sztylet brąz. — Łęki Małe, distr. of Kościan. Grave D. 1—2. Golden spirals „in situ“, 3—5. Golden spirals, 6—7. Amber beads, 8. Bronze axe, 9. Bronze chisel, 10—11. Unetician bronze pins, 12. Bronze dagger.

Łęki Małe, pow. kościański. Ceramika z grobu D. 1. Naczynie nr 3, 2. Naczynie nr 2, 3. Naczynie nr 4, 4a—b. Naczynie z niewypalanej gliny nr 5. 5. Naczynie nr 1. — Łęki Małe, distr. of Kościan. Pottery from grave D. 1. Vessel no 3. 2. Vessel no 2, 3. Vessel no 4, 4a—b. Vessel of unburnt clay no 5, 5. Vessel no 1.

Łęki Małe, pow. kościański. 1. Fragmenty naczynia ze skupiska skorup nr 1, 2. Naczynie z nasypu kurhanu (skupisko nr 1), 3. Ułamek naczynia ze skupiska skorup nr 4, 4. Fragment naczynia ze skupiska skorup nr 2. — Łęki Małe, distr. of Kościan. Fragments of vessels found in the mantle of the barrow, forming the rests of the funeral repast.

Krajobraz okolicy Łęk Małych w epoce brązu

z 4 rycinami

Le paysage des environs de Łęki Małe à l'âge du bronze

Na zagadnienie krajobrazu okolicy Łęk Małych w epoce brązu składa się szereg elementów, które należy poddać kolejnej analizie i dopiero po dokonaniu tego można podjąć się próby scharakteryzowania tegoż krajobrazu w tak odległej epoce. Elementami tymi będą: geomorfologia okolicy, połączona z jej charakterystyką geologiczną i glebową, dalej opis roślinności pierwotnej, następnie synchronizacja epok pradziejów z dziejami klimatycznymi oraz fazami rozwoju lasów w okolicy, z kolei zagadnienie możliwości rozwoju osadnictwa pierwotnego w związku z panującą wtedy szatą roślinną i w końcu, jako owoc analizy wymienionych wyżej elementów zagadnienia, próba przedstawienia krajobrazu w owej epoce.

Przy charakterystyce geomorfologicznej i geologiczno-glebowej okolicy oparto się na wynikach własnego zdjęcia terenowego (kartowanie geomorfologiczno-geologiczne, poparte wierceniami płytkimi 1,0—1,5 m głęb.) oraz na istniejących już materiałach kartograficznych (mapa glebowa w podz. 1 : 25 000, przeglądowa mapa geologiczna Polski w podz. 1 : 300 000, ark. Poznań, etc.), nakoniec na literaturze naukowej. Dalsze zagadnienia oparte zostały wyłącznie na istniejącej już literaturze naukowej i opublikowanych wzgl. istniejących w rękopisie wynikach badań specjalnych jak np. wyniki analiz pyłkowych torfów czy zdjęcie botaniczno-glebowe łąk obrzańskich.

Należy zaznaczyć, że wnioski co do wyglądu krajobrazu pierwotnego naszej okolicy trzeba uważać właściwie za hipotezy, mające wprawdzie poparcie w dotychczas opublikowanych badaniach, jednakże mogące ulec zmianom w związku z postępem badań, szczególnie nad roślinnością łągową jak również nad składem florystycznym roślinności pierwotnej (analizy pyłkowe). Czy rozkopanie kurhanów w Łękach Małych dostarczy jakiś nowych, pewnych wskazówek co do składu roślinności pierwotnej w okresie ich powstawania, należy pozostawić przyszłości. Jak dotąd, znalezione w dotychczas rozkopanych kurhanach szczątki roślinne i zwierzęce nie uprawniają do wyciągania z nich jakichkolwiek bardziej szczegółowych wniosków co do wyglądu krajobrazu pierwotnego badanego terenu. Z tego tedy powodu w pracy niniejszej oparto się na badaniach ogólnych, nie odnoszących się ściśle do omawianego terenu, lecz obejmujących znacznie większe obszary.

Charakterystykę geomorfologiczną okolicy daje załączona szkiecowa mapka (ryc. 1). Wyróżniono na niej następujące elementy morfologiczne: z form akumulacji lodowcowej — wysoczyznę dyluwialną i pagórki ozowe, z form akumulacji eolicznej — wydmy oraz z form erozyjnych pradolinę, doliny, krawędzie i terasy. Geneza zagłębień bezodpływowych, rozsianych licznie po wysoczyźnie, jest niewyjaśniona i zaliczyć je można albo do form akumulacyjnych (nierównomierna akumulacja lodowca) lub też do form erozyjnych (erozja podlodowcowa na powierzchni moreny dennej).

Zasadniczym elementem morfologicznym całego obszaru jest wysoczyzna moreny dennej, zróżnicowana na poziomy I i II. Wysoczyzna, rozcięta równoleżnikowo pradoliną Warszawsko-berlińską, stanowi na północy część równiny Opalenickiej, na południu część równiny Kościańskiej, a na północnym zachodzie (na NW od Kamieńca) należy do skłonu wschodniego pagórków Lwówecko-rakoniewickich (Pawłowski).

Wysoczyzna dyluwialna zbudowana jest z gliny zwałowej, na której spotykamy gdzieniegdzie płyty piasków, prawdopodobnie resztki rozmytych piasków zandrowych (np. na N od Wolkowa). Na wysoczyźnie spotykamy na ogół gleby dość dobre — gleby gliniaste, i tylko gdzieś niedzie szczerek.

Powierzchnia wysoczyzny jest lekko sfalowana. Spotykamy tu szereg połączonych, podłużnych wyniosłości, o długości od 0,5 do kilku km, o wysokości względnej 3—6 m, i porozdzielanych lekkimi zagłębieniami. Wielka ilość tych zagłębień jest bezodpływowa i dlatego spotykamy tutaj grunta podmokłe, często zajęte przez łąki i pastwiska. Wszystkie te formy terenu posiadają jeden kierunek, bieżą mianowicie z NW ku SE. Charakterystycznym jest, że w tym samym kierunku ciągną się pagórki ozowe na wysoczyźnie oraz duże doliny jak np. dolina Mogilnicy lub Obry oraz inne doliny na południe od pradoliny.

Geneza wyżej opisanych form na wysoczyźnie nie jest wyjaśniona. Zorientowanie ich w jednolitym kierunku, kierunku posuwania się lodowca, pozwala wysunąć przypuszczenie, że mamy tu do czynienia z formami, wyerodowanymi w powierzchni moreny dennej, i to pod lodowcem (zagłębienia bezodpływowe). Mamy tu krajobraz, podobny do krajobrazu tzw. „drumlinów erozyjnych“ Galona (2), występujący dalej na północnym wschodzie pod Stęszewem (poza obrębem mapy). Krajobraz wysoczyzny okolicy Łęk Małych mo-

zemy tedy nazwać „krajobrazem rozmycia lodowcowego“.

Wysoczyzna występuje na obszarze mapy w dwóch poziomach. Poziom niższy (poziom I), wznosi się na wysokość 72—75 m nad poziom morza, poziom wyższy (poziom II) znajduje się na wysokości 80—85 m npm. Poziom I zajmuje większość obszaru wysoczyzny, poziom II występuje na peryferiach jak np. na NW od Kamieńca oraz na W od Kościana. Geneza owych poziomów nie jest wyjaśniona.

Drugim z kolei elementem rzeźby akumulacji lodowcowej, to pagórki ozowe. Występują one na SW od Parzęczewa, na S od Kamieńca, na N od Łęk Małych oraz pod Bonikowem. Są to formy o długości od 0,5 do 2 km, wysokości względnej ca 5 m, zbudowane przeważnie z piasków i żwirów, przykrytych płaszczem gliny zwałowej.

Oz pod Łękami Małymi zbudowany jest z grubo-ziarnistych piasków i żwirów, niejednokrotnie zaburzonych, i przykrytych płaszczem gliny zwałowej. Oz zajmuje kulminację lekkiego i podłużnego wyniesienia, zorientowanego w tym samym kierunku co i oz zbudowanego z gliny zwałowej. Na tym to wyniesieniu, w przedłużeniu ozu oraz częściowo na nim samym, znajdują się kurhany będące przedmiotem badań archeologicznych. Oz w Łękach Małych, w części północnej (od strony Wilanowa) uległ rozkopaniu.

Na szczególną uwagę zasługuje wyniesienie na N od Bonikowa. Jest ono długie na ca 2 km, szerokie na ca 1 km i wzniesione na 8—13 m nad otaczającą wysoczyznę. Zbudowane jest ono na zboczach z gliny zwałowej, natomiast jądro pagórka budują grubo-ziarniste żwiry lub pokłady głazów jak również i piasków średnio- i drobno-ziarnistych. Zaliczeniu tego pagórka do drumlinów stoi na przeszkodzie jego znaczna wysokość (8—13 m), natomiast zorientowanie go w kierunku posuwania się lodowca przemawia jednak za hipotezą drumlinową.

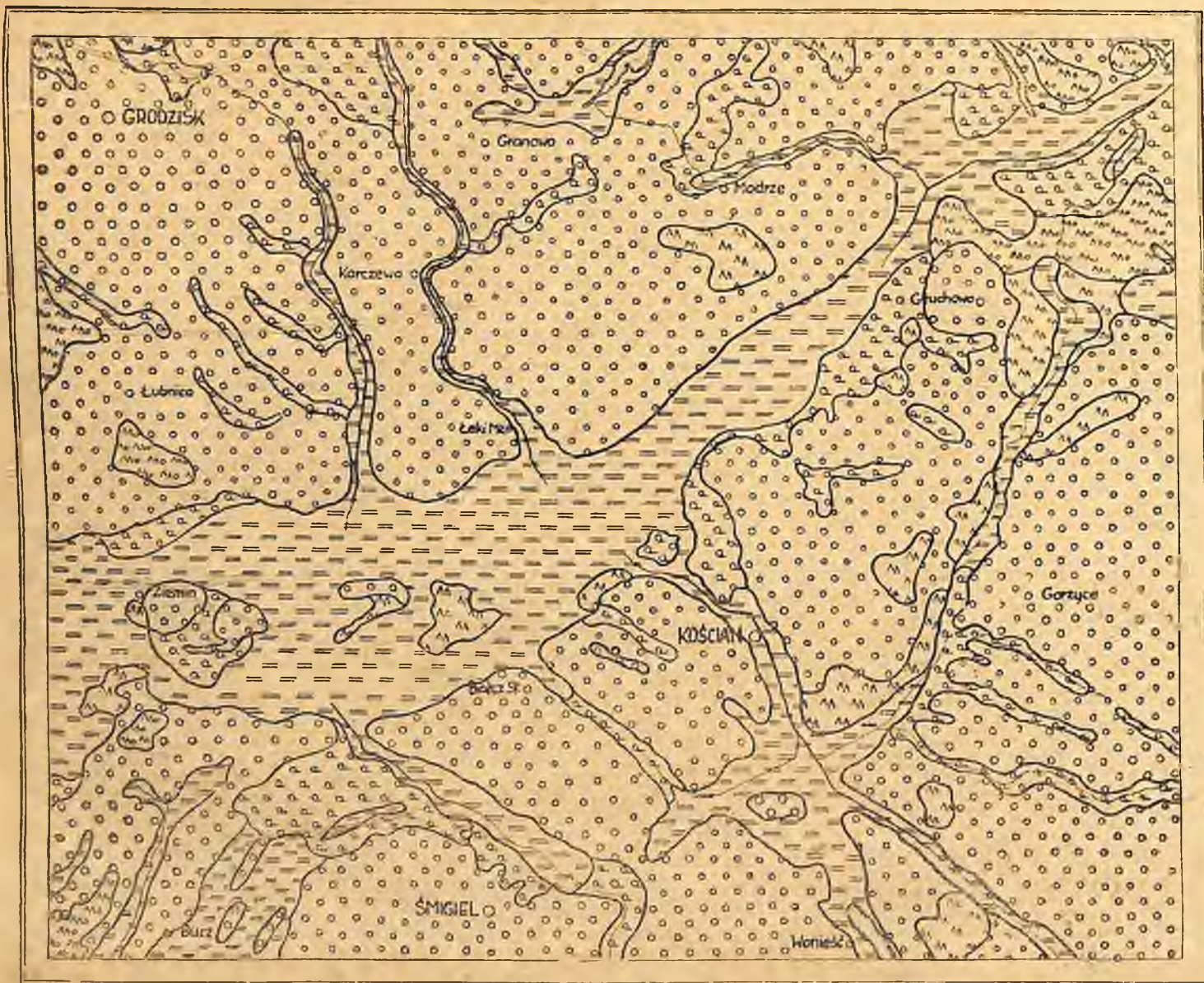
Trzecim z elementów akumulacyjnych rzeźby są wydmy, które spotykamy na dnie pradoliny. Pod Kotuszem widzimy tu wydmy podłużne o wielkich rozmiarach (1—5 km długości, 5—10 m wysokości). Na wschód od Kotusza spotykamy pole wydmowe, na którym występują słabo wykształcone wydmy o niewielkiej wysokości względnej. Podobne pole wydmowe spotykamy na południe od Bonikowa, u ujścia Obry Kościańskiej do pradoliny. Formy erozyjne zajmują na naszym obszarze niemniej wielkie przestrzenie jak i wysoczyzny. Pradolina Warszawsko-berlińska, zwana także na tym odcinku pradoliną Obry albo Łęgami Obrzańskimi, rozcina cały obszar w kierunku mniej więcej równoleżnikowym, z ENE ku WSW. Jest to płaska równina, pokryta podmokłymi łąkami oraz gdzieś tam lasem łąkowym. Na obszarach piaszczystych pradoliny (wydmy, terasa średnia) spotykamy las iglasty. Gleby występujące tu, to gleby mułowo-torfowe, torfy mineralne lub gleby murszowe (7). Miąższość torfu jest nieznaczna (0,3—0,8 m), w podłożu znajdują się natomiast piaski rzeczne. Dno pra-

doliny nie wykazuje prawie żadnego spadku i wznosi się na ca 64 m npm.; dopiero na S od Wielichowa, na zachodzie, dno pradoliny obniża się do 62 m npm. Dno pradoliny leży w tzw. „poziomie przepływowym“ Pawłowskiego (15), na którym to poziomie istniała w okresie postglacjalnym bifurkacja wód Pra-Warty, która pod Mosiną rozdziela swe wody wysyłając je na północ (ku Poznaniowi), i na zachód (ku Odrze). Jest to odpowiednik terasy średniej nad Wartą (15).

Wyższy poziom terasowy, tzw. „terasę wysoką“, wykreślono na podstawie badań Mikołajewskiego (11), oraz własnych obserwacji. Występuje ona na S od Parzęczewa (67—70 m npm, 4—5 m wys. wzgl.), pod Łękami Małymi (69—70 m npm, 5—6 m wys. wzgl.), dalej pod Kotuszem (70 m npm, 5 m wys. wzgl.), na W od Bonikowa (67 m npm, 3 m wys. wzgl.) i na N od Karśnic (70 m npm, 6 m wys. wzgl.).

Terasa średnia zbudowana jest z piasków i żwirów terasowych powstałych z rozmycia materiałów dyluwialnych, budujących wysoczyznę. Jest ona zajęta pod Parzęczewem i Bonikowem przez las iglasty względnie mieszany. Obszar gleb piaszczystych na SW od folwarku Łęki Małe leży w poziomie terasy wysokiej, podczas gdy otaczające go nieco wyższe tereny należą do wysoczyzny i zbudowane są z gliny zwałowej. Pod Kotuszem istnieje ostaniec terasy wysokiej, tworzący wyspę terasową, będącą pozostałością po terasie wysokiej, zajmującej niegdyś całą szerokość pradoliny. Zbocza pradoliny są zazwyczaj strome i wyraźnie zaznaczone i posiadają, dość wyraźną krawędź, wznoszącą się na ca 8 m nad dno pradoliny. Pradolina na obszarze mapy osiąga znaczną szerokość (6 m w okolicy Kotusza), podczas gdy dalej na wschodzie (poza obrębem mapy — pod Głuchowem) szerokość jej nie przekracza 1,5 km. Wyspa terasowa Kotusza oraz dalej na zachodzie Reńska i wyspa wysoczyznowa Ziemia (poza obrębem mapy) zatopione są niejako w podmokłym dnie pradoliny, tworząc ośrodki o suchym gruncie wśród terenów podmokłych, niegdyś bagiennych.

Ostatnim wreszcie elementem erozyjnym rzeźby powierzchni są szerokie doliny, uchodzące do pradoliny. Mają one dno płaskie i wypełnione są przez torfy lub gleby mułowo-torfiste. Dna dolin zajęte są przez podmokłe łąki. Zbocza tych dolin są strome. Dolinami tymi płyną: Mogilnica, Obra Kościańska, Samica oraz drobniejsze strugi wodne. Charakterystycznym jest zorientowanie dolin na S od pradoliny w kierunku NW—SE, oraz ujściowego odcinka Mogilnicy w tym samym kierunku. Kierunek ten, w połączeniu z kierunkiem opisanych wyżej innych form terenu (ozy, zagłębienia bezodpływowe „erozyjne drumliny“), wskazuje na glacialne pochodzenie tych dolin. Są to rynny lodowcowe, wypełnione nanosami rzek w nich płynących, które jednak wyrównały jedynie dno rynien, zasypując istniejące w nich niewątpliwie progi oraz inne zagłębienia. Rzeki te niewiele zmieniły samą formę rynnową, gdyż widzimy tu typowe dla rynien strome zbocza i szerokie dno.

Mapa roślinności
pierwotnej nad
Obra ą środkową
(wg Huecka)

0 ————— 5 km.

Legendo

- las łąkowy, wzgl
torfowisko niskie
- las sosnowy
- las sosnowy z
domieszką dębu
- las dębowo-grabowy
- las dębowo-grabowy
przy wys. poz. wody grunt.
- rzeki i jeziora
- miejscowości

Ryc. 2. Mapa roślinności pierwotnej nad Obra ą środkową (według Huecka). — Carte de la végétation primitive sur le cours moyen de l'Obra (d'après Hueck). Explication des signes: 1. Prairies basses ou bois d'aunes. 2. Forêts de pins purs, 3. Forêts de pins et de chênes, 4. Forêts de chênes et de charmes, 5. Forêts de chênes et de charmes, à haut niveau de la nappe d'eau, 6. Fleuves et lacs, 7. Villes et villages.

Jak z powyższego wynika, krajobraz okolicy Łęk Małych prawie wszystkie elementy swojej rzeźby terenu zawdzięcza procesom akumulacji lodowcowej (wysoczyzna, ozy) oraz erozji subglacialnej (rynny i „drumlina erozyjne“) i periglacialnej (pradolina i terasy). Cały ten obszar zawdzięcza swoją rzeźbę ostatniemu zlodowaczeniu (zlodowaczenie Bałtyckie) (10).

Przy charakterystyce stosunków klimatycznych w epoce brązu oprócz się należy na synchronizacji klimatycznej i paleobotanicznej A. Wodziczki (17). Według tego zestawienia epoce brązu odpowiada okres subborealny Blytta—Sernandera, charakteryzujący się pewnym pogorszeniem się klimatu. W. Oltuszewski (14), opierając się na analizach pyłkowych torfowisk Wielkopolski południowo-zachodniej oraz na zestawieniu A. Wodziczki dla całej Wielkopolski, ustalił, że epoce brązu odpowiada w Wielkopolsce południowo-zachodniej faza IV rozwoju lasów, charakteryzująca się ponownym maksimum lasów sosnowych, oznaczającym zmniejszenie się wpływów oceanicznych. Okres ten odpowiada okresowi III Tage Nilsona w Skanii, aby używać terminologii nowszej, zamiast przestarzałej i nieużywanej już terminologii Blytta—Sernandera. Jest to okres przejściowy między Quercetum mixtum a Fagetum (17) właściwie odpowiadający momentowi pojawienia się buka a nie jego panowania.

Wygląd szaty roślinnej w tym okresie odtworzono opierając się na mapie K. Huecka roślinności pierwotnej Niemiec w podziale 1 : mil. (5). Na załączonej mapce przedstawiono poszczególne formacje roślinne według tegoż autora, obejmując obszar biegu Obry w pradolinie Warszawsko-berlińskiej oraz części przylegających do niej równin Opalenickiej i Kościańskiej.

Hueck wyróżnia tu następujące formacje:

1. lasy dębowo-grabowe (Querceto-carpinetum) rosnące na glebach suchszych, słabo zbielicowanych. Są to lasy mieszane składające się z dębu (*Quercus pedunculata*), grabu (*Carpinus betulus*), lipy (*Tilia parvifolia*), a na miejscach najbardziej suchych także z pojedynczych okazów sosny (*Pinus silvestris*). Zajmują one całkowicie wysoczyzną dyluwialną, z wyłączeniem obszarów o glebach piaszczystych oraz obszarów podmokłych.
2. lasy dębowo-grabowe, rosnące na glebach wilgotniejszych, przy wysokim poziomie wody gruntowej. Jest to wilgotniejsza facja Querceto-carpinetum, odpowiadająca Querceto-carpinetum Stachyetosum silvaticae Tuexana. Zajmują one szereg mniejszych dolin na wysoczyźnie oraz zbocza terasy wysokiej w pradolinie.
3. Bory sosnowe czyste (Pineto-Vaccinietum myrtilli), zajmujące obszary o glebach piaszczystych i o grubej warstwie piasku w podłożu, a więc na wysoczyźnie np. na NW od Wielichowa, dalej na zboczu wysoczyzny między Kościanem a Czempinem, oraz naokoło wyspy terasowej Ziemia i Katusza (na wydmach),

jak również poziom terasowy pod Bonikowem (wydmy).

4. Bory mieszane (sosnowe z domieszką dębu), odpowiadające Quercetum medioeuropaeum. Występują one na glebach piaszczystych, w których podłożu zalegają gliny. Są to niewielkie obszary leśne np. na S od Modrzy, dalej na morenie czołowej pod Mosiną (wszystko to na wysoczyźnie) jak również w pradolinie Warszawsko-berlińskiej np. pod Mosiną na glebach murszowych (gleby kwaśne).
5. Torfowiska niskie, formacje błotne i olszyny. Zajmują one całe płaskie dno pradoliny oraz wszystkie większe doliny na wysoczyźnie.

Mapa Huecka, oparta na badaniach fitosocjologicznych lasów współczesnych oraz na analizie gleb daje dobry, choć zgeneralizowany obraz formacji roślinnych nad środkową Obrą. Przy interpretacji tej mapy nasuwają się jednak dwa pytania:

1. czy w fazie IV rozwoju lasów w Wielkopolsce południowo-zachodniej obszary gliny na wysoczyźnie były rzeczywiście zajęte przez lasy dębowo-grabowe jak i inne typy lasów?
2. jak rzeczywiście wyglądała roślinność Łęgu Obrzańkiego?

Na pytanie pierwsze dadzą odpowiedź badania Oltuszewskiego, który w swej „Polodowcowej historii lasów w południowo-zachodniej Wielkopolsce“ (14), stwierdza, że gatunki drzew ciepłolubnych, a więc dębu (*Quercus*), grabu (*Carpinus*) lipy (*Tilia*) i innych pojawiają się już w drugiej fazie rozwoju lasów, i od tego czasu stale się utrzymują na glebach gliniastych na wysoczyźnie, a zmienia się jedynie procentowy udział różnych jego składników w zależności od zmian klimatycznych.

Zagadnienie drugie jest trudne do wyjaśnienia. Istnieje zastrzeżenie, czy Hueck słusznie nie umieścił tutaj lasów łęgowych, a podał jedynie torfowiska niskie, formacje błotne i olszyny. Spróbujemy odpowiedzieć na to pytanie, opierając się na analizie stosunków glebowych i fitosocjologicznych łąk nadobrzańskich oraz metodą retrospektywną, przez analizę źródeł historycznych.

Opierając się na pracy rękopiśmiennej Kudelki i Muszyńskiego pt. „Roślinność i gleby łąk doliny rzeki Obry“ (7) wyróżnić możemy w dolinie Obry między Kościanem a Wielichowem następujące gleby:

- a) gleby torfów niskich i torfów mineralnych (na podłożu piaszczystym),
- b) gleby mułowo-torfowe,
- c) mursze piaszczyste (w miejscach wyżej położonych).

Występowanie gleb torfowych wskazuje na roślinność bagien; mała miąższość torfu, jak również występowanie torfów mineralnych oraz drobnych warstewek mułowych wewnątrz torfu (7) wskazuje na częste wylewy rzeczne, co może być

dowodem na istnienie poza roślinnością torfiastą, roślinności łąkowej krzewiastej, z nadbudową tylko drzew dużych. Spotykane w profilach glebowych całe pnie drzewne (dąb, olcha, jesion i inne) (16) oraz grube warstwy rozdrobnionych muszli, małży i ślimaków wskazują na istnienie tutaj jakichś zbiorników wodnych. Jak więc wynika z analizy stosunków glebowych, obszary o glebach torfiastych i mułowo-torfowych zajęte być musiały przez torfowiska typu niskiego, tworząc formacje szuwarowe oraz formacje krzacaste. Obszary wyżej położone, o glebach murszowych, zajęte być musiały przez las olchowy, złożony według J. Motyki (12), przede wszystkim z olch (*Alnus glutinosa*) w miejscach o spokojniejszej cyrkulacji wodnej, czyli w większej odległości od koryta rzeki, oraz z wierzby (*Salix*), jesionu (*Fraxinus*), lipy (*Tilia*), klonu (*Acer*) i wiązu (*Ulmus*) w miejscach o żywszej cyrkulacji wodnej (w pobliżu licznych łożysk Obry). Owego lasu nie należy sobie wyobrażać jako zbiorowiska wyłącznie wysokich drzew, lecz jako mozaikową formację roślinną, w której na przemian występowały wysokie krzewy np. wierzbowe i drzewa (wierzby, jesiony, wiązy e. t. c.). Obszary suche, o podłożu piaszczystym, zajęte były przez bory sosnowe.

Składu florystycznego pierwotnego bagna nie znamy. Zdjęcie fito-socjologiczne współczesnych łąk nadobrzańskich, wykonane przez Kudelkę (7) pozwoliło na wyróżnienie tu trzech typów roślinności łąkowej:

1. typ śmiałka darniowego (*Airetum*),
2. typ turzycowy (*Magno-caricetum*),
3. typ trzęślicy błękitnej (*Molinietum coeruleae*).

Można z wielkim prawdopodobieństwem przypuścić, że znajdują się one tutaj na stanowisku pierwotnym, czyli, że występowały tu już w epoce brązu.

Analiza źródeł historycznych wydaje się potwierdzać wnioski poprzednie. Krajobraz dzisiejszego Łęgu Obrzańskiego jest krajobrazem zmienionym bardzo przez człowieka, a więc krajobrazem kulturalnym. Melioracja Łęgu Obrzańskiego, której początki sięgają połowy wieku XVIII (4), (16), spowodowała wprawdzie osuszenie Łęgu, jednakże w chwili obecnej większość łąk jest już przesuszona i wymaga ponownego nawodnienia.

Przed melioracją Łęgu i związaną z tym regulacją Obry, łożysko jej, na odcinku od Kościana do Kopanicy, według słów Hładyłowicza „prawie nie istniało i rzeka rozlewała się, tworząc bagna i topie'e nie do przebycia. Cesarze niemieccy np. (Fryderyk w r. 1157), pisze dalej Hładyłowicz, wielce się tym chełpili, gdy się im udało przebyć moczarowate miejscowości Odry i sąsiedniej Obry“. Cytujemy dalej. W „Starożytnościach słowiańskich“ czytamy o niej (o Obrze) następująco: „Nie było może rzeki w całej dawnej Polsce, któraby wylewami swymi uczyniła tyle szkody co Obra. Będąc prawie bez koryta i spadku, wody jej błakały się na wszystkie strony, wilgotniły niezmiernie pola i zmieniły je w niedostępne strugi i błota“.

Na mapie G. Freudenhamera z połowy XVII wieku, której wycinek załączamy, Łęgi Obrzańskie przedstawione są w części wschodniej jako błota, w części zachodniej jako jezioro. Niezaznaczono również koryta Obry w jej odcinku środkowym i wszystkie rzeki jak Obra Kościana, Mogilnica, Samica i inne kończą swój bieg na Łęgu.

W świetle powyższego obraz Łęgu Obrzańskiego w czasach historycznych rysuje się wyraźnie. Łęg Obrzański był więc przeważnie bagniskiem, w części zachodniej zaś jeziorem. O charakterze owego jeziora można wyciągnąć wnioski na podstawie analogii z dzisiejszymi stosunkami hydrologicznymi u ujścia Obry do Odry. W miejscu tym występują groźne wylewy Odry, które zdarzają się nawet przy średnio wysokim stanie wody (16). Wylewy te przypadają na okres wiosenny, chociaż zdarzają się także i latem (pod wpływem ulew w Sudetach). Szybkie przenoszenie się fali powodziowej na krótkich, lewobrzeżnych, górskich dopływach Odry powoduje gwałtowne nieraz podnoszenie się stanu wód w biegu średnim rzeki. Odra na odcinku środkowym swego biegu posiada nadal charakter rzeki górskiej i dlatego cechuje ją tutaj „przewaga ilościowa i wysokościowa wezbrań letnich, pochodzących z deszczów ulewnych, nad wezbraniem wiosennymi powstałymi z roztopu śniegów“ (Kajetanowicz 6). Z powodu takiego układu stosunków część ujściowa doliny Obry pozostaje nieraz przez długie okresy zalana spiętrzonymi wodami Odry, a wody Obry, spływające ku zachodowi z nieco wyżej położonej części wschodniej Łęgu również spiętrzają się, zalewając dno doliny Obry. Można więc przypuścić, że w epoce brązu, przez analogię do stosunków dzisiejszych, panowały podobne stosunki hydrograficzne, i że zachodnia część Łęgu Obrzańskiego była prawdopodobnie jeziorem okresowym, zawdzięczającym swe istnienie wylewom rzek Odry i Obry.

Reasumując dane florystyczne, glebowe i historyczne można przyjąć jako cechę charakterystyczną Łęgu mozaikowy układ roślinności: torfowiska niskie na przemian z kępami drzew i zaroślami krzewiastymi.

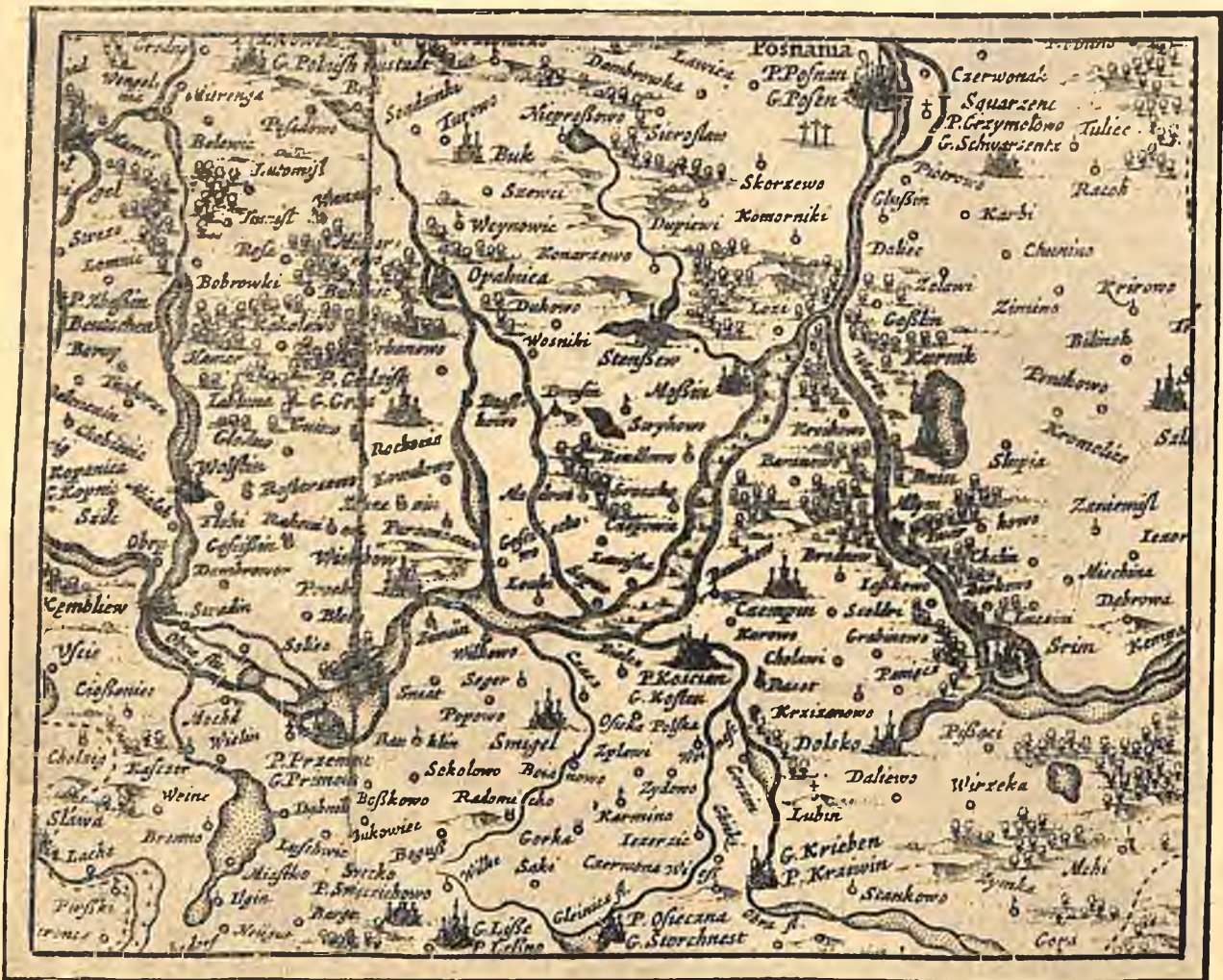
W świetle wyżej przedstawionych rozmaitych elementów zaosadnienia, nasuwałą się, jako ich synteza, wnioski co do możliwości osadnictwa na badanym obszarze w epoce brązu.

Zdaniem H. Nietscha (13) las dębowo-grabowy (*Querceto-carpinetum*), ze swoim bogatym runem i podszyciem krzewiastym nadawał się zupełnie dobrze do hodowli bydła, dostarczając poza tym owoców (dla zbieraczy) i zwierzyny (dla myśliwców). H. Łowmiański w swoich „Podstawach gospodarczych formułowania się państw słowiańskich“ jest zdania, że w gospodarce pierwotnej pasterstwo leśne odgrywało bardzo dużą rolę (9).

Nie można ustalić dokładnego składu florystycznego tych lasów w epoce brązu. Współczesne lasy dębowo-grabowe zawierają według J. Motyki (12) często w podszyciu leszczynę (*Corylus*

Avellana), czarny bez (*Sambucus nigra*), derenia świdwę (*Cornus sanguinea*), trzmielinę zwyczajną (*Evinymus europaea*) oraz kalinę (*Viburnum opulus*); z mniejszych krzewów bardzo typowym jest tu wilcze łyko (*Daphne mezereum*); runo w tych lasach jest urozmaicone i bogate w gatunki. Do najważniejszych przedstawicieli należą: gwiazdnica wielokwiatowa (*Stellaria holostea*), podagrzyk zwyczajny (*Aegopodium podagraria*), kopytnik pospolity (*Asarum europaeum*), mio-

rczwoju. Przede wszystkim nierogaczna (nie-dawno oswojona z dzika świnia domowa), jak również i owce, mogły znajdować wystarczającą ilość paszy w bogatym runie leśnym i podszyciu. Wielka ilość żołądzi sprzyjała znakomicie hodowli świń, a także i bydła rogatego, oswojonego niedawno z tura. Także i konie znajdowały dosyć paszy w lesie; chodzi tu przede wszystkim o paszę z liści i gałązek drzew i krzewów, którą można nawet magazynować przez suszenie. jako zapasy

Ryc. 3. Łęgi Obrzańskie na podstawie wycinka mapy Freudenhamera z połowy XVII w. — Les basses prairies de l'Obra selon la carte de Freudenhamer du moitié du XVIIe siècle.

dunka ćma (*Pulmonaria obscura*), dąbrówka rozłogowa (*Ajuga reptans*), gajowiec żółty (*Galeobdolon luteum*) i dzwonek pokrzywolistny (*Campanula trachelium*).

Można przypuścić, że ias dębowo-grabowy w epoce brązu zawierał sporą ilość owych składników podszycia i runa. Dostarczały one człowiekowi szeregu środków żywnościowych, z których wymienić należy przede wszystkim orzechy leszczyny i żołądź. Zwierzyna leśna dostarczała myśliwcom mięsa i skóry. Hodowla bydła zdaniem wymienionych uprzednio autorów (Nietsch, Łowmiański), jak też i innych np. Hładyłowicza (4), miała zupełnie dobre warunki

na zimę (13). Należy również zwrócić uwagę na to, że w miarę wzrostu intensywności hodowli następowało niszczenie podszycia leśnego, a w związku z tym następowała zmiana runa leśnego, które z runa ziołowego stawało się runem trawiastym. Zwiększenie się ilości traw w runie leśnym w znakomite sposób polepszało skład paszy dla bydła. Pasterstwo leśne znane jest także (8, 13) współcześnie w wielu krajach Europy. Wynika z tego, że nie należy wiązać hodowli bydła wyłącznie z obszarami trawiastymi, tj. łąkami, których w pierwotnym krajobrazie nie było zupełnie (3), lecz należy dopuścić możliwość hodowli bydła i w lesie.

Lasy dębowo-grabowe wilgotne (*Querceto-carpinetum Stachyetosum silvaticae*) przedstawiają podobną bazę żywnościową jak lasy poprzednio opisane.

Obszary borów sosnowych czystych (*Pineto-Vaccinietum myrtilli*) oraz borów sosnowych z domieszką dębów (*Quercetum medioeuropaeum*) stanowiły gorszą bazę żywnościową dla człowieka, aniżeli lasy dębowo-grabowe. Przede wszystkim podszycie boru jest znacznie uboższe aniżeli w lasach dębowo-grabowych. Skład florystyczny borów współczesnych przedstawia się według J. Motyki (12) następująco: poza drzewami z krzewów najważniejszy jest jałowiec pospolity (*Juniperus communis*) oraz jarzębina pospolita (*Sorbus aucuparia*). Runo jest zwykle ubogie w gatunki. Najważniejsze z nich to: borówka czernica (*Vaccinium myrtillus*), borówka brusznica (*Vaccinium vitis idaea*), wrzos (*Calluna vulgaris*), mącznica garbarska (*Arctostaphylos uva-ursi*), siódmaczek leśny (*Trientalis europaea*), pszeniec zwyczajny (*Melampyrum vulgatum*) oraz gatunki gruszynek (*Pirola*), widłaków (*Lycopodium*) i niektórych traw (*Festuca ovina*, *Sieglinia decumbens*).

Krzewinowe runo borów dostarcza znacznie mniej paszy aniżeli runo lasów dębowo-grabowych i dlatego należy uznać bory jako tereny nie sprzyjające hodowli bydła i dostarczające jedynie jagód leśnych i grzybów oraz miodu leśnego człowiekowi.

Roślinność łągowa składa się według Motyki (12) „w piętrze drzew z wierzb (*Salix*) i czeremchy (*Prunus*). W razie braku drzew mamy tu torfowiska niskie. Piętro krzewów składa się najczęściej z krzewiastych wierzb, niekiedy z domieszką krzaczastej brzozy (*Betula humilis*). Piętro zielone budują wielkie byliny, trawy, turzyce, sity i liczne rośliny dwuliścienne. Najważniejsze to: *Carex gracilis*, *C. elongata*, *C. riparia*, *Poa remota*, *Phalaris arundinacea*, *Phragmites communis*, *Glyceria aquatica*, *Iris pseudoacorus*, *Typha latifolia*, *Scirpus silvaticus*, *Cirsium oleraceum*, *Crepis paludosa*, *Eupatorium cannabinum*. Lasy łągowe są najbardziej wyniszczone, najmniej zbadane, stąd trudno jest podać rośliny dla nich przewidziane“.

Jak widać brak w łągach takiej ilości roślin pożytecznych dla człowieka jak w lasach dębowych. Występowanie wierzby było momentem atrakcyjnym dla hodowli owiec i kóz. Pod uwagę należy wziąć również występowanie na torfowiskach i wodach Łęgu dużej ilości ptactwa wodnego.

Ponieważ runo i podszycie lasów dębowych w okresie zimy zupełnie pozbawione jest liści, a obszary bagien łatwiej dostępne zimą i jesienią aniżeli w okresie wiosennych i letnich powodzi dostarczać mogły one zimą i jesienią gałązek oraz pączków wierzby i innych drzew i krzewów, które służyć mogły jako pasza dla bydła.

Według informacji ustnej mieszkańców Łęgu Nadobrzańskiego (16) istniał tu dawniej zwyczaj wypędzania bydła na miejsce suche na Łęgu, gdzie było pozostawało przez całe lato pod gołym

niebem. Jest to prawdopodobnie zwyczaj przetrwały z okresów wcześniejszych, w których panowała gospodarka więcej pierwotna.

Na załączonej mapce syntetycznej przedstawiono graficznie zagadnienie możliwości zdobywania przez człowieka żywności w zależności od szaty roślinnej i fizjografii terenu. Na terenie wysoczyzny dyluwialnej przedstawiono kolejno:

- a) obszar o obfitej bazie żywnościowej (lasy dębowo-grabowe), sprzyjające hodowli bydła, zbieractwu, myślistwu, a nawet kopieniactwu,
- b) obszary borów sosnowych i mieszanych, ubogie w środki żywnościowe (jedynie owoce dla zbieraczy) i nie nadające się do hodowli bydła.

Obszary łągowe przedstawiono jako:

- c) tereny o niezbyt dużych i ograniczonych możliwościach zdobywania żywności (w każdym razie tereny bogatsze od borów). Obszary te nadają się głównie na okresową hodowlę bydła (jesienią i częściowo latem na suchszych miejscach oraz zimą — gałązki i pączki drzew). Obszary te z powodu niskiego swego położenia narażone były na okresowe zalewy wodami, co było momentem atrakcyjnym dla gromadzenia się ptactwa wodnego (żywność dla myśliwców).

¹⁾ Freudenhamer G.: *Palatinatus Posnaniensis in maiori Polonia Primarii Nova Delineatio*—Amsterdam — Exs. Joannes Blaeu (ca 1650).

²⁾ Galon Rajmund: Charakterystyka oraz podział niżowego krajobrazu polodowcowego na podstawie krzywej hipsograficznej — *Wiadomości Służby Geograficznej* — 1936, z. 1 — Warszawa.

³⁾ Gradmann Robert: *Unsere Flusstäler im Urzustand* — *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin* — 1932 — Berlin.

⁴⁾ Hładyłowicz Konstanty Jan: *Zmiany krajobrazu i rozwój osadnictwa w Wielkopolsce od XIV do XIX w.* — *Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych* nr 12 — Lwów 1932.

⁵⁾ Hueck Kurt: *Vegetationskundliche Karte des Deutschen Reiches 1:1 000 000* (Karte der ursprünglichen Vegetation) Blatt Berlin-Neudamm 1943; mapa + tekst.

⁶⁾ Kajetanowicz Zbigniew: *Hydrologia Odry* — „*Monografia Odry*“ — Poznań 1948.

⁷⁾ Kudelka Janusz — Muszyński Tadeusz: *Roślinność i gleby łąk doliny Odry* — praca rękopiśmienna — Poznań 1951.

⁸⁾ Lewicki A.: *Pastwiska Leśne* — *Encyklopedia rolnicza* — Warszawa 1899.

⁹⁾ Łowmiański Henryk: *Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich* — Warszawa 1953.

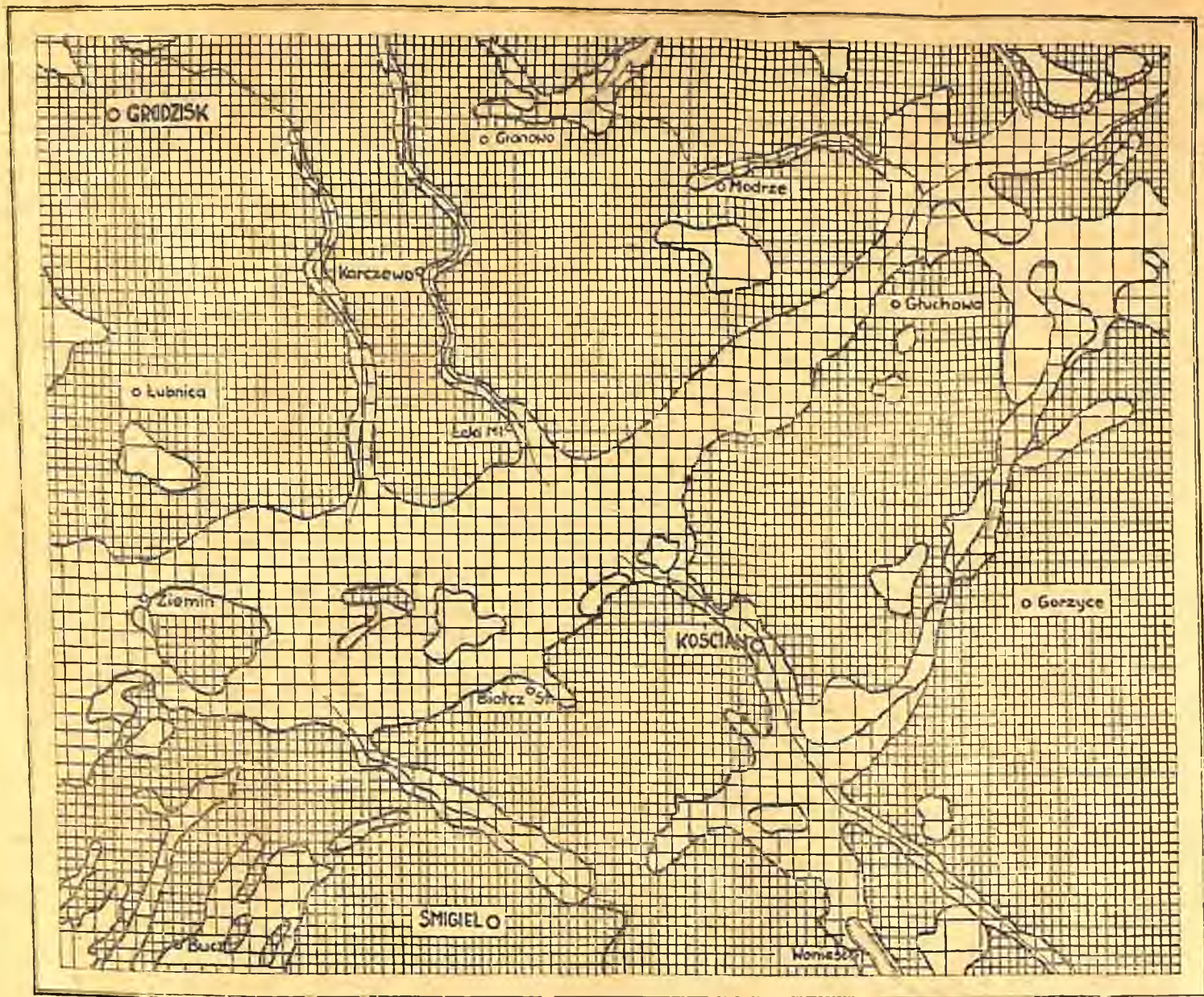
¹⁰⁾ Majdanowski Stefan: *The southern limit of the Baltic glaciation in the European Plain in the light of the extent of lake-channels*—*Bulletin de la Société des Amis des Sciences de Poznań* — X Livraison — Serie B 1949 — Poznań.

¹¹⁾ Mikołajski Juliusz: *O powstaniu tzw. pradoliny Warszawsko-berlińskiej* — *Badania Geograficzne nad Polską pn.-zachodnią* — zeszyt 2—3 Poznań 1927.

¹²⁾ Motyka Józef: *Geobotanika* — Warszawa 1953 — skrypcy.

¹³⁾ Nietsch H.: *Wald und Siedlung im vorgeschichtlichen Mitteleuropa* — „*Mannus-Bücherei*“ Band 64 — Leipzig 1939.

¹⁴⁾ Ołtuszewski Wacław: *Polodowcowa historia lasów południowo-zachodniej Wielkopolski w świetle analizy pyłkowej* — *Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk* —

MAPA ROZPRZESTRZENIENIA
 BAZ ŻYWNOŚCIOWYCH NAD OBRĄ
 ŚRODKOWĄ W EPOCE BRĄZU

0 5km.

Legenda

 obszar o obfitej
 bazie żywnościowej;

 obszar o słabszej
 bazie żywnościowej;

 obszar o słabej
 bazie żywnościowej;

 jeziora i rzeki

 miejscowości

Ryc. 4. Mapa rozprzestrzenienia baz żywnościowych nad Obrą środkową w epoce brązu. — Carte des bases d'alimentation sur le cours moyen de l'Obra dans l'âge du bronze. Explication de signes: 1. Territoires à base d'alimentation riche, 2. Territoires à base d'alimentation plus pauvre, 3. Territoires à base d'alimentation pauvre, 4. Lacs et fleuves. 5. Villes et villages.

Prace Komisji Matematyczno-Przyrodniczej — Seria B. Tom X, zeszyt 7 — Poznań 1948.

¹⁵⁾ Pawłowski Stanisław: Rozważania nad morfologią doliny Warty pod Poznaniem — Badania Geograficzne nad Polską pn.-zachodnią, zeszyt 4—5 — Poznań 1929.

¹⁶⁾ Pohl Zygmunt: Wpływ odwodnienia Łęgów Nadodrzańskich na rozwój sąsiadujących z nimi drzewostanów — praca rękopiśmienna — Poznań 1950.

¹⁷⁾ Wodiczko Adam: Polodowcowa historia lasów Wielkopolski w świetle analizy pyłkowej. Wydawn. Okręgowego Komitetu Ochrony Przyrody na Wielkopolskę i Pomorze w Poznaniu — Zeszyt 6 — Poznań 1936.

TADEUSZ BARTKOWSKI (Poznań)

LE PAYSAGE DES ENVIRONS DE ŁĘKI MAŁE À L'ÂGE DU BRONZE.

Resumé

Afin détablir une caractéristique suffisamment fondée du paysage des environs de la station archéologique de Łęki Małe, l'auteur a dû soumettre à une analyse successive toute une série d'éléments, dont les plus importants étaient la géomorphologie des environs, considérée au point de vue de leur caractéristique géologique et du genre des sols, ensuite la description de la végétation primitive, puis la synchronisation des époques préhistoriques avec l'histoire du climat ainsi qu'avec les phases du développement des forêts sur ces territoires et enfin le problème de la possibilité de l'établissement de l'homme préhistorique dans ces régions.

Une esquisse jointe à l'article (fig. 1) illustre sommairement la géomorphologie. Cette carte contient les éléments morphologiques suivants: le plateau diluvial et les collines diluviennes (âsar) comme formes de l'accumulation glaciaire — des dunes comme formes de l'accumulation éolienne et enfin — un grand chenal glaciaire, des vallées, des versants et des terrasses formées par l'action érosive. La genèse des enfoncements sans écoulement, parsemés en grand nombre à travers le plateau n'a pas encore pu être suffisamment éclaircie.

L'élément morphologique principal de tout ce territoire est le plateau de la moraine du fond, différencié en étage I, 72—75 m au dessus du niveau de la mer et en étage II, 80—85 m au des. du n. d. m. Ce plateau coupé en direction E—W par le grand chenal glaciaire Varsovie—Berlin possède une surface légèrement ondulée, où les élévations oblongues altèrent avec des enfoncements en grande partie sans écoulement occupés par des prairies et des pâturages. Les collines diluviennes (âsar) hautes d'à peu près 5 m, sont composées principalement de sables et de graviers, couverts d'un manteau d'argile en éboulis. Les dunes se rencontrent au fond de la vallée glaciaire. De forme allongée elles s'étendent parfois jusqu'à 5 km et atteignent une hauteur de 5—10 m.

Les formes érosives occupent sur ce territoire des terrains non moins vastes que le plateau. Le chenal glaciaire Varsovie—Berlin, déjà mentionnée appelée dans cette partie aussi vallée de l'Obra s'étend de ENE vers WSW. C'est une plaine plate couverte de basses prairies, et ça et là de forêts à feuilles. Des forêts de conifères se rencontrent sur les terrains sableux de la vallée glaciaire. Parmi les glèbes prédominant ici les sols tourbeux et limoneux. Les versants du chenal

glaciaire, qui atteint près de Kotusz une largeur de 6 km, sont assez escarpés et possèdent des contours nettement marqués. Vers elle s'allongent et s'y écoulent de larges vallées formées par érosion, à inclination faible et à sols tourbeux et limoneux. Nous voyons donc que le paysage des environs de Łęki Małe doit presque tous les éléments de sa configuration territoriale aux procès d'accumulation glaciaire ainsi qu'aux érosions subglaciaires et periglaciaires, contemporaines à la dernière glaciation dite Baltique.

Passant au problème des conditions climatiques de cette époque, l'auteur a consulté la synchronisation climatique et paléobotanique de A. Wodiczko, d'après lequel à l'âge du bronze correspondrait la période subboréale de Blytt-Sernander, caractéristique par un empirement du climat. Selon W. Ołtuszewski, qui s'appuie sur l'analyse pollinique des tourbes du sud-ouest de la Grande Pologne, l'âge du bronze y correspondrait à la phase IV de l'évolution des forêts, caractéristique par un maximum réitéré des forêts de pins survenu à la suite d'un amoindrissement des influences océaniques. C'est à peu près la période III de Tage Nilsson en Scanie, période de transition entre le *Quercetum mixtum* et le *Fagetum* qui constitue le moment de l'apparition du hêtre et non de son règne.

La description de la végétation de cette époque fut basée par l'auteur sur la carte de la végétation primitive de l'Allemagne et de la Pologne occidentale (1943) de K. Hueck qui différencie pour le territoire du cours de l'Obra les formations suivantes: 1) forêts de chênes et de charmes sur glèbes sèches. 2) forêts de chênes et de charmes sur sols plus humides à haut niveau de la nappe d'eau, 3) forêts de pins purs croissant sur des glèbes sèches reposant sur une couche épaisse de sable dans le sous-sol, 4) forêts mixtes (pins avec chênes) peu nombreuses, sur terres sableuses reposant sur un sous-sol d'argile. 5) tourbes basses, formations marécageuses et bois d'aunes occupant tout le fond du chenal glaciaire et la majorité des vallées plus importantes du plateau (fig. 2).

L'analyse des sources historiques semble confirmer les données exposées plus haut. Le paysage actuel de la vallée de l'Obra est un paysage sensiblement modifié par l'homme qui par amélioration successive l'a élevé à une haute culture. Avant ces améliorations le lit de l'Obra n'existait presque pas sur certains secteurs et le fleuve avec son inclination minime débordait, formant des marais infranchissables aux eaux errant en toutes directions. Parmi tous les fleuves de la Pologne d'antan l'Obra paraît avoir causé le plus de dégâts aux champs et à l'homme par ses débordements continuels. Sur la carte de Freudenhammer datant de la moitié du XVIIe siècle, dont la reproduction d'un des secteurs est jointe à l'article (fig. 3) la vallée de l'Obra est représentée dans sa partie orientale comme marécage et dans sa partie occidentale comme lac, auquel nous pouvons assumer un caractère périodique dû aux débordements de l'Obra. La disposition en mosaïque de la végétation — tourbes basses altérant avec bouquets d'arbres et fourrés buissonneux — complète le paysage mouvementé de cette contrée.

Il est à supposer que la forêt de chênes et de charmes avait dû être riche en sous-bois buissonneux au cours de l'âge du bronze. Ses divers composés fournissaient à l'homme une nourriture variée où il faut mentionner surtout les noisettes et les glands. Les bêtes des bois livraient au chasseur la viande

et les peaux. L'élevage du bétail y rencontrait des conditions les plus favorables. C'est surtout la race porcine (le cochon domestique apprivoisé au néolithique du sanglier) ainsi que les moutons qui pouvaient trouver une quantité suffisante de fourrage dans ces forêts. L'énorme masse des glands suffisait aux besoins nutritifs des porcs et des bêtes cornues. Le cheval lui aussi trouvait une riche pâture dans les forêts. Cette pâture se compose ici surtout de feuilles et de brindilles d'arbres et d'arbustes, également faciles à sécher comme fourrage d'hiver. Il devient évident que l'élevage de ces temps reculés ne se concentrait pas exclusivement sur les terrains herbacés, c'est à dire sur les prés qui faisaient presque complètement défaut dans le paysage primitif, mais qu'il faut accepter en toute certitude l'élevage des bêtes domestiquées également dans les forêts.

Les terrains couverts de forêts de pins purs (*Pineto-Vaccinietum myrtilli*) ainsi que de forêts de pins mélangées de chênes (*Quercetum medieuropeum*) ne constituaient plus pour l'homme une base nutritive aussi avantageuse que les forêts de chênes et de charmes. Leurs sousbois pauvres ne favorisaient plus l'élevage et ne fournissaient que des baies de bois, des champignons et du miel forestier.

La végétation des basses prairies se compose de putiets ainsi que de saules buissonneux. Pour l'homme ces terrains tourbeux et humides ne présentaient qu'une valeur minime, mais ils favorisaient l'élevage du bétail surtout pendant l'automne et l'hiver quand les forêts étaient dépourvues de feuilles et quand les marécages étaient mieux accessibles qu'aux périodes des débordements printaniers et estivaux.

La carte synthétique jointe à l'article (fig. 4), illustre d'une manière graphique le problème si important pour l'homme de gagner une nourriture suffisante, problème qui dépend de la végétation aussi bien que de la physiographie du terrain. Sur le plateau diluvial qu'on vient de décrire on a présenté successivement:

a) les territoires à base d'alimentation riche, favorisant l'élevage des animaux domestiques, la cueillette, la chasse et même le piochage,

b) les territoires à base d'alimentation pauvre (forêts de pins et forêts mixtes) peu favorables à l'élevage,

c) les basses prairies ne se prêtant qu'à un élevage périodique, mais fournissant au chasseur les oiseaux aquatiques vivant en masses sur les marécages inondés.

Cmentarzisko kultury łużyckiej w Cieślach Wielkich, w pow. wrzesińskim

Z 13 rycinami

Le cimetière de la civilisation lusacienne de Cieśle Wielkie, distr. de Kościan

WSTĘP

Cmentarzisko kultury łużyckiej w Cieślach Wielkich, w pow. wrzesińskim będące tematem niniejszej pracy zostało rozkopane w r. 1935 przez dr Aleksandrę Karpińską. Składało się ono z 21 grobów. W Archiwum Muzeum Archeologicznym w Poznaniu dochoowało się niestety bardzo mało danych, co uniemożliwiło pełne opracowanie tematu. Brak więc zupełnie opisu grobów jak również i ich planów (zachował się tylko plan cmentarzyska i dwie fotografie grobów). Nie mamy też pewności, czy inwentarz, jaki dochował się do tej chwili w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, jest kompletny. Wszystkie wspomniane braki utrudniają w znacznym stopniu wyczerpujące opracowanie tematu, przede wszystkim zaś zagadnienia rytuału pogrzebowego oraz przeprowadzenia chociażby próby interpretacji społecznej. Z uwagi na to, większą wagę poświęcałam w pracy opracowaniu ceramiki.

W opisie inwentarza starałam się utrzymać następujący układ: popielnice, misy, czerpaki, kubki, naczynia beczułkowate i inne naczynia. Przy podaniu wymiarów wprowadziłam następujące skróty: średn. — średnica, wys. — wysokość, otw. — otwór, d. — dno. Wszystkie wymiary zostały podane w cm.

Inwentarz cmentarzyska został zainwentaryzowany w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu pod nr. 1935 : 97.

Opis grobów ogranicza się jedynie do opisania inwentarza grobowego i pozbawiony jest całkowicie danych dotyczących form i położenia grobów. Zresztą i sam opis inwentarza grobowego nie obejmuje wszystkich naczyń, gdyż część z nich — podobnie jak i dziennik wykopaliskowy — nie dochowała się.

Grób I

Misa (ryc. 1 e) głęboka z brzegiem zagiętym nieznacznie ku środkowi. Powierzchnia gładzona, barwy czarnej. Zrekonstruowana. Średn. 16,5 cm, wys. 7,0; d. 7,0.

Czerpak (ryc. 1 b) płaski z wklęsłym dnem i dużym taśmowatym uchem. Powierzchnia gładzona barwy żółtej. Brzeg wyszczerbiony. Otw. 11,0×9,5; wys. 3,0; d. 2,0.

Kubek (ryc. 1 j) stożkowatego w przybliżeniu kształtu z powierzchnią chropowatą barwy brunatnej. U krawędzi naczynia taśmowate ucho. Sklejony i zrekonstruowany. Średn. 10,9; wys. 8,8; otw. 9,8; d. 5,8.

Kubek (ryc. 1 a) dwustożkowaty z wyodrębnioną, zwężającą się ku górze szyjką, taśmowatym uchem wystającym ponad brzeg. Powierzchnia naczynia gładzona barwy brunałnej. Na granicy szyjki i brzuśca zdobi naczynie bruzda pozioma, a załom brzuśca zdobi rząd ukośnych, szerokich żłobków i ornament dołczkowy. Średn. 7,5; wys. 5,0; otw. 5,8; d. 2,9.

Kubek (ryc. 1 f) kształtu w przybliżeniu stożkowatego z taśmowatym uchem wystającym nieznacznie ponad brzeg. Powierzchnia gładzona barwy ceglastej. Sklejony i zrekonstruowany. Średn. i otw. 10,5×11,3; wys. 6,1; d. 4,8.

Kubek (ryc. 1 k) stożkowatego kształtu z taśmowatym uchem wystającym ponad krawędź. Powierzchnia gładzona barwy ceglasto-brunatnej. Sklejony. Średn. 14,0; wys. 6,8; otw. 13,5; d. 4,5.

Kubek (ryc. 1 g) doniczkowaty z taśmowatym uchem wystającym ponad krawędź ozdobioną jednym różkiem. Powierzchnia gładzona barwy brudnoszarej. Powyżej dna zdobi naczynie ornament trzech bruzd poziomych b. niestarannie wykonanych. Sklejony i zrekonstruowany. Wys. 6,8; otw. 10,0; d. 5,3.

Kubek (ryc. 1 i) doniczkowaty, szerokootworowy z taśmowatym uchem wystającym ponad krawędź. Powierzchnia gładzona barwy jasno-brunatnej. Wys. 4,7; otw. 7,3; d. 3,1.

Naczynie jajowate (ryc. 1 m) z powierzchnią chropowatą z śladami obmazywania palcami, zdobioną poniżej brzegu trzema parami dołków. Gлина barwy brunatnej. Sklejone i zrekonstruowane. Średn. 21,5; wys. 21,4; otw. 18,2; d. 11,2.

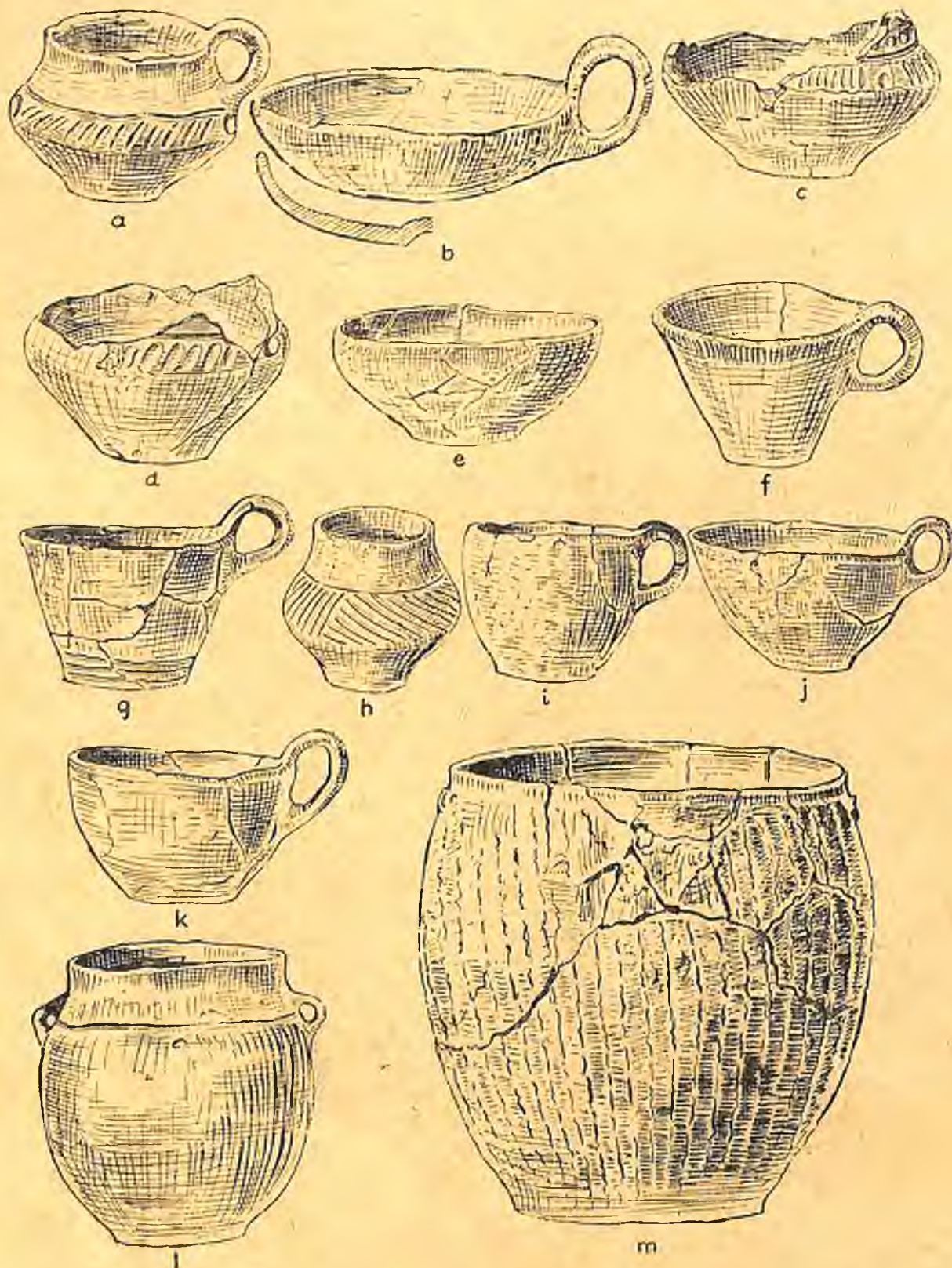
Naczynie beczułkowate (ryc. 1 l) z wyodrębnioną, cylindryczną szyjką. Powierzchnia gładzona barwy brunatnej. U nasady szyjki dwa kolankowato zgięte uszka. Powierzchnię naczynia zdobi dołek umieszczony poniżej ucha. Średn. 12,0; wys. 12,0; otw. 8,5; d. 6,0.

Naczynie dwustożkowate (ryc. 1 d) z zaokrąglonym załomem brzuśca i wyodrębni-

barwy brunatnej zdobiona u nasady szyjki poziomym rowkiem, a na załomie brzuśca lekko ukośnymi żłobkami, przedzielonymi w jednym miejscu dołkiem. Szyjka w górnej części utracona. Zrekonstruowane. Średn. 8,2; wys. jeszcze 5,5; d. 3,7.

Naczyńko podwójniestożkowate (ryc. 1h) z wyodrębnioną szyjką i z wyodrębnionym dnem. Powierzchnia gładzona, zdobiona u nasady szyjki bruzdą poziomą, poniżej której znajduje się pasmo ukośnie zakreskowanych czworokątów. Średn. 5,5; wys. 5,3; d. 2,5.

Ryc. 1. Cieśle Wielkie, pow. Września. Zawartość grobu 1. a, b, i, j w $\frac{1}{2}$ w.n. f, g, h, l, m w $\frac{1}{3}$ w.n. d w $\frac{1}{6}$ w.n. c, e, k w $\frac{1}{4}$ w.n. — Fig. 1. Cieśle Wielkie, distr. de Września. Contenu de la tombe 1. a, b, i, j en $\frac{1}{2}$, f, g, h, l, m en $\frac{1}{3}$, d en $\frac{1}{6}$, c, e, k en $\frac{1}{4}$.

Naczynie kształtu dwustożkowatego (ryc. 1 c) z wyodrębnioną szyjką i gładzoną powierzchnią szaro-brunatnej barwy. Szyjkę oddziela od brzuśca bruzda pozioma, poniżej której mieszczą się grupy dołeczków i żłobków. Powierzchnia gładzona barwy szaro-brunatnej. Górna część naczynia uszkodzona. D. 6,1.

Dolna część naczynia z powierzchnią gładzoną barwy brunatnej.

Przepalone w ogniu kości ludzkie.

Grób II.

Czasza gliniana, malowana, o małej cylindrycznej szyjce, oddzielonej, dnie wklęsłym (ryc. 2 b). Górna część brzuśca zdobi pasmo czer-

Fragment misy z brzegiem zagiętym do środka. Powierzchnia gładzona barwy żółto-czerwonej. D. 5,4.

Naczynie z wyodrębnioną cylindryczną szyjką i brzuścem w przybliżeniu płaskokulistym. Powierzchnia gładzona, barwy czarnej, zdobiona w górnej części brzuśca czterema ukośnie zakreskowanymi trójkątami i grupami kresek ukośnych. Sklejone i zrekonstruowane. Średnica 12,0; wys. 9,5; otw. 7,5; d. 3,5 (ryc. 2 d).

Miniaturowy dzbanek (ryc. 2 a) z płasko-kulistym brzuścem i krótką szyjką. Powierzchnia gładzona, czerniona, zdobiona u nasady szyjki poziomym żłobkiem, poniżej którego zwiisają trójkąty ukośnie zakreskowane. Sklejony

Ryc. 2. Cieśle Wielkie, pow. Września. Zawartość gr. 2. $\frac{1}{2}$ w. n. —
Fig. 2. Cieśle Wielkie, distr. de Września. Contenu de la tombe
2. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

wone, ułożone w przerywany zygzak. Pola wolne między zygzakiem wypełniają kreski, tworząc w ten sposób trójkąty zakreskowane, zwrócone na przemian wierzchołkiem w dół i w górę. Czerwona barwa odbija się jeszcze wyraźniej od tła bładożółtawego. Czasza jest częściowo uzupełniona gipsem. W. 3,2, sr. 9,7, otw. 8,0, d. 2,9. (Wg T. Wieczorowskiego, Przegląd Archeologiczny, t. VI, str. 156).

Misa (ryc. 2 c) z krótką, cylindryczną i nieco wklęsłą szyjką. Powierzchnia misy gładzona, czerniona, wewnątrz naczynia zdobione zygzakowato skomponowanymi grupami kresek. Sklejona i zrekonstruowana. Średn. i otw. 13,7; wys. 5,7; d. 6,0.

i zrekonstruowany. Średn. 7,0; wys. 6,5; otw. 3,5; d. 3,0.

Ułamek szyjki naczynia wewnątrz i zewnętrznie czernionego oraz kilka małych skorup¹⁾.

Grób III

Popielnica nie zachowała się. Przepalone kości ludzkie. Kilka kawałków węgla drzewnego.

Duża misa (ryc. 3 d) stożkowata z zgrubiałym i prosto ściętym brzegiem. Powierzchnia

¹⁾ Por. opis tego grobu w Przeglądzie Archeologicznym t. VI, str. 156 i rycinę 6 na str. 122.

gładka, barwy brunatnej. Sklejona i zrekonstruowana. Otw. 19,0; wys. 5,0; d. 7,5.

Czerpak półkulisty (ryc. 3 b) z wklęsłym dnem i krótką cylindryczną szyjką. Powierzchnia gładzona barwy szaro-brunatnej. Ucha brak. Sklejony i zrekonstruowany. Wys. 4,0; otw. 9,0;

Naczynie beczułkowate (ryc. 3 c) z wyodrębnioną stożkową szyjką. U nasady mieszczą się dwa uszka. Powierzchnia gładzona barwy brunatnej, zdobiona u nasady szyjki bruzdą poziomą. Sklejone. Średn. 13,8; wys. 13,2; otw. 10,4; d. 6,8.

Skorupy różnych naczyń, m. inn.:

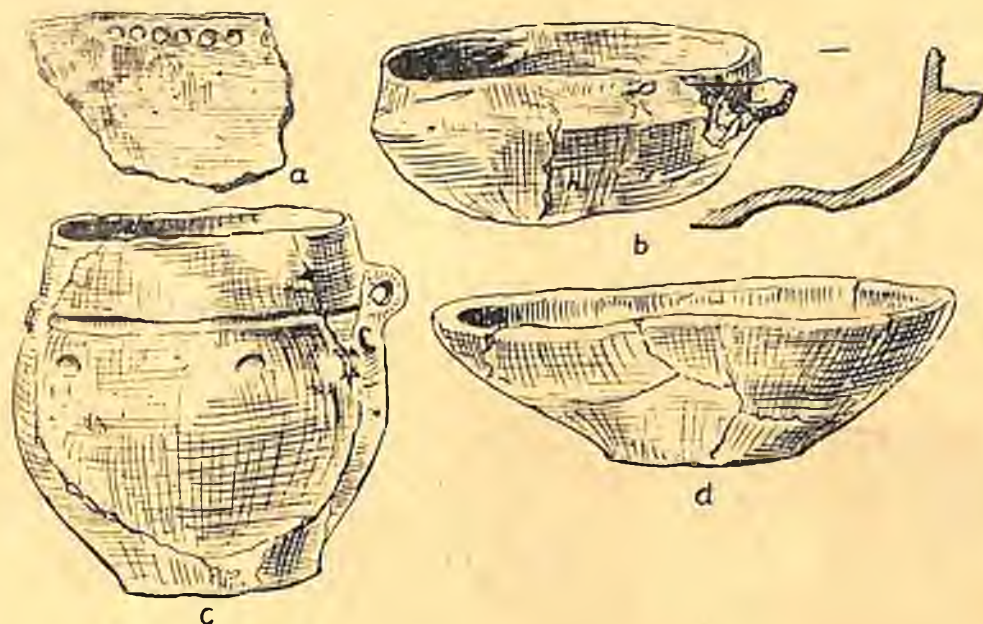
- a) fragment dolnej części naczynia o powierzchni chropowatej i o barwie brunatnej. Wys. jeszcze 9,0; d. 9,5.
- b) Skorupa naczynia zdobionego ornamentem paznokciowym.

Kubek stożkowaty (ryc. 4 a) z taśmowatym uchem, wystającym ponad krawędź. Powierzchnia gładzona barwy brunatnej. Średn. 8,5; wys. 5,5; otw. 8,5; d. 4,0.

Kubek beczułkowaty (ryc. 4 g) z powierzchnią gładzoną barwy ciemno-brunatnej. Otw. 10,0; wys. 6,55; d. 4,7.

Naczynie kształtu jajowatego (ryc. 4 d) z wyodrębniającym się nieznacznie dnem. Poniżej brzegu mieszczą się dwa małe uszka. Powierzchnia chropowata, pokryta ornamentem paznokciowym. Średn. 12,0; wys. 11,0; otw. 11,0; d. 6,0.

Naczynie wazowate (ryc. 4 e) z stożkową, wysoką szyjką i zaokrąglonym załomem brzuśca. U nasady szyjki biegną trzy bruzdy poziome, pod którymi mieszczą się grupy ukośnych żłobków oraz dwa małe uszka i dwa guzki. Brzusiec ma poniżej załomu powierzchnię chropowatą

Ryc. 3. Cieśle Wielkie, pow. Września. Zawartość gr. 3 (b, c, d) i 4(a). a, c, w $\frac{1}{3}$, reszta w $\frac{1}{2}$ w.n. — Fig. 3. Cieśle Wielkie, distr. de Września. Contenu de la tombe 3 (b, c, d) et 4(a). a, b, c en $\frac{1}{3}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Grób IV.

Skorupy różnych naczyń; m. in.:

- a) skorupa z powierzchnią chropowatą barwy szaro-żółtej, zdobiona ornamentem paznokciowym (Ryc. 3 a).
- b) skorupa z gładzoną powierzchnią o barwie brunatnej, zdobioną żłobkami ukośnymi

barwy brunatnej. Sklejone. Średn. 24,5; wys. 22,5; otw. 16,1; d. 10,3.

Dolna część naczynia z brunatnej gliny. D. 8,5. Ryc. 4 c.

Fragment czernionej misy o powierzchni gładzonej z brzegiem prosto ściętym, zdobionym wydatnym guzkiem.

Grób V

Naczynie beczułkowate (ryc. 4 f) z dwoma uchami u nasady szyjki. Powierzchnia gładzona posiada barwę brunatną. Średn. 10,0; wys. 9,8; otw. 9,0; d. 6,6.

Palone kości ludzkie.

Mała misa ze zgrubiałym, prosto ściętym brzegiem. Powierzchnią gładzoną barwy czerwono-brunatnej. Wys. 4,5; otw. 15,0; 6,0 (ryc. 4 b).

Grób VI

Naczynie beczułkowate (ryc. 5 d) z wyodrębnioną szyjką i gładzoną, czernioną powierzchnią. U nasady szyjki naczynie posiada taśmowate ucho kolankowato zgięte. Zrekonstruowane. Średn. 16,4; wys. 16,1; otw. 12,1; d. 8,2.

Misa (ryc. 5 b) z zagiętym do wnętrza brzegiem i wyodrębnionym dnem. Powierzchnia misy

gładka, barwy ciemno-brunatnej. Sklejona i zrekonstruowana. D. 7,7.

Czerpak (ryc. 5 f) z wyodrębnioną, cylindryczną szyjką i wklęsłym dnem tworzącym wewnątrz naczynia od strony wewnętrznej stożkowaty guzek. Poniżej brzegu resztką taśmowatego ucha.

c) fragment naczynia o powierzchni niedbale gładzonej zdobionej ornamentem paznokciowym. Fragment jest zaopatrzony w uszko. Gлина czerwona (ryc. 5 e);

d) fragment czernionego naczynia z baniastym brzuścem i stożkową szyjką, zdobioną u nasady czterema bruzdami poziomymi. Brzusiec nato-

Ryc. 4. Cieśle Wielkie, pow. Września. Zawartość grobu 5. $\frac{1}{3}$ w. n.
— Fig. 4. Cieśle Wielkie, distr. de Września. Contenu de la tombe 5.
 $\frac{1}{3}$ gr. nat.

Skorupy różnych naczyń, m. in.:

a) fragment naczynia z powierzchnią gładzoną barwy brunatnej, zdobioną czterema żłobkami poziomymi;

b) fragment przykrawężny misy z wklęsłą szyjką, zdobiony u nasady szyjki dwoma szeregami dołków paznokciowych. Gлина czerwona, powierzchnia szyjki gładzona, brzusca chropowata (ryc. 5 c);

miast zdobi dołek oraz grupa łukowato zwisających linii (ryc. 5 a).

Grób VII

Inwentarz grobu nie zachował się.

Grób VIII

Przepalone kości ludzkie. Popielnica nie zachowała się.

CzERPak (ryc. 6 e) z niską, wklęsłą szyjką i wklęsłym dnem. Ucho utracone, powierzchnia gładzona. Wys. 3,9; otw. 9,9; d. 2,7.

Naczynie beczułkowate (ryc. 6 d) z stożkową szyjką oddzieloną od brzusca bruzdą poziomą. U nasady szyjki dwa ucha. Powierzchnia gładzona, barwy szarej. Sklejone. Sredn. 13,0; wys. 13,9; otw. 10,4; d. 8,3.

Skorupy różnych naczyń, m. in.:

a) fragment misy z zgrubiałym brzegiem zagiętym do środka. Powierzchnia gładka barwy brunatnej.

jącymi poniżej grupami przeciwstawnie ukośnych kresek. Głina brunatna (ryc. 6 a).

Grób IX

Naczynie w przybliżeniu jajowate (ryc. 7 a) o chropowatej powierzchni obmazywanej palcami. Głina brunatna. Sklejone i uzupełnione. Sredn. 16,8; wys. 14,5; otw. 16,2; d. 8,9.

Misa (ryc. 7 c) ze zgrubiałym brzegiem, wychylonym na zewnątrz. Powierzchnia misy barwy szaro-brunatnej. Sklejona i zrekonstruowana. Wys. 7,0; otw. 20,3; d. 7,6.

Ryc. 5. Cieśle Wielkie, pow. Września. Zawartość grobu 6. b, d, f, w $\frac{1}{3}$ reszta w $\frac{1}{2}$ w.n. — Fig. 5. Cieśle Wielkie, distr de Września. Cotenu de la tombe 6. b, d, f, en $\frac{1}{3}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr, nat.

b) Fragment naczynia z chropowatą powierzchnią zdobioną ornamentem paznokciowym. Barwa powierzchni jasno-brunatna.

c) Fragment dna misy (ryc. 6 b) podzielonego na cztery pola zakreskowane na przemian w przeciwnych kierunkach. Fragment ścianki tejże misy zdobiony ornamentem bruzdowym (ryc. 6 c).

d) Fragment małego naczynka zdobionego u nasady szyjki bruzdami poziomymi oraz zwis-

Skorupy różnych naczyń. M. in. fragment dna naczynia o gładzonej, brunatnej powierzchni (ryc. 7 b).

Grób X

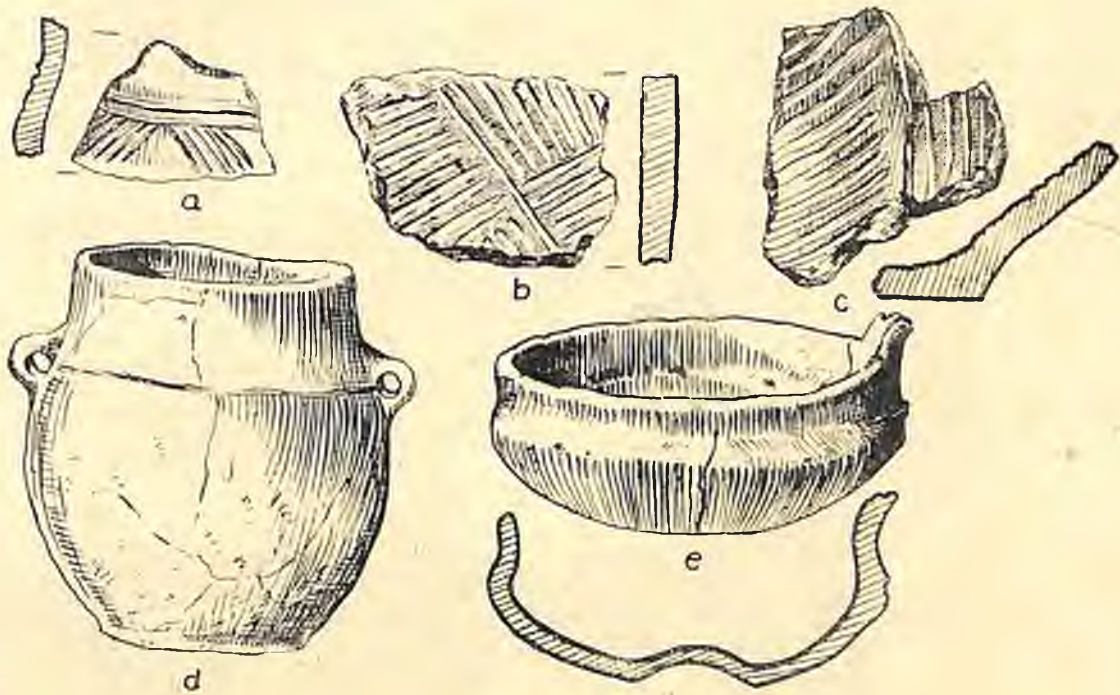
Popielnica nie zachowała się.

Przeżalone kości ludzkie.

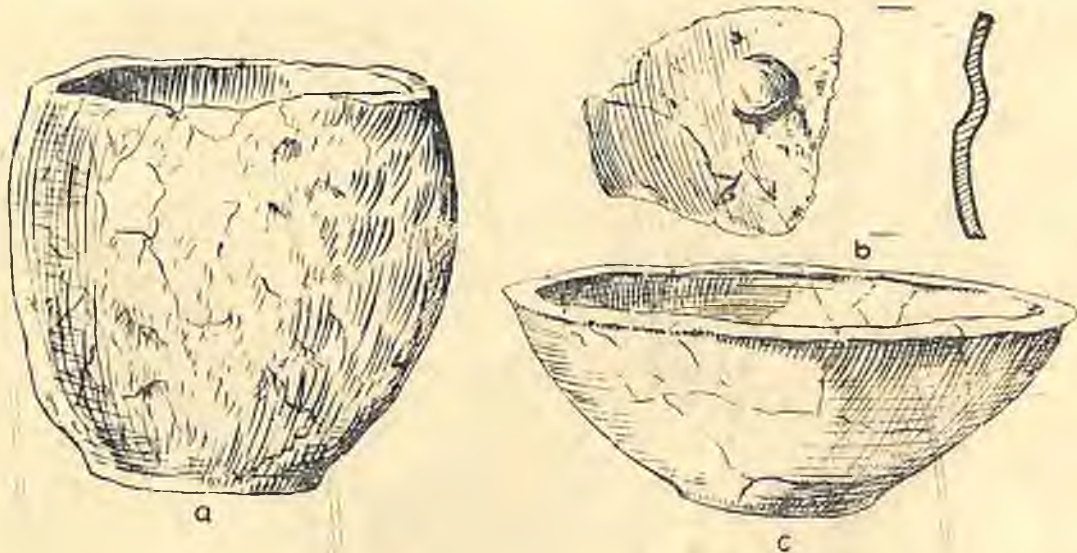
Misa (ryc. 8 d) ze zgrubiałym brzegiem. Powierzchnia gładzona. Wys. 5,0; otw. 14,2; d. 5,0.

Naczynie beczułkowate (ryc. 8 e) z chropowatą powierzchnią i ze śladami jej obmazywania palcami. Gлина barwy ceglastej. Poniżej krawędzi mieści się mały guzek. Wys. 10,0; otw. 11,5; d. 7,0.

watą szyjką. Powierzchnia gładzona barwy brunatnej. U nasady szyjki pozioma bruzda, poniżej której mieści się ornament trójkątów ukośnie zakreskowanych. Sklejone. Średn. 7,0; wys. 6,5; otw. 4,1; d. 2,7.

Ryc. 6. Cieśle Wielkie, pow. Września. Zawartość gr. 8. Nr d w $\frac{1}{3}$ reszta w $\frac{1}{2}$ w.n. — Fig. 6. Cieśle Wielkie, distr. de Września. Contenu de la tombe 8. No d en $\frac{1}{3}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Ryc. 7. Cieśle Wielkie, pow. Września. Zawartość gr. 9. $\frac{1}{3}$ w.n. — Fig. 7. Cieśle Wielkie, distr. de Września. Contenu de la tombe 9. $\frac{1}{3}$ gr. nat.

Naczynie (ryc. 8 f) z wysoką, cylindryczną szyjką i małymi uszkami u jej nasady. Powierzchnia gładzona barwy szaro-brunatnej. Średn. 10,0; wys. 10,1; otw. 8,9; d. 5,7.

Naczynie miniaturowe (ryc. 8 b) z płasko-kulistym brzuścem i wyodrębnioną stożko-

Naczyńko miniaturowe (ryc. 8 a) z brzuścem płasko-kulistym i stożkową szyjką, oddzieloną od brzuśca trzema bruzdami poziomymi wykonanymi w ten sposób, że narzędzie zdobiące nie wychodziło z obrębu gliny. Poniżej ornamentu bruzd poziomych zwisają cztery grupy

ukośnych kresek. U nasady szyjki dwa małe guzki. Powierzchnia gładzona barwy ciemno-szarej. Średn. 9,6; wys. 8,0; otw. 5,6; d. 4,1.

Skorupy różnych naczyń.

Kamienny gładzik jajowatego kształtu (ryc. 8 c). Wymiary $4,3 \times 2,8 \times 3,6$.

Grób XI

Skorupy różnych naczyń, m. in. kilka o czernionej powierzchni.

w siebie kątów, przedzielone w pięciu miejscach grupami dołków. Poniżej opisanego ornamentu mieści się jeszcze ornament kątów wsuwanych w siebie i ornament dołków. Sklejone i uzupełnione. Średn. 16,2; wys. 11,7; otw. 11,5; d. 6,0.

Przepalone kości ludzkie.

Naczynie kształtu w przybliżeniu podwójniestożkowego (ryc. 9 g) z wyodrębnioną szyjką. U nasady szyjki zachowało się jedno ucho zgięte

Ryc. 8. Ciesłe Wielkie pow. Września. Zawartość gr. 10. $\frac{1}{2}$ w. n. —
Fig. 8. Ciesłe Wielkie, distr. de Września. Contenu de la tombe 10.
 $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Grób XII

Naczynie baniaste (ryc. 9 d) z łagodnym załomem brzuśca i wyodrębnioną szyjką. U nasady szyjki dwa małe kolankowate uszka. Powierzchnia gładzona i czerniona zdobiona ponadto; u nasady szyjki 3 poziomymi żłobkami, poniżej których znajduje się pasmo wsuwanych

kolankowato. Powierzchnia gładzona barwy ceglastej. Sklejone i zrekonstruowane. Średn. 11,4; wys. 7,5; otw. 8,6; d. 5,6.

Mały czerpak (ryc. 9 c) z taśmowatym, wystającym ponad krawędź uchem i z dołkiem na kulistym dnie. Powierzchnia gładzona barwy szaro-żółtej. Wys. 1,0; otw. 6,0.

Mały czerpak (ryc. 9 a) z taśmowatym, wystającym ponad krawędź uchem i małym dołkiem na kulistym dnie. Powierzchnia gładka barwy szaro-żółtej. Wys. 2,2; otw. 6,0.

Czerpak (ryc. 9 e) z silnie wychylonym na zewnątrz brzegiem. Powierzchnia gładzona barwy szarożółtej. Ucha brak. Wys. 2,5; otw. 6,5; d. 1,5.

Czerpak (ryc. 9 f) z płaskokulistym brzuścem i krótką, cylindryczną szyjką. Powierzchnia gładzona barwy brunatnej zdobiona u nasady szyjki poziomym rowkiem. Na załomie brzuśca ornament dołków i ukośnych żłobków. Ucha brak.

szyjki mieści się ornament nakłuwanych kresek, bruzda pozioma i linia zygzakowata. Powierzchnia gładzona i czerniona (ryc. 9 b);

f) fragment głębokiej misy o powierzchni chropowatej w dolnej części i gładzonej w górnej części.

Grób XIII

Naczynie z baniastym brzuścem i wyodrębnioną, cylindryczną szyjką, u nasady której znajdują się dwa małe, kolankowate uszka. Powierzchnia gładzona barwy czarno-żółtej jest

Ryc. 9. Cieśle Wielkie, pow. Września. Zawartość gr. 12, d w $\frac{1}{3}$ reszta w $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 9. Cieśle Wielkie, distr. de Września. Contenu de la tombe 12, d en $\frac{1}{3}$ le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Sklejony i zrekonstruowany. Średn. 12,5; wys. 4,5; otw. 11,5.

Skorupy różnych naczyń: m. in.

a) skorupa z chropowatą powierzchnią z śladami obmazywania;

b) skorupa z gładką powierzchnią zewnętrzną i czernioną powierzchnią wewnętrzną;

c) fragment małego naczynka z powierzchnią w górnej części gładką, w dolnej chropowatą;

d) fragment małej misy lub czerpaka o gładzonej powierzchni barwy jasno-brunatnej;

e) fragment miniaturowego naczynka z kulistym brzuścem i cylindryczną szyjką. U nasady

zdobiona u nasady szyjki bruzdą poziomą, grupami przeciwstawnie ukośnych kresek i dołkami. Średn. 19,0; wys. 14,7; otw. 13,8; d. 9,3 (ryc. 10 e).

Naczynie baniaste (ryc. 10 d) z wyodrębnioną szyjką, zwężającą się ku górze. U nasady szyjki dwie bruzdy poziome, poniżej których znajdują się grupy, ukośnych kresek i ornament dołkowy. Zachowana część ucha wskazuje, że mamy tu do czynienia z dzbanem. Sklejony i zrekonstruowany. Średn. 21,0; wys. 16,3; otw. 15,7; d. 7,4.

Naczynie z brzuścem w przybliżeniu kulistym i z wysoką stożkową szyjką. Powierzchnia

naczynia gładzona i czerniona. Średn. 8,4; wys. 6,9; otw. 4,2; d. 2,0 (ryc. 10 b).

Grób XIV

Przepalone kości ludzkie.

Czerpak półkulistego kształtu z wystającym ponad krawędź uchem (utraconym). Powierzchnia

Naczynie z wysoką, cylindryczną szyjką i dwustożkowatym brzuścem o łagodnym załomie. Powierzchnia barwy brunatnej, gładzona. Zrekonstruowane (ryc. 10 c). Średn. 12,5; wys. 11,6; otw. 9,2; d. 6,1.

Skorupy różnych naczyń z gładzoną powierzchnią barwy jasno-brunatnej.

Ryc. 10 Cieśle Wielkie, pow. Września. Zawartość gr. 13. (b, d, e) i gr. 14 (a, c). a w $\frac{3}{8}$, d, e w $\frac{1}{3}$ reszta w $\frac{1}{2}$ wn. — Fig. 10. Ciesle Wielkie, distr. de Września. Contenu de la tombe 13 (b, d, e) et 14 (a, c) a en $\frac{3}{8}$, d, e, en $\frac{1}{3}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

gładzona i czerniona. Skiejony i zrekonstruowane. Średn. 7,0×8,0; wys. 3,2.

Naczynie beczułkowate (ryc. 10 a) z powierzchnią zdobioną ornamentem paznokciowym. Sklejone i zrekonstruowane. Wys. 11,5; ctw. 9,5; d. 8,0.

Grób XV

Naczynie beczułkowatego kształtu z odgiętym na zewnątrz brzegiem. Powierzchnia chropowata barwy szaro-brunatnej. Zrekonstruowane. Średn. 12,2; wys. 10,7; otw. 10,6; d. 7,2 (ryc. 11 d).

Przepalone kości ludzkie.

Grób XVI

Płaski czerpak (ryc. 11 a) z wklęsłym dnem i wystającym silnie ponad krawędź taśmowatym uchem. Dno naczynia zdobią dwa dolki. Powierzchnia gładzona, jasno-żółta. Sklejony. Wys. 2,2; otw. $8,2 \times 10,2$; d. 2,7.

Czerpak (ryc. 11 f) z wklęsłym dnem i taśmowatym uchem wystającym ponad krawędź. Po stronie wewnętrznej dna zdobi naczynie 7 do-

Poniżej krawędzi małe ucho. Sklejone i zrekonstruowane. Średn. 14,0; wys. 11,9; otw. 12,0; d. 7.

Skorupy różnych naczyń. Między innymi: a) dolny fragment naczynia z gładzoną powierzchnią barwy jasno-brunatnej i wyodrębnionym dnem.

b) Zgrubiały brzeg misy (ryc. 11 b) o powierzchni gładzonej, barwy brunatnej.

Przepalone kości ludzkie.

Ryc. 11. Cieśle Wielkie, pow. Września. Zawartość gr. 15 (d) i 16 (a-c, e-f) e w $\frac{1}{3}$, c, d, w $\frac{3}{8}$, reszta w $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 11. Cieśle Wielkie, distr. de Września. Contenu de la tombe 15 (d) et 16 (a-c, e-f) en $\frac{1}{3}$, c, d en $\frac{3}{8}$ le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

łeczków. Powierzchnia gładzona, jasno-brunatna. Brzeg uszkodzony. Wys. 3,0; otw. 9,0; d. 1,8.

Naczynie miniaturowe (ryc. 11 e) z wyodrębnioną, cylindryczną szyjką i w przybliżeniu dwustożkowatym brzuścem. Powierzchnia gładzona, barwy szaro-brunatnej, zdobiona u nasady szyjki 2 poziomymi żłobkami, poniżej których znajdują się grupy ukośnych kresek. Sklejone i zrekonstruowane. Średn. 10,5; wys. 8,3; otw. 7,0; d. 5,2.

Naczynie jajowate (ryc. 11 c) z powierzchnią chropowatą o barwie jasno-brunatnej.

Fragment przedmiotu wykonanego z drutu brązowego. Powierzchnia przedmiotu pokryta jest patyną zieloną.

Grób XVII

Głęboka misa (ryc. 12 e) z nieznacznie zagiętą do środka krawędzią. Nóżka naczynia nieznacznie wyodrębniona. Powierzchnia gładzona barwy jasno-brunatnej. Sklejona. Średn. 23,3; wys. 8,0; otw. 21,3; d. 7,7.

Skorupy różnych naczyń; m. in.:

a) fragment miseczki ze stożkowym guzkiem po stronie wewnętrznej dna. Przy guzku grupa ukośnych kresek ozdobi dno. Powierzchnia gładzona, czarna (ryc. 12 g).

b) fragment dużego naczynia beczułkowatego z wyodrębnioną szyjką cylindrycznego kształtu, u nasady której znajduje się taśmowate i kolanowato zgięte ucho.

Przypalone kości ludzkie.

Kilka kawałków węgla drzewnego.

Grób XVIII

Skorupy różnych naczyń; m. in.:

a) część czerpaka z płasko-kulistym brzuścem i wyodrębnioną, cylindryczną szyjką;

b) skorupy z chropowatą powierzchnią obmazywana palcami. Powierzchnia ma zabarwienie brunatne;

c) skorupy z gładką powierzchnią barwy brunatnej.

Przypalone kości ludzkie.

Ryc. 12. Ciesle Wielkie, pow. Września. Zawartość gr. 16 (e, g), 20 (c, f) i 21 (a, b, d). a w $\frac{1}{3}$, reszta w $\frac{1}{2}$ w.n. — Fig. 12. Ciesle Wielkie, distr. de Września. Contenu des tombes 17 (e, g), 20 (c, f) et 21 (a, b, d), a en $\frac{1}{3}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Grób XIX

Skorupy różnych naczyń. M. in.:

a) skorupy z gładką czernioną powierzchnią zdobioną 3 ukośnymi kreskami;

b) ukośnie ścięty brzeg naczynia z gładką powierzchnią barwy jasnobrunatnej.

Grób XX

Kubek z taśmowatym, ponad brzeg wystającym uchem. Powierzchnia gładzona barwy brunatnej. Kubek zdoi poniżej brzegu pozioma linia

zygzakowata. Sklejony i zrekonstruowany (ryc. 12 c). Wys. 5,0; otw. 10,0×11,3; d. 3,5.

Część naczynia glinianego z chropowatą powierzchnią barwy brunatnej. D. 7,5.

Dolna część naczynia z wyodrębnioną nóżką i chropowatą powierzchnią ze śladami obmazywania. D. 7,0.

Skorupy różnych naczyń, m. in.:

a) skorupa z gładką powierzchnią brunatnej barwy zdobiona u nasady szyjki 3 poziomymi żłobkami, poniżej których znajduje się pas prze-

Ryc. 13. Cieśle Wielkie, pow. Września. Znaleźiska niezidentyfikowane. g w $\frac{1}{3}$, d, e, h, w $\frac{3}{8}$, reszta w $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 13. Cieśle Wielkie, distr. de Września. Trouvailles de tombes inconnues. g en $\frac{1}{3}$, d, e, h, en $\frac{3}{8}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

ciwstawnie ukośnych kresek ujętych poziomymi żłobkami (ryc. 12 f).

b) ucho taśmowate.

Grób XXI

Naczynie kształtu w przybliżeniu jajowatego z chropowatą powierzchnią barwy ceglastej. Sklejone i zrekonstruowane. Średn. 10,0; wys. 9,8; otw. 9,5; d. 5,5 (ryc. 12 d).

Miniaturowe naczynie z wyodrębnioną, stożkową szyjką i kulistym brzuścem. Powierzchnia naczynka jest czerniona i zdobiona u nasady szyjki poziomym rowkiem, powyżej którego znajduje się poziomy pas nakłuć (ryc. 12 b). Średn. 6,0; wys. 6,2; otw. 3,4; d. 2,5.

Naczynie kształtu prawie jajowatego z wyodrębnioną, stożkową szyjką. Powierzchnia gładzona, zdobiona u nasady szyjki 2 poziomymi żłobkami, poniżej których znajdują się grupy dołków. U nasady szyjki mieści się małe, kolankowato zgięte uszko (ryc. 12 a). Naczynie sklejone i zrekonstruowane. Średn. 11,8; wys. 10,5; otw. 8,5; d. 6,0.

Przepalone kości ludzkie.

ZNALEZISKA O NIEZIDENTYFIKOWANEJ PRZYNALEŻNOŚCI GROBOWEJ

Naczynie z stożkową, szyjką i z odchyłonym na zewnątrz brzegiem. Brzusiec baniasty. Powierzchnia naczynia gładzona, czerniona. Średn. 14,5; wys. 12,5; otw. 8,0; d. 5,5 (ryc. 13 b).

Naczynie kształtu w przybliżeniu dwustożkowatego. Szyjka wyodrębniona, lekko zwężająca się ku górze. U nasady szyjki 2 małe kolankowato zgięte, taśmowate ucha. Powierzchnia naczynia gładzona, czerniona i lśniaca. Na wysokości ucha mieści się pas składający się z 3 żłobków poziomych, ponad którym znajduje się 8 grup po trzy dołki każda. Poniżej trzech bruzd ozdobi naczynie ornament doteczek i grup bruzd ukośnych. (ryc. 13 e) Średn. 27,2; wys. 21,0; otw. 16,5; d. 9,8.

Misa z wklęsłym dnem tworzącym po stronie wewnętrznej naczynia stożkowaty guz (ryc. 13 h). Wys. 4,00; otw. 13,5; d. 2,0.

Misa ze zgrubiałym brzegiem i nieznacznie wklęsłą krawędzią. Powierzchnia gładzona barwy brunatnej. Sklejona i zrekonstruowana. Wys. 6,5; otw. 17,8; d. 6,0. (ryc. 13 f).

Misa (ryc. 13 d) głęboka o kształcie stożkowatym z nieznacznie zgrubiałym brzegiem; powierzchnia gładzona o barwie brunatnej. Sklejona. Średn. 10,3; wys. 4,5; d. 3,5.

Amforyka (ryc. 13 a) z wyodrębnioną szyjką, oddzielną od brzuśca 2 żłobkami poziomymi. U nasady szyjki dwa małe taśmowate i kolankowato zgięte ucha. Powierzchnia gładzona barwy ceglastej. Poniżej każdego z ucha mieszczą się po 4 ukośne żłobki. Naczynie jest uszkodzone przy krawędzi. Średn. 17,5; wys. 17,8; otw. 13,5; d. 9,1.

Górna część naczynia beczułkowatego (ryc. 13 i) wzgl. jajowatego. Powierzchnia chropowata ze śladami obmazywania palcami. Otw. 12,6. Poniżej krawędzi mieści się para małych guzków.

Fragment naczynia glinianego z wyodrębnioną, cylindryczną szyjką i jajowatym brzuścem. Ucho taśmowate i kolankowato zgięte. Powierzchnia gładzona barwy brunatnej. U nasady szyjki bruzda pozioma.

Misa ze zgrubiałym brzegiem, wychylonym do wnętrza. Powierzchnia misy jest gładzona i posiada zabarwienie brunatno-szare. Naczynie zrekonstruowane. Wys. 6,5, otw. 17,8, d. 6,0 (ryc. 13f).

Skorupy różnych naczyń:

- skorupa z taśmowatym, silnie ponad brzeg wystającym uchem (ryc. 13 c).
- ułamek naczynia z powierzchnią zdobioną 3 żłobkami, pod którymi znajduje się szereg ukośnych kresek.
- skorupa zdobiona trzema żłobkami poziomymi, nad którymi znajduje się pas utworzony przez szereg nakłuć. Poniżej żłobków mieszczą się ukośne kreski.
- skorupa zdobiona ornamentem paznokciowym.
- skorupa naczynia zdobionego po stronie wewnętrznej poziomymi i ukośnymi żłobkami.
- fragment małego naczynka z brunatną, gładzoną powierzchnią, zdobioną trójkątami przeciętnie zakreskowanymi. (ryc. 13 g).

LE CIMETIERE DE LA CIVILISATION LUSACIENNE DE CIESLE WIELKIE, DISTR. DE WRZESNIA

par Alicja Łukowa (Gdańsk)

Le cimetière de Ciesle Wielkie fut fouillé encore avant la dernière guerre, en 1935, par Aleksandra Karpińska. Le matériel archéologique provenant des 21 tombes composant ce cimetière n'avait pu se conserver dans le Musée Archéologique de Poznań qu'à un état décompleté, ce qui complique l'étude détaillée. La description des tombes ainsi que leurs plans, à l'exception du plan du cimetière et de deux photographies de sépultures, manquent totalement. En plus il n'y a aucune certitude si l'inventaire qui a pu se conserver dans les collections du Musée Archéologique peut être reconnu comme complet. Tous ces manques ne facilitent guère une élaboration détaillée du thème et avant tout une étude consciencieuse du rite funéraire ainsi qu'un essai de l'interprétation sociale. L'auteur fut donc contrainte de se concentrer uniquement sur le matériel céramique disponible.

La description des tombes se limite à une classification sommaire de l'inventaire funéraire et ne contient aucun détail ayant rapport à la forme et à la situation des sépultures. L'inventaire n'énumère pas tous les vases, étant donné qu'une partie de la poterie aussi bien que le journal des fouilles s'est perdu probablement au cours de la dernière guerre. Les deux photographies déjà mentionnée ont au moins permis de constater que les tombes étaient munies de pavés grossiers composés de pierres des champs. Une description antérieure de la tombe No 2 avait signalé un pavement disposé en anneau fermé sous lequel une couche de 10 cm recelait des ossements humains brûlés. Des charbons de bois découverts dans deux autres tombes semblent indiquer une certaine évolution du rite funéraire.

Cmentarzysko z wczesnego okresu żelaznego (700-400 przed n.e.) w Gorszewicach, w pow. szamotulskim

z 52 rycinami

Le cimetière du premier âge du fer à Gorszewice, distr. de Szamotuły

Istnienie cmentarzyska stwierdził w r. 1873 G. Fehlan, ówczesny dzierżawca tego majątku, który zawiadomił o swym odkryciu dyrektora gimnazjum Fryderyka Wilhelma w Poznaniu dr Wilhelma Schwartza, interesującego się wykopaliskami. Dnia 9 września 1873 r. rozkopał tu W. Schwartz w towarzystwie kilku nauczycieli swego zakładu oraz artysty-malarza Mariana Jarczyńskiego 6 grobów, a 2 dalsze groby dnia 18 maja 1878 roku. W tymże roku odkrył 3 groby G. Fehlan, który w następnych latach (1879—1883) rozkopał jeszcze 50 dalszych. Poza tym w r. 1880 zbadał tu też 7 grobów adwokat Władysław Jażdżewski z Poznania, członek Komisji Archeologicznej Towarzystwa Przyjaciół Nauk¹⁾, o czym referował na posiedzeniu Wydz. Histor. Towarzystwa Przyjaciół Nauk²⁾. Jednakże z akt muzealnych wynika, że jeszcze w latach 1891—1892 odkrywano w Gorszewicach przygodnie pewne znaleziska (ceramikę, zabytki metalowe itd.) przy pracach polnych, a w r. 1892 przeprowadzono ponownie większe poszukiwania z pomyślnym wynikiem. Krótkie sprawozdanie z poszukiwań publikował głównie dr Schwartz w wydawanych przez siebie programach gimnazjum Fryd. Wilhelma³⁾ i w czasopiśmie berlińskim *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*⁴⁾. Sprawozdanie z grobów zbadanych przez Wł. Jażdżewskiego figuruje w księdze protokołów wydziału, notatki i artykuły o wykopaliskach gorszewickich zamieszczała też prasa niemiecka w Poznaniu⁵⁾. W publikacjach figurują zabytki gorszewickie najczęściej pod nazwą Kaźmierz, Kaźmierz—Komorowo, Kaźmierz—Gorszewice, rzadziej pod nazwą

właściwą: Gorszewice, które należały jako folwark do majątności Kaźmierz. Wszystkie wykopaliska pozostały na razie w posiadaniu księcia Coburg-Gotha, ówczesnego właściciela dóbr Kaźmierskich. W r. 1880 wykopane do tego czasu zabytki wystawione były na wystawie archeologicznej urządzonej w Berlinie z okazji XI zjazdu antropologów niemieckich⁶⁾. W końcu r. 1889 udało się po długich pertraktacjach większość wykopalisk gorszewickich pozyskać w depozyt do zbiorów ówczesnego niemieckiego towarzystwa historycznego (*Historische Gesellschaft für die Provinz Posen*), do których wpłynęły też nieliczne przedmioty z przygodnych odkryć w latach 1891—1892 i z poszukiwań w r. 1892. Jednakże blisko pięćdziesiąt okazów zatrzymała administracja majątków księcia Coburg-Gotha⁷⁾ dla jego zbiorów, kilkanaście dostało się już przedtem do zbiorów Muzeum Prowincjonalnego w Gdańsku gdzie były zapisane pod nrami III, 190—195⁸⁾, jedna czarka malowana oddana została do Muzeum Marchijskiego (*Märkisches Museum der Stadt Berlin* nr. kat. II, 13350)⁹⁾ a kilka okazów do *Museum für Völkerkunde* w Berlinie. Wreszcie zabytki z wykopalisk Wł. Jażdżewskiego dostały się z całym jego zbiorami jako depozyt do Muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu.

Cmentarzysko kultury łużyckiej w Gorszewicach należy obok cmentarzysk w Zaborowie, w pow. wolsztyńskim, w Chojnie, w pow. rawickim i w Nadziejewie, w pow. średzkim do najbogaciej wyposażonych w przedmioty metalowe na obszarze Wielkopolski, przy czym stosunkowo duży odsetek przypada na zabytki importowane. Mogło by ono zatem stanowić doskonałą podstawę do dokładniejszego podziału chronologicznego wczesnego okresu żelaznego, gdyby nie zostało rozkopane w sposób niewłaściwy, odpowiadający ówczesnemu niskiemu stanowi archeologii, i gdyby znaleziska wydobyte nie uległy częściowemu pomieszaniu. Jak się zdaje, nie rysowano

¹⁾ Zapiski Archeolog. Poznańskie, zesz. III. Poznań, 188, str. 34—35, tabl. XII, 11—12.

²⁾ Roczn. T. P. N. Pozn., t. XI, 582.

³⁾ W. Schwartz: 1 Nachtrag zu den „Materialien zur praehistorischen Kartographie der Provinz Posen“. Poznań, 1879, str. 7—8. — Tamże II. Nachtrag... Poznań, 1880, str. 5—7. — Tamże. Materialien zu einer prähistorischen Karte der Provinz Posen. III. Nachtrag... Posen, 1881, str. 6—7. — Tamże: Materialien... IV. Nachtrag... 1882, str. 3—4.

⁴⁾ Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, 1878, str. 51—52 i 275—276, tabl. VII, 1—12 i 314—315, 1882, str. 28—29 i 153—156 tabl. 18, 9—14, 1883 str. 555 i 1884 str. 77—78.

⁵⁾ Posener Zeitng 1877 z 18 maja (nr 343) i z 12 września — Ostdeutsche Zeitung z 11 września 1877.

⁶⁾ Katalog der Ausstellung prähistorischer und anthropologischer Funde Deutschlands. Berlin, 1880 str. 370—373, 385 nr 30—35 i 55.

⁷⁾ Akta Muz. Archeol. w Poznaniu (teka Gorszewice).

⁸⁾ Blume: Ausstellung im Kaiser Friedrich Museum. Vor- und frühgesch. Altertümer aus dem Gebiet der Provinz Posen. Poznań, 1909 str. 366.

⁹⁾ Blume: L. c., str. 29.

wogóle planów poszczególnych grobów, przynajmniej żaden się nie zachował, a w lakonicznych sprawozdaniach o zawartości poszczególnych grobów pomijano na ogół ceramikę, tak że zaledwie o kilku okazalszych naczyniach wiemy, z jakich grobów pochodzą. Przedmioty metalowe nie zostały też przez znalców odpowiednio oznaczone. Przed pierwszą wojną światową ówczesny zarząd Muzeum Prowincjonalnego w Poznaniu, do którego dostała się ogromną większość znalezisk, uporządkował materiały z Gorszewic na podstawie posiadanych danych i spowodował naszywanie inwentarzy poszczególnych grobów na tablice tekturowe. Na zarządzenie okupacyjnego kierownika muzeum w czasie II wojny światowej zabytki zostały odcięte z tablic, co spowodowało ponowne częściowe pomieszanie inwentarzy grobowych, a część zbiorów została zapewne wywieziona lub zaginęła. Obecne kierownictwo Muzeum musiało więc na podstawie publikowanych rycin, niewystarczających często opisów i pomiarów oraz szczupłych danych katalogu kartkowego ponownie rekonstruować zawartość poszczególnych grobów. Mimo wszelkich wysiłków nie udało się przydzielić wszystkich zabytków do zespołów grobowych i pozostała spora ilość przedmiotów metalowych, które traktować musimy jako znaleziska luźne.

Mimo to cmentarzysko zasługuje bezwzględnie na publikację. Jako podstawa opisu służyły mi przede wszystkim zachowane oryginały, fotografie przedwojenne i wojenne, znajdujące się w albumie fotograficznym Muz. Archeol. w Poznaniu, dalej katalog kartkowy tegoż Muzeum, spis zabytków i rysunki ich ze zbiorów Jażdżewskiego i wspomniane wyżej publikacje. W pracy swej podaję najpierw opis inwentarza poszczególnych grobów oraz zabytków, których przynależności do grobów nie da się ustalić, przy czym wszystkie zachowane i dostępne znaleziska zostały zilustrowane. Druga część pracy zawiera analizę znalezisk i wnioski końcowe.

Cmentarzysko gorszewickie położone jest na pasmie pagórków ciągnących się od Gorszewic do Nowej Wsi, na terenie Gorszewic, na północ-wschód od podłużnego zagłębienia, obniżającego się ku zatoce jeziora Bytyńskiego, w odległości około 1 km od jeziora. Poszukiwania przedsięwzięte w r. 1952 przez mgra Leona Łukę z ramienia ówczesnego Instytutu Prehistorycznego Uniw. Poznańskiego nie doprowadziły do odszukania miejsca cmentarzyska. Pracę tę uzupełnił i poprawił prof. J. Kostrzewski, za co mu niniejszym serdecznie dziękuję.

I. MATERIAŁY

Grób I.

Grób ciałopalny z obwarowaniem kamiennym. Zawartość.

1. Szpila brązowa z główką zdobioną 5 płasko-kulistymi zgrubieniami. Poniżej ornament złożony z trzech grup poziomych linii. Dł. 12 cm, nr inw. 1902 : 219. Ryc. 1 nr 11.

2. Łukowato wygięty nóż żelazny, silnie uszkodzony. Dł. 13,5 cm, nr inw. 1908 : 975. Ryc. 1, nr 10.

3. Naczynie z baniastym brzuścem i wyodrębnioną szyjką, oddzielną poziomą bruzdą i szeregiem dołeczków, brzusiec zdobiony potrójnymi grupami żłobków ukośnych i dołeczkami, szyjka uszkodzona, powierzchnia gładzona, czarna. Ryc. 1, nr 2.

4. Misa prawie kulistego kształtu z płaskim dnem, powierzchnia gładzona, ciemna. Ryc. 1, nr 7.

5. Miska z brzuścem podwójnie stożkowym, wygiętym na zewnątrz brzegiem i wklęsłym dnem, brzusiec zdobiony szerokimi żłobkami poziomymi, powierzchnia gładzona, żółto malowana. Ryc. 1, nr 6.

6. Dwie tzw. kadzielnice, powierzchnia chropowata, żółta. Z jednej zachował się fragment górnej części, drugiej brak. Ryc. 1, nr 4 (narysowana odwrotnie).

7. Ułamki kilku naczyń, między innymi jednego zdobionego ukośnymi bruzdami, ułamki misy (lub czerpaka), zdobionego wewnątrz. Ryc. 1, nr 1, 3, 5 i 8—9.

Grób II.

Grób ciałopalny z obwarowaniem kamiennym. Zawartość.

1. Garnitur toaletowy¹⁾ złożony z uszkodzonych brązowych szczypiec i brązowego igielnika. Oba przedmioty, nanizane na kółko z drutu brązowego, zawieszane są w bursztynowym kółku o przekroju romboidalnym. Średnica kółka bursztynowego — 6,8 cm. Brązowe szczypce posiadają ramiona zrazu taśmowate, które zwężają się następnie drucikowato, rozszerzając się w środku w ażurową ramę romboidalną i następnie przybierają taką samą szerokość jak przy rurkowatym uszku. Szerokie części ramion zdobione szeregami wybijanych dołeczków. Długość szczypiec 9,5 cm. Igielnik brązowy wykonany z 7 rurek, rozszerzających się w stronę wylotu. Rurki są ułożone w ten sposób, że 6 z nich tworzy wieniec wokół siódmej, przy czym dwie przeciwległe rurki łączące się z sobą górą tworzą koliste uszko, reszta zaś rozmieszczona pomiędzy tymi dwiema rurkami, składa się z 2 par, górą połączonych kablączkiem, poniżej niego rozwidlonych, górą zaś zlewających się w jedną rurkę. Dł. 9 cm, średn. rurki 0,3 cm. Nr inw. 1902 : 204. Ryc. 2, nr 2.

2. Zniszczona zapinka harfowata²⁾, z której zachowała się tylko tarczka ze zwiniętego w spiralę drutu i sprężynka, średn. tarczki 3,5 cm, dł. sprężynki 4,7 cm, nr inw. 1902 : 206 i 197. Ryc. 2, nr 8 a i b.

3. Trzy jednakowe sztabki³⁾ o płasko-półkolistym przekroju z nieco zwężonymi końcami, obustronnie zdobione. Stronę płaską zdobiją dwa rzędy skośnie kreskowanych trójkątów, pomiędzy którymi znajduje się wolne od ornamentów pasmo zygzakowate. Stronę wypukłą zdobiją na końcach potrójne poprzeczne kreski obramowane liniami zygzakowymi, następnie na przemian następują poprzeczne pasma jodełkowate i potrójne linie zygzakowate, przedzielone liniami prostymi. Dł. 11,8 cm, szer. 0,8 cm. Nr inw. 196. 198-9. Ryc. 2, nr 13, 14 i 15.

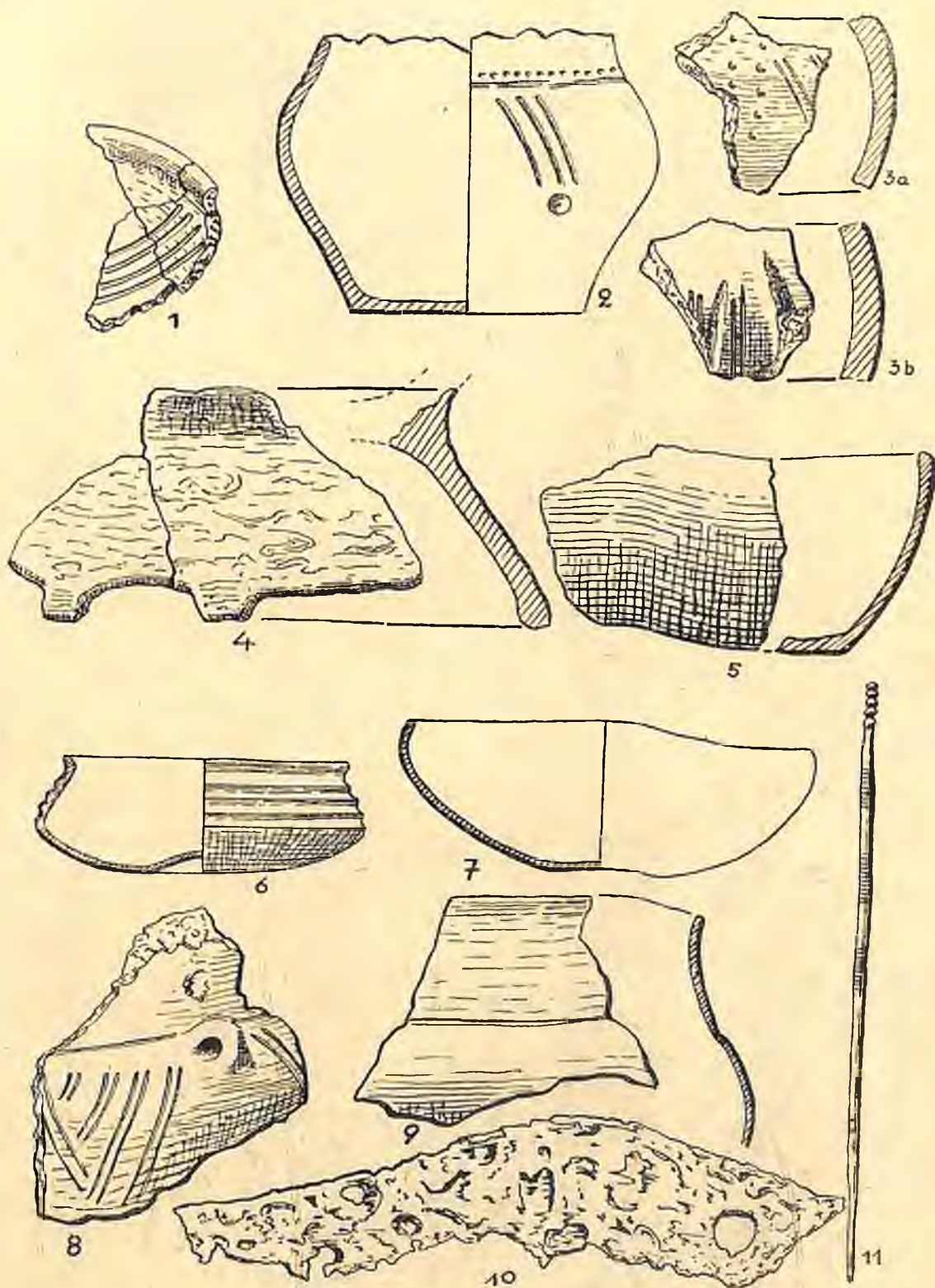
4. Cztery jednakowe sztabki⁴⁾, zdobione po stronie płaskiej podobnie jak sztabki opisane pod pozycją 3, na stronie wypukłej zaś dwoma rzędami kątów wsuwanych w siebie. Dł. 9,6 cm, szer. 0,7 cm. Nr inw. 1902, 201—2, 207—8. Ryc. 2, nr 9, 10, 11 i 12

¹⁾ Verhandl. d. Berl. Anthr. Ges. X, tabl. VII, 13.

²⁾ Tamże tabl. VII, 11—12.

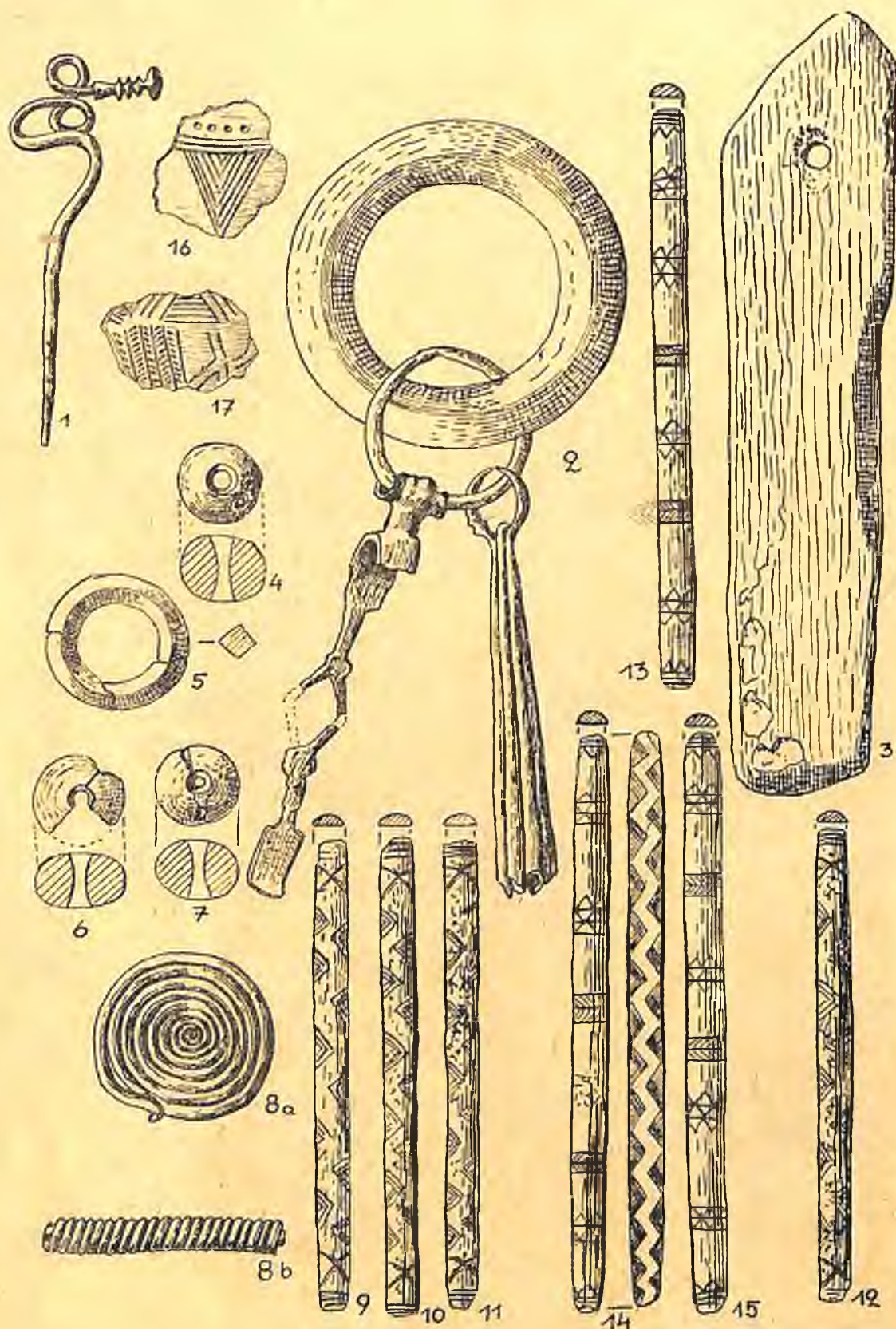
³⁾ Tamże tabl. VII, 8.

⁴⁾ Tamże tabl. VII, 7.

Ryc. 1. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość gr I. Nry 1—9 ceramika. 10. nóż żelazny, 11. szpila br. Nry 1, 4, 10—11 w $\frac{3}{4}$, reszta w $\frac{1}{11}$ w.n. Fig. 1. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe I. Nos. 1—9 vases et tessons, 10. Couteau en fer, 11. Épingle en bronze. Nos 1, 4, et 10—11 en $\frac{3}{4}$, le reste en $\frac{1}{11}$ gr. nat.

Ryc. 2. Górszewice, pow. szamotulski. Zawartość gr II. 1. Szpila brąz., 2. Brązowy garnitur toaletowy na kółku bursztynowym, 3. Osełka kam. 4—7. Paciorki bursztynowe, 8. Zapinka harfowata, 9—15. Zdobione sztabki brąz., 16—17. Skorupy. Wszystko w $\frac{3}{4}$ w. n. — Fig. 2. Górszewice, distr. de Szamotuly. Contenu de la tombe II. 1. Épingle en bronze, 2. Trousse de toilette en bronze avec anneau d'ambre jaune, 3. Pierre à aiguiser, 4—7. Perles en ambre jaune, 8. Fibule à harpe. 9—15. Lingots en bronze ornés, 16—17. Tessons. Tout en $\frac{3}{4}$ gr. nat.

5. Pierścień bursztynowy⁵⁾ o przekroju rombowa-
tym. Połamany. Średn. 3 cm, grubość 7 cm. Nr inw.
1902:200. Ryc. 2, nr 5.

6. Trzy płasko-kuliste paciorki bursztynowe⁶⁾ z du-
żymi otworami, uszkodzone. Wys. 1,2 cm, średn. 1,7
cm. Nr inw. 1902:203 i 205. Ryc. 2, nr 4, 6 i 7.

7. Szpila brązowa z łabędzią szyjką⁷⁾, która prze-
chodzi w ósemkowaty zwój, główka tarczowata, po-
niżej trzy pierścieniowate zgrubienia. Dolny koniec
odłamany. Dł. 8,1 cm. Nr inw. H.G.738. Ryc. 2, nr 1.

8. Osełka z łupku⁸⁾ o przekroju czworobocznym.
W szerszym końcu otwór. Długa 16 cm. Nr inw.
1902:274. Ryc. 2, nr 3.

Zabytki, które nie zachowały się:

9. Siekierka żelazna płaska z bocznymi wyrost-
kami⁹⁾.

10. W grobie znajdowało się przeszło 20 naczyń,
przeważnie czernionych. Dwa ułamki pochodzą
z dwóch naczyń głęboko rytych. Jeden¹⁰⁾ zdobiony
na brzuśku rytymi kątami wsuwanyymi w siebie
z wierzchołkami zwróconymi ku dołowi (rys. 2, nr 16).
Szyjkę zdobią trzy równoległe bruzdy poziome, po-
wyżej zaś rząd kółek. Drugi fragment¹¹⁾ zdobiony
pasmami zygzakowatymi, częściowo ukośnie kresko-
wanymi. Trójkątne pola między zygzakami są czę-
ściowo poziomo kreskowane (ryc. 2, nr 17).

Grób III.

Grób ciałopalny z obwarowaniem kamiennym.

Zawartość.

1. Ułamek noża żel. Dł. 9 cm, szer. 3 cm. Nr inw.
1902:98. Ryc. 3, nr 2.

2. Klamra do pasa z drutu brązowego, zgiętego
we dwoje. Na jednym końcu znajduje się haczyk,
wolne zaś końce odginają się na zewnątrz pod kątem
prostym i zaopatrzony są w zgrubienia. Dł. 5,5 cm,
szer. ramion 6 cm. Nr inw. 1902:220. Ryc. 3, nr 1.

3. Płaska siekierka żelazna z bocznymi wyrost-
kami. Dł. 15,5 cm, szer. ostrza 4,5 cm. Nr inw. H.G.789.
Ryc. 3, nr 3.

Zabytki nie zachowane:

4. Nit z brązu, półkulisty z kolcem. Dł. 2 cm. Ryc.
3, nr 4.

5. Tzw. kadzielnica z otworem 10 cm szerokim oraz
liczne naczynia.

Grób IV.

Grób ciałopalny z obwarowaniem kamiennym.

Zawartość.

1. Nieliczne naczynia, częściowo o lśniącej, czarnej
powierzchni.

Grób V.

Grób ciałopalny z obwarowaniem kamiennym.

Zawartość.

1. Nieliczne naczynia, częściowo o lśniącej, czarnej
powierzchni.

Grób VI.

Ciałopalny z obwarowaniem kamiennym.

Zawartość:

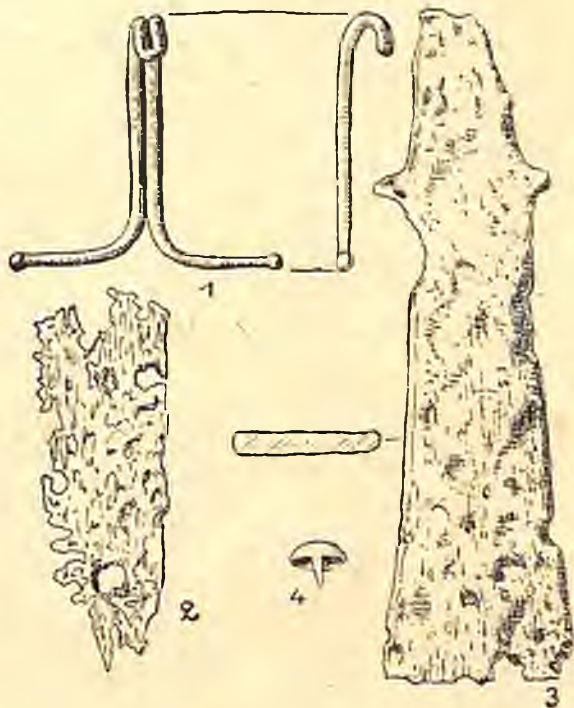
1. Nieliczne naczynia, częściowo o lśniącej, czarnej
powierzchni.

Grób VII.

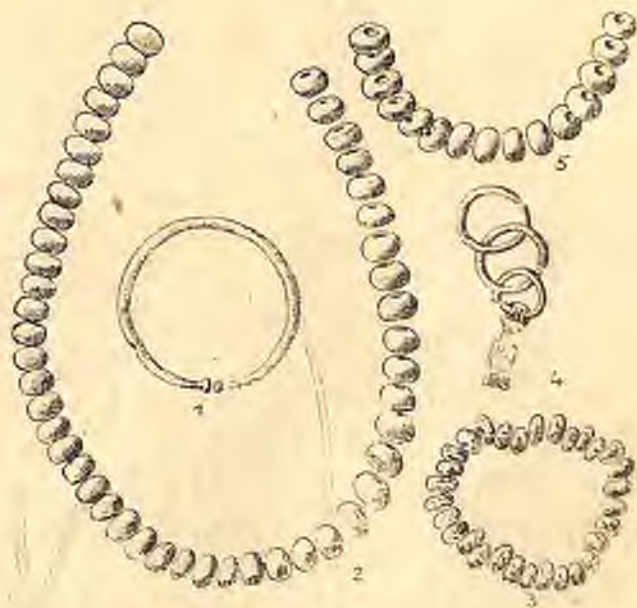
Ciałopalny.

Zawartość:

1. Szczypce, należące zapewne do garnituru toale-
towego, z których zachował się zgięty w uszko kabłąk

Ryc. 3. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość
gr. III. 1. Brąz. klamra do pasa, 2. Ułamek noża żel.,
3. Siekierka żel., 4. Nit brąz. Ok. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 3.
Gorszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la
tombe III. 1. Agrafe de ceinture en bronze, 2. Fragment
d'un couteau en fer, 3. Hache en fer, 4. Rivet en bronze.
Env. $\frac{1}{2}$ gr nat.

Ryc. 4. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość
gr. VII. 1. Bransoleta brąz., 2—3 i 5. Paciorki ze szkliwa,
4. Ułamek brąz. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 4. Gorszewice,
distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe VII. 1. Bracelet
en bronze, 2—3 et 5. Perles en émaille, 4. Fragment de
pincen en bronze. $\frac{1}{2}$ gr nat.

⁵⁾ Tamże tabl. VII, 14.

⁶⁾ Tamże tabl. VII, 15.

⁷⁾ Tamże tabl. VII, 6.

⁸⁾ Tamże tabl. VII, 4.

⁹⁾ Tamże tabl. VII, 5.

¹⁰⁾ Tamże tabl. VII, 2.

¹¹⁾ Tamże tabl. VII, 3.

i część ramienia. Do uszka przymocowane łańcuszkowato trzy kółka brązowe. Kabłąk i ramię zdobione żłobkami pionowymi i skośnymi. Dł. szczypiec 2 cm, średn. kółek 1,2 cm do 1,7 cm. Nr inw. 1902:102. Ryc. 4, nr 4.

2. Ponad 100 paciorków z niebieskiego szklawa, z tego 29 z żółtymi zygzakami¹²⁾. Średn. 0,7 cm, grub. 0,3 cm. Nr inw. 1902:175. Ryc. 4, nr 3; 16 niebieskich paciorków szklanych o powierzchni matowej. Średn. 1 cm, grub. 0,4 cm. Nr inw. 1902:179. Ryc. 4, nr 5; 49 ciemno-niebieskich paciorków szklanych. Średn. 1,1 cm, grub. 0,6 cm. Nr inw. 1902:180. Ryc. 4, nr 2.

3. Brązowa bransoleta z okrągłego drutu ze stykającymi się końcami w postaci małych, płaskoku-

6. Liczne naczynia, częściowo czernione, m. in. małe naczynka z czerwonej gliny z czernioną krawędzią i czarnymi polami.

Grób VIII.

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Długie dłuto żelazne¹⁴⁾, ostrze bardzo wąskie, tulejka ze śladem sklepania. Dł. 11,5 cm, średn. otworu 2 cm. Nr inw. 1902:97. Ryc. 5, nr 1.

2. Paciorek bursztynowy kształtu płasko-kulistego. Średn. 1,4 cm, grub. 1 cm. Nr inw. 1902:194. Ryc. 5, nr 3.

Ryc. 5. Górszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu VIII. 1. Dłuto żel., 2—3. Paciorki z bursztynu, 4. Siekierka brąz., 5. Żel. grot oszczepu, 6. Sierp żel., 7. Szczypec brąz. na pierścieniu bursztynowym, 8. Toporek kam., 9. Ułamek czarki malowanej. Ok. $\frac{3}{6}$ w. n. — Fig. 5. Górszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe VIII. 1. Ciseau en fer, 2—3. Perles en ambre jaune, 4. Hache en bronze, 5. Pointe de lance en fer, 6. Faucille en fer, 7. Pincen en bronze avec anneau d'ambre jaune. 8. Hache-marteau en pierre, 9. Fragment de vase peint. Env. $\frac{3}{6}$ gr. nat.

listych zgrubień. Średnica 4,4 cm. Nr inw. H. G. 1902:101. Ryc. 4, nr 1¹³⁾.

Zabytki nie zachowane:

4. Sprzączka (?) żelazna.

5. 2 szpile brązowe.

3. Paciorek bursztynowy, kształtu płasko-kulistego. Średn. 1,6 cm, nieco uszkodzony. Nr inw. 1902:93. Ryc. 5, nr 2.

4. Pięcioboczny toporek z diabazu, bardzo czarny, powierzchnia gładka, krawędzie ostre z obustronnie wyraźnie zaznaczonymi żeberkami. Obuch prostokątny, zaokrąglony, ostrze skośne. Otwór stożkowy. Dł. 16,5 cm, szer. 5,5 cm. Ryc. 5, nr 8.

¹²⁾ Schwartz, I Nachtrag zu den Materialien zur prähistorischen Kartographie der Prov. Posen. Tabl. I. 7 i 9.

¹³⁾ Schwartz, L. c. tabl. I. 1.

¹⁴⁾ Schwartz, L. c. tabl. I. 6.

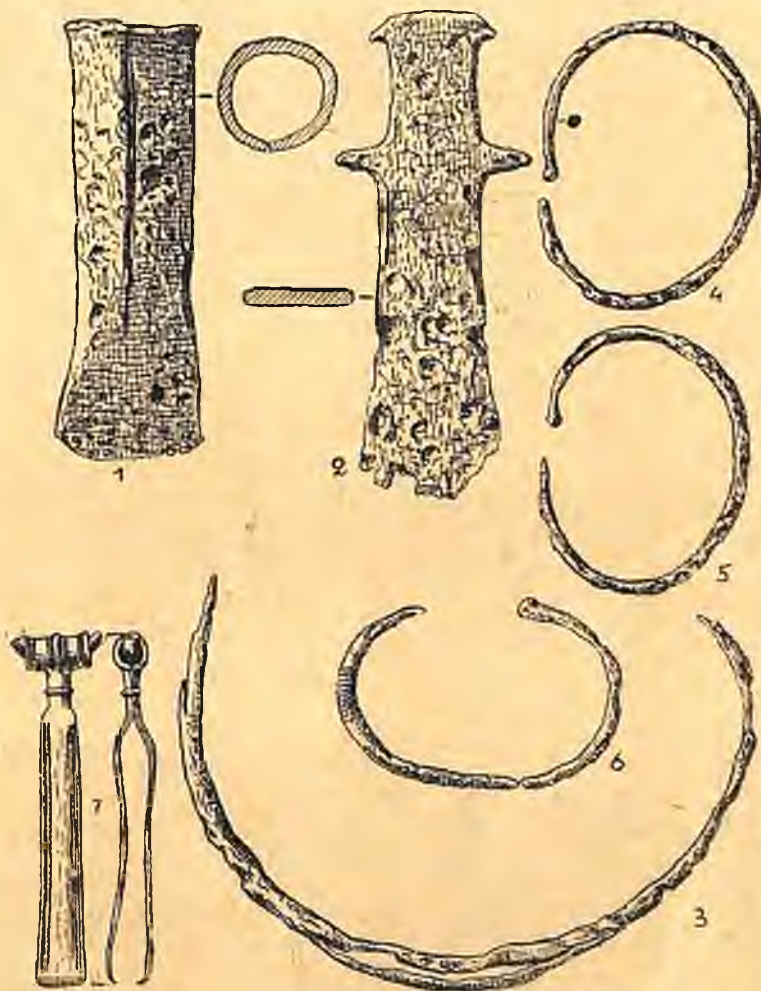
Zabytki nie zachowane:

5. Fragment bursztynowego krążka o przekroju romboidalnym wraz z szczypcami wykonanymi z taśmy brązowej¹⁵⁾. Ryc. 5, nr 7.
6. Mała siekierka brązowa z tulejką i uszkiem¹⁶⁾. Ryc. 5, nr 4.
7. Siekierka żelazna płaska z końcem ułamanym.
8. Żelazny grot oszczepu¹⁷⁾. Ryc. 5, nr 5.
9. Dwa sierpy żelazne¹⁸⁾. Ryc. 5, nr 6.
10. Długa wąska oselka.

1. Złamana bransoleta żelazna z poprzecznymi żeberkami, jeden koniec posiada zaokrąglone zgrubienie. Średn. 6 cm. Nr inw. 1902 : 85. Ryc. 6, nr 6.

2. Dwie bransolety żelazne, posiadają jeden zachowany koniec z zaokrąglonym zgrubieniem i poprzecznymi karbami. Średn. 6 cm i 6,5 cm. Nr inw. 1902 : 86 i 88. Ryc. 6, nr 4 i 5.

3. Duża siekierka żelazna z niedokutą tulejką. Dł. 10,5 cm, średn. otworu 3 cm. Nr inw. 1902 : 89. Ryc. 6, nr 1.

Ryc. 6. Górszewice, pow. szamotulski. Zawartość gr. IX. 1—2. Siekierki żel., 3. Ułamek naszyjnika żelaznego, 4—6. Bransolety żelazne, 7. Szcypce brąz. z ułamkiem kółka żelaznego. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 6. Górszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe IX. 1—2. Haches en fer, 3. Fragment d'un collier en fer, 4—6. Bracelets en fer, 7. Pincettes en bronze avec un fragment d'anneau de fer. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

11. Mała siekierka z szarego krzemienia (?).
12. Fragment czerpaka malowanego ze zwężającą się szyjką, brzusec zdobiony pasmem skośnie kreskowanymi, zaplatanymi trójkątów¹⁹⁾. Ryc. 5, nr 9.
13. Liczne naczynia prostej roboty.

Grób IX.

Ciałopalny.
Zawartość:

- ¹⁵⁾ Schwartz, L. c., tabl. I, 8.
- ¹⁶⁾ Schwartz, L. c., tabl. I, 14.
- ¹⁷⁾ Schwartz, L. c., tabl. I, 11.
- ¹⁸⁾ Schwartz, L. c., tabl. I, 10.
- ¹⁹⁾ Schwartz, L. c., tabl. I, 2.

4. Kolisty naszyjnik żelazny uszkodzony. Średn. 13,5 cm, grub 0,5 cm. Nr inw. 1902 : 90. Ryc. 6, nr 3.

5. Płaska siekierka żelazna²⁰⁾ z bocznymi wyrostkami i nieco rozszerzonym obuchem. Ostrze lekko rozszerzone. Dł. 12 cm, szer. 2,5 cm. Nr inw. 1902 : 96. Ryc. 6, nr 2.

6. Szcypce brązowe z rozszerzonym rurkowato uchwytem zdobionym czterema żeberkami poprzecznie karbowanymi. W górnej części ramion przesuwka. Ramiona również zdobione. W otworze fragment kółka żelaznego. Ryc. 6, nr 7.

Zabytki nie zachowane:

- ²⁰⁾ Schwartz, L. c., tabl. I, 5.

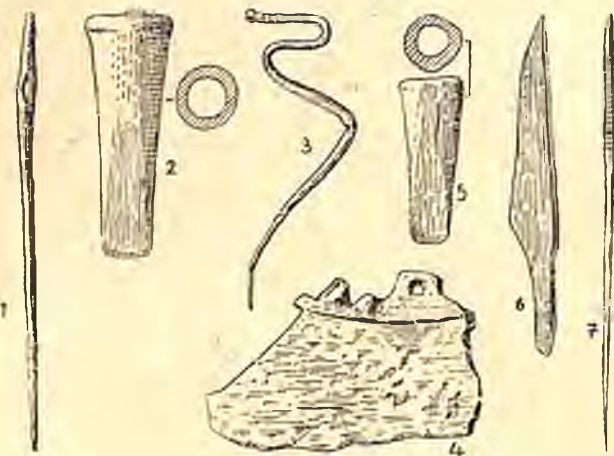
7. Małe dłuto żelazne.
8. Bransoleta żelazna.
9. Tzw. „kadzielnica“ oraz liczne naczynia

Grób X.

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Fragment trapezoidalnej brzytwy brązowej ze zgrubiałym tyłcem, zaopatrzonym w dwa uszka (jedno odłamane). Dł. 6 cm, wys. 4 cm. Nr inw. H.G.?. Ryc. 7, nr 4.

Ryc. 7. Gorszewice pow. szamotulski. 1—5. Zawartość grobu X, 6—7. Zawartość grobu XI. 1. Igła brązowa, 2 i 5. Dłuta brązowe, 3 i 7. Szpile brązowe, 4. Brzytwa brązowa, 6. Nóż żelazny. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 7. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Nos 1—5. Contenu de la tombe X, nos 6—7. Contenu de la tombe XI. 1. Aiguille à coudre, 2 et 5. Ciseaux en bronze, 3 et 7. Épingles en bronze. 4. Rasoir en bronze, 6. Couteau en fer. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

3. Małe dłutko brązowe z tulejką. Dł. 5,5 cm. Ryc. 7, nr 2.

4. Szpila brązowa z łabędzią szyjką zdobioną 3 zgrubieniami pierścieniowatymi, i płasko-kulistą główką. Nr inw. 02 : 134. Ryc. 7, nr 3.

5. Małe dłutko brązowe z tulejką²²⁾. Dł. 3,8 cm. Nr inw. H.G. 133. Ryc. 7, nr 5.

Zabytki nie zachowane:

6. Liczne naczynia gliniane.

Grób XI²³⁾.

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Szpila brązowa z szyjką zdobioną dwudziestokilku poziomymi delikatnymi liniami. Ryc. 7, nr 7. Zabytki nie zachowane.
2. Nóż żelazny. Ryc. 7, nr 6.
3. Liczne naczynia.

Grób XII

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Liczne naczynia. Inwentarz grobu nie zachował się.

Grób XIII

Zawartość:

1. Igła brązowa z ułamanym górnym końcem. Dł. 8,4 cm. Nr inw. H.G. 777. Ryc. 8, nr 4.
2. Liczne naczynia.

Grób XIV

1. Ułamek naszyjnika żelaznego skośnie żłobkowanego z kilkakrotną zmianą kierunku zwojów i haczykiem na końcu. Ryc. 8, rys. 3.

2. Fragmenty naczynia malowanego z trikwetrum²⁴⁾ oraz liczne inne naczynia. Ryc. 8, nr 1—2.

Grób XV

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Wisiorek brązowy w kształcie trójkąta, zdobiony dwoma wpisanymi kątami. W $\frac{2}{3}$ wysokości z boków wyrastają dwie stylizowane główki ptaszków, poniżej 2 występy. Ozdoba jest uszkodzona, brak górka kółka do zawieszania. Ryc. 9, nr 6.

2. Szpila brązowa, 13 cm długa, z kulistą główką, z której wyrastają po bokach 4 cylindryczne występy i podobny występ na wierzchołku, i szyjką, zdobioną dwoma zgrubieniami pierścieniowatymi. Ryc. 9, nr 1.

3. Kulista główka podobnej, lecz większej szpili brązowej z 4 występami pierścieniowatymi po bokach i lejkowatym występem na wierzchołku. Ryc. 9, nr 3. Na rysunku tym główka szpilki umieszczona jest omyłkowo wierzchołkiem ku dołowi.

4. Ułamki naczynia malowanego.

Zabytki nie zachowane:

5. Naszyjnik brązowy z haczykowatymi końcami, zdobiony na całej powierzchni ornamentem jajownikowym (na przemian 4 wąskimi żeberkami i 1 zgrubieniem jajowatym). Ryc. 9, nr 2.

²²⁾ Schwartz, L. c., tabl. VII, 12—13.

²³⁾ Rysunki zabytków z grobów XI—XV zachowały się w archiwum Muzeum Archeologicznego wśród materiałów po Wł. Jażdżewskim.

²⁴⁾ Schwartz, II Nachtrag zu den Materialien... tabl. I, 6.

Ryc. 8. Gorszewice, pow. szamotulski. 1—3. Zawartość grobu XIV, 4. Zawartość grobu XIII. 1. Naszyjnik żelazny. 2—3. Ułamki naczyń malowanych. 4. Igła brązowa. $\frac{4}{7}$ w. n. — Fig. 8. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Nos 1—3. Contenu de la tombe XIV, 4. Contenu de la tombe XIII. 1. Collier en fer. 2—3. Fragments de vases peints. 4. Aiguille à coudre en bronze. $\frac{4}{7}$ gr. nat.

2. Cienka igła brązowa z otworem, spatynowana²¹⁾. Dł. 10,5 cm. Nr inw. H.G. 791. Ryc. 7, rys. 1.

²¹⁾ Schwartz, L. c. tabl. VI, 4.

6. Dwa ułamki zagadkowego przedmiotu (może naszyjnika) z drutu częściowo skośnie żłobkowanego z końcami w kształcie poprzecznych sztabek. Ryc. 9, nr 4 i 5.

7. Liczne naczynia.

Grób XVI

Ciałopalny

Zawartość:

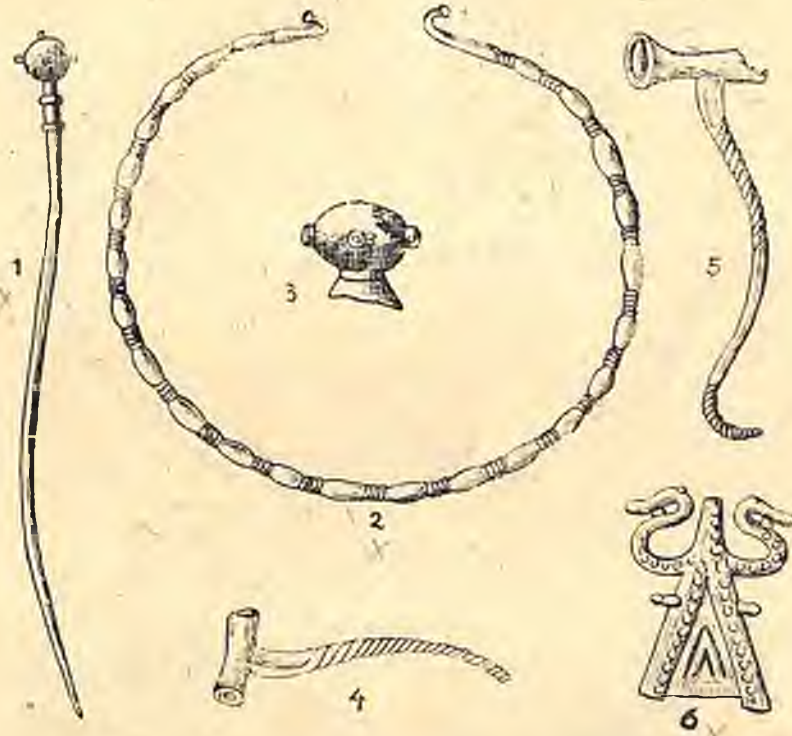
1. Zapinka harfowata²⁵⁾ wykonana z jednego kawałka drutu brązowego. Tarczka zwinięta z siedmiu zwojów. Dwa zewnętrzne zwoje tworzą pochewkę dla szpili. Sprężyna owinięta wokół osi brązowej. Szer.

już starte w postaci szachownicy z trójkątów i ukośnych pasów. Dł. naczynia 21 cm, wys. 12 cm, szer. 11,5 cm, średn. otworu 6,2 cm. Nr inw. 629. Ryc. 10, nr 4.

4. Naczynie grubej roboty z baniastym brzuścem, wyodrębnioną, zwężającą się ku górze szyjką oraz nieco wyodrębnioną podstawą. U nasady szyjki karbowany wałek. Powierzchnia obmazywana, szyjka gładzona, naczynie jest czernione. Wys. 23 cm, szer. 23 cm, średn. otworu 14 cm, dno 10 cm. Nr inw. H. G. (?). Ryc. 10, nr 1.

Zabytki nie zachowane:

5. Paciorki bursztynowe.

Ryc. 9. Górszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XV. 1. Szpila brązowa, 2. Naszyjnik brązowy, 3. Główna szpilki brązowej, 4—5. Ułamki ozdoby brązowej, 6. Wisiorak brązowy. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 9. Górszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe XV. 1. Épingle en bronze, 2. Collier en bronze, 3. Tête d'épingle en bronze, 4—5. Fragments de parure en bronze. 6. Pendeloque en bronze. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

tarczki 2,5 cm, dł. kabłąka 5,5 cm, dł. sprężynki 5,5 cm, dł. całej zapinki 7,5 cm. Nr inw. H. G. 738. Ryc. 10, nr 2.

2. Naszyjnik żelazny czworograniasty (?) o zwężających się końcach. Średn. 17,5 cm. Nr inw. H. G. 724. Ryc. 10, nr 3.

3. Naczynie zoomorficzne²⁶⁾ przedstawiające wołu. Na owalnym brzuścu osadzona jest głowa z prostymi rogami i rozszerzonym pyskiem, na którym zaznaczone są plastycznie nozdrza i wargi, oczy natomiast namalowane czerwoną farbą. Na grzbiecie znajduje się lejkowaty otwór. Na drugiej stronie naczynia (tył zwierzęcia) zaznaczony plastycznie kręgosłup zakończony guzem, przedstawiającym ogon. Przy nasadzie kręgosłupa, po jego obu stronach dwa guzki, wyobrażające łopatki. Przednie nogi są grube i okrągłe, tylne w kształcie dwóch wyrostków. Na jasno-brunatnym tle ornamenty koloru wiśniowego częściowo

6. Resztki przedmiotów żelaznych i brązowych.

7. Liczne naczynia, m. in. czerpak biało malowany 4 cm wysoki, o średn. 10 cm i miska czerwona, 4 $\frac{1}{2}$ cm wys., o średnicy 10 cm.

8. Czaszka konia.

Grób XVII

Ciałopalny

Zawartość:

1. Płaska siekierka żelazna z bocznymi wyrostkami i nieco rozszerzonym obuchem. Ostrze uszkodzone. Dł. 13 cm, szer. 3 cm. Nr inw. H. G. ?. Ryc. 11, nr 1.

2. Kabłąk i część ramion szczyptec brązowych. Szer. kabłąka 1,2 cm, dł. ramion 3 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 11, nr 2.

3. Miecz brązowy obosieczny²⁷⁾ ze sztabą dla rękojeści, ostrze posiada szerokie zgrubienie środkowe. Okładki rękojeści przymocowane były sześcioma ni-

²⁵⁾ Schwartz, L. c., tabl. I, 2.

²⁶⁾ Schwartz, L. c., tabl. II, 6.

²⁷⁾ Schwartz, L. c., tabl. II, 7.

tami. Koniec odłamany. Długość miecza 67 cm, dł. rękojeści 12 cm. Nr inw. H. G. 707a. Ryc. 11, nr 3.

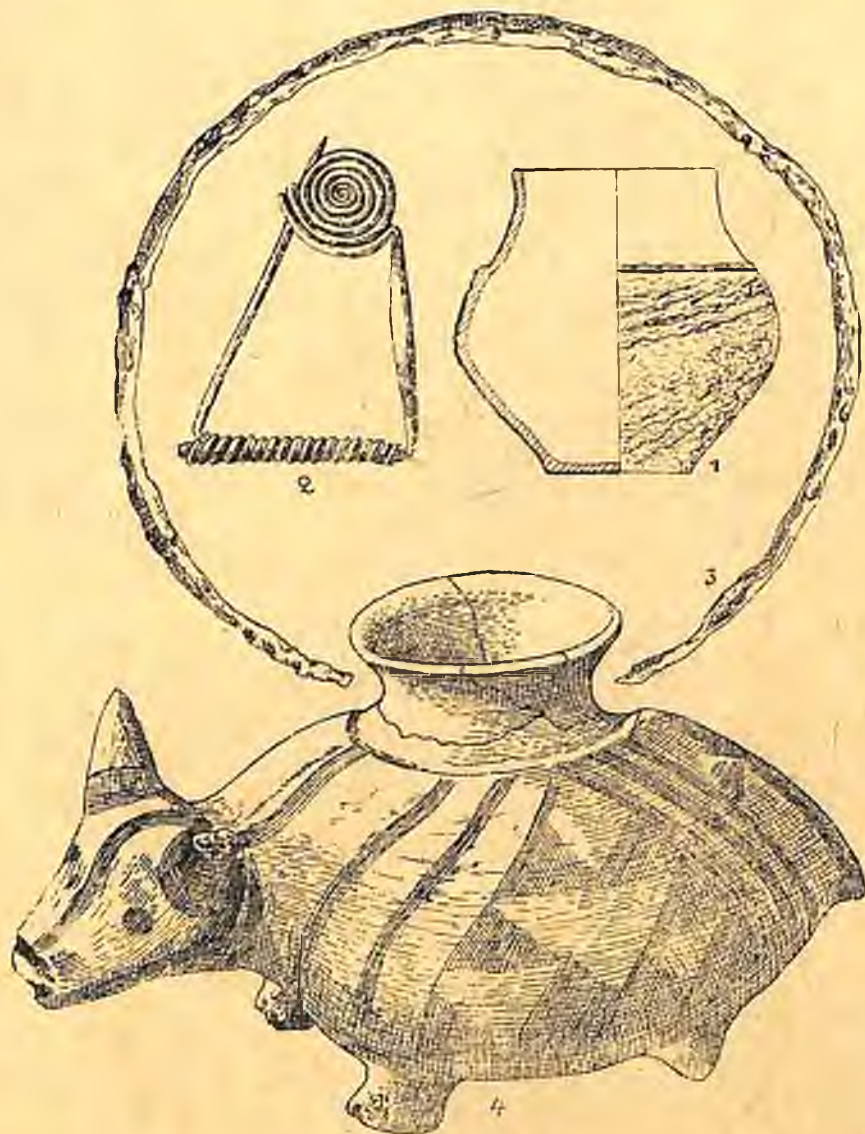
4. Zachowane dolne okucie pochwy²⁸⁾, z długimi bocznymi występami o zgrubiałym zakończeniu. Widoczne trzy otwory do nitów. Dł. 21 cm, wys. 6 cm. Nr inw. H. G. 707b Ryc. 11, nr 3.

Grób XVIII

Ciałopalny

Zawartość:

1. Siekierka brązowa z tulejką i widocznym szwem odlewniczym. Poniżej zgrubienia tulejki, na szwie

Ryc. 10. Górszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XVI. 1 i 4. Naczynia. 2. Zapinka harfowata z brązu, 3. Naszyjnik żelazny.

1. w $\frac{1}{6}$ w. n., reszta w $\frac{1}{2}$ w. n.

1. w $\frac{1}{6}$ w. n., reszta w $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 10. Górszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe XVI. 1 et 4. Vases, 2. Fibule à harpe.

3. Collier en fer. 1 en $\frac{1}{6}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Zabytki nie zachowane:

5. Ułamek czworograniastego pierścienia bursztynowego.

6. Ułamek szpili brązowej.

7. Liczne, przeważnie czernione naczynia (1 ułamek nr inw. H. G. 532).

8. Talerz gliniany krążkowaty z dołkami paznociowymi o średn. 12 cm.

9. Czaszka końska.

jest uszko. Powierzchnię zdobią trzy proste żłobki. Ostrze rozszerzone. Dł. 10 cm, średn. tulejki 3 cm. szer. ostrza 4 cm. Nr inw. H.G. 711. Ryc. 12, nr 1.

2. Taśmowaty pierścień brązowy. Powierzchnia lekko wypukła. Średn. 3,1 cm. Nr inw. H. G. 736. Ryc. 12, nr 4.

3. Szczypce brązowe z uchwytem rurkowatym. Górna część ramion wąska przechodzi w trzon o przekroju okrągłym i dalej w taśmowate ramiona, których powierzchnia zdobiona jest 4 podłużnymi żłobkami. Dł. 7,5 cm. Nr inw. H. G. 763. Ryc. 12, nr 2.

²⁸⁾ Schwartz. L. c., tabl. II. 9.

4. Fragment przedmiotu żelaznego. Nr inw. H. G. 808. Ryc. 12, nr 3.

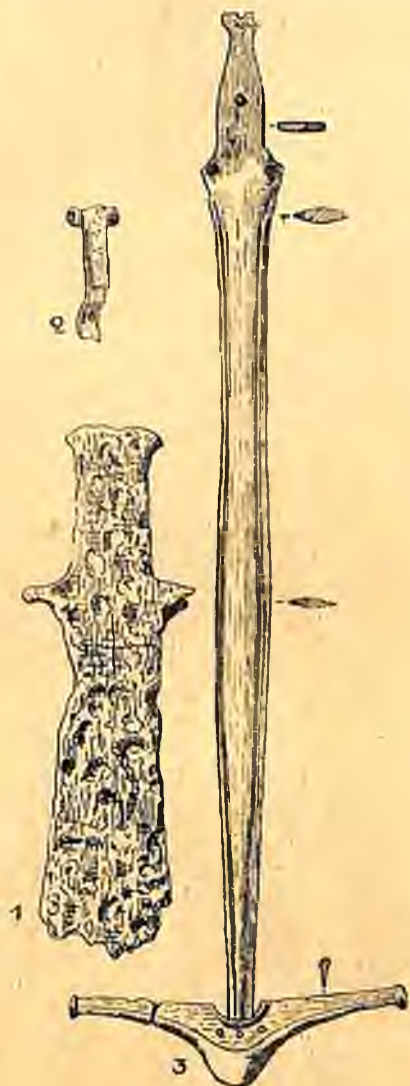
Zabytki nie zachowane:

5. Dwa dłuta żelazne czy też tuleje grotów oszczepów z tkwiącymi wewnątrz końcami drzewcy.

6. Obrączka złota o średn. 1 cm.

7. Popielnica o średn. 60(?) cm.

8. Liczne naczynia.

Ryc. 11. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XVII. 1. Siekierka żelazna, 2. Ułamek szczypiec brązowych, 3. Miecz brązowy z dolnym okuciem pochwy. Nr 3 w $\frac{1}{5}$ w. n., reszta w $\frac{1}{2}$ w. n. Fig. 11. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe XVII. 1. Hache en fer, 2. Fragment de pincen en bronze, 3. Epée et bou-torolle en bronze. No. 3 en $\frac{3}{5}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Grób XIX

Grób szkieletowy z I okresu brązu.

Grób XX

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Dwie cienkie bransolety brązowe, z kulisto-
zgrubiałymi końcami, w pięciu miejscach widoczny

ornament, złożony z grup poprzecznych karbów. Średn. otw. $4,5 \times 6$ cm. Grubość bransolety 0,4 cm. Nr inw. H. G. 728 i 729. Ryc. 13, nr 1 i 2.

2. Dwie uszkodzone bransolety żelazne, u jednej widoczny ornament jajownikowy. Nr inw. H. G. 849. Ryc. 13, nr 3 i 4.

3. 233 małe kuliste paciorki bursztynowe o średn. 0,6 cm, śr. otworu 0,2 cm, wszystkie jednakowej wielkości oraz dwa ułamki zniszczonego większego pierścienia bursztynowego. Nr inw. H. G. 2022. Ryc. 13, nr 5.

4. Krążek bursztynowy o przekroju romboidalnym. Średn. zewn. 3,3 cm. Nr inw. H. G. 2020.

Zabytki nie zachowane:

5. Łukowaty przedmiot brązowy w kształcie rogu²⁹⁾. W szerszej części brzeg wychylony silnie a zewnątrz, zakończenie haczykowato zgięte. Dł. 6 cm.

6. Cienki, brązowy naszyjnik o średn. 13 cm. Jedno zakończenie haczykowato zgięte, drugie ułamane.

7. Szpila z główką guziczkową. Dł. 10 cm.

8. Ułamki brązowe i żelazne.

9. Liczne naczynia.

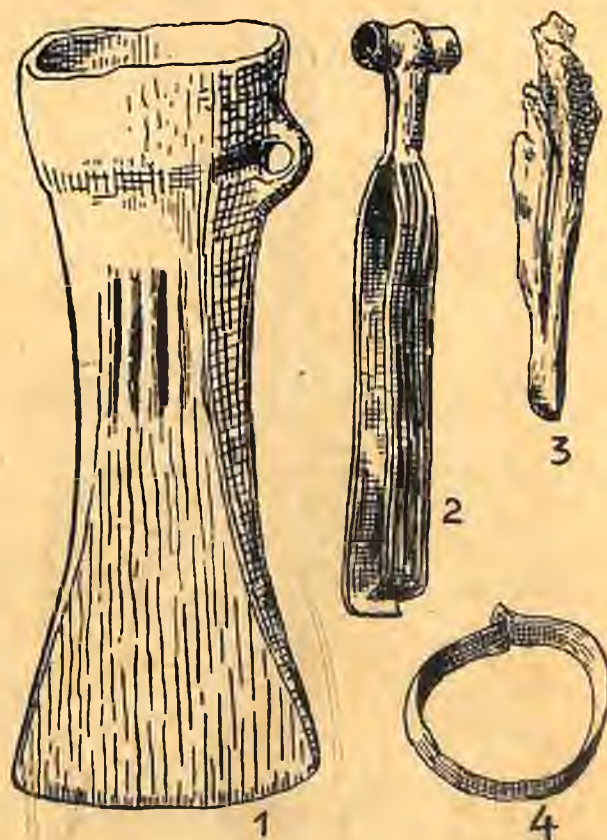
Grób XXI

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Duża szpila brązowa z czworograniastą łabędzią szczyką, zdobiona.

2. Ułamek brązowego okucia. Dł. 13 cm.

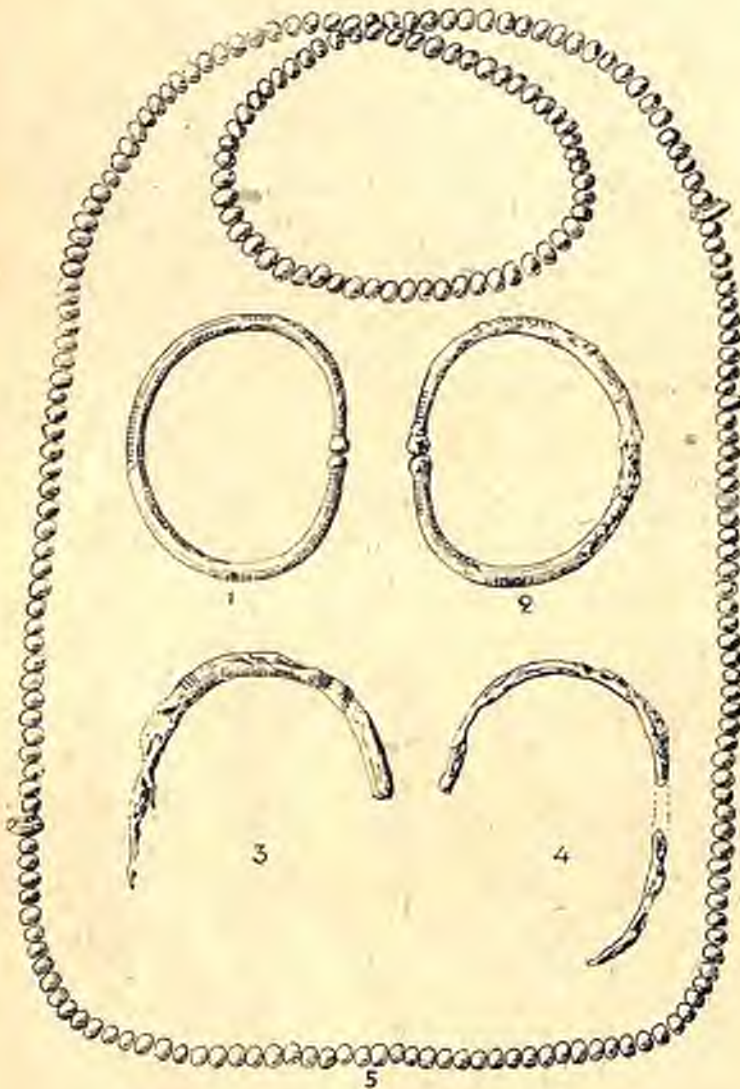

Ryc. 12. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XVIII. 1. Siekierka brązowa, 2. Szczytce brązowe, 3. Ułamek przedmiotu żelaznego, 4. Pierścien brązowy. W. n. Fig. 12. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe XVIII. 1. Hache en bronze, 2. Pincen en bronze, 3. Fragment d'un objet en fer, 4. Anneau en bronze. Gr. nat.

²⁹⁾ Schwartz, L. c., tabl. II, 5.

3. 80 niebieskich paciorków z żółtymi oczkami w postaci kół współśrodkowych³⁰⁾.
  4. 32 paciorki mniejsze i większe.
  5. 3 brązowe pierścienie o średn. od 2—3 cm.
  6. Ułamki żelazne.
  7. Liczne naczynia.
- Zabytki nie zachowały się.

Ryc. 13. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XX. 1—2. Bransolety brązowe, 3—4. Ułamki bransolet żelaznych, 5. Naszyjnik z paciorków bursztynowych. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 13. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe XX. 1—2. Bracelets en bronze, 3—4. Fragments de bracelets en fer. 5. Collier de perles en ambre jaune. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Grób XXII

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Duży, płasko-kulisty paciorek bursztynowy. Nieco uszkodzony. Średn. 3,4 cm, szer. 1,8 cm. Nr inw. H. G. 2016. Ryc. 14, nr 1.
2. Szczypce brązowe z rurkowatym kabłąkiem i przesuwką (niezachowaną). Dł. 8,7 cm, szer. ramion 1 cm, szer. kabłąka 1,1 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 14, nr 2.

Zabytki nie zachowane:

3. Dwie brązowe siekierki bez uszek. Jedna nieco węższa. Dł. 8 cm.

³⁰⁾ Schwartz, L. c., tabl. II, 5.

4. Ułamki żelazne, przypuszczalnie od noża.
5. Naczynia.

Grób XXIII

Ciałopalny.

Zawartość:

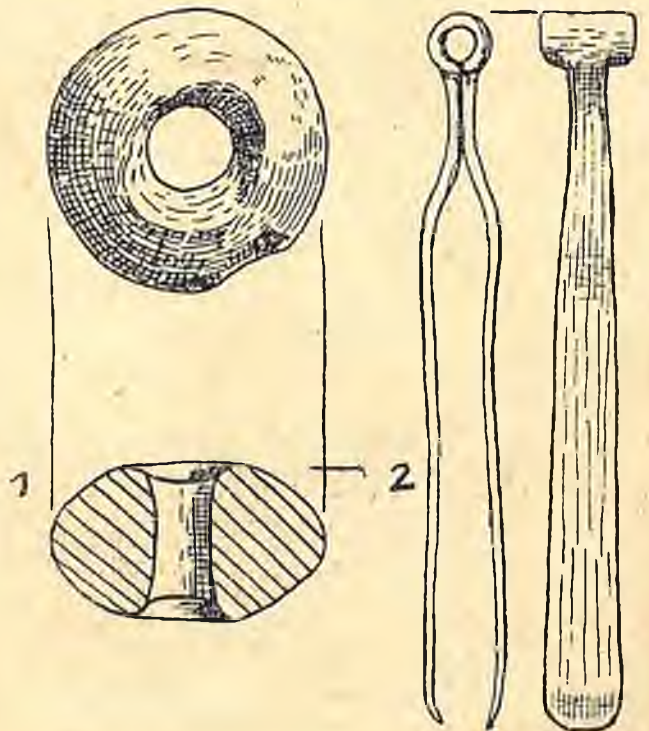
1. Siekierka brązowa z uszkiem. Bardzo dobrze zachowany szew odlewniczy. Dł. 9 cm.
  2. Przedmiot żelazny ostro zakończony³¹⁾.
  3. Ułamki dużego noża żelaznego.
  4. Ułamek noża krzemienego.
  5. Naczynia.
- Zabytki nie zachowały się.

Grób XXIV

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Siekierka brązowa wysmukła o ostrzu łukowato zaokrąglonym. Tulejka okrągła ze zgrubiałym kołnierzem. Widoczny szew odlewniczy. Dł. 10 cm. Nr inw. H. G. 714. Ryc. 15, nr 5.
2. Półkolista brzytwa brązowa z uchwytem. Obie płaszczyzny zdobione ścięciem wibrującym. Między dwiema łukowatymi liniami przebiega linia zygzakowata. Ornament wykonany tłoczkiem. Ostrze brzytwy wyszczerbione. Dł. 9 cm. Nr inw. H. G. 721. Ryc. 15, nr 4.
3. Cztery okularowate przedmioty brązowe³²⁾, służące zapewne jako ozdoby uprzęży końskiej. Dwa o identycznej wielkości kółka połączone kabłąkiem. Poniżej kabłąka znajduje się jedno połączenie w kształcie blaszki prostokątnej. Otwór znajdujący się między kabłąkiem a prostokątem ma kształt tra-

Ryc. 14. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XXII. 1. Paciorek bursztynowy, 2. Szczypce brązowe. W. n. — Fig. 14. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe XXII. 1. Perle en ambre jaune, 2. Pincettes en bronze. Gr. nat.

³¹⁾ Schwartz, L. c., str. 6 podaje Eiserne Bronzespitze. Jest to widocznie błąd drukarski.

³²⁾ Schwartz, L. c., tabl. I, 3. W muzeum zachowane tylko 3.

pezu. Dł. 8 cm, szer. 4 cm, średn. otworu 3 cm. Nr inw. H. G. 743—745. Ryc. 15, nr 1, 2 i 3.

4. Ozdoba brązowa uprząży końskiej³³⁾, w kształcie tarczki z wypukłą częścią środkową i płaskim brzegiem, ozdobionym 10 koncentrycznymi kółkami. W środku tarczki zachowany nit. Tarczka uszkodzona. Średn. 4 cm. Nr inw. H. G. 746. Ryc. 15, nr 6.

5. Uszkodzone szczytce brązowe. Ramiona, wykonane z taśmowatej blaszki, rozszerzają się ku dołowi. Strony zewnętrzne zdobione dwiema liniami piono-

Zabytki nie zachowane:

8. Klamra do pasa z drutu brązowego zgiętego we dwoje z końcami haczykowo wygiętymi. Dł. 4 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 15, nr 9.

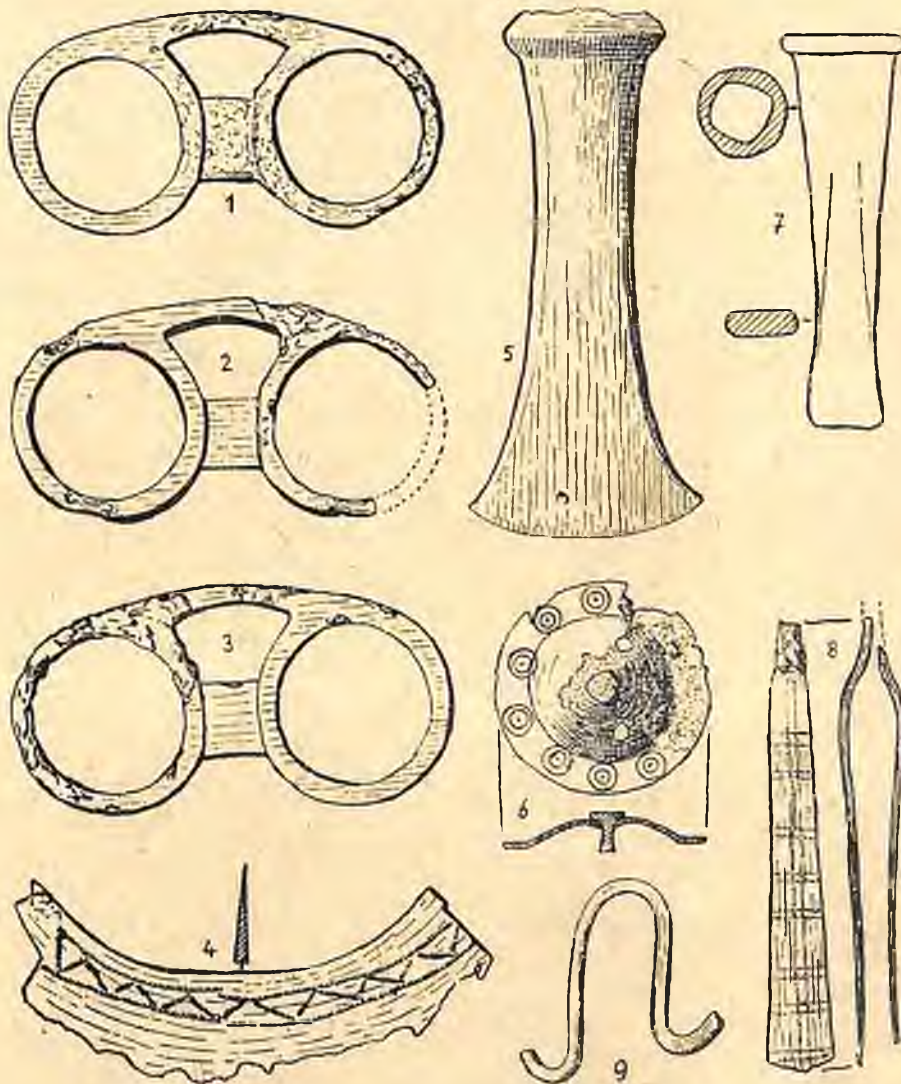
9. Ułamki żelazne.

10. Naczynia gliniane.

Grób XXV

Ciałopalny

Zawartość:

Ryc. 15. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XXIV. 1—3. Wisiorki okularowe z brązu, 4. Brzytwa brązowa, 5. Siekierka brązowa, 6. Tarczka ozdobna z brązu, 7. Dłuto brązowe, 8. Szczytce brązowe, 9. Brązowa klamra do pasa. $\frac{2}{3}$ w. n. Fig. 15. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe XXIV. 1—3. Pendeloques à lunettes en bronze, 4. Rasoir en bronze, 5. Hache en bronze, 6. Phalère en bronze, 7. Ciseau en bronze, 8. Pincen en bronze, 9. Agrafe de ceinture en bronze. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

wymi oraz 7—8 grupami kresek poprzecznych, wykonanych w ściegu wibrującym. Dł. 8 cm. Nr inw. H. G. 768. Ryc. 15, nr 8.

6. Dłuto brązowe z rozszerzającą się ku górze tulejką o zgrubiałym wylocie. Dł. 7,3 cm, średn. wylotu tulejki 2,2 cm, szer. ostrza 1,3 cm. Nr inw. H. G. 715. Ryc. 15, nr 7.

7. Duży nóż żelazny z trzonkiem zakończonym kółkiem. Nr inw. H. G. 805.

1. Naczynie brązowe miseczkowate, kształtu owalnego. Na dnie naczynka znajduje się okrągłe wgłębienie. Powierzchnia silnie spatynowana, widoczne ślady reparacji, prawdopodobnie do naczynka przytwierdzone było ozdobne ucho brązowe. Wys. 4,8 cm, szer. $10 \times 7,5$ cm. Nr inw. H. G. 709. Ryc. 16, nr 2.

2. Siekierka żelazna z tulejką o wąskim ostrzu. Tulejka częściowo uszkodzona. Dł. 10 cm. Nr inw. H. G. 800. Ryc. 16, nr 1.

Zabytki nie zachowane:

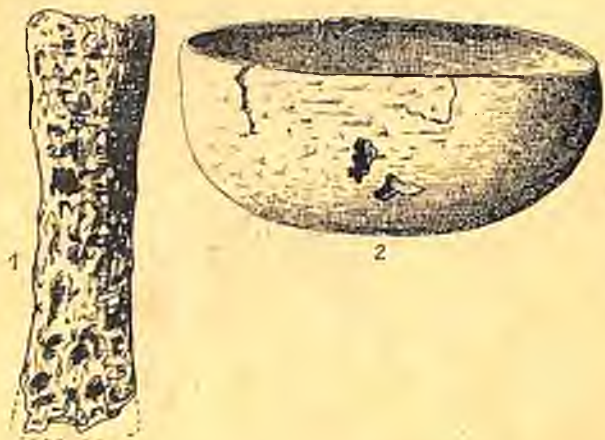
3. Dwa żelazne groty oszczepów. Dł. 12 cm.
4. Szczałki noża żelaznego z okrągłym uszkiem i wisiorkiem.
5. Cienka szpila brązowa.
6. Paciorek bursztynowy o średn. 2 cm, 1½ cm wysoki.
7. Osełka dł. 17 cm, szer. 6 cm.
8. Naczynia.

Grób XXVI

Ciałopalny

Zawartość:

1. Dwa ułamki brązowej kolistej ozdoby (naszyjnika?), wykonanej z cienkiego drutu o średn. 0,15 cm. Drut spiralnie zwinięto, następnie lekko wyciągnięto

Ryc. 16. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XXV. 1. Siekierka żelazna, 2. Czarka brązowa. ½ w. n. — Fig. 16. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe XXV. 1. Hache en fer, 2. Tasse en bronze. ½ gr. nat.

i spłaszczony, co w efekcie dało rząd spłaszczonych kółeczek. Dł. zachowana 5 cm. Nr inw. H.G. 742.

Ryc. 17, nr 12.

2. Brązowe naczynko gruszkowate³⁴⁾ z półkulistym dnem, 6 cm wysokie, poniżej krawędzi dwa poziome uszka. Powierzchnia gładzona, miejscami porowata, pokryta zieloną patyną. Wewnątrz ślady stopionego niebieskiego szkliwa. Nr inw. H.G. 710a. Ryc. 17, nr 13.

3. Pokrywka brązowa naczynka z półkolistym uchwytem. Średn. 1,5 cm. Nr inw. 710b. Ryc. 17, nr 14.

4. Igielnik brązowy uszkodzony, składający się z siedmiu rureczek o średn. otworu 0,2 cm, ujętych górą brązowym pierścieniem grubym 0,3 cm. Dł. igielnika 6,3 cm. Nr inw. H.G. 770. Ryc. 17, nr 4.

5. Uszkodzona zapinka harfowata ze spiralną tarczką o siedmiu zwojach z zachowanym kabłąkiem i uławkami sprężynki. Średn. tarczy 4 cm. Dł. kabłąka 7 cm. Nr inw. H.G. ?. Ryc. 17, nr 9.

6. Duży kulisty paciorek bursztynowy o lśniącej powierzchni. Średn. 3,4 cm, wys. 3 cm. Nr inw. H.G. 2015. Ryc. 17, nr 2.

7. Ośmiograniasty stożkowaty igielnik bursztynowy, dł. 5 cm, szer. 1,5 cm. W płaszczyźnie znajduje się sześć otworów. Nr inw. H.G. 2019. Ryc. 17, nr 10.

8. Kolia złożona z 41 płasko-kulistych paciorków z błękitnego szkliwa z żółtymi zygzakami. Średn. paciorka 0,6 cm. Nr inw. H.G. 2025. Ryc. 17, nr 3.

9. Siedem ułamków noża żelaznego z cienką rękojeścią zakończoną okrągłym uszkiem. Ostrze sierpowato wygięte. Dł. zebranych ułamków wynosi 15 cm. Nr inw. H.G. 805. Ryc. 17, nr 6.

10. Ułamki płaskiej siekierki żelaznej z bocznymi wyrostkami. Nr inw. H.G. 801. Ryc. 17, nr 5.

11. Osełka z ciemnego łupku. Dł. 21 cm, szer. 3,8 cm, grub. 1,5 cm. Nr inw. H.G. 2030. Ryc. 17, nr 1.

12. Pięć małych półkulistych nitów brązowych. Nr inw. H.G. 1902 : 213 : 17. Ryc. 17, nr 7.

13. Siekierka brązowa z tulejką i ostrzem silnie rozszerzonym oraz uszkiem poniżej wylotu tulejki. Na obu płaszczyznach ciosu cztery żeberka. Z boku wystaje szew odlewniczy. Dł. 8 cm, średn. otworu 2,5×3 cm, szer. ostrza 3,8 cm. Nr inw. H.G. 712. Ryc. 17, nr 3.

14. 8 spiralek brązowych i dwa nity brązowe. Nr inw. H.G. 751 i 751a. Ryc. 17, nr 8.

Zabytki nie zachowane:

15. Szpila brązowa z główką guziczkową.
16. Żel. grot oszczepu dł. 30 cm.
17. Żel. grot oszczepu dł. 11 cm.
18. Dwa moździenie rogów bawolich.
19. Naczynia.

Grób XXVII

Grób szkieletowy z I okresu brązu.

Grób XXVIII

Ciałopalny

Zawartość:

1. Brązowy spiralny pierścionek taśmowaty, z 1,5 zwojów. Średn. otw. 2 cm, szer. taśmy 0,4 cm. Nr inw. H.G. 737. Ryc. 18, nr 3.

2. Trzy ułamki brązowej bransolety z litymi, trąbkowatymi końcami. Przejście w zgrubienie zdobione poprzecznymi żłobkami. Nr inw. H.G. 742. Ryc. 18, nr 1.

3. Czworograniasty krążek bursztynowy (prawdopodobnie toczony) ostro profilowany³⁵⁾, zdobiony czterema żłobkami poziomymi. Średn. krążka 3,2 cm. Nr inw. 2017. Ryc. 18, nr 4.

4. Wisiorek brązowy w kształcie równoramiennego krzyża z uszkiem do zawieszania. Nr inw. H.G. ?. Ryc. 18, nr 2.

Zabytki nie zachowane:

5. Ułamek brązowego pierścionka.
6. Szpile brązowe.
7. Naczynia.

Grób XXIX

Ciałopalny.

Zawartość:

1. 5 ułamków płaskiej taśmy brązowej, zdobionej trójkątami, skośnie kreskowanymi. Nr inw. H.G. ?. Ryc. 19, nr 3.

2. Tłoczek brązowy (punca) o przekroju czworokątnym. Część pracująca spłaszczona dłutowato. Dł. 8,5 cm. Nr inw. H.G. ?. Ryc. 19, nr 1.

3. Nóż brązowy prosty, z jednostronnie wyodrębnionym trzonkiem do rękojeści. Dł. 12 cm. Nr inw. H.G. ?. Ryc. 19, nr 2.

Zabytki nie zachowane:

4. Szpile brązowe.
5. Szczypce brązowe dł. 8 cm.
6. Łyzeczka do uszu. Ryc. 19, nr 4.
7. Przęślik gliniany o średn. 4 cm.

³³⁾ Schwartz, L. c., tabl. II, 11.

³⁴⁾ Schwartz, L. c., tabl. II, 3.

³⁵⁾ Schwartz, L. c., tabl. II, 8a—b.

8. Osełka z łupku z otworem dł. 7 cm.
9. Naczynia.

Grób XXX

Ciałopalny.

Zawartość:

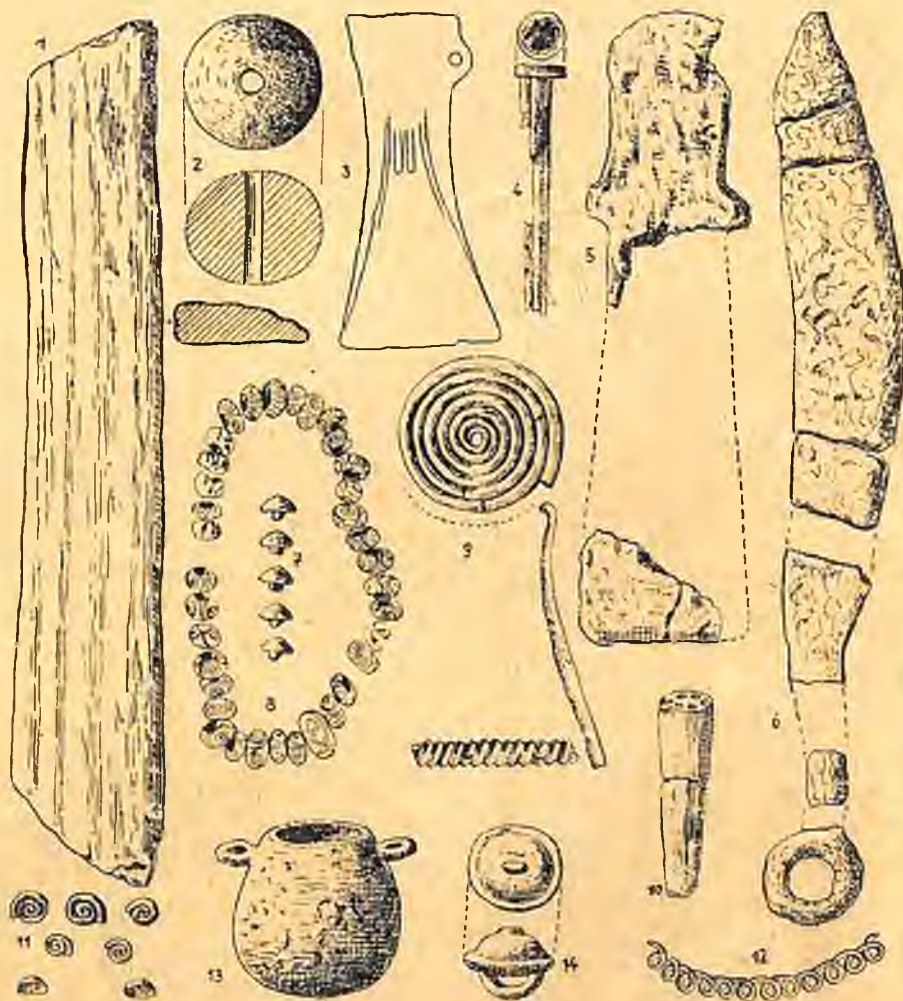
1. Siekierka brązowa z uszkiem i szerokim ostrzem. Dł. 8 cm.
2. Kilka krążków bursztynowych.
3. Małe paciorki bursztynowe.

2. Naszyjnik brązowy z cienkiego drutu, końce odłamane. Średn. 14 cm. Nr inw. H. G. 723. Ryc. 20, nr 1.

3. 13 kulistych paciorków bursztynowych, w tym jeden ułamek uszkodzonego większego pierścienia bursztynowego. Nr inw. H. G. 2083. Ryc. 20, nr 3. Zabytki nie zachowane:

4. Siekierka żelazna płaska z bocznymi wyrostkami.

5. Naczynia.

Ryc. 17. Górszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XXVI. 1. Osełka kamienna, 2. Paciorek bursztynowy, 3. Siekierka brązowa. 4. Igielnik brązowy, 5. Siekierka żelazna, 6. Nóż żelazny, 7. Nity brązowe, 8. Paciorki ze szkliwa, 9. Brązowa zapinka harfowata, 10. Igielnik (?) z bursztynu, 11—12. Spiralki brązowe, 13—14. Naczyńko brązowe z pokrywką. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 17. Górszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe XXVI. 1. Pierre à aiguiser, 2. Perle en ambre jaune, 3. Hache en bronze, 4. Aiguiller en bronze, 5. Hache en fer, 7. Rivets en bronze, 8. Perles en émaille, 9. Fibule en bronze, 10. Aiguiller (?) en ambre jaune, 11—12. Spirales en bronze, 13—14. Petit vase avec couvercle en bronze. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

4. Naczynia. Zabytki nie zachowały się.

Grób XXXI

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Małe dłuto brązowe z tulejką i szczątkiem trzonka drewnianego. Dł. 5 cm. Nr inw. H. G. 717 Ryc. 20, nr 2.

Grób XXXII

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Małe dłuto brązowe z tulejką o zgrubiałym wylocie. Dł. 3,2 cm. Nr inw. H. G. ?. Ryc. 21. Zabytki nie zachowane:
3. Siekierka brązowa dł. 8,5 cm.
4. Ułamek żel. grotu oszczepu.

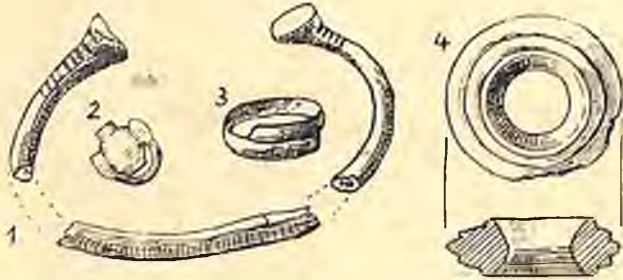
5. Szczątki siekierki żelaznej, płaskiej, z bocznymi wyrostkami.
6. Szczątki noża żelaznego.
7. Naczynia.

Grób XXXIII

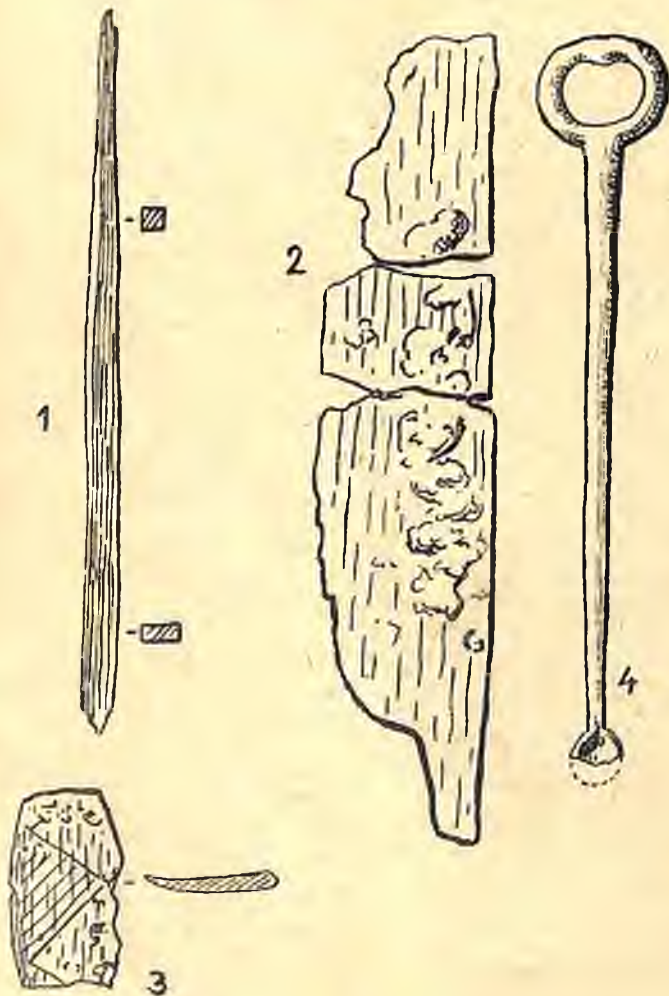
Zawartość:

Ciałopalny.

1. Paciorek z ciemnego szkliwa płasko-kulistego kształtu, na bokach ślady inkrustacji w postaci kon-

Ryc. 18. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XXVIII. 1. Bransoleta brązowa, 2. Wisiorek brązowy, 3. Pierścień brązowy, 4. Pierścień bursztynowy. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 18. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe XXVIII. 1. Bracelet en bronze, 2. Pendeloque en bronze, 3. Anneau en bronze, 4. Anneau en ambre jaune. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

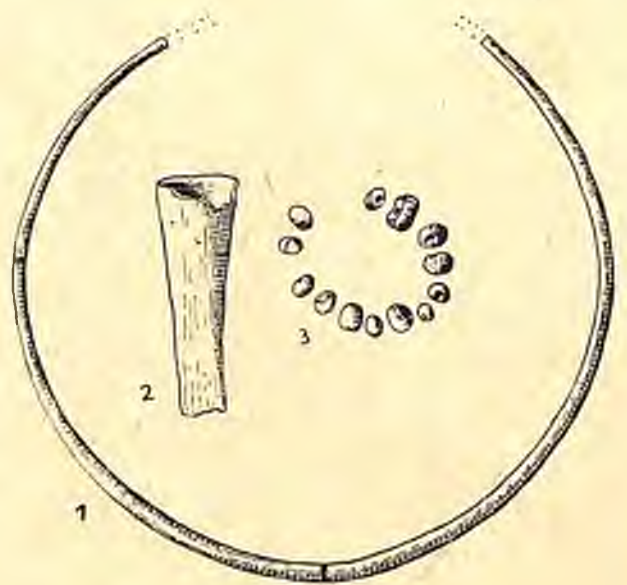

Ryc. 19. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XXIX. 1. Tłoczek brązowy, 2. Nóż brązowy, 3. Ułamek płytki brązowej, 4. Łyżeczka brązowa do czyszczenia uszu. W. n. — Fig. 19. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe XXIX. 1. Poinçon en bronze, 2. Couteau en bronze, 3. Fragment d'une plaque en bronze, 4. Cure-oreille en bronze. Gr. nat.

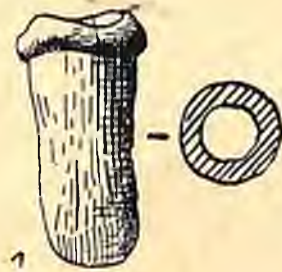
centrycznych kół. Średn. 2,3 cm. Nr inw. H. G. 2024 Ryc. 22, nr 3.

2. Miecz brązowy, obosieczny ze sztabą dla rękojeści. Ostrze posiada szerokie zgrubienie środkowe. Okładziny rękojeści przymocowane były pięcioma nitami. Dł. 67 cm. Nr inw. H. G. 708. Ryc. 22, nr 1.

3. Czekan żelazny z obuchem okutym blachą złotą³⁷⁾, ozdobiony 7 kółkami koncentrycznymi. Boki

Ryc. 20. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XXXI. 1. Naszyjnik brązowy, 2. Dłuto brązowe, 3. Paciorki ze szkliwa. $\frac{4}{7}$ w. n. — Fig. 20. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe XXXI. 1. Collier en bronze, 2. Ciseau en bronze, 3. Perles en émaille. $\frac{4}{7}$ gr. nat.

Ryc. 21. Gorszewice, pow. szamotulski. Z grobu XXXII. 1. Miniaturowa siekierka brązowa. W. n. Fig. 21. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Tombe XXXII. 1. Hache en bronze en miniature. Gr. nat.

czekana zdobiona złotą inkrustacją w postaci 7 kółek, rozmieszczonych pierwotnie w 2 parach po bokach, a w ilości 3 kółek na górnej płaszczyźnie ostrza. Dł. 16,5 cm. Nr inw. H. G. ?. Ryc. 22, nr 2. Wywieziony przez hitlerowców.

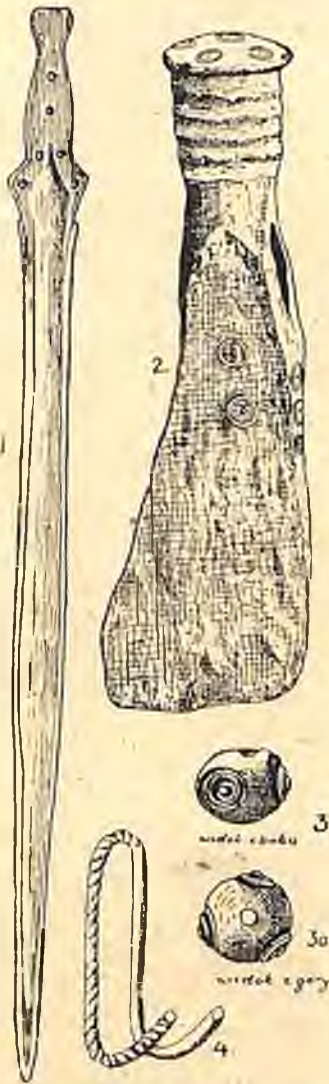
Zabytki nie zachowane:

4. Ułamki noża żelaznego.
5. Szpile brązowe.
6. Drut brązowy częściowo skręcony wokół własnej osi, złożony we dwoje z końcami hakowato wygiętymi³⁸⁾. Nr inw. H. G. 767. Ryc. 22, nr 4.

³⁷⁾ Schwartz, L. c., tabl. II, 4.

³⁸⁾ Schwartz, L. c., tabl. I, 1, 5 i 7 (rycina nieodkładna). Lepsza rycina z poprawnie umieszczoną inkrustacją.

7. Biała misa z czerwonym ornamentem. Średn. 15 cm, wys. 7 cm.
8. Talerz gliniany krążkowaty o średn. 19 cm, z 14 otworkami na wylot.
9. Czaszka końska.
10. Naczynia.

Ryc. 22. Górszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XXXIII. 1. Miecz brązowy, 2. Czekan żelazny z obuchem okutym blachą złotą i ze złotą inkrustacją, 3. Paciorek ze szkliwa, 4. Brązowa klamra do pasa. Nr. 1 w $\frac{1}{5}$ w. n., reszta w $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 22. Górszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe XXXIII. 1. Epée en bronze, 2. Hache d'armes en fer à base ornée d'une plaque d'or et avec incrustations d'or, 3. Perle en émaille, 4. Agrafe de ceinture en bronze. No. 1. en $\frac{1}{5}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Grób XXXIV

Ciałopalny.

Znajdował się w głębokości około 30 cm pod powierzchnią ziemi na pagórku w odległości 100 kroków

stacją u Lindenschmita, *Altertümer unserer heidnischen Vorzeit* t. IV, tabl. 49, nr 3. Por. też *Wiadomości Archeologiczne* t. XI, str. 170—171, tabl. XXIX, 2.

na północ od poprzednio zbadanych grobów. Nie posiadał obwarowania kamiennego.

Zawartość:

1. Ozdoba brązowa w kształcie pierścienia o romboidalnym przekroju³⁹⁾, z kolistym uszkiem. Średn. pierścienia 2,8 cm, średn. uszka 0,7 cm. Nr inw. H. G. 747. Ryc. 23, nr 4.
  2. Ułamek przyrządu brązowego do czyszczenia paznokci z częścią środkową azurową w kształcie rombu, z trzoneczkiem spiralnie skręconym. Górnej części brak. Dł. 8 cm. Nr inw. H. G. 765. Ryc. 23, nr 2.
  3. Dwa brązowe guziczki w kształcie miseczek z półkolistym kabląkiem. Średn. główki 1,2 cm. Nr inw. H. G. 755. Ryc. 23, nr 6.
  4. Sześć kulistych paciorków bursztynowych o średnicy 0,7 cm. Nr inw. H. G. 2022. Ryc. 23, nr 7.
  5. Kubek gliniany⁴⁰⁾ zdobiony w górnej części dwiema bruzdami, do której przylegają podstawą trójkąty, wypełnione głębokimi rytymi kreskami. Dolną część zdobią dwa pasma zygzakowe, pionowo zakreskowane, ustawione w ten sposób, że przestrzeń wolna między nimi tworzy także pasmo zygzakowate. Ku dołowi ornamentyka zamknięta dwiema liniami poziomymi. Cały ornament wypełniony jest białą masą (inkrustowany). Wys. 7,5 cm, średn. 12 cm. Nr inw. H. G. 611. Ryc. 23, nr 1.
  6. Miseczka z delikatnej gliny, z brzegiem wygiętym na zewnątrz, profilowanym brzuścem i nieco wklęsłym dnem. Powierzchnia gładka, czerwono malowana. Wys. 6 cm, średn. otw. 13 cm. Nr inw. H. G. 7. Ryc. 23, nr 3.
  7. Szczypce brązowe zdobione zygzakiem w ściegu wibrującym. Ryc. 23, nr 5.
- Zabytki nie zachowane:
8. Igielnik z 7 spojonych z sobą rurek brązowych, 9 cm długi.
  9. Kawałki brązu stopionego.
  10. Czerpak gliniany wys. 3 cm, średn. otw. 3,5 cm.
  11. Pięć różnych pierścieni brązowych.
  12. Pierścionek brązowy.
  13. Pierścionek z gliny palonej (?) o średn. 1,5 cm, z otworem o średn. 1 cm.
  14. Naczynia gliniane.

Grób XXXV

Ciałopalny

Zawartość:

1. Dwa naramienniki (?) żelazne z odłamanymi końcami, skręcone naokoło własnej osi, z kilkakrotną zmianą kierunku. Średn. 11 i 12 cm. Nr inw. H. G. 820 i 821. Ryc. 24, nr 3 i 4.
2. Ucho czerpaka brązowego. Część środkowa z drutu okrągłego, zgiętego łukowato. Jeden koniec rozszerza się w płytkę zaopatrzoną w 2 nity, którymi ucho przymocowane było do ścianki naczynia. Dolny koniec taśmowato rozszerzony w kształcie stylizowanej głowy zwierzęcej, zdobionej ukośnym krzyżem. Wys. 5 cm. Nr inw. H. G. 758. Ryc. 24, nr 2.
3. Naszyjnik żelazny o średn. 20 cm, skośnie żłobkowany z końcami zgiętymi haczykowato i zaopatrzonymi w guzki. Kierunek żłobków kilkakrotnie zmieniony. Otaczał popielnicę. Nr inw. H. G. 828. Ryc. 24, nr 1.

Zabytki nie zachowane:

4. Naczynia.

³⁹⁾ Schwartz, *Materialien zu einer prahistorischen Kartographie der Prov. Posen*. III Nachtrag, tabl. I, 4.

⁴⁰⁾ Schwartz, *L. c.*, tabl. I, 6.

Grób XXXVI

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Zapinka brązowa.

2. Naczynia.

Zabytki nie zachowały się.

Grób XXXVII

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Fragment szpili żelaznej z płasko-kulistą główką brązową. W górnej części trzonu wrzecionowate zgrubienie okute blachą brązową i ujęte górą i dołem

1. Naszyjnik żelazny zamknięty o przekroju rombówatym. Sredn. 25,5 cm. Otaczał popielnicę Nr inw. H. G. 827. Ryc. 26, nr 1.

2. Siedem kulistych i płasko-kulistych paciorków bursztynowych o średn. 1,5—2,1 cm. Ryc. 26, nr 2.

Zabytki nie zachowane:

3. Mały pierścień brązowy.

4. Ząb koński.

5. Naczynia.

Grób XL

Ciałopalny.

Zawartość:

Ryc. 23. Górszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XXXIV.

1. Naczynie inkrustowane, 2. Brązowy przyrząd do czyszczenia paznokci,

3. Czarka malowana, 4. Wisiorek (?) brązowy, 5. Szczypce brązowe,

6. Guziki ozdobne z brązu, 7. Paciorki żelazkiwa! $\frac{2}{3}$ w.n.

Fig. 23. Górszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe

XXXIV. 1. Vase incrusté, 2. Cure-ongles en bronze, 3. Écuille peinte,

4. Pendeloque (?) en bronze, 5. Pincen en bronze, 6. Boutons en bronze,

7. Perles en émaille. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

w podwójne zgrubienia pierścieniowate. Dł. zachowana 4 cm. Nr inw. H.G. 774. Ryc. 25.

Zabytki nie zachowane:

2. Szpila brązowa z główką 12 cm dł.

3. Naczynia, wśród nich jedna tzw. kadzielnica.

Grób XXXVIII

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Paciorki niebieskie, zdobione żółtą inkrustacją.

2. Szpila wraz z innymi ułamkami brązu (fibula?)

3. Naczynia.

Zabytki nie zachowały się.

Grób XXXIX

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Dwa pierścienie brązowe o średn. 6 cm.

2. Tzw. kadzielnica wraz z innymi naczyniami.

Zabytki nie zachowały się.

Grób XLI

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Brązowy garnitur toaletowy, złożony z taśmowatych szczypiec i przyrządu do paznokci z trzonkiem w środku rozszczepionym. Przedmioty wiszą na kółku, do którego przymocowane są łańcuszkowato dwa inne kółka. Dł. 7 cm. Nr inw. H. G. 764. Ryc. 27, nr 1.

2. Naszyjnik brązowy z cienkiego drutu z końcami haczykowato wygiętymi. Sredn. 10 cm. Nr inw. H. G. Ryc. 27, nr 2.

3. Bransoleta brązowa otwarta, zdobiona jajownikiem. Średn. $7 \times 5,2$ cm i grub. 0,6 cm. Nr inw. H. G. 727. Ryc. 27, nr 3.

Zabytki nie zachowane:

4. Dwa kółka połączone o średn. 1,5 cm.
5. Szpila brązowa.
6. Ułamki żelazne.
7. Naczynia.

3. Obrączka żelazna o średn. 3 cm.
4. Naczynia.

Grób XLIII

Ciałopalny.

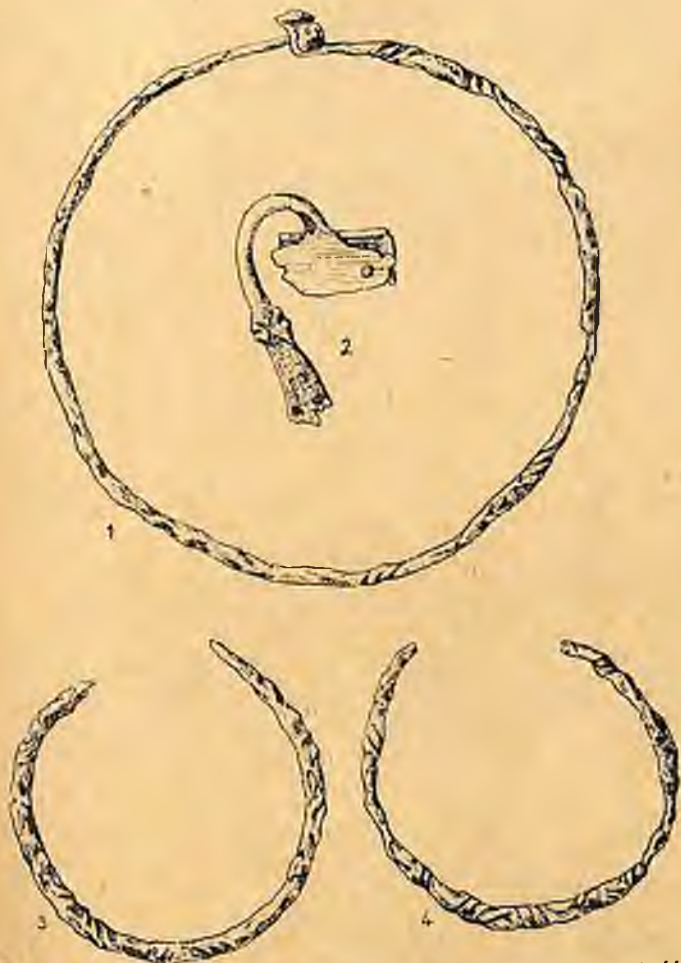
1. Różne naczynia.
2. Szczątki czaszki świni.

Grób XLIV

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Szeroka brzytwa brązowa, z półkolistym ostrzem, zdobiona obustronnie pasmami zygzakowatymi i trójkątami skośnie kreskowanymi. Grzbiet zgrubiały, uszkodzona. Rozmiary 9×6 cm. Nr inw. H. G. 720. Ryc. 29, nr 2.

Ryc. 24. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XXXV. 1. Naszyjnik żelazny, 2. Ucho czerpaka brązowego, 3—4. Naramienniki (?) brązowe. Nry 1 i 3—4 w $\frac{1}{2}$, 2 w $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 24. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe XXXV. 1. Collier en fer, 2. Anse d'une tasse en bronze, 3—4 Anneaux humeraux (?) en fer. No. 1 et 3—4 en $\frac{1}{2}$, 2 en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Grób XLII⁴¹⁾

Ciałopalny.

Zawartość:

1. 16 małych obrączek brązowych o średn. 2 cm (nałożone na siebie po 2 szt. otaczały popielnicę).
- Sześć z nich o przekroju dwustożkowym, reszta o przekroju okrągłym. Nr inw. H. G. 735a. Ryc. 28, nr 1.

Zabytki nie zachowane:

2. Naszyjnik żelazny o średnicy 16 cm (leżał w popielnicy).

⁴¹⁾ Z powodu opuszczenia przez Schwartza w numeracji ogólnej jednego grobu, opisanego przezeń w pracy Materialien zu einer prähistorischen Kartographie der Prov. Posen. III Nachtrag str. 6. powstał u niego błąd w bieżącej numeracji grobów, tak że jego grób XLI jest w istocie XLII itd. Stąd niezgodność dalszych numerów grobów w naszej pracy z numerami w sprawozdaniach Schwartza, poczynając od gr. XLII.

Ryc. 25. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XXXVII. Szpila żelazna z główką brązową. Część trzona okuta blachą brązową. W. n. — Fig. 25. Gorszewice, distr. Szamotuły. Contenu de la tombe XXXVII. Épingle en fer à tête en bronze. Gr. nat.

Ryc. 26. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XXXIX. 1. Naszyjnik żelazny, 2. Paciorki burztynowe. Nr 1 w $\frac{1}{3}$, 2 w $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 26. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe XXXIX. 1. Collier en fer. 2. Perles en ambre jaune. No. 1 en $\frac{1}{3}$, 2 en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

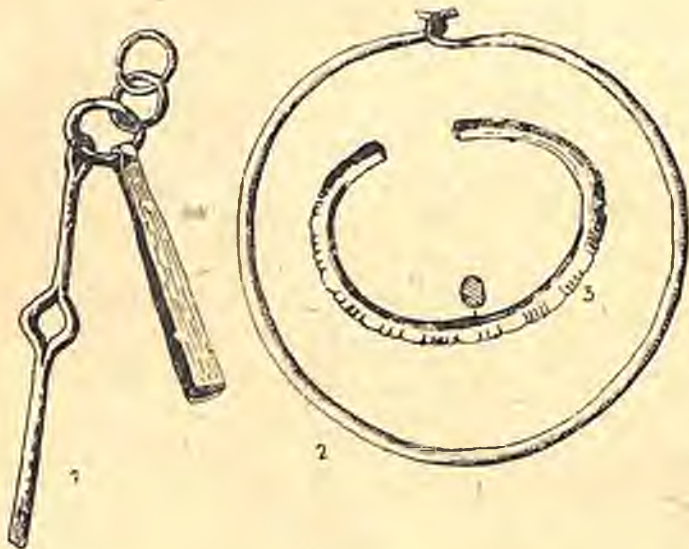

2. Szpila brązowa z małą guziczkową główką, poniżej małe zgrubienie. Długa 13 cm. Nr inw. H. G. 771. Ryc. 29, nr 1.

Zabytki nie zachowane:

3. Pierścień brązowy o średn. 1,5 cm.

4. Liczne naczynia, m. in. tzw. kadzielnica z ażurową podstawą.

Ryc. 27. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XLI. 1. Garnitur toaletowy z brązu, 2. Naszyjnik brązowy, 3. Bransoleta brązowa. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 27. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe XLI. 1. Trousse de toilette en bronze, 2. Collier en bronze, 3. Bracelet en bronze. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Grób XLV

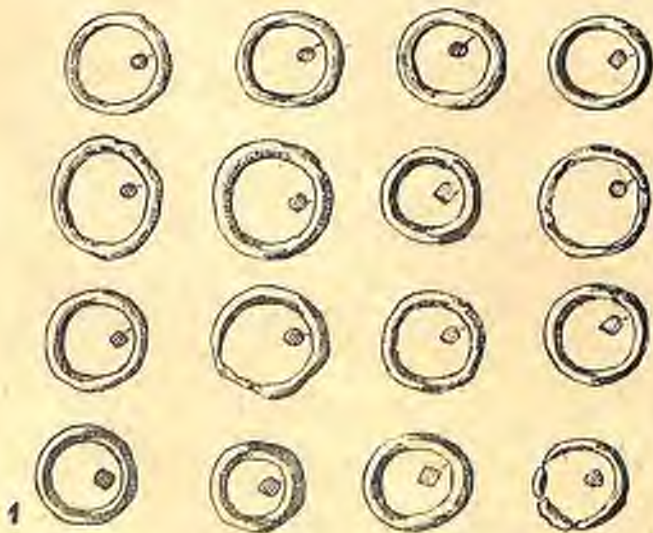
Ciałopalny.

Zawartość:

1. Szpila brązowa z łabędzią szyjką i profilowaną główką. Długa 16 cm. Nr inw. H. G. 78? Ryc. 30, nr 1.

Zabytki nie zachowane:

2. Naczynia.

Ryc. 28. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XLII. Kółka brązowe. Ok. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 28. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe XLII. Anneau en bronze. Env. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

Grób XLVI

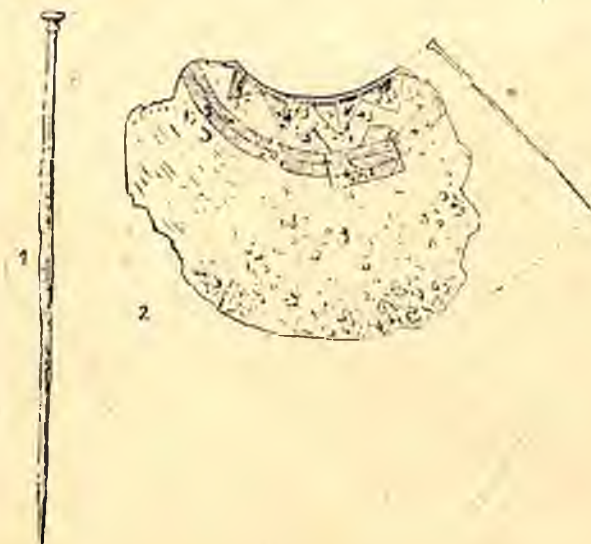
Ciałopalny.

1. Ułamki brązowego przyboru do czyszczenia paznokci⁴²⁾, zakończonego uszkiem. Poniżej uszka 3 zgrubienia pierścieniowate. Część środkowa ażurowa w kształcie rombu. Dł. 10 cm. Nr inw. H. G. 778. Ryc. 31, nr 1.

Zabytki nie zachowane:

2. Pierścień żelazny o średn. 6 cm.

3. Naczynia.

Ryc. 29. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XLIV. 1. Szpila brązowa, 2. Brzytwa brązowa. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 29. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe XLIV. 1. Épingle en bronze, 2. Rasoir en bronze $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Ryc. 30. Gorszewice, pow. szamotulski. Szpila brązowa z grobu XLV. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 30. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Épingle en bronze de la tombe XLV. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

⁴²⁾ Verhandlungen der Berliner Anthropologischen Gesellschaft 1882, tabl. IX, 13.

Grób XLVII

Grób kamienny szkieletowy z I okresu brązu.

Grób XLVIII

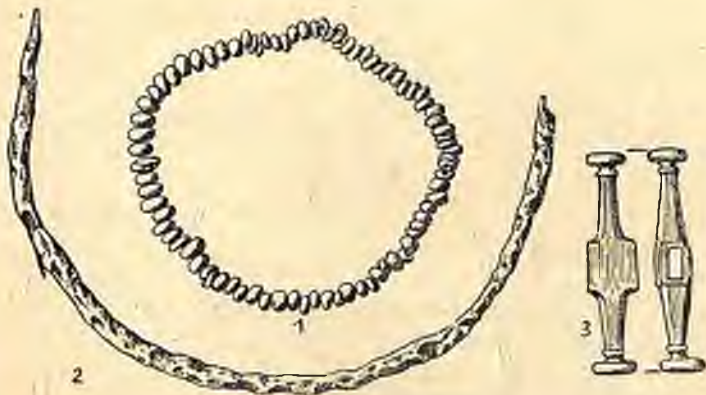
Ciałopalny.

Zawartość:

1. Pół naszyjnika żelaznego z drutu o średn. 19 cm. Nr inw. H. G. 830. Ryc. 32, nr 2.
2. 105 małych paciorków z niebieskiego szkliwa o średn. 0,6 cm. Nr inw. H. G. 1025. Ryc. 32, nr 1. (zachowało się tylko 88 sztuk).
3. Brązowy krępulec od uprzęży końskiej⁴³⁾.

Ryc. 31. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XLVI. Ułamek przyboru brązowego do czyszczenia paznokci. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 31. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe XLVI. Fragment de cure-ongles en bronze. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Ryc. 32. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XLVIII. 1. Paciorki ze szkliwa, 2. Ułamek naszyjnika żelaznego, 3. Brązowy krępulec od wędzidla. $\frac{1}{2}$ w. n. Fig. 32. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe XLVIII. 1. Perles en émaille, 2. Fragment d'un collier en fer, 3. Montant de mors en bronze. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Z czworograniastej części środkowej, zaopatrzonej w prostokątny otwór, wyrastają dwie ośmiograniaste sztabki, zakończone guziczkowato. Dł. 5,5 cm, szer. 1,2 cm. Nr inw. H. G. 1902 : 760. Ryc. 32, nr 3.

Zabytki nie zachowane:

4. Ułamki noża żelaznego.
5. Szpila brązowa z główką guziczkowatą.
6. Ułamki żel. grotu oszczepu.
7. Naczynia.

⁴³⁾ Tamże, str. 29, tabl. IX, 9a—b.

Grób XLIX

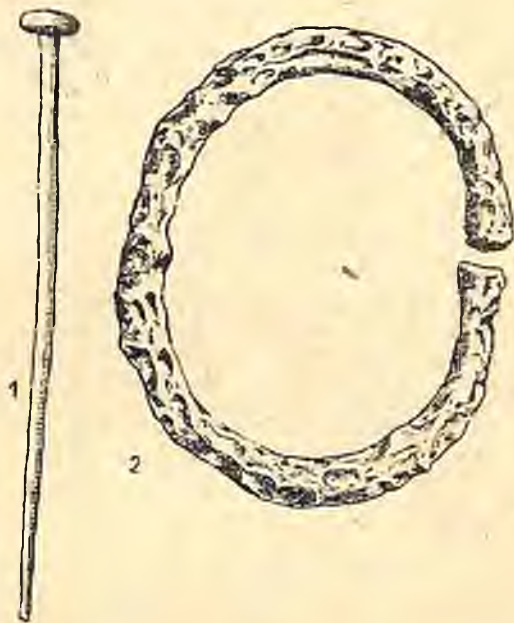
Ciałopalny.

Zawartość:

1. Bransoleta żelazna z końcami stykającymi się z sobą, zdobiona poprzecznymi żeberkami. Średn. 5,5 cm razy 7 cm. Nr inw. H. G. 822. Ryc. 33, nr 2.
2. Szpila brązowa z płaską tarczową główką. Dł. 11,5 cm. Nr inw. H. G. 773. Ryc. 33, nr 1.
3. Czerpak gliniany zdobiony wzorem, głęboko ry-Powierzchnia czarna. Wys. 5 cm, śr. otw. 7,5 cm. Nr inw. H. G. 614. Ryc. 43, nr 7⁴⁴⁾.

Zabytki nie zachowane:

4. Dwa ułamki noża żelaznego.
5. Szpila brązowa z łabędzią szyjką.
6. Inne naczynia.

Ryc. 33. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu XXXIX. 1. Szpila brązowa, 2. Bransoleta żelazna. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 33. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe XXXIX. 1. Épingle en bronze. 2. Bracelet en fer. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

Grób L

Grób szkieletowy z I okresu brązu w skrzyni kamiennnej.

Grób LI

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Dwie tarczki ze spiralnie zwiniętego drutu oraz ułamki drutu brązowego (pochodzą zapewne ze zniszczonych zapinek harfowatych). Nr inw. H. G. 749. Ryc. 34, nr 2—5.
2. Szpila brązowa z łabędzią szyjką⁴⁵⁾ i główką wazowatą. Poniżej główki dwa zgrubienia pierścieniowate. Dł. 12 cm. Nr inw. H. G. 787. Ryc. 34, nr 1.
3. Naczynia (nie zachowane).

⁴⁴⁾ Tamże tabl. IX, 11. — Przegl. Archeol. t. VI, str. 168, tabl. V, 3.

⁴⁵⁾ Tamże tabl. IX, 12.

Grób LII

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Trzy stożkowate guzki brązowe ⁴⁶⁾ wys. 1 cm.

Nr inw. H. G. 757 a, b, c. Ryc. 95, nr 1.

Zabytki nie zachowane:

2. Szczątki dłuta żelaznego.
3. Ułamki noża żelaznego.
4. Naczynia.

Ryc. 34. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu LI, 1. Szpila brązowa, 2—5. Ułamki brązowe. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 34. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe LI. 1. Épingle en bronze, 2—5. Fragments de bronze. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Grób LIII

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Popielnica.
2. Szpila brązowa.

Zabytki nie zachowały się.

Ryc. 35. Gorszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu LII. Guzki brązowe. w. n. — Fig. 35. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe LII. Boutons en bronze. Gr. nat.

Grób LIV

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Pierścień brązowy z sztabki o romboidalnym przekroju. Średn. 3,8 cm. Nr inw. H. G. 735. Ryc. 36, nr 2.

2. Sierp żelazny łukowato wygięty, ostro zakończony, z dolnym końcem odgiętym pod kątem pro-

stym do płaszczyzny sierpa. Dł. 15 cm szer. 3 cm. Nr inw. H. G. 843. Ryc. 36, nr 1.

Zabytki nie zachowane:

3. Naczynia.

Grób LV

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Zapinka z grubym, łukowatym wałkiem z ciemno-niebieskiej, szklistej masy nakładanej szeregami skośnych pasm żółtego szkliwa. Zachowana pochewka dla szpili. Brak sprężyny i szpili. Dł. 8 cm. Wys. 5 cm. Nr inw. H. G. 739. Ryc. 37, nr 4.

2. Szpila brązowa z łabędzią szyjką i główką zdobioną poprzecznym karbowaniem i kątami wsuwającymi w siebie. Dł. 13 cm. Nr inw. H. G. 783. Ryc. 37, nr 9.

3. Siekierka brązowa z tulejką i małym uszkiem nisko umieszczonym. Ostrze łukowate. Po bokach zdobiona trzema żeberkami. Dł. 7 cm. Nr inw. H. G. 713. Ryc. 37, nr 5.

4. Węzidło żelazne dwuczęściowe skrócone z sztabki o przekroju kwadratowym, dł. 13 cm. Nr inw. H. G. 819. Ryc. 37, nr 3.

5. Węzidło żelazne dwuczęściowe z sztabki skośnie skróconej. Z jednej strony zachowane kółko. Dł. 15 cm, średn. kółka 5 cm. Nr inw. H. G. 816. Ryc. 37, nr 8.

6. Dłuto żelazne o przekroju kwadratowym, na końcu spłaszczone. Dł. 16 cm. Nr inw. H. G. 810. Ryc. 37, nr 1.

7. Część grotu żelaznego wzmocnionego żeberkiem dł. 9 cm. Nr inw. H. G. 811. Ryc. 37, nr 6.

8. Cienki naszyjnik żelazny skośnie żłobkowany o średn. 18×20 cm, gruby 0,4 cm. Nr inw. H. G. 829. Ryc. 37, nr 2.

9. Łukowato wygięty nóż żelazny z trzoneczkiem. Nr inw. H. G. 839. Ryc. 37, nr 7.

Zabytki nie zachowane:

10. Siekierka żelazna.
11. Cztery niebieskie paciorki zdobione żółtą inkrustacją.
12. Różne naczynia gliniane.

Grób LVI

Zawartość:

1. Dwa pierścienie brązowe o średn. 6 cm.
2. Ozdoba brązowa.
3. Różne naczynia gliniane.

Zabytki nie zachowały się.

Grób LVII

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Kolia z paciorków bursztynowych, pierścieni i kolistego krążka bursztynowego. Kolia ta nanizana na sznur ma dwa m długości.

2. Naszyjnik żelazny o średn. 25 cm.
3. Dwie żelazne bransolety o średn. 9 cm.
4. Różne drobne przedmioty z brązu.
5. Różne naczynia.

Zabytki nie zachowały się.

Grób LVIII

Ciałopalny.

Zawartość:

1. Paciorki niebieskie.
2. Naszyjnik żelazny o średn. 25 cm.

⁴⁶⁾ Tamże tabl. IX, 10.

3. Bransoleta żelazna o średn. 9 cm.
4. Naczynia.
Zabytki nie zachowały się.

Grób LIX
Ciałopalny.

Zawartość:

1. Paciorki niebieskie, żółto inkrustowane.
2. Dwa żelazne naszyjniki (?) o średn. 11 cm.
3. Bransoleta żelazna o średn. 5 cm.
4. Naczynia.
Zabytki nie zachowały się.

Ryc. 36. Górszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu LIV. 1. Sierp żelazny, 2. Kółko brązowe. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 36. Górszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe LIV. 1. Faucille en fer, 2. Anneau de bronze. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Ryc. 37. Górszewice, pow. szamotulski. Zawartość grobu LV. 1. Dłutko żelazne, 2. Naszyjnik żelazny, 3 i 8. Wędzidła żelazne, 4. Zapinka brązowa z kabłąkiem ze szkliwa, 5. Mała siekierka brązowa, 6. Żelazny grot oszczepu, 7. Żelazny nóż sierpowaty, 9. Szpila brązowa. Fig. 37. Górszewice, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe LV. 1. Ciseau en fer, 2. Collier en fer, 3 i 8. Mors de cheval en fer, 4. Fibule en bronze à arc orné d'émaille, 5. Petite hache en bronze. 6. Pointe de lance en fer, 7. Couteau en fer, 9. Épingle en bronze.

Grób LX

Ciałopalny.

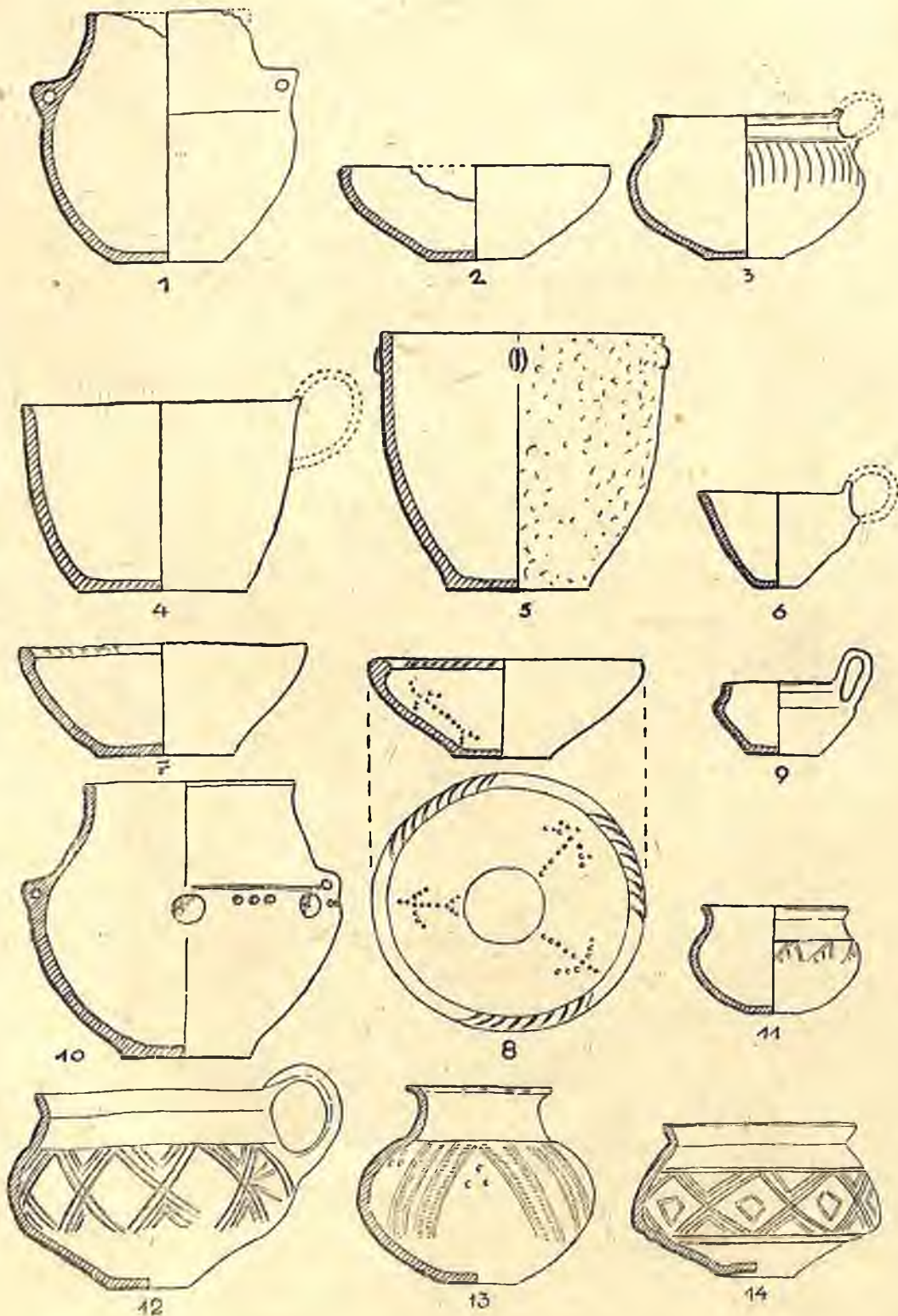
Zawartość:

1. Fibula brązowa.
2. Cztery małe brązowe pierścienie.
3. Broń żelazna.

4. Naczynia.

Zabytki nie zachowały się.

Odkryto jeszcze 8 dalszych grobów ciałopalnych od nr LXI do LXVIII. Zabytków żelaznych i brązowych w nich nie znaleziono, zawierały tylko różne naczynia.

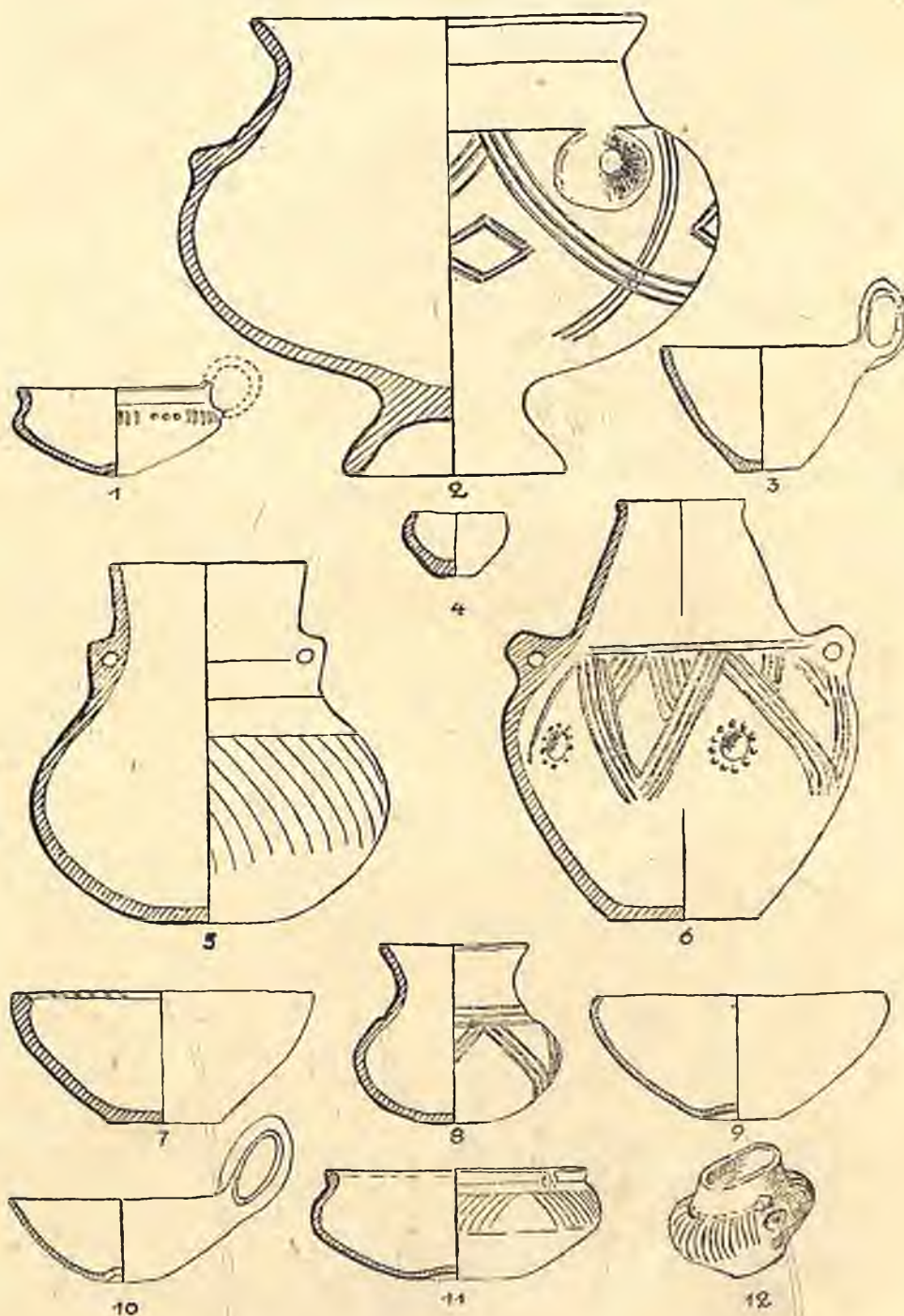
Ryc. 38. Gorszewice, pow. szamotulski. Ceramika z niewiadomych grobów.
 Nry 1—11. w $\frac{1}{3}$, 12—14 w $\frac{1}{6}$ w. n. — Fig. 38. Gorszewice, distr. de Szamotuły.
 Céramique de tombes inconnues. Nos 1—11. en $\frac{1}{3}$, 12—13, en $\frac{1}{6}$ gr. nat.

Znaleziska luźne

a) Ceramika

1. Naczynie baniaste z wysoką zwężającą się szyjką. u nasady szyjki dwa małe uszka, powierzchnia gład-

3. Kubek z baniastym brzuścem, słabo wyodrębnionym dnem, niską, zwężającą się ku górze szyjką i wygiętym na zewnątrz brzegiem. U nasady szyjki dwie linie poziome, brzusiec zdobiony pionowymi żłobkami. uszko utracone, powierzchnia gładzona,

Ryc. 39. Gorszewice, pow. szamotulski. Ceramika z grobów niewiadomych. $\frac{1}{3}$ w. n. — Fig. 39. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Céramique de tombes inconnues. $\frac{1}{3}$ gr. nat.

dzona, ciemna, brzeg częściowo uszkodzony. Wys. 17 cm, średn. brzuśca 18 cm. Nr inw. H. G. 528. Ryc. 38, nr 1.

2. Misa z brzegiem słabo zawiniętym do środka, powierzchnia gładzona, ciemna, brzeg nieco uszkodzony. Wys. 6 cm, otw. 16,5 cm, dno 0,6 cm. Nr inw. 539. Ryc. 38, nr 2.

ciemna. Wys. 7,5 cm, średn. brzuśca 11 cm. Nr inw. H. G. 541. Ryc. 38, nr 3.

4. Szeroko-otworowy kubek z utraconym uszkiem, powierzchnia gładzona, ciemno-brunatna. Wys. 8 cm, średn. otw. 13 cm. Nr inw. H.G. 42. Ryc. 38, rys. 4.

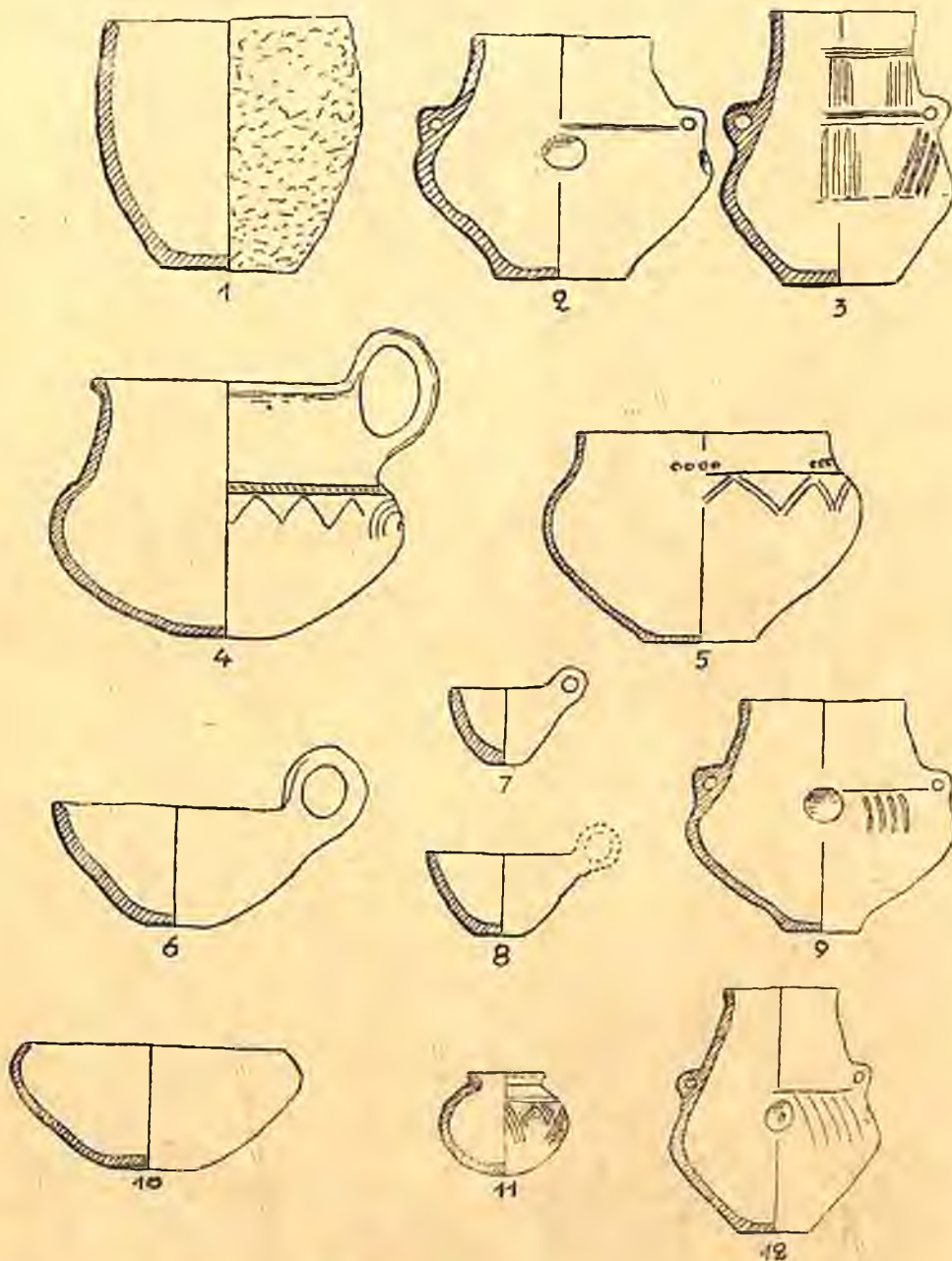
5. Szeroko-otworowe naczynie z czterema guzkami poniżej brzegu, brzeg nieco uszkodzony, powierzch-

- nia chropowata, jasnobrunatna. Wys. 11,5 cm, średn. otw. 12 cm. Nr inw. H. G. 543. Ryc. 38, nr 5.
6. Kubek lejkowatego kształtu z uszkodzonym uszkiem. Powierzchnia gładzona, ciemno-brunatna. Wys. 4 cm, średn. otw. 6,5 cm. Nr inw. H. G. 544. Ryc. 38, rys. 6.
7. Misa z brzegiem zagiętym do środka, z krawędzią skośnie żłobkowaną, dno wyodrębnione, powierzchnia gładzona, czerniona. Wys. 6,5 cm, średn. otw. 18 cm. Nr inw. H. G. 547. Ryc. 38, nr 7.
8. Duża misa z brzegiem zgrubiałym, zagiętym do środka, skośnie karbowanym, dno wyodrębnione. Wewnątrz rysunek geometryczny, przedstawiający trzy postacie ludzkie, wykonane z punkcików, powierzchnia gładzona, ciemna. Wys. 7 cm, średn. otw. 17 cm, dno 6 cm. Nr inw. 549. Ryc. 38, nr 8.
9. Mały dwustożkowy kubek z niską, cylindryczną szyjką i wysokim taśmowatym uchem, powierzchnia gładzona, czarna. Wys. 4,5 cm, średn. 6,5 cm. Nr inw. H. G. 551. Ryc. 38, nr 9.
10. Amfora z baniastym brzuścem i szyjką zwężającą się ku górze. Powierzchnia gładzona, ciemno-brunatna, zdobiona linią poziomą i grupami dołczeków (po 3), na przemian z większymi wgłębieniami. Wys. 12,5 cm, średn. 14 cm. Nr inw. H. G. 552. Ryc. 38, nr 10.
11. Waza z baniastym brzuścem, zwężającą się szyjką, wychylonym lejkowato na zewnątrz brzegiem i stożkową, pustą wewnątrz nóżką. Brzusiec zdobiony trzema stożkowatymi guzami i ornamentem łukowato wygiętych, na przemian ukośnych linii, przecinających się poniżej załomu. Wolne przestrzenie wypełnione rombami. Powierzchnia gładka, czerniona. Wys. 19 cm, średn. brzuśca 22 cm, otw. 15 cm. Nr inw. H. G. 560. Ryc. 39, nr 2.
12. Miniaturowa czarka z baniastym brzuścem, lekko zwężoną szyjką i wychylonym na zewnątrz brzegiem, dno słabo wyodrębnione. Na brzuścu ornament w postaci kątów, zwróconych wierzchołkiem ku górze, wewnątrz kątów dwie pary pionowych kresek, kąty wykonane również parą kresek. Powierzchnia gładka, czerniona. Wys. 5 cm, średn. brzuśca 7 cm, otw. 6 cm, dno 2 cm. Nr inw. H. G. 565. Ryc. 38, nr 11.
13. Miniaturowe naczynie z zaokrąglonym brzuścem i płaskim dnem niestarannie wykonane. Powierzchnia chropowata, brunatna. Wys. 2,5 cm, średn. brzuśca 4,5 cm, otw. 3,5 cm, dno 2 cm. Nr inw. H. G. 567. Ryc. 39, nr 4.
14. Kubek stożkowaty z taśmowatym uchem, wystającym ponad brzeg. Powierzchnia gładka, szaro-brunatna. Wys. 5,5 cm, otw. 8,5 cm, dno 2,5 cm. Nr inw. H. G. 569. Ryc. 39, nr 3.
15. Czerpak z niską, wyodrębnioną szyjką, i wygiętym brzegiem, taśmowate ucho utracone, załom brzuśca zdobiony grupami dołczeków i żłobków pionowych. Powierzchnia gładka, ciemna. Wys. 3,5 cm, średn. brzuśca 9 cm. Nr inw. H. G. 570. Ryc. 39, nr 1.
16. Naczynie z baniastym brzuścem i wysoką, rozchylającą się na zewnątrz szyjką. U nasady szyjki dwa kolankowato wygięte uszka. Brzusiec zdobiony dwoma szerokimi żłobkami poziomymi, a poniżej skośnym żłobkowaniem. Powierzchnia gładka, czerniona. Wys. 14,5 cm, średn. brzuśca 15 cm, otw. 7 cm, dno 5 cm. Nr inw. H. G. 572. Ryc. 39, nr 5.
17. Miska z delikatnej gliny z krótką wyodrębnioną szyjką i wklęsłym dnem. Poniżej brzegu małe zgrubienie, imitujące uszko. Brzusiec zdobiony grupami naprzemian skośnych bruzd, między którymi znajdują się malowane czerwone trójkąty. Powierzchnia lśniąca, brązowo-żółta. Wys. 4,5 cm, średn. brzuśca 12 cm, dno 4 cm. Nr inw. 573. Ryc. 39, nr 11.
18. Półkulisty czerpak z dnem wgniecionym do środka. Wysokie taśmowate ucho wystaje ponad krawędź. Powierzchnia gładzona, ciemno-brunatna. Wys. 3,5 cm, otw. 8 cm, dno 1,5 cm. Nr inw. H. G. 577. Ryc. 39, nr 10.
19. Amfora z baniastym brzuścem i wysoką, silnie zwężającą się ku górze szyjką o brzegu nieco wygiętym na zewnątrz. U nasady szyjki 2 kolankowato zgięte uszka. Brzusiec zdobiony poniżej nasady szyjki dwiema poziomymi bruzdami, do których przylegają kąty, zwrócone wierzchołkami ku dołowi. Wewnątrz kątów, wykonanych z poczwórnych linii, grupy na przemian skośnych bruzd. Między poszczególnymi kątami rozetki, złożone z wgłębień, otoczonych małymi dołczkami. Powierzchnia gładzona, czerniona. Wys. 18 cm, średn. brzuśca 14 cm, otw. 5 cm. Nr inw. H. G. 579. Ryc. 39, nr 6.
20. Misa z brzegiem zgrubiałym, zagiętym do środka, z krawędzią zdobioną skośnymi karami. Podstawa nieznacznie wyodrębniona. Powierzchnia gładzona, ciemno-brunatna. Wys. 5,5 cm, otw. 11 cm, dno 4,5 cm. Nr inw. H. G. 586. Ryc. 39, nr 7.
21. Misa z brzegiem zagiętym do środka i wklęsłym dnem. Powierzchnia szorstka, ciemno-brunatna. Wys. 5 cm, szer. 12,5 cm, otw. 11 cm. Nr inw. H. G. 587. Ryc. 39, nr 9.
22. Naczynie z zaokrąglonym załomem i lejkowatą szyjką, zdobione w górnej części trzema zygzakowatymi liniami oraz trzema poziomymi liniami. Dno słabo wyodrębnione, lekko wklęsłe. Glina czarna. Wys. 7 cm, średn. brzuśca 9 cm, otw. 5 cm, dno 2,5 cm. Nr inw. H. G. 594. Ryc. 39, nr 8.
23. Miniaturowe naczynie, posiadające, patrząc z góry, kształt owalny. Silnie wyodrębniona, zwężająca się szyjka, baniasty brzusiec i wyodrębniona podstawa. Z obu dłuższych boków widoczne dwa guzki imitujące uszka, poniżej wgłębienia z małymi, stożkowatymi guzkami, szyjka zdobiona przy nasadzie szeregiem nakłuć. Brzusiec zdobiony pionowymi bruzdami. Powierzchnia czerniona. Wys. 5 cm, średn. brzuśca $6 \times 4,5$ cm, otw. $2 \times 3,5$ cm, dno $1,5 \times 2,5$ cm. Nr inw. H. G. 595. Ryc. 39, nr 12.
24. Naczynie jajowatego kształtu o powierzchni szorstkiej, ciemno-brunatnej. Wys. 10 cm, otw. 8 cm, dno 4,5 cm. Nr inw. H. G. 602. Ryc. 40, nr 1.
26. Amfora z zaokrąglonym załomem brzuśca, ze zwężającą się, wyodrębnioną szyjką i nieco wygiętym brzegiem. U nasady szyjki dwa kolankowate uszka, przez które przebiega linia pozioma, na brzuścu cztery symetrycznie rozmieszczone wgłębienia. Podstawa słabo wyodrębniona. Powierzchnia gładzona, czerniona. Wys. 9,5 cm, średn. brzuśca 11 cm, otw. 6 cm, dno 4,5 cm. Nr inw. H. G. 603. Ryc. 40, nr 2.
26. Amfora z zaokrąglonym załomem brzuśca i wysoką, zwężającą się ku górze szyjką. U nasady szyjki dwa małe uszka. Zdobiona w górnej części brzuśca i w dolnej części szyjki grupami pionowych, szerokich żłobków ujętych w żłobki poziome, na brzuścu w pobliżu uch grupy skośnych żłobków. Powierzchnia gładzona, czarna. Wys. 11,5 cm, średn. brzuśca 9 cm, otw. 4,5 cm, dno 4 cm. Nr inw. H. G. 604. Ryc. 40, nr 3.
27. Duży kubek z baniastym brzuścem, szyjką wyodrębnioną i wygiętą na zewnątrz brzegiem. U nasady szyjki pasmo skośnie kreskowane i pozioma linia zygzakowata, a pod uchem dołczek otoczony trzema koncentrycznymi półkolami. Powierzchnia gładzona, czerniona. Wys. 10 cm, średn. brzuśca 14 cm, otw. 9,5 cm, dno 4 cm. Nr inw. H. G. 608. Ryc. 40, nr 4.

28. Czarka z baniastym brzuścem, krótką szyjką i słabo wyodrębnioną podstawą. Szyjka oddzielona poziomą bruzdą, powyżej niej ornament złożony z czterech grup poczwórnych dołczków, poniżej zaś poziome pasmo zygzakowe. Powierzchnia gładzona i czerniona. Wys. 8 cm, średn. brzuśca 12 cm, otw. 10 cm, dno 4,5 cm. Nr inw. H. G. 610. Ryc. 40, nr 5.

niona. Wys. 3 cm, otw. 5 cm, dno 1,5 cm. Nr inw. H. G. 619. Ryc. 40, nr 8.

32. Amfora z baniastym brzuścem, szyjką zwężającą się ku górze i wyodrębnioną podstawą, na załomie brzuśca dwa kolankowate ucha. Brzusiec zdobiony czterema symetrycznie rozmieszczonymi wgłębieniami, pomiędzy nimi grupy pionowych żłobków. Powie-

Ryc. 40. Gorszewice, pow. szamotulski. Ceramika z grobów niewiadomych. $\frac{1}{3}$ w. n. — Fig. 40. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Céramique de tombes inconnues. $\frac{1}{3}$ gr. nat.

29. Czerpak z uchem taśmowatym, wystającym ponad krawędź, dno nieco wklęsłe. Powierzchnia gładzona, brunatna. Wys. 4,5 cm, otw. 8,5 cm, dno 2,5 cm. Nr inw. H. G. 613. Ryc. 40, nr 6.

30. Miniaturowy kubek z małym wystającym ponad krawędź uchem. Powierzchnia szorstka, szarobrunatna. Wys. 3 cm, dno 1,5 cm, otw. 3 cm. Nr inw. H. G. 616. Ryc. 40, nr 7.

31. Mały czerpak z płaskim dnem i taśmowatym uchem (utrąconym). Powierzchnia gładzona, czer-

zwna gładzona i czerniona. Wys. 9,5 cm, średn. brzuśca 10 cm, otw. 6 cm, dno 3,5 cm. Nr inw. H. G. 620. Ryc. 40, nr 9.

33. Misa z brzegiem zagiętym silnie do wnętrza i lekko wklęsłym dnem. Powierzchnia gładzona, ciemno-szara. Wys. 5 cm, średn. brzuśca 11 cm, otw. 10 cm, dno 2,5 cm. Nr inw. H. G. 623. Ryc. 40, nr 10.

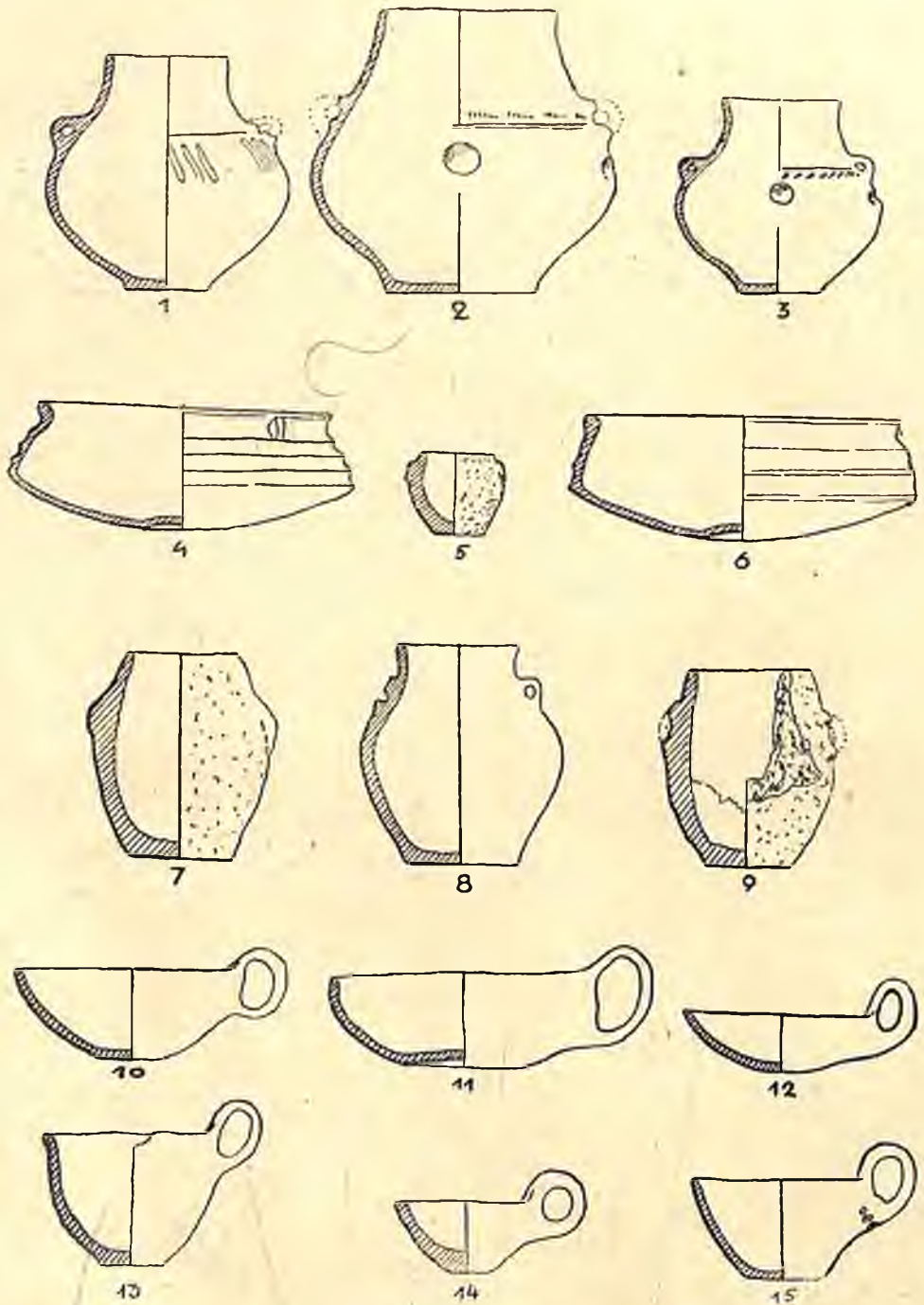
34. Małeńka amfora podwójnie stożkowata, wysmukła, z wysoką zwężającą się ku górze szyjką. Na załomie brzuśca dwa kolankowate uszka. Na brzuścu

ornament złożony z czterech wklęnięć, oddzielonych od siebie skośnymi bruzdami. Powierzchnia gładzona, ciemno-szara. Wys. 10 cm, śred. brzuśca 8 cm, otw. 3,5 cm, dno 2,5 cm. Nr inw. H. G. 626. Ryc. 40, nr 12.

35. Miniaturowe naczynko prawie kulistego kształtu, z małym lejkowatym brzegiem i nieznacznie wy-

36. Amforka z zaokrąglonym załomem b. z zwężającą się ku górze szyjką i wyodrębnioną podstawą. Na załomie brzuśca dwa uszka (utrącone) oraz ornament złożony z poziomej linii i linii rywanej wykonanej główką szpili, na brzuścu wklęnięcia. Powierzchnia gładzona, czerniona.

Ryc. 41. Górszewice, pow. szamotulski. Ceramika z grobów niewiadomych. $\frac{1}{3}$ w. n. — Fig. 41. Górszewice, distr. de Szamotuły. Céramique de tombes inconnues. $\frac{1}{3}$ gr. nat.

odrębnionym małym dnem. Brzusiec zdobiony kątami z potrójnych linii otwartymi ku dołowi. Pomiedzy nimi wsuwane kąty z szeregami dołeczków po obu stronach. Powierzchnia gładzona, czerniona. Wys. 3,5 cm, śred. brzuśca 4 cm, otw. 2 cm, dno 0,5 cm. Nr inw. H. G. 626. Ryc. 40, nr 11.

12 cm, śred. brzuśca 13 cm, otw. 6,5 cm, dn. Nr inw. H. G. 634. Ryc. 41, nr 2.

37. Amfora w przybliżeniu podwójnie st. z zaokrąglonym załomem z zwężającą się szyjką i wyodrębnioną podstawą. U szyjki dwa uszka (jedno utracone). Powyżej grupy skośnych żłobków. Powierzchnia

brunatno-ciemna. Wys. 10 cm, średn. brzuśca 10 cm, otw. 4 cm, dno 3 cm. Nr inw. H. G. 642. Ryc. 41, nr 1.

38. Małe jajowate naczynie z dwoma pionowymi podługowatymi guzkami w miejsce uch. Powierzchnia chropowata, szaro-brunatna. Wys. 8 cm, śred. brzuśca 7 cm, otw. 4 cm, dno 4 cm. Nr inw. H. G. 647. Ryc. 41, nr 7.

39. Małe naczynia jajowate z utraconymi uszkami. Powierzchnia chropowata, szaro-brunatna. Część ścianki odłamana. Wys. 9 cm, śred. brzuśca 7 cm, otw. 4 cm, dno 3,5 cm. Nr inw. H. G. 651. Ryc. 41, nr 9.

40. Czerpak stożkowaty z taśmowatym uchem i z lekko wklęsłym dnem. Powierzchnia brunatno-ciemna. Wys. 4 cm, otw. 9 cm, dno 1 cm. Nr inw. H. G. 653. Ryc. 41, nr 10.

41. Czerpak prawie półkulisty z taśmowatym uchem wystającym ponad krawędź. Dno wklęsłe. Powierzchnia brunatno-ciemna. Wys. 4 cm, otw. 10 cm, dno 5 cm. Nr inw. H. G. 657. Ryc. 41, nr 12.

42. Płaski czerpak z dużym uchem, wystającym ponad brzeg i z płaskim dnem. Powierzchnia gładzona, ciemna. Wys. 2 cm, otw. 8 cm. Nr inw. H. G. 662. Ryc. 41, nr 11.

43. Misa dwustożkowata z delikatnej giiny ze zwężającą się profilowaną szyjką i wygiętym, zgrubiałym brzegiem, dno wklęsłe. Poniżej brzegu guzek naśladowujący uszko. Powierzchnia bardzo starannie gładzona czerwono malowana. Wys. 5 cm, średnica brzuśca 14 cm, otw. 11 cm, dno 3 cm. Nr inw. H. G. 663. Ryc. 41, nr 4.

44. Miniaturowy czerpak z taśmowatym uchem, wystającym ponad brzeg. Powierzchnia gładzona, ciemno-brunatna. Brzeg uszkodzony. Wys. 3 cm, otw. 4 cm, dno 1 cm. Nr inw. H. G. 664. Ryc. 42, nr 1.

45. Miniaturowy czerpak z taśmowatym wystającym uszkiem. Powierzchnia porowata, żółta. Wys. 3 cm, otw. 5 cm, dno 1,5 cm. Nr inw. H. G. 665. Ryc. 41, nr 14.

46. Kubek doniczkowaty z taśmowatym uchem, wystającym ponad brzeg. Pod uchem ornament z pięciu dołeczek w trzech dalszych miejscach grupy po trzy dołeczki. Powierzchnia ciemno-brunatna. Wys. 4,5 cm, otw. 7 cm, dno 2 cm. Nr inw. H. G. 666. Ryc. 41, nr 15.

47. Miniaturowe naczynko beczułkowate, z uszkami pionowo przekłutymi (utraconymi). Powierzchnia chropowata, szaro-brunatna. Wys. 3,5 cm, szer. 4 cm, otw. 2,2 cm, dno 1,5 cm. Nr inw. H. G. 672. Ryc. 41, nr 5.

48. Amfora z baniastym brzuścem i prawie cylindryczną szyjką. Z dwóch kolankowatych uszek jedno jest utracone. Powierzchnia gładzona, brunatno-ciemna. Wys. 8,5 cm, szer. 8 cm, otw. 4 cm, dno 4 cm. Nr inw. H. G. 676. Ryc. 41, nr 8.

49. Głęboki kubek z wyodrębnioną podstawą i wygiętym na zewnątrz brzegiem, taśmowate ucho, wystające ponad krawędź. Powierzchnia gładzona, brunatno-żółta. Wys. 5 cm, otw. 6 cm, dno 2,5 cm. Nr inw. H. G. 678. Ryc. 41, nr 13.

50. Misa dwustożkowata z delikatnej gliny o profilowanej szyjce, ze zgrubiałym i wgiętym do wewnątrz dnem. Na wewnętrznej stronie dna namalowany czerwona farbą romb. Powierzchnia bardzo starannie gładzona, czerwono malowana. Wys. 5,5 cm, średn. 14 cm, otw. 12 cm, dno 4 cm. Nr inw. H. G. 682. Ryc. 41, nr 6.

51. Płaski czerpak z uszkodzonym uchwytem i wklęsłym dnem. Powierzchnia żółto-szara, chropowata. Wys. 3,5 cm, otw. 8 cm, dno 1,5 cm. Nr inw. H. G. 685. Ryc. 42, nr 3.

52. Amfora z baniastym brzuścem i zwężającą się szyjką, u nasady jej dwa kolankowate uszka oraz ornament złożony z poziomej bruzdy, rzędu ukośnych

kręsek i rozmieszczonych równomiernie czterech zagłębień. Powierzchnia żółto-szara, chropowata. Wys. 8 cm, szer. 8 cm, otw. 4 cm, dno 2,5 cm. Nr inw. H. G. 693. Ryc. 41, nr 3.

53. Wysoka uszkodzona amfora, z szyjką rozszerzającą się ku górze, przy nasadzie szyjki znajdowały się dwa ucha. Powierzchnia gładzona, czerniona. Wysokość zachowana 5 cm, otw. 6 cm. Nr inw. H. G. 703. Ryc. 42, nr 2.

54. Trojaczki gliniane złożone z trzech równych naczyń, połączonych z sobą otworkami w ścianach, z taśmowatym uchem, wystającym ponad krawędź. Powierzchnia gładzona, czerniona. Wys. 5 cm, średn. ok. 10×11 cm. Nr inw. H. G. 564. Ryc. 42, nr 4.

55. Popielnica baniastego kształtu o powierzchni ciemno-brunatnej, brzeg odłamany. Brzusiec zlewa się z szyjką. Wys. 25 cm, średn. 24 cm. Nr inw. H. G. 525.

56. Popielnica baniastego kształtu o czarnej powierzchni, chropowatej w dolnej części, gładkiej w górnej, brzeg nieco uszkodzony. Wys. 22 cm, średn. brzuśca 24 cm. Nr inw. H. G. 526.

57. Popielnica baniasta o powierzchni ciemno-brunatnej. Brzusiec zlewa się z szyjką, brzeg uszkodzony. Wys. 17 cm, średn. brzuśca 20 cm. Nr inw. H. G. 527.

58. Amfora z baniastym brzuścem, wyodrębnioną szyjką, zwężającą się ku górze i rozchylonym brzegiem i dwoma uszkami. U nasady szyjki linia pozioma, poniżej 4 grupy po 3 dołeczki, z których cztery otoczone są żłobkami, brak części szyjki, powierzchnia gładzona i czerniona. Wys. 12,5 cm, śr. otw. 9,5 cm, śr. brzuśca 13,5 cm. Nr inw. H. G. 529. Ryc. 42, nr 7.

59. Naczynie jajowate o powierzchni ciemnobrunatnej, chropowatej, poniżej brzegu rząd dołeczek, wykonanych paznokciem. Wys. 17,5 cm, średn. otw. 16 cm. Nr inw. H. G. 530.

60. Naczynie baniaste z wyodrębnioną szyjką, o powierzchni brunatnej. Zamiast uch dwa małe guzki, powyżej nasady szyi poziomy rząd kręsek, w górnej części brzuśca w równych odstępach 4 koliste wgłębienia. Wys. 14 cm, średn. brzuśca 18 cm. Nr inw. H. G. 531.

61. Talerz gliniany, zdobiony z jednej strony ornamentem paznokciowym. Wys. 0,8 cm, średn. 12 cm. Nr inw. H. G. 532.

62. Podobny do poprzedniego talerz, z jednej strony zdobiony dołkami paznokciowymi, z 14 otworami na wylot. Wys. 1 cm, średn. 19 cm. Nr inw. H. G. 533.

63. Popielnica baniasta bez uch z wysoką, słabo wyodrębnioną szyjką. Wys. 20 cm, średn. brzuśca 21 cm. Nr inw. H. G. 534.

64. Naczynie jajowatego kształtu o powierzchni ciemnobrunatnej. Wys. 14,5 cm, średn. brzuśca 18,5 cm. Nr inw. H. G. 535.

65. Naczynie chropowate jasnobrunatne, kształtu jajowatego, pod krawędzią trzy poziome listwy karbowane. Wys. 16 cm, otw. 15 cm. Nr inw. H. G. 536.

66. Naczynie baniastego kształtu na wyodrębnionej nóżce, z szyjką wąską, rozchylającą się ku górze. Na brzuścu ornament w postaci kątów wsuwających w siebie. Krawędź odłamana, powierzchnia ciemno-brunatna. Wys. 9 cm, otw. 9,5 cm. Nr inw. H. G. 537. Ryc. 43, nr 2.

67. Naczynie smukłego kształtu bez uch, powierzchnia ciemnobrunatna. Wys. 19 cm, otw. 10 cm. Nr inw. H. G. 538.

68. Misa z wyodrębnioną, wklęsłą od zewnątrz nóżką i wgiętym do środka brzegiem o krawędzi karbowanej skośnie, powierzchnia gładzona, czarna. Wys. 5 cm, średn. otw. 11 cm. Nr inw. H. G. 540.

69. Misa prawie stożkowa o powierzchni gładzonej, ciemno-brunatnej. Wys. 5 cm, średn. otw. 12 cm. Nr inw. H.G. 545.

70. Misa z brzegiem zagiętym do środka, powierzchnia gładzona, ciemno-brunatna. Wys. 6,5 cm, otw. 16 cm. Nr inw. H. G. 546.

71. Dolna część tzw. kadzielnicy z 3 owalnymi otworami w ściankach, powierzchnia szorstka, czar-

74. Naczynie półbeczułkowate bez uch. Powierzchnia jasno-brunatna, chropowata. Wys. 8,5 cm, otw. 9,5 cm. Nr inw. H. G. 554.

75. Czerpak dwustożkowy z wklęsłym dnem. Brzeg wychylony na zewnątrz. Szyjka zdobiona dwiema poziomymi liniami, a nad nimi kreskowane trójkąty. Powierzchnia czarna, lśniąca. Wewnątrz ornament gwiazdzisty z 8 wyświeconych promieni.

Ryc. 42. Gorszewice, pow. szamotulski. Ceramika z grobów niewiadomych. 1-3. w $\frac{1}{3}$, 4. w $\frac{2}{3}$, 5-7 w $\frac{1}{6}$ w. n. — Fig. 42. Gorszewice, distr. de Szamotuly. Céramique de tombes inconnues. Nos 1-3 en $\frac{1}{3}$, 4 en $\frac{2}{3}$, 5-7 en $\frac{1}{6}$ gr. nat.

niawo-brunatna. Wys. 11,5 cm, średn. otw. 14,5 cm. Nr inw. H. G. 548.

72. Czerpak silnie zwężający się ku dołowi, na dnie guzek, a na ściankach wewnętrznych rysunki geometryczne. Powierzchnia gładzona, czarna. Wys. 5,5 cm, średn. otw. 15,5 cm. Nr inw. H. G. 550. Ryc. 44, nr 4.

73. Miseczka z dnem włóczonym do środka. Wewnątrz pierścieniowata wypukłość otoczona wieńcem dołków, powierzchnia czarna. Wys. 3 cm, otw. 11 cm. Nr inw. H. G. 553. Ryc. 53.

Wys. 5,1 cm, średn. otw. 12 cm. Nr inw. H. G. 555. Ryc. 44, nr 3.

76. Amfora z prawie kulistym brzusem, ornamentowanym skośnymi żłobkami. Wys. 21 cm, średn. otw. 18 cm. Nr inw. H. G. 550.

77. Kubek z wyodrębnioną szyjką i brzegiem wychylonym na zewnątrz. Uszko odłamane. U nasady szyjki pasmo poziome kreskowane i linia zygzakowata. Powierzchnia czarna. Wys. 5,5 cm, otw. 7,5 cm. Nr inw. H. G. 557.

78. Naczynie zwężające się ku dołowi z krótką szyjką bez uch. Powierzchnia czarna. Wys. 4 cm, otw. 5 cm. Nr inw. H.G. 558.

79. Misa z krótką szyjką, brzusiec zdobiony na przemian dwiema kreskami pionowymi i okrągłymi plamkami malowanymi farbą czerwoną, powierzchnia jasno-brunatna, Wys. 6 cm, otw. 18 cm. Nr inw. H. G. 559.

80. Misa spłaszczona, powierzchnia czerwona. Wys. 5,5 cm, otw. 13 cm. Nr inw. H. G. 561.

81. Misa z brzegiem zagiętym do środka, wewnątrz brunatna, z zewnątrz czarna. Wys. 6,5 cm, otw. 16,5 cm. Nr inw. H. G. 562.

84. Czerpak z wyodrębnionym dnem i taśmowatym uszkiem, wystającym ponad brzeg. Brzusiec zdobiony pionowymi żłobkami. Wys. 5,5 cm, otw. 8 cm. Nr inw. H. G. 568.

85. Naczyńko z dwustozkowatym brzuścem i zwężającą się ku górze szyjką. Wys. 5,5 cm, otw. 5 cm. Nr inw. H. G. 571.

86. Misa z brzegiem wychylonym na zewnątrz; zdobiona ornamentem geometrycznym. Wys. 3,2 cm, średn. otw. 12,4 cm. Nr inw. H. G. 574. Ryc. 44, nr 2.

87. Misa z wyodrębnionym dnem, brzeg karbowany. Wys. 5 cm, otw. 12 cm. Nr inw. H. G. 575.

Ryc. 43. Gorszewice, pow. szamotulski. Ceramika z grobów niewiadomych. Nry 1—8. w $\frac{1}{6}$, 9—10 i 12. w $\frac{1}{3}$, 11 i 13. w $\frac{1}{6}$ w. n. — Fig. 43. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Céramique de tombes inconnues. Nos 1—8. en $\frac{1}{6}$, 9—10. et 12 en $\frac{1}{3}$, 11 et 13. en $\frac{1}{6}$ gr. nat.

82. Czerpak z krótką pionową szyjką i wystającym ponad brzeg uszkiem. Zdobiony poziomym pasmem zygzakowym. Powierzchnia jasno-brunatna. Wys. 4 cm, otw. 11 cm. Nr inw. H. G. 563. Ryc. 43, nr 5.

83. Naczynie z baniastym brzuścem i brzegiem wychylonym na zewnątrz. Dno wgnieciono do środka. Brzusiec zdobiony ornamentami klepsydrowatymi i rombami między liniami poziomymi. Powierzchnia czarna, lśniąca. Wys. 5 cm, średn. brzuśca 8 cm, średn. otw. 6,4 cm. Nr inw. H. G. 566. Ryc. 38, nr 14.

88. Misa ze zgrubiałym, zagiętym do środka brzegiem i wyodrębnionym dnem. Wys. 6 cm, otw. 12,5 cm. Nr inw. H. G. 576.

89. Misa z brzegiem zagiętym do środka, powierzchnia czarna. Wys. 7,5 cm, otw. 17 cm. Nr inw. H. G. 578.

90. Naczynie z jednym uszkiem, poniżej załomu brzegu zdobione poziomymi brzdami, oraz dołączkami mniejszymi i większymi, ostatnie okalają brzoźdy półkoliste. Wys. 11 cm, otw. 16 cm. Nr inw. H. G. 580.

91. Kubek uchaty z baniastym brzuścem i wyodrębnioną szyjką. U nasady szyjki poziomy rząd kresk i linia ciągła, z której zwieszają się trójkąty, skośnie kreskowane. Poniżej dołki na przemian z żłobkami pionowymi. Wys. 10 cm, otw. 14 cm. Nr inw. H. G. 581. Ryc. 42, nr 6.

92. Czerpak czarny, dwustożkowy z dnem lekko wklęsłym, z utraconym uszkiem i brzegiem wygiętym na zewnątrz. Powyżej załomu dwie linie poziome i na nich rząd trójkątów kreskowanych. Wys. 3,5 cm, otw. 9,5 cm. Nr inw. H. G. 582.

93. Naczynie półbeczułkowate bez uch, pod krawędzią rząd dołków palcowych. Powierzchnia jasno-brunatna, chropowata. Wys. 12 cm, otw. 19 cm. Nr inw. H. G. 583. Ryc. 43, nr 4.

94. Ułamek talerza krążkowatego. Grubość 1 cm, średn. 16 cm. Kilka otworów na wylot. Nr inw. H. G. 584.

95. Naczynie z baniastym brzuścem, o brzegu wychylonym na zewnątrz, z jednym uszkiem. Wys. 5 cm, otw. 7,5 cm. Nr inw. H. G. 585.

96. Naczynie z wyodrębnioną szyjką, brzegiem wychylonym na zewnątrz, z dwoma uszkami. U nasady szyi linia pozioma, poniżej 4 żłobki poziome, przedzielone 4 półkolistymi żłobkami koncentrycznymi. Wys. 9,5 cm, średn. brzuśca 14 cm. Nr inw. H. G. 588.

97. Naczynie kształtu baniastego, brzeg wychylony na zewnątrz, z dwoma uszkami, przez które przebiegają linie poziome. Powierzchnia czarna. Wys. 8 cm, średn. brzuśca 18 cm. Nr inw. H. G. 589.

98. Czerpak z uchem wystającym ponad brzeg, powierzchnia brunatna, częściowo czarna. Wys. 3,5 cm, otw. 6 cm. Nr inw. H. G. 590.

99. Naczynie jajowate szeroko-otworowe, powierzchnia ciemno-brunatna, chropowata. Wys. 11 cm, otw. 13 cm. Nr inw. H. G. 591.

100. Naczynie kształtu baniastego z krótką szyjką i jednym uszkiem, na brzuścu zdobione poziomymi liniami i skośnymi żłobkami. Powierzchnia czarna. Wys. 5,5 cm, średn. brzuśca 10 cm. Nr inw. H. G. 592.

101. Naczynie kształtu baniastego z szyjką zwązającą się ku górze i brzegiem wychylonym na zewnątrz. Brzusiec zdobiony ukośnymi pasmami z podwójnych linii, wypełnionymi ukośnymi kreskami. Powierzchnia czarna. Wys. 6,5 cm, śr. brzuśca 8 cm, śr. otw. 4,6 cm. Nr inw. H. G. 593. Rys. 38, nr 13.

102. Kubek półbeczułkowaty z nieco wystającym uszkiem, powierzchnia szaro-brunatna. Wys. 9 cm, otw. 13 cm. Nr inw. H. G. 596a.

103. Kubek półkulisty z uszkiem wystającym ponad brzeg. Wys. 7,5 cm, otw. 9 cm. Nr inw. H. G. 596b.

104. Czerpak czarny w kształcie odcinka kuli z uchem wystającym ponad brzeg. Dno wtłoczone do środka. Wys. 6 cm, otw. 10 cm. Nr inw. H. G. 597a.

105. Podobny czerpak, powierzchnia czarna. Wys. 9,6 cm, otw. 7 cm. Nr inw. H. G. 597b.

106. Kubek z uszkiem wystającym ponad brzeg, powierzchnia ciemno-brunatna. Wys. 7 cm, otw. 9 cm. Nr inw. H. G. 598.

107. Naczynie kształtu baniastego z dwoma guzkami zamiast uch. U nasady szyjki linia pozioma, poniżej żłobki pionowe. Wys. 7 cm, średn. brzuśca 7 cm. Nr inw. H. G. 599.

108. Naczynie kształtu baniastego z dwoma guzkami zamiast uch, zdobione poniżej nasady szyjki i na największej wydętości brzuśca linią zygzakowatą. Powierzchnia czarna. Wys. 7 cm, średn. brzuśca 7 cm. Nr inw. H. G. 600.

109. Naczyńko, powierzchnia szaro-brunatna. Wys. 6,5 cm, średn. brzuśca 8,5 cm. Nr inw. H. G. 601.

110. Przedmiot złożony z dwóch glinianych płytek, połączonych z sobą trzema wałkami glinianymi. Wys. 17 cm, średn. 8,5 cm. Nr inw. H. G. 605. Ryc. 43, nr 13.

111. Szpula gliniana, wys. 7 cm, szer. 7 cm. Nr inw. H. G. 606. Ryc. 43, nr 10.

112. Rodzaj szpuli glin. z 4 żeberkami na wałku. Wys. 10 cm, średn. 8 cm. Nr inw. H. G. 607. Ryc. 43, nr 9.

113. Naczyńko z baniastym brzuścem i cylindryczną szyjką. U nasady szyjki linia pozioma i 2 guzki zamiast uch. Poniżej żłobki pionowe, powierzchnia czerwono-brunatna. Spaczone w ogniu. Wys. 6 cm, średn. brzuśca 6 cm. Nr inw. H. G. 609.

114. Misa, powierzchnia ciemno-brunatna. Wys. 5,5 cm, otw. 14 cm. Nr inw. H. G. 612.

116. Kubek czarny z utraconym uszkiem i brzegiem wygiętym na zewnątrz. Brzusiec zdobiony pionowymi żłobkami. Wys. 4 cm. Nr inw. H. G. 615.

117. Czarna amfora baniasta z wyodrębnioną szyjką. Poniżej nasady szyjki ornament z 2 żłobków zygzakowatych, obramowanymi liniami podwójnymi oraz rozetek. Wys. 10 cm, średn. brzuśca 11 cm. Nr inw. H. G. 617. Ryc. 42, nr 5.

118. Czarne naczynie w kształcie kubka zwązającego się ku dołowi, z jednym uszkiem. Wys. 6,3 cm, średn. otw. 6 cm. Nr inw. H. G. 618.

119. Czarny dzbaneczek z wyodrębnioną szyjką i uchem wystającym ponad brzeg wychylony na zewnątrz, zdobiony dwiema równoległymi liniami rytymi, między którymi znajdują się małe ukośne kreski. Poniżej pozioma linia zygzakowata. Wys. 5,1 cm, średn. brzuśca 6,6 cm, śr. otw. 5,1 cm. Nr inw. H. G. 619. Ryc. 43, nr 8.

120. Naczynie czarniawe w kształcie amfory. U nasady szyi poziomy rząd dołczków. Pod nimi w równych odstępach sześć żłobków kolistych z wystającym guzkiem wewnątrz. Wys. 12 cm, średn. 12 cm. Nr inw. H. G. 621.

121. Małeńka amfora czerwono-brązowa z prawie cylindryczną szyjką zlewającą się z brzuścem. Jedno uszko odłamane. Wys. 5,5 cm, średn. brzuśca 6 cm. Nr inw. H. G. 622.

122. Czarniawe naczynie o wysmukłym kształcie z długą szyjką, dwa uszka o małych otworach. Przy brzegu uszkodzone. Wys. 7,5 cm, średn. brzuśca 6 cm. Nr inw. H. G. 624.

123. Małeńkie czarne naczyńko kuliste z krótką szyjką cylindryczną. Brzusiec zdobiony podwójną linią zygzakowatą i dołkami. Wys. 4 cm, średn. brzuśca 4 cm. Nr inw. H. G. 625.

124. Naczynie czarne o kształcie misowatym, dwa uszka o małych otworach, przez nie przechodzi szereg małych żłobionych kresk, powyżej linia ryta, poniżej w równych odstępach sześć okrągłych wgłębień. Wys. 6,5 cm, średn. otw. 10,5 cm. Nr inw. H. G. 627.

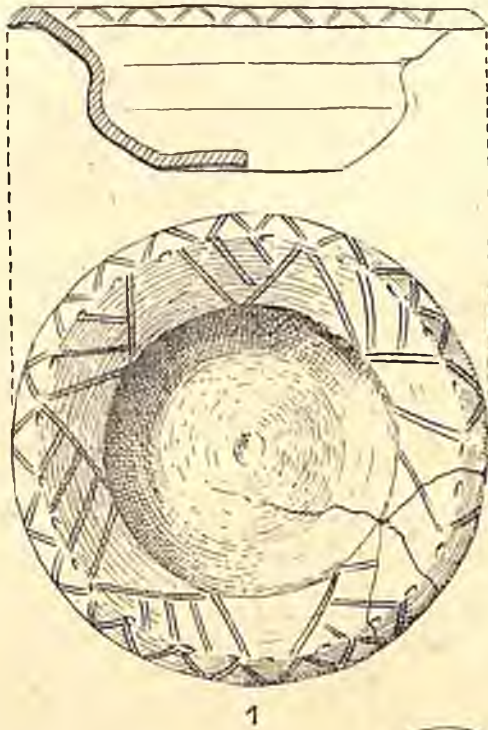
125. Naczynie jasno-brązowe, chropowate, półbeczułkowate z dwoma uszkami pod krawędzią. Na linii uch rząd dołków palcowych. Wys. 9 cm, średn. otw. 12 cm. Nr inw. H. G. 630.

126. Górna część tzw. kadzielnicy z otworem w dnie i kilku występami na krawędzi. Wys. 6,5 cm, średn. otw. 12 cm. Nr inw. H. G. 631.

127. Dolna część tzw. kadzielnicy z 4 otworami w ścianie i otworem w dnie niezachowanej miski. Wys. 7 cm, średn. otw. 11 cm. Nr inw. H. G. 632. Ryc. 43, nr 1.

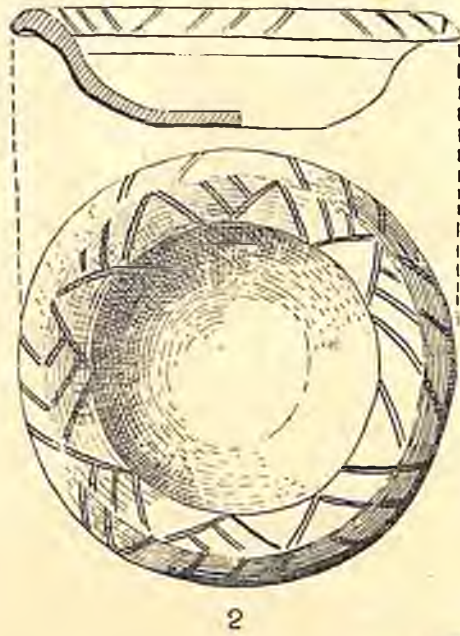
128. Czerpak uchaty ciemno-brązowy w kształcie odcinka kuli z cylindryczną szyjką, zdobioną zygzakiem, przerwany w jednym miejscu żłobkami pionowymi. Wys. 4 cm, średn. otw. 6,5 cm. Nr inw. H. G. 633.

129. Amfotka czarna wybrzuszona, z wyodrębnioną szyjką. U nasady jej linia pozioma, poniżej linia zygzakowata. Wys. 8,5 cm, średn. brzuśca 10 cm. Nr inw. H. G. 635.

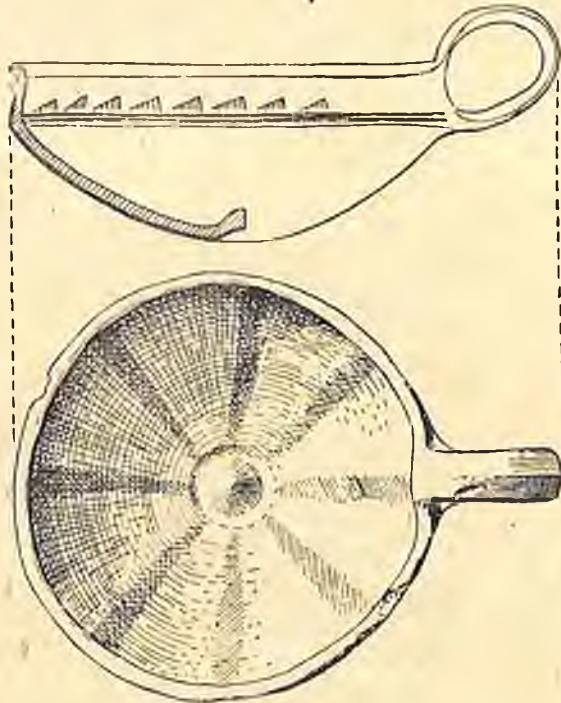

1

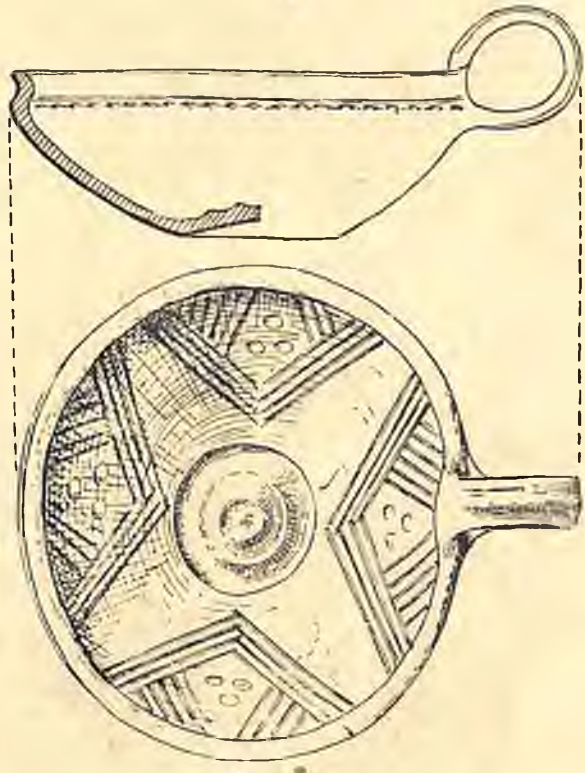
132. Czerpak czarny z półkulistym brzuścem i wyodrębnioną szyjką. Dno wklęsłe. Ucho wystaje ponad

2

3

4

Ryc. 44. Gorszewice, pow. szamotulski. Ceramika z grobów niewiadomych. $\frac{4}{9}$ w. n. — Fig. 44. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Céramique de tombes inconnues. $\frac{4}{9}$ gr. nat.

130. Miska ciemno-brązowa na wąskiej, wyodrębnionej podstawie. Wys. 5,5 cm, średn. otw. 10,5 cm. Nr inw. H. G. 636.

131. Amfotka jasno-brązowa z baniastym brzuścem, wyodrębnioną, prawie cylindryczną szyjką i dwoma małymi uszkami u jej nasady. Przez nie przechodzi linia pozioma, troszkę niżej druga, między nimi przebiega linia zygzakowata. Jednego uszka brak. W czte-

brzeg. Wys. 7 cm, średn. otw. 11,5 cm. Nr inw. H. G. 638.

133. Amfotka czarniawa z wyodrębnioną szyjką. U jej nasady linia pozioma, poniżej w równych odstępach 6 grup podwójnych dołków okrągłych. Wys. 7 cm, średn. brzuśca 9 cm. Nr inw. H. G. 639.

134. Kubek czerwono-brązowy, chropowaty, półbeczulkowaty. Poniżej krawędzi widoczne resztki

uszka. Wys. 8 cm, średn. otw. 11 cm. Nr inw. H. G. 640.

135. Naczynie ciemno-brązowe w kształcie kubka. Wys. 7,5 cm, średn. otw. 10,5 cm. Nr inw. H. G. 641.

136. Misa czarna z brzegiem zgrubiałym, zagiętym do środka, skośnie żłobkowanym. Wys. 6,5 cm, średn. otw. 17,5 cm. Nr inw. H. G. 643.

137. Naczynie ciemno-brunatne z prawie kulistym brzuścem, szyjką ku górze silnie zwężoną i dwoma uszkami u jej nasady. Brzusiec zdobiony ukośnymi żłobkami. Wys. 13 cm, średn. brzuśca 13 cm. Nr inw. H. G. 644.

138. Naczynie brunatne, lekko wybrzuszone, bez uszek, brak brzegu. Wys. 9 cm, średn. brzuśca 10 cm. Nr inw. H. G. 645.

139. Czerpak czarny, półkulisty z utraconym uchem. Wys. 3,5 cm, średn. otw. 9 cm. Nr inw. H. G. 646.

140. Naczyńko czarne, zamiast uszek dwie małe wypukłości, pod nimi po dwa zagłębienia talerzykowane z dołkiem w środku. U nasady szyi linia pozioma, poniżej w równych odstępach grupy pionowych żłobków. Brzeg uszkodzony. Wys. 5 cm, średn. brzuśca 7 cm. Nr inw. H. G. 648.

141. Czerpak z dnem wtlóczonym do środka i z utraconym uszkiem wystającym ponad brzeg. Wys. 2,5 cm, średn. otw. 8 cm. Nr inw. H. G. 649.

142. Naczyńko baniaste, jasno-brązowe, z brzegiem wygiętym na zewnątrz. Na brzuścu kilka grup linii podwójnych rozchodzących się wachlarzowato. Wys. 4 cm, średn. brzuśca 4,6 cm, średn. otw. 2,5 cm. Nr inw. H. G. 650. Ryc. 43, nr 3.

143. Naczyńko jajowate, ciemno-brązowe, wybrzuszone, z dwoma utraconymi uszkami na największej wydętości. Wys. 6,5 cm, średn. otw. 7 cm. Nr inw. H. G. 652.

144. Miniaturowa czarka ciemno-brązowa. Wys. 3 cm, średn. otw. 4 cm. Nr inw. H. G. 654.

145. Kubek czarny, silnie ku dołowi zwężony, bez dna, jedno uszko. Wys. 4,5 cm, średn. otw. 6,5 cm. Nr inw. H. G. 655.

146. Czerpak czarny, dwustożkowy, z brzegiem lekko na zewnątrz wychylonym. Dno lekko wklęsłe, wystające ponad brzeg uszko. Wys. 4 cm, średn. otw. 6,5 cm. Nr inw. H. G. 656.

147. Ułamek naczynia ciemno-brunatnego, kawałek szyjki. Brzeg wychylony na zewnątrz zdobiony równoległymi liniami rytymi. Wys. 22 cm. Nr inw. H. G. 658a.

148. Ułamek naczynia ciemno-brunatnego, w górnej części ukośnie żłobkowanego. Wys. 13 cm, szer. 10 cm. Nr inw. H. G. 658b.

149. Ułamek naczynia zdobionego falistymi żłobkami. Wys. 10 cm, szer. 7 cm. Nr inw. H. G. 658c.

150. Miseczka czarna z szeroko wychylonym brzegiem, zdobionym. Wys. 4,5 cm, średn. otw. 13,2 cm. Nr inw. H. G. 659. Ryc. 44, nr 1.

151. Miseczka czarna dwustożkowa. Wys. 4,5 cm, średn. otw. 11,5 cm. Nr inw. H. G. 660.

152. Czerpak czarny, z uchem wystającym ponad brzeg, dno wtlócone do środka. Wys. 4,5 cm, średn. otw. 8 cm. Nr inw. H. G. 661.

153. Miseczka czarna, z podniesionym uszkiem. Wys. 3,5 cm, średn. otw. 8 cm. Nr inw. H. G. 662.

154. Naczynie miskowate, na szyjce cztery guzikowate wypukłości, czarno-szare. Wys. 25 cm, średn. 16 cm. Nr inw. H. G. 667.

155. Czerpak półkulisty, jasno-brązowy, z utraconym uszkiem. Wys. 4,5 cm, średn. otw. 7,5 cm. Nr inw. H. G. 668.

157. Czarka ciemno-brunatna z wyodrębnioną, wysoką szyją i wklęsłym dnem. Nr inw. H. G. 676.

158. Amforka brunatna z jajowatym brzuścem zlewającym się z szyjką. Wys. 8 cm, średn. brzuśca 6,5 cm. Nr inw. H. G. 671.

159. Miseczka czarna z brzegiem zgrubiałym, zagiętym do środka. Wys. 6 cm, średn. otw. 15 cm. Nr inw. H. G. 673.

160. Miseczka czarna, brzeg wychylony do środka, na nim małe skośnie żłobki. Wys. 8,5 cm, średn. otw. 8 cm. Nr inw. H. G. 674.

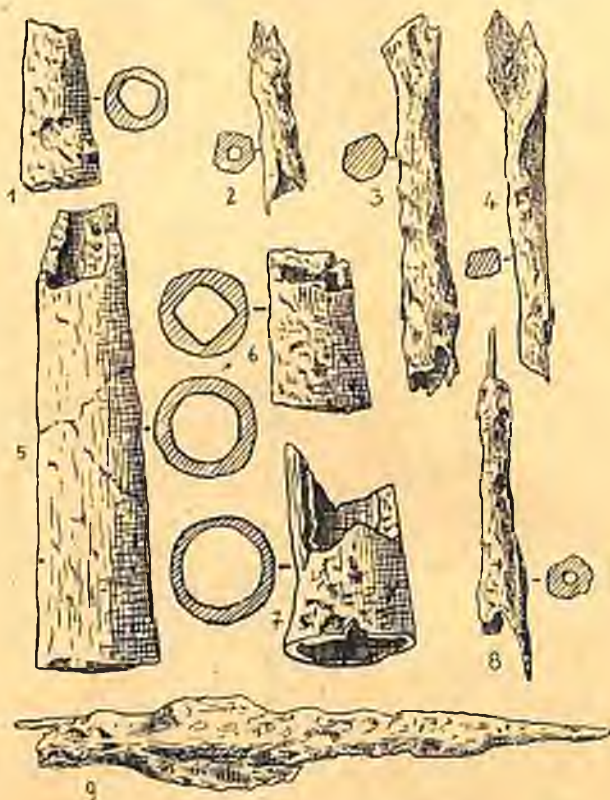
161. Naczynie czarne, zachowana tylko część przydenna. Wys. 5,5 cm, średn. 8 cm. Nr inw. H. G. 675.

162. Kubek czarny stożkowaty z uszkiem wystającym ponad brzeg. Wys. 8 cm, średn. otw. 9 cm. Nr inw. H. G. 677.

163. Czerpaczek czarny stożkowaty. Wys. 2,5 cm, średn. otw. 6 cm. Nr inw. H. G. 679.

164. Czerpak ciemno-brunatny z dużym uszkiem, dno wtlócone do środka. Wys. 3 cm, średn. otw. 6,5 cm. Nr inw. H. G. 680.

165. Miska czerwona, płaska, z jednym uszkiem. Wys. 7 cm, średn. otw. 14 cm. Nr inw. H. G. 681.

Ryc. 45. Górszewice, pow. szamotulski. Ułamki przedmiotów żelaznych z grobów niewiadomych. Ok. 1/2 w. n. — Fig. 45. Górszewice, distr. de Szamotuły. Fragments d'objets en fer de tombes inconnues. Env. 1/2 gr. nat.

166. Naczynie ciemno-brunatne, wybruszone, z zwężającą się szyjką, z dwoma uszkami. Wys. 8,5 cm, średn. otw. 8,5 cm. Nr inw. H. G. 683.

167. Naczynie czarne w kształcie kubka, z jednym uszkiem. Wys. 7 cm, średn. otw. 10 cm. Nr inw. H. G. 684.

168. Kubek szaro-brunatny, wybruszone, brzeg wychylony na zewnątrz, z jednym uszkiem, zdobiony pasmem ukośnych krzyży, i umieszczonymi w utworzonych przez nie kątach przeciwstawnymi grupami kątów wswuanych w siebie, z podwójnych linii rytym. Wys. 6,5 cm, średn. otw. 8,5 cm. Nr inw. H. G. 686. Ryc. 38, nr 12.

169. Naczynie brunatne o dnie płaskim. Wys. 6 cm, dług. 6,5 cm, szer. 4 cm. Nr inw. H. G. 687.

170. Amfora ciemno-brunatna z baniastym brzuchem, zlewającym się ze smukłą szyjką wygiętą na zewnątrz. Wys. 8 cm, średn. brzuśca 7 cm. Nr inw. H. G. 688.

171. Czerpaczek czarny z wklęsłym dnem z uszkiem odłamany. Wys. 3 cm, średn. otw. 8,5 cm. Nr inw. H. G. 689.

172. Miseczka ciemno-brunatna w kształcie odcinka kuli. Wys. 3 cm, średn. otw. 6,5 cm. Nr inw. H. G. 690.

173. Miska czarna, z jednym uszkiem, z dnem wypukłym. Wys. 5 cm, średn. otw. 10 cm. Nr inw. H. G. 691.

174. Czerpaczek ciemno-brunatny z wklęsłym dnem. Wys. 4 cm, średn. otw. 6 cm. Nr inw. H. G. 692.

175. Czarka ciemno-brązowa, półbeczułkowata. Wys. 6 cm, średn. otw. 9,5 cm. Nr inw. H. G. 694.

176. Amfora czarna z baniastym brzuchem i z szeroką wyodrębnioną szyjką. Na górnej części brzuśca w czterech miejscach w równych odstępach półkolisto koncentryczne żłobki naokoło dołka okrągłego, a między nimi pionowe żłobienia. Wys. 11 cm, średn. brzuśca 12 cm. Nr inw. H. G. 695.

177. Misa szaro-brązowa, wewnątrz czarna. Wys. 9 cm, średn. 19 cm. Nr inw. H. G. 696.

178. Misa jasno-brunatna. Wys. 9 cm, średn. 18 cm. Nr inw. H. G. 697.

179. Naczynie jasno-brunatne, wybrzuszone z długą szyjką, brzeg wychylony na zewnątrz. Wys. 9 cm, średn. brzuśca 9 cm. Nr inw. H. G. 698.

180. Amfora brunatna, wybrzuszona, z długą szyjką, brzeg wychylony na zewnątrz. Jedno uszko uszkodzone. Wys. 6 cm, średn. brzuśca 6 cm. Nr inw. H. G. 699.

181. Naczynie brunatne, wybrzuszone, brzeg na zewnątrz wychylony. U dołu z boku otwór. Wys. 7 cm, średn. 9 cm. Nr inw. H. G. 700.

182. Trzy nóżki trójnoga. Dług. 7—9 cm, szer. 3—3,5 cm, wys. 2 cm. Nr inw. H. G. 701a-c (dwie nóżki wyobrażone w ryc. 43 nr 11 i 14).

183. Dolna część tzw. kadzielnicy z 3 owalnymi otworami w ścianie. Wys. 7 cm, średn. 6,5 cm. Nr inw. H. G. 702. Ryc. 43, nr 6.

184. Tzw. kadzielnica z 4 podługowatymi otworami w pustej nóżce i z kilku występami na krawędzi części miskowatej. Wys. 13 cm, średn. otw. 9,6 cm. Nr inw. 1902:249. Ryc. 43, nr 12.

b) Zabytki metalowe, kamienne, bursztynowe i szklane

1. Szpila brązowa z łabędzią szyjką, zakończona guziczkowatą główką. Nr inw. H. G. 785. Ryc. 46, nr 6.

2. Uszkodzona szpila żelazna z łabędzią szyjką. Dł. 7,5 cm. Nr inw. H. G. 748. Ryc. 46, nr 9.

3. Szpila brązowa z łabędzią szyjką i ułamaną główką. Dł. 7,4 cm. Nr inw. H. G. 781. Ryc. 46, nr 12.

4. Szydło brązowe, czworograniaste. Dł. 5 cm. Nr inw. H. G. 788. Ryc. 48, nr 1.

5. Kółko brązowe o przekroju w przybliżeniu romboidalnym. Średn. 2,3 cm. Ryc. 48, nr 8.

6. Silnie uszkodzone okucie brązowe stożkowatego kształtu. Wys. 1 cm. Średn. 3 cm. Nr inw. H. G. 752. Ryc. 48, nr 13.

7. Uszkodzona szpila brązowa z łabędzią szyjką, płasko-kulistą główką i dwoma pierścieniowymi zgrubieniami poniżej główki. Dł. 5,2 cm, średn. główki 1,4 cm. Nr inw. H. G. 790. Ryc. 46, nr 11.

8. Brązowy przybór do czyszczenia paznokci (część garnituru toaletowego) zakończony kółkiem. W po-

bliżu kółka profilowany. Dł. 5,2 cm. Nr inw. H. G. 766. Ryc. 47, nr 4.

9. Czworograniasty przedmiot brązowy. Dł. 3,7 cm. Nr inw. H. G. 761. Ryc. 48, nr 6.

10. Fragment pustego wewnątrz naszyjnika brązowego, zdobionego trójkątami, które wypełnione są koncentrycznymi kółkami. Dł. 3,5 cm. Nr inw. H. G. 759. Ryc. 48, nr 18.

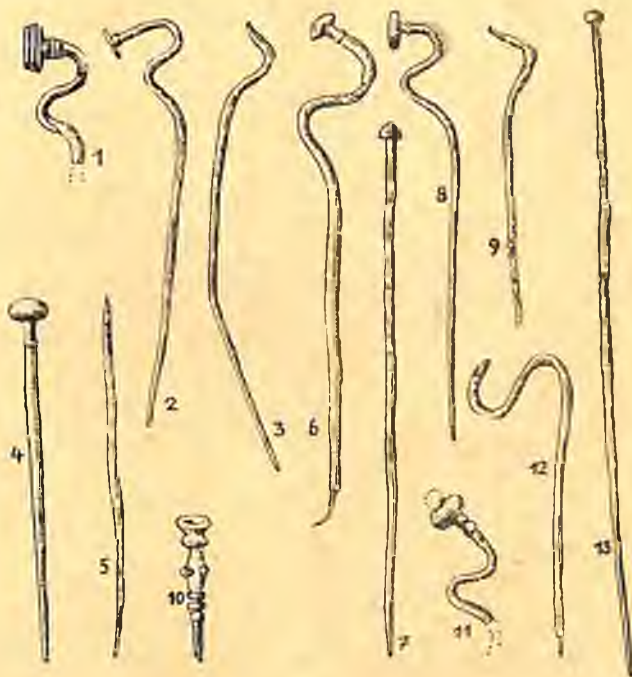
11. Kolia paciorków złożona z

a) dwustożkowatego paciorka brązowego,
b) 14-tu różnej wielkości paciorków z niebieskiego szkliwa inkrustowanego żółtym szkliwem,

c) 6-ciu maleńkich paciorków z błękitnego szkliwa.

Nr inw. H. G. 182. ? Ryc. 52, nr 3.

12. Sześć kółek brązowych o romboidalnym lub okrągłym przekroju. Średn. od 1,7 cm do 2,3 cm. Nr inw. H. G. 735 b. Ryc. 49, nr 1—6.

Ryc. 46. Gorszewice, pow. szamotulski. Szpile brązowe z grobów niewiadomych. $\frac{2}{5}$ w. n. — Fig. 46. Gorszewice, distr. de Szamotuły. Épingles en bronze de tombes inconnues. $\frac{2}{5}$ gr. nat.

13. Ułamek kolisto zgiętego drutu brązowego. Dł. 2,5 cm. Nr inw. H. G. 726. Ryc. 50, nr 8.

14. Jedna duża i trzy mniejsze spirale druciane brązowe o średn. od 0,8 cm do 2,5 cm. Nr inw. H. G. 751 a. Ryc. 50, nr 12.

15. Fragment przedmiotu żelaznego, zgiętego łukowato ujętego w brąz. Dł. 4,6 cm, średn. 0,6 cm oraz uszko żelazne. Nr inw. H. G. 741. Ryc. 50, nr 24.

16. Kółko brązowe o przekroju romboidalnym. Średn. 1,8 cm. Nr inw. H. G. ?. Ryc. 49, nr 7.

17. Fragment bransolety brązowej o płasko-wypukłym przekroju. Dł. 4 cm. Nr inw. H. G. 731a. Ryc. 50, nr 13.

18. Tulejka żelaznego grotu oszczepu. Dł. 7,3 cm. Nr inw. H. G. 686. Ryc. 45, nr 5.

19. Ułamek żelaznego noża o szerokim ostrzu. Nr inw. H. G. 682. Ryc. 51, nr 4.

20. Trzy wisioriki z gliny palonej w kształcie zębów z trójkątną koroną. Nr inw. H. G. 344. Ryc. 49, nr 8.

21. Tulejka grotu żelaznego. Dł. 4,3 cm oraz kawałki stopionego brązu (znajdowały się w popielnicy). Nr inw. H. G. 528. Ryc. 45, nr 2.

22. Kółko żelazne o czworobocznym przekroju. Średn. 2,3 cm. Nr inw. H. G.?. Ryc. 50, nr 10.

23. Ułamek wędzidła żelaznego. Dł. 6 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 48, nr 16.

24. Ułamek grotu żelaznego. Dł. 8,5 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 45, nr 8.

25. Dwa ułamki kółka brązowego. Średn. 1,6 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 50, nr 26.

26. Ułamki noża lub sierpa żelaznego. Dł. 6 cm. Nr inw. ? Ryc. 51, nr 7.

27. Dłuto brązowe z rozszerzającą się tulejką. Dł. 7,2 cm, średn. tulejki 1,7 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 50, nr 2.

33. Fragmenty czterech wąskich i łukowato wygiętych brzytw brązowych o dł. od 4,3 do 6,8 cm. Nr inw. H. G. 795 i 02.110. Ryc. 47, nr 7—10.

34. Ułamki taśmowatego przedmiotu żelaznego. Nr inw. H. G. 804.

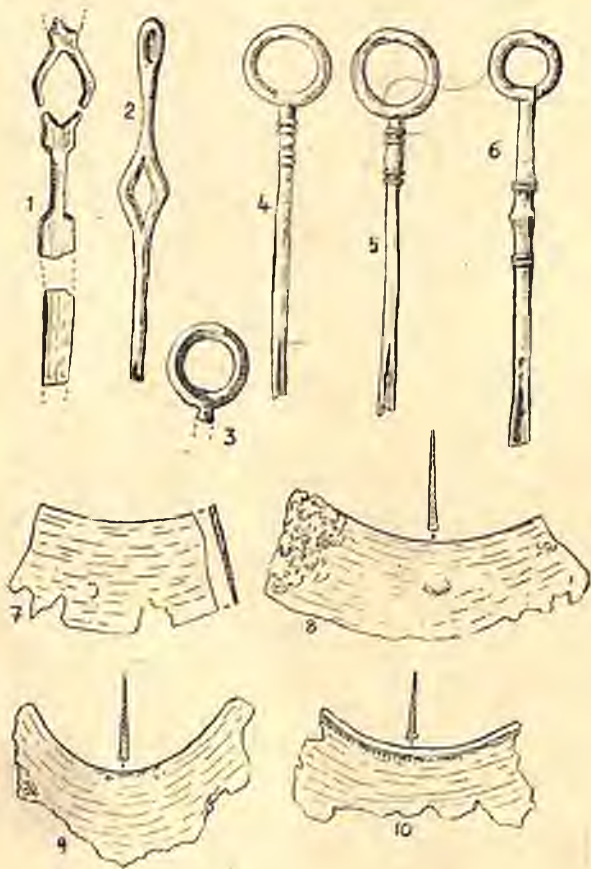
35. Fragment tulejki żelaznej. Dł. 4 cm. Nr inw. H. G. 803. Ryc. 45, nr 7.

36. Ułamek taśmy żelaznej. Dł. 5 cm. Nr inw. H. G. 812. Ryc. 50, nr 21.

37. Łukowaty nóż żelazny z rękojeścią jednostronnie wyodrębnioną. Dł. 14,2 cm. Nr inw. H. G. 806. Ryc. 51, nr 5.

38. Silnie uszkodzony grot żelazny z grubym żeberkiem środkowym. Dł. 13,2 cm. Nr inw. H. G. 809. Ryc. 45, nr 9.

39. Główna szpila z łabędzią szyjką zakończona grubą tarczką. Górna część szyjki zdobiona pierście-

Ryc. 47. Górszewice, pow. szamotulski. 1—6. Brązowe przybory toaletowe z grobów niewiadomych. (1. szczypce, 2 i 4—6 przybory do czyszczenia paznokci), 7—10 brzytwy. Ok. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 47. Górszewice, distr. de Szamotuły. 1—6. Ustensiles de toilette de tombes inconnues. (1. Pincers, 2 et 4—6. Cure-ongles, 7—10. Rasoirs. Env. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

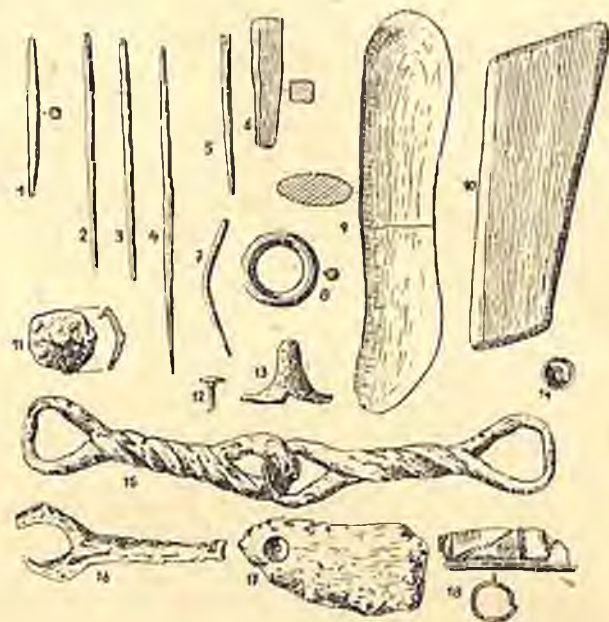
28. Szpila brązowa z łabędzią szyjką i tarczowatą główką. Dł. 10,5 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 46, nr 8.

29. Silnie zniszczony przedmiot żelazny złożony z kawałka blaszki i drutu o grub. 0,5 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 50, nr 20.

30. Fragment łukowato zgiętego przedmiotu żelaznego. Dł. 4,6 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 50, nr 9.

31. Szpila brązowa z łabędzią szyjką i tarczowatą główką. Dł. 10 cm. Nr inw. H. G. 786. Ryc. 46, nr 2.

32. Uszkodzona szpila brązowa z łabędzią szyjką. Dł. 11 cm. Nr inw. H. G. 788. Ryc. 46, nr 3.

Ryc. 48. Górszewice, pow. szamotulski. Różne przedmioty z grobów niewiadomych. 1. Tłoczek brązowy, 2—4 i 7. Ułamki szpil czy igieł brązowych, 5. Iгла brązowa, 6. Ułamek sztabki brązowej, 8. Kółko brązowe, 9—10. Osełki kamienne, 11. i 13—14. Guzki brązowe, 12. Nit brązowy, 15. Wędzidło żelazne, 16. Ułamek wędzidła żelaznego, 17. Wisiorek kamienny, 18. Ułamek naszyjnika brązowego. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 48. Górszewice, distr. de Szamotuły. Objets de tombes inconnues. 1. Poinçon de bronze, 2—4 et 7. Fragment des épingles ou aiguilles en bronze, 5. Aiguille en bronze, 6. Fragment d'une barre en bronze, 8. Anneau en bronze, 9—10. Pierres à aiguiser, 11 et 13—14. Boutons en bronze, 12. Rivet en bronze, 15. Mors de cheval en fer, 16. Fragment d'un mors à cheval en fer, 17. Pendeloque en pierre. 18. Fragment d'un collier en bronze. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

niowatymi zgrubieniami. Dł. 3,5 cm, średn. główki 1,2 cm. Nr inw. H. G. 789. Ryc. 46, nr 1.

40. Górna część szpili brązowej z łabędzią szyjką i guziczkowatym zakończeniem. Dł. 3 cm. Nr inw. H. G. 780.

41. Ułamek noża żelaznego z jednostronnie wyodrębnionym trzonkiem. Dł. 7,3 cm. Nr inw. H. G. 844. Ryc. 51, nr 3.

42. Części naszyjnika żelaznego na przemian skróconego. Dł. 8,6 cm, grub. 0,4 cm. Nr inw. H. G. 846. Ryc. 50, nr 25.

43. Część grotu żelaznego. Dł. 8,3 cm. Nr inw. H. G. 840. Ryc. 45, nr 3.

44. Tulejka żelazna. Dł. 10,5 cm. Nr inw. H. G. 845. Ryc. 45, nr 6.

45. Fragment przedmiotu żelaznego. Dł. 8 cm. Nr inw. H. G. 838.

46. Ułamki noża żelaznego. Nr inw. H. G. 837. Ryc. 51, nr 1.

47. Silnie zniszczona stożkowata tarczka żelazna (może główka szpili?). Średn. 2 cm. Nr inw. H. G. 847. Ryc. 48, nr 11.

48. Ułamek noża żelaznego. Nr inw. H. G. 835. Ryc. 51, nr 8.

49. Ułamki silnie zniszczonego sierpa żelaznego. Nr inw. H. G. 834. Ryc. 51, nr 10.

60. Ułamek noża żelaznego. Dł. 6 cm. Nr inw. H. G. 1212 b. Ryc. 51, nr 2.

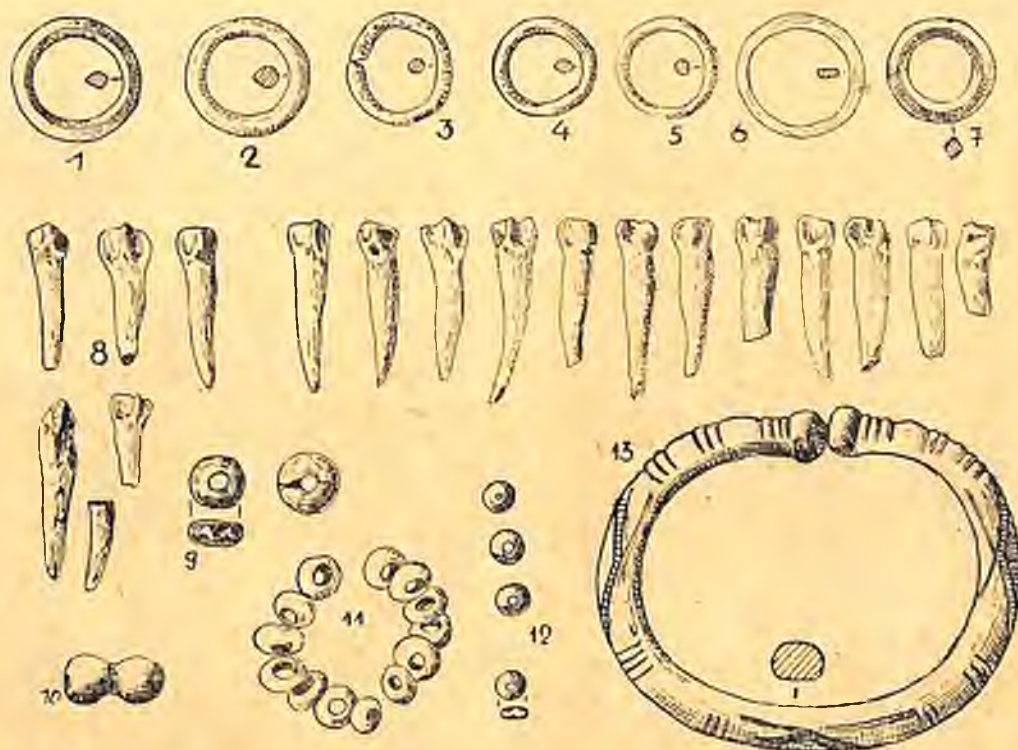
61. Ułamek skośnie żłobkowanego naszyjnika brązowego. Ryc. 50, nr 14.

62. Szpila brązowa prosta z małą, półkulistą główką. Dł. 16 cm. Nr inw. H. G. 1218. Ryc. 46, nr 13.

63. Szpila brązowa prosta z stożkową główką. Dł. 13 cm. Nr inw. H. G. 107. Ryc. 46, nr 7.

64. Ażurowe ramię szczypiec brązowych z łopatkowatym zakończeniem. Dł. około 7 cm. Nr inw. H. G.? Ryc. 47, nr 1.

65. Fragment taśmy brązowej. Dł. 2,5 cm. Nr inw. H. G.? Ryc. 50, nr 19.

Ryc. 49. Górszewice, pow. szamotulski. Różne przedmioty z grobów niewiadomych. 1—7. Kółka brązowe, 8. Gliniane naśladownictwa zębów zwierzęcych. 9—12. Paciorki ze szkliwa, 13. Bransoleta brązowa. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 49. Górszewice, distr. de Szamotuly. Differents objets de tombes inconnues. 1—7. Anneaux en bronze, 8. Imitation de dents d'animaux en argile, 9—12. Perles en émail, 13. Bracelet en bronze. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

50. Fragment tulejki żelaznej. Dł. 5 cm. Nr inw. H. G. 842. Ryc. 45, nr 1.

51. Czubek noża żelaznego. Dł. 6,5 cm. Nr inw. H. G. 832. Ryc. 51, nr 6.

52. Dwa stopione z sobą ułamki bransolety żelaznej pustej wewnątrz. Długość zachowana 6,2 cm. Nr inw. H. G. 826. Ryc. 50, nr 7.

53. Fragment przedmiotu żelaznego. Nr inw. H. G. 825. Ryc. 50, nr 11.

54. Fragment łukowato zgiętego przedmiotu żelaznego. Nr inw. H. G. 823.

55. Część kółka żelaznego, średn. 5 cm. Nr inw. H. G. 819. Ryc. 50, nr 16.

57. Osełka z piaskowca dł. 12 cm, szer. 2,7 cm. Nr inw. H. G. 2031. Ryc. 48, nr 9.

58. 15 wisiorków z gliny palonej w kształcie zębów o trójkątnej koronie. Nr inw. H. G. 2034. Ryc. 49, nr 8.

59. Ułamek bransolety żelaznej. Ryc. 50, nr 3.

66. Paciorek z niebieskiego szkliwa złożony z dwóch kulistych części. Dł. 1,6 cm. Nr inw. 02:178. Ryc. 49, nr 10. Może wczesnośredniowieczny?

67. Kółko z drutu brązowego o średn. 1,8 cm. Nr inw. 02:195. Ryc. 50, nr 28.

68. Ułamki kółka brązowego. Nr inw. 02:193. Ryc. 50, nr 27.

69. Naszyjnik z 13-tu płasko-kulistych paciorków z niebieskiego szkliwa. Średn. 0,9 cm. Nr inw. 02:191. Ryc. 49, nr 11.

70. Sześć paciorków z seledynowego szkliwa. Nr inw. 02:191.

71. Trzy kuliste paciorki bursztynowe o średn. 0,6 cm. Nr inw. H. G.? Ryc. 49, nr 12.

72. Ułamki noża czy sierpa żelaznego. Nr inw. H. G. 804. Ryc. 51, nr 9.

73. Trzon szpili brązowej. Dł. 7 cm. Nr inw. 02:132. Ryc. 48, nr 2.

74. Trzon szpili brązowej. Dł. 7,5 cm. Nr inw. 02:106. Ryc. 48, nr 3.

75. Czworograniaste szydło brązowe z dwoma ostrymi końcami. Dł. 10 cm. Nr inw. 02:100. Ryc. 48, nr 4.

76. Część stopionego kolistego kółka brązowego. Nr inw. 02:92. Ryc. 50, nr 17.

77. Ułamek drutu żelaznego z przytopionym kawałkiem brązu. Nr inw. 02:98. Ryc. 50, nr 4.

78. Ułamek małego kółka żelaznego o średn. 1,7 cm. Nr inw. 02:87. Ryc. 50, nr 18.

79. Dwuczęściowe wędzidło żelazne wykonane ze spiralnie zwiniętego, graniastego drutu. Dł. 16,5 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 48, nr 15.

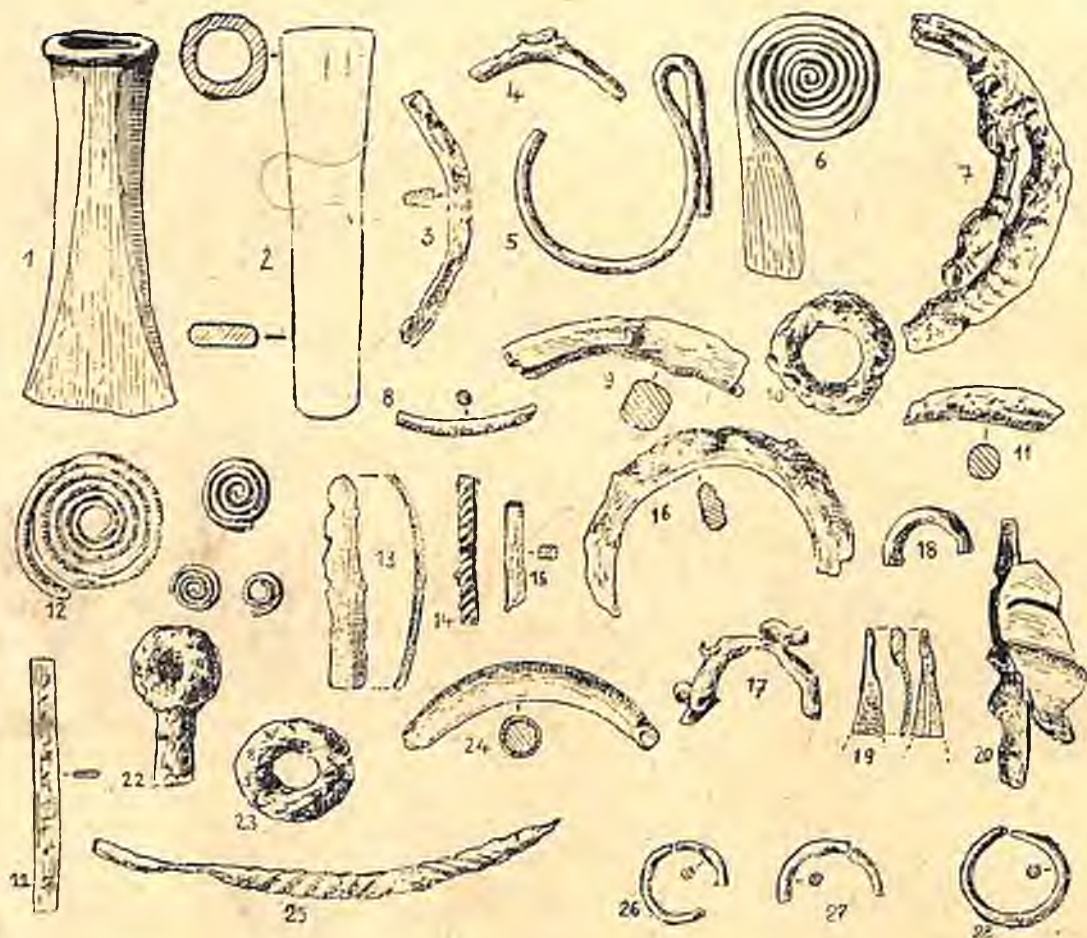
nżej kółka trzon profilowany. Dł. 8 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 47, nr 5.

85. Szpila brązowa z profilowaną główką. Dł. 13,5 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 52, nr 5.

86. Prosty, szeroki nóż brązowy z krótkim ostrzem i wyodrębnionym trzonkiem. Dł. 11,5 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 52, nr 2.

87. Bryła surowego bursztynu z otworem w jednym końcu. Dł. 6 cm. Nr inw. H. G. ?. Ryc. 48, nr 17.

88. Kółko brązowe o romboidalnym przekroju, odłamane zapewne od jakiegoś przyboru toaletowego. Średn. kółka 1,8 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 47, nr 3.

Ryc. 50. Górszewice, pow. szamotulski. 1. Siekierka brązowa, 2. Dłuto brązowe, 5-6, 8, 12-15, 17, 19, 24-28. Ułamki ozdób brązowych, 3-4, 7, 9-11, 16, 19, 20-23 i 25. Ułamki przedmiotów żelaznych, nr 4 z przytopionym kawałkiem brązu. Fig. 50. Górszewice, distr. de Szamotuły. 1. Hache en bronze. 2. Ciseau en bronze, 5-6, 8, 12-15, 17, 19, 24-28. Fragments de parure en bronze, 3-4, 7, 9-11, 16, 18, 20-23 i 25. Fragments d'objets en fer. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

80. Otwarta bransoletka brązowa ze stempelkowato zgrubiałymi końcami, zdobiona poprzecznymi żłobkami i rombami, przekrój w przybliżeniu półkolisty. Wymiary $7,2 \times 6,2$ cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 49, nr 13.

81. Siekierka brązowa z rozszerzającym się ku dołowi ostrzem i zgrubieniem u wylotu tulejki. Dł. 7 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 50, nr 1.

82. Ułamek ozdoby z taśmy brązowej z końcem drucikowatym zwiniętym w spiralę. Średn. 2,7 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 50, nr 6.

83. Szpila brązowa z kulisto-stożkową główką. Dł. 8,3 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 52, nr 4.

84. Przyrząd brązowy do czyszczenia paznokci, złożony z trzonu przy końcu rozwidlonego i kółka, po-

89. Bogato profilowana główka szpili brązowej. Dołem trzy małe pierścieniowate zgrubienia, powyżej zgrubienie wrzecionowate, do którego przymocowane są cztery kulki, u góry duża wypukłość pierścieniowata i tarczka miseczkowata. Dł. zachowana 3,5 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 46, nr 10.

90. Przyrząd do czyszczenia paznokci z charakterystycznie rozszczepionym końcem, trzon w środku rozwidlony, zakończony kółkiem. Dł. zachowana 7 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 47, nr 2.

91. Częściowo zachowana półkolistą ozdobą z drutu brązowego, z jednym końcem odgiętym w przeciwną stronę. Średn. 3,4 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 50, nr 5.

92. Fragment żelazny o przekroju prostokątnym. Dł. 8,3 cm. Ryc. 45, nr 4.

93. Osełka, zapewne z łupku z końcami skośnie ściętymi. Nr inw. H. G. ? Ryc. 48, nr 10.

94. Szpila brązowa z półkulistą główką i pierścieniowatym zgrubieniem na szyjce. Dł. 8,7 cm. Nr inw. 02:95. Ryc. 46, nr 4.

95. Miseczkowaty guz z łukowatym uchwytem na stronie wewnętrznej. Nr inw. H.G.?. Ryc. 48, nr 14.

96. Trzon igły brązowej z częściowo zachowanym uszkiem. Nr inw. H. G. ? Ryc. 48, nr 5.

97. Dolna część igły lub szpili brązowej. Nr inw. H. G. ? Ryc. 48, nr 7.

107. Przyrząd do czyszczenia paznokci z trzonkiem w środku profilowanym, zakończonym kółeczkiem. Koniec odłamany. Ryc. 47, nr 6.

II. CZĘŚĆ ANALITYCZNA

1. Obrządek pogrzebowy, forma i zawartość grobów.

Z uwagi na niesystematyczność przekopania cmentarzyska w Gorszewicach nie można wiele powiedzieć zarówno o porządku pogrzebowym,

Ryc. 51. Gorszewice, pow. szamotulski. 1—9. Noże żelazne i ułamki ich. 10. Sierp żelazny — z grobów niewiadomych. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 51. Gorszewice, distr. de Szamotuly. 1—9. Couteau et fragments de couteaux en fer, 10. Faucille en fer de tombes inconnues. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

98. Mała siekierka brązowa z rozszerzającym się ostrzem i zgrubiałą tulejką. Dł. 6 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 52, nr 1.

99. Szpila (czy igła?) brązowa z odłamanym górnym końcem. Dł. 8,6 cm. Ryc. 46, nr 5.

100. Nit brązowy, dł. 1 cm, średn. główki 0,7 cm. Ryc. 48, nr 12.

101. Uszkodzony przez rdzę naszyjnik lub nagolennik żelazny z jednym końcem odłamanym. Średn. 13,6 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 52, nr 6.

102. Owalne kółko żelazne (nagolennik) średn. 11,4 × 8 cm. Nr inw. H.G.?. Ryc. 52, nr 7.

103. Kółko żelazne o średn. 2 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 50, nr 23.

104. Fragment przedmiotu żelaznego zakończony kółkiem. Dł. zachowana 3 cm. Nr inw. H. G. ? Ryc. 50, nr 22.

105. Paciorek z niebieskiego szkliwa z żółtymi zygakami. Ryc. 49, nr 9.

106. Ułamek czworobran. sztabki brąz. Ryc. 50, nr 15.

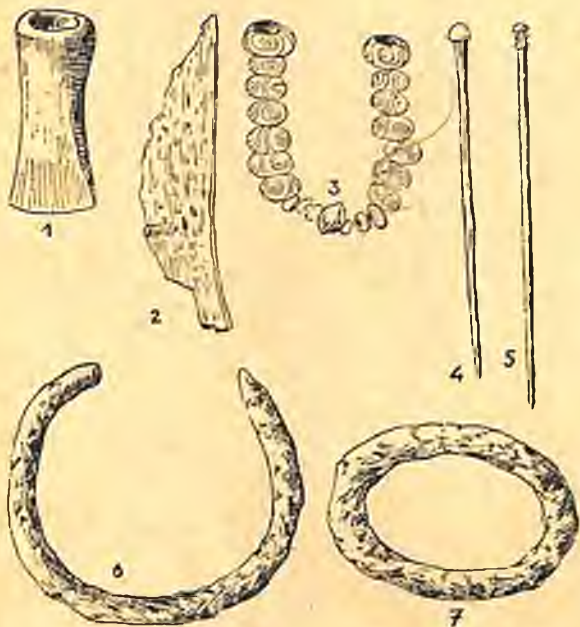
jak i formach grobów. Nie ulega wątpliwości, że obowiązującą formą pochówku był pochówek ciało-palny, czego powszechność stwierdzono na innych, systematycznie rozkopanych cmentarzyskach kultury łużyckiej, zarówno w młodszej epoce brązu jak i w obu podokresach halsztackich C—D.

Bezpośrednim dowodem tego są również liczne naczynia, użyte jako popielnice w opisywanym tutaj zespole. Dowodem pośrednim są skąpe notatki uczestników, biorących udział w przypadkowych pracach wykopaliskowych w Gorszewicach²⁾.

Odnosnie do formy grobów warto przytoczyć na tym miejscu zdanie wielokrotnie wspomnianego W. Schwartz'a, który mówiąc o sześciu pierwszych

²⁾ Między innymi W. Schwartz mówi o popielnicy, wokół której ustawionych było 16 kółek brązowych w gr. XLII.

rozkopanych przez siebie grobach wyraźnie podkreśla, iż były to groby popielnicowe, obwarowane kamieniami. Na tej podstawie możemy przypuszczać, że i pozostałe groby były do nich podobne, tym więcej, że W. Schwartz z naciskiem zaznacza, iż gr. XXXIV nie był obwarowany kamieniami. Obwarowanie grobów kamieniami jest charakterystycznym zjawiskiem dla późniejszego podkresu halszackiego. Ciekawe światło na obrządek pogrzebowy rzuca fakt występowania licznych zabytków bursztynowych i szklanych, nie uszkodzonych w ogniu. Podobnie nie uszkodzone są wszystkie inne przedmioty, szczególnie zaś brą-

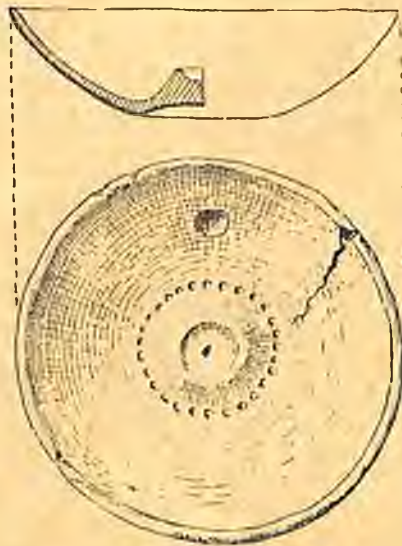

Ryc. 52. Gorszewice, pow. szamotulski. Różne przedmioty z grobów niewiadomych. 1. Siekierka brązowa, 2. Nóż brązowy, 3. Paciorki ze szkliwa i brązu, 4-5. Szpile brązowe, 6-7. Bransolety żelazne. 1 i 6-7 w $\frac{1}{4}$, reszta w $\frac{1}{2}$ w. n. — Ryc. 52. Gorszewice, distr. de Szamotuly. Différents objets de tombes inconnues. 1. Hache en bronze, 2. Couteau en bronze, 3. Perles en émail et en bronze, 4-5. Épingles en bronze, 6-7. Bracelets en fer. Nos. 1 et 6-7 en $\frac{1}{4}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

zowe i żelazne, które w wypadku składania ich wraz z nieboszczykiem na stosie stopiłyby się w ogniu lub przynajmniej uległy by zdeformowaniu. Należy stąd wyciągnąć wniosek, że z reguły wszelkie dary grobowe składano do grobu po procesie spalania zwłok.

Wśród 56 grobów halszackich, których inwentarz jest nam dokładniej znany, możemy wyróżnić z dużym prawdopodobieństwem 18 grobów męskich, 8 kobiecych, resztę zaś w ilości 30 trudno określić pod względem płci osób w nich pochowanych. Do grobów męskich zaliczyłem następujące groby, zawierające większe narzędzia, broń lub przybory jeździeckie, mianowicie gr. II-III, VIII, X, XVII-XVIII, XXII-XXVI, XXX-XXXIII, XLIV, XLVIII i LV. Do grobów kobiecych zaliczyłem nry XV, XX, XXVIII, XXXV, XLII, XLIX, LVII i LIX. Uderza, że w grobach niewątpliwie męskich występują ozdoby w postaci pa-

ciorków bursztynowych, jakie stwierdzono w grobach nr II, VIII, XVI, XXII, XXV, XXVI, XXX, XXXI, paciorków ze szkliwa (groby XXVI, XXXIII, XLVIII), naszyjników (groby XXVI, XXXI i XLVIII) oraz takie przybory jak igły (gr. X). O ile nie chcemy przyjąć, że odkrywcy pomieszczyli zawartość danych grobów, należało by przyjąć, że także mężczyźni używali czasem niektórych ozdób i przyborów przypisywanych kobietom. Co do paciorków bursztynowych, to w grobach VIII, XXII, XXV i XXVI były one reprezentowane tylko po jednym okazie, w grobie II były dwa paciorki a tylko w dwóch grobach znalazły się w większej ilości, mianowicie w grobie XXX w ilości niewiadomej, a w grobie XXXI w ilości 13 sztuk. Być może więc, że w większości wypadków paciorki te nie służyły mężczyznom jako ozdoby, lecz jako amulety ze względu na charakterystyczne właściwości bursztynu. Co do paciorków ze szkliwa, to w gr. XXXIII był również tylko jeden większy okaz, natomiast groby XXVI i XLVIII zawierały kolie z 41 wzgl. 105 paciorków. Szczególnie uderza obecność igły w gr. X. Natomiast znalezienie w gr. XXVI igielnika nie dziwi, skoro takiż igielnik wchodzi w skład garnituru toaletowego w grobie męskim II. Nasuwa się tylko pytanie, czy igielnik ten służył rzeczywiście do przechowywania igieł do szycia, czy też raczej igieł do tatuowania, co tłumaczyłoby występowanie ich w połączeniu z innymi przyborami toaletowymi i znajdowanie w grobach męskich. Nie budzi zdziwienia obecność w grobach męskich szpil czy zapinek (w gr. XXVI i LV), bo były one potrzebne zarówno mężczyznom jak kobietom do zapinania szat, tak samo zrozumiałe jest występowanie w grobach męskich pierścieni złotych (gr. XVIII), brązowych (XVIII i XLIV) czy bursztynowych (II). Niepewna jest płeć osób pochowanych w gr. VII, gdzie obok szczypiec znaleziono ponad 100 paciorków, 2 szpile i bransoletę, w gr. XXIX, który obok szczypiec i łyżeczki do

Ryc. 53. Gorszewice, pow. szamotulski. Czarka gliniana z grobu niewiadomego. Ok. $\frac{1}{3}$ w. n. — Fig. 53. Gorszewice, distr. de Szamotuly. Ecuelle en argile d'une tombe inconnue. Env. $\frac{1}{3}$ gr. nat.

uszu, tłoczka (puncy), noża i oselki zawierał m. i. przęślik gliniany, wreszcie gr. XLI, który oprócz części garnituru toaletowego dostarczył naszyjnika, bransolety i szpiłki. Czy nie były to może groby podwójne, zawierające szczątki mężczyzny i kobiety, pochowanych równocześnie?

Ciekawym szczegółem obrządku pogrzebowego jest obecność kości zwierzęcych w kilku grobach, na innych cmentarzyskach kultury łużyckiej nie spotykanych. W trzech grobach (XVI, XVII i XXXIII) znalazły się czaszki koni, w gr. XLIII szczątki czaszki świni. w grobie XXVI moździenie 2 rogów rzekomo bawolich, w istocie zapewne turzych a w gr. XXXIX ząb koński. Z trzech grobów z czaszkami końskimi dwa należały do wojowników wyposażonych w miecze brązowe, wyróżniających się zatem lepszym uzbrojeniem od reszty mężczyzn. Nie omylimy się chyba, uznając w nich wojowników konnych. Jakkolwiek wszystkie szczątki zwierzęce pochodzą prawdopodobnie ze styp pogrzebowych, w ciągu których spożywano mięso danych zwierząt, to jednak wyposażenie wojowników właśnie w czaszki końskie nie było zapewne przypadkowe, lecz tłumaczy się chyba tak, że na pogrzebie jeźdźców spożyto ich wierzchowce a resztki dano im symbolicznie do grobu.

2. Narzędzia

a) Siekierki

Cmentarzysko w Górszewicach dostarczyło 19 siekierok brązowych i żelaznych. Zachowało się z tego w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Poznaniu tylko 12 okazów, w tym 6 z brązu i 6 z żelaza. Jak z tego wynika we wczesnej fazie okresu halsztackiego przeżywają się jeszcze nadal siekierki brązowe. Nie występują jednak w tak okazałej formie jak w poprzednich okresach. Rzadko spotyka się siekierki z uszkiem. Okazy siekierok o krótkiej tulejce i wąskim ciosie należą do typowych siekierok halsztackich. Są to formy pochodzenia miejscowego. Zestawił je na dwóch mapkach E. Sprockhoff³⁾ d'a obszaru kultury łużyckiej i bałtyjskiej. Okazy żelazne są naśladownictwem siekierok brązowych, są jednak nie zdobione i pozbawione uch. Podobnie jak siekierki brązowe są one również pochodzenia miejscowego⁴⁾ (ryc. 6,1 i 16,1). Poza siekierkami z tulejką występują w Górszewicach także płaskie siekierki żelazne z bocznymi wyrostkami, importowane na nasze tereny z obszarów wschodnio-alpejskich oraz z Węgier⁵⁾. Podobne siekierki z brązu występują na obszarze Azji Mniejszej już w 14—13 w. przed n. e., skąd przez Grecję i Italię dostały się one do Węgier, gdzie naśladowano je w żelazie. Czas wy-

stępowania tych siekierok przypada zasadniczo na starszy podokres halsztacki i tylko w wyjątkowych wypadkach przetrwały one do młodszego podokresu halsztackiego. Podobne siekierki występują w Wielkopolsce, na Śląsku⁶⁾, w Czechach⁷⁾, na Węgrzech⁸⁾, w południowych Niemczech i Austrii oraz na obszarach zajmowanych przez ludność przedscytyjską⁹⁾, Siekierki powyższego typu na obszarze Polski naniósł na mapkę B. Kostrzewski¹⁰⁾.

b) Dłuta

Do narzędzi ciesielskich zaliczamy brązowe i żelazne dłuta. Ogółem znamy z Górszewic 10 okazów, z tego znajduje się w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu tylko 7 okazów. Są to prawie wyłącznie dłuta z tuleją. Tylko jedno dło składa się z sztabki o przekroju kwadratowym (z gr. LV). Dłuta brązowe odznaczają się zwykle drobnymi, nieraz wprost miniaturowymi rozmiarami. Zarówno dłuta żelazne jak brązowe są zapewne wyrobom miejscowym¹¹⁾. Analogie do dłuł żelaznych znamy n. p. z Zalesia, w pow. szubińskim¹²⁾. Występowanie pokażnej ilości dłuł w Górszewicach wskazuje na częste ich używania tutaj do obróbki drewna.

c) Noże

Bardzo liczną grupę przedmiotów znajdowanych na cmentarzysku stanowią brązowe i żelazne noże. Występują one w kilku odmianach. W żadnym z poprzednich okresów nie spotykamy ich w tej ilości. Można wydzielić trzy różne ich formy. Pierwszy typ reprezentują noże łukowato wygięte z kolcem do rękojeści, wzorowane na dawniejszych nożach brązowych (ryc. 1 nr 10 i ryc. 51 nr 5). Drugi typ tworzą noże z szeroką sztabą do rękojeści, zakończoną kółkiem. Forma ta jest również przeżytkiem z epoki brązowej (ryc. 17,6; 51,3; 51,5). Ciekawą formę stanowi niedługi nóż sierpowaty z krótkim kolcem i wklęsłym grzbietem (ryc. 37,7). Noże żelazne są wytworem miejscowym. Poza Wielkopolską¹³⁾ znamy je m. i. ze Śląska¹⁴⁾, Czech¹⁵⁾, z innych obszarów zajętych

³⁾ Z. Durczewski: Grupa górnośląsko-malopolska kultury łużyckiej w Polsce, Kraków 1939—46. str. 113.

⁷⁾ F. Dvořák: Knižecí pohřby na vozích ze starší doby železné, Praga 1938, str. 48, ryc. 26 i 49.

⁸⁾ S. Gallus i T. Horvath: Un peuple cavalier préscythique en Hongrie. Tabl. LII r. 1, tabl. LX r. 6. tabl. LXII r. 3, tabl. LXVII r. 151 i tabl. LXX r. 4.

⁹⁾ J. w.

¹⁰⁾ B. Kostrzewski: Znaczenie Odry w pradziejach, Przegl. Arch. t. VIII, zes. II. Por. też Rieth: Die Eisen-technik d. Hallstattzeit, str. 176, ryc. 11.

¹¹⁾ J. Kostrzewski: op. cit., str. 101 i 271, przypis 383.

¹²⁾ L. J. Łuka: Klamra halsztacka z Zalesia w pow. szubińskim. Przegl. Archeol., t. VII 1946, str. 113, ryc. 1.

¹³⁾ J. Kostrzewski: Wielkopolska..., str. 102 i 271 przypis 384 i 385.

¹⁴⁾ Z. Durczewski: op. cit., str. 122.

¹⁵⁾ F. Dvořák: op. cit., str. 34, ryc. 2 i 3. — J. Filip: Pravěke Československo, Praha 1948 r. str. 335. tabl. 24. ryc. 15.

³⁾ E. Sprockhoff: Das Lausitzer Tüllenbeil, Praehistorische Zeitschrift, str. 76, ryc. 40 i 41.

⁴⁾ J. Kostrzewski: Wielkopolska w czasach przedhistorycznych wyd. II Poznań 1923, str. 101 i 270 przypis 379, 379a, 380, 380a, 381 i 382.

⁵⁾ J. Kostrzewski: op. cit. A. Rieth: Die Eisen-technik der Hallstattzeit, Lipsk 1942, str. 18, ryc. 11 i 12.

przez kulturę łużycką¹⁶⁾ oraz z cmentarzyska w Hallstatt¹⁷⁾.

Z noży brązowych zachowały się tylko dwa, mają one grzbiet prosty oraz kołec niezbyt długi ryc. 19.2 i 52.2. Jedynie te dwa okazy brązowe mogą być importem wschodnio-alpejskim.

d) Sierp

Ważnym narzędziem pracy są sierpy żelazne, znalezione w gr. VIII (ryc. 5.6) i LIV (ryc. 36,1). Sierpy mają łukowato wygiętą klingę z ostrzem, znajdującym się na stronie wklęsłej, a u dołu jej kolec odgięty ku górze, co ułatwiało umocowanie rękojeści. Podobne sierpy znaleziono w Kołudzie Małej, pow. Inowrocław¹⁸⁾ (9 egzemplarzy ze skarbu znajdującego się ongiś w Museum für Völkerkunde w Berlinie), a dalsze sierpy żelazne znamy z grodu kultury łużyckiej w Biskupinie, pow. Żnin¹⁹⁾. Sierpami były prawdopodobnie także dwa okazy wyobrażone w ryc. 51, nr. 4 i 10.

e) Szydła i tłoczki

Z drobnych narzędzi wymienić należy jedno szydło brązowe (ryc. 48 nr 1, oraz tłoczek brązowy²⁰⁾ (ryc. 19,1). Narzędzia te pojawiają się na obszarze Wielkopolski w młodszej i najmłodszej epoce brązu, gdzie występują m. i. na cmentarzysku w Czarnkowie nad Notecią²¹⁾. Z okresu halsztackiego znamy je z Biskupina, pow. Żnin.

f) Igły

Igły brązowe reprezentowane są na cmentarzysku w 7 egzemplarzach. Jeden okaz zachował się nieuszkodzony (ryc. 7,1). U tego okazu uszko umieszczone jest w pewnej odległości od końca. Igły, od trzeciego okresu brązu nie spotykane w grobach, pojawiają się ponownie w okresie halsztackim. Znamy liczne igły z Wielkopolski oraz z innych obszarów zajmowanych przez kulturę łużycką. Wyrabiano je z brązu i są formami miejscowymi²²⁾.

g) Osełki

Znamy pięć osełek, z czego tylko trzy zachowały się (ryc. 17,1; 48,9 i 37,16). Podobne spotyka się na całym obszarze kultury łużyckiej^{22a)}.

¹⁶⁾ A. Rieth: op. cit., str. 32, ryc. 20.

¹⁷⁾ E. Sacken: Grabfeld von Hallstatt. Wiedeń 1868 r. tabl. 19, ryc. 1—3.

¹⁸⁾ J. Kostrzewski: op. cit., str. 102 i 271, przypis 388 i 388a.

¹⁹⁾ Gród prasłowiański w Biskupinie, w powiecie znińskim. Praca zbiorowa pod redakcją J. Kostrzewskiego. Poznań, 1938, tabl. XXXVII, 11—13. — III sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Biskupinie. Poznań, 1950, str. 104, ryc. 12 nr 1 i 4.

²⁰⁾ J. Kostrzewski: Wielkopolska..., wyd. II, ryc. 250, przypis 284.

²¹⁾ L. J. Łuka: Cmentarzysko kultury łużyckiej w Czarnkowie z IV i V okresu brązu, Fontes Praehistorici, str. 67, ryc. 38 i str. 148.

²²⁾ J. Kostrzewski: op. cit., przypis 389.

^{22a)} Por. M. Kostrzewska: Wyroby kamienne kultury łużyckiej w Wielkopolsce, Przegl. Arch., IX, 237—238, rys. 4.

3. Broń

a) Miecze

Miecze znalezione w Gorszewicach (ryc. 11,3 i 22,1) są jedynymi mieczami brązowymi okresu halsztackiego znalezionymi w Wielkopolsce²³⁾. Są to typowe okazy z fazy B okresu halsztackiego Reineckiego, odpowiadającej V okresowi epoki brązu Monteliusa. W Gorszewicach jednak znalazły się w otoczeniu zabytków z fazy Hallstatt C, widocznie używane były przez dłuższy czas, zanim dostały się do ziemi. Charakterystyczną cechą tych mieczy jest ukształtowanie górnej części głowni, przy przejściu jej w rękojeść, mianowicie ostre brzegi miecza nie sięgają tu aż do samej rękojeści, jak u mieczy z epoki brązowej, lecz odcięte są w pewnej odległości od rękojeści, najwidoczniej w celu ochrony ręki przed skałeczeniem. Miecze te wraz z typowymi okuciami pochew są importem z południowego zachodu, z obszaru rdzennej kultury halsztackiej²⁴⁾. Do Wielkopolski dotarły zapewne drogą przez Czechy²⁵⁾.

b) Groty włóczni

W porównaniu z nikłą ilością znalezionych mieczy i czekanów, groty włóczni są częstszym zjawiskiem na cmentarzyskach okresu halsztackiego, szczególnie w fazie Hallstatt D. Groty z Gorszewic wykonane są z żelaza (ryc. 37,6 i 45,1-8), przy czym u większości okazów zachowały się tylko tulejki. Wcześniejsze groty żelazne podobne były do form brązowych, u których tulejki sięgały prawie do końca liścia. Dopiero pod koniec okresu brązowego pojawiają się inne formy z tulejką kończącą się na początku liścia. Srodek ostrza zaopatrzony był zazwyczaj w żeberko. Okazy te wykonywano na miejscu. Poza Wielkopolską podobne groty znamy ze wschodnich Alp²⁶⁾, ze Śląska²⁷⁾, i Czech²⁸⁾.

c) Czekany

W Gorszewicach znaleziono czekan żelazny z obuchem okutym blachą złotą i inkrustowany kółkami złotymi²⁹⁾ (ryc. 22,2). W Wielkopolsce znanych jest pięć czekanów żelaznych z okresu halsztackiego, a mianowicie z Gorszewic, Gutowa, Lubiatowa, Biernatek i Grabonoga opisanych przez J. Kostrzewskiego³⁰⁾. Mimo pewnych różnic należą one w większości do wspólnego typu. Jedyną

²³⁾ J. Kostrzewski: op. cit., str. 103 i 272, przypis 396.

²⁴⁾ A. Rieth: op. cit., str. 31, ryc. 19.

²⁵⁾ J. Schránil: Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens, Lipsk 1928, str. 198, tabl. XIII, ryc. 12 i 63.

J. Filip: Popelnicova pole a počátky železné doby v Čechách, Praga 1936, str. 99, tabl. 53, ryc. 2—5.

²⁶⁾ F. Sacken: op. cit., str. 35, tabl. VII.

²⁷⁾ Z. Durczewski: op. cit., str. 111. — O. Mertins: Die Urgeschichte Schlesiens, Wrocław 1906, str. 87, tabl. 227.

²⁸⁾ J. Schránil: op. cit., str. 200, tabl. XLII, ryc. 8. A. Rieth: op. cit., str. 59, tabl. 43 i 44.

²⁹⁾ J. Kostrzewski: Wielkopolska..., wyd. II, str. 104 i 272, przypis 398.

³⁰⁾ J. Kostrzewski: Wiadomości Archeologiczne, W-wa 1932, tom XI, str. 169.

formę odrębną przedstawia czekan z podwójnym ostrzem z Grabonoga. Bliskie odpowiedniki do naszych czekanów znamy z Czech, z miejscowości Skalice pod Sobeslaviem³¹⁾, ze Strakonic oraz z Platenic³²⁾ a także z obszaru kultury scytyjskiej z okolicy Romn w Kijowszczyźnie³³⁾. Czekany te prawdopodobnie są pochodzenia scytyjskiego. W okresie najazdu scytyjskiego na ziemię łużyckie Czesi prawdopodobnie zaznajomili się z tą formą czekanów i następnie naśladowali ją u siebie. Tak samo czekany znajdujące się na naszych ziemiach zostały prawdopodobnie przejęte od Scytów. Czekany te reprezentują wyrób miejscowy kultury łużyckiej i powstały na obszarze południowej Wielkopolski. Czekan gorszewicki datujemy na okres halsztacki C, reszta czekanów jest zapewne młodsza i przypada na Hallstatt D.

4. Ozdoby

a) Szpile

Okres halsztacki obfituje w bogaty asortyment różnych form szpil, wyrabianych w dalszym ciągu przeważnie z brązu. Najczęściej używaną formą we wczesnym okresie żelaznym są tzw. szpile z łabędzią szyjką, reprezentowane w wielu odmianach. Różnią się one między sobą jedynie formą główki. Na cmentarzysku w Gorszewicach wyróżniamy następujące ukształtowania główek: szpile z główką płaskokulistą (ryc. 46,11 i 6), guziczkową (ryc. 46,2 i 8), wazową (ryc. 34,1), dalej okazy z główką w kształcie tarczki młeczkowato-wklęsłej (ryc. 46,1) i główką poprzecznie karbowaną (ryc. 37,9; 7,3 i 30,1). U trzech szpil z łabędzią szyjką główka jest odłamana (ryc. 46,3, 9 i 12). Rzadkim okazem jest szpila brązowa z łabędzią szyjką, zgiętą na krótko przed przejściem w główkę w ósemkowy zwój (ryc. 2,1). Prawdopodobnie jest ona importem z obszarów wschodnio-alpejskich³⁴⁾ albo z północnych Włoch. Datuje się ją na starszy podokres halsztacki wczesnej epoki żelaznej. Formą bardzo powszechnie występującą na cmentarzyskach z wczesnej epoki żelaznej są szpile z prostym trzonkiem i główką półkulistą lub stożkową³⁵⁾ (ryc. 29,1; 33,1; 46,4, 13 i 14 i 52,4). Inną formę stanowią okazy z główką kulistą, zdobioną czterema symetrycznymi czopikami na obwodzie zewnętrznym i podobnym czopikiem na wierzchołku (ryc. 9,1 i 3), jeden okaz posiada zamiast górnego czopika występ lejkowaty. Szpile takie mają swe odpowiedniki na terenie Pomorza i Niemiec³⁶⁾.

Szpila wyobrażona na rycinie 46 rys. 10 posiada na wrzecionowato zgrubiałej szyjce cztery guzki i zakończona jest profilowaną główką. Wśród dużej ilości szpil na cmentarzysku w Gorszewicach wyróżnić możemy jeszcze szpile zakończone poprzecznym żłobkowaniem. Ten typ szpil występuje często w najmłodszej epoce brązowej i trwa do okresu wczesno-żelaznego (ryc. 1.11 i 52,5)³⁷⁾.

b) Zapinki (fibule)

Zapinka łukowata³⁸⁾ (ryc. 37,4) stanowi jedyne tego rodzaju znalezisko w Połsce i niewątpliwie dostała się na obszar Wielkopolski jako import z północnych Włoch. Najstarszymi fibulami tego rodzaju są staroitalskie zapinki datowane na lata 950—750 przed n. e., znalezione w górnej Italii i na obszarach wschodnio-alpejskich. W Antiquarium w Monachium znajdują się dwie zapinki łukowate z kabłąkiem szklanym, zaokrąglonym od strony zewnętrznej i spłaszczonym od wewnątrz. Przez środek przeciągnięty jest drut brązowy³⁹⁾. Zapinki wykonane są z czarno-niebieskiego szkliwa, które zdobione jest poprzecznymi rzędami zygzaków z złotego szkliwa. Pokrewną formę znamy z cmentarzyska kultury łużyckiej z Chojna, pow. Rawicz, jednakże kabłąk przyozdobiony tu jest krążkami bursztynowymi. Stosunkowo licznie występują w Gorszewicach zapinki harfowate wykonane z drutu brązowego. Typ ten pochodzi z Węgier⁴⁰⁾, skąd przez Morawy, Bramę Morawską czy przełęcz Kłodzką oraz Śląsk dotarły do Wielkopolski. Z Wielkopolski oprócz 3 okazów znalezionych w Gorszewicach znamy je w 6 egzemplarzach, w tym 1 okaz żelazny. Okazy z Wielkopolski zaliczyć możemy do starszego podokresu wczesnej epoki żelaznej (Hallstatt C). Na Śląsku⁴¹⁾ a sporadycznie i w Wielkopolsce (w Biezdrowie, pow. Szamotuły) występują już w V okresie epoki brązowej.

Z grobu XV (ryc. 9,4 i 5) znane są 2 przedmioty brązowe opisane przez Wł. Jażdżewskiego jako zapinki⁴²⁾. W istocie są to zapewne części rozłamane naszyjnika.

c) Pierścionki

Cmentarzysko w Gorszewicach dostarczyło 4 pierścionków, w tym jednego ze złota a trzech okazów wykonanych z brązu, z których zachowały się tylko dwa (ryc. 18,3). Pierścionki te niewiele różnią się od form dawniejszych, jak np. od okazów pochodzących z cmentarzyska w Czarnko-

³¹⁾ Památky Archaeologické a mistopisne XXI, zes. I, str. 81—84, tabl. II, 8. — J. Schránil: op. cit., str. 207.

³²⁾ J. Píř: Starožitnosti země české II, 3, łam 75—75, tabl. XXX, 2 i tabl. XXXI, 7.

³³⁾ M. Ebert: Reallexikon der Vorgeschichte, XIII tabl. 39, f.

³⁴⁾ J. Kostrzewski: Wielkopolska..., wyd. II, str. 108 i 273, przypis 408.

³⁵⁾ J. w., str. 274, przypis 412.

³⁶⁾ Zestawienie ich (niepełne) podaje E. Sprockhoff: Jungbronzezeitliche Hortfunde Norddeutschlands. Mainz, 1937, str. 88—89, mapka 9, tabl. 13, 7 i 12. — Por. też Kostrzewski: L. c., przp. 416.

³⁷⁾ J. Kostrzewski: j. w. str. 80, przyp. 301.

³⁸⁾ J. Kostrzewski: op. cit., str. 108 i 275 przypis 420 i 421.

³⁹⁾ A. Kisa: Das Glas im Altertume, Leipzig 1908, str. 144, ryc. 23.

⁴⁰⁾ J. Kostrzewski: op. cit., 108 i 275, przypis 417 i 418. — B. Kostrzewski: Przegląd Archeologiczny VIII, str. 264, mapka XVI, str. 291.

⁴¹⁾ E. Petersen: Schlesien von der Eiszeit bis ins Mittelalter, Leipzig, str. 106, ryc. 205. — O. Mertins: op. cit., str. 83, ryc. 205.

⁴²⁾ W. Jażdżewski: Zapiski Archeologiczne, str. 35, ryc. 11 i 12.

wie⁴³). Zarówno okaz złoty jak i brązowe są najprawdopodobniej pochodzenia miejscowego, przy czym okaz złoty wykonany został z surowca sprowadzonego z południa⁴⁴). Zasluguje tu na uwagę drogi surowiec, jakim było złoto. Fakt występowania przedmiotów złotych na cmentarzysku w Gorszewicach (obok pierścienia mamy jeszcze siekierkę inkrustowaną i okutą złotem) pozwala nam domyślać się szerokich stosunków handlowych jak również świadczy o wyjątkowym stanowisku osób pogrzebanych w obu grobach.

d) Bransolety i naramienniki

Bransolety reprezentowane są w 16 egzemplarzach, w tym 4 wykonanych z brązu i 11 z żelaza (1 okaz zaginął). Najpospolitszym typem używanym w tym okresie jest otwarta bransoleta z grubego drutu brązowego lub żelaznego, nie ornamentowana, z guziczkowato zgrubiałymi końcami⁴⁵) (ryc. 4,1; 6,4—6; 13,1—4).

Inną formę przedstawiają otwarte bransolety wykonane z grubej, masywnej sztaby brązowej lub żelaznej, zdobione na przemian grupami wąskich zeberek i jajowatymi wypukłościami (tzw. jajownikiem)^{45a}) (ryc. 33,2 i 49,15 i 52,6). Zupełnie odosobniona jest brązowa bransoleta z litymi, trąbkowato rozszerzonymi końcami (ryc. 18,1), wykonana z półokrągłej taśmy brązowej. Znana jest również bransoleta żelazna zamknięta ryc. 52,7. Przedmioty wyobrażone w ryc. 24,3—4 były zapewne naramiennikami.

e) Naszyjniki

Wśród ozdób często spotykamy się z naszyjnikami, wykonanymi z brązu lub z żelaza. Wszystkich naszyjników było 20 okazów, z których zachowało się tylko 17 okazów. Wykonanych z brązu jest 5 okazów, reszta natomiast z żelaza. Ostatnie należą do najpowszechniejszego typu, zdobionego skośnymi, spiralnymi żłobkami, jak gdyby skręcanego wokół własnej osi, przy czym kierunek żłobków zmienia się kilkakrotnie⁴⁶) (ryc. 24,1; 8,3 i 50,26). Naszyjniki żelazne wzorowano na pochodzących z północy naszyjnikach brązowych, niezbyt częstych w Wielkopolsce. Podobnych okazów żelaznych z końcami zgiętymi haczykowato i zaopatrzonych w guzki (ryc. 24,1), poza obszarem Polski nie spotykamy⁴⁷). Wytworzyły się nawet formy zamknięte, stanowiące typ lokalny wielkopolski. Okazy brązowe są nieliczne, co mogło by wykazywać, że w czasie ich wyrobu żelazo było jeszcze rzadkością i z tego powodu używano go do wyrobu ozdób. Okaz wyobrażony na ryc. 9,2 zdobiony jest jajownikiem. Analogiczny okaz znany jest z Góry, pow. jarociński⁴⁸). Typową formę wczesnego okresu żelaznego stano-

wią naszyjniki puste wewnątrz, zdobione rombami, poprzecznymi żłobkami i wsuwanymi kątami⁴⁹) (ryc. 48,18).

f) Klamry do pasa

Odosobniony okaz stanowi klamra brązowa, przedstawiona na ryc. 3,1 wykonana z drutu podwójnie zgiętego. Klamry te zostały przejęte z południa, lub może są importem⁵⁰). Jako k'amry do pasa mogły też służyć haczykowate przedmioty brązowe z gr. 24 (ryc. 15,9) i z gr. 33 (ryc. 22,4).

g) Ozdobne okucie

Ciekawym znaleziskiem jest wisiorek brązowy w kształcie trójkąta z dwiema stylizowanymi główkami ptaszków (ryc. 9,6). Ma on zapewne charakter kultowy. Podobne znaleziska znamy z Velem St. Vid,⁵¹), z Bolonii⁵²), z Este⁵³), zapewne pochodzą z krajów wschodnio-alpejskich lub z Włoch.

h) Paciorki

W okresie halszackim napływa znaczna ilość importowanych paciorków ze szkliwa z Egiptu na nasze tereny. Paciorki szklane są bądź jednobarwne bądź wielobarwne. Licznie występują paciorki szklane płasko-kuliste koloru ciemno-niebieskiego, średniej wielkości, nie rzadko napuszczone żółtą lub białą masą w postaci linii falistych lub kół koncentrycznych⁵⁴). Rzadkością jest paciorek dużych rozmiarów koloru ciemnego z wpisanymi kołami koncentrycznymi z grobu XXXIII. Znaleziono także kilka paciorków brązowych dwustożkowych, oraz jeden paciorek szklany podwójny. Przynależność jednak tego paciorka do cmentarzyska starego nie jest całkiem pewna. Paciorki bursztynowe zapewne pochodzą z nad wschodniego Bałtyku lub są miejscowym wyrobem z bryłek, znajdujących z rzadka i do dziś w Wielkopolsce. Paciorki te zazwyczaj nanizane na sznurze jako kolie spotykamy na licznych cmentarzyskach tej epoki w Wielkopolsce⁵⁵) np. w Kiączynie, i Wróblewie, pow. Szamotuły, w Nadziejewie, pow. Środa, Kokorzynie, pow. Kościan, Chojnie, pow. Rawicz, a także w osadach tego czasu np. Biskupinie, pow. Żnin, oraz na Śląsku⁵⁶), w Czechach⁵⁷) i we wschodnich Alpach⁵⁸).

⁴³) J. w., ryc. 394, przypis 466.

⁴⁴) J. w., str. 109 i 276, przypis 431 i 432.

⁵¹) Kallmann Fr. v. Miske: Velem St. Vid., Band I, Wien, 1908, tabl. LIV, ryc. 5.

⁵²) Montelius, Civ. prim. en Italie, tabl. 69, ryc. 21.

⁵³) Mitt. d. Praeh. Commission, Wiedeń, tom I, 3, ryc. 26.

⁵⁴) Lindenschmitt: Altertümer uns. heidn. Vorzeit t. V, str. 61—62, tabl. 14, nr 212 i 216 (Reinecke).

⁵⁵) J. Kostrzewski: op. cit., str. 116 i 281, przypis 474, 475 i 476.

⁵⁶) E. Petersen: Schlesien von der Eiszeit bis ins Mittelalter, str. 105, ryc. 205. — O. Mertins, op. cit., str. 88, ryc. 221.

⁵⁷) J. Filip: Pravěké Československo.

⁵⁸) E. Sacken, op. cit., str. 79, tabl. 17.

⁴³) L. J. Łuka: op. cit., str. 74, ryc. 430 i str. 148.

⁴⁴) Wiadomości Archeologiczne, tom VI, str. 114.

⁴⁵) J. Kostrzewski: op. cit., str. 110 i 276, przypis 434 i 436.

^{45a}) Tenże, op. cit., str. 110 i 276, przypis 436.

⁴⁶) J. w., str. 112.

⁴⁷) J. w., str. 112.

⁴⁸) J. w., str. 114.

5. Przybory toaletowe

W okresie tym pojawiają się licznie garnitury przyborów toaletowych, zawieszane na wspólnym kółku brązowym lub na krążkach bursztynowych dużych rozmiarów. Naczęściej wchodzi w ich skład szczytka, zazwyczaj smukła, mająca czasem szerokie rurkowate uszko. Częścią garniturów toaletowych były narzędzia w postaci skręconego nieraz pręta, zakończonego małą łyżeczką (używane zapewne do czyszczenia uszu) oraz podobne pręty z końcem rozdzielonym skrzydełkowato, przeznaczone być może do czyszczenia paznokci. Łącznie z przyborami toaletowymi występują też czasem igielniki (gr. II, ryc. 2 rys. 2) znalezione w Górszewicach w ilości 4 sztuk, w tym były trzy okazy brązowe oraz 1 bursztynowy. Do przyborów toaletowych zaliczyć należy 7 brzytw brązowych z tego cmentarzyska. Kształt ich jest częściowo trapezowaty, częściowo bardziej wygięty, zbliżony do półkola. Najbliższe analogie do wyżej wymienionych przyborów toaletowych znane są ze Śląska⁵⁹⁾, Czech⁶⁰⁾ i z całego zasięgu kultury łużyckiej tego okresu, a także z Niemiec Południowych^{60a)} i z cmentarzyska w Hallstatt⁶¹⁾. Do brzytwy trapezowatej z 2 uszkami z gr. X znamy bliskie odpowiedniki z Italii^{61a)} i Belgii^{61b)}. Garnitury toaletowe możemy datować na okres Hallstatt C.

6. Części uprzęży

Przedmioty stanowiące części składowe uprzęży końskiej reprezentowane są dość licznie. Składają się na nie trzy żelazne wędzidla dwudzielne, zachowane w całości, jeden człon takiego wędzidla z tegoż metalu oraz krępulec brązowy⁶²⁾. Oprócz tego znaleziono kilka ozdób uprzęży. Są to tarczka wypukła⁶³⁾ (ryc. 15,6), ozdoba z uszkiem w kształcie krzyża (ryc. 18,2) oraz 4 przedmioty okularowate (ryc. 15,1—3). Przedmioty te stanowią zapewne import z południa, najprawdopodobniej z kręgu trackiego na Węgrzech⁶⁴⁾. Jedynie do przedmiotów okularowatych nie znalazłem ana-

logii. Krępulec brązowy w świetle analogii obcych pochodzi z okresu Hallstatt C.^{64a)}.

7. Inne przedmioty

a) Toporek kamienny

Często spotykamy w wypożeniu grobowym ludności kultury łużyckiej toporki kamienne 5-boczne⁶⁵⁾. Służyły zapewne do celów obrzędowych. Z Górszewic pochodzi 1 okaz o powierzchni gładzonej z czarnego kamienia. Krawędzie są obustronnie ostre, obuch prostokątny zaokrąglony, ostrze skośne, otwór stożkowaty. Dł. 16,2 cm, szer. 5,5 cm.

b) Naczynia brązowe

Z dwóch naczyń metalowych znalezionych na cmentarzysku górszewickim jedno to małe naczynko jajowate z dwoma uszkami i pokrywką (ryc. 17,13), drugie — to półkulisty czerpak bez ucha i ozdób⁶⁶⁾ (ryc. 16,2). Opierając się na fakcie, że w okresie halsztackim spotykamy naczynia metalowe np. wiadra brązowe, importowane z terenu północnych Włoch⁶⁷⁾ — możemy wysunąć przypuszczenie, że i powyższe naczynia są podobnego pochodzenia. To samo możemy powiedzieć o uchu do podobnego czerpaka, jak wyżej opisany. Podobne ucha znamy z Borku strzelińskiego w pow. strzelińskim na Śląsku^{67a)}, z Wiesenacker w Bawarii⁶⁸⁾ i z Gündlingen w Badonii^{68a)}.

c) Ozdoba spiralna

Analogię do ułamków ozdoby ryc. 17,12 znaleziono w Velem St. Vid.⁶⁹⁾. Miske określa ją jako niewiadomego przeznaczenia. Ozdoba z Górszewic zalicza się również do przedmiotów importowanych.

d) Kółka

Niewiadome jest również przeznaczenie 30 kółek brązowych. Są to kółka wykonane z drutu, o przekroju rombówatym lub okrągłym. Mogły one służyć do łączenia części uprzęży końskiej lub do zapinania pasa. W jednym grobie znajdowało się 16 takich kółek ustawionych wokół popielnicy po 2 jeden na drugim. Podobne kółka znane są z kilku cmentarzy w Wielkopolsce⁷⁰⁾ i na Śląsku⁷¹⁾. Wy-

⁵⁹⁾ Glaser: Die bemalte Keramik der frühen Eisenzeit in Schlesien, str. 4, tabl. VIII, 19. — Z. Durczewski: op. cit., str. 115.

⁶⁰⁾ J. Pič: op. cit., tabl. XXVI, 5, tom II, 2 tabl. IX, 5. — J. Schráníl, op. cit., str. 207 tabl. XLIII, ryc. 41. — F. Dvořák, op. cit., str. 56, ryc. 52d.

^{60a)} Por. Jahrbuch d. Röm.-Germ. Zentralmuseums I, 1954, str. 176, ryc. 27, 20—24.

⁶¹⁾ E. Sacken, op. cit., tabl. XIX, 15—17.

^{61a)} Montelius: D. vorklass. Chronologie Italiens, ryc. 634.

^{61b)} Marien: Oud Belgie. Antwerpen, 1952, str. 293, ryc. 276.

⁶²⁾ N. Åberg: Bronzezeitliche und frühzeitliche Chronologie, t. II, str. 46, ryc. 83.

⁶³⁾ N. Åberg: j. w., t. II, str. 46, ryc. 86.

⁶⁴⁾ J. Kostrzewski: Wielkopolska..., str. 105 i 273, przypis 392a i 401. — S. Gallus i T. Horvath, op. cit., str. 48, tabl. LXV, ryc. 2, 3. — F. Dvořák, op. cit., str. 13, ryc. 8c—d, tabl. 36, 22, tabl. 44, 12 i 13, tabl. 52m, tabl. 55, 8.

^{64a)} Jahrbuch d. Röm.-Germ. Zentralmuseums. Mainz I, 1954 str. 170 i nast., ryc. 21, nr A 12, 21, B 2—3, ryc. 22 A, 2—3, ryc. 24 A, 6—7, ryc. 25, 20—21, ryc. 26, C 2 i D 8—9.

⁶⁵⁾ M. Kostrzewska, Przegl. Archeologiczny, tom IX, str. 239 i nast., ryc. 7—13.

⁶⁶⁾ J. Kostrzewski: op. cit., str. 100.

⁶⁷⁾ J. Kostrzewski: op. cit., str. 100.

^{67a)} Nachrichtenbl. f. d. Vorzeit, 1937, str. 266, ryc. 2.

⁶⁸⁾ Schlesiens Vorzeit N. F. t. 2, str. 2, ryc. 2. — N. Åberg: op. cit., str. 46, ryc. 85.

^{68a)} N. Åberg: op. cit., str. 59, ryc. 119.

⁶⁹⁾ Kallmann Fr. v. Miske: op. cit., tabl. XII, ryc. 9.

⁷⁰⁾ Album zabytków przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego, zeszyt II, tabl. 34, 7 i 40, 22, zeszyt III, tabl. 51, 23 i 27.

⁷¹⁾ Schlesiens Vorzeit, VI, str. 397, tabl. 15, 1.

różnia się wśród nich jedno kółko z uszkiem ryc. 23, 4, które mogło być wisiorkiem lub klamrą do pasa.

e) Wisiorki

Ciekawy rodzaj zabytku stanowią wykonane z gliny (?) wisiorki w kształcie zębów z trójkątną koroną ryc. 49, 8. Występują one przypuszczalnie w związku z pewnym rodzajem wierzeń, których początków należy szukać w okresach dawniejszych, kiedy zęby zwierząt noszono jako amulety. Zabytki nasze zastępować może miały prawdziwe zęby zwierząt, jakie spotykamy także we wczesnym okresie żelaznym, np. w osadzie biskupińskiej.

f) Przedmioty nieznanego przeznaczenia

Fragmentarycznie zachowały się taśmowate przedmioty brązowe (ryc. 50, 21 i 13), stanowiące może okucia przedmiotów wykonanych z innego materiału lub wyrobów skórzanych. Okaz ryc. 12, 4 z grobu XVIII zwinięty kolisto stanowił być może pierścień. Niewiadomego przeznaczenia jest również stożkowaty przedmiot brązowy (ryc. 48, 13), będący może szczątkiem guza od upręży^{71a)}, oraz ułamek brązowy zdobiony zakreskowanymi trójkątami (ryc. 19, 3), będący może fragmentem brzytwy.

Zabytkami, do których nie można podać żadnych analogii, są 4 krótkie i 3 dłuższe sztabki brązowe o przekroju płaskokolistym, zdobione obustronnie. Stanowią one swego rodzaju unikat wśród inwentarzy grobowych wczesnej epoki żelaznej. Nie mogą one być półwytworami małych bransolet, bo przeczy temu ornament na stronie wewnętrznej. Trudno również przypuścić, że sztabki te były rodzajem miary, bo jest ich na to za dużo w jednym grobie. Nasuwa się jednak możliwość, że używano ich do jakiejś gry, do której mogły też służyć stożkowate wyroby z brązu znalezione w grobie LII.

8. Ceramika

W inwentarzu grobowym nader ważną rolę odgrywa ceramika, której specyficzne cechy, jak wiadomo, nadają grupom i zespołom zabytków charakter lokalny, pozwalają wyróżniać tereny o jednakowej lub pokrewnej kulturze, wreszcie są jednym z ważnych elementów datujących. Cechy te zawdzięcza ceramika faktowi, że jest ona produktem wytwarzanym na miejscu, przede wszystkim w celu zaspokojenia własnych potrzeb gospodarczych i kultowych. Przystępując do opracowania naczyń glinianych z Gorszew. c, na wstępie należy stwierdzić, że spotykamy się tu z niekompletnymi zespołami grobowymi. Osobom, które rozkopywały to najbogatsze z tego okresu w Wielkopolsce cmentarzysko, chodziło o zabytki najbardziej efektowne, nie kładziono jak obecnie dużego nacisku na całość wyposażenia grobowego

i interesowano się, jeśli chodzi o ceramikę, tylko okazami całymi, względnie oryginalnymi. Z całego materiału wykopaliskowego możemy z pewnym prawdopodobieństwem tylko kilka naczyń odnieść do poszczególnych grobów, a przeważającą część zmuszeni jesteśmy potraktować jako znaleziska wyrwane z zespołów grobowych. Dodać należy, że duży procent naczyń glinianych został do chwili obecnej zniszczony, tak, że nic nie można powiedzieć o liczebności ceramiki. Szczęśliwym trafem zachowały się w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu rysunki części naczyń zagubionych. Istniejący w muzeum niekompletny katalog stukilkudziesięciu naczyń jest pozbawiony rysunków i ogranicza się jedynie do podania wymiarów i ornamentyki naczyń i z tego powodu musimy naczynia te pominąć przy analizie ceramiki, ograniczając się tylko do podania przetłumaczonych z języka niemieckiego krótkich opisów w części materiałowej. Znamionną jest rzeczą, że zachowane naczynia są prawie wszystkie przystawkami. Jedynie z grobu XVI (ryc. 10, 1) posiadamy popielnicę. Urny bowiem ze względu na większe rozmiary i wypełnienie kośćmi spałonymi ulegały większemu zniszczeniu i łatwiej rozpadały się przy wykopywaniu, a ułamki zostały zlekceważone przez kopiących groby amatorów. Wiemy jednak, że kości zazwyczaj zsypywano do naczyń większych rozmiarów, przystawiając do nich od kilku do kilkunastu mniejszych, do których należą zachowane naczynia z naszego cmentarzyska. Brak większych naczyń odczuwa się tym więcej, że wśród popielnic znajdujemy przeważnie formy przewodnie, szczególnie pomocne przy ustalaniu chronologii cmentarzyska.

a) Amforki

Jedną z najliczniejszych form ceramiki na cmentarzysku w Gorszewicach stanowią amforki. Posiadają one brzusce w większości wypadków baniaste, rzadziej natomiast dwustożkowe. Jeden tylko okaz ma brzusiec prawie kulisty (ryc. 39, 5). Szyjka zwęża się stopniowo ku górze i przechodzi w brzeg nieco wychylony na zewnątrz. Wysokość szyjki jest różna, przeważnie jednak stanowi $\frac{1}{3}$ wysokości całego naczynia. Oddzielona jest od brzusca jedną lub kilkoma poziomymi bruzdami. U nasady szyjki znajdują się dwa małe, kolanekowate zgięte uszka. Powierzchnia naczyń jest prawie bez wyjątku gładzona i czerniona. Ornamentyka ogranicza się do małych wgłębień z guzkami, grup doteczeków, pionowych i skośnych żłobków. Ten typ naczyń rozwinął się w młodszym okresie epoki brązu, skąd znane są duże amfory, służące jako popielnice. W okresie halsztackim obok amforek z bruscem baniastym występują naczynia smuklejsze, które zaliczyć należy na młodszego podokresu halsztackiego D, ponieważ nie spotyka się ich w grobach starszych⁷²⁾.

^{71a)} Por. Jahrbuch d. Rom.-Germ. Zentralmuseums I, 1954, str. 172, ryc. 23 A 7, str. 173, ryc. 24 A 14, ryc. 174, ryc. 25, 8 i str. 175, ryc. 26 A 5 i B 5.

⁷²⁾ Wieczorowski T. — Ceramika inkrustowana typu tużyckiego (Przegląd archeologiczny, tom VI, str. 119).

b) Czarki

Na cmentarzysku gorszewskim występują trzy rodzaje czarek. 1) głębsze z brzuścem baniastym lub dwustożkowym o łagodnym załomie, z szyjką mniej lub więcej zwężoną (ryc. 40, 5; 44, 2; 44, 4; 44, 9;), w tym jeden okaz bez szyjki (ryc. 43, 8) i 2) płytsze czarki malowane, 3) z brzegiem silnie wywiniętym na zewnątrz i zdobionym (ryc. 44, 1—2). Czarki malowane reprezentowane przez kilka egzemplarzy (ryc. 1, 6; 23, 3; 39, 11; 41, 4 i 6;) stanowią dowód wpływów południowych, śląskich. Występowanie ich na cmentarzysku w Gorszewicach świadczy o szerokim zasięgu tych wpływów, ponieważ jest to jedno z najdalej na północ wysuniętych stanowisk z ceramiką malowaną⁷³⁾. Naczynia malowane występują przede wszystkim w starszym okresie halsztackim⁷⁴⁾.

c) Kubki

Ten rodzaj naczyń glinianych obok amforek i czerpaków jest najliczniej reprezentowany na opisanym cmentarzysku. Wszystkie posiadają powierzchnię gładzoną i czernioną. Według kształtu podzielić je można na, dwustożkowe i doniczkowate. Więcej jest tych pierwszych. Odznaczają się przede wszystkim ornamentyką, na którą składają się żłobki pionowe i ukośne oraz dołeczki. Ornament występuje najczęściej poniżej nasady szyjki i na brzuścu. Kubki doniczkowate nie są zdobione oprócz dwóch inkrustowanych (ryc. 23, 1 i 43, 7). Kubki są pospolitą formą w kulturze łużyckiej⁷⁵⁾.

d) Czerpaki⁷⁶⁾

Czerpaki bardzo często stanowią wyposażenie grobów kultury łużyckiej i występują po kilka okazów w jednym grobie. Posiadają one kształt odcinka kuli z małym, okrągłym, wgniecionym do środka dnem. Średnica ich waha się w granicach od 4—15 cm. Posiadają podobnie jak kubki duże taśmowate, zawsze wystające ponad krawędź ucho. Przeważnie nie są zdobione. W kulturze łużyckiej są bardzo pospolite już od IV, a zwłaszcza V okresu epoki brązu⁷⁷⁾. Kubki i czerpaki wczesnej epoki żelaznej są wykonane bardzo starannie, a niektóre okazy przypominają wprost naczynka metalowe np. ryc. 44, 3—4. W tym okresie występują często czerpaki zdobione od strony zewnętrznej, jak np. ryc. 44, 3.

e) Misy

Misy z cmentarzyska w Gorszewicach posiadają krawędź często ukośnie karbowaną, zagiętą do środka (ryc. 38, 7—8 i 39, 7). Ten rodzaj mis

szczególnie obficie występuje pod koniec epoki brązu. Misy tego typu są pospolite w Wielkopolsce, występują jednak również na Śląsku⁷⁸⁾. Jedna z mis tego rodzaju zdobiona jest od strony wewnętrznej ornamentem, złożonym z trzech stylizowanych figur ludzkich (ryc. 38, 8). Analogii do tego naczynia nie spotkałem w znanej mi literaturze, ale ornament figuralny na naczyniach kultury łużyckiej wczesnej epoki żelaznej znany jest z kilku stanowisk. Między innymi pięknie zdobioną inkrustowaną misę ze sceną figuralną odkryto w osadzie obronnej w Biskupinie pow. Żnin⁷⁹⁾. Niektóre misy z brzegiem wgiętym do środka wyróżniają się cieńszymi ściankami i dnem wgniecionym do wewnątrz (ryc. 39, 9; 40, 10). Opisywany rodzaj mis występuje przede wszystkim we wczesnej epoce żelaza.

f) Naczynia jajowate i beczułkowate

Do tego rodzaju naczyń zaliczyć możemy jedynie naczynia o powierzchni chropowatej. nieraz z guzkami lub rzędem dołków poniżej brzegu (ryc. 38, 5, 40, 1 i 43, 4) oraz trzy małe naczynka podane na ryc. 41, 5, 7 i 9. Służyły one zapewne do celów kuchennych. Pospolite są one pod koniec epoki brązu, rzadziej występują w zespolach grobowych we wczesnej epoce żelaznej, gdzie dominuje ceramika o wytwornych kształtach i wykonaniu.

g) Naczynia z chropowatym brzuścem i wyodrębnioną, gładzoną szyjką

Należy do nich okaz z gr. XVI (ryc. 10.1). przyozdobiony karbowanym wałkiem na granicy szyi i brzuśca. Analogiczne naczynia znamy np. z Chojna. Ponieca i Jutrosina⁸⁰⁾. Były to również naczynia kuchenne.

h) Wazy z kulistym brzuścem

Naczynia te z prawie kulistym brzuścem i lejkwatą szyjką (ryc. 38, 13; 39, 2; 40, 11)⁸¹⁾ stanowią formę przewodnią w grupie ceramiki malowanej. Spotyka się je w dużej ilości na Śląsku oraz na cmentarzyskach, gdzie występuje także ceramika malowana, co ma miejsce również na cmentarzysku w Gorszewicach. Takich form naczyń nie spotykamy we wschodniej części Wielkopolski. Analogie do nich przytoczyć możemy ze Środy, Pałczyna, Okalewa, szczególnie zaś z cmentarzyska w Chojnie oraz z innych stanowisk⁸²⁾. Szczególnie okazałe jest większe naczynie (ryc. 39, 2) z kulistym brzuścem, lejkwatą szyjką i stożkowatą, pustą wewnątrz nóżką. Powierzchnia lśniaco-czarna, zdobiona jest grupami linii łuko-

⁷³⁾ Kostrzewski J. — Wielkopolska... str. 96.

⁷⁴⁾ Kostrzewski J. — op. cit. 96.

Kostrzewski J. — Prehistoria ziem polskich, str. 256.
Raschke — Das Ende der Lausitzer Kultur, str. 24 i 37

⁷⁵⁾ Wieczorowski T. — op. cit., str. 120.

⁷⁶⁾ Do czerpaków zaliczam płaskie, miskowate naczynia uchate.

⁷⁷⁾ Wieczorowski T. — op. cit., str. 121. — J. Kostrzewski — op. cit., str. 98.

⁷⁸⁾ Wieczorowski T. — op. cit., str. 121.

⁷⁹⁾ Kočka W. — Ceramika biskupińska. Gród prasłowiański w Biskupinie w pow. żnińskim. Praca zbiorowa pod redakcją Józefa Kostrzewskiego, Poznań 1938 r. tabl. XXVI, ryc. 11a i 11b).

⁸⁰⁾ J. Kostrzewski. — Wielkopolska II, przyp. 353.

⁸¹⁾ T. Wieczorowski — op. cit., str. 123.

⁸²⁾ J. w.

watych, rombami oraz trzema guzkami. Naczynia z guzami znane są z licznych cmentarzysk okresu halsztackiego np. z Chojna, Nadziejewa i Biermatek⁸³). Nasz okaz wyróżnia się od innych pustą wewnątrz nóżką.

i) Naczynia inkrustowane

Z cmentarzyska w Górszewicach znane są dwa naczynia zdobione inkrustacją w postaci głęboko rytych linii, wypełnionych białą masą. Taka technika ornamentacji, stosowana już w neolicie, zwłaszcza w kulturze pucharów lejkowatych i amfor kulistych, szczególnie często występuje dopiero we wczesnej epoce żelaza w tzw. wschodnio-wielkopolskiej grupie kultury łużyckiej⁸⁴). Pochodzenie tej techniki wywodzi J. Kostrzewski z terytorium iliryskiego, to jest ze wschodnich Alp⁸⁵). Wspomniane wyżej dwa naczynia to głębokie kubki, z których pierwszy kształtu półbeczułkowatego (ryc. 23, 1) zdobiony jest poziomymi pionowo kreskowanymi pasmami zygzakowymi i rzędem trójkątów skośnie kreskowanych, a drugi (ryc. 43, 7) pionowym ornamentem jodelkowym. Najbliższą analogię do pierwszego okazu stanowi kubek z Biskupina⁸⁶), a do drugiego kubki z Chojna pow. Rawicz⁸⁷) oraz z Biskupina pow. Żnin⁸⁸). Ceramika inkrustowana jest nieco późniejsza od ceramiki malowanej, występuje jednak najliczniej na obszarze środkowej i wschodniej Wielkopolski⁸⁹). Specjalną rozprawę o ceramice inkrustowanej poświęcił T. Wiczerowski: *Ceramika inkrustowana typu łużyckiego* (Przegląd Archeologiczny tom VI, str. 113).

j) Naczynia zoomorficzne

Obok naczyń, służących dla celów gospodarczych, wyróżniają się naczynia o charakterze dotąd nie wyjaśnionym. Z naszego cmentarzyska posiadamy jeden taki egzemplarz wyobrażający najprawdopodobniej stylizowanego wołu. Jest to owalno-baniaste naczynie z czterema nóżkami, lejkowatym otworem na grzbiecie, słabo zaznaczonym ogonem i plastycznie wykonaną głową. Powierzchnia jest pokryta ornamentem w postaci linii i trójkątów, wykonanych czerwona farbą. Naczynia w formie zwierząt spotykamy bardzo często na cmentarzyskach kultury łużyckiej już w młodszej epoce brązowej⁹⁰) i nadal utrzymują się w okresie halsztackim, gdzie spotyka się je zwłaszcza na cmentarzyskach z ceramiką malowaną⁹¹). Zestawienie miejscowości z tego rodzaju zabytkami podaje J. Kostrzewski⁹²).

⁸³) J. Kostrzewski — Wielkopolska II, str. 96 i 97.

⁸⁴) R. Jamka — Cmentarzysko w Skrajnej w pow. kaliskim, Przegląd Archeologiczny tom VI, str. 1—27.

⁸⁵) J. Kostrzewski — op. cit., str. 94.

⁸⁶) Gród prasłowiański w Biskupinie, Poznań 1938, tabl. XXVII—6.

⁸⁷) T. Wiczerowski — op. cit., tabl. VII — 6.

⁸⁸) J. w. tabl. XIX — 29, 30, 55.

⁸⁹) R. Jamka — op. cit.

⁹⁰) J. Kostrzewski — op. cit., str. 99, przypis 360.

⁹¹) L. J. Łuka — Ciekawa figurka ptaszka z Biskupina w pow. żnińskim. Z Otchłani Wieków XVI, str. 52.

⁹²) J. Kostrzewski — op. cit.

k) Kadzielnice

Podobnie jak na innych cmentarzyskach tego okresu takne w Górszewicach występowały, przeważnie w stanie uszkodzonym, tak zwane „kadzielnice“. Składają się one z miseczki opartej na pustej ażurowej nóżce (ryc. 43, 1, 6 i 12). Służyły one do odgrzewania potraw, jak można przypuszczać na podstawie analogii etnograficznych⁹³). Piecyki takie znane były już w neolicie, pospolicie spotyka się je we wczesnej epoce żelaza w Italii, nad środkowym Dunajem i krajach wschodnioauropejskich. Stąd przybyły do nas drogą przez Śląsk⁹⁴).

l) Szpulki

Niewiadome jest przeznaczenie przedmiotów wykonanych z gliny w kształcie szpuli (ryc. 43, 9—11 i 13—14). Składają się one z dwóch krążków połączonych ze sobą trzonem, bądź okrągłym, bądź złożonym z trzech stojących ściśle obok siebie kolumnienek. Do szpulki z trzonem okrągłym podać można analogię z Chojna pow. Rawicz⁹⁵). Wykonane są wszystkie z gliny, zawierającej grubą domieszkę piasku lub tłuczonego kamienia, co przemawiałoby za używaniem ich w znacznej temperaturze. Domieszka bowiem taka uodparnia wyroby gliniane na pęknięcie w wysokiej temperaturze. W terminologii niemieckiej przedmioty te noszą nazwę świeczników.

m) Talerze

Wśród zabytków ceramicznych z Górszewic występowały również gliniane talerze krążkowate które są typową właściwością tego okresu⁹⁶).

n) Inne

Tu zaliczyć należy przede wszystkim trojaczki (ryc. 42, 4), złożone z trzech połączonych ze sobą czarek i taśmowatego ucha. W miejscach zetknięcia się ścianek znajdują się otwory. Niektórzy badacze skłonni są uważać tego rodzaju naczynia za lampki⁹⁷). W ten sam sposób łączono nie tylko czarki, ale i inne naczynia, np. baniaste z lejkowatym otworem⁹⁸) lub głębokie kubki. Naczynia połączone występują szczególnie często w młodszej epoce brązu i wczesnej epoce żelaza na terenach kultury łużyckiej. Zestawienie miejscowości, w których znaleziono trojaczki, podaje J. Kostrzewski⁹⁹). Wśród naczyń wyróżnia się także jedno naczynie owalnego kształtu (ryc. 39, 12). Analogiczne naczynia znane są również z młodszej epoki brązu, zwłaszcza w tak zwanej grupie bielńskiej i uradzkiej kultury łużyckiej¹⁰⁰). Niektóre z nich są wewnątrz przedzielone.

⁹³) j. w. przypis 367.

⁹⁴) j. w. str. 99.

⁹⁵) Mannus IV, str. 86, ryc. 68.

⁹⁶) J. Kostrzewski — op. cit., str. 99.

⁹⁷) j. w.

⁹⁸) j. w. str. 98, ryc. 330 i 331.

⁹⁹) j. w. przypis 362.

¹⁰⁰) L. J. Łuka — Cmentarzysko kultury łużyckiej w Czarnkowie.

o) Ornamentyka

W zachowanym zespole ceramiki grobowej z Górszewic zauważyć można dążność do zacierania się granic tektoniki naczyń. Brak geometrycznego podziału naczynia spowodował ożywienie formy przez pokrycie go ornamentem. Ornament w grupie ceramiki malowanej posiada charakter malarski, w pozostałej większości natomiast — charakter rysunkowy. Na naszych naczyniach występuje prawie wyłącznie ornament geometryczny, operujący liniami, punktami, dołeczkami i w kilku wypadkach guzkami. Linie poziome podkreślają podział naczynia, jak to wyraźnie widać na amforkach (ryc. 38. 1, 10; 39, 5, 6) o zlewających się konturach. Żłobek stanowi jedyną granicę między szwjką i brzuścem. Żłobek taki podkreślany bywa często punktami ryc. 40, 5; 41, 3). Najczęstszym motywem na naszych naczyniach są grupy pionowych, skośnych lub na przemian ukośnych linii i żłobków, które w ten sposób podkreślają smukłość naczynia. Często występują w ich towarzystwie wygniatane dołeczki (ryc. 38. 10; 40. 2, 9, 12; 41. 2 i 3). Rozetki (ryc. 39, 6 i 42, 5), wyobrażają zapewne ornament słoneczny. Rzadziej występują trójkąty (ryc. 42. 6) lub linie zygzakowite (ryc. 40, 4 i 5; 43, 8). Spotyka się także ornament rombowy, powstały w celu wypełnienia pustych miejsc między na przemian skośnymi grupami linii (ryc. 38, 14 i 39, 2). Obok ornamentu rytego występuje także ornament wygładzany, jak to widać na czerpaku (ryc. 44, 3).

Jeden okaz posiada także zdobioną szwjkę, w czym widać dążność do zatarcia granicy naczynia. Ornament na naczyniach malowanych nie ogranicza się tylko do figur geometrycznych, malowanych czerwoną farbą na żółtym tle np. na naczyniu zoomorficznym, lecz przedstawia znaki słoneczne, trykwetry, swastyki. Osobno trzeba wspomnieć o ornamentach figuralnym. Zachowała się tylko jedna misa (ryc. 38, 8), gdzie ornament ten występuje na stronie wewnętrznej i przedstawia zgeometryzowane trzy figurki ludzkie. Ornament figuralny w kulturze łużyckiej występuje dość często¹⁰¹⁾. Przyjąć go należy jako wynik wpływów południowych, idących z krajów nadnajańskich i wschodnioalpejskich, którym kultura łużycka wczesnej epoki żelaznej silnie podlega¹⁰²⁾. Wspomnieć wreszcie należy o znaczeniu liczby trzy w ornamentyce kultury łużyckiej wczesnej epoki żelaznej. Widzimy więc trzy guzki symetrycznie rozmieszczone, grupy trzech dołeczek (ryc. 38, 10; 39, 1), trzy figurki ludzkie. Jeśli liczba trzy posiada raczej charakter kulturowy¹⁰³⁾, to występowanie symetrycznie rozmieszczonych czterech dołeczek, przypisać trzeba zapewne poczuciu symetrii w zdobnictwie tego czasu. Symetria, trafny dobór wątków zdobniczych, pierwszorzędne wykonanie, malowanie i czernie-

nie naczyń jest charakterystyczne dla ceramiki kultury łużyckiej wczesnej poki żelaznej, co ceramika z Górszewic tylko dobitnie potwierdza.

III. WNIOSKI

1. Stosunki gospodarcze i społeczne w okresie halsztackim na podstawie materiałów archeologicznych z Górszewic

W okresie halsztackim na terenie Polski śledzimy dalszy wzrost hodowli zwierząt domowych. Również rolnictwo w gospodarce ludności kultury łużyckiej odgrywa poważną rolę. Pogląd taki można zbudować w świetle licznych materiałów dowodowych w postaci kości zwierząt domowych i nasion zbóż odkrytych w Biskupinie w pow. żnińskim. Na wzmoczoną gospodarkę hodowlaną wskazuje odkryta tutaj duża ilość kości zwierząt przy stosunkowo niewielkim odsetku kości zwierząt dzikich. Interesującym nas tutaj zagadnieniem odnośnie rolnictwa jest użycie do uprawy roli zwierzęcej siły pociągowej. Przyjąć należy, że ludność kultury łużyckiej tego okresu obok uprawy kopieniackiej wprowadziła również uprawę sprzężającą, nie wiemy jednak przy obecnym stanie badań, na jaką skalę uprawa ta upowszechniła się. Wzmoczony rozwój sił wytwórczych, stający się źródłem wzbogacenia się pewnych rodów czy związków plemiennych, czego zewnętrznym wyrazem są liczne grody, pozwala wysunąć hipotezę iż nadwyżki płodów rolnych mogły już być w tym czasie jednym ze źródeł bogacenia się. Licznie pojawiające się grody, których podstawową funkcją było zabezpieczenia mienia, tym bardziej przemawia za progresywnym rozwojem gospodarki kultury łużyckiej w tym okresie. Nie ulega wątpliwości, iż wzbogacenie się ludność kultury łużyckiej poprzez osiągnięcie wysokiego poziomu w zakresie gospodarki hodowlano-rolniczej musiało doprowadzić w rezultacie do wzmoczonych stosunków wymiennych z innymi obszarami kulturowymi. Wskazują na to liczne importy z przodującego naówczas halsztackiego kręgu kulturowego oraz z krajów położonych w nizinie nadnajańskiej. Droga wymiany dostały się na nasze ziemie liczne przedmioty o charakterze luksusowym. Między innymi pojawiają się również przedmioty złote (gr. XVIII i XXXIII). Liczne, nieraz bardzo rozległe cmentarzyska używane przez dłuższy okres czasu dowodzą ustalonego charakteru gospodarki związanej z trwałym, ustabilizowanym osadnictwem o stale zwiększającej się liczbie mieszkańców. Bogate wyposażenie kilku grobów, szczególnie grobów wojowników konnych (r. XVIII i XXXIII) wskazuje na postępujące rozwarstwienie społeczeństwa¹⁰⁴⁾.

¹⁰¹⁾ Por. mapkę W. Hensla w Otchłani Wieków XII, str. 16, ryc. 3.

¹⁰²⁾ T. Wieczorowski — op. cit., str. 127.

¹⁰³⁾ L. J. Łuka — op. cit., str. 144.

¹⁰⁴⁾ Por. J. Kostrzewski: Ze studiów nad wczesnym okresem żelaznym w Polsce (Slavia Antiqua IV, str. 52 i nast.).

2. Cmentarzysko na tle okresu halsztackiego

Inwentarz grobów cmentarzyska w Gorszewicach jest nadzwyczaj bogaty i różnorodny. Wszystkie niemal groby obfitują w dużą ilość zabytków brązowych, żelaznych, szklanych, bursztynowych i glinianych a nawet spotykamy sporadyczne wypadki występowania przedmiotów złotych. Na pierwszy plan wysuwają się ozdoby wszeźkiego rodzaju, jak szpile, fibule, pierścionki, naszyjniki, bransolety, kłamry, ozdobne okucia, paciorki bursztynowe, szklane i metalowe. Spośród przedmiotów należących do narzędzi pracy wymieniamy: siekiery, dłuta, noże, sierpy, szydła, igły i oselki. Rzadziej występuje broń i przybory toaletowe. Przeciętnie na jeden grób przypada 5—6 przedmiotów metalowych.

Dane te dowodzą wzrastającego stale rozwoju sił wytwórczych, czego rezultatem było wzbogacenie się niektórych rodów kultury łużyckiej. Należy przypuszczać, iż ludność pochowana na cmentarzysku w Gorszewicach należy do takiego właśnie rodu. Grobów uboższych w wyposażenie, pozbawionych większej ilości darów grobowych, w zasadzie nie spostrzegamy. Co najwyżej są groby pozbawione przedmiotów metalowych, lecz mające w to miejsce znaczną ilość zabytków ceramicznych np. groby IV—VII, XII i XXI—XXVIII. Wysoki stopień zamożności większości chowanych na cmentarzysku osobników wyraźniej się uwidoczni, jeśli podkreślimy, że w okresie halsztackim występuje współcześnie cały szereg cmentarzysk kultury łużyckiej, nie mogących jednakże wykazać się ani w przybliżeniu takim bogactwem zabytków, np. Biernatki pow. Srem, Chojno pow. Rawicz, Dębiczek pow. Środa, Dębówko pow. Wolsztyn i inne. W ścisłym związku ze stwierdzeniem wysokiego stopnia zamożności osobników pochowanych na cmentarzysku w Gorszewicach pozostaje fakt liczego występowania przedmiotów obcego pochodzenia. Na pierwszy plan wybija się grupa importów italskich i wschodnio-alpejskich. Do importów najokazalszych pochodzących z terenu Italii zaliczyć musimy fibulę łódkowatą, mającą jedyny choć nieścisły odpowiednik w fibuli z kabłąkiem bursztynowym, znalezionej w Chojnie pow. Rawicz. Szereg innych zabytków jak noże brązowe, żelazne siekieryki płaskie, miecze brązowe z okuciami pochew, krępulec od wędzidła i tarczka od uprząży pochodzi z kręgu wschodnio-halsztackiego.

Na uwagę zasługują garnitury toaletowe, spotykane również na terenie Śląska, Czech, Austrii i Niemiec Pd. Paciorki z niebieskiego szkła stanowią import południowy z Egiptu lub Syrii. Innym terenem kulturowym oddziałującym na nasze ziemie w okresie halsztackim, były — jak to wynika również z materiałów gorszewickich — Węgry, skąd przybyły do nas fibule harfowate. Wspomniane wyżej zabytki obcego pochodzenia dowodzą wymownie, że na skutek podniesienia się zamożności ludności kultury łużyckiej okresu halsztackiego następuje znaczne ożywienie się stosunków handlowych

i rozwój dróg komunikacyjnych. Jeśli chodzi o Italię i kraje wschodnio-alpejskie, to handel kierował się stamtąd na nasze ziemie wzdłuż Dunaju do Bramy Morawskiej, skąd przez Śląsk docierał do Wielkopolski. Również drogą przez Bramę Morawską przywożono importy węgierskie. Niezależnie od przedmiotów będących niewątpliwie importami, znajdujemy na cmentarzysku w Gorszewicach liczne wytwory rodzimego pochodzenia, z których niektóre powstały pod wpływem oddziaływania kulturowego innych kręgów kulturowych. Do wytworów wykonanych na miejscu zaliczamy siekieryki i dłuta z tuleją, noże, sierpy, szydła, igły, oselki, szpile, pierścionki, bransolety, naszyjniki itd. Niektóre z nich jak np. czekan ze żelazny inkrustowany złotem powstały na miejscu, lecz w oparciu o wzory wschodnie — scytyjskie.

Wśród ozdób dwadzieścia i kilka szpil wykonanych jest wyłącznie z brązu, natomiast żelaznej nie znaleziono ani jednej, tylko trzon jednej szpili wykonany jest z żelaza (ryc. 25). Tak samo wyłącznie z brązu wykonane są zapinki, za to wśród innych ozdób przeważają okazy żelazne nad brązowymi. Stosunek bransolet żelaznych do brązowych wynosi 12 : 7, u naszyjników przedstawia się ten stosunek jak 11 : 4, przewaga żelaza jest tu więc jeszcze większa. Podobnie przedstawia się sprawa odnośnie do narzędzi i broni. Jedyne siekieryki z tuleją wykonywano częściej z brązu niż z żelaza, siekierki brązowe dostarczyło bowiem cmentarzysko 9, a żelaznych tylko 3. Jeżeli jednak uwzględnimy także siekieryki płaskie, wykonywane z żelaza, wypadnie stosunek siekierki żelaznych do brązowych jak 11 : 9. Wśród dłuł mamy 5 egz. brązowych i tyleż żelaznych, natomiast noże wykonywano prawie wyłącznie z żelaza, bo na 12 egz. żelaznych przypadają tylko 2 brązowe. Żelazne jest są też sierpy, wyłącznie z żelaza wykute są wszystkie wędzidła i z tegoż metalu jest też jedyny czekan i wszystkie groty oszczepów, a tylko dwa importowane miecze, powstałe zresztą w poprzednim okresie, wykonane są z brązu. Nowy metal odgrywa zatem już poważną rolę w okresie, z którego cmentarzysko pochodzi i zaczyna coraz skuteczniej wypierać brąz.

3. Osadnictwo halsztackie w okolicy cmentarzyska

Ważnym problemem, który by mógł w niejednym rozszerzyć naszą wiedzę co do charakteru gospodarki ludności grzebanej na cmentarzysku gorszewickim, jest kwestia osadnictwa tej ludności. Najprawdopodobniej należała do niej osada otwarta, odkryta przez mgra Leona Łukę na stanowisku w Gorszewicach. Natomiast w chwili niebezpieczeństwa chroniła się ludność wraz z dobytkiem prawdopodobnie w grodzie istniejącym na wyspie komorowskiej Jeziora Bytyńskiego¹⁰⁴⁾.

Niewątpliwie pożądanym było by zbadanie w związku z tym zarówno odkrytej osady jak i ewentualnych resztek cmentarzyska, o ile udało

by się ustalić dokładniej jego położenie. Dotychczasowe próby nie dały niestety pomyślnych wyników.

4. Chronologia

Na podstawie występujących na cmentarzysku form ceramiki, ozdób, narzędzi i broni należy cmentarzysko jako całość datować na wczesny okres żelazny (Hallstatt C—D). W obrębie tego czasu można jednak pokusić się o sprecyzowanie dokładniejszej chronologii poszczególnych grobów, mimo że inwentarz wielu z nich został zdekompletowany. Można się tu oprzeć przede wszystkim na przedmiotach importowanych, a następnie na ceramice w tych nielicznych wypadkach, gdzie znamy przynależność jej do danych zespołów grobowych. Wśród importów formami przewodnimi dla starszej fazy wczesnego okresu żelaznego (okresu Hallstatt C) są przede wszystkim zapinki harfowate i zapinki z kabłąkiem szklanym, dalej miecze brązowe, wytwarzane wprawdzie już w okresie Hallstatt B, odpowiadającym mniej więcej naszemu V okresowi epoki brązowej, ale trwające w głąb okresu Hallstatt C, następnie żelazne siekieryki płaskie z bocznymi występami, brązowe garnitury toaletowe, igielniki, klamra do pasa z drutu brązowego z gr. III, wisiorek trójkątny z gr. XV, naczynka brązowe z gr. XXV i ucho podobnego naczynia z gr. XXXV, tarczka z uprząży końskiej z gr. XXIV, brązowy krępulec od wędzidła z gr. XLVIII, a najprawdopodobniej także siekieryki i dłuta brązowe. Do starszej fazy wczesnego okresu żelaznego należy też ceramika malowana. Jeżeli pominiemy siekieryki i dłuta brązowe, możemy na powyższej podstawie zaliczyć do okresu Hallstatt C następujące groby¹⁰⁵⁾: II (garnitur toaletowy, zapinka harfowata i płaska siekieryka żelazna), III (klamra do pasa, płaska siekieryka żelazna), VII (szczypce), VIII (płaska siekieryka żelazna, naczynie malowane), IX (płaska siekieryka żelazna, szczypce), XIV (naczynie malowane), XV (wisiorek trójkątny, ceramika malowana), XVI (zapinka harfowata, ceramika malowana), XVII (płaska siekieryka żelazna, szczypce, miecz z okuciem pochwy), XVIII (szczypce), XXII (szczypce), XXV' (naczynko brązowe), XXVI (naczynko brązowe, igielnik, zapinka harfowata, płaska siekieryka żelazna), XXIX (szczypce, łyżeczka do uszu), XXXI (płaska siekieryka żelazna), XXXII (płaska siekieryka żelazna), XXXIII (ceramika malowana), XXXIV (przybór do czyszczenia paznokci, szczypce, igielnik), XXXV (ucho czerpaka brąz.), XLI (garnitur toaletowy), XLVI (przybór do czyszczenia paznokci), XLVIII (krępulec do wędzidła), LI (zapinka harfowata), LV (zapinka ze szklanym kabłąkiem). Mamy więc razem 24 groby należące z pewnością do starszej fazy wczesnego okresu żelaznego (Hallstatt C). Grób XXXIV zaliczyć musimy do fazy przejściowej między okresem Hallstatt C a D, ponieważ obok naczynia malowanego i innych przedmiotów typowych dla starszej fazy zawierał nam-

czynie inkrustowane. Natomiast do okresu Hallstatt D możemy odnieść z pewnością tylko jeden grób: nr XLIX, zawierający naczynie inkrustowane. Na podstawie przedmiotów towarzyszących typom przewodnim starszej fazy wczesnego okresu żelaznego możemy zaliczyć do starszej grupy kilka dalszych grobów, w których te przedmioty występują. Są to groby X (małe dłuto brązowe), XXX (siekieryka brązowa), XXXVII (tzw. kadzielnica), XL (kadzielnica) i XLIV (kadzielnica). W sumie zatem otrzymamy 29 grobów z fazy starszej, 1 grób z fazy przejściowej a 1 grób z fazy młodszej. Jeżeli uwzględnimy, że z 60 grobów, których zawartość jest nam lepiej znana, 4 pochodzą z wczesnego okresu epoki brązowej, to możliwość oznaczenia ściślejszej chronologii przeszło połowy z pozostałej liczby 56 grobów uznać należy za wynik zadowalający. Jak widać z powyższych uwag, cmentarzysko w Gorszewicach przypada prawie w całości na starszą fazę okresu halsztackiego w sensie polskim czyli na okres Hallstatt C (700—550 p. n. e.).

Le cimetière du premier âge du fer de Gorszewice, distr. de Szamotuły.

par Zbigniew Pieczyński (Poznań)

Résumé.

Le cimetière de Gorszewice, le plus riche entre les cimetières hallstattiens de la Grande Pologne, fut découvert en 1873. Malheureusement des fouilles autrefois entreprises par des amateurs malhabiles n'avaient été menées qu'en vue de la récolte d'objets en métal plus renommés, sans aucun intérêt pour la poterie, négligée à tel point qu'à peine quelques vases peuvent être inventarisés d'après les tombes desquelles ils proviennent. Pour l'auteur la situation fut encore aggravée quand au cours de la dernière guerre une partie du mobilier funéraire s'est trouvée mise dans un tel désordre, que même certains objets en métal ne peuvent plus être exactement définis. Le cimetière de Gorszewice mérite pourtant une publication spéciale à cause du nombre considérable d'objets importés, servant de chronomètre pour toute une série de tombes; ils fournissent en même temps des indications précieuses pouvant contribuer à différencier la phase plus ancienne et plus récente du premier âge du fer en Pologne (Hallstatt C et D).

L'article commence par une description détaillée du mobilier funéraire des 60 tombes du cimetière de Gorszewice; elle est complétée par la description des trouvailles pour lesquelles des informations plus précises font défaut. Une analyse de la structure des tombes les désigne toutes comme sépultures à incinération, marquées par une bordure en pierres des champs. Le rituel funéraire ne prescrivait que l'ustion des corps: les dons funéraires étaient restés intacts et permettent actuellement de constater 18 tombes probablement masculines et 8 tombes féminines. Quelques-unes contenaient des os d'animaux: les tombes XVI, XVII et XXXIII des crânes de chevaux, la tombe XLIII des fragments d'un crâne de cochon, la tombe XXVI la substance spongieuse de 2 cornes de taureau et la tombe XXXIX une dent

¹⁰⁵⁾ Por. J. Kostrzewski — op. cit., str. ...

2. Cmentarzysko na tle okresu halsztackiego

Inwentarz grobów cmentarzyska w Gorszewicach jest nadzwyczaj bogaty i różnorodny. Wszystkie niemal groby obfitują w dużą ilość zabytków brązowych, żelaznych, szklanych, bursztynowych i glinianych a nawet spotykamy sporadyczne wypadki występowania przedmiotów złotych. Na pierwszy plan wysuwają się ozdoby wszeźkiego rodzaju, jak szpile, fibule, pierścionki, naszyjniki, bransolety, klamry, ozdobne okucia, paciorki bursztynowe, szklane i metalowe. Spośród przedmiotów należących do narzędzi pracy wymieniamy: siekiery, dłuta, noże, sierpy, szydła, igły i oselki. Rzadziej występuje broń i przybory toaletowe. Przeciętnie na jeden grób przypada 5—6 przedmiotów metalowych.

Dane te dowodzą wzrastającego stale rozwoju sił wytwórczych, czego rezultatem było wzbogacenie się niektórych rodów kultury łużyckiej. Należy przypuszczać, iż ludność pochowana na cmentarzysku w Gorszewicach należy do takiego właśnie rodu. Grobów uboższych w wyposażenie, pozbawionych większej ilości darów grobowych, w zasadzie nie spostrzegamy. Co najwyżej są groby pozbawione przedmiotów metalowych, lecz mające w to miejsce znaczną ilość zabytków ceramicznych np. groby IV—VII, XII i XXI—XXVIII. Wysoki stopień zamożności większości chowanych na cmentarzysku osobników wyraźniej się uwidoczni, jeśli podkreślimy, że w okresie halsztackim występuje współcześnie cały szereg cmentarzysk kultury łużyckiej, nie mogących jednakże wykazać się ani w przybliżeniu takim bogactwem zabytków, np. Biernatki pow. Śrem, Chojno pow. Rawicz, Dębiczek pow. Środa, Dębówko pow. Wolsztyn i inne. W ścisłym związku ze stwierdzeniem wysokiego stopnia zamożności osobników pochowanych na cmentarzysku w Gorszewicach pozostaje fakt licznego występowania przedmiotów obcego pochodzenia. Na pierwszy plan wybija się grupa importów italskich i wschodnio-alpejskich. Do importów najokazalszych pochodzących z terenu Italii zaliczyć musimy fibulę łódkowatą, mającą jedyny choć nieściśle odpowiednik w fibuli z kabłąkiem bursztynowym, znalezionej w Chojnie pow. Rawicz. Szereg innych zabytków jak noże brązowe, żelazne siekiery płaskie, miecze brązowe z okuciami pochew, krępulec od wędzidła i tarczka od uprząży pochodzi z kręgu wschodnio-halsztackiego.

Na uwagę zasługują garnitury toaletowe, spotykane również na terenie Śląska, Czech, Austrii i Niemiec Pd. Paciorki z niebieskiego szkła stanowią import południowy z Egiptu lub Syrii. Innym terenem kulturowym oddziałującym na nasze ziemie w okresie halsztackim, były — jak to wynika również z materiałów gorszewickich — Węgry, skąd przybyły do nas fibule harfowate. Wspomniane wyżej zabytki obcego pochodzenia dowodzą wymownie, że na skutek podniesienia się zamożności ludności kultury łużyckiej okresu halsztackiego następuje znaczne ożywienie się stosunków handlowych

i rozwój dróg komunikacyjnych. Jeśli chodzi o Italię i kraje wschodnio-alpejskie, to handel kierował się stamtąd na nasze ziemie wzdłuż Dunaju do Bramy Morawskiej, skąd przez Śląsk docierał do Wielkopolski. Również drogą przez Bramę Morawską przywożono importy węgierskie. Niezależnie od przedmiotów będących niewątpliwie importami, znajdujemy na cmentarzysku w Gorszewicach liczne wytwory rodzimego pochodzenia, z których niektóre powstały pod wpływem oddziaływania kulturowego innych kręgów kulturowych. Do wytworów wykonanych na miejscu zaliczamy siekiery i dłuta z tuleją, noże, sierpy, szydła, igły, oselki, szpile, pierścionki, bransolety, naszyjniki itd. Niektóre z nich jak np. czekan że'azny inkrustowany złotem powstały na miejscu, lecz w oparciu o wzory wschodnie — scytyjskie.

Wśród ozdób dwadzieścia i kilka szpil wykonanych jest wyłącznie z brązu, natomiast żelaznej nie znaleziono ani jednej, tylko trzon jednej szpili wykonany jest z żelaza (ryc. 25). Tak samo wyłącznie z brązu wykonane są zapinki, za to wśród innych ozdób przeważają okazy żelazne nad brązowymi. Stosunek bransolet żelaznych do brązowych wynosi 12 : 7, u naszyjników przedstawia się ten stosunek jak 11 : 4, przewaga żelaza jest tu więc jeszcze większa. Podobnie przedstawia się sprawa odnośnie do narzędzi i broni. Jedynie siekiery z tuleją wykonywano częściej z brązu niż z żelaza, siekierki brązowe dostarczyło bowiem cmentarzysko 9, a żelaznych tylko 3. Jeżeli jednak uwzględnimy także siekiery płaskie, wykonywane z żelaza, wypadnie stosunek siekierki żelaznych do brązowych jak 11 : 9. Wśród dłuł mamy 5 egz. brązowych i tyleż żelaznych, natomiast noże wykonywano prawie wyłącznie z żelaza, bo na 12 egz. żelaznych przypadają tylko 2 brązowe. Żelazne jest są też sierpy, wyłącznie z żelaza wykute są wszystkie wędzidła i z tegoż metalu jest też jedyny czekan i wszystkie groty oszczepów, a tylko dwa importowane miecze, powstałe zresztą w poprzednim okresie, wykonane są z brązu. Nowy metal odgrywa zatem już poważną rolę w okresie, z którego cmentarzysko pochodzi i zaczyna coraz skuteczniej wypierać brąz.

3. Osadnictwo halsztackie w okolicy cmentarzyska

Ważnym problemem, który by mógł w niejednym rozszerzyć naszą wiedzę co do charakteru gospodarki ludności grzebanej na cmentarzysku gorszewickim, jest kwestia osadnictwa tej ludności. Najprawdopodobniej należała do niej osada otwarta, odkryta przez mgra Leona Łukę na stanowisku w Gorszewicach. Natomiast w chwili niebezpieczeństwa chroniła się ludność wraz z dobytkiem prawdopodobnie w grodzie istniejącym na wyspie komorowskiej Jeziora Bytyńskiego¹⁰⁴).

Niewątpliwie pożądanym było by zbadanie w związku z tym zarówno odkrytej osady jak i ewentualnych resztek cmentarzyska, o ile udało

by się ustalić dokładniej jego położenie. Dotychczasowe próby nie dały niestety pomyślnych wyników.

4. Chronologia

Na podstawie występujących na cmentarzysku form ceramiki, ozdób, narzędzi i broni należy cmentarzysko jako całość datować na wczesny okres żelazny (Hallstatt C—D). W obrębie tego czasu można jednak pokusić się o sprecyzowanie dokładniejszej chronologii poszczególnych grobów, mimo że inwentarz wielu z nich został zdekompletowany. Można się tu oprzeć przede wszystkim na przedmiotach importowanych, a następnie na ceramice w tych nielicznych wypadkach, gdzie znamy przynależność jej do danych zespołów grobowych. Wśród importów formami przewodnimi dla starszej fazy wczesnego okresu żelaznego (okresu Hallstatt C) są przede wszystkim zapinki harfowate i zapinki z kabłąkiem szklanym, dalej miecze brązowe, wytwarzane wprawdzie już w okresie Hallstatt B, odpowiadającym mniej więcej naszemu V okresowi epoki brązowej, ale trwające w głąb okresu Hallstatt C, następnie żelazne siekierki płaskie z bocznymi występami, brązowe garnitury toaletowe, igielniki, klamra do pasa z drutu brązowego z gr. III, wisiorek trójkątny z gr. XV, naczynka brązowe z gr. XXV i ucho podobnego naczynia z gr. XXXV, tarczka z uprzęży końskiej z gr. XXIV, brązowy krępulec od wędzidła z gr. XLVIII, a najprawdopodobniej także siekierki i dłuta brązowe. Do starszej fazy wczesnego okresu żelaznego należy też ceramika malowana. Jeżeli pominiemy siekierki i dłuta brązowe, możemy na powyższej podstawie zaliczyć do okresu Hallstatt C następujące groby¹⁰⁵: II (garnitur toaletowy, zapinka harfowata i płaska siekierka żelazna), III (klamra do pasa, płaska siekierka żelazna), VII (szczypce), VIII (płaska siekierka żelazna, naczynie malowane), IX (płaska siekierka żelazna, szczypce), XIV (naczynie malowane), XV (wisiorek trójkątny, ceramika malowana), XVI (zapinka harfowata, ceramika malowana), XVII (płaska siekierka żelazna, szczypce, miecz z okuciem pochwy), XVIII (szczypce), XXII (szczypce), XXV' (naczynko brązowe), XXVI (naczynko brązowe, igielnik, zapinka harfowata, płaska siekierka żelazna), XXIX (szczypce, łyżeczka do uszu), XXXI (płaska siekierka żelazna), XXXII (płaska siekierka żelazna), XXXIII (ceramika malowana), XXXIV (przybór do czyszczenia paznokci, szczypce, igielnik), XXXV (ucho czerpaka brąz.), XLI (garnitur toaletowy), XLVI (przybór do czyszczenia paznokci), XLVIII (krępulec do wędzidła), LI (zapinka harfowata), LV (zapinka ze szklanym kabłąkiem). Mamy więc razem 24 groby należące z pewnością do starszej fazy wczesnego okresu żelaznego (Hallstatt C). Grób XXXIV zaliczyć musimy do fazy przejściowej między okresem Hallstatt C a D, ponieważ obok naczynia malowanego i innych przedmiotów typowych dla starszej fazy zawierał na-

czynnie inkrustowane. Natomiast do okresu Hallstatt D możemy odnieść z pewnością tylko jeden grób: nr XLIX, zawierający naczynie inkrustowane. Na podstawie przedmiotów towarzyszących typom przewodnim starszej fazy wczesnego okresu żelaznego możemy zaliczyć do starszej grupy kilka dalszych grobów, w których te przedmioty występują. Są to groby X (małe dłuta brązowe), XXX (siekierka brązowa), XXXVII (tzw. kadzielnica), XL (kadzielnica) i XLIV (kadzielnica). W sumie zatem otrzymamy 29 grobów z fazy starszej, 1 grób z fazy przejściowej a 1 grób z fazy młodszej. Jeżeli uwzględnimy, że z 60 grobów, których wartość jest nam lepiej znana, 4 pochodzą z wczesnego okresu epoki brązowej, to możliwość oznaczenia ściślejszej chronologii przeszło połowy z pozostałej liczby 56 grobów uznać należy za wynik zadowalający. Jak widać z powyższych uwag, cmentarzysko w Gorszewicach przypada prawie w całości na starszą fazę okresu halsztackiego w sensie polskim czyli na okres Hallstatt C (700—550 p. n. e.).

Le cimetière du premier âge du fer de Gorszewice,
distr. de Szamotuły.

par Zbigniew Pieczyński (Poznań)

Résumé.

Le cimetière de Gorszewice, le plus riche entre les cimetières hallstattiens de la Grande Pologne, fut découvert en 1873. Malheureusement des fouilles autrefois entreprises par des amateurs malhabiles n'avaient été menées qu'en vue de la récolte d'objets en métal plus renommés, sans aucun intérêt pour la poterie, négligée à tel point qu'à peine quelques vases peuvent être inventarisés d'après les tombes desquelles ils proviennent. Pour l'auteur la situation fut encore aggravée quand au cours de la dernière guerre une partie du mobilier funéraire s'est trouvée mise dans un tel désordre, que même certains objets en métal ne peuvent plus être exactement définis. Le cimetière de Gorszewice mérite pourtant une publication spéciale à cause du nombre considérable d'objets importés, servant de chronomètre pour toute une série de tombes; ils fournissent en même temps des indications précieuses pouvant contribuer à différencier la phase plus ancienne et plus récente du premier âge du fer en Pologne (Hallstatt C et D).

L'article commence par une description détaillée du mobilier funéraire des 60 tombes du cimetière de Gorszewice; elle est complétée par la description des trouvailles pour lesquelles des informations plus précises font défaut. Une analyse de la structure des tombes les désigne toutes comme sépultures à incinération, marquées par une bordure en pierres des champs. Le rituel funéraire ne prescrivait que l'ustion des corps: les dons funéraires étaient restés intacts et permettent actuellement de constater 18 tombes probablement masculines et 8 tombes féminines. Quelques-unes contenaient des os d'animaux: les tombes XVI, XVII et XXXIII des crânes de chevaux, la tombe XLIII des fragments d'un crâne de cochon, la tombe XXVI la substance spongieuse de 2 cornes de taureau et la tombe XXXIX une dent

¹⁰⁵ Por. J. Kostrzewski — op. cit., str. ...

de cheval. Il est à supposer que sur les trois tombes qui contenaient des crânes de chevaux, deux avaient appartenu à des guerriers à cheval armés d'épées en bronze, ce qui leur assignait un rang social tout à fait à part.

Le développement florissant de l'économie agricole et de l'élevage du bétail qu'avaient pu constater surtout les recherches archéologiques faites dans la célèbre enceinte fortifiée de Biskupin, datée au premier âge du fer, avait vite contribué à enrichir au Hallstatt C la population de la civilisation lusacienne en lui donnant tous les moyens de nouer et d'entretenir des relations commerciales extrêmement animées avec l'étranger, surtout avec l'Italie, les contrées des Alpes Orientales et la Plaine Danubienne. Une fibule avec arc en verre (fig. 37, 4) est aisément reconnaissable comme importation italique. Les épées en bronze avec bonterolles du fourreau (fig. 22, 1), un montant de mors en bronze (fig. 32, 3), les troussees de toilette et une plaque de harnais en bronze (fig. 156) sont originaires des Alpes Orientales. Des haches plates à saillures latérales (fig. 3, 3, fig. 6, 2, fig. 17, 5), portent bien le cachet de leur patrie hongroise. Les ateliers d'Égypte ou de Syrie ont en toute évidence produit les perles en verre.

Le mobilier des tombes du cimetière de Gorszewice nous fournit la preuve pour le rôle de plus en plus éminent que commence à jouer vers la période en question le fer. Il est vrai que les épingles et les

fibules sont encore presque sans exception exécutées dans du bronze, mais déjà les bracelets sont en majorité faits dans du fer (12 en fer sur 7 en bronze); le pourcentage est encore plus grand parmi les colliers où le rapport est de 11 sur 4. Nous comptons 9 haches en bronze sur 11 en fer, parmi les ciseaux le nombre des spécimens en fer et en bronze est à peu près égal, tandis que la différence devient frappante en ce qui concerne les couteaux où deux spécimens en bronze se rencontrent sur 12 en fer. Le fer seul a servi à la production des mors de chevaux, des pointes de lance, d'une faucille et d'une hachemarteau.

Tout l'ensemble du mobilier funéraire avait servi à établir sans trop de difficultés la chronologie de la grande majorité des tombes et à la fixer à la phase plus ancienne du premier âge du fer, c'est à dire au Hallstatt C. 24 tombes y appartiennent, à savoir les tombes NNos. II—III, VII—IX, XIV—XVIII, XXII, XXV—XXVI, XXXI—XXXV, XLI, XLVI, XLVIII, LI et LV. La tombe No. XXXIV avec son vase peint et son gobelet à ornement incrusté semble plutôt être contemporaine à la phase transitoire entre le Hallstatt C et D; la tombe No. XLIX est encore plus tardive et se place chronologiquement au Hallstatt D. En général donc les constatations archéologiques précisent bien la durée de presque tout le cimetière de Gorszewice aux années entre 700 et 550 avant notre ère.

Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Domaradzicach pow. Rawicz

Un cimetière de la période de La Tène III et de la période romaine à Domaradzice, distr. de Rawicz

I. ODKRYCIE I BADANIA

W r. 1939 na prawym brzegu rzeki Orli, na południe od drogi polnej wiodącej do Domaradzic, powódź wiosenna odsłoniła większe fragmenty dużego naczynia późnośredniowiecznego. Skorupy te zauważył Leon Nowak, kierownik szkoły podstawowej w Szkaradowie k/Dubina. Wkrótce potem dowiedział się od swego kolegi Teodora Rybackiego, kierownika szkoły w Domaradzicach, o odkryciu przez niego na pobliskim polu gospodarza Franciszka Trawki¹⁾ kilku grobów ciałopalnych zawierających m. in. kociołek brązowy, kilka naczyń glinianych, miecz, groty oszczepów, dzi ryt, umba tarczy, noże, nożyce, szydła itp. zabytki. Wiadomość o tych odkryciach wraz z fotografią zabytków przesłał kier. Nowak do Instytutu Prehistorycznego Uniw. Poznańskiego, z którym już od dłuższego czasu był w kontakcie z uwagi na swe zainteresowania archeologiczne. Tego samego roku, pod koniec czerwca podjąłem tu z ramienia Ekspedycji Wykopaliskowej Uniw. Pozn. w Biskupinie systematyczne badania wykopaliskowe, finansowane przez wspomn. wyżej Ekspedycję oraz przez Wydział Powiatowy w Rawiczu, skąd dr Z. Rajewski uzyskał na ten cel pewną kwotę.

Teren, na którym prowadziłem badania (ryc. 1), położony na pń.-wschodnim krańcu gromady Domaradzice i graniczący z sąsiednią gromadą Śląskowo, jest oddalony od wsi Domaradzice w prostej linii ok. 2 km, a od Dubina ok. 1 km. Południową granicę tego terenu stanowi droga wiodąca do Konar, północną zaś las, należący do gromady Śląskowo. Jest to prawobrzeżna, piaszczysta terasa pradoliny rzeki Orli, stanowiąca podłużny cypel, wysunięty w kierunku wschodnim i niezbyt wyniesiony ponad otaczające go pola i mokradła. Zarówno na terenie cmentarzyska, jak i w najbliższej jego okolicy znajdują się liczne zabytki świadczące o ciągłości osadnictwa poczynając od środkowej epoki kamiennej. W zbadanej części cmentarzyska stwierdziłem m. in. kilka odłupków krzemiennych i fragment naczynia kultury ceramiki sznurowej z młodziej epoki kamiennej, dwa zniszczone groby kultury przedłużyckiej

¹⁾ Stanowisko to znane już było z badań powierzchniowych dr Z. Rajewskiego w latach 1923—1931. W maju 1954 r. w czasie lustracji terenu stwierdziłem, że cmentarzysko ciągnie się dalej w obręb lasu (obecnie poręby) należące do gromady Śląskowo. Ceramika, ujawniona przy rudowaniu pieńków, wskazuje, że są tam groby również z okresu późnolateńskiego i rzymskiego.

(gr. 103 i naczynie odkryte w pobliżu gr. 156) oraz kilka ułamków naczyń wczesnośredniowiecznych. Najstarsze ślady osadnictwa w postaci skrobacza, rdzeni i odłupków krzemiennych ze środkowej epoki kamiennej odkryto kilkaset metrów na pń.-

Ryc. 1. Położenie cmentarzyska w Domaradzicach. — Fig. 1. Plan de situation du cimetière de Domaradzice.

wschód od cmentarzyska na stanowisku 1 w Śląskowie. Liczne dowody osadnictwa z młodziej epoki kamiennej, szczególnie zaś kultury pucharów lejkowatych, znajdują się na pń.-wschód i pń.-zachód od cmentarzyska na stanowisku 3 i 4 w Domaradzicach oraz na stanowisku 2 w Śląskowie. Wspomniane stanowiska dostarczyły także naczyń kultury łużyckiej. Na terenie Śląskowa znajdują się również szczątki grodziska, a na terenie Dubina cmentarzysko kultury łużyckiej, to ostatnie znane od r. 1900 i badane w r. 1930 przez Z. Rajewskiego. Z okresu wczesnośredniowiecznego należy wymienić kilkanaście stanowisk m. in. zaś grodzisko w Dubinie oraz wtórnie używane w tym czasie wspomniane grodzisko w Śląsko-

wie²⁾. Natomiast brak zupełnie śladów osadnictwa współczesnego z badanym obiektem, pomijając jeden grób jamowy z okresu rzymskiego, odkryty w r. 1930 na wspomnianym wyżej cmentarzysku w Dubinie.

Prace wykopaliskowe, prowadzone przy udziale 2 robotników, ob. ob. Stefana i Leona Kowalskich, trwały przeszło 2 miesiące (od 21 czerwca do 29 sierpnia). W tym czasie zbadałem 162 groby (w tym kilka grobów odkrytych przez T. Rybackiego, zlokalizowanych i powtórnie wyeksplorowanych) na przestrzeni ok. $\frac{1}{2}$ ha, obejmującej znaczną część pól uprawnych Fr. Trawki i Joanny Be'i. Groby znajdowały się na ogół niezbyt głęboko pod powierzchnią, skutkiem czego wiele z nich zostało uszkodzonych lub zakłóconych przez uprawę roli. Wykopy prowadziłem pasami szer. ok. 2,5 m równoległymi do granic lasu wzgl. poszczególnych pól, posuwając się od wschodu ku zachodowi. Wspomniane granice służyły mi również jako punkty stałe do nanoszenia na plan w skali 1:100 miejsca położenia poszczególnych grobów. Wykonany tak prymitywnymi środkami plan nie był oczywiście dokładny. Teren przekopywano przeciętnie do głębokości ok. 1 m, a w razie potrzeby głębiej. W dokumentacji opisowej uwzględniałem niezbędne pomiary oraz wszelkie spostrzeżenia odnośnie treści warstwy kulturowej, rozmieszczenia zabytków itp. Dokumentacja rysunkowa obejmowała z reguły rzut poziomy i profil pionowy poszczególnych grobów. W uzasadnionych wypadkach sporządzałem kilka profili. W czasie badań miałem do dyspozycji także kliszowy aparat fotograficzny formatu 9×12, z którego jednak nie korzystałem wiele, nie mając odpowiedniej praktyki w tym względzie. Groby jamowe preparowałem pionowo, zeszkrobując treść warstwy od góry ku dołowi i posuwając się coraz dalej w kierunku przeciwnego krańca jamy. W ten sposób uzyskiwałem ciągły profil pionowy grobu. Natomiast groby popielnicowe preparowałem w poziomie, zbierając warstwę kulturową od razu na całej powierzchni i zostawiając jedynie świadek dla celów pomiarowych, który badałem na ostatku po wyeksplorowaniu treści całego grobu.

W badaniach spotkałem się z dużą życzliwością i zrozumieniem miejscowego społeczeństwa. M. in. uprzejmości kier. Rybackiego i jego żony zawdzięczałem wygodne pomieszczenie, które odstąpili mi w swym mieszkaniu na okres prac. Fr. Durczewski z Rawicza przekazał mi bezpłatnie większą

ilość kartonów, których brak bardzo utrudniał badania. Wspomniani wyżej robotnicy włożyli w swą pracę dużo zapału i rzetelnego wysiłku, niewspółmiernego do ich niskich wynagrodzeń. Wszystkim, którzy w jakikolwiek sposób przyczynili się do tych badań, składam na tym miejscu serdeczne podziękowanie. Prace wykopaliskowe cieszyły się również dużym zainteresowaniem okolicznej ludności. Chcąc zaspokoić zrozumiałą ciekawość licznego grona zainteresowanych wykopaliskami urządziłem przy pomocy dostępnych mi środków niewielką wystawę w salce szkolnej w Domaradzicach, obrazującą kulturę materialną ludności grzebanej na cmentarzysku, a ponadto w miejscowej gazecie w Rawiczu ogłosiłem kilka notatek i artykułów popularyzujących wyniki badań.

Prace wykopaliskowe miały być kontynuowane także we wrześniu, ale wybuch drugiej wojny światowej pokrzyżował te plany. Na polecenie dyrektora Instytutu Prehistorycznego zakończyłem badania w dniu 29 sierpnia. Spakowane w pospiechu w kilku skrzyniach zabytki wraz ze sprzętem wykopaliskowym nie bez trudu udało mi się przewieźć następnego dnia do Rawicza, gdzie jednak musiałem zrezygnować z dalszej wysyłki wobec trudności transportowych. Po wielu staraniach umieściłem je w jednej z miejscowych szkół podstawowych, skąd dopiero w następnym roku dostały się do Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, w którym gospodarowali już hitlerowscy okupanci. Tutaj zabytki te przetrwały prawie całą okupację i dopiero z początkiem 1945 r. uległy częściowemu rozproszeniu wzgl. pomieszeniu.

Gdy po zakończeniu działań wojennych w roku 1945 powróciłem do Poznania, stwierdziłem, że notatki i znaczna część odręcznych planów grobów sporządzonych w czasie badań w Domaradzicach, szczęśliwie przetrwały w ukryciu. Nie odzyskałem natomiast reszty planów, które prawdopodobnie w Domaradzicach zapakowałem w pospiechu razem z zabytkami. W oparciu o ocalałą dokumentację zabrałem się niezwłocznie do uporządkowania zabytków z zamiarem rychłego ich opublikowania. Niestety konieczność zakończenia studiów uniwersyteckich, przerwanych wybuchem wojny, a później prace związane z odbudową Muzeum i narastające z roku na rok obowiązki, stale odwodziły mnie od spełnienia tego zamiaru³⁾. Jeżeli pomimo tego praca niniejsza ukazuje się w druku, jest to w znacznej mierze zasługą mego Ojca, który nie szczędził mi słów zachęty.

W pracy tej napotkałem niemałe trudności z powodu przemieszania i braku metryki wielu zabytków. Wprawdzie dzięki zachowanym notatkom i planom grobów oraz ocalałej części niemieckiego katalogu kartkowego zabytków z Domaradzic udało mi się zidentyfikować szczególnie przedmioty żelazne, które najwięcej były przemieszane (zapewne w czasie konserwacji), ale z braku da-

³⁾ W r. 1946 na propozycję dr Z. Rajewskiego napisałem jedynie krótki artykuł popularyzujący wyniki badań w Domaradzicach („Przyjaciel Ludu” — dodatek do „Biuletynu Powiatowego”. Leszno 1946, nr 3 i 4).

²⁾ Okolice Domaradzic badał w latach 1928—1931 dr Z. Rajewski, który opracował monografię powiatu rawickiego. Monografia ta niestety zaginęła w czasie wojny. Dane o osadnictwie w pobliżu cmentarzyska czerpałem z archiwum naukowego Muzeum Archeologicznego w Poznaniu oraz z następujących publikacji: W. Hensel: Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej, t. I i II, Poznań 1950, 1953. — K. Jażdżewski, Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zachodniej i środkowej. Poznań 1936. — Tenże, Nowe znaleziska w pow. rawickim, Przegląd Archeologiczny, t. III. — W. Kowaleńko, Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej. Poznań, 1938. Dane o osadnictwie wczesnośredniowiecznym nie są kompletne.

nych nie mogłem uporządkować wszystkich pomieszanych zabytków, skutkiem czego nie posiadają one pełnej wartości naukowej. Wartość materiału obniża także brak zabytków z kilku zespołów oraz znacznej części planów poszczególnych grobów i planu całego cmentarzyska, którego niestety nie udało mi się odtworzyć na podstawie zachowanych notatek. Wszystkie opisane przeze mnie zabytki znajdują się w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu pod nr inw. 1950 : 767.

Oddając niniejszą pracę do rąk czytelników czuję się w obowiązku podziękować mojemu Ojcu, prof. dr J. Kostrzewskiemu za słowa zachęty, a art.-graf. B. Promińskiemu za staranną szatę graficzną ilustracji.

II. MATERIAŁY

A. Zwarte zespoły grobowe

1. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu i obwarowaniem kamiennym.

Odkrył go T. Rybacki. Według informacji udzielonych mi przez niego grób ten przedstawiał się następująco: na głębokości ok. 40 cm poniżej powierzchni ziemi znajdowała się w czystym piasku zwarta pokrywa kamienna o średnicy ok. 2 m, ułożona z dużych kamieni niełupanych. Pod nią ukazała się ciemno zabarwiona ziemia, zawierająca skorupy, kości i węgle drzewne. Na głębokości ok. 70 cm poniżej powierzchni ziemi w czystym piasku znajdował się kociołek brązowy, obok niego leżał miecz żelazny rytuałnie zgięty, a powyżej niego w ciemnej ziemi dwie przystawki gliniane. Kociołek zawierał kości spalone i wyszczególnione niżej dary grobowe¹⁾. Grób ten rozkopałem powtórnie, przy czym odkryłem w nim jeszcze skorupy i kości spalone.

1) Kociołek brązowy (ryc. 2 i 3,15) ma półkulisty brzusec, łagodnie załamany w górnej części, szeroką, skośną i nieco wklęsłą szyjkę i osadzoną na niej krawędź żelazną, wykonaną z grubego pręta o przekroju rombówatym. Szyjka, wykonana z szerokiej taśmy, spojonej na końcach dwoma rzędami nitów, jest nasunięta od zewnątrz na brzusiec i przymocowana do niego nitami dokoła całego obwodu. Nity są ułożone gęsto przy sobie w odległości 5—7 mm. Poniżej krawędzi, na zewnętrznej stronie szyjki znajduje się dwuczłonowe uszko żelazne z ulamanym uchwytem, przymocowane do szyjki dwoma nitami. W otworze uchwytu tkwił półkulisty, czworokątny w przekroju kabłąk żelazny z końcami zwężonymi i odgiętymi pod kątem prostym, uformowanymi w postaci stożkowatych guzków. Drugi uchwyt nie zachował się. Kociołek jest kuty z blachy grub. 2 mm i nie posiada żadnych ozdób.

¹⁾ Inwentarz grobów 1, 4, 6, 7 i 14, odkrytych przez T. Rybackiego, przydzieliłem do poszczególnych zespołów na podstawie informacji udzielonych mi przez niego. Ponieważ nie sporządził on żadnych notatek, przynależność tych zabytków do odnośnych zespołów należy przyjąć z zastrzeżeniem.

Wymiary: wys. 22 cm, średn. brzuśca 32 cm, otwór 27 cm, grubość krawędzi 1,8 cm, średn. kabłąka 33,3 cm, najw. grubość kabłąka 1,2 cm, najw. zwężenie kabłąka 0,5 cm, średn. guzków kabłąka 1,8 cm, wysokość ich 1,3 cm.

2) Dwie równo uformowane beczułkowate czarki gliniane (ryc. 3, 14, 17), o powierzchni gładkiej ciemnobrunatnej. Obie są przepalone, jedna z nich jest częściowo wypaczona w ogniu. Dno ich jest wklęsłe do środka, brzusec zdobiony na całej powierzchni równoległymi głębokimi bruzdami pionowymi. Szyjkę mają wydzieloną dwiema poziomymi liniami równoległymi. kra-

Ryc. 2. Domaradzice, pow. rawicki. Kociołek brązowy z żelazną obręczą i kabłąkiem z grobu 1. — Fig. 2. Domaradzice, distr. de Rawicz. Chaudron en bronze avec cerceau et anse en fer de la tombe no 1.

wędź ich jest odchylona. Wymiary: wys. 6 i 6,3 cm, średn. brzuśca 6,5 i 7,5 cm, otwór jednakowych rozmiarów 5,5 cm, dno 3,8 i 3,5 cm.

3) Wśród ułamków kilku naczyń glinianych całkowicie zżużonych w ogniu stosu można wyróżnić fragmenty czterech podstaw, większy fragment kubka z grubym, wydatnym uchem (ryc. 3, 12), ułamek krawędziowy naczynia z ornamentem dwóch listew poziomych w środkowej części szyjki i u jej nasady (ryc. 3, 11) oraz ułamek naczynia z fragmentem ornamentu meandrowego (ryc. 3, 13).

Wśród pozostałych skorup można wyróżnić:

a) Ułamek dużego, silnie profilowanego naczynia o czarnej, lśniącej powierzchni z ornamentem meandrowatym, wykonanym dwuzębnym ostrzem (ryc. 3, 3).

b) Ułamek naczynia słabo profilowanego o powierzchni gładkiej, jasnobrunatnej, z facetowanym brzegiem, zdobionego poniżej szyjki poziomym pasmem wypełnianym na przemian trójkątami kreskowanymi i polami pustymi (ryc. 3, 4).

c) Ułamek naczynia z facetowanym brzegiem, słabo profilowanego, barwy ciemnobrunatnej, zdobionego ornamentem jodełkowym i płaskie dno należące prawdopodobnie do tego samego naczynia, zdobione ornamentem rozetkowym (ryc. 3, 1 i 5).

d) Ułamek naczynia podwójnie stożkowatego, z facetowanym brzegiem o powierzchni gładkiej popielato-brunatnej, zdobionego pozio-

Ryc. 3. Kocioł brązowy i ceramika z grobu 1. Nr. 15 = $\frac{1}{4}$ w. n., reszta = $\frac{1}{2}$ w. n.
 — Fig. 4. Chaudron en bronze, vases en argile et tessons de la tombe no 1. No 15
 en $\frac{1}{4}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

mym pasmem linii prostych i przerywanych; na krawędzi tego ułamka i poniżej niej widoczne są 2 otwory po czopach od uszka (ryc. 3, 2).

e) Ułamek naczynia przepalonego w ogniu zdobionego dwiema listwami poziomymi (ryc. 3, 16).

f) Ułamki naczynia barwy brunatnej, zdobionego pasmem złożonym z linii ciągłej i dołączków (ryc. 3, 10).

g) Ułamek naczynia przepalonego w ogniu z fragmentem ornamentu meandrowego (ryc. 3, 9).

h) Ułamek naczynia z facetowanym brzegiem o lśniącej, czarnej powierzchni (ryc. 3, 7).

i) Ułamek niewielkiego naczynia barwy jasnobrunatnej z facetowanym brzegiem (ryc. 3, 8).

j) Ułamek naczynia barwy brunatnej z ornamentem listwy poziomej na przemian skośnie kreskowanej i wątkiem złożonym z prostokątów z przekątniami (ryc. 3, 6).

4) Miecz żelazny (ryc. 4, 6) obosieczny, dwukrotnie zgięty rytua nie, z płaską rękojeścią, rozszerzającą się stopniowo ku klindze, wyodrębnionej pod kątem prostym. Klinga ma przekrój soczewkowaty. Wymiary: długość wyprostowanego miecza 78,5 cm, długość rękojeści 12,3 cm, grubość jej 0,5 cm, szerokość 0,7 cm do 2 cm, szerokość klingi u nasady rękojeści 4,1 cm, zwężenie klingi 0,6 cm, czubek jest ścięty na długość 8 cm, grubość klingi 0,4—0,6 cm.

5) Żelazny grot oszczepu (ryc. 4, 17) z szerokim ostrzem i krótką tulejką. Tulejka, zaopatrzona w nit, ma u wlotu przekrój okrągły, a u nasady ostrza rombowny. Ostrze łączy się z tulejką łagodnym łukiem i poczynając od nasady do połowy swej długości jest spłaszczony i przedzielony przez środek żeberkiem. Obie połowy ostrza są pokryte ornamentem soczewkowatym, złożonym na jednej stronie ze skośnych linii przerywanych, na drugiej zaś ze skośnych linii ciągłych. Ornament ten, wybijany tłoczkiem, znajduje się także na odwrocie grotu, przy czym liniom ciągłym na jednej połowie ostrza odpowiadają linie przerywane na tej samej połowie na odwrotnej stronie grotu. Ponadto szczyty owych soczewkowatych ornamentów zdobią obustronnie u nasady tulejki 2 kółeczka. Największa szerokość ostrza przypada mniej więcej w $\frac{2}{3}$ długości grotu. W części końcowej ostrze ma przekrój rombowny. Wymiary: długość grotu 21,7 cm, długość tulejki 6,5 cm, średn. wlotu tulejki 1,5 cm, średn. nasady ostrza 1,8 cm, najw. szerokość ostrza 4 cm.

6) Żelazny grot dzirytu (ryc. 4, 9) z niezachowaną w całości tuleją. Tuleja, okrągła u wlotu, jest zwężona i rozplaszczona u nasady ostrza. Mniej więcej w połowie jej długości znajduje się pierścieniowaty ornament ujęty w dwa żeberka. Oba skrzydełka ostrza są wydatnie rozszerzone (jedno niezachowane w całości). Ostrze ma przekrój rombowny. Wymiary: długość grotu 16,7 cm; długość tulejki 8,7 cm, najw. rozpiętość skrzydełek ok. 5 cm, średn. wlotu tulejki ok. 1,7 cm, średn. tulejki u nasady ostrza 1 cm.

7) Żelazne umbo tarczy (ryc. 4, 10), słabo zachowane, ma spiczastą, lekko zaokrągloną po-

krywę, niski kołnierz i niezachowany w całości brzeg. Na zachowanej części brzegu widoczne są dwa otwory na nity tuż przy sobie; w jednym tkwi nit z kopułkowatą główką. Wymiary: wys. pokrywy 8 cm, szer. kołnierza 1,2 cm, średn. pokrywy 10 cm, średn. główki nitu 1,2 cm.

8) Żelazny imacz tarczy (ryc. 4, 14) ukształtowany w postaci wąskiego pręta pięciobocznego w przekroju, z końcami spłaszczonymi, oddzielnymi plastycznym ornamentem pierścieniowatym ujętym w dwa żeberka. Ten sam ornament znajduje się również w części środkowej uchwytu, uzupełniony ponadto podwójnym rzędem punkcików i podwójnym symetrycznym ornamentem dwóch kątów wsuwanych, zwróconych szczytami ku końcom imacza. Ornament podwójnego rzędu punkcików znajduje się również wzdłuż grzbietu uchwytu na całej jego długości. Końce imacza są bogato profilowane i zaopatrzone w otwory do nitów, które nie zachowały się. Wymiary: długość imacza 18,5 cm, długość części środkowej (uchwytu) 8,9 cm, średn. 0,7 cm, najw. szer. rozplaszczonych końców 2 cm.

9) Ostroga żelazna (ryc. 4, 4), niezachowana w całości, odznacza się wysmukłym, półokrągłym w przekroju kabląkiem, nieznacznie rozszerzonym w części środkowej i wysmukłym kolcem ośmiobocznym w przekroju. Jeden koniec ostrogi jest ułamany, na drugim zaś znajduje się guziczkowe zgrubienie z głębokim, wklęsłym ornamentem krzyża równoramiennego wpisanego w koło. Wymiary: przypuszcz. rozpiętość ostrogi ok. 9 cm, najw. szer. kabląka 0,8 cm, zwęż. kabląka 0,3 cm, wysokość kolca 2,1 cm, średn. guziczka 0,8 cm.

10) Nóż żelazny (ryc. 4, 15) z łukowato wygiętym grzbietem i szerokim, również łukowatym, wyodrębnionym trzonem. Na ostrzu mocno zużyтым znajduje się jednostronny ornament kątowy. Wymiary: długość noża 18,2 cm, długość trzonu 5 cm, początko. szer. trzonu 0,6 cm, szer. trzonu u nasady ostrza 1,6 cm, najw. szer. ostrza 2,3 cm.

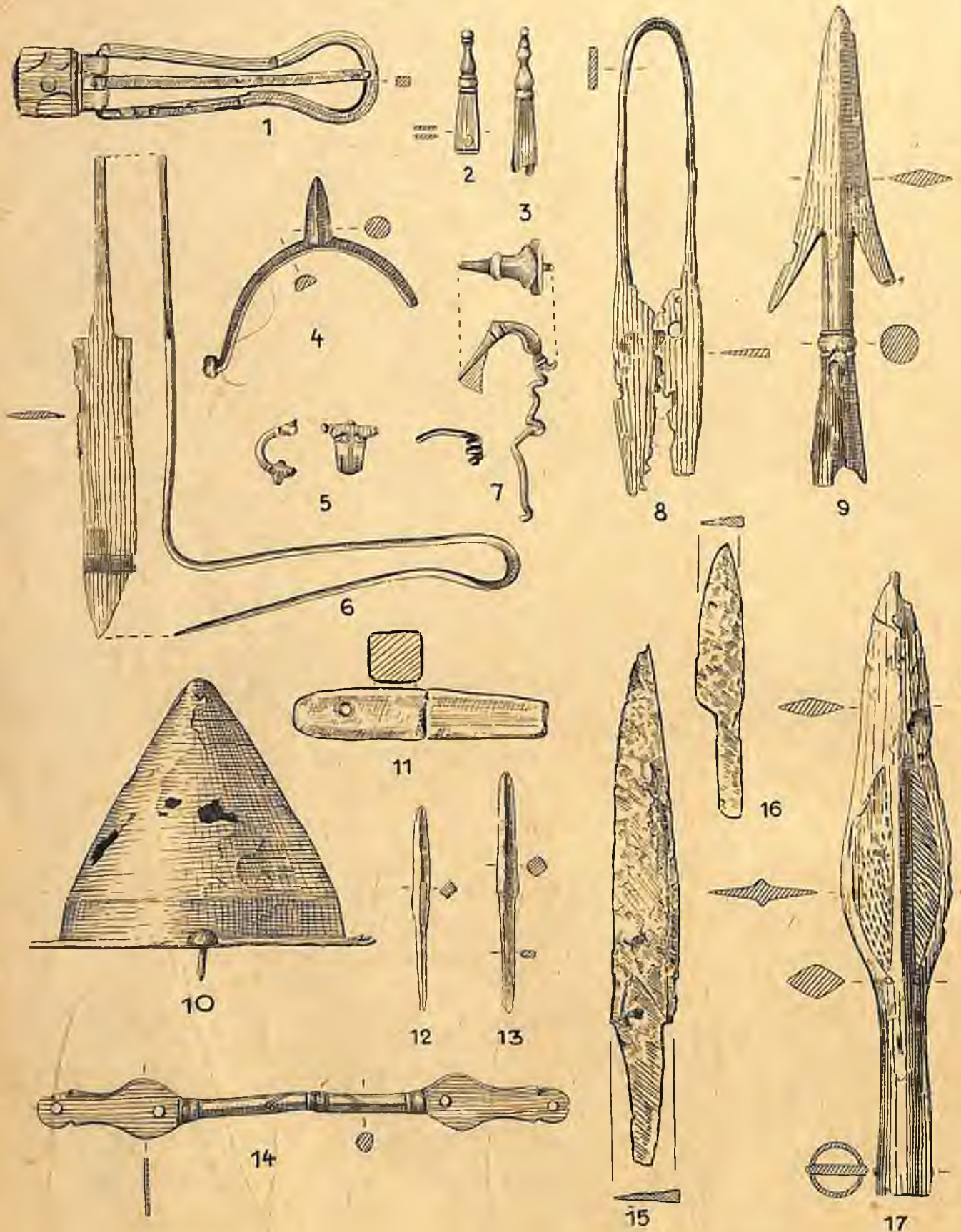
11) Nóż żelazny (ryc. 4, 16) z prostym trzonem i krótkim, wyodrębnionym ostrzem. Wymiary: długość noża 9,5 cm, długość trzonu 3,6 cm, szer. trzonu 0,8 cm, najw. szer. ostrza 1,7 cm.

12) Nożyce żelazne (ryc. 4, 8) z szerokim, długim kabląkiem i krótkimi ostrzami. Ostrza, nie zachowane w całości, są wyodrębnione od kabląka pod kątem prostym i zdobione tuż przy nasadzie dwoma okrągłymi otworami. Wymiary: długość nożyc w stanie zachow. 16,6 cm, najw. szer. kabląka 2,2 cm, szer. kabląka u nasady ostrza 3 mm, długość ostrzy w stanie zachow. 7,3 cm, najw. szer. ostrza w stanie zachow. 1,9 cm.

13) Dwa tłoczki żelazne (ryc. 4, 12, 13) z grubym stępionym ostrzem o przekroju kwadratowym i z płaskim trzonem o przekroju prostokątnym. Większy z nich ma spłaszczone krawędzie trzonu u nasady ostrza na długość 0,7 cm. Wymiary: długość 8,4 i 7,3 cm, długość ostrza 4,3 i 4,1 cm, przekrój ostrza u nasady 0,5×0,5 i 0,4×0,5 cm.

14) Żelazna sprzączka do pasa (ryc. 4, 1) składa się z trzech części: z wydłużonego kabląka o przekroju prostokątnym oraz z ruchomego oku-

Ryc. 4. Przedmioty brązowe, żelazne i kamienne z grobu 1. Nr 6 = $\frac{1}{4}$ w. n., reszta = $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 4. Objets en bronze en fer et en pierre de la tombe no 1. No 6 en $\frac{1}{4}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

cia spiętego nitami i kolca, który nie zachował się całkowicie. Okucie posiada jednostronny ornament wgłębiony w postaci poprzecznej bruzdy w oprawie dwóch równoległych linii. Wymiary: długość wraz z okuciem 12,8 cm, długość ramy 10 cm, najw. rozwartość ramy 3,1 cm, zwężenie ramy 1,6 cm, przekrój ramy 0,4×0,3 cm, szer. okucia 2,9 cm, długość okucia 3,3 cm, rozwartość okucia 0,15—0,2 cm.

15) Dwa żelazne dolne okucia pasa (ryc. 4, 2—3) podobnie uformowane. Jedno z nich (ryc. 4, 3) niezachowane w całości, odznacza się wysmukłym kształtem i bogatszym ukształtowaniem główki. Wymiary: a) długość w stanie zachow. 5,1 cm, długość uchwytu w stanie zachow. 2,6 cm, szer. uchwytu 0,8 cm, rozwartość uchwytu 0,1—0,15 cm; b) długość 4,2 cm, długość uchwytu 2 cm, szer. uchwytu 0,8 cm, rozwartość uchwytu 0,1—0,15 cm.

16) Fragment zapinki brązowej (ryc. 4, 5) z dwoma „oczkami“ i z dolnym grzebieniem. Zapinka ta, wykonana z szerokiej taśmy zwężającej się ku nóżce i zdobionej wzdłuż 3 żeberkami, zaopatrzona była w haczyk do ujęcia górnej cięciwy. Wymiary: szer. kabląka 0,9—0,11 cm, długość w stanie zachow. 2,4 cm.

17) Fragment zapinki brązowej (ryc. 4, 7) silnie profilowanej z haczykiem dla górnej cięciwy i grzebieniem środkowym oraz z rozwiniętą (rytualnie?), niezachowaną w całości sprężyną. Do zapinki tej należy zapewne także fragment sprężyny wykonanej z drutu brązowego. Wymiary: długość w stanie zachow. 3,5 cm, najw. szer. kabląka 1,6 cm.

18) Osełka z piaskowca (ryc. 4, 11) o przekroju prostokątnym z otworem do zawieszania. Wymiary: długość 8,7 cm, przekrój w części środkowej 1,8×1,5 cm, średn. otworu 0,5 cm.

2. Grób jamowy z obwarowaniem kamiennym

Na głębokości 60 cm poniżej powierzchni ziemi znajdowała się zwarta pokrywa kamienna, ułożona z kamieni nielupanych, o średnicy 130 cm. Poniżej niej na głęb. 90 cm znajdowała się jama o intensywnym ciemnym zabarwieniu; głęboka 50 cm, która zawierała skorupy naczyń, spalone kości ludzkie, węgle drzewne i sierpowaty nóż żelazny.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki dużego naczynia z gładką, czarną powierzchnią i grubymi ściankami; m. in. fragment przydenny i ułamek odchylonego na zewnątrz facetowanego brzegu (ryc. 5, 2).

b) Fragmenty dwóch lub trzech mis z facetowanym brzegiem o powierzchni gładkiej jasnobrunatnej i czarnej (ryc. 5, 3—5).

c) Fragmenty kubka silnie przepalonego w ogniu, z dużym taśmowatym uchmem.

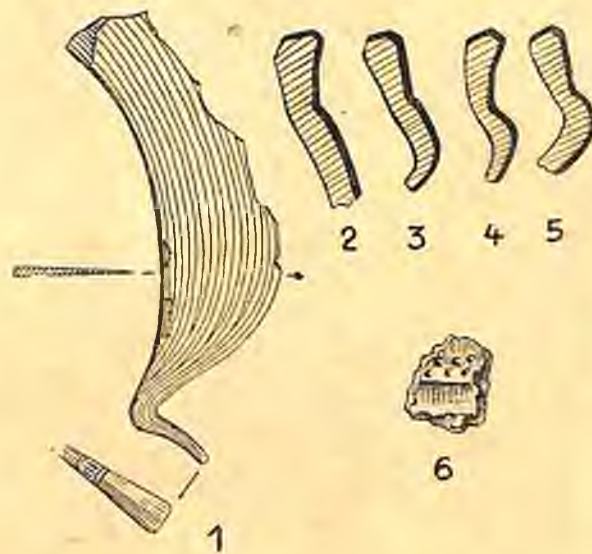
d) Dwa ułamki naczynia o bardzo grubych ścianach i ciemnobrunatnej chropowatej powierzchni.

e) Ułamek naczynia z poziomą listwą zdobioną dołeczkami (ryc. 5, 6).

2) Żelazny nóż sierpowaty (ryc. 5, 1) niezachowany w całości, z ostrzem półksiężycowatym, zaopatrzony w krótką łukowato wygiętą rękojeść, rozszerzającą się ku końcowi. Rękojeść tę o przekroju daszkowatym, zdobi na przejściu w ostrze ornament złożony z grupy kresek poprzecznych i podłużnych.

3. Grób jamowy (?)

Znajdował się w pobliżu grobu 2 i został rozkopany przez T. Rybackiego. Zawierał skorupy i kości spalone w ciemnej ziemi. Inwentarza brak.

Ryc. 5. Zawartość grobu 2. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 5. Contenu de la tombe no 2. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

4. Grób jamowy (?)

W czarnej ziemi przemieszanej z czystym piaskiem znajdował się kubek gliniany, skorupy innych naczyń, kości i węgle drzewne oraz nożyk żelazny. Zarys jamy był bardzo niewyraźny. Prawdopodobnie grób ten został częściowo wyeksplorowany w czasie poszukiwań T. Rybackiego.

1) Kubek gliniany (ryc. 6, 10) z facetowanym brzegiem i małym taśmowatym uszkiem, silnie przepalony w ogniu, o powierzchni gładkiej, barwy ciemnobrunatnej.

2) Ze skorup udało się zrekonstruować kilka większych fragmentów naczyń z facetowanymi brzegami:

a) Fragmenty trzech kubków z uszkami, częściowo przepalonych. Uszka u dwóch okazów są utracone, jeden fragment ma uszko zachowane w całości, zwężone w środku (ryc. 6, 1).

b) Fragment naczynia o gładkiej powierzchni jasnobrunatnej (ryc. 6, 4). Wymiary: wys. 12 cm, otwór ok. 13,5 cm.

c) Fragment podobnego naczynia silnie przepalonego w ogniu o gładkiej powierzchni (ryc. 6, 11). Średn. otworu ok. 11,5 cm.

d) Fragment naczynia przepalonego w ogniu o profilu jajowatym i gładkiej powierzchni barwy brunatnoczerwonej (ryc. 6, 12). Wymiary: wys. 22 cm, otwór ok. 13,5 cm.

Ryc. 6. Zawartość grobu 4. Nr 7 = $\frac{1}{4}$ w. n., reszta = $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 6. Contenu de la tombe no 4. No 7 en $\frac{1}{4}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

e) Fragment górnej części naczynia odwrotnie gruszkowatego z facetowanym, odchylnym na zewnątrz brzegiem (ryc. 6,8). Średn. otworu 9,5 cm. Do tego samego naczynia należy zapewne fragment podstawy o średn. 9 cm i dolnej części brzuśca.

f) Fragment podobnego naczynia o gładkiej, szarobrunatnej powierzchni z krótką stożkową szyjką. Wymiary: otwór 9,8 cm, wys. szyjki 1,2 cm.

g) Fragment miski o powierzchni barwy brunatnej, średn. ok. 20 cm (ryc. 6, 7).

h) Dwa ułamki podobnej mniejszej miski (ryc. 6, 9).

i) Kilkanaście mniejszych ułamków krawędziowych różnych naczyń.

j) Kilkanaście fragmentów płaskich wyodrębnionych podstaw różnych naczyń.

k) Fragmenty naczynia toczonego na kole (ryc. 6,5) o gładkiej powierzchni barwy ciemnoszarej i cienkich ściankach, wykonanego z czystej glinki. Zachowane fragmenty pozwalają przypuszczać, że naczynie to posiadało płaską wyodrębnioną podstawę, łagodnie zaokrąglony brzusiec, zwężoną szyjkę i brzeg odchylny na zewnątrz. Cała powierzchnia brzuśca była pokryta ornamentem pionowych równoległych rowków, wykonanych narzędziem grzebykowatym. Część przydenna, wolna od ornamentu jest oddzielona od brzuśca poziomą bruzdą. Na wewnętrznej powierzchni naczynia, szczególnie w części przydennej, widoczne są smugi poziome, charakterystyczne dla naczyń toczonych na kole garncarskim. Wszystkie ułamki tego naczynia są silnie przepalione w ogniu. Wymiary: wys. ok. 9,5 cm, średn. brzuśca ok. 10,5 cm.

3) Żelazny nożyk sierpikowy (ryc. 6,6) z kółkiem do zawieszania, zdobiony jednostronnie na ostrzu znakiem trykwetrum a na trzonie ornamentem karbowanym. Wymiary: dług. 7,7 cm, dług. rączki 3,1 cm, szer. ostrza 2 cm, grub. grzbietu 0,15 cm, średn. kółka 1 cm.

Do tego grobu należą jeszcze następujące zabytki:

4) Żelazna klamra do pasa z kabłąkiem o przekroju romboidalnym (ryc. 6,2) zwężającym się ku środkowi. Jeden z zachowanych końców jest rozplaszczony i zgięty hakowato, drugi, ułamany jest odgięty w przeciwną stronę. Wymiary: dług. 8,2 cm, średn. 0,95 cm, w części rozplaszczony 1 cm.

5) Fragment łańcuszka (?) żelaznego (ryc. 6,3) złożonego z trzech części połączonych ze sobą: czworograniastej z rozplaszczonymi i zwiniętymi końcami, ogniwka o kształcie ósemkowatym oraz z krótkiego, nie zamkniętego ogniwka. Wymiary: dług. 13 cm, dług. poszczególnych ogniwek: a) 6,7 cm, b) 4,9 cm, c) 2 cm, szer. ogniwek: a) 0,4 i 0,8 cm, b) 0,5 i 1,1 cm, c) 0,3 i 0,6 cm.

6) Kilka brył żużla żelaznego.

5. Grób jamowy.

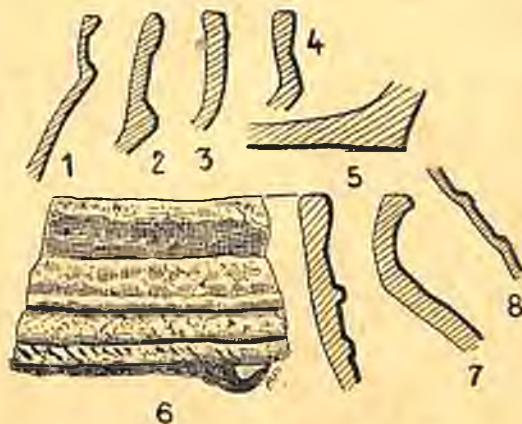
Znajdował się na głęb. 95 cm. Jama w rzucie poziomym miała zarys elipsowaty o średn. 100 cm

i głęb. 70 cm. Na spodzie jamy znajdowały się duże ułamki kości i skorupy, wśród których można wyróżnić:

a) Ułamki dużego naczynia zniekształconego w ogniu z dwiema listwami poziomymi poniżej krawędzi (ryc. 7, 6).

b) Ułamki dużego naczynia barwy brunatnej, o powierzchni chropowatej, z brzegiem wywiniętym na zewnątrz (ryc. 7, 7).

c) Ułamki naczynia o gładkiej powierzchni barwy brunatnej z listwą poziomą na szyjce (ryc. 7, 8).

Ryc. 7. Zawartość grobu 5. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 7. Contenu de la tombe no 5. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

d) Fragment przykrawędziowy kubka barwy brunatnej (ryc. 7, 3).

e) Ułamek przykrawędziowy naczynia ostro profilowanego, o gładkiej czarnej powierzchni z wyodrębnioną szyjką (ryc. 7, 1).

f) Ułamki dwóch czarek ostro profilowanych, o gładkiej powierzchni, barwy jasno- i ciemnobrunatnej (ryc. 7, 2, 4).

g) Fragment wyodrębnionego, wklęsłego dna naczynia (ryc. 7, 5).

6. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu.

Odkrył go T. Rybacki. Według jego informacji na głęb. ok. 60 cm miała się znajdować czarna ziemia zawierająca skorupy, węgle drzewne i kości, a poniżej niej popielnica z kośćmi i 3 przystawki oraz zabytki żelazne. Grób ten, odkopany po raz wtóry przez mnie, zawierał jeszcze: skorupy, znaczną ilość kości, ułamki dwóch zapinek, okucie żelazne i paciorek szklany. Z inwentarza wnosić można, że były to dwa groby, znajdujące się w bliskim sąsiedztwie.

1) Popielnica (ryc. 8,13) nie zachowana w całości, z płaskim, wyodrębnionym dnem, szerokim, baniastym brzuścem, stożkową szyjką i zapewne odchylnym na zewnątrz brzegiem. o czarnej, lśniącej powierzchni, jest zdobiona w górnej części brzuśca poziomym ornamentem meandrowym, a na przejściu brzuśca w szyjkę

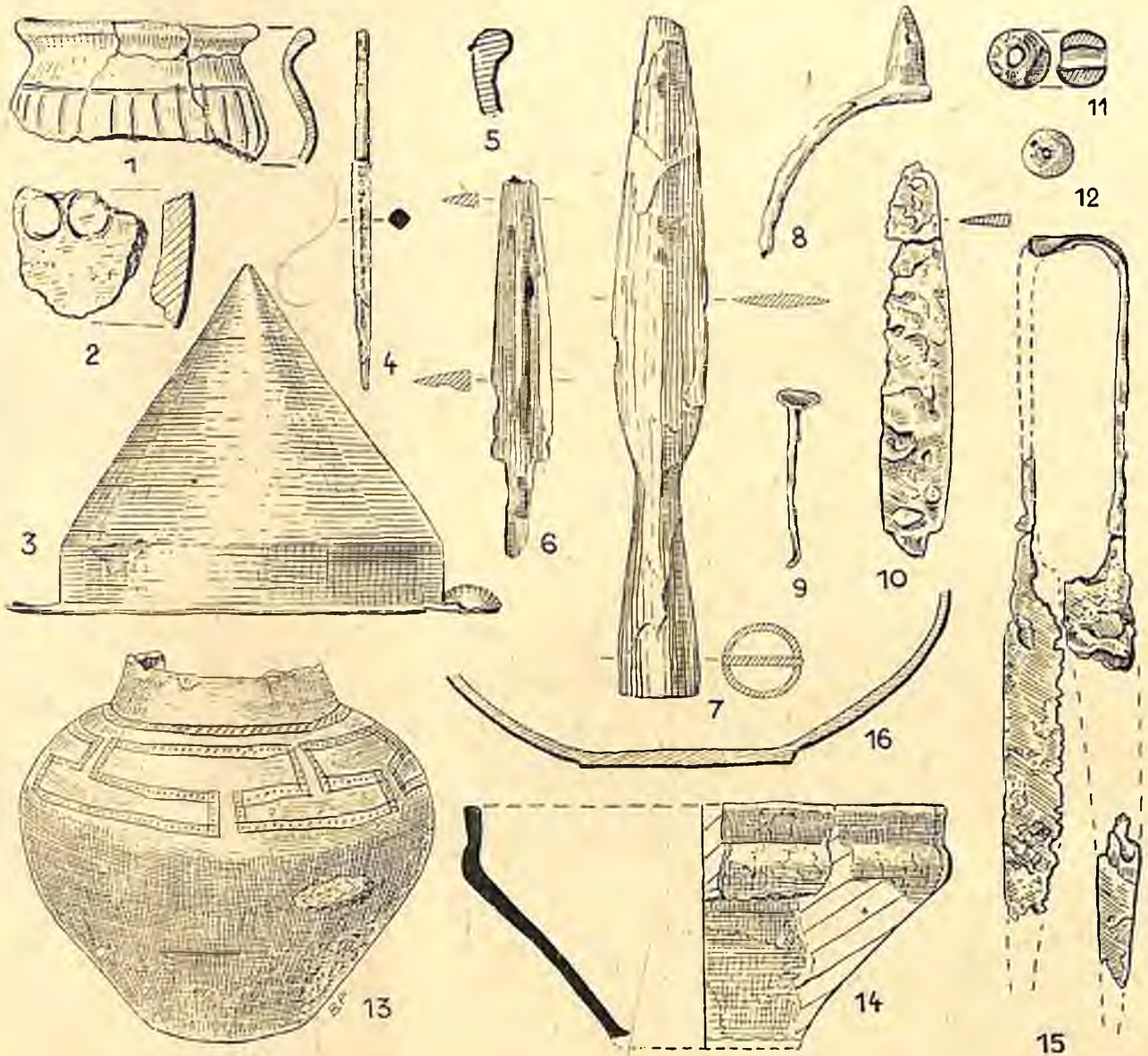
poziomą listwą skośnie kreskowaną. Wymiary: wys. (bez brzegu) 27 cm. średn. brzuśca 31 cm, dno 13 cm.

2) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragment misy z cylindrycznym brzegiem (ryc. 8, 14) barwy brunatnej, ze śladami przepalania w ogniu. Wys. 10 cm.

e) Fragment naczynia (ryc. 8, 2) o powierzchni szorstkiej, barwy brunatnej, zdobionego kółkami.

3) Żelazny grot oszczepu (ryc. 8, 7) z krótką tulejką i wąskim ostrzem o przekroju daszkowym. Tuleja, zaopatrzona w nit, ma u wlotu przekrój okrągły, a u nasady ostrza w przybliżeniu

Ryc. 8. Zawartość grobu 6. Nr 13 = $\frac{1}{5}$, nr 14 = $\frac{1}{3}$ w. n., reszta $\frac{1}{2}$ w. n. —
Fig. 8. Contenu de la tombe no 6. No 13 en $\frac{1}{5}$, no 14 en $\frac{1}{3}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

b) Dno i dolną część brzuśca dużego naczynia o gładkiej ciemnobrunatnej powierzchni (ryc. 8, 16). Średn. dna 9 cm.

c) Fragment maleńkiej czaruki (ryc. 8, 1) z brzegiem odchyłonym na zewnątrz i zaokrąglonym brzuścem zdobionym ornamentem złożonym z bruzd pionowych i jednej poziomej. Powierzchnia gładka, barwy jasnobrunatnej.

d) Fragment krawędziowy naczynia (ryc. 8, 5) o powierzchni szorstkiej, barwy brunatnej.

rombowaty. Ostrze nie zachowało się w całości. Wymiary: dług. grotu 18,5 cm, dług. tuleji 6 cm, średn. wlotu tuleji 2 cm, średn. nasady ostrza 1,2 cm, najw. szer. ostrza 2,6 cm.

4) Żelazne umbo tarczy (ryc. 8, 3), ze spiczastą pokrywą, wąskim kołnierzem i brzegiem niezachowanym w całości. Umbo było przymocowane do tarczy 4 nitami, z których zachował się jeden o półkulistej główce. Wymiary: wys. pokrywy 7,7 cm, szer. kołnierza 1,7 cm, szer. brzegu 1,7 cm, średn. pokrywy 10,8 cm, średn. główki nitu 1,8 cm.

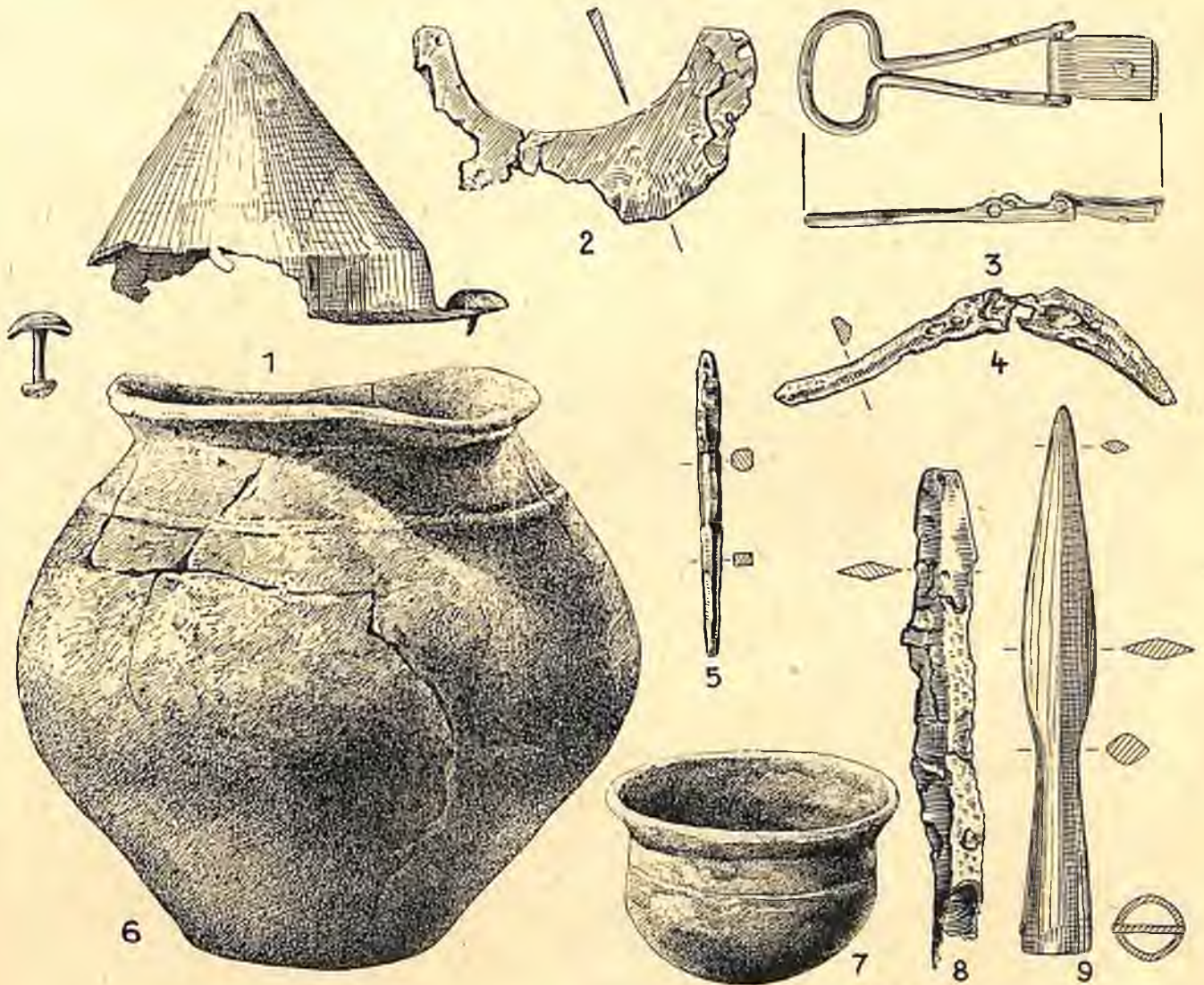
5) Fragment ostrogi żelaznej⁵⁾ (ryc. 8, 8) ze stożkowym kolcem o średn. 1,1 cm i wys. 2,2 cm.

6) Nóż żelazny, nie zachowany w całości (ryc. 8, 6) z wyodrębnionym ostrzem, szerokim grzbietem i głęboką strudziwą, równoległą do niego. Wymiary: dług. w stanie zachowania 10,5 cm, dług. trzonu 2,5 cm, szer. trzonu u nasady ostrza 8 mm, najw. szer. ostrza 1,6 cm, szer. strudziwy 0,5 cm, najw. grub. grzbietu 0,7 cm.

kroju kwadratowym zdobiony na krawędziach w pobliżu nasady ostrza kilku karami. Wymiary: dług. 9,9 cm, najw. średn. trzonu 0,5 cm, najw. średn. ostrza 0,4 cm.

10) Płasko-kulisty przedmiot żelazny z otworem w środku (ryc. 8, 11). Wymiary: średn. 1,7 cm, wys. 1,4 cm, średn. otworu 0,6 cm.

11) Dwa nity żelazne; jeden z główką płaską (ryc. 8, 9), drugi z półkulistą i trzonem zgiętym

Ryc. 9. Zawartość grobu 7. Nr 6 = 1/4 w. n., reszta = 1/2 w. n. — Fig. 9. Contenu de la tombe no 7. No 6 = en 1/4, le reste en 1/2 gr. nat.

7) Nóż żelazny, nie zachowany w całości (ryc. 8, 10) z szerokim, wyodrębnionym ostrzem i facetowanym, łukowato wygiętym grzbietem. Wymiary: dług. ostrza w stanie zachowania 10 cm, najw. szer. ostrza 1,9 cm.

8) Nożyce żelazne, zachowane w stanie ułamkowym (ryc. 8, 15).

9) Szydło żelazne z ułamanym ostrzem o przekroju okrągłym (ryc. 8, 4). Trzon o prze-

⁵⁾ Brak w inwentarzu. Opis i wymiary na podstawie zachowanej karty katalogowej.

pod kątem prostym. Wymiary: średn. główki a) 1,1 cm (niekompl.), b) 1,3 cm, dług. trzonu a) 4,6 cm, b) ok. 4,5 cm.

12) Ułamki dwóch drucikowatych zapłonek żelaznych. Słaby stan zachowania nie pozwala na zaliczenie ich do określonej odmiany. Jedna z nich miała prawdopodobnie trójkątną ramę.

13) Płasko-kulisty paciorek szklany barwy niebieskiej, częściowo stopiony w ogniu (ryc. 8, 12).

14) Ułamki taśmowatej blachy żelaznej (okucia).

15) Bryła żużla żelaznego.

7. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu.

Odkrył go T. Rybacki. Na głębokości ok. 40 cm miało się znajdować kilka kamieni, poniżej w czarnej ziemi popielnica z kośćmi i przedmiotami żelaznymi, a obok niej niewielkie naczynie gliniane. Grób ten odkopałem powtórnie, przy czym w czarnej ziemi przemieszanej z piaskiem znalazłem jeszcze kości przepalone i nit żelazny.

1) Popielnica gliniana (ryc. 9, 6), częściowo zniekształcona i spękana w ogniu, odznacza się szerokim, baniastym brzuścem i wywiniętym na zewnątrz brzegiem, szyjka oddzielona od brzuśca poziomą listwą. Powierzchnia naczynia jest szorstka, barwy brunatnej. Wymiary: wys. 31 cm. średn. brzuśca 34 cm, średn. otworu 23 cm, dno 14,5 cm.

2) Czarka gliniana (ryc. 9, 7) z półkulistym dnem, cylindryczną szyjką i odchylonym brzegiem. Szyjka jest wyodrębniona dwiema poziomymi bruzdami. Powierzchnia gładka, barwy brunatnej. Wymiary: wys. 5,7 cm. średn. brzuśca 8,3 cm.

3) Żelazny grot oszczepu (ryc. 9, 9) z szeroką tuleją, w której tkwi nit i z wąskim ostrzem o przekroju daszkowatym. Wymiary: dług. 15,3 cm, dług. tuleji 5,5 cm, średn. wlotu tuleji 1,8 cm, średn. nasady ostrza 1,1 cm, najw. szer. ostrza 2 cm.

4) Żelazny grot oszczepu, niezachowany w całości (ryc. 9, 8) z żeberkiem na ostrzu. Dług. ostrza w stanie zachowania 10,5 cm.

5) Żelazne umbo tarczy, nie zachowane w całości (ryc. 9, 1) ze spiczastą pokrywą. W zachowanym fragmencie brzegu tkwi nit żelazny z półkulistą, płaską główką. Drugi podobny nit, znaleziony luźno, miał przeciwległą mniejszą główkę brązową. Wymiary: wys. pokrywy 7 cm, szer. kołnierza 1,7 cm, szer. brzegu 1,8 cm, średn. pokrywy ok. 10 cm, średn. główki nitu 1,8 cm.

6) Fragment ostrogi żelaznej (ryc. 9, 4) z długim, zwężającym się ku końcom kabłąkiem o przekroju daszkowatym.

7) Tłoczek żelazny (ryc. 9, 5) nie zachowany w całości. Trzon w pobliżu nasady ostrza ma facetowane krawędzie. Wymiary: dług. w stanie zachow. 8,5 cm, dług. trzonu 5,2 cm, średn. nasady ostrza 0,5 cm.

8) Fragment półkolistej brzytwy żelaznej (ryc. 9, 2). Wymiary: odległ. pomiędzy obu końcami ok. 6,5 cm, najw. zachow. szer. ostrza 2,9 cm.

9) Brązowa sprzączka do pasa (ryc. 9, 3), złożona z czterech części: z wydłużonego kabłąka, zbliżonego kształtem do greckiej litery „Ω”, ruchomego kolca (nie zachowanego), osadzonego w 3/4 dług. kabłąka w ozdobnych łożyskach oraz z osi, zamykającej obwód kabłąka, na której znajduje się ruchome okucie pasa spięte nitami. Okucie zdobione jest obustronnie poprzeczną bruzdą. Wymiary: dług. 9,9 cm, dług. kabłąka 7,4 cm, najw. szer. kabłąka 3,7 cm, szer. okucia pasa 1,8 cm.

10) Nieokreślony fragment żelazny, silnie rdzą przeżarty.

8. Grób jamowy.

Niezbyt duża i głęboka jama grobowa wypełniona była czarną ziemią zawierającą skorupy i przepalone kości. Poniżej niej w czystym piasku znajdował się żelazny grot oszczepu, grot dziirytu, nóż i bliżej nieokreślony fragment żelazny. Grotu oszczepu i fragmentu żelaznego brak w inwentarzu.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragment naczynka (ryc. 10, 4) ze zgrubiałym facetowanym brzegiem, ze stożkową

Ryc. 10. Zawartość grobu 8. 1/2 w. n. — Fig. 10. Contenu de la tombe no 8. 1/2 gr. nat.

szyjką i zaokrąglonym brzuścem, zdobionego ornamentem dołeczek i skośnych szerokich bruzd.

b) Ułamki odchylonych na zewnątrz brzegów dwóch naczyń (ryc. 10, 2, 3).

c) Ułamki naczynia zdobionego wątkiem podwójnej linii przerywanej (ryc. 10, 5).

d) Fragment misy z cylindrycznym brzegiem (ryc. 10, 1).

e) Fragment płaskiej wyodrębnionej podstawy naczynia.

2) Żelazny grot dziirytu (ryc. 10, 7) jest zaopatrzony w długą, stożkową, niedokutą tuleję i skrzydlate ostrze o przekroju daszkowatym. W tuleji zachował się głęboko osadzony nit. Wymiary: dług. 19,2 cm, dług. tuleji 15 cm, najw. rozpiętość skrzydełek 3,7 cm, średn. wlotu tuleji 2,2 cm, średn. tulejki u nasady ostrza 0,8 cm.

3) Nóż żelazny (ryc. 10, 6) z łukowato wygiętym grzbietem i szerokim trzonem, wyodrębnionym łukowato od ostrza, niezachowanym w całości. Wymiary: dług. 17,4 cm. dług. ostrza 18,8 cm, najw. szer. ostrza 2,5 cm, najw. szer. trzonu 1,1 cm.

9. Grób jamowy.

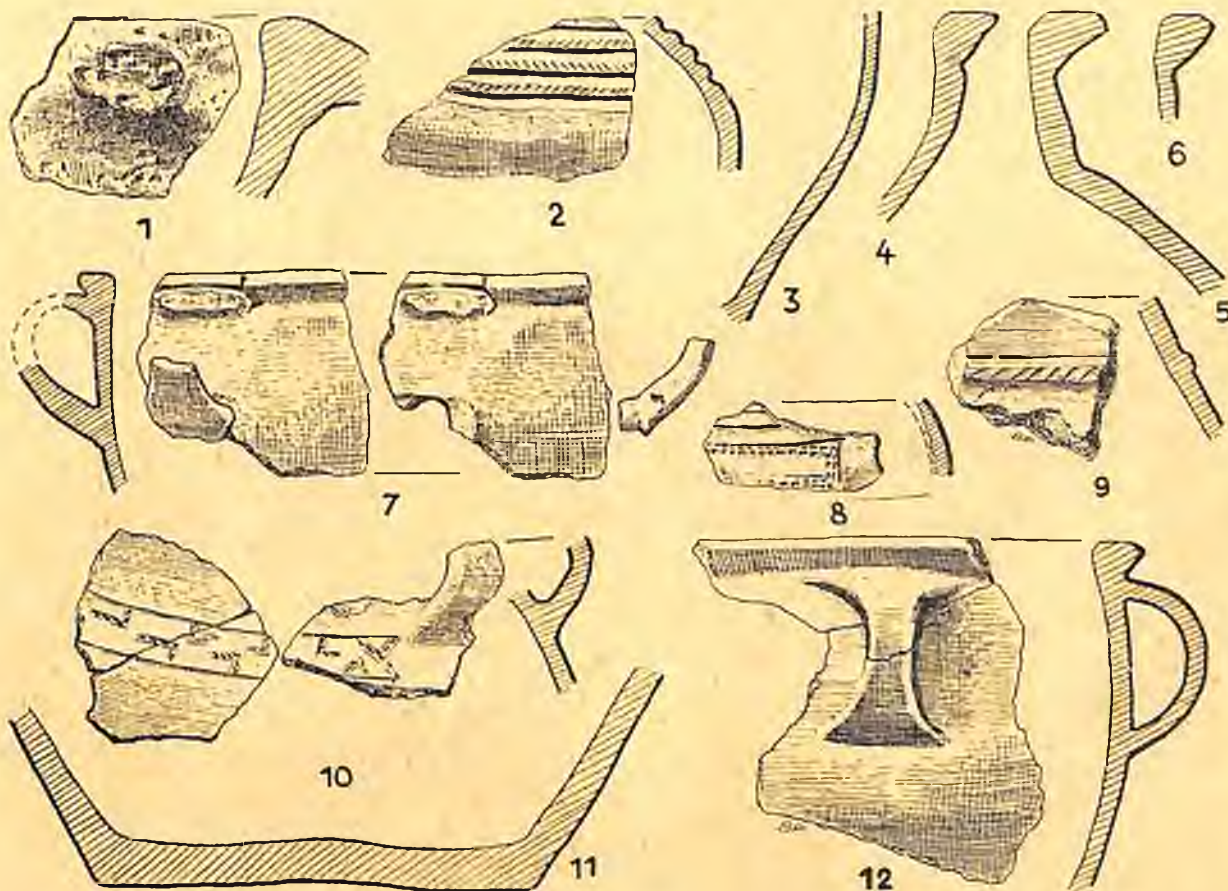
Znajdował się na głębokości ok. 40 cm. Jama wypełniona była niezbyt czarną ziemią i zawierała znaczną ilość skorup naczyń, kości przepa-

czym naśladowującym ornament kółka zębatego (ryc. 11, 10).

e) Ułamki podobnego naczynia z uchem osadzonym przy pomocy sęczka. Powierzchnia gładka barwy jasnobrunatnej (ryc. 11, 7).

f) Ułamek naczynia z fragmentem ornamentu wykonanego dwuzębnym kółkiem (ryc. 11, 8).

g) Ułamek naczynia o powierzchni gładkiej, czarnej, zdobionego kilku poziomymi listwami skośnie kreskowanymi (ryc. 11, 2).

Ryc. 11. Zawartość grobu 9. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 11. Contenu de la tombe no 9. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

lone i żuźle żelazne. Największa głębokość jamy wynosiła 60 cm.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki dużego naczynia ze stożkowatą szyjką i wygiętym na zewnątrz, facetowanym brzegiem. Powierzchnia gładka barwy brunatnej (ryc. 11, 5).

b) Ułamek naczynia ze stożkowatą szyjką, o gładkiej powierzchni barwy brunatnej (ryc. 11, 6).

c) Ułamki dużego naczynia z wydętym brzuścem o powierzchni barwy jasnobrunatnej (ryc. 11, 3).

d) Ułamki dwóch podobnych naczyń z uchami zwężonymi w części środkowej (ryc. 11, 10, 12); jedno z nich jest zdobione wątkiem zdobni-

h) Ułamek naczynia o gładkiej czarnej powierzchni zdobionego listwą poziomą, skośnie żłobkowaną (ryc. 11, 9).

i) Fragment dużego kubka z grubym uchem (ryc. 11, 1).

j) Fragment misy z facetowanym brzegiem (ryc. 11, 4).

k) Dno dużego naczynia (ryc. 11, 11).

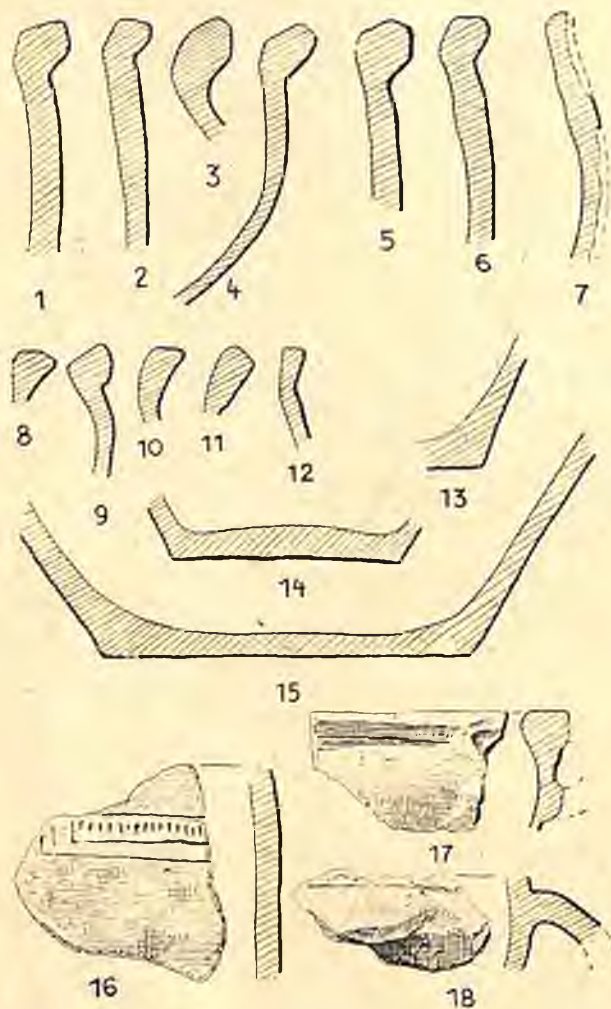
2) Dwa żuźle żelazne.

10. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 40 cm. Jama grobowa, o rzucie poziomym w przybliżeniu kolistym i średn. 120 cm, była głęboka 50 cm. Ponad nią znajdowało się kilka kamieni i dwie bryły żuźla

żelaznego. Jama zawierała czarną ziemię oraz skorupy naczyń, drucikowaty przedmiot żelazny, niewielką ilość kości i węgla drzewnych.

Ryc. 12. Zawartość grobu 10. Ok. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 12. Contenu de la tombe no 10. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

- 1) Wśród skorup można wyróżnić:
  - a) Ułamki czterech naczyń o facetowanych brzegach i niezbyt wydatnych brzuścach. Niektóre z nich silnie przepalone (ryc. 12 1—2 i 5—6). Do jednego z nich należy fragment zdobiony na brzuścu ornamentem meandrowym (ryc. 12, 16).
  - b) Fragmenty misy z facetowanym brzegiem (ryc. 12, 4).
  - c) Fragmenty dwóch mniejszych mis, jeden ze śladem ucha (ryc. 12, 9, 17).
  - d) Fragment naczynia z nasadą ucha zwężonego w części środkowej (ryc. 12, 18).
  - e) Fragmenty wywiniętego na zewnątrz grubego i facetowanego brzegu naczynia. Powierzchnia gładka barwy brązowej (ryc. 12, 3).
  - f) Fragmenty podobnego brzegu mniejszego naczynia (ryc. 12, 8).
  - g) Fragmenty słabo odchylonego brzegu naczynia o cienkich ściankach i gładkiej powierzchni barwy jasnobrunatnej (ryc. 12, 12).
  - h) Fragment odchylonego na zewnątrz brzegu naczynia o gładkiej czarnej powierzchni (ryc. 12, 11).

i) Fragment odchylonego na zewnątrz, facetowanego brzegu naczynia (ryc. 12, 10).

j) Fragmenty naczynia o słabo wydętym brzuścu i cylindrycznym brzegu (ryc. 12, 7).

k) Dno dużego naczynia o powierzchni gładkiej barwy szarobrunatnej (ryc. 12, 15).

l) Dno niewielkiego naczynia, silnie przepalone w ogniu (ryc. 12, 14).

ł) Fragment dna naczynia o powierzchni gładkiej barwy jasnobrunatnej (ryc. 12, 13).

2) Drucikowaty fragment żelazny, lekko zgięty, zapewne fragment zapinki.

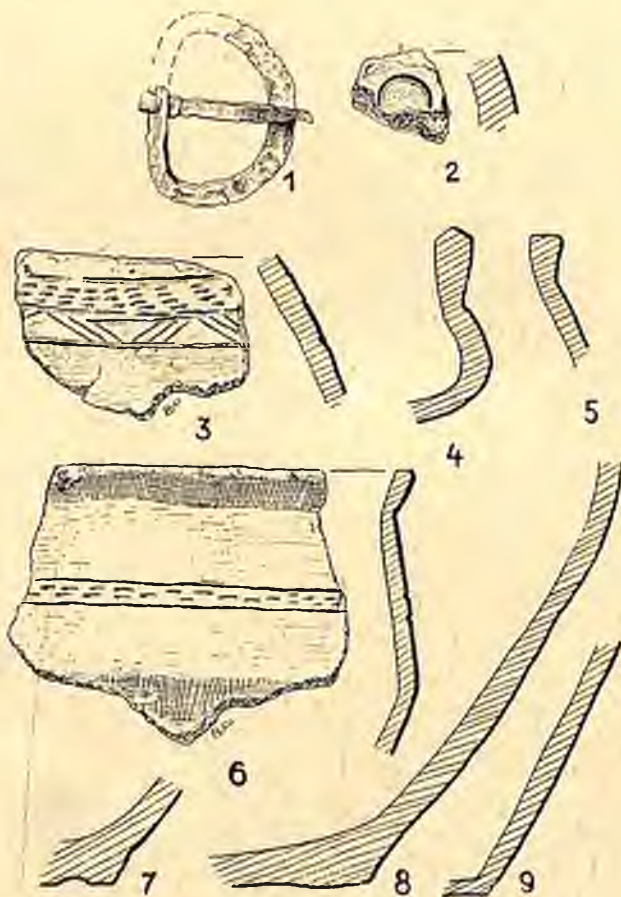
3) Dwie bryły żuźla żelaznego.

11. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 50 cm. Jama grobowa w rzucie poziomym miała zarys elipsowaty i następujące wymiary: szer. 70 cm, średn. 190 cm, głęb. 85 cm. Zawierała skorupy naczyń, kości, węgiel drzewny oraz żelazną sprzączkę do pasa, fragment zapinki żelaznej i bryłkę rudy darniowej.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamek naczynia (ryc. 13, 6) o powierzchni gładkiej barwy ciemnobrunatnej z od-

Ryc. 13. Zawartość grobu 11. $\frac{1}{2}$ w. nat. — Fig. 13. Contenu de la tombe no 11. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

chylonym, facetowanym brzegiem, zdobionego na brzuścu pasmem poziomym złożonym z dwóch linii ciągłych i poziomych kreseczek.

b) Kilka ułamków naczynia (ryc. 13, 3) o powierzchni ciemnobrunatnej z grubym, odchylonym na zewnątrz i facetowanym brzegiem, zdobionego na brzuscu ornamentem złożonym z dwóch pasm poziomych przylegających do siebie; górne pasmo jest wypełnione poziomymi kreseczkami, a dolne składa się z grup przeciwstawnie skośnych kresiek.

c) Ułamek naczynia mniejszego o powierzchni barwy ciemnobrunatnej, ze słabo odchylonym brzegiem i ornamentem pasma poziomego wypełnianego grupami przeciwstawnie skośnych kresiek.

d) Ułamek naczynia z odchylonym na zewnątrz, facetowanym brzegiem (ryc. 13, 5).

taśmy. Kolec owinięty był dokoła ramy (ryc. 13, 1). Wymiary: dług. ok. 5 cm, szer. ok. 3,5 cm, najw. szer. ramy 0,7 cm, szer. kolca 0,5 cm.

3) Fragmenty drucikowatej z a p i n k i żelaznej silnie rdzą zniszczonej.

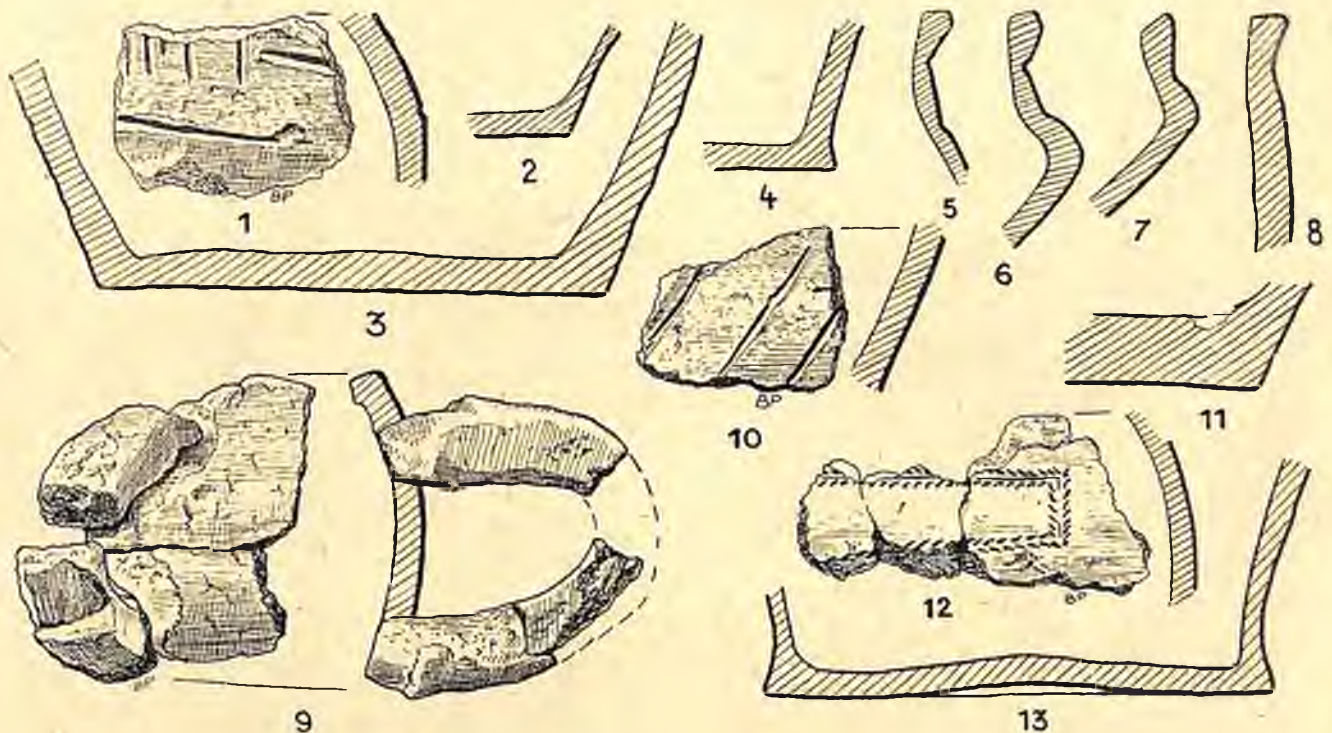
4) Bryłka rudy darniowej.

12. Grób jamowy (?)

Znajdował się na głęb. ok. 50 cm i był rozkopany prawdopodobnie przez T. Rybackiego. Zawierał skorupy, kości i węgle drzewne.

Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki beczułkowatego kubka z grubym taśmowatym uchem (ryc. 14, 9).

Ryc. 14. Zawartość grobu 12. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 14. Contenu de la tombe no 12. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

e) Ułamek jednej lub dwóch czar ostro profilowanych o powierzchni ciemnobrunatnej z facetowanym skośnym brzegiem i z wydętym brzuscem (ryc. 13, 4).

f) Ułamek naczynia zdobionego grubą listwą skośnie żłobkowaną.

g) Ułamek naczynia z fragmentem ornamentu pierścieniowego, wykonanego narzędziem rurkowatym (ryc. 13, 2).

h) Ułamki den kilku naczyń (ryc. 13, 9).

i) Ułamek wyodrębnionego dna naczynia (ryc. 13, 7).

j) Fragment dna i brzusca dużego naczynia o gładkiej czarnej powierzchni (ryc. 13, 8). Prawdopodobnie do tego samego naczynia należy ułamek z brzegiem słabo odchylonym na zewnątrz.

2) Żelazna półowalna sprzączka do pasa nie zachowana w całości, wykonana z płaskiej

b) Ułamki misy ostro profilowanej z facetowanym brzegiem, stożkową szyjką i zaokrąglonym brzuscem (ryc. 14, 6).

c) Ułamki dwóch mis ostro profilowanych z cylindrycznym brzegiem (ryc. 14, 7).

d) Fragment naczynia ostro profilowanego (ryc. 14, 5) z odchylonym na zewnątrz brzegiem i stożkową szyjką.

e) Ułamek naczynia słabo profilowanego z brzegiem odchylonym na zewnątrz (ryc. 14, 8).

f) Ułamek naczynia z odchylonym na zewnątrz, facetowanym brzegiem.

g) Zżużłone ułamki naczynia z fragmentem ornamentu meandrowego.

h) Ułamki naczynia o gładkiej, czarnej powierzchni, zdobionego ornamentem meandrowym (ryc. 14, 12).

i) Ułamki naczynia zdobionego ornamentem równoległych głębokich bruzd (ryc. 14, 1, 10).

j) Fragment wyodrębnionego, cylindrycznego dna dużego naczynia (ryc. 14, 13).

k) Fragmenty dna i brzośca dużego naczynia o powierzchni chropowatej barwy jasnobrunatnej (ryc. 14, 3).

l) Ułamki den kilku naczyń (ryc. 14, 2, 4, 11).

13. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 40 cm. Jama o rzucie poziomym w przybliżeniu eliptycznym, o rozmiarach 40×75 cm, zawierała jedynie skorupy i żużel żelazny.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragment beczułkowatego kubka ze słabo odchylonym facetowanym brzegiem i małym taśmowatym uszkiem, barwy jasnobrunatnej (ryc. 15, 1). Na brzoścu ornament w postaci pasma poziomego skośnie kreskowanego.

b) Fragment płaskiego, wyodrębnionego dna naczynia o powierzchni rdzawobrunatnej. Do naczynia tego należy prawdopodobnie także ułamek cylindrycznego brzośca z grubym taśmowatym uchem (ryc. 15, 4).

c) Ułamki grubego facetowanego i wywiniętego na zewnątrz brzośca naczynia (ryc. 15, 2).

d) Fragment dna niewielkiego naczynia (ryc. 15, 3).

2) Bryła żużla żelaznego.

14. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu.

Odkrył go T. Rybacki. Zawierał popielnicę, skorupy, kości, węgle drzewne i niżej wyszczególnione dary grobowe.

1) Popielnica gliniana (ryc. 16, 10) o wysmukłym kształcie, odznacza się wydętym brzoścem, zwężoną, stożkową szyjką i szerokim odchylonym na zewnątrz brzegiem. Szyjka podkreślona jest dwoma równoległymi wałkami skośnie żłobkowanymi. Poniżej szyjki na brzoścu znajduje się ornament złożony z poziomego pasma skośnie kreskowanego. Popielnica ma gładką, lśniącą i czarną powierzchnię. Wymiary: wys. 37 cm, średn. brzośca 32 cm, otwór ok. 21,5 cm, dno 17,5 cm.

2) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki ostro profilowanej czary z cylindrycznym brzegiem barwy brunatnej (ryc. 16, 16).

b) Ułamki ostro profilowanego naczynia ze stożkową szyjką brzegiem odchylonym na zewnątrz, barwy ciemnobrunatnej (ryc. 16, 17).

c) Ułamek naczynia ostro profilowanego ze stożkową szyjką i brzegiem odchylonym na zewnątrz, barwy brunatnej, zdobionego na brzoścu ornamentem nakłuwanym (ryc. 16, 14).

d) Ułamek krawędziowy naczynia z odchylonym facetowanym brzegiem.

e) Ułamki jednego lub dwóch naczyń szerokokotworowych z zaokrąglonym brzoścem, barwy brunatnej.

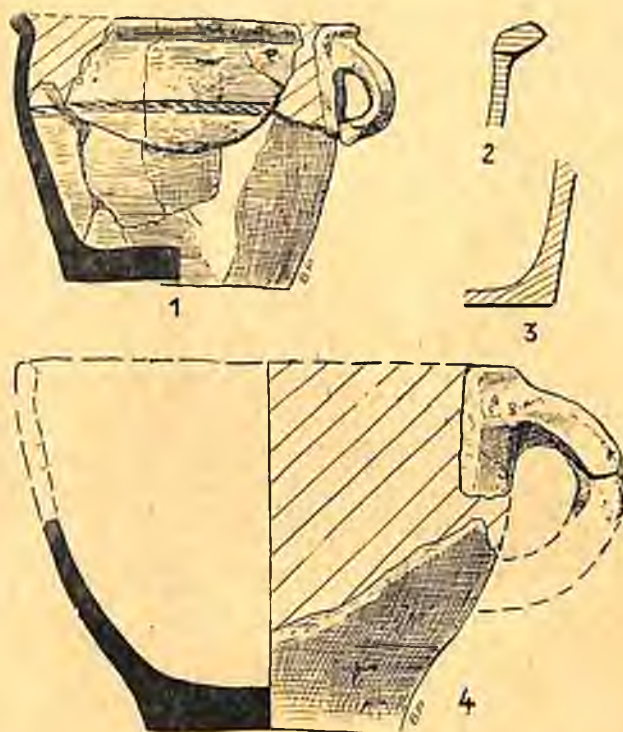
f) Ułamki naczynia o chropowatej powierzchni barwy jasnobrunatnej (ryc. 16, 15).

g) Ułamki den kilku naczyń, wśród nich dwa dna wyodrębnione (ryc. 16, 11—13).

3) Niezachowany w całości żelazny grot oszczepu (ryc. 16, 6). Wymiary: dług. w stanie zachow. 12,2 cm, średn. wlotu tulej 1,7 cm, średn. tuleji u nasady ostrza 1,3 cm.

4) Fragment żelaznego umba tarczy i nit żelazny (ryc. 16, 2). Wymiary: wys. pokrywy 7 cm, średn. pokrywy ok. 11 cm, średn. główki nitu 1,5 cm.

5) Fragment żelaznego imacza tarczy (ryc. 16, 9). Uchwyt imacza ma przekrój daszkowaty i jest zdobiony ornamentem złożonym z dwóch przeciwstawnych grup kątów wsuwanych w siebie.

Ryc. 15. Zawartość grobu 13. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 15. Contenu de la tombe no 13. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

bie, przedzielonych grupą dwóch kresek poprzecznych do osi imacza. Wymiary: dług. w stanie zachowania 18,5 cm, szer. uchwytu imacza 1,1 cm, średn. główki nitów 1,2 cm.

6) Fragmenty dwóch równo uformowanych ostróg (ryc. 16, 1 i 3) z długim stożkowym i czworograniastym kolcem, oddzielnym od kabłąka jednostronnie głęboką poprzeczną bruzdą. Kabłąk jednej ostrogi, zachowany w całości, jest zakończony guziczkowatym zgrubieniem, zdobionym ornamentem krzyża równoramienne, wpisane w koło.

7) Nóż żelazny (ryc. 16, 7), silnie rdzą zniszczony, z łukowato wygiętym grzbietem i krótkim,

Ryc. 16. Zawartość grobu 14. Nr 10 = $\frac{1}{6}$ w. n., reszta = $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 16.
Contenu de la tombe no 14. No 10 en $\frac{1}{6}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

grubym trzonem. Wymiary: dług. 15,8 cm, dług. ostrza 11,5 cm, początkowa szer. trzonu 0,5 cm, szer. trzonu u nasady ostrza 1,2 cm, najw. szer. ostrza 2,3 cm.

8) Nożyce żelazne, niezachowane w całości (ryc. 16, 8) zaopatrzone w szeroki kabłąk o przekroju daszkowatym, zwężający się ku ostrzom, których grzbiet jest łukowato wygięty. Wymiary: dług. 18,7 cm, najw. szer. kabłąka 1,8 cm, szer.

kabłąka u nasady ostrza 0,2 cm, dług. ostrzy 9,8 cm, najw. szer. ostrza 1,9 cm.

9) Fragment żel. pierścieniowatej sprzączki do pasa⁶⁾ z ruchomym kolcem (ryc. 16, 5). Wymiary: średnica sprzączki 3,1 cm, grubość ramy 0,4 cm.

⁶⁾ Ze sprzączki po zabiegu konserwacyjnym zachował się tylko nikły fragment. Opis i wymiary jej podaję na podstawie zachowanej karty katalogowej.

10) Płaski owalny kamień do krzesania ognia ze śladami używania na jednej stronie (ryc. 16, 18). Wymiary: dług. 6,7 cm. szer. 5,1 cm, grub. 2,8 cm.

11) Osełka kamienna w przybliżeniu prostokątna ze śladami używania (ryc. 16, 4). Wymiary: 10,8 cm. szer. 2,3 cm, grub. 1,2 cm.

15. Grób jamowy (?)

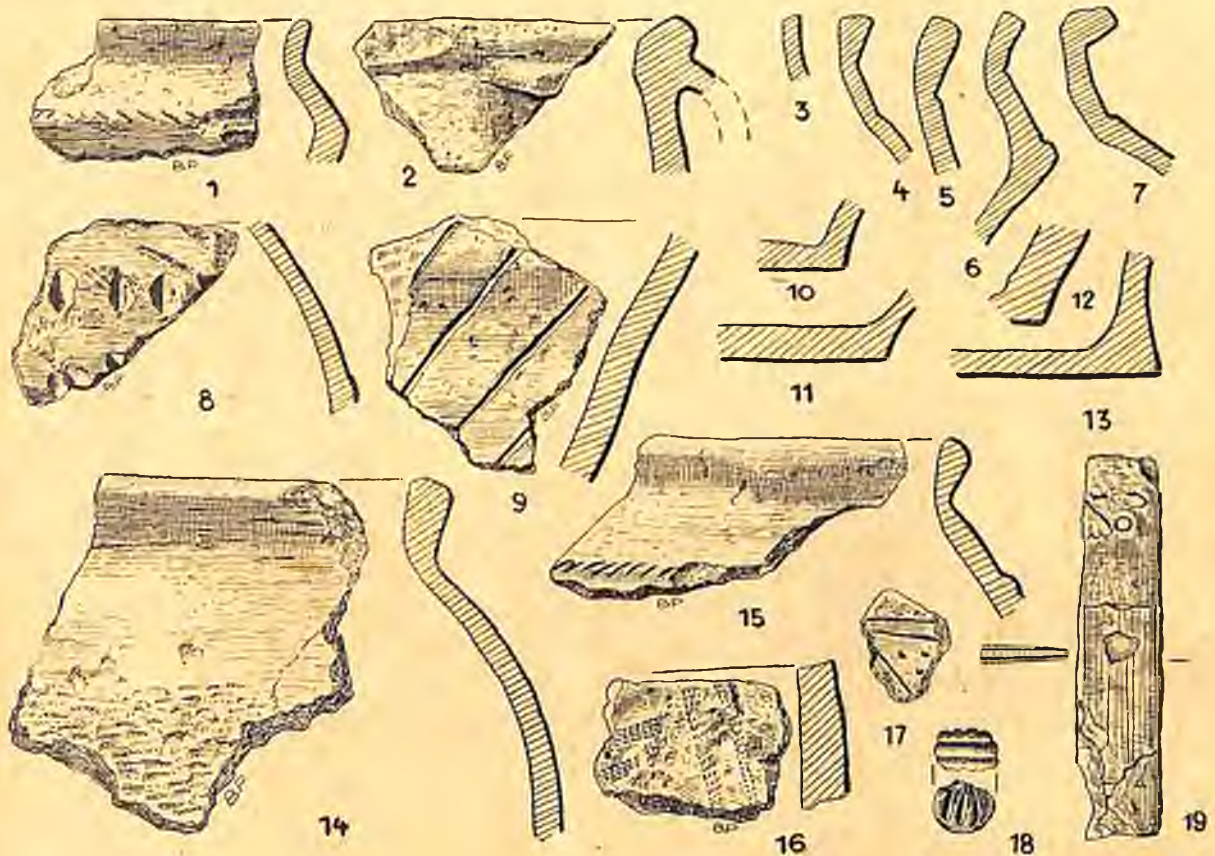
Znajdował się na głębokości ok. 40 cm. Zarys jamy był bardzo niewyraźny. Jak się okazało, grób ten został zniszczony przez jednego z uczniów szkol-

d) Ułamki naczynia z wywiniętym na zewnątrz facetowanym brzegiem, stożkową szyjką i baniastym brzustem (ryc. 17, 7).

e) Ułamki dużego naczynia z szerokim, wywiniętym na zewnątrz brzegiem i brzustem częściowo gładkim, częściowo zaś chropowatym (ryc. 17, 14).

f) Ułamki brzegów kilku różnych naczyń; dwa z nich mają powierzchnię gładką, czarną i lśniącą (ryc. 17, 3—5).

g) Ułamki naczynia zdobionego ornamentem paznokciowym (ryc. 17, 8).

Ryc. 17. Zawartość grobu 15. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 17. Contenu de la tombe no 15. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

nych, który dostarczył kilkanaście skorup i kości tu znalezionych. Rozkopany powtórnie przez mnie grób ten zawierał jeszcze znaczną ilość skorup, trochę kości i węgli drzewnych oraz dwa fragmenty żelazne, paciorek (?) gliniany oraz kilkadziesiąt brył żużla i rudy darniowej. Z analizy zabytków można wnioskować, że były to dwa groby.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki dwóch ostro profilowanych naczyń (ryc. 17, 1, 6).

b) Ułamek naczynia ze zgrubiałym, odchylonym brzegiem, zdobionego poniżej szyjki poziomą listwą skośnie żłobkowaną (ryc. 17, 15).

c) Ułamek krawędziowy podobnie uformowanego naczynia.

h) Ułamek naczynia, zżużlony w ogniu z fragmentem ornamentu wykonanego czterozębnym kółkiem zębatym (ryc. 17, 16).

i) Ułamek naczynia zdobionego ornamentem złożonym z dołeczek i linii prostych (ryc. 17, 17).

j) Ułamki naczynia zdobionego ornamentem skośnych bruzd równoległych (ryc. 17, 9).

k) Ułamek naczynia z nasadą ucha (ryc. 17, 2).

l) Ułamki den kilku naczyń, m. in. jednego ze stożkową pełną nóżką (ryc. 17, 10—13).

2) Fragment prostokątnej sztabki żelaznej (ryc. 17, 19) z otworem do nitu na jednym końcu. Wymiary: dług. w stanie zachow. 9,5 cm, szer. 2 cm, grub. ok. 0,3 cm.

3) Drucikowaty fragment żelazny.

4) Niezachowany w całości paciorek (?) gliniany (ryc. 17, 18) owalny, spłaszczony, zdobiony na obu stronach promieniście rozdzielającymi się bruzdami, a na obwodzie żeberkiem. Średn. 1,5 cm.

5) Drucik brązowy.

6) 24 różnej wielkości bryły żużla żelaznego i 2 bryłki rudy darniowej.

16. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 30 cm. Jama w rzucie poziomym w przybliżeniu eliptyczna, o rozmiarach: szer. 85 cm, dług. 100 cm i głęb. 40 cm. od-

Ryc. 18. Zawartość grobu 16. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 18. Contenu de la tombe 16. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

znaczała się bardzo ciemnym zabarwieniem ziemi. Zawierała skorupy, kości, węgle i żużle żelazne.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragment brzegu i taśmowatego uška zwężonego w części środkowej (ryc. 18, 1).

b) Fragment grubego ucha, z tzw. sęckiem zwężonego w części środkowej (ryc. 18, 4).

c) Ułamek krawędziowy niewielkiego naczynka o gładkiej, czarnej i lśniącej powierzchni z cylindrycznym brzegiem i ornamentem poziomej bruzdy poniżej niego (ryc. 18, 2).

d) Ułamki den trzech naczyń (ryc. 18, 3 i 5-6).

2) Jedna większa i trzy mniejsze bryły żużla żelaznego.

17. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 25 cm. Jama w rzucie poziomym miała zarys regularnej elipsy o następujących rozmiarach: szer. 90 cm, średn. 110 cm, głęb. 40 cm. Zawierała skorupy, kości i węgle drzewne.

Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki dużego naczynia o gładkiej, czarnej i lśniącej powierzchni, z odchylonym na zewnątrz brzegiem i wątkiem zdobniczym złożonym z poziomej listwy na szyjce oraz ornamentu meandrowego na największej wydętości brzuśca (ryc. 19, 1).

b) Ułamek naczynia o powierzchni barwy ciemnobrunatnej z brzegiem odchylonym na zewnątrz i ornamentem dwóch równoległych poziomych listw poniżej (ryc. 19, 2).

c) Ułamek naczynia barwy brunatnej, z odchylonym na zewnątrz brzegiem, stożkową szyjką i ornamentem poziomej listwy na niej (ryc. 19, 6).

d) Ułamki naczynia ostro profilowanego, barwy brunatnej, zdobionego grubą poziomą listwą pomiędzy brzegiem a szyjką (ryc. 19, 4).

e) Ułamek naczynia ze słabo odchylonym brzegiem i ornamentem poziomej listwy pomiędzy szyjką a brzuścem, barwy brunatnej (ryc. 19, 3).

f) Ułamki ostro profilowanej czarki barwy brunatnej (ryc. 19, 7).

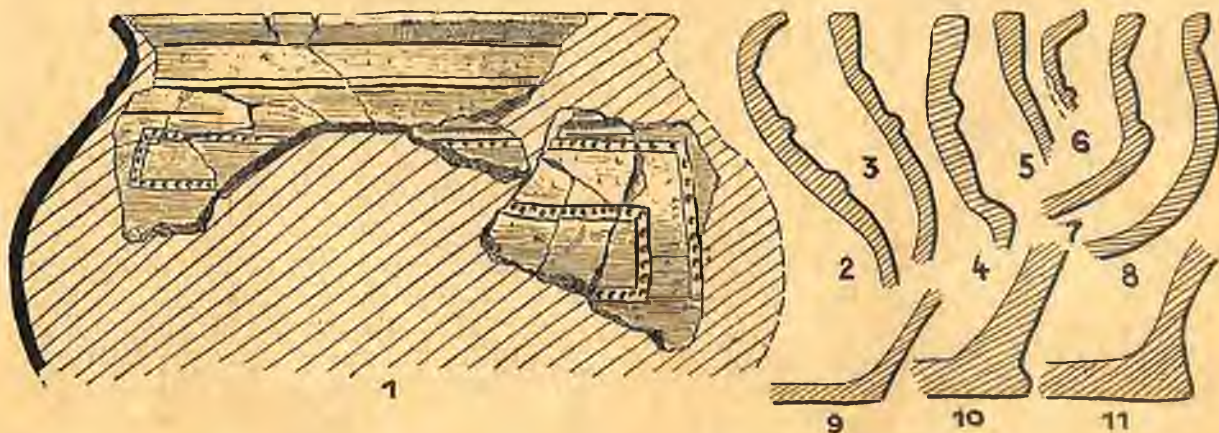
g) Ułamek zgrubiałego, odchylonego na zewnątrz brzegu naczynia barwy ciemnobrunatnej (ryc. 19, 5).

h) Ułamek niewielkiej czarki barwy brunatnej, słabo profilowanej (ryc. 19, 8).

j) Ułamki den trzech naczyń; m. in. jednego w kształcie stożkowej pełnej nóżki (ryc. 19, 9-11).

18. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 20 cm. Jama miała rzut poziomy w przybliżeniu kolisty, głębokość jej wynosiła 37 cm. Zawierała skorupy, kości, węgle drzewne oraz fragment żelazny i stopioną bryłkę szkliwa.

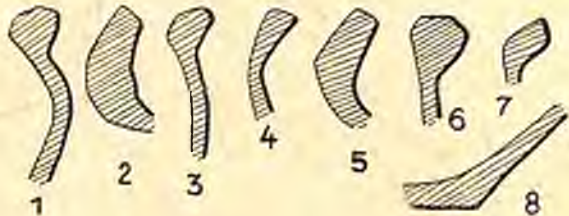
Ryc. 19. Zawartość grobu 17. Nr 1 = $\frac{1}{4}$ w. n., reszta = $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 19 Contenu de la tombe no 17. No 1 en $\frac{1}{4}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

1). Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamek naczynia słabo profilowanego z grubym, facetowanym brzegiem, zaokrąglonym brzuścem, barwy ciemnobrunatnej (ryc. 20, 1).

b) Ułamki dwóch naczyń ze zgrubiałym, facetowanym brzegiem, barwy brunatnej (ryc. 20, 3, 6).

c) Ułamki czterech naczyń z brzegiem wywiniętym na zewnątrz o powierzchni barwy brunatnej (ryc. 20, 2, 4, 5, 7).

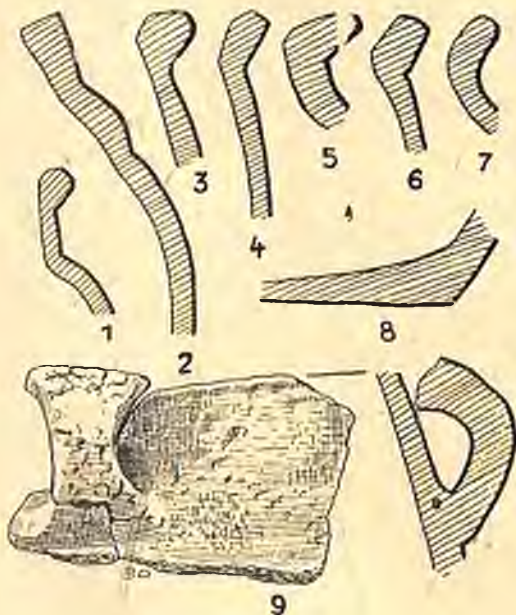
Ryc. 20. Zawartość grobu 18. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 20. Contenu de la tombe no 18. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

d) Ułamek naczynia barwy brunatnej, zdobionego wątkiem wykonanym narzędziem grzebykowatym.

e) Ułamek wyodrębnionego płaskiego dna naczynia (ryc. 20, 8).

2) Fragment żelaznego umba tarczy.

3) Stopiony paciorek szklany barwy niebieskiej, nieokreślonego kształtu.

Ryc. 21. Zawartość grobu 19. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 21. Contenu de la tombe no 19. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

19. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 25 cm. Jama o rozmiarach 50×80 cm miała rzut poziomy w przybliżeniu eliptyczny. Głębokość jej wynosiła 30 cm. Zawierała skorupy, kości i węgle drzewne.

Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki trzech naczyń o podobnie uformowanych, zgrubiałych i facetowanych brzegach (ryc. 21, 3, 4, 6). Do jednego z nich należy fragment taśmowego ucha zwężonego w części środkowej (ryc. 21, 9). Wszystkie są barwy popielato-brunatnej.

b) Ułamki dużego naczynia ze słabo odchylonym brzegiem, szerokim wałkiem na szyjce i baniastym brzuścem barwy brunatnej (ryc. 21, 2.)

c) Ułamki naczynia ze zgrubiałym, odchylonym na zewnątrz brzegiem, cylindryczną szyjką i baniastym brzuścem, barwy popielato-brunatnej (ryc. 21, 1).

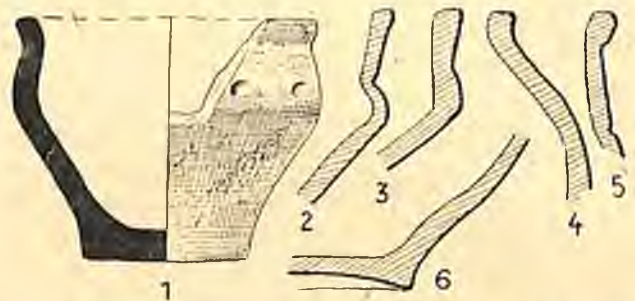
d) Ułamki dwóch naczyń z odchylonym na zewnątrz brzegiem, barwy popielato-brunatnej (ryc. 27, 5, 7).

e) Ułamki dwóch uch, zwężonych w części środkowej.

f) Ułamek den dwóch lub trzech naczyń (ryc. 21, 8).

20. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 25 cm, tuż przy grobie 19. Rzut poziomy jamy był w przybliżeniu kolisty

Ryc. 22. Zawartość grobu 20. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 22. Contenu de la tombe no 20. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

o średn. ok. 50 cm, głębokość jej wynosiła 30 cm. Jama zawierała skorupy oraz kilka kości i węgli drzewnych.

Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragment niewielkiego naczynka ostro profilowanego zdobionego dołeczkami, spaconego w ogniu (ryc. 22, 1). Wymiary: wys. 6 cm, średn. dna 3,5 cm.

b) Fragment podobnego niewielkiego naczynka z wyodrębnioną podstawą i wklęsłym dnem (ryc. 22, 6).

c) Ułamki dwóch czarek ostro profilowanych z brzegiem lekko odchylonym na zewnątrz, barwy brunatnej (ryc. 22, 2, 3).

d) Ułamek podobnej czarki zżużonej w ogniu z cylindrycznym brzegiem.

e) Ułamki naczynia z cylindrycznym brzegiem i zaokrąglonym brzuścem, barwy jasnobrunatnej (ryc. 22, 4).

f) Ułamek naczynia z odchylonym brzegiem i cylindryczną szyjką, barwy jasnoczerwonej (ryc. 22, 5).

21. Grób jamowy.

Znaleziono na głęb. 25 cm. Jama, o rzucie poziomym w przybliżeniu eliptycznym i rozmiarach 60×90 cm, była głęboka 25 cm. Zawierała skorupy oraz niłą ilość kości i węgli drzewnych.

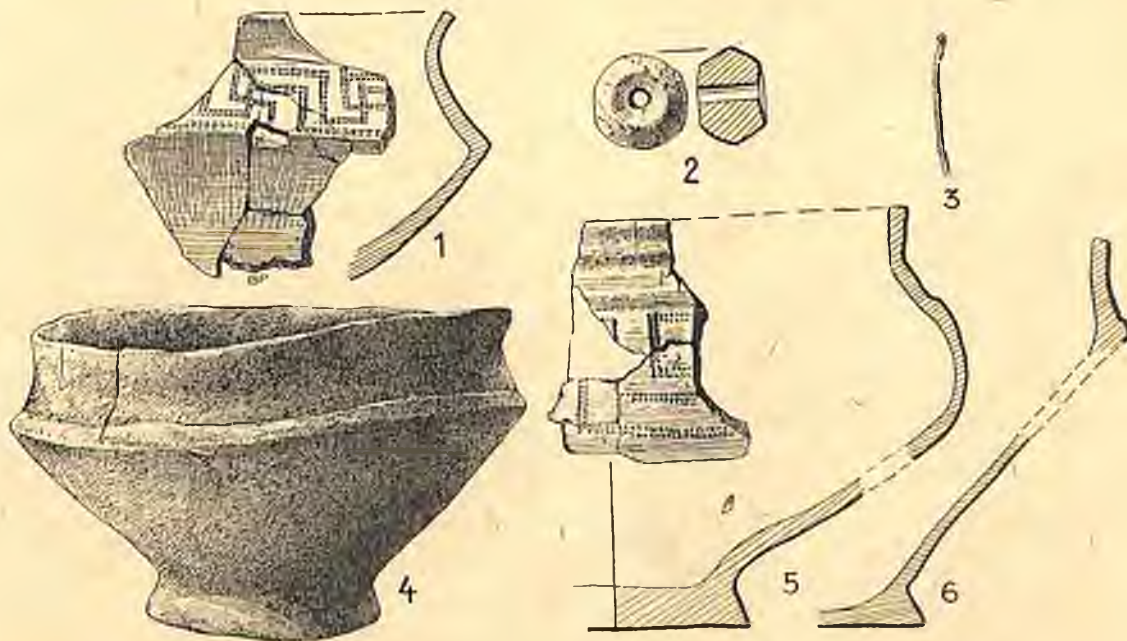
Wśród skorup można wyróżnić ułamki trzech lub czterech naczyń przepalonych w ogniu ze zgrubiałymi, facetowanymi brzegami (ryc. 23, 2) oraz ułamek grubego ucha zwężonego w części środkowej (ryc. 23, 1).

Ryc. 23. Zawartość grobu 21. $\frac{3}{4}$ w. n. — Fig. 23. Contenu de la tombe no 21. $\frac{3}{4}$ gr. nat.

22. Grób jamowy.

Na głęb. 23 cm znajdowała się jama, o rzucie poziomym w przybliżeniu eliptycznym i średnicy 105 cm. Jama ta, głęboka 45 cm, zawierała skorupy,

Ryc. 24. Zawartość grobu 22. $\frac{2}{5}$ w. n. — Fig. 24. Contenu de la tombe no 22. $\frac{2}{5}$ gr. nat.

skupione w większych grupach oraz kości, węgle drzewne, przęślik gliniany, igłę żelazną i szpilę żelazną z haczykową główką.

1) Ze skorup udało się zrekonstruować:

a) Czara spaloną w ogniu, na stożkowatej wklęsłej nóżce z cylindrycznym brzegiem, barwy brunatnej (ryc. 24, 4). Wymiary: wys. ok. 9 cm, średn. brzuśca ok. 17 cm, otwór ok. 15 cm, dno ok. 7,5 cm.

Ponadto wśród skorup można wyróżnić:

b) Większe fragmenty czary ostro profilowanej, również spalonej w ogniu, zdobionej powyżej załomu brzuśca ornamentem podwójnego meandra, wykonanego dwuzębowym kółkiem (ryc. 24, 1). Czara ta, o powierzchni gładkiej, barwy ceglastej, wykonana została z czystej glinki. Do niej zapewne należy fragment taśmowatego uszka.

c) Ułamki naczynia z odchylonym brzegiem, stożkowatą szyjką i zaokrąglonym brzuścem, zdobionego ornamentem meandrowym wykonanym dwuzębowym kółkiem (ryc. 24, 5). Do tego naczynia należy zapewne większy fragment stożkowatej pełnej nóżki.

d) Fragmenty ostro profilowanej czary z cylindrycznym brzegiem i stożkowatą nóżką (ryc. 24, 6).

e) Ułamki odchylonego na zewnątrz brzegu naczynia, zdobionego na szyjce poziomym ornamentem dołeczków.

f) Ułamek naczynia zdobionego guzem stożkowatym.

2) Dwustożkowy przęślik gliniany z zagłębieniem dookoła otworów (ryc. 24, 2). Wymiary: wys. 2 cm, średn. 3 cm, otwór 0,5 cm.

3) Igła żelazna, zachowana fragmentarycznie.

4) Szpila żelazna z ułamanym ostrzem i z główką zgiętą haczykowato (ryc. 24, 3). Wymiary: dług. w stanie zachow. 4,5 cm, grub. 0,1 cm.

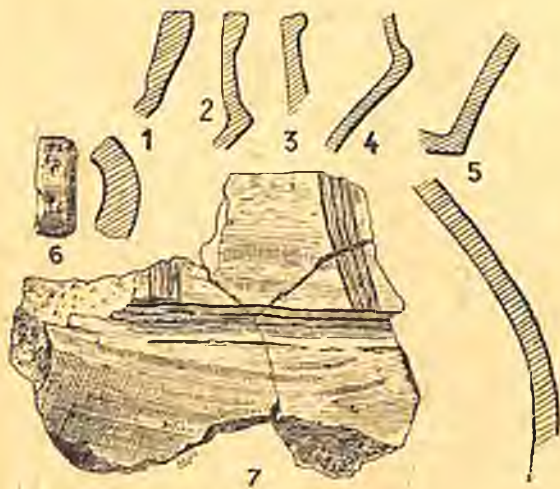
23. Grób jamowy.

Zniszczony przed rozkopaniem go przeze mnie. Wśród skorup znalezionych w tym miejscu można wyróżnić:

a) Ułamki dużego naczynia barwy brunatnej, zdobionego na brzuscu ornamentem grzebnykowanym, złożonym z pasma poziomego i zwisających pasm pionowych (ryc. 25, 7).

b) Ułamek słabo odchylonego, szerokiego brzegu dużego naczynia (ryc. 25, 1).

Ryc. 25. Zawartość grobu 23. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 25. Contenu de la tombe no 23. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

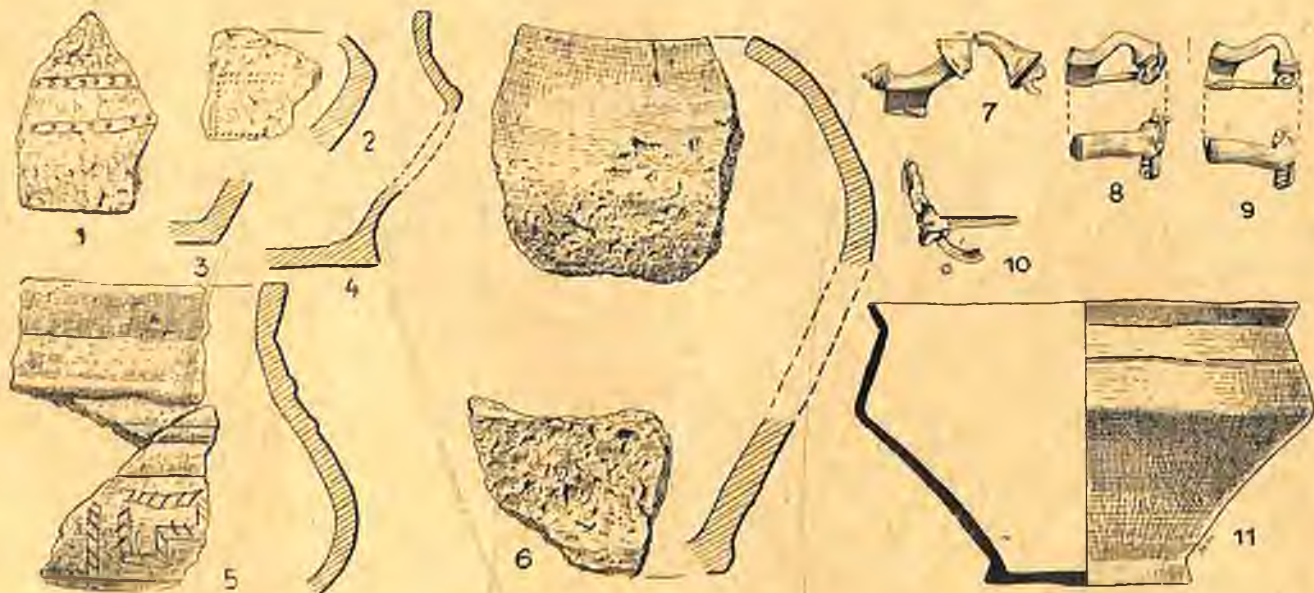
c) Ułamek naczynia ostro profilowanego ze stożkową szyjką i brzegiem odchylonym na zewnątrz (ryc. 25, 2).

d) Ułamek ostro profilowanej czarki (ryc. 25, 4).

e) Ułamek naczynia ze zgrubiałym, facetowanym brzegiem (ryc. 25, 3).

f) Ułamek grubego ucha naczynia o przekroju czworobocznym (ryc. 25, 6).

g) Ułamki wyodrębnionego, płaskiego dna naczynia (ryc. 25, 5).

Ryc. 27. Zawartość grobu 25. No 11 - $\frac{1}{5}$ w. n., reszta - $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 27. Contenu de la tombe no 25. No 11 en $\frac{1}{5}$, le reste en $\frac{2}{3}$ gr. nat.

24. Grób jamowy.

Znajdował się na głębokości 20 cm. Długa jama, o średnicy 160 cm, szer. 90 cm i głęb. 45 cm zawierała nikłą ilość skorup i kości oraz znaczną ilość węgla drzewnego.

Wśród skorup można wyróżnić ułamki dużego naczynia o lśniącej, czarnej powierzchni (ryc. 26) oraz ułamki naczynia o powierzchni chropowatej.

25. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu.

Na głębokości 55 cm w czystym piasku znajdowała się popielnica z kośćmi i z niżej wyszczególnionymi darami grobowymi. Ponad nią zalegała warstwa ciemnej ziemi zawierająca skorupy naczyń, kości i węgle drzewne. Warstwa ta ciągnęła się w kierunku zachodnim i w rzucie poziomym miała zarys nieregularnej, wydłużonej elipsy.

Ryc. 26. Skorupa z grobu 24. W. n. — Fig. 26. Tesson de la tombe no 24. Gr. nat.

1) Popielnica gliniana (ryc. 27, 11), ostro profilowana, o gładkiej, czarnej, lśniącej powierzchni, z odchylonym na zewnątrz brzegiem, dwustożkowym brzuscem i wyodrębnioną podstawą, szyjka podkreślona poziomą bruzdą. Wymiary:

wys. 18 cm. średn. brzuśca 29 cm, otwór 25,5 cm, dno 12 cm.

2) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki naczynia ostro profilowanego, o gładkiej, czarnej powierzchni, z odchylnym brzegiem i stożkową szyjką (ryc. 27, 4). M. in. ułamki brzuśca z ornamentem jodełkowym.

b) Ułamek podobnie ukształtowanego naczynia silnie zżużony w ogniu, z dwiema listwami powyżej załomu brzuśca. Do tego naczynia należą także ułamki ze słabo widocznymi śladami ornamentu meandrowego (?) (ryc. 27, 5).

c) Ułamki naczynia barwy jasno-brunatnej ze śladami ornamentu podwójnego kółka zębatego (ryc. 27, 2).

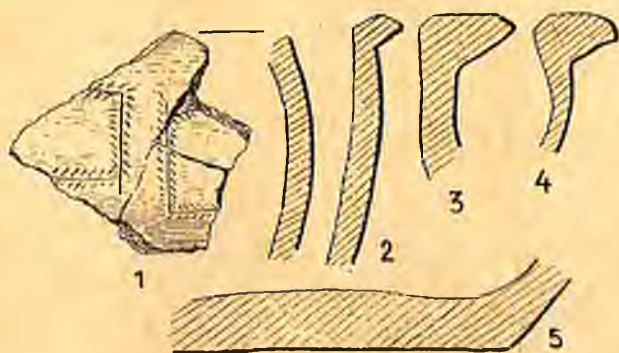
d) Ułamki jednego lub dwóch naczyń beczułkowatych barwy jasnobrunatnej z częściowo schropowaoną powierzchnią (ryc. 27, 6).

e) Ułamek naczynia, silnie przepalony w ogniu z fragmentem ornamentu meandrowego (ryc. 27, 1).

f) Ułamek dna naczynia (ryc. 27, 3).

3) Dwie równo ukształtowane zapinki brązowe pokryte patyną ogniową (ryc. 27, 8, 9) o esowatym profilu, z górnym grzebieniem i górną cięciwą, zdobione na nóżce dwiema poprzecznymi bruzdami. Wymiary: dług. 3 cm, wys. 1,5 cm, szer. sprężyny w stanie zachowania 2 cm.

4) Nie zachowana w całości zapinka brązowa pokryta patyną brązową (ryc. 27, 7), silnie profilowana, z pierścieniem w środkowej części kabłąka i na nóżce zakończona guzikiem oraz z daszkowatym w przekroju kabłąkiem. Wymiary: dług. w stanie zachowania ok. 4,5 cm, wys. ok. 2,5 cm.

Ryc. 28. Zawartość grobu 26. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 28.
Contenu de la tombe no 26. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

5) Fragment częściowo stopionej w ogniu brązowej sprzączki do pasa z luźnym kolcem owinętym dookoła rami (ryc. 27, 10).

6) Nóż żelazny z lekko zaokrąglonym grzbieniem i trzonem nie zachowanym w całości. Wymiary: dług. w stanie zachowania 9,8 cm, najw. szer. ostrza 1,2 cm.

7) Kilka przedmiotów żelaznych rdzą złączonych w jedną bryłę, rozbitą w czasie konserwacji, których z uwagi na stan zachowania nie sposób jest określić.

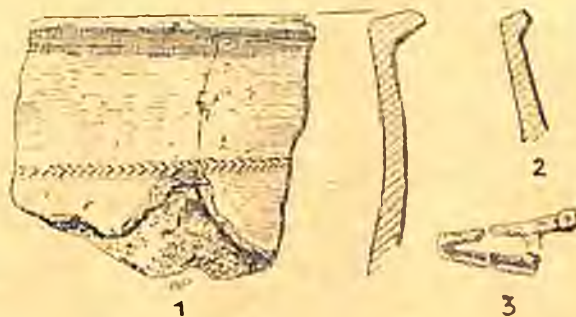
26. Grób jamowy z pokrywą kamienną.

Poniżej warstwy grobu 25, zawierającej szczątki stosu, w odległości ok. 100 cm na zachód od popielnicy tego grobu znajdowało się skupienie dużych kamieni polnych na głęb. 35 cm. Poniżej nich znajdowała się niewielka jama wypełniona ciemną ziemią, skorupami, kośćmi i węglem drzewnym.

Wśród skorup można wyróżnić ułamki trzech naczyń ze zgrubiałymi facetowanymi brzegami (ryc. 28, 2-4), ułamek naczynia o czarnej, lśniącej powierzchni zdobionego wątkiem meandrowym (ryc. 28, 1) oraz wyodrębnione płaskie dno naczynia (ryc. 28, 5).

27. Grób jamowy z pokrywą kamienną.

W odległości ok. 150 cm na północ od grobu 25, na głęb. 40 cm znajdowała się gruba pokrywa ka-

Ryc. 29. Zawartość grobu 27. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 29.
Contenu de la tombe no 27. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

mienna, pod którą zarysowała się jama zawierająca skorupy, kości, węgle drzewne i fragment zapinki żelaznej.

1) Wśród skorup można wyróżnić dwa ułamki naczynia ze zgrubiałym facetowanym brzegiem, zdobionego na brzuścu poziomym ornamentem kątów wsuwanych (ryc. 29, 1) oraz ułamek innego, podobnie ukształtowanego naczynia (ryc. 29, 2).

2) Fragment drucikowatej zapinki żelaznej z ażurową nóżką (ryc. 29, 3).

28. Grób jamowy (zniszczony).

Znajdował się na głębokości ok. 30 cm. Zarys jamy i głębokości jej nie dało się ustalić. Z inwentarza tego grobu zachowały się jedynie skorupy dwóch naczyń, tj. niewielkiej czarki (ryc. 30) ze stożkową szyjką, zaokrąglonym brzuścem i wklęsłym dnem, zdobionej poziomą listwą skośnie żłobkowaną oraz ułamek naczynia o czarnej, lśniącej powierzchni.

29. Grób jamowy.

Jama znajdowała się na głęb. 25 cm. Miała zarys w przybliżeniu owalny, o rozmiarach 75×110 cm,

zawierała niewielką ilość skorup, kości i węgle drzewne.

Wśród skorup można wyróżnić m. in. ułamki dużego naczynia o powierzchni chropowatej, barwy brunatnej.

30. Grób jamowy (?) (zniszczony).

Znajdował się w bliskim sąsiedztwie grobu 29 i był kompletnie zniszczony przed rozkopaniem go przeze mnie. Zawierał skorupy, kości i węgle drzewne. Inwentarza brak.

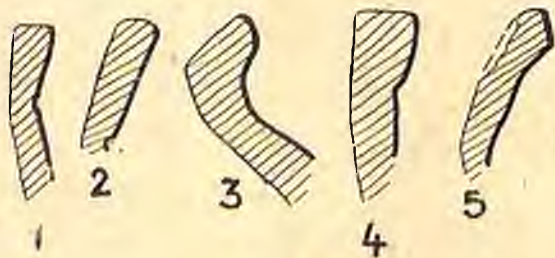
Ryc. 30. Naczynie z grobu 30. $\frac{1}{3}$ w. n. —
Fig. 30. Vase de la tombe no 30. $\frac{1}{3}$ gr. nat.

31. Grób jamowy z pokrywą kamienną.

Na głęb. 50 cm zalegała warstwa większych kamieni polnych, które tworzyły w rzucie poziomym nieregularne koło o średnicy 120 cm. Ponad nimi znajdowało się parę skorup, a poniżej nich jama wypełniona niezbyt ciemną ziemią, skorupami, kośćmi i węglem drzewnym. Głębokość jamy sięgała do 30 cm.

Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki trzech naczyń o powierzchni barwy jasnobrunatnej, ze zgrubiałymi, lekko odchylonymi brzegami (ryc. 31, 1, 2, 4).

Ryc. 31. Zawartość grobu 31. $\frac{1}{3}$ w. n. —
Fig. 31. Contenu de la tombe no 31. $\frac{1}{3}$ gr. nat.

b) Ułamki dwóch naczyń z brzegami wygiętymi na zewnątrz. Powierzchnia jednego z nich jest czarna, lśniąca, a drugiego jasnobrunatna (ryc. 31, 3, 5).

32. Grób jamowy.

Jama, o zarysie w przybliżeniu eliptycznym i następujących rozmiarach: szer. 90 cm, średn. 160 cm, głęb. 40 cm, zawierała skorupy i węgle

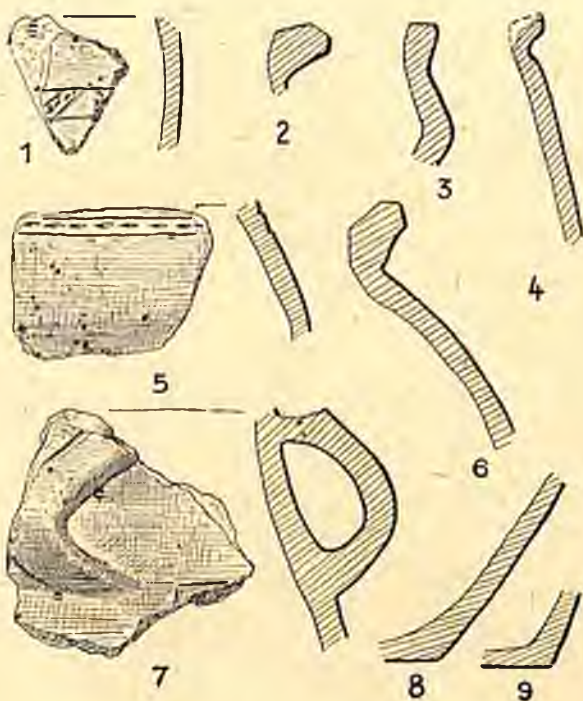
drzewne. Kości w skupieniu znajdowały się poniżej jamy w czystym piasku.

Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki dwóch naczyń ze zgrubiałym, facetowanym brzegiem, o powierzchni barwy ciemnobrunatnej (ryc. 32, 2, 6).

b) Ułamek naczynia ze zgrubiałym, facetowanym brzegiem (ryc. 32, 4). Do naczynia tego należy prawdopodobnie także fragment zdobiony poziomym pasmem, złożonym z dwóch równoległych linii poziomych i jednej linii przerywanej (ryc. 32, 5).

c) Ułamek naczynia z taśmowatym uchem, zwężonym w części środkowej (ryc. 32, 7).

Ryc. 32. Zawartość grobu 32. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 32.
Contenu de la tombe no 32. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

d) Ułamek naczynia z fragmentem ornamentu w postaci dwóch równoległych linii poziomych oraz zygzakowatego pasma wypełnionego skośnymi kreskami (ryc. 32, 1).

e) Ułamki naczynia ostro profilowanego, silnie przepalonego i zżużlonego w ogniu (ryc. 32, 3).

f) Ułamki den dwóch naczyń (ryc. 32, 8, 9).

33. Grób jamowy.

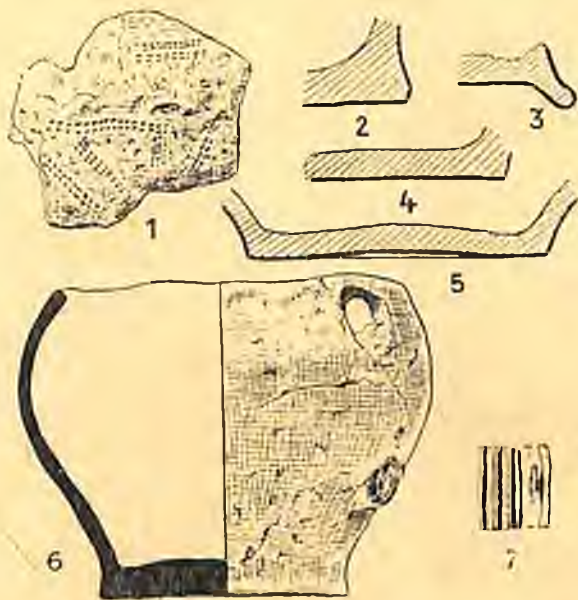
Na głęb. 45 cm znajdowało się parę kamieni luźno rozrzuconych. Poniżej nich zarysowała się jama, podługowata w rzucie poziomym, o rozmiarach 60×120 cm i ciemnym zabarwieniu. Jama zawierała skorupy, kości i węgle drzewne. Na spodzie jamy znajdowały się dwa naczynia gliniane. Oba były rozbite (większego naczynia brak w inwentarzu tego grobu). Jama zawierała ponadto okucie brązowe i fragment żelaznej sprzączki do pasa.

1) Beczulkowaty kubek gliniany z wyodrębnioną podstawą, przepalony w ogniu, barwy jasnobrunatnej, z nie zachowanym, prawdopodobnie grubym, taśmowatym uchem. Wymiary: wys. 12,5 cm, średnica brzuśca 16,5 cm, otwór 12 cm, dno 8,5 cm (ryc. 33, 6).

2) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamek naczynia ostro profilowanego, silnie zżużonego w ogniu.

b) Ułamek naczynia silnie zżużonego w ogniu z wątkiem zdobniczym wykonanym po-

Ryc. 33. Zawartość grobu 33. Nr 6 = $\frac{1}{3}$ w. n. reszta $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 33. Contenu de la tombe no 33. No 6 en $\frac{1}{3}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

dwójnym wzgl. potrójnym kółkiem zębatym (ryc. 33, 1).

c) Ułamek pustej stożkowej nóżki naczynia (ryc. 33, 3).

e) Ułamki wyodrębnionych den trzech naczyń, m. in. jednego z czarną, lśniąca powierzchnią (ryc. 33, 2, 4, 5).

3) Brązowe okucie pasa (?) w postaci dwóch płytek połączonych nitami (ryc. 33, 7). Większa z nich jest zdobiona czterema równoległymi bruzdami. Wymiary: dług. większej płytki 2 cm, szer. jej 1,1 cm, dług. mniejszej płytki 0,9 cm, szer. jej 0,7 cm, odstęp pomiędzy płytkami 0,3 cm.

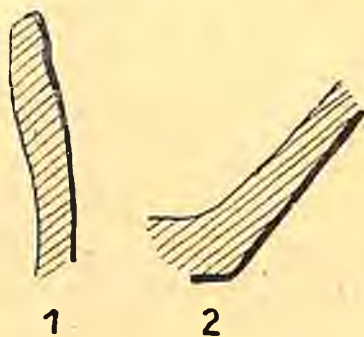
4) Fragment rombówatego w przekroju kabłąka pierścieniowatej sprzączki (?) do pasa, silnie rdzą zniszczonej.

34. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 20 cm. Jama o rzucie poziomym w przybliżeniu owalnym i rozmiarach 100×50 cm sięgała w głęb 30 cm. Zawierała kilka skorup, kości, węgle drzewne i fragment żelazny.

1) Wśród skorup można wyróżnić ułamki naczynia beczulkowatego o powierzchni barwy ciemnobrunatnej (ryc. 34, 1) oraz ułamek wyodrębnionego dna naczynia (ryc. 34, 2).

2) Blaszkowy fragment żelazny, silnie rdzą zniszczony.

Ryc. 34. Zawartość grobu 34. $\frac{1}{3}$ w. n. — Fig. 34. Contenu de la tombe no 34. $\frac{1}{3}$ gr. nat.

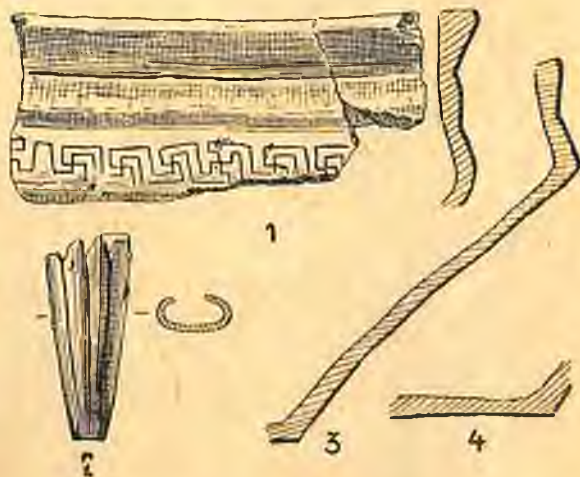
35. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 25 cm. Jama o rzucie poziomym w przybliżeniu elipsowatym, o rozmiarach 65×90 cm i głębokości 35 cm, zawierała skorupy, kości, węgle drzewne i żelazne dolne okucie pochwy miecza.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki ostro profilowanej czary z cylindrycznym brzegiem o powierzchni gładkiej, ciemnobrunatnej (ryc. 35, 3). Wys. ok. 8 cm.

b) Ułamki naczynia ze zgrubiałym odchylnym brzegiem, cylindryczną szyjką i zaokrąglonym brzuścem z fragmentem ornamentu na brzu-

Ryc. 35. Zawartość grobu 35. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 35. Contenu de la tombe no 35. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

ścu w postaci poziomego pasma meandra podwójnego, o gładkiej powierzchni ciemnobrunatnej (ryc. 35, 1).

c) Ułamek wyodrębnionego dna naczynia (ryc. 35, 4).

2) Żelazne dolne okucie pochwy miecza w postaci niedokutej spłaszczonej tulejki, zdobionej ornamentem złożonym z trzech linii promieniście rozchodzących się w kierunku gór-

nego brzegu, w którym wcięte są dwa ząbki (ryc. 35. 2).

36. Grób jamowy (częściowo zniszczony).

Znajdował się na głębokości 25 cm. Jama była częściowo zniszczona. Średnica jej w stanie zachowania wynosiła ok. 65 cm, głęb. 25 cm. Jama zawierała skorupy, kości, węgle drzewne, stopione

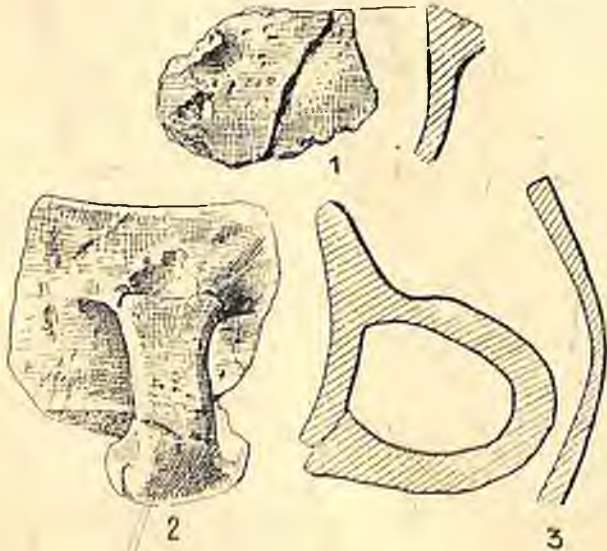

Ryc. 36. Zapinki żelazne z grobu 36. $\frac{3}{4}$ w. n. —
Fig. 36. Fibules en fer de la tombe no 36.
 $\frac{3}{4}$ gr. nat.

paciorki szklane, łańcuszek (?) brązowy oraz dwie drucikowate zapinki żelazne z trójkątną ramą (ryc. 36, 1, 2), słabo zachowane, dług. 3,8 cm. Inventarza grobu brak oprócz wymienionych wyżej zapinek.

37. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 20 cm. Jama w rzucie poziomym była ósemkowata o średnicy 155 cm i głęb. 42 cm. Zawierała skorupy, kości, węgle drzewne i fragment zapinki żelaznej.

Ryc. 37. Zawartość grobu 37. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 37.
Contenu de la tombe no 37. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamek kubka beczułkowatego z dużym, taśmowatym uchem, zwężonym w części środkowej i zwisającym ku dołowi (ryc. 37, 2).

b) Ułamek innego beczułkowatego naczynia (ryc. 37, 3).

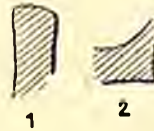
c) Fragment nasady ucha naczynia (ryc. 37, 1).

d) Ułamki naczynia o powierzchni chropowatej, barwy brunatnej.

2) Fragment drucikowatej zapinki żelaznej.

38. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 20 cm. Jama miała w rzucie poziomym zarys w przybliżeniu kolisty. Wymiary jej były następujące: dług. 65 cm, szer. 50 cm, głęb. 32 cm. Zawierała kilkanaście skorup oraz kości i węgle drzewne.

Ryc. 38. Zawartość grobu 38. $\frac{1}{2}$ w. n. —
Fig. 38. Contenu de la tombe no 38.
 $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Wśród skorup można wyróżnić: ułamek grubego, słabo odchylonego brzegu naczynia o powierzchni barwy jasnobrunatnej (ryc. 38, 1), ułamek cylindrycznej, pełnej nóżki (ryc. 38, 2) i ułamek płaskiej, wyodrębnionej podstawy naczynia.

Ryc. 39. Profil brzegu naczynia z grobu 39.
 $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 39. Profile du bord du vase
de la tombe no 39. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

39. Grób jamowy.

Znajdował się na głębokości 25 cm. Jama miała w rzucie poziomym kształt wydłużony o następujących wymiarach: szer. 65 cm, dług. 90 cm, głęb. 20 cm. Zawierała kości, węgle drzewne i kilka skorup, wśród których można wyróżnić m. in. ułamek czary z cylindrycznym brzegiem (ryc. 39).

Ryc. 40. Zawartość grobu 40. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 40. Contenu de la tombe no 40. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

40. Grób jamowy.

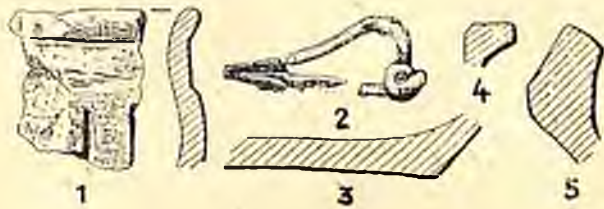
Znajdował się na głęb. 45 cm. Jama o rzucie poziomym w przybliżeniu eliptycznym o wymiarach 70×90 cm była głęboka 40 cm. Zawierała skorupy, kości i węgle drzewne.

Wśród skorup można wyróżnić:

- a) Ułamek ostro profilowanego naczynia (ryc. 40, 3).
- b) Ułamek naczynia ze stożkowatym brzegiem (ryc. 40, 4).
- c) Ułamek zgrubiałego facetowanego brzegu naczynia (ryc. 40, 5).
- d) Ułamki uch dwóch naczyń; obydwa taśmowate, jedno z nich zwężone w części środkowej (ryc. 40, 1, 2).

41. Grób popielnicowy (?) zniszczony.

W czystym piasku znajdowała się niewielka ilość skorup, trochę kości i fragment zapinki żelaznej.

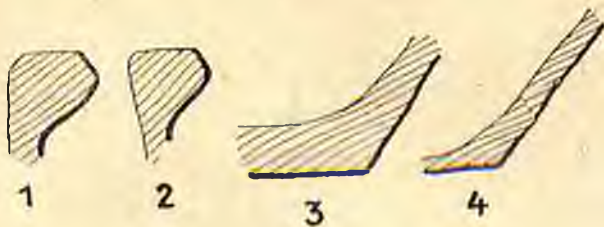
Ryc. 41. Zawartość grobu 41. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 41. Contenu de la tombe no 41. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

- a) Ułamki zgrubiałych, facetowanych brzegów dwóch naczyń (ryc. 41, 4, 5).
- b) Ułamek małej czarki zniekształconej w ogniu, z odchylonym brzegiem, cylindryczną szyjką i ornamentem głębokich, pionowych, równoległych bruzd, o powierzchni barwy jasnobrunatnej (ryc. 41, 1).
- c) Dno naczynia o powierzchni ciemnobrunatnej (ryc. 41, 3).
- 2) Fragment drucikowatej zapinki żelaznej (ryc. 41, 2).

42. Grób jamowy.

Znaleziono na głębokości 35 cm. Jama w rzucie poziomym miała zarys wydłużonej elipsy o wymiarach 80×140 cm. Zawierała skorupy, kości i węgle drzewne.

Ryc. 42. Zawartość grobu 42. $\frac{3}{5}$ w. n. — Fig. 42. Contenu de la tombe no 42. $\frac{3}{5}$ gr. nat.

Wśród skorup można wyróżnić:

- a) Ułamki zgrubiałego facetowanego brzegu dwóch naczyń (ryc. 42, 1, 2).

- b) Ułamki wyodrębnionych płaskich den dwóch naczyń (ryc. 42, 3, 4).

43. Grób jamowy.

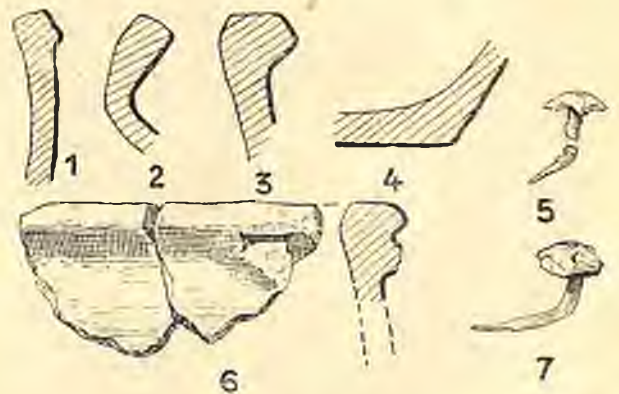
Znaleziono na głębokości 35 cm. Jama, o czarnym zabarwieniu, w rzucie poziomym miała zarys mniej więcej kolisty. Średnica jej wynosiła 105 cm, a głębokość 45 cm. Zawierała skorupy, węgle drzewne, kości, 2 nity żelazne i nieokreślony fragment żelazny. Skorupy i kości w większym skupieniu znajdowały się na spodzie jamy.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

- a) Ułamki zgrubiałych, facetowanych brzegów kilku naczyń (ryc. 43, 1-3).
- b) Ułamek facetowanego, lekko odchylonego na zewnątrz brzegu naczynia z nasadą ucha (ryc. 43, 6).
- c) Ułamki wyodrębnionych płaskich podstaw kilku naczyń (ryc. 43, 4).

2) Dwa nity żelazne (ryc. 43, 5, 7), słabo zachowane, jeden z nich z trzonem zagiętym. Średn. główki ok. 1,3 cm.

2) Nieokreślony fragment żelazny (brak w inwentarzu).

Ryc. 43. Zawartość grobu 43. $\frac{3}{5}$ w. n. — Fig. 43. Contenu de la tombe no 43. $\frac{3}{5}$ gr. nat.

44. Grób jamowy (?) zniszczony.

Rozkopany prawdopodobnie przez T. Rybackiego. Zawierała skorupy, kości, dużą ilość węgla drzewnych, 2 nity żelazne i żużel żelazny. Wszystko to znajdowało się w ciemnej ziemi przemieszanej z piaskiem.

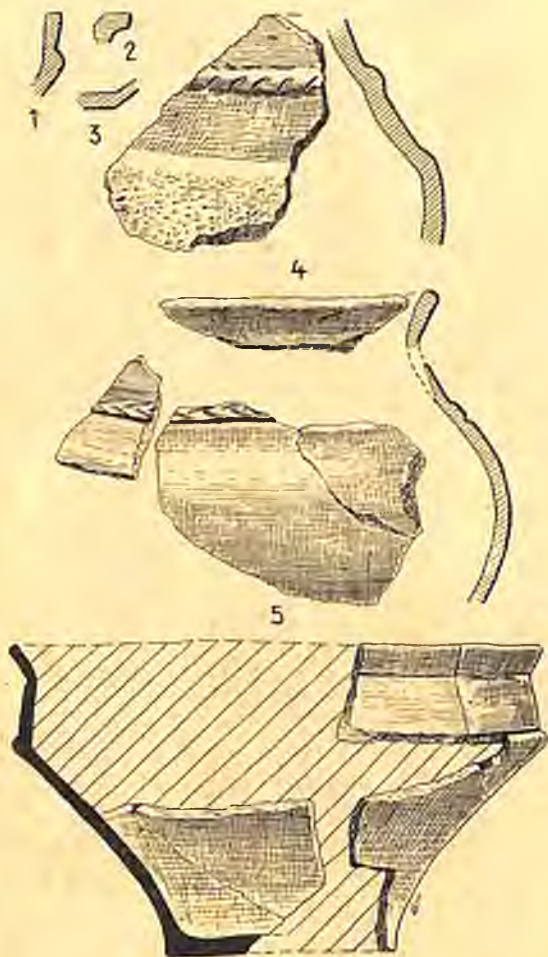
1) Wśród skorup można wyróżnić:

- a) Ułamki dwóch ostro profilowanych czar, jedna z nich posiadała cylindryczną nóżkę (ryc. 44, 6).
- b) Ułamki czary z cylindrycznym brzegiem (ryc. 44, 1).
- c) Ułamek naczynia z brzegiem wywiniętym na zewnątrz (ryc. 44, 2).
- d) Ułamki dużego naczynia o gładkiej, czarnej powierzchni, z płaską listwą zdobioną ornamentem jodełkowatym (ryc. 44, 5).
- e) Ułamki dużego naczynia barwy ciemnobrunatnej, z wypukłą poziomą listwą, zdobioną grupami na przemian skośnych kreskach (ryc. 44, 4).

f) Ułamek dna niewielkiego naczynia (ryc. 44, 3).

2) Dwa nity żelazne. Jeden z nich z półkolistą główką i z guziczkową nóżką brązową o wymiarach: dług. 1,8 cm, średn. główki 1,5 cm, średn. nóżki 0,9 cm; drugi płaski, z główką trójgraniastą o rozmiarach: dług. 2,6 cm, średn. główki 1,3 cm.

3) Bryła żużla żelaznego.

Ryc. 44. Zawartość grobu 44. $\frac{1}{3}$ w. n. —
Fig. 44. Contenu de la tombe no 44.
 $\frac{1}{3}$ gr. nat.

45. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 45 cm. Jama miała w rzucie poziomym zarys podługowaty, o rozmiarach 120×160 cm i zawierała czarną ziemię, skorupy, kości i węgle drzewne. Inwentarza brak.

46. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 50 cm. Jama miała w rzucie poziomym zarys w przybliżeniu kolisty o rozmiarach 70×80 cm i zawierała czarną ziemię, skorupy, kości i węgle drzewne. Inwentarza brak.

47. Grób jamowy.

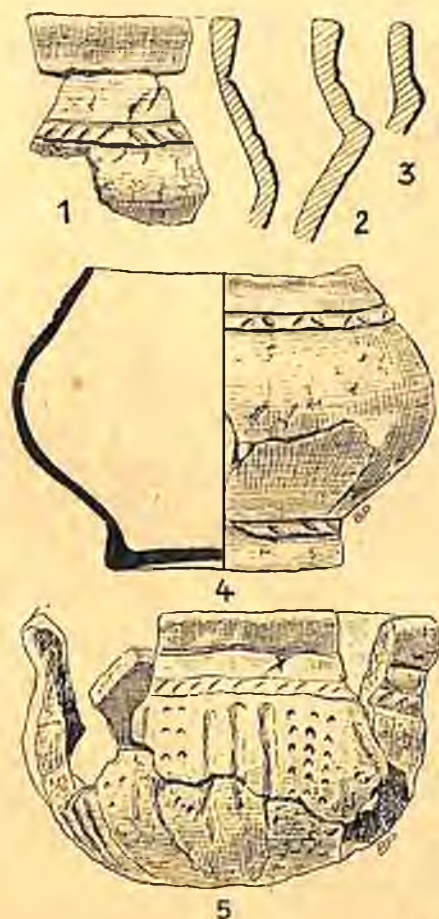
Znajdował się na głęb. 48 cm. Jama o rzucie poziomym elipsowatym, głęboka 65 cm, była

częściowo uszkodzona przez wkop. Zawierała skorupy, kości i węgle drzewne.

Ze skorup udało się zrekonstruować dwa naczynia:

a) Czarkę z cylindryczną nóżką, mocno wydętym brzusem i nie zachowanym (zapewne odchylonym) brzegiem, zdobioną dwiema listwami poziomymi, na nóżce i na przejściu brzuśca w szyjkę (ryc. 45, 4). Wymiary: wys. w stanie zachowania 8 cm, średn. brzuśca 11 cm, otwór ok. 6,5 cm, dno ok. 6 cm.

b) Czarkę, silnie spaczoną w ogniu, z półkolistym, lekko wklęsłym dnem i odchylonym na zewnątrz brzegiem, zdobioną promienistymi pasmami od dna do szyjki, wypełnionymi rzędami dołczków oraz skośnie żłobkowaną, poziomą listwą na szyjce (ryc. 45, 5). Wys. w stanie zachowania ok. 6 cm.

Ryc. 45. Zawartość grobu 47. $\frac{1}{2}$ w. n.
Fig. 45. Contenu de la tombe no 47.
 $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Wśród pozostałych skorup można wyróżnić:
c) Większy fragment ostro profilowanej czarnej, silnie w ogniu spaczony (ryc. 45, 2).

d) Fragment misy ostro profilowanej z cylindrycznym brzegiem (ryc. 45, 3).

e) Fragment dwóch naczyń zdobionych poziomymi listwami. Na jednym z nich listwa jest zdobiona grupami przeciwstawnie skośnych kresek (ryc. 45, 1).

48. Grób jamowy.

Na głęb. ok. 40 cm znajdowało się parę kamieni. Poniżej nich, na głęb. ok. 50 cm zarysowała się jama o rzucie w przybliżeniu kolistym i rozmiarach 90×100 cm, głęboka 35 cm. Na spodzie jamy, wypełnionej ciemną ziemią, znajdowały się dwa naczynia, z których jedno, słabo zachowane, mocno spaczone w ogniu, stało na podstawie, a drugie całe było odwrócone dnem do góry. Ułamki pierwszego naczynia znajdowały się także

c) Ułamki misy ze zgrubiałym brzegiem (ryc. 46, 4).

d) Ułamki naczynia z ornamentem wykonanym narzędziem grzebykowatym (ryc. 46, 5).

e) Ułamki naczynia z fragmentem ornamentu podwójnego meandra (ryc. 46, 2).

f) Ułamki naczynia o czarnej, gładkiej powierzchni z jedną lub dwiema poziomymi listwami. M. in. fragmenty odchyłonego brzegu naczynia (ryc. 46, 8).

Ryc. 46. Zawartość grobu 48. Nr 12 = $\frac{2}{5}$ w. n., reszta $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 46. Contenu de la tombe no 48. No 12 en $\frac{2}{5}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

w innych częściach jamy. Jama zawierała ponadto skorupy kilku naczyń, kości, węgle drzewne oraz igłę, ogniwo żelazne i przęślik gliniany.

1) Ostro profilowana, wysmukła czara gliniana, zrekonstruowana z ułamków, silnie spaczona w ogniu (ryc. 46, 11). Wymiary: wys. 11 cm, średn. brzuśca 16 cm, otwór 14 cm, dno 18,5 cm.

2) Czara z cylindryczną szyjką i brzegiem odchyłonym na zewnątrz (ryc. 46, 12). Wymiary: wys. 8,5 cm, otwór 16 cm, dno 7 cm.

3) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Większy fragment naczynia silnie spaczonego w ogniu, z ornamentem złożonym z listwy poziomej, skośnie kreskowanej i poniżej niej pasma wypełnionego trójkątami na przemian pustymi i wypełnionymi dołączkami (ryc. 46, 1).

b) Ułamki jednej lub dwóch ostro profilowanych czarek (ryc. 46, 3).

g) Ułamek naczynia z częścią nasady ucha (ryc. 46, 6).

4) Igła żelazna z przełamanym końcem (ryc. 46, 10). Rozmiary: dług. 12,8 cm, średn. trzonu 0,2 cm, średn. spłaszczonej części 0,4 cm, dług. uszka 0,5 cm.

5) Ogniwo żelazne z rozszerzonymi końcami spiętymi nitami (ryc. 46, 7). Rozmiary: dług. 3 cm, szer. końców 1,2 cm.

6) Dwustożkowy przęślik gliniany, nie zachowany w całości, spękany w ogniu (ryc. 46, 9). Wys. 2,7 cm, średn. ok. 3,5 cm.

49. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 50 cm. Jama, słabo zabarwiona, miała w rzucie poziomym zarys w przybliżeniu kolisty o rozmiarach 80×70 cm; głęboko-

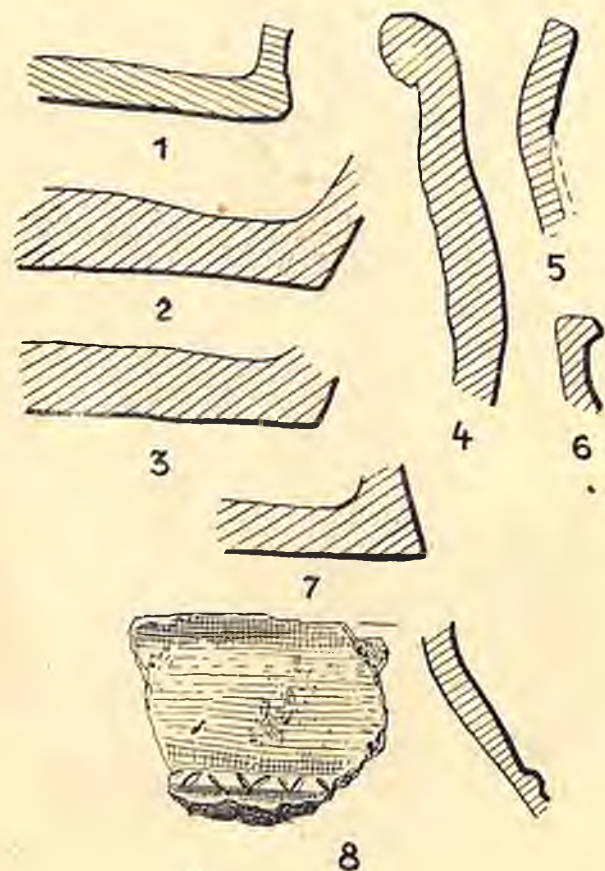

kość jej wynosiła 40 cm. Zawierała kości i skorupy, wśród których można wyróżnić:

a) Ułamek naczynia z odchylnym brzegiem o gładkiej powierzchni barwy brązowej (ryc. 47, 5).

b) Ułamek naczynia barwy ciemnobrunatnej z rozszerzonym, facetowanym brzegiem (ryc. 47, 6).

c) Ułamek naczynia o gładkiej powierzchni barwy jasnobrunatnej z brzegiem zaokrąglonym, zagiętym do środka (ryc. 47, 4).

Ryc. 47. Zawartość grobu 49. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 47. Contenu de la tombe no 49. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

d) Ułamki den trzech różnych naczyń o powierzchni jasnobrunatnej (ryc. 37, 1—3). Jedno z nich należy prawdopodobnie do naczynia wymienionego w punkcie c.

e) Ułamki naczynia ostro profilowanego o gładkiej, czarnej powierzchni i pełnej, stożkowatej nóżce; na jednym ułamku fragment zdobionej listwy poziomej (ryc. 47, 7, 8).

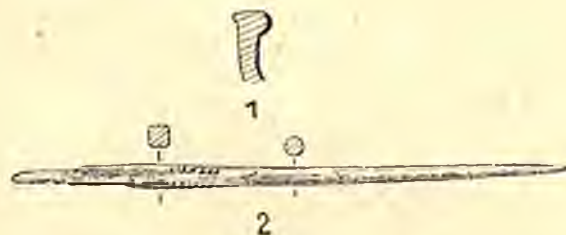
50. Grób jamowy

Na głęb. ok. 25 cm znajdował się płaski duży kamień o średnicy 35×60 cm. Pod nim, na głęb. 30 cm zarysowała się słabo zabarwiona jama, zawierająca kilkanaście skorup, kości i węgle drzewne.

1) Wśród skorup można wyróżnić m. in. fragment naczynia barwy ciemnobrunatnej,

ze zgrubiałym, lekko odchylnym na zewnątrz brzegiem (ryc. 48, 1).

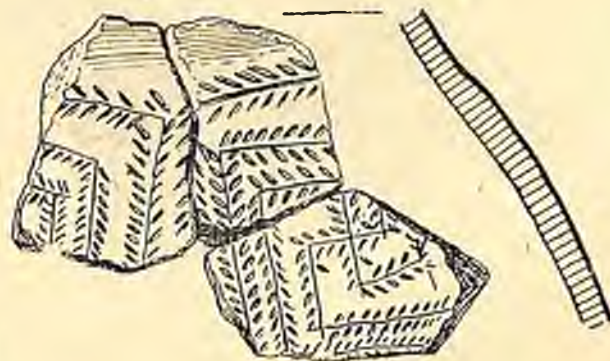
2) Szydło żelazne z długim ostrzem o przekroju okrągłym i krótkim, facetowanym trzonem o przekroju kwadratowym (ryc. 48, 2). U nasady ostrza na krawędziach znajduje się ornament w postaci 7 karbów. Długość szydła 13,8 cm, długość ostrza 9,9 cm najw. średn. trzonu 0,6 cm, najw. średn. ostrza 0,5 cm.

Ryc. 48. Zawartość grobu 50. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 48. Contenu de la tombe no 50. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

51. Grób popielnicowy (?)

W piasku przemieszanym z próchnicą odkryto niewielkie skupisko skorup i kilka kości przepalonych. Prawdopodobnie jest to zniszczony grób popielnicowy. Wśród skorup, z których części brak w inwentarzu, można wyróżnić trzy fragmenty naczynia o cienkich ściankach i gład-

Ryc. 49. Skorupa zdobiona z grobu 51. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 49. Tesson orné de la tombe no 51. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

kiej powierzchni barwy jasnobrunatnej, zdobionego ornamentem jodełkowym ułożonym m. in. w postaci podwójnego meandra (ryc. 49).

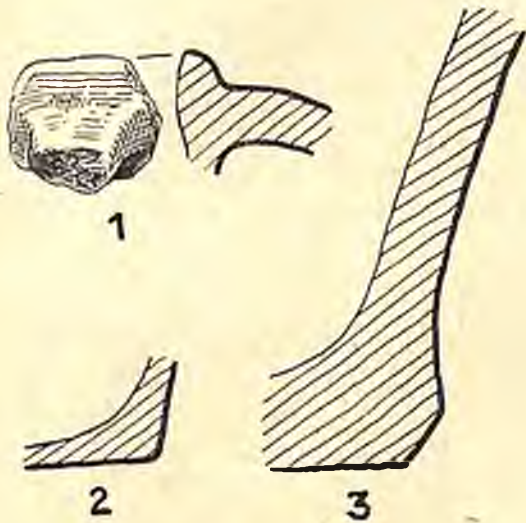
52. Grób jamowy.

Jama, znajdująca się na głęb. 50 cm, miała rzut poziomy w przybliżeniu eliptyczny o rozmiarach 75×90 cm; -głęb. jej wynosiła 20 cm. Zawierała skorupy, kości i węgle drzewne.

Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamek krawędziowy naczynia z nasadą ucha zwężonego w części środkowej (ryc. 50, 1). Do tego naczynia należy prawdopodobnie także fragment dna (ryc. 50, 2).

b) Ułamek dna naczynia barwy ciemnobrunatnej o bardzo grubych ścianach i chropowatej powierzchni (ryc. 50. 3).

Ryc. 50. Zawartość grobu 52. $\frac{3}{4}$ w. n. — Fig. 50. Contenu de la tombe no 52. $\frac{3}{4}$ gr. nat.

53. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 65 cm. Jama miała rzut poziomy w przybliżeniu kolisty o rozmiarach 65×75 cm, głęb. 50 cm. Zawierała kilka skorup, kości, węgle drzewne i fragment żelazny.

1) Wśród skorup można wyróżnić ułamek odchylonego na zewnątrz brzegu naczynia o gładkiej, czarnej powierzchni (ryc. 51) oraz uła-

Ryc. 51. Profil brzegu naczynia z grobu 53. $\frac{4}{5}$ w. n. — Fig. 51. Profile du bord du vase de la tombe no 53. $\frac{4}{5}$ gr. nat.

mek dna naczynia o szorstkiej powierzchni barwy ciemnobrunatnej.

2) Niewielki fragment bliżej nieokreślonego przedmiotu żelaznego.

54. Grób jamowy.

Tuż pod powierzchnią ziemi znajdowały się 3 kamienie, poniżej nich na głęb. 40 cm zarysowała się jama o rzucie poziomym w przybliżeniu kolistym i rozmiarach 50×60 cm, głęb. 30 cm. Jama zawierała ciemną ziemię, 2 nikił skorupy, kości i węgle drzewne.

55. Grób jamowy.

Częściowo zniszczony, znajdował się na głęb. 30 cm. Jama, w rzucie poziomym słabo zabarwiona, miała zarys w części zachowanej 40×50 cm i głęb. 15 cm. Zawierała jedną skorupę, kości i węgle drzewne.

56. Grób jamowy.

W znacznej części zniszczony przez wkop pochowku zdechłej krowy. Jedynie w zachodniej części grobu udało się stwierdzić, że znajdował się on na głęb. 45 cm, a jama sięgała tu w głąb do 60 cm. Grób, odznaczający się bardzo ciemnym wypełniskiem, zawierał dużą ilość skorup i węgli drzewnych, trochę kości oraz fragment zapinki i szydła żelaznego.

1) Ze skorup udało się wykleić kilka większych fragmentów naczyń, a mianowicie:

a) Fragment górnej części naczynia z uszkiem, odwrotnie gruszkowatego, o odchylonym, facetowanym brzegu (ryc. 52, 12). Wymiary: średn. brzuśca 19 cm, otwór 8 cm.

b) Fragmenty kilkunastu niezdobionych naczyń o zgrubiałych facetowanych brzegach, m. in. dwa fragmenty z uchem zwężonym w części środkowej (ryc. 52, 1, 3—11. 13—18, 20).

2) Fragment drucikowatej zapinki żelaznej, silnie rdzą zniszczonej, z górną cięciwą.

3) Fragment szydła żelaznego.

Tuż przy wspomnianym grobie w nieco zbrudzonym piasku znajdowało się trochę skorup, kości i fragment żelazny. Prawdopodobnie jest to zniszczony grób popielnicowy. Ze skorup udało się wykleić fragment szerokootworowego naczynia o szorstkiej, ciemnobrunatnej powierzchni. z odchylonym na zewnątrz brzegiem (ryc. 52, 2). Ponadto można wyróżnić ułamki podstaw dwóch naczyń; jedna z nich jest płaska (ryc. 52, 21), druga w postaci cylindrycznej, nieco wklęsłej nóżki (ryc. 52, 19). Wspomniany fragment żelazny (uchwyty wiadra?) ma kształt krótkiego, grubego trzonu o lekko zaokrąglonych krawędziach, zakończony z jednej strony okrągłym uszkiem, a z drugiej (uszkodzonej) rozplaszczonego.

57. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 45 cm. Jama, odznaczająca się bardzo ciemnym wypełniskiem, miała kształt w przybliżeniu eliptyczny o średnicy 250 cm, szer. 140 cm, głęb. 70 cm. Zawierała skorupy, kości, węgle drzewne, fragment grzebienia kościanego ze stopem szklawa oraz ułamek noża żelaznego.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki 11 różnych naczyń o zgrubiałych facetowanych brzegach i gładkiej powierzchni barwy brunatnej lub ciemnobrunatnej (ryc. 53, 1—9, 11, 16). M. in. ułamki trzech uch i jedno całe taśmowate uszko, zwężone w części środkowej (ryc. 53, 18, 19, 21, 22) oraz ułamki den pięciu różnych naczyń (ryc. 53, 12—15, 20).

b) Ułamek podstawy naczynia o szorstkiej, nierównej powierzchni w kształcie cylindrycznej, pełnej nóżki oraz ułamek słabo odchylonego na zewnątrz, grubego brzegu naczynia (ryc. 53, 10, 17). Oba ułamki nie należą do tego zespołuabytków.

2) Fragment grzebienia kościanego, złożonego z kilku płytek połączonych w poprzek nitem żelaznym. Górna krawędź grzebienia miała

kształt półkolisty. Całość silnie przepalona w ogniu. Na krawędzi znajduje się stop zielonego szkliwa.

3) Fragment noża żelaznego silnie rdzą zniszczonego.

58. Grób jamowy.

Częściowo uszkodzony. Jama, znajdująca się na głęb. 50 cm, miała kształt w przybliżeniu kołisty o rozmiarach 50×60 cm, głęb. 40 cm. Zawierała skorupy, kości i węgle drzewne.

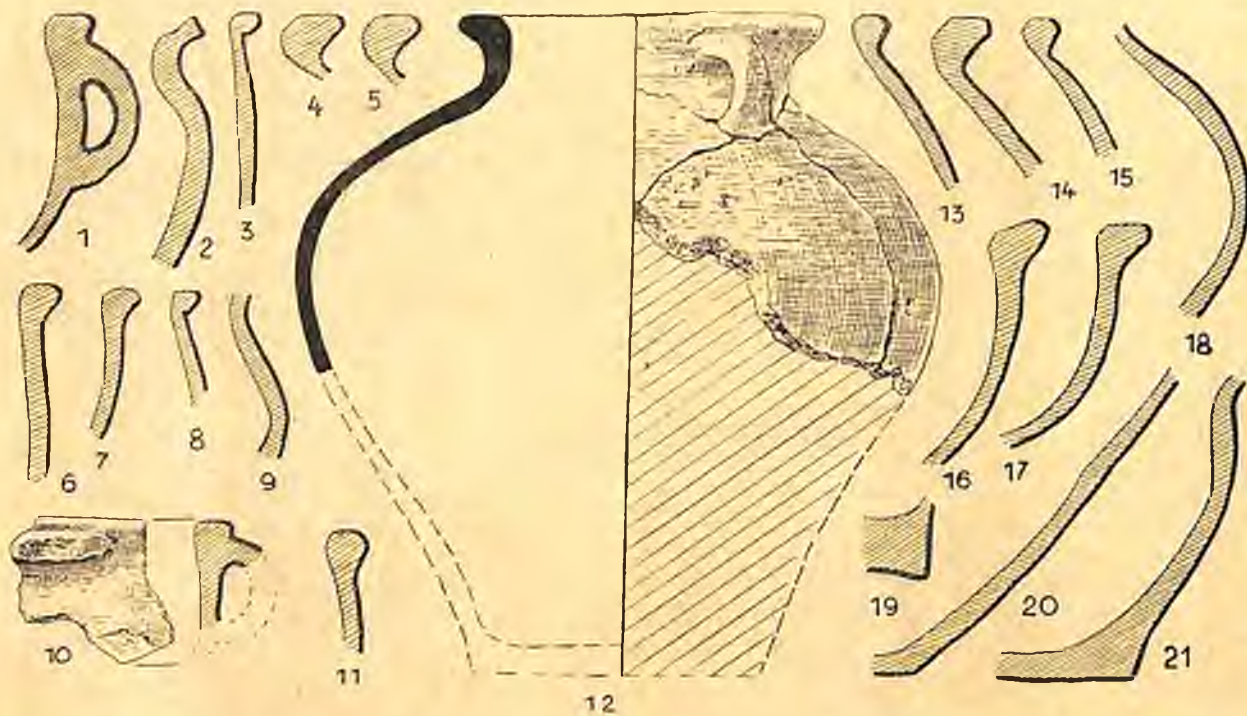
Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragment dużego naczynia o lśniącej czarnej powierzchni, wydętym brzuchu i szerokim,

1) Wśród skorup, z których większość jest silnie przepalona i zżużlona, można wyróżnić:

a) Częściowo zrekonstruowane, silnie spalone w ogniu naczynie (ryc. 55, 18) ostro profilowane, z uszkiem (nie zachowanym w całości). Poniżej szyjki znajduje się ornament pasma poziomego, wypełnionego rzędem dołków, a niżej pasmo pionowe na przemian liniowane i wypełniane trzema rzędami dołczków.

b) Częściowo zrekonstruowane, również silnie spalone w ogniu naczynie (ryc. 55, 17) ostro profilowane, zdobione ornamentem meandrowym. Średn. dna 7,5 cm.

Ryc. 52. Zawartość grobu 56. $\frac{2}{5}$ w. n. — Fig. 52. Contenu de la tombe no 56. $\frac{2}{5}$ gr. nat.

odchylonym na zewnątrz brzegu. Naczynie to jest zdobione poniżej szyjki listwą skośnie żłobkowaną oraz pasmem trójkątów wiszących wypełnianych dołczkami. Dołczki te są wykonane narzędziem z półkulistą główką, zdobioną wklęsłym ornamentem krzyża równoramiennego (ryc. 54, 3).

b) Ułamki trzech naczyń o podobnie ukształtowanych brzegach. Dwa z nich są ostro profilowane (ryc. 54, 2, 4, 5).

c) Ułamek płaskiej podstawy naczynia (ryc. 54, 1).

59. Grób jamowy z pokrywą kamienną.

Na głęb. 40 cm znajdował się zwarty bruk kamienny o rozmiarach w rzucie poziomym 130×190 cm. Poniżej, na głęb. od 10—15 cm zalegał czysty piasek, a pod nim słabo zarysowana jama zawierająca skorupy, kości, węgle drzewne, zapinkę, trzy dolne, okucia pasa, fragment tłoczka i nóż żelazny oraz stop brązowy.

c) Większy fragment czary ostro profilowanej z cylindryczną pełną nóżką, zdobionej ornamentem meandrowym (ryc. 55, 1).

d) Ułamki dwóch mis z cylindrycznym brzegiem (ryc. 55, 4, 14).

e) Ułamki dwóch naczyń ostro profilowanych, z odchylonym brzegiem i stożkową szyjką zdobionych poziomą listwą (ryc. 55, 5, 6).

f) Ułamek naczynia o zgrubiałym, facetywanym brzegu (ryc. 55, 11—13, 16).

g) Ułamki brzegów kilku innych naczyń (ryc. 55, 15).

h) Fragment kubka (?) zdobionego pionowymi bruzdami.

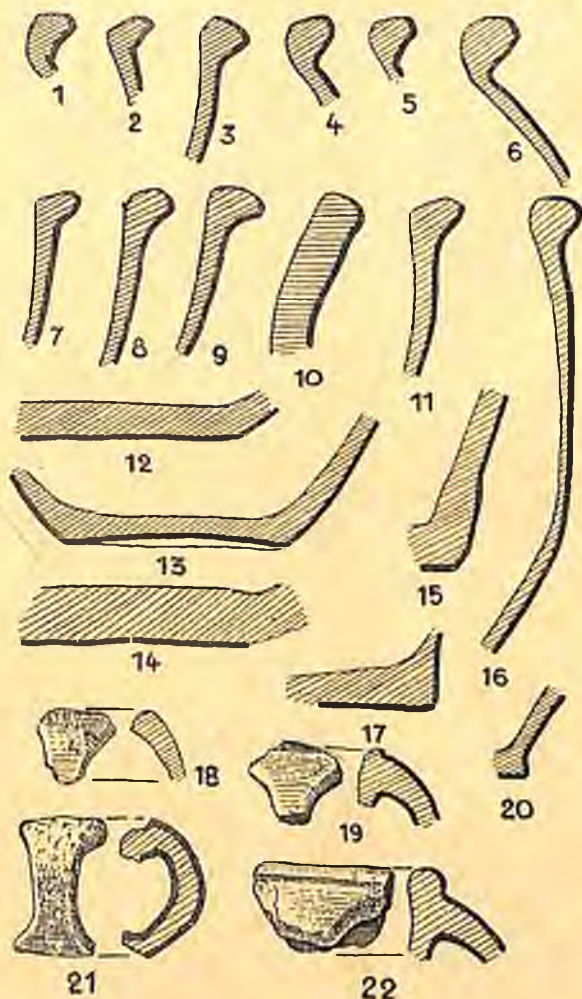
i) Ułamek naczynia podobnie zdobionego. Ściany jego są cieńsze od poprzedniego naczynia, a bruzdy w rzadszych odstępach.

j) Ułamek dużego taśmowatego ucha naczynia (ryc. 55, 7).

k) Ułamek cylindrycznej, pełnej nóżki naczynia.

2) Zapinka żelazna częściowo zniekształcona w ogniu (ryc. 55, 3) z górną cięciwą i trzema grzebieniami, zdobiona dwoma kątami wsuwanymi pomiędzy górnym i środkowym grzebieniem oraz inkrustowanymi srebrem żłobkami poprzecznymi w części pomiędzy środkowym grzebieniem a nożką. Dług. 4 cm, dług. sprężyny 3,6 cm.

3) Zapinka brązowa (ryc. 55, 2) niezachowana w całości, z długą sprężyną rytualnie zgiętą

Ryc. 53. Zawartość grobu 57. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 53. Contenu de la tombe no 57. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

wzdłuż osi zapinki, z trąbkowatą główką i szerokim środkowym grzebieniem. Wymiary: dług. ok. 7 cm, wys. ok. 3,5 cm.

4) Trzy żelazne podobnie uformowane dolne okucia pasa (ryc. 55, 8—10). Jedno z nich zachowane w stanie szczątkowym. Dług. okazów zachowanych 5,3 cm i 5 cm, najw. szerokość uchwytów 1 cm i 0,9 cm.

5) Fragment tłoczka żelaznego, silnie rdzą zniszczonego (ryc. 55, 19).

6) Fragment noża żelaznego, słabo zachowanego (ryc. 55, 20).

7) Bryłki stopionego brązu i fragmenty silnie przepalanej blachy brązowej. Całość prawdopodobnie stanowi resztkę stopionego naczynia brązowego.

60. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 90 cm. Płytką jama, głęb. 20 cm, o słabym zabarwieniu wypełniska, miała zarys wydłużonej elipsy o rzucie poziomym 65×160 . Zawierała skorupy, kości, węgle drzewne, sierp brązowy oraz szydło i nit żelazny.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki brzegów dwóch słabo profilowanych naczyń (ryc. 56, 3, 4).

b) Ułamek naczynia zdobionego grubą poziomą listwą z poprzecznymi żłobkami (ryc. 56, 6).

c) Ułamek wyodrębnionego płaskiego dna naczynia (ryc. 56, 7).

Wszystkie wymienione wyżej skorupy mają powierzchnię barwy jasnobrunatnej i znaczną domieszkę tłuczonego kamienia.

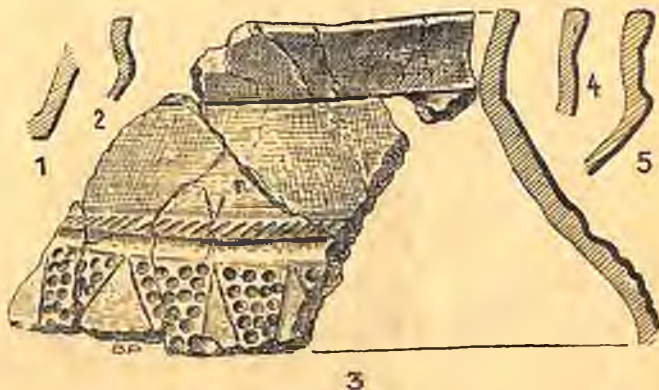
2) Sierp brązowy (ryc. 56, 5), zbliżony kształtem do sierpów kultury łużyckiej, o zarysie esowatym, z trzema listwami wzdłuż tyłca. Ostrze zużyte i wyszczerbione, trzon nie zachował się. Dług. 10 cm, najw. szer. ostrza 1,7 cm.

3) Szydło żelazne (ryc. 56, 1), silnie rdzą zniszczone. Dług. w stanie zachowania 8,6 cm, najw. średn. 0,4 cm.

4) Nit żelazny (ryc. 56, 2) słabo zachowany, z główką półkulistą.

61. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 40 cm. Jama miała zarys w przybliżeniu kolisty o wymiarach 45×50 cm. Głęb. jej wynosiła 30 cm. Zawierała skorupy, kości, węgle drzewne, fragment nitu (?) żelaznego i ułamek szpili kościanej.

Ryc. 53. Zawartość grobu 57. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 53. Contenu de la tombe no 58. $\frac{2}{5}$ gr. nat.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki trzech silnie profilowanych czarek (ryc. 57, 2—4).

b) Fragment płaskiej podstawy dużego naczynia (ryc. 57, 5).

2) Fragment nitu (?) żelaznego z kulistą główką (ryc. 57, 1). Średn. główki 1,5 cm, grub. trzonu 0,6 cm.

3) Ułamek trzonu szpili kościanej. Grub. trzonu 0,3 cm.

62. Grób popielnicowy (?)

W przemieszanej ziemi znajdowało się skupisko skorup i niewielka ilość kości spalonych. Prawdopodobnie jest to zniszczony grób popielnicowy.

Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki czterech ostro profilowanych naczyń (ryc. 58, 1—4). Jedno z nich o powierzchni gładkiej czernionej, pozostałe o powierzchni gładkiej jasnobrunatnej.

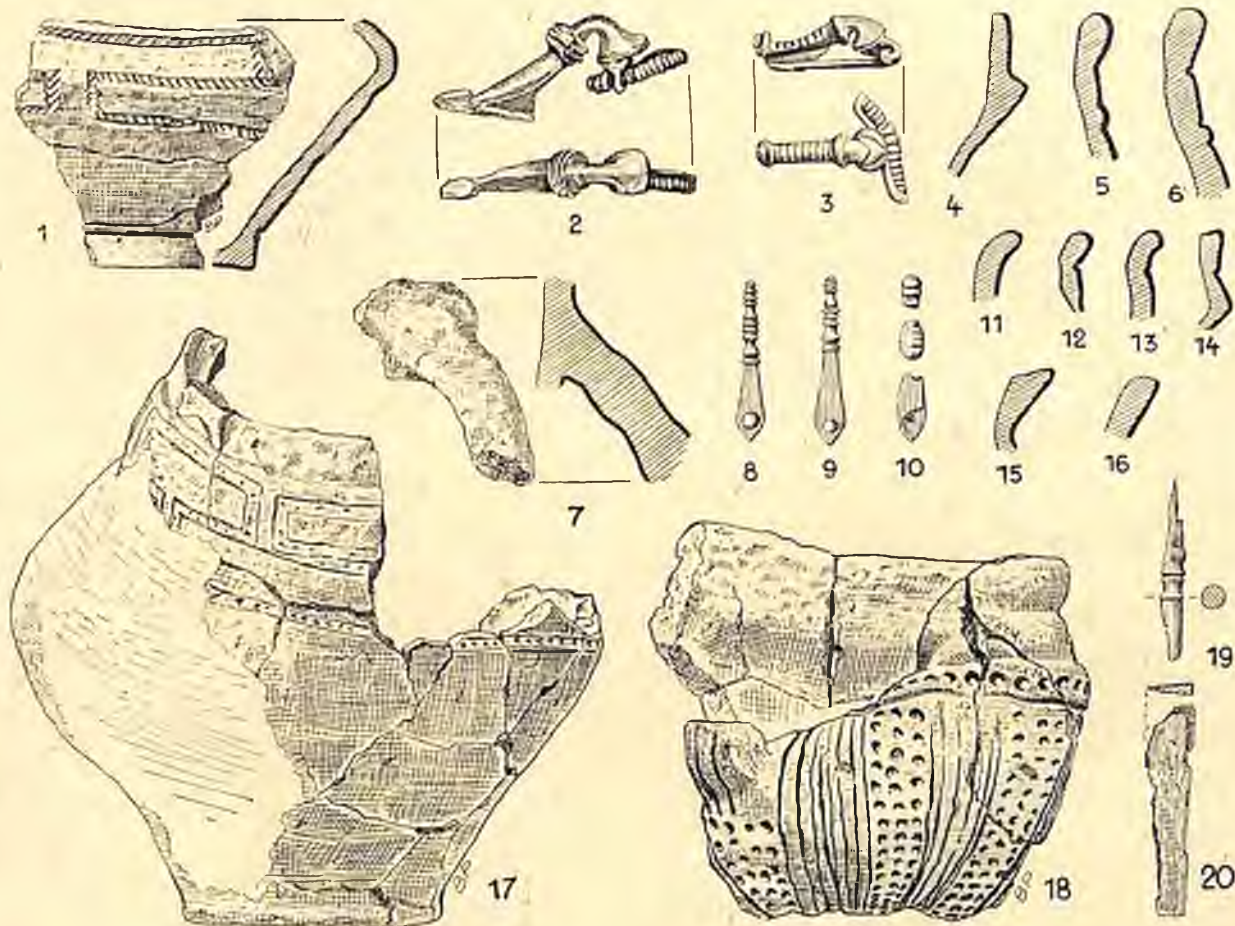
b) Kilka fragmentów płaskiego dna naczynia (ryc. 58, 5).

2) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Częściowo zrekonstruowane fragmenty dwóch silnie spaczonych w ogniu naczyń. Jedno z nich jest zdobione poniżej szyjki podwójnym poziomym pasmem złożonym z przeciwstawnie skośnych kresek (ryc. 59, 4).

b) Fragmenty ostro profilowanej czarnej z cylindrycznym brzuścem, o powierzchni barwy jasnobrunatnej.

c) Ułamki naczyń o lśniącej, czarnej powierzchni.

Ryc. 55. Zawartość grobu 59. $\frac{2}{5}$ w. n. — Fig. 55. Contenu de la tombe no 59. $\frac{2}{5}$ gr. nat.

63. Grób popielnicowy (?)

W czystym piasku na głęb. 10 cm znajdowało się skupisko skorup, trochę kości spalonych, małe naczynie i kamień do krzesania ognia. Prawdopodobnie jest to częściowo naruszony grób popielnicowy.

1) Miniaturowe, ostro profilowane, dwustożkowe naczynie gliniane (ryc. 59, 1) z kolankowatym uszkiem, zdobione powyżej załomu brzuśca pasmem poziomym złożonym z przeciwstawnie skośnych kresek i dołków, a na nóżce trójkątami wiszącymi, wypełnianymi dołeczkami. Dno jest wklęsłe. Rozmiary: wys. 5 cm, najw. wydętość brzuśca 5 cm, otwór 2,7 cm, dno 2,9 cm.

3) Płaski, owalny kamień do krzesania ognia, wykonany z drobnokrystalicznego piaskowca (ryc. 59, 3), z wyraźnymi śladami krzesania. Rozmiary: średn. 6,8 cm, szer. 5,3 cm, grub. 2,9 cm.

64. Grób jamowy.

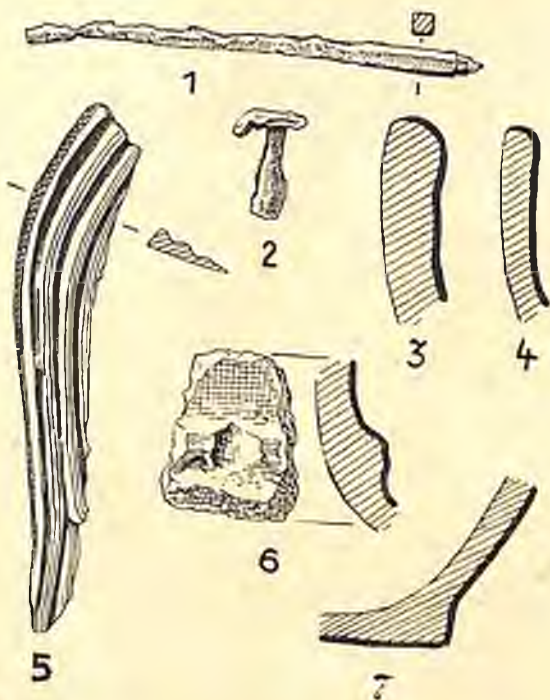
Znajdował się na głęb. 20 cm. Jama miała w przybliżeniu kształt kolisty. Głęb. jej sięgała od 15—20 cm. Zawierała jedną nikłą skorupę, kilka kości spalonych i węgle drzewne.

65. Grób jamowy.

Częściowo uszkodzony. Znajdował się na głęb. 20 cm. Jama miała zarys eliptyczny. Pierwotnej

jej głębokości nie dało się ustalić. Zawierała skorupy, kości i węgle drzewne.

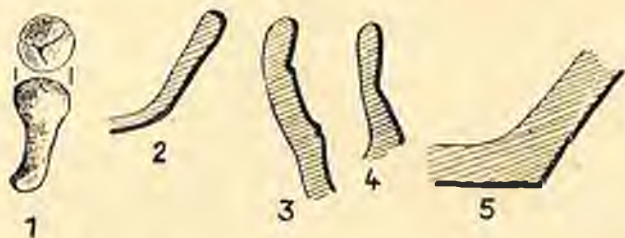
1) Ze skorup udało się zrekonstruować czarkę (ryc. 60, 7) na stożkowatej wklęsłej nóżce, ostro profilowaną, z kolankowatym uszkiem, zdobioną

Ryc. 56. Zawartość grobu 60. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 56. Contenu de la tombe no 60. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

na załomie brzuśca poziomym pasmem jodełkowym. Rozmiary: wys. 7 cm, średn. brzuśca 14 cm, otwór 12 cm, dno 5—5,5 cm.

2) Ponadto wśród skorup można wyróżnić:
a) Ułamki dwóch ostro profilowanych naczyń (ryc. 60, 4, 5).

Ryc. 57. Zawartość grobu 61. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 57. Contenu de la tombe no 61. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

b) Fragment naczynia (ryc. 60, 6) zdobionego powyżej załomu brzuśca poziomym ornamentem, złożonym w części środkowej z podwójnych kresek poziomych, a w częściach zewnętrznych z pasm skośnie kreskowanych.

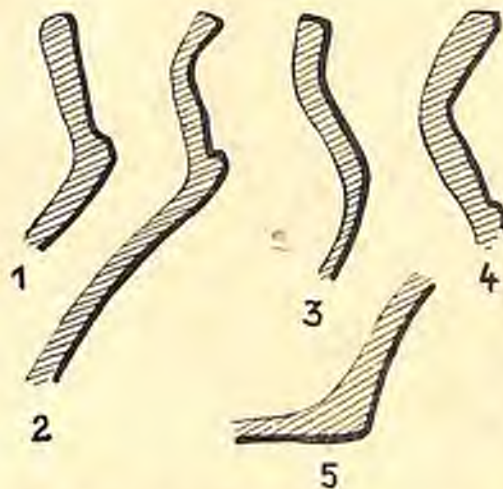
c) Kilka ułamków naczynia zdobionego pionowym ornamentem grzebykowym (ryc. 60, 1).

d) Fragmenty nóżek dwóch naczyń (ryc. 60, 2, 3); jedna z nich jest cylindryczna, druga stożkowata.

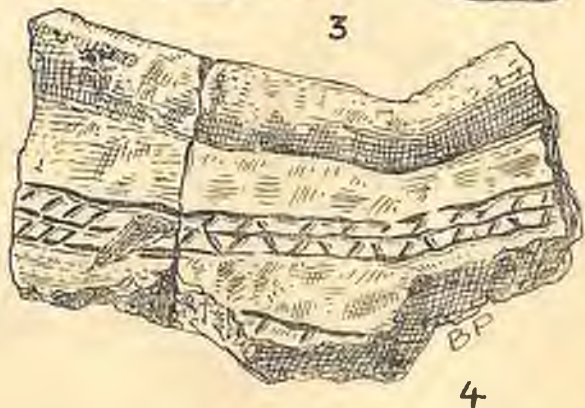
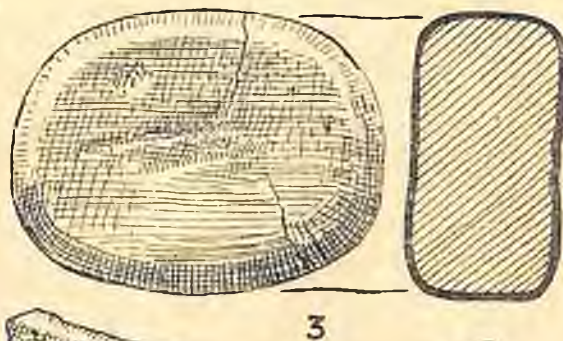
e) Fragment grubego taśmowatego ucha naczynia.

66. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 20 cm. Jama miała zarys eliptyczny o wymiarach 110×150 cm i sięgała

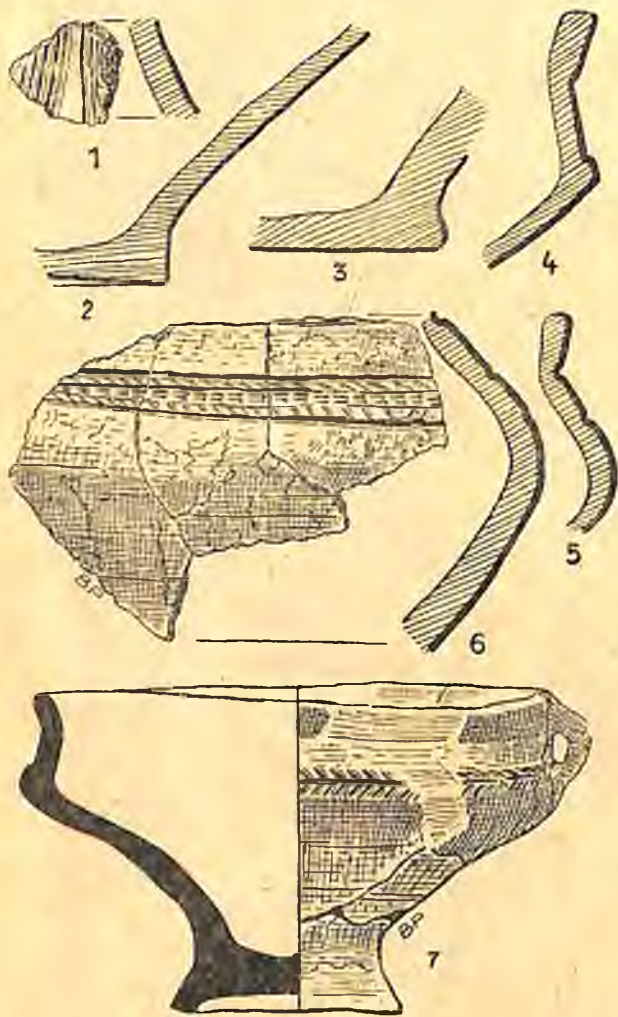
Ryc. 58. Zawartość grobu 62. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 58. Contenu de la tombe no 62. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

Ryc. 59. Zawartość grobu 63. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 59. Contenu de la tombe no 63. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

w głąb 60 cm. Zawierała skorupy, kości spalone i węgle drzewne.

Wśród skorup można wyróżnić fragment płaskiego, lekko wklęsłego dna dużego naczynia o gładkiej powierzchni barwy ciemnobrunatnej, fragment grubego facetowanego brzegu tego samego naczynia (ryc. 61, 1, 4) oraz kilka ułamków kubka z uchem, m. in. fragment cylindrycznego brzegu i fragment nasady taśmowatego ucha (ryc. 61, 2, 3).

Ryc. 60. Zawartość grobu 65. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 60. Contenu de la tombe no 65. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

67. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu.

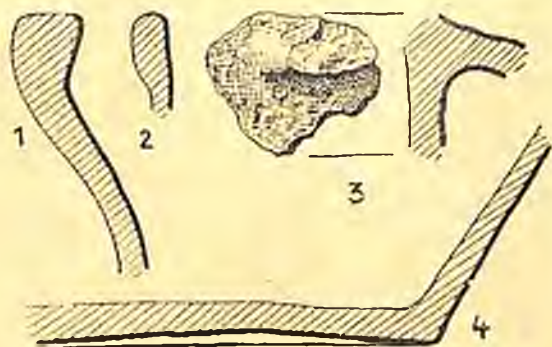
Znajdował się na głąb. 25 cm. Jama miała zarys w przybliżeniu kołisty o wymiarach 85×90 cm i sięgała w głąb 25 cm. Na spodzie jamy, w czystym piasku stała popielnica z kośćmi spalonymi. Jama zawierała skorupy, kości spalone, węgle drzewne i 2 fragmenty żelazne.

1) Popielnica (ryc. 62, 9) nie zachowana w całości, spękana i częściowo spaczona w ogniu, ma brzeg lekko odchylony na zewnątrz, cylindryczną szyjkę i brzusec wydatnie zwężający się ku podstawie. Szyjka jest wyodrębniona dwiema poziomymi bruzdami równoległymi. Wymiary:

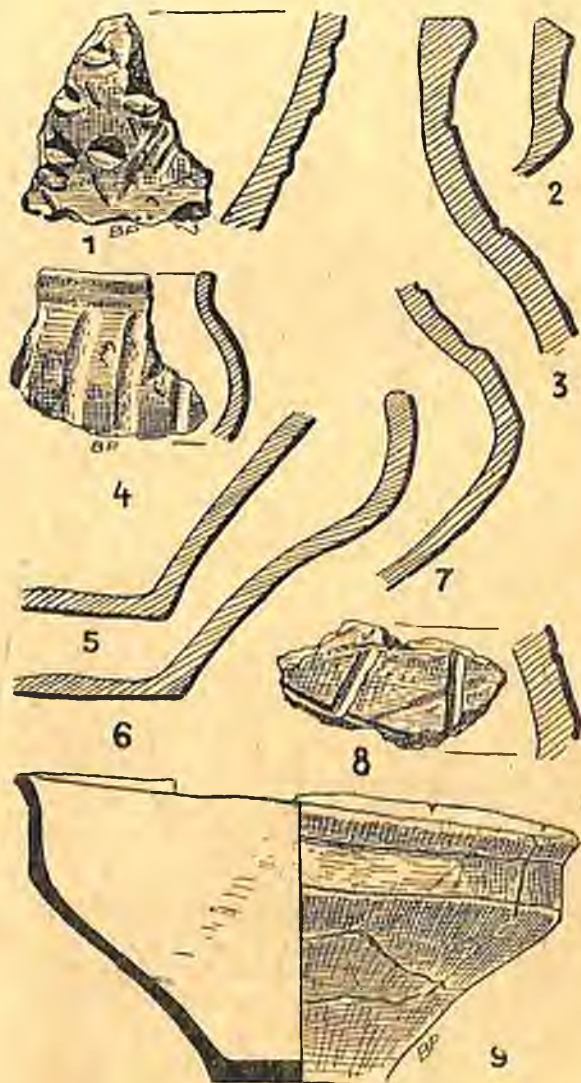
wys. ok. 10 cm, najw. wydętość brzucha 20 cm, otwór 19 cm, dno 6,5 cm.

2) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragment dużego naczynia z grubym, facetowanym brzegiem, stożkową szyjką i zaokrąglonym brzuścem (ryc. 62, 3).

Ryc. 61. Zawartość grobu 66. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 61. Contenu de la tombe no 66. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Ryc. 62. Zawartość grobu 67. Nr 9. $\frac{1}{10}$ w. n., reszta $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 62. Contenu de la tombe no 67. No 9. en $\frac{1}{10}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

b) Fragment naczynia z wyodrębnioną stożkową szyjką (ryc. 62, 7).

c) Fragment misy z brzegiem lekko zagiętym do wewnątrz (ryc. 62, 2). Wys. 8 cm.

d) Fragment misy lub czary z cylindrycznym brzegiem (ryc. 62, 6).

e) Ułamek czarnej z cylindrycznym brzegiem, zdobionej na brzuscu głębokimi i szerokimi bruzdami pionowymi (ryc. 62, 4).

f) Ułamek płaskiego, lekko wklęsłego dna naczynia (ryc. 62, 5).

g) Ułamek naczynia zdobionego ornamentem nieregularnej kratki, głęboko rytej (ryc. 62, 8).

h) Ułamek naczynia zdobionego ornamentem paznokciowym (ryc. 62, 1).

3) Dwa fragmenty bliżej nieokreślonych przedmiotów żelaznych.

68. Grób jamowy.

Znajdował się na głębokości 40 cm. Jama miała zarys owalny o wymiarach 65×80 cm i sięgała w głąb 40 cm. Zawierała jedną nikłą skorupę, drobną ilość kości i węgla drzewnego.

69. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu.

Znajdował się na głęb. 45 cm. Jama miała zarys eliptyczny o wymiarach 70×80 cm i sięgała w głąb 40 cm. Na spodzie jej, w środku stała w czystym piasku mała popielnica z kośćmi. Jama zawierała niewielką ilość skorup i kości spalonych oraz węgle drzewne.

Ryc. 63. Zawartość grobu 69. $\frac{3}{4}$ w. n. — Fig. 63. Contenu de la tombe no 69. $\frac{3}{4}$ gr. nat.

1) Miniaturowa popielnica ma kształt szerokootworowego wysmukłego naczynia z wydzieloną szyjką i odchylnym brzegiem oraz z cylindryczną, pełną nóżką i lekko wklęsłym dnem (ryc. 63, 4). Cały brzusiec, od szyjki do dna, zdobi ornament dołczków. Wymiary: wys. 8 cm, najw. wydętość brzuśca 7,5 cm, otwór 8 cm, dno 3,3 cm.

2) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamek naczynka beczułkowatego (ryc. 63, 3).

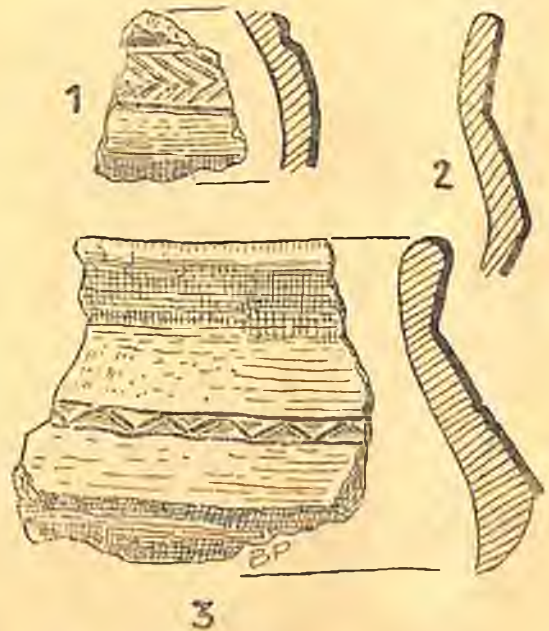
b) Ułamek naczynia ostro profilowanego (ryc. 63, 2).

c) Ułamek naczynia zdobionego ornamentem nakłuwanych pasm i skośnych linii (ryc. 63, 1).

d) Fragment cylindrycznej podstawy naczynia o lśniącej, czarnej powierzchni (ryc. 63, 5).

70. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 25 cm. Jama miała zarys w przybliżeniu owalny o wymiarach 80×110 cm i sięgała w głąb 36 cm. Zawierała skorupy, kości

Ryc. 64. Zawartość grobu 70. $\frac{3}{4}$ w. n. — Fig. 64. Contenu de la tombe no 70. $\frac{3}{4}$ gr. nat.

spalone, węgle drzewne i 2 fragmenty żelazne, których brak w inwentarzu.

Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamek ostro profilowanego naczynia zdobionego na szyjce pasmem zygzakowatym (ryc. 64, 3).

b) Ułamki podobnego niezdobionego naczynia (ryc. 64, 2).

c) Ułamki naczynia o czarnej, lśniącej powierzchni, m. in. fragment zdobiony poziomym pasmem jodełkowatym (ryc. 64, 1).

71. Grób jamowy.

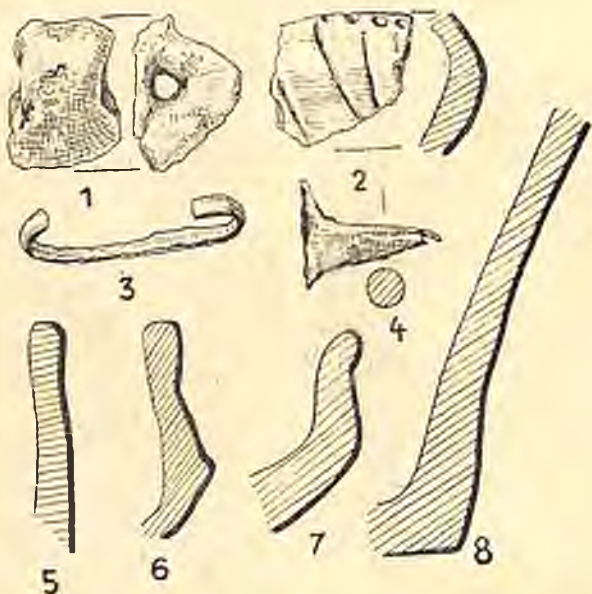
Znajdował się tuż przy grobie poprzednim, w odległości 30 cm. na głęb. 35 cm. Jama miała

zarys w przybliżeniu kolisty o wymiarach 70×80 cm i sięgała w głąb 40 cm. Zawierała skorupy, kości spalone, węgle drzewne, ułamki ostrogi żelaznej, okucie pochwy miecza i 3 fragmenty nieokreślonych przedmiotów żelaznych.

1) Wśród skorup, z których większość jest mocno zżużlona, można wyróżnić:

a) Ułamek ostro profilowanej czarzy (ryc. 65, 6).

Ryc. 65. Zawartość grobu 71. $\frac{3}{5}$ w. n. — Fig. 65. Contenu de la tombe no 71. $\frac{3}{5}$ gr. nat.

b) Ułamek podobnej mniejszej czarzy (ryc. 65, 7).

c) Ułamek kubka (?) z cylindrycznym brzegiem (ryc. 65, 5).

d) Ułamek naczynia zdobionego na brzuscu ornamentem bruzd pionowych i poziomym rzędem dołczków (ryc. 65, 2).

e) Kolankowate ucho naczynia (ryc. 65, 1).

f) Fragment dna i dolnej części brzusca naczynia o powierzchni chropowatej (ryc. 65, 8).

2) Ułamek żelaznej ostrogi z kolcem stożkowatym (ryc. 65, 4). Dług. kolca w stanie zachowania 2,8 cm, szer. kolca u podstawy 1,4 cm.

3) Taśmowate żelazne okucie pochwy miecza (ryc. 65, 3): przekrój taśmy jest daszkowaty, końce są spłaszczone. Wymiary: dług. 4,7 cm, szer. 1,2 cm, szer. taśmy 0,4 cm.

72. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 30 cm. Jama miała rzut poziomy w przybliżeniu kolisty o wymiarach 70×80 cm. Na spodzie jej, na głęb. 50 cm znajdowało się duże skupienie kości spalonych. Ponadto zawierała ona skorupy, węgle drzewne i fragment zapinki brązowej.

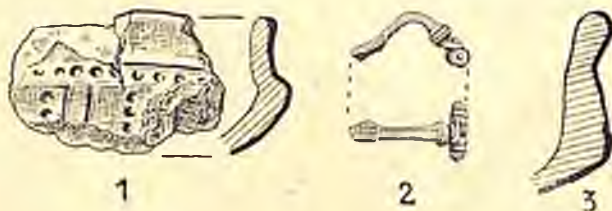
1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamek miseczki zdobionej na załomie brzusca bruzdą poziomą i rzędem dołczków, a po-

nżej podobnym ornamentem pionowym (ryc. 66, 1).

b) Ułamek ostro profilowanego naczynia (ryc. 66, 3).

2) Fragment kilkuswojowej zapinki brązowej (ryc. 66, 2) z wąskim kolankowatym kabłąkiem i górnym grzebieniem. Na nóżce nie zachowanej w całości znajduje się ornament dwóch kół koncentrycznych. Dług. w stanie zachowania 2,4 cm, wys. 1 cm, szer. kabłąka 0,3 cm.

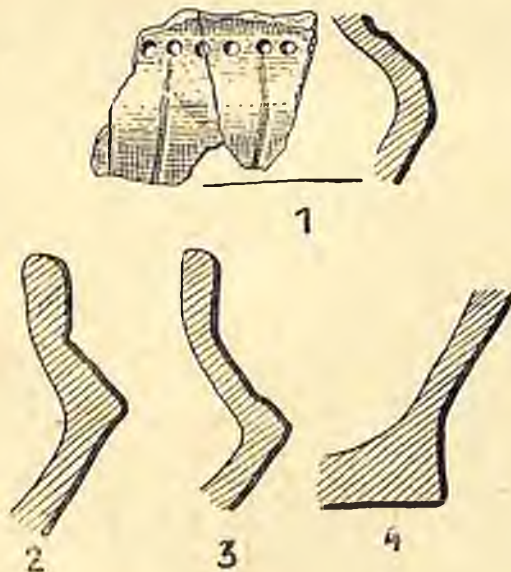
Ryc. 66. Zawartość grobu 72. $\frac{3}{5}$ w. n. — Fig. 66. Contenu de la tombe 72. $\frac{3}{5}$ gr. nat.

73. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 30 cm. Jama miała rzut poziomy w przybliżeniu eliptyczny o wymiarach 60×70 cm i sięgała w głąb 40 cm. Zawierała skorupy, kości spalone i węgle drzewne.

Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki trzech podobnych, silnie profilowanych naczyń (ryc. 67, 2, 3). Jeden z nich silnie zniekształcony w ogniu.

Ryc. 67. Zawartość grobu 73. $\frac{3}{5}$ w. n. — Fig. 67. Contenu de la tombe no 73. $\frac{3}{5}$ gr. nat.

b) Ułamek naczynia zdobionego poziomym pasmem dołczków i bruzdami pionowymi (ryc. 67, 1).

c) Ułamek pełnej cylindrycznej nóżki naczynia (ryc. 67, 4).

74. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 30 cm. Jama miała rzut poziomy kolisty o średn. 60 cm i sięgała w głęb 25 cm. Zawierała skorupy, kości spalone i węgle drzewne.

Ze skorup udało się zrekonstruować większy fragment misy z cylindrycznym brzegiem, ostro profilowanej, wys. 9 cm (ryc. 68).

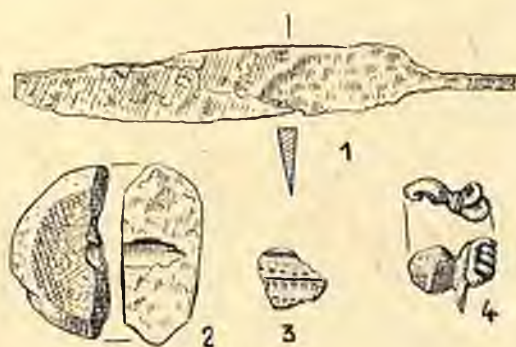

Ryc. 68. Naczynie z grobu 74. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 68. Vase de la tombe no 74. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

75. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 30 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt wydłużonej elipsy o wymiarach 80×110 i sięgała do głęb. 35 cm. Zawierała skorupy, nóż żelazny, pół przęślika glinianego, fragment zapinki brązowej i kilka drobnych fragmentów żelaznych.

1) Wśród skorup można wyróżnić nikielne ułamki naczynia zdobionego podwójnym kółkiem zębatym (ryc. 69, 3).

Ryc. 69. Zawartość grobu 75. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 69. Contenu de la tombe no 75. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

2) Nóż żelazny (ryc. 60, 1) nie zachowany w całości, z zaokrąglonym grzbietem i ostrzem. Trzon jest wyodrębniony łukowato. Dług. w stanie zachow. 12,3 cm, dług. trzonu 2,5 cm, szer. trzonu 0,4 cm najw. szer. ostrza 1,8 cm.

3) Połowa płaskiego dwustożkowatego przęślika glinianego (ryc. 69, 2), o średnicy 4,5 cm, grub. 2 cm.

4) Fragment zapinki brązowej (ryc. 69, 4) z górną cięciwą i szerokim kabłąkiem.

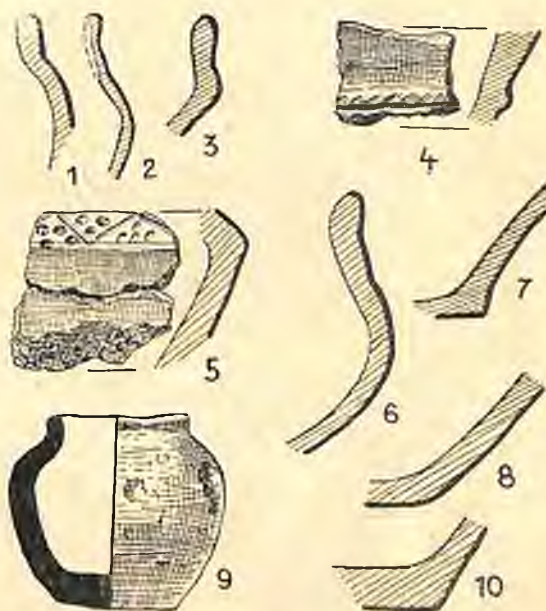
5) Kilka drobnych fragmentów bliżej nieokreślonych przedmiotów żelaznych.

76. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 45 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt wydłużonej elipsy, nieco zwężonej na jednym końcu, o wymiarach 90×205 i głęb. 60 cm. Zawierała jedną skorupę, kości ludzkie i węgle drzewne.

77. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 25 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt eliptyczny o wymiarach 80×140 cm. Na wierzchu, w środkowej części jamy znajdowały się 3 kamienie, które wystawały ponad jej powierzchnię. Jama zawierała miniaturowe na-

Ryc. 70. Zawartość grobu 77. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 70. Contenu de la tombe 77. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

czyńko gliniane, które znajdowało się na głęb. ok. 15 cm w zach. części jamy. skorupy, kości i węgle drzewne oraz żużel żelazny.

1) Miniaturowe naczynko gliniane z szerokim baniastym brzuścem i wąskim otworem o cylindrycznym brzegu (ryc. 70, 9). Wymiary: wys. 4,8 cm, średn. brzuśca 5 cm, otwór 2,5 cm, dno 3 cm.

2) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamek czary ostro profilowanej (ryc. 70, 3) z cylindrycznym brzegiem i ułamek naczynia słabo profilowanego (ryc. 70, 1), również z cylindrycznym brzegiem.

b) Ułamek naczynia z lekko odchylonym brzegiem i wyodrębnioną szyjką (ryc. 70, 6).

c) Ułamek małego naczynka podobnego kształtu (ryc. 70, 2).

d) Ułamek naczynia o czarnej, lśniącej powierzchni, zdobionego poniżej załomu brzuśca pasmem złożonym z trójkątów wypełnianych m. in. ornamentem stempelka rozetkowego (ryc. 70, 5). Ułamek zapewne tego samego naczynia zdobiony listwą skośnie żłobkowaną (ryc. 70, 4).

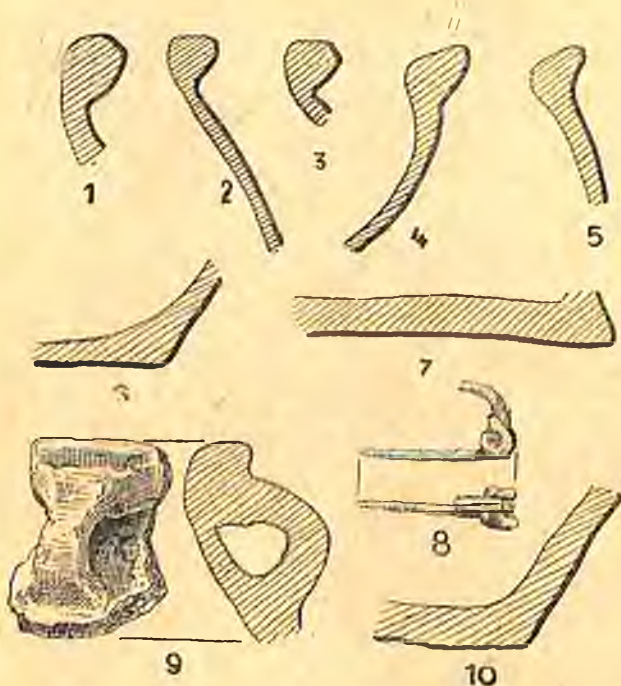
e) Ułamek naczynia z cylindryczną nóżką (ryc. 70, 7).

f) Ułamki płaskich den dwóch różnych naczyń (ryc. 70, 8, 10).

3) Bryła żużla żelaznego.

78. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 30 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt elipsowaty o osi Pd—W i wymiarach 140×200 cm. W południowej części jamy znajdował się kamień, który wystawał ponad jej powierzchnię. Głęb. jamy wynosiła 50 cm. Za-

Ryc. 71. Zawartość grobu 78. 1/2 w. n. — Fig. 71 Contenu de la tombe no 78. 1/2 gr. nat.

wierała ona skorupy, kości spalone, węgle drzewne i fragment zapinki żelaznej, który znajdował się ok. 15 cm poniżej wspomnianego kamienia.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki kilku różnych naczyń ze zgrubiałym, facetowanym brzegiem (ryc. 71, 1—5); m. in. fragment z taśmowatym uchem, zwężonym w części środkowej (ryc. 71, 9).

b) Fragment stożkowej, lekko wklęsłej, szerokiej nóżki naczynia (ryc. 71, 7).

c) Płaskie dna dwóch innych naczyń (ryc. 11, 6—10).

2) Fragment drucikowatej zapinki żelaznej (ryc. 71, 8).

79. Grób popielnicowy ze szczatkami stosu.

Znajdował się na głęb. 30 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt w przybliżeniu owalny o wymiarach 120×160 cm, głęb. 50 cm. Oś jamy miała kierunek Fn—Pd. W południowej części jamy, na spodzie znajdowała się duża popielnica z kośćmi spalonymi, zagłębiona częściowo w czystym piasku, a obok niej w kierunku zachodnim, mniej więcej na poziomie brzuśca znajdowało się 5 przystawek, z czego 3 odwrócone dnem do góry. Popielnica zawierała oprócz kości następujące dary grobowe: miecz żelazny i okucia pochwy, grot oszczepu, umbo, imacz i żel. okucia tarczy, sprzączkę do pasa, nóż, nożyce, tłuczek, szydło, igłę, brzytwę i fragment zapinki żelaznej. Jama zawierała skorupy, kości spalone, węgle drzewne oraz następujące przedmioty: uchwyt i 2 okucia pochwy miecza, kółko żelazne, okucia tarczy, szydło żelazne i fragment zapinki brązowej.

1) Popielnica gliniana (ryc. 72, 9) o czarnej, lśniącej powierzchni, z wąską podstawą, baniastym brzuścem, wysoką szyjką i odchylonym na zewnątrz brzegiem. Szyjka jest oddzielona od brzuśca poziomą listwą. Poniżej niej, w górnej części brzuśca popielnicę zdobi szerokie pasmo dwustronnego meandra. Wymiary: wys. 33 cm, średn. brzuśca 33 cm, otwór 19 cm, dno 14,5 cm.

2) Misa gliniana (ryc. 72, 12), ostro profilowana, z cylindrycznym brzegiem, barwy ciemnobrunatnej, silnie spękana w ogniu. Wymiary: wys. 9,5 cm, średn. brzuśca 18 cm, otwór 15,5 cm, dno 7 cm.

3) Misa gliniana (ryc. 72, 10), ostro profilowana, z cylindrycznym brzegiem, barwy brunatnej, silnie w ogniu spaczona. Wymiary: wys. 9 cm, średn. brzuśca ok. 17,5 cm, otwór ok. 15 cm, dno 7,5 cm.

4) Misa gliniana (ryc. 72, 2), ostro profilowana, z odchylonym na zewnątrz brzegiem i wyodrębnioną, skośną szyjką, częściowo spaczona i spękana w ogniu. Wymiary: wys. 8 cm, średn. brzuśca 19 cm, otwór 16,5 cm, dno 8 cm.

5) Czara gliniana (ryc. 72, 11), niezachowana w całości, z baniastym brzuścem, wąską skośną szyjką i odchylonym na zewnątrz brzegiem, silnie w ogniu przepalona. Szyjka jest oddzielona od brzuśca dwiema równoległymi listwami. Poniżej, na górnej części brzuśca znajduje się szerokie pasmo zdobione ornamentem meandrowatym, wykonanym liniami jodełkowatymi. Wymiary: wys. ok. 18 cm, średn. brzuśca 20 cm, otwór ok. 10 cm, dno ok. 10 cm.

6) Podobne naczynie zachowane tylko w ułamkach (ryc. 72, 1), z podwójną listwą skośnie żłobkowaną, oddzielającą szyjkę od brzuśca, silnie w ogniu przepalona. Średn. otworu 9,5 cm.

7) Wśród skorup z jamy można wyróżnić:

a) Ułamki niewielkiej czarki z brzegiem odchylonym na zewnątrz (ryc. 72, 3).

b) Ułamek naczynka ostro profilowanego (ryc. 72, 5).

c) Ułamek odchylonego na zewnątrz brzegu niewielkiego naczynia (ryc. 72, 4).

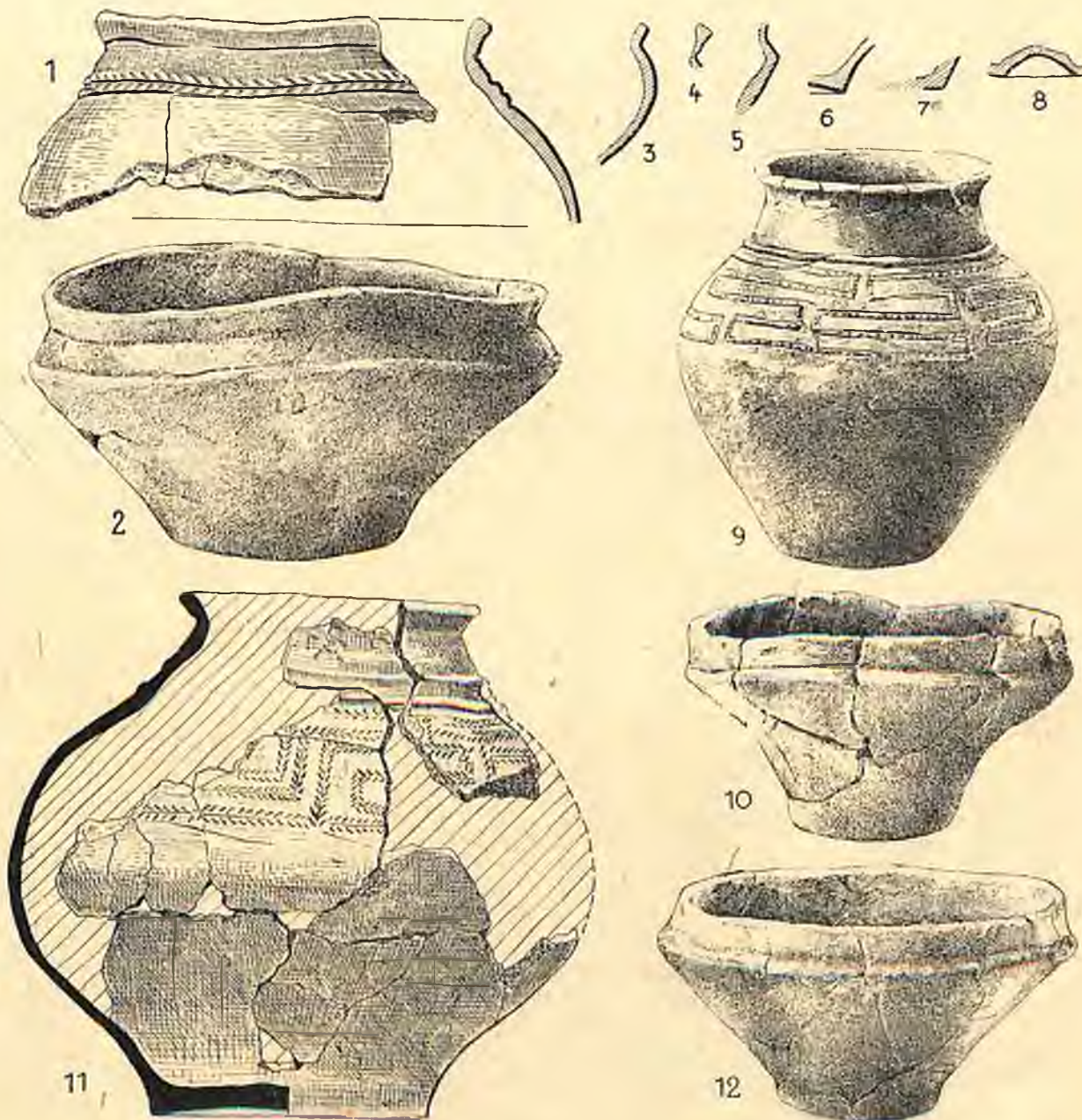
d) Ułamki podstaw dwóch różnych naczyń (ryc. 72, 6, 7).

e) Ułamek wklęsłego dna niewielkiego naczynka (ryc. 72, 8).

8) Miecz żelazny (ryc. 73, 17) jednosieczny, zgięty spiralnie. Rękojeść jest zaopatrzona we

3,6 cm, najm. szer. rękojeści 2,2 cm, grub. grzbietu rękojeści 0,4 cm, najw. szer. ostrza 2,7 cm.

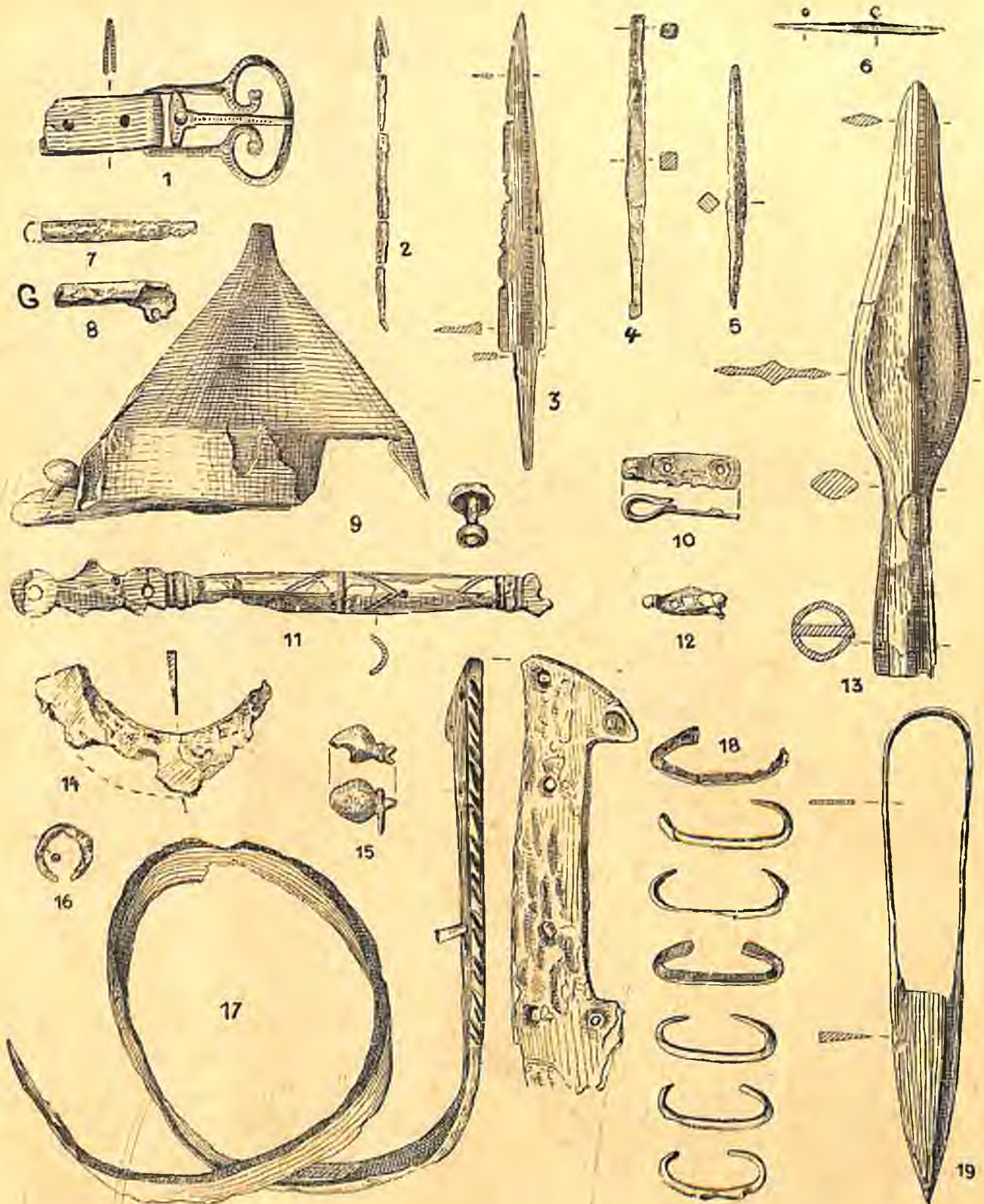
9) Siedem różnych rozmiarów żelaznych okuć pochwy miecza (ryc. 73, 18) w kształcie litery C, z końcami rozplaszczonymi; trzon ma przekrój daszkowaty. Długość poszczególnych okuć: 4,5 cm, 4,4 cm, 4,2 cm, 4 cm, 3,8 cm, 3,5 cm. Przeciętna szer. trzonu 0,4 cm.

Ryc. 72. Ceramika z grobu 70. Nr 9 = $\frac{1}{4}$ w. n., nr 10 i 12 = $\frac{8}{95}$ w. n., reszta = $\frac{2}{5}$ w. n. — Fig. 72. Poteries de la tombe no 79. No 9 en $\frac{1}{4}$ n., nos 10 et 12 en $\frac{8}{95}$ n., le reste en $\frac{2}{5}$ gr. nat.

wcięcie (po stronie ostrza) dla lepszego uchwytu ręki i posiada 6 nitów do przymocowania obustronnie okładzin drewnianych. Grzbiet rękojeści zdoła ozdobić ornament skośnych żłobków. Ostrze jest silnie rdzą zniszczone. Wymiary: dług. (wyprostow.) 67 cm, dług. rękojeści 13 cm, najw. szer. rękojeści

10) Żelazna taśmowata zawieszka pochwy miecza (ryc. 73, 10) z dwoma otworami do nitów oraz prawdopodobnie należące do niej kółko żelazne nie zachowane w całości (ryc. 73, 16). Wymiary: dług. uchwytu 3,8 cm, szer. taśmy 1,1 cm, średn. kółka 1,8 cm.

Ryc. 73. Przedmioty żelazne i brązowe (nr 12 i 15) z grobu 79. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 73.
Les objets en fer et en bronze (no 12 et 15) de la tombe no 79. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

11) Żelazny grot oszczepu⁷⁾ (ryc. 73, 13) z krótkim, szerokim ostrzem i tuleją o przekroju rombówatym. U nasady tuleji tkwi nit, osadzony równoległe do ostrza. Ostrze posiada na obu stro-

nach 2 soczewkowate wgłębienia, przedzielone żeberkiem. Największa szerokość ostrza przypada mniej więcej w połowie długości grotu. Wymiary: dług. 20 cm, dług. tuleji 6,5 cm, średn. wlotu tuleji 2 cm, średn. nasady ostrza 1,6 cm, najw. szer. ostrza 4 cm.

⁷⁾ Brak w inwentarzu; opis na podstawie zachowanej karty katalogowej.

12) Żelazne u m b o t a r c z y (ryc. 73, 9), słabo zachowane, z wysmukłym lecz tępo zakończonym szczytem, zaopatrzone było w 3 nity z kopułkową główką i guziczkową brązową zakończonym. Wymiary: wys. umba 11 cm, wys. pokrywy 9 cm, szer. brzegu ok. 2,5 cm, średn. pokrywy ok. 10 cm, średn. główki nitu 1,5 cm, odległość pomiędzy główką a zakończeniem nitu 1 cm.

13) Żelazny i m a c z t a r c z y (ryc. 73, 11), niezachowany w całości, półkolisty w przekroju, z końcami płaskimi, bogato profilowanymi oddzielnymi od właściwego uchwytu plastycznym ornamentem pierścieniowatym. Właściwy uchwyt jest zdobiony w połowie poprzeczną bruzdą oraz ornamentem złożonym z kątów wsuwanych i kółek koncentrycznych. Ornament kółek koncentrycznych jest widoczny także na jednym z lepiej zachowanych końców imacza, który posiada dwa otwory do nitów. Rozmiary: Przypuszczalna dług. imacza ok. 22 cm, dług. właściwego uchwytu 12 cm, średn. uchwytu w części środkowej 1,4 cm, najw. szer. rozplaszczzonego końca ok. 2 cm.

14) Kilka fragmentów żelaznego o k u c i a t a r c z y o przekroju półkolistym (ryc. 73, 7) i średn. 0,7 cm oraz fragmenty podobnego okucia o średn. 0,9 cm z uchwytem dla nitu, wygiętego półkolisto (ryc. 73, 8).

15) N ó ż żelazny (ryc. 73, 3) z lekko zaokrąglonym grzbietem i wysmukłym, wąskim ostrzem. Trzon wyodrębniony pod kątem prostym, zwęża się ku końcowi. Ostrze jest zaopatrzone jednostronnie wzdłuż grzbietu w szeroką płytkę strudzinę. Wymiary: dług. 15,1 cm, dług. trzonu 3,9 cm, początk. szer. trzonu 0,7 cm, końcowa szer. trzonu 0,2 cm, najw. szer. ostrza 1,5 cm.

16) N o ż y c e żelazne (ryc. 73, 19) z szerokim, długim kabląkiem i krótkimi ostrzami. Ostrza są wyodrębnione od kabląka pod kątem rozwartym. Wymiary: dług. 16,5 cm, najw. szer. kabląka 2,1 cm, szer. kabląka u nasady ostrza 0,5 cm, dług. ostrzy 5,3 cm, szer. ostrzy 1,7 cm.

17) T ł o c z e k żelazny (ryc. 73, 5) o przekroju kwadratowym z krótkim, grubym ostrzem. Wymiary: dług. 8 cm, dług. ostrza 4,6 cm, przekrój ostrza u nasady 0,5 cm.

18) D w a s z y d ł a żelazne (ryc. 73, 4, 6). Mniejsze jest zdobione przy nasadzie ostrza karami i wcięciem na krawędziach. Wymiary: mniejsze — dług. 5,8 cm, dług. ostrza 3,5 cm, przekrój u nasady ostrza 0,3 cm; większe (nie zachowane w całości) — dług. w stanie zachow. 10,3 cm, przekrój u nasady ostrza 0,5 cm.

19) I g ł a żelazna (ryc. 73, 2), słabo zachowana. Wymiary: dług. w stanie zachowania 10,5 cm, średn. trzonu 0,3 cm.

20) P ó ł k o l i s t a b r z y t w a żelazna (ryc. 73, 14), słabo zachowana.

21) Żelazna s p r z a c z k a d o p a s a (ryc. 73, 1). Składa się z trzech części: z bogato profilowanej ramy o przekroju prostokątnym, rozszerzonej u nasady, ruchomego kolca i taśmowatego okucia do pasa z dwoma otworami do nitów. Rama sprzączki jest jednostronnie zdobiona kółkami koncentrycznymi i poprzecznymi żłobkami. Ornament

poprzecznych żłobków posiada również kolec na jednej stronie, a nadto głęboki dołek na rozwidleniu osi i kolca. Wymiary: dług. wraz z okuciem 8,5 cm, dług. ramy 5 cm, najw. rozwartość ramy 4,3 cm, zwężenie ramy 2,5 cm, przekrój ramy 0,2×0,5 cm, okucia 1,8 cm, dług. okucia 4,2 cm, rozwartość okucia ok. 0,3 cm.

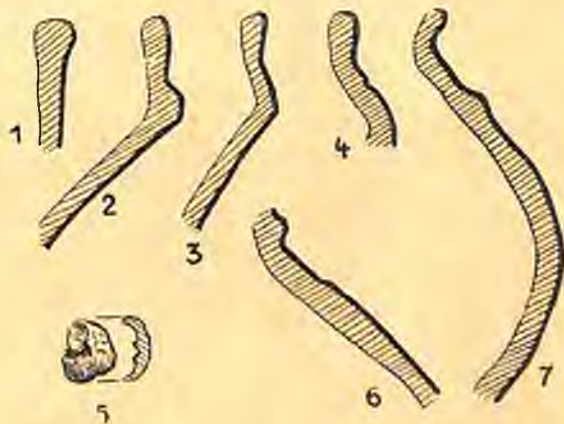
22) D w i e z a p i n k i brązowe (ryc. 73, 12, 15) zachowane tylko we fragmentach.

80. G r ó b j a m o w y.

Znajdował się na głęb. 50 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt wydłużonej, nieregularnej elipsy o wymiarach 50×90 cm i osi Wsch.—Zach. Głębokość jej wynosiła 35 cm. Zawierała skorupy, kości spalone, węgle drzewne i nit żelazny.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragmenty dużego naczynia o powierzchni barwy jasnobrunatnej z odchylonym brze-

Ryc. 74. Zawartość grobu 80. $\frac{1}{2}$ w. nat. —
Fig. 74. Contenu de la tombe no 80. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

giem, stożkową szyjką i wydętym brzuścem (ryc. 74, 7). W górnej części brzuśca znajduje się pozioma listwa. Do naczynia tego należy prawdopodobnie także większy fragment płaskiego dna.

b) Fragmenty dużego naczynia o czarnej, śniącej powierzchni (ryc. 74, 6) z wyodrębnioną szyjką i listwą poziomą powyżej niej.

c) Fragmenty misy ostro profilowanej (ryc. 74, 2) z cylindrycznym brzegiem. M. in. także ułamek płaskiego dna.

d) Ułamek naczynia ostro profilowanego z cylindrycznym brzegiem (ryc. 74, 3).

e) Ułamek naczynia z cylindrycznym brzegiem i listwą poziomą poniżej niego (ryc. 74, 4).

f) Ułamek naczynia z brzegiem zgrubiałym, lekko odchylonym na zewnątrz (ryc. 74, 1).

2) Nit żelazny (ryc. 74, 5) z półkulistą główką, słabo zachowany. Średn. główki 1,6 cm.

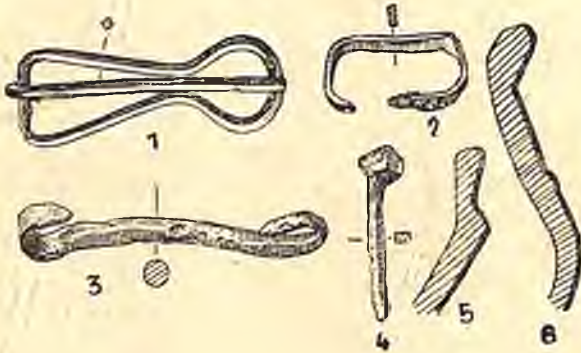
81. G r ó b j a m o w y.

Znajdował się na głęb. 35 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt elipsowaty o wymiarach 80×120 cm i osi Wsch.—Zach. Głębokość jej wyno-

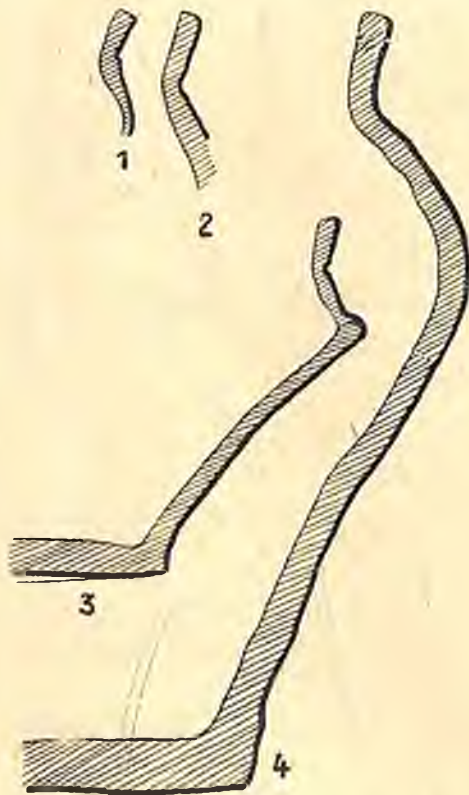
siła 45 cm. Zawierała skorupy, kości spalone, węgiel drzewny oraz fragment wędzidła, sprzączkę do pasa, okucie, nit żelazny i bryłę żuźla.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragment naczynia (ryc. 75, 6) z odchylonym na zewnątrz brzegiem, stożkową szyjką i poziomą listwą poniżej niej. Prawdopodobnie do tego naczynia należy większy fragment płaskiego dna.

Ryc. 75. Zawartość grobu 81. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 75. Contenu de la tombe no 81. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Ryc. 76. Zawartość grobu 82. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 76. Contenu de la tombe no 82. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

b) Fragment misy ostro profilowanej (ryc. 75, 5) z lekko odchylonym brzegiem.

2) Ogniwko wędzidła żelaznego (ryc. 75, 3) z końcami spłaszczonymi i zwiniętymi w uszka. Rozmiary: długość 7,8 cm, średn. trzonu 0,6 cm.

3) Żelazna sprzączka do pasa (ryc. 75, 1) z ósemkowatym kabląkiem i luźno zawieszonym kolcem. Kabłąk i kołec mają przekrój rombowski. Wymiary: długość sprzączki 6,6 cm, szer. u nasady kołca 2,5 cm, szer. w części zwężonej 1,1 cm, długość kołca 7 cm, przekrój kabląka i kołca 0,3 cm.

4) Prostokątne taśmowate okucie żelazne (ryc. 75, 2). Wymiary: długość 3,6 cm, szer. 1,8 cm, szer. taśmy 0,5 cm.

5) Nit żelazny (ryc. 75, 4) z podwójnie-stożkową, ośmiograniastą główką i płaskim trzonem. Wymiary: długość 4,4 cm, średn. główki 1,2 cm, szer. trzonu 0,4 cm.

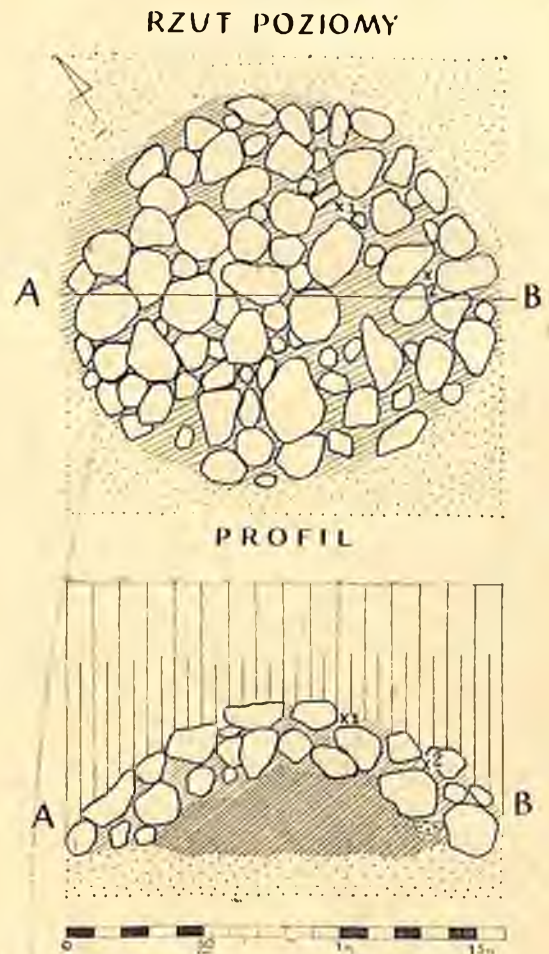
6) Bryła żuźla żelaznego.

82. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 50 cm. Jama miała rzut poziomy w przybliżeniu kolisty o wymiarach 70×80 cm, głęb. jej wynosiła 25 cm. Zawierała skorupy, kości spalone i węgiel drzewny.

Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragmenty dużego naczynia z płaską podstawą, wydętym brzuścem o powierzchni chropowatej i prawie cylindrycznym brzegiem (ryc. 76, 4).

Ryc. 77. Plan grobu 83. — Fig. 77. Plan et coupe de la tombe no 83. ||| gleba — glébe |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, # czarny piasek — sable noir, ::: żółty piasek — sable jaune.

b) Fragmenty misy ostro profilowanej z odchylonym brzegiem i wyodrębnioną stożkową szyjką (ryc. 76. 3).

c) Ułamek naczynia o czarnej, lśniącej powierzchni z brzegiem odchylonym na zewnątrz (ryc. 76, 2).

83. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu i obwarowaniem kamiennym.

Na głębokości 45 cm znajdowała się półkulista pokrywa kamienna grubości ok. 25 cm i średnicy 160 cm. Piasek pomiędzy kamieniami miał ciemne

meandrowatym. Wymiary: przypuszcz. wysokość ok. 16 cm. średn. brzuśca 20 cm, dno 9.5 cm.

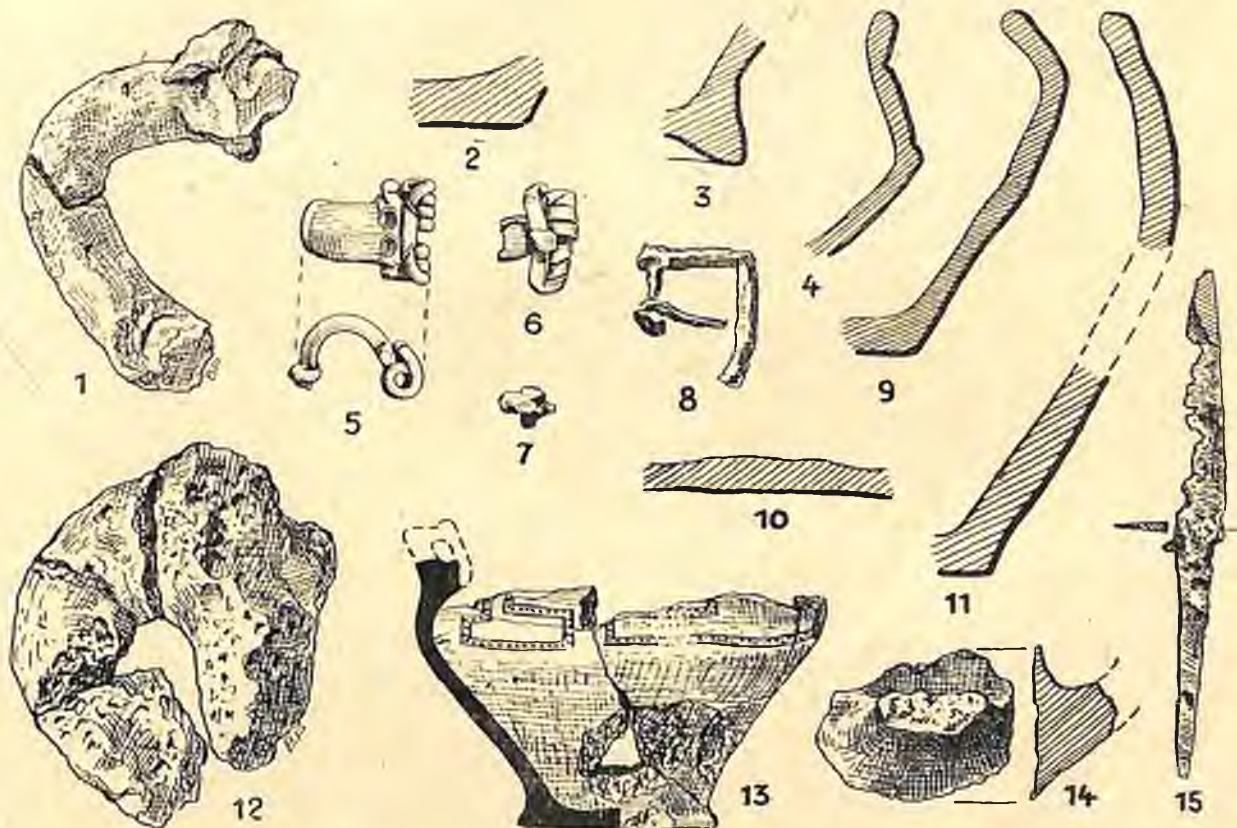
2) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Zrekonstruowany większy fragment misy (ryc. 78. 9) z brzegiem zagiętym do wewnątrz. Wymiary: wys. 8,5 cm, dno 9 cm.

b) Duży fragment naczynia całkowicie zniekształconego w ogniu.

c) Fragmenty dużych taśmowatych uch dwóch różnych naczyń (ryc. 78. 1, 12).

d) Ułamek naczynia ostro profilowanego (ryc. 78, 4) z szyjką oddzieloną dwiema równoległymi bruzdami.

Ryc. 78. Zawartość grobu 83. Nr 13 = $\frac{1}{4}$ w. n., reszta = $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 78.
Contenu de la tombe no 83. No 13 en $\frac{1}{4}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

zabarwienie i zawierał skorupy, kości, węgle drzewne oraz nóż i fragment sprzączki do pasa. Pod pokrywą znajdowała się jama grobowa o średnicy ok. 100 cm i głęb. 30 cm, wypełniona intensywnie czarną ziemią. We wsch. części jamy stała na dnie rozbita popielnica z kośćmi, a obok niej 2 zapinki brązowe i duże skupienie silnie przepalonych skorup. Ponadto jama zawierała skorupy, kości i węgle drzewne. Dno jamy było lekko wklęsłe. Ryc. 77.

1) Popielnica (ryc. 78, 13) niezachowana w całości, prawdopodobnie o kształcie dwustożkowatym, zaopatrzona była w uszka, z których jedno zachowało się tylko w części. Powierzchnia jej jest czarna i lśniąca. Brzusiec w górnej części był zdobiony ornamentem meandrowym lub

e) Ułamki naczynia baniastego (ryc. 78. 11) z wygładzonym brzegiem i chropowatym brzuścem.

f) Ułamek odchylonego na zewnątrz brzegu oraz nasada ucha naczynia o czarnej, lśniącej powierzchni (ryc. 78, 14).

g) Ułamki podstaw trzech różnych naczyń (ryc. 78. 2, 3, 10).

3) Nóż żelazny (ryc. 78, 15) z szerokim trzonem i krótkim, wąskim ostrzem. Wymiary: dług. 12,5 cm, dług. trzonu 6 cm, szer. trzonu u nasady ostrza 1 cm, szer. trzonu na końcu 0.2 cm, najw. szer. ostrza ok. 1,5 cm.

4) Fragment prostokątnej żel. sprzączki do pasa (ryc. 78, 8) z ruchomym kolcem. Wymiary: szer. 2.8 cm, przekrój kabłąka 0.5 cm.

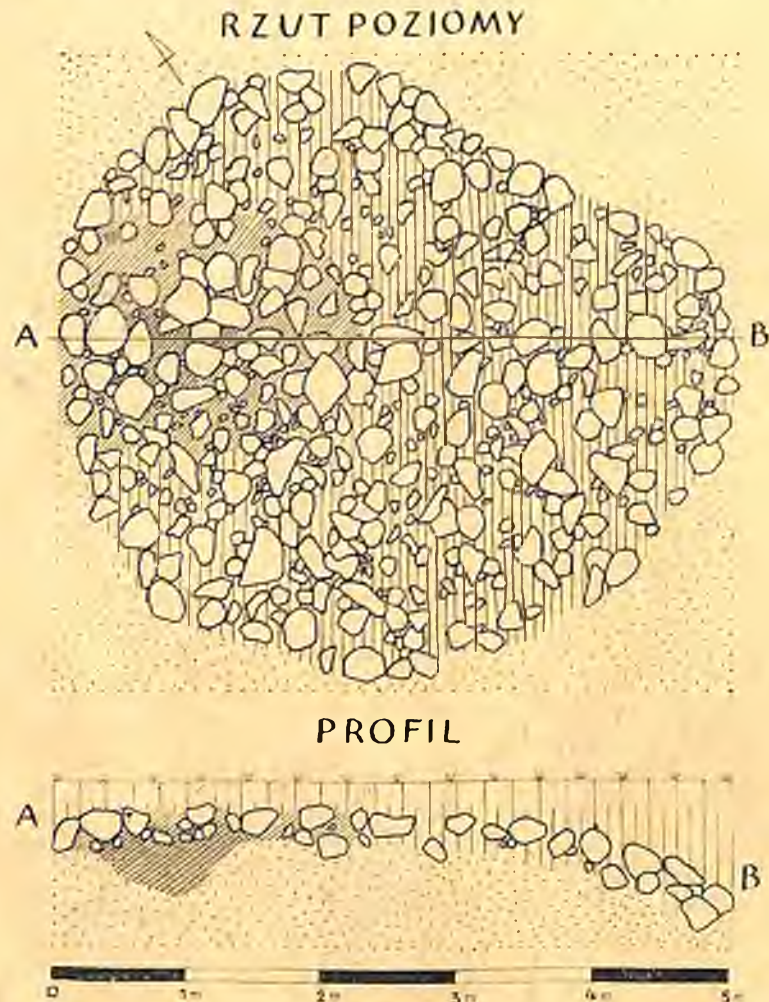

5) Dwie zapinki brązowe (ryc. 78. 5, 6), obie słabo zachowane. Okaz lepiej zachowany posiada 8-zwojową sprężynę z górną cięciwą i szeroki kabłąk o przekroju daszkowatym. Główka jest zdobiona dwoma oczkami, a nóżka szerokim grzebieńcem. Wymiary: dług. w stanie zachow. 3,5 cm. szer. sprężyny 2,5 cm, szer. kabłąka 1,4 cm. Druga zapinka, zachowana fragmentarycznie, miała

jama. węższa od niej, o wymiarach 70×90 cm. Jama zawierała skorupy, które skupiały się szczególnie w połudn.-zach. części grobu, kości, węgle oraz klucz żelazny. Głęb. jej wynosiła 35 cm.

1) Wśród skorup, z których część jest silnie przepalona w ogniu, można wyróżnić:

a) Ułamki dużego naczynia ze stożkowatym brzegiem o chropowatej powierzchni (ryc. 80. 9)

Ryc. 79. Plan grobu 84. Fig. 79. Plan et coupe de la tombe no 84.
 ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, ////
 ciemny piasek — sable foncé, ×× czarny piasek — sable noir,
 :::::: żółty piasek — sable jaune.

6-zwojową taśmowatą sprężynę z górną cięciwą i wąski kabłąk szer. ok. 1,1 cm.

6) Fragment żelazny z nitom o płaskiej główce (ryc. 78. 7).

84. Grób jamowy z obwarowaniem kamiennym (ryc. 79).

Na głęb. 20 cm znajdowała się zwarta pokrywa kamienna grub. ok. 30 cm, obniżająca się i zwężająca jednostronnie w kier. półn.-wsch. do głęb. 50 cm. W rzucie poziomym miała ona kształt w przybliżeniu eliptyczny o wymiarach 450×500 cm. Pomiędzy kamieniami występowały skorupy i kości spalone. Poniżej pokrywy znajdowała się

m. in. fragment płaskiego dna. Brzusiec i wąski pasek przy podstawie naczynia są gładzone.

b) Fragment dużego naczynia z dwustożkowatym, gładkim brzuścem (ryc. 80, 8).

c) Ułamki ostro profilowanego naczynia (ryc. 80, 1) ze skośną, wyodrębnioną szyjką i odchylonym brzegiem. Brzusiec poniżej szyjki jest zdobiony ornamentem przeciwstawnie skośnych pasm wypełnianych dołeczkami. Prawdopodobnie do tego samego naczynia należą fragmenty pełnej nóżki z listwą skośnie żłobkowaną i ornamentem przeciwstawnie skośnych pasm wypełnianych dołeczkami (ryc. 80, 7).

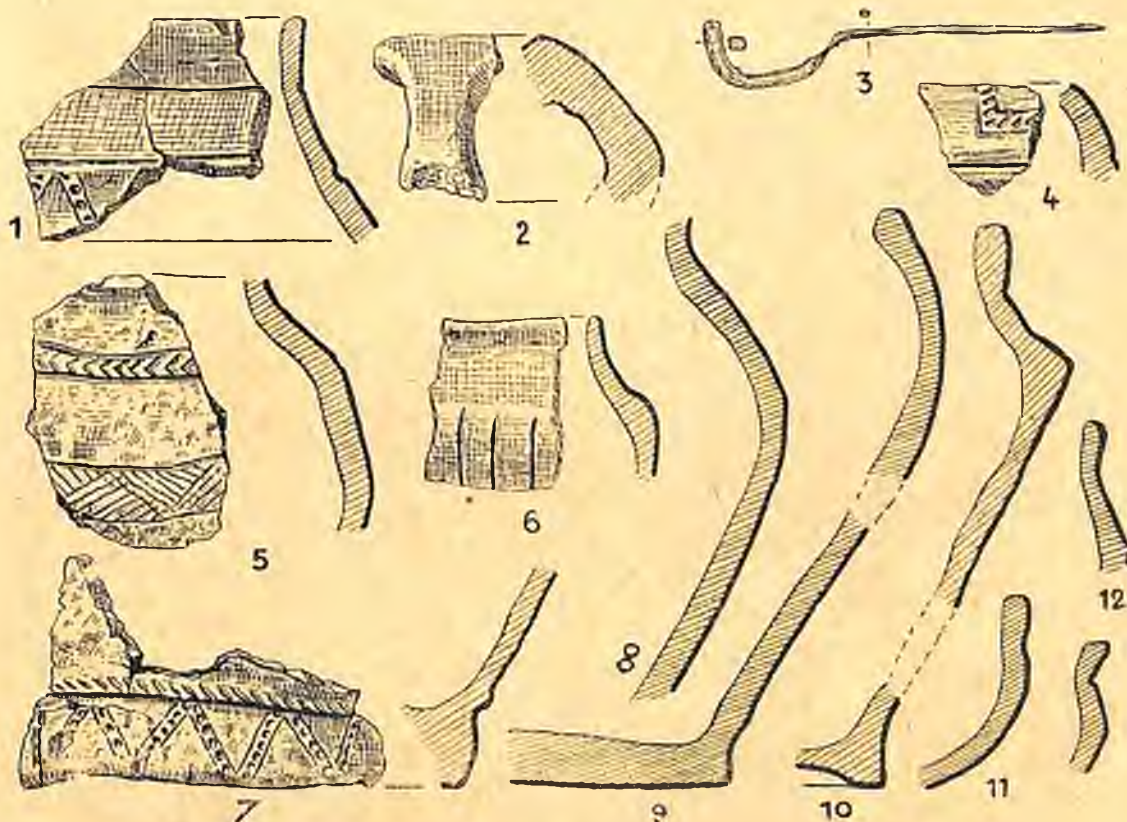
d) Fragment naczynia ostro profilowanego (ryc. 80. 10). Powyżej załomu brzuśca znajduje się

ornament zatarty na skutek stopienia powierzchni. Prawdopodobnie są to trójkąty wiszące wypełniane dołączkami.

e) Ułamek naczynia zdobionego poziomą listwą z kątami wsuwanymi i pasmem poziomym złożonym z trójkątów przeciwstawnie skośnie kreskowanych (ryc. 80, 5).

f) Ułamki kilku mniejszych naczyń (ryc. 80, 11—13), m. in. jeden zdobiony na brzuscu pionowymi, równoległymi bruzdami (ryc. 80, 6).

kształcone mniejsze naczynie oraz krzesiwo i nóż żelazny. Obok popielnicy znajdowały się dwa inne naczynia oraz grot oszczepu, nożyce i brzytwa żelazna. Ponadto jama ta zawierała skorupy, kości i węgle drzewne. Na spodzie drugiej jamy, głęb. 50 cm. znajdowała się również popielnica (II) bez przystawek, która zawierała kości spalone, przęślik gliniany, klucz z okuciem zamka, ułamki stopionej zapinki brązowej i dwa inne stopione fragmenty brązowe. W odróżnieniu od poprzednio

Ryc. 80. Zawartość grobu 84. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 80. Contenu de la tombe no 84. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

g) Ułamki naczynia o czarnej, lśniącej powierzchni; m. in. fragment dużego kolankowato zgiętego ucha (ryc. 80, 2) oraz fragment zdobiony pasmem meandrowym (?) (ryc. 80, 4).

2) Fragment klucza żelaznego (ryc. 80, 3), silnie zniszczonego rdzą. Wymiary: dług. w stanie zachow. 10 cm, średn. trzonu 0,3 cm.

85. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu (ryc. 81).

Jama znajdował się na głęb. 25 cm i w rzucie poziomym miała kształt wydłużonego owalu o wymiarach 130×185 cm. Oś jej miała kierunek Pn—Pd. Na wierzchu jamy było kilka luźno rozrzuconych kamieni. W trakcie eksplorowania jamy okazało się, że składa się ona z dwóch głębszych jam. znajdujących się na obu przeciwległych skrajach osi. Jama północna, głęb. 65 cm, zawierała popielnicę (I) z kośćmi, a w niej silnie przepalone i znie-

opisanej, treść tej jamy była intensywnie czarna, ponadto zawierała ona również skorupy i kości. Głębokość jamy pomiędzy obu członami wynosiła 15 cm. Brak wyraźnego odgraniczenia pomiędzy obu członami zarówno w pionie jak i w poziomie wskazuje, że jest to grób podwójny.

1) Popielnica (I) dwustożkowa (ryc. 82, 14) z małym kolankowatym uszkiem, zaokrąglonym załomem brzuśca i lekko odchylonym brzegiem, na wysokiej, pełnej nóżce, o gładkiej powierzchni barwy jasnobrunatnej. Górną część brzuśca zdobią dwie poziome, równoległe listwy z ornamentem grup przeciwstawnie skośnych linii. Wymiary: wys. 22 cm, średn. brzuśca 27 cm, otwór 19 cm, dno 10,5 cm.

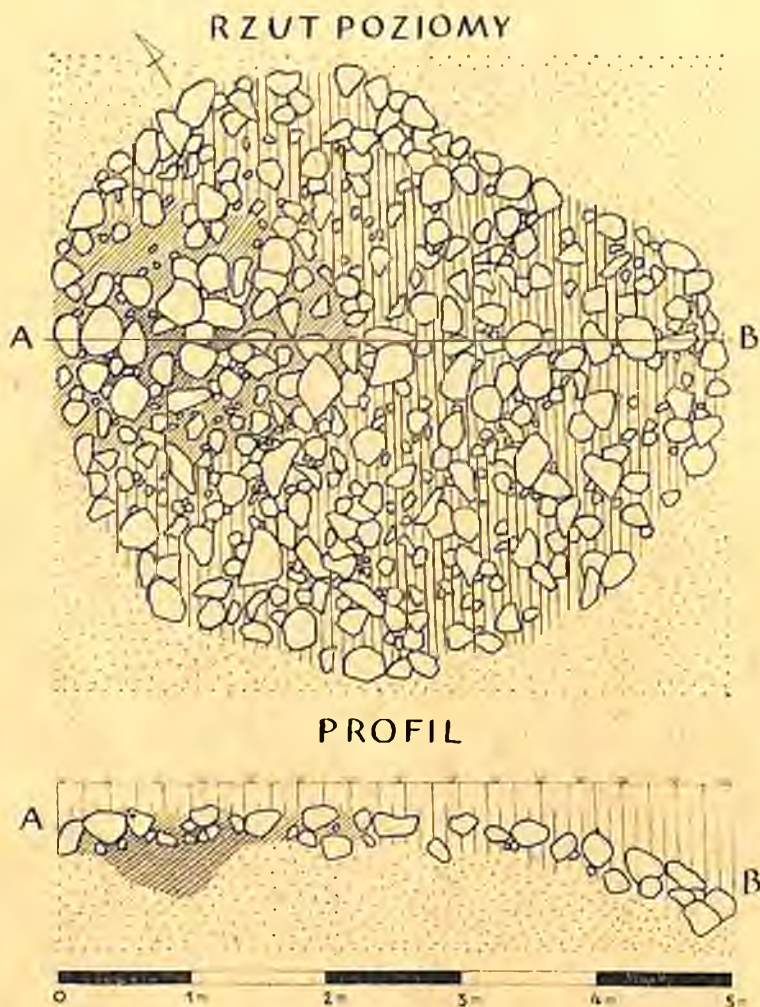
2) Naczynie dwustożkowe, ostro profilowane (ryc. 82, 3), z wyodrębnioną, płaską podstawą, silnie przepalone i zniekształcone w ogniu. Wymiary: wys. 9,5 cm, średn. brzuśca ok. 15 cm, otwór ok. 12,5 cm, dno 9 cm.

5) Dwie zapinki brązowe (ryc. 78. 5, 6), obie słabo zachowane. Okaz lepiej zachowany posiada 8-zwojową sprężynę z górną cięciwą i szeroki kabłąk o przekroju daszkowatym. Główka jest zdobiona dwoma oczkami, a nóżka szerokim grzebieniem. Wymiary: dług. w stanie zachow. 3,5 cm, szer. sprężyny 2,5 cm, szer. kabłąka 1,4 cm. Druga zapinka, zachowana fragmentarycznie, miała

jama, węższa od niej, o wymiarach 70×90 cm. Jama zawierała skorupy, które skupiały się szczególnie w połudn.-zach. części grobu, kości, węgle oraz klucz żelazny. Głęb. jej wynosiła 35 cm.

1) Wśród skorup, z których część jest silnie przepalona w ogniu, można wyróżnić:

a) Ułamki dużego naczynia ze stożkowatym brzegiem o chropowatej powierzchni (ryc. 80. 9)

Ryc. 79. Plan grobu 84. Fig. 79. Plan et coupe de la tombe no 84.
gleba — glèbe, ||| warstwa przemieszana — couche mêlée, ///
ciemny piasek — sable foncé, ×× czarny piasek — sable noir,
..... żółty piasek — sable jaune.

6-zwojową taśmowatą sprężynę z górną cięciwą i wąski kabłąk szer. ok. 1,1 cm.

6) Fragment żelazny z nitem o płaskiej główce (ryc. 78, 7).

84. Grób jamowy z obwarowaniem kamiennym (ryc. 79).

Na głęb. 20 cm znajdowała się zwarta pokrywa kamienna grub. ok. 30 cm, obniżająca się i zwężająca jednostronnie w kier. półn.-wsch. do głęb. 50 cm. W rzucie poziomym miała ona kształt w przybliżeniu eliptyczny o wymiarach 450×500 cm. Pomiędzy kamieniami występowały skorupy i kości spalone. Poniżej pokrywy znajdowała się

m. in. fragment płaskiego dna. Brzusiec i wąski pasek przy podstawie naczynia są gładzone.

b) Fragment dużego naczynia z dwustożkowatym, gładkim brzuścem (ryc. 80, 8).

c) Ułamki- ostro profilowanego naczynia (ryc. 80, 1) ze skośną, wyodrębnioną szyjką i odchylonym brzegiem. Brzusiec poniżej szyjki jest zdobiony ornamentem przeciwstawnie skośnych pasm wypełnianych dołeczkami. Prawdopodobnie do tego samego naczynia należą fragmenty pełnej nóżki z listwą skośnie żłobkowaną i ornamentem przeciwstawnie skośnych pasm wypełnianych dołeczkami (ryc. 80, 7).

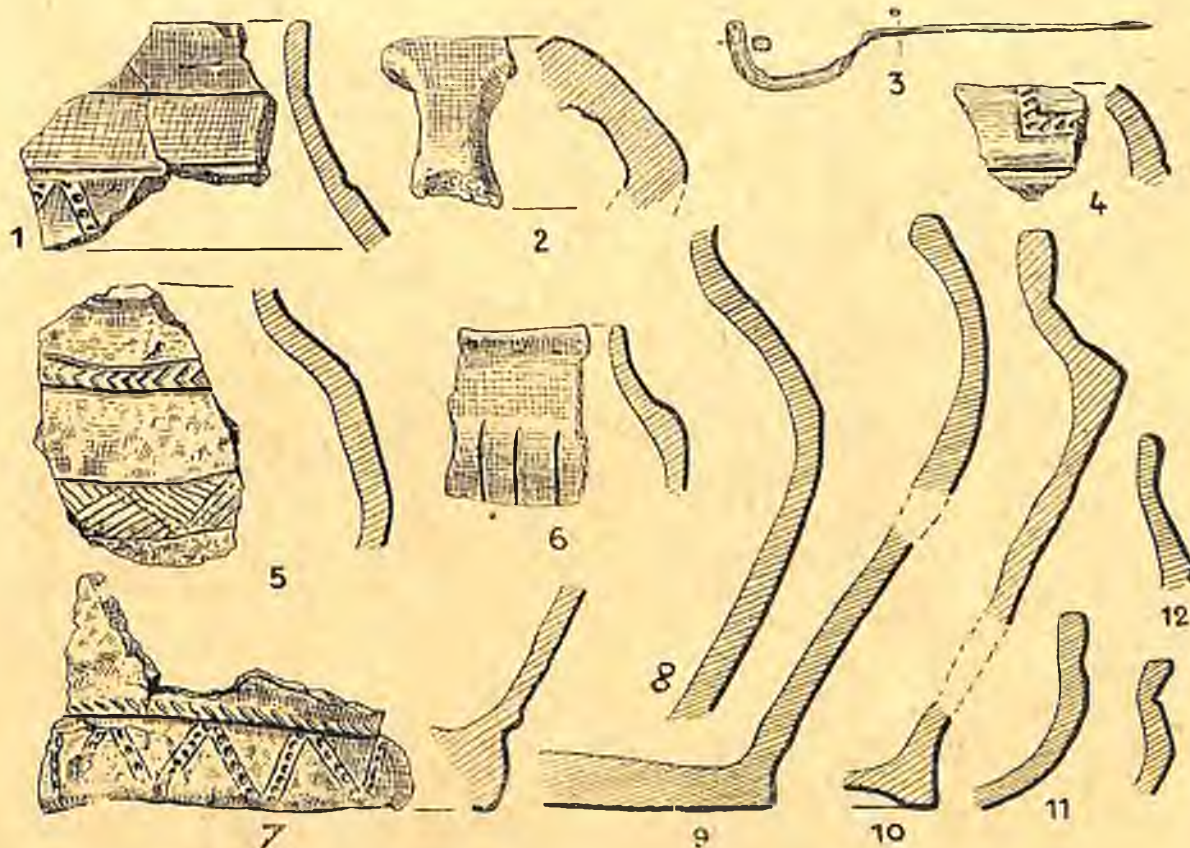
d) Fragment naczynia ostro profilowanego (ryc. 80, 10). Powyżej załomu brzuśca znajduje się

ornament zatarty na skutek stopienia powierzchni. Prawdopodobnie są to trójkąty wiszące wypełniane dołeczkami.

e) Ułamek naczynia zdobionego poziomą listwą z kątami wsuwanymi i pasmem poziomym złożonym z trójkątów przeciwstawnie skośnie kreskowanych (ryc. 80, 5).

f) Ułamki kilku mniejszych naczyń (ryc. 80, 11—13), m. in. jeden zdobiony na brzuścu pionowymi, równoległymi bruzdami (ryc. 80, 6).

kształcone mniejsze naczynie oraz krzesiwo i nóż żelazny. Obok popielnicy znajdowały się dwa inne naczynia oraz grot oszczepu, nożyce i brzytwa żelazna. Ponadto jama ta zawierała skorupy, kości i węgle drzewne. Na spodzie drugiej jamy, głęb. 50 cm, znajdowała się również popielnica (II) bez przystawek, która zawierała kości spalone, przęślik gliniany, klucz z okuciem zamka, ułamki stopicnej zapinki brązowej i dwa inne stopione fragmenty brązowe. W odróżnieniu od poprzednio

Ryc. 80. Zawartość grobu 84. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 80. Contenu de la tombe no 84. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

g) Ułamki naczynia o czarnej, lśniącej powierzchni; m. in. fragment dużego kolankowato-ugiętego ucha (ryc. 80, 2) oraz fragment zdobiony pasmem meandrowym (?) (ryc. 80, 4).

2) Fragment klucza żelaznego (ryc. 80, 3), silnie zniszczonego rdzą. Wymiary: dług. w stanie zachow. 10 cm, średn. trzonu 0,3 cm.

85. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu (ryc. 81).

Jama znajdował się na głęb. 25 cm i w rzucie poziomym miała kształt wydłużonego owalu o wymiarach 130×185 cm. Oś jej miała kierunek Pn—Pd. Na wierzchu jamy było kilka luźno rozrzuconych kamieni. W trakcie eksplorowania jamy okazało się, że składa się ona z dwóch głębszych jam. znajdujących się na obu przeciwległych skrajach osi. Jama północna, głęb. 65 cm, zawierała popielnicę (I) z kośćmi, a w niej silnie przepalone i znie-

opisanej, treść tej jamy była intensywnie czarna, ponadto zawierała ona również skorupy i kości. Głębokość jamy pomiędzy obu członami wyniosła 15 cm. Brak wyraźnego odgraniczenia pomiędzy obu członami zarówno w pionie jak i w poziomie wskazuje, że jest to grób podwójny.

1) Popielnica (I) dwustożkowa (ryc. 82, 14) z małym kolankowatym uszkiem, zaokrąglonym załomem brzuśca i lekko odchylonym brzegiem. na wysokiej, pełnej nóżce, o gładkiej powierzchni barwy jasnobrunatnej. Górną część brzuśca zdołały dwie poziome, równoległe listwy z ornamentem grup przeciwstawnie skośnych linii. Wymiary: wys. 22 cm, średn. brzuśca 27 cm, otwór 19 cm, dno 10,5 cm.

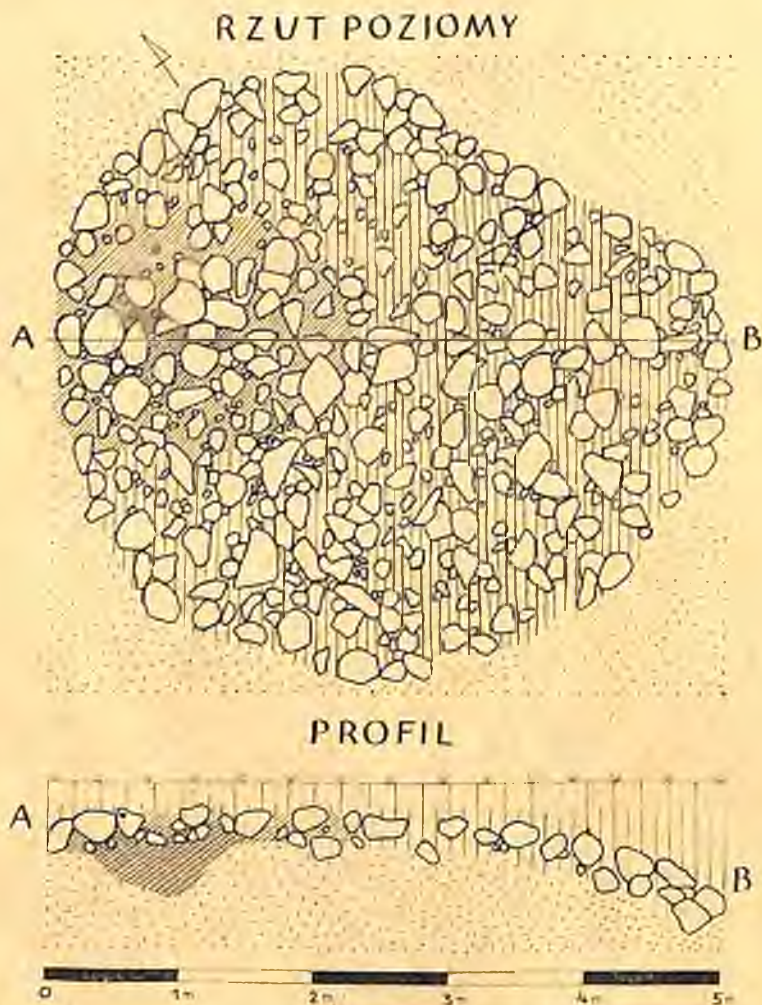
2) Naczynie dwustożkowe, ostro profilowane (ryc. 82, 3), z wyodrębnioną, płaską podstawą, silnie przepalone i zniekształcone w ogniu. Wymiary: wys. 9,5 cm, średn. brzuśca ok. 15 cm, otwór ok. 12,5 cm, dno 9 cm.

5) Dwie zapinki brązowe (ryc. 78. 5, 6), obie słabo zachowane. Okaz lepiej zachowany posiada 8-zwojową sprężynę z górną cięciwą i szeroki kabłąk o przekroju daszkowatym. Główna jest zdobiona dwoma oczkami, a nóżka szerokim grzebieniem. Wymiary: dług. w stanie zachow. 3,5 cm. szer. sprężyny 2,5 cm. szer. kabłąka 1,4 cm. Druga zapinka, zachowana fragmentarycznie, miała

jama, węższa od niej, o wymiarach 70×90 cm. Jama zawierała skorupy, które skupiały się szczególnie w połudn.-zach. części grobu, kości, węgle oraz klucz żelazny. Głęb. jej wynosiła 35 cm.

1) Wśród skorup, z których część jest silnie przepalona w ogniu, można wyróżnić:

a) Ułamki dużego naczynia ze stożkowatym brzegiem o chropowatej powierzchni (ryc. 80, 9)

Ryc. 79. Plan grobu 84. Fig. 79. Plan et coupe de la tombe no 84.
gleba — glébe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, ////
ciemny piasek — sable foncé, ×× czarny piasek — sable noir.
: : : : : żółty piasek — sable jaune.

6-zwojową taśmowatą sprężynę z górną cięciwą i wąski kabłąk szer. ok. 1,1 cm.

6) Fragment żelazny z nitem o płaskiej główce (ryc. 78, 7).

84. Grób jamowy z obwarowaniem kamiennym (ryc. 79).

Na głęb. 20 cm znajdowała się zwarta pokrywa kamienna grub. ok. 30 cm, obniżająca się i zwężająca jednostronnie w kier. półn.-wsch. do głęb. 50 cm. W rzucie poziomym miała ona kształt w przybliżeniu eliptyczny o wymiarach 450×500 cm. Między kamieniami występowały skorupy i kości spalone. Poniżej pokrywy znajdowała się

m. in. fragment płaskiego dna. Brzusiec i wąski pasek przy podstawie naczynia są gładzone.

b) Fragment dużego naczynia z dwustożkowatym, gładkim brzuscem (ryc. 80, 8).

c) Ułamki ostro profilowanego naczynia (ryc. 80, 1) ze skośną, wyodrębnioną szyjką i odchylonym brzegiem. Brzusiec poniżej szyjki jest zdobiony ornamentem przeciwstawnie skośnych pasm wypełnianych dołeczkami. Prawdopodobnie do tego samego naczynia należą fragmenty pełnej nóżki z listwą skośnie żłobkowaną i ornamentem przeciwstawnie skośnych pasm wypełnianych dołeczkami (ryc. 80, 7).

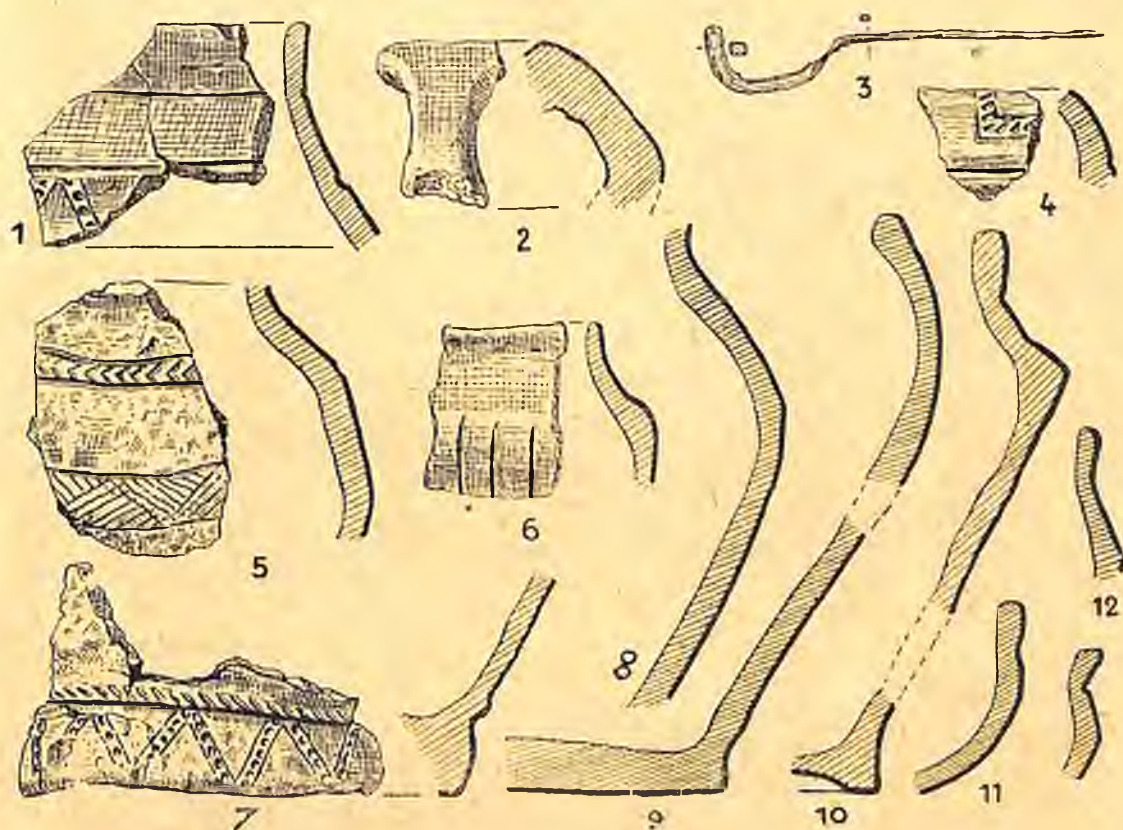
d) Fragment naczynia ostro profilowanego (ryc. 80, 10). Powyżej załomu brzuśca znajduje się

ornament zatarty na skutek stopienia powierzchni. Prawdopodobnie są to trójkąty wiszące wypełniane dołeczkami.

e) Ułamek naczynia zdobionego poziomą listwą z kątami wsuwanymi i pasmem poziomym złożonym z trójkątów przeciwstawnie skośnie kreskowanych (ryc. 80, 5).

f) Ułamki kilku mniejszych naczyń (ryc. 80, 11—13), m. in. jeden zdobiony na brzuscu pionowymi, równoległymi bruzdami (ryc. 80, 6).

kształcone mniejsze naczynie oraz krzesiwo i nóż żelazny. Obok popielnicy znajdowały się dwa inne naczynia oraz grot oszczepu, nożyce i brzytwa żelazna. Ponadto jama ta zawierała skorupy, kości i węgle drzewne. Na spodzie drugiej jamy, głęb. 50 cm. znajdowała się również popielnica (II) bez przystawek, która zawierała kości spalone, przęślik gliniany, klucz z okuciem zamka, ułamki stopicnej zapinki brązowej i dwa inne stopione fragmenty brązowe. W odróżnieniu od poprzednio

Ryc. 80. Zawartość grobu 84. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 80. Contenu de la tombe no 84. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

g) Ułamki naczynia o czarnej, lśniącej powierzchni; m. in. fragment dużego kolankowato zgiętego ucha (ryc. 80, 2) oraz fragment zdobiony pasmem meandrowym (?) (ryc. 80, 4).

2) Fragment klucza żelaznego (ryc. 80, 3), silnie zniszczonego rdzą. Wymiary: dług. w stanie zachow. 10 cm. średn. trzonu 0,3 cm.

85. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu (ryc. 81).

Jama znajdował się na głęb. 25 cm i w rzucie poziomym miała kształt wydłużonego owalu o wymiarach 130×185 cm. Oś jej miała kierunek Pn—Pd. Na wierzchu jamy było kilka luźno rozrzuconych kamieni. W trakcie eksplorowania jamy okazało się, że składa się ona z dwóch głębszych jam. znajdujących się na obu przeciwległych skrajach osi. Jama północna, głęb. 65 cm, zawierała popielnicę (I) z kośćmi, a w niej silnie przepalone i znie-

opisanej, treść tej jamy była intensywnie czarna, ponadto zawierała ona również skorupy i kości. Głębokość jamy pomiędzy obu członami wynosiła 15 cm. Brak wyraźnego odgraniczenia pomiędzy obu członami zarówno w pionie jak i w poziomie wskazuje, że jest to grób podwójny.

1) Popielnica (I) dwustożkowa (ryc. 82, 14) z małym kolankowatym uszkiem, zaokrąglonym załomem brzusca i lekko odchylonym brzegiem, na wysokiej, pełnej nóżce, o gładkiej powierzchni barwy jasnobrunatnej. Górną część brzusca zdobią dwie poziome, równoległe listwy z ornamentem grup przeciwstawnie skośnych linii. Wymiary: wys. 22 cm. średn. brzusca 27 cm, otwór 19 cm. dno 10,5 cm.

2) Naczynie dwustożkowe, ostro profilowane (ryc. 82, 3), z wyodrębnioną, płaską podstawą, silnie przepalone i zniekształcone w ogniu. Wymiary: wys. 9,5 cm, średn. brzusca ok. 15 cm, otwór ok. 12,5 cm. dno 9 cm.

3) **K u b e k** (ryc. 82, 15) dwustożkowaty, częściowo zniekształcony w ogniu, z wyodrębnioną, płaską podstawą i dużym taśmowatym uchem. Dolna część brzuśca poniżej załomu jest zdobiona ornamentem skośnej kratki. Wymiary: wys. 9 cm, średn. brzuśca ok. 14,5 cm, otwór ok. 12,5 cm, dno 6,5 cm.

4) **M i s a** ostro profilowana (ryc. 82, 9) z wyodrębnioną płaską podstawą, częściowo zrekon-

miary: wys. 18,5 cm, średn. brzuśca 25,5 cm, otwór ok. 21 cm, dno 10 cm.

7) Duży fragment naczynia (ryc. 82, 10) ostro profilowanego, z wyodrębnioną lekko wklęsłą podstawą, spękanego i spaczzonego w ogniu. Wymiary: wys. ok. 13 cm, dno 10 cm.

8) Płaska ostro profilowana miseczka (ryc. 82, 6) z wklęsłym dnem, zniekształcona w ogniu. Wymiary: wys. ok. 3 cm, otwór ok. 10,5 cm.

9) Fragment podobnej, lecz wyższej miseczki (ryc. 82, 2).

10) Ponadto wśród skorup stosu można wyróżnić:

a) Ułamek dużego naczynia o gładkiej powierzchni barwy ciemnobrunatnej (ryc. 82, 8) z brzegiem odchylonym na zewnątrz, zdobionego poniżej szyjki poziomą listwą.

b) Ułamki ostro profilowanej czary (ryc. 82, 4), silnie przepalanej i zniekształconej w ogniu.

c) Ułamek niewielkiego naczynia (ryc. 82, 7) z szyjką wyodrębnioną dwiema poziomymi, równoległymi liniami.

d) Ułamek dużego naczynia (ryc. 82, 5) ostro profilowanego z poziomą bruzdą powyżej załomu brzuśca.

e) Ułamek dużego naczynia (ryc. 82, 1) z cylindrycznym gładkim brzegiem, zdobionego na brzuścu ornamentem paznokciowym.

11) Żelazny grot oszczepu (ryc. 82, 21) silnie zniszczony rdzą, z żeberkiem wzdłuż ostrza. W tulei, o przekroju okrągłym tkwi nit równoległy do ostrza. Wymiary: dług. w stanie zachowania 22,5 cm, dług. tulei ok. 7 cm, średn. tulei u wylotu 2 cm, u nasady ostrza 1,5 cm, przypuszcz. szer. ostrza ok. 5 cm.

12) **N o ż y c e** żelazne (ryc. 82, 13) stopione w ogniu razem z żelazną brzytwą półksiężycowatą.

13) **K r z e s i w o** żelazne (ryc. 82, 12), niezachowane w całości. Wymiary: dług. w stanie zachowania 8,3 cm, szer. ostrza 2 cm.

14) **N ó ż** żelazny (ryc. 82, 20), zachowany fragmentarycznie.

15) **K l u c z** żelazny (ryc. 82, 12) z uszkiem do zawieszania. Taśmowaty uchwyt jest zdobiony ornamentem poprzecznych karbów. Kabłąk ma przekrój kwadratowy. Wymiary: dług. 12,5 cm, dług. uchwytu wraz z uszkiem 8 cm, średn. uchwytu 0,4×0,6 cm, średn. kabłąka 0,4 cm.

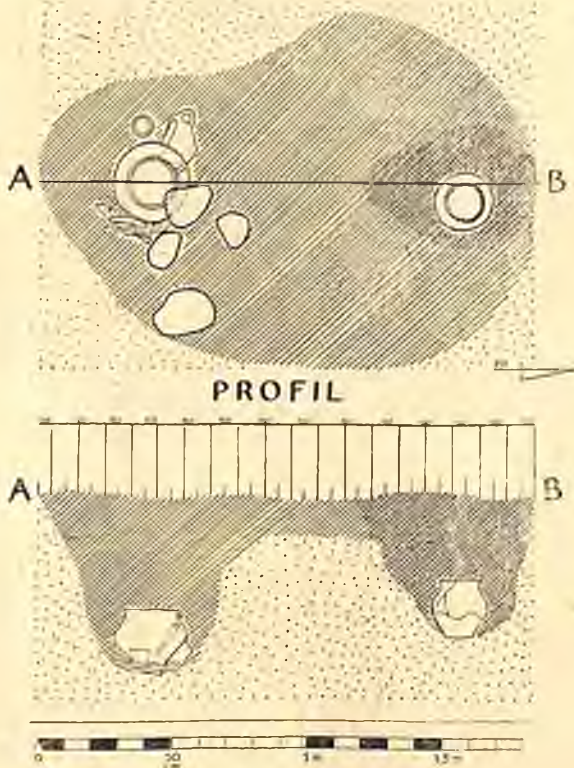
16) Żelazne okucie zamka szkatułki, zachowane tylko we fragmentach.

17) Ułamki stopionej zapinki brązowej z długą sprężyną żelazną.

18) Stopione fragmenty brązowe (ryc. 82, 17) bliżej nieokreślonego przedmiotu.

19) Fragment dwustożkowego pręślika glinianego (ryc. 82, 16) z lejkowatymi wgłębieniami dokoła otworu. Wymiary: wys. 2 cm, średn. ok. 3,5 cm.

RZUT POZIOMY

Ryc. 81. Plan grobu 85. Plan et coupe de la tombe no 85. ||| gleba — glèbe, ||| warstwa przemieszana — couche mêlée, /// ciemny piasek — sable foncé, # czarny piasek — sable noir, ☼ żółty piasek — sable jaune.

struowana, spaczona i zniekształcona w ogniu: Wymiary: wys. ok. 10 cm, średn. brzuśca 21,5 cm, otwór 20 cm, dno 9 cm.

5) **P o p i e l n i c a** (II) dwustożkowa (ryc. 82, 19) z łagodnie zaokrąglonym brzuścem i brzegiem odchylonym na zewnątrz, o szorstkiej powierzchni barwy ciemnobrunatnej. Wymiary: wys. 19 cm, średn. brzuśca 19,5 cm, otwór 16,5 cm, dno 10 cm.

Ze skorup zalegających w pobliżu popielnicy I udało się zrekonstruować:

6) **N a c z y n i e** (ryc. 82, 18) ostro profilowane, ze stożkowatą, pełną nóżką i lekko zaokrąglonym brzuścem, zdobione powyżej załomu poziomym ornamentem, złożonym z dwóch pasm przeciwnie skośnie kreskowanych i pasma przylegających do siebie trójkątów. Ułamki, z których naczynie zrekonstruowano, tworzą szeregi linii poziomych, co świadczy o tym, że naczynie wykonano z kolejno nakładanych na siebie pasm gliny. Wy-

86. Grób jamowy.

Znajdował się na głębokości 35 cm. Oś jamy o dług. 180 cm miała kierunek Pn.-Pd. Średnica

poprzeczna wynosiła 80 cm, największa głęb. 50 cm. Jama zawierała tylko kości spalone i węgiel drzewny.

87. Grób jamowy.

Znajdował się na głębokości 40 cm. Jama miała rzut poziomy elipsowaty o wymiarach 80×100 cm.

Oś jamy miała kierunek w przybliżeniu W—Z. Grób ten zawierał również tylko kości spalone i węgiel drzewny.

88. Grób jamowy.

Znajdował się na głębokości 25 cm. Jama miała rzut poziomy eliptyczny o średnicy 60×70 cm

Ryc. 82. Zawartość grobu 85. Nr 3 i 14 — $\frac{1}{5}$ w. n., nr 9, 10, 18, 19 = ok. $\frac{1}{4}$ w. n., nr 15 = ok. $\frac{1}{3}$ w. n., reszta = $\frac{2}{5}$ w. n. — Fig. 82. Contenu de la tombe no 85. No 3 et 14 en $\frac{1}{5}$, no 9, 10, 18, 19 en env. $\frac{1}{4}$, no 15 en env. $\frac{1}{3}$, le reste en $\frac{2}{5}$ gr. nat.

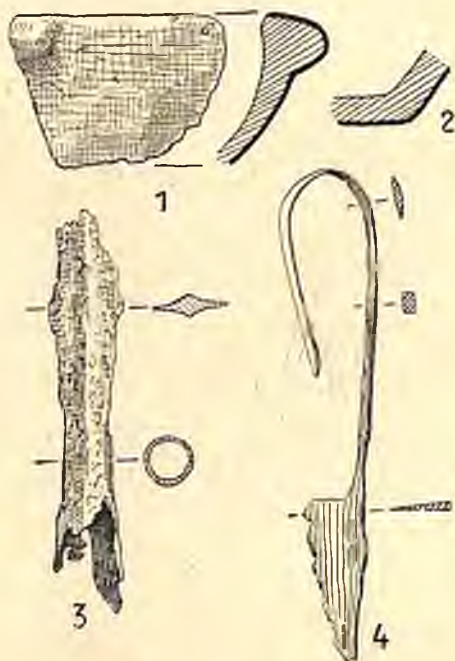

i głębokości 35 cm. Oś jej miała kierunek Pn.-Pd. W górnej części jamy znajdował się grot oszczepu i nożyce żelazne. Ponadto w jamie były skorupy, kości spalone i węgle drzewne.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamek naczynia z cylindrycznym brzegiem i guzkiem przy krawędzi (ryc. 83, 1).

b) Ułamek płaskiego dna naczynia (ryc. 83, 2).

Ryc. 83. Zawartość grobu 88. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 83. Contenu de la tombe no 88. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

2) Żelazny grot oszczepu (ryc. 83, 3), zachowany fragmentarycznie z żeberkiem na ostrzu.

3) Nożyce żelazne (ryc. 83, 4), niezachowane w całości, z krótkim ostrzem. Wymiary: dług. w stanie zachowania 12 cm, najw. szer. kabłąka ok. 1,5 cm, dług ostrza w stanie zachowania 4 cm.

89. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu.

Odkryty przypadkowo w czasie orki przez właściciela pola, sołtysa Trawkę. Według jego relacji grób zawierał 2 popielnice z kośćmi. W miejscu tym znalazłem większą ilość skorup, kości spalone, węgle drzewne oraz okucie i fragment żelazny.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki dwóch podobnych naczyń (ryc. 84, 1-2) dwustożkowatych z brzegiem słabo odchylonym na zewnątrz.

b) Ułamki dwóch podobnych naczyń (ryc. 84, 3, 4) dwustożkowatych z wyodrębnioną skośną szyjką. Do większego z nich należy zapewne fragment płaskiej, wyodrębnionej podstawy, silnie zniekształconej w ogniu.

c) Ułamki naczynia (ryc. 84, 7) ostro profilowanego z wyodrębnioną szyjką i brzegiem odchylonym na zewnątrz. Do naczynia tego należy

prawdopodobnie podstawa w kształcie cylindrycznej nóżki (ryc. 84, 9).

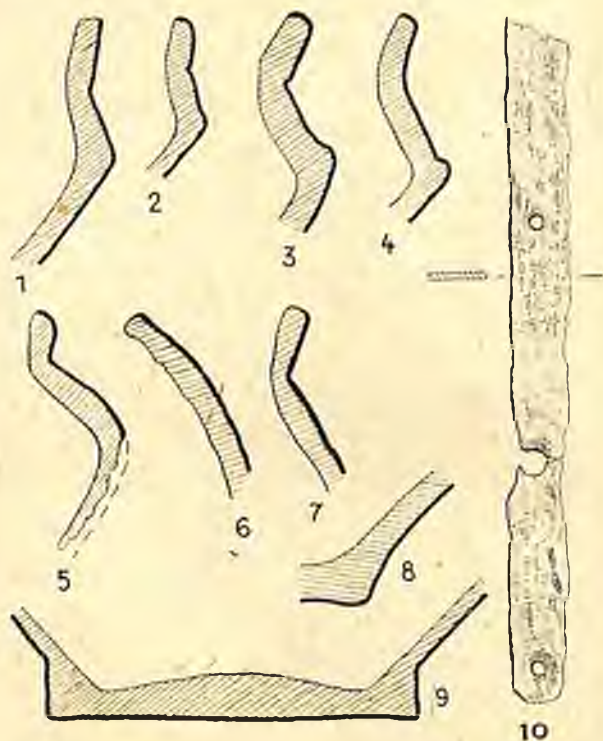
d) Ułamek naczynia (ryc. 84, 5) o cienkich ściankach z brzegiem odchylonym na zewnątrz, wyodrębnioną szyjką i zaokrąglonym brzuścem.

e) Ułamek naczynia (ryc. 84, 6) ze skośnym brzegiem, prawdopodobnie dwustożkowego.

f) Ułamki płaskiej, wyodrębnionej podstawy naczynia (ryc. 84, 8).

2) Fragment taśmowatego okucia żelaznego szkatułki lub wiadra z trzema otworami do nitów (ryc. 84, 10) Otwór środkowy jest najszerszy. Wymiary: dług. w stanie zachowania 18 cm, przec. szer. taśmy 1,6 cm, grubość taśmy 0,2 cm.

3) Fragment żelazny nieokreślonego przedmiotu, silnie stopiony w ogniu. Ślady na dnie naczynia, wspomnianego pod punktem c) oraz odpowiedni odcisk naczynia na owym fragmencie wskazują, że na stosie pogrzebowym przedmiot ten znajdował się pod owym naczyniem.

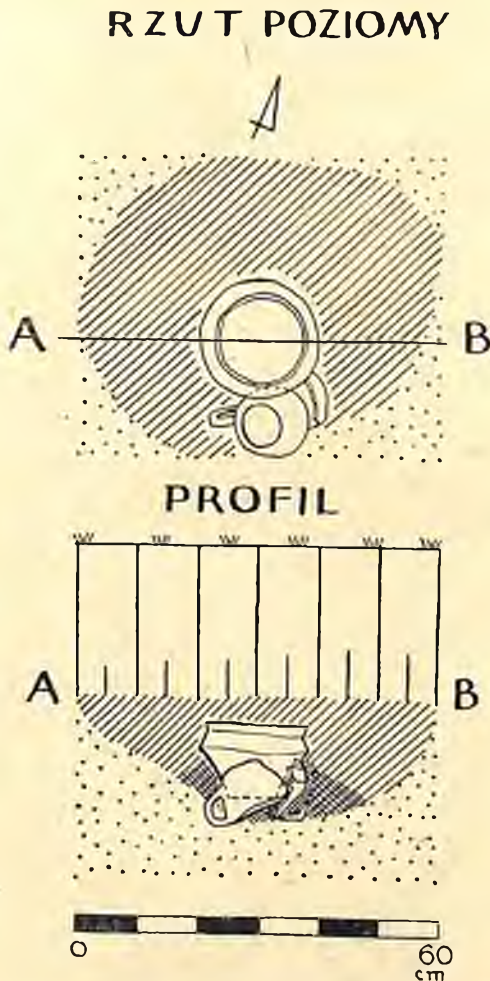
Ryc. 84. Zawartość grobu 89. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 84. Contenu de la tombe no 89. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

90. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu (ryc. 85).

Na głęb. 25 cm znajdował się piasek nieco ciemniejszy od otoczenia. Zarysowana w ten sposób jama o bardzo niewyraźnym zasięgu w rzucie poziomym miała kształt w przybliżeniu owalny o wymiarach ok. 50×60 cm. W części środkowej tej jamy, bliżej skraju południowego na głęb. 22 cm stała popielnica z kośćmi spalonymi, a w niej odwrócony dnem do góry kubek. Całość była przykryta również odwróconym naczyniem, mocno skruszonym i słabo zachowanym. W popielnicy oprócz kości i kubka znajdowały się 2 zapinki

żelazne, w pobliżu niej piasek był nieco ciemniejszy niż w jamie i zawierał kilka drobnych skoruppek, fragmenty naczyń, trochę kości spalonych i węgiel drzewny.

1) Popielnica (ryc. 86, 1) z cylindryczną pustą nóżką, szerokim baniastym brzuścem i nieco zagiętym do środka brzegiem, ma nierówną

Ryc. 85. Plan grobu 90. Fig. 85. Plan et coupe de la tombe no 90. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, # czarny piasek — sable noir, :::: żółty piasek — sable jaune.

powierzchnię barwy brunatnej. Wymiary: wys. 11 cm, średn. brzuśca 19 cm, otwór ok. 16,5 cm (owalny), dno ok. 9,5 cm.

2) K u b e k (ryc. 86, 5), w przybliżeniu dwustożkowy, z dużym uchem. Górna nasada ucha ma lekkie wklęsnięcie dla lepszego uchwytu. Wymiary: wys. 9 cm, średn. brzuśca ok. 12,5 cm, otwór 10,5 cm, dno 7 cm.

3) M i s a (ryc. 86, 4) ostro profilowana z wyodrębnioną szyjką, nie zachowana w całości. Wymiary: Przepuszczalna wysokość ok. 12 cm, średn. brzuśca ok. 20 cm, otwór ok. 17 cm.

4) Fragmenty n a c z y n i a słabo profilowanego (ryc. 86, 6) o nierównej, chropowatej powierzchni, gładzonej przy krawędzi. Wymiary: przepuszczalna wysokość ok. 17 cm, dno ok. 13 cm.

5) Dwie równych kształtów z a p i n k i żelazne (ryc. 86, 2, 3) 14-to zwojowe z górną cięciwą i grzebieniem na główce. Kabłąk o przekroju daszkowatym rozszerza się ku nóżce, na której znajduje się ornament dwóch poprzecznych bruzd. Wymiary: dług. 2,5 cm, wys. 1,4 cm, dług. sprężyny 24 cm, szer. kabłąka 0,5 cm, szer. nóżki 0,6 cm.

91. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu (ryc. 87).

Jama znajdowała się na głęb. 25 cm i miała w rzucie poziomym zarys elipsowaty o osi w kierunku PnZ—PdW. Długość jej wynosiła 150 cm, szer. 90 cm. W trakcie eksplorowania grobu okazało się, że składa się on, podobnie jak grób 85, z dwóch głębszych jam, znajdujących się na obu przeciwległych skrajach osi. Na spodzie jamy poł-wsch. stała duża wysmukła popielnica (I), tuż nad nią mniejsze naczynie nie zachowane w całości oraz skorupy, kości i węgle drzewne. W popielnicy prócz kości znajdowały się następujące przedmioty: klucz, okucie i sprężynka zamka szkatułki, nóż, przęślik, fragment sprzączki do pasa, 2 zapinki i ułamek igły. W jamie przeciwległej znajdowała się również popielnica (II), dokoła i powyżej niej 6 przystawek, klucz z okuciem zamka, bryłka stopionego brązu oraz skorupy, kości i węgle drzewne. Popielnica, prócz kości, zawierała szpilę, fragment zapinki brązowej, przęślik gliniany. Odległość pomiędzy obu popielnicami wynosiła 65 cm. Głębokość obydwóch jam była równa i wynosiła 55 cm; w środkowej części, pomiędzy obu członami grobu, jama była głęb. 15 cm. Wypełnisko jam wokół popielnic było intensywnie czarne, w górnej części jamy zalegał piasek zmieszany z czarną ziemią. Regularny zarys poziomy jamy oraz brak wyraźnych odgraniczeń w treści jamy pomiędzy obu członami grobu wskazują, że jest to grób podwójny.

1) Popielnica (I) wysmukła, na wyodrębnionej płaskiej podstawie, z wydętym brzuścem, skośną szyjką i brzegiem odchylonym na zewnątrz (ryc. 88, 11). Powierzchnia jej barwy brunatnej jest chropowata; szyjka i brzeg są gładzone. Wymiary: wys. 37,5 cm, średn. brzuśca 33,5 cm, otwór 18 cm, dno 17 cm.

2) Płaska, ostro profilowana miseczką (ryc. 88, 12) z wklęsłym dnem, o powierzchni barwy czerwobrunatnej. Dno od środka w kierunku szyjki zdobia promieniste bruzdy, poniżej szyjki dokoła brzuśca biegnie pasmo zygzakowate, ujęte w dwie równoległe bruzdy. Podobne bruzdy znajdują się również na szyjce. Wymiary: wys. 5 cm, otwór 11,5 cm.

3) Popielnica (II) szeroka, baniasta (ryc. 88, 22), z brzegiem odchylonym na zewnątrz. Brzusiec od podstawy do szyjki jest chropowaty, barwy ciemnobrunatnej. Wymiary: wys. 26 cm, średn. brzuśca 34,5 cm, otwór 18,5 cm, dno 16 cm.

4) Całkowicie zniekształcona w ogniu misa (ryc. 88, 8, 9) z cylindrycznym brzegiem i wyodrębnioną podstawą. Na dnie naczynia znajduje się

znak ryty podwójną kreską w kształcie odwróconej litery Z. Średn. dna ok. 8 cm.

5) Miniaturowe naczynko (ryc. 88, 13) ostro profilowane, z cylindryczną pełną nóżką, o gładkiej powierzchni barwy brunatnej. Wymiary: wys. 5,3 cm, średn. brzuśca 7 cm, otwór 6 cm, dno 4 cm.

6) Zrekonstruowana z ułamków misa (ryc. 88, 17) na cylindrycznej, pełnej nóżce, ze skośną szyjką i odchylonym brzegiem, o gładkiej powierzchni barwy jasnobrunatnej. Wymiary: wys. 8,5 cm, średn. brzuśca 17 cm, otwór 15 cm, dno ok. 8 cm.

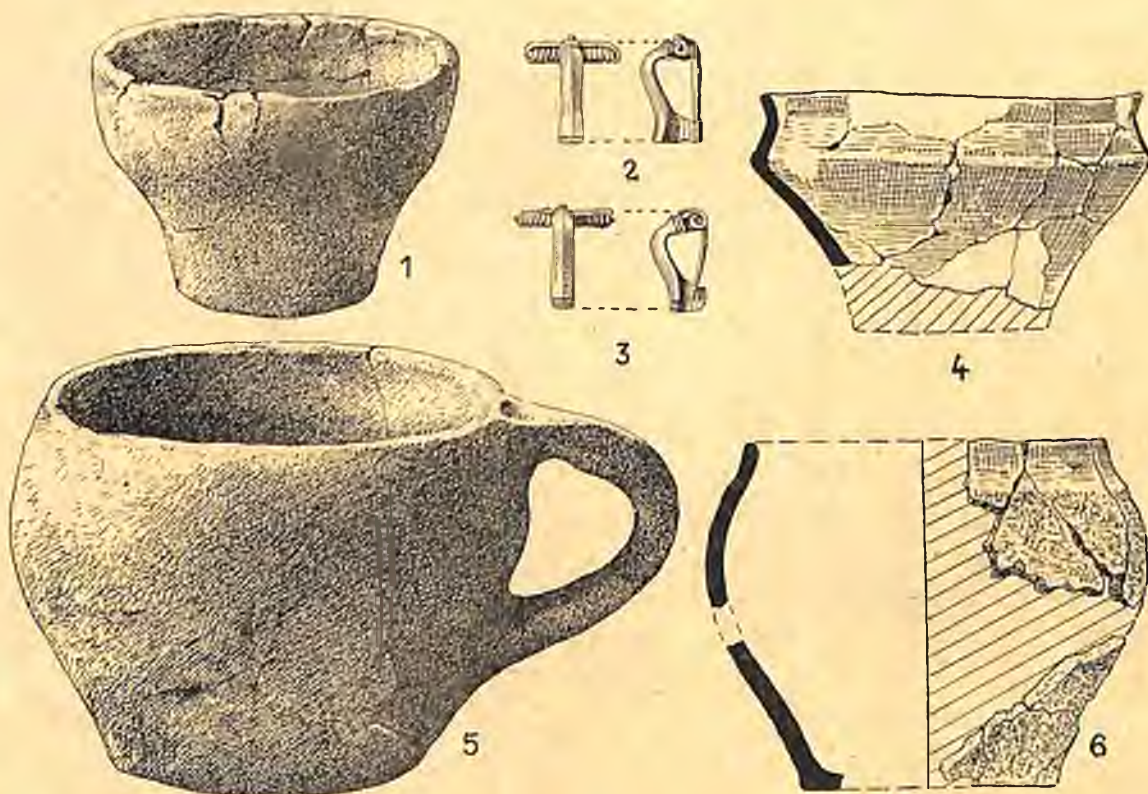
7) Naczynie (ryc. 88, 19) nie zachowane w całości (zrekonstruowane), silnie spękane

11) Fragment miseczki (ryc. 88, 18) z półkulistym dnem, stożkową, wyodrębnioną szyjką i odchylonym brzegiem.

12) Fragmenty naczynia (ryc. 88, 23) z cylindryczną, nieco wklęsłą nóżką, zaokrąglonym brzuścem, stożkową szyjką i brzegiem odchylonym na zewnątrz. Dolną część szyjki zdobi pozioma listwa z ornamentem nakluwanym. Średn. dna 8 cm.

13) Ponadto wśród skorup z jamy grobowej można wyróżnić:

a) Ułamki dużego naczynia (ryc. 88, 24) dwustożkowego o szorstkiej powierzchni gładzonej przy krawędzi.

Ryc. 86. Zawartość grobu 90. Nr 1, 4, 6 = $\frac{1}{4}$ w. n., reszta = $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 86. Contenu de la tombe no 90. No 1, 4 et 6 en $\frac{1}{4}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

w ogniu, szerokie, baniaste ze stożkową szyjką i odchylonym brzegiem. Pomiędzy brzuścem a szyjką znajduje się pozioma bruzda. Wymiary: wys. 18 cm, najw. wydętość brzuśca 22 cm, otwór ok. 14 cm, dno 9 cm.

8) Naczynie ostro profilowane (ryc. 88, 1), ze stożkową szyjką i brzegiem odchylonym na zewnątrz, częściowo zniekształcone w ogniu. Wymiary: wys. 7,5 cm, średn. brzuśca 12 cm, otwór 11,5 cm, dno 5,7 cm.

9) Naczynie (ryc. 88, 16) nie zachowane w całości, ostro profilowane ze śladami działania ognia. Średn. brzuśca 14 cm, otwór 12,5 cm.

Ze skorup znajdujących się w pobliżu popielnicy II udało się zrekonstruować:

10) Naczynie ostro profilowane (ryc. 88, 20) z wyodrębnioną podstawą, stożkową szyjką i brzegiem odchylonym na zewnątrz.

b) Ułamek naczynia (ryc. 88, 25) z odchylonym na zewnątrz brzegiem i stożkową szyjką, zdobioną w dolnej części poziomą listwą.

c) Ułamki naczynia (ryc. 88, 26) ostro profilowanego.

d) Ułamek odchylonego na zewnątrz brzegu naczynia (ryc. 88, 27) o gładkiej lśniącej powierzchni.

e) Ułamki dwóch niewielkich naczyń o cienkich ściankach.

f) Ułamki podstaw dwóch różnych naczyń (ryc. 88, 28, 29).

14) Taśmowaty klucz żelazny (ryc. 88, 21), nie zachowany w całości z kółkiem do zawieszania, zdobiony jednostronnie poprzecznymi żłobkami i facetowaniem krawędzi. Wymiary: dług. w stanie zachowania 12,5 cm, szer. trzonu 0,8 cm, grub. trzonu 0,4 cm, średn. kółka 1,6 cm.

15) Żelazne okucie zamka szkatułki (ryc. 88, 5), zachowane fragmentarycznie z okrągłym otworem i nitem. Dług. w stanie zachowania 4,9 cm, najw. szer. 2,7 cm, średn. otworu 0,8 cm, odległość pomiędzy główką a kolankiem nitu 1 cm.

16) Żelazna taśmowata sprężynka zamka (ryc. 88, 4): Wymiary: dług. 8,1 cm, szer. ka-

19) Dwustożkowy pręślik gliniany (ryc. 88, 15), przepalony w ogniu. z lejkowatymi zagłębieniami dokoła otworu. Wymiary: średn. 4,2 cm, wys. 2,2 cm, średn. otworu 0,6 cm.

20) Pręślik gliniany (ryc. 88, 14), dwustożkowy, z facetowanym obwodem i lejkowatymi zagłębieniami dokoła otworu. Wymiary: średn. 4,2 cm, wys. 2 cm, średn. otworu 0,5 cm.

21) Fragment igły (?) żelaznej o średn. 0,2 cm.

22) Dwie zapinki brązowe (ryc. 88, 2, 3); jedna z nich stopiona w ogniu. Okaz lepiej zachowany ma trąbkowatą główkę i 2 grzebienie. Kabłąk w części pomiędzy grzebieniem środkowym a nożką ma przekrój daszkowaty. Wymiary: dług. w stanie zachowania 5 cm, szer. główki 1,5 cm, szer. kabłąka w części pomiędzy główką a grzebieniem środkowym 0,7 cm, w pozostałej części 0,9 cm. wys. ok. 2,5 cm.

23) Szpila brązowa (ryc. 88, 6) z profilowaną główką. Wymiary: dług. 10,6 cm, średn. główki 0,5 cm, średn. trzonu u nasady główki 0,3 cm, średn. ostrza 0,1 cm.

24) Fragment ramy stopionej brązowej sprzączki do pasa o przekroju romboidalnym.

25) Całkowicie stopiona zapinka brązowa.

26) Bryłka stopionego brązu.

92. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu (ryc. 89).

Znajdował się na głęb. 40 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt w przybliżeniu elipsowaty o wymiarach 90×140 cm, głębokość jej wynosiła 125 cm, oś miała kierunek W—Z. We wschodniej części jamy stała niewielka popielnica i 2 małe naczynka. W odległości 20 cm od niej w kierunku południowym znajdowały się również 2 małe naczynka. W popielnicy, prócz niewielkiej ilości kości, znajdowała się zapinka brązowa, a obok niej brązowe okucie rogu do picia, ogniwko i fragment szpili brązowej oraz 2 nity żelazne. Jama zawierała ponadto trochę skorup, kości i węgle drzewne oraz kilka bryłek zardzewiałego żelaza i 2 ułamki szpili kościanej.

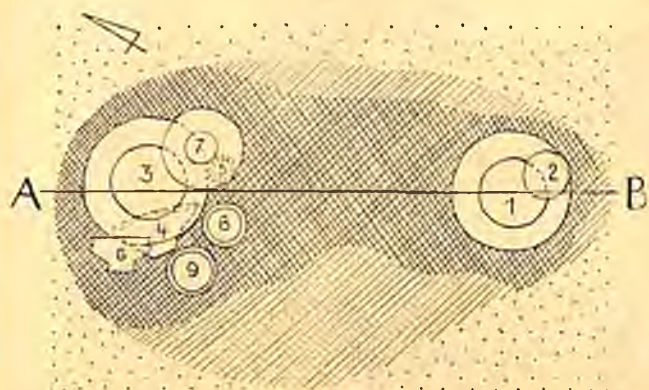
1) Popielnica (ryc. 90, 13) nie zachowana w całości, z wyodrębnioną, płaską podstawą i wydętym brzusem. Szyjka jest oddzielona od brzuszca poziomą listwą skośnie żłobkowaną, brzeg nie zachował się. Znaczna część brzuszca jest zdobiona pasmami głębokich, równoległych żłobków przeciwnie skośnych. Trójkątne pola, wolne od żłobków wypełnione są ornamentem dołeczków. Wymiary: średn. brzuszca 14,5 cm, dno 7 cm.

2) Małe, ostro profilowane naczynko (ryc. 90, 12) z wąską podstawą i wyodrębnioną szyjką. Wymiary: wys. 6,5 cm, średn. brzuszca 7 cm, otwór 5,8 cm, dno 3,3 cm.

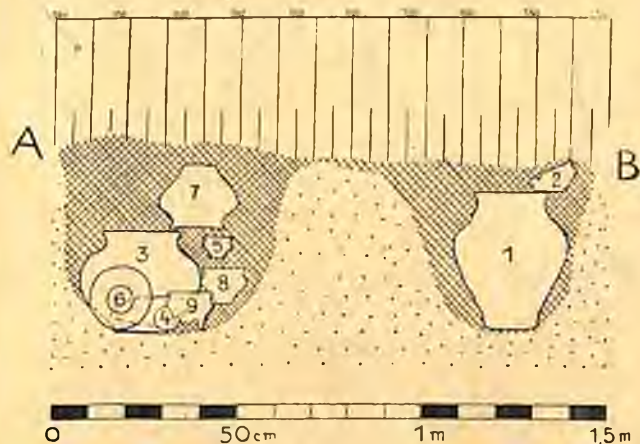
3) Mała miseczką (ryc. 90, 10) z cylindrycznym brzegiem i zaokrąglonym dnem. Wymiary: wys. 5,5 cm, średn. brzuszca 7 cm, otwór 6 cm.

4) Małe, ostro profilowane naczynko (ryc. 90, 9) z wyodrębnioną cylindryczną szyjką i brze-

RZUT POZIOMY

PROFIL

Ryc. 87. Plan grobu 91. — Fig. 87. Plan et coupe de la tombe no 91. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche, mêlée, /// ciemny piasek — sable foncé, # czarny piasek — sable noir, . . . żółty piasek — sable jaune.

bląka 0,6 cm, szer. kabłąka w miejscu osadzenia sprężyny 0,2—0,3 cm, wys. czopka 1,3 cm, średn. 0,6 cm.

17) Klucz żelazny z trzonem o przekroju kwadratowym, tkwiący w żelaznym okuciu zamka szkatułki (ryc. 88, 7), nie zachowanym w całości. Wymiary: dług. klucza 10,7 cm, przekrój kabłąka 0,3 cm — 0,4 cm, dług. okucia w stanie zachowania 7,6 cm, szer. 3,2 cm, grubość 0,2 cm.

18) Nóż żelazny (ryc. 88, 10) z wąskim długim ostrzem i trzonem wyodrębnionym pod kątem prostym. Wymiary: dług. 14 cm, dług. trzonu 3,7 cm, szer. trzonu u nasady ostrza 0,4 cm, szer. trzonu na końcu 0,2 cm, najw. szer. ostrza 1,2 cm.

Ryc. 88. Zawartość grobu 91. Nr 11 = $\frac{2}{15}$ w. n., nr 8, 17, 19, 22 = $\frac{1}{5}$ w. n., nr 20 = $\frac{3}{15}$ w. n., nr 23 = $\frac{3}{10}$ w. n., reszta = $\frac{2}{5}$ w. n. — Fig. 88. Contenu de la tombe no 91. No 11 en $\frac{2}{15}$, no 8, 17, 19, 22 en $\frac{1}{5}$, no 20 en $\frac{3}{15}$, no 23 en $\frac{3}{10}$, le reste en $\frac{2}{5}$ gr. nat.

giem odchylonym na zewnątrz. Wymiary: wys. 6 cm, średn. brzuśca 7.5 cm, otwór 6,5 cm, dno 3.7 cm.

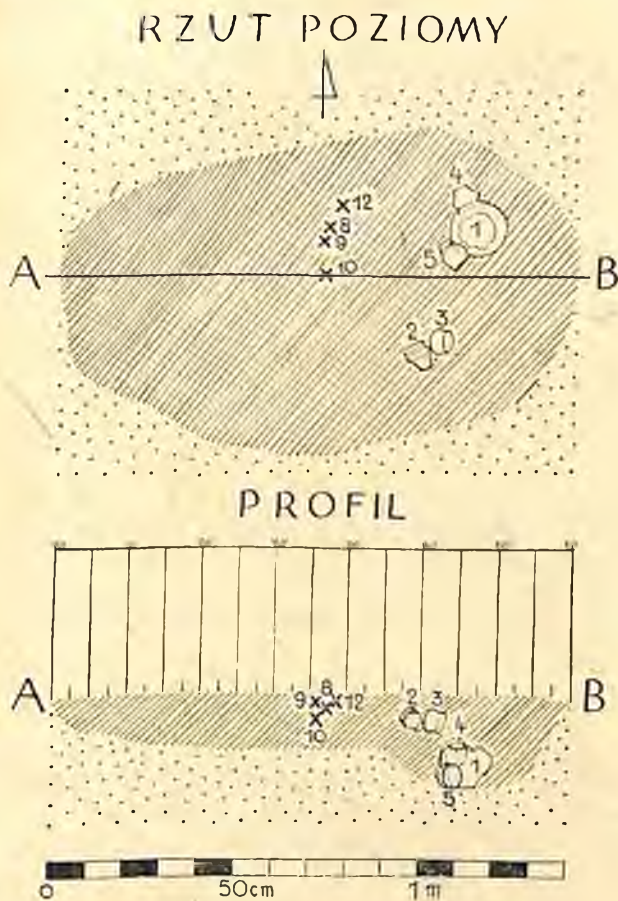
5) Małe naczynie (ryc. 90, 11) częściowo spalone w ogniu, z cylindryczną pełną nóżką, jajowatym brzuścem, brzegiem odchylonym na zewnątrz. Nóżka w górnej części jest zdobiona poziomą listwą skośnie żłobkowaną. Wymiary: wys. 6,5 cm, średn. brzuśca 7 cm, otwór 5,7 cm, dno 3,5 cm.

6) Wśród skorup można wyróżnić ułamki dwóch naczyń ostro profilowanych (ryc. 90, 1, 2).

tej nitki na obu końcach. Wymiary: dług. 2 cm, szer. taśmy 0,4 cm, średn. ogniwka 0,6 cm.

10) Fragment szpili brązowej. Dług. w stanie zachowania 1,9 cm, średn. 0,1 cm.

11) Dwa ułamki trzonu szpili kościanej o średn. 0,3 cm (ryc. 90, 6).

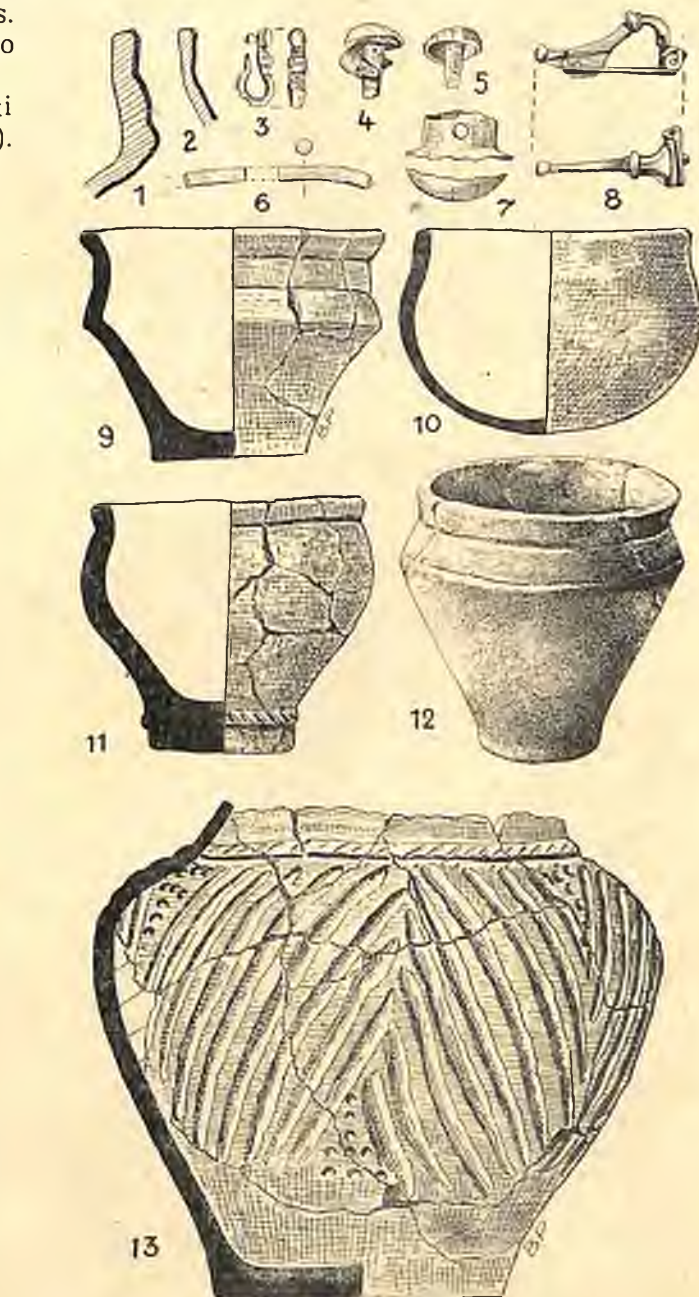

Ryc. 89. Plan grobu 92. — Fig. 89. Plan et coupe de la tombe no 92. ||| glęba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, ☼☼☼ żółty piasek — sable jaune.

7) Zapinka brązowa (ryc. 90, 8), ośmizwójowa, z górną cięciwą, środkowym grzebieniem i ażurową nóżką. Wymiary: dług. 3,9 cm, szer. spręż. 1,5 cm, najw. szer. kabłąka 1,1 cm, wys. 1,5 cm.

8) Brązowe dolne okucie rogu do picia (rys. 90, 7), nie zachowane w całości, z cylindrycznym uchwytem, w którym znajdują się otwory do nitu, i z półkulistą główką. Wymiary: średn. uchwyty 1,2 cm, średn. główki 2,6 cm, wys. ok. 2,3 cm.

9) Brązowe ogniwko łańcuszka do zawieszania rogu do picia (ryc. 90, 3) w postaci profilowanej taśmy brązowej, zgiętej półkolisto i spię-

Ryc. 90. Zawartość grobu 92. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 90. Contenu de la tombe no 92. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

12) Dwa nity żelazne (ryc. 90. 4, 5) z półkulistą główką o średnicy 1,4 i 1,5 cm. Większy z nich tkwi w kawałku blachy żelaznej półkolisto zakończonej.

13) Kilka bryłek zardzewiałego żelaza.

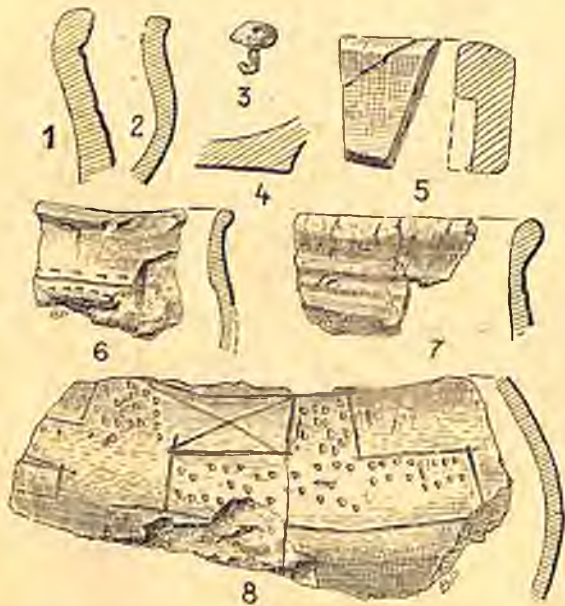
93. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 35 cm. Jama w rzucie poziomym miała zarys kolisty o rozmiarach

40×45 cm. Głębokość jej wynosiła 30 cm. Zawierała skorupy, kości spalone, węgiel drzewny, fragment osełki, nit żelazny i fragment żelazny.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamek dużego naczynia o gładkiej, lśniącej powierzchni, m. in. fragment zdobiony niedbałym ornamentem meandrowatym ryc. 91, 8) oraz ułamek podstawy (ryc. 91, 4).

Ryc. 91. Zawartość grobu 93. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 91.
Contenu de la tombe no 93. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

b) Ułamek naczynia (ryc. 91, 1), zniekształconego w ogniu, z wyodrębnioną szyjką i brzegiem odchylonym na zewnątrz.

c) Ułamek naczynia (ryc. 91, 7) zdobionego poniżej krawędzi kiłku poziomymi równoległymi listwami.

d) Ułamki dwóch niewielkich, słabo profilowanych naczyń (ryc. 91, 2, 6); jeden z nich jest zdobiony na brzuscu poziomym pasmem złożonym z 2 linii przerywanych i jednej ciągłej.

2) Fragment osełki z drobnoziarnistego piaskowca (ryc. 91, 5). Wymiary: szer. 4 cm, grub. 1,9 cm.

3) Nit żelazny (ryc. 91, 3) z półkulistą główką o średnicy 1,5 cm. Odległość pomiędzy główką a kolankowatym zgięciem trzonu 1 cm.

4) Drucikowaty fragment żelazny.

94. Grób jamowy.

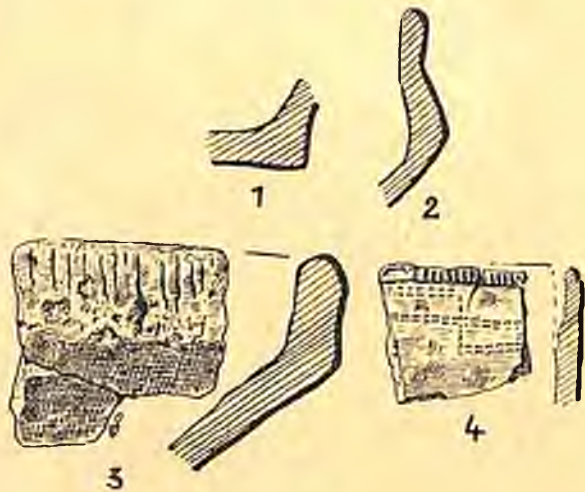
Znajdował się na głęb. 25 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt podwójnie kolisty o średnicy 110 cm, najw. szer. jej wynosiła 70 cm, głęb. 20 cm, oś jej miała kierunek W—Z. Zawierała trochę skorup, kości i węgiel drzewne.

Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamek ostro profilowanego naczynia (ryc. 92, 2).

b) Ułamek misy z cylindrycznym brzegiem (ryc. 92, 3).

c) Ułamki naczynia wykonanego z czystej gliny bez domieszki kamienia; m. in. fragment cylindrycznej nóżki (ryc. 92, 1) oraz ułamki zdobione kółkiem dwu zębowym (ryc. 92, 4). Prawdopodobnie do tego naczynia należy też fragment kolankowatego ucha.

Ryc. 92. Zawartość grobu 94. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 92.
Contenu de la tombe no 94. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

95. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 25 cm. Jama w rzucie poziomym miała zarys w przybliżeniu kolisty o rozmiarach 75×85 cm. Głęb. jej sięgała zaledwie 12 cm. Zawierała tylko jeden węgielek drzewny. Kości spalonych nie stwierdzono.

96. Grób jamowy (ryc. 93)

Znajdował się na głęb. 20 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt elipsowaty o wymiarach 80×105 cm, głęb. jej wynosiła 20 cm. Oś miała kierunek Pn—Pd. Jama zawierała kilkanaście skorup, trochę kości i węgiel drzewnych.

Wśród skorup można wyróżnić zgrubiało-facetowany brzeg naczynia (ryc. 94).

97. Grób jamowy (ryc. 95)

Znajdował się na głęb. 25 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt podwójnie owa'ny. Oś jej dług. 210 cm miała kierunek PnW—PdZ; najw. szer. jamy wynosiła 70 cm, głęb. 35 cm. Zawierała skorupy, kości, węgiel drzewny oraz fragment drucikowatej zapinki żelaznej, która znajdowała się w środkowej, płytszej części jamy.

1) Wśród skorup można wyróżnić fragmenty zgrubiałych, facetowanych brzegów dwóch różnych naczyń (ryc. 96, 2, 3).

2) Fragment drucikowatej zapinki żelaznej (ryc. 96, 1) silnie przeżartej rdzą.

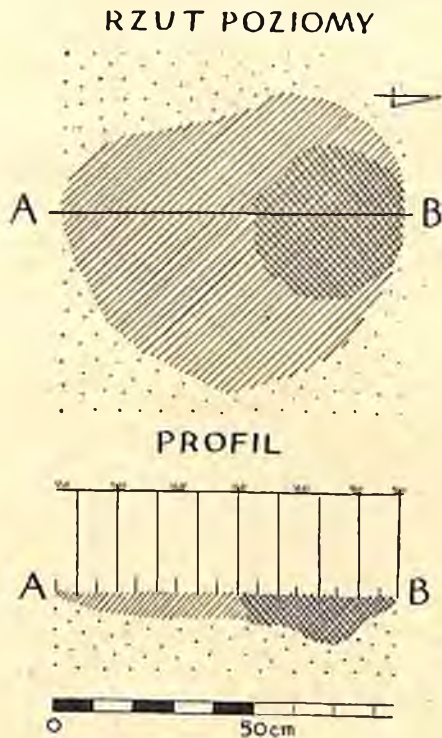
98. Grób jamowy (ryc. 97)

Znajdował się na głęb. 30 cm. Jama w rzucie poziomym miała zarys w przybliżeniu elipsowaty, o osi 120 cm dług. w kierunku W—Z. Najw. głęb.

jamy wynosiła 60 cm. Zawierała dużą ilość skorup, kości, węgle drzewne oraz kilka niżej opisanych przedmiotów, które znajdowały się w środkowej części jamy.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragmenty dwóch naczyń (ryc. 98, 13, 16) ostro profilowanych z wyodrębnioną, skośną szyjką i odchylonym na zewnątrz brzegiem.

Ryc. 93. Plan grobu 95. — Fig. 93. Plan et coupe de la tombe no 95. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, XXX czarny piasek — sable noir, * * * * * żółty piasek — sable jaune.

b) Fragmenty dużego naczynia (ryc. 98, 1) o gładkiej, czarnej i lśniącej powierzchni z ornamentem meandrowym.

c) Fragmenty naczynia ryc. 98, 3) zdobionego poniżej brzegu listwą poziomą.

Ryc. 94. Profil brzegu naczynia z grobu 96. W. n. — Fig. 94. Profil du borde du vase de la tombe no 96. Gr. nat.

d) Fragment naczynia (ryc. 98, 10) z cylindrycznym brzegiem.

e) Ułamki dwóch naczyń (ryc. 98, 2, 9) ostro profilowanych.

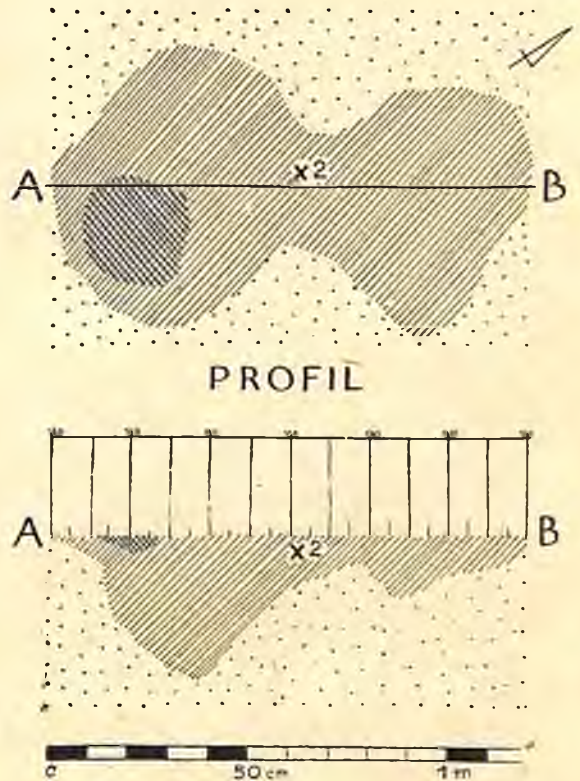
f) Fragmenty naczyńka (ryc. 98, 7, 12) o gładkiej, czarnej i lśniącej powierzchni, zdobio-

nego poniżej brzegu dwiema poziomymi równoległymi listwami.

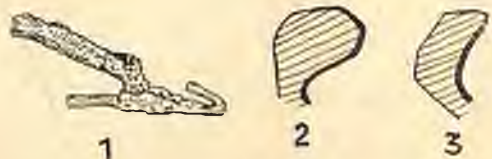
g) Fragmenty den trzech różnych naczyń (ryc. 98, 8, 14, 15).

7) Przęslik gliniany w postaci sześcianu z otworem przez środek i lejkowatymi zagłębieniami.

RZUT POZIOMY

Ryc. 95. Plan grobu 97. — Fig. 95. Plan et coupe de la tombe no 97. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, XXX czarny piasek — sable noir, * * * * * żółty piasek — sable jaune.

Ryc. 96. Zawartość grobu 97. ²/₃ w. n. — Fig. 96. Contenu de la tombe no 97. ²/₃ gr. nat.

niami dookoła niego (ryc. 98, 4). Wymiary: długość boku 2,7 cm, średn. otworu 0,7 cm.

3) Nóż żelazny (ryc. 98, 11), nie zachowany w całości. Wymiary: długość ostrza 10,2 cm, szer. ostrza 1,1 cm.

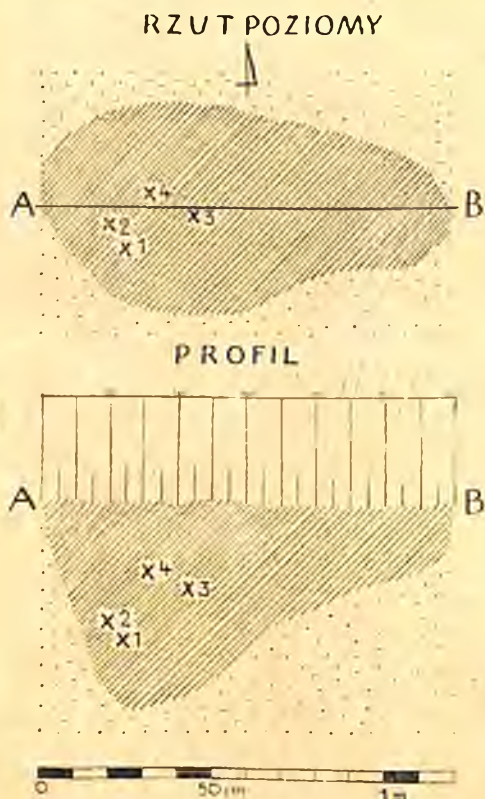
4) Dwa nitki żelazne z półkulistą główką (ryc. 98, 5, 6). Okaz lepiej zachowany ma trzon dwukrotnie zgięty. Wymiary jego: średn. główki ok. 1,5 cm, średn. trzonu 0,3 cm, odległość od główki do pierwszego zgięcia trzonu ok. 1 cm.

5) Drucikowaty fragment żelazny o średnicy 0,4 cm.

99. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu (ryc. 99)

Znajdował się na głęb. 40cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt w przybliżeniu elipsowaty.

Ryc. 97. Plan grobu 98. — Fig. 97. Plan et coupe de la tombe no 98. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, // // // żółty piasek — sable jaune.

o osi dług. 130 cm w kier. W—Z; nazw. szer. jamy wynosiła 95 cm, a głęb. 30 cm. Na spodzie jej we wschodniej części stała popielnica, a w przeciwnym końcu jamy znajdowało się duże skupienie skorup. Popielnica, prócz kości zawierała nóż żelazny. Pomiędzy nią a skupieniem skorup znajdowały się niżej wyszczególnione dary grobowe oraz większy fragment naczynia. Ponadto w jamie znajdowały się luźne skorupy, kości i węgle drzewne. Popielnicy, fragmentu naczynia, skorup oraz grotu oszczepu brak w inwentarzu grobu.

1) Żelazne umbo tarczy (ryc. 100, 1) nie zachowane w całości z krótkim tępym kolcem, kute z jednego kawałka blachy, pogięte rytualnie. Wymiary: wys. pokrywy 8 cm, szer. kołnierza 2 cm, szer. brzegu 2,3 cm, średn. pokrywy ok. 10 cm, średn. główki nitu 1,4 cm.

2) Żelazny imacz tarczy (ryc. 100, 3) słabo zachowany z rączką o przekroju daszkowatym i profilowanymi końcami, w których tkwią nity.

Końce i środkową część imacza zdobią grupy poprzecznych zęberek, ponadto w środkowej części imacza znajduje się słabo widoczny ornament w postaci kątów wsuwanych. Wymiary: dług. ok. 21 cm, najw. szer. końców 1,8 cm, najw. szer. rączki 1,2 cm. średn. główki nitów 1,9 cm, odległ. główki nitu od kolankowatego zgięcia trzonu ok. 1 cm.

3) Nóż żelazny (ryc. 100, 8) z krótkim ostrzem i szerokim trzonem wyodrębnionym łukowato od ostrza, a pod kątem prostym od tyłca. Wymiary: dług. 12 cm, dług. trzonu 4 cm, szer. trzonu u nasady ostrza 1 cm, przy końcu 0,2 cm, szer. ostrza 1,6 cm, grub. tyłca 0,3 cm.

4) Żelazna sprzączka do pasa (ryc. 100, 6) nie zachowana w całości. Składa się z trzech części: z ramy, z ruchomego taśmowatego okucia do pasa spiętego nitami i z kolca. Końce okucia są lekko zwężone. Wymiary: dług. w stanie zachowania 7,6 cm, dług. ramy ok. 5 cm, szer. ramy ok. 2,2 cm, najw. zwężenie ramy 0,7 cm, przekrój ramy 0,2 cm, dług. okucia 3 cm, szer. okucia

5) Fragment ramy podobnej, słabo zachowanej żelaznej sprzączki do pasa (ryc. 100, 2) o przekroju romboidowym.

6) Żelazne dolne okucie pasa (ryc. 100, 7) z końcami rozszczepionymi i spiętymi nitami. Wymiary: dług. 4,8 cm, szer. 0,4 cm i 1 cm, rozwarłość końców 0,2 cm.

7) Zapinka żelazna (ryc. 100, 4) z trąbkowatą główką, górną cięciwą i środkowym grzebieniem. Kabłąk pomiędzy grzebieniem a nóżką ma przekrój daszkowaty i jest zdobiony 2 przeciwstawnymi grupami 2 kątów wsuwanych. Nóżka ma zakończenie guziczkowe. Wymiary: dług. 4,7 cm, szer. sprężyny 2,2 cm, wys. 1,9 cm.

8) Podobna zapinka żelazna (ryc. 100, 5), silnie rdzą zniszczona. Dług. 4,4 cm, szer. sprężyny 2,7 cm, wys. 2,9 cm.

100. Grób popielnicowy (ryc. 101)

Na głęb. 60 cm w czystym piasku, nieco ciemniejszym od otoczenia, znajdowała się popielnica, a w niej kości spalone, miniaturowe naczynko, sprzączka do pasa, zapinka brązowa i fragment szpili lub igły żelaznej. Przy popielnicy na poziomie górnej krawędzi znajdowały się 4 słabo zachowane przystawki i trochę skorup, a powyżej niej dno i ułamki innej przystawki oraz nóż żelazny, sprzączka do pasa i fragment grzebienia kościanego. Popielnicy i fragmentów szpili w inwentarzu brak.

1) Fragmenty naczynia dwustożkowego (ryc. 102, 14) z wyodrębnioną podstawą i słabo odchylonym brzegiem, o powierzchni szorstkiej barwy jasnobrunatnej. Średn. dna 9,5 cm.

2) Naczynie ostro profilowane (ryc. 102, 15) zniekształcone w ogniu, ze skośną pełną nóżką nieco wklęsłą od spodu. Szyjka jest wyodrębniona dwiema równoległymi bruzdami. Brzeg odchylony na zewnątrz. Powierzchnia gładka, barwy ciemnobrunatnej. Wymiary: wys. 10,5 cm, średn. brzośca ok. 14 cm, otwór ok. 13 cm, dno ok. 6,5 cm.

3) *Miseczka* (ryc. 102, 16) zniekształcona w ogniu, ostro profilowana z wklęsłym dnem, zdobiona na spodzie promienistym ornamentem pasm skośnie kreskowanych. Szyjka jest wyodrębniona dwiema równoległymi bruzdami. Powierzchnia gładka barwy jasnobrunatnej. Wymiary: wys. 5 cm, otwór ok. 13 cm.

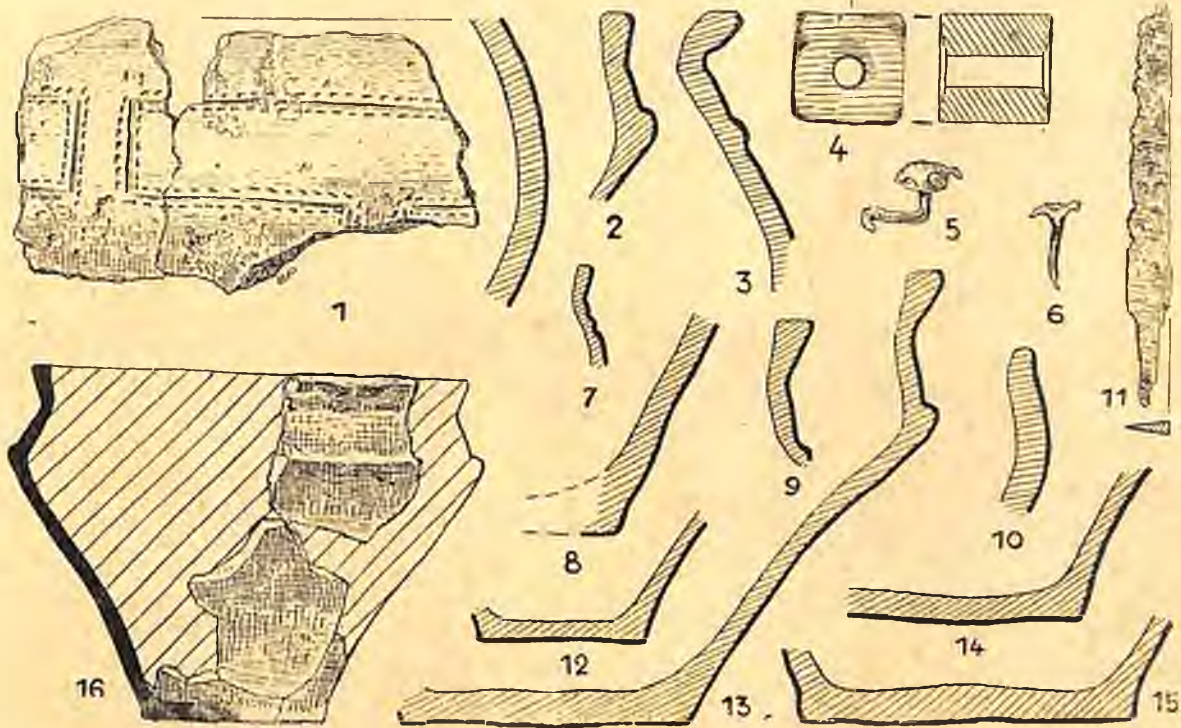
4) Fragmenty naczynia ostro profilowanego (ryc. 102, 6), ze stożkową szyjką i brzegiem odchylonym na zewnątrz, o gładkiej powierzchni barwy jasnobrunatnej.

5) Naczynie ostro profilowane (ryc. 102, 13) ze stożkową, pełną nóżką, nieco wklęsłą od

10) Słabo zachowana, pierścieniowata sprzączka do pasa (ryc. 102, 1) z kabłąkiem o przekroju romboidalnym i luźnym taśmowatym kolcem. Wymiary: średn. 3,2 cm, grub. kabłąka 0,4 cm.

11) Fragment grzebienia kościanego (ryc. 102, 10) wykonanego z jednego kawałka, o półkolistym kabłąku. Grzebień był zdobiony ornamentem bruzd poprzecznych oraz słabo widocznym wątkiem kółek koncentrycznych. Przepuszczalna długość grzebienia ok. 5 cm.

12) Wielozwojowa zapinka brązowa (ryc. 102, 12) z pochewką dla cięgiwy, szerokim, taśmowatym kabłąkiem i środkowym grzebieniem

Ryc 98. Zawartość grobu 98. Nr 16 — $\frac{1}{8}$ w. n., reszta — $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 98. Contenu de la tombe no 98. No 16 en $\frac{1}{8}$ le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

spodu. Szyjka jest wyodrębniona od brzuśca poziomą bruzdą, brzeg odchylony na zewnątrz. Powierzchnia naczynia jest gładka, barwy jasnobrunatnej. Wymiary: wys. 10,5 cm, najw. wydętość brzuśca 13,5 cm, otwór 12,5 cm, dno 6 cm.

6) Miniaturowe naczynko (ryc. 102, 3) z zaokrąglonym dnem, stożkowym brzuścem i brzegiem odchylonym na zewnątrz, zdobione dwiema poziomymi bruzdami. Wymiary: wys. 6 cm, najw. wydętość brzuśca 6 cm, otwór 4 cm.

7) Wśród skorup znajdujących się przy czwartej przystawce można wyróżnić ułamki brzegów trzech różnych naczyń (ryc. 102, 7-9) oraz ułamki wyodrębnionych, płaskich podstaw dwóch naczyń (ryc. 102, 4, 5).

8) Fragment noża lub nożyc żelaznych (ryc. 102, 11).

9) Pierścieniowata żelazna sprzączka do pasa (ryc. 102, 2) z kabłąkiem o przekroju okrągłym i luźnym, taśmowatym kolcem. Wymiary: średn. 3,6 cm, grub. kabłąka 9,4 cm.

Szpila nie zachowała się. Kabłąk jest zdobiony ornamentem podłużnych i poprzecznych pasm ząbkowanych. Wymiary: dług. 3,3 cm, szer. sprężyny 2,7 cm, wys. ok. 2 cm.

101. Grób jamowy z obwarowaniem kamiennym (ryc. 103)

Tuż pod próchnicą, na głęb. 25 cm znajdowała się niezbyt zwarta pokrywa kamienna, a pod nią jama owalna w rzucie poziomym, o kierunku W—Z, średnicy 190 cm i głęb. 50 cm. Jama zawierała skorupy, kości spalone, węgiel drzewny oraz nóż z okuciem, skuwkę, 2 drucikowate fragmenty żelazne, fragment klucza (?), główkę szpili brązowej oraz skupienie silnie zardzewiałych przedmiotów żelaznych.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamek dużego naczynia ze stożkowym brzegiem (ryc. 104, 2) o powierzchni chropowatej, barwy ciemnobrunatnej.

b) Ułamek naczynia ostro profilowanego (ryc. 104, 7) o czarnej i lśniącej powierzchni, z listwą poziomą powyżej załomu brzuśca.

c) Ułamek odchylonego na zewnątrz brzegu niewielkiego naczynia.

d) Ułamek cylindrycznego grubego brzegu naczynia (ryc. 104, 3).

e) Ułamek odchylonego na zewnątrz zgrubiającego brzegu naczynia zdobionego ornamentem wyciskanim czubkami palców.

f) Fragment płaskiego dna naczynia (ryc. 104, 4), zniekształconego w ogniu.

2) Duży nóż żelazny z płaskim, taśmowatym okuciem rękojeści (ryc. 104, 8). Tylec i ostrze noża są łagodnie zaokrąglone, szeroki trzon (nie zachowany w całości) jest odchylony od osi noża w kierunku ostrza. Wymiary: dług. w stanie zachowania 19 cm, dług. ostrza 14,5 cm, szer. trzonu u nasady ostrza 1 cm, szer. ostrza 2,1 cm, średn. okucia 2,5 cm, szer. okucia 2,8 cm.

3) Taśmowata skuwka żelazna (ryc. 104, 6), zgłębiona prostokątnie. Wymiary: dług. 3 cm, szer. 1,2 cm, szer. taśmy 0,6 cm.

4) Profilowana główka szpili brązowej (ryc. 104, 5). Grub. trzonu 0,3 cm.

5) Kilkadziesiąt silnie rdzą przeżartych fragmentów różnych przedmiotów żelaznych, wśród których można wyróżnić: a) fragmenty długiego taśmowatego okucia wiadra (?) lub szkatułki, zgłębionego rytualnie, m. in. dobrze zachowany ułamek z 2 nitami (ryc. 104, 1), b) ułamek klucza (?) do zamku oraz c) płasko kulistą główkę nitu o średnicy ok. 3 cm.

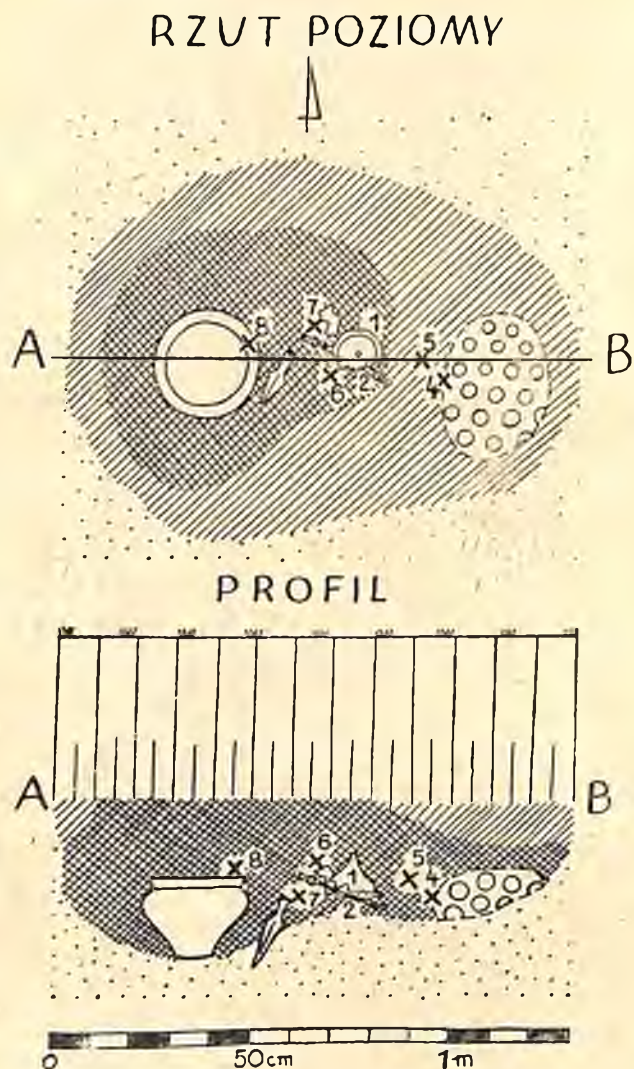
102. Grób jamowy (ryc. 105)

Na głęb. 20 cm znajdował się ciemny, zbrudzony piasek o niewyraźnych konturach oraz 3 kamienie. Ok. 30 cm głębiej zarysowała się wyraźnie jama kolista w rzucie poziomym i miechowata w pionie, głęb. 40 cm. Na północnym jej skraju na powierzchni znajdował się kamień. Jama zawierała skorupy, kości spalone, węgle drzewne, grot oszczepu i bryłkę żużla żelaznego.

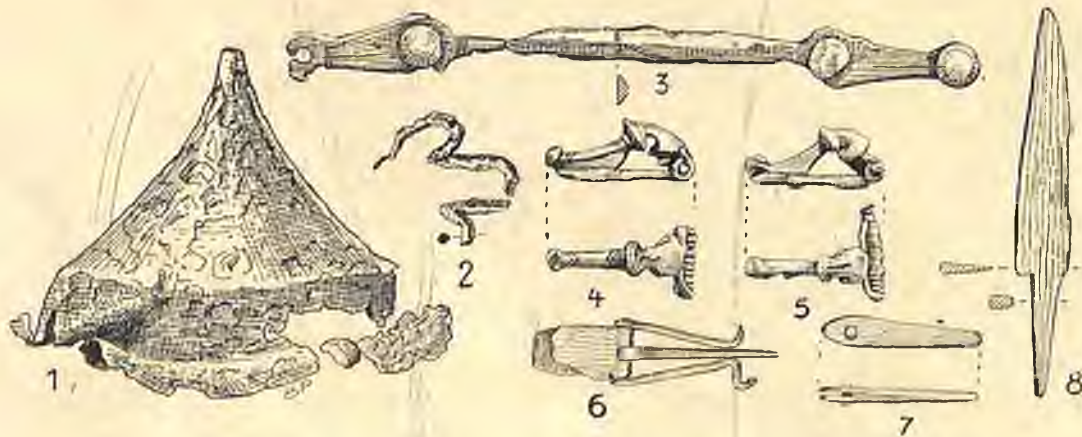
1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki trzech podobnych, ostro profilowanych naczyń (ryc. 106, 2-4) mocno przepalonych w ogniu.

b) Ułamki naczynia o czarnej, lśniącej powierzchni z listwą skośnie żłobkowaną na załomie

Ryc. 99. Plan grobu 99. — Fig. 99. Plan et coupe de la tombe no 99. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé. XXX czarny piasek — sable noir. ∴ zółty piasek — sable jaune, °°° skorupy — tessons.

Ryc. 100. Zawartość grobu 99. $\frac{2}{5}$ w. n. — Fig. 100. Contenu de la tombe no 99. $\frac{2}{5}$ gr. nat.

brzuśca (ryc. 106. 8). m. in. płaska, wyodrębniona podstawa tegoż naczynia (ryc. 106. 1).

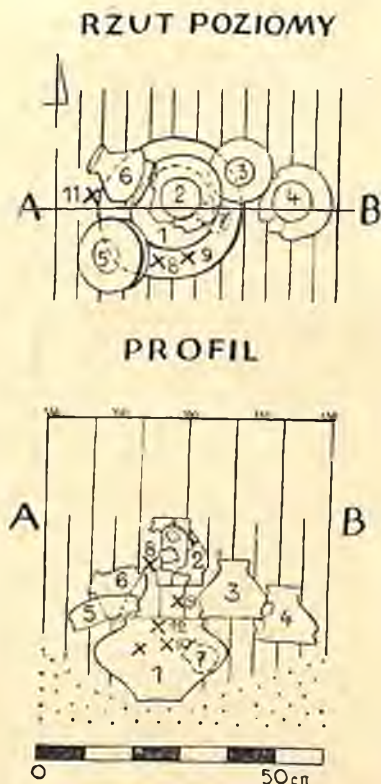
c) Ułamek misy z prawie cylindrycznym brzegiem (ryc. 106, 5).

d) Ułamek naczynia zdobionego ornamentem paznokciowym (ryc. 106, 10).

e) Ułamki cylindrycznych pełnych nóżek dwóch naczyń (ryc. 106, 6, 7).

2) Rytualnie zgięty, mocno rdzą przeżarty żelazny grot oszczepu (ryc. 106. 9).

3) Bryłka żuźla żelaznego.

Ryc. 101. Plan grobu 100. — Fig. 101. Plan et coupe de la tombe no 100.
 ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, x x x piasek żółty — sable jaune.

103. Grób kultury przedłużyckiej

Na głęb. 15 cm, znajdowała się warstwa nieco zbrudzonego piasku o niewyraźnych konturach, a 20 cm poniżej niej, w czystym piasku stało odwrócone dnem do góry duże naczynie gliniane z odchylonym na zewnątrz brzegiem i 3 taśmowatymi, szerokimi uchami, z którego zachowała się tylko krawędź i górna część brzuśca. Naczynie to jest wykonane z gliny z dużą domieszką tłuczonego kwarcu, o powierzchni nieco szorstkiej barwy jasnobrunatnej. Szyjkę jego zdobi ornament poziomego pasma dołeczków wyciskanych pałkami. Średn. otworu naczynia wynosi 19 cm. Naczynie to jest prawdopodobnie pozostałością zniszczonego grobu kultury przedłużyckiej.

104. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu (ryc. 107)

Na głęb. 20 cm zarysowała się jama, eliptyczna w rzucie poziomym o średn. 160×200 cm, zawierająca skrupy, kości spalone, węgle drzewne oraz niżej wymienione dary grobowe, które znajdowały się w połudn. części jamy, odznaczającej się intensywnie czarnym wypełniskiem. Najw. głęb. jamy wynosiła 30 cm. Poniżej niej w czystym piasku stała popielnica z kośćmi spalonymi i trzonem nitu żelaznego. Popielnicy brak w inwentarzu.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki dwóch naczyń (ryc. 108. 2. 3) ze zgrubiałym, facetowanym brzegiem.

b) Ułamki dwóch naczyń (ryc. 108, 5, 6) ze zgrubiałym brzegiem odchylonym na zewnątrz.

c) Ułamek naczynia (ryc. 108. 4) z wyodrębnioną szyjką.

d) Ułamek naczynia o czarnej, lśniącej powierzchni z fragmentem ornamentu meandrowego.

e) Ułamek naczynia (ryc. 108, 10) z fragmentem ornamentu krzyżujących się bruzd.

f) Ułamki naczynia (ryc. 108, 11) zdobionego ornamentem grzebykowym.

g) Ułamek płaskiego dna naczynia (ryc. 108, 9).

2) Profilowane, słabo zachowane żelazne dolne okucie pasa (ryc. 108, 7). Wymiary: dług. 4,4 cm, szer. rozwartych końców 1 cm, odstęp pomiędzy końcami 0,1—0,15 cm.

3) Nóż żelazny (ryc. 108, 14), nie zachowany w całości, z długim i szerokim trzonem. Wymiary: dług. w stanie zachowania 10,3 cm, dług. trzonu 4,7 cm, szer. trzonu u nasady 0,9 cm, szer. ostrza 1,4 cm.

4) Nóżek sierpikowy (ryc. 108, 8) z taśmowatą rączką rozszerzającą się ku końcowi. Wymiary: dług. 6,8 cm, szer. ostrza 1,8 cm, najw. szer. trzonu 0,6 cm.

5) Kluczek żelazny (ryc. 108, 13) z kółkiem do zawieszania i trzonem o przekroju okrągłym. Wymiary dług. (bez kółka) 13,3 cm, grub. trzonu 0,5 cm, średn. kółka 3,4 cm, grub. kółka 0,3 cm.

6) Żelazne okucie zamka szkatułki (ryc. 108, 16) z wyciętymi łukowato bokami. Wymiary: dług. ok. 6,5 cm, szer. 5 cm.

7) Długie taśmowate żelazne okucie szkatułki (ryc. 108, 15), wygięte łukowato (rytualnie?). Węższy koniec okucia jest profilowany, szerszy tępo ucięty. Okucie jest zaopatrzone w 3 nity oraz w uchwyt, w którym tkwi kółko żelazne. Wymiary: dług. okucia (wyprostowana) 31 cm, szer. 2,2 cm i 3,3 cm. średn. kółka 4,5 cm. grub. kółka 0,5 cm.

8) Uchwyt żelazny w kształcie litery greckiej „Ω” z kółkiem (ryc. 108, 12). Średn. kółka 3 cm, grub. kółka 0,4 cm.

9) Półkulista główka nitu żelaznego o średn. 0,8 cm.

10) Trzon nitu żelaznego zgięty w połowie pod kątem prostym. Grub. trzonu 0,3 cm.

11) Małe trapezowate okucie żelazne. Wymiary: dług. 1.9 cm, szer. 1.2 cm, szer. taśmy 0.5 cm.

12) Słabo zachowany brązowy wisioriek kapsułkowaty (ryc. 108, 1) z szerokim uszkiem do zawieszania. Wymiary: średn. ok. 2 cm, szer. uchwytu 1 cm.

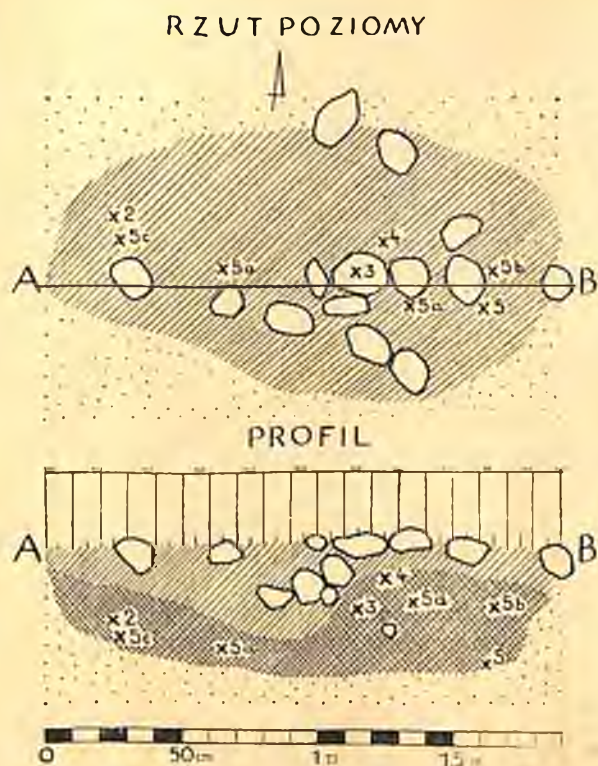
13) Fragment stopionego paciorka szklanego barwy seledynowej.

105. Grób jamowy (ryc. 109)

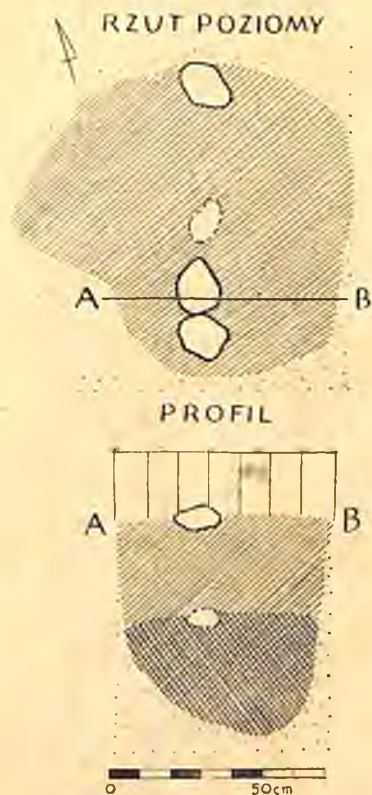
Znajdował się na głęb. 20 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt eliptyczny o wymiarach 130×160 cm. głęb. jej wynosiła 60 cm. Połudn-zach. część jamy, najgłębsza, odznaczała się intensywnie czarnym wypełniskiem. W środku tej części jamy stwierdzono skupienie kamieni, które zalegały od poziomu jamy do głęb. 30 cm. Na spo-

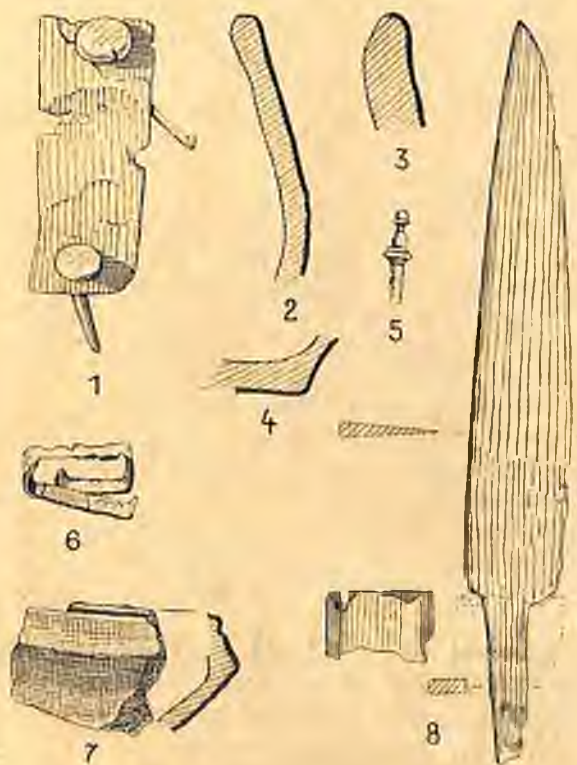
Ryc. 102. Zawartość grobu 100. Nr 14 = $\frac{1}{6}$ w. n., reszta = $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 102. Contenu de la tombe no 100. No 14 en $\frac{1}{6}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr nat.

Ryc. 103. Plan grobu 101. — Fig. 103. Plan et coupe de la tombe no 101. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, XXX piasek czarny — sable noir, . . . piasek żółty — sable jaune.

Ryc. 105. Plan grobu 102. — Fig. 105. Plan et coupe de la tombe no 102. ||| gleba — glèbe, //// piasek ciemny — sable foncé, XXX piasek czarny — sable noir, . . . piasek żółty — sable jaune.

Ryc. 104. Zawartość grobu 101. 1/2 w. n. — Fig. 104. Contenu de la tombe no 101. 1/2 gr. nat.

Ryc. 106. Zawartość grobu 102. 1/2 w. n. — Fig. 106. Contenu de la tombe no 102. 1/2 gr. nat.

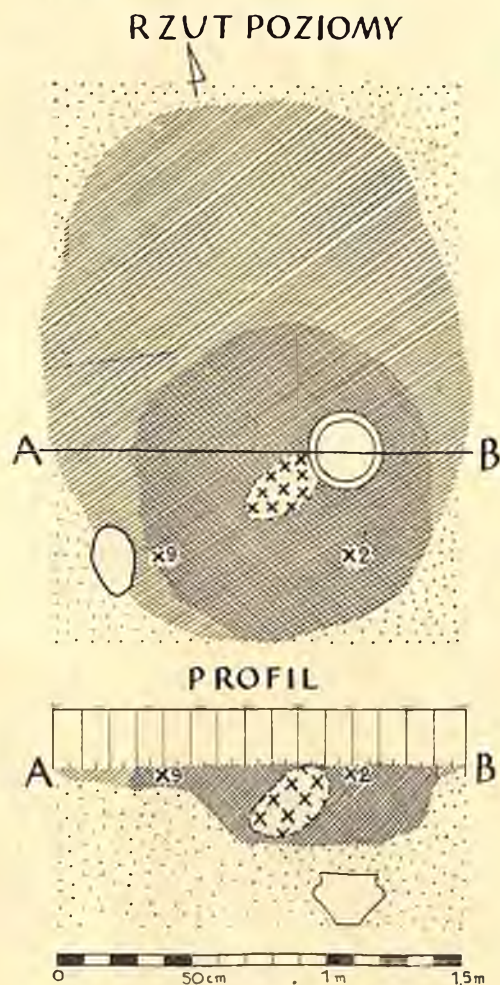
dzie jej znajdowała się w skupieniu większa ilość kości spalonych. Ponadto jama zawierała węgle drzewne, skorupy i niżej wyszczególnione dary grobowe.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamek ostro profilowanej misy (ryc. 110, 2) z cylindrycznym brzegiem. M. in. fragment płaskiej podstawy.

b) Ułamek dużego naczynia o czarnej, lśniącej powierzchni (110, 10).

c) Ułamek naczynia o powierzchni chropowatej barwy jasnobrunatnej.

Ryc. 107. Plan grobu 104. — Fig. 107. Plan et la tombe no 104. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, XXX czarny piasek — sable noir, :::: żółty piasek — sable jaune.

d) Ułamek zgrubiałego, facetowanego brzegu naczynia (ryc. 110, 1).

e) Ułamek cylindrycznej pełnej nóżki naczynia (ryc. 110, 5).

2) Nóż żelazny (ryc. 110, 7) nie zachowany w całości, z krótkim trzonem. Wymiary: długość trzonu 3,1 cm, szer. trzonu u nasady ostrza 0,8 cm, szer. ostrza 1,7 cm.

3) Żelazne okucie zamka (ryc. 110, 9) z tkwiącym w nim kluczem (ryc. 110, 6). Okucie zostało uszkodzone w czasie konserwacji, klucz

nie zachował się w całości. Wymiary okucia: długość 7,7 cm, szer. 3,5 cm, długość klucza w stanie zachowania 9,3 cm, szer. trzonu 0,5 cm, grub. trzonu 0,3 cm.

4) Pierścień żelazny o średn. ok. 3 cm, silnie rdzą zniszczony. Prawdopodobnie jest on częścią składową wyż. wym. klucza.

5) Szpila brązowa (ryc. 110, 8) z profilowaną główką, zachowana fragmentarycznie. Długość w stanie zachowania 7,2 cm, średn. główki 0,6 cm, średn. trzonu 0,3 cm.

6) Fragment stopionej zapinki brązowej (ryc. 110, 4) ośmiozwojowej z szerokim kabłąkiem zdobionym dwoma oczkami i szerokim uchwytem do sprężyny. Wymiary: szer. sprężyny 2,4 cm, szer. główki ok. 2,7 cm, szer. kabłąka 1,4 cm.

7) Fragment zdobionej zapinki brązowej (ryc. 110, 3) z szerokim kabłąkiem daszkowatym w przekroju i środkowym grzebieniem. Szer. kabłąka 1,3 cm.

8) Kilka silnie zardzewiałych bryłek żelaza, m. n. fragmenty spojone z kwalkiem drewna.

106. Grób jamowy (ryc. 111)

Znajdował się na głęb. 50 cm. Zarys powierzchni jamy był bardzo niewyraźny, mniej więcej elipsowaty, o średn. ok. 80 cm. Dopiero od 10 cm w głąb wypełnisko jamy było intensywnie czarne i w profilu odcinało się wyraźnie od otoczenia. Jama była głęb. 40 cm i zawierała skorupy, w większości silnie zdeformowane i zżużłone, kości spalone, węgle drzewne, grot i tok oszczepu oraz grot dzirytu. Wymienione przedmioty żelazne znajdowały się w połudn.-wschodn. części jamy.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragment niewielkiego naczynia (ryc. 112, 4) ostro profilowanego.

b) Ułamki naczynia z brzegiem odchylnym na zewnątrz (ryc. 112, 3).

c) Ułamek naczynia o gładkiej, lśniącej powierzchni.

d) Ułamki naczynia o chropowatej powierzchni.

2) Żelazny grot oszczepu (ryc. 112, 1) z tuleją o przekroju romboidalnym i krótkim, szerokim ostrzem o przekroju daszkowatym. Na każdej płaszczyźnie ostrza znajduje się jednostronne przeciwległe wgłębienie, biegnące wzdłuż osi grotu mniej więcej do połowy jego długości. Wymiary: długość 18 cm (ostrze stępione), długość tuleji 6 cm, średn. tulei u nasady ostrza 1,5 cm, u wlotu 2 cm, szer. ostrza ok. 4 cm, szer. wgłębienia 1 cm, długość wgłębienia 6 cm.

3) Żelazny tok oszczepu (ryc. 112, 2) w postaci tuleji czworobocznej na końcu, a ośmiorobocznej u wlotu. Wymiary: długość 8,8 cm, średn. ok. 2 cm.

4) Żelazny grot dzirytu (ryc. 112, 5) z tuleją o przekroju wielobocznym, zdobiony na zwężonej nasadzie ostrza trzema poprzecznymi żeberkami. Wymiary: długość 11 cm, długość tuleji 3 cm, najw. rozpiętość skrzydełek ostrza 3 cm, średn. wlotu tuleji 1,5 cm, średn. tuleji u nasady ostrza 0,8 cm.

107. Grób popielnicowy (ryc. 113)

Na głęb. 64 cm w czystym piasku stała popielnica z kośćmi spalonymi i niżej wyszczególnionymi darami grobowymi. Piasek ponad popielnicą był nieco zbrudzony.

1) Popielnica gliniana (ryc. 114, 8), niezdobiona, ostro profilowana, z wąską cylindryczną podstawą, o gładkiej, lśniącej powierzchni. Wymiary: wys. 19 cm, średn. brzuśca 29 cm, otwór 23,5 cm, dno 12 cm.

2) Nóż żelazny (ryc. 114, 4) z wąskim ostrzem. Nie zachowany w całości. Wymiary: dług. w stanie zachowania 10,7 cm, szer. trzonu u nasady 0,7 cm, szer. ostrza 1,8 cm.

3) Żelazny nożyk sierpikowy (ryc. 114, 6), słabo zachowany. Szer. ostrza ok. 1 cm.

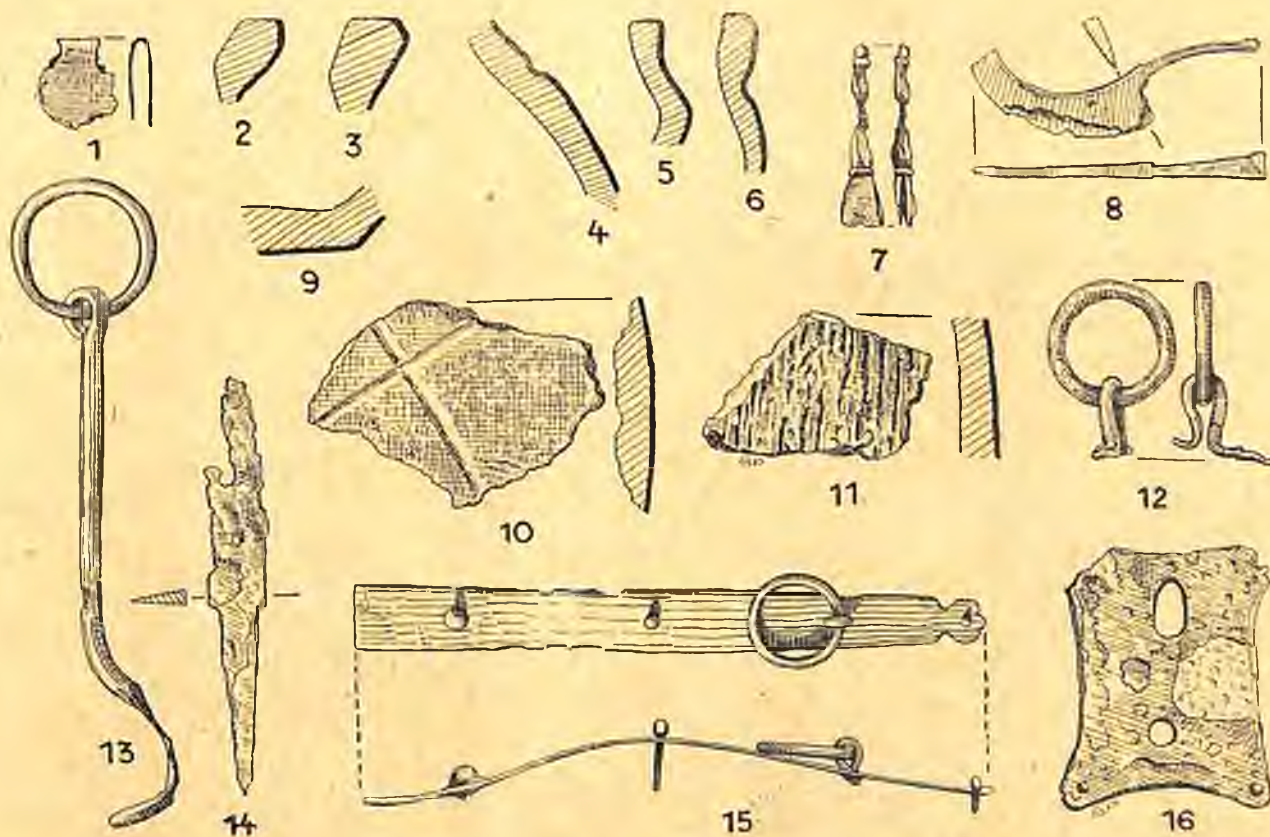
8) Fragment igły żelaznej, słabo zachowanej. Średn. trzonu 0,3 cm.

9) Fragmenty taśmowatych okuc żelaznych oraz okucie żelazne (ryc. 114, 5) złożone z dwóch równoegłych, prostokątnych blaszek, spiętych dwoma nitami. Wymiary: dług. blaszek 2,1 cm i 2,2 cm, szer. 1,2 cm, odstęp ok. 0,3 cm.

10) Wisior (?) bursztynowy (ryc. 114, 2), zniekształcony i spalony w ogniu z tkwiącym w nim drucikiem brązowym. haczykowato zakończonym.

108. Grób jamowy (ryc. 115)

Znajdował się na głęb. 35 cm. Jama, o średn. ok. 70 cm, miała zarys niewyraźny i wypełniona

Ryc. 108. Zawartość grobu 104. Nr 15 = $\frac{1}{4}$ w. n., reszta = $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 108.
Contenu de la tombe no 104. No 15 en $\frac{1}{4}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

4) Klucz żelazny (ryc. 114, 1) z trzonem o przekroju kwadratowym i uszkiem. Wymiary: dług. 11,9 cm, średn. trzonu 0,4 cm, średn. uszka 1,2 cm.

5) Żelazne okucie zamka (ryc. 114, 3), słabo zachowane. Wymiary: dług. w stanie zachowania 8 cm, szer. 3,3 cm.

6) Fragment taśmowatej żelaznej sprężyny do zamka. Wymiary: szer. taśmy 0,6 cm, średn. kolca 0,6 cm.

7) Dwustożkowy przęślik gliniany (ryc. 114, 7) z lejkowatymi wgłębieniami dokoła otworu i zaokrąglonym obwodem. Wymiary: wys. 2 cm, średn. 4,3 cm, średn. otworu 0,8 cm.

była niezbyt czarną ziemią. Głębokość jej wynosiła 30 cm. Zawierała skorupy, które wystąpiły w dwóch skupieniach oraz nikłe ślady kości spalonych i węgla drzewnych.

Ze wspomnianych skorup udało się zrekonstruować dwa naczynia:

a) Misa (ryc. 116, 1) ostro profilowana, z cylindrycznym brzegiem. Wymiary: wys. 9 cm, otwór ok. 20 cm, dno 7,5 cm.

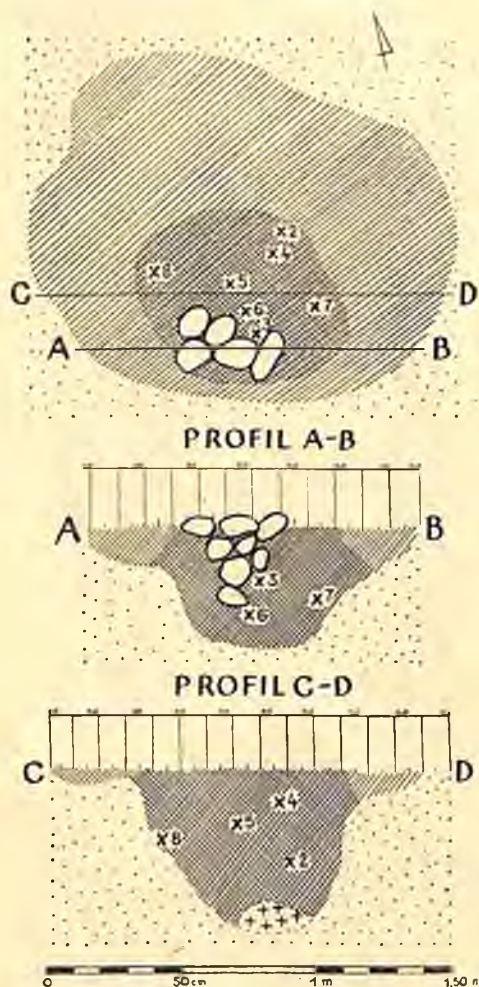
b) Fragment kubka (ryc. 116, 2) z dużym taśmowatym uchem. Brzusiec. zdobi ornament grzebykowy. Naczynie jest silnie zniekształcone w ogniu. Wymiary: wys. 9 cm, średn. dna ok. 7 cm.

109. Grób jamowy (?)

Na głęb. 45 cm w nieco zbrudzonym piasku znajdowało się miniaturowe naczynko gliniane, a obok niego trochę skorup, kilka węgielków drzewnych i kości, w tym większość niespalonych.

RZUT POZIOMY

Ryc. 109. Plan grobu 105. — Fig. 109. Plan et coupes de la tombe no 105. ||| gleba — glébe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, XXXX czarny piasek — sable noir, XXXX żółty piasek — sable jaune, +++ kości — os brûlés.

1) Miniaturowe, donicowate naczynko gliniane (ryc. 117, 1). Wymiary: wys. 3,5 cm, otwór ok. 4 cm, dno 3,5 cm.

2) Wśród skorup można wyróżnić ułamki płaskich podstaw dwóch naczyń (ryc. 117, 2, 3). Kilka innych skorup ma wyraźne ślady działania ognia.

110. Grób jamowy (ryc. 118)

Znajdował się na głęb. 30 cm. Jama o średn. ok. 90 cm miała zarys niewyraźny i wypełniona była niezbyt ciemnym piaskiem. Głęb. jej wynosiła 30 cm. Zawierała tylko jedną skorupę oraz nikłe ślady kości i węgielków drzewnych.

111. Grób jamowy (ryc. 119)

Znajdował się na głęb. 25 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt elipsowaty, o wymiarach 70×120 cm i osi w kierunku W—Z. Wypełnisko górnej części było słabo zabarwiczone, natomiast głębiej znajdowała się intensywnie czarna ziemia. Głęb. jej wynosiła 53 cm. Zawierała dużą ilość skorup, kości spalone, węgle drzewne oraz niżej wymienione dary grobowe.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragment naczynia ostro profilowanego (ryc. 120, 3) z lekko odchylonym brzegiem.

b) Fragment naczynia ostro profilowanego (ryc. 120, 4) ze stożkową szyjką, wyodrębnioną

Ryc. 110. Zawartość grobu 105. 1/2 w. n. — Fig. 110. Contenu de la tombe no 105. 1/2 gr. nat.

dwiema równoległymi, poziomymi bruzdami i ze zgrubiałym, odchylonym na zewnątrz brzegiem.

c) Fragment naczynia (ryc. 120, 5) ze stożkową szyjką i brzegiem odchylonym na zewnątrz.

d) Ułamek naczynia (ryc. 120, 7) ostro profilowanego.

e) Ułamek naczynia (ryc. 120, 6) o czarnej isniącej powierzchni, z poziomą listwą na szyjce.

f) Ułamki naczynia (ryc. 120, 14) z fragmentem ornamentu meandrowego.

g) Fragment wyodrębnionej, wklęsłej podstawy naczynia (ryc. 120, 8).

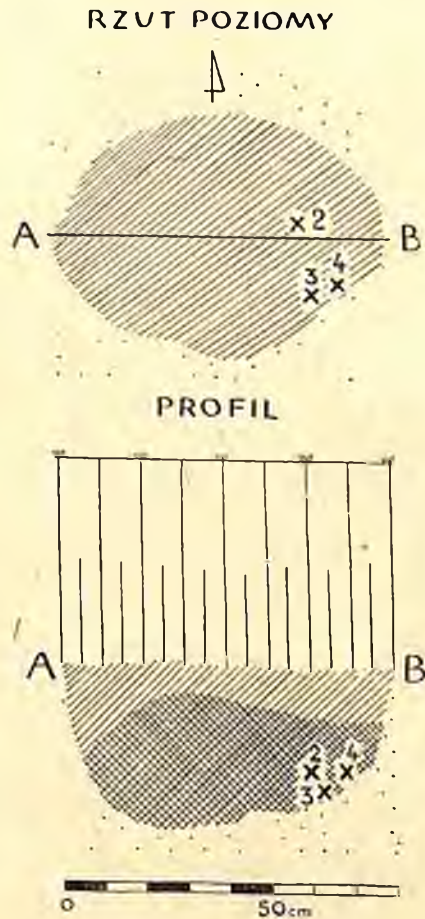
h) Ułamki płaskich podstaw dwóch naczyń (ryc. 120, 1, 2).

2) Szydło żelazne z czworoboczną oprawą kościaną (ryc. 120, 10) niezachowaną w całości. Wymiary: długość szydła 8,9 cm, długość ostrza 3,8 cm,

średn. ostrza 0,3 cm, średn. trzonu 0,4 cm, dług. oprawy 5 cm, grubość 0,7 cm.

3) Kluczek żelazny (ryc. 120, 9) z kółeczkiem do zawieszania. Trzon ma przekrój kwadratowy. Wymiary: dług. 11,8 cm, średn. trzonu 0,5 cm, średn. uszka 1,5 cm.

4) Brązowe okucie zamka (ryc. 120, 18), pognięte rytualnie, ze śladami działania ognia. Wymiary: dług. ok. 7 cm, szer. ok. 3,5 cm.

Ryc. 111. Plan grobu 106. — Fig. 111.
Plan et coupe de la tombe no 106.
||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé,
××× czarny piasek — sable noir,
⋯⋯ żółty piasek — sable jaune.

5) Żelazna sprężyna do zamka (ryc. 120, 12) z końcem zgiętym pierścieniowato. Wymiary: dług. 6,6 cm, średn. trzonu 0,3 cm, średn. kolca 0,7 cm.

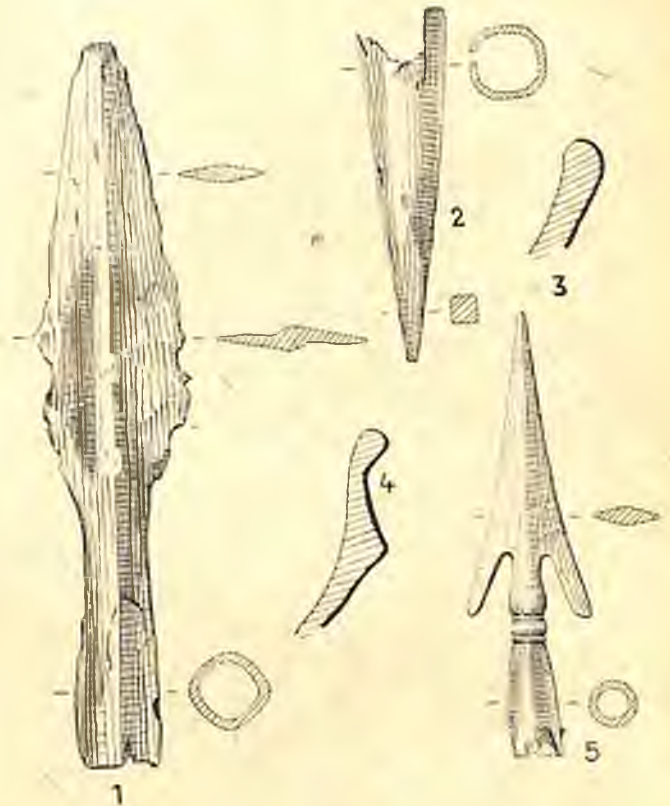
112. Grób jamowy (ryc. 121)

Znajdował się na głęb. 30 cm. Zarys jamy w rzucie poziomym był słabo widoczny. Wyróżniała się tylko środkowa część jamy o ciemniejszym zabarwieniu. Średnica całej jamy wynosiła ok. 90 cm, a głęb. 30 cm. Grób zawierał skorupy, kości spalone oraz całkowicie rdzą przeżartą bryłkę żelaza.

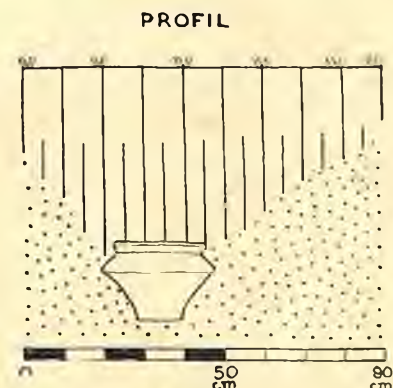
Wśród skorup można wyróżnić fragmenty naczyń ostro profilowanego (ryc. 122).

113. Grób jamowy (ryc. 123)

Znajdował się na głęb. 30 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt elipsowaty o wymiarach 35×50 cm i była głęboka 20 cm. Zawierała dwie skorupki, nikłe ślady kości spalonych oraz nit żelazny dług. 2,3 cm, z trzonem średn. 0,3 cm o przekroju kwadratowym i z małą główką, średn. 0,7 cm (ryc. 124).

Ryc. 112. Zawartość grobu 106. 1/2 w. n. — Fig. 112.
Contenu de la tombe no 106. 1/2 gr. nat.

Ryc. 113. Profil grobu 107. — Fig. 113.
Coupe de la tombe no 107.
||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, ⋯⋯ żółty piasek — sable jaune.

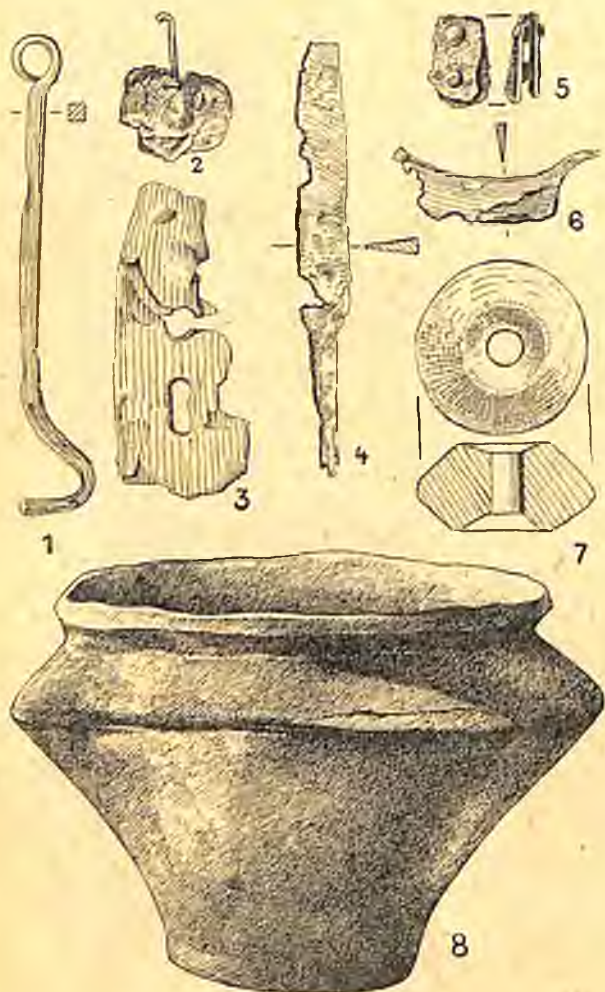
Żelazny dług. 2,3 cm, z trzonem średn. 0,3 cm o przekroju kwadratowym i z małą główką, średn. 0,7 cm (ryc. 124).

114. Grób jamowy (ryc. 125)

Znajdował się na głęb. 20 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt w przybliżeniu kołisty

o średnicy 50 cm. Głęb. jej wynosiła 40 cm. Zawierała kilkanaście skorup, dużą ilość kości, które znajdowały się w skupieniu na spodzie jamy oraz nóż i żelazną sprzączkę do pasa. Oba te przedmioty są silnie przeżarte rdzą i zachowane w ułamkach. Skorupy są mocno spękane na skutek działania ognia.

Wymiary: większe naczynie: wys. 5 cm, średn. brzuśca 7,5 cm, otwór 6,5 cm. Mniejsze naczynie: wys. 4,5 cm, średn. brzuśca 7 cm, otwór 6 cm.

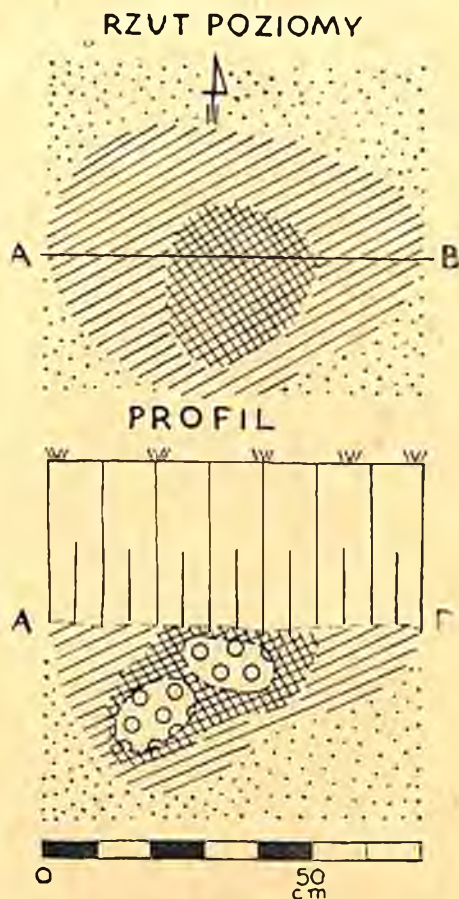

Ryc. 114. Zawartość grobu 107. Nr 8 = $\frac{1}{4}$ w. n., reszta = $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 114. Contenu de la tombe no 107. No 8 en $\frac{1}{4}$. le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

115. Grób jamowy (ryc. 126)

Znajdował się na głęb. 30 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt elipsowaty: średn. jej wynosiła 75 cm, a głęb. 50 cm. Wypełnisko dolnej części jamy było intensywnie czarne. W półn.-zach. części jamy, na głęb. 40 cm znajdowały się dwa niewielkie naczynka. Ponadto jama zawierała dużą ilość skorup, kości spalone, węgle drzewne, dwa nity żelazne, fragmenty brązowe i stop szklany.

1) Dwa podobnie ukształtowane naczynka gliniane (ryc. 127, 13, 14), baniaste, z brzegiem odchylonym na zewnątrz. Oba są zdobione na brzuścu równoległymi skośnymi, głębokimi bruzdami. Większe z nich ma na spodzie ornament niezbyt staranny, złożony z kilkunastu cienkich bruzd rozchodzących się promienisto od środka podstawy.

Ryc. 115. Plan grobu 108. — Fig. 115. Plan et coupe de la tombe no 108. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable noir, :::: żółty piasek — sable jaune, ooo skorupy — tessons.

Ryc. 116. Zawartość grobu 108. Nr 1 = $\frac{1}{6}$ w. n., nr 2 = $\frac{2}{6}$ w. n. — Fig. 116. Contenu de la tombe no 108. No 1 en $\frac{1}{6}$, no 2 en $\frac{2}{6}$ gr. nat.

2) Wśród skorup można wyróżnić :

a) Fragment dwóch ostro profilowanych naczyń (ryc. 127, 5, 10).

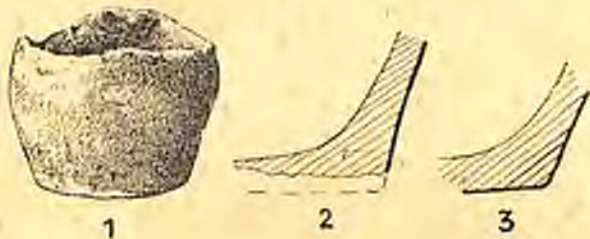
b) Ułamek naczynia (ryc. 127, 6) o gładkiej powierzchni, z odchylonym na zewnątrz brzegiem, stożkową szyjką i zaokrąglonym brzuścem.

c) Fragmenty ostro profilowanej misy (ryc. 127, 12) ze stożkową szyjką i zaokrąglonym brzegiem.

d) Ułamek naczynia (ryc. 127, 9) z brzegiem lekko odchylonym.

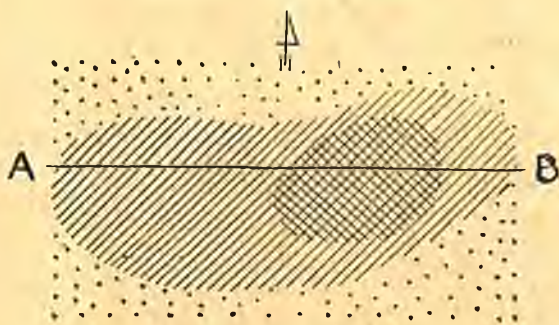
e) Ułamki naczynia o lśniącej powierzchni koloru czarnego; m. in. fragment z meandrowym wątkiem zdobniczym (ryc. 127, 1).

f) Fragmenty wyodrębnionych płaskich podstaw trzech naczyń (ryc. 127, 3—4 i 7).

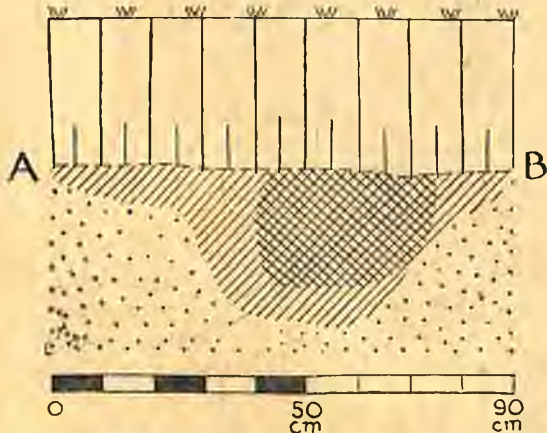

Ryc. 117. Zawartość grobu 109. $\frac{1}{2}$ w. n.
Fig. 117. Contenu de la tombe no 109.
 $\frac{1}{2}$ gr. nat.

RZUT POZIOMY

PROFIL

Ryc. 118. Plan grobu 110. — Fig. 118. Plan et coupe de la tombe no 110. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, XXX czarny piasek — sable noir, :::: żółty piasek — sable jaune.

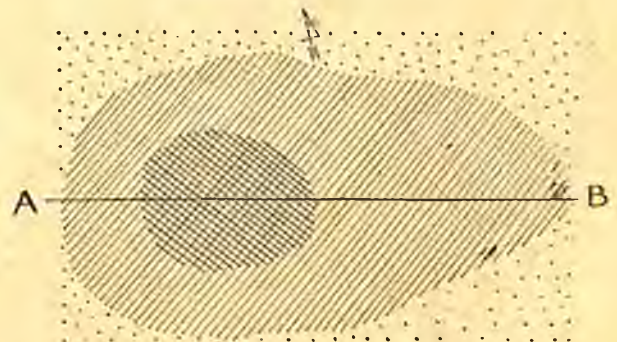
3) Nit żelazny (ryc. 127, 2) silnie rdzą zniszczony, z dużą, płasko-kulistą główką i trzonem zgiętym kołankowato. Wymiary: dług. 2,8 cm, średn. trzonu 0,4 cm, średn. główki 1,6 cm.

4) Nit żelazny (ryc. 127, 11) z trzonem o przekroju kwadratowym, zgiętym kolankowato i z małą płaską główką. Wymiary: dług. 2,1 cm, średn. trzonu 0,3 cm, średn. główki 0,4 cm.

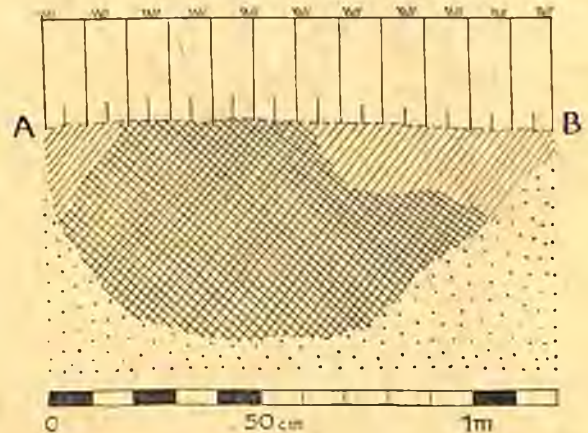
5) Dwie stopicne bryłki brązu.

6) Stop szklany (?) o nalocie zielonkawym.

RZUT POZIOMY

PROFIL

Ryc. 119. Plan grobu 111. — Fig. 119. Plan et coupe de la tombe no 111. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, XXX czarny piasek — sable noir, :::: żółty piasek — sable jaune.

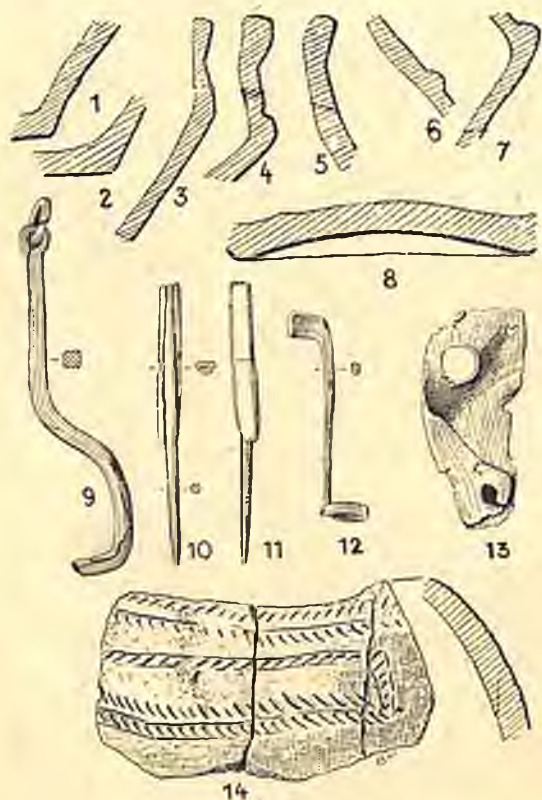
W odległości 60 cm na połudn.-zach. od opisanego grobu w przemieszanym piasku na głęb. 50 cm znajdował się niekompletny duży kubek gliniany (ryc. 127, 8) z facetowanym brzegiem i taśmowatym uchem, zwężonym w środku. Wymiary: wys. 10,5 cm, otwór ok. 12,5 cm, dno 7 cm. Wydaje się, że nie ma on związku z wyż. wymienionym grobem.

116. Grób popielnicowy (ryc. 128)

Na głęb. 35 cm. znajdowały się trzy skupienia kamieni wzdłuż linii prostej w kierunku PNZ—PdW, oddalone od siebie o 80 i 65 cm. Pod środkową grupą kamieni leżała na boku słabo zachowana popielnica z kośćmi spalonymi, na PdW od

niej 4 przystawki, nóż, krzesiwo i sprzączka do pasa, a w przeciwnym kierunku jedna przystawka i grot oszczepu. Wszystkie te przedmioty znajdowały się w nieco zbrudzonym piasku. Dwóch naczyń i grotu oszczepu brak w inwentarzu.

1) Popielnica (ryc. 129, 8), słabo zachowana, ostro profilowana, ze skośną pełną nóżką, wyodrębnioną szyjką i odchylonym na zewnątrz brzegiem, o czarnej, lśniącej powierzchni. Wy-

Ryc. 120. Zawartość grobu 111. $\frac{2}{5}$ w. n.
Fig. 120. Contenu de la tombe 111.
 $\frac{2}{5}$ gr. nat.

miary: wys. 14 cm, średn. brzuśca ok. 21 cm, dno 8,5 cm.

2) M i s e c z k a (ryc. 129, 9) słabo profilowana, ze zwężoną szyjką i odchylonym na zewnątrz brzegiem, zdobiona na załomie brzuśca 4 guzami. Wymiary: wys. 6 cm, otwór 9 cm, dno 8 cm.

3) M i s e c z k a (ryc. 129, 6) płytka, ze słabo odchylonym brzegiem i wklęsłym dnem. Wymiary: wys. 3 cm, otwór 8,5 cm.

4) N a c z y n i e⁸⁾ ostro profilowane z wąską wyodrębnioną podstawą, stożkową szyjką i brzegiem odchylonym na zewnątrz.

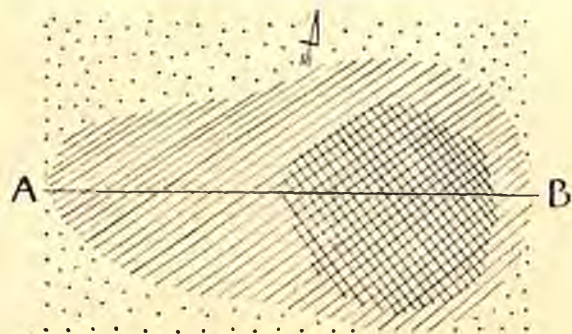
5) M i s e c z k a (ryc. 129, 7) płytka, ostro profilowana, z dnem wklęsłym do środka, o czarnej, lśniącej powierzchni. Na brzuścu znajduje się ornament festonowy, a powyżej pasmo poziome złożone z kilku grup przeciwstawnie skośnych bruzd. Wymiary: wys. 4,5 cm, średn. brzuśca 9 cm, otwór 8 cm, dno 3 cm.

⁸⁾ Pozycji 3 i 4 brak w inwentarzu. Opis pozycji na podstawie notatek sporządzonych w czasie badań.

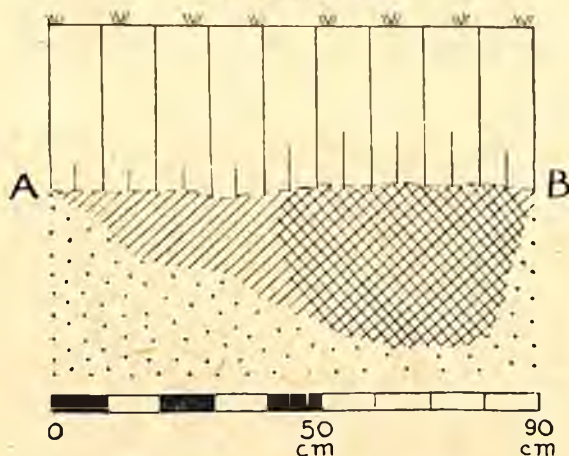
6) M i s a (ryc. 129, 4) w przybliżeniu dwustożkowa, ze stożkową pełną nóżką, nieco wklęsłą podstawą i prawie cylindrycznym brzegiem. Wymiary: wys. 9 cm, otwór 14 cm, dno 8 cm.

7) W inwentarzu tego grobu znajduje się także kilka skorup m. in. zaś fragment słabo pro-

RZUT POZIOMY

PROFIL

Ryc. 121. Plan grobu 112. — Fig. 121. Plan et coupe de la tombe no 112. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, XXX czarny piasek — sable noir, ... żółty piasek — sable jaune.

Ryc. 122. Zawartość grobu 112.
 $\frac{2}{5}$ w. n. — Fig. 122. Contenu de la
tombe no 112. $\frac{2}{5}$ gr. nat.

filowanego n a c z y n i a ze zgrubiałym brzegiem (ryc. 129, 1) i ułamki wyodrębnionych podstaw⁹⁾ dwóch n a c z y n i (ryc. 129, 2, 3).

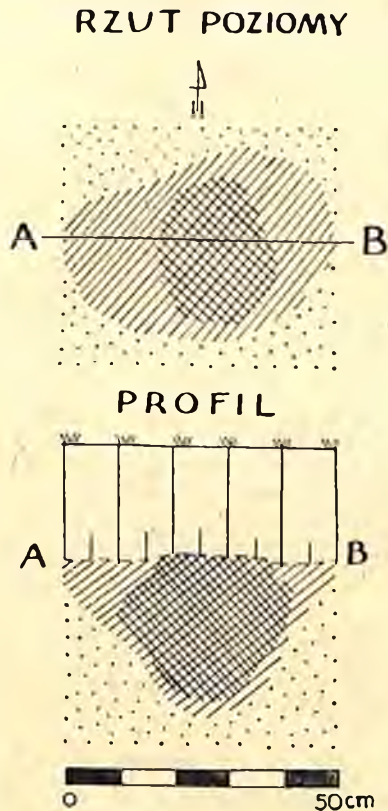
8) Żelazny grot oszczepu z długim liściastym ostrzem⁹⁾.

9) N ó ż żelazny (ryc. 129, 10) z szerokim trzonym i długim ostrzem. Wymiary: dług. trzonu 4,2 cm, szer. trzonu 0,9 cm, szer. ostrza 1,9 cm.

⁹⁾ Według notatek sporządzonych w trakcie badań.

10) Krzesiwo żelazne (ryc. 129, 11) z uszkiem do zawieszania nie zachowanym w całości. Wymiary: dług. w stanie zachowania 10,9 cm, szer. ostrza 2,1 cm.

11) Żelazna sprzączka do pasa (ryc. 129, 5) słabo zachowana, prostokątna, z luźnym kolcem. Wymiary ramy 3,5×2,5 cm, średn. ramy ok. 0,5 cm.

Ryc. 123. Plan grobu 113. — Fig. 123. Plane et coupe de la tombe no 113. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, XXX czarny piasek — sable noir, ☼☼☼ żółty piasek — sable jaune.

117. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 25 cm. Zarys jamy zarówno w poziomie jak i w pionie był słabo widoczny. Średnica jej wynosiła ok 100 cm, a głębokość 60 cm. Zawierała skorupy, kości spalone i węgle drzewne. Inwentarza brak.

Ryc. 124. Nit żelazny z gr. 113. 3/5 w. n. — Fig. 124. Rivet en fer de la tombe no 113. 3/5 gr. nat.

118. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 40 cm. Średn. jamy w rzucie poziomym wynosiła 80 cm, a głęb. jej

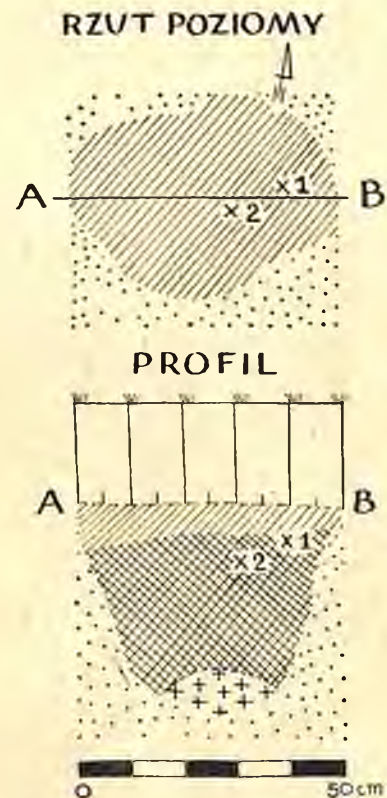
20 cm. Zawierała skorupy, kości spalone, węgle drzewne i 2 fragmenty żelazne.

1) Wśród skorup można wyróżnić ułamki dużego dwustożkowego naczynia zdobionego w dolnej części brzuśca ornamentem grzebykowym (ryc. 130, 1, 4, 5, 6).

2) Dwa fragmenty nieokreślonych przedmiotów żelaznych (ryc. 130, 2, 3), jeden z nich zgięty haczykowato (kolec sprzączki do pasa?).

119. Grób jamowy (ryc. 131)

Znajdował się na głębokości 40 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt wydłużony, o średnicy 90 cm. Wsch. część jej była najgłębsza (25 cm)

Ryc. 125. Plan grobu 114. — Fig. 125. Plan et coup de la tombe no 114. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, XXX czarny piasek — sable noir, ☼☼☼ piasek żółty — sable jaune, +++ kości — os brulés.

i miała intensywniejsze zabarwienie. Zawierała skorupy oraz nikiel ślady kości spalonych i węgla drzewnych.

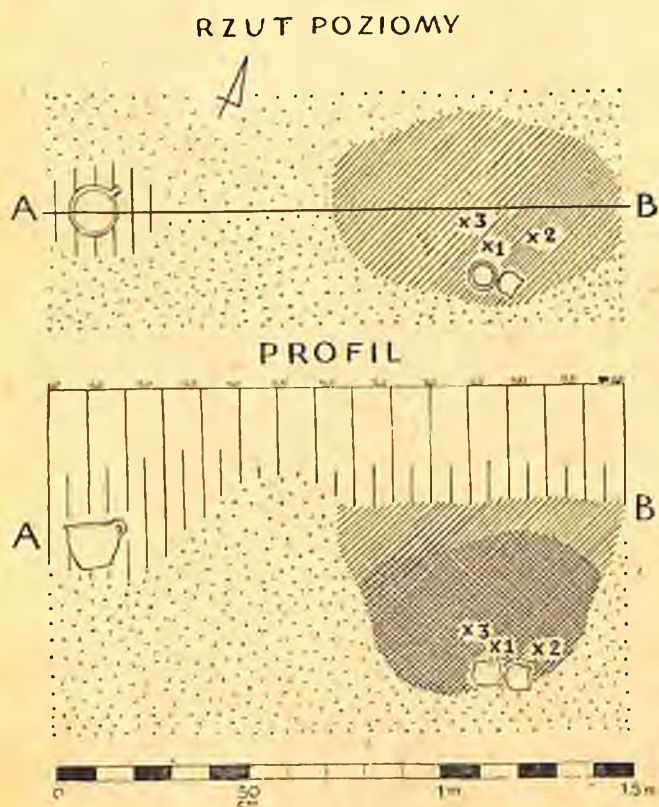
Wśród skorup, z których znaczna część jest silnie zżużlona w ogniu, można wyróżnić:

a) Fragmenty naczynia (ryc. 132, 3) ostro profilowanego o gładkiej, lśniącej powierzchni, barwy jasnobrunatnej.

b) Fragmenty naczynia (ryc. 132, 4) o gładkiej powierzchni barwy jasnobrunatnej, zdobionej pomiędzy załomem brzuśca a szyjką pasmem złożonym z dwóch poziomych równoległych listew skośnie kreskowanych oraz trójkątów wiszących

wypełnianych ornamentem nakłuwanym. Do naczynia tego należy również uszko kolankowato zgięte i zwężone w środku.

c) Ułamki dużego naczynia (ryc. 132, 2) o czarnej, lśniącej powierzchni, zdobionego poziomą listwą; m. in. fragment wyodrębnionej, płaskiej podstawy i ułamki brzegu odchylonego na zewnątrz (ryc. 132, 5).

Ryc. 126. Plan grobu 115. — Fig. 126. Plan et coupe de la tombe no 115. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, XXX czarny piasek — sable noir, : : : : żółty piasek — sable jaune.

d) Ułamki naczynia o szorstkiej powierzchni (ryc. 132, 6) zdobionego ornamentem dołków wytłaczanych palcem, do tego naczynia należy również fragment płaskiej podstawy (ryc. 132, 7).

120 Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 20 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt w przybliżeniu kołisty, o średn. 70 cm i była głęboka 15 cm. Zawierała skorupy naczyń, kości spalone i nikłe ślady węgla drzewnych.

Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragmenty naczynia ostro profilowanego (ryc. 133, 3, 4) z poziomą listwą na szyjce.

b) Fragment naczynia (ryc. 133, 5) o lśniącej, czarnej powierzchni, zdobionego ornamentem meandrowym.

c) Fragmenty płaskich den dwóch naczyń (ryc. 133, 1, 2), jedno z nich silnie zniekształcone w ogniu.

121. Grób jamowy.

Znajdował się na głęb. 15 cm. Jama miała w rzucie poziomym kształt podłużny o rozmiarach 40×60 cm i była głęboka 20 cm. Zawierała skorupy, kości spalone i węgle drzewne.

Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragment niewielkiego naczynia ostro profilowanego (ryc. 134, 4) o czarnej, lśniącej powierzchni.

b) Ułamki dużego naczynia (ryc. 134, 1) zniekształconego w ogniu z listwą poziomą na szyjce.

c) Ułamek naczynia (ryc. 134, 5) zdobionego wydatnym podłużnym guzem karbowanym.

d) Ułamek płaskich den dwóch naczyń (ryc. 134, 2, 3).

Ryc. 127. Zawartość grobu 115. Nr 8 = 1/3 w. n., reszta = 1/2 w. n. — Fig. 127. Contenu de la tombe no 115. No 8 en 1/3, le reste en 1/2 gr. nat.

122. Grób jamowy.

Znajdował się na głębokości 25 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt w przybliżeniu okrągły o średnicy 60 cm i głębokości 20 cm. Zawierała skorupy mocno zniekształconego w ogniu kubka z długim łasnowatym uchem, zdobionego na brzuchu podwójnym pasmem poziomym ornamentu paznokciowego (ryc. 135) oraz trochę kości i frag-

ment żelazny. Kości i fragmentu żelaznego brak w inwentarzu.

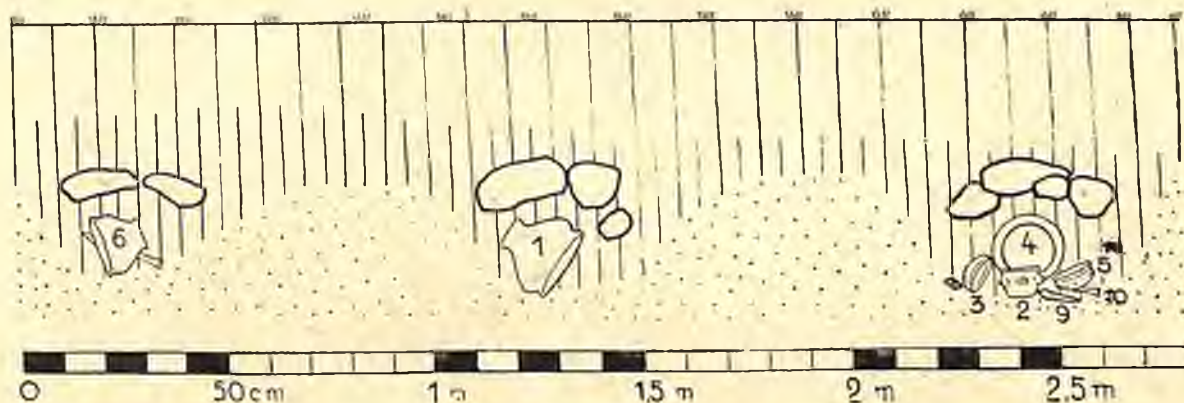
123. Grób jamowy (ryc. 136)

Znajdował się na głębokości 20 cm. Jama w rzucie poziomym miała zarys elipsowaty o osi w kierunku W—Z, dług. 80 cm. Głębokość jej wynosiła 30 cm. We wschodniej części jamy, o intensywniejszym zabarwieniu, znajdowało się skupienie sko-

rup; natomiast w przeciwległej części jamy znajdowało się podobne skupienie kości spalonych. Ponad kośćmi w zachodnim krańcu jamy, na wierzchu jej znajdowało się kilka fragmentów żelaznych. W inwentarzu brak kości i części skorup.

1) Wśród skorup można wyróżnić fragment naczyń ze zgrubiałym, facetowanym brzegiem (ryc. 137).

PROFIL

Ryc. 128. Profil grobu 116. — Fig. 128. Coupe de la tombe no 116. ||| gleba — glèbe.
 |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, ❖❖❖ żółty piasek — sable jaune.

Ryc. 129. Zawartość grobu 116. Nr 4 = $\frac{1}{6}$ w. n., nr 8 = $\frac{1}{2}$ w. n., reszta = $\frac{1}{2}$ w. n.
 — Fig. 129. Contenu de la tombe no 116. No 4 en $\frac{1}{6}$, no 8 en $\frac{1}{2}$ le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

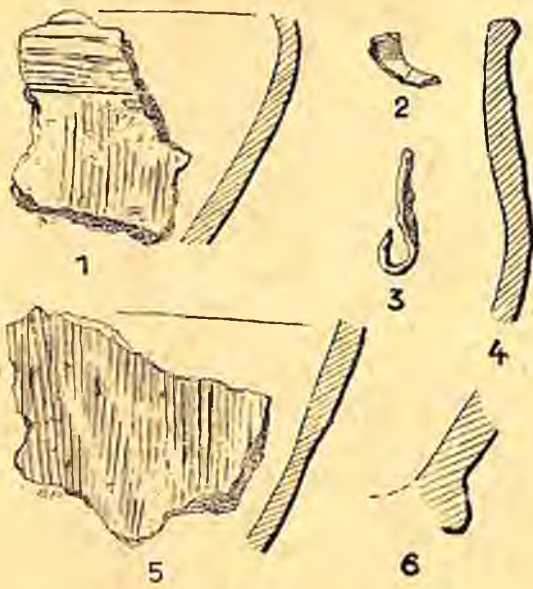
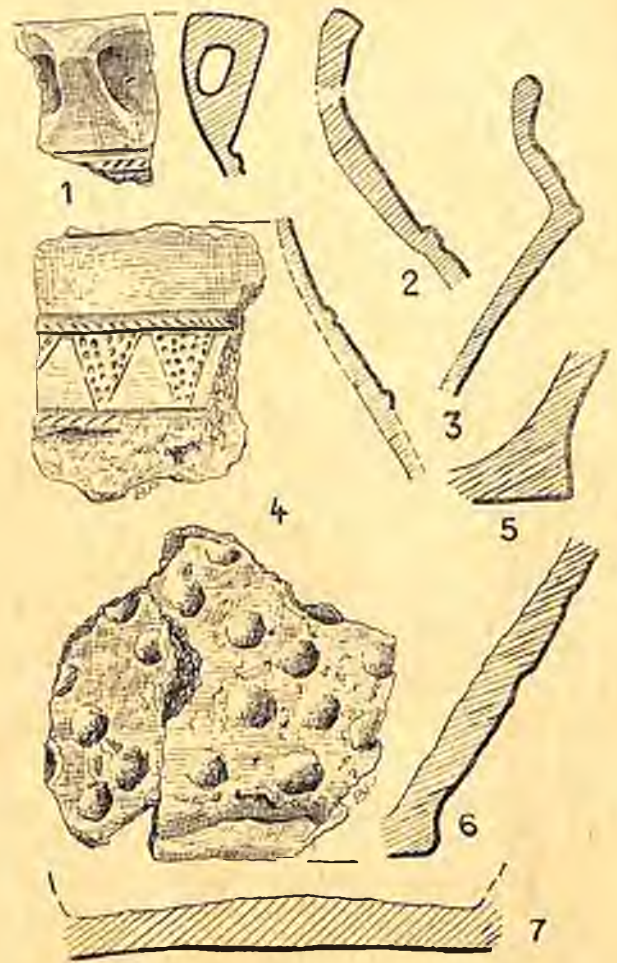
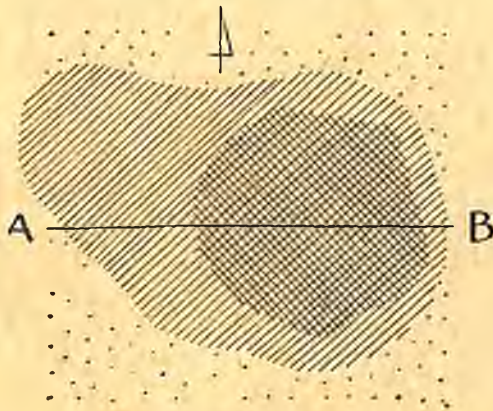

Fig. 130. Contenu de la tombe 118. 1/2 gr. nat.
Fig. 130. Contenu de la tombe 118. 1/2 gr. nat.

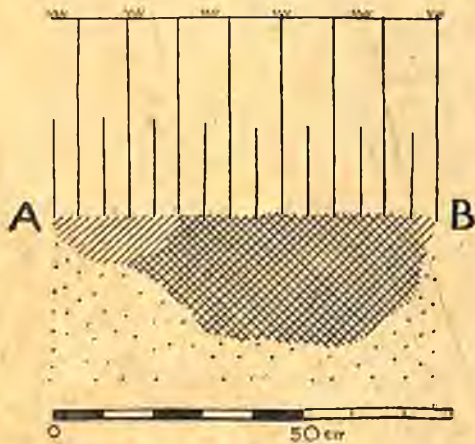

Ryc. 132. Zawartość grobu 119. 1/2 w. n. —
Fig. 132. Contenu de la tombe no 119. 1/2 gr. nat.

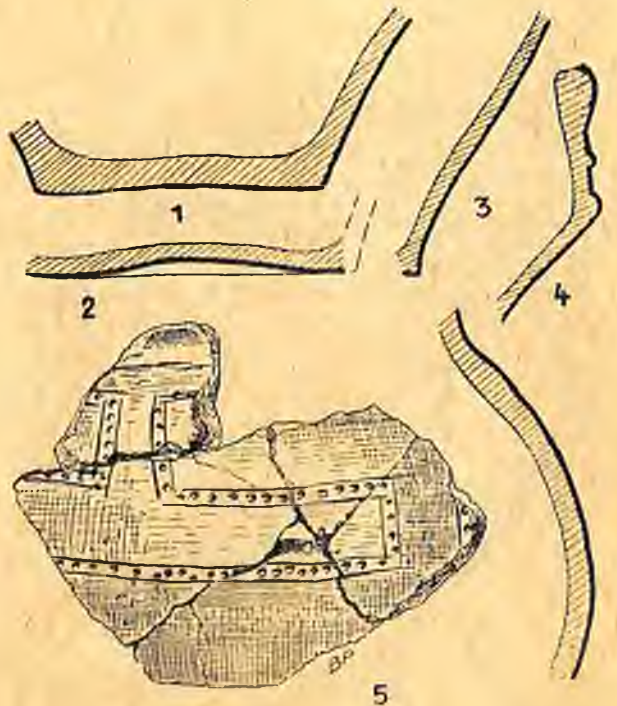
RZUT POZIOMY

PROFIL

Ryc. 131. Plan grobu 119. — Fig. 131. Plan et coupe de la tombe 119. || gleba — glèbe. |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, XXX czarny piasek — sable noir, XXXX żółty piasek — sable jaune.

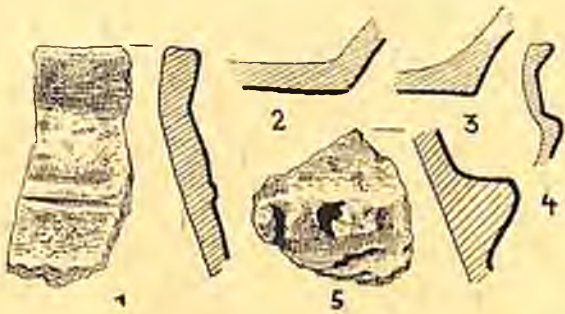

Ryc. 133. Zawartość grobu 120. 1/2 w. n. — Fig. 133. Contenu de la tombe no 120. 1/2 gr. nat.

2) Fragment nitu żelaznego z płaską główką o średn. 1,1 cm oraz silnie rdzą przeżarte fragmenty żelaznej sprzączki do pasa (?).

124. Grób jamowy.

Znajdował się na głębokości 25 cm. Średnica jamy wynosiła 50 cm, głębokość jej 40 cm. Zawierała dużą ilość skorup, trochę kości spalonych i węgli drzewnych.

Ryc. 134. Zawartość grobu 121. $\frac{1}{2}$ w. n. —
Fig. 134. Contenu de la tombe no 121. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragmenty naczynia słabo profilowanego (ryc. 138, 3) z wyodrębnioną, płaską podstawą, zdobionego na całej szerokości brzośca ornamentem pionowych, poziomych i skośnych głębokich bruzd. Naczynie to ma dużą domieszkę tłuczonego kamienia.

Ryc. 135. Czerpak z grobu 122. $\frac{2}{3}$ w. n. —
Fig. 135. Puisoir de la tombe no 121. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

b) Ułamek ostro profilowanego naczynia (ryc. 138, 2).

c) Ułamek odchylnego na zewnątrz brzośca naczynia (ryc. 138, 1).

d) Ułamek płaskiej podstawy naczynia.

125. Grób jamowy (ryc. 139)

Znajdował się na głębokości 40 cm. Jama w rzucie poziomym miała zarys elipsowaty o wymiarach 60×80 cm i głębokości 30 cm. We wschodniej części jamy, która miała intensywniejsze zabarwienie, stwierdzono, podobnie jak w grobie 123, dwa odrębne skupienia skorup i kości. Ponadto jama zawierała także węgle drzewne.

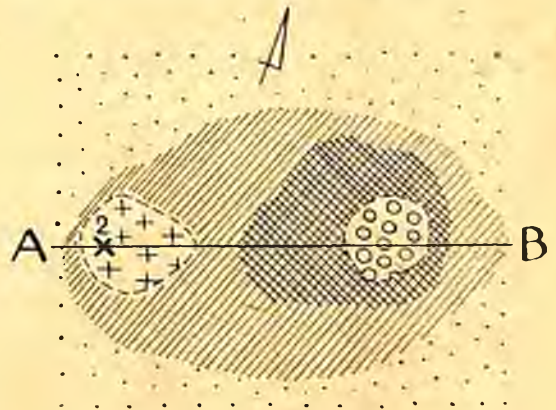
Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragmenty dużego naczynia (ryc. 140, 2, 6) o czarnej, lśniącej powierzchni; m. in. fragment wyodrębnionej, nieco wklęsłej podstawy i ułamek z szeroką poziomą listwą.

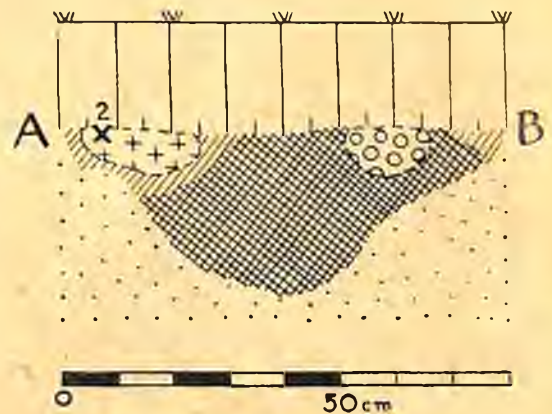
b) Ułamki misy (ryc. 140, 3) ostro profilowanej z cylindrycznym brzegiem.

c) Ułamki kubka (ryc. 140, 1, 4, 5); m. in. duże półkolisto wygięte ucho i fragment krawędziowy.

RZUT POZIOMY

PROFIL

Ryc. 136. Plan grobu 123. — Fig. 136. Plan et coupe de la tombe no 123. ▨ gleba — glèbe. ▨▨▨ warstwa przemieszana — couche mêlée. ▨▨▨▨ ciemny piasek — sable foncé, ××× czarny piasek — sable noir, ▨▨▨ żółty piasek — sable jaune, ○○○ skorupy — tessons, +++ kości — os brûlés.

d) Ułamek wyodrębnionej podstawy naczynia.

126. Grób jamowy (ryc. 141)

Znajdował się na głębokości 30 cm. Jama w rzucie poziomym miała zarys elipsowaty o wymiarach 90×110 cm i głębokości 35 cm. We wschodniej części jamy, która miała intensywniejsze zabarwienie, znajdowała się szpila i fragment żelazny. Ponadto jama zawierała dużą ilość skorup, kości spalone i węgle drzewne.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragmenty kilku ostro profilowanych naczyń (ryc. 142, 1—4, 10); m.in. ułamek niewielkiego naczynka zdobionego na szyjce poziomą listwą skośnie kreskowaną (ryc. 142, 8).

b) Ułamki naczynia (ryc. 142, 7) z zaokrąglonym brzuścem, zdobionego poziomą listwą skośnie kreskowaną i wątkiem linii punktowej.

c) Fragmenty dużego naczynia o grubych ścianach i szorstkiej powierzchni.

d) Fragment cylindrycznej pełnej nóżki naczynia (ryc. 142, 5).

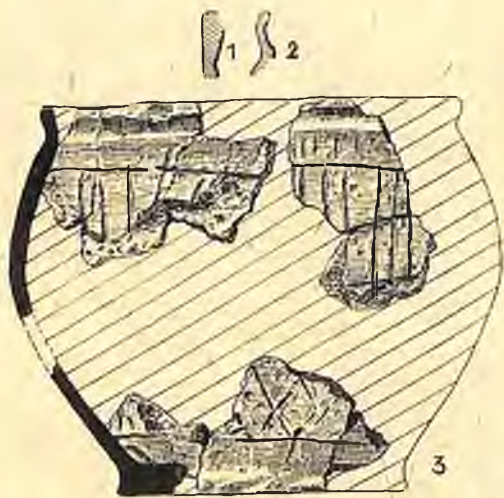

Ryc. 137. Profil brzegu naczynia z grobu 123. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 137. Profile du bord du vase de la tombe no 123. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

e) Fragment wyodrębnionej, nieco wklęsłej podstawy naczynia (ryc. 142, 6).

2) Mała szpila żelazna (ryc. 142, 9) z główką zgiętą haczykowato, silnie rdzą pokryta. Wymiary: dług. 3,3 cm, średn. trzonu 0,3 cm.

3) Fragment przedmiotu żelaznego silnie rdzą zniszczonego.

Ryc. 138. Zawartość grobu 124. $\frac{1}{4}$ w. n. Fig. 138. Contenu de la tombe 124. $\frac{1}{4}$ gr. nat.

127. Grób jamowy (ryc. 143)

Znajdował się na głębokości 30 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt wydłużony o średnicy 80 cm i głębokości 25 cm. Zawierała trochę skorup, kości spalone, węgiel drzewny oraz żużel i fragment żelazny, którego brak w inwentarzu.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragment załomu brzuśca dużego naczynia (ryc. 144, 6) o czarnej, lśniącej powierzchni, zdobionego na szyjce poziomą listwą skośnie kre-

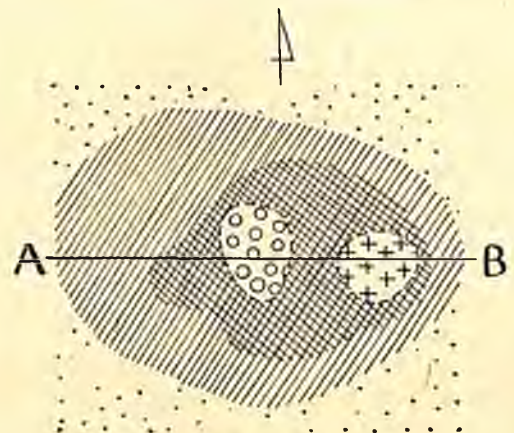
skowaną oraz poniżej szyjki pasmem złożonym z trójkątów wypełnianych ornamentem stemplkowym i nakłuwanym.

b) Ułamek zgrubiałego, odchyłonego na zewnątrz brzegu naczynia (ryc. 144, 3).

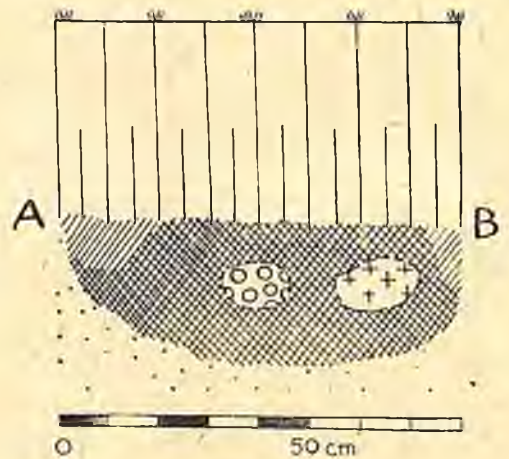
c) Fragment taśmowatego, zwężonego w środku ucha naczynia (ryc. 144, 1) o powierzchni barwy ciemnobrazowej, zdobionego pasmem złożonym z linii poziomej i szeregu krótkich linii pionowych.

d) Ułamek naczynia (ryc. 144, 2) zdobionego nieregularnymi cienkimi bruzdami pionowymi wzgl. skośnymi.

RZUT POZIOMY

PROFIL

Ryc. 139. Plan grobu 125. — Fig. 139. Plan et coupe de la tombe no 125. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, XXX czarny piasek — sable noir, * * * * * żółty piasek — sable jaune, °°° skorupy — tessons, +++ kości — os brûlés.

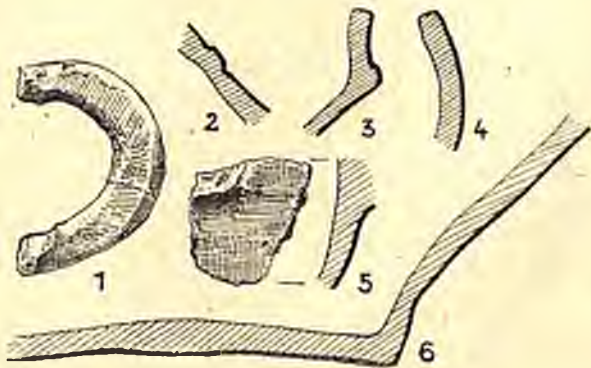
e) Ułamek podstawy i dolnej części brzuśca naczynia (ryc. 144, 5) o nierównej, chropowatej powierzchni.

f) Ułamki płaskich den dwóch naczyń (ryc. 144, 4, 7).

2) Bryła żużla żelaznego.

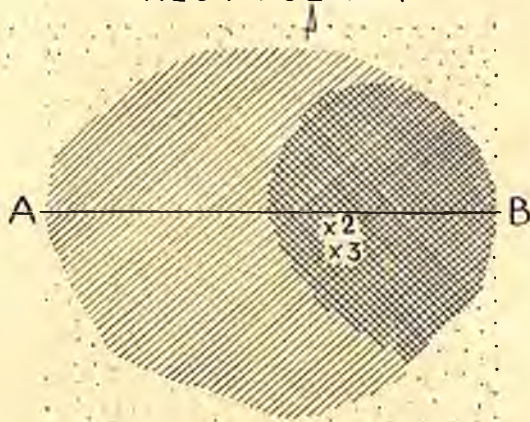
128. Grób jamowy.

Znajdował się na głębokości 40 cm. Jama w rzucie poziomym miała zarys kołisty o średnicy 50 cm : głębokości 15 cm. Zawierała nikiel ślady kości spalonych oraz fragment przęślika glinianego (ryc. 145).

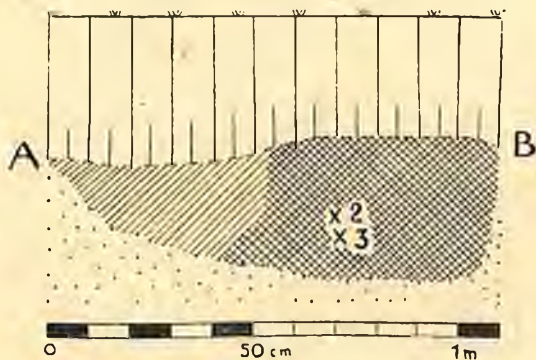

Ryc. 140. Zawartość grobu 125. $\frac{2}{5}$ w. n. — Fig. 140. Contenu de la tombe no 125. $\frac{2}{5}$ gr. nat.

RZUT POZIOMY

PROFIL

Ryc. 141. Plan grobu 126. — Fig. 141. Plan et coupe de la tombe no 126. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, ||||| ciemny piasek — sable foncé, XXX czarny piasek — sable noir, . . . żółty piasek — sable jaune.

129. Grób jamowy.

Znajdował się na głębokości 30 cm. Niewielka jama o wymiarach 40×50 cm, głęboka 20 cm, zawierała skorupy, kości i węgle drzewne.

Wśród skorup można wyróżnić:

a) Zrekonstruowany z ułamków kubek (ryc. 146. 4) z grubym taśmowatym uchem. Wymiary: wys. 8 cm, otwór ok. 7.5 cm, dno 4.5 cm.

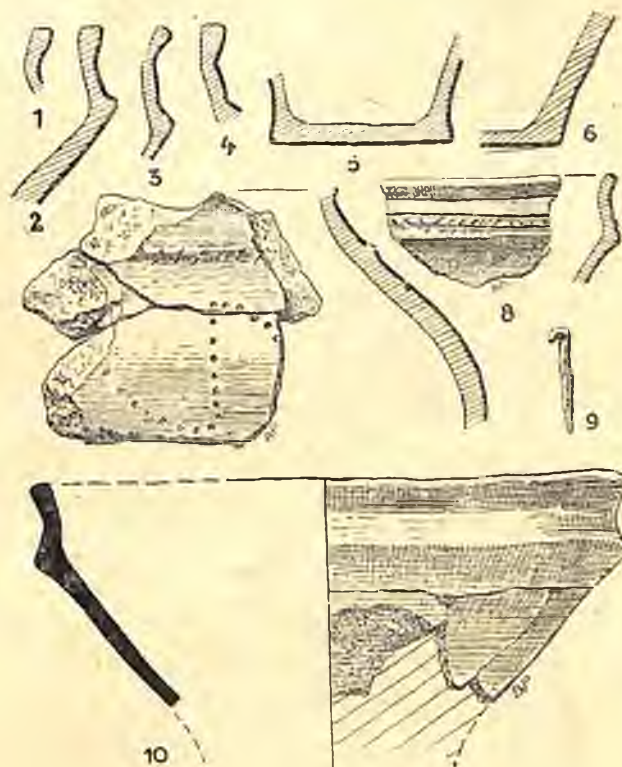
b) Ułamek odchylonego na zewnątrz szerokiego brzegu naczynia (ryc. 146. 2).

c) Ułamek naczynia (ryc. 146. 1) zdobionego na brzuchu szerokimi, pionowymi bruzdami.

d) Ułamek płaskiej wyodrębnionej podstawy naczynia (ryc. 146. 3).

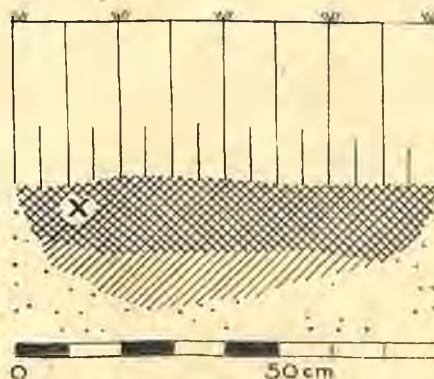
130. Grób jamowy (ryc. 147)

Znajdował się na głębokości 25 cm. Jama w rzucie poziomym miała zarys eliptyczny o wymiarach

Ryc. 142. Zawartość grobu 126. $\frac{2}{5}$ w. n. — Fig. 142. Contenu de la tombe no 126. $\frac{2}{5}$ gr. nat.

PROFIL

Ryc. 143. Profil grobu 127. — Fig. 143. Coupe de la tombe no 127. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, ||||| ciemny piasek — sable foncé, XXX czarny piasek — sable noir.

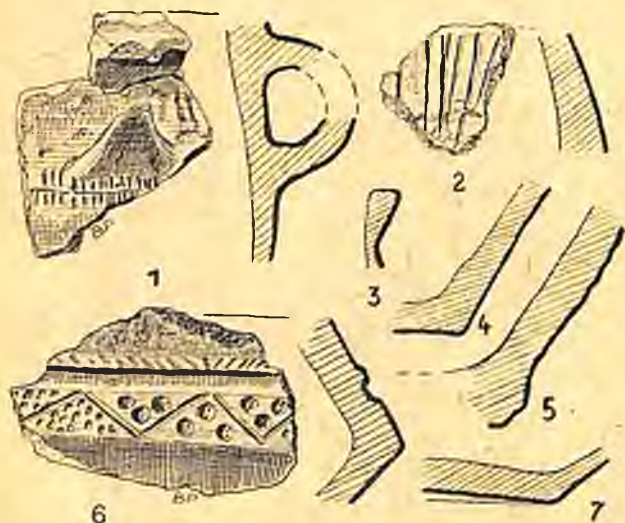
70×80 cm i głębokości 35 cm. Na powierzchni jej i w głębi znajdowało się kilka kamieni. Zawartość jamy stanowiły skorupy, kości spalone i węgle drzewne.

Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamek dużego naczynia (ryc. 148, 3) z poziomą listwą skośnie kreskowaną i fragmentem ornamentu meandrowego.

b) Ułamek naczynia (ryc. 148, 1) ostro profilowanego z cylindrycznym brzegiem.

c) Ułamki naczynia (ryc. 148, 2) o czarnej lśniącej powierzchni z ornamentem jodełkowym.

Ryc. 144. Zawartość grobu 127. 1/2 w. n. — Fig. 144. Contenu de la tombe no 127. 1/2 gr. nat.

d) Ułamek naczynia o grubych ścianach z szorstką, nierówną powierzchnią.

e) Ułamki podstaw dwóch naczyń.

131. Grób jamowy.

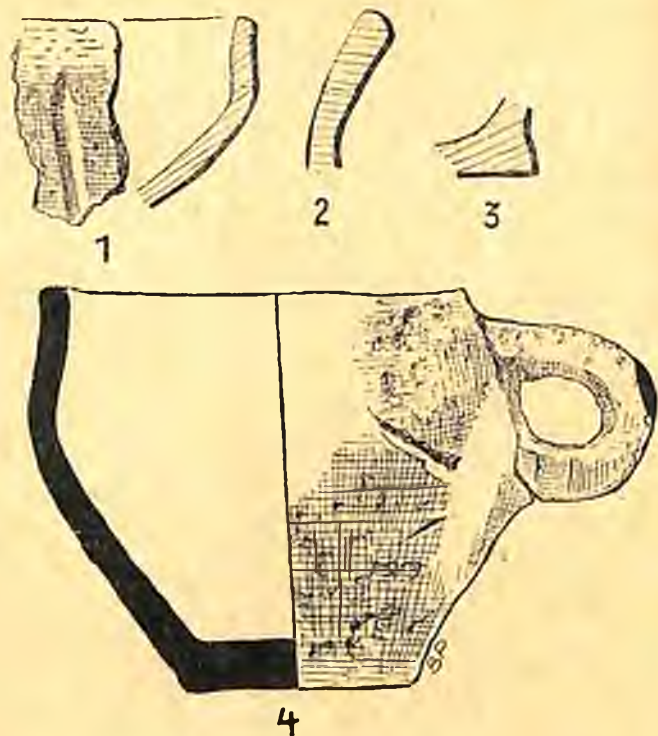
Znajdował się na głębokości 30 cm. Jama o zarysie kolistym, średnicy 50 cm, głębokości 23 cm zawierała 3 skorupy, wśród nich jedną z ornamentem pionowych linii (ryc. 149) oraz taśmowaty fragment nieokreś'onego przedmiotu żelaznego.

132. Grób jamowy (ryc. 150)

Znajdował się na głębokości 50 cm. Jama o zarysie kolistym, średnicy 80 cm i głębokości 20 cm, zawierała skorupy, kości, węgle drzewne oraz grot oszczepu.

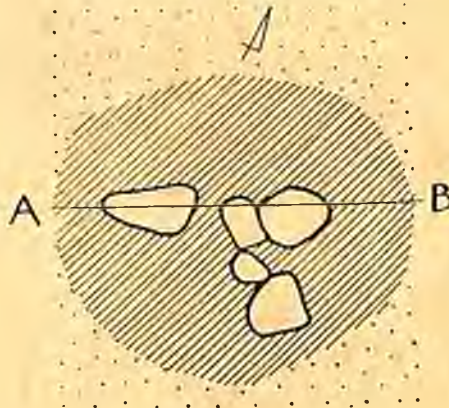

Ryc. 145. Prześlίκ z grobu 128. 2/3 w. n. — Fig. 145. Fusaiole de la tombe 128. 2/3 gr. nat.

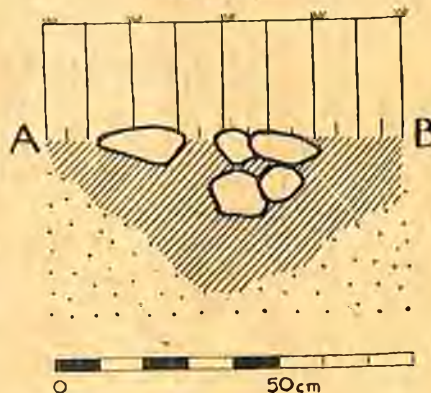

Ryc. 146. Zawartość grobu 129. 2/5 w. n. — Fig. 146. Contenu de la tombe 129. 2/5 gr. nat.

RZUT POZIOMY

PROFIL

Ryc. 147. Plan grobu 130. — Fig. 147. Plan et coupe de la tombe no 130. || gleba — glèbe. ||| warstwa przemieszana — couche mêlée, /// ciemny piasek — sable foncé. ∴ żółty piasek — sable jaune.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki dwóch ostro profilowanych naczyń (ryc. 151, 3, 4). Jeden z nich jest zdobiony powyżej zalomu brzuśca pasmem trójkątów pustych i wypełnianych ornamentem nakłuwanym.

b) Fragment naczynia (ryc. 151, 2) ostro profilowanego z listwą poziomą pomiędzy szyjką a brzuścem.

2) Żelazny grot oszczepu (ryc. 151, 1) z krótką tuleją. wieloboczną w przekroju i z krót-

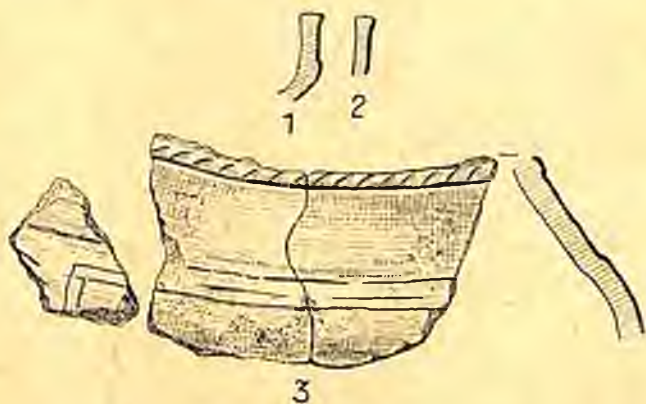
wyętym brzuścem i cylindrycznym brzegiem. Poniżej brzegu znajduje się ornament w postaci poziomej listwy.

d) Fragmenty jednego lub dwóch naczyń o czarnej, lśniącej powierzchni i grubych ścianach; m. in. fragment taśmowatego, zwężonego w środku ucha i fragment odchylonego na zewnątrz brzegu.

e) Fragmenty płaskich, wydrębnionych podstaw dwóch naczyń (ryc. 152, 4, 9).

2) Ułamki silnie rdzą zniszczonego żelaznego umba tarczy (ryc. 152, 8); m. in. 3 nity z główką półkulistą.

3) Fragment ostrza noża lub nożyc żelaznych (ryc. 152, 7).

Ryc. 148. Zawartość grobu 130. $\frac{2}{5}$ w. n. — Fig. 148. Contenu de la tombe no 130. $\frac{2}{5}$ gr. nat.

kim, wąskim ostrzem o przekroju daszkowatym. Na ostrzu znajduje się dwustronny ornament złożony z poprzecznych do osi grotu rzędów krótkich kresek. Wymiary: dług. 11,7 cm, dług. tulei 3,7 cm. średn. tulei 1,7 cm, szer. ostrza 2 cm.

133. Grób jamowy.

Znajdował się na głębokości 30 cm. Wydłużona jama o średnicy 110 cm i głębokości 30 cm zawierała dużą ilość skorup, trochę kości spalonych i węgli drzewnych oraz fragmenty umba tarczy i noża żelaznego.

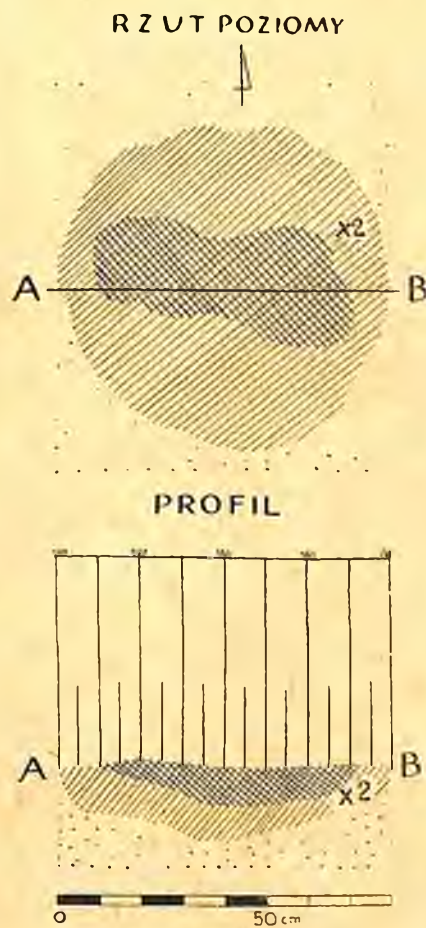
Ryc. 149. Skorupa z grobu 131. $\frac{3}{4}$ w. n. — Fig. 149. Tesson de la tombe 131. $\frac{3}{4}$ gr. nat.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki trzech ostro profilowanych naczyń (ryc. 152, 1—3).

b) Ułamki zgrubiałego, facetowanego brzegu naczynia (ryc. 152, 10).

c) Fragmenty niewielkiego naczynia (ryc. 152, 5, 6) z wydrębnioną nieco wklęsłą podstawą,

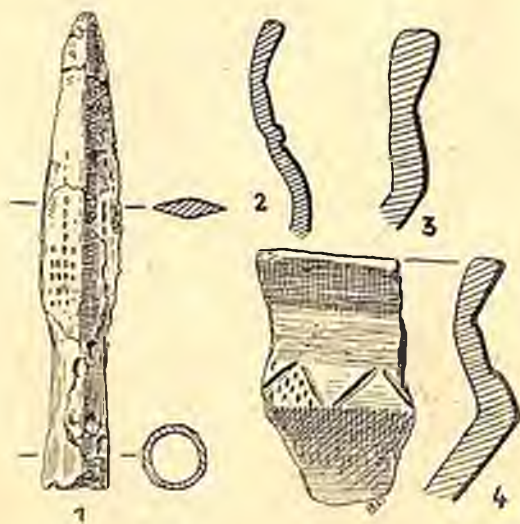
Ryc. 150. Plan grobu 132. — Fig. 150. Plan et coupe de la tombe no 132. gleba — glèbe, warstwa przemieszana — couche mêlée, /// ciemny piasek — sable foncé ××× czarny piasek — sable noir. ∴ żółty piasek — sable jaune.

134. Grób jamowy.

Znajdował się na głębokości 30 cm. Jama, prawie kolistą w rzucie poziomym, o średnicy 70 cm i głębokości 40 cm, zawierała skorupy, kości, węgle drzewne i nit żelazny z półkulistą główką o średnicy 1,6 cm i krótkim trzonem, zgłętym pałkowato (ryc. 153). Skorup, kości i węgla brak w inwentarzu.

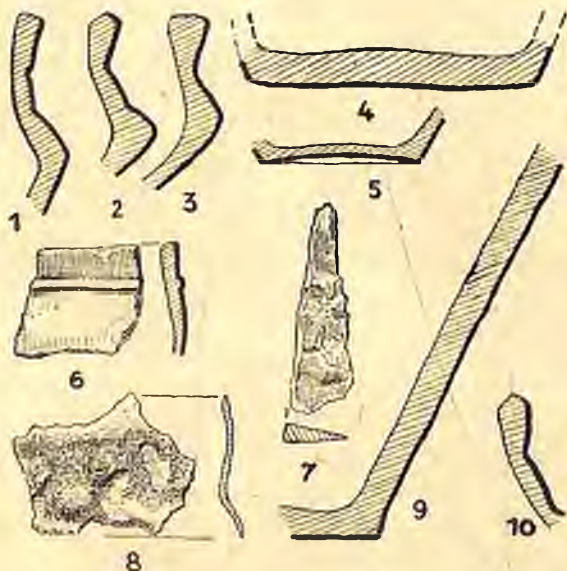
135. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu i obwarowaniem kamiennym (ryc. 154)

Na głębokości 20 cm znajdowała się zwarta pokrywa kamienna, nie obejmująca całej powierzchni jamy. Tuż pod nią w półn.-zachodniej części jamy stała wysoka popielnica, do połowy zagłębiona

Ryc. 151. Zawartość grobu 132. 1/2 w. n. — Fig. 151. Contenu de la tombe no 132. 1/2 gr. nat.

w czystym piasku. Obok niej znajdowało się duże skupienie skorup, nie zachowana w całości miseczka i okucie pochwy miecza. Popielnica zawierała kości spalone, fragmenty dwóch dalszych naczyń oraz grot oszczepu, umbo, imacz tarczy i nożyce żelazne. Jama w rzucie poziomym miała zarys eliipsowaty o wymiarach 140×90 cm i głębokości 30 cm. Zawierała skrupy, kości spalone i węgiel drzewny.

Ryc. 152. Zawartość grobu 133. 1/2 w. n. — Fig. 152. Contenu de la tombe no 133. 1/2 gr. nat.

1) Popielnica (ryc. 155, 15) duża, jajowata, z wąską, wyodrębnioną podstawą i szerokim otworem, o szorstkiej powierzchni barwy brunatnej. Wymiary: wys. 35 cm. średn. brzuśca 34 cm, otwór 30 cm, dno 15 cm.

2) Miseczka (ryc. 155, 3) z półkulistym dnem, prawie cylindryczną szyjką i odchylonym na zewnątrz brzegiem. Wymiary: wys. 5.5 cm, otwór 9.5 cm.

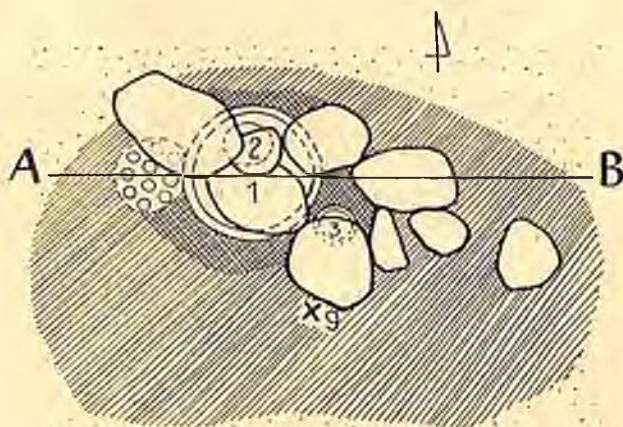

Ryc. 153. Nit żelazny z grobu 134. w. n. — Fig. 153. Rivet en fer de la tombe no 134. Gr. nat.

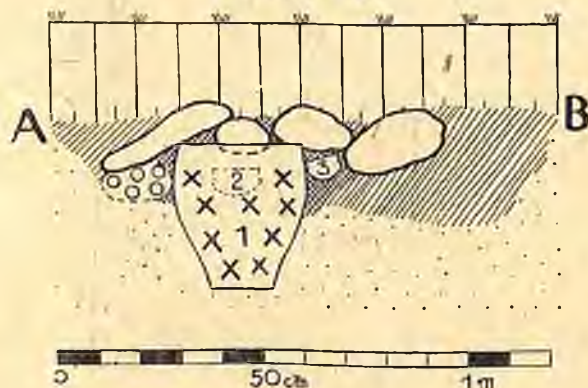
3) Fragment miseczki (ryc. 155, 2) ostro profilowanej z półkulistym dnem, skośną szyjką i brzegiem odchylonym na zewnątrz. Wymiary: wys. ok. 5.5 cm, średn. ok. 10 cm.

4) Fragment naczynia (ryc. 155, 7) ostro profilowanego, na wysokiej, stożkowej nóżce, silnie zniekształconego w ogniu. Wymiary: wys. ok. 14 cm, średn. nóżki 7 cm.

RZUT POZIOMY

PROFIL

Ryc. 154. Plan grobu 135. — Fig. 154. Plan et coupe de la tombe no 135. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, /// ciemny piasek — sable foncé, : : : żółty piasek — sable jaune ooo skorupy — tessons.

5) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragment naczynia (ryc. 155, 5) zdobionego ornamentem meandrowym, z 3 kolankowato zgiętymi uszkami.

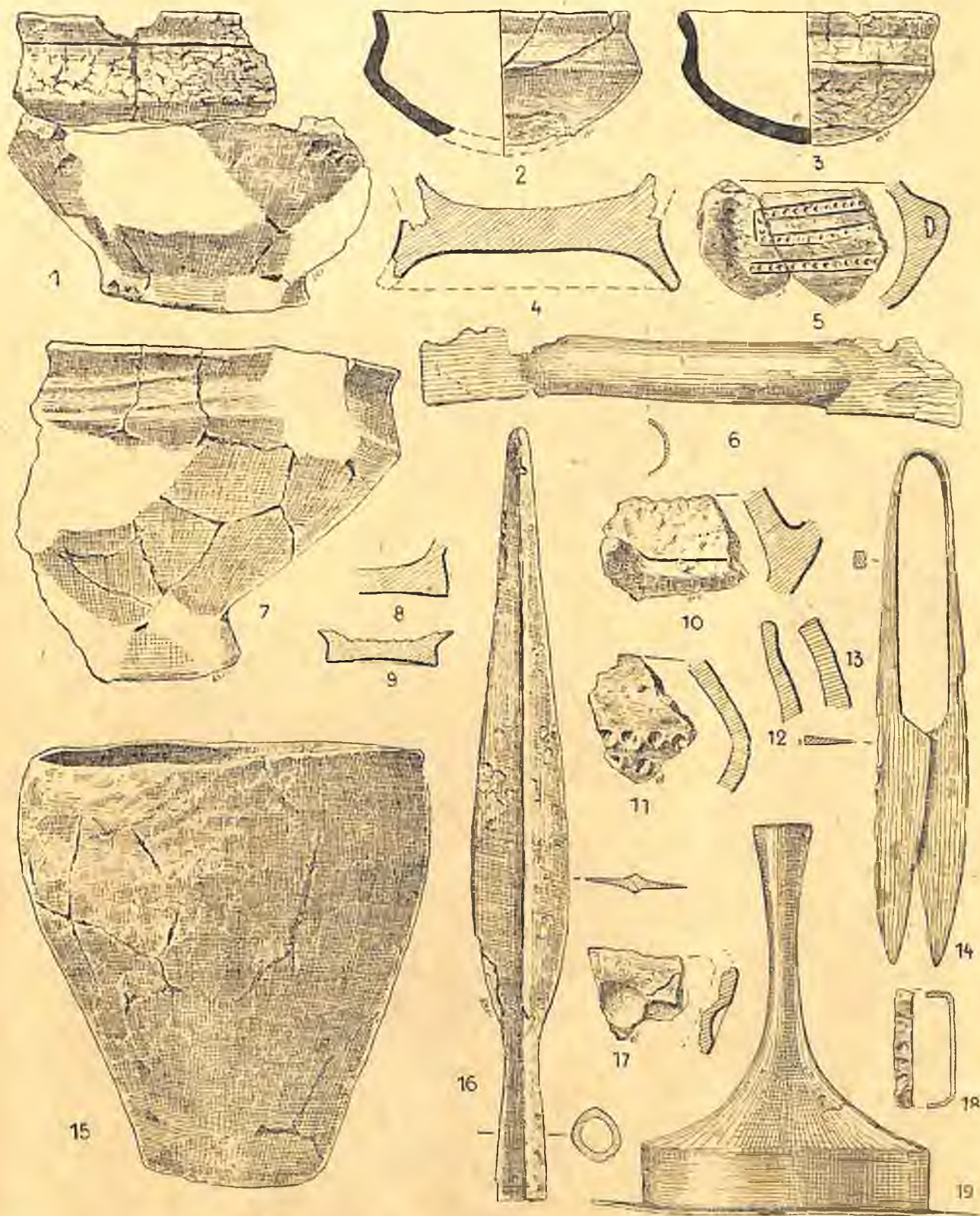
b) Fragmenty dwóch naczyń ostro profilowanych.

c) Fragment naczynia z cylindrycznym brzegiem (ryc. 155, 12).

d) Fragment naczynia ze stożkowatym brzegiem (ryc. 155, 13).

e) Ułamki naczynia (ryc. 155, 17) zdobionego głębokimi dołeczkami o średn. 2 cm i głębokimi szerokimi żłobkami pionowymi.

f) Ułamki naczynia (ryc. 155, 11) zdobionego ornamentem paznokciowym.

Ryc. 155. Zawartość grobu 135. Nr 15 = $\frac{1}{5}$ w. n., reszta = $\frac{2}{5}$ w. n. —
Fig. 155. Contenu de la tombe no 135. No 15 en $\frac{1}{5}$, le reste en $\frac{2}{5}$ gr. nat.

g) Ułamek naczynia (ryc. 155, 10) o ostrym załamie brzuśca z nasadą ucha.

h) Ułamki naczynia o czarnej, lśniącej powierzchni zdobionego ornamentem potrójnego kółka zębatego.

i) Fragment stożkowej, wklęsłej nóżki naczynia (ryc. 155, 4) o średnicy ok. 12 cm.

j) Fragment stożkowej pełnej nóżki o średnicy 8 cm i znaczna część brzuśca naczynia ostro profilowanego (ryc. 155, 1).

k) Mała stożkowata pełna nóżka naczynia (ryc. 155, 9) o średn. 4,5 cm.

l) Fragment stożkowej pełnej nóżki naczynia (ryc. 155, 8).

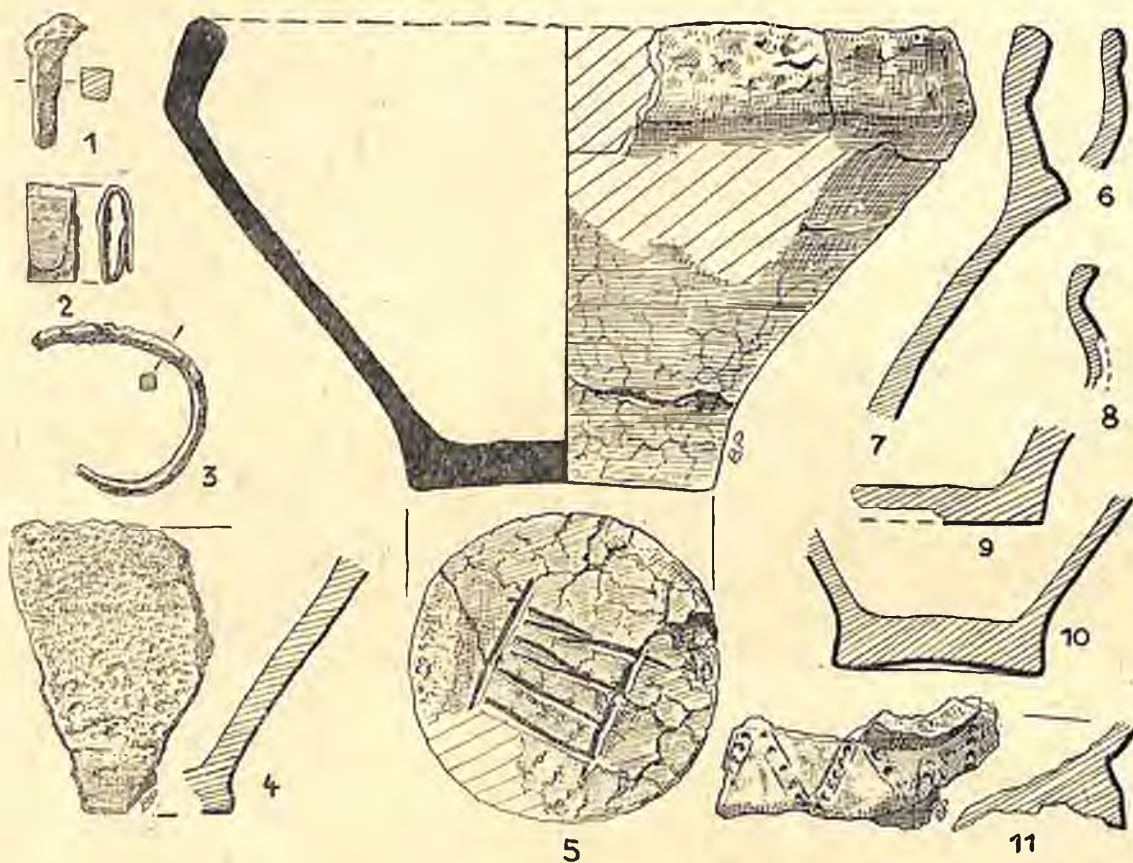
nieco rozszerzonymi końcami. Wymiary: dług. 21,7 cm, średn. uchwytu 2,5 cm, dług. końców 4 i 4,5 cm, szer. ok. 4 cm.

9) Żelazne taśmowate okucie pochwy miecza (ryc. 155, 18). z końcami zgiętymi kolanowato. Wymiary: dług. 4,7 cm, szer. 0,7 cm.

10) Nożyce żelazne (ryc. 155, 14) z długim, wąskim kabłąkiem. Wymiary: dług. 21 cm, dług. ostrzy 9,5 cm, szer. ostrzy 2,1 cm, szer. kabłąka na zgięciu 1,7 cm.

136. Grób jamowy.

Znajdował się na głębokości 40 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt wydłużony o średnicy

Ryc. 156. Zawartość grobu 136. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 156. Contenu de la tombe no 136. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

6) Żelazny grot oszczepu (ryc. 155, 16) z długim ostrzem i krótką tuleją o przekroju romboidalnym. Ostrze jest zaopatrzone w żeberko, na końcu ma przekrój daszkowaty. Wymiary: dług. 32 cm, dług. tuleji 6-5 cm, średn. tuleji u nasady ostrza 1,9 cm, u wlotu 2 cm, szer. ostrza 4 cm.

7) Żelazne umbo tarczy (ryc. 155, 19) z długim kolcem, rozszerzonym na końcu i trzema otworami do nitów. Jedyny zachowany nit ma główkę płaską. Wymiary: wys. 17 cm, średn. 15,3 cm, wys. kołnierza 2,5 cm, szer. brzegu 2,5 cm, średn. kolca w części środkowej 1 cm, średnica szczytu kolca 2,3 cm.

8) Żelazny imacz tarczy (ryc. 155, 6) z uchwytem o przekroju półkolistym i płaskimi,

110 cm i głębokości 40 cm. Zawierała skorupy kości spalone, węgle drzewne oraz okucie rękojeści noża, fragment sprzączki do pasa i inny fragment żelazny.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragment misy (ryc. 156, 5) ostro profilowanej ze stożkowym brzegiem. Na dnie znajduje się znak w postaci prostokąta podzielonego na trzy różne pola. Wymiary: wys. 11 cm, średn. dna 7 cm.

b) Fragmenty naczynia (ryc. 156, 7, 11) ostro profilowanego z cylindryczną pełną nóżką. Pomiedzy szyjką a załamem brzuśca znajduje się słabo widoczny ornament w postaci trójkątów przylegających do siebie na przemian pustych

i punktowanych. Także nóżka jest zdobiona ornamentem punktowego pasma zygzakowatego.

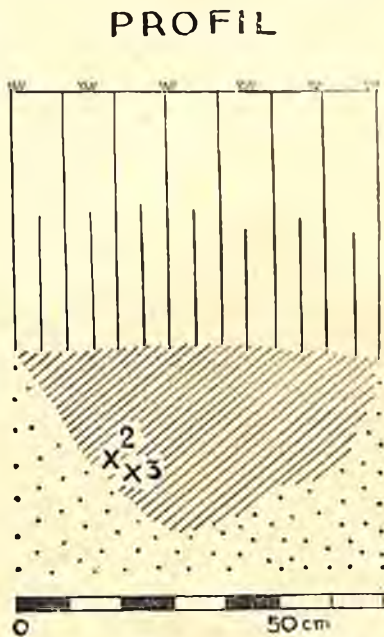
c) Fragment wyodrębnionej, wysmukłej podstawy niewielkiego naczynia (ryc. 156, 10).

d) Ułamek niewielkiego naczynia (ryc. 156, 6) słabo profilowanego.

e) Ułamek odchylonego na zewnątrz brzegu naczynia (ryc. 156, 8).

f) Ułamki dużego naczynia o czarnej, lśniącej powierzchni. M. in. fragment wyodrębnionej płaskiej podstawy (ryc. 156, 9) i ułamek zdobiony ornamentem meandrowym.

g) Ułamki dużego naczynia (ryc. 156, 4) o chropowatej powierzchni.

Ryc. 157. Profil grobu 137. Fig. 157. Coupe de la tombe no 137. ||| gleba — glèbe |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, . . . żółty piasek — sable jaune.

2) Taśmowate, żelazne okucie rękojeści noża (ryc. 156, 2) z końcami założonymi na siebie. Wymiary: dług. 2,5 cm, szer. taśmy 1,7 cm, grub. 0,5 cm.

3) Fragment kabłąka żelaznej sprzączki do pasa (ryc. 156, 3) o przekroju rombówatym. Wymiary: średn. ok. 4 cm, grub. kabłąka 0,4 cm.

4) Fragment żelazny (ryc. 156, 1) czworokątny w przekroju.

137. Grób jamowy (ryc. 157)

Znajdował się na głębokości 50 cm. Jama w rzucie poziomym eliptyczna, o średnicy 70 cm i głębokości 35 cm, zawierała skorupy, kości spalone, dolne okucie pasa i fragment tłoczka lub szydła.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragment dużego naczynia (ryc. 158, 1) z brzegiem odchylonym na zewnątrz.

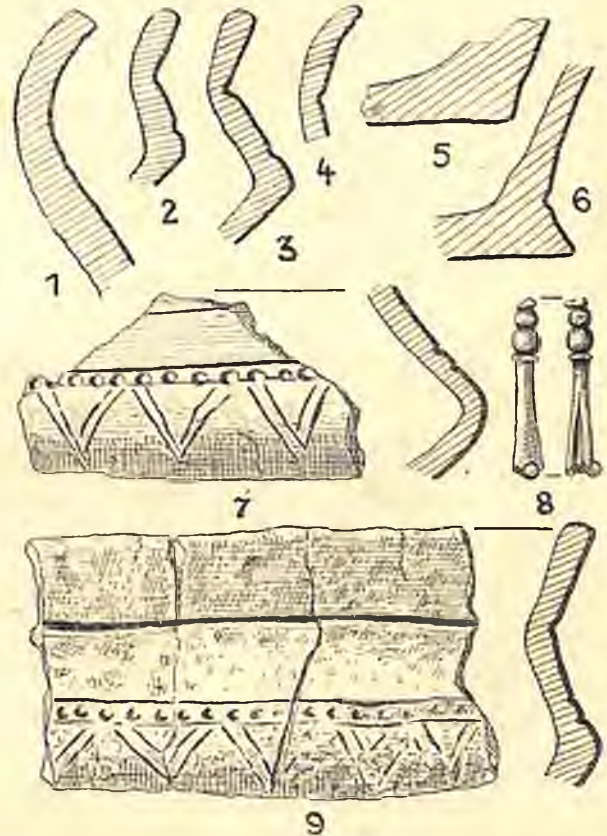
b) Fragment dwóch naczyń (ryc. 158, 7, 9) z zaokrąglonym brzuścem, stożkową szyjką z brzegiem odchylonym na zewnątrz. Załom brzu-

śca zdobi ornament poziomy, złożony z podwójnych wiszących trójkątów i pasemka wypełnianego dołeczkami. Do jednego z tych naczyń należy również stożkowata pełna nóżka (ryc. 158, 6).

c) Fragmenty dwóch ostro profilowanych naczyń (ryc. 158, 2, 3); m. in. ułamek płaskiej wyodrębnionej podstawy.

d) Ułamek odchylonego na zewnątrz brzegu naczynia (ryc. 158, 4).

e) Ułamek płaskiej podstawy naczynia o nierównej powierzchni (ryc. 158, 5).

Ryc. 158. Zawartość grobu 137. $\frac{2}{5}$ w. n. — Fig. 158. Contenu de la tombe no 137. $\frac{2}{5}$ gr. nat.

2) Brązowe dolne zakończenie pasa (ryc. 158, 8) z rozszczepionym końcem i profilowaną główką. Wymiary: dług. 3,7 cm, szer. końców 0,6 cm.

3) Fragment tłoczka lub szydła żelaznego, silnie rdzą zniszczonego.

138. Grób jamowy

Znajdował się na głębokości 50 cm. Jama o średnicy 80 cm i głębokości 20 cm zawierała skorupy i kości spalone. Inwentarza brak.

139. Grób jamowy

Znajdował się na głębokości 30 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt wydłużony o średnicy 100 cm i głębokości 35 cm. Zawierała skorupy, kości spalone, węgiel drzewny oraz okucie żelazne i 2 nity.

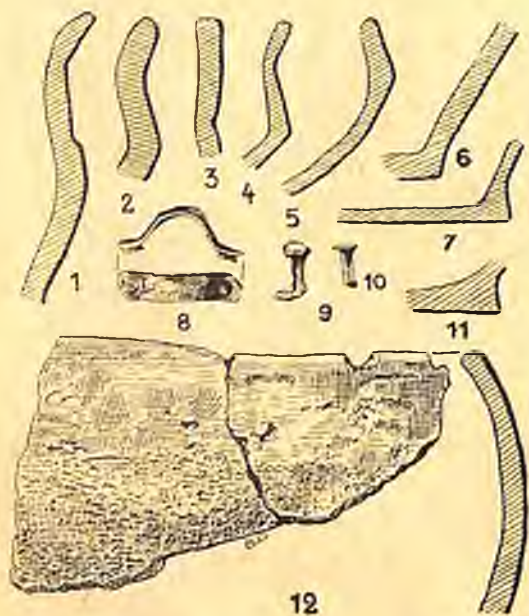
1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragmenty dużego naczynia (ryc. 159, 12) z łagodnie zaokrąglonym brzuścem i skośnym brzegiem. Brzusiec ma powierzchnię szorstką.

b) Fragment misy (ryc. 159, 5) ze stożkowatym brzegiem.

c) Fragmenty kilku ostro profilowanych naczyń (ryc. 159, 1—4); m. in. dwa z nich są silnie zniekształcone w ogniu. Do powyższych naczyń należą fragmenty trzech wyodrębnionych płaskich podstaw (ryc. 159, 6, 7, 11).

2) Półkoliste taśmowate okucie żelazne (ryc. 159, 8) z końcami odgiętymi, zaopatrzonymi

Ryc. 159. Zawartość grobu 139. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 159. Contenu de la tombe 139. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

w dwa nity z płaskimi główkami. Wymiary: dług. 4 cm, szer. 0,9 cm, średn. główek nitów 0,8 cm.

3) Dwa nity żelazne (ryc. 159, 9, 10), jeden z płasko-kulistą, drugi z płaską główką. Średnica główek 0,8 i 0,7 cm, średn. trzonów 0,3 cm.

140. Grób jamowy (ryc. 160)

Znajdował się na głębokości 25 cm. Jama o średnicy 90 cm i głębokości 20 cm zawierała trochę kości spalonych i skorup, wśród których można wyróżnić ułamek naczynia zdobionego głębokimi, wąskimi bruzdami (ryc. 161, 2) oraz ułamek naczynia z ornamentem paznokciowym (ryc. 161, 1).

141. Grób jamowy (?)

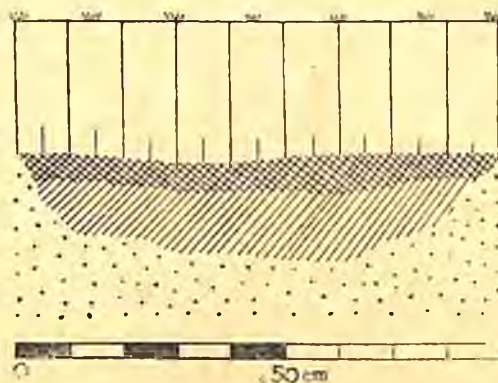
Znajdował się na głębokości 30 cm. Treść jamy stanowił nieco zbrudzony piasek i dlatego nie udało się ustalić dokładnego jej zarysu i głębokości. Grób zawierał skorupy, kości spalone, węgiel drzewny oraz sprzączkę do pasa i nit żelazny.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

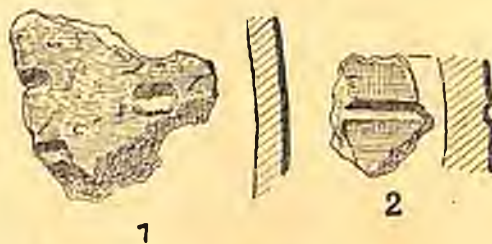
a) Ułamek naczynia z poziomą listwą (ryc. 162, 6).

b) Ułamki dwóch naczyń zdobionych szerokimi bruzdami (ryc. 162, 4, 7).

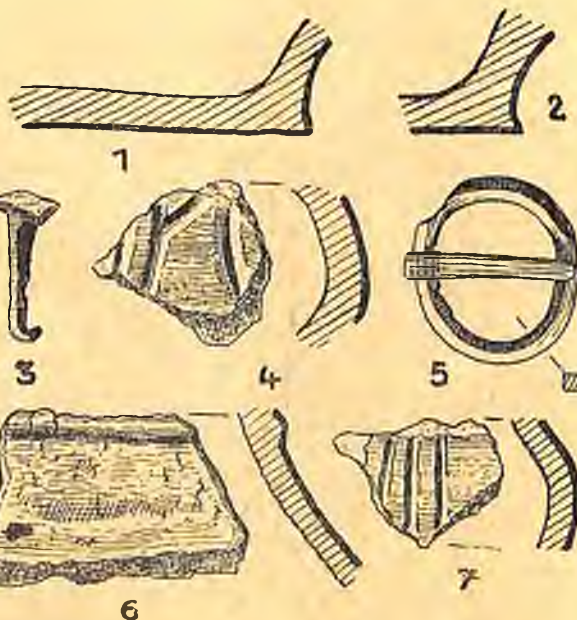
PROFIL

Ryc. 160. Profil grobu 140. — Fig. 160. Coupe de la tombe no 140. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, XXXX czarny piasek — sable noir, •••• żółty piasek — sable jaune.

Ryc. 161. Zawartość grobu 140. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 161. Contenu de la tombe no 140. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

Ryc. 162. Zawartość grobu 141. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 162. Contenu de la tombe no 141. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

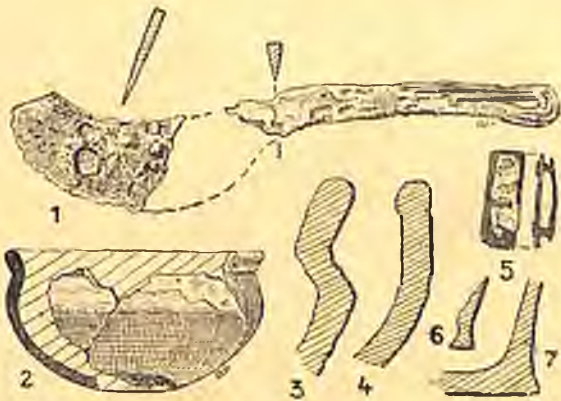
c) Ułamki dwóch wyodrębnionych płaskich podstaw naczyń (ryc. 162, 1, 2).

2) Żelazna owalna sprzączka do pasa (ryc. 162, 5) z kabląką rombowałą w przekroju i luźnym taśmowatym kolcem. Wymiary: średn. sprzączki 3,3 cm. grub. kabląka 0,4 cm. grub. kolca 0,4 cm.

3) Nit żelazny (ryc. 162, 3) z półkulistą główką i taśmowatym trzonem zgiętym kolankowato. Wymiary: dług. 2,7 cm, średn. główki 1,2 cm, szer. trzonu 0,4 cm.

142. Grób jamowy

Znajdował się na głębokości 65 cm. Średnica jamy wynosiła 70 cm, głębokość 15 cm. Zawierała skorupy, kości spalone i węgle drzewne oraz fragment noża sierpikowatego i okucie żelazne.

Ryc. 163. Zawartość grobu 142. $\frac{2}{5}$ w. n. — Fig. 163. Contenu de la tombe no 142. $\frac{2}{5}$ gr nat.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Silnie zżużony fragment naczynia ostro profilowanego (ryc. 163, 3).

b) Fragment miseczki (ryc. 163, 2) o czarnej lśniącej powierzchni z zaokrąglonym brzuścem i odchylonym na zewnątrz brzegiem.

c) Ułamek naczynia (ryc. 163, 4) beczułkowatego, o nierównej chropowatej powierzchni.

d) Ułamki wyodrębnionych płaskich podstaw dwóch naczyń (ryc. 163, 6, 7).

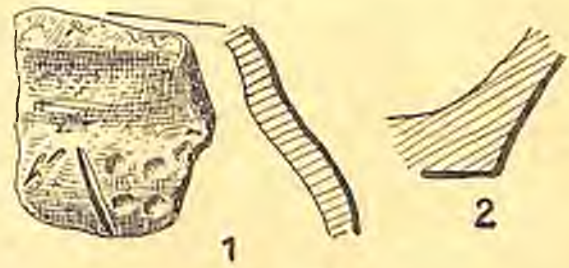
2) Fragment żelaznego noża sierpikowatego (ryc. 163, 1) z długim taśmowatym trzonem. Wymiary: dług. rączki ok. 8 cm, szer. 1 cm, najw. szer. ostrza 3,5 cm.

3) Okucie żelazne (ryc. 163, 5) w kształcie dwóch taśmowatych płytek nierównej szerokości, połączonych na końcach nitami. Wymiary: dług. 3 cm, szer. płytek 0,8 cm i 1 cm, odległość między płytkami 0,5 cm.

141. Grób jamowy

Znajdował się na głębokości 40 cm. Jama, słabo zabarwiona, miała w rzucie poziomym zarys nerwowaty o wymiarach 60×110 i głębokości 18 cm. Zawierała trochę skorup, wśród których można wyróżnić ułamki naczynia zdobionego orna-

mentem trójkątów naprzemian pustych i wypełnianych dołeczkami (ryc. 164, 1). ułamek wyodrębnionej płaskiej podstawy naczynia (ryc. 164, 2) oraz nikłe ślady kości spalonych i trochę węgla drzewnego.

Ryc. 164. Zawartość grobu 143. $\frac{2}{5}$ w. n. — Fig. 164. Contenu de la tombe no 143. $\frac{2}{5}$ gr nat.

144. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu (ryc. 165)

Znajdował się na głębokości 30 cm. Wydłużona jama o średnicy 280 cm i szerokości od 100—120 cm była głęb. 50 cm. Północna część jamy odznaczała się intensywnie czarnym zabarwieniem. We wschodnim krańcu tej części jamy, na spodzie stała popielnica, a obok niej i nad nią 4 naczynia, 3 groty oszczepów, 2 umba, imacz tarczy, sprzączka do pasa, szpila żelazna oraz skorupy, kości i węgle drzewne, które napotymano także w pozostałych częściach jamy. W popielnicy oprócz kości i węgla drzewnych znajdowały się następujące zabytki: fragment umba i dwóch imaczy tarczy, nóż, szydło i sprzączka żelazna. Wśród szczątków stosu znaleziono również kilka brył żużla żelaznego.

1) Popielnica (ryc. 166, 32, 39) niezachowana w całości, z szerokim baniastym brzuścem, wąską szyjką i odchylonym na zewnątrz brzegiem, jest zdobiona w górnej części brzuśca symetrycznym, podwójnym ornamentem meandrowym. Powierzchnia jej jest czarna, lśniąca, dno nieco wklęsłe. Wymiary: średn. brzuśca 31 cm, dno 13 cm.

2) Naczynie (ryc. 166, 38) z szerokim zaokrąglonym brzuścem, stożkową szyjką i odchylonym na zewnątrz brzegiem, o gładkiej powierzchni barwy ciemnobrunatnej. Wymiary: wys. 12 cm, średn. brzuśca 16,5 cm, otwór 12,5 cm, dno 8 cm.

3) Nie zachowane w całości naczynie kuliste (ryc. 166, 34), ze zgrubiałym, lekko odchylonym na zewnątrz brzegiem i wyodrębnioną stożkową szyjką, o gładkiej powierzchni ciemnobrunatnej, zdobione ornamentem meandrowym. Wymiary: wys. ok. 9 cm, średn. brzuśca 9,5 cm.

4) Naczynie (ryc. 166, 35) z wyodrębnioną, płaską podstawą, szerokim, zaokrąglonym brzuścem, stożkową szyjką i zgrubiałym brzegiem odchylonym na zewnątrz. Pomiędzy brzegiem na-

czyńka a szyjką znajduje się pozioma listwa. Wymiary: wys. 6,5 cm, średn. brzuśca 8 cm, otwór 6,5 cm, dno 4 cm.

5) Fragmenty naczynka (ryc. 166, 29) zbliżonego kształtem do naczynka opisanego wyżej.

6) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragment ostro profilowanego naczynia (ryc. 166, 24), zniekształconego w ogniu.

b) Fragmenty naczynia (ryc. 166, 23) o czarnej lśniącej powierzchni, z zaokrąglonym brzuścem i zgrubiałym brzegiem lekko odchylonym na zewnątrz.

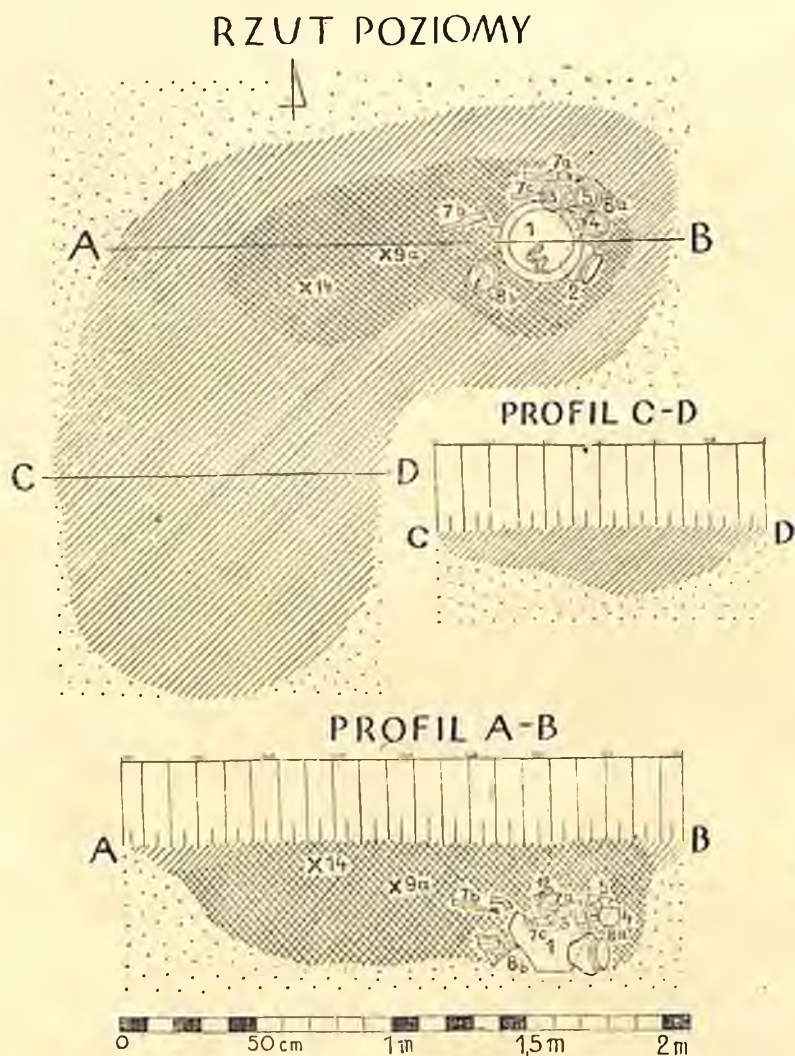
f) Ułamki naczynia (ryc. 166, 36) o chropowatej powierzchni zdobionej nieregularnym ornamentem paznokciowym.

g) Ułamki naczynia (ryc. 166, 33) zdobione żłobkową listwą poziomą i bruzdami pionowymi.

h) Ułamek grubego, wałeczkowego ucha naczynia (ryc. 166, 37).

i) Stożkowata, pełna nóżka naczynia (ryc. 166, 27) o średn. 6 cm.

j) Fragment stożkowatej pełnej nóżki naczynia (ryc. 166, 26).

Ryc. 165. Plan grobu 144. — Fig. 165. Plan et coupe de la tombe no 144. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, czarny piasek — sable noir, ☼ żółty piasek — sable jaune.

c) Ułamek naczynia (ryc. 166, 31) z dwiema poziomymi listwami na szyjce i ornamentem jodełkowym. Prawdopodobnie do tego naczynia należy również ułamek brzegu odchylonego na zewnątrz i fragment ucha (ryc. 166, 28, 30).

d) Ułamek naczynia (ryc. 166, 20) z dwiema poziomymi listwami na szyjce.

e) Ułamki odchylonych na zewnątrz brzegów trzech naczyń (ryc. 166, 19, 21, 22).

k) Ułamek wyodrębnionej płaskiej podstawy naczynia (ryc. 166, 25).

7) Trzy żelazne groty oszczepów (ryc. 166, 14, 16, 40). Jeden z nich jest rytualnie złamany na trzy części, a dwa mają zwinięte ostrza. Wszystkie groty mają krótkie tuleje o przekroju rombowa-tym, ostrza o przekroju daszkowatym. Wymiary a) egzemplarz złamany: dług. 20,5 cm, średn. tuleji 1,5 i 2,3 cm, szer. ostrza 3,7 cm; b) dłuższy

okaz ze zwiniętym ostrzem: dług. 16 cm, średn. tuleji 1,2 cm i 2,2 cm, szer. ostrza ok. 3 cm; c) krótszy okaz: dług. 12,3 cm, średn. tuleji 1,2 cm i ok. 2 cm, szer. ostrza ok. 3 cm.

8) Fragmenty dwóch żelaznych umb tarcz (ryc. 166, 1, 12) pogiętych rytualnie i silnie rdzą przeżartych. Szczyty obu umb były spiczaste, szer. brzegu i kołnierza wynosiła u jednego okazu 2,2

i 1,5 cm, a u drugiego 1,5 i 1,5 cm. Do umb należy 6 nitów żelaznych o półkulistej główce, średn. od 1,4—1,8 cm (ryc. 166, 4—9).

9) Dwa taśmowate, żelazne imacze tarcz (ryc. 166, 2, 3) z zaokrąglonymi końcami zaopatrzonymi w otwory do nitów i trzonami o przekroju daszkowatym, rozszerzającymi się ku środkowi. Jeden egzemplarz rytualnie pogięty ma

Ryc. 166. Zawartość grobu 144. Nr 39 = $\frac{1}{3}$ w. n., reszta $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 166. Contenu de la tombe no 144. No 39 en $\frac{1}{3}$, le reste en $\frac{2}{3}$ gr. nat.

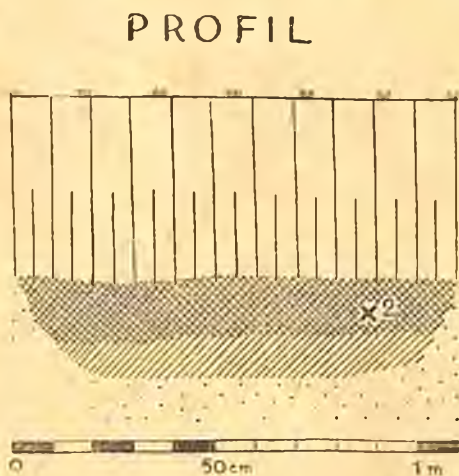
końce zdobione poprzecznymi żeberkami i ornamentem kątów wsuwanych, drugi zaś niekompletny jest zdobiony tylko żeberkiem. Wymiary: a) egzemplarz zgięty rytualnie: dług. wyprost. ok. 13,5 cm, szer. w części środk. 1 cm; b) egzemplarz niekompletny: dług. w stanie zachowania 11 cm, szer. w części środkowej 0,9 cm, średn. główki nitu 0,8 cm, odległość pomiędzy główką a zgięciem trzonu 1,2 cm, średn. trzonu 0,3 cm.

10) Nóż żelazny (ryc. 166, 15) z długim ostrzem i krótkim, szerokim trzonem. Wymiary: dług. 16,5 cm, dług. trzonu 3,5 cm, szer. trzonu 0,8 cm, szer. ostrza 1,6 cm.

11) Szydło żelazne (ryc. 166, 11) z ostrzem słabo zachowanym. Wymiary: dług. 7,9 cm, średn. trzonu u nasady ostrza 0,4 cm.

12) Żelazna sprzączka do pasa (ryc. 166, 18) złożona z trzech części: z ramy wraz z osią, ruchomego kolca, niezachowanego w całości oraz z taśmowego okucia pasa, zaopatrzonego w otwory do nitu i zdobionego jednostronnie na obwodzie liniami poprzecznymi i podłużnymi. Kabłąk ramy ma przekrój daszkowaty, kolec zaś prostokątny. Wymiary: dług. 7,7 cm, szer. kabłąka 2,3 cm, średn. kabłąka 0,3 cm, dług. okucia 2,5 cm, szer. okucia 1,7 cm, odstęp pomiędzy blaszkami 0,1—0,2 cm.

13) Fragmenty żelaznej sprzączki do pasa (ryc. 166, 17), analogicznie ukształtowanej, lecz

Ryc. 167. Profil grobu 145. Fig. 167. Coupe de la tombe no 145. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, XXX czarny piasek — sable noir, ☼ zółty piasek — sable jaune.

większej od egzemplarza wyżej opisanego. Wymiary: przypuszczalna dług. ok. 11,5 cm, szer. kabłąka 2,8 cm, średn. kabłąka 0,3 cm, dług. okucia 4,9 cm, szer. okucia 2,9 cm, odstęp pomiędzy blaszkami 0,2 cm.

14) Szpila żelazna (ryc. 166, 13) z trzonem skręcanym dookoła swej osi i z główką haczykową. Wymiary: dług. 4,1 cm, średn. trzonu 0,1 cm.

15) Nit żelazny z płaską główką (166, 10).

16) Kilka bryłek żużla żelaznego.

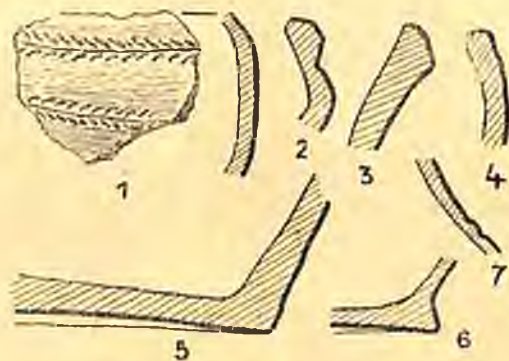
145. Grób jamowy (ryc. 167)

Znajdował się na głęb. 45 cm. Jama miała zarys prawie kolisty o średnicy 110 cm i głębokości 25 cm. Zawierała skorupy, trochę kości spalonych, węgle drzewne oraz stopione szkło i kilka bryłek żużla żelaznego.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamek misy (ryc. 168, 2) o czarnej, lśniącej powierzchni ze zgrubiałym, odchylonym na zewnątrz brzegiem i zaokrąglonym brzuścem.

b) Ułamek grubego, odchylonego na zewnątrz brzegu naczynia (ryc. 168, 3).

Ryc. 168. Zawartość grobu 145. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 168. Contenu de la tombe no 145. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

c) Ułamek stożkowatego brzegu naczynia (ryc. 168, 4).

d) Ułamek naczynia o cienkich ściankach z poziomą listwą (ryc. 168, 7).

e) Ułamek naczynia zdobionego ornamentem jodełkowym (ryc. 168, 1).

f) Fragment płaskiej, lekko wklęsłej do środka podstawy naczynia (ryc. 168, 5) z brzuścem o powierzchni chropowatej.

g) Ułamek stożkowatej, pełnej nóżki naczynia (ryc. 168, 6).

2) Bryłka stopionego szkła barwy zielonkawej.

3) Kilka bryłek żużla żelaznego.

146. Grób jamowy

Znajdował się na głębokości 46 cm. Jama w rzucie poziomym miała zarys eliptyczny o wymiarach 180×200 cm i głębokości 35 cm. Zawierała skorupy, kości spalone, dużą ilość węgla drzewnego oraz kamień do krzesania ognia, fragment żelazny i 2 bryłki żużla żelaznego.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragmenty trzech ostro profilowanych naczyń (ryc. 169, 3—5).

b) Ułamek zgrubiałego słabo odchylonego brzegu naczynia (ryc. 169, 2).

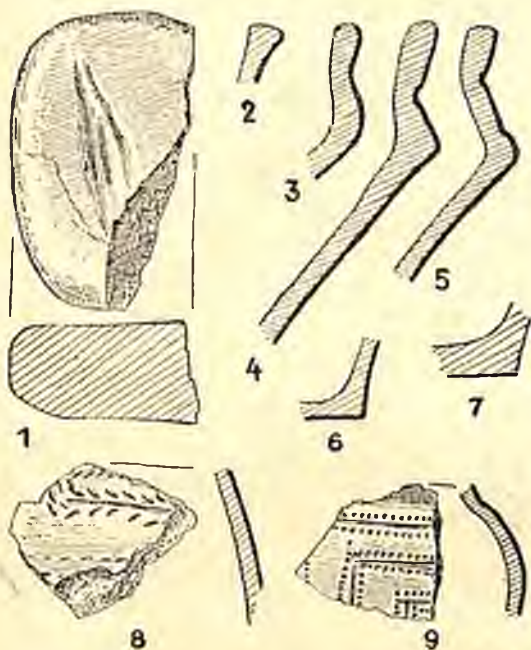
c) Ułamki jednego lub dwóch naczyń (ryc. 169, 8, 9) o czarnej, lśniącej powierzchni, zdobionego ornamentem kółka zębatego i jodełkowatym. M. in. także fragment płaskiej wyodrębnionej podstawy (ryc. 169, 6).

d) Ułamek płaskiej, wyodrębnionej podstawy naczynia (ryc. 169, 7).

2) Nie zachowany w całości owalny kamień do krzesania ognia (ryc. 169, 1) wykonany z kwarcytu, ze śladami używania.

3) Drucikowaty fragment żelazny, silnie rdzą zniszczony.

4) Dwie bryłki żużla żelaznego.

Ryc. 169. Zawartość grobu 146. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 169. Contenu de la tombe no 146. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

147. Grób jamowy (ryc. 170)

Znajdował się o 50 cm na wschód od grobu 146, na głębokości 35 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt elipsowaty o wymiarach 60×70 cm i głębokości 30 cm. Na powierzchni jej znajdował się kamień. Zawierała trochę skorup i kości spalonych, dużą ilość węgla drzewnych oraz fragment okucia szkatułki, nit żelazny, kilka bryłek stopionego brązu i 2 bryłki żużla żelaznego.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamek naczynia ostro profilowanego (ryc. 171, 1).

b) Ułamek odchylonego na zewnątrz brzegu naczynia (ryc. 171, 2).

c) Ułamek naczynia o grubych ścianach zdobionego ornamentem paznokciowym (ryc. 171, 4).

2) Pierścień żelazny (ryc. 171, 5) o średnicy 3 cm i grubości 0,5 cm wraz z taśmowatym uchwytem dług. 2,2 cm i szer. 0,3 cm, zagiętym na końcu.

3) Fragment nitu żelaznego z płaską główką, średn. 1,1 cm (ryc. 171, 3).

4) Trzy bryłki stopionego przedmiotu brązowego.

5) Dwie bryłki żużla żelaznego.

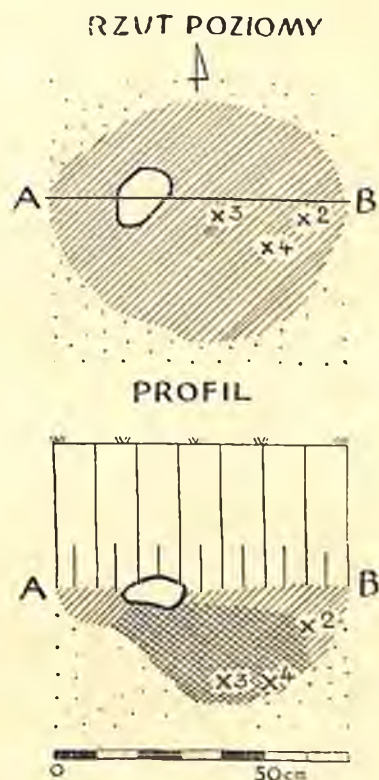
148. Grób jamowy.

Znajdował się na głębokości 40 cm. Wydłużona jama o średnicy 90 cm, szerokości 60 cm i głęboko-

kości 42 cm zawierała dużą ilość skorup i kości spalonych.

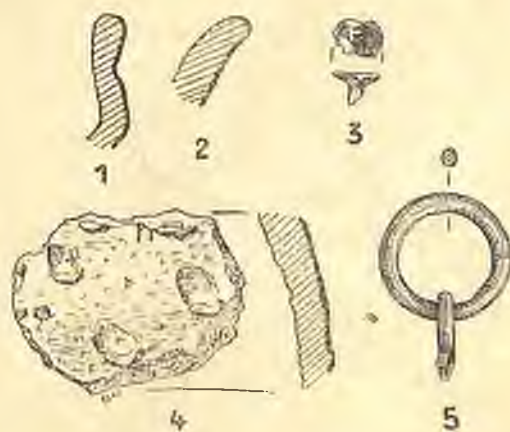
Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki dużego naczynia o czarnej, lśniącej powierzchni, ostro profilowanego, z sze-

Ryc. 170. Plan grobu 147. — Fig. 170. Plan et coupe de la tombe no 147. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, XXX czarny piasek — sable noir, : : : żółty piasek — sable jaune.

roką listwą na załomie brzuśca (ryc. 172, 7), zdobioną pasmem wypełnianym na przemian skośnymi kreseczkami. M. in. fragment odchylonego na zewnątrz brzegu (ryc. 172, 4) i wyodrębnionej płaskiej podstawy (ryc. 172, 5).

Ryc. 171. Zawartość grobu 147. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 171. Contenu de la tombe no 147. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

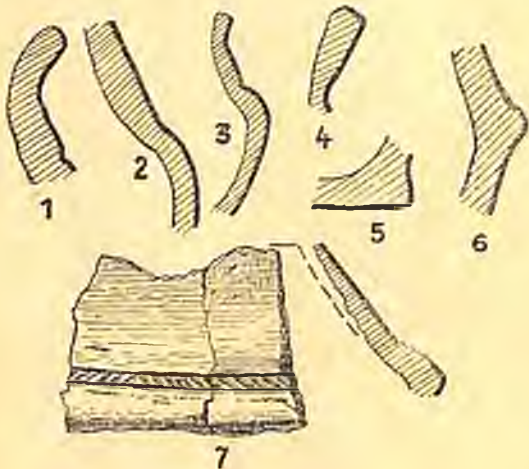

b) Fragment naczynia (ryc. 172, 3) z odchylnym na zewnątrz brzegiem, stożkową szyjką i zaokrąglonym brzuścem.

c) Fragmenty brzuśca dwóch naczyń (ryc. 172, 2, 6); m. in. jeden z listwą na załomie.

d) Ułamki mocno zżużonego naczynia (ryc. 172, 1) ostro profilowanego.

e) Ułamek naczynia o szorstkiej, nierównej powierzchni.

Ryc. 172. Zawartość grobu 148. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 172. Contenu de la tombe no 148. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

149. Grób jamowy (ryc. 173)

Znajdował się na głębokości 60 cm. Jama w rzucie poziomym miała zarys kolisty o średnicy 50 cm i głębokości 2 cm. Zawierała skorupy, trochę kości i nit żelazny.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragment naczynia silnie spaconego w ogniu, ostro profilowanego (ryc. 174, 1) zdobionego poniżej załomu brzuśca pasmem wypełnianym skośnymi kreskami oraz poniżej ornamentem skośnych bruzd.

b) Ułamek naczynia ostro profilowanego (ryc. 174, 2).

c) Ułamek naczynia o grubych ścianach, zdobionego ornamentem nieregularnej, głęboko rytej kratki.

d) Ułamek naczynia terra sigillata (ryc. 174, 3).

2) Nit żelazny z płaską główką (ryc. 174, 4) silnie rdzą zniszczony, dwukrotnie zgięty kolanowato, dług. 4,5 cm, średn. główki 0,9 cm.

150. Grób jamowy.

Znajdował się na głębokości 50 cm. Jama w rzucie poziomym miała kształt eliptyczny o wymiarach 80×90 cm i głęb. 25 cm. Zawierała skorupy i kości spalone.

Wśród skorup można wyróżnić:

a) Ułamki dużego naczynia o szorstkiej powierzchni, zdobionego ornamentem nieregularnej kraty (ryc. 175, 6). M. in. fragment wyodrębnionej

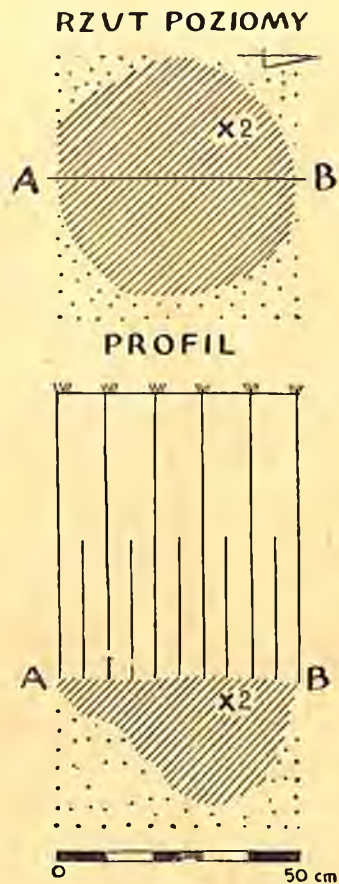
płaskiej podstawy (ryc. 175, 1) i ułamek odchylnego na zewnątrz brzegu.

b) Ułamek naczynia (ryc. 175, 5) z ornamentem dwóch poziomych linii w dolnej części szyjki.

c) Ułamek naczynia ze stożkowym brzegiem (ryc. 175, 3).

d) Ułamek stożkowej nóżki naczynia (ryc. 175, 2).

e) Ułamek cylindrycznej, pełnej nóżki naczynia (ryc. 175, 4).

Ryc. 173. Plan grobu 149. — Plan et coupe de la tombe no 149. ||| gleba — glébe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, /// ciemny piasek — sable foncé, ∴ żółty piasek — sable jaune.

151. Grób jamowy (ryc. 176)

Znajdował się na głębokości 60 cm. Jama w rzucie poziomym eliptyczna, o szerokości 175 cm, średnicy 310 cm i głębokości 65 cm, zawierała dużą ilość skorup, kości spalone, węgiel drzewny i bryłkę żużla żelaznego. Środkowa część jamy odznaczała się intensywnym, czarnym zabarwieniem.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

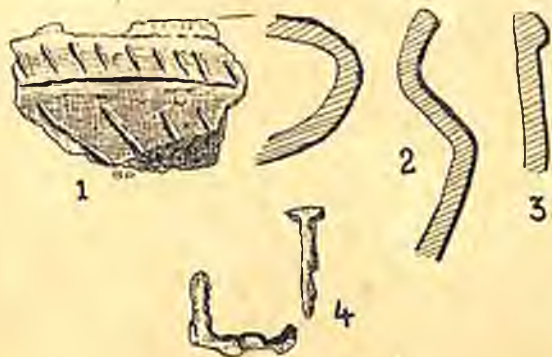
a) Ułamki dużego naczynia (ryc. 177, 1, 14) słabo profilowanego z brzegiem odchylnym na zewnątrz, o szorstkiej, nierównej powierzchni, pokrytej w dolnej części brzuśca głęboko rytymi

nieregularnymi bruzdami, a w górnej części rzadkimi nakłuciami paznokciowymi. M. in. fragment wyodrębnionej płaskiej podstawy (ryc. 177, 13).

b) Ułamek dużego naczynia (ryc. 177, 12) słabo profilowanego z brzegiem odchylonym na zewnątrz, o szorstkiej, nierównej powierzchni, zdobionej głębokim ornamentem paznokciowym.

c) Ułamek naczynia (ryc. 177, 11) dwustożkowego, o zaokrąglonym brzusku i odchylonym na zewnątrz brzegu.

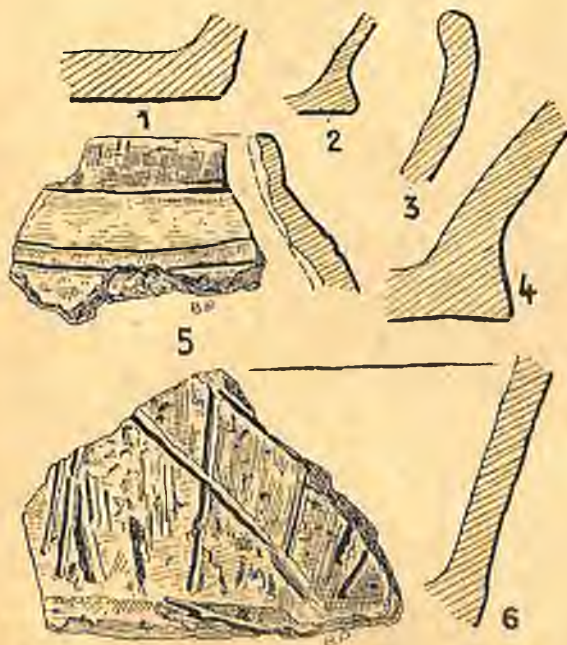
d) Ułamek naczynia ostro profilowanego z zaokrąglonym brzuskiem, o cienkich ściankach.

Ryc. 174. Zawartość grobu 149. $\frac{1}{2}$ w. n. —
Fig. 174. Contenu de la tombe no 149. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

M. in. fragment zdobiony na załomie brzusca podłużnym guzem (ryc. 177, 15) oraz stożkowata pełna nóżka (ryc. 177, 6).

e) Ułamek naczynia (ryc. 177, 16) o cienkich ściankach, ostro profilowanego, z kolankowato zgiętymi uszkami, zdobionego na szyjce ornamentem kółka zębatego, a poniżej dwiema poziomymi listwami.

Ryc. 175. Zawartość grobu 150. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 175.
Contenu de la tombe no 150. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

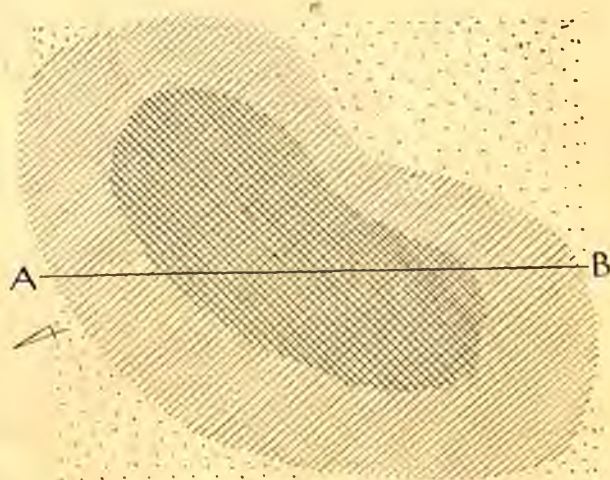
f) Ułamek naczynia (ryc. 177, 17) o cienkich ściankach, zdobionego na załomie brzusca pasmem równoległych skośnych żłobków, ujętych w dwie równoległe poziome listwy.

g) Ułamek grubego, słabo odchylonego brzegu naczynia (ryc. 177, 10).

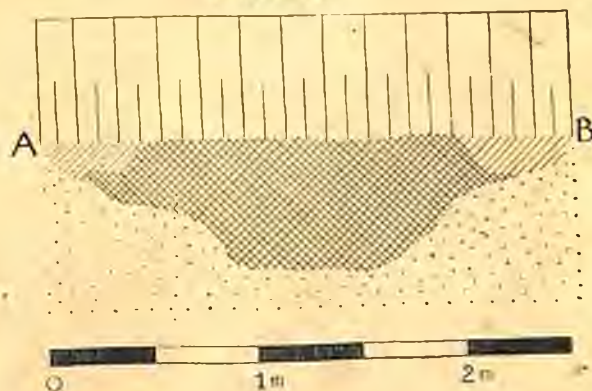
h) Ułamek naczynia ostro profilowanego (ryc. 177, 2) z cylindrycznym brzegiem.

i) Ułamek grubego, odchylonego na zewnątrz brzegu naczynia (ryc. 177, 4).

RZUT POZIOMY

PROFIL

Ryc. 176. Plan grobu 151. — Fig. 176. Plan et coupe de la tombe no 151. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, /// ciemny piasek — sable foncé, XXX czarny piasek — sable noir, ∴ żółty piasek — sable jaune.

j) Ułamek załomu brzusca naczynia o gładkiej powierzchni ciemnobrunatnej (ryc. 177, 3).

k) Ułamek dwóch niewielkich naczyń zdobionych (ryc. 177, 8-9).

l) Ułamek stożkowatych, wklęsłych do środka nóżek trzech naczyń (ryc. 177, 5, 7).

2) Bryłka żużla żelaznego o jednostronnie płaskiej i gładkiej powierzchni.

152. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu (ryc. 178)

Znajdował się na głębokości 30 cm. Jama w rzucie poziomym elipsowata, o szerokości 120 cm

i średnicy 140 cm, była głęboka 35 cm. Na obu krańcach jamy stały dwie popielnice z kośćmi dnem zagłębione w czystym piasku. Pierwsza popielnica zawierała nóż, szydło i przęślik gliniany, druga zaś nóż, sprężynkę do zamka, kilka fragmentów żelaznych i przęślik gliniany. Obok drugiej popielnicy znajdowało się duże skupienie skorup. Ponadto w jamie znajdowało się trochę kości i węgli drzewnych.

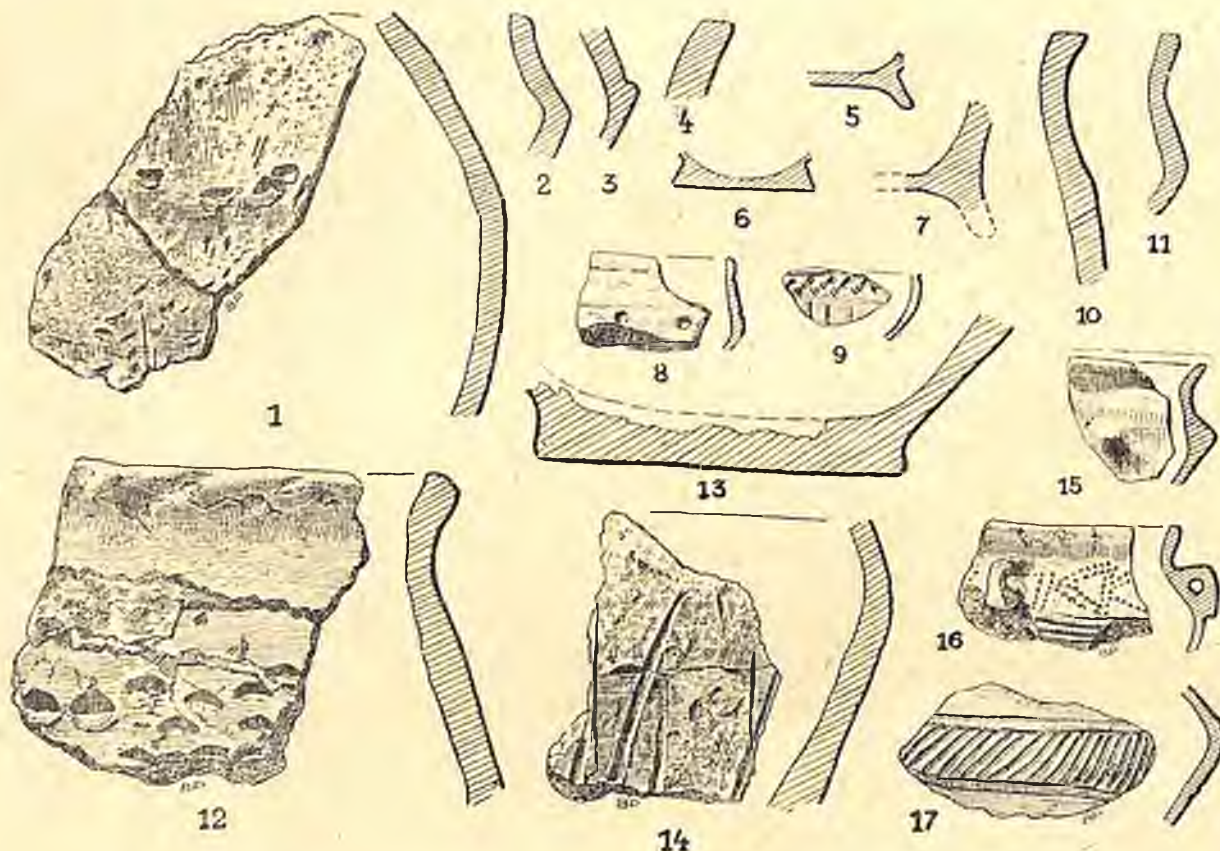
1) Popielnica (ryc. 179, 16) zrekonstruowana z ułamków, słabo profilowana, o szorstkiej, nierównej powierzchni. Wymiary: wys. 22,5 cm, średn. brzuśca 27 cm, otwór ok. 24 cm, dno 11 cm.

c) Ułamek naczynia zniekształconego w ogniu (ryc. 179, 1), ostro profilowanego, z kłan-kowato zgiętym uszkiem.

d) Ułamki naczynia ostro profilowanego (ryc. 179, 4), zdobionego poniżej załomu brzuśca pasmem plastycznego ornamentu jodełkowego. Do tego naczynia należy zapewne także fragment cylindrycznej nóżki, nieco wklęsłej do środka (ryc. 179, 13).

e) Ułamki naczynia (ryc. 179, 6) z listwą poziomą na szyjce.

f) Ułamki naczynia (ryc. 179, 7) ze stożkowatym brzegiem.

Ryc. 177. Zawartość grobu 151. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 177. Contenu de la tombe no 151. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

2) Popielnica (ryc. 179, 15) z wyodrębnioną płaską podstawą, szerokim zaokrąglonym brzuścem, stożkową szyjką i odchylonym brzegiem, zaopatrzona w małe, kołankowato zgięte uszko i zdobiona w połowie szerokości szyjki listwą poziomą na przemian skośnie kreskowaną. Powierzchnia jej jest czarna i lśniąca. Wymiary: wys. 22,5 cm, średn. brzuśca 32 cm, otwór 27,5 cm, dno 11,5 cm.

3) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragmenty ostro profilowanego naczynia z szerokim, taśmowatym uszkiem (ryc. 179, 9) mocno spalonego w ogniu, zdobionego powyżej załomu brzuśca pasmem poziomym, przeciwstawnie skośnie kreskowanym.

b) Ułamek naczynia ostro profilowanego (ryc. 179, 5).

g) Fragmenty wyodrębnionych płaskich podstaw kilku naczyń (ryc. 179, 8, 10, 11).

4) Nóż żelazny (ryc. 179, 17) z krótkim szerokim trzonem łukowato wyodrębnionym od ostrza. Wymiary: dług. ok. 14 cm, dług. trzonu 3 cm, szer. trzonu 0,8 cm, szer. ostrza 1,8 cm.

5) Nóż żelazny (ryc. 179, 19), słabo zachowany. Wymiary: dług. ok. 15 cm, dług. trzonu 3,8 cm, szer. trzonu ok. 0,5 cm, szer. ostrza ok. 1,8 cm.

6) Szydło żelazne (ryc. 179, 18) słabo zachowane, ze zgiętym ostrzem. Wymiary: dług. w stanie zachowania 12,8 cm, średnica trzonu 0,4 cm.

7) Fragment żelaznej sprężyny do zamka (ryc. 179, 12). Wymiary: dług. w stanie zachowania 7,2 cm, szer. kabłąka 0,7 cm, wys. kolca 1,2 cm.

8) Silnie rdzą przeżarty ułamek sprężyny do zamka oraz kilka innych drobnych fragmentów żelaznych.

9) Nie zachowany w całości przęślik gliniany (ryc. 179, 2) z zaokrąglonym załosem i lejkowatymi zagłębieniami dookoła otworu. średn. 4 cm i wys. 2 cm oraz fragment drugiego przęślika (ryc. 179, 3) podobnych kształtów, średn. 3,5 cm i wys. 2,3 cm.

10) Fragment sprężyny i kabląka zapinki brązowej (ryc. 179, 14).

153. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu (ryc. 180)

Znajdował się na głębokości 25 cm. Jama w rzucie poziomym miała zarys eliptyczny o szerokości 90 cm, średnicy 130 cm i głębokości 30 cm. Górna część jamy miała czarne zabarwienie, na spodzie zalegał zbrudzony piasek. We wschodniej części jamy znajdowała się nie zachowana w całości popielnica, podstawą tkwiąca we wspomnianej warstwie zbrudzonego piasku. Popielnica zawierała kości spalone oraz brzytwę żelazną, której brak w inwentarzu. W jamie znajdowały się ponadto skorupy, kości, węgle drzewne i fragment zapinki brązowej.

1) Popielnicą (ryc. 181, 14), zapewne dwustożkowa z ornamentem zygzakowatym na załosem brzuśca, o czarnej powierzchni. Średnica brzuśca ok. 34 cm, dno 14 cm.

Ze skorup udało się zrekonstruować:

2) Naczynie ostro profilowane (ryc. 181, 16), o gładkiej powierzchni z szyjką wydzieloną dwiema równoległymi bruzdami. Wymiary: wys. 14 cm, średn. brzuśca 23 cm, ctwór 20,5 cm, dno 10,8 cm.

3) Misa (ryc. 181, 15) ostro profilowana, spaczona w ogniu, z szyjką wydzieloną dwiema równoległymi bruzdami. Wymiary: wys. 9,5 cm, średn. brzuśca 17,5 cm, otwór 16 cm, dno 7,5 cm.

4) Misa ostro profilowana (ryc. 181, 18) ze stożkowatym brzegiem, spaczona w ogniu. Wymiary: wys. 9,5 cm, otwór 17 cm, dno 8 cm.

5) Fragment naczynia ostro profilowanego (ryc. 181, 17) z płaską, wyodrębnioną podstawą o średn. 9 cm.

6) Wśród pozostałych skorup można wyróżnić:

a) Fragmenty naczynia (ryc. 181, 10) z płaską wyodrębnioną podstawą, wydętym brzuścem, stożkowatą szyjką i brzegiem odchylonym na zewnątrz, zdobionego poziomą listwą skośnie żłobkowaną.

b) Ułamki naczynia (ryc. 181, 2) podobnie zdobionego.

c) Ułamki trzech naczyń (ryc. 181, 1, 6, 8) ostro profilowanych.

d) Ułamek naczynia (ryc. 181, 7) z cyndrycznym brzegiem.

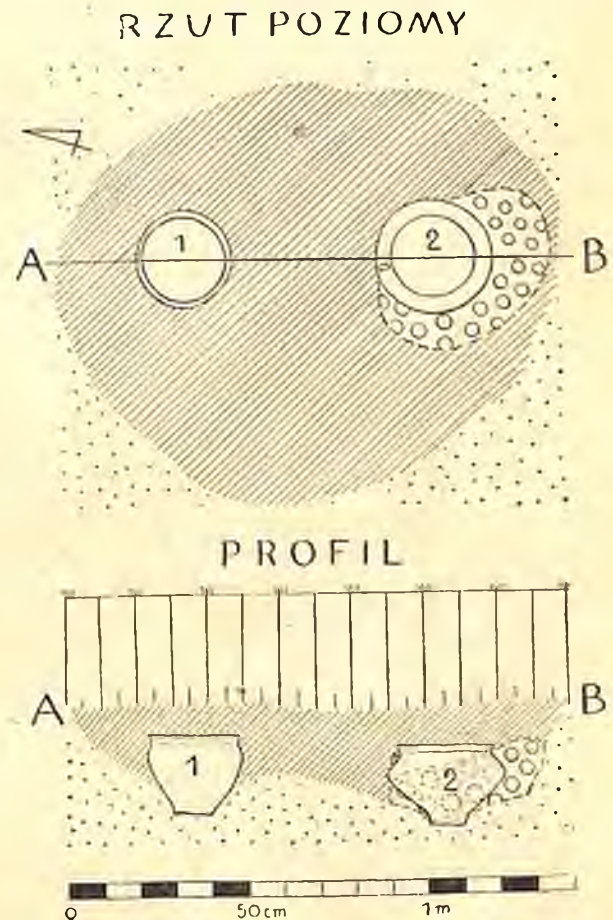
e) Ułamki jednego lub dwóch naczyń (ryc. 181, 11, 13) o grubych ścianach i nierównej powierzchni, zdobionej ornamentem paznokciowym i podłużnym, poziomym guzkiem.

f) Ułamki pełnych cylindrycznych nóżek dwóch naczyń (ryc. 181, 9, 12).

g) Stożkowata, lekko wklęsła nóżka naczynia (ryc. 181, 5).

h) Fragment nóżki naczynia terra sigillata (ryc. 181, 3) oraz drobny fragment takiego samego naczynia z zachowaną czerwoną glazurą.

7) Fragment kilkuzwojowej zapinki (ryc. 181, 4) z drucikowatym kabląkiem i wysokim uchwytem do szpili. Dług. w stanie zachowania 3,6 cm, średn. kabląka 0,3 cm.

Ryc. 178. Plan grobu 152. — Fig. 178. Plan et coupe de la tombe no 152. ||| gleba — glèbe, ||| warstwa przemieszana — couche mêlée, /// ciemny piasek — sable foncé, ::::: żółty piasek — sable jaune, ooo skorupy — tessons.

154. Grób jamowy (ryc. 182)

Znajdował się na głębokości 50 cm. Jama w rzucie poziomym eliptyczna, o szerokości 45 cm, średnicy 70 cm i głębokości 25 cm zawierała trochę skorup, kości spalonych i węgla drzewnego oraz okucie żelazne, pałakowaty fragment żelazny i bryłkę stopionego brązu.

1) Wśród skorup można wyróżnić fragment naczynia (ryc. 183, 1) zdobionego ornamentem paznokciowym.

2) Nie zachowane w całości taśmowate okucie (?) żelazne, szer. 0,8 cm (ryc. 183, 2).

3) Pałakowaty fragment nieokreślonego przedmiotu żelaznego (ryc. 183, 3). Wymiary: dług. 8,5 cm, szer. 0,8 cm, grub. 0,6 cm.

4) Bryłka stopionego przedmiotu brązowego.

155. Grób jamowy (ryc. 184)

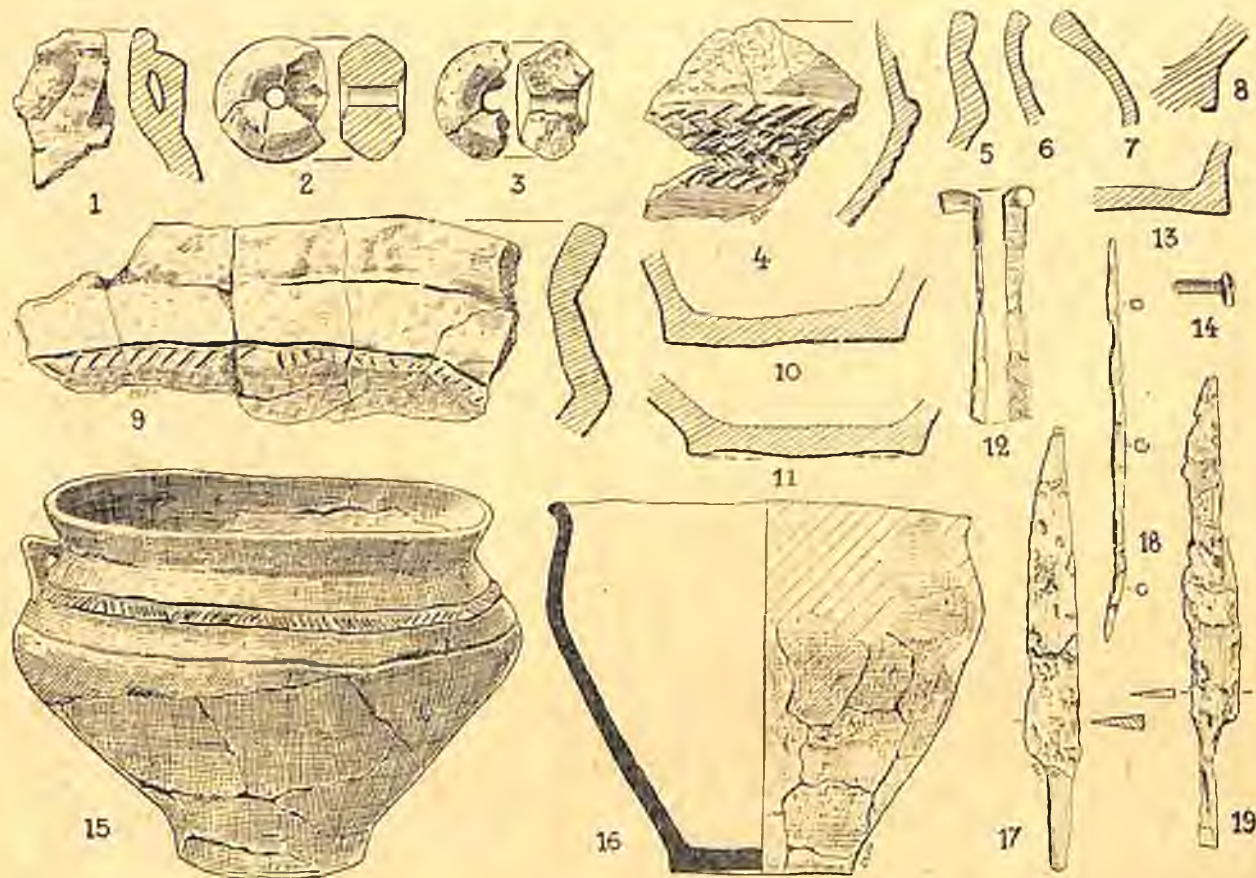
Znajdował się na głębokości 30 cm. Jama w rzucie poziomym miała zarys kołisty o średnicy 80 cm i głębokości 40 cm. Zawierała skorupy i kości spalone, które były skupione we wschodniej części jamy na głębokości ok. 30 cm. Na wierzchu jej znajdowało się kilka luźno rozrzuconych kamieni.

Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragment dużego naczynia (ryc. 185, 2) z wyodrębnioną, lekko wklęsłą podstawą, o czarnej lśniącej powierzchni.

która zawierała nóż, klucz tkwiący w okuciu zamka, 2 pierścienie z uchwytami, igłę i przęślik gliniany. W południowo-zachodniej części jamy znajdowało się duże skupienie zupełnie zżużlonych skorup oraz 2 przęśliki. Ponadto jama zawierała trochę skorup, kości i węgle drzewne.

W odległości 45 cm od jamy w kierunku południowym, na głębokości 55 cm stało nieco pochylone naczynie kultury przedłużyckiej, bez kości, częściowo uszkodzone, o kształcie donicowatym, ze słabo odchylonym brzegiem i listwą poziomą

Ryc. 179. Zawartość grobu 152. Nr 15 16 = 1/5 w. n., reszta 2/5 w. n. — Fig. 179. Contenu de la tombe no 152. No 15 et 16 en 1/5, le reste 2/5 gr. nat.

b) Ułamek grubego odchylonego na zewnątrz brzegu naczynia (ryc. 185, 1).

c) Ułamki naczynia o nierównej chropowatej powierzchni.

d) Ułamek pełnej, cylindrycznej nóżki naczynia o czarnej, lśniącej powierzchni.

e) Fragment zupełnie zżużlonej, zniekształconej nóżki naczynia.

156. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu (ryc. 186)

Znajdował się na głębokości 35 cm. Podługowata jama, o średnicy 170 cm i szerokości 120 cm była głęboka 30 cm. Górna część jamy odznaczała się intensywnym, czarnym zabarwieniem, dolną część jamy wypełniał zbrudzony piasek. W północnej części jamy, na skraju znajdowała się popielnica z kośćmi do połowy zagłębiona w piasku,

poniżej niego¹⁰⁾. Wymiary: wys. 20,5 cm, otwór 21,5 cm, dno 8 cm.

1) Popielnica (ryc. 187, 4) dwustożkowa, z cylindryczną, nieco wklęsłą nóżką i odchylonym brzegiem, o czarnej, lśniącej powierzchni, zdobiona w dolnej części szyjki poziomą listwą skośnie żłobkowaną. Wymiary: wys. 20 cm, średn. brzuśca 32,5 cm, otwór 27,5 cm, dno 15,5 cm.

2) Ze skorup udało się zrekonstruować fragment ostro profilowanej misy (ryc. 187, 8) ze stożkową nóżką, w połowie zżużlonej, o następujących wymiarach: wys. 9,5 cm, średn. brzuśca ok. 20 cm, otwór ok. 18,5 cm, dno 8,5 cm.

3) Nóż żelazny (ryc. 187, 9) z ułamanym ostrzem. Wymiary: dług. pierwotna ok. 13,5 cm, dług. trzonu 4,2 cm, szer. trzonu 0,5 cm, szer. ostrza 1,5 cm.

¹⁰⁾ Opis i wymiary na podstawie zachowanej karty katalogowej.

4) Klucz żelazny (ryc. 187, 6), słabo zachowany, z trzonem o przekroju kwadratowym i z kółkiem do zawieszania. Wymiary: dług. ok. 16,5 cm, średn. trzonu 0,5 cm, średn. kółka 2,1 cm.

5) Silnie zniszczone fragmenty żelaznego okucia z amką z dwoma nitami o okrągłych główkach. Szer. okucia 3 cm, średn. główek nitów 0,4 cm.

6) Owalny pierścień żelazny z taśmowatym uchwytem zgiętym kolankowato na końcu (ryc. 187, 5). Wymiary: średn. pierścienia 3,3 cm, grub. 0,4 cm, dług. uchwyty 3,8 cm, szer. 0,4 cm. Drugiego podobnego pierścienia żelaznego z krótszym uchwytem, również zagiętym, brak w inwentarzu.

7) Igła żelazna (ryc. 187, 7) z ułamanym ostrzem. Wymiary: dług. w stanie zachowania 7,1 cm, średn. trzonu 0,15 cm

8) Przęślik gliniany (ryc. 187, 3) w połowie zżużony, ostro profilowany. Wymiary: średn. ok. 4,5 cm, wys. 0,2 cm, średn. otworu 0,9 cm.

9) Przęślik gliniany (ryc. 187, 1) silnie przepalony i częściowo uszkodzony. Wymiary: średn. 3,9 cm, wys. 2 cm, średn. otworu 0,7 cm.

10) Fragment przęślika glinianego (ryc. 187, 2). Wymiary: wys. 2,7 cm, średn. otworu 0,7 cm.

157. Grób jamowy (ryc. 188).

Znajdował się na głębokości 35 cm. Jama w rzucie poziomym elipsowata, o szerokości 85 cm, średnicy 120 cm i głębokości 35 cm zawierała skorupy, kości węgle drzewne oraz szydło, nit, fragment żelazny i ułamki dwóch zapinek brązowych.

1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragment naczynka (ryc. 189, 5) spaczono w ogniu, z pełną nóżką rozszerzającą się ku górze, zaokrąglonym brzuścem, stożkowatą szyjką i odchylonym na zewnątrz brzegiem. Wymiary: wys. ok. 6 cm, średn. nóżki 4 cm.

b) Fragment podobnego, lecz większego naczynia (ryc. 189, 3).

c) Ułamek naczynia ostro profilowanego (ryc. 189, 8) o czarnej, lśniącej powierzchni.

d) Fragment naczynia beczułkowatego (ryc. 189, 4).

e) Ułamek wyodrębnionej płaskiej podstawy naczynia (ryc. 189, 7).

2) Szydło żelazne (ryc. 189, 6) z lekko zgiętym trzonem. Wymiary: dług. 9,5 cm, dług. trzonu 4,8 cm, średn. ostrza 0,4 cm.

3) Nit żelazny (ryc. 189, 2) z półkulistą główką o średn. 1,6 cm i krótkim okrągłym trzonem o średn. 0,3 cm, zakończonym czworokątną płytką. Odległość główki do końca trzonu 1 cm.

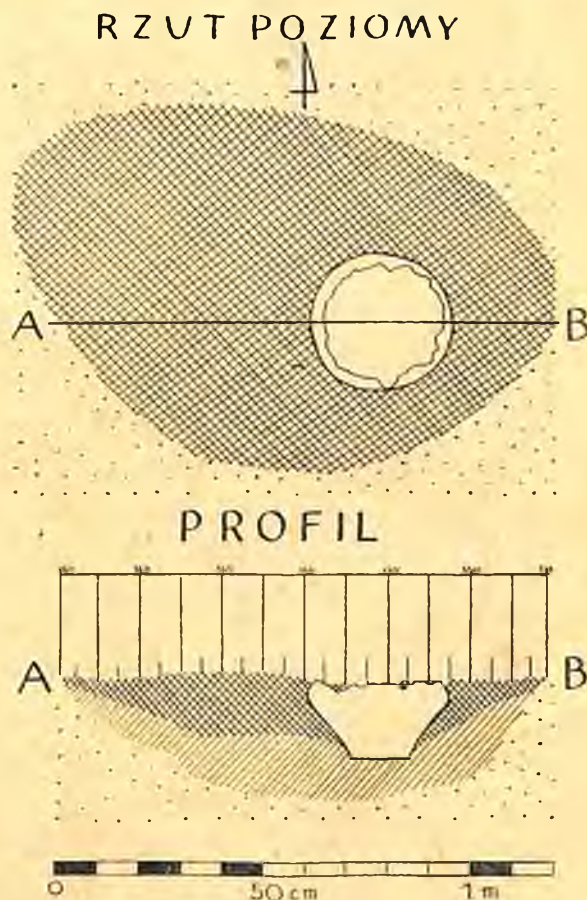
4) Taśmowaty fragment żelazny wygięty łukowato na jednym końcu (ryc. 189, 1). Wymiary: dług. 4,5 cm, szer. taśmy 0,5 cm.

5) Fragmenty dwóch równo ukształtowanych zapinek brązowych (ryc. 189, 9) z szerokim kałkiem.

158. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu (ryc. 190)

Znajdował się na głębokości 30 cm. Jama eliptyczna w rzucie poziomym, o średnicy 90 cm i szerokości 65 cm, była głęboka 55 cm. Na spodzie jej w południowej części stała popielnica z kośćmi spalonymi. Ponadto w jamie znajdowały się skorupy, kości spalone i brzytwa żelazna.

1) Popielnica (ryc. 191, 1) z wyodrębnioną, nieco wklęsłą podstawą, baniastym brzuścem i odchylonym na zewnątrz brzegiem, o szorstkiej po-

Ryc. 180. Plan grobu 153. Fig. 180. Plan et coupe de la tombe no 153. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable foncé, ××× czarny piasek — sable noir, ∴∴∴ żółty piasek — sable jaune.

wierzchni, zdobiona powyżej załomu brzuśca poziomą bruzdą. Wymiary: wys. 28 cm, średn. brzuśca 29 cm, otwór 21,5 cm, dno 14 cm.

2) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragment beczułkowatego kubka (ryc. 191, 6) z dużym taśmowatym uchym. Wymiary: wys. 8 cm, otwór ok. 10 cm.

b) Ułamek zgrubiałego facetowanego brzegu naczynia (ryc. 191, 3).

c) Fragmenty naczynia zniekształconego w ogniu (ryc. 191, 2) zdobionego poczwórnym kółkiem zębatym.

d) Ułamki naczynia (ryc. 191, 4) zdobionego równoległymi głębokimi bruzdami.

3) Fragment silnie rdzą zniszczonej brzytwy półkolistej (ryc. 191, 5).

159. Grób popielnicowy ze szczątkami stosu (ryc. 192)

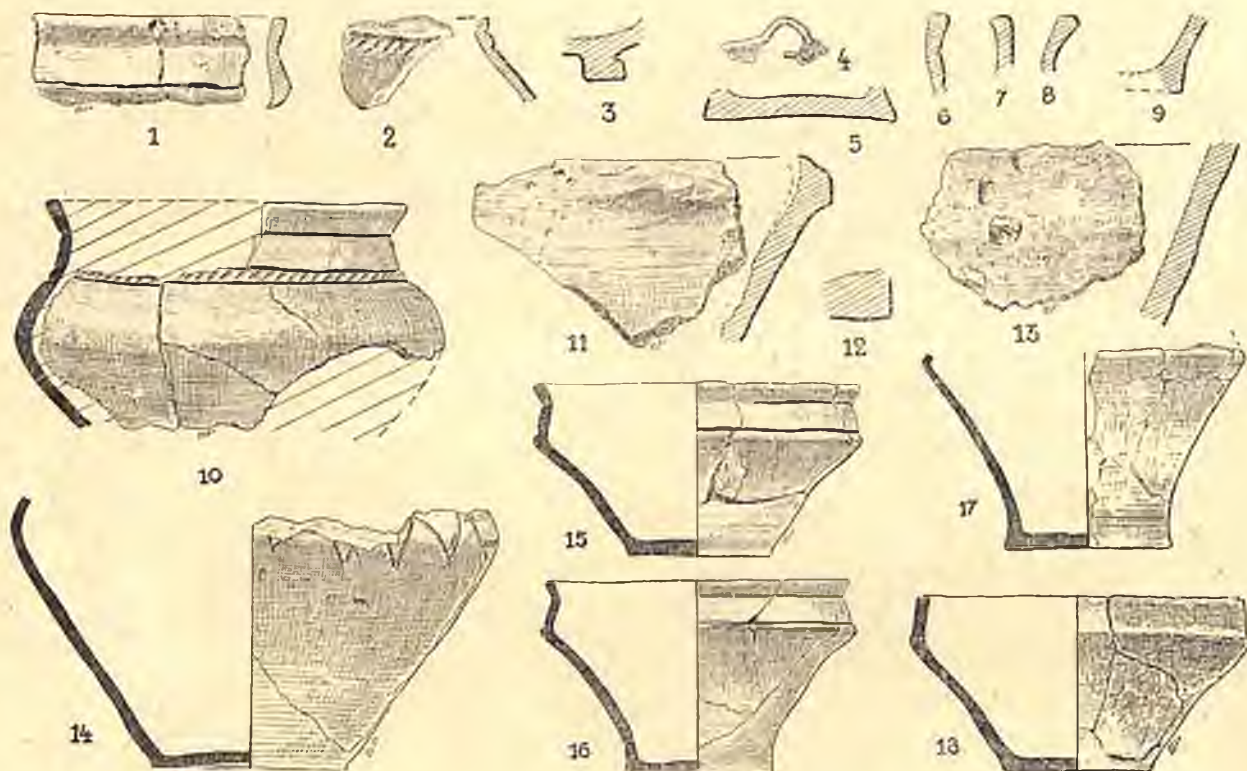
Znajdował się na głębokości 30 cm. Jama w rzucie poziomym miała zarys elipsowaty o szerokości 65 cm, średnicy 80 cm i głębokości 25 cm. W zachodniej części jamy stała popielnica, dnem zagłębiona w czystym piasku, zawierająca kości spalone, nóż i fragment żelazny, a obok niej przystawka odwrócona dnem do góry. Jama zawierała ponadto trochę kości i skorup.

c) Ułamki naczynia (ryc. 193, 2) o czarnej lśniącej powierzchni zdobionego ornamentem poziomym złożonym z linii ciągłej i dwóch rzędów skośnych kreseczek.

d) Ułamki dwóch naczyń o stożkowatej szyjce i odchylonym na zewnątrz brzegu (ryc. 193, 4, 5).

e) Ułamek zgrubiałego, odchylonego na zewnątrz brzegu naczynia (ryc. 193, 3).

4) Nóż żelazny (ryc. 193, 7) z szerokim trzonem i zaokrąglonym tyłcem, zapatrzony jednostronnie w dwie równoległe głębokie bruzdy wzdłuż tyłca. Wymiary: długość w stanie zachow. 11,9 cm,

Ryc. 181. Zawartość grobu 153. Nr 15, 17, 18 = $\frac{1}{4}$ w. n., nr 14, 16, = $\frac{1}{6}$ w. n., reszta = $\frac{1}{3}$ w. n. — Fig. 181. Contenu de la tombe no 153. No 15, 17 et 18 en $\frac{1}{4}$, no 14 et 16 en $\frac{1}{6}$, le reste en $\frac{1}{3}$ gr. nat.

1) Popielnica (ryc. 193, 1) nie zachowana w całości, z szerokim baniastym brzuścem i wyodrębnioną wklęsłą podstawą, o czarnej lśniącej powierzchni. Wymiary: średn. brzuśca 30,5 cm, dno 13,5 cm.

2) Naczynie spazzone w ogniu (ryc. 193, 9) z wysmukłą podstawą, wydętym brzuścem, stożkowatą szyjką i odchylonym na zewnątrz brzegiem. Wymiary: wys. 11 cm, średn. brzuśca ok. 12 cm, otwór ok. 9 cm, dno 6 cm.

3) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragment naczynia ostro profilowanego (ryc. 193, 8) o gładkiej powierzchni ciemnobrunatnej, ze stożkowatą, pełną nóżką.

b) Fragment naczynia ostro profilowanego (ryc. 193, 6) o czarnej, lśniącej powierzchni, zdobionego powyżej załomu brzuśca dwoma poziomymi pasmami przeciwstawnie skośnie kreskowanymi.

długość trzonu ok. 3 cm, szer. trzonu 1,6 cm, szer. ostrza 1,5 cm.

5) Taśmowaty fragment żelazny silnie rdzą zniszczony.

160. Grób jamowy z obwarowaniem kamiennym (ryc. 194)

Znajdował się na głębokości 30 cm. Jama w rzucie poziomym miała zarys elipsowaty o szerokości 90 cm, średnicy 135 cm i głębokości 70 cm. Zachodnia część jamy od wierzchu i spodu wypełniona była kamieniami, przy czym wierzchnia warstwa ich była wysunięta w kierunku wschodnim i tworzyła częściowo pokrywę jamy. Pod tą pokrywą znajdowały się nożyce, grot oszczepu i grot dzirytu. We wschodniej części jamy, która odznaczała się ciemniejszym zabarwieniem, znajdowały się w skupieniu skorupy, kości i następu-

jące przedmioty: tłoczek, 2 szydła, sprzączka i dolne okucie pasa oraz brązowe zakończenie rogu do picia.

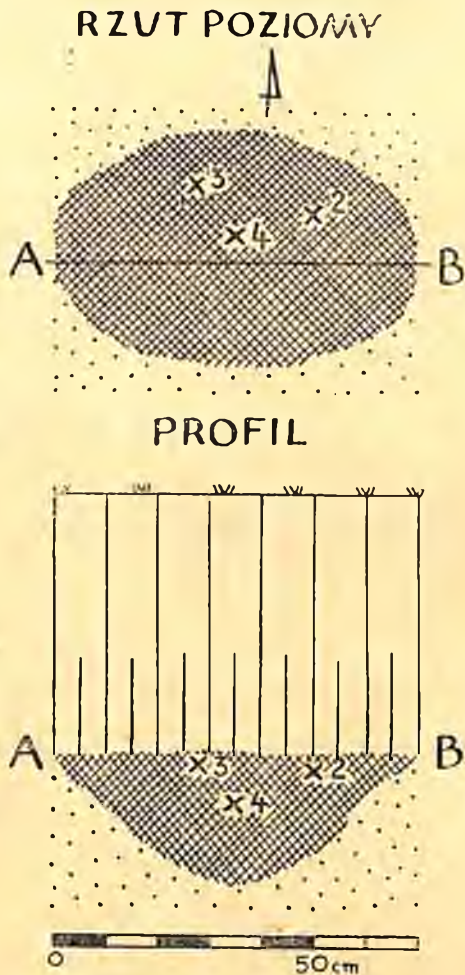
1) Wśród skorup można wyróżnić:

a) Fragment naczynia (ryc. 195, 6) ostro profilowanego z wyodrębnioną, nieco wklęsłą podstawą.

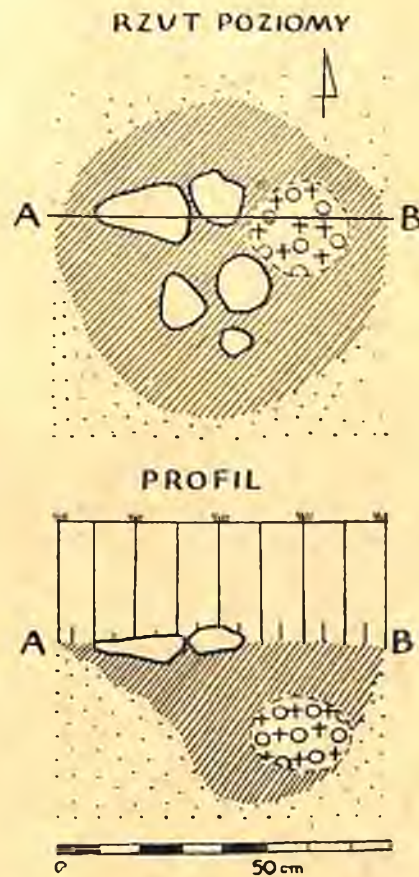
b) Fragmenty naczynia (ryc. 195, 5) z zaokrąglonym brzuścem, stożkową szyjką i brzegiem odchylonym na zewnątrz, zdobionego w dolnej części szyjki poziomą listwą.

c) Ułamek odchylonego na zewnątrz brzegu naczynia (ryc. 195, 3).

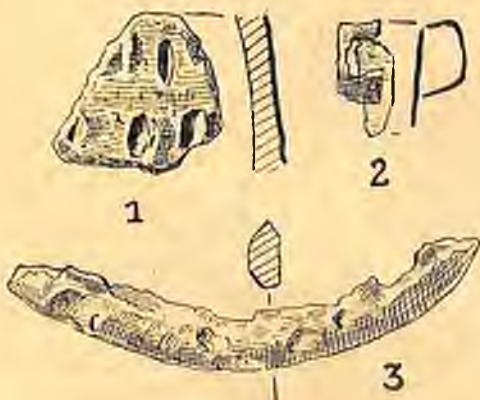
d) Fragment wyodrębnionej, nieco wklęsłej podstawy naczynia (ryc. 195, 8).

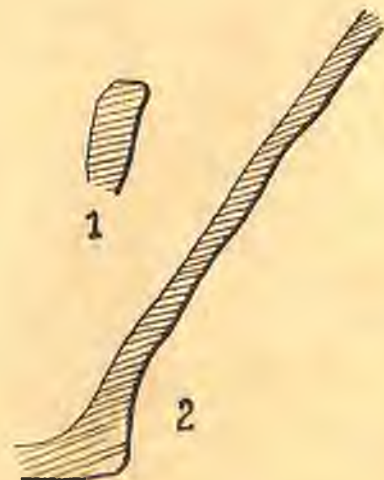
Ryc. 182 Plan grobu 154. — Fig. 182. Plan et coupe de la tombe no 154. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, /// ciemny piasek — sable foncé, ···· żółty piasek — sable jaune.

Ryc. 184. Plan grobu 155. — Fig. 184. Plan et coupe de la tombe no 155. ||| gleba — glèbe, |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, /// ciemny piasek — sable foncé, ···· żółty piasek — sable jaune, o+o skorupy i kości — tessons et os brûlés.

Ryc. 183. Zawartość grobu 154. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 183. Contenu de la tombe 154. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

Ryc. 185. Zawartość grobu 155. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 185. Contenu de la tombe no 155. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

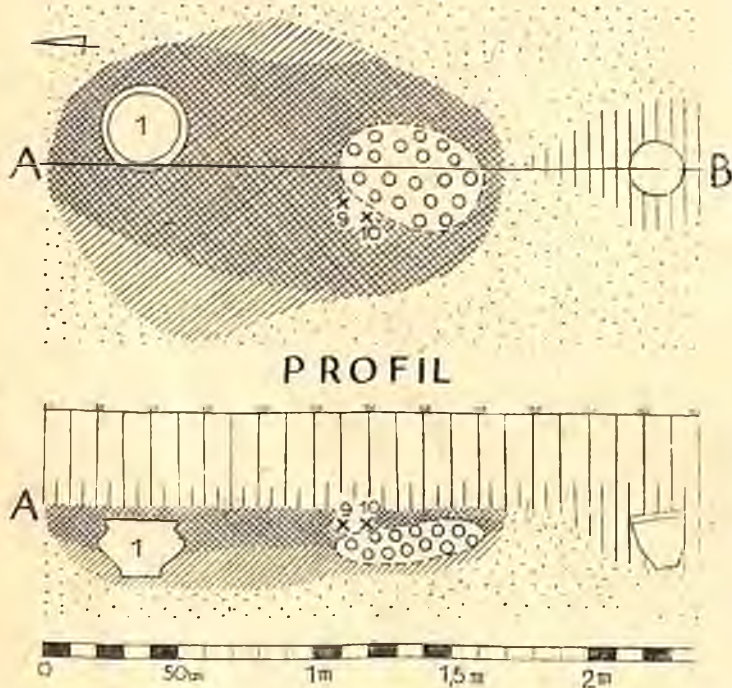

2) Żelazny grot oszczepu (ryc. 195, 7), słabo zachowany, z obustronnymi wgłębieniami w najszerszej części ostrza przedzielonymi żeberkiem. Pozostała część ostrza ma przekrój daszkowaty. Wymiary: dług. w stanie zachowania 20,7 cm, średn. tulei u nasady ostrza 1,5 cm, szer. ostrza 3,2 cm.

3) Żelazny grot dzirytu (ryc. 195, 9) z tuleją o przekroju wielobocznym. Wymiary: dług. 16 cm, dług. tulei 8,5 cm, średn. wlotu tulei 2 cm, średn. tulei u nasady ostrza 0,7 cm, rozpiętość skrzydełek 4,9 cm.

4) Profilowany tłoczek żelazny (ryc. 195, 13) z krótkim ostrzem. Wymiary: dług. 9,2 cm, dług. trzonu 3,8 cm, najw. średn. ostrza 1 cm.

RZUT POZIOMY

Ryc. 186. Plan grobu 156. — Fig. 186. Plan et coupe de la tombe no 156. gleba — glèbe, warstwa przemieszana — couche mêlée, //// ciemny piasek — sable fouché. XXX czarny piasek — sable noir, ∴ żółty piasek — sable jaune. ooo skorupy — tessons.

5) Dwa szydła żelazne (ryc. 195, 11, 12), oba lekko wygięte. Wymiary: a) okaz cały: dług. 11,8 cm, dług. ostrza 6 cm, średn. ostrza 0,4 cm, b) okaz niekompletny: dług. 10,4 cm, najw. średn. 0,5 cm.

6) Nożyce żelazne (ryc. 195, 10) z długim kabłąkiem, lekko wygiętym i krótkimi ostrzami, niezachowanymi w całości. Wymiary: dług. w stanie zachowania 20 cm, najw. szer. kabłąka 1,8 cm, szer. ostrzy 2 cm.

7) Słabo zachowana żelazna sprzączka do pasa (ryc. 195, 1) złożona z 3 części, tj. profilowanej ramy, okucia do pasa z 4 otworami do nitów oraz z luźnego kolca. Wymiary: dług. w sta-

nie zachowania 9 cm, rozpiętość ramy 4,7 cm, dług. okucia 4,5 cm, szer. okucia 2 cm.

8) Żelazne dolne okucie pasa (ryc. 195, 2) z jednym nitem. Wymiary: dług. 6,6 cm, szer. 0,5 cm i 1 cm, odstęp pomiędzy blaszkami 0,1 cm.

9) Brązowe okucie rogu do picia (ryc. 195, 4) w kształcie półkolistej kapturki i węższej od niego cylindrycznej tulejki z otworami do nitu. Wymiary: dług. 2,5 cm, średn. kapturka 2,1 cm, średn. tulejki 1,5 cm.

B. Zabytki bez metryki

1) Nieznany zespół grobowy, wzgl. część zespołu złożona z kilku nikłych skorupki, kości spalonych, węgla drzewnego, spalonych półfabrykatów szpil kościanych (ryc. 196, 26), czworobocznej główki szpili kościanej zdobionej ornamentem kółek koncentrycznych (ryc. 196, 22), fragmentu stopionej blaszki brązowej oraz trzech nikłych bryłek zardzewiałego żelaza.

2) Naczynie ostro profilowane (ryc. 196, 24) ze stożkową wklęsłą nóżką, o czarnej, lśniącej powierzchni. Wymiary: wys. 10,5 cm, średn. brzuśca 13 cm, otwór 11,5 cm, dno 6 cm.

3) Naczynie zrekonstruowane z ułamków (ryc. 196, 16), ostro profilowane, z poziomą listwą skośnie żłobkowaną w środkowej części szyjki, o czarnej, lśniącej powierzchni. Wymiary: wys. 17,5 cm, średn. ok. 28 cm, dno ok. 12 cm.

4) Naczynie¹¹⁾ (ryc. 196, 23) o wydętym, baniastym brzuścu i czarnej, lśniącej powierzchni, zdobione powyżej załomu brzuśca ornamentem dwóch poziomych listew, z których jedna jest skośnie żłobkowana a druga wypełniana dołączkami oraz linią zygzakowatą pomiędzy nimi. Wymiary: wys. ok. 20 cm, średn. brzuśca ok. 20,5 cm, otwór ok. 13 cm, dno ok. 11 cm.

5) Skorupy z nieznanego zespołu grobowego:

a) Fragment czary (ryc. 196, 21) ostro profilowanej, zniekształconej w ogniu. Wymiary: wys. ok. 9 cm, dno 8,5 cm.

b) Fragmenty naczynia (ryc. 196, 18) ostro profilowanego, zniekształconego w ogniu.

c) Fragment grubego, czworobocznego w przekroju ucha naczynia (ryc. 196, 17).

6) Skorupy z nieznanego zespołu grobowego:

a) Ułamki brzegów kilku naczyń (ryc. 196, 14).

b) Fragment ostro załamanego brzuśca naczynia (ryc. 196, 4) zdobionego dwoma poziomymi pasmami skośnie kreskowanymi.

c) Ułamek naczynia zdobionego poziomą listwą skośnie żłobkowaną.

d) Ułamek naczynia (ryc. 196, 7) zdobionego ornamentem dołączek i linii prostych.

¹¹⁾ Naczynia brak, opis na podstawie zachowanej karty katalogowej.

e) Ułamek naczynia (ryc. 196. 8) zdobionego poziomą listwą skośnie żłobkowaną.

f) Ułamek naczynia (ryc. 196. 9) zdobionego ornamentem grzebykowym.

7) Żelazne umbo tarczy (ryc. 196. 5) z długim kolcem rozszerzonym na końcu. zgiętym rytualnie. Wymiary: średn. ok. 15 cm. wys. (z kolcem wyprostowanym) ok. 11,5 cm, szer. brzegu 2 cm, wys. kołnierza 1,5 cm, wys. pokrywy 4 cm.

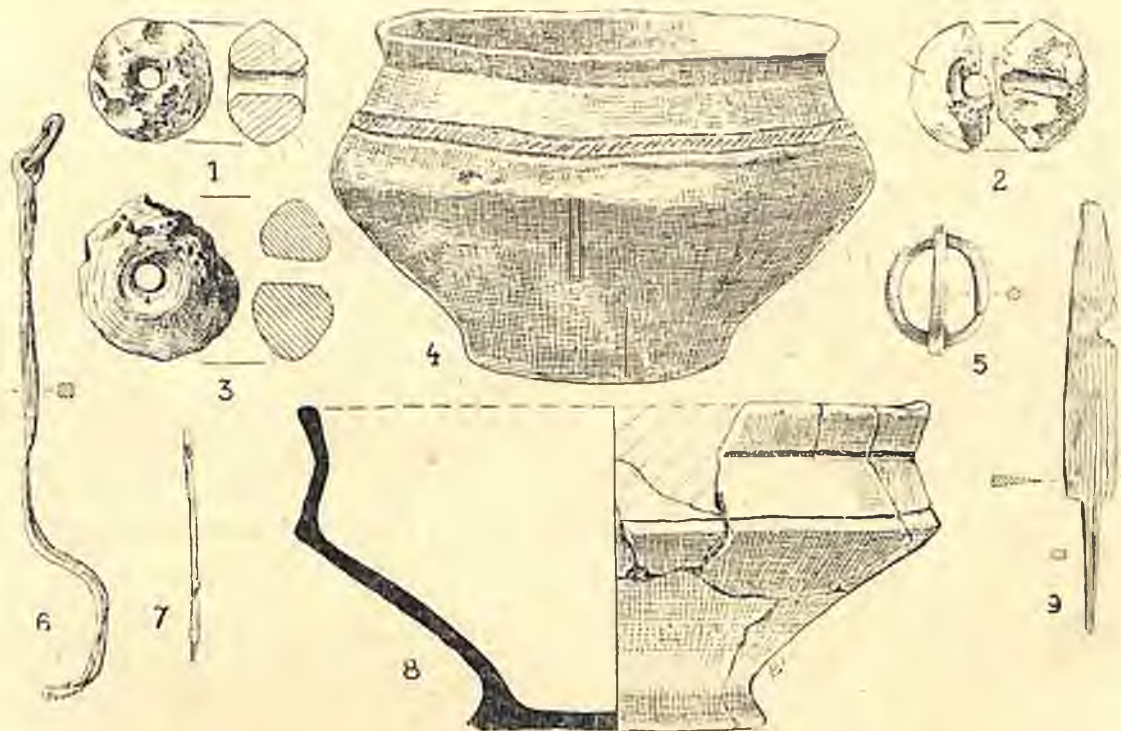
8) Żelazny grot oszczepu (ryc. 196. 15) z długą tuleją i ostrzem o przekroju daszkowatym. Tuleja jest pocięta; ostrze zwinięte rytualnie. Wymiary: dług. w stanie zachowania 16,5 cm, dług. tulei 9 cm, średn. tulei 1,5 cm i 2 cm, najw. szer. ostrza 2,7 cm.

C. Luźne znaleziska

1) Obok grobu 116 w warstwie humusu znajdowało się kilka skorup, m. in. fragment odchylonego na zewnątrz brzegu i dwa fragmenty wyodrębnionej płaskiej podstawy naczynia o chropowatej powierzchni i grubych ścianach z dużą domieszką tłuczonego kamienia oraz fragment nitu żelaznego z płaską okrągłą główką o średn. 0,8 cm.

2) Wśród skorup luźno znalezionych na terenie cmentarzyska można wyróżnić:

a) Fragment naczynia, słabo profilowanego z facetowanym brzegiem (ryc. 196. 10).

Ryc. 187. Zawartość grobu 156. Nn 4 = $\frac{1}{5}$ w. n., reszta = $\frac{2}{5}$ w. n. — Fig. 187. Contenu de la tombe no 156. No 4 en $\frac{1}{5}$, le reste en $\frac{2}{5}$ gr. nat.

9) Klucz żelazny (ryc. 196. 25) z trzonem o przekroju prostokątnym zwiniętym na końcu w uszko. Wymiary: dług. 17,8 cm, szer. trzonu 0,8 cm.

10) Przęślik gliniany (ryc. 196. 1) dwustożkowy, z lejkowatymi zagłębieniami dookoła otworu. Wymiary: średn. 3 cm, wys. 1,8 cm, średn. otworu 0,7 cm.

11) Fragment zapinki brązowej (ryc. 196. 20) z drucikowatym kabłąkiem rozszerzającym się ku główce i profilowanym grzebieniem środkowym. Średn. kabłąka 0,2 cm i 1,3 cm.

12) Fragment zapinki brązowej¹²⁾ (ryc. 196. 19) z szerokim taśmowatym kabłąkiem i długą sprężyną. Wymiary: dług. 3,2 cm, szer. kabłąka 1,3 cm.

¹²⁾ Brak w inwentarzu. Opis i wymiary na podstawie zachowanej karty katalogowej.

b) Ułamek naczynia (ryc. 196. 11) z brzegiem wygiętym na zewnątrz pod kątem prostym.

c) Ułamki naczynia (ryc. 196. 9) z brzegiem odchylonym na zewnątrz.

d) Ułamek naczynia z cylindrycznym brzegiem.

e) Ułamek odchylonego na zewnątrz brzegu naczynia (ryc. 196. 12) o czarnej lśniącej powierzchni.

f) Ułamek niewielkiego ostro profilowanego naczynka o czarnej, lśniącej powierzchni (ryc. 196. 13).

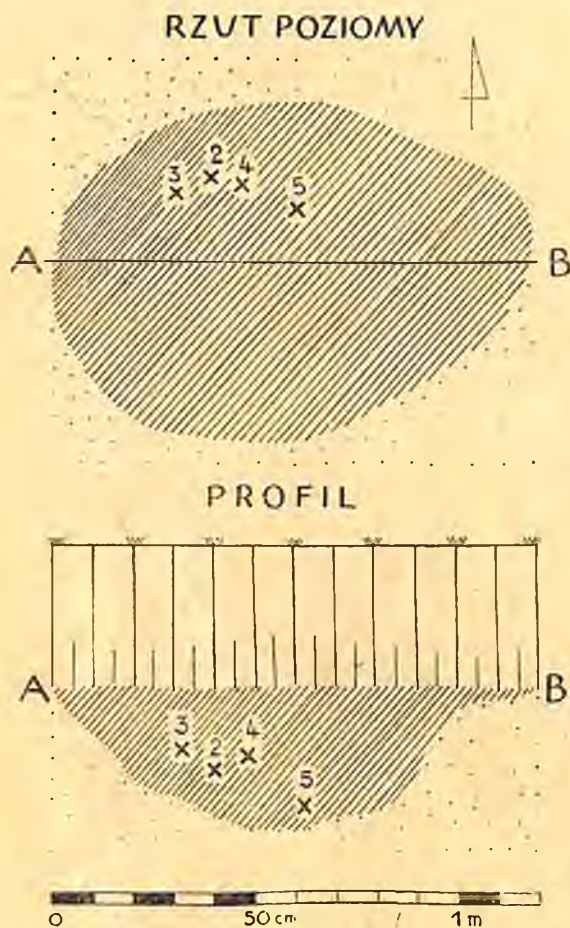
g) Fragmenty uch trzech różnych naczyń (ryc. 196. 2, 3, 6).

h) Fragmenty płaskich, wyodrębnionych podstaw kilku naczyń.

III. ZESTAWIENIE MATERIAŁÓW

A. Ceramika

We wszystkich znanych nam dotychczas cmentarzyskach kultury wenedzkiej ceramika jest najobficiej reprezentowana. Cmentarzysko w Domaradzicach nie jest wyjątkiem w tym względzie. W około 40% grobów ceramika stanowi wyłączone wyposażenie. pozostałe groby oprócz ceramiki za-

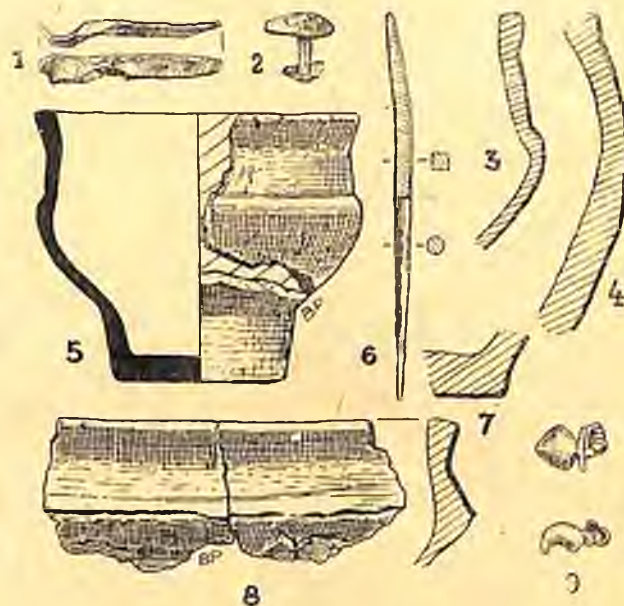

Ryc. 188. Plan grobu 157. — Fig. 188. Plan et coupe de la tombe no 157. || gleba — glèbe. |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, /// ciemny piasek — sable foncé. ··· piasek żółty — sable jaune.

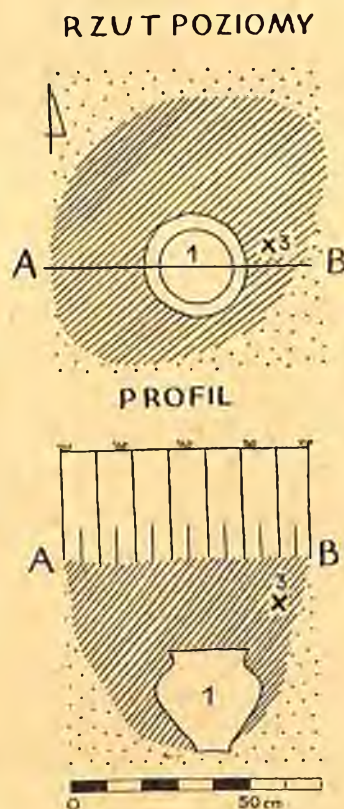
wierały także inne zabytki. W grobach z okresu późnolateńskiego, ceramika znajdowała się przeważnie w stanie ułamkowym, natomiast groby z okresu rzymskiego, szczególnie popielnicowe, były wyposażone także w całe naczynia, wzgl. większe fragmenty pozwalające odtworzyć pierwotny kształt. Znaczna większość ceramiki nosi wyraźne ślady działania ognia. Prawie wszystkie naczynia były wykonane z wolnej ręki. Jedyńie w gr. 4 stwierdzono fragmenty toczzonego na kole garncarskim naczynia celtyckiego, a w grobach 149 i 153 wyróżniono ułamki naczyń prowincjonalno-rzymskich typu terra sigillata.

1. Naczynia wykonane z wolnej ręki.

Są one bardzo zróżnicowane nie tylko co do kształtów i ornamentyki ale także odnośnie techniki wykonania. Najbardziej jednolite w tym względzie są w naszym zespole najstarsze naczy-

Ryc. 189. Zawartość grobu 157. 1/2 w. n. — Fig. 189. Contenu de la tombe no 157. 1/2 gr. nat.

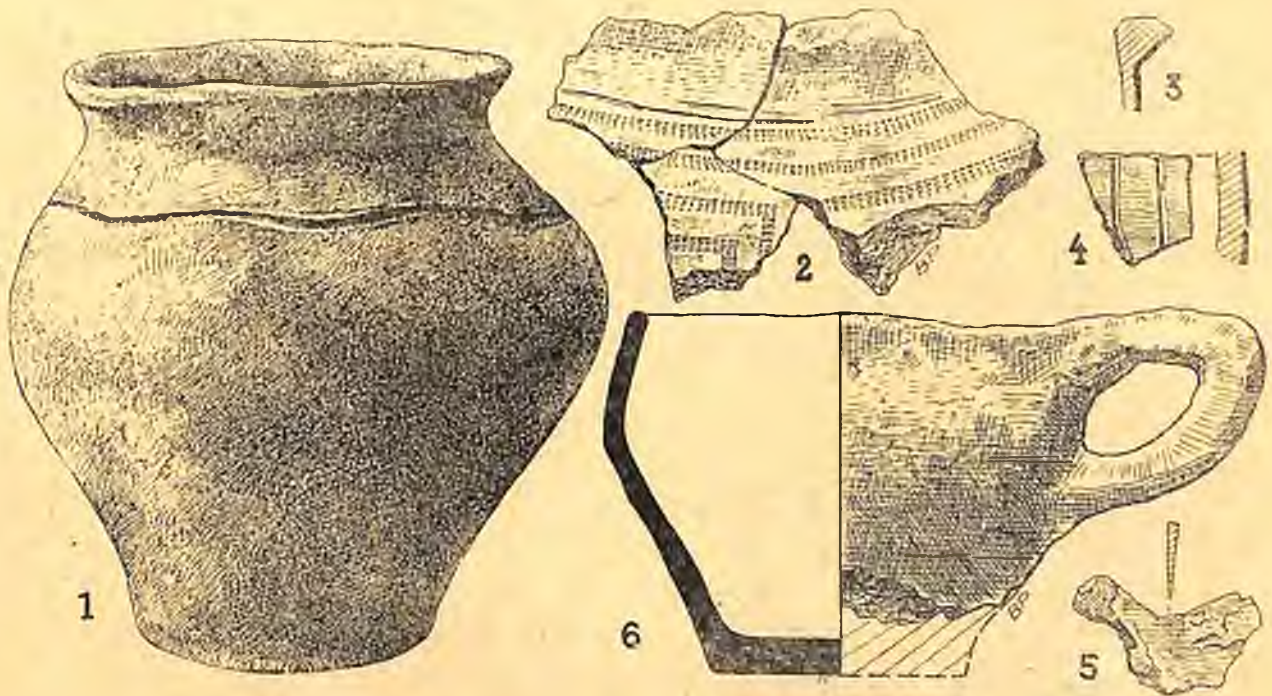

Ryc. 190. Plan grobu 158. — Fig. 190. Plan et coupe de la tombe no 158. || gleba — glèbe. |||| warstwa przemieszana — couche mêlée, /// ciemny piasek — sable foncé, ··· żółty piasek — sable jaune.

nia, które pochodzą z grobów datowanych na okres późnolateński. W odróżnieniu od naczyń z okresu rzymskiego. odznaczają się one na ogół łagodnym profilem i cienkimi ścianami o gładkiej, rzadziej lśniącej powierzchni barwy ciemnoszarej, brunatnej lub czarnej, rzadko zdobionej. Brzegi ich są z reguły odchylone na zewnątrz, zgrubiałe i facetowane. Nieliczne naczynia zachowane w całości lub w większych fragmentach są zaopatrzone w pionowe taśmowate uszka, zwężone w części środkowej i osadzone na poziomie brzegu lub nieco poniżej niego. Dna ich są przeważnie płaskie, rzadziej lekko wklęsłe. Skład gliny, użytej do wyrobu tych naczyń, wykazuje domieszkę drobnopiękarnego piasku. O sposobie ich wykonania nie-

znieskształconych lub zżużlonych, tak charakterystycznych dla grobów z okresu rzymskiego.

Ceramika znajdowana w grobach z okresu rzymskiego jest bardziej zróżnicowana niż ceramika późnolateńska i bogatsza od niej pod względem ilościowym. Jest to rezultat nie tylko przewagi ilościowej grobów z okresu rzymskiego, ale także zwyczaju obfitszego ich wyposażenia w naczynia zwłaszcza w grobach popielnicowych. W przeciwstawieniu do ceramiki późnolateńskiej odznacza się ona na ogół ostrym łamanym profilem i grubszymi ścianami. Brzegi naczyń są przeważnie odchylone, rzadko facetowane, dna wyodrębnione, płaskie lub wklęsłe, często mają kształt cylindrycznych i stożkowatych nóżek, pełnych lub

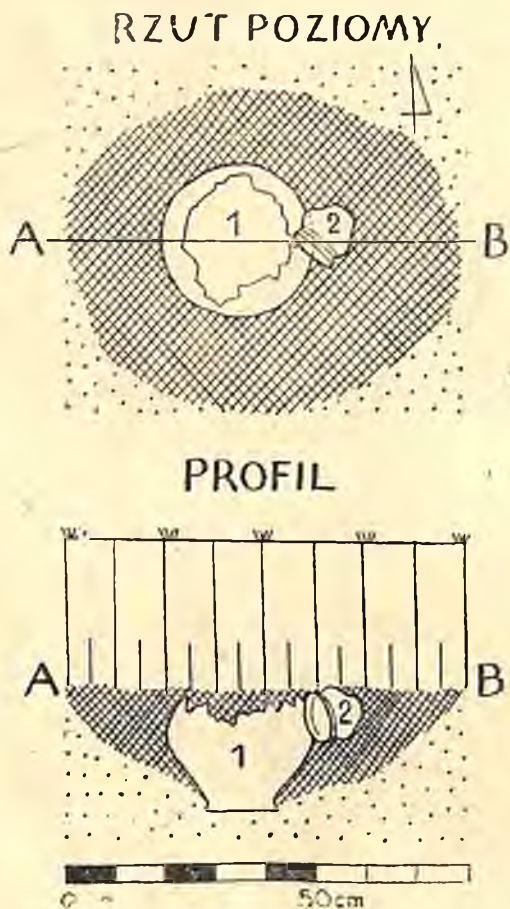
Ryc. 191. Zawartość grobu 158. Nr 1 = $\frac{1}{4}$ w. n., reszta $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 191. Contenu de la tombe no 158. No 1 en $\frac{1}{4}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

wiele niestety możemy wnioskować. Należy jednak przypuszczać, że nadal posługiwano się znanym od dawna sposobem lepienia naczyń z wałków lub pasm gliny kolejno nakładanych na siebie, co stwierdzono z całą pewnością na jednym z naczyń z okresu rzymskiego (ryc. 82, 18). Zachowane ułamki informują nas jedynie o sposobie przymocowywania uch do naczyń, który polegał na tym, że końce ich zaopatrzone w walcowate czopiki wsuwano w odpowiednie zagłębienia w naczyniu, a następnie przez rozgniatanie łączono z jego powierzchnią (ryc. 11, 7). Ceramika późnolateńska nosi wyraźne ślady działania ognia, który u większości naczyń spowodował schropowacenie powierzchni. Duża część skorup posiada również ciemny, brudzący nalot sadzy. Działanie ognia stosu na wspomnianą ceramikę nie było jednak zbyt intensywne, skoro na ogół nie znajdujemy wśród niej naczyń względnie ułamków

wklęsłych do środka. Nierzadkie są również naczynia z brzuscem półkulistym i małym dnem wgniecionym do środka. Pionowe ucha naczyń mają najczęściej kształt kolankowaty. Także ornamentyka ich jest bez porównania bogatsza i wykazująca wyraźne zamiłowanie do symetrii. Wątki zdobnicze obejmują nie tylko brzusec i szyjkę, ale niejednokrotnie pokrywają także ózki.

Z analizy składu gliny, użytej do ich wyrobu, wynika, że nie była ona jednolita we wszystkich naczyniach. Gliny czystej lub z nieznaczną domieszką piasku używano do wyrobu wytwornej ceramiki, odznaczającej się pięknymi kształtami, cienkimi ściankami i bogactwem ornamentyki. Powierzchnia ich jest z reguły gładka, nierzadko lśniąca, czarna lub w odcieniach kolorów żółtego, czerwonego i brunatnego. Są to najczęściej niewielkich rozmiarów czary i misy, rzadziej większe naczynia o czarnej, lśniącej powierzchni. Gliny

z domieszką tłuczonego kamienia lub drobnoziarnistego piasku używano przeważnie do lepienia większych naczyń o prostych, nieskomplikowanych kształtach. Odznaczają się one niezbyt starannym wykonaniem, grubszymi ścianami i nierówną, szorstką powierzchnią, często celowo schropowaconą¹³⁾. U wielu naczyń tego rodzaju jedynie górna część brzuśca i dolna przy podstawie są wygładzone. Charakterystyczną cechą tej ceramiki jest prawie zupełnie brak wątków zdobniczych¹⁴⁾. Ułamki, z których zrekonstruowano to naczynie, układają się wyraźnie w 5 poziomych pasów. Pierwszy z nich był przyczepiony do nóżki, którą wykonano osobno w postaci stożkowatego krążka, następne zaś nakładano kolejno na siebie, zacierając spójnienia pomiędzy nimi; ostatni tworzył brzeg naczynia. Poszczególne pasy łączono ze sobą podobnie jak ząbki w mechanizmie zegarowym; górne, wypukłe brzegi jednych pasów odpowiadały dolnym wklęsłym brzegom następnych pasów. Ten sposób lepienia ceramiki potwierdzają także liczne fragmenty innych naczyń. Oprócz tego z pewnością stosowano także znaną od dawna technikę formowania naczyń, zwłaszcza małych, z jednej bryły gliny. Tak zapewne wykonano czarki z półkulistym brzuścem i miniaturowe naczynka. Niektóre z nich, jak np. naczynko z grobu 77 i 109 (ryc. 70, 9 i 117, 1), zdradzają bardzo nieudolną robotę, będącą zaprzeczeniem stwierdzonej wyżej doskonałej znajomości surowca i techniki garncarskiej w okresie rzymskim. Ciekawy przyczynek do techniki lepienia naczyń z wolnej ręki w tym czasie stanowi dno niewielkiego naczynia z gr. 115 (ryc. 127, 3), na którym od strony wewnętrznej znajdują się wyraźne ślady wygniatań powierzchni palcami. Ornamenty plastyczne w postaci różnego rodzaju listew i guzów kształtowano, jak się zdaje, wprost na naczyniu. Natomiast uszka, podobnie jak to zaobserwowaliśmy na ceramice późnolateńskiej, były przymocowywane za pomocą walcowatych czopików (ryc. 3, 2; 33, 6). Ceramika z okresu rzymskiego w olbrzymiej większości również wykazuje wyraźne ślady działania ognia. W przeciwstawieniu jednak do ceramiki późnolateńskiej spotyka się tu wiele naczyń częściowo lub całkowicie zniekształconych, a nawet do tego stopnia zużłonych, że trudno w nich doszukać się pierwotnych kształtów.

Ryc. 192. Plan grobu 159. — Fig. 192. Plan et coupe de la tombe 159. gleba — glèbe, warstwa przemieszana — couche mêlée, ××× czarny piasek — sable noir, ∴ żółty piasek — sable jaune.

czych, pomijając tzw. ornament paznokciowy oraz pionowe lub skośne, nieraz krzyżujące się głęboko ryte bruzdy i ornament grzebykowy.

Naczynia tego rodzaju mają powierzchnię najczęściej barwy szaro-brunatnej. Przeważają wśród nich duże okazy, ale nie brak także mniejszych, szczególnie zaś kubków z grubymi uchami o przekroju czworobocznym. Wspomniane wyżej naczynie z grobu 85 (ryc. 82, 18) daje nam pewne pojęcie o sposobie lepienia ceramiki w tym cza-

¹³⁾ Zależność składu gliny od formy i przeznaczenia naczyń stwierdzono także na materiale ceramicznym z innych cmentarzysk (S. Jasnosz, Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie pow. Gostyń. Fontes Praehistorici t. II, s. 270. — B. Kostrzewski, Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Koninie, Przegląd Archeol. t. VII, s. 273, i inni.

skiem¹⁴⁾. Ułamki, z których zrekonstruowano to naczynie, układają się wyraźnie w 5 poziomych pasów. Pierwszy z nich był przyczepiony do nóżki, którą wykonano osobno w postaci stożkowatego krążka, następne zaś nakładano kolejno na siebie, zacierając spójnienia pomiędzy nimi; ostatni tworzył brzeg naczynia. Poszczególne pasy łączono ze sobą podobnie jak ząbki w mechanizmie zegarowym; górne, wypukłe brzegi jednych pasów odpowiadały dolnym wklęsłym brzegom następnych pasów. Ten sposób lepienia ceramiki potwierdzają także liczne fragmenty innych naczyń. Oprócz tego z pewnością stosowano także znaną od dawna technikę formowania naczyń, zwłaszcza małych, z jednej bryły gliny. Tak zapewne wykonano czarki z półkulistym brzuścem i miniaturowe naczynka. Niektóre z nich, jak np. naczynko z grobu 77 i 109 (ryc. 70, 9 i 117, 1), zdradzają bardzo nieudolną robotę, będącą zaprzeczeniem stwierdzonej wyżej doskonałej znajomości surowca i techniki garncarskiej w okresie rzymskim. Ciekawy przyczynek do techniki lepienia naczyń z wolnej ręki w tym czasie stanowi dno niewielkiego naczynia z gr. 115 (ryc. 127, 3), na którym od strony wewnętrznej znajdują się wyraźne ślady wygniatań powierzchni palcami. Ornamenty plastyczne w postaci różnego rodzaju listew i guzów kształtowano, jak się zdaje, wprost na naczyniu. Natomiast uszka, podobnie jak to zaobserwowaliśmy na ceramice późnolateńskiej, były przymocowywane za pomocą walcowatych czopików (ryc. 3, 2; 33, 6). Ceramika z okresu rzymskiego w olbrzymiej większości również wykazuje wyraźne ślady działania ognia. W przeciwstawieniu jednak do ceramiki późnolateńskiej spotyka się tu wiele naczyń częściowo lub całkowicie zniekształconych, a nawet do tego stopnia zużłonych, że trudno w nich doszukać się pierwotnych kształtów.

Ceramika z okresu późnolateńskiego, jak zaznaczyliśmy już, jest na ogół niezdobiona. Nieliczne wątki zdobnicze ograniczają się do pasm poziomych wypełnianych liniami przerywanymi (ryc. 13, 3, 6; 35) skośnymi kreseczkami (ryc. 32, 1), kątami wsuwanymi (ryc. 29, 1), ornamentem zygzakowatym (ryc. 32, 1) itp. Z innych wątków należy wymienić ornament meandrowy zachowany tylko we fragmentach (ryc. 11, 10), ornament wykonany dwuzębnym kółkiem (ryc. 11, 8) oraz ornament pierścieniowaty (ryc. 13, 2). Wszystkie te wątki z wyjątkiem dwóch ostatnich, stanowią pospolite motywy stosowane na ceramice w okresie późnolateńskim¹⁵⁾. Ornamenty wykonane kółkiem zębataym i wyciskane narzędziem rurkowatym spotyka się raczej w okresie rzymskim¹⁶⁾.

¹⁴⁾ Por. J. Kostrzewski, La technique de la ceramique préhistorique en Pologne, Sbornik Gavril Kacarov, Sofia 1950, s. 225—226 i ryc. 6—8.

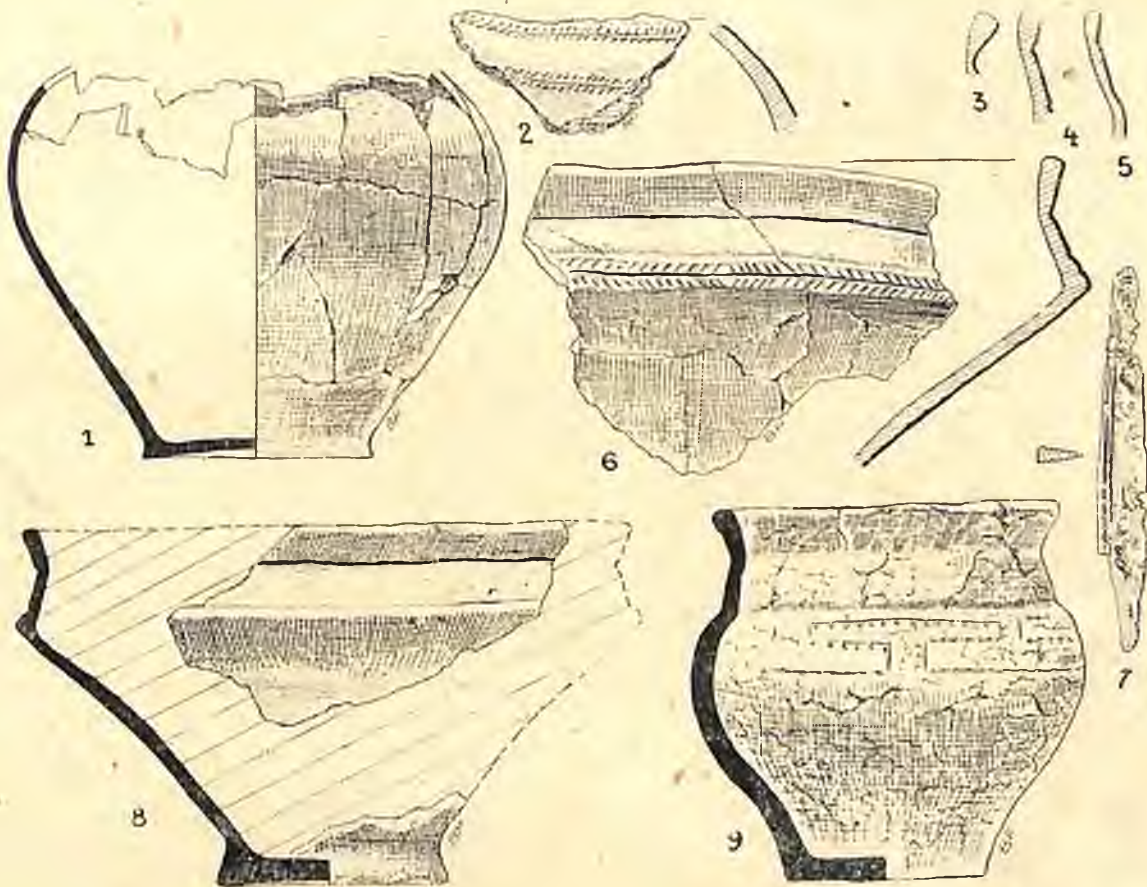
¹⁵⁾ J. Kostrzewski, Wielkopolska w czasach przedhistorycznych. Wyd. II, Poznań 1923, s. 151, ryc. 510—512.

¹⁶⁾ Do tych ozdób kolistych znane mi są następujące analogie z okresu rzymskiego: S. Jasnosz, op. cit., s. 165, ryc. 236a, 5. — B. Kostrzewski, op. cit., s. 280.

Do najpospolitszych ornamentów stosowanych na ceramice z okresu rzymskiego należą pionowe lub skośne bruzdy, ryte głęboko ostrym narzędziem i asymetrycznie pokrywające dolną część brzośca, (ryc. 62, 8; 138, 3; 144, 2; 175, 6; 177, 14), często też ułożone równolegle do siebie (ryc. 14, 1 10; 17, 9; 146, 1; 161, 2) lub skośnie przecinające się (ryc. 62, 8; 82, 15; 108, 10). Ten motyw, spotykany niemal z reguły na naczyniach o chropowatej powierzchni, słabo profilowanych i przeważnie dużych, miał zapewne także cel prak-

pochodzą także naczynia zdobione ornamentem głębokich bruzd i wątkiem paznokciowym.

Z innych ornamentów należy wymienić linie ciągłe oraz najrozmaitsze odmiany wątków kreskowych. Linie ciągłe spotykamy często na naczyniach ostro profilowanych, gdzie niejednokrotnie występują jako jedyny motyw dekoracyjny, mający na celu podkreślenie tektoniki naczynia. Rzadziej zestawiano je z liniami przerywanymi (ryc. 91, 6), zwykle jednak stanowią one część złożonych ornamentów kreskowych, którymi zdobiono

Ryc. 193. Zawartość grobu 159. Nr 1 = $\frac{1}{3}$ w. n., reszta = $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 193. Contenu de la tombe no 193. No 1 en $\frac{1}{3}$, le reste en $\frac{2}{3}$ gr. nat.

tyczny, tj. zwiększenie chropowatości naczynia dla łatwiejszego uchwytu. Podobne zadanie, być może, spełniał także ornament nakłuwany paznokciem (ryc. 17, 8; 62, 1; 106, 10 i inne) lub kształtowany poduszkami palców (ryc. 82, 1; 132, 6) oraz ornament grzebykowy (ryc. 46, 5; 60, 1; 108, 11; 130, 1, 5; 196, 8). Oba nie występują na ogół w postaci regularnych wątków; do wyjątków należy czerpak z grobu 122, zdobiony podwójnym poziomym pasmem wątku paznokciowego (ryc. 135) oraz fragment naczynia z grobu 23 zdobionego ornamentem grzebykowym złożonym z pasma poziomego i związających pasm skośnych (ryc. 25, 7). Ornament grzebykowy przypisuje się wpływem zachodnioeuropejskim. W Polsce spotyka się go na ceramice okresu rzymskiego z II i III w. e.¹⁷⁾. Z tego czasu

naczynia w postaci pasm poziomych o rozmaitej szerokości. Do rzędu tych wątków należy zaliczyć przede wszystkim licznie stosowane pasma wypełniane równoległymi skośnymi kreskami (ryc. 16, 10), lub grupami przeciwstawnie skośnych kresek (ryc. 59, 4; 179, 9), często zestawiane z innymi ornamentami, jak np. z trójkątami (ryc. 132, 4; 144, 6), zygzakami (ryc. 196, 23), liniami przerywanymi (ryc. 60, 6) lub ze skośnymi żłobkami (ryc. 174, 1). Ornamentem skośnych kresek lub żłobków pokrywano szczególnie różnego rodzaju listwy. Do rzadziej stosowanych wątków kreskowych należą kąty wsuwane (ryc. 80, 5); natomiast bez porównania częściej spotyka się ornament jodełkowy (ryc. 3, 1; 14, 12; 60, 7; 72, 11; 166, 31; 168, 1) lub zbliżony do niego wątek złożony z dwóch równoległych przylegających do siebie pasm przeciwstawnie skośnych kresek (ryc. 64, 1; 179, 4). Dużą różnorodność wykazuje także obficie

¹⁷⁾ J. Kostrzewski, Wielkop. . . , s. 172 i przyp. 655 s. 294. — C. Pescheck, Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien, Lipsk 1939, s. 119.

stosowany ornament trójkątów na przemian zdobionych i pustych, zwykle przylegających do siebie bokami w ten sposób, że podstawy ich tworzą dwie linie równoległe. Trójkąty wypełniano ornamentem nakłuwanym (ryc. 132, 4; 151, 4) lub dołeczkami (ryc. 46, 1; 59, 1), czasem ornamenty te przeplatają się (ryc. 144, 6). W jednym wypadku

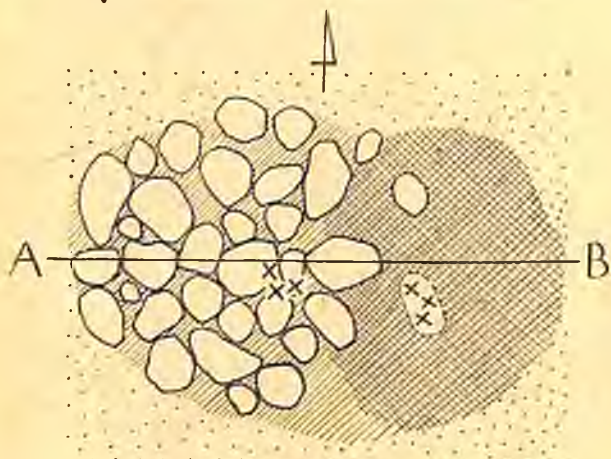
jak np. na miniaturowym naczynku z gr. 69 (ryc. 63, 4). O wiele częściej są one uzupełnieniem innych ornamentów. Występują więc w zestawieniu z różnymi wątkami linearnymi (ryc. 3, 10; 17, 17; 55, 18; 59, 1; 65, 2; 66, 1; 67, 1) lub z głębokimi, szerokimi żłobkami (ryc. 90, 13; 129, 7; 155, 17), wypełniają pola trójkątów, pasm prostych i zygzakowatych wzgl. listew (ryc. 45, 5; 80, 1, 7; 158, 7, 9; 196, 7). Do wątków okrągłych należy także ornament kółek wytłaczanych, zastosowany na dwóch naczyniach (ryc. 8, 2; 13, 2).

Z pozostałych ornamentów należy wymienić przede wszystkim meander, którym zdobiono najczęściej naczynia o czarnej lśniącej powierzchni. W całości zachował się tylko na kilku naczyniach i to przeważnie w postaci meandra dwustronnego (ryc. 8, 13; 55, 1, 17; 72, 9; 98, 1; 133, 5; 193, 9). Poza tym jednak można wyróżnić także meander podwójny, sprawiający wrażenie połączenia szeregu swastyk ustawionych rzędem obok siebie (ryc. 35, 1; 46, 2; 49,) oraz meander asymetryczny (ryc. 72, 11; 91, 8). Wątki meandrowe wykonywano zwykle w postaci pasm złożonych z dwóch linii równoległych wypełnionych ornamentem kłutym (ryc. 8, 13; 46, 2; 55, 17; 78, 1), skośnie kreskowanym (ryc. 55, 1) lub dołeczkami (ryc. 72, 9). Rzadziej posługiwano się ornamentem jodełkowym (ryc. 49; 72, 11) i innymi wątkami. Meander jest motywem zdobniczym stosowanym już w młodszej epoce kamiennej. Na ceramice okresu późnolateńskiego występuje dość rzadko i to tylko w postaci meandra symetrycznego, natomiast w starszym okresie rzymskim jest bardzo powszechny. Zanika z początkiem III w. n. e.¹⁸⁾

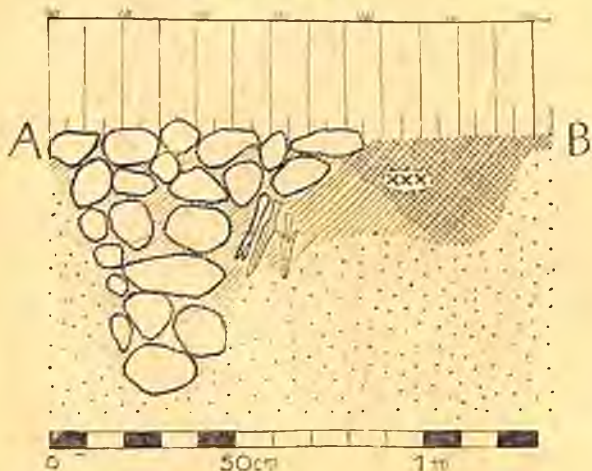
Osobną grupę stanowią ornamenty plastyczne. Najwięcej jest wśród nich różnego rodzaju listew poziomych skośnie żłobkowanych (ryc. 3, 11; 54, 3; 70, 3; 80, 7 i inne) lub wypełnionych ornamentem dołeczkowym (ryc. 196, 23), nakłuwanym (ryc. 88, 23), jodełkowym (ryc. 44, 5; 72, 1) itp. Zdobiono nimi przeważnie szyjkę i górną część brzuśca, rzadziej spotykamy je na nóżkach naczyń (ryc. 45, 4; 80, 7; 90, 11). Listwy stanowią typowy przykład powiązania ornamentyki z formą naczynia. Do ornamentów plastycznych należą też guzy (ryc. 83, 1; 129, 9; 134, 5; 177, 15; 181, 11), choć z pewnością pełniły one również podobną funkcję jak uszka. Wśród wątków wklęsłych najczęściej spotyka się pionowe, szerokie żłobki, którymi zdobiono czarki z półkulistym brzuścem (ryc. 3, 14, 17; 41, 1; 62, 4; 80, 6; 162, 4, 7). Poza tym występują one także w zestawieniu z innymi motywami (ryc. 90, 13; 129, 7; 177, 17). Jednym z najpiękniejszych okazów zdobionych ornamentem plastycznym jest fragment naczynia z grobu 152 (ryc. 179, 4).

Do wątków zdobniczych nie zaliczamy znaków umieszczanych na zewnętrznej powierzchni dna, które prawdopodobnie miały znaczenie apotropiejczne¹⁹⁾. Z trzech znaków zachowanych w naszym zespole jeden, pokrywający całą powierzchnię

RZUT POZIOMY

PROFIL

Ryc. 194. Plan grobu 160. — Fig. 194. Plan et coupe de la tombe no 160. || gleba — glèbe, ||| warstwa przemieszana — couche mêlée, /// ciemny piasek — sable foncé. XXX czarny piasek — sable noir, ::::: żółty piasek — sable jaune.

są to trójkąty skośnie kreskowane (ryc. 80, 5). Nie brak jednak także ornamentów złożonych z trójkątów wyłącznie pustych (ryc. 158, 7, 8; 196, 23). Do rzadziej stosowanych motywów kreskowanych należy ornament pojedynczych lub podwójnych zygzaków (ryc. 64, 3; 181, 14). Zupełnie odosobniony jest asymetryczny ornament, nie zachowany w całości, złożony z kilku prostokątów z przekątnymi (ryc. 3, 6), nawiązujący wyraźnie do zdobnictwa późnolateńskiego.

Bardzo bogato przedstawia się ornamentyka dołeczkowa, która należy do najczęściej stosowanych motywów na ceramice okresu rzymskiego. Dołeczki: rzadko występują jako jedyny wątek zdobniczy

¹⁸⁾ Schlesiens Vorzeit N. F. t. VIII, s. 31. — J. Kostrzewski, Wielkopolska..., s. 17, przyp. 19.

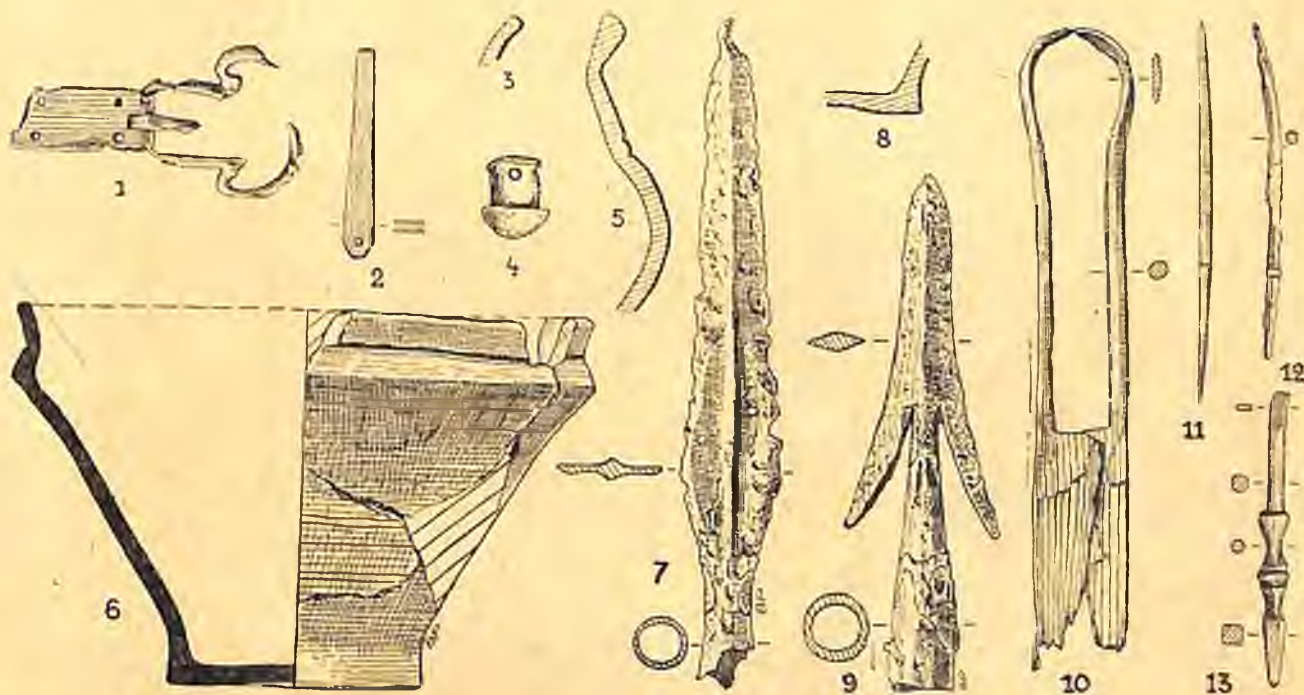
¹⁹⁾ J. Kostrzewski, op. cit., s. 152.

dna, składa się z kilku linii ciągłych i przerywanych, krzyżujących się w jednym punkcie (ryc. 3, 5), a dwa dalsze, zajmujące tylko środkową część powierzchni dna, przypominają kształtem odwróconą podwójną literę „Z” (ryc. 88, 9) oraz rzymską cyfrę „IIII” (ryc. 156 5).

Większość wymienionych wyżej ornamentów wykonano przy pomocy prostych narzędzi zaostrzonych lub zakończonych widelkowato. Zapewne były one drewniane i być może dlatego nie przetrwały do naszych czasów. Nie znamy również narzędzi, przy pomocy których wyciskano ozdoby kolistę. Z innych narzędzi używanych do zdobienia naczyń należy wymienić stempelki i kółka zębate. Ornament stempelkowy stwier-

191, 2). Fragmentaryczność zachowanych ornamentów nie pozwala niestety odtworzyć całych motywów. Technika zdobienia naczyń kółkiem zębatym znana w Czechach już na przełomie okresu halsztackiego i przedrzymskiego²²⁾, stosowana była w Polsce głównie w dorzeczu Odry w ciągu trzech pierwszych wieków n. e., a na Śląsku nawet jeszcze w IV w. n. e.²³⁾. Niektóre naczynia zdobione tą techniką uważa się wprost za import z Czech²⁴⁾.

Rozpatrując całokształt ornamentyki naczyń z okresu rzymskiego trzeba stwierdzić przede wszystkim, że odznacza się ona dużym bogactwem i różnorodnością wątków, w czym nawiązuje wyraźnie do tradycji ceramiki halsztackiej kultury

Ryc. 195. Zawartość grobu 160. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 195. Contenu de la tombe no 160. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

dzono na trzech naczyniach (ryc. 54, 3; 70, 5; 144, 6). Wszystkie, jak się zdaje, zdobiono tym samym narzędziem o wypukłej główce, średnicy 0,4 cm, z wklęsłym wątkiem w kształcie podwójnego krzyża równoramienne. Technika zdobienia naczyń przy pomocy stempelka należy do wyjątków w okresie rzymskim²⁰⁾. Bez porównania częściej natomiast stosowano kółko zębate, o czym przekonują nas liczne naczynia w ten sposób zdobione, znajdujące w Polsce zachodniej²¹⁾. W naszym zespole naczyń spotykamy głównie ornament dwurzędowego kółka (ryc. 11, 8; 24, 5; 27, 2; 92, 4; 177, 16), w jednym wypadku zastosowano kółko trzyczędowe (ryc. 33. 1), a trzy naczynia ozdobiono czterzędowym kółkiem (ryc. 17, 16;

łużyckiej. Przeżytkiem tej kultury są również niektóre ornamenty stosowane na naszej ceramice, jak np. wątki jodełkowe, pasma zygzakowate, trójkąty skośnie kreskowane, guzy itp. Poza nielicznymi wyjątkami jest to ornamentyka wybitnie symetryczna. Uderza również umiejętność dostosowania zdobnictwa do tektoniki naczynia i artystycznego kojarzenia ze sobą rozmaitych wątków. Wszystko to przemawia za tym, że producenci ceramiki posiadali nie tylko gruntowną znajomość i praktykę w tym względzie, ale także bardzo wyrobiony zmysł estetyczny. W świetle dotychczasowych badań przyjmuje się, że ceramika ręcznie lepiona była w tym okresie produktem garncarzy domowych, zapewne kobiet, wytwarzających ją wyłącznie na użytek własny.

²⁰⁾ Jedyne znane mi analogie pochodzą z cmentarzyska w Wymysłowie (S. Jasnosz, op. cit., s. 276).

²¹⁾ Z. Hołowińska, Naczynia z okresu rzymskiego zdobione kółkiem zębatym znalezione w Polsce. Przgl. Archeol. t. VIII, s. 81, ryc. 16.

²²⁾ J. Filip, Lužická kultura v době latenské. Slavia Antiqua t. I, s. 166—180.

²³⁾ C. Pescheck, op. cit., s. 127, ryc. 114.

²⁴⁾ Z. Hołowińska, op. cit., s. 80—82.

Analiza kształtów całego zespołu naczyń z cmentarzyska w Domaradzicach pozwala wyróżnić szereg grup o wspólnych cechach. Jakkolwiek niewątpliwie istniała ścisła zależność pomiędzy kształtem a przeznaczeniem naczynia, to jednak w obecnym stanie naszej wiedzy podział ceramiki

uję²⁵⁾. Ponieważ w ceramice okresu późnolateńskiego i rzymskiego nie stwierdzono dotychczas z całą pewnością naczyń wytwarzanych wyłącznie dla celów grzebalnych, takich np. jak popielnice kultury pomorskiej, można przyjąć z pewnym prawdopodobieństwem, że wszystkie naczynia

Ryc. 196. Zabytki bez metryki i luźne znaleziska. Nr 16 = $\frac{1}{6}$ w. n., nr 23 = $\frac{1}{4}$, reszta $\frac{2}{5}$ w. n. — Fig. 196. Objets de tombes inconnues et trouvailles isolées. No 16 en $\frac{1}{6}$, no 23 en $\frac{1}{4}$, le reste en $\frac{2}{5}$ gr. nat.

według kryteriów kształtu nie zawsze będzie równoznaczny z podziałem według funkcji, jaką spełniała ta ceramika. Wynika to nie tylko z niedostatecznej znajomości techniki garncarskiej w owych czasach, ale również z braku gruntowniejszych badań nad materiałem ceramicznym pochodzącym z osad, skutkiem czego nie zawsze możemy określić z pewnością, które z naczyń znajdujące w grobach były wytwarzane specjalnie dla celów rytualnych, a które z nich pełniły wtórną funk-

znajdowane w grobach z tych okresów były wykonane wyłącznie dla celów gospodarczych.

a) Naczynia odwrotnie gruszkowate.

Najstarszą formę wśród nich reprezentują w smukłe naczynia późnolateńskie, będące naśladow-

²⁵⁾ Por. ciekawe uwagi na ten temat w pracy A. Kiełińskiej, Kryteria klasyfikacji ceramiki w archeologii. Przegl. Archeol. t. IX, s. 279—286.

nictwem importowanych z południa wiader brązowych z okuciami w kształcie delfinów²⁶⁾. Odznaczają się one szerokim, baniastym brzuścem o załomie poniżej $\frac{2}{3}$ wysokości, wąską podstawą oraz cylindryczną lub stożkową szyjką i odchylonym na zewnątrz, zgrubiałym, facetowanym brzegiem (ryc. 6, 8; 11, 5; 52, 12). Jedno z nich jest zaopatrzone w uszko zwężone w części środkowej (ryc. 52, 12). Wszystkie zachowały się tylko we fragmentach.

Zbliżone do nich kształtem naczynia z okresu rzymskiego mają szyjkę z reguły stożkową, często zdobioną listwami poziomymi, brzegi ich są szersze, krawędzie niezbyt grube i nie facetowane, powierzchnia ich jest czarna, lśniąca, z wyjątkiem jednego naczynia, które ma powierzchnię chropowatą barwy brązowej (ryc. 8, 13; 16, 10; 88, 11; 196, 23). Wszystkie oprócz ostatniego, które nie posiada metryki, były użyte wtórnie jako popielnice. Naczynia tego typu występują na obszarze kultury wenedzkiej w I w. n. e.²⁷⁾ Pierwotne przeznaczenie w gospodarce domowej naczyń odwrotnie gruszkowatych zdaje się nie ulegać wątpliwości w świetle analogii italskich, wiemy bowiem, że wspomniane wyżej wiadra brązowe z okuciami w kształcie delfinów służyły do przenoszenia i przechowywania płynów.

b) Naczynia słabo profilowane.

Naczynia tego typu występują wyłącznie w okresie rzymskim. Odznaczają się łagodnym profilem, szerokim otworem i wąską podstawą. Powierzchnia ich jest z reguły szorstka lub tylko w części gładzona, różnice zachodzą jedynie w ukształtowaniu brzegu, który jest wygięty esowato (ryc. 52, 2; 179, 16), lub stożkowy (ryc. 27, 6; 80, 9; 86, 6). Spotykamy je zarówno w postaci popielnic jak i przystawek. Ponadto znamy je z wielu ułamków, przeważnie zdobionych ornamentem paznokciowym lub pokrytych głębokimi bruzdami. Naczynia tego typu, szczególnie zaś zdobione dołkami paznokciowymi i nieregularnymi bruzdami, są charakterystyczne dla kultury wenedzkiej w młodszym okresie rzymskim²⁸⁾. Określenie pierwotnego ich przeznaczenia nie jest rzeczą łatwą. Schudząca domieszka do gliny używanej do wyrobu tych naczyń, mająca na celu uodpornienie ich na zmiany temperatury, wskazywałaby, że były one przeznaczone do gotowania potraw. O słuszności takiej interpretacji mogłyby świadczyć także proste, nieskomplikowane kształty tego rodzaju ceramiki²⁹⁾. Większe naczynia jak np. popielnica z grobu 135, mogły jednak służyć także do przechowywania zapasów żywności.

c) Naczynia dwustożkowe.

Zaliczamy je do najcharakterystyczniejszych form ceramiki z okresu rzymskiego. Najstarsze z nich mają załom brzuśca mniej więcej w połowie wysokości, brzeg odchylony na zewnątrz, otwór szerszy od podstawy. Szyjka ich nie jest wydzielona lub bardzo słabo zaznaczona, górna część brzuśca jest z reguły zdobiona jedną lub kilku listwami, często w połączeniu z ornamentem meandrowym lub innymi wątkami. Powierzchnia ich jest przeważnie czarna, lśniąca (ryc. 9, 6; 54, 3; 72, 11; 166, 39). Wszystkie, z wyjątkiem jednego egzemplarza, były użyte wtórnie jako popielnice. Zbliżony do nich kształtem egzemplarz z grobu 91 (ryc. 88, 22), o brzuścu schropowawanym od podstawy do szyjki, barwy ciemnobrunatnej różni się od wyżej opisanych brakiem listwy. Naczynia tego typu, szczególnie zaś zdobione listwami poziomymi w połączeniu z ornamentem meandrowym, powstały na terytorium kultury wenedzkiej w I w. n. e. z form późnolateńskich pod wpływem kultury celtyckiej³⁰⁾. Młodsze formy rozwojowe reprezentują okazy z załomem brzuśca mniej więcej w $\frac{2}{3}$ wysokości i z cylindryczną podstawą. Szyjka ich jest przeważnie słabo zaznaczona, a górna część brzuśca zdobiona ornamentem jednej lub wyjątkowo dwóch listew poziomych. Powierzchnię mają brązową albo czarną, lśniąca (ryc. 82, 14; 88, 19, 23; 90, 13; 187, 4; 193, 1). Jeden okaz jest zaopatrzone w kolankowato zgięte uszko (ryc. 82, 14). Dalsze ogniwo rozwojowe stanowią podobne naczynia z wyraźnie wydzieloną, stożkową szyjką, reprezentowane w dwóch egzemplarzach, w tym jeden z uszkiem (ryc. 166, 38; 179, 15). Inna odmiana silniej profilowana, odznacza się stożkową nóżką i słabo zaznaczoną szyjką (ryc. 27, 11; 78, 13; 129, 8). Naczynia ostro profilowane są reprezentowane w dwóch egzemplarzach o wąskich, wyodrębnionych podstawach i szerokich otworach (ryc. 114, 8; 196, 24). Wspomniane okazy mają powierzchnię gładką barwy brązowej, lub czarnej, lśniąca. Pozostałe naczynia dwustożkowe o powierzchni szorstkiej przedstawiają typ słabo profilowany, z załomem brzuśca nieco powyżej połowy wysokości (ryc. 82, 19; 191, 1). Wszystkie występują przeważnie w postaci popielnic, rzadziej w charakterze przystawek. Nie ulega wątpliwości, że większości tych naczyń nie używano do gotowania. Świadczy o tym brak charakterystycznej domieszki do gliny, uodporniającej na zmiany temperatury. Natomiast duża dbałość o poziom estetyczny i bogactwo ich kształtów zdają się przemawiać za tym, że były to naczynia stołowe, używane do podawania potraw.

d) Czarki i misy.

Stanowią one najliczniejszą grupę w naszym zespole ceramiki, występują bowiem niemal w każdym grobie, często w kilku egzemplarzach, z reguły jako przystawki. Tylko w wyjątkowych

²⁶⁾ J. Kostrzewski, Die ostgermanische Kultur der Spätlatenezeit, Lipsk 1910, s. 182.

²⁷⁾ J. Kostrzewski, Od mezolitu do okresu wędrówek ludów. Encyklopedia Polska t. IV, I. Kraków 1939—1945, s. 320.

²⁸⁾ J. Kostrzewski, Od mezolitu..., s. 340.

²⁹⁾ A. Kietlińska, op. cit., s. 283.

³⁰⁾ S. Jasnosz, op. cit., s. 271. — J. Kostrzewski, op. cit., s. 320.

wypadkach naczyń tego rodzaju były użyte jako popielnice (gr. 67 poz. 1, gr. 90 ooz. 1). Misami nazywam okazy płaskie i szerokie, czarkami natomiast okazy smuklejsze i wąskie. Wśród ceramiki późnolateńskiej do naczyń tego rodzaju możemy zaliczyć tylko kilka egzemplarzy zachowanych fragmentarycznie. Reprezentują one typ mis z półkulistym lub nieco wydętym brzuścem, płaską podstawą i ze zgrubiałym, facetowanym brzegiem (ryc. 6, 7, 9; 12, 4, 9). Podobne okazy znamy także z innych współczesnych cmentarzysk³¹⁾.

Znacznie większe zróżnicowanie wykazują czary i misy z okresu rzymskiego. Ogólnie można je podzielić na dwa zasadnicze typy, tj. okazy przeważnie ostro profilowane z płaską podstawą lub ze stożkowatą, niekiedy wklęsłą nóżką oraz okazy z brzuścem półkulistym. Najprostszą odmianą pierwszego typu są naczynia z brzegiem cylindrycznym albo stożkowatym (ryc. 35, 3; 68; 72, 10; 78, 9; 86, 1), rzadziej zaopatrzone w stożkowatą, wklęsłą nóżkę (ryc. 24, 4; 129, 4; 156, 5). Bardzo liczną grupę tego rodzaju naczyń stanowią okazy dwustożkowe z brzegiem odchylonym na zewnątrz, często z cylindryczną lub stożkowatą nóżką (ryc. 82, 3; 88, 1, 13, 16; 187, 4). Wśród ostatnich jeden egzemplarz jest zaopatrzony w uszko (ryc. 60, 7). Do odmiany naczyń z brzegiem odchylonym na zewnątrz należą jeszcze odosobnione okazy z szyjką cylindryczną (ryc. 62, 9; 90, 9) oraz okazy z szyjką stożkowatą i zaokrąglonym brzuścem (ryc. 181, 10; 193, 9). Naczynia tego typu są z reguły niezdobione. Jedyny wyjątek stanowi wspomniane wyżej naczynie z uszkiem. Drugi typ czarek i mis, z półkulistym brzuścem można podzielić na ostro profilowane i łagodnie profilowane. Pierwszą odmianę reprezentują płaskie, niskie miseczki z brzuścem przeważnie bogato zdobionym i z małym wgniecionym do środka dnem (ryc. 82, 2, 6; 88, 12; 102, 16; 129, 6, 7) lub podobne wysmukłe czarki z wydzieloną szyjką (ryc. 10, 4; 45, 4; 66, 1; 88, 18; 102, 3). Do drugiej odmiany zaliczamy małe beczułkowate czarki z brzegiem odchylonym na zewnątrz, zdobione szerokimi, równoległymi, pionowymi bruzdami (ryc. 3, 14, 17; 8, 1; 41, 1; 45, 5; 127, 13, 14) oraz podobne okazy niezdobione (ryc. 9, 7; 90, 10; 163, 2; 166, 34). Zupełnie odosobniona w powyższej grupie naczyń jest przystawka z grobu 116 (ryc. 129, 9) w kształcie dwustożkowej miseczki z brzegiem odchylonym na zewnątrz, zdobiona na załomie brzuśca czterema guzami, do której nie znam żadnej analogii. Pozostałe naczynia reprezentują formy typowe dla kultury wenedzkiej okresu rzymskiego, przy czym okazy ostro profilowane występują raczej w starszym okresie rzymskim, a czarki i misy z zaokrąglonym brzuścem spotyka się także w młodszym okresie rzymskim³²⁾. Czarki słabo profilowane zdobione pionowymi bruzdami są znane już w okresie późnolateńskim³³⁾. Wszystkie te naczynia były uży-

wane niewątpliwie do spożywania potraw, o czym m. in. świadczy fakt, że także na innych cmentarzyskach tego rodzaju formy przeważają wśród przystawek.

e) Kubki i czerpaki.

Naczynia tego rodzaju służyły do picia i czerpania płynów. W grobach używane były wyłącznie jako przystawki. Kubki są smuklejsze, ucha ich nie sięgają poniżej 1/4 wysokości, czerpaki zaś są z reguły płaskie i szerokie, a ucha ich sięgają od krawędzi do podstawy naczynia. Kubki późnolateńskie zachowały się przeważnie tylko w ułamkach. Najczęściej przedstawiają typ dwustożkowy lub z zaokrąglonym profilem, ze zgrubiałym facetowanym brzegiem i niewielkim uszkiem zwężonym w części środkowej (ryc. 6, 1, 10; 15, 1; 127, 8). Inną odmianę, częściej spotykaną w okresie rzymskim, reprezentują baniaste kubki z brzegiem stożkowatym i z dużym grubym uchem, osadzonym na poziomie krawędzi lub nieco poniżej niej (ryc. 11, 1; 37, 2)³⁴⁾. Wszystkie okazy późnolateńskie są niezdobione.

Podobne kubki z okresu rzymskiego mają profil również dwustożkowy lub zaokrąglony, baniasty. Podstawy ich są przeważnie wyodrębnione, ucha grube i wydatne, osadzone na poziomie krawędzi lub poniżej niej (ryc. 14, 9; 33, 6; 82, 15; 86, 5; 116, 2; 146, 4; 191, 6). Jeden okaz (ryc. 86, 5) posiada w górnej nasadzie ucha niewielkie wgłębienie ułatwiające uchwycenie go, drugi zaś jest zdobiony w dolnej części brzuśca (ryc. 82, 15). Podobne kubki znamy także z innych cmentarzysk³⁵⁾. Występują one przeważnie w starszym okresie rzymskim³⁶⁾. Jedyny czerpak, zdobiony w dolnej części brzuśca podwójnym poziomym pasmem dółków paznokciowych (ryc. 135), z szerokim stożkowatym brzuścem i lekko zaokrąglonym dnem, jest zaopatrzony w grube, wydatne ucho, które sięga od krawędzi do podstawy. Czerpaki pojawiają się w starszym okresie rzymskim i trwają w głąb III w. n. e.³⁷⁾.

e) Naczynia miniaturowe.

Osobną grupę stanowią niewielkie naczynka o przeciętnej wysokości ok. 6 cm, rozmaitych kształtów. Jedne z nich wykonane z dużą starannością i przeważnie bogato zdobione (ryc. 22, 1; 59, 1; 63, 4; 90, 11; 166, 35; 189, 5) nawiązują kształtami do wyżej opisanych naczyń, drugie mniej liczne (ryc. 70, 9; 117, 1), wykonane są niewydatnie, a kształty ich nie są skomplikowane. Wszystkie, z wyjątkiem jednego, użyte były w grobach jako przystawki. Pierwsze można by uważać jako pucharki, tym więcej, że występują one wy-

³¹⁾ St. Jasnosz, op. cit., s. 78, ryc. 99, 1 i s. 207, ryc. 217, 1.

³²⁾ S. Jasnosz, op. cit., s. 273.

³³⁾ J. Kostrzewski, Wielkopolska..., s. 150, ryc. 509.

³⁴⁾ Podobne kubki późnolateńskie znane mi są także z Wymysłowa (S. Jasnosz, op. cit., s. 79, ryc. 102, 1 i s. 199, ryc. 301, 1) oraz z Nosoc na Dolnym Śląsku (K. Tackenberg, Die Wandalen in Niederschlesien. Berlin 1925, tabl. 5, ryc. 4).

³⁵⁾ S. Jasnosz, op. cit., s. 143, ryc. 193, 1; s. 111, ryc. 148, 4; s. 181 ryc. 268, 2.

³⁶⁾ J. Kostrzewski, op. cit., s. 170.

³⁷⁾ S. Jasnosz, op. cit., s. 273.

łącznie w grobach męskich (w jednym wypadku naczynko tego rodzaju znajduje się wspólnie z brązowym okuciem rogu do picia). Za takim przeznaczeniem przemawia także ich wysmukły kształt. Pozostałe prymitywne naczynka są zapewne załawkami, być może wykonanymi przez dzieci. Wszystkie pochodzą z grobów datowanych na okres rzymski.

2) Naczynia toczone na kole i terra sigillata.

Jedynie naczynie toczone na kole reprezentują fragmenty znalezione w grobie 4 (ryc. 6. 5). Miało ono kształt beczkowaty, ze zwężoną szyjką z brzegiem odchylonym na zewnątrz i było zdobione na brzusku ornamentem pionowych, równoległych rowków. Na wewnętrznej jego powierzchni znajdują się charakterystyczne smugi poziome, powstałe w czasie toczenia na kole garncarskim. Skład gliny, użytej do jego wyrobu nie wykazuje żadnych domieszek. Naczynie to jest niewątpliwie importem celtyckim. Analogiczne okazy toczone na kole garncarskim, wykonane z gliny często z domieszką grafitu, znamy ze Śląska i Małopolski zachodniej³⁸⁾. Podobnie jak wspomniane analogie, także i nasze naczynie należy do okresu późnolateńskiego.

Również naczynia typu terra sigillata zachowały się jedynie w postaci nikłych ułamków. Jeden z nich znajdował się w gr. 149 (ryc. 174, 3), a dwa dalsze, w tym fragment nóżki (ryc. 181, 3) w grobie 153. Naczynia tego typu, importowane z zachodnich prowincji rzymskich, pojawiają się w Polsce już pod koniec I w. oraz w pierwszej połowie II w. n. e., ogromna ich większość jednak napłynęła dopiero ok. połowy II w. n. e. i to z warsztatów wschodnio-galijskich³⁹⁾.

B. Inne naczynia

Wśród naczyń, wykonanych z innych surowców najlepiej zachował się kociołek brązowy, odkryty w gr. 1 (ryc. 2 i 3, 15)^{39a)}. Składa się on z trzech części, a mianowicie z półkulistego brzusca o średnicy 32 cm, łagodnie załamanego w górnej części, z szeroką, skośną i nieco wklęsłą szyjką spojonych nitami z bruscem oraz z krawędzi żelaznej, wykonanej z grubego pręta. Kociołek, wykonany techniką kucia z 2 mm blachy, posiadał ruchomy półkolisty kablak, zawieszony w uszkach żelaznych, z których jedno zachowało się częściowo. Naczynie to nawiązuje kształtem do podobnych kociołków łagodnie profilowanych z krawędzią żelazną i z dwoma ruchomymi uchwytyami pierścien-

niowatymi, pojawiających się na Pomorzu już w okresie późnolateńskim⁴⁰⁾ i w zmienionej formie, bardziej zbliżonej do naszego egzemplarza, trwających jeszcze w okresie rzymskim⁴¹⁾. Pochodzenie ich nie jest pewne. Willers⁴²⁾ przyjmuje, że wyrabiano je w południowej Europie, Eggers określiła je jako wyrób celtycki^{42a)}. Zabytki z grobu 1, znalezione wspólnie z opisanym wyżej kociołkiem, szczególnie zaś zapinki, datują go na pierwszą połowę I w. n. e. Pozostałością innego importowanego naczynia brązowego są stopione bryłki i fragmenty silnie przepalanej blachy brązowej, odkryte w grobie 59. Natomiast nie jest rzeczą pewną, czy do tego rodzaju zabytków należy fragment żelazny, odkryty w zespole zabytków z okresu rzymskiego w pobliżu grobu 56, w postaci krótkiego, grubego trzonu o krawędziach lekko zaokrąglonych, zakończonych z jednej strony okrągłym uszkiem, z drugiej zaś (niekompletnej) spłaszczonym.

Do naczyń zaliczamy także rogi do picia, wyrabiane w okresie rzymskim z rogu tura, żubra czy wołu i zaopatrywane górą i dołem w ozdobne okucia brązowe. W naszym zespole zabytków zachowały się tylko dwa tego rodzaju okucia, znalezione w grobie 92 i 160 (ryc. 90. 7; 195, 4). Oba stanowią dolne zakończenia i przedstawiają jednolity typ w postaci półkulistego kapturka połączonego z węższą od niego cylindryczną tulejką, zaopatrzoną w otwory do nitu. W grobie 92 (ryc. 90, 3) zachowało się też brązowe ogniwo łańcuszka, na którym zawieszano róg⁴³⁾. Naczynia tego rodzaju z okuciami brązowymi należy uważać za import z Czech, skąd można przytoczyć wiele analogii⁴⁴⁾. Najstarsze rogi importowane w Polsce pochodzą z okresu późnolateńskiego, najmłodsze zaś z II w. n. e.⁴⁵⁾. Na I lub II w. n. e. należy też datować nasze okucia, jak wskazują towarzyszące im zabytki. Najbliższy ich odpowiednik z II w. n. e. znaleziono w Stogach w pow. strzelińskim na Dolnym Śląsku⁴⁶⁾. Współcześnie z importowanymi rogami do picia w okresie rzymskim używano także podobnych naczyń glinianych⁴⁷⁾, zresztą znanych już Prastłowianom kultury lużyckiej⁴⁸⁾.

³⁸⁾ J. Kostrzewski, *Die ostgermanische Kultur...*, s. 211 ryc. 238 i tekst s. 211—213.

³⁹⁾ J. Kostrzewski, op. cit., s. 213, przyp. 3. — H. Klumbach, *Bronzekessel mit Weihinschrift aus dem Rhein bei Speyer*. Germania r. 24 (1940), s. 126 i n.

⁴⁰⁾ H. Willers, *Neue Untersuchungen über die römische Bronzeindustrie*. Hannover 1907, s. 13.

^{42a)} Eggers: L. c., str. 157 i 158.

⁴³⁾ Podobne ogniwo odkryto na cmentarzysku w Wymysłowie, również w jednym zespole z dolnym okuciem rodu do picia (S. Jasnosz, op. cit., s. 53 ryc. 60, 5 i 7).

⁴⁴⁾ L. Pič, *Die Urnenengräber Böhmens*. Lipsk 1907, tabl. 8. 2; 55, 19 B; 65, 17; 66, 10; 67, 24; 69, 25.

⁴⁵⁾ R. Jamka, *Zabytki z okresu rzymskiego z Żegocina, pow. jarociński*. Przyczynki do pradziejów Polski Zachodniej, Poznań 1937, s. 56—57, do mapy na s. 57 należy dodać jeszcze: Domaradzice, Łęg Piekarski i Wymysłowo.

⁴⁶⁾ C. Pescheck, *Die frühwandalische Kultur...* s. 83 ryc. 79, 2.

⁴⁷⁾ R. Jamka, op. cit., s. 58.

⁴⁸⁾ J. Kostrzewski, *Wielkopolska...* s. 73, ryc. 238 i 240. — J. Schlemm, *Wörterbuch zur Vorgeschichte*. Berlin 1908, s. 623—624.

³⁸⁾ M. Jahn, *Die Kelten in Schlesien*. Lipsk 1931, s. 66 i n. — W. Filipowiak, „Późnolateńskie naczynie grafitowe z Januszkowa, w pow. inowrocławskim”. *Przegląd Archeol.* t. IX, s. 344 ryc. 8.

³⁹⁾ J. Kostrzewski, *Od mezolitu...*, s. 313, 315 i n. Por. także mapkę znalezisk typu terra sigillata, dziś już częściowo zdezaktualizowaną.

^{39a)} Eggers: *Der römische Import im freien Germanien*, Hamburg 1951, str. 151, nr 2033, str. 159 i tabl. 2, nr 7 (wszędzie tu określono miejsce znalezienia mylnie jak Dubin, pow. rawicki).

W końcu należy wspomnieć, że w grobie 145 odkryto większą bryłkę stopionego szkła o zabarwieniu jasnozielonym, która, być może, jest pozostałością naczynia szklanego. Naczynia tego rodzaju wykonane z surowca zasadniczo bezbarwnego, lekko jednak mieniającego się w kolorze zielonym, wyrabiano w pracowniach reńskich i galijskich już z początkiem II w. n. e.⁴⁹⁾

C. Narzędzia

Wśród licznych narzędzi wyróżnić można w naszym zespole następujące grupy: a) narzędzia związane z rolnictwem i hodowlą zwierząt, b) narzędzia rzemieślnicze i c) narzędzia i sprzęty domowe.

a) Narzędzia związane z rolnictwem i hodowlą zwierząt.

W świetle dotychczasowych badań nie ulega wątpliwości, że co najmniej od ostatniego stulecia przed n. e. podstawą gospodarki Słowian było rolnictwo i hodowla zwierząt. Ten stan rzeczy nie znajduje jednak właściwego odzwierciedlenia w inwentarzu cmentarzysk z okresu późnolateńskiego i rzymskiego, w których narzędzia rolnicze względnie związane z hodowlą zwierząt stanowią nikły procent. Także w naszym zespole zabytki tego rodzaju nie są liczne. Z narzędzi rolniczych należy wymienić jedynie sierp brązowy (ryc. 56 5), odkryty wspólnie z szydłem w grobie z okresu rzymskiego, nawiązujący kształtem do podobnych narzędzi kultury łużyckiej z młodszej epoki brązowej⁵⁰⁾. Ponieważ wszystkie znane nam sierpy z okr. rzymskiego są wykonane z żelaza, a przy tym różnią się znacznie od wyżej wymienionego egzemplarza, należy przyjąć, że był on wtórnie używany w tym okresie.

Do grupy narzędzi związanych z hodowlą zwierząt należą nożyce. Jest ich ogółem 8, z czego 5 dobrze zachowanych. Wszystkie znajdowały się wyłącznie w grobach męskich z okresu rzymskiego. Kabłąk ich jest przeważnie taśmowaty, wyjątkowo zaś o przekroju okrągłym (ryc. 195, 10), rozszerzonym na załomie, ostrza nieco krótsze od kabłąka, proste (ryc. 73, 19; 83, 4; 195, 10) lub zaokrąglone (ryc. 4, 8; 8, 15; 16, 8; 155, 14), wyodrębnione jednostronnie, najczęściej skośnie (ryc. 155, 14), rzadziej prostopadle (ryc. 195, 10), albo łukowato (ryc. 8, 15). Załom kabłąka u niektórych egzemplarzy (ryc. 16, 8; 83, 4; 195, 10), ma przekrój daszkowaty, zapewne dla wzmocnienia. Nożyce z grobu 1 (ryc. 4, 8) mają po jednym otworze w górnej części ostrza, a egzemplarz z grobu 160 (ryc. 195, 10) ma kabłąk w górnej części wygięty pierścieniowato, co charakteryzuje okazy z I w. n. e.⁵¹⁾. Narzędziami tego rodzaju posługiwali się

nie tylko hodowcy owiec. Były one używane zapewne również do strzyżenia włosów i do sporządzenia odzieży, o czym m. in. świadczy fakt, że spotyka się je także, choć wyjątkowo w grobach kobiecych⁵²⁾. Jest rzeczą zastanawiającą, że nożyce występują tylko w grobach bogato wyposażonych⁵³⁾.

b) Narzędzia rzemieślnicze.

Również narzędzia rzemieślnicze nie są obficie reprezentowane na cmentarzysku w Domaradzicach. Zaliczamy do nich jedynie tłoczki i szydła.

Tłoczki żelazne były używane przez kowali do wybijania ornamentów na wyrobach metalowych. Z 6 tego rodzaju narzędzi, odkrytych w Domaradzicach, 3 niezdobione (ryc. 4, 12, 13; 73, 5) przedstawiają powszechny w okresie rzymskim typ podwójnie-stożkowaty, w całości czworograniasty. Podobny okaz z grobu 7 (ryc. 9, 5) ma trzon o przekroju prostokątnym, a ostrze w górnej części facetowane, ośmioboczne. Szczególnie bogato jest zdobiony tłoczek z grobu 160 (ryc. 195, 13). Ostrze jego w dolnej części czworoboczne i stożkowato ścięte, podobnie jak u 2 egzemplarzy z grobu 1. w górnej części jest bogato profilowane. Trzon w pobliżu ostrza ma przekrój ośmioboczny, a przy końcu jest dłutowaty. Podobny tłoczek z gr. 59 (ryc. 55, 19) zachował się fragmentarycznie. Wszystkie wymienione wyżej okazy znajdowały się wyłącznie w grobach męskich. Towarzyszące im zabytki pozwalają je datować na starszy okres rzymski. Z tego czasu pochodzą również analogiczne tłoczki z ostrzem facetowanym wzgl. profilowanym⁵⁴⁾.

Szydła różnią się od tłoczków przekrojem ostrza, które u wszystkich okazów jest okrągłe. Poza tym są one na ogół dłuższe i bardziej wysmukłe. Znaczna większość tego rodzaju narzędzi, tj. 12 egzemplarzy, odkryto w grobach z okresu rzymskiego. Z okresu późnolateńskiego pochodzi tylko jeden okaz zachowany fragmentarycznie, odkryty w gr. 56. Prawie wszystkie szydła mają trzon o przekroju czworobocznym. Tylko egzemplarz z gr. 50 (ryc. 48, 2) ma trzon facetowany. Inne szydła, odkryte w gr. 6 (ryc. 8, 4), ma trzon zdobiony na krawędziach przy nasadzie ostrza kilku karbami. Podobnie są zdobione ostrza szydeł z gr. 50 i 79 (ryc. 48, 2; 73, 4 6), ostatnie posiada także wcięcia na krawędziach. Szydła zdobione z okresu rzymskiego znamy także z innych cmentarzysk⁵⁵⁾. Na uwagę zasługuje okaz z ostrzem wyodrębnionym za pomocą walcowa-

⁴⁹⁾ S. Jasnosz, op. cit., s. 257.

⁵⁰⁾ Fakt ten można stwierdzić także na innych cmentarzyskach (R. Jankowska, Cmentarzysko w Kopkach (pow. niski) na tle okresu rzymskiego w Małopolsce zachodniej. Przegląd Archeol. t. V. — S. Jasnosz, Cmentarzysko w Wymysłowie...).

⁵¹⁾ S. Jasnosz, op. cit. s. 43 ryc. 52, 15 i s. 230 ryc. 359, 2. — J. Kostrzewski, Wielkopolska..., s. 186 ryc. 669 (mylnie zaliczony do szydeł). — K. Tackenberg, Die Wandalen..., tabl. 22, 19.

⁵²⁾ S. Jasnosz, Cmentarzysko w Wymysłowie... s. 18 ryc. 29 1, k; s. 35 ryc. 40, 11. — K. Tackenberg, Die Wandalen..., tabl. 8, 6 i 24, 15.

⁴⁹⁾ H. Preidel, Die germanischen Kulturen in Böhmen und ihre Träger. Kassel — Wilhelmshöhe 1930, t. I, s. 194.

⁵⁰⁾ J. Kostrzewski, op. cit., s. 75 ryc. 248.

⁵¹⁾ S. Jasnosz, op. cit., s. 53 ryc. 60, 2; s. 240 ryc. 382, 28 i tekst s. 257. — J. Kostrzewski, op. cit., s. 185, 186. — C. Pescheck, op. cit., s. 80.

tego zgrubienia⁵⁶⁾ (ryc. 195, 12). Zupełnie wyjątkowe jest szydło z gr. 111 (ryc. 120, 10, 11) z zachowaną w znacznej części rękojeścią kościaną, czworoboczną w przekroju, dług. 5 cm. Podobny okaz znany jest ze Śląska⁵⁷⁾. Wymienione wyżej szydła znajdowały się zarówno w grobach męskich jak i kobiecych, co stwierdzono także na innych cmentarzyskach.

c) Narzędzia i sprzęty domowe.

Do zabytków tego rodzaju zaliczam noże, osetki, igły, przęśliki, krzesiwa, kamienie do krzesania ognia oraz szkatułki względnie skrzynie.

Noże można podzielić na proste i sierpowate. Noże proste, odkryte wyłącznie w grobach z okresu rzymskiego, stanowią jeden z najpospolitszych składników ich inwentarza. W całości lub w stanie pozwalającym odtworzyć pierwotny kształt zachowały się 24 egzemplarze. Przeciętna długość ich waha się w granicach od 10—15 cm, szerokość zaś od 1—2 cm. Ogólnie można je podzielić na dwa zasadnicze typy, tj. noże smukłe z wąską klingą i kolczastym trzonem oraz noże z szeroką klingą i trzonem. Trzon u wszystkich egzemplarzy jest tępo ścięty i z reguły obustronnie wyodrębniony od klingi pod kątem prostym (ryc. 73, 3; 82, 20; 110, 7; 187, 9), rozwartym (ryc. 8, 6; 16, 7; 88, 10; 114, 4) lub łukowato (ryc. 69, 1; 78, 15; 179, 17). Tylec jest przeważnie zaokrąglony, nierzadko lekko wcięty na końcu, ostrze łukowate. Kilka noży posiada wyraźne ślady zużycia (ryc. 98, 11; 114, 4; 129, 10; 166, 15). Nóż odkryty w gr. 101 (ryc. 104, 8) posiadał taśmowate okucie obejmujące oprawę przy nasadzie klingi. Podobne okucie znajdowało się również w gr. 136 (ryc. 156, 2)⁵⁸⁾. Dwa noże, z gr. 1 i 6 są zdobione. Pierwszy z nich (ryc. 4, 15) posiada jednostronny ornament zygzakowaty, drugi (ryc. 8, 10) ma facetowany grzbiet. Osobną grupę stanowią noże ze żłobkami na jednej stronie klingi, które spełniały analogiczną rolę jak strudziny u mieczów. Dwa egzemplarze tego rodzaju są zaopatrzone w pojedyncze, szerokie żłobki (ryc. 8, 6; 73, 3), jeden zaś posiada dwie wąskie równoległe bruzdy (ryc. 193, 7). Podobne okazy ze starszego i młodszego okresu rzymskiego zestawili R. Jamka⁵⁹⁾. Noże proste były powszechnie używane przez ludność kultury wenedzkiej. Spotykamy je zarówno w grobach męskich jak i kobiecych. Noże proste spotyka się także w grobach wojowników; nie jest wyłączone, że służyły one także jako oręż.

Noży sierpikowatych odkryto 5, w tym tylko jeden w grobie z okresu późnolateńskiego. Wspomniany egzemplarz (ryc. 6, 6) zdobiony na jednej stronie klingi ornamentem trykwetrum, a na załomie rękojeści ornamentem karbowanym, przedstawia odmianę IIa według typologii J. Ko-

strzewskiego⁶⁰⁾. Z pozostałych noży, jeden (ryc. 5, 1) ma krótką rękojeść, zgiętą kolankowato i zdobioną na załomie, a trzy okazy (ryc. 108, 8; 114, 6; 163, 1) posiadają rękojeść wygiętą łukowato, która u noża z gr. 104 (ryc. 108, 8) jest obustronnie wydzielona od klingi pod kątem prostym. Klingi dwóch noży (ryc. 108, 8; 163, 1) są tępo zakończone, podobnie jak brzytwy. Noże sierpikowate występują częściej w starszym niż w młodszym okresie rzymskim. Spotyka się je zwykle w grobach kobiecych⁶¹⁾, co potwierdza się także na naszym cmentarzysku. Funkcja tych narzędzi nie jest znana. Przyjmuje się, że służyły one do krajania skóry.

Trzy osetki, znalezione w grobach z okresu rzymskiego, są wykonane z droбноziarnistego piaskowca. Najstaranniej wykonany okaz (ryc. 4, 11) ma kształt wydłużonego sześcianu z zaokrąglonymi krawędziami i jest zaopatrzony na jednym końcu w otwór do zawieszania. Osetka z gr. 14 (ryc. 16, 4) o przekroju prostokątnym, nosi wyraźne ślady zużycia. Trzeci okaz (ryc. 91, 5), również o przekroju w przybliżeniu prostokątnym, nie zachował się w całości. Osetki spotyka się wyłącznie w grobach męskich.

Igły żelazne znajdowały się także tylko w grobach z okresu rzymskiego. Z 6 okazów jeden (ryc. 46, 10) zachował się w całości, a pozostałe we fragmentach. Średnica trzonu ich waha się w granicach od 0.15—0.3 cm. Jeden egzemplarz znajdował się w bogato wyposażonym grobie męskim (gr. 79), pozostałe zaś pochodzą z grobów kobiecych.

Przęśliki gliniane spotyka się wyłącznie w grobach kobiecych, także na naszym cmentarzysku, gdzie odkryto ogółem 13 egzemplarzy. Są to okazy dwustożkowe, przeważnie płaskie, z zaokrąglonym załomem i lejkowatymi wgłębieniami dookoła otworu (ryc. 82, 16; 179, 2; 187, 1, 3), rzadziej z obwodem facetowanym (ryc. 88, 14) lub ostro profilowane (ryc. 196, 1). Przęślik z gr. 75 (ryc. 69, 2) nie posiada wgłębienia dookoła otworu. W przeciwieństwie do wyżej opisanych przęślik z grobu 98 (ryc. 98, 4) ma kształt sześcianu o bokach dług. 2,7 cm z otworem przez środek i lejkowatymi zagłębieniami dookoła niego. Przęśliki w kształcie kostki są ogromnie rzadkie. Dotychczas znany tylko 2 tego rodzaju okazy datowane na okres późnolateński i 1 z okresu rzymskiego⁶²⁾. Ponadto znany mi jest podobny przęślik wczesnośredniowieczny⁶³⁾. Większość opisanych wyżej przęślików jest wykonana z czystej gliny i wykazuje ślady działania ognia. Wszystkie znajdowały się w grobach datowanych na okres rzymski.

⁵⁶⁾ J. Kostrzewski, Die ostgermanische Kultur... s. 154 i ryc. 150 na s. 150.

⁵⁷⁾ Na cmentarzysku w Koninie noże sierpikowate stwierdzono także w dwóch grobach męskich (B. Kostrzewski, Cmentarzysko w Koninie, s. 290).

⁵⁸⁾ J. Kostrzewski, Die ostgermanische Kultur... s. 165—166 oraz ryc. 174 na s. 165.

⁵⁹⁾ Analogiczne okucia z Wrocławia — Grabiszyna (C. Pescheck, op. cit., s. 265 ryc. 156, 2, 3) i z Wymysłowa (S. Jasnosz, op. cit., s. 142 ryc. 191, 9).

⁶⁰⁾ R. Jamka, Cmentarzysko w Kopkach... s. 48—49.

⁶¹⁾ Znamy jedynie z reprodukcji znajdującej się w archiwum fotograf. Muzeum Archeologicznego w Poznaniu (Album fotogr. Instytutu Prehistorycznego U. P.—Kłocko, pow. Gniezno, nr 1209).

Krzesiwa żełazne pojawiają się z początkiem II w. n. e.⁶⁴⁾ Z dwóch tego rodzaju narzędzi okaz lepiej zachowany (ryc. 129, 11) posiada ostrze dłuższe, trzon zwężony w części środkowej: ucho do zawieszania. Zabytki znalezione wspólnie z nim datują go na młodszy okres rzymski. Oba krzesiwa odkryto w grobach męskich. Odpowiadające im kamienie do krzesania ognia (ryc. 16, 18; 59, 3) znalezione w innych grobach, wykonane z kwarcytu i drobnokrystalicznego piaskowca, przedstawiają powszechny w okresie rzymskim typ płasko-jajowaty.

Szkatułki lub skrzynie drewniane, z których po spaleniu na stosie pozostały jedynie najrozmaitsze okucia oraz sprężyny i klucze, należą do najczęstszych znalezisk w grobach kobiecych z okresu rzymskiego.

Kluczy żelaznych odkryto ogółem 10, w tym jeden egzemplarz słabo zachowany. Trzon ich jest przeważnie taśmowaty, wyjątkowo zaś okrągły (ryc. 108, 13), z jednej strony rozplaszczony i zwiniony w uszko, w którym tkwi kółko do zawieszania (ryc. 88, 21; 108, 13; 120, 9; 187, 6), z drugiej zaś wygięty haczykowato, albo w kształcie litery „U”, o przekroju czworokątnym (ryc. 82, 12; 88, 7) lub okrągłym (ryc. 110, 6; 196, 25). Klucz z gr. 91 (ryc. 88, 21) ma uszko nieco węższe od trzonu, krawędzie facetowane i trzon zdobiony jednostronnie poprzecznymi korbami. Podobnie zdobione klucze z II w. n. e. znamy z innych stanowisk⁶⁵⁾. W gr. 48 (ryc. 46, 7) znaleziono ogniwo żelazne, które, być może, służyło do zawieszania klucza na pasie.

Żelazne sprężyny do zamków są mniej liczne. Z 5 tego rodzaju egzemplarzy tylko 2 zachowały się w całości (ryc. 88, 4; 120, 12). Są one krótsze od kluczy, trzon mają taśmowaty, cienki, z jednej strony zakończony czopem, ustawionym prostopadle do niego, z drugiej zaś kolczasty, podwójnie zagięty.

Wśród różnego rodzaju okuć najczęstsze są okucia zamków, których odkryto ogółem 8, w tym 3 zachowane w dobrym stanie. Są to blaszki prostokątne (ryc. 110, 9) lub o wklęsłych bokach (ryc. 88, 5; 108, 16), zaopatrzone w dwa otwory kołiste lub owalne, wyjątkowo zaś prostokątne⁶⁶⁾ (ryc. 88, 7) oraz w 4 lub rzadziej w 2 nity (ryc. 88, 5), którymi przymocowywano je do wieka wewnętrznej strony szkatułki względnie skrzyni⁶⁷⁾. Wszystkie te okazy, z wyjątkiem okucia brązowego z gr. 111 (ryc. 120, 13), są wykonane z blachy żelaznej. Jedyną analogią do okucia brązowego stanowią podobne egzemplarze odkryte w Wymysłowie⁶⁸⁾. Innego rodzaju okucia, których zadaniem było wzmocnienie konstrukcji szkatulek, szczególnie zaś spojenie po-

szczególnych desek, przedstawiają taśmowate prostokątne blaszki niewielkich rozmiarów, spięte równolegle dwoma nitami (ryc. 114, 5; 163, 5). Podobną rolę pełniły zapewne pojedyncze taśmowate okucia różnych rozmiarów, odkryte w grobach 89, 101 i 104 (ryc. 84, 10; 104, 1; 108, 15). Ostatni egzemplarz nie zachowany w całości, długi 31 cm, z jednym końcem profilowanym jest zaopatrzone m. in. w kółko umocowane za pomocą nitu z rozgiętymi końcami. Takie same kółka umocowane nitami, lecz bez okucia, odkryto również w tym samym grobie oraz w dwóch innych (ryc. 108, 12; 171, 5; 187, 5). Niewątpliwie były to uchwyty przymocowane na zewnętrznej stronie wieka szkatułki lub skrzyni, ułatwiające podnoszenie go. Podobne okucia i uchwyty znamy z innych cmentarzysk kultury wenedzkiej⁶⁹⁾. Wspomniane wyżej podwójne okucia i inne, z których nity zachowały się w całości, pozwalają określić grubość ścian szkatulek. Najcieńsze były ścianki szkatułki z gr. 107, tj. 0,3 cm, najgrubsza ścianka miała 2,7 cm (gr. 156). Przeciętna grubość wahała się w granicach od 0,7—1,2 cm. Powszechnie przyjmuje się, że szkatułki służyły do przechowywania cenniejszej biżuterii, przyborów krawieckich itp.⁷⁰⁾. Nie odmawiając słuszności temu przypuszczeniu, należy jednak stwierdzić, że oprócz mniejszych szkatulek używano współcześnie także większych skrzyń do przechowywania odzieży względnie zapasów żywności, jak świadczy o tym znaczna grubość ścian tego rodzaju sprzętu oraz duże rozmiary okuć. Byłyby to zatem formy znanych w etnografii skrzyń ludowych.

D. Uzbrojenie

Do zabytków tego rodzaju zaliczam nie tylko właściwy oręż i broń, czyli miecze, groty oszczepów, dziurty i tarcze, ale także ostrogi i wędzidła, które należały do wyposażenia wojownika konnego. Wszystkie te zabytki z wyjątkiem fragmentu domniemanego wędzidła, pochodzą wyłącznie z grobów z okresu rzymskiego.

a) Miecze i okucia pochwy.

Dwa miecze żelazne, odkryte w gr. 1 i 79, przedstawiają odmienne typy. Miecz obosieczny (ryc. 4, 6), długi 78 cm, z płaską rękojeścią rozszerzającą się stopniowo ku klindze wyodrębnionej obustronnie pod kątem prostym, o przekroju podwójnie trapezowatym, można datować na pod-

⁶⁴⁾ C. Pescheck, op. cit., s. 84.

⁶⁵⁾ S. Jasnosz, op. cit., s. 149 ryc. 205, 10. — C. Pescheck, op. cit., s. 293 ryc. 69, 15, 16.

⁶⁶⁾ Wg R. Jamki (Cmentarzysko w Kopkach..., s. 100) okucia zamków z otworami prostokątnymi są charakterystyczne dla Wielkopolski i Polski środkowej.

⁶⁷⁾ J. Kostrzewski, Wielkopolska..., s. 187. ryc. 685.

⁶⁸⁾ S. Jasnosz, op. cit., s. 124 ryc. 162, 26, 27.

⁶⁹⁾ R. Jamka, op. cit., s. 29 ryc. 8, 5; s. 35, ryc. 12, 3. — S. Jasnosz, op. cit., s. 7 ryc. 2, 4; s. 106 ryc. 144, 15, 18; s. 205 ryc. 314, 5. — B. Kostrzewski, op. cit., s. 206 ryc. 18, 1; s. 211 ryc. 29, 4; s. 230 ryc. 56, 3; s. 243 ryc. 85, 15, 16; s. 250 ryc. 97, 5; s. 255 ryc. 108. — C. Pescheck, op. cit., s. 28 ryc. 19, 9; s. 88 ryc. 83, 1; s. 295 ryc. 170, 3; s. 327 ryc. 178, 1—3; s. 359 ryc. 187, 4. — S. Tymieniecki, Zabytki przedhistoryczne z nad Neru i Warty. Materiały Antropol., Archeol. i Etnograf. t. VIII, tabl. I, 15. Wymienione analogie nie wyczerpują wszystkich znanych mi okuć tego rodzaju.

⁷⁰⁾ S. Jasnosz, op. cit., s. 260. — J. Kostrzewski, Od mezolitu..., s. 323.

stawie towarzyszących mu zabytków na pierwszą połowę I w. n. e. Z tego samego czasu pochodzi drugi miecz, jednosieczny (ryc. 73, 17), z głębokim wcięciem na rękojeści po stronie ostrza i z 6 nitami do okładzin, zdobiony na grzbiecie rękojeści ornamentem skośnych żłobków. Najbliższą jego analogię stanowi miecz ze starszego okresu rzymskiego odkryty w Wymysłowie⁷¹⁾. Obydwa opisane wyżej okazy były rytualnie pogięte. Miecz z gr. 79 znajdował się w p o c h w i e, z której zachowało się 7 różnych rozmiarów okuć żelaznych w kształcie litery „C” (ryc. 73, 18), znanych w tej postaci również z Wymysłowa⁷²⁾ oraz żelazny taśmowaty uchwyt z dwoma otworami do nitu i z kółkiem do zawieszania pochwy (ryc. 73, 10, 16). Podobne okucia znajdowały się również w gr. 71 i 135 (ryc. 65, 3; 155, 18). Dolne okucie pochwy reprezentuje tylko jeden egzemplarz z gr. 35 (ryc. 35, 2) w postaci niedokutej, spłaszczonej tulejki żelaznej, zdobionej ornamentem trzech rytych linii promieniście rozchodzących się w kierunku górnego brzegu, w którym są wycięte 2 ząbki. Do okucia tego nie znam żadnej analogii.

b) Groty oszczepów.

Liczniesze od mieczy są groty oszczepów, których odkryto ogółem 18, w tym 8 okazów dobrze zachowanych. Kilka grotów było rytualnie pogiętych względnie złamanych (ryc. 106, 9; 166, 14, 16, 40; 196, 15). Biorąc pod uwagę kształt ostrza można je podzielić na dwa zasadnicze typy, tj. groty z ostrzem daszkowatym oraz groty z żeberkiem przez środek ostrza. Pierwszy typ odznacza się daszkowatym przekrojem na całej długości ostrza (ryc. 8, 7; 9, 9; 151, 1). Wśród grotów drugiego typu można wyróżnić dwie odmiany. Jedne okazy mają żeberko na całej długości ostrza (ryc. 82, 21; 155, 16), inne o szerokim i raczej krótkim ostrzu mają żeberko tylko w dolnej części, powstałe przez obustronne spłaszczenie względnie soczewkowate wgłębienia ostrza, natomiast przekrój górnej części jest daszkowaty (ryc. 4, 17; 73, 13; 195, 7). Tuleje obydwóch typów są w przekroju przeważnie rombówate, rzadziej wieloboczne (ryc. 83, 3; 151, 1), lub okrągłe (ryc. 4, 17; 8, 7). Wszystkie te groty, o szerokich ostrzach, z wyjątkiem okazu z grobu 132, należy datować na starszy okres rzymski, o czym świadczą także towarzyszące im zabytki; wspomniany okaz reprezentuje typ charakterystyczny dla młodszego okresu rzymskiego⁷³⁾. Zupełnie odosobniony jest grot z gr. 106 (ryc. 112, 1), który mniej więcej do połowy długości ostrza posiada jednostronne, przeciwległe wgłębienie soczewkowate, skutkiem czego przekrój jego jest łamany. Do okazu tego nie znam żadnych analogii. Z wymienionych wyżej grotów 2 są zdobione. Egzemplarz z gr. 1 (ryc. 4, 17) posiada obustronnie przeciwległy ornament soczewkowaty złożony ze skośnych linii przerywanych na jednej połowie ostrza i skośnych linii ciągłych na drugiej połowie oraz ornament pojedynczych kółek u nasady ostrza, a okaz

z gr. 132 (ryc. 151, 1) jest zdobiony obustronnie na obu połowach ostrza kilku poziomymi rzędami krótkich kreseczek. Ornamenty tego rodzaju wykonane tłoczkiem, stosowano szczególnie w młodszym okresie rzymskim⁷⁴⁾. Grot z gr. 106 posiadał dolne okucie drzewca, czyli tzw. t o k, w postaci tulejki żelaznej, u dołu czworokątnej, wyżej zaś ośmiobocznej w przekroju (ryc. 112, 2). Toki z okresu rzymskiego należą do znalezisk wyjątkowych⁷⁵⁾.

c) Dziiryty.

Z czterech dziirytów dwa mają tuleje o przekroju wielobocznym (ryc. 112, 5; 195, 9), pozostałe zaś o przekroju okrągłym (ryc. 4, 9; 10, 7). Ostrza wszystkich okazów są daszkowate. Pierwsze należą do młodszego, a drugie do starszego okresu rzymskiego⁷⁶⁾. Dwa egzemplarze (ryc. 4, 9; 112, 5) są zdobione mniej więcej w połowie tulei pierścieniowatymi żeberkami. Ornamenty tego rodzaju stosowano na dziirytach w starszym i w młodszym okresie rzymskim⁷⁷⁾.

d) Tarcze.

Właściwą broń wojowników w okresie rzymskim stanowiły t a r c z e, z których zachowały się umba, imacze i okucia brzegów.

Z 11 u m b, 6 zachowało się w stanie mniej lub więcej kompletnym, pozostałe zaś tylko we fragmentach. Reprezentują one dwa zasadnicze typy. Umba pierwszego typu (ryc. 4, 10; 8, 3; 9, 1; 16, 2; 166, 1, 12) mają stożkowate pokrywy o średnicy od 10—11 cm oraz niskie kołnierze i niezbyt szerokie brzegi (od 1,2—2,2 cm). Ilość nitów u poszczególnych egzemplarzy nie była jednakowa. Umbo z gr. 1 (ryc. 4, 10) miało prawdopodobnie trzy pary nitów, okaz z gr. 6 (ryc. 8, 3) był wyposażony w 4 nity, a 2 umba z gr. 144 (ryc. 166, 1, 12) miały po 3 nity. Wszystkie nity mają główki półkuliste o średnicy od 1,2—1,8 cm. Umba tego rodzaju należą wg Jahna do typu 5, który jest charakterystyczny dla I w. n. e.⁷⁸⁾ Umba drugiego typu mają pokrywy zakończone kolcem tępo uciętym, który u okazów z grobów 79 i 99 (ryc. 73, 9; 100, 1) jest krótki i pełny, u egzemplarza bez metryki (ryc. 196, 5) również pełny, lecz wysmukły, zwężony w środku, a u egzemplarza z gr. 135 (ryc. 155, 19) podobny, lecz próżny w środku. Średnica pokrywy dwóch pierwszych umb wynosi 10 cm, pozostałych zaś ok. 15 cm, a szerokość kołnierza i brzegu waha się w granicach od 1,5—2,5 cm; tylko umbo z gr. 79 posiada kołnierz szeroki 4 cm. Wszystkie, z wyjątkiem umba z gr. 79, do którego

⁷¹⁾ M. Jahn, Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit. Würzburg 1916, s. 80 i n.

⁷²⁾ M. Jahn, op. cit., s. 90 i n. — J. Kostrzewski.

⁷³⁾ M. Jahn, op. cit., s. 90. Wielkopolska..., s. 204.

⁷⁴⁾ M. Jahn, op. cit., s. 87 i n. — J. Kostrzewski, op. cit., s. 184 i 204—205.

⁷⁵⁾ M. Jahn, op. cit., s. 89—90. — Jamka: Ozdoby oręża i narzędzi. Prace Prehistoryczne Śląskie, z. 3. s. 20. ryc. 2.

⁷⁶⁾ M. Jahn, op. cit., tabl. III, 5 i s. 177.

⁷¹⁾ S. Jasnosz, op. cit., s. 14 ryc. 15, j.

⁷²⁾ S. Jasnosz, op. cit., s. 219 ryc. 327, 17 i 20—22.

brak danych, miały po 3 nity o główkach płaskich lub półkulistych. Tę samą ilość nitów prawdopodobnie miał zachowany fragmentarycznie okaz z gr. 133. Umba te reprezentują wg Jahna typ 7a, który pojawia się w drugiej połowie II w. i trwa do połowy III w.⁷⁹⁾. Dwa z wyżej wymienionych okazów, a mianowicie umba z gr. 99 i bez metryki, noszą ślady rytualnego niszczenia.

We wszystkich grobach, w których znajdowały się umba, z wyjątkiem gr. 6 i 7, odkryto również i m a c z e tarcz. Z 7 okazów 6 bogato zdobionych i profilowanych (ryc. 4, 14; 16, 9; 73, 11; 100, 3; 166, 2, 3) przedstawia różne odmiany zaliczone przez Jahna do typu 6, który według niego pojawia się z początkiem naszej ery i trwa do początków II w.⁸⁰⁾, a egzemplarz z gr. 135 (ryc. 155, 6) przedstawia odmianę typu 9, który jest powszechny w III w. n. e.⁸¹⁾. Dwa egzemplarze z gr. 144 są rytualnie złamane.

W gr. 79 odkryto również kilka fragmentów żelaznych okuć tarczy o przekroju półkolistym, m. in. jeden o średnicy 0,9 cm z uchwytem dla nitu (ryc. 73, 8). Okucia tego rodzaju były znane już w okresie późnolateńskim i wyrabiane w tej formie do III w. n. e. włącznie⁸²⁾.

e) Ostrogi i wędzidła.

Fakt odkrycia w kilku grobach z okresu rzymskiego ostróg żelaznych poświadcza istnienie w owym czasie wojowników konnych. Ostrogi te, z których tylko dwa egzemplarze zachowały się w większych fragmentach (ryc. 4, 4; 16, 1, 3), reprezentują dwie odmiany typu z guzowatymi zakończeniami ramion kabłąka. Pierwsza odmiana odznacza się wysmukłymi i wąskimi kabłąkami o przekroju półkulistym lub daszkowatym oraz pełnymi stożkowatymi kolcami o przekroju okrągłym, czworobocznym lub ośmiobocznym (ryc. 4, 4; 8, 8; 16, 1, 3). Guzki dwóch egzemplarzy są zdobione wgłębnym ornamentem krzyża równoramiennej wpisanej w koło (ryc. 4, 4; 16, 1, 3), a ostatnia z wymienionych ostróg jest zdobiona ponadto głęboką bruzdą poziomą oddzielającą kolec od kabłąka. Odmiana ta jest charakterystyczna dla I w. n. e.⁸³⁾. Ostrogi z ornamentem krzyża na guziczkowatych zakończeniach ramion znajdują wiele analogii na Śląsku⁸⁴⁾. Druga odmiana, którą reprezentuje tylko fragment ostrogi z gr. 7 (ryc. 9, 4), posiada szeroki kabłąk daszkowaty w przekroju, zwężający się ku końcom oraz niezachowany na naszym okazie krótki, stożkowaty kolec. Ostrogi z szerokim kabłąkiem pojawiają się w II w. n. e. i w licznych wariantach utrzymują się także w III w.⁸⁵⁾. Jest

rzeczą zastanawiającą, że tylko w jednym grobie (gr. 14) znaleziono parę ostróg, w pozostałych zaś po 1 sztuce, co stwierdzono także na innych cmentarzyskach. Widocznie nie wszyscy jeźdźcy używali dwóch ostróg.

Wędzidła w grobach z okresu rzymskiego należą do rzadkich znalezisk. Jedyny tego rodzaju okaz odkryty w gr. 81 (ryc. 75, 3), w postaci pręta żelaznego o przekroju okrągłym, średnicy 0,6 cm i dług. 7,8 cm, wygiętego w środku, z końcami spłaszczonymi i zwiniętymi w uszka, jest prawdopodobnie częścią dwudzielnego wędzidła⁸⁶⁾. Jest rzeczą wątpliwą, czy do tych zabytków można również zaliczyć podobny okaz żelazny (ryc. 6, 3), odkryty w grobie kobiecym późnolateńskim, lecz wykonany z pręta o przekroju czworokątnym i połączony jednostronnie z dwoma ogniwkami. Do wędzideł późnolateńskich nie znam żadnych analogii.

E. Ozdoby, części stroju, przybory toaletowe

a) Ozdoby.

Najliczniejsze wśród ozdób są zapinki. Najstarsze okazy, znalezione w grobach późnolateńskich, są z reguły słabo zachowane. Wśród zapinek lepiej zachowanych można wyróżnić dwie odmiany, tj. trójkątne i z ażurową nóżką. Fierwsza odmiana (ryc. 36, 1, 2) posiada kabłąk zgięty pod kątem rozwartym i nóżkę w kształcie ramy trójkątnej lub trapezowatej⁸⁷⁾. Okazy drugiej odmiany z dolną cięciwą mają kabłąk silnie wygięty i ażurową nóżkę⁸⁸⁾ (ryc. 29, 3; 71, 8). Pozostałe zapinki są w stanie szczątkowym (gr. 17, 37, 41, 56, 97).

O wiele liczniejsze i lepiej zachowane są zapinki datowane na okres rzymski. Ogółem odkryto ich 28, w tym zaledwie 5 egzemplarzy w stanie nie pozwalającym na zaliczenie ich do określonych typów. Najstarsze chronologicznie są zapinki silnie profilowane z ażurową nóżką. Z sześciu okazów tylko jeden zachował się w całości (ryc. 90, 8). Wszystkie były wykonane z brązu. Kabłąk mają spłaszczony, główkę wydatnie rozszerzoną. Pomiędzy kabłąkiem a nóżką znajduje się pierścieniowate zgrubienie. Nóżka ma kształt drucikowaty i jest zakończona guzem. Uchwyt sprężyny, z reguły ażurowy, jest zaopatrzonej w dwa lub trzy okrągłe otwory. Do tego rodzaju zapinek można zaliczyć fragmenty z gr. 1, 75, 79, 157 oraz fragment bez metryki (ryc. 4, 7; 69, 4; 73, 12, 15; 189, 9; 196, 19). Według Almgre-

⁷⁹⁾ M. Jahn, op. cit., tabl. III, 7a i tekst s. 178.

⁸⁰⁾ M. Jahn, op. cit., s. 188 ryc. 205, 207, 209 i tekst s. 186.

⁸¹⁾ M. Jahn, op. cit., s. 189 ryc. 220 i tekst s. 192.

⁸²⁾ M. Jahn, op. cit., s. 197 ryc. 225 i tekst s. 199.

⁸³⁾ M. Jahn, Der Reitersporn, seine Entstehung und früheste Entwicklung. Lipsk 1921, s. 44 ryc. 46 i tekst s. 41. Do tej odmiany należy prawdopodobnie także ułamek ostrogi z gr. 71 (ryc. 65, 4).

⁸⁴⁾ M. Jahn, op. cit., s. 42.

⁸⁵⁾ M. Jahn, op. cit. s. 47—49.

⁸⁶⁾ Wskazują na to niewielkie rozmiary tego egzemplarza. Znane mi wędzidła z okresu rzymskiego są znacznie dłuższe. Por. np. okaz żelazny z Ostrówka, pow. Mogilno, połączony z uzdą brązową (J. Kostrzewski, Wielkopolska..., s. 185, ryc. 664).

⁸⁷⁾ Odmiana K wg J. Kostrzewskiego (Die ostgermanische Kultur..., s. 34 i n. oraz zał. 13 na s. 262 i n.).

⁸⁸⁾ Odmiana M wg J. Kostrzewskiego (op. cit., s. 37 i n. oraz zał. 15 na s. 265—266).

na⁸⁹⁾ reprezentują one typ 68 grupy V, który rozwinął się w Noryce i w Panonii, stamtąd zaś poprzez Czechy dostał się na ziemie polskie⁹⁰⁾. Zapinki takie znajdowane na Śląsku datuje Pescheck⁹¹⁾ na pierwszą połowę I w. n. e.

Młodsze chronologicznie są zapinki z oczkami, wykonane również z brązu. Pomimo słabego stanu zachowania można wyróżnić wśród nich dwie odmiany. Trzy zapinki (ryc. 4, 5; 78, 5; 110, 4) należą do typu 46 grupy III Almgrena⁹²⁾, z szerokim kabłąkiem oraz z dwoma profilowanymi guzkami i ażurowymi oczkami na główce. Sprężyna tego typu jest wykonana z wąskiej taśmy, a cięciwa jej posiada szeroki uchwyt. Zapinka z gr. 83 (ryc. 78, 5) przedstawia inną odmianę z ornamentem kółek koncentrycznych wybijanych tłoczkiem na nóżce oraz pasma ozdobnego wzdłuż grzbietu kabłąka. Zapinki z oczkami rozwinęły się w Czechach w ciągu I w. n. e. pod wpływem przemysłu norykańskiego z prototypu środkowo-niemieckiego⁹³⁾. Okazy z oczkami na nóżce, stanowiące lokalny wytwór kultury grecko-gepidzkiej⁹⁴⁾, znany także na terenie kultury wenedzkiej, należy datować na przełom I i II w. n. e.⁹⁵⁾.

Z wyżej wspomnianych zapinek ostro profilowanych rozwinęły się w ciągu I w. n. e. okazy z trąbkowatą główką, wykonywane z brązu i z żelaza. Zapinki tego rodzaju różnią się od swych prototypów nie tylko kształtem główki, ale także nóżki, która jest nieco grubsza i ma przekrój daszkowaty. Ponadto posiadają one także pierścieniowate zgrubienie oddzielające kabłąk od nóżki i guz na nóżce (ryc. 27, 7; 55, 2, 3; 88, 2, 3; 100, 4). Zapinki z trąbkowatą główką reprezentują typ 75 i 76 grupy IV Almgrena⁹⁶⁾. Okazy żelazne, bogato zdobione i nierzadko inkrustowane srebrem (ryc. 55, 3) pochodzą z pierwszej połowy II w. n. e.⁹⁷⁾.

Typ pochodzenia północnego, rozwinięty nad dolną Wisłą, przedstawiają zapinki brązowe z kabłąkiem o esowatym profilu rozszerzającym się ku nóżce i z grzebieniem na główce (ryc. 27, 8, 9; 66, 2), wykonywane także z żelaza (ryc. 86, 2, 3)⁹⁸⁾.

Najmłodsze chronologicznie w naszym zespole są zapinki brązowe z dwoma kapturkami dla sprężynki, bardzo pospolite na obszarze między Rugią i Pasłęką¹⁰⁰⁾. Z dwóch zapinek tego rodzaju okaz lepiej zachowany (ryc. 102, 12) posiada szeroki, zdobiony kabłąk nieco zwężony ku środkowi, oddzielony od nóżki grzebieniem, jednostronnie

zachowany kapturek dla sprężynki i ochronny cylinder dla cięciwy. Z drugiego egzemplarza (ryc. 110, 3) zachował się tylko fragment zdobionego kabłąka z grzebieniem. Opisana wyżej odmiana zapinek z dwoma kapturkami dla sprężynki pojawia się z końcem II w. lub na przełomie II i III w. n. e.¹⁰¹⁾.

Zapinki były używane zarówno przez kobiety jak i mężczyzn. W kilku grobach męskich spotykamy po dwie zapinki (gr. 1, 79, 99), w trzech grobach kobiecych tylko po jednej (gr. 75, 91, 152). Jest to pewne odchylenie od zaobserwowanego dotąd zwyczaju wyposażania kobiet w 2—3 zapinki, a mężczyzn tylko w jedną. Fakt używania przez ludność okresu późnolateńskiego i rzymskiego dużej ilości zapinek można wytłumaczyć pojawieniem się bardziej skomplikowanej obecnie odzieży, którą można było sporządzać przy pomocy nowego narzędzia, tj. nożyc.

Mniej liczne są szpile, na cmentarzysku w Domaradzicach spotykane wyłącznie w grobach z okresu rzymskiego, najczęściej kobiecych. Wykonano je z kości, brązu lub z żelaza. Żadna ze szpil kościanych nie zachowała się w całości. W grobie 61 i 92 odkryto fragmenty trzonów o jednakowej średnicy 0,3 cm, a wśród zabytków bez metryki znajduje się m. in. fragment prostokątnej w przekroju główki szpili zdobionej ornamentem kółek koncentrycznych (ryc. 196, 22) oraz większy fragment długiej, częściowo obrobionej kości, zapewne półfabrykatu szpili. Szpile brązowe przedstawiają jednolity typ z główką bogato profilowaną (ryc. 88, 6; 104, 5; 110, 8), datowany na pierwszy wiek n. e.¹⁰²⁾. Średnica trzonu ich wynosi 0,3 cm.

Szpile żelazne (ryc. 24, 3; 142, 9; 166, 13) są krótsze, główkę mają łukowato zgiętą, trzon cienki o przekroju czworobocznym, w jednym wypadku tordowany (ryc. 166, 13). Okazy tego rodzaju wykonane także z brązu znane są dotychczas tylko z kilku stanowisk¹⁰³⁾. Zapinki i szpile były nie tylko ozdobami. Miały one także przeznaczenie praktyczne, służyły bowiem do spinania szat względnie włosów.

Ozdobami w ścisłym tego słowa znaczeniu były natomiast różnego rodzaju paciorki i wisioriki, spotykane również tylko w grobach z okresu rzymskiego. Prawie wszystkie paciorki szklane są stopione, co uniemożliwia rozpoznanie ich kształtów. Jedynie okrągły paciorek z gr. 6 zachował swój pierwotny kształt (ryc. 8, 12). Część ich wykonano ze szkła barwy niebieskiej (gr. 6, 104), część zaś była barwy zielonej (gr. 57, 104, 115). Paciorek z gr. 57 zachował się tylko w postaci nikłej grudki stopionej na krawędzi grzebienia kościanego. Paciorki szklane są importem prowincjonalno-rzymskim. Miejscowego wyrobu natomiast jest nie zachowany w całości pla-

⁸⁹⁾ O. Almgren, Studien über die nordeuropäische Fiebelnformen, Wyd. II. Lipsk 1923, tabl. V, 68.

⁹⁰⁾ J. Kostrzewski, Wielkopolska..., s. 175—176.— C. Pescheck, op. cit., s. 28.

⁹¹⁾ C. Pescheck, op. cit., s. 29—30.

⁹²⁾ O. Almgren, op. cit., tabl. III, 46.

⁹³⁾ J. Kostrzewski, Wielkopolska..., s. 176, 178.

⁹⁴⁾ J. Kostrzewski, Od mezolitu..., s. 328—329.

⁹⁵⁾ C. Pescheck, op. cit., s. 28, ryc. 19, 1—3.

⁹⁶⁾ O. Almgren, op. cit., tabl. IV, 75, 76.

⁹⁷⁾ C. Pescheck, op. cit., s. 34.

⁹⁸⁾ J. Kostrzewski, Wielkopolska..., s. 178.

⁹⁹⁾ C. Pescheck, op. cit. tabl. I, 120—123 i tekst s. 35.

¹⁰⁰⁾ J. Kostrzewski, op. cit., s. 178 oraz ryc. 622 i 624 na s. 177.

¹⁰¹⁾ Tenże, s. 178. — C. Pescheck, op. cit., tabl. I, 41 i tekst na s. 25.

¹⁰²⁾ C. Pescheck, op. cit., s. 39 i ryc. 30, 5.

¹⁰³⁾ B. Kostrzewski, op. cit., s. 284; podany tam wykaz należy uzupełnić jeszcze dwoma stanowiskami: Młodzikowo, pow. Środa i Wymysłowo, pow. Gostyń.

ski owalny paciorek gliniany (ryc. 17, 18) zdobiony obustronnie promienistymi rozchodzącymi się bruzdami. a na obwodzie żeberkiem. Jedyne znany mi paciorek gliniany, znaleziony na Śląsku, pochodzi z II w. n. e.¹⁰⁴).

Wisiorok brązowy, odkryty w gr. 104 (ryc. 108, 1), słabo zachowany, przedstawia typ kapsułkowaty z uszkiem rurkowatym, datowany na koniec II w. n. e., szczególnie licznie spotykany w dorzeczu dolnej Wisły¹⁰⁵). Waham się, czy zaliczyć do tego rodzaju ozdób stopioną bryłkę bursztynową z tkwiącym w niej drucikiem brązowym, haczykowato zakończonym (ryc. 114, 2). Drucik odpowiada kształtem i wymiarami opisanym wyżej szpilom żelaznym, (wykonywanym także z brązu); możliwe więc, że został przypadkowo połączony z tym przedmiotem bursztynowym (zapewne paciorkiem) w czasie palenia zmarłego i jego dobytku na stosie. Wskazywałby na to również zupełny brak analogii do tego rodzaju wisiorów. Paciorki i wisiorki spotykamy nie tylko w grobach kobiecych, ale także męskich.

b) Części stroju.

Jedyną częścią stroju, zachowaną w grobach Domaradzicach są klamry i sprzączki oraz okucia pasów.

Klamra do pasa znaleziona w gr. 4 (ryc. 6, 2) w postaci pałkowato wygiętego kabłąka żelaznego o przekroju romboidnym z końcami odgiętymi przeciwstawnie, pochodzi z okresu późnolatańskiego i reprezentuje jedną z odmian typu II, wyróżnionego przez Józefa Kostrzewskiego¹⁰⁶). Sprzączki do pasa, których odkryto ogółem 22, w tym 5 egzemplarzy zachowanych fragmentarycznie, wykazują duże zróżnicowanie form. Najstarszy typ, znany już w okresie późnolatańskim¹⁰⁷), spotykany jednak głównie w starszym okresie rzymskim, przedstawiają sprzączki pierścieniowate z luźnym kołcem (ryc. 16, 5; 27, 10; 102, 1, 2), wykonane z grubego drutu brązowego lub żelaznego o przekroju okrągłym albo czworobocznym. Kolce sprzączek tego typu są taśmowate. Jedyne kołce egzemplarza z gr. 14 (ryc. 16, 5) ma ostrze profilowane. Młodszą formę rozwojową reprezentują sprzączki półowalne wykonane również z drutu lub z płaskiej taśmy żelaznej (ryc. 13, 1), które pojawiają się pod koniec I w. n. e. i trwają do młodszego okresu rzymskiego¹⁰⁸). Współczesne im są okazy z długą ósemkowatą ramą wykonaną z drutu żelaznego o przekroju czworobocznym (ryc. 75, 1; 100, 2), często zaopatrzone w taśmowatą skuwkę do pasa w postaci czworobocznego kawałka blachy, zgiętej na pół i spiętej jednym lub kilku nitami (ryc. 4, 1; 100, 6; 195, 1), Sprzączki tego typu są naśladownictwem podobnych okazów brązowych znanych

m. in. z Czech¹⁰⁹). Dalszą formę rozwojową przedstawiają okazy żelazne z ramą złożoną z osi, na której jest zawieszony kołec z ruchomej ramy obracający się naokoło niej oraz ze skuwki do pasa (ryc. 166, 17, 18), które wytworzyły się w I w. n. e. pod wpływem klasycznym¹¹⁰). Lokalną ich odmianę stanowią sprzączki z dwiema osiami; dolna oś służy do umocowania skuwki, górna zaś osadzona nieco wyżej, stanowi jedną całość z kołcem i obraca się wraz z nim w odpowiednich łożyskach ramy. Z dwóch sprzączek tej odmiany okaz żelazny (ryc. 73, 1) jest bogato zdobiony, drugi zaś brązowy (ryc. 9, 3) nie zachował się w całości. Sprzączki żelazne z ramą owalną (ryc. 162, 5) lub prostokątną (ryc. 78, 8 i 129, 5), o kabłąku czworobocznym w przekroju, pochodzą z III w. n. e.¹¹¹).

Mniej liczne są dolne okucia pasów, wykonane przeważnie z żelaza. Wszystkie mają końce rozszczepione spięte nitami. Biorąc pod uwagę kształt główki można wyróżnić wśród nich dwie odmiany. Okucia z gr. 1, 59, 104 i 137 (ryc. 4, 2, 3; 55, 8—10; 108, 7; 158, 8) z bogato profilowaną główką, o końcach ściętych prostopadle do osi lub ostrych, mają bliskie analogie w Czechach¹¹²), gdzie formy te rozwinęły się pod wpływem celtyckim¹¹³). Na obszarze kultury wenedzkiej znane są poczynając od I w. n. e.¹¹⁴). Inną odmianę przedstawiają okucia trapezowate z gr. 99 i 160 (ryc. 100, 7 i 195, 2), datowane przez zabytki znalezione wspólnie z nimi na starszy okres rzymski. Na uwagę zasługuje fakt występowania po 2 wzgl. 3 egzemplarze do'nych okuc pasów w jednym grobie.

Z innych okuc pasów należy wymienić jedynie brązową skuwkę złożoną z dwóch nierównej wielkości blaszek taśmowatych, spiętych równoległymi nitami (ryc. 33, 7). Większa blaszka jest zdobiona jednostronnie. Podobne okucia brązowe, datowane na I w. n. e., z których jedno znaleziono w towarzystwie klamry do pasa, znane mi są ze Śląska¹¹⁵). Sprzączki i okucia pasów spotyka się częściej w grobach męskich niż kobiecych.

c) Przybory toaletowe

Zaliczymy do nich grzebienie i brzytwy, odkryte tylko w grobach z okresu rzymskiego.

Dwa grzebienie kościane, zachowane w stanie szczątkowym, przedstawiają dwie różne odmiany. Okaz z gr. 100 (ryc. 102, 10), wykonany z jednej płyty kościanej, miał półkolisty zdobiony uchwyt. Drugi okaz z gr. 57, o podobnym uchwycie składał się z kilku części połączonych w poprzek

¹⁰⁹) J. Kostrzewski, op. cit., s. 180 i przyp. 681.

¹¹⁰) J. Kostrzewski, op. cit., s. 180.

¹¹¹) J. Kostrzewski, op. cit., s. 201. — M. Śmiszko, Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce wschodniej. Lwów 1932, s. 100. — K. Tackenberg, op. cit., s. 99—100.

¹¹²) L. Pič, Die Urnengräber Böhmens..., tabl. XV, 12; LXVII, 12.

¹¹³) H. Preidel, Die germanischen Kulturen..., s. 222.

¹¹⁴) C. Pescheck, op. cit., s. 51 i ryc. 46, 1—3.

¹¹⁵) Op. cit., s. 38 ryc. 29, 6 i s. 48 ryc. 42, 4.

¹⁰⁴) C. Pescheck, op. cit., s. 44.

¹⁰⁵) J. Kostrzewski, op. cit., s. 182.

¹⁰⁶) J. Kostrzewski, Die ostgermanische Kultur..., s. 50 i nast.

¹⁰⁷) J. Kostrzewski, op. cit., s. 68. — C. Pescheck, op. cit., s. 48.

¹⁰⁸) J. Kostrzewski, Wielkopolska..., s. 179, ryc. 628 i tekst s. 180.

dwoma nitami żelaznymi. Obie odmiany grzebieńni znane już w starszym okresie rzymskim¹¹⁶⁾ i trwają nadal także w III w. n. e.¹¹⁷⁾

Z czterech br z y t e w żelaznych tylko 2 okazy lepiej zachowane (ryc. 9, 2 i 73, 14) pozwalają zaliczyć je do odmiany z końcami prosto ściętymi, znanej głównie w starszym okresie rzymskim¹¹⁸⁾, ale używanej jeszcze w III w. n. e.¹¹⁹⁾. Pozostałe okazy zachowały się tylko w nikłych fragmentach (ryc. 191, 5). Brzytwy występują wyłącznie w grobach męskich.

f) Inne przedmioty.

Nieznanego mi przeznaczenia są wąskie taśmowate okucia żelazne (ryc. 75, 2 i 104, 6), zgięte prostokątnie lub trapezowato oraz inne okucie, którego środkowa część jest wygięta pałakowato, a końce są zaopatrzone w nity (ryc. 159, 8). Z pozostałych zabytków żelaznych o nieznanym przeznaczeniu należy wymienić jeszcze pałakowaty fragment żelazny (ryc. 183, 3), płaskokulisty przedmiot z otworem w środku odkryty w grobie męskim (ryc. 8, 11) oraz łańcuszek żelazny z gr 4 (ryc. 6, 3).

IV. CHRONOLOGIA CMENARZYSKA

W oparciu o zabytki zestawione w poprzednim rozdziale nie trudno jest ustalić chronologię cmentarzyska na okres od I w. przed n. e. do początku III w. n. e.

Z I w. przed n. e. pochodzą zapinki żelazne z nóżką w kształcie ramy trójkątnej lub trapezowatej oraz okazy z nóżką ażurową i kilka innych zabytków. W ceramice formy późnolateńskie reprezentują naczynia odwrotnie gruszkowate, misy z półkolistym lub z nieco wydętym brzuścem, kubki z małym uszkiem zwężonym w części środkowej oraz liczne ułamki krawędziowe z charakterystycznym zgrubiałym i facetowanym brzegiem. Do zabytków pewnie datowanych na okres późnolateński należy również importowane naczynie celtyckie toczona na kole garncarskim odkryte w gr. 4.

Olbrzymia większość zabytków należy jednak do starszego okresu rzymskiego. Z tego czasu pochodzą wszystkie pozostałe zapinki, jak również ozdoby i części stroju, narzędzia oraz znaczna część broni. Także większość ceramiki reprezentuje typowe formy I i II w. n. e. z wyjątkiem kilku naczyń słabo profilowanych. Wśród importów pewnie datowanych na ten okres należy wymienić kociołek brązowy z gr. 1, rogi do picia, z których zachowały się tylko okucia oraz ułamki naczyń terra sigillata.

Bardzo nieliczne są natomiast zabytki z III w. n. e. Zaliczamy do nich jedynie kilka okazów oręża wzgl. broni z gr. 132 i 135, prostokątne i owal-

ne sprzączki do pasa oraz sporadyczne okazy ceramiki słabo profilowanej, jajowate lub z krawędzią o profilu esowatym. W świetle tego zestawienia nie ulega wątpliwości nieprzerwana ciągłość osadnictwa ludności grzebanej na cmentarzysku w Domaradzicach w okresie czterech wieków. Świadczą o tym nie tylko wyliczone wyżej zabytki typowe dla poszczególnych okresów, ale także liczne formy przejściowe, świadczące o braku przerwy w osadnictwie, które można wyróżnić szczególnie w ceramice i wśród zapinek. Z ogólnej liczby 142 grobów, których chronologię można ustalić w oparciu o zabytki charakterystyczne dla poszczególnych okresów, 24 groby należą do okresu późnolateńskiego, 113 czyli blisko 80% — do starszego okresu rzymskiego, a tylko 5 — do młodszego okresu rzymskiego. Olbrzymia przewaga grobów z I i II w. n. e. wskazuje, że w tym czasie osadnictwo było tu najbardziej intensywne. Wniosek ten należy jednak przyjąć z zastrzeżeniem, nie wiemy bowiem, czy podobny stosunek grobów jest także w niezbadanej części cmentarzyska¹²⁰⁾.

V. OBRZĄDEK POGRZEBOWY

Cmentarzysko w Domaradzicach zawiera wyłącznie groby płaskie. Ogółem odkryto tu 161 grobów tego typu, datowanych na okres późnolateński i rzymski, w tym dwa groby zniszczone objęte wspólną liczbą porządkową z zespołami, z którymi zostały zmieszane (gr. 15 i 56)¹²¹⁾. Suma ta nie stanowi oczywiście całego cmentarzyska. Opierając się na gęstości występowania oraz zasięgu ceramiki odkrytej ostatnio poza terenem wykopalisk¹²²⁾ można przypuszczać, że co najmniej drugie tyle grobów znajduje się jeszcze w niezbadanej części cmentarzyska. Jedyną stwierdzoną tu dotychczas formą grzebalną jest obrządek ciałopa"ny, przy czym można wyróżnić trzy jego odmiany, tj. groby jamowe, groby popielnicowe ze szczątkami stosu i groby popielnicowe czyste.

Najliczniejsze są groby jamowe, których odkryto ogółem 130, czyli blisko 81%. Z tej liczby 24 groby można datować na okres późnolateński. 86 — na starszy okres rzymski, a 1 — na młodszy okres rzymski. Ponadto należy jeszcze dodać 19 grobów tego typu, których chronologii nie dało się ustalić z braku inwentarza lub z powodu niedostatecznych podstaw materiałowych. Jeżeli cyfry te porównamy z liczbą grobów datowanych na poszczególne okresy, okaże się, że groby jamowe w okresie późnolateńskim stanowią wyłączną odmianę obrządku pogrzebowego, w starszym okresie rzymskim są przeważające (76%), a w początkach młodszego okresu rzymskiego stanowią już tylko 20% ogólnej liczby grobów. Mamy tu więc potwierdzenie znanej ewolucji ob-

¹¹⁶⁾ J. Kostrzewski, op. cit., 188.

¹¹⁷⁾ K. Tackenberg, op. cit., s. 103.

¹¹⁸⁾ J. Kostrzewski, op. cit., s. 185.

¹¹⁹⁾ C. Pescheck, op. cit., s. 76.

¹²⁰⁾ Por. przyp. 1.

¹²¹⁾ Pomijamy tu groby 103 i 156 kultury przedłużyciej, które nie są objęte tematem niniejszej pracy.

¹²²⁾ Por. przyp. 1.

rzędu pogrzebowego¹²³⁾ w starszym okresie rzymskim, w wyniku której dominującą odmianą stają się ostatecznie groby popielnicowe ze szczątkami stosu¹²⁴⁾. Groby jamowe były położone w rozmaitej głębokości, od 12—70 cm, przeciętnie jednak na głęb. od 30—40 cm. W rzucie poziomym miały one najczęściej kształt elipsowaty lub mniej regularny wydłużony, rzadziej okrągły: w rzucie pionowym przybierały zwykle kształt lejowaty, nieckowaty lub półkolisty. Często jednak przekrój jamy był asymetryczny. Na podkreślenie zasługuje gr. 83 (ryc. 77), w którym jama miała kształt kopca o nieco wklęsłej podstawie, nakrytego grubą warstwą obwarowania kamiennego. Płaskie było również dno jamy grobu 101 (ryc. 103), o prostych względnie lekko pochylonych ścianach. Średnica jam była dość znaczna, przeciętnie wahała się w granicach od 80—120 cm (najmniejsza wynosiła 45 cm, największa 310 cm), głębokość zaś, z kilku wyjątkami, nie przekraczała granic od 20 do 50 cm. Wypełniska jam były na ogół mniej lub więcej czarne, mocno kontrastujące z otaczającym je jasno-żółtym piaskiem. Tylko w nielicznych wypadkach miały one słabe zabarwienie, skutkiem czego nie dało się ustalić zarysów jamy. W kilku grobach (gr. 105, 112, 119, 123, 125, 126, 151) tylko część jamy była silnie zabarwiona, w innych (gr. 106, 111, 115), ciemna warstwa spalenizny występowała na spodzie jamy.

Wyposażenie grobów jamowych jest z reguły bardzo skromne, często ograniczające się jedynie do skorup (46% wszystkich grobów). W dwóch grobach (86, 87) jama zawierała tylko kości i węgielne drzewne, w jednym zaś (gr. 95) całą treść jamy stanowił jedynie kawałek węgla drzewnego. Tylko kilka grobów, datowanych wyłącznie na okres rzymski, wyróżniało się bogatszym wyposażeniem (gr. 59, 101, 105, 106, 160). Ceramika występowała niemal z reguły w postaci skorup, wyjątkowo znajdujemy większe fragmenty lub całe naczynie (gr. 4, 33, 48, 77, 109, 115). Część grobów zawierała także inne zabytki, rzadko jednak przekraczały one ilość dwóch lub trzech egzemplarzy w jednej jamie. Kości w grobach jamowych jest na ogół niewiele, często też są one bardzo drobne, co zauważono już na innych cmentarzyskach¹²⁵⁾. W niektórych grobach są tylko w postaci nikłych śladów. Przedmioty żelazne były przeważnie słabo zachowane, często pozostały z nich tylko fragmenty zupełnie zniszczone rdzą. Większość skorup w jamach grobów z okresu rzymskiego jest mocno spalona lub nawet zżużlona.

Zabytki stanowiące treść grobów jamowych zwykle były rozrzucone po całej jamie. W kilkunastu grobach jednak można było zaobserwować ich celowy układ. Odnosi się to szczególnie do kości i skorup, które tworzyły często wyraźne skupienia. W grobie 32 kości znajdowały się w

skupieniu poniżej jamy w czystym piasku. Podobnie były umieszczone dary grobowe w grobie 8. W kilku grobach (5, 43, 72, 105, 114), kości i skorupy zalegały w skupieniach na spodzie jamy, w innych grobach (22, 108, 155) znajdowały się wyżej. W grobach 123 i 125 (ryc. 136 i 139) zaobserwowano cdrębne skupienia kości i skorup, znajdujące się na przeciwległych krańcach jamy. W grobie 160 (ryc. 194) dary grobowe koncentrowały się w dwóch skupieniach położonych w pobliżu siebie. Broń w grobach jamowych nie jest częstym zjawiskiem, spotykamy ją raczej w grobach popielnicowych¹²⁶⁾, ze 130 grobów jamowych tylko 10 dostarczyło tego rodzaju zabytków (gr. 8, 18, 35, 71, 88, 102, 106, 132, 133, 160).

Groby popielnicowe ze szczątkami stosu są mniej liczne. Jest ich 23, tj. niespełna 15% w stosunku do ilości wszystkich grobów, w tym 21 datowanych na starszy okres rzymski. Znajdowały się na głębokości od 15—60 cm. Jama w rzucie pionowym najczęściej miała kształt elipsowaty, rzadziej kolisty o znacznej średnicy wahał się w granicach od 60—280 cm. Popielnica znajdowała się z reguły na spodzie i często była wgłębiona w piasek poniżej dna jamy (ryc. 154, 180, 192). W grobie 104 (ryc. 107) dno jamy oddzielała od górnej krawędzi popielnicy 10 cm warstewka piasku. W grobach o zarysie kolistym popielnica znajdowała się w centralnym punkcie jamy (ryc. 85, 190), w pozostałych grobach była umieszczona zwykle na jednym z krańców osi jamy (ryc. 180, 186 i in.)¹²⁷⁾.

Groby tego typu są najobficiej wyposażone zarówno w ceramikę, jak w inne przedmioty. W sposobie rozmieszczenia darów grobowych trudno się doszukać jakiejś reguły. W kilku grobach znajdowały się one tylko w popielnicy, w innych zaś także lub wyłącznie w jamie, przeważnie jednak w bliskim sąsiedztwie popielnicy. W wielu grobach wypełnisko jamy dokoła popielnicy i nad nią wyróżniało się szczególnie intensywnym zabarwieniem, widocznym także na powierzchni jamy i z góry określającym jej położenie. Kości, które znajdowały się w popielnicach lub w jamach, nie są tak drobne jak w grobach jamowych, natomiast skorupy, a nawet przystawki, są często mocno przepalone, nieraz silnie zniekształcone lub całkowicie zżużlone. Ilość przystawek waha się w granicach od 1—6. W kilku grobach nie ma ich w ogóle. Na uwagę zasługują groby podwójne, zawierające po dwie popielnice, umieszczone na dwóch przeciwległych krańcach jamy grobowej i prawdopodobnie równocześnie wkopane. W jednym z tych grobów (gr. 85) pochowano mężczyznę i kobietę, w dwóch innych (91 i 152) tylko kobiety.

¹²³⁾ J. Kostrzewski, *Od mezolitu...*, s. 324.

¹²⁴⁾ Doskonałym przykładem tej ewolucji jest cmentarzysko w Koninie (B. Kostrzewski, *op. cit.*, s. 292—293).

¹²⁵⁾ S. Jasnosz, *op. cit.*, s. 246.

¹²⁶⁾ Zauważył to R. Jamka (cmentarzysko w Kopkach... s. 60). Spostrzeżenie jego potwierdziło się także na cmentarzyskach w Koninie, Wymysłowie i innych.

¹²⁷⁾ Podobnie były umieszczone popielnice w grobach tego typu w Wymysłowie (S. Jasnosz, *op. cit.*, s. 245).

Grobów popielnicowych bez domieszki stosu odkryto zaledwie 8, w tym 5 całkowicie lub częściowo uszkodzonych. Z tej liczby 6 pochodzi ze starszego a dwa z młodszego okresu rzymskiego. Wszystkie znajdowały się w piasku czystym, względnie lekko zabrudzonym. Wyposażenie ich nie jest tak bogate jak w grobach popielnicowych ze szczątkami stosu. Dary grobowe były zarówno w popielnicy jak i poza nią, w grobie 116 nawet w znacznej odległości od niej. Przystawki stwierdzono tylko w trzech grobach.

Charakterystyczną cechą cmentarzyska w Domaradzicach są obwarowania kamienne, które stwierdzono tylko w grobach jamowych i popielnicowych ze szczątkami stosu. Najczęściej są to mniej lub bardziej zwarte, płaskie skupiska nieobrabianych kamieni polnych, o średnicy do 2-ch m, pokrywające jamę z wierzchu, nie zawsze równo z jej zasięgiem i nieraz oddzielone od niej cienką warstwą piasku (gr. 1, 2, 26, 27, 31, 59, 101, 135). W dwóch wypadkach (gr. 84 i 160) pokrywy te obejmują jednostronnie także boki jam. Zupełnie wyjątkowa jest pokrywa z grobu 83 (ryc. 77) w kształcie odwróconej czaszy obejmującej aż do spodu stożkowatą jamę. Pokrywa grobu 84 miała 5 m średnicy. Większość tego rodzaju grobów jest bogato wyposażona. Są to zarówno groby męskie jak i kobiece. Podobne groby późnolateńskie, również bogato wyposażone, szczególnie liczne są w powiecie szczecińskim na Pomorzu zachodnim¹²⁸⁾. Pokrywy kamienne na grobach z okresu rzymskiego znane mi są z Wymysłowa i Konina¹²⁹⁾.

Wiele grobów, szczególnie jamowych, było oznaczonych na powierzchni pojedynczymi lub powyżej kilku kamieniami, które znajdowały się przeważnie w centralnej części grobu lub nad popielnicą. W grobie 116 (ryc. 128) kamienie leżały nie tylko nad popielnicą, ale także nad dwiema grupami oddalonych od niej przystawek. Ogółem odkryto 14 tego rodzaju grobów. Ten sposób oznaczania nie jest wyjątkiem w kulturze wenedzkiej¹³⁰⁾. Zadaniem kamiennych nagrobków, podobnie jak pokryw kamiennych było trwałe zabezpieczenie grobów przed ich naruszeniem.

W oparciu o inwentarz poszczególnych grobów można wyróżnić wśród nich 32 groby męskie, 19 kobiecych i 1 dziecięcy (gr. 69), co stanowi blisko $\frac{1}{3}$ wszystkich grobów odkrytych dotychczas na tym cmentarzysku. Najobficiej wyposażone są groby męskie (1, 6, 14, 79, 144, 160). Sposób rozmieszczenia grobów wskazuje, że przy zakładaniu ich nie kierowano się żadnym z góry określonym porządkiem. Natomiast uderza, że groby z okresu późnolateńskiego skupiają się naogół we wschodniej części cmentarzyska, natomiast groby z na-

stępnej okresu zakładane były raczej po stronie zachodniej, jakkolwiek nie udało się stwierdzić pomiędzy nimi ścisłej granicy¹³¹⁾. Fakt ten jest jeszcze jednym dowodem ciągłości osadnictwa i tradycji przechowującej pamięć przez okres ok. 300 lat o pochowanych na tym miejscu przodkach.

Systematyczne badanie tego cmentarzyska nie ujawniło dotychczas miejsca na którym dokonywano obrzędu ciałopalenia¹³²⁾. Nie jest wyłączone, że miejsce to znajdowało się poza terenem cmentarzyska a w każdym razie w pobliżu osady produkcyjnej. Świadczą o tym bryły żużla żelaznego i rudy darniowej, licznie spotykane tylko w grobach jamowych i popielnicowych ze szczątkami stosu, gdzie znalazły się na wtórnym złożu zgarnięte z ziemi razem z resztkami stosu i wsypane do jam grobowych.

VI. PODŁOŻE SPOŁECZNO-GOSPODARCZE

Wzrastające coraz bardziej zainteresowania naszych historyków zagadnieniem początków państwa polskiego, zwróciły baczniejszą niż dotychczas uwagę wielu badaczy na okres od I wieku przed n. e. do III względnie IV wieku naszej ery, w którym dokonały się zasadnicze przemiany społeczno-gospodarcze, doprowadzające w konsekwencji do utworzenia się społeczeństwa klasowego. W śledzeniu tych przemian niemałą rolę odgrywają cmentarzyska, coraz częściej ostatnio odkrywane, których znaczenie w tym względzie nie ulega wątpliwości, zwłaszcza wobec braku systematycznych badań nad osadnictwem tego okresu. Owa niepokojąca luka w naszej wiedzy oraz fakt, że cmentarzyska tylko w części są odbiciem rzeczywistości, zmuszają nas jednak do zachowania daleko posuniętej ostrożności w interpretacji tego rodzaju obiektów. Takie stanowisko musimy zająć także w odniesieniu do cmentarzyska w Domaradzicach i to nie tylko dlatego, że nie odkryliśmy dotychczas przynależnej do niego osady, lecz także z uwagi na fakt, że nie jest ono jeszcze w całości wyeksplorowane.

Z badań nad okresem późnolateńskim i rzymskim w Polsce wiadomo, że w tym czasie dokonuje się rozkład ustroju patriarchalnej wspólnoty pierwotnej i znaczny przełom w rozwoju sił wytwórczych. Zadaniem naszym będzie dać odpowiedź na pytanie, czy i w jakim stopniu przemiany te odzwierciedlają się na cmentarzysku w Domaradzicach.

Uderza przede wszystkim nierównomierne wyposażenie grobów. Jedyne wyposażenie blisko połowy wszystkich grobów, przeważnie jamowych, stanowiła ceramika. W wielu grobach znajdujemy wprawdzie także inne zabytki, ale rzadko przekraczały one liczbę kilku okazów. Natomiast bardzo nieliczne są groby zawierające nie tylko znaczną ilość ceramiki i innych zabytków, ale także

¹²⁸⁾ J. Kostrzewski, Die ostgermanische Kultur..., s. 221.

¹²⁹⁾ S. Jasnosz, op. cit., s. 249. — B. Kostrzewski, op. cit., s. 293.

¹³⁰⁾ S. Jasnosz, op. cit., s. 249. — B. Kostrzewski, op. cit., s. 293. — J. Kostrzewski, op. cit., s. 220 i przyp. 2.

¹³¹⁾ Podobnych spostrzeżeń dokonano również w Wymysłowie (S. Jasnosz, op. cit., s. 244).

¹³²⁾ Miejsca takie odkryto w Wymysłowie (S. Jasnosz, op. cit., s. 248—249).

wyroby obce, importowane z krajów wyżej stojących cywilizacyjnie, które stanowiły wówczas przedmioty luksusowe. Jeżeli przyjmiemy, że wyposażenie grobów jest choćby w części odbiciem rzeczywistości, musimy stwierdzić, że w społeczeństwie grzebanym na cmentarzysku w Domaradzicach istniało wyraźne różnicowanie majątkowe. Ponad przeciętną masę społeczeństwa żyjącego mniej więcej na jednakowym poziomie, wybija się nieliczna warstwa zamożna, wyróżniająca się posiadaniem większej ilości produktów lokalnego rzemiosła i luksusowymi importami. Warstwę tę reprezentuje starszyzna rodowa czy plemienna i nieliczna grupa związana z nią węzłami pokrewieństwa lub zależności. Byli to więc nie tylko naczelnicy rodów czy plemion, ale także członkowie ich rodzin (bogato wyposażone groby kobiece) i drużyn (bogato wyposażone groby wojowników).

Wzrastające bogactwa, nabywane częścią w drodze darów od kupców, którym potrafili zapewnić bezpieczeństwo i przychyłność mieszkańców, częścią zaś z tytułu wymiany produktów lub jako łupy z wypraw wojennych, ugruntowywały ich znaczenie społeczne i uzależniały od nich coraz bardziej pozostałą ludność. W ten sposób rozluźniały się stopniowo węzły wspólnoty rodowej prowadząc konsekwentnie do następnego etapu, to jest do społeczeństwa klasowego. Obserwacje, poczynione nad rozmieszczeniem poszczególnych grobów na cmentarzysku w Domaradzicach, pozwalają stwierdzić, że kilka grobów bogato wyposażonych (grobry 1, 4, 6, 7, 14) tworzy wyraźne skupienie¹³³). Fakt ten możnaby interpretować jako rezultat wyodrębniania się warstwy możnych od pozostałego społeczeństwa. Widocznie jednak warstwa ta jeszcze nie wyzbyła się całkowicie węzłów wspólnoty rodowej, skoro zmarłych swych nadal grzebała na wspólnym cmentarzu¹³⁴).

Olbrzymia większość grobów na cmentarzysku w Domaradzicach należy do typu jamowego. Są to, jak stwierdziliśmy już, groby niemal z reguły słabo wyposażone. Natomiast nieliczne groby bogato wyposażone należą do typu popielnicowego. Byłoby to zatem jeszcze jedno potwierdzenie wyodrębniania się klasy możnych, która bardzo szybko przyswoiła sobie nietylko nieznanne dotąd elementy z dziedziny kultury materialnej, ale także nowe zwyczaje, stwarzając sobie własną nadbudowę ideologiczną także w dziedzinie obrządku pogrzebowego.

Badania w Domaradzicach nie upoważniają nas do twierdzenia, że wśród zmarłych pochowanych na tym cmentarzysku znajdowali się także rzemieślnicy. Nie znaczy to jednak, aby ich w osadzie przynależnej do tego cmentarzyska wogóle nie było. Znaczne ilości rudy darniowej i żużla żelaznego, znajdowane w wielu grobach, wskazują wyraźnie na istnienie dobrze rozwiniętej produkcji hutniczej, być może obsługującej nawet okoliczne osady. Produkcja ta była z pewnością w rękach

¹³³) Skupienia grobów bogato wyposażonych stwierdzono również na cmentarzysku w Wymysłowie (S. Jasnosz, op. cit., s. 281).

¹³⁴) S. Jasnosz, op. cit., s. 282.

rzemieślników-specjalistów. O istnieniu kowali przekonują nas liczne wyroby żelazne, z których kilka ma wyraźnie lokalny charakter oraz tłoczki do wybijania ornamentów. Rozwój tej produkcji rzemieślniczej był niewątpliwie rezultatem dokonywującego się w tym czasie przełomu w związku z całkowitym wyparciem brązu na rzecz żelaza, głównego surowca do wyrobu narzędzi.

Le cimetière du La Tène tardif et la période romaine de Domaradzice, distr. de Rawicz.

par Bogdan Kostrzewski

Résumé

Au printemps 1939 le proviseur de l'école de Szkaradowo signala à l'Institut Préhistorique de l'Université de Poznań plusieurs tombes à incinération très riches en mobilier funéraire, découvertes par Théodore Rybacki, proviseur de l'école de Domaradzice, distr. de Rawicz. Connue déjà par les explorations de reconnaissance menées antérieurement par Z. Rajewski, cette station est située sur la rive droite de la petite rivière Orla et s'étend en partie sur des champs sablonneux et en partie à travers la forêt avoisinante, appartenant à la commune Ślaskowo. Tout ce territoire ainsi que ses environs est parsemé d'un matériel archéologique d'une diversité surprenante, témoignant d'un habitat de l'homme depuis le mésolithique jusqu'au haut moyen âge.

Les travaux d'explorations furent menés ici par l'auteur aux frais de l'Expédition des Fouilles de l'Université de Poznań à Biskupin et de L'Administration du District de Rawicz durant les deux derniers mois précédant la guerre de 1939. 162 tombes, dont une de la civilisation prélusacienne, furent mises à jour sur à peu près 1/3 d'hectare. Les travaux durent cesser à la veille de la guerre, durant laquelle se perdit la grande majorité des plans des sépultures ainsi que le plan du cimetière. Le matériel archéologique de la station avait heureusement pu échapper.

La chronologie du cimetière des Domaradzice peut être établie sans trop de difficulté sur base de l'analyse des trouvailles, qui le datent pour la période entre le I-er av. et le III-e siècle après J. Chr. Sur un ensemble de 142 tombes bien datées, 24 appartiennent à La Tène tardif, 111 à l'ancienne période romaine et 5 à la période romaine tardive. Une agglomération importante des sépultures au cours du I-er et II-e siècle après J. Chr. font présumer ici une densité toute particulière de l'établissement vers cette période.

La nécropole de Domaradzice est composée sans exception de tombes plates; le rite funéraire y est uniquement celui de l'incinération. On a pu constater une prépondérance marquante (80%) de tombes où les restes du bûcher avaient été placés sans urne directement en terre; le profondeur de ces 130 tombes était de 80—120 cm; la profondeur ne dépassait pas 50 cm. Par sa teinte presque ou profondément noire le remplissage se distinguait visiblement de la glèbe sablonneuse jaune qui l'entourait. Dans quelques-unes des tombes le remplissage n'était foncé qu'en partie, dans d'autres la couche cendrée couvrait à peine le fond de la fosse. Le mobilier funéraire était plus que modeste et ne se limitait souvent qu'à des tessons céramiques (46% de toutes les tombes). Seules les tombes 59,

101, 105, 106 et 160 se distinguaient par un mobilier plus riche. Presque partout dans les sépultures les pièces du mobilier étaient jetées sans aucun souci d'ordre; dans quelques-unes pourtant on avait pu observer une disposition plus ordonnée, surtout en ce qui concerne les os et les tessons, rangés en dépôts formant ensemble (tombe 123, 125 et autres). Dans la tombe 160 les offrandes avaient été déposées en deux ensembles disposés non loin l'un de l'autre. Tout comme dans les nécropoles similaires fouillées ailleurs, les armes faisaient à peu près défaut. — Les sépultures à urne cinéraire recouvertes des restes du bûcher sont moins nombreuses à Domaradzice. Il n'y en a que 23, donc un peu moins que 15% de toutes les tombes. Plus larges que les précédentes, elles possédaient un diamètre de 60 à 280 cm. Les vases reposaient tout en bas de la fosse, parfois fortement enfoncés dans la couche de sable du fond. Les tombes de ce type se caractérisaient par leur riche mobilier funéraire, composé d'un matériel céramique varié et d'autres objets divers. Le mode de la disposition des offrandes ne semble avoir suivi aucune règle spéciale. Le nombre des vases à aliments ne dépassa pas 6; certaines tombes en étaient tout à fait dépourvues. Une attention spéciale est due aux tombes, contenant deux vases cinéraires, placés sur les bouts opposés de la cavité et probablement enfouis là en même temps. Dans l'une d'elles (tombe 85) on avait enterré un homme et une femme, dans deux autres (91 et 152) exclusivement des femmes. — Les sépultures à urnes sans cendres du bûcher ne sont représentées que par 8 tombes, dont 5 se trouvaient dans un état de détérioration plus ou moins complet. Leur mobilier funéraire n'était plus aussi riche qu'on l'avait pu noter pour les dépôts cinéraires avec restes du bûcher. Les dons offerts aux morts se rencontrent aussi bien dans l'urne qu'autour d'elle. Les récipients à aliments deviennent rares et n'on pu être constatés que dans trois sépultures.

Les tombes du cimetière de Domaradzice se caractérisent par leurs bordures en pierres, qu'on avait pu observer autour des tombes à dépôt cinéraire aussi bien qu'autour de celles à urnes avec cendres du bûcher. Quelques simples pierres des champs non taillées, amassées au-dessus de la cavité d'une manière plutôt irrégulière, marquaient le lieu de la sépulture. Ce n'est qu'exceptionnellement, p. ex. dans le cas de la tombe 83, qu'un couvercle en forme de coupe renversée recouvrait jusqu'à sa base le petit tumulus conique. L'ameublement de ce genre de tombes est plutôt généreux; ce sont là des tombes aussi bien masculines que féminines. Une grande quantité de tombes, surtout celles qui contenaient les dépôts cinéraires avait été marquées à la surface par une pierre isolée, ou par plusieurs pierres entassées presque toujours sur la partie centrale de la tombe ou directement au-dessus de l'endroit où reposait le vase. On réussit à dégager en tout 14 de ces tombes. Ces modestes monuments funéraires tout comme les couvercles de pierres avaient sans doute eu pour but de prémunir la sépulture contre des pillages éventuels.

L'inventaire funéraire des différentes sépultures avait aidé l'explorateur à différencier 32 tombes masculines, 19 tombes féminines et une tombe d'enfant (No. 69), ce qui constitue à peu près un tiers de toutes les tombes découvertes jusqu'ici dans le cimetière de Domaradzice. Parmi celles-ci les tombes masculines (1, 6, 14, 79, 133, 160) se distinguaient par leur mobilier funéraire dépassant en richesse celui des autres. Le plan d'ensemble de ces tombes creusées plutôt au hasard, ne semble être conforme avec aucune règle généralement adoptée. Néanmoins il est à observer que

les tombes appartenant au La Tène tardif se groupaient surtout dans la partie orientale du cimetière, tandis que celles de la période subséquente avaient été creusées plutôt du côté ouest, sans qu'on ait pu établir une limite distincte entre ces champs.

Quoique scrupuleusement systématiques, les fouilles de la nécropole de Domaradzice n'ont pas réussi à découvrir l'endroit où avait eu lieu la cérémonie de l'ustion des corps. Il devait en toute probabilité se trouver hors du cimetière, — en tout cas non loin du village, d'où on avait transporté remassés avec les cendres du bûcher des mottes de scories ferrugineuses et de limonite, jetées ensuite dans les tombes et exhumées en quantités considérables.

L'analyse des pièces du mobilier funéraire révèle des disproportions assez frappantes. Presque la moitié des tombes, surtout celles avec dépôt cinéraire ne contenaient que des tessons céramiques. Ailleurs les offrandes funéraires étaient plus variées, mais se sont là des trouvailles ne dépassant pas un nombre tout à fait restreint. Quelques rares sépultures contenaient à côté d'objets variés et ensemble avec un matériel céramique considérable les produits d'une industrie étrangère, importés de pays restant sur un niveau de civilisation beaucoup plus haut regardés par la population indigène comme objets de luxe. Si nous voulons considérer le mobilier funéraire comme reflétant, ne soit ce qu'en certaine différenciation en couches sociales avait déjà dû s'opérer chez la population qui enterrait ses morts dans le cimetière de Domaradzice. Du sein d'une communauté familiale vivant en moyenne une vie ne dépassant pas un certain niveau, une mince couche d'individus parvint à s'élever au-dessus des autres, assez riche pour posséder les produits d'une industrie locale et capable de les échanger contre les objets de luxe importés de loin. Cette couche est représentée par les anciens de famille ou les chefs de tribus ainsi que par un petit groupe y adhérant, probablement les membres de leur famille (riches sépultures féminines) et leur garde militaire (riches sépultures de guerriers). C'est grâce aux richesses accumulées successivement par eux soit en forme de dons reçus de marchands qu'ils avaient su protéger contre les dangers de leur vie ambulante et auxquels ils avaient pu garantir la bienveillance de leurs concitoyens, soit par la voie de l'échange des produits, ou soit encore comme butins ramenés de leurs incursions militaires, qu'ils étaient parvenus à jeter une base assez solide au rang social où ils s'étaient élevés en s'assujettissant le reste de la population. Lentement les liens de la communauté familiale commencèrent à se dénouer, menant en conséquence directe à l'étape suivante, c'est à dire à la formation d'une société de classes. Les observations faites à propos de la disposition des sépultures dans le cimetière de Domaradzice ont permis de constater qu'un certain nombre de sépultures garnies d'un mobilier exceptionnellement riche (tombe 1, 4, 6, 7, 14) formaient un ensemble tout à fait à part, ce qui pourrait s'expliquer par l'exclusivisme d'un groupe de personnes aisées, voulant se distinguer du reste de la population. Pourtant vers cette période là ce procès ne devait pas être trop avancé encore, puisque le nouveau petit groupe social ne semble pas avoir totalement rompu les liens qui le rattachaient à l'ancienne communauté familiale et continuait à déposer ses morts dans un cimetière commun.

Comme déjà mentionné plus haut, la grande majorité des tombes du cimetière de Domaradzice appartenait au type de tombes à dépôt cinéraire où les offrandes funéraires étaient particulièrement mode-

stes. Les quelques rares sépultures à mobilier riche se classifient parmi les tombes du type à vase cinéraire recouvert des restes du bûcher. Il semble qu'on peut y trouver une nouvelle confirmation pour l'éclosion d'un groupe social plus aisé qui avait su très vite s'approprier non seulement les éléments d'une culture matérielle inconnue jusqu'alors, mais encore les usages nouveaux que se manifestèrent par une superstructure idéologique très individuelle, également en ce qui concerne le rite funéraire.

Malgré les investigations les plus consciencieuses, le genre du mobilier funéraire n'avait pu livrer aucun indice pour la déposition d'artisans parmi les morts de la nécropole de Domaradzice. Cela évidemment ne veut pas dire que leurs représentants n'aient pas vécu dans le village proche. La grande quantité de

limonite et de scories de fer dégagee du remplissage d'un grand nombre de tombes, ne peut que prouver l'existence d'une industrie métallurgique déjà développée qui débitait ses produits également dans les villages du voisinage. Le monopole en était détenu par des artisans spécialisés. Des forgerons avaient sans doute dû vivre ici puisque de leurs ateliers étaient sortis les poinçons servant à estamper les ornements ainsi que le nombreux produits en fer dont certains possèdent un caractère purement local. Le développement des métiers doit évidemment être regardé comme résultat de la crise s'achevant vers cette période, durant laquelle le bronze fut entièrement supplanté par le fer, matière première par excellence servant à la production des outils.

Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1952 i 1953

Rapport sur l'activité du Musée Archeologique de Poznań en 1952 et 1953

ZBIORY

Dzięki znacznemu zaawansowaniu prac katalogowych można było w okresie sprawozdawczym więcej uwagi poświęcić magazynom naukowym, które wymagały dalszych usprawnień mających na celu głównie lepsze udostępnienie odnośnych zabytków zainteresowanym naukowcom. W tym celu uporządkowano ponownie wszystkie magazyny (oprócz magazynu zabytków kultury pomorskiej), uwzględniając nowy podział administracyjny i zaopatrzone je w plany orientacyjne, informujące o rozmieszczeniu zabytków. Ponadto regały wyposażono w napisy szczegółowe odpowiadające poszczególnym miejscowościom, z których pochodzą dane zabytki. Na skutek częstych zmian składu osobowego pracowników naukowych trzeba było również dokonać reorganizacji opieki nad magazynami i innymi działami naukowymi. W związku z tym opiekę nad wszystkimi magazynami (oprócz magazynu zabytków brązowych i kamiennych) powierzono mgr Stanisławowi Jasnoszowi, opiekę nad magazynem zabytków brązowych sprawowała mgr Mieczysława Piaszykowa, która kierowała także pracownią inwentaryzacyjno-katalogową, opiekę nad magazynem zabytków kamiennych roztaczała mgr Aleksandra Lipińska, archiwum powierzono mgr Stanisławowi Kurnatowskiemu, pracownie pomocniczo-naukowe podlegały dr Bogdanowi Kostrzewskiemu, który czuwał również nad działalnością społeczno-oświatową Muzeum, a biblioteką i całokształtem działalności kierował dyrektor prof. Józef Kostrzewski.

W archiwum naukowym założono nowe teczki do miejscowości, w których dotąd nie zanotowano jeszcze zabytków archeologicznych.

W r. 1952 wpisano do inwentarza zabytków ogółem 307 pozycji. Większość ich, tj. 214 pozycji pochodzi z badań urzędowych Muzeum, reszta, tj. 93 pozycje, składają się z darów (89), wymiany (3) i depozytów (1). W następnym roku łączna liczba pozycji inwentarza zabytków wynosiła 292, w tym 132 pozycje z badań urzędowych, a reszta, tj. 160 pozycji z darów (98), depozytów (60) i ze zbiorów poniemieckich (2). W okresie sprawozdawczym nie dokonano żadnych zakupów. Lista ofiarodawców w r. 1952 przedstawiała się następująco¹: G. Byrtus z Jankowa, pow. Poznań (1), mgr E. Dąbrowski i mgr Wł. Filipowiak z Poznania (6), art.-rzeźb. J. Gosławski z Poznania (2), ze zbiorów naucz. Hałasa (2), mgr St. Jasnosz z Poznania (5), mgr K. Klęsk z Raculi, pow. Zielona Góra (1), Kukuć — kier. Szkoły w Dakowach Suchych, pow. Nowy Tomyśl (3), S. Kurcbuch z Sulęcinka, pow. Środa (1), T. Malinowski z Poznania (6), Miejskie Przedsiębiorstwo Budowlane w Po-

znaniu (1), J. Mrula — naucz. Szkoły Podstaw. w Sowinkach, pow. Śrem (2), naucz. Szkoły Podstaw. w Pawłowie Żońskim, pow. Wągrowiec (1), nieznany ofiarodawca (1), B. Pawlak ze Śremu (1), mgr M. Piaszykowa z Poznania (3), mgr K. Przewoźna z Poznania (3), nadl. Przyłęcki z Szamotuł (1), studenci HKM z Poznania i Krakowa — Z. Bukowski, J. Machnik, T. Malinowski, J. Potocki i H. Zollówna (6), Z. Szatkowski — naucz. Szkoły Podstaw. w Parkowie, pow. Oborniki (2), Szkoła w Człuchowie (8), mgr H. Szoldrska z Warszawy (2), Z. Tupiec z Koźmina, pow. Krotoszyn (4), mgr A. Wędzki z Leszna (19), W. Wincior — naucz. Szkoły Podstaw. w Jeziorsku, pow. Turek (4), prof. dr A. Wrzosek z Poznania (1), ze zb. prof. dr Z. Zakrzewskiego (2), I. Zimowski z Młodzikowa, pow. Środa (1).

W roku 1953 ofiarodawcami byli: Cz. Białas ze Słupcy, pow. Konin (1), W. Bromski z Poznania (5), M. Eder z Poznania-Krzyżownik (1), N. Elbanowski z Poznania (1), mgr W. Filipowiak, mgr St. Jasnosz i mgr T. Wiślański z Poznania (3), mgr St. Jasnosz z Poznania (1), dyr. Fr. Jaśkowiak z Poznania (1), Jesionek, b. naucz. Szkoły Podstaw. w Kwieciszewie, pow. Mogilno (3), inż. Fr. Joszt z Poznania (1), Z. Kaszarek z Poznania (1), Kierownictwo Badań Wykopaliskowych w Biskupinie, pow. Żnin (2), M. Kostrzewska z Myszkowa, pow. Szamotuły (1), prof. dr J. Kostrzewski i zespół prac. nauk. Muzeum Archeologicznego w Poznaniu (4), dyr. A. Kowalski z Międzyrzecza (1), J. Losse — naucz. Szkoły Podstaw. w Szydłowie, pow. Mogilno (1), mgr J. L. Łuka z Gdańska (1), T. Maciejewski z Puszczykówka, pow. Poznań (8), M. Mucha — kier. Szkoły Podstaw. w Burzeninie, pow. Sieradz (2), niezn. uczeń Szkoły Podstawowej nr 12 w Poznaniu (1), A. Nowakowski — naucz. Liceum w Biłgoraju (1), Pow. Rada Narodowa — Piła (8), M. Pękalski z Biłgoraju (1), Pow. Rada Narodowa w Obornikach Wlk. (1), naucz. E. Rabiega ze Strzępinia (1), M. Rogowski — przew. Oddz. Zielonogórskiego PTA (1), A. Studziński — miern. przys. z Konina (12), Z. Szatkowski, naucz. Szkoły Podstaw. w Parkowie, pow. Oborniki (1), mgr Szczepankiewicz z Poznania (1), mgr M. Tarko z Poznania (1), Z. Tupiec z Powiercia, pow. Koło (3), mgr A. Wędzki z Leszna (9), Wojewódzki Zarząd Wodno-Melioracyjny w Poznaniu (1), ze zbior. prof. dr Z. Zakrzewskiego (10), St. Ziętek z Gubina (2), A. Zollówna z Puszczykówka, pow. Poznań (1), Studenci IV r. H.K.M. U.P. (5). Dzięki uświadomieniu znalazców większość ofiarowanych zabytków posiada pełną wartość naukową, czyli odpowiednią dokumentację. Należy dodać, że w r. 1953 Muzeum przekazało w charakterze depozytu część zbiorów z Pomorza Wschodniego nowoorganizowanemu Działowi Archeologicznemu Muzeum Pomorskiego w Gdańsku.

¹ W nawiasach podano ilość pozycji inwentarza.

W okresie sprawozdawczym zakończono całkowicie katalog kartkowy zabytków z lat 1948—1951 i kontynuowano katalog z lat 1952—1953 doprowadzając go równocześnie do stanu bieżącego. Dzięki temu zlikwidowano ostatecznie wszelkie zagłębia w tym zakresie, które powstały na skutek zupełnego zaniedbania katalogowania zbiorów przez okupantów hitlerowskich. Ogółem wypełniono w tym czasie 8.907 sztuk kart katalogowych, a ponadto 1050 sztuk kart katalogu rzeczowego zabytków („kulturowego“) i 2.550 sztuk kart podobnego katalogu kliszy fotograficznych, czyli razem 12.507 sztuk. Przy pracach katalogowych byli zatrudnieni wszyscy pracownicy naukowcy Muzeum.

Podobnie jak w latach ubiegłych zbiory Muzeum były przedmiotem studiów licznych archeologów. W oparciu o zbiory powstało w okresie sprawozdawczym nie tylko szereg prac publikowanych²⁾, ale także nie mało prac dotąd nie ogłoszonych drukiem³⁾.

²⁾ W. Filipowiak, Późnolateńskie naczynia glazowane z Januszkowa w pow. inowrocławskim, *Przegląd Archeologiczny* t. IX; W. Hensel, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej* t. II; S. Jasnosz, *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Borku*, pow. Gorzów, *Fontes Praehistorici* t. III; tenże, *Etruskie naczynie brązowe z północnej Wielkopolski*, *Przegląd Archeologiczny* t. IX; tenże, *Tymczasowe wyniki prac badawczych w Młodzikowie*, pow. Środa Z otchłani wieków r. XXI; A. Knapowska, *Kurhan unietycki w Łękach Małych*, pow. Kościan, *ZOW* r. XXII; M. Kostrzewska, *Wyroby kamienne kultury łużyckiej w Wielkopolsce w epoce brązowej i we wczesnym okresie żelaznym*, *Przegląd Archeologiczny* t. IX; B. Kostrzewski, *Cmentarzysko z późnego okresu lateńskiego i z okresu rzymskiego w Domaradzicach*, pow. Rawicz, *Fontes Praehistorici* t. IV; S. Kurnatowski, *M. Piaszykowska, Kurhan kultury unietyckiej w Łękach Małych*, pow. Kościan, *Fontes Praehistorici* t. IV; L. Leciejewicz, *Jama dziegiarska w Młodzikowie*, pow. Środa, *Przegląd Archeologiczny* t. IX; L. J. Łuka, *Cmentarzysko z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w Sokołowicach*, w pow. kościańskim, *Fontes Praehistorici* t. III; A. Łukowa, *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Cieślach w pow. wrzesińskim*, *Fontes Praehistorici* t. IV; T. Malinowski, *Materiały do najdawniejszego osadnictwa okolic Turka*, *ZOW* r. XXII; tenże, *Zabytki archeologiczne z cmentarzysk w Strumianach*, pow. Łask, *ZOW* r. XXII; M. Piaszykowska, *Jama kultury pomorskiej w Poznaniu — Świerczewie*, *ZOW* r. XXII; J. Słaski, *Wielka własność ziemska na obszarze wczesnośredniowiecznej kasztelanii gieckiej w X i XI w.*, *Przegląd Archeologiczny* t. IX; Ł. Smoczyńska, *Kultura ceramiki wstęgowej w Wielkopolsce*, *Fontes Praehistorici*, t. III; E. Wiatrolikówna, *Dwie siekiery wczesnobrązowe ze wschodniej Wielkopolski*, *Przegląd Archeologiczny*, t. IX; J. Żurek, *Osada neolityczna w Rzućwie*, *Fontes Praehistorici*, t. IV.

³⁾ A. Dymaczewski, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Młodzikowie*, pow. Środa; A. Hamling, *Zabawki dziecięce kultury łużyckiej w Wielkopolsce*; Z. Hołowińska, *Najdawniejsze dzieje powiatu poznańskiego*; S. Kurnatowski, *III okres epoki brązowej w Wielkopolsce*; L. J. Łuka, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Naclawiu*, pow. Kościan; tenże, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na terenie kasztelanii gieckiej*; T. Malinowski, *Wczesnośredniowieczne prądnice w Wielkopolsce*; tenże, *Zabytki z cmentarzyska kultury łużyckiej i pomorskiej w Wiankowie*, pow. Głogów; H. Nejoya, *Osada wczesnośredniowieczna w Niestronnie*, pow. Mogilno; M. Piaszykowska, *Najdawniejsze dzieje powiatu chodzieskiego*; Z. Pieczyński, *Cmentarzysko kultury łużyckiej okresu halstackiego w Gorszewicach*, pow. Szamotuły; T. Wiślański, *Najdawniejsze dzieje powiatu mogileńskiego*.

BIBLIOTEKA

Księgozbiór Muzeum powiększył się w tym czasie o 2.354 pozycje i liczył pod koniec r. 1953 ogółem 9.458 tomów, w tym 2.957 dzieł, 3.278 czasopism, 1.945 odbitek oraz 1.278 tomów biblioteki marksistowskiej. Z ogólnej liczby 2.354 nowonabytych tomów 803 uzyskano w ramach wymiany wydawnictw, 217 zakupiono i 1.334 otrzymano bezpłatnie w charakterze darów. Wśród tych ostatnich największą pozycję stanowi 1.278 tomów wspomnianej wyżej biblioteki marksistowskiej, przekazanej Muzeum bezpłatnie przez Ministerstwo Kultury i Sztuki — Centralny Zarząd Muzeów. Lista pozostałych ofiarodawców w r. 1952 przedstawia się następująco: prof. dr A. Gieysztor (1), L. L. Jarecka (1), mgr St. Jasnosz (1), prof. dr K. Jażdżewski (2), dr B. Kostrzewski (1), prof. dr J. Kostrzewski (2), mgr A. Łukowa (1), prof. dr K. Moldenhawer (1), Muzeum Etnograficzne w Krakowie (1), Muzeum Górnośląskie w Bytomiu (1), Muzeum Śląskie we Wrocławiu (1), Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie (1), Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych (1), Polskie Towarzystwo Prehistoryczne (7), Towarzystwo Przyjaciół Nauki i Sztuki w Gdańsku (1), dr Maria Trzepaczówna (1), dr Fr. Wokroj (1), dr M. Znamierowska-Prüfferowa (3), dr A. Żaki (1), Redakcja „Życia Słowiańskiego“ (1). W następnym roku ofiarodawcami byli: mgr W. Armon (1), L. Balcerowski (1), mgr A. Głapa (3), dr J. Kamińska (2), Kierownictwo Badań nad początkami Państwa Polskiego (3), dr B. Kostrzewski (1), prof. dr J. Kostrzewski (2), Ministerstwo Kultury i Sztuki — Centralny Zarząd Muzeów (1), Muzeum Lubelskie (1), prof. dr S. Nosek (1), Polskie Towarzystwo Prehistoryczne (5), prof. dr E. Simek — C. S. R. (5).

Wymiana wydawnictw obejmowała z końcem r. 1953 ogółem 103 instytucje, w tym 16 krajowych i 87 zagranicznych. W r. 1952 nawiązano stosunki wymienne z główną biblioteką Uniwersytetu w Berkeley (California U.S.A.), a w roku następnym z Japońskim Towarzystwem Paleologicznym (Tennoji, Osaka — Japonia) oraz z Uniwersytetem w Detroit (Michigan — U.S.A.).

W okresie sprawozdawczym kontynuowano nadal katalog książkowy (od nr 4.421—4.932) oraz uzupełniano nowymi nabytkami alfabetyczny katalog kartkowy i katalog rzeczowy, który z końcem r. 1953 obejmował 380 haseł i 9.581 pozycje. Bieżące prace katalogowe związane z przyrostem księgozbioru oraz zwiększona frekwencja czytelników hamowały zapoczątkowany pod koniec 1951 r. katalog kartkowy artykułów i prac zawartych w czasopismach. Pomimo tego jednak prace nad tym katalogiem znacznie posunęły się naprzód, o czym świadczy liczba ponad 3.000 kart wypełnionych w okresie sprawozdawczym.

Podobnie jak w latach poprzednich z biblioteki Muzeum korzystali zarówno archeologowie jak i zainteresowani przedstawiciele pokrewnych nauk i to nie tylko z Poznania, ale także z innych ośrodków uniwersyteckich w Polsce. W okresie sprawozdawczym 203 czytelnikom wypożyczono 5.977 tomów, czyli przeciętnie na jednego czytelnika wypadało w ciągu 2 lat 30 książek (w r. 1952 przeciętna wynosiła 21 książek, a w r. następnym 40). W czytelnicy zarejestrowano w tym czasie ogółem 1.925 osób, które korzystały na miejscu z 14.326 tomów, czyli jedna osoba korzystała przeciętnie z 7 książek (w r. 1952 przeciętna wynosiła 5 książek, a w r. nast. 9). Cyfry te dowodzą, że biblioteka muzealna dobrze spełniała swoje zadanie, do czego w znacznej mierze przyczynił się fakt, że była ona dostępna dla każdego od rana

do późnego wieczora nie tylko w dni powszednie, ale także w niedziele i święta.

Nadzór nad biblioteką i wymianą wydawnictw spoczywał w ręku prof. Józefa Kostrzewskiego. Bibliotekarką była nadal mgr Helena Bocheńska.

PRACOWNIE

W okresie sprawozdawczym czynne były następujące pracownie pomocniczo-naukowe: rekonstruktorska, konserwatorska i fotograficzna. Pracownię rysowniczą zlikwidowano w drugim półroczu 1952 r. w związku z reorganizacją etatów.

Pracownia rekonstruktorska uzupełniła lub zrekonstruowała z ułamków 1.272 okazów ceramiki, m. in. większe zespoły z badań wykopaliskowych w Strzelcach w pow. mogileńskim, w Łękach Małych w pow. kościańskim, w Laskach w pow. kępińskim, w Młodzikowie w pow. średzkim i in. Ponadto w ramach prac zleconych rekonstruowano w r. 1952 ceramikę dla Kierownictwa Badań Wykop. w Wolinie. W związku z reorganizacją stałej wystawy Muzeum z inicjatywy dr B. Kostrzewskiego pracownia zapoczątkowała w okresie sprawozdawczym nowy dział usługowy, a mianowicie modelarski. Prace w tym zakresie wykonywali Wiktor Bromski i Aleksy Waligórski. Mimo braku doświadczenia obaj wykazali duże umiejętności wykonując ogółem blisko 40 modeli i kilkanaście kopii zabytków dla stałej wystawy Muzeum oraz na zlecenie muzeów w Bydgoszczy i w Gdańsku. Personel pracowni składał się z Wiktora Bromskiego, Leona Dudzińskiego i Józefa Judzińskiego oraz od r. 1953 Henryka Górniaka. W celu pogłębienia praktyki zawodowej wspomniani pracownicy oraz konserwator Waław Ratajczak zapoznali się w końcu grudnia 1952 r. z metodami prac rekonstruktorskich i konserwatorskich stosowanymi w pracowniach Muzeum Archeologicznego w Krakowie oraz miejscowych placówek Kierownictwa Badań nad początkami Państwa Polskiego. Kierownictwo pracowni spoczywało nadal w rękach Aleksa Waligórskiego.

Pracownię konserwatorską, kierowaną do 31 stycznia 1952 r. przez Kazimierza Parzyńskiego, przejął następnie Waław Ratajczak. W okresie sprawozdawczym zakonserwowano ogółem 1.689 zabytków żelaznych i 797 zabytków w ramach prac zleconych przez Kierownictwo Badań Wykopaliskowych w Gieczu. Ponadto poddano zabiegom zabezpieczającym kilkadziesiąt zabytków z innych metali wzgl. surowców. Dla usunięcia szkodliwych wyziewów ułatwiających się w czasie procesu konserwacji zainstalowano w pracowni wentylator elektryczny.

Pracownia fotograficzna, zaniedbana w r. 1951 na skutek długotrwałej choroby laborantki, czynna była przez cały okres sprawozdawczy, dzięki czemu nie tylko podołała bieżącym potrzebom Muzeum, ale także nadrobiła zaległości. W zakresie prac fotograficznych wykonano w tym czasie ogółem 1.189 zdjęć i reprodukcji, 4.269 odbitek (w tym znaczną część dla celów archiwalnych), 646 powiększeń i 164 przeźrocz. Do powyższych cyfry należy jeszcze dodać 64 zdjęcia wykonane dla katalogu kartkowego zabytków (niewciągnięte do katalogu klisz) oraz 63 powiększenia wykonane na zamówienie Muzeum Pomorskiego w Gdańsku. Ponadto kontynuowano inwentarz kliszy fotograficznych (od nr 7370—8559) i uzupełniono nowymi pozycjami album odbitek fotograficznych. Niezależnie od tych prac fotograf Marian Kubiak zaprojektował szereg usprawnień wzgl. przyrządów, które podniosły wartość wykonywanych prac wzgl. zaoszczędziły czas i materiał. Do rzędu ich należy zaliczyć wykonany w r. 1952 przyrząd do przycinania w ciemni

kliszy fotograficznych dużego formatu na mniejsze, który pozwolił zaoszczędzić cenny materiał pochodzący z remanentów poniemieckich i nieprzydatny w tej postaci dla Muzeum. W tym samym roku podjęto również gruntowną przebudowę wadliwie skonstruowanego aparatu do powiększeń dużego formatu (dla negatywów od 9×12 do 13×18), wykonanego na zamówienie Muzeum w r. 1949 oraz zmontowano 3 reflektory do zdjęć. Dużą pomocą w pracach fotograficznych okazał się też uniwersalny aparat do reprodukcji wykonany według pomysłu Bolesława Kubiaka, który pozwolił nie tylko zaoszczędzić czas reprodukcji dzięki zlikwidowaniu do minimum czynności przygotowawczych, ale także zwiększył precyzję wykonywanych zdjęć. W r. 1953 fotograf Marian Kubiak dokonał jeszcze jednego usprawnienia, a mianowicie przebudowy aparatu do powiększeń małoobrazkowych, dzięki czemu skrócono czas naświetlania i uzyskano równomierne światło na całej płaszczyźnie powiększenia. Wszystkie te przebudowy wzgl. przyrządy zostały wykonane we własnym zakresie w pracowniach rzemieślniczych Muzeum.

W pracowni rysowniczej czynnej tylko przez krótki okres wykonywano rysunki i plany do publikacji, katalogu zabytków i dla celów archiwalnych. Prace te wykonywał Leon Kaczmarek.

W okresie sprawozdawczym czynne były również dwie pracownie rzemieślnicze, tj. stolarska i ślusarska.

Pracownia stolarska, którą nadal kierował Władysław Gromacki, zaoszczędziła Muzeum poważne kwoty, wykonując we własnym zakresie niezbędny sprzęt, jak np. gabloty, stoły, tablicę i ekran do sali wykładowej, kilkadziesiąt pudeł katalogowych do archiwum i biblioteki, rysownice, przyrządy do laboratorium fotograficznego i in. oraz podejmując wszelkie naprawy inwentarza. Ponadto pracownia ta wykonała wszystkie prace stolarskie związane z reorganizacją stałej wystawy Muzeum, wymieniła spróchniałe podłogi w 3 ubikacjach suterenowych, a na zamówienie Kierownictwa Badań Wykopaliskowych w Gieczu wykonała 10 kompletnych okien oraz 5 futryn i drzwi.

Pracownia ślusarska czynna tylko okresowo, wykonała m. in. gablotkę metalową do stałej wystawy Muzeum, okucia i części metalowe do zaprojektowanych wzgl. przebudowywanych przyrządów fotograficznych a nadto różne drobne instalacje i naprawy wchodzące w zakres jej specjalności. Prace te podejmowali w razie potrzeby Bolesław i Marian Kubiak oraz Waław Ratajczak.

DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWO-BADAWCZA

Wyrazem tej działalności były przede wszystkim badania terenowe.

W okresie sprawozdawczym przeprowadzono badania powierzchniowe w 96 miejscowościach na terenie 26 powiatów, tj. bydgoskiego (Bydgoszcz-Czersko Polskie), chodzieskiego (Studzieniec st. 1), czarnkowskiego (Mężyk st. 1—5, Miały st. 1—5, Potrzebowice st. 1 i 2, Rosko st. 1, 3, 5, Wielen n/Notecią st. 1—6 i Wrzeszczyna st. 1—7), gnieźnieńskiego (Ostrowite Prymasowskie st. 1), gostyńskiego (Grabonóg st. 2), gubińskiego (Starosiedle), inowrocławskiego (Dąbrowa Biskupia), jarocińskiego (Nowe Miasto, Tomice), kępińskiego (Syców st. 1), konińskiego (Słupca st. 3), kościańskiego (Bieżyń st. 1, Kiełczewo st. 7 i 8, Konojad st. 2, Łagowo st. 1 i 2, Łęki Małe st. 3 i 4, Łęki Wielkie, Wilanowo st. 2, Wolkowo st. 2), koźuchowskiego (Nowa Sól st. 1), łaskiego (Stru-

miany), międzychodzkiego (Muchocin st. 1—3), mogileńskiego (Dobieszewice, Dysiek st. 2, Góra st. 1, Głogowiec st. 4, Jankowo, Krzyżanna st. 2, Krzyżownica st. 2, Kunowo st. 1, Popielewo st. 1—4, Rządkwini st. 1a, Strzelce st. 1, 2, 6, 6a i 7, Szydłowo st. 1 i 2, Trląg st. 2 i 3, Zabno), nowotomyskiego (Kalwy st. 1, Niepruszewo st. 1, Przyprostynia st. 3 i 4, Zbąszyń st. 6 i 7), obornickiego (Kowanówko st. 1, 2 i 10, Oborniki st. 1, 2a, 5, 6, 9—11, 17 i 18, Pamiątkowo st. 1, 3 i 4, Roztworowo st. 1—3, Sępno st. 1—3, Wargowo st. 1 i 2, Zielątkowo st. 1—5), poznańskiego (Bytkowo st. 1, Cerekwica st. 1—4, Czapury st. 8, 11, 12, Kiekrz st. 3—6, Mrowino st. 3, Skrzyński st. 2, Sobota st. 1, Więckowice st. 1—3, Żabikowo st. 1 i 2), poznańskiego — miejskiego (Główna, Górczyn st. 1, Junikowo st. 1—4, Rataje st. 1 i 2, Starołęka Mała, st. 1 i 2, Swierczewo, Wilda), skwierzyńskiego (Nowiny st. 1, Strychy st. 1—3, Stryszewo st. 1), szamotulskiego (Buszewo st. 1—4, Buszewko st. 1 i 2, Lubosina st. 1, 3 i 4, Przystanki st. 1—3, Szczuczyn st. 2), średzkiego (Borowo st. 1 i 4, Kępa Wielka st. 3, Młodzikowo st. 1—5, 7 i 8, Olszewo st. 1, Solec st. 5, Sulęcini st. 2, Sulęcinek st. 1, 2, 5 i 7, Tulce, Zaniemysł st. 1 i 2, Żrenica st. 1, 3—5), śremskiego (Dolsk st. 1—5, Mosina st. 11, B1, D, Runowo st. 1, Sowiniec st. 2), wągrowieckiego (Łęgowo st. 1—8, Pawłowo Żońskie), wolińskiego (Wolin — miasto) i wrzesińskiego (Modlica st. 1—4, Ruda Komorowska st. 1 i 2, Tarnowa). Ogółem w wymienionych miejscowościach odkryto lub powtórnie wyeksplorowano ponad 200 stanowisk.

Systematyczne badania wykopaliskowe podjęto w tym czasie na siedmiu stanowiskach. W r. 1952 badano w Strzelcach w pow. mogileńskim, w Rosku w pow. czarnkowskim, w Krobi Starem w pow. gostyńskim, w Młodzikowie w pow. średzkim oraz w Poznaniu — Wildzie przy ul. Saperskiej. W Strzelcach⁴⁾ mgr Aleksander Dymaczewski i mgr Tadeusz Wiślański wraz z Wiktorem Bromskim badali w czasie od 18. VI. — 13. IX. kurhan kultury amfor kulistych, który — jak się okazało w trakcie prac wykopaliskowych — był wzniesiony na szczątkach osady kultury ceramiki wstęgowej rytej (m. in. stąd po raz pierwszy w Wielkopolsce uzyskano całe naczynia tej kultury). W górnych partiach tego kurhanu stwierdzono ślady osadnictwa późnolatańskiego, a m. in. grób psa. W Rosku⁵⁾ mgr Stanisław Jasnosz przy pomocy Wincentego Kłosowskiego zbadali w czasie od 17—27. VI. cmentarzysko kultury łużyckiej z okresu przejściowego pomiędzy III a IV okresem epoki brązowej, systematycznie niszczone od przeszło 60 lat. Na przestrzeni 1250 m² stwierdzono liczne ślady zupełnie zniszczonych grobów i wyeksplorowano 6 tylko częściowo uszkodzonych. Ponadto udało się zlokalizować miejsce znalezienia sztyletu brązowego oraz jednego z dwóch znanych skarbów, odkrytych tu już w czasach dawniejszych. W Krobi Starem⁶⁾ mgr Aleksandra Lipińska przy pomocy Henryka Górniaka w czasie od 20. VIII.—2. IX. prowadziła badania na cmentarzysku kultury łużyckiej z okresu halsztackiego, gdzie odkryła ogółem 13 grobów ciałałpalnych popielnicowych i z obstawą kamienną, przy czym część ich była zniszczona przez eksploatację piasku. Ponadto w pobliżu natrafiono na ślady osady, prawdopodobnie z II okresu epoki brązowej, z której zbadano 4 jamy. W Młodzikowie⁷⁾ Czesław Potemski przy pomocy Wacława Ratajczaka oraz przy udziale dwóch

absolwentek antropologii: Judyty Gładkowskiej i Ireny Szewkówny w czasie od 1. VII.—26. VII. kontynuował prace wykopaliskowe na terenie badanego w latach poprzednich cmentarzyska rządowego z okresu wczesnośredniowiecznego, przy czym odkrył ogółem 32 groby (razem z grobami z lat poprzednich 103), a mgr Stanisław Jasnosz wspólnie z Wincentym Kłosowskim zbadał na stan. 3a w czasie od 28. VII.—28. VIII. osadę ze starszego okresu rzymskiego, na terenie której odkrył m. in. ślady dwóch budynków; jeden z nich miał charakter mieszkalny, a drugi prawdopodobnie gospodarczy. W Poznaniu — Wildzie⁸⁾ przy ul. Saperskiej mgr Mieczysława Piaszykowa i Aleksandra Lipińska przy pomocy Leona Dudzińskiego, Henryka Górniaka i Wacława Ratajczaka w czasie od 10. VI.—5. VII. zbadaly osadę wczesnośredniowieczną, położoną na wzniesieniu w pobliżu Warty, datowaną na XI i XII w.

Badania na wspomn. wyżej cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Młodzikowie były kontynuowane także w nast. roku. W czasie od 2—20. IX. mgr Stanisław Jasnosz wspólnie z Józefem Judzińskim i Wacławem Ratajczakiem odkrył tu dalszych 19 grobów szkieletowych. Ponadto w roku 1953 podjęto systematyczne badania wykopaliskowe dwóch nowych stanowisk, a mianowicie w Łękach Małych w pow. kościańskim i w Słupcy w pow. konińskim. W Łękach Małych⁹⁾ rozkopano jeden z czterech zachowanych do dzisiaj kurhanów kultury unietyckiej. Badania, prowadzone przez mgr Mieczysławę Piaszykową, mgr Stanisława Kurnatowskiego i Anielę Knapowską przy pomocy Henryka Górniaka, Józefa Judzińskiego, Wincentego Kłosowskiego i Wacława Ratajczaka w czasie od 18. V.—27. VIII. ujawnily 4 bogato wyposażone groby szkieletowe oraz różne inne znaleziska pochodzące prawdopodobnie ze styp pogrzebowych. W Słupcy¹⁰⁾ Tadeusz Malinowski przeprowadził w czasie od 20—31. X. próbną badanią sondazową w pobliżu znanego grodziska kultury łużyckiej, gdzie stwierdził istnienie dobrze zachowanej drogi — grobli długości ok. 200 m prowadzącej przez jezioro do grodu.

Oprócz systematycznych badań wykopaliskowych, podobnie jak w latach poprzednich Muzeum podejmowało również doraźne badania ratunkowe na polecenie wojew. konserwatora zabytków lub w związku z meldunkami z terenu. W okresie sprawozdawczym zabezpieczono w ten sposób ogółem 13 obiektów zagrożonych zniszczeniem. W Gubiniu¹¹⁾ mgr Stanisław Jasnosz zbadal częściowo uszkodzony grób ciałałpalny kultury łużyckiej z IV okresu epoki brązowej. Z tego samego czasu pochodziły jamy kultury łużyckiej w Rządkwini w pow. mogileńskim, odkryte i zabezpieczone przez prof. Józefa Kostrzewskiego i mgr Mieczysławę Piaszykową. W Kozi Wielkiej w pow. kępińskim mgr Stanisław Jasnosz zbadal dymarkę halsztacką, a w Sulęcinku w pow. średzkim prof. J. Kostrzewski i mgr Stanisław Jasnosz zabezpieczyli grób kultury łużyckiej. W Łuzkach¹²⁾ w pow. świebodzińskim w czasie wycieczki naukowej pod kierun-

⁷⁾ S. Jasnosz, Tymczasowe wyniki prac badawczych w Młodzikowie, pow. Środa. ZOW, XXI, s. 181—183. Por. także notatkę na str. 134 w r. XXI ZOW.

⁸⁾ ZOW, XXI, s. 114 i 165—166. Prace wykopaliskowe w Poznaniu — Wildzie i w Młodzikowie finansowało Polskie Towarzystwo Prehistoryczne.

⁹⁾ Por. sprawozdanie z badań w nin. roczniku „Fontes“.

¹⁰⁾ ZOW, XXII, 220—222.

¹¹⁾ ZOW, XXI, 200.

¹²⁾ ZOW, XXII, 197.

⁴⁾ ZOW r. XXI, s. 134.

⁵⁾ ZOW XXI, s. 134.

⁶⁾ ZOW XXI, 166.

kiem prof. J. Kostrzewskiego ujawniono i zbadano grób kultury pomorskiej, zniszczony podczas ostatniej wojny. Przypadkowo odkryty grób tej kultury został zabezpieczony przez mgr Aleksandrę Lipińską w Napachaniu w pow. poznańskim, a w Poznaniu — Świerczewie¹³⁾ na stan. 2 mgr Mieczysława Piaszykova przy współudziale kilkadziesiątu uczniów Państwowego Liceum Pedagogicznego nr 1 w Poznaniu pod kier. mgr Bolesława Szczepańskiego zbadała ziemiankę kultury pomorskiej z wczesnego okresu lateńskiego. W Strzelcach¹⁴⁾ w pow. mogileńskim Wiktor Bromski zabezpieczył odkryte przy orce groby klozowe z wczesnego okresu lateńskiego. W Zrenicy¹⁵⁾ w pow. średzkim prof. J. Kostrzewski i mgr Stanisław Jasnosz rozkopali na stan. 1 dwa częściowo zniszczone ciałopalne groby jamowe z okresu późnolateńskiego, a na stan. 3 zbadała ziemiankę kultury ceramiki wstęgowej nadcisańskiej odkrytą przypadkowo przez pracowników Cukrowni. W Tomicach w pow. jarocińskim Tadeusz Malinowski wspólnie z Jerzym Potockim zabezpieczyli kilka grobów z okresu rzymskiego. Osadę z tego samego okresu i jamy wczesnośredniowieczne zbadała mgr Mieczysława Piaszykova przy pomocy Wacława Ratajczaka w Runowie w pow. śremskim. W Kotłowie w pow. ostrowskim mgr Stanisław Jasnosz zbadał odkryte przypadkowo piece hutnicze z XII—XIII w., a w Ujściu¹⁶⁾ w pow. chodzieskim zabezpieczył do czasu rozpoczęcia planowych badań przez Zakład Archeologii Polski U.P. odkryte w czasie prac budowlanych konstrukcje obronne grodu z IX i X w.

W nawiązaniu do badań terenowych należy dodać, że we wrześniu i październiku 1953 r. Aniela Knapowska brała udział z ramienia Muzeum w pracach wykopaliskowych Muzeum Pomorskiego w Gdańsku, które prowadził mgr Leon Łuka w Miłoszewie w pow. wejherowskim i w Przywidzu w pow. gdańskim wyżynnym oraz, że w r. 1952 Muzeum dokonało rekonstrukcji kurhanu z II okresu epoki brązowej w Grabonogu w pow. gostyńskim, zbadanego w r. 1950, na co otrzymało specjalne kredyty z Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.

Prace terenowe nie wyczerpują całokształtu działalności naukowo-badawczej Muzeum. Pomijając wspomniane wyżej prace inwentaryzacyjno-katoligowe w zakresie zbiorów, na poczet tej działalności należy zapisać także 5 posiedzeń naukowych o charakterze zamkniętym dla zainteresowanego personelu i zaproszonych gości, na których referowano aktualne zagadnienia lub wyniki badań wykopaliskowych oraz udział pracowników Muzeum w charakterze prelegentów naukowych na podobnych posiedzeniach organizowanych przez Polskie Towarzystwo Prehistoryczne (później Polskie Tow. Archeologiczne) lub pokrewne instytucje w Poznaniu wzgl. w innych miastach Polski. W okresie sprawozdawczym pracownicy naukowcy Muzeum referowali następujące zagadnienia:

Jasnosz Stanisław:

— Wyniki badań wykopaliskowych w Rosku, pow. Czarnków. Poznań 10. IX. 1952.

¹³⁾ M. Piaszykova, Jama kultury pomorskiej w Poznaniu — Świerczewie (stan. 2). ZOW, XXII, 222—223.

¹⁴⁾ ZOW, XXII, 189—191.

¹⁵⁾ ZOW, XXII, 146.

¹⁶⁾ S. Jasnosz, Ujście — dawny gród nadnotecki, ZOW, XXII, s. 138—139.

— Importowana ceramika, prowincjonalno-rzymska na ziemiach Polski — Toruń 7. XI. 1952.

Kostrzewski Bogdan:

— Rola Odry w pradziejach. Szczecin 27. III. 1952.

— Gród w Gieczu w świetle źródeł pisanych i wykopalisk. Toruń 28. V. 1952.

— Na śladach dawnej świetności Gieczu. Poznań 27. X. 1952.

Kostrzewski Józef:

— Ze studiów nad wczesną epoką żelazną w Polsce. Poznań 7. III. 1952.

— Metoda kartograficzna w archeologii. Poznań 29. IV. 1952.

— Pomorze w okresie rzymskim w świetle archeologii. Poznań 26. II. 1953.

— Stosunki kultury łużyckiej z kulturą bałtycką i zagadnienie wspólnoty bałto-słowiańskiej. Kraków 18. IV. 1953.

— Obrządek ciałopalny u plemion polskich i Słowian półn.-zach. Ponań 23. XI. 1953.

Malinowski Tadeusz:

— Narzędzia kowalskie z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Polsce. Poznań 11. 1. 1952.

W trosce o doskonalenie kwalifikacji zawodowych Dyrekcja Muzeum zorganizowała również wycieczki szkoleniowe pracowników naukowych do innych ośrodków badawczych w celu zapoznania uczestników w sposób poglądowy z wynikami prac wykopaliskowych i metodami badawczymi lub dla zebrania materiałów porównawczych do studiów naukowych. W okresie sprawozdawczym urządzono ogółem 9 tego rodzaju wycieczek: do Słopanova, pow. Szamotuły (8. VII. 1952 — 4 uczestników) do Strzelca pow. Mogilno (10. VII. 52 — 4 uczestników), do Gieczu pow. Środa (11. VIII. 52 — 3 uczestników), do Torunia (25. XI. 52 — 4 uczestników), do Krakowa, Ojcowa, Igołomii, Podłęża i Wyciąża (17.—20. IV. 53 — 6 uczestników), do Szczecina i Wolina (24.—25. IX. 53 — 4 uczestników), do Bydgoszczy i Gdańska (9.—10. VIII. 53 — 6 uczestników) oraz do Łek Małych, pow. Kościan (23 i 30. VII. 53 — 2 uczestn.). Dla podniesienia poziomu ideologicznego organizowano również doroczne kursy samokształceniowe dla personelu naukowego pod kierunkiem mgr Witolda Armona.

Badania terenowe, w których brał udział cały personel naukowy, jak również łatwy dostęp do zbiorów archiwum i biblioteki zachęcały pracowników naukowych Muzeum do podejmowania własnych studiów badawczych, co było możliwe szczególnie w r. 1953 po doprowadzeniu do stanu bieżącego prac katalogowych, które pochłaniały najwięcej siły i czasu. Rezultatem tego jest 30 prac wzgl. artykułów opublikowanych w okresie sprawozdawczym we własnych organach naukowych Muzeum: „Fontes Praehistorici“ i „Z otchłani wieków“ lub w innych wydawnictwach¹⁷⁾:

Jasnosz Stanisław:

— Tymczasowe wyniki prac badawczych w Młodzikowie, pow. Środa (Z otchłani wieków, r. XXI, 181—183).

— Cmentarzysko kultury łużyckiej w Borku, pow. Gorzów, Ziemia Lubuska (Fontes Praehistorici, t. III (1952), 85—97).

¹⁷⁾ W zestawieniu poniższym pomijamy drobne notatki publikowane na łamach „Z otchłani wieków“ w dziale „Nowe odkrycia archeologiczne“ lub w innych działach Kroniki.

- Ujście — dawny gród nadnotecki (tamże, r. XXII, 138—139).
- Etruskie naczynie brązowe z północnej Wielkopolski (Przegląd Archeologiczny, r. 27—28, 336—340).

Knapowska Aniela:

- Kilka przykładów wpływów naczyń drewnianych na ceramikę (Z otchłani wieków, r. XXI, 4—7).
- Kurhan unietycki w Łekach Małych (tamże, r. XXII, 168—171).

Kostrzewski Bogdan:

- Nowe odkrycia w Gieczu (Z otchłani wieków, r. XXI, 183—186).
- Na śladach dawnej świetności Giecza (Przegląd Zachodni, r. VIII (1952) z. 11/12, 405—409).
- Red. Sprawozdanie z badań na grodzisku w Gieczu w pow. średzkim za rok 1949. Praca zbiorowa (Studia wczesnośredniowieczne t. I (1952), 149—170).
- Wystawy objazdowe Muzeum Archeologicznego w Poznaniu (Archeologicke rozhledy r. IV (1952) z. 3—4, 303—314).
- Pradzieje Pomorza. Przewodnik po wystawie. Poznań 1952, str. 8.
- Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w r. 1951 (Fontes Praehistorici t. III (1952), 172—184).
- Archeologia na falach eteru (Z otchłani wieków r. XXII (1953), 62—63).
- Z problematyki badawczej Giecza (tamże, r. XXII (1953), 90—93).
- Odkrycie mensy romańskiej w Gieczu (tamże r. XXII (1953), 227—230).

Kostrzewski Józef:

- Koniec legendy o kulturze mazursko-germańskiej (Z otchłani wieków, r. XXI, 105—106).
- Czy ludność Polski późnego okresu lateńskiego przybyła z Jutlandii? (tamże, r. XXI, 119).
- Wytwórczość metalurgiczna w Polsce od neolitu do wczesnego okresu żelaznego (Przegląd Archeologiczny, r. 27—28, str. 177—213).
- Studia nad wczesnym okresem żelaznym w Polsce (Slavia Antiqua t. IV, str. 22—70).

Piaszykowska Mieczysława:

- Archeologia w ZSRR (Z otchłani wieków, r. XXII, 201—208).
- Jama kultury pomorskiej w Poznaniu—Świerczie (stan. 2) (tamże, r. XXII, 222—223).

Malinowski Tadeusz:

- Osada kultury pucharów lejkowatych w Trzszczanach, pow. Hrubieszów (Z otchłani wieków, r. XXI, 188—190).
- Materiały do najdawniejszego osadnictwa okolic Turka (tamże, r. XXII, 28—34).
- Z problematyki polskich prażnic wczesnośredniowiecznych (tamże, r. XXII, 50—53).
- Zabytki archeologiczne z cmentarzysk w Strumianach, pow. Łask (tamże, r. XXII, 172—177).
- Tymczasowy komunikat o wyniku prac wykopaliskowych w Słupcy, pow. Konin (tamże, r. XXII, 220—222).
- Narzędzia kowalskie okresu późnoletańskiego i rzymskiego w Polsce (Przegląd Archeologiczny, r. 27—28, 258—271).
- Bibliografia archeologii Polski za rok 1950 (tamże, 435—440).

W końcu należy wspomnieć, że w okresie sprawozdawczym 4 pracowników naukowych Muzeum uzyskało dyplomy magistrów archeologii na Uniwersytecie Poznańskim, a mianowicie: w r. 1952 Stanisław Kurnatowski na podstawie pracy pt.: Ma-

teriały do osadnictwa Wielkopolski z III okresu epoki brązu“, a w r. 1953 Aleksander Dymaczewski na podst. pracy: „Osadnictwo wczesnośredniowieczne w Poznaniu przy ul. Wieżowej 2/4“, Aleksandra Lipińska na podstawie pracy: „Naszyjnik z Szilągy-Somlyó (Simleul)“ i Tadeusz Wiślański na podstawie pracy „Najdawniejsze dzieje powiatu mogileńskiego“.

Nad całokształtem działalności naukowo-badawczej Muzeum czuwał dyrektor prof. dr Józef Kostrzewski, a organem pomocniczym było tzw. kolegium naukowe, utworzone w IV kwartale 1953 r. na zarządzenie Ministerstwa, złożone z wszystkich pracowników naukowych, do kompetencji którego należało ustalanie kwartalnych planów pracy w tym zakresie i czuwanie nad ich wykonaniem.

DZIAŁALNOŚĆ WYDAWNICZA

W okresie sprawozdawczym Muzeum kontynuowało nadal dwa wydawnictwa, tj. „Z otchłani wieków“ i „Fontes Praehistorici“.

Dwumiesięcznik „Z otchłani wieków“, finansowany w r. 1952 przez Muzeum a w r. następnym przejęty przez Polskie Towarzystwo Archeologiczne, pomimo tego nadal jeszcze korzystał z pomocy Muzeum, nie mówiąc o tym, że związany był z tą instytucją osobą redaktora. Dwa wydane w tym czasie roczniki, tj. XXI i XXII obejmują 12 zeszytów o łącznej objętości 460 stron, czyli 28 $\frac{3}{4}$ arkusza druku. Na treść ich składa się 96 artykułów, oraz bogaty dział informacyjny. Dwa zeszyty roczn. XXI poświęcono tematyce regionalnej, a mianowicie śląskiej (zesz. 2) pomorskiej (zesz. 3).

Liczba stałych odbiorców „Z otchłani wieków“ w r. 1952 równała się niemal nakładowi (2000 egz.), po przejęciu zaś czasopisma przez PTA była nieco niższa. Redakcja czasopisma spoczywała nadal w rękach dr Bogdana Kostrzewskiego.

Tom III rocznika „Fontes Praehistorici“, wydany w r. 1953 pod redakcją prof. dr Józefa Kostrzewskiego, zawiera 184 strony, czyli 23 arkusze druku. Na treść jego składają się prace mgr Łucji Smoczyńskiej, mgr Stanisława Jasnosza i mgr Leona Łuki, a ponadto wykaz nabytków oraz sprawozdanie z działalności Muzeum w r. 1951. Rocznik ten jest ilustrowany 359 rycinami, 9 tablicami i 1 planem.

Ponadto pod koniec r. 1953 przystąpiono do opracowania „Przewodnika“ po wystawie Muzeum, objętego planem wydawniczym na r. następnym.

DZIAŁALNOŚĆ SPOŁECZNO-OŚWIATOWA

Jakkolwiek Muzeum Archeologiczne jest przede wszystkim instytucją naukowo-badawczą, to jednak prowadzi także szeroką akcję społeczno-oświatową, wynikającą nie tylko z obowiązku udostępnienia szerokim masom zabytków archeologicznych i wiedzy o najdawniejszych dziejach Polski, ale także z przekonania, że nie może być mowy o skutecznej ochronie zabytków w społeczeństwie, które nie zna tych zabytków i ich wartości jako dokumentów naukowych. Prawie przez cały rok 1952, podobnie jak w poprzednich latach, akcję tę prowadzili nadal pracownicy naukowcy. Dopiero 1 października tegoż roku w związku z odnośnym zarządzeniem Ministra Kultury i Sztuki powstał w Muzeum specjalny stały zespół społeczno-oświatowy złożony z kierownika mgr Witolda Armona i instruktorki mgr Zofii Pawłowskiej, którzy przeszli na to stan-

wisko z innych placówek oświatowo-wychowawczych. Z tą chwilą działalność społeczno-oświatowa zaczęła stopniowo przeobrażać się z akcji dorywczej, jaką była dotąd z konieczności, w planową i nieprzerwaną, ogarniającą coraz to nowe kręgi społeczeństwa i posługującą się nowymi metodami pracy. Powołanie stałego zespołu społeczno-oświatowego zwolniło pracowników naukowych od tego rodzaju zajęć, większość ich jednak nadal chętnie brała udział nie tylko w poszczególnych akcjach, np. w organizowaniu wystaw lub konkursu dla zwiedzających, ale także w codziennej pracy oświatowej przez przygotowanie tekstów, wygłaszanie odczytów i pogadek radiowych, udzielanie konsultacji naukowych zespołowi s. o. szczególnie w początkowym okresie jego działalności itp.

Działalność tę, której celem — jak wspomnieliśmy — było szerzenie wiedzy o pradziejach Polski i uświadamianie społeczeństwa o wartości naukowej zabytków archeologicznych, prowadzono za pośrednictwem wystaw, ankiet, ulotek, konkursów, odczytów, pogadek, kursów, konferencji itp.

W okresie sprawozdawczym czynna była nadal wystawa stała i jedna wystawa objazdowa. Dzięki zwiększonym kredytom budżetowym można było przystąpić w r. 1952 zgodnie z postulatem Dyrekcji Muzeum do reorganizacji wystawy stałej, która w obecnej rzeczywistości była już anachronizmem. Nowa wystawa w oparciu o założenia materializmu historycznego daje wyczerpujący obraz dziejów społeczeństw pierwotnych na ziemiach polskich, a w szczególności w Polsce zachodniej. Cel ten osiągnięto nie tylko przez umiejętne zestawienie zabytków, które posegregowano według odnośnych zagadnień, ale także dzięki bogatej oprawie ilustracyjnej. W odróżnieniu od poprzedniej wystawy zastosowano po raz pierwszy także materiał porównawczy z zakresu etnologii i etnografii, a dla okresu rozkładu ustroju wspólnoty rodowej i początków feudalizmu — źródła pisane i materiał ikonograficzny. W oparciu o nową periodyzację dziejów Polski przyjęto zasadniczy podział ekspozycji na dwie epoki, tj. wspólnoty pierwotnej i feudalizmu. W obrębie tego podziału wyróżniono pięć okresów, w których przedstawiono kolejno: najdawniejsze dzieje społeczeństw do mezolitu włącznie, przeobrażenia społeczno-gospodarcze w neolicie i w początkach epoki brązowej, dzieje plemion prasłowiańskich w epoce brązowej i w początkach epoki żelaznej, zagadnienie Słowian na ziemiach polskich w pierwszych wiekach n. e. oraz początki państwa polskiego. Każde z tych zagadnień zilustrowano przy pomocy kilkunastu haseł przedstawiających rozmaite jego aspekty i ułatwiających widzowi zorientowanie się w danej kwestii. Ponadto początek każdego z wymienionych 5 działów ekspozycji zaopatrzone w krótkie teksty wprowadzające widza w odnośne zagadnienie. Reorganizacja wystawy nie ograniczyła się tylko do zmiany jej treści. Zmodernizowano gruntownie także wnętrza sal wystawowych dostosowując je raczej do zwiedzania przy sztucznym świetle. W tym celu rozjaśniono tło gablot i zastawiono w nich górne oświetlenie elektryczne, a przyściemniono ściany oraz sufity i założono zasłony na okna. Efekty świetlne zastosowano także dla kilku modeli, panoram i fotografii. Nowa ekspozycja jest wprawdzie uboższa od poprzedniej w zabytki, głównie ceramikę, które trzeba było zredukować blisko o jedną trzecią, posiada jednak — jak zaznaczyliśmy wyżej — bez porównania bogatszą, prawie czterokrotnie licznější oprawę ilustracyjną na którą składa się: 75 kompozycji graficznych, przeważnie wielobarwnych,

4 panoramy, 5 barwnych plakiet, 22 mapy, 113 fotografii, 12 fotomontaży (w tym również 2 mapy) oraz 24 modele. Ilustracje umieszczano z reguły na szklanych planszach, dzięki czemu nie przesłaniają one tła gabloty, pogłębiając natomiast jej wnętrze. Szkło zastosowano także do półeczek, które zewieszano na nitkach nylonowych, podobnie jak niektóre zabytki. Na uwagę zasługuje fakt, że niemal wszystkie prace rzemieślnicze wykonane zostały przez personel Muzeum w drodze zobowiązań z okazji 1 Maja, co pozwoliło znacznie obniżyć kosztą wystawy. Również w drodze zobowiązań z okazji 22 Lipca przyspieszono termin zakończenia prac o 20 dni, dzięki czemu wystawa była zamknięta dla publiczności zaledwie przez dwa miesiące. Prace artystyczne projektował i wykonał zespół artystów-plastyków w składzie: Zofia Bechtloff, Irena Jarzyńska, Tadeusz Kobyłka i Dorota Skoracka pod kierunkiem art.-graf. Józefa Skorackiego. Kierownictwo i dokumentacja techniczna spoczywały w rękach kierown. administr. Bolesława Kubiaka a prace rzemieślnicze wykonali: Wiktor Bromski, Leon Dudziński, Henryk Górniak, Władysław Gromacki, Józef Judziński, Wincenty Kłosowski, Bolesław Kubiak, Marian Kubiak, Pelagia Marciniak, Maria Minierska, Waclaw Ratajczak i Aleksander Waligórski. Prace fotograficzne wykonał Marian Kubiak, modele i kopie Wiktor Bromski i Aleksander Waligórski. Scenariusz i dokumentację naukową opracował dr Bogdan Kostrzewski. Uroczyste otwarcie wystawy odbyło się dnia 2 lipca 1952 r. w obecności przedstawiciela Centralnego Zarządu Muzeów Minist. Kultury i Sztuki, miejscowych władz, prasy i społeczeństwa.

Nie ulega wątpliwości, że nowa wystawa jest poważnym osiągnięciem Muzeum w dziedzinie upowszechnienia wiedzy, o czym świadczą zresztą liczne wypowiedzi zwiedzających, zanotowane w księdze uwag. Nie znaczy to oczywiście, aby nie było w niej błędów i niedociągnięć, wiadomo bowiem, że niektóre zagadnienia przedstawione na wystawie nie są jeszcze dostatecznie zgłębione, względnie mają już inny aspekt w świetle nowszych badań¹⁸⁾. Dlatego już w pierwszym roku po otwarciu wystawy dokonano w niej pewnych korektur, które z pewnością nie są jeszcze ostateczne.

Frekwencja zwiedzających stałą wystawę w r. 1952

Miesiąc	Ogółem	w t y m					Ilość wycieczek
		Młodzież szkolna	Robotnicy	Chłopi	Inni		
Styczeń	1.752	1.241	112	93	306	3	
Luty	1.893	1.122	105	86	580	6	
Marzec	4.605	2.950	364	303	988	16	
Kwiecień	2.575	1.405	346	175	649	5	
Maj	—	—	—	—	—	—	
Czerwiec	—	—	—	—	—	—	
Lipiec	3.125	1.784	208	428	705	8	
Sierpień	3.832	1.840	549	356	1.087	1	
Wrzesień	1.706	1.170	67	35	434	22	
Październik	796	468	85	75	168	18	
Listopad	916	612	109	96	99	21	
Grudzień	853	445	163	103	142	13	
Ogółem	22.053	13.037	2.108	1.750	5.158	113	

¹⁸⁾ Przykładem tego może być m. in. zagadnienie wczesnośredniowiecznych wyrobów szklanych znajdujących w Polsce. W świetle odkrycia huty szklanej z XII w Kruzwicy okazuje się, że wyrabiano je także na miejscu, a więc nie wszystkie były importowane ze Wschodu za pośrednictwem Rusi.

W r. 1952 wystawę zwiedziło ogółem 22.053 osób, w tym 113 zespołów. W porównaniu z poprzednim rokiem zaznaczył się dalszy spadek ogólnej frekwencji, co tłumaczy się nie tylko tym, że wystawa była nieczynna w maju i czerwcu, tj. w miesiącach przynoszących z reguły najlepszą frekwencję, ale także wprowadzeniem począwszy od września na zarządzenie odgórne opłat wstępu (z wyjątkiem jednego dnia w tygodniu), o czym zresztą świadczy załączona tabela. W następnym roku wystawę zwiedziło ogółem 22.429 osób, w tym 521 zespołów. Cyfry te są bardzo interesujące, był to bowiem pierwszy pełny rok, w którym obowiązywały opłaty wstępu na wystawę.

Frekwencja zwiedzających stałą wystawę w r. 1953

Miesiąc	Ogółem	w t y m				Ilość wycieczek
		Młodzież szkolna	Robotnicy	Chłopi	Inni	
Styczeń	653	353	81	69	150	8
Luty	1.176	716	101	90	259	26
Marzec	3.199	2.583	202	99	315	75
Kwiecień	2.283	1.996	67	107	113	46
Maj	2.445	1.892	35	398	120	68
Czerwiec	2.517	2.101	97	276	43	76
Lipiec	2.225	1.153	56	71	945	42
Sierpień	1.370	998	104	110	158	23
Wrzesień	2.360	1.825	60	253	222	53
Październik	2.119	1.713	201	92	113	57
Listopad	1.254	918	99	63	174	26
Grudzień	828	118	144	186	380	21
Ogółem	22.429	16.366	1.247	1.824	2.992	521

Mając to na uwadze, należałoby więc spodziewać się, że frekwencja wykaże dalszy spadek, podobnie jak to było z końcem poprzedniego roku. Okazuje się jednak, że globalna liczba zwiedzających nie tylko nie obniżyła się, ale wykazała nawet nieznaczny wzrost, który wynosi 10% w porównaniu z r. 1952. Wzrosła również liczba wycieczek (4,6%). Jest to niewątpliwym rezultatem działalności zespołu społeczno-oświatowego, jego planowej i systematycznej akcji zmierzającej do podniesienia frekwencji. Na uwagę zasługuje również fakt, że w r. 1953 oprowadzono po wystawie przeciętnie około 85% zwiedzających. Celem usprawnienia oprowadzania zespół oświatowy opracował 8 konspektów dla różnych grup zwiedzających, które stale poprawiano i uzupełniano. Personel wystawy stałej składał się z Marii Minierskiej i Henryka Górniaka, w miejsce którego w roku 1953 przyjęto Walentyne Śniatałową.

Brak pomieszczeń nie pozwalał w okresie sprawozdawczym urządzić wystaw okresowych. Jedynie z okazji Miesiąca Oświaty i Miesiąca Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej urządzano dorocznie w maju i w październiku w hallu wystawy stałej miniaturowe ekspozycje obrazujące dorobek piśmiennictwa archeologii polskiej i radzieckiej.

Z trzech czynnych poprzednio wystaw objazdowych w okresie sprawozdawczym była w ruchu tylko wystawa „Sztuka w pierwszych formacjach rozwoju społecznego”; wystawę „Rzemiosło w pradziejach Słowiańszczyzny” odstąpiono do eksploatacji Oddziałowi Poznańskiemu Centr. Biura Wystaw Artystycznych, a wystawę „Pradzieje Pomorza” rozmontowano, gdy spełniła już swój cel. W r. 1952 trzecia planowana trasa wspomnianej wystawy obejmowała 10 miejscowości na terenie Po-

morza Zachodniego, przyczym objazd jej rozpoczął się w Pile dn. 3 maja, a zakończył się na Ziemi Lubuskiej w Gorzowie dn. 31 sierpnia. W wyniku zobowiązań personelu służby oświatowej w osobach: kierowniczką Haliny Kubiakowej i instruktorki Haliny Burchardt z okazji 22 Lipca w trasie tej uwzględniono jeszcze dodatkowo Wolin i Żydowce — dzielnicę robotniczą Szczecina. Ogółem więc w ciągu 104 dni wystawa odwiedziła 12 punktów przebywając trasę długości 1.020 km. Globalna frekwencja zwiedzających wynosiła 72.369 osób, a przeciętna dzienna ok. 700 osób. Największą frekwencję zanotowano w Międzyzdrojach (12.401 osób w ciągu 10 dni) i w Szczecinie na Zamku Książęcym (9.583 osoby w ciągu 8 dni). Plan budżetowy na r. 1953 nie przewidywał dalszego objazdu tej wystawy, dzięki staraniom zespołu s. o. udało się jednak uruchomić ją w dwóch punktach w Poznaniu, a mianowicie w kwietniu w Państw. Liceum Pedagogicznym nr 1 oraz w listopadzie i w grudniu w jednostce W. P., gdzie zwiedziło ją ogółem 4.021 osób.

Omawiając wystawy należy wspomnieć jeszcze o nowym sposobie udostępniania społeczeństwu zabytków archeologicznych, zainicjowanym przez Muzeum. Chodzi tu mianowicie o gablotkę wystawową o wymiarach 202×88×26 cm, zainstalowaną w październiku 1953 r. we wnęce ściany domu pod arkadami na narożniku ul. A. Fredry i A. Lampego w Poznaniu. Zadaniem tej miniaturowej wystawy pomysłu dra Bogdana Kostrzewskiego, którą możnaby nazwać „muzeum na ulicy”, jest spopularyzowanie zagadnień z dziedziny archeologii związanych ze współczesnym nurtem życia, a tym samym zainteresowanie przechodnią archeologią i skłonienia go do zwiedzenia Muzeum, trzeba bowiem nadmienić, że gablotka mieści się w bliskim jego sąsiedztwie. Tematem pierwszej wystawy, wykonanej bardzo estetycznie przez art.-graf. Bolesława Promińskiego, były pradziejowe bronie w związku z 10-rocznicą powstania Ludowego Wojska Polskiego. Temat ten zilustrowano nie tylko za pomocą plansz zaopatrzonych w odpowiednie kompozycje graficzne, fotografie i teksty, ale także oryginalnymi zabytkami i kopiami, co oczywiście wydatnie przyczyniło się do jej atrakcyjności. Warto też dodać, że w godzinach wieczornych gablotka była oświetlona. Estetyczną jej szatę podnosi rama zewnętrzna, na której prócz nazwy Muzeum znajduje się dokoła piękne pasmo meandrowe, rzeźbione przez wspomn. wyż. artystę. Nie ulega wątpliwości, że gablotka ta doskonale spełnia swoje zadania przyciągając w tym bardzo ruchliwym punkcie śródmieścia liczne grupy przechodniów. Świadczy ona także o tym, że nasi muzeologowie dysponują jeszcze wielu nie stosowanymi dotąd środkami zainteresowania społeczeństwa. Na marginesie tej gabloty trzeba jeszcze dodać, że wszystkie prace rzemieślnicze związane z nią wykonali we własnym zakresie pracownicy Muzeum w ramach czynu dla uczczenia 36 Rocznic Rewolucji Październikowej, według dokumentacji kierownika Bolesława Kubiaka.

Troska o zapewnienie stałego napływu zwiedzających, czyli o zorganizowanie frekwencji należała do służby oświatowej. W r. 1952 nieprzeciętne rezultaty w tym względzie osiągnął personel wystawy objazdowej „Sztuka w pierwszych formacjach rozwoju społecznego”, jak świadczy o tym podane niżej cyfry. Trudniejsze zagadnienia miał zespół oświatowy odnośnie wystawy stałej, należy bowiem pamiętać, że od września 1952 r. obowiązywały opłaty wstępu. Aby podołać temu zadaniu podjęto długotrwałą akcję propagandową za pośrednictwem prasy,

radia, ulotek, kontaktów z zakładami pracy i ankiet. Uzyskano więc zgodę redakcji miejscowych gazet na stałe zamieszczenie w dziale informacyjnym wiadomości o godzinach otwarcia wystawy; komunikaty tej samej treści były również wygłaszane przez Rozgłośnię Poznańską Polskiego Radia. W ramach tej akcji opracowano także teksty 2 ulotek, zawierających podstawowe wiadomości o Muzeum i zachęcających do jego zwiedzania, które razem z materiałem propagandowym z zakresu ochrony zabytków w łącznej liczbie ponad 5000 sztuk rozesłano do różnych instytucji

artykułów itp. W nawiązywaniu kontaktów zwracano szczególną uwagę na szkolnictwo. W tym celu oświatowcy brali udział m. i. w wielu konferencjach naukowych wszystkich stopni, a więc podstawowego, średniego i zawodowego nie tylko na szczeblu miejskim, ale także powiatowym i wojewódzkim. Współpracowali czynnie również z Wojewódzkim Ośrodkiem Doskonalenia Kadr Oświatowych i z Dyrekcją Okręgową Szkolenia Zawodowego, a nawet we własnym zakresie we wrześniu 1953 r. doszkolili w dziedzinie archeologii 48 nauczycieli. Zespół docierał rów-

Frekwencja zwiedzających wystawę objazdową „Sztuka w pierwszych formacjach rozwoju społecznego“

L. p.	Miejscowość	Czas trwania wystawy			kilo- metrów	F r e k w e n c j a							
		od	do	dni		Ludność miejska		Ludność wiejska		R a z e m		Ogółem	
						dorośli	mł- dzież	dorośli	mł- dzież	dorośli	mł- dzież		
1.	Piła	3/5	11/5	9	100	1.737	3.139	200	349	1.937	3.488	5.425	
2.	Szczecinek	14/5	23/5	10	75	2.100	2.265	448	247	2.548	2.512	5.060	
3.	Bytów	25/5	3/6	10	90	1.727	1.998	320	808	2.047	2.806	4.853	
4.	Ślupsk	5/6	15/6	11	55	4.731	3.664	518	711	5.249	4.375	9.624	
5.	Koszalin	18/6	29/6	12	70	2.864	2.414	345	461	3.209	2.875	6.084	
6.	Kołobrzeg	3/7	13/7	11	50	3.343	2.441	397	387	3.740	2.828	6.568	
7.	Międzyzdroje	16/7	25/7	10	120	8.323	3.035	473	570	8.796	3.605	12.401	
8.	Świnoujście	27/7	5/8	10	25	3.537	1.915	311	291	3.848	2.206	6.054	
9.	Wolin	7/8	10/8	4	35	1.242	594	160	183	1.402	777	2.179	
10.	Szczecin-Żydowce	13/8	15/8	3	90	559	588	55	57	614	645	1.259	
11.	Szczecin-Zamek	17/8	24/8	8	20	6.206	2.806	371	200	6.577	3.006	9.583	
12.	Gorzów	26/8	31/8	6	150	1.829	1.115	175	160	2.004	1.275	3.279	
					104	1020	38.198	25.974	3.773	4.424	41.971	30.398	72.369

i zakładów pracy w Poznaniu i na prowincji, względnie rozprawdzono w inny sposób. Nawiązywano też osobiste lub korespondencyjne kontakty ze szkołami, zakładami pracy, organizacjami społecznymi i politycznymi, zobowiązując je w drodze zawieranych umów do zespołowego zwiedzania wystawy, przyczym od września 1952 r. zawarto ogółem 35 tego rodzaju umów. W pracy swej zespół oświatowy nie kierował się wyłącznie wytycznymi, które otrzymywał od władz nadrzędnych, ale wykazywał także dużo inicjatywy własnej. Przykładem tego mogą być ankietki dla zwiedzających wystawę, których wzory w dwóch odmianach otrzymał zespół od Centralnego Zarządu Muzeów. Odpowiedzi na ankietę miały dać materiał do badania celowości i użyteczności stosowanych obecnie w muzeach sposobów prowadzenia akcji oświatowej. Ponieważ szczegółowa analiza przez zespół oświatowy pewnej ilości wypełnionych ankiet obu rodzajów wykazała, że nie nadają się one dla muzeów archeologicznych, w porozumieniu z Katedrą Psychologii Uniwersytetu Poznańskiego przeprowadono próbną doświadczenie ze studentami II i III roku tego studium i w oparciu o wypełnione przez nich ankietki oraz w wyniku dyskusji opracowano nowy przydatniejszy wzór¹⁰⁾.

Niemniej ważnym odcinkiem pracy zespołu oświatowego była popularyzacja archeologii, a w szczególności uświadamianie społeczeństwa o wartości naukowej zabytków archeologicznych. Akcję tę prowadzono również poprzez kontakty z najrozmaitszymi instytucjami a ponadto za pośrednictwem kursów, pogadanek, wykładów, audycji radiowych,

niez do szeregu szkół zawodowych szczególnie zaś rolniczych, weterynaryjnych itp., których absolwenci mogą w swej pracy zawodowej natknąć się na zabytki archeologiczne lub wpłynąć na ich skuteczną ochronę. Z tych samych względów nawiązano kontakt ze służbą torfową. Wreszcie wspomnieć należy, że zespół otaczał opieką szkolne kółka archeologiczne lub historyczne, przyczyniając się m. i. do tego, że jedno z nich, założone przy Państwowym Liceum Pedagogicznym nr 1 w Poznaniu, otrzymało w r. 1953 pierwszą nagrodę wśród kółek przedmiotowych w skali ogólnopolskiej²⁰⁾. Niemalą rolę w popularyzowaniu zagadnień archeologicznych odgrywały pogadanki i wykłady w najrozmaitszych instytucjach, tj. w zakładach pracy, szkołach, kursach, stowarzyszeniach, organizacjach itp. W okresie sprawozdawczym zespół społeczno-oświatowy i pracownicy naukowi Muzeum wygłosili ogółem 108 wykładów wzgl. pogadanek²¹⁾ na podane niżej tematy:

- Zagadnienia podstawowe:
Co to jest archeologia i w jaki sposób bada przeszłość.
Jak poznajemy najdawniejsze dzieje ludzkości.
Metody badań archeologicznych.
- Zagadnienia pedagogiczne:
Wycieczki do Muzeum Archeologicznego jako środek poglądowy w nauczaniu historii.

²⁰⁾ Por. notatkę w „Z otchłani wieków“ r. XXII, s. 117—118.

²¹⁾ W liczbie tej nie uwzględniliśmy pogadanek na temat konieczności chronienia zabytków archeologicznych, wygłaszanych przez zespół niemal z reguły dla każdej wycieczki zwiedzającej Muzeum.

¹⁰⁾ Wyniki tej dyskusji opublikował prof. dr Józef Reutt i dr Natalia Reuttowa w artykule pt.: „Uwagi psychologiczne o ankiecie dla zwiedzających Muzeum Archeologiczne“. ZOW, r. XXII, s. 212—215.

Zagadnienia archeologiczne w programie szkół podstawowych.

Współpraca z Muzeum Archeologicznym nauczycieli historii w szkołach podstawowych.

Materiał historyczny w programie klasy 8.

Muzeum Archeologiczne jako czynnik dydaktyczny przy nauczaniu historii.

Nauczanie w szkołach technicznych a Muzeum Archeologiczne.

Wyzyskanie Muzeum Archeologicznego w pracy kulturalno-oświatowej.

c) Wybrane zagadnienia z archeologii Polski:

Z najdawniejszych dziejów górnictwa na ziemiach polskich.

Zabawki dziecięce w pradziejach.

Rola kobiety w pradziejach.

Najdawniejsze dzieje Poznania.

Badania archeologiczne w Wielkopolsce.

Wyniki badań wykopaliskowych w Gieczu.

Początki kultury polskiej.

Kultura materialna w Polsce wczesnośrednio-wiecznej.

Z badań nad początkami Państwa Polskiego.

d) Ochrona zabytków archeologicznych:

Zabytki archeologiczne, ich znaczenie i ochrona. Ochrona zabytków archeologicznych a pracownicy rolni.

Współpraca absolwentów liceów weterynaryjnych w ochronie zabytków archeologicznych.

Zabytki archeologiczne i ich ochrona a młodzież wiejska.

Nauczyciel a zagadnienie ochrony zabytków archeologicznych.

O formach współpracy Wojska Polskiego z archeologami.

Dużą pomocą w pracy popularyzacyjnej służyła także prasa codzienna, zamieszczając dostarczane przez Muzeum materiały informacyjne o nowych odkryciach archeologicznych, wykopaliskach, wykładach, wydawnictwach itp. lub publikując odpowiednie reportaże i artykuły, oraz Rozgłoszenia Poznańska Polskiego Radia, która oprócz stałego serwisu informacyjnego nadała w 1953 r. trzy specjalne audycje: 19. IV. pogadankę dr Bogdana Kostrzewskiego pt. „Najstarsze ślady człowieka w Poznaniu“, 23. II. reportaż prof. dr Józefa Kostrzewskiego pt. „Osiągnięcia archeologii polskiej po II wojnie światowej“, opracowany z okazji „Dni Poznania“ oraz 15. XI. audycję słowną o wynikach badań wykopaliskowych w Słupcy, w ramach „Radiowego przeglądu wydarzeń“. Nie można pominąć także dwumiesięcznika „Z otchłani wieków“, do roku 1952 organu Muzeum, później przejętego przez Polskie Towarzystwo Archeologiczne, który oprócz artykułów ściśle fachowych zamieszczał również popularne, a nadto prowadził stale obszerną kronikę, informującą wyczerpująco o nowych odkryciach archeologicznych, ruchu naukowym, nowych wydawnictwach itp. W r. 1953 Redakcja tego czasopisma wespół z Oddziałem Poznańskiego Polskiego Towarzystwa Archeologicznego zainstalowała na zewnątrz gmachu Muzeum przy ulicy Alfreda Lampe gablotkę informacyjną pt. „Z otchłani wieków“, oświetloną w godzinach wieczornych, w której zamieszczano najrozmaitsze wiadomości z dziedziny archeologii, działalności Muzeum i PTA, często ilustrowane fotografiami. W listopadzie 1953 roku Zarząd Oddziału Poznańskiego PTA i Dyrekcja Muzeum

ogłosiły w gablotce konkurs z nagrodami polegający na odgadnięciu na podstawie kilkunastu wystawionych fotografii zabytków, skąd one pochodzą i co przedstawiają. Konkurs ten, w którym wzięło udział kilkudziesięciu uczestników, stanowił również jeden ze środków zainteresowania społeczeństwa archeologią.

W r. 1952 Muzeum przystąpiło do współzawodnictwa z pokrewnymi placówkami, przy czym w ogólnej klasyfikacji otrzymało w ramach swej grupy II miejsce po Muzeum Archeologicznym w Łodzi, które zresztą miało liczniejszy zespół oświatowy. W związku z tym mgr Zofia Pawłowska i mgr Witold Armon wzięli udział w konferencji oświatowców zorganizowanej przez Centralny Zarząd Muzeów w dn. od 6—7 lipca 1953 r. w celu podsumowania pierwszego etapu akcji współzawodnictwa. Ponadto w ciągu tegoż roku odbyli oni podróże do Wrocławia i Krakowa w celu wymiany doświadczeń z kolegami w zakresie działalności oświatowej.

Wyrazem działalności społecznej pracowników Muzeum w okresie sprawozdawczym był udział ich w pracach i imprezach związkowych organizowanych przez Radę Miejscową oraz w indywidualnych i zespołowych czynach społecznych. Na dobro tej działalności należy też zaliczyć pomoc udzieloną przez Muzeum Kierownictwu Badań Wykopaliskowych w Gnieźnie w postaci kilkunastu plansz i gablotek ze zdemontowanej wystawy objazdowej, wypożyczonych na cele ekspozycyjne, jak również prace modelarskie i fotograficzne wykonane dla Muzeum Pomorskiego w Gdańsku oraz projekt ekspozycji archeologicznej Muzeum w Bydgoszczy opracowany przez dra Bogdana Kostrzewskiego. Trzeba również dodać, że w okresie sprawozdawczym mgr Zofia Pawłowska zorganizowała dla pracowników Muzeum bezpłatny kurs języka rosyjskiego.

Nad działalnością społeczno-oświatową Muzeum czuwał dr Bogdan Kostrzewski.

ORGANIZACJA MUZEUM

Organizacja Muzeum wzorowała się w zasadzie na schemacie z lat ubiegłych. Jediną zmianą w jej strukturze było utworzenie Rady Miejscowej, powstałej już w końcu r. 1951 z inicjatywy Wiktora Bromskiego, która w okresie sprawozdawczym nie tylko troszczyła się o poprawę bytu i warunki pracy związkowców zatrudnionych w Muzeum, ale także współpracowała z Dyrekcją nad całokształtem wykonawstwa planów, dzięki czemu stała się pożytecznym organem, współodpowiedzialnym z Dyrekcją za powierzony jej opiece zakład pracy. Dzięki Radzie również pracownicy Muzeum włączyli się w większym niż dotąd stopniu w nurt życia społeczno-politycznego. Skład Prezydium Rady przedstawiał się następująco: w r. 1952 na czele Rady stał Aleksy Waligórski, zastępcą jego był mgr Stanisław Kurnatowski, sekretarzem — Wiktor Bromski, skarbnikiem — Wincenty Kłowski, członkiem Tadeusz Wiślański. W r. 1953 przewodniczącym Rady był Wincenty Kłowski, zastępcą — mgr Mieczysława Piarszykowa, sekretarzem — Alfons Zieliński, skarbnikiem — Stefania Kowalska, członkiem Stefan Stanisławski.

Personel Muzeum liczył w okresie sprawozdawczym 29 osób. Skład osobowy Dyrekcji, tj. dyrektora, jego zastępcy i kierownika administracyjnego nie uległ zmianie. Pozostały personel składał się w r. 1952 z 8 pracowników naukowych (w tym 5 z ukończonymi studiami uniwersyteckimi), 7 pra-

cowników naukowo-technicznych (4 rekonstruktorów, konserwator, pracownik inwentaryzacyjny i fotograf), 4 pracowników służby oświatowej (kierownik, instruktor, bileterka i woźna) i 7 pracowników administracyjnych (księgową, sekretarką, maszynistką, intendent, woźny, stolarz, sprzątaczką), a w następnym roku z 7 pracowników naukowych (w tym 5 z ukończonymi studiami), 8 pracowników naukowo-technicznych (w tym 5 rekonstruktorów, konserwator, pracownik inwentaryzacyjny i fotograf), 4 pracowników służby oświatowej oraz 7 pracowników administracyjnych (skład jak wyżej).

W roku 1952 skład osobowy personelu Muzeum uległ znacznym zmianom. Czterech pracowników naukowych, a mianowicie mgr Edward Dąbrowski, Aleksander Dymaczewski, Czesław Potemski i mgr Tadeusz Wiślański przeszło na lepiej płatne stanowiska w innych instytucjach. W miejsce ich przyjęto: Anielę Knapowską, Aleksandrę Lipińską i Tadeusza Malinowskiego. Ponadto w związku z reorganizacją służby oświatowej i ustąpieniem dwóch dalszych pracowników, tj. rysownika Leona Kaczmarka i konserwatora Kazimierza Parzyńskiego, przyjęto mgr Witolda Armona na stanowisko kierownika zespołu społeczno-oświatowego, mgr Zofię Pawłowską w charakterze instruktorki s.o. oraz woźną Walentynę Śniatałową. W następnym roku nastąpiła zmiana jedynie na stanowisku intendenta, która po Alfonsie Zielińskim objął inż. Wiktor Budzyński.

W okresie sprawozdawczym z poważniejszych prac wykonano: kapitalny remont dachów papowych o powierzchni ca 700 m² oraz naprawę instalacji telefonicznej wraz z wymianą baterii akumulatorowej. Poza tym sposobem gospodarczym wykonano m. in.: wymianę spróchniałej podłogi w 3 ubikacjach suterrenowych, doprowadzono instalację wodociagową do pracowni inwentarowo-katalogowej na I piętrze, wykonano kilkadziesiąt pudeł kartotekowych, rysownice, tablice i ekran oraz wszystkie prace przy bieżącej naprawie wnętrza, instalacji i inwentarza.

BOGDAN KOSTRZEWSKI

Rapport sur l'activité du Musée Archéologique de Poznań en 1952 et 1953

Au cours des deux années en question les collections du Musée se sont enrichies de 599 positions, dont 374 provenant d'investigations menées par le Musée et le reste de dons, d'échanges et de dépôts. En 1953 fut terminé le catalogue à fiches des trouvailles archéologiques découvertes entre 1948 et 1951; on continua simultanément le catalogue enfermant les années 1952 et 1953. Enfin avait-on pu venir à bout des arriérés qui s'étaient agglomérés au cours de la guerre et durant les premières années d'après guerre. Dans l'ensemble le chiffre des fiches du catalogue se porta en 1952/1953 à 8.907, le chiffre des cartes de l'index rangé par ordre alphabétique et chronologique à 1.050 et le chiffre des cartes du catalogue des clichés photographiques à 2.550 — au total 12.507 pièces. Les collections du Musée avaient fourni en 1952/53 le matériel à 19 travaux publiés et à 10 travaux non imprimés encore.

La bibliothèque du Musée s'est enrichie pendant ces deux dernières années de 2.354 positions, portant en date du 31 Décembre 1953 à 9.458 le nombre total des volumes. La grande majorité des nouvelles acquisitions est entrée par voie d'échange avec

103 institutions, dont 87 à l'étranger et 13 au pays. On avait continué le catalogue des livres (du No. 4.421 au No. 4.932) et complété le catalogue à fiches classifiées par sujets et rangées par ordre alphabétique. Ce dernier contenait vers la fin de 1952 380 mots de tête et 9.581 positions. La bibliothèque prêta à 203 lecteurs 5.977 volumes. Le cabinet de lecture enregistra 1.925 personnes.

L'atelier des reconstituteurs compléta et reconstruisait 1.272 spécimens céramiques, confectionna 40 modèles et une quinzaine de copies de trouvailles, destinés pour les salles d'exposition du Musée Archéologique de Poznań et des Musées de Bydgoszcz et de Gdańsk.

L'atelier des conservateurs avait travaillé à la conservation de 2.486 objets en fer. L'atelier photographique effectua 1.189 photographies et reproductions, 4.269 copies, 709 agrandissements et 164 diapositives. On continua l'inventaire des clichés photographiques (du No. 7370 au No. 8559) et compléta par des positions nouvelles l'album photographique. Le chef de l'atelier avait construit en outre pour la chambre obscure un appareil servant à découper les grandes clichés photographiques en plus petits; il avait soumis 2 appareils d'agrandissement à une reconstruction complète et avait construit un appareil universel à reproductions. L'atelier de menuiserie s'est occupé tout spécialement du mobilier et de tous les travaux de menuiserie nécessaires lors de la réorganisation de l'exposition. L'atelier du serrurier avait effectué tous les travaux métallurgiques.

Activité scientifique et investigations du Musée. Au cours des années 1952/53 le personnel scientifique avait entrepris des explorations archéologiques dans 96 lieux de 26 districts, découvrant plus de 200 stations représentant toutes les périodes préhistoriques. Des fouilles systématiques furent entreprises sur 7 stations: A Strzelce, distr. de Mogilno, on investiga un tumulus de la civilisation des amphores sphériques, érigé au-dessus d'un établissement de la plus ancienne civilisation de la céramique rubanée. A Rosko, distr. de Czarnków, on explora un cimetière endommagé depuis longtemps, appartenant à la civilisation lusacienne de la III-e et IV-e période de l'âge du bronze, et à Krobica Stara, distr. de Gostyń, un cimetière hallstattien de la civilisation lusacienne ou furent relevées également les traces d'un établissement de la II-e période de l'âge du bronze. A Młodzikowo distr. de Środa, les fouilles furent continuées sur un cimetière du haut moyen âge, dégageant 51 tombes nouvelles (ce qui porte à 122 le nombre total des tombes y explorées); simultanément furent engagées les investigations d'un établissement de la période romaine, où furent trouvées les traces de deux bâtiments à piliers. A Łęki Małe, distr. de Kościan, le Musée a fouillé un des 4 grands tombes encore préservés de la civilisation d'Unétice (premier âge du bronze), contenant 4 tombes. A Słupca, distr. de Konin, fut investiguée une digue hallstattienne menant à travers des marais vers une enceinte fortifiée de la civilisation lusacienne de la même période. On entreprit enfin en 16 lieux des investigations de sauvetage. Les employés scientifiques du Musée avaient présenté les compte-rendus de leurs travaux d'investigations en 11 conférences publiques, avaient entrepris 8 excursions dans d'autres centres explorés, afin de se familiariser avec le genre des travaux et les méthodes y appliquées et avaient publié 26 articles dans les périodiques scientifiques.

Ouvrages d'édition. Au cours des deux années que renferme ce rapport le Musée Archéologique de Poznań fit paraître en 6 fascicules l'annuaire XXI de la revue „Z Otchłani Wieków“, qui passa l'année suivante — à partir de l'annuaire XXII — en mains d'un comité de rédaction de la Société Archéologique Polonaise; le Musée publia également le vol. III de l'annuaire „Fontes Praehistorici“, contenant 3 articles, une liste des nouvelles acquisitions et le rapport sur l'activité du Musée en 1951.

Activité sociale et d'instruction. Le 1-er Octobre 1952 la Direction du Musée obtint la nomination d'une équipe stable, composée de deux instructeurs-guides, chargés de ciceroner les nombreuses excursions à travers l'exposition permanente du Musée, de tenir des conférences dans les écoles et dans diverses institutions, de prononcer des causeries par T. S. F., de fournir des articles à la presse, d'organiser des expositions spéciales de propagande

etc. Au cours de 1952 on avait réorganisé l'exposition permanente, ouverte au public le 2 Juillet 1952. Le chiffre des visiteurs se porta en 1952 à 22.053 personnes et en 1953 à 27.429. Simultanément fut montée l'exposition ambulante organisée déjà en 1950 sous le titre: „L'art préhistorique“ qui siégea dans 10 lieux de la Poméranie Occidentale et dans 2 lieux du Territoire de Lubusz et attira une affluence considérable, confirmée par le chiffre imposant de 72.369 visiteurs en 104 jours.

Le Musée Archéologique prit enfin soin d'installer dans une niche de la maison du coin des rues Fredry et Lampego une grande vitrine, dans laquelle il installa des expositions renouvelées tous les deux mois, conçues en vue d'illustrer la variété des problèmes archéologiques. Ce „musée en rue“ fut vite en vogue et attira des spectateurs en grand nombre, toujours vivement intéressés.

Le nombre des employés du Musée compta comme avant 29 personnes.

Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1952-53

Liste des nouvelles acquisitions du Musée Archéologique de Poznań en 1952-53

Rok 1952

I. EPOKA KAMIENNA.

- Bieżyn**, pow. Kościan. Stan. 1. Wiór krzemienny. Ep. kam. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. T. Wiślańskiego. 1952 : 153.
- Bogdanowo**, pow. Oborniki. Stan. nieoznacz. Odlupki krzemienne, skorupy. Młod. ep. kam. Dar mgra St. Jasnosza. 1952 : 5.
- Borowo**, pow. Środa. Stan. 1. Narzędzia krzemienne, wióry, rdzenie, odlupki, skorupy. Mezolit i neolit. Bad. urzęd. mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 188.
- Buszewo**, pow. Szamotuły. Stan. 2. Skrobacz i odlupek. Ep. kam. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego i prac. nauk. Muzeum Archeol. 1952 : 17 a.
- Buszewo**, pow. Szamotuły. Stan. 3. Rdzeń, odlupki, wiór krzemienny. Ep. kam. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego i prac. nauk. Muzeum Archeol. 1952 : 18.
- Buszewo**, pow. Szamotuły. Stan. 4. Na północ od cmentarza. Rdzenie i odlupki krzem. Mezolit. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego i prac. nauk. Muzeum Archeol. 1952 : 19.
- Dakowy Mokre**, pow. Nowy Tomyśl. Stan. 2. Piaśnica. Skorupy, polepa, odlupki krzem. Neolit (kult. puch. lejk.). Dar Kukucia, kier. szkoły w Dakowach Suchych. 1952 : 13.
- Dębe**, pow. Kalisz. Stan. nieoznacz. Skrobacz z odlupka, odlupki. Ep. kam. Dar mgra Wł. Filipowiaka i mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 75.
- Dolsk**, pow. Śrem. Stan. 2. Skrobacz krzem., odlupki. Mezolit. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. T. Wiślańskiego. 1952 : 144.
- Dolsk**, pow. Śrem. Stan. 3. Rdzeń, wiórek, odlupki. Ep. kam. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. T. Wiślańskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej. 1952 : 146.
- Dolsk**, pow. Śrem. Stan. 5. Wydma nad jeziorem w pobliżu budynku Samop. Chłop. Skrobacz, rdzenie, wióry, odlupki. Mezolit. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. T. Wiślańskiego. 1952 : 148.
- Jankowo**, pow. Poznań. Stan. na polu Szymańskiego. 2 toporki kam., 2 siekiarki (krzem. i kam.). Młod. ep. kam. Dar G. Byrtusa. 1952 : 222.
- Józefinowo**, pow. Oborniki. Stan. nieoznacz. Skrobacz i odlupek krzem. Ep. kam. Dar. J. Gosławskiego, artysty-rzeźbiarza z Poznania. 1952 : 193.
- Kowalewko**, pow. Oborniki. Stan. 1. 2 grociki, wióry zaszczerbione, skrobacze, wióry, okrzeski, rdzenie, skorupy i polepa. Mezolit, neolit (kult. puch. lejkatych i amfor kul.). Dar mgra St. Jasnosza. 1952 : 2.
- Kowanówko**, pow. Oborniki. Stan. 1. Odlupki (1 zaszczerbiony). Ep. kam. Bad. urzęd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 106.
- Kowanówko**, pow. Oborniki. Stan. 2. Odlupki, wióry, grocik trzoneczkowy, 2 rylce rdzeń. Końcowy paleolit. Bad. urzęd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 108.
- Korbia Stara**, pow. Gostyń. Stan. 1. Luźno. Wióry, grocik trapezowaty i skorupy. Mezolit i neolit. Bad. urzęd. mgr. A. Lipińskiej. 1952 : 248.
- Krzyżana**, pow. Mogilno. Stan. 2. Na półn.-wsch. od osady. Pole piaszczyste. Odlupki krzem. (1 zaszczerbiony). Ep. kam. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego i mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej. 1952 : 228.
- Lułosina**, pow. Szamotuły. Stan. 1. Pagórek między dworcem kol. a jeziorem. Wiórek krzemienny, odlupki. Ep. kam. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego i prac. nauk. Muzeum Archeol. 1952 : 23.
- Łagowo**, pow. Kościan. Stan. 1. Piaśnica. Skorupy, wiórek krzem., odlupki. Kult. puch. lejk. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. T. Wiślańskiego. 1952 : 151.
- Łagowo**, pow. Kościan. Stan. 2. Skorupa, odlupki krzem. Ep. kam. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. T. Wiślańskiego. 1952 : 152.
- Mężyk**, pow. Czarnków. Stan. 1. Wióry i odlupki. Ep. kam. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra E. Dąbrowskiego, A. Knapowskiej. 1952 : 119.
- Mężyk**, pow. Czarnków. Stan. 2. Skrobacz, rylce i skorupy. Osada kult. prafińskiej. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra E. Dąbrowskiego, A. Knapowskiej. 1952 : 120.
- Mężyk**, pow. Czarnków. Stan. 3. Niewykończony grocik trzoneczkowy, wióry, odlupki krzem. Ep. kam. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra E. Dąbrowskiego, A. Knapowskiej. 1952 : 121.
- Mężyk**, pow. Czarnków. Stan. 5. Wiórki, odlupki krzem. Ep. kam. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra E. Dąbrowskiego, A. Knapowskiej. 1952 : 123.
- Mężyk**, pow. Czarnków. Stan. 4. Nad Małym jeziorem. Wiórki i odlupki krzem. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra E. Dąbrowskiego, A. Knapowskiej. 1952 : 122.
- Miały**, pow. Czarnków. Stan. 1. Odlupki. Ep. kam. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra E. Dąbrowskiego, A. Knapowskiej. 1952 : 110.
- Miały**, pow. Czarnków. Stan. 2. Wiórek półtylcowy, wiórki, odlupki. Ep. kam. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra E. Dąbrowskiego, A. Knapowskiej. 1952 : 111.
- Miały**, pow. Czarnków. Stan. 3. Zagajnik. Wióry, rdzenie, odlupki, skorupy. Ep. kam. (kult. puch. lejk.). Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra E. Dąbrowskiego, A. Knapowskiej. 1952 : 113.
- Miały**, pow. Czarnków. Stan. 4. Skorupy, wiór zaszczerbiony, wióry, rdzenie, odlupki. Kult. puch. lejk. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra E. Dąbrowskiego, A. Knapowskiej. 1952 : 115.
- Miały**, pow. Czarnków. Stan. 5. Grocik krzem., wiórek, odlupki, skorupa. Ep. kam. Kult. ceram. sznur. (?). Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra E. Dąbrowskiego, A. Knapowskiej. 1952 : 116.
- Młodzikowo**, pow. Środa. Stan. 3. Osada. Odlupki krzem. Ep. kam. Bad. urzęd. mgra St. Jasnosza, W. Kłosowskiego, J. Judzińskiego. 1952 : 239 a.
- Młodzikowo**, pow. Środa. Stan. 3. Luźno z wydmy. Narzędzia krzem., grociki, wióry, odlupki, rdzenie, skorupy, kamień gładzony, Mezolit i neolit (kult. ceram. wstęg. klutej). Bad. urzęd. mgra St. Jasnosza, W. Kłosowskiego, J. Judzińskiego. 1952 : 238.
- Modlica**, pow. Września. Stan. I. Wydma zalesiona na półn. od wsi, tuż nad Prosną. Narzędzia krzem. (grocik igielkowy, skrobacz, rylce, wióry zaszczerbione), rdzenie, wióry, odlupki. Mezolit. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. St. Jasnosza, mgr. T. Wiślańskiego, mgra

- A. Dymaczewskiego, mgra St. Kurnatowskiego. W. Bromskiego. 1952 : 156.
- Modlica*, pow. Września. Stan. III. Wydma, na wschodnim krańcu wsi. Narzędzia krzem. (grociki igielkow., rylce, grociki dłutow., skrobacze, wióry zaszczerbione, noże półtylcowe), rdzenie, wióry, odłupki, skorupy, kości spalone. Mezolit i neolit (kult. puch. lej.). Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgra T. Wiślańskiego, mgra St. Kurnatowskiego, W. Bromskiego. 1952 : 159.
- Mosina*, pow. Śrem. Stan. wydma na wsch. od toru Poznań-Leszno, na płn. od szosy z Mosiny do Warty. Drobnny skropacz owalny, odłupki, rdzenie, wióry, duży skrobacz z odłupka. Mezolit. Dar mgra A. Wędzkiego z Leszna. 1952 : 298.
- Mosina*, pow. Śrem. Stan. 12. Skorupy. Kult. puch. lej. Neolit. Dar mgra A. Wędzkiego z Leszna. 1952 : 280.
- Muchocin*, pow. Międzychód. Stan. 2. Rdzeń, odłupki krzem. Ep. kam. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra E. Dąbrowskiego, mgra St. Jasnosza. 1952 : 48.
- Muchocin*, pow. Międzychód. Stan. 3. Wióry, odłupki krzem. Ep. kam. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra E. Dąbrowskiego, mgra St. Jasnosza. 1952 : 49.
- Nieledew* — Kolonia, pow. Hrubieszów. Stan. 1. 2 okrzeski i łuszcznik krzem. Ep. kam. Dar. T. Malinowskiego. 1952 : 259.
- Nowa Sól*, pow. Kozuchów. Stan. 1. Odłupki krzem. Ep. kam. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego. 1952 : 250.
- Nowiny*, pow. Skwierzyna. Stan. 1. Pole na pld.-wsch. od osady na pld.-zach. od punktu 32. 3 odłupki i skorupka. Ep. kam. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra E. Dąbrowskiego, mgra St. Jasnosza. 1952 : 50.
- Oborniki*, pow. loco. Stan. 1. Odłupki, wióry, rdzenie, skrobacz mikrolit., grocik igielkow., 2 skrobacze. Mezolit. Bad. urząd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 99.
- Oborniki*, pow. loco. Stan. 2a. Odłupki, wiór, 2 grociki sercowate, grocik igielkow., skrobacz, skorupy. Neolit. Bad. urząd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 100.
- Oborniki*, pow. loco. Stan. 5. Odłupki, wióry, skrobacz, ułamek siekierki krzem., rdzenie, skorupy. Neolit (kult. puch. lej.). Bad. urząd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 125.
- Oborniki*, pow. loco. Stan. 9. Odłupki krzem. (1 z retuszem (?). Neolit (?). Bad. urząd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 103.
- Oborniki*, pow. loco. Stan. 11. Odłupki krzem. i skorupy (część zdobione). Neolit. Bad. urząd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 101.
- Oborniki*, pow. loco. Stan. 18. Rdzeni, wióry, odłupki. Neolit. Bad. urząd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 130.
- Oborniki*, pow. loco. Stan. 6. Oskrobywacz, wióry, odłupki, skorupa. Neolit. (kult. puch. lej.). Bad. urząd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 127.
- Potrzebowice*, pow. Czarnków. Stan. 1. Rdzeń użytkowany jako skrobacz, wiór, odłupki. Ep. kam. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra E. Dąbrowskiego, A. Knapowskiej. 1952 : 117.
- Potrzebowice*, pow. Czarnków. Stan. 2. Skorupy, narzędzia krzem., rdzenie, wióry, odłupki. Kult. puch. lej. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra E. Dąbrowskiego, A. Knapowskiej. 1952 : 118.
- Poznań - Gołęcin*, pow. Poznań-miasto. Stan. 1. Siekierka krzem. Neolit. Dar mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej. 1952 : 191.
- Poznań - Wilda*, pow. Poznań-miasto. Stan. ul. Saperska, przy ogródkach działkowych. Wiórki, odłupki krzem., skorupy. Neolit, kult. puch. lej. Bad. urząd. mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej. 1952 : 203.
- Przyprostynia*, pow. Nowy Tomyśl. Stan. 3. Zbocz stawu (piasek). Rdzeń mikrolit., odłupki krzem. Mezolit. Kult. tardenoaska. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. A. Lipińskiej, W. Kłosowskiego. 1952 : 264.
- Przyprostynie*, pow. Nowy Tomyśl. Stan. 4. Wiórek krzem., odłupki. Ep. kam. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. A. Lipińskiej, W. Kłosowskiego. 1952 : 266.
- Przystanki*, pow. Szamotuły. Stan. 1. Skorupa. Neolit. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego i prac. nauk. Muzeum Archeol. 1952 : 28.
- Rosko*, pow. Czarnków. Stan. 1. Łuszcznik, odłupki, skorupa. Neolit. Kult. puch. lej. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 98.
- Rosko*, pow. Czarnków. Stan. 3. Góra Pawlika. Wióry, odłupki, rdzenie krzem. Ep. kam. Neolit. Bad. urząd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 180.
- Rosko*, pow. Czarnków. Stan. 5. Narzędzia, wióry, okrzeski rdzenie, skorupy. Mezolit i neolit. Bad. urząd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 183.
- Roztworowo*, pow. Oborniki. Stan. 3. Wiórek, skorupy. Neolit. Kult. ceram. sznur. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 65.
- Rzadkwin*, pow. Mogilno. Stan. X. Skorupy, odłupek krzem. Kult. cer. wstęp. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra M. Kowiańskiej-Piaszykowej. 1952 : 223a.
- Rzucewo*, pow. Wejherowo. Stan. Osada nad zat. Pucką. Skorupy, odłupki krzemienne, odłamek kręgu rybiego. Depozyt prof. A. Wrzoska. 1952 : 140.
- Sępno*, pow. Oborniki. Stan. 2. Skorupy. Neolit. Kult. puch. lej. Bad. urząd. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 53.
- Słopotanowo*, pow. Szamotuły. Stan. nieoznacz. Skrobacz wiórowy krzem. wiórek, skorupa. Ep. kam. Kult. puch. lej. Dar mgr. K. Przewoźnej. 1952 : 137.
- Sobota*, pow. Poznań. Stan. 1. Wióry, okrzeski krzem. Neolit. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 60.
- Sowinki*, pow. Śrem. Stan. 120 m. odległ. od góry piaszczystej. Siekierka kam. Ep. kam. Dar J. Mruli, naucz. szkoły w Sowinkach. 1952 : 270.
- Strychy (KOl.)*, pow. Skwierzyna. Stan. 1a. Wiór krzem. Ep. kam. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 41.
- Strychy (Kol.)*, pow. Skwierzyna. Stan. 3. Na płn. od stan. 1, pole piaszczyste w lesie ku łąkom. Narzędzia krzem. (2 skrobacze, świder), wióry, rdzenie, odłupki. Mezolit. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 43.
- Stryszewo*, pow. Skwierzyna. Stan. 1. Na pld. od punktu 31. Pole piaszczyste między dwoma gospodarstwami. Grocik sercowaty, ułamek wióra zaszczerbionego, odłupki krzem., skorupy. Neolit. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 4.
- Strzelce*, pow. Mogilno. Stan. II. Z grobu megalitycznego w kurhanie. Amfora z 2 asymetrycz. uchami, ułamek misy, odłupek krzem. Kult. amfor kul. Bad. urząd. mgra T. Wiślańskiego i mgra A. Dymaczewskiego. 1952 : 300.
- Strzelce*, pow. Mogilno. Stan. II. Skorupy zdobione. Neolit. Bad. urząd. mgra T. Wiślańskiego i mgra A. Dymaczewskiego. 1952 : 306.
- Strzelce*, pow. Mogilno. Stan. II. Z osady. Naczynie, skorupy, polepa, kości zwierzęce, narzędzia i odłupki krzem. Z osady kult. ceram. wstępowej rytej pod kurhanem amfor kulistych. Bad. urząd. mgra T. Wiślańskiego, mgra A. Dymaczewskiego. 1952 : 301.
- Strzelce*, pow. Mogilno. Stan. 6. Piaśnica na zach. od drogi z Sarn do Strzelec. Skorupy i odłupki krzem. Neolit (?). Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej. 1952 : 227.
- Studzieniec*, pow. Chodzież. Stan. 1. Wióry i odłupki krzem. Mezolit. Bad. urząd. mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej. 1952 : 77.
- Sulecin*, pow. Środa. Stan. 2. Osada. Odłupki krzem. Ep. kam. Mezolit. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego. 1952 : 233.
- Sulecinek*, pow. Środa. Stan. 7. Osada. Grociki igielkowane i dłutowate, grocik trzoneczk., grocik sercowaty, skrobacze, piłki krzem., wiór, rdzenie, odłupki, skorupy. Osada mezolityczna i neolityczna (kult. puch. lej.). Bad. urząd. J. Kostrzewskiego i mgra St. Jasnosza. 1953 : 197.

- Szamotuły*, pow. loco. Stan. ogród ogrodnika A. Figlarza, ul. Bohat. Stalingradu. Toporek kamienny. Dar Przyłęckiego, leśniczego z Szamotuł. 1952 : 152.
- Szczuczyn*, pow. Szamotuły. Stan. 1. Krawędź terasy Samicy, między szosą do Szamotuł, a rzeczką na płd. od wsi. Wiór krzemienisty. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza. 1952 : 202.
- Wieleń*, pow. Czarnków. Stan. nieoznacz. Odlupek krzem. Ep. kam. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 90 a.
- Wieleń*, pow. Czarnków. Stan. 2. Rdzeń krzem. Mezolit. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 91.
- Wieleń*, pow. Czarnków. Stan. 3. Skrobacz, rdzeń krzem., wiórki, odlupki, skorupy. Mezolit i neolit. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 92.
- Wieleń*, pow. Czarnków. Stan. 4. Narzędzia krzem., wióry, rdzenie, odlupki, skorupa. Mezolit i neolit. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 93.
- Wieleń*, pow. Czarnków. Stan. 5. Koło cegielni. Rdzeń, wiórek, odlupki krzem. Mezolit. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 95.
- Wieleń*, pow. Czarnków. Stan. 6. Rdzenie, wiór, odlupek krzem. Ep. kam. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 97.
- Wrzeszczyna*, pow. Czarnków. Stan. 1. Skrobacze krzem. wióry, rdzenie, odlupki. Ep. kam. (mezolit?). Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 78.
- Wrzeszczyna*, pow. Czarnków. Stan. 2. Narzędzia krzem., rdzenie, wióry, odlupki. Mezolit. Kult. tardenoaska. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgr. E. Dąbrowskiego. 1952 : 80.
- Wrzeszczyna*, pow. Czarnków. Stan. 3. Narzędzia krzem., rdzenie, wióry, okrzeski. Mezolit. Kult. tardenoaska. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 82.
- Wrzeszczyna*, pow. Czarnków. Stan. 4. Skrobacz, odlupki, ułamek płyty do polerowania. Ep. kam. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 85.
- Wrzeszczyna*, pow. Czarnków. Stan. 5. Skrobacz krzem., rdzenie, wióry, odlupki. Ep. kam. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgr. E. Dąbrowskiego. 1952 : 87.
- Wrzeszczyna*, pow. Czarnków. Stan. 6. Rdzeń, odlupki krzem., skorupy. Ep. kam. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 88.
- Wrzeszczyna*, pow. Czarnków. Stan. 7. Wiór krzem., 2 odlupki. Ep. kam. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 89.
- Zakrzew*, pow. Turek. Stan. 2. Siekierka krzem., toporek kamienny. Neolit. Dar Tad. Malinowskiego (otrzymał od naucz. szkoły w Jeziersku). 1952 : 274.
- Zielątkowo*, pow. Oborniki. Stan. 4. Skorupy (również zdobione), kamień do gładzenia, odlupki i narzędzia krzem. Neolit. Kult. puch. lej. Bad. urz. mgra St. Jasnosza. 1952 : 10.
- Zielątkowo*, pow. Oborniki. Stan. 5. Skorupy (również zdobione), odlupki krzem., narzędzia. Neolit. kult. puch. lej. Bad. urz. mgra St. Jasnosza. 1952 : 12.
- Zielątkowo*, pow. Oborniki. Stan. 6. Skorupy, wióry i odlupki. Neolit. Kult. puch. lej. Bad. urz. prof.
- J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 57.

II. WCZESNY I STARSZY OKRES EPOKI BRĄZOWEJ (I i II OKRES)

- Dębe*, pow. Kalisz. Stan. 2 Na płd.-wsch. od wsi za torem. Skorupy. II. okres ep. brąz. Dar mgra Wł. Filipowiaka i mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 74.
- Dolsk*, pow. Śrem. Stan. 5. Wydma nad jeziorem w pobliżu budynku Samop. Chłopskiej. Skorupy. II okr. ep. brąz.? Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra T. Wiślańskiego. 1952 : 149.
- Kiekrz*, pow. Poznań. Stan. 4. Skorupy. Wczesny okr. brązu. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 67.
- Krobia Stara*, pow. Gostyń. Stan. 1. Osada. Ułamki naczyń m. in. z ornamentem tekstylnym. II okr. ep. brąz. Kult. przedłużycka. Bad. urz. mgr. A. Lipińskiej. 1952 : 247.
- Strzelce*, pow. Mogilno. Stan. II. Z kurhanu. Znaleź. luźno w mogile. Skorupy. Kult. przedłuż. Bad. urz. mgra T. Wiślańskiego, mgra A. Dymaczewskiego. 1952 : 305.
- Strzelce*, pow. Mogilno. Stan. II. Z grobu kult. iwieńskiej, w kurhanie neolit. 2 naczynia i kości ludzkie. I okr. brąz. Bad. urz. mgra T. Wiślańskiego, mgra A. Dymaczewskiego. 1952 : 290.
- Sulęcinek*, pow. Środa. Stan. 5. Skorupy. Kult. przedłuż. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza. 1952 : 234.
- Sulęcinek*, pow. Środa. Stan. 7. Skorupy. Kult. przedłuż. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza. 1952 : 198.
- Zaborowiec*, pow. Leszno. Stan. nieoznacz. Ułamki naczyń. I okr. brąz. Dar prof. Z. Zakrzewskiego. 1952 : 155a.

III. ŚRODKOWY, MŁODSZY I NAJMŁODSZY OKRES EPOKI BRĄZOWEJ, OKRES HALSZTACKI, WCZESNY I ŚRODKOWY OKRES LATENSKI

A. KULTURA ŁUŻYCKA.

- Bojadły*, pow. Zielona Góra. Stan. nieoznacz. Kopia formy odlewniczej sierpa brąz. Młodsza ep. brąz. Kult. luź. Wymiana przedwojenna z Muzeum Śląskiem w Wrocławiu. 1952 : 253.
- Buszewo*, pow. Szamotuły. Stan. 1. Nad jez. Buszewskim między szosą a jeziorem. na wsch. od punktu 102.2. Przęślik glin. płaski i skorupy. Kult. luź. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego i prac. nauk. Muzeum Archeol. 1952 : 16.
- Bytkowo*, pow. Poznań. Stan. 1. Skorupy. Młodsza ep. brąz.? Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 59.
- Dolsk*, pow. Śrem. Stan. 5. Skorupy. Kult. lużycka? Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra T. Wiślańskiego. 1952 : 150.
- Góra*, pow. Mogilno. Stan. 1. Pole piaszczyste na granicy Kunowa. Skorupy. Kult. luź.? Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego i mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej. 1952 : 225.
- Grabonóg*, pow. Gostyń. Stan. 2. Z warstwy kulturowej. Skorupy. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej. 1952 : 190.
- Gubin*, pow. loco. Stan. Cmentarzysko nad Nysą, przy ul. Piastowskiej. Fragmenty naczyń glin. (zawartość 1 grobu ciałopalnego). IV okr. ep. brąz. Bad. urz. mgra St. Jasnosza. 1952 : 236.
- Jeziorsko*, pow. Turek. Stan. 1. Duże naczynie, kubek, czerpak. Młodsza ep. brąz. Dar. T. Malinowskiego otrzymał od naucz. szkoły w Jeziorsku). 1952 : 273.
- Kiekrz*, pow. Poznań. Stan. 3. Skorupy. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 66.

- Kiekrz*, pow. Poznań. Stan. 4. Skorupy. Młodsza ep. brąz. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 68.
- Kiekrz*, pow. Poznań. Stan. 5. Skorupy. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 70.
- Kiekrz*, pow. Poznań. Stan. 6. Skorupy. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 71.
- Kowalewko*, pow. Oborniki. Stan. 1. Ułamki naczyń. Dar mgra St. Jasnosza. 1952 : 3.
- Kowanówko*, pow. Oborniki. Stan. 2. Skorupy. Bad. urząd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 109.
- Koza Wielka*, pow. Kępno. Stan. 1. Skorupy, polepa, żużle żel. Wczesny okres żel. Bad. urząd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 289.
- Krobia Stara*, pow. Gostyń. Stan. 1. Cmentarzysko ciałop. Inwentarz 13 grobów. 2 popielnice, 2 misy, talerzyk glin., czerpak, 2 kubki, dzbanuszek mały, 5 małych naczyń, w tym 1 z 3 otworkami, ułamki innych naczyń, ułamek glin. płaszka, szpila brąz., kości spalone, węgielki drzewne. Okres halszt. Bad. urząd. mgra A. Lipińskiej. 1952 : 245.
- Krobia Stara*, pow. Gostyń. Stan. 1. Cmentarzysko luź. luźno. Ułamki polepy. Bad. urząd. mgra A. Lipińskiej. 1952 : 246.
- Lubosina*, pow. Szamotuły. Stan. 3. Skorupy, m. in. ułamek talerza. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego i prac. nauk. Muzeum Archeol. 1952 : 24.
- Lubosina*, pow. Szamotuły. Stan. 4. Skorupy. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego i prac. naukowych Muzeum Archeol. 1952 : 26.
- Miały*, pow. Czarnków. Stan. 2. Cmentarzysko. Skorupy, kości palone. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. E. Dąbrowskiego i A. Knapowskiej. 1952 : 112.
- Miejscowość nieznana*, pow. ? Stan. nieoznaczone. Kopia formy odlewniczej 2 małych grotów oszczepów brązowych. Młodsza ep. brąz. Wymiana przedwoj. z Muzeum Śląskim w Wrocławiu. 1952 : 254.
- Miejscowość nieznana*, pow. ? Stan. nieoznaczone. (analog. z Gotlandii Fornvännen 1923) sztylet brąz. V okr. ep. brąz. Mienie poniem. 1952 : 136.
- Modlica*, pow. Września. Stan. I. Skorupy. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, W. Bromskiego. 1952 : 157.
- Modlica*, pow. Września. Stan. III. Skorupy. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, mgra T. Wiślańskiego, mgra A. Dymaczewskiego, W. Bromskiego. 1952 : 160.
- Nowa Sól*, pow. Kozuchów. Stan. I. Skorupy. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego. 1952 : 251.
- Oborniki*, pow. loco. Stan. 5. Skorupy. Kult. luź.? Bad. urząd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 126.
- Oborniki*, pow. loco. Stan. 6. Skorupy. Kult. luź.? Bad. urząd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 128.
- Oborniki*, pow. loco. Stan. 9. Skorupy. Bad. urząd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 104.
- Oborniki*, pow. loco. Stan. 10. Cmentarzysko przy szosie Poznań-Oborniki w pobliżu Warty. Ułamki naczyń. Dar mgra St. Jasnosza. 1952 : 1.
- Oborniki*, pow. loco. Stan. 12. Ułamki glin. sita, skorupy. Kult. luź.? Bad. urząd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 102.
- Oborniki*, pow. loco. Stan. 17. Skorupy, polepa. Bad. urząd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 129.
- Oborniki*, pow. loco. Stan. 18. Skorupy. Bad. urząd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 131.
- Piekary*, pow. Świdnica. Stan. nieoznaczone. Forma odlewnicza siekierki z tuleją (kopia gipsowa). Młodsza ep. brąz. Wymiana przedwoj. z Muzeum Śląskim w Wrocławiu. 1952 : 252.
- Poznań-Szeląg*, pow. Poznań-Miasto. Stan. 2. Na ptn. od Strzelnicy, w ogrodzie strzeleckim. Skorupy. Dar mgra A. Weckiego z Leszna. 1952 : 288.
- Poznań-Wilda*, pow. Poznań-Miasto. Stan. osada. Przy ul. Partyzantów i Saperskiej. Skorupy. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. A. Lipińskiej i Kaczmarka. 1952 : 134.
- Poznań-Wilda*, pow. Poznań-Miasto. Stan. ul. Saperska. przy ogródkach działkowych. Skorupy. Bad. urząd. mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej. 1952 : 204.
- Przyprostynia*, pow. Now. Tomyśl. Stan. 3. Osada. Skorupy. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. A. Lipińskiej, W. Kłosowskiego. 1952 : 265.
- Racula*, pow. Zielona Góra. Stan. przy wyschniętym jeziorze, na polu mgr. Kłeskówny. Skorupy. Dar mgr. K. Kłeskówny z Raculi. 1952 : 189.
- Rosko*, pow. Czarnków. Stan. 3. Skorupy. Bad. urząd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 181.
- Roztworowo*, pow. Oborniki. Stan. 1. Skorupy. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 63.
- Roztworowo*, pow. Oborniki. Stan. 2. Skorupy. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 64.
- Runowo*, pow. Śrem. Stan. 1. Przy stacji kol. Kórnik. Z jam i luźno. Naczyńko, skorupy, polepa, węgiel drzewny, kość zwierzęca. Bad. urząd. mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. A. Lipińskiej, W. Kłosowskiego. 1952 : 268.
- Rzadkwini*, pow. Mogilno. Stan. 1a. Z jamy kult. luźyckiej. Ułamki naczyń, węgiel drzewny, kość zwierzęca. Młodszy okr. brązu. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej. 1952 : 223.
- Santok*, pow. Gorzów Wielkop. Stan. 1. Skorupy. Młodsza ep. brązu. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 51.
- Sępno*, pow. Oborniki. Stan. 1. Skorupy. Młodsza epoka brąz. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 51.
- Sępno*, pow. Oborniki. Stan. 2. Skorupy. Młodsza ep. brązu. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 54.
- Sępno*, pow. Oborniki. Stan. 3. Skorupy. Wczesny okres żel. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 55.
- Słopanowo*, pow. Szamotuły. Stan. nieoznaczone. Skorupa z ornam. paznokciowym. (ułamek misy). Dar mgr. K. Przewoźnej. 1952 : 139.
- Sobota*, pow. Poznań. Stan. 1. Skorupy. Bad. urząd. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 61.
- Strychy* (kol.), pow. Skwierzyna. Stan. 2. Cmentarzysko kult. luź. Pole przy lasku na ptn.-wsch. od młyna „Pieszków”. Skorupy, kości spalone. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgr. E. Dąbrowskiego. 1952 : 42.
- Stryszewo*, pow. Skwierzyna. Stan. 1. Cmentarzysko ? kult. luź. Skorupy, kości spalone. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 46.
- Strzelce*, pow. Mogilno. Stan. II. Luźno w kurhanie. Skorupy. Bad. urząd. mgra T. Wiślańskiego, mgra A. Dymaczewskiego. 1952 : 303.
- Strzelce*, pow. Mogilno. Stan. 7. Z torfu przy mostku na Noteci. Skorupa, kości zwierzęca, bryłki torfu. Bad. urząd. mgra T. Wiślańskiego, mgra A. Dymaczewskiego. 1952 : 255.
- Strzyżewice*, pow. Leszno. Stan. 5. Pole uprawne przy pld.-wschodniej krawędzi lasu strzyżewskiego. Skorupy. Dar mgra A. Weckiego z Leszna. 1952 : 293.
- Sulęcinek*, pow. Środa. Stan. 2. Zniszczony grób popielnicowy. Ułamki popielnicy i misy, kości spalone. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego i mgra St. Jasnosza. 1952 : 195.
- Sulęcinek*, pow. Środa. Stan. 7. Skorupy. Kult. luź. (tamże cmentarz. szkielet. Czas?). Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza. 1952 : 199.
- Śrem*, pow. loco. Stan. przy parkanie POM-u. Fragmenty różnych naczyń. amfora, popielnica z kośćmi spalonymi, naczynie glin., 3 kubki, czerpak. Młodsza ep. brąz. Dar B. Pawlaka ze Śremu. 1952 : 235.

- Wargowo*, pow. Oborniki. Stan. 2. Skorupy. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 62.
- Wargowo I*, pow. Oborniki. Stan. 1. Skorupy. Bad. urzęd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 6.
- Wieleń*, pow. Czarnków. Stan. 1. 2 skorupy. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 90.
- Wieleń*, pow. Czarnków. Stan. 5. Skorupy. Kult. luź.? Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. St. Jasnosza, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 96.
- Witowo*, pow. Środa. Stan. nieoznacz. Naczynko zdobione trójkątami zaplatanymi, skośnie kreskowanymi. Dar ze zbiorów Hałasa. 1952 : 142.
- Wrzeszczyna*, pow. Czarnków. Stan. 2. Skorupy. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 81.
- Wrzeszczyna*, pow. Czarnków. Stan. 3. Skorupy. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 83.
- Wrzeszczyna*, pow. Czarnków. Stan. 4. Skorupy. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgr. E. Dąbrowskiego. 1952 : 86.
- Wrzeszczyna*, pow. Czarnków. Stan. 5. Skorupy. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 87a.
- Wygnańczyce*, pow. Wschowa. Stan. nieoznacz. Skorupy. Dar mgra A. Wędzkiego z Leszna. 1952 : 304.
- Zaborowiec*, pow. Leszno. Z cmentarzyska. Za zagrodą A. Szczerbaka, w r. 1931. Dar prof. Z. Zakrzewskiego. 1952 : 155.
- Zakrzew*, pow. Turek. Stan. 2. Czerpak gliniany. Dar T. Malinowskiego (otrzymał od naucz. szkoły w JeziorSKU). 1952 : 276.
- Zbąszyń*, pow. Nowy Tomyśl. Stan. 6. Skorupy. Kult. luź.? Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. A. Lipińskiej, W. Kłosowskiego. 1952 : 261.
- Zielątkowo*, pow. Oborniki. Stan. 2. Osada? kult. luź. Skorupy. Bad. urzęd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 8.
- Zielątkowo*, pow. Oborniki. Stan. 3. Osada? kult. luź. Skorupy. Bad. urzęd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 9.
- Zielątkowo*, pow. Oborniki. Stan. 6. Skorupy. Młodsza ep. brąz. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 58.
- Ziemnice*, pow. Kościan. Stan. nieoznaczone. 3 naczynia. Dar: ze zbiorów Hałasa. 1952 : 141.

B. KULTURA POMORSKA.

- Buszewko*, pow. Szamotuły. Stan. 1. Na półn. końcu wsi. Skorupy. Kult. pomorska? Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego i prac. nauk. Muzeum Archeol. 1952 : 20.
- Człuchów*, pow. loco. Stan. ze zniszczonego grobu. Pokrywa, kości spalone, naczynko. Dar szkoły w Człuchowie. 1952 : 35.
- Gwieździn*, pow. Człuchów. Stan. nieoznacz. 2 naczynka. Kult. pomorska-wczesna (faza wielkowiejska). Dar szkoły w Człuchowie. 1952 : 34.
- Józefinowo*, pow. Oborniki. Stan. z grobu skrzynkowego, zniszczonego sprzed 20 laty. Skorupy i kości. Dar. J. Gosławskiego, art.-rzeźb. z Poznania. 1952 : 104.
- Koczała*, pow. Człuchów. Stan. nieoznacz. Popielnice. Dar szkoły w Człuchowie. 1952 : 32.
- Łąki Pyszarskie*, pow. Września. Stan. w lesie „Reszewicza(?)” na wydmie. Ułamki naczynia glinianego. Dar Z. Tupca z Koźmina. 1952 : 256.
- Miejscowość nieznaną*, pow. Człuchów. Stan. nieoznacz. 3 popielnice, 3 cale pokrywy i ułamki dalszych, skorupy. Dar szkoły w Człuchowie. 1952 : 36.
- Napachanie k. Rokietnicy*, pow. Poznań. Stanowisko: na polu, ca 50 m odległ. od drogi Napachanie-Baranowo. 2 naczynia beczułkowate, skorupy, 2 szpile żel. z ła-

- będzią sztyką, spalone kości. Bad. urzęd. mgr. A. Lipińskiej. 1952 : 249.
- Oborniki*, pow. loco. Stan. 1. Skorupy. Bad. urzęd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 99a.
- Oborniki*, pow. loco. Stan. 10. Fragmenty naczyń. Bad. urzęd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 105.
- Pawłowo Żońskie*, pow. Wągrowiec. Stan. na polu Szymonowicza. Naczynie glin., fragment misy, skorupy, spalone kości. Dar i bad. urzęd. mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, A. Krapowskiej oraz naucz. z Pawłowa Żońskiego. 1952 : 272.
- Pietrzykowo*, pow. Człuchów. Stan. nieoznacz. 3 popielnice. Dar szkoły w Człuchowie. 1952 : 31.
- Poznań-Golecin*, pow. Poznań-Miasto. Stan. 1. Skorupy. Dar mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej. 1952 : 192.
- Przystanki*, pow. Szamotuły. Stan. 2. Skorupy. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego i prac. nauk. Muz. Archeol. 1952 : 29.
- Sąpolno*, pow. Człuchów. Stan. nieokreślone. Naczynie dwuoszne. Dar szkoły w Człuchowie. 1952 : 33.
- Sowinki*, pow. Śrem. Stan. na górze piaszczystej. Skorupy. Kult. pom.? Dar J. Mruli, naucz. szkoły w Sowinkach. 1952 : 271.
- Sulęcina*, pow. Środa. Stan. 2. Cmentarzysko. Piaśnica przy drodze z Sulęcina do Solca. Skorupy, kości spalone. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego. 1952 : 232.
- Trzebaw*, pow. Poznań. Stan. 1. Pole za lasem na ptn. od jez. Góreckiego. Skorupy. Kultura pomorska? Dar mgr. H. Szoldrskiej. 1952 : 229.
- Wągrowiec*, pow. loco. Z grobu skrzynkowego. Naczynia, skorupy, kości spalone. szpila żel. Dar mgra St. Filipowiaka. 1952 : 154.
- Wrzeszczyna*, pow. Czarnków. Stan. 1. Skorupy. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 79.

C. KULTURA GROBÓW KŁOSZOWYCH.

- Śluchowo*, pow. Wejherowo. Stan. 1. Ogród Paszkiego, nad rzeczką Bychówką. Ułamki dużego naczynia. Dar mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej. 1952 : 221.
- Zielątkowo*, pow. Oborniki. Stan. 1. Skorupy. Bad. urzęd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 7.

IV. OKRES PÓŻNOLATEŃSKI I RZYMSKI.

- Chocz*, pow. Kalisz. Osada. Między wsią a Prosną. Skorupy. Starszy okres rzymski. Dar mgra W. Filipowiaka, mgra E. Dąbrowskiego. 1952 : 72.
- Dakowy Mokre*, pow. Nowy Tomyśl. Stan. 2. Piaśnica. Skorupy, ośelka kamienna. Okr. rzymski. Dar Kucucia, kier. szkoły w Dakowach Suchych. 1952 : 14.
- Głogówiec*, pow. Mogilno. Stan. 4. Na pd. od wsi, przy granicy Strzelec na czarnej ziemi. Skorupy. Okres rzymski. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej. 1952 : 226.
- Kielczewo*, pow. Kościan. Stan. 7. Osada nad kanałem obrzańskim. Skorupy. Starszy okr. rzymski. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego. 1952 : 200.
- Kowalewko*, pow. Oborniki. Stan. 1. Ułamki naczyń. Okr. rzymski. Dar mgr. St. Jasnosza. 1952 : 4.
- Kowanówko*, pow. Oborniki. Stan. 1. Skorupy, stopione szkło. Okr. rzym. Bad. urzęd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 107.
- Kunowo*, pow. Mogilno. Stan. 3. Pole piaszczyste. Skorupy. Okr. rzym.? Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej. 1952 : 224.
- Młodzikowo*, pow. Środa. Stan. nieoznaczone. Skorupy. Okr. rzymski. Bad. urzęd. Cz. Potępskiego. 1952 : 243.
- Młodzikowo*, pow. Środa. Stan. 1. z terenu cmentarzyka. Ułamki naczynia wytłaczanego, stopione szkło, ułamki naczyń zdob. kółkiem zębatym. Okres rzymski. Badanie urzęd. mgra St. Jasnosza, W. Kłosowskiego, J. Judzińskiego. 1952 : 241.
- Młodzikowo*, pow. Środa. Stan. 3. Osada. Skorupy, polepa. kości zwierzęce, żuźle żel., nóż, kamień do krzesania. ułamek przedmiotu żel., zapinka emaliow. Okr. rzymski. Bad. urzęd. mgra St. Jasnosza, W. Kłosowskiego, J. Judzińskiego. 1952 : 239.

- Modlica*, pow. Września. Stan. 3. Skorupy. Późny okr. lateński? Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza, mgra T. Wiślańskiego, mgra St. Kurnatowskiego, mgra A. Dymaczeńskiego, W. Bromskiego. 1952 : 161.
- Parkowo*, pow. Oborniki. Stan. na polu gospod. Dachtery. Popielnica z palonymi kośćmi. Okres lateński. Dar Z. Szatkowskiego, naucz. szkoły w Parkowie. 1952 : 291.
- Parkowo*, pow. Oborniki. Stan. na podwórzu gospod. Dachtery. Grot oszczepu żelaznego. Okr. rzymski. Dar Z. Szatkowskiego, naucz. szkoły w Parkowie. 1952 : 292.
- Pietrzykowo*, pow. Człuchów. Stan. nieoznacz. Naczyńko i skorupy, przeważnie przepalone. Okr. rzymski. Dar szkoły w Człuchowie. 1952 : 37.
- Poznań-Wilda*, pow. Poznań-Miasto. Stan. ul. Saperska, przy ogródkach działkowych. Skorupy. Okres późno-lateński. Bad. urz. mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej. 1952 : 205.
- Przyprostynia*, pow. Nowy Tomyśl. Stan. 4. Osada. Skorupy, polepa, ułamek żel., ucho naczynia szklanego. Okres rzymski? Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. A. Lipińskiej, W. Kłosowskiego. 1952 : 267.
- Sępno*, pow. Oborniki. Stan. 3. Skorupy. Okr. późno-lateński. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 56.
- Słopanowo*, pow. Szamotuły. Stan. z grobów zniszczonych. Skorupy, kości spalone, grudka brązu stopionego. Okres rzymski. Dar mgr. H. Przewoźnej. 1952 : 138.
- Solec*, pow. Środa. Stan. 5. Osada. Zbocze drogi z Sulęcina do Solca, na granicy obu wsi. Skorupy i polepa. Okres późno-lateński i rzymski. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego. 1952 : 231.
- Strzelce*, pow. Mogilno. Stan. IV. Z osady z okresu rzymskiego, na kurhanie neolit. Skorupy, polepa, ciężarek tkacki, żuźle żelazne. naczynie zlepięne z ułamek, kości zwierzęce. Okres rzymski. Bad. urz. mgra T. Wiślańskiego, mgra A. Dymaczeńskiego. 1952 : 302.
- Strzyżewice*, pow. Leszno. Stan. 4. Pole na pld.-wsch. od wsi. Skorupy. Okres rzymski (1) i wczesnośredniow. Dar mgra A. Wędzkiego z Leszna. 1952 : 297.
- Syców*, pow. loco. Stan. 1. Skorupa zdobiona. Młodszy okres rzymski. Bad. urz. mgr. St. Jasnosza. 1952 : 290.
- Trląg*, pow. Mogilno. Stan. 2. Na pld. od Trląga, nad jeziorem. Skorupy. Okres rzymski? Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. A. Lipińskiej, mgra St. Jasnosza. 1952 : 184.
- Wieprzycze*, pow. Gorzów Wielkop. Stan. 1. Skorupy. Okres rzymski? Dar T. Malinowskiego. 1952 : 215.
- Zaborowo*, pow. Leszno. Stan. 1. Zagajnik i pole na zachód od szosy Zaborowo-Góra Śląska. Skorupy, okres rzymski. Dar mgra A. Wędzkiego z Leszna. 1952 : 296.
- Zakrzew*, pow. Turek. Stan. 2. 3 fibule (w tym 1 emaliow.), nożyce, grot oszczepu, siekierka, róg jeleni z nacięciem. Okres rzymski. Dar T. Malinowskiego (otrzymał od naucz. szkoły w Jeziorsku). 1952 : 275.
- Zielątkowo*, pow. Oborniki. Stan. 4. Skorupy. Okres rzymski? Bad. urz. mgr. St. Jasnosza. 1952 : 11.
- V. WCZESNY I PÓŻNY OKRES ŚREDNIOWIECZNY.**
- Buszewko*, pow. Szamotuły. Stan. 1. Ułamek dna naczynia ze znakiem garncarskim. Okres wczesnośredniow. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego i prac. nauk. Muzeum Archeol. 1952 : 21.
- Buszewko*, pow. Szamotuły. Stan. 2. Grodzisko?. Skorupy, kawałek polepy. Okres wczesnośredniow. Bad. prof. Kostrzewskiego i prac. naukowych. Muzeum Archeol. 1952 : 22.
- Buszewo*, pow. Szamotuły. Stan. 2. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego i prac. nauk. Muzeum Archeol. 1952 : 17.
- Chelm Lubelski*, pow. loco. Stan. ul. Piramowicza 13 i 15. Skorupa. Okres wczesnośredniow. Dar. T. Malinowskiego. 1952 : 258.
- Chocz*, pow. Kalisz. Stań. między wsią, a Prosną. Osada. Skorupy. Okres wczesnośredniowieczny. Dar mgr. W. Filipowiaka i mgr. E. Dąbrowskiego. 1952 : 73.
- Czacz*, pow. Kościan. Stan. z grodziska stożkowego. Ułamki naczyń. Okres późnośredniow. Dar A. Wędkiego z Leszna. 1952 : 277.
- Dakowy Mokre*, pow. Nowy Tomyśl. Stan. 2. Piaśnica. Skorupy, kości zwierzęce. Okres wczesnośredniowieczny. Dar Kukucia kier. szkoły w Dakowach Suchych. 1952 : 15.
- Dolsk*, pow. Śrem. Stan. 1. Skorupy. Okres wczesnośredniowieczny. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. T. Wiślańskiego. 1952 : 143.
- Dolsk*, pow. Śrem. Stan. 2. Skorupy. Okres wczesnośredniowieczny. Badania urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra T. Wiślańskiego. 1952 : 145.
- Dylewo*, pow. Ostrołęka. Stan. 1. Skorupy. Okres wczesno- i późnośredniowieczny. Dar Z. Bukowskiego, T. Malinowskiego, J. Potockiego, J. Machnika, H. Zollówny, stud. H. K. M. z Poznania i Krakowa. 1952 : 209—210.
- Dylewo*, pow. Ostrołęka. Stan. 2. Skorupy. Okres późnośredniowieczny. Dar. Z. Bukowskiego, J. Machnika, T. Malinowskiego, J. Potockiego, H. Zollówny, stud. H. K. M. z Poznania i Krakowa. 1952 : 211.
- Dylewo*, pow. Ostrołęka. Stan. 3. Skorupy. Okres wczesno- i późnośredniowieczny. Dar Z. Bukowskiego, J. Machnika, T. Malinowskiego, J. Potockiego, H. Zollówny, stud. H. K. M. z Poznania i Krakowa. 1952 : 212—213.
- Gołanice*, pow. Leszno. Stan. z pola uprawnego nad jeziorem, na północ od wsi. Skorupy. Okres wczesnośredniowieczny. Dar mgra A. Wędzkiego z Leszna. 1952 : 278.
- Kiekrz*, pow. Poznań. Stan. 4. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, mgra St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 69.
- Krobia Stara*, pow. Gostyń. Stan. nieoznacz. Ułamek ucha naczynia. Okres wczesnośredniow. Badanie urz. mgr. A. Lipińskiej. 1952 : 247a.
- Lasocice*, pow. Leszno. Stan. 1. Na północ od szosy Strzyżewice-Lasocice, na polu przylegającym od wschodu do płytkiej, wąskiej dolinki. Skorupy. Okres późnośredniowieczny. Dar mgra A. Wędzkiego z Leszna. 1952 : 295.
- Leszno*, pow. loco. Stan. z pola przy drodze stanowiącej przedłużenie ul. Kluczowej. Skorupy. Okres wczesnośredniowieczny. Dar mgra A. Wędzkiego z Leszna. 1952 : 279.
- Lubosina*, pow. Szamotuły. Stan. 5. Ułamek niekiej glin. i skorupy. Okres wczesnośredniow. Badanie urz. prof. J. Kostrzewskiego i pracowników nauk. Muzeum Archeol. 1952 : 25.
- Lubosina*, pow. Szamotuły. Stan. 4. Skorupy. Okres wczesnośredniowieczny. Badanie urz. prof. J. Kostrzewskiego i pracown. nauk. Muzeum Archeol. 1952 : 27.
- Łąki Pyzdrowskie*, pow. Września. Stan. nieoznaczone. Toporek rogowy z czworobocznym otworem. Okres wczesnośredniowieczny. Dar Z. Tupca, z Koźmina. 1952 : 257.
- Miały*, pow. Czarnków. Stan. 3. Skorupy. Okres wczesnośredniowieczny. Badania urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgra E. Dąbrowskiego, A. Knapowskiej. 1952 : 114.
- Miejscowość nieznana*, pow. Człuchów. Stan. nieoznacz. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Dar szkoły w Człuchowie. 1952 : 38.
- Miejscowość nieznana*, Pomorze Mazurskie. Stan. nieoznaczone. Bransoleta brązowa. Okres wczesnośredniowieczny. Dar N. N. 1952 : 260.
- Młodzikowo*, pow. Środa. Stan. nieoznacz. Prześliki glin. Okres wczesnośredniow. Dar I. Zimowskiego. 1952 : 244.
- Młodzikowo*, pow. Środa. Stan. 3. Skorupy, nóż żelaz. ułamek przedmiotu żel. Okres wczesnośredniow. Bad. urz. mgr. St. Jasnosza, W. Kłosowskiego, J. Judzińskiego. 1952 : 240.
- Młodzikowo*, pow. Środa. Stan. 4. Cmentarzysko rządowe. Inwent. grobów: Skorupy, grot oszczepu, 17 noży żel. okucia wiadra, krzesiwo żel., 2 krzem., 4 okucia żel. z resztkami drzewa i nitami, igła żel., fragment igły żel., 7 kabłączków skroniowych brąz., 2 kabłączki skroniowe srebrne, blaszka brązowa, szkielety, polepa.

- Luźne zabytki: z terenu przyległ. do cmentarz. rzędowego, skorupy, przeszlik gliniany, fragment przedmiotu żelaznego, fragm. paciorka szklanego, 2 fragm. noża żelaznego, pierścioneł brązowy z niebieskim oczkiem, dwa pierścionełki brązowe złączone ze sobą. 2 paciorki z łupku, fragm. paciorka szklanego, fragm. monety srebrnej, fragm. surowca żelaznego. 5 okrzesków krzemiennych, kość. Okres wczesnośredniow. Bad. urzęd. Cz. Potemskiego. 1952 : 242.
- Modlica**, pow. Września. Stan. I. Srebrny kabłączek skroniowy, skorupy. Okres wczesnośredniow. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. St. Jasnosza, mgr. T. Wiślańskiego, mgr. A. Dymaczewskiego, mgr. St. Kurnatowskiego, W. Bromskiego. 1952 : 158.
- Mosina**, pow. Śrem. Stan. 12. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Dar mgr. A. Wędzkiego z Leszna. 1952 : 264.
- Muchocin**, pow. Międzychód. Stan. 1. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza, mgr. E. Dąbrowskiego. 1952 : 47
- Nowemiasto**, pow. Jarocin. Stan. Zamczysko. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Dar mgr. W. Filipowiaka, mgr. E. Dąbrowskiego. 1952 : 76.
- Ostrolęka**, pow. loco. Stan. 1. Skorupy. Okres późnośredniow. Dar Z. Bukowskiego, J. Machnika, T. Malinowskiego, J. Potockiego, H. Zollówny, stud. H. K. M. z Poznania i Krakowa. 1952 : 214.
- Poznań-Szeląg**, pow. Poznań-miasto. Stan. 1. Zbocze nad Wartą, na prawo od drogi do ogrodu Strzeleckiego. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Dar mgr. A. Wędzkiego z Leszna. 1952 : 278.
- Poznań-Śródmięcie**. Stan. Plac Kolegiacki, róg ul. Wodnej. Na terenie budującego się osiedla. Garnek i dzban glin. (garnek ma znak garncarski. Okres późnośredniow. Dar Miejskie Przeds. Budowl. z Poznania 1952 : 207.
- Poznań-Wilda**, pow. Poznań-miasto. Stan. osada. Ul. Partyzantów i Saperska. Skorupy i kości zwierzęce. Okres wczesnośredniow. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. A. Lipińskiej, Kaczmarka. 1952 : 133.
- Poznań-Wilda**, pow. Poznań-miasto. Stan. osada, ul. Saperska, przy ogródkach działkowych. Naczynie, ułamki naczyń, narzędzia kościane, (igła, szydło), ułamek, noża żelazn. i inne przedmioty żelazne, kości zwierzęce polepa, węgle drzewne. Okres wczesnośredniow. Bad. urzęd. mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej. 1952 : 206.
- Przybyszewo**, pow. Leszno. Stan. 1. Pole uprawne na połudn. od wsi. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Dar mgr. A. Wędzkiego z Leszna. 1952 : 281.
- Przybyszewo**, pow. Leszno. Stan. 2. Pole na zachód od wsi. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Dar mgr. A. Wędzkiego z Leszna. 1952 : 282.
- Przystanki**, pow. Szamotuły. Stan. 3. Na zbiegu drogi z Przystanek do stacji w Lubosinie. Skorupy. Z jamy wczesnośredniow. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego i prac. naukowych Muzeum Archeol. 1952 : 30.
- Radzyń**, pow. Głogów. Stan. na polu uprawnym nad jeziorem Sławskim, na zachód od wsi. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Dar mgr. A. Wędzkiego z Leszna. 1952 : 285.
- Rosko**, pow. Czarnków. Stan. 3. Skorupy. Okres późnośredniow. Bad. urzęd. mgr. St. Jasnosza. 1952 : 18".
- Runowo**, pow. Śrem. Stan. 1. przy stacji kol. Kórnik. Z jam i luźno. Skorupy, polepa, kości zwierzęce, węgle drzewne, odłupki krzem. Okres wczesnośredniow. Bad. urzęd. mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. A. Lipińskiej. 1952 : 269.
- Santok**, pow. Gorzów Wielkop. Stan. 1. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Dar. Tad. Malinowskiego. 1952 : 218.
- Santok**, pow. Gorzów Wielkop. Stan. 2. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Dar T. Malinowskiego. 1952 : 219.
- Santok**, pow. Gorzów Wielkop. Stan. 3. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza, mgr. St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 52.
- Sępno**, pow. Oborniki. Stan. 1. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza, mgr. St. Kurnatowskiego, W. Kłosowskiego. 1952 : 52.
- Strychy** (kol.), pow. Skwierzyna. Stan. 1. Pole piaszczyste na półn.-zach. od młyna Pieszków, przy ścieżce. Skorupy. polepa. Okres wczesnośredniow. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza, mgr. E. Dąbrowskiego. 1952 : 40.
- Strychy** (kol.), pow. Skwierzyna. Stan. 3. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza, mgr. E. Dąbrowskiego. 1952 : 44.
- Strzelce**, pow. Mogilno. Stan. 2. Z jamy i luźno. Skorupy. kości zwierz. węgle drzewne, nóż żel. Z jamy wczesnośredniow. i luźno w kurhanie. Bad. urzęd. mgr. T. Wiślańskiego, mgr. A. Dymaczewskiego. 1952 : 307.
- Strzyżewice**, pow. Leszno. Stan. 4. Pole na płd.-wschód od wsi. Skorupy. Okres rzymski? i wczesnośredniow. Dar mgr. A. Wędzkiego z Leszna. 1952 : 297.
- Strzyżewice**, pow. Leszno. Stan. 5. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Dar mgr. A. Wędzkiego z Leszna. 1952 : 294.
- Strzyżewice**, pow. Leszno. Stan. 6. Pole na wsch. od toru kolej. i na zach. od lasu. Skorupy. Okres wczesnośredniow. i późnośredniow. Dar mgr. A. Wędzkiego z Leszna. 1952 : 286.
- Sulęcinek**, pow. Środa. Stan. 1. Z cmentarzyska rzędowego. Kabłączek skroniowy i ułamek noża żel. Okres wczesnośredniow. Dar St. Kurcucha. 1952 : 196.
- Trląg**, pow. Mogilno. Stan. 2. Na płn. od Trłaga nad jeziorem. Skorupy i polepa. Okres wczesnośredniow. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. A. Lipińskiej, mgr. St. Jasnosza. 1952 : 185
- Trląg**, pow. Mogilno. Stan. 3. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. A. Lipińskiej, mgr. St. Jasnosza. 1952 : 187.
- Trzebaw**, pow. Poznań. Stan. 1. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Dar mgr. H. Szoldrskiej. 1952 : 230.
- Tulce**, pow. Środa. Stan. 1. Osada. Szkoła leśna, oddz. 18 d, 60 m od granicy lasu. Skorupy, m. in. dużo ze znakiem garncarskim. Okres wczesnośredniowieczny. Bad. urzęd. mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej. 1952 : 135.
- Wieleń**, pow. Czarnków. Stan. 4. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. St. Jasnosza, mgr. E. Dąbrowskiego. 1952 : 94.
- Wieprzycze**, pow. Gorzów Wielkop. Stan. 1. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Dar T. Malinowskiego. 1952 : 216.
- Wrzeszczyna**, pow. Czarnków. Stan. 3. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. St. Jasnosza, mgr. E. Dąbrowskiego. 1952 : 84.
- Zbąszyń**, pow. Nowy Tomyśl. Stan. 6. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. A. Lipińskiej, W. Kłosowskiego. 1952 : 262.
- Zbąszyń**, pow. Nowy Tomyśl. Stan. 7. Skorupy. Okres późnośredniow. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. A. Lipińskiej, W. Kłosowskiego. 1952 : 263.
- Zarnowiec**, pow. Wejherowo. Stan. Grodzisko „Zamkowa Góra“. Ułamki naczyń bogato zdobione, ośelka z łupku, pół przeszlika glinian. igły kościane, paciorki z szkliska i kryształu górskiego. przedmioty żelazn. ułamek kolczyka srebrnego, ułamek obręczy żel., wiadra itd. Okres wczesnośredniow. Dar prof. A. Wrzowska. 1952 : 39.

VI. CHRONOLOGIA NIEOZNACZONA

- Dolsk**, pow. Śrem. Stan. 4. Skorupy. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. T. Wiślańskiego. 1952 : 147.
- Kielczewo**, pow. Kościan. Stan. 8. Nad kanałem obrzańskim. Na płn. zach. od stan. 7. Skorupy. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego. 1952 : 201.
- Mężyk**, pow. Czarnków. Stan. 5. Skorupy. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. E. Dąbrowskiego, A. Knapowskiej. 1952 : 124.

Przybyszewo, pow. Leszno. Stan. 2. Skorupy. Dar mgra A. Wędzkiego z Leszna. 1952 : 283.
Starosiedle (kol.), pow. Gubin. Stan. 3. Piaśnica, przy szosie. Skorupy. Bad. urząd. mgra St. Jasnosza. 1952 : 237.
Szczuczyn, pow. Szamotuły. Stan. 2. Na pld. od stan. 1. bliżej szosy, między nią a Samicą. Skorupy. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgra St. Jasnosza. 1952 : 208.
Trląg, pow. Mogilno. Stan. 3. Przy osobnych gospodarstwach na pld. od wsi. Skorupy. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. A. Lipińskiej, mgra St. Jasnosza. 1952 : 186.

-R O K 1 9 5 3.

I. EPOKA KAMIENNA

- Baraki*, pow. Biłgoraj. Stan. nieoznacz. Grocik trapezowaty, rylec, skrobacz, krzem. igielkowaty, wióry, odłupki, przeważnie z krzemienia święciechowskiego. Mezolit. Dar M. Pękalskiego z Biłgoraja. 1953 : 280.
Borowo, pow. Środa. Stan. 4. Narzędzia krzem., wióry, rdzenie, odłupki, skorupy. Mezolit i neolit. Bad. urząd. mgra E. Dąbrowskiego. 1953 : 192.
Borowo, pow. Środa. Stan. nieoznacz. Ułamki naczyń, rdzenie krzem., skrobacze, grociki trapezow., igielkowate, inne narzędzia, wióry, odłupki, okrzęszi krzem. Mezolit i neolit (kult. puch. lej.) Bad. urz. mgra St. Jasnosza. 1953 : 233.
Brzeźno, pow. Konin. Stan. „Wielga Łęka”, albo „Białe Góry”. Wióry i odłupki krzem. Ep. kam. Depozyt miernicz. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 43.
Bydgoszcz - Czersko Polskie, pow. Bydgoszcz. Stan. wzgórze piaszczyste na pld.-zach. od Czerska Polskiego (górną terasą dyluw. Brdy). Wióry i odłupki. Ep. kam. Bad. urząd. mgra St. Jasnosza. 1953 : 224.
Cerekwica, pow. Poznań. Stan. 1. Rdzeń, wiór, odłupki. Ep. kam. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej - Piaszykowej, A. Knapowskiej. 1953 : 107.
Cerekwica, pow. Poznań. Stan. 2. Odłupki. Ep. kam. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, A. Knapowskiej. 1953 : 108a.
Cerekwica, pow. Poznań. Stan. 3. Skorupy i przedmioty krzem. Neolit. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej i A. Knapowskiej. 1953 : 109.
Cerekwica, pow. Poznań. Stan. 4. Rdzenie, odłupki. Mezolit. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, A. Knapowskiej. 1953 : 110.
Cieplice, pow. Jelenia Góra. Stan. nieozn. Siekierka kam. Neolit. Dar Cz. Białasa ze Słupcy. 1953 : 262.
Czapury, pow. Poznań. Stan. 11. Skrobacz, ułamek grocika trzoneczkow. grocik igielkow., wióry, odłupki. Mezolit. Dar. Fr. Maciejewskiego. 1953 : 97.
Czapury, pow. Poznań. Stan. 12. Rdzeń krzem., wiór zaszczerbiony z kwarcytu?, wiórek krzem., odłupki. Mezolit. Dar Fr. Maciejewskiego. 1953 : 98.
Dąbrowa Biskupia, pow. Inowrocław. Stan. z tzw. Żalników, o 200 m na pld. od budynku Prezydium Gminnej Rady Narod. Siekieromłot ze śladami pilowania, 2 siekieromłoty mniejsze, 2 siekiery krzem. (1 o soczewkowej przekroju, 1 z pasiastego krzem.). Neolit. Bad. urząd. T. Malinowskiego. 1953 : 203.
Drezdenko, pow. Strzelce Krajeńskie. Stan. 1. Z grodziska wczesnośredn. Odłupek krzem. Ep. kamienna. Dar mgra A. Wędzkiego z Poznania. 1953 : 80.
Góry Polickie, pow. Września. Stan. na polu Kubisiaka. Skorupa. Neolit. Kult. puch. lej. Depozyt mier. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 48.
Janówek Duranowski, pow. Sochaczew. Stan. nieoznacz. Połowa toporka kam. Neolit. Dar. N. Elbanowskiego z Poznania. 1953 : 235.
Kaszuba (gm. Chorzeń), pow. Konin. Stan. Gródek. Skorupy. Neolit. Dar mier. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 137.
Kępa Wielka, pow. Środa. Stan. 3. Skrobacz krzem. Mezolit. Bad. urząd. mgra E. Dąbrowskiego. 1953 : 193.
Konin, pow. loco. Stan. B. Skrobacz, wióry, odłupki, rdzeń. Mezolit. Dar mier. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 142.
Konin, pow. loco. Stan. B. Skorupa, odłupki krzem. Neolit. Depozyt mier. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 9.
Konin, pow. loco. Stan. między Przydziałkami a Hyclem (na wschód od drogi). Wiór i odłupek krzem. Ep. kam. Depoz. mier. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 15.
Konin, pow. loco. Stan. między Przydziałkami a Hyclem (na wschód drogi). Skorupy. Ep. kam. Depozyt mier. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 16.
Konin-Rumin, pow. Konin. Stan. C. Piaski między Koninem a Ruminem. Narzędzia krzem. (grociki igielkow., skrobacz), wióry. Mezolit. Depoz. miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 26.
Konin-Rumin, pow. Konin. Stan. D. Piaski między Koninem a Ruminem. Skorupy, skrobacz krzem., odłupki. Kult. puch. lej. i inn. Neolit. 1953 : 24.
Koziegłowy, pow. Konin. Stan. nieoznacz. Topór kamienny ze śladami pilowania. Ep. kam. Kult. cer. wstęp. Depoz. mgra W. Filipowiaka. 1953 : 172.
Lasek, pow. Poznań. Stan. Ia. Skorupy, polepa, fragmenty toporków, płyta do polerowania. Neolit. Kult. ceramiki wstęp. Zbiory poniemieckie ze zbiorów. Th. mma. 1953 : 244.
Łęgowo, pow. Wągrowiec. Stan. 1. Na wschód od drogi z klasztoru w Wągrowcu do Łęgowa. Skorupy. Kult. puch. lej. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, A. Knapowskiej. 1953 : 83.
Łęgowo, pow. Wągrowiec. Stan. 2. Wzgórze na pld. od jez. Łęgowskiego. Rdzeń, wiórki krzem., odłupki, skorupy. Mezolit i neolit? Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, A. Knapowskiej. 1953 : 85.
Łęgowo, pow. Wągrowiec. Stan. 7. Skorupy. Neolit. Kult. puch. lej. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, A. Knapowskiej. 1953 : 94.
Łęgowo, pow. Wągrowiec. Stan. 8. Skrobacz krzem., wióry, odłupki, skorupy. Mezolit i neolit. Kult. puch. lej. i inn. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgra St. Jasnosza, A. Knapowskiej. 1953 : 96.
Miejscowość nieznana, pow.? Stan. nieoznacz. Toporek kamienny. Neolit. Dar Rogowskiego z Zielonej Góry. 1953 : 79.
Młodzikowo, pow. Środa. Stan. 1. Narzędzie krzem. (grociki igielkow. i dłutow., skrobacze, wióry zaszczerbione, łuszcznik), wióry, rdzenie, odłupki, skorupy. kamień ze śladami używania. Mezolit, neolit. Kult. puch. lej. Bad. urząd. mgra E. Dąbrowskiego, mgr. A. Dymaczewskiego. 1953 : 178.
Młodzikowo, pow. Środa. Stan. 2. Narzędzia krzem. (grociki igielkow. i dłutow., grocik sercowaty, skrobacze), rdzenie, wióry, odłupki. Mezolit. Bad. urząd. mgra E. Dąbrowskiego i mgra A. Dymaczewskiego. 1953 : 179.
Młodzikowo, pow. Środa. Stan. 4. Nóż półtylcowy krzemienisty i odłupki. Ep. kam. Bad. urząd. mgra E. Dąbrowskiego, mgr. L. J. Łuki, mgra A. Dymaczewskiego. 1953 : 183.
Młodzikowo, pow. Środa. Stan. 4. (cementarzysko wczesnośredniow.) 2 grociki sercowate, 4 skrobacze, niewykończony grocik liściowaty? Ep. kamienna (m. in. neolit). Bad. urząd. mgra St. Jasnosza. 1953 : 241.
Młodzikowo, pow. Środa. Stan. 5. Grocik igielkow., skrobacz, wióry, odłupki. Mezolit. Bad. urząd. mgra E. Dąbrowskiego, mgra J. L. Łuki, mgra A. Dymaczewskiego. 1953 : 185.
Młodzikowo, pow. Środa. Stan. 7. Rdzenie, wióry, odłupki, skorupy, Ep. kamienna. Bad. urząd. mgr. E. Dąbrowskiego, mgr. J. L. Łuki, mgr. A. Dymaczewskiego. 1953 : 187.
Młodzikowo, pow. Środa. Stan. 8. Półwytwór grocika sercowatego. Neolit. Bad. urząd. mgr. E. Dąbrowskiego. 1953 : 190.
Modliborzyce, pow. Inowrocław. Stan. nieoznacz. Uchł naczyń. Neolit. Kult. puch. lej.? Dar prof. Z. Zakrzewskiego. 1953 : 74.
Mosina, pow. Śrem. Stan. 3. Nad Obrą. Grociki igielkow. i dłutow., skrobacze, wióry półtylcowe, rdzenie, wióry.

- odłupki, skorupy. Mezolit i neolit. Kult. puch. lej. Dar T. Maciejewskiego z Puszczykówka. 1953 : 120.
- Mosina*, pow. Śrem. Stan. 3. Wióry i odłupki krzem. Ep. kam. Dar. T. Maciejewskiego z Puszczykówka. 1953 : 263.
- Mosina*, pow. Śrem. Stan. 10. Grociki trapezowate, narzędzia, wióry, odłupki krzem. Ep. kam. Dar T. Maciejewskiego z Puszczykówka. 1953 : 26.
- Mosina*, pow. Śrem. Stan. 10. Narzędzia krzem. (grocik igielkow., rylec, skrobacz itd.), wióry, odłupki, rdzenie. Mezolit i ew. paleolit? Dar Tad. Maciejewskiego z Puszczykówka. 1953 : 118.
- Mosina*, pow. Śrem. Stan. B1. Niedaleko od stan. B. Wiórek, odłupki krzem. Ep. kam. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza. 1953 : 163.
- Mosina*, pow. Śrem. Stan. D. Skorupa, wiórek, odłupki krzem. Ep. kam. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza. 1953 : 164.
- Mrcwino*, pow. Poznań. Stan. 3. Ceramika, płyta do polewania, skrobacz krzem., wiór, rdzenie i odłupki. Neolit. Kult. puch. lej. Bad. uż. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, A. Knapowskiej. 1953 : 116.
- Myszkowo*, pow. Szamotuły. Stan. nieoznacz. Toporek kam. Neolit. Dar Marii Kostrzewskiej. 1953 : 282.
- Miejscowość nieznana*, NRD. Łużyce? Stan. nieoznacz. Toporek kamienny, facetowany. Neolit. Kult. ceram. sznur. Dar St. Ziętka z Gubina. (z Muzeum w Gubinie). 1953 : 257.
- Niwka*, pow. Śrem. Stan. 1. Skrobacz krzem., i odłupki. Mezolit. Dar T. Maciejewskiego z Puszczykówka. 1953 : 130.
- Niwka*, pow. Śrem. Stan. 7. Rdzenie, wióry, odłupki krzem. Ep. kam. Dar. T. Maciejewskiego z Puszczykówka. 1953 : 133.
- Olszewo*, pow. Środa. Stan. 1. Wzgórze wśród łąk na pln. od punktu 72. Skorupy, skrobacz, wiórki, odłupki krzem. Kult. puch. lej. Bad. prof. J. Kostrzewskiego mgr. St. Jasnosza. 1953 : 221.
- Osada Konin*, pow. Konin. Stan. T. Grocik igielkowaty, skrobacze, wiórki, odłupki, skorupy (z ornamentem sznurowym). Mezolit i neolit. Kult. ceramiki sznurowej i inn. Depozyt mier. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 10.
- Popielewo*, pow. Mogilno. Stan. 4. Skorupy, odłupki krzem. Kult. puch. lej. Dar A. Nowakowskiego i bad. urząd. i mgr. St. Jasnosza. 1953 : 221.
- Poznań-Junikowo*, pow. Poznań-miasto. Stan. 1. Skorupy, wiór krzem., odłupki. Neolit. Kult. puch. lej. Bad. urząd. mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, A. Knapowskiej, T. Malinowskiego. 1953 : 122.
- Poznań-Junikowo*, pow. Poznań-miasto. Stan. 2. Skorupa. Neolit? Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. St. Jasnosza, A. Knapowskiej. 1953 : 125.
- Poznań-Junikowo*, pow. Poznań-miasto. Stan. 4. Ziemianka. Skorupy. Kult. puch. lej. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. St. Jasnosza, A. Knapowskiej. 1953 : 127.
- Poznań-Rataje*, pow. Poznań-miasto. Stan. 2. Odłupki. Ep. kam. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, A. Knapowskiej, W. Kłosowskiego. 1953 : 103 a.
- Poznań-Świerczewo*, pow. Poznań-miasto. Stan. 1. Nieużytki przy szosie Poznań-Zabikowo. Ułamki naczyń, rylec (?), odłupki. Neolit. Kult. puch. lej. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego. 1953 : 248.
- Poznań-Świerczewo*, pow. Poznań-miasto. Stan. 2. Ziemianka kult. pomorskiej. Odłupek ze śladami załuskiwania. Okrzeski krzem. Neolit. Bad. urząd. mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej. 1953 : 252.
- Rumin*, pow. Konin. Stan. „Bycza Góra“. Skorupy i odłupki krzem. Neolit. Kult. puch. lej. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 1.
- Rumin*, pow. Konin. Stan. C. Skorupy i odłupki. Neolit. Kult. praugrofińska. Dar miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 138.
- Ruszków*, pow. Koło. Stan. 1. Wydmy nad Wartą. Rylec podwójny, wióry krzem. Ep. kam. Dar Z. Tupca z Powiercia. 1953 : 207.
- Separowo*, pow. Nowy Tomyśl. Stan. II. Znaleziono przy kopaniu torfu przez W. Zimmermana. Puchar lej. i czaszka kozy? Neolit. Kult. puch. lej. Depozyt E. Rąbiewi, nauczyciela. 1953 : 206.
- Skrzynki*, pow. Poznań. Stan. 2. Skorupy i łuszczyk krzem. Kult. puch. lej. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Kurnatowskiego, A. Knapowskiej. 1953 : 57.
- Sowiniec leśn.*, pow. Śrem. Stan. 2. Pole przy leśnictwie. Ułamki naczyń, skrobacze, odłupki krzem. Kult. puch. lej. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza. 1953 : 161.
- Stobnica*, pow. Oborniki. Stan. w pln. części wsi na wydmie nad stawem. Odłupki i ułamek 2 wiórów krzem. Mezolit. Dar ucznia Szkoły Podstaw. Nr. 12 w Poznaniu. 1953 : 267.
- Strzelce*, pow. Mogilno. Stan. 6a. Odłupki krzem. Ep. kam. Bad. urząd. W. Bromskiego. 1953 : 199.
- Sulęcinek*, pow. Środa. Stan. 2. Grocik sercowaty. Bad. urząd. mgr. E. Dąbrowskiego. 1953 : 195.
- Szczepidło*, pow. Konin. Stan. X. Uroczysko „Ulica“. Narzędzia krzem. (grocik dłut., grocik sercow., wiór zaszczerbiony), wiórki, odłupki, skorupy. Mezolit. Neolit. (Kult. puch. lej.). Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 21.
- Szczepidło*, pow. Konin. Stan. uroczysko Buda. Narzędzia krzem. (grociki sercow., skrobacze itd.), wióry, rdzenie, odłupki krzem. Mezolit i neolit. Depozyt miernicz. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 22.
- Szydłowo*, pow. Mogilno. Stan. 2. Skorupy. Neolit. Kult. ceramiki wstęg. nadcisańskiej. Dar A. Nowakowskiego i bad. urząd. mgr. St. Jasnosza. 1953 : 215.
- Święciechowa*, pow. Leszno. Stan. 1. Pole na pln. od miasta w dolinie rzeczki. Łuszczyk krzem. Ep. kam. Dar mgr. A. Wędzkiego z Poznania. 1953 : 166.
- Święciechowa*, pow. Leszno. Stan. 3. Pole piaszczyste na pln.-wschód od miasta, przy szosie do Leszna. Odłupek zaszczerbiony, wióry, odłupki krzemienne. Ep. kam. Dar mgr. A. Wędzkiego z Leszna. 1953 : 167.
- Tomice*, pow. Jarocin. Stan. nieoznacz. Toporek kamienny. Neolit. Bad. urząd. T. Malinowskiego i J. Potockiego. 1953 : 279.
- Tuczno*, pow. Inowrocław. Stan. 10. Były Park Dworski. Ułamek siekierki kamiennej, wiórek krzemienney odłupki. Neolit. Kult. puch. lej. Bad. urząd. mgr. T. Wiślańskiego. 1953 : 196.
- Więckowice*, pow. Poznań. Stan. 1. Osada. Na granicy Kalw. Rdzenie, wióry, odłupki. Mezolit. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Kurnatowskiego, A. Knapowskiej. 1953 : 59.
- Więckowice*, pow. Poznań. Stan. 3. Wiórek. Ep. kam. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Kurnatowskiego, A. Knapowskiej. 1953 : 64.
- Zrenica*, pow. Środa. Stan. 3. W rowie odwadniającym na pln. brzegu rzeczki, na zachód od szosy ze Środy do Włostowa. Skorupy, wiórek, odłupki. Kultura nadcisańska. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza. 1953 : 233a.

II. WCZESNY I STARSZY OKRES EPOKI BRĄZOWEJ (I i II OKRES)

- Borowo*, pow. Środa. Stan. nieoznacz. Skorupa. I okres brązu. Bad. urząd. mgr. St. Jasnosza. 1953 : 233a.
- Konin*, pow. loco. Stan. B. Skorupy (części naczynia z listwą poziomą). Kult. przedłuż. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 7.
- Konin*, pow. loco. Stan. 300 m na wschód od stan. B. Skorupa. Kult. przedłuż. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 45.
- Konin*, pow. loco. Stan. między „Przydziałkami“ a Hyclem (na zachód od drogi). Skorupa. Kult. przedłuż. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 18.
- Konin-Przydziałki*, pow. Konin. Stan. na gruntach Szczapy. Skorupy, odłupki krzem. Kult. przedłuż. Dar miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 140.
- Łęki Małe*, pow. Kościan. Z kurhanu I. Ceramika, 2 sztylety, berło sztyletowe, 2 siekierki, dłuto, 3 szpile, 2 naramienniki brązowe, 4 pierścienie złote, resztki

- szkieletu, kości zwierzęce, 2 paciorki bursztynowe, drewno, kości. Okr. I ep. brąz. Kult. unietycka. Bad. urząd. mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. St. Kurnatowskiego, A. Knapowskiej. 1953:210 i 225.
- Młodzikowo**, pow. Środa. Stan. 1. Cmentarzysko rzymskie. Skorupy. Kult. przedłuż. Bad. urząd. mgr. E. Dąbrowskiego. 1953:191.
- Modliborzyce**, pow. Inowrocław. Stan. nieoznacz. Skorupy, puchar tulipanowaty, popielnica z 4 nóżkami. I okres ep. brązowej. Dar. prof. Z. Zakrzewskiego z Poznania. 1953:73.
- Mosina**, pow. Śrem. Stan. 11. Wydma na płu. od drogi z Mosiny do Rogalinka blisko toru. Skorupy. Kult. przedłuż. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza. 1953:162.
- Osada Konin**, pow. Konin. Stan. T. Skorupa. Kult. przedłuż. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953:11.
- Parzęczewo**, pow. Kościan. Stan. nieoznacz. Siekierka brąz. Wczesna okres brąz. Dar A. Nowakowskiego. nauczyciela z Popielowa. 193:211.
- Rumin**, pow. Konin. Stan. „Bycza Góra“. Skorupy. Kult. przedłuż. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953:2.
- Szczepidło**, pow. Konin. Stan. X. Ułamek brzegu naczynia z ornam. paznokciowym. I okres brąz. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953:20a.
- Szczepidło**, pow. Konin. Stan. X. Uroczysko Ulica. Ułamek naczynia. Kult. przedłuż. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953:20.
- Szczepidło**, pow. Konin. Stan. Uroczysko. Budy. Skorupy. kości spalone. Kult. przedłuż. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953:23.
- III. ŚRODKOWY, MŁODSZY I NAJMŁODSZY OKRES EPOKI BRĄZOWEJ: OKRES HALSZTACKI WCZESNY I ŚRODKOWY OKRES LATEŃSKI.
- A. KULTURA ŁUŻYCKA.
- Barczyglów**, pow. Konin. Stan. na pldn.-wschód od uroczyska Sadek na gruntach ornych. Skorupy. Kult. łużycka. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953:38.
- Barczyglów**, pow. Konin. Stan. na wspólnym pastwisku obok gruntów wsi Modła. Skorupa. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina 1953:39.
- Biskupin**, pow. Żnin. Stan. wzgórze II. Pole Bębenka. Grób? Ułamek naczynia. Dar Eksped. Wykop. U. P. Biskupin. 1953:202.
- Borowo**, pow. Środa. Stan. 4. Skorupy. Kult. łużycka? Bad. urząd. mgr. E. Dąbrowskiego. 1953:194.
- Cerekwica**, pow. Poznań. Stan. 1. Cmentarzysko. Skorupy, kości spalone, węgle drzewne. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, A. Knapowskiej. 1953:106.
- Cerekwica**, pow. Poznań. Stan. 2. Skorupy, polepa. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, A. Knapowskiej. 1953:108.
- Cerekwica**, pow. Poznań. Stan. 4. Skorupy. Kult. łużycka? Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, A. Knapowskiej. 1953:111.
- Głuchowo**, pow. Świebodzin. Stan. nieoznacz. Naczynie glin. Dar. inż. Fr. Jontą z Poznania. 1935:281.
- Górka Duchowna**, pow. Leszno. Stan. 1. Pole uprawne między cmentarzem a linią kolej. Skorupy. Kult. łuż.? Dar mgr. A. Wędzkiego z Leszna. 1953:165.
- Góry Polickie**, pow. Września. Stan. na polu Kubisiaka. Skorupy. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953:47.
- Jankowo**, pow. Mogilno. Gród na wyspie. Skorupy, m. in. od miseczkowatego cedzidla, przęślik glin., szydło kościane, osetka kamienna, ułamki rogu i kości, zęb zwierzęcy, polepa. Wczesny okres żelazny. Bad. urząd. T. Malinowskiego. 1953:204.
- Konin**, pow. loco. Stan. B. Osada. Skorupy, polepa, kość. Dar miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953:143.
- Konin**, pow. loco. Stan. B. Ułamki naczyń, m. in. czerpaka. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953:8.
- Konin**, pow. loco. Stan. 300 m. na wschód od stan. B. Skorupy. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953:46.
- Konin**, pow. loco. Stan. między „Przydziałkami“ a Hyclem (na zach. od drogi). Skorupy. Kult. łuż.? Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953:19.
- Konin** (była osada Czarków), pow. loco. Stan. pole orne wśród łąk, na zach. od mostu żel. Skorupy. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953:27.
- Konin-Przydziałki**, pow. Konin. Stan. na gruntach Szczapy. Skorupy, ułamek formy odlewniczej(?) Dar miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953:141.
- Konin-Rumin**, pow. Konin. Stan. D. Piaski między Koninem a Ruminem. Skorupa. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953:25.
- Konojad**, pow. Kościan. Stan. 2. Skorupy. Bad. urząd. Eksped. Wykop. w Łękach Małych. 1953:271.
- Krzyżownica**, pow. Mogilno. Stan. 2. Drobne skorupy. Młodsza ep. brąz. Bad. urząd. mgr. St. Jasnosza. 1953:213.
- Kurów**, pow. Konin. Stan. żwirowisko, na wschód od drogi ze wsi do Nielusza. Skorupy. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953:42.
- Kuźniki**, pow. Kępno. Stan. 1. Skorupy. Dar mgr. Kowalskiego z Międzyrzecza. 1953:78.
- Kwieciszewo**, pow. Mogilno. Stan. nieoznaczone. Ułamek naczynia. Okres halszt. Dar naucz. Jesionka. 1953:245.
- Leszno**, pow. loco. Stan. 3. Z piasku w rowie wodociągowym, u wylotu ul. Kanałowej. Skorupy. Dar mgr. A. Wędzkiego z Leszna. 1953:265.
- Lutynia**, pow. Krotoszyn. Stan. Cmentarzysko. 30 naczyń i kości spalone ludzkie. Bad. urząd. przedwojenne. 1953:227.
- Łęgowo**, pow. Wągrowiec. Stan. 4. Skorupy. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza, A. Knapowskiej. 1953:89.
- Łęgowo**, pow. Wągrowiec. Stan. 5. Skorupy. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza, A. Knapowskiej. 1953:91.
- Łęgowo**, pow. Wągrowiec. Stan. 7. Skorupy. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza, A. Knapowskiej. 1953:95.
- Łęki Małe**, pow. Kościan. Stan. 3. Skorupy. Bad. urząd. mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, A. Knapowskiej. 1953:268.
- Łęki Małe**, pow. Kościan. Stan. 4. Skorupy. Kult. łuż.? Bad. urząd. mgr. St. Kurnatowskiego. 1953:269.
- Łęki Wielkie**, pow. Kościan. Stan. 5. Skorupa. Bad. urząd. Eksped. Wykop. w Łękach Małych. 1953:274.
- Małachowo**, pow. Śrem. Stan. nieoznacz. Toporek kamienny. Wczesny okres żel. Dar. Woj. Zarz. Wodnor. Meliorac. w Poznaniu. 1953:234.
- Miejscowość nieznaną**, pow. Gubin. Stan. nieoznacz. Miseczkowa kubek miniaturowy. Dar St. Ziętka z Gubina (z Muzeum w Gubinie). 1953:258.
- Modliborzyce**, pow. Inowrocław. Stan. nieoznacz. Skorupy. Kult. łuż.? Dar. prof. Z. Zakrzewskiego. 1953:72.
- Mosina**, pow. Śrem. Stan. 3. Skorupa, ułamek cedzidła glin. Dar T. Maciejewskiego z Puszczykówka. 1953:121.
- Niwka**, pow. Śrem. Stan. 1. Skorupy. Dar Tad. Maciejewskiego z Puszczykówka. 1953:131.
- Olszewo**, pow. Środa. Stan. 1. Skorupy. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza. 1953:158.
- Osada Konin**, pow. Konin. Stan. I. Skorupy. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953:12.
- Osiecza**, pow. Konin. Stan. grunty orne piaszczyste na wschód od wielkich wydm. Skorupy. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953:36.
- Ostrowite Prymasowskie**, pow. Gniezno. Stan. 1. Rozcieracz kamienny, ułamki naczyń halszt. Bad. urząd. Tad. Malinowskiego. 1953:276.
- Pamiętkowo**, pow. Oborniki. Stan. 1. Skorupy. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, A. Knapowskiej. 1953:112.

- Parzączewo*, p. Kościan. Stan. nieoznacz. Szpila brąz. Młodsza ep. brąz. Dar naucz. A. Nowakowskiego z Popielewa. 1953 : 212.
- Podłęże*, pow. Kraków. Stan. piasznica II, w pobliżu baraków. Skorupy. Dar prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. A. Lipińskiej, mgr. St. Kurnatowskiego, T. Malinowskiego. 1953 : 148.
- Pomiany*, pow. Kępno. Z grobu w sadzie dr. Janiczka. Popielnica z 5 parami guzków na brzuścu. Depozyt prof. A. Wrzoska. 1953 : 69.
- Poznań-Junikowo*, pow. Poznań-Miasto. Stan. 1. Skorupy. Bad. urzęd. mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, A. Knapowskiej, T. Malinowskiego. 1953 : 123.
- Poznań-Winogrady*. Stan. ul. Winogrady. Skorupy. polepa, kości zwierzęce. Kult. luź. i wczesnośredniow. Dar mgr. W. Filipowiaka, mgr. St. Jasnosza, mgr. T. Wiślańskiego. 1953 : 101.
- Poznań-Rataje*, pow. Poznań-Miasto. Stan. 1. Krawędź glinianki. Skorupy. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, A. Knapowskiej, W. Kłosowskiego. 1953 : 102.
- Poznań-Śtaroleka Mała*, pow. Poznań-Miasto. Stan. 1. Skorupy. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, A. Knapowskiej, W. Kłosowskiego. 1953 : 104.
- Poznań-Swierczewo*, pow. Poznań-Miasto. Stan. 1. Ułamki naczyń. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego. 1953 : 249.
- Rumin*, pow. Konin. Stan. „Bycza Góra“. Skorupy. Kult. luź.? Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 3.
- Runowo*, pow. Śrem. Stan. 1. Z jam i luźno. Skorupy. Bad. urzęd. mgr. Kowiańskiej-Piaszykowej, W. Ratajczaka. 1953 : 151.
- Ruszków*, pow. Kolo. Stan. 1. Wydmy nad Wartą. Skorupy. M. in. ułamek cędzidla. Dar. Z. Tupca z Powiercia. 1953 : 208.
- Ruszków*, pow. Kolo. Stan. 2. Pole na północ od wsi. Skorupy i ułamek ozdoby brązowej. Okres hulsztacki. Dar Z. Tupca z Powiercia. 1953 : 209.
- Skrzynki*, pow. Poznań. Stan. 2. Skorupy. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Kurnatowskiego, A. Knapowskiej. 1953 : 58.
- Stawsk*, pow. Konin. Stan. wydmy na pld. od wschodniego końca wsi, obok szosy Konin-Pyzdry. Skorupy. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 28.
- Stonawy Młyn*, pow. Oborniki. Stan. nieoznacz. 6 naczyń glinianych oraz skorupy. Dar Starostwa Powiat. w Obornikach sprzed 1939 r. 1953 : 270.
- Stupca*, pow. Konin. Stan. pole wiodące ku grodzisku kult. lużyckiej. Ułamki naczyń, zęby zwierzęce. Okr. halszt. Dar Z. Kaszarka z Poznania. 1953 : 231.
- Stupca*, pow. Konin. Stan. z otoczenia grobli, wiodącej do grodziska kult. luź. Ułamki naczyń, fragmenty ciężarka tkackiego, kości zwierzęce, drewno. Okr. halszt. Bad. urzęd. T. Malinowskiego. 1953 : 236.
- Stupca*, pow. Konin. Stan. z połudn.-wschodniej części torfowiska otaczającego grodzisko. Skorupa. okr. halszt. Bad. urzęd. T. Malinowskiego. 1953 : 237.
- Stupca*, pow. Konin. Stan. z centrum grodziska. Skorupy, kości zwierzęce. Okr. halszt. Bad. urzęd. T. Malinowskiego. 1953 : 238.
- Stupca*, pow. Konin. Stan. wschodnia część torfowiska pod wałem grodziska. Czaszka ludzka. Okr. halszt. Bad. urzęd. T. Malinowskiego. 1953 : 239.
- Stupca*, pow. Konin. Zach. część torfowiska pod wałem grodziska. Fragment czaszki (czaszek) ludzkiej, spalone drewno, szczątki gładzika z zebra zwierzęcego. Okr. halszt. Bad. urzęd. T. Malinowskiego. 1953 : 240.
- Stupca*, pow. Konin. Stan. 2. (grobla). Zawartość z 2 wykopów i znalezisko luźne. Naszyjnik miedziany, ułamek toporka kamiennego, 3 gładziki, małe naczynko, skorupy, kości zwierzęce, ułamek grzędzidla, fragmenty palij drewnianych, próbki drewna, kij zbieracki z rogu jelenia. Okr. halszt. Bad. urzęd. T. Malinowskiego. 1953 : 260.
- Stupca*, pow. Konin. Stan. 3. Osada. Ułamki naczyń. Bad. urzęd. T. Malinowskiego. 1953 : 261.
- Solec*, pow. Środa. Stan. cmentarzysko. Przy stacji kolejowej. Ceramika. Bad. urzędowe mgr. E. Dąbrowskiego. 1953 : 174.
- Stare Miasto*, pow. Konin. Stan. na polu W. Przybyły. Skorupy. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 40.
- Strumiany*, pow. Łask. Stan. nieoznacz. 7 naczyń, skorupy, ozdoby brąz. (bransoleta, szpila, ułamki ozdób stopionych, naszyjnik), nożyk brązowy, ułamek bransolety żel., kości spalone. IV okres brązu — wczesny okres żel. (Hallstatt D). Dar M. Mucka kier. szkoły w Burzeninie i bad. urzęd. T. Malinowskiego. 1953 : 170.
- Szkudły*, pow. Jarocin. Z cmentarzyska. 6 naczyń i ułamki dalszych. Dar prof. Z. Zakrzewskiego. 1953 : 67.
- Szydłowo*, pow. Mogilno. Stan. 1. Osada bagienna. Naczynie, skorupy, zwęglone drewno, kości zwierzęce. Wczesny okres żel. Dar naucz. z Szydłowa J. Lossego i bad. urzęd. mgr. St. Jasnosza. 1953 : 214.
- Slesin*, pow. Konin. Stan. pole (były półwysep) nad jeziorem mikorzyńsko-wąsowskim. Skorupy. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 34.
- Slesin*, pow. Konin. Stan. piaski u wylotu ul. Kniejki ku jezioru. Skorupa. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 33.
- Święciechowa*, pow. Leszno. Stan. 3. Skorupy. Kult. luź.? Dar mgr. A. Wędzkiego z Leszna. 1953 : 168.
- Tarszewo*, pow. Konin. Stan.: Wzgórza piaszczyste przy cmentarzu ewang. Skorupy. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 34.
- Tuczno*, pow. Inowrocław. Stan. 10. Skorupy. Bad. urzęd. mgr. T. Wiślańskiego. 1953 : 197.
- Wójcin*, pow. Mogilno. Stan.: z osady. Skorupy, kości zwierzęce. Dar prof. Z. Zakrzewskiego. 1953 : 70.
- Wrzeszczyna*, pow. Czarnków. Stan. 1a. Ułamki naczyń. Późny okres brązu. Dar mgr. M. Tarki. 1953 : 254.
- Zaniemyśl*, pow. Środa. Stan. 1. Wyspa Edwarda Raczyńskiego. Skorupy. Bad. urzęd. Cz. Potemskiego. 1953 : 177.
- Zabikowo*, pow. Poznań. Stan. 1. Łuszcznik krzem., 2 skorupy. Bad. urz. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. St. Jasnosza, A. Knapowskiej. 1953 : 128.

B. KULTURA POMORSKA.

- Babimost*, pow. loco. Stan. nieoznacz. Naczynie jajowate z chropowatym brzuścem, gładzoną szyjką i wąskim pasmem wzdłuż dna. Depozyt b. Muzeum w Pile. 1953 : 56.
- Dobieszewice*, pow. Mogilno. Stan.: pole Kaźmierczaka. Popielnice 2 misy. Bad. urzęd. T. Malinowskiego. 1953 : 205.
- Dolnik*, pow. Złotów. Stan. nieoznacz. Popielnica twarzowa i naczynie baniaste. Halstatt D. Depozyt b. Muzeum w Pile. 1953 : 55.
- Dysiek*, pow. Mogilno. Stan. 2. Skorupy. Dar A. Nowakowskiego i bad. urzęd. mgr. St. Jasnosza. 1953 : 222.
- Gwieździn*, pow. Człuchów. Stan. nieoznacz. Naczynie dwustójkowate zdobione dołkami na załomie. Okres halsztacki C. Depozyt b. Muzeum w Pile. 1953 : 51.
- Kalwy*, pow. Nowy Tomyśl. Stan. 1. Osada (dalszy ciąg osady stan 1, w Więckowicach). Skorupy. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Kurnatowskiego, A. Knapowskiej. 1953 : 61.
- Krzemieniewo*, pow. Człuchów. Stan. nieoznacz. Naczynie. Wczesny okres lateński. Depozyt b. Muzeum w Pile. 1953 : 52.
- Łęgowo*, pow. Wągrowiec. Stan. 1. Skorupy. Kultura pomorska (?). Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza, A. Knapowskiej. 1953 : 84.
- Łęgowo*, pow. Wągrowiec. Stan. 3. Na polu piaszczystym na wschodnim brzegu jeziora łęgowskiego. Skorupy. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza, A. Knapowskiej. 1953 : 87.
- Łużki*, pow. Świebodzin. Stan. 1. Wysoki brzeg Odry. w lesie. Ceramika, spalone kości ludzkie. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. A. Lipińskiej, W. Kłosowskiego. 1953 : 226.
- Mrowino*, pow. Poznań. Stan. 3. Skorupy i kości spalone. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, A. Knapowskiej. 1953 : 117.

- Pamiątkowo*, pow. Oborniki. Stan. 3. Skorupy. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, A. Knapowskiej. 1953 : 115.
- Parkowo*, pow. Oborniki. Stan. na „Mokrzy”, w odległości 1,8 km na północny zachód od Parkowa. Fragment popielnicy i misy. Dar kier. szkoły Zb. Szatkowskiego. 1953 : 243.
- Pietrzyków*, pow. Chojno. Stan. nieoznacz. Naczynie. Okres wczesnolatański. Depozyt b. Muzeum w Pile. 1953 : 50.
- Popielewo*, pow. Mogilno. Stan. 1. Skorupy. Dar A. Nowakowskiego i bad. urząd. mgr. St. Jasnosza. 1953 : 217.
- Popielewo*, pow. Mogilno. Stan. 2. Skorupy. Dar. A. Nowakowskiego i bad. urząd. mgr. Stan. Jasnosza. 1953 : 218.
- Popielewo*, pow. Mogilno. Stan. 3. Skorupy. Kultura pomorska (?). Dar A. Nowakowskiego i bad. urząd. mgr. mgr. St. Jasnosza. 1953 : 220.
- Poznań-Junikowo*, pow. Poznań-miasto. Stan. 3. Skorupy. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza, A. Knapowskiej. 1953 : 126.
- Poznań-Krzyżownicy*, pow. Poznań-miasto. Stan. III. (Ogród M. Edera, blisko szkoły). Popielnica z pokrywą. Dar M. Edera, Poznań-Krzyżownicy. 1953 : 66.
- Poznań-Rataje*, pow. Poznań-miasto. Stan. 2. Skorupy. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, A. Knapowskiej, W. Kłosowskiego. 1953 : 103.
- Poznań-Swierczewo*, pow. Poznań-miasto. Stan. 2. Z ziemianki. Naczynie, kilkadziesiąt ułamków naczyń, między inn. fragmenty podkładki pod podłomyki, polepa. Bad. urząd. mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej. 1953 : 251.
- Sąpolno*, pow. Człuchów. Stan. nieoznacz. Smukłe naczynie bez uch. Okres Hallstatt D. Depozyt b. Muzeum w Pile. 1953 : 53.
- Sokole*, pow. Człuchów. Stan. nieoznacz. Naczynie baniaste z 2 guzami zamiast uch. Okres wczesnolatański. Depozyt b. Muzeum w Pile. 1953 : 49.
- Sokolowice*, pow. Kościan. Stan.: Grób, odkryty przypadkowo w r. 1948. Popielnica z kośćmi spalonymi, naczynko uszkodzone, skorupy, ułamki kólek i bransolety (?), brązowa. Dar mgr L. J. Łuki 1953 : 189.
- Strzelce*, pow. Mogilno. Stan. 6a. Skorupy. Bad. urząd. W. Bromskiego 1953 : 198.
- Szydłowo*, pow. Mogilno. Stan. 2. Skorupy. Dar A. Nowakowskiego i bad. urz. mgr. St. Jasnosza. 1953 : 216.
- Trzyniec* po. Człuchów. Stan. nieoznacz. Kuliste naczynie chropowate. Wczesny okres lateński. Depozyt b. Muzeum w Pile. 1953 : 54.
- Wieprznica*, pow. Kościerzyna. Stan. nieoznacz. Kopia popielnicy gruszkowatej. 1953 : 77.
- Więckowice*, pow. Poznań. Stan. 1. Skorupy. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Kurnatowskiego, A. Knapowskiej. 1953 : 60.
- Więckowice*, pow. Poznań. Stan. 2. Skorupy. Kultura pomorska (?). Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Kurnatowskiego, A. Knapowskiej. 1953 : 62.
- Więckowice*, pow. Poznań. Stan. 3. na obszarze b. lasu Drwęca. Skorupy. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Kurnatowskiego, A. Knapowskiej. 1953 : 63.
- C. KULTURA GROBÓW KŁOSZOWYCW**
- Strzelce*, pow. Mogilno. Stan. 7. Wzgórze na polu Jasłńskiego. Popielnica szczątki pokrywy misowatej, kłosz z grobu kłoszowego, szczątki ceramiki z 2 grobu, oraz skorupy luźno znalezione. Bad. urząd. W. Bromskiego. 1953 : 181.
- Wójcin*, pow. Mogilno. Z osady kultury łużyckiej. Skorupy, kości zwierzęce. Kultura grobów kłoszowych(?). Dar prof. Z. Zakrzewskiego. 1953 : 70a.
- IV. OKRES PÓŻNOLATAŃSKI I RZYMSKI.**
- Biskupin*, pow. Żnin. Stan. wzgórze II. Pole Bębenka. Ułamki naczyń. Okres późnolatański. Dar Eksped. Wykop. U. P. w Biskupinie. 1953 : 201.
- Gostawice*, pow. Konin. Znal. przy budowie baraku przy Cukrowni. 2 skorupy. Okres rzymski. Dar mgr. Szczepankiewicza z Poznania. 1953 : 259.
- Imielno-Augustynów*, pow. Konin. Stan. na półn.-zachód od wiatraka. Skorupy. Okres rzymski (?). Depozyt mgr. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 44.
- Konin*, pow. loco. Stan. B. Cmentarzysko, ze zniszczonych grobów. Skorupa, zapinka żelazna, kości ludzkie spalone. Okres rzymski. Depoz. miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 6.
- Konin*, pow. loco. Stan. B. Cmentarzysko, ze zniszczonych grobów. Skorupy, stopione szkliwo, ułamki przedmiotów brązowych. Okres rzymski. Dar miern. A. Studzińskiego 1953 : 144.
- Konin*, pow. loco. Stan. 0. (Wielga Góra). Skorupy, polepa. Okres rzymski. Dar. miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 146.
- Kwieciszewo*, pow. Mogilno. Stan. nieoznaczone. Ułamki naczyń. Okres późnolatański. Dar naucz. Jesionka. 1953 : 246.
- Miejscowość nieznana*. Niemcy. Stan. nieozn. Klucz brązowy. Okres rzymski. Dar A. Zolla z Puszczykówka. 1953 : 232.
- Młodzikowo*, pow. Środa. Stan. 1. Luźno z terenu cmentarzyska. Naczynie zasobowe, ułamek naczyńia żeberkowanego, uł. naczyńia „terra sigillata”, ułamek umbra, imacza tarczy, fragment naczyńia szklanego. Okres rzymski. Bad. urząd. mgr. St. Jasnosza. 1953 : 255.
- Modliborzyce*, pow. Inowrocław. Stan. nieoznaczone. Skorupy. Okres rzymski (?). Dar prof. Z. Zakrzewskiego z Poznania. 1953 : 75.
- Olszewo*, pow. Środa. Stan. 1. Skorupy, polepa. Okres rzymski. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza. 1953 : 159.
- Osieca*, pow. Konin. Stan.: Na wspólnym pastwisku. Skorupy. Okres rzymski. Depoz. miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 37.
- Osada Konin*, pow. Konin. Stan. T. Skorupy, kawałek stopionego naczyńia szklan. Okres rzymski. Depoz. miern. A. Studnickiego z Konina. 1953 : 13.
- Podłęże*, pow. Kraków. Stan. Piaśnica II. Skorupa. Okres późnolatański kult. celtycka. 1053 : 149.
- Rumín*, pow. Konin. Stan. 38. „Bycza Góra”. Skorupy. Okres rzymski. Depozyt miern. A. Studnickiego z Konina. 1953 : 4.
- Rumín*, pow. Konin. Stan. C. Skorupy. Okres rzymski. Dar miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 139.
- Runowo*, pow. Śrem. Stan. 1. luźno. Skorupy. Okres rzymski. Bad. urz. mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej. 1953 : 152.
- Strumiany*, pow. Łask. Stan. nieoznaczone. 3 żelazne groty oszczepów, zapinka żelazna z podwiniętą nożką, skorupy. Okres rzymski. Dar M. Mucka, kier. szkoły podstaw. w Burzeninie i bad. urząd. T. Malinowskiego. 1953 : 171.
- Tomice*, pow. Jarocin. Stan. 1. Cmentarzysko. Przęślik, ułamek tibuli, ułamek noża żelaznego, fragment klamry do pasa, ułamek brązu, przedziurawiony krąg zwierzęcy, (wisiorek (?), ułamki naczyń, kości ludzkie spalone, węgielki drzewne. Cmentarzysko z okresu wczesnego rzymskiego. Bad. urząd. T. Malinowskiego i J. Potockiego. 1953 : 278.
- Okolica Turka*, pow. loco. Stan. nieoznaczone. Żelazny grót oszczepu. Okres rzymski. Dar prof. Z. Zakrzewskiego z Poznania. 1953 : 71.
- Wilanowo*, pow. Kościan. Stan. 2. Skorupy. Okres rzymski. Bad. urząd. Eksp. Wykop. w Łękach Małych. 1953 : 272.
- Włochy*, (Italia). Dolna część brązowego naczyńia rzymskiego. Okres rzymski. Dar prof. Z. Zakrzewskiego z Poznania. 1953 : 76.
- Wyciąże*, pow. Kraków. Stan. nieoznacz. Skorupy. Okres rzymski. Dar prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, T. Malinowskiego, mgr. A. Lipińskiej, mgr. St. Kurnatowskiego, A. Knapowskiej. 1953 : 134.
- Żrenica*, pow. Środa. Stan. 1. 2 groby jamowe. Piaśnica na połudn.-zach. od b. dworu nad Moskawą. Naczynie, 2 szydła żelazne, nożyk sierpowaty, spalone kości

- ludzkie. Okres późnolateński. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza. 1953 : 155.
- Zrenica*, pow. Środa. Stan. 4. Między szosą ze Środy do Włostowa, a rzeką Średzianką. Skorupy Okres rzymski (?). Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza. 1953 : 154.
- Zrenica*, pow. Środa. Stan. 5. Osada. Pole piaszczyste na północ od Średzianki, ku granicy Olszewa. Skorupy, przęślik dwustożkowaty, żużel, kamień do gładzenia, polepa. Okres późnolateński i rzymski. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza. 1953 : 156.
- V. Wczesny i późny okres średniowieczny.
- Czapury*, pow. Poznań. Stan. 8. Skorupy i ząb zwierzęcy. Okres późnośredniow. Bad. urząd. Franc. Maciejewskiego. 1953 : 100.
- Domaradzice*, pow. Rawicz. Stan. 8. Osada. Skorupy, kości zwierzęce. Okres wczesnośredniow. Badania urząd. dr. B. Kostrzewskiego. 1939 r.
- Drezdenko*, pow. Strzelce Kraińskie. Stan. 1. Grodzisko. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Dar mgra A. Wędzkiego z Poznania. 1953 : 80.
- Drezdenko*, pow. Strzelce Kraińskie. Stan. 2. Na zachód od stan. 1. Skorupy. Okres średniow. Dar mgra Wędzkiego z Poznania. 1953 : 82.
- Kaszuba*, pow. Konin. Stan., gródek nad Wartą. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 30.
- Kaszuba*, pow. Konin. Stan. gródek nad Wartą. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Dar mier. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 136.
- Konin*, pow. loco. Stan. B. Osada. Skorupy. Okres wczesnośredniowieczny. Dar miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 145.
- Konin*, pow. loco. Stan. O. (Wielga Góra). Skorupy. Okres wczesnośredniow. Dar miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 147.
- Konin*, pow. loco. Stan. między Przydziałkami a Hylcem, na wschód od drogi. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 17.
- Kotłów*, pow. Ostrów. Stan. 1. Piec Hutnicze. Skorupy, węgiel drzewny, żużle żelazne, ułamki dysz glin. z XII—XIII wieku. Bad. urząd. mgr. St. Jasnosza. 1953 : 68.
- Koziegłowy*, pow. Konin. Stan. z torfowiska W. Kwiatkowskiego. Toporek żelazny. Okres wczesnośredniow. Depozyt mgr. Wł. Filipowiaka. 1952 : 173.
- Kwieciszewo*, pow. Mogilno. Stan. nieoznacz. Ułamek naczyń, polepa. Okres wczesnośredniow. Dar naucz. Jeziora. 1953 : 247.
- Łęgowo*, pow. Wągrówiec. Stan. 2. Skorupy. Okres wczesnośredniowieczny. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza, A. Knapowskiej. 1953 : 86.
- Łęgowo*, pow. Wągrówiec. Stan. 3. Skorupy, Okres wczesnośredniowieczny. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza, A. Knapowskiej. 1953 : 88.
- Łęgowo*, pow. Wągrówiec. Stan. 4. Skorupy, kości zwierzęce. Okres wczesnośredniow. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza, A. Knapowskiej. 1953 : 90.
- Łęgowo*, pow. Wągrówiec. Stan. 5. Skorupy, ułamek noża żelazn. Okres wczesnośredniow. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza, A. Knapowskiej. 1953 : 92.
- Łęgowo*, pow. Wągrówiec. Stan. 6. Skorupy. Okres wczesnośredniowieczny. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza, M. Knapowskiej. 1953 : 93.
- Łęki Wielkie*, pow. Kościan. Stan. 4. Grodzisko. Skorupy, kości zwierzęce. Okres wczesnośredniow. Bad. urząd. Eksped. Wykop. w Łękach Małych. 1953 : 275.
- Młodzikowo*, pow. Środa. Stan. 3. Skorupy. Okres wczesnośredniowieczny. Bad. urząd. mgr. E. Dąbrowskiego, mgr. A. Dymaczewskiego, mgr. L. Łuki. 1953 : 182.
- Młodzikowo*, pow. Środa. Stan. 4. Cmentarzysko. Zawartość 19 grobów szkieł. Oselka, 3 fragm. żelazne, skórzana pochewka z okuciami brązowymi, 8 brązowych kablączek skroniowych, srebrny kablączek skroniowy, paciorek z kolorowego szkliwa. pierścień brązowy, 2 kablączki cynowe, kolec żelazny, skorupy, ponadto luźno znalez. na terenie cmentarzyska okucie wiadra drewnianego, przęślik gliniany, srebrny kablączek skroniowy, pierścień brązowy, ułamek pierścienia brązowego, fragm. żelazny, kości zwierzęce. Cmentarzysko wczesnośredniow., groby 102—120. Bad. urząd. mgr. St. Jasnosza. 1953 : 242.
- Niepruszewo*, pow. Nowy Tomyśl. Stan. 1. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Kurnatowskiego, A. Knapowskiej. 1953 : 65.
- Niwka*, pow. Śrem. Stan. 1. Skorupy, polepa. Okres wczesnośredn. i późnośredn. Dar Fr. Maciejewskiego i Puszczykówka. 1953 : 132.
- Olszewo*, pow. Środa. Stan. 1. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. St. Jasnosza. 1952 : 160.
- Osada Konin*, pow. Konin. Stan. T. Skorupy, polepa, kości zwierzęce. Osada wczesnośredniow. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 14.
- Ostrowite Prymasowskie*, pow. Gniezno. Stan. 1. Osada. Ułamki naczyń. Okres wczesnośredniow. Bad. urząd. T. Malinowskiego. 1953 : 277.
- Pamiętkowo*, pow. Oborniki. Stan. 1. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, A. Knapowskiej. 1953 : 113.
- Pamiętkowo*, pow. Oborniki. Stan. 4. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, A. Knapowskiej. 1953 : 114.
- Popielewo*, pow. Mogilno. Stan. 2. Skorupy, polepa. Okres wczesnośredniow. Dar A. Nowakowskiego i bad. urząd. mgr. St. Jasnosza. 1953 : 219.
- Poznań-Główna*, Poznań-miasto. Stan. nieoznacz. Ułamek dna naczynia, ze śladem znaku garncarskiego. Okres wczesnośredniow. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. A. Lipińskiej, A. Knapowskiej. 1953 : 256.
- Poznań-Śródmiście*, pow. Poznań-miasto. Stan. Góra Przemysława. Skorupa. Okres wczesnośredniow. Dar W. Bromskiego 1953 : 119.
- Poznań-Górczyn*, pow. Poznań-miasto. Stan. 1. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Bad. urząd. mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, A. Knapowskiej, T. Malinowskiego. 1953 : 124.
- Poznań-Starołęka*, pow. Poznań-miasto. Stan. 2. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego, A. Knapowskiej, W. Kłosowskiego. 1953 : 105.
- Poznań-Świerczewo*, pow. Poznań-miasto. Stan. 1. Ułamek naczyń. Okres wczesnośredniow. Bad. urząd. prof. J. Kostrzewskiego. 1953 : 250.
- Poznań-Świerczewo*, pow. Poznań-miasto. Stan. 2. Ziemiańka kult. pomorskiej. Skorupa. Okres wczesnośredniow. Bad. urząd. mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej. 1953 : 253.
- Rumień*, pow. Konin, Stan. „Bycza Góra“. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 5.
- Runowo*, pow. Śrem. Stan. 1. Z jam i luźno. Ułamek naczyń, kości zwierzęce, górny kamień żarnowy. Okres wczesnośredniow. Bad. urząd. mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej i W. Ratajczaka. 1953 : 150.
- Sierniki*, pow. Kościan. Stan. Grodzisko. Ułamek prąnicy glin., skorupy, zdobiony przęślik glin., zęby zwierzęce. Okres wczesnośredniow. Dar. Fr. Jaškowiaka z Poznania. 1953 : 169.
- Stare-Miasto*, pow. Konin. Stan. na polu W. Przybyły. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 41.
- Ślesin*, pow. Konin. Stan.: Pole (b. półwysep) nad jeziorem mikorzynsko-wąsowskim. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 32.
- Tarszewo*, pow. Konin. Stan. pole Kruka, na północ od drogi. Skorupa. Okres wczesnośredniow. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 35.
- Ujście*, pow. Chodzież. Stan. 1. Grodzisko nad Notecią. Ułamek naczyń, przęślik glin., kości zwierzęce. Okres wczesnośredniow. Bad. urząd. mgr. St. Jasnosza. 1953 : 200.

- Widoradz*, pow. Wieluń. Z grodziska. Skorupy, kości zwierzęce. Okres wczesnośredniow. Badanie urzęd. prof. dr. Z. Rajewskiego. 1953 : 180.
- Wolin*, pow. loco. Stan. wzgórze „Srebrne“. Osada. Ułamki naczyń. Okres wczesnośredniow. Badanie urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. A. Lipińskiej, A. Knapowskiej. 1953 : 228.
- Wolin*, pow. loco. Stan. wzgórze „Szubieniczne“. Osada. Ułamki naczyń. Okres wczesnośredniow. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. A. Lipińskiej, A. Knapowskiej. 1953 : 229.
- Wolin*, pow. loco. Stan. wzgórze „Młynówka“. Cmentarzysko. Ułamki naczyń. Okres wczesnośredniow. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. A. Lipińskiej, A. Knapowskiej. 1953 : 230.
- Wolkowo*, pow. Kościan. Stan. 2. Grodzisko. Skorupy, toporek żelazny, 3 groty do kusz, taśmowaty przedmiot żelazny, kości zwierzęce. Okres wczesnośredniow. Bad. urzęd. Eksped. Wykop. w Łękach Małych. 1953 : 273.
- Wyciąże*, pow. Kraków. Stan. nieoznacz. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Dar prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. A. Lipińskiej, mgr. St. Kurnatowskiego, A. Knapowskiej, T. Malinowskiego. 1953 : 135.
- Zaniemyśl*, pow. Środa. Stan. 1. Wyspa Edwarda Raczyńskiego. Skorupy, żuźle żelazne. Okres wczesnośredniowieczny. Bad. urzęd. Cz. Potemskiego. 1935 : 166.
- Zaniemyśl*, pow. Środa. Stan. 2. Na wschodnim brzegu jeziora, na przeciw wyspy, na południe od przystani. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Bad. urzęd. Cz. Potemskiego. 1953 : 175.
- Żabikowo*, pow. Poznań. Stan. 2. Skorupy. polepa. Okres wczesnośredniow. Bad. urzęd. prof. J. Kostrzewskiego, mgr. M. Kowiańskiej-Piaszykowej, mgr. St. Jasnosza, A. Knapowskiej. 1953 : 129.
- Żabno*, pow. Mogilno. Stan. nieoznaczone. Skorupy. Okres wczesnośredniow. Dar St. Nowakowskiego z Popielewa. 1953 : 223.

VI. CHRONOLOGIA NIEOZNACZONA.

- Czapury*, pow. Poznań. Stan. 12. Skorupy. Bad. urzęd. Fr. Maciejewskiego. 1953 : 99.
- Młodzikowo*, pow. Środa. Stan. 4. Skorupy. Bad. urzęd. mgr. E. Dąbrowskiego, mgr. A. Dymaczewskiego, mgr. L. Łuki. 1953 : 184.
- Młodzikowo*, pow. Środa. Stan. 5. Skorupy. Bad. urzęd. mgr. E. Dąbrowskiego, mgr. A. Dymaczewskiego, mgr. L. Łuki. 1953 : 186.
- Tarnowa-Łąka*, pow. Leszno. Stan. 1. Na polu między lasem a szosą do Rydzyny. Skorupy. Dar mgr. A. Wędzkiego z Poznania. 1953 : 266.
- Wierzbno*, pow. Konin. Stan. żwirowisko, na północ od toru kolejowego. Depozyt miern. A. Studzińskiego z Konina. 1953 : 29.

